

ISSN: 2149-3979

ilahiyyat akademi

Yıl: 2016 sayı: 4

altı aylık uluslararası akademik araştırma dergisi

“GÖÇ VE DİN”

- Suriyeli Göçmenler ve Dini Hayat: Uyum, Karşılaşma, Benzeşme: Gaziantep Örneği – Erol ERKAN
- İslam Hukukundaki Himaye Geleneği Müvâcehesinde Mültecilik Sistemi - Hüseyin BAYSA
- Kur'ân'a Göre İhtilaf Olgusu ve İslamî Referansların Göç Bağlamında Kullanılması – Halil ALDEMİR
- Göçün Öznelerinin Anlatımı Problemi: Konukseverlik, Hayırseverlik ve Hakseverlik Bağlamında Felsefî Soruşturmalar – Mehmet ULUKÜTÜK
- Kriz Yönetimi Açısından Hz. Peygamber'in Göç Sorununa Yaklaşımı ve Güncel Değeri - Muammer BAYRAKTUTAR
- Göçün Ekonomik ve Toplumsal Yansımaları: **Gaziantep**teki Suriyeli Göçmenler Örneği - İbrahim ARSLAN, Yusuf BOZGEYİK, Erdal ALANCIOĞLU
- Ortadoğu'da Göçü Tetikleyen Savaşların Nedeni Olarak Din - Ömer CİDE
- Bir İtaat Eylemi Olarak İslam'da Hicret ve Muhacirler- Mehmet DEMİR
- Suriye'den Türkiye'ye Göç: Nedenler, Sonuçlar ve Umutlar - Muhammed Şeyh Muhammed NECCAR/
Tercüme: Tuba ERKUT
- Vakâ Takdimi: “Göçün Dini Yansımaları: Suriye ve Türkiye Bağlamında Din ve Dindarlık”
Mahmut KAYA
- Röportaj: Turgay ALDEMİR
- Kitap Değerlendirmesi: Strangers at Our Door- Mehmet AKSÜRMEİ
- Kitap Değerlendirmesi: Müslüman Olmak, Alman Kalmak: Yeni Avrupa'da Millet,
Din ve Din Değiştirme- Zeynep Serap TEKTEN AKSÜRMEİ

ISSN: 2149-3979

ilahiyat akademi

yl: 2016 sayı: 4

altı aylık uluslararası akademik araştırma dergisi

“GÖÇ VE DİN”

The Journal of Theologic Academy

year: 2016 issue: 4 a bi-annual international journal of academic research

ISSN: 2149-3979

ilahiyat akademi

yl: 2016 say: 4 altı aylık uluslararası akademik araştırma dergisi

Gaziantep Ü. İlahiyat Fakültesi Resmî Dergisi | The Official Journal of the Faculty of Divinity
Gaziantep University

Genel Yayın Yönetmeni | Editor in Chief

Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Dekan V. | Surrogate Dean)

Editör | Editor

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÜNVERDİ

Sayı Editörü | Editor of This Issue

Yrd. Doç. Dr. Mahmut KAYA

Editör Yardımcıları | Editorial Assistants

Yrd. Doç. Dr. Ayşe EROĞLU

Arş. Gör. Tuba ERKUT

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Başkan | President)

Prof. Dr. Abdulkader N. Noor el-SHEİK

Doç. Dr. Mahmut ÇINAR

Doç. Dr. Recep TUZCU

Yrd. Doç. Dr. A. Muhammed el-HALEF

Yrd. Doç. Dr. Abdimuhamet MAMYTOV

Yrd. Doç. Dr. Ayhan ERDOĞAN

Yrd. Doç. Dr. Ayşe EROĞLU

Yrd. Doç. Dr. Dilara TINAS

Yrd. Doç. Dr. Erol ERKAN

Yrd. Doç. Dr. Halil HACİMÜFTÜOĞLU

Yrd. Doç. Dr. İbrahim SALKİNİ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet ULUKÜTÜK

Yrd. Doç. Dr. Muhammed EL-NECCAR

Yrd. Doç. Dr. Muhyettin İÇDE

Yrd. Doç. Dr. Samir Omar SAYED

Yrd. Doç. Dr. Zamira AHMEDOVA

Yayın Danışma Kurulu (Alfabetik Sıraya Göre) | Publishing Advisory Board (Inalphabeticalorder)

Prof. Dr. Abdulaziz HATİP (Marmara Ü. İlahiyat F.)

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN (Marmara Ü. İlahiyat F.)

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN (İstanbul Ü. İlahiyat F.)

Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM (Yıldırım Beyazıt Ü. İslami ilimler F.)

Prof. Dr. Ali AKPINAR (Necmettin Erbakan Ü. İlahiyat F.)

Prof. Dr. Ali Osman ATEŞ (Çukurova Ü. İlahiyat F.)

- Prof. Dr. Asım YAPICI (Çukurova Ü. İlahiyat F.)
 Prof. Dr. Bünyamin ERUL (Ankara Ü. İlahiyat F.);
 Prof. Dr. Eyüp BEKİRYAZICI (Atatürk Ü. İlahiyat F.)
 Doç. Dr. Hasan YILMAZ (Atatürk Ü. İlahiyat F.)
 Prof. Dr. İhsan Süreyya SIRMA (Siirt Ü. İslami İlimler F.)
 Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ (29 Mayıs Ü. Uluslararası İslam ve Din Bilimleri F.)
 Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ (Erciyes Ü. İlahiyat F.)
 Prof. Dr. M. Doğan KARACOŞKUN (Kilis 7 Aralık Ü. İlahiyat F.)
 Prof. Dr. M. Halil ÇİÇEK (Yıldırım Beyazıt Ü. İslami İlimler F.)
 Prof. Dr. Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Ü. İlahiyat F.)
 Prof. Dr. Mehmet Ali BÜYÜKKARA (İstanbul Şehir Ü. İslami İlimler F.)
 Prof. Dr. Mehmet DAĞ (Atatürk Ü. İlahiyat F.)
 Prof. Dr. Mehmet EVKURAN (Hitit Ü. İlahiyat F.)
 Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN (Atatürk Ü. İlahiyat F.)
 Prof. Dr. Musa BİLGİZ (Atatürk Ü. İlahiyat F.)
 Prof. Dr. Metin YURDAGÜR (Marmara Ü. İlahiyat F.)
 Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN (Atatürk Ü. İlahiyat F.)
 Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU (Bayburt Ü. İlahiyat F.)
 Prof. Dr. Osman TÜRER (Kilis 7 Aralık Ü. İlahiyat F.)
 Prof. Dr. Sadık KILIÇ (Atatürk Ü. İlahiyat F.)
 Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN (Ankara Ü. İlahiyat F.)
 Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE (Atatürk Ü. İlahiyat F.)
 Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN (Harran Ü. İlahiyat F.)
- Sayı Hakemleri | Rewiwers of the Issue**
- Prof. Dr. Ali AKPINAR (Necmettin Erbakan Ü. İlahiyat F.)
 Prof. Dr. Ali BAKKAL (Akdeniz Ü. İlahiyat F.)
 Prof. Dr. Kasım ŞULUL (Harran Ü. İlahiyat F.)
 Prof. Dr. Muhammet YILMAZ (Çukurova Ü. İlahiyat F.)
 Prof. Dr. Musa BİLGİZ (Atatürk Ü. İlahiyat F.)
 Prof. Dr. Seyhan TAŞ (Sütçü İmam Ü. İktisadi ve İdari Bilimler F.)
 Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Gaziantep Ü. İlahiyat F.)
 Doç. Dr. Abdullah ÖZBOLAT (Çukurova Ü. İlahiyat F.)
 Doç. Dr. Ali Kürşat TURGUT (Akdeniz Ü. İlahiyat F.)
 Yrd. Doç. Dr. Abdimuhamet MAMYTOV (Gaziantep Ü. İlahiyat F.)
 Yrd. Doç. Dr. Abdulhalim ABDULLAH (Artuklu Ü. İslami İlimler F.)
 Yrd. Doç. Dr. Ahmad SHAIKH HUSAYN (Kilis 7 Aralık Ü. İlahiyat F.)
 Yrd. Doç. Dr. Ayhan ERDOĞAN (Gaziantep Ü. İlahiyat F.)
 Yrd. Doç. Dr. Ayman Jassim Mohammed AL DOORI (Artuklu Ü. İslami İlimler F.)
 Yrd. Doç. Dr. Ayşe CEBECİ (Harran Ü. İktisadi İdari Bilimler F.)
 Yrd. Doç. Dr. Mahmut KAYA (Harran Ü. Fen Edebiyat F.)
 Yrd. Doç. Dr. Muhammed Emin MUSTAFA (Gaziantep Ü. Fen Edebiyat F.)
 Yrd. Doç. Dr. Muhyettin İÇDE (Gaziantep Ü. İlahiyat F.)
 Yrd. Doç. Dr. Sami KILINÇLI (Çukurova Ü. İlahiyat F.)
 Yrd. Doç. Dr. Samir Omar SAYED (Gaziantep Ü. İlahiyat F.)
 Yrd. Doç. Dr. Veli ABA (Balıkesi Ü. İlahiyat F.)
 Yrd. Doç. Dr. Yakup BIYIKOĞLU (Tekirdağ Ü. İlahiyat F.)
 Yrd. Doç. Dr. Zamira AHMEDOVA (Gaziantep Ü. İlahiyat F.)
 Yrd. Doç. Dr. Zeki UYANIK (Mustafa Kemal Ü. İlahiyat F.)

Düzeltili | Redaction

Arş. Gör. Edip YILMAZ

Arş. Gör. Esra DELEN

Arş. Gör. Hacer GENERAL

Arş. Gör. Mehmet AKSÜRMEĒİ

Makale Düzenleme | Editing Articles

Arş. Gör. Tuba ERKUT

Grafik-Tasarım | Graphics Design

Halime SARIKAYA

Dağıtım | Distribution

Arş. Gör. M. Kasım ERDEN

Yönetim Yeri | Head Office

Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Şehitkâmil/Gaziantep-TÜRKİYE

Baskı | Printing by

Gaziantep Üniversitesi Matbaası

Baskı Yeri ve Tarihi | Publication Place and Date

Gaziantep; 2016

Yazışma Adresi | Contact Adress

Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Dergi), Şehitkâmil/Gaziantep-TÜRKİYE

Tel: +90 342 360 69 65; Faks: +90 342 360 21 36

E-mail: ilahiyatakademi@gantep.edu.tr; Web: <http://ilahiyat.gantep.edu.tr/dergi>

Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Akademi Dergisi hakemli ve bilimsel bir süreli yayın organıdır. Yılda iki sayı olarak yayımlanır. Dergide yayınlanan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazarlarına ait olup Fakültemizin kurumsal görüşünü yansıtmamaktadır. Yazılar, yayıncı kuruluştan izin alınmadan kısmen veya tamamen bir başka yerde yayınlanamaz.

The Journal of Theologic Academy of Gaziantep University is a peer-reviewed academic journal which is published twice per year. All the responsibility for the content of the papers published here belongs to the authors, and does not express the official view of the faculty.

Copyright ©: Without getting permission of the journal, papers published here cannot be published partially or totally on other media.

İçindekiler

Editörden

Yrd. Doç. Dr. Mahmut KAYA.....IX

Makaleler

Suriyeli Göçmenler ve Dini Hayat: Uyum, Karşılaşma, Benzeşme: Gaziantep Örneği

Yrd. Doç. Dr. Erol ERKAN.....1

İslam Hukukundaki Himaye Geleneği Mültecilik Sistemi

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin BAYSA.....37

Kur'ân'a Göre İhtilaf Olgusu ve İslâmî Referansların Göç Bağlamında Kullanılması

Doç. Dr. Halil ALDEMİR.....49

Göçün Öznelerinin Anlatımı Problemi: Konukseverlik, Hayırseverlik ve

Hakseverlik Bağlamında Felsefî Soruşturmalar

Yrd. Doç. Dr. Mehmet ULUKÜTÜK.....69

Kriz Yönetimi Açısından Hz. Peygamber'in Göç Sorununa Yaklaşımı ve Güncel

Değeri

Yrd. Doç. Dr. Muammer BAYRAKTUTAR99

Göçün Ekonomik ve Toplumsal Yansımaları: Gaziantep'teki Suriyeli Göçmenler

Örneği

Prof. Dr. İbrahim ARSLAN, Yrd. Doç. Dr. Yusuf BOZGEYİK,

Öğr. Gör. Erdal ALANCIOĞLU.....129

Ortadoğu'da Gücü Tetikleyen Savaşların Nedeni Olarak Din	
Yrd. Doç. Dr. Ömer CİDE.....	149
Bir İtaat Eylemi Olarak İslam'da Hicret ve Muhacirler	
Mehmet DEMİR.....	159
Suriye'den Türkiye'ye Gc: Nedenler, Sonuçlar ve Umutlar	
Yrd. Doç. Dr. Muhammed Şeyh Muhammed NECCAR.....	185
Vak Takdimi: Gücün Dini Yansımaları: Suriye ve Türkiye Bağlamında Din ve Dindarlık	
Yrd. Doç. Dr. Mahmut KAYA.....	199
Röportaj:	
Turgay ALDEMİR (Bülbülzade Vakfı Başkanı).....	207
Kitap Değerlendirmesi: Strangers at Our Door	
Arş. Gör. Mehmet AKSRMELİ.....	223
Kitap Değerlendirmesi: Müslüman Olmak, Alman Kalmak: Yeni Avrupa'da Millet, Din ve Din Değeriftirme	
Arş. Gör. Zeynep Serap TEKTEN AKSRMELİ.....	227
Yayın İlkeleri.....	231

Editörden/ Editorial

Değerli okuyucular, Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin akademik yayın organı olan İlahiyat Akademi Dergisinin yeni bir sayısıyla karşınızdayız. Bu sayıda ana tema olarak göç ve din ilişkisi odağa alınmış ve dördüncü sayının konusu "Göç ve Din" olarak belirlenmiştir.

İnsanlık tarihi aynı zamanda bir göç tarihidir. Bazen gönüllü bazen de zorunlu olarak gerçekleşen göçler insan gruplarının sosyo-kültürel habitusunun da taşınması, yer değiştirmesi anlamına gelir. Göç şu an komşumuz Suriye örneğinde gündemimize girmiş durumdadır. Ortadoğu'da Arap Baharı olarak adlandırılan ve birçok ülkenin siyasal ve toplumsal dokusunu önemli ölçüde değiştiren kitlesel hareketler komşumuz Suriye'yi de etkilemiştir. 2011 yılında Suriye'de rejimin baskıcı uygulamalarına tepki olarak gelişen gösteriler, isyan ve çatışma düzeyine varınca, ülkede can ve mal güvenliği kalmamış zorunlu bir göç süreci de beraberinde başlamıştır. Söz konusu göç dalgaları Suriye'nin komşu ülkeleri ile birlikte tarihi, kültürel ve sosyal bağların güçlü olduğu Türkiye'ye de yönelmiştir. Ansızın gelişen ve her geçen gün sayıları kestirilemeyen göç dalgaları yıllar içerisinde milyonlara varmıştır. Göç idaresi Genel Müdürlüğü verilerine göre Aralık 2016 itibari ile Türkiye'de bulunan Suriyeli göçmen sayısı 2.814.613'tür.

Göçten en çok etkilenen iller şüphesiz ki Suriye ile sınır komşusu olan illerdir. Kilis, Gaziantep, Şanlıurfa, Hatay gibi iller demografik, toplumsal, ekonomik, dini ve siyasi olarak en fazla göçten etkilenen şehirlerdir. Dolayısıyla Suriyeli göçmenlerin Türkiye'ye yerleşmesi hem kendileri açısından hem de yerel halk açısından çok yönlü deneyim ve karşılaşmalara neden olduğu açıktır. Söz konusu alanlardan biri de şüphesiz ki dini anlayış ve din merkezli yaşam tarzlarının etkileşimidir. Beş yıldan fazladır Türkiye'de ikamet eden Suriyeli göçmenlerin Türkiye'deki dini yaşantıya bakış açıları uyum ve farklılaşma noktaları hem makalelerde hem de gerek Suriyeli ve gerekse Türkiyeli kişilerle yapılan mülakatlarla yazarlarımızca ortaya konulmaya çalışılmıştır. Söz konusu mülakatlar göç ve din literatürü için bizlere ilk elden veriler sunması bakımından önem taşımaktadır. Suriyeli göçmenlerin toplumsal ve ekonomik düzlemde yaşantıları ayrıca dergide yer alan konular arasında bulunmaktadır. Yine kitap değerlendirmeleri de bu sayıyı zenginleştiren diğer bir bölümdür. Söz konusu çalışmaların akademik çalışmalara katkı sağlamasını umarım.

Son olarak bu sayının oluşmasında ve yayımlanmasında emeği geçen, destek ve katkı sağlayan başta yayın kuruluna, yayın danışma kuruluna, makale yazarlarına ve hakemlerine, yayın, basım ve dağıtım ekibine teşekkür ederim.

Saygılarımla.

Yrd. Doç. Dr. Mahmut KAYA
Harran Üniversitesi Fen Edebiyat F. Sosyoloji B.
Sayı Editörü

The Journal of Theologic Academy

year: 2016 issue: 4 a bi-annual international journal of academic research

"MIGRATION AND RELIGION"

- Syrian Immigrants and Religious Life: Adaptation, Encounter, Affinity: The Case of Gaziantep - Erol ERKAN
- The Refugee System in Comparison Political Asylum Tradition in Islamic Law - Hüseyin BAYSA
- The Analysis of Difference and Help in the Context of Migration According to the Quran - Halil AL DEMİR
- The Issue of Expressions by the Subjects of Migration: Philosophical Examinations in terms of Hospitality, Philanthropy, and Fairness - Mehmet ULUKÜTÜK
- The Prophet Mohammed's Approach to the Problem of Immigration in Terms of Crisis Management and its Current Value - Muammer BAYRAKTUTAR
- Socio-Economic Reflections of Migration: The Example of Syrian Immigrants in Gaziantep İbrahim ARSLAN, Yusuf BOZGEYİK, Erdal ALANCIOĞLU
- Religion as the Reason for the Wars Triggering the Migration in the Middle East - Ömer CİDE
- Hijra as an Obedience Action in Islam and Muhajir People - Mehmet DEMİR
- Migration from Syria to Turkey: Reasons, Results and Hopes Muhammed Omar ALNAJJAR
- Case Report: Religious Reflections of Human Migration: Religion and Religiousness in terms of Syria and Turkey Mahmut KAYA
- Interview: Turgay ALDEMİR
- Book Review: "Strangers at Our Door" - Mehmet AKSÜRMEİ
- Book Review: "Being a Muslim, Staying German: Religion and Nationality in New Europe, and Changing Religion" Zeynep Serap TEKTEK AKSÜRMEİ

ISSN: 2149-3979

ilahiyat akademi

yl: 2016 sayı: 4 altı aylık uluslararası akademik araştırma dergisi

Gaziantep Ü. İlahiyat Fakültesi Resmi Dergisi | The Official Journal of the Faculty of Divinity
Gaziantep University

Genel Yayın Yönetmeni | Editor in Chief
Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Dekan V. | Surrogate Dean)

Editör | Editor
Asst. Prof. Dr. Mustafa ÜNVERDİ

Sayı Editörü | Issue Editor
Asst. Prof. Dr. Mahmut KAYA

Editör Yardımcıları | Editorial Assistants
Asst. Prof. Dr. Ayşe EROĞLU
Res. Asst. Tuba ERKUT

Yayın Kurulu | Editorial Board
Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Başkan | President)
Prof. Dr. Abdulkader N. Noor el-SHEİK
Prof. Dr. Mahmut ÇINAR
Prof. Dr. Recep TUZCU
Asst. Prof. Dr. A. Muhammed el-HALEF
Asst. Prof. Dr. Abdimuhamet MAMYTOV
Asst. Prof. Dr. Ayhan ERDOĞAN
Asst. Prof. Dr. Ayşe EROĞLU
Asst. Prof. Dr. Dilara TINAS
Asst. Prof. Dr. Erol ERKAN
Asst. Prof. Dr. Halil HACİMÜFTÜOĞLU
Asst. Prof. Dr. İbrahim SALKİNİ
Asst. Prof. Dr. Mehmet ULUKÜTÜK
Asst. Prof. Dr. Muhammed EL-NECCAR
Asst. Prof. Dr. Muhyettin İĞDE
Asst. Prof. Dr. Samir Omar SAYED
Asst. Prof. Dr. Zamira AHMEDOVA

Yayın Danışma Kurulu (Alfabetik Sıraya Göre) | Publishing Advisory Board (In alphabetical order)

- Prof. Dr. Abdulaziz HATİP (Faculty of Divinity, Marmara University)
Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN (Faculty of Divinity, Marmara University)
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN (Faculty of Divinity, İstanbul University)
Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM (Faculty of Islamic Sciences, Yıldırım Beyazıt University)
Prof. Dr. Ali AKPINAR (Faculty of Divinity, Necmettin Erbakan University)
Prof. Dr. Ali Osman ATEŞ (Faculty of Divinity, Çukurova University)
Prof. Dr. Asım YAPICI (Faculty of Divinity, Çukurova University)
Prof. Dr. Bünyamin ERUL (Faculty of Divinity, Ankara University)
Prof. Dr. Eyüp BEKİRYAZICI (Faculty of Divinity, Atatürk University)
Prof. Dr. Hasan YILMAZ (Faculty of Divinity, Atatürk University)
Prof. Dr. İhsan Süreyya SIRMA (Faculty of Islamic Sciences, Siirt University)
Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ (Faculty of International Islamic and Religious Studies, 29 Mayıs University)
Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ (Faculty of Divinity, Erciyes University)
Prof. Dr. M. Doğan KARACOŞKUN (Faculty of Divinity, Kilis 7 Aralık University)
Prof. Dr. M. Halil ÇİÇEK (Faculty of Islamic Sciences, Yıldırım Beyazıt University)
Prof. Dr. Mahfuz SÖYLEMEZ (Faculty of Divinity, İstanbul University)
Prof. Dr. Mehmet Ali BÜYÜKKARA (Faculty of Islamic Sciences, İstanbul Şehir University)
Prof. Dr. Mehmet DAĞ (Faculty of Divinity, Atatürk University)
Prof. Dr. Mehmet EVKURAN (Faculty of Divinity, Hitit University)
Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN (Faculty of Divinity, Atatürk University)
Prof. Dr. Musa BİLGİZ (Faculty of Divinity, Atatürk University)
Prof. Dr. Metin YURDAGÜR (Faculty of Divinity, Marmara University)
Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN (Faculty of Divinity, Atatürk University)
Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU (Faculty of Divinity, Bayburt University)
Prof. Dr. Osman TÜRER (Faculty of Divinity, Kilis 7 Aralık University)
Prof. Dr. Sadık KILIÇ (Faculty of Divinity, Atatürk University)
Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN (Faculty of Divinity, Ankara University)
Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE (Faculty of Divinity, Atatürk University)
Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN (Faculty of Divinity, Harran University)

Sayı Hakemleri | Reviewers of the Issue

- Prof. Dr. Ali AKPINAR (Faculty of Divinity, Necmettin Erbakan University)
Prof. Dr. Ali BAKKAL (Faculty of Divinity, Akdeniz University)
Prof. Dr. Kasım ŞULUL (Faculty of Divinity, Harran University)
Prof. Dr. Muhammet YILMAZ (Faculty of Divinity, Çukurova University)
Prof. Dr. Musa BİLGİZ (Faculty of Divinity, Atatürk University)
Prof. Dr. Seyhan TAŞ (Faculty of Economics and Administrative Sciences, Sütçü İmam University)
Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Faculty of Divinity, Gaziantep University)
Prof. Dr. Abdullah ÖZBOLAT (Faculty of Divinity, Çukurova University)
Prof. Dr. Ali Kürşat TURGUT (Faculty of Divinity, Akdeniz University)
Asst. Prof. Dr. Abdimuhamet MAMYTOV (Faculty of Divinity, Gaziantep University)
Asst. Prof. Dr. Abdulhalim ABDULLAH (Faculty of Islamic Sciences, Artuklu University)
Asst. Prof. Dr. Ahmad SHAIKH HUSAYN (Faculty of Divinity, Kilis 7 Aralık University)
Asst. Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Faculty of Divinity, Gaziantep University)
Asst. Prof. Dr. Ayman Jassım Mohammed AL DOORI (Faculty of Islamic Sciences, Artuklu University)
Asst. Prof. Dr. Ayşe CEBECİ (Faculty of Economics and Administrative Sciences, Harran University)
Asst. Prof. Dr. Mahmut KAYA (Faculty of Science and Letters, Harran University)
Asst. Prof. Dr. Muhammed Emin MUSTAFA (Faculty of Science and Letters, Gaziantep University)
Asst. Prof. Dr. Muhyettin İÇDE (Faculty of Divinity, Gaziantep University)
Asst. Prof. Dr. Asım YAPICI (Faculty of Divinity, Çukurova University)
Asst. Prof. Dr. Samir Omar SAYED (Faculty of Divinity, Gaziantep University)
Asst. Prof. Dr. Veli ABA (Faculty of Divinity, Balıkesir University)
Asst. Prof. Dr. Yakup BIYIKOĞLU (Faculty of Divinity, Tekirdağ University)

Asst. Prof. Dr. Zamira AHMEDOVA (Faculty of Divinity, Gaziantep University)
Asst. Prof. Dr. Zeki UYANIK (Faculty of Divinity, Mustafa Kemal University)

Düzelti | Redaction

Res. Asst. Edip YILMAZ

Res. Asst. Esra DELEN

Res. Asst. Hacer GENERAL

Res. Asst. Mehmet AKSÜRMEĒİ

Makale Düzenleme | Editing Articles

Res. Asst. Tuba ERKUT

Grafik-Tasarım | Graphics Design

Halime SARIKAYA

Dağıtım | Distribution

Res. Asst. M. Kasım ERDEN

Yönetim Yeri | Head Office

Faculty of Divinity, Gaziantep University, Şehitkâmil/Gaziantep, TURKEY

Baskı | Printing by

Gaziantep University Press

Baskı Yeri ve Tarihi | Publication Place and Date

Gaziantep; 2016

Yazışma Adresi | Contact Adress

Faculty of Divinity, Gaziantep University (Journal), Şehitkâmil/Gaziantep, TURKEY

Tel: +90 342 360 69 65; Fax: +90 342 360 21 36

E-mail: ilahiyatakademi@gantep.edu.tr; Web: <http://ilahiyat.gantep.edu.tr/dergi>

The Journal of Theological Academia of Gaziantep University is a peer-reviewed, scientific, periodical publication. Two issues are published annually. Any liability for the content of the articles published in the journal lies with the authors and does not reflect the institutional view of our faculty. Papers may not be published elsewhere, either fully or partially, without the permission of the publisher.

The Journal of Theologic Academy of Gaziantep University is a peer-reviewed academic journal which is published twice per year. All the responsibility for the content of the papers published here belongs to the authors, and does not express the official view of the faculty.

Copyright ©: Without getting permission of the journal, papers published here cannot be published partially or totally on other media.

Table of Contents

Editorial

Asst. Prof. Dr. Mahmut KAYA

Papers

Syrian Refugees and Religious Life: Compliance, Encounter, Similitude: The Case of Gaziantep - Asst. Prof. Dr. Erol ERKAN

The Refuge System within the Confrontation of Guardianship Tradition in Islamic Law - Asst. Prof. Dr. Hüseyin BAYSA

The Concept of Controversy in Quran and Using Islamic References in terms of Migration - Assoc. Prof. Dr. Halil ALDEMİR

The Issue of Expressions by the Subjects of Migration: Philosophical Examinations in terms of Hospitality, Philanthropy, and Fairness -
Asst. Prof. Dr. Mehmet ULUKÜTÜK

The Prophet's Approach to the Issue of Migration Considering Crisis Management and the Current Value of this Approach - Asst. Prof. Dr. Muammer BAYRAKTUTAR

Socio-Economic Reflections of Migration: The Example of Syrian Immigrants in Gaziantep - Prof. Dr. İbrahim ARSLAN, Asst. Prof. Dr. Yusuf BOZGEYİK,
Lecturer, Erdal ALANCIOĞLU

Religion as the Reason for the Wars Triggering the Migration in the Middle East -
Asst. Prof. Dr. Ömer CİDE

Hijra as an Obedience Action in Islam and Muhajir People - Mehmet DEMİR

Migration from Syria to Turkey: Reasons, Results and Hopes -

Asst. Prof. Dr. Muhammed Şeyh Muhammed NECCAR

Case Report: Religious Reflections of Migration: Religion and Religiousness in terms of Syria and Turkey - Asst. Prof. Dr. Mahmut KAYA

Interview:

Turgay ALDEMİR (President of Bülbülzade Association)

Book Review: Strangers at Our Door

Res. Asst. Mehmet AKSÜRMEİ

Book Review: Being a Muslim, Staying German: Religion and Nationality in New Europe, and Changing Religion

Res. Asst. Zeynep Serap TEKTEN AKSÜRMEİ

Publication Principles

Editörden/ Editorial

Dear readers, here we are with another issue of The Journal of Theological Academia, the Official Journal of the Faculty of Divinity, Gaziantep University. This issue focused on the relationship between migration and religion, and the subject of the fourth issue has been determined as "Migration and Religion".

History of humanity also reflects a history of migration. Migrations that sometimes take place optionally or compulsorily mean the replacement regarding the socio-cultural habitus of different human groups. The issue of migration is in the agenda of Turkey due to the current state in Syria. The mass movements in the Middle East, which are called as Arab Spring and which have significantly changed the political and social pattern of many countries, have also affected Syria. The safety of life and property disappeared after the reactions against the oppressive regime in Syria reached another level with revolts and conflicts in 2011, which forced people to migrate to other countries. These migration activities also affected Turkey, with which Syria has important historical, cultural, and social ties. These migration waves which have started suddenly and have been increasing every passing day have brought millions of people in years. According to the data of the Directorate General of Migration Management, the number of Syrian refugees in Turkey was 2,814,613 as of December 2016.

The provinces affected by the migration the most are those close to the border of Syria. Cities such as Kilis, Gaziantep, Şanlıurfa, and Hatay are the provinces that have been demographically, socially, financially, religiously, and politically affected the most. Therefore, it is clear that the residence of Syrian refugees in Turkey causes multi-dimensional experiences and actions for both the domestic people and refugees. One of these experiences between these people is certainly based on the interaction between the religious concepts and religious lifestyles. Efforts have been made through the studies and interviews with Syrian and Turkish people to present the approaches of Syrian refugees in Turkey, who have been living in the country for more than five years, toward the religious concepts in Turkey, and the points where these people go along or differ from one another. These interviews are important as they directly provide us data regarding the migration and religious literature. Syrian refugees' social and economic experiences are among the subjects examined in the journal. Moreover, book reviews are the other sections enriching this issue. I hope these studies contribute to the relevant literature.

Once again, I would like to extend my gratitude to the editorial board, publishing advisory board, authors and reviewers of articles, and the crews of publication, publishing, and distribution for their great support in forming and publishing this issue.

Sincerely yours.

Asst. Prof. Dr. Mahmut KAYA
Department of Sociology, Faculty of
Science and Letters, Harran University
Issue Editor

الإلهيات الأكاديمية

مجلة بحوث إسلامية دولية محكمة نصف سنوية العام: 2016 العدد: 4
جامعة غازي عنتاب - كلية الإلهيات - تركيا

الهجرة والدين

- افتتاحية العدد - د. محمود قايا
- المهاجرون السوريون والحياة الدينية: تكيف، اندماج، مقارنة، تشابه؛ غازي عنتاب نموذجاً - د. أرول أركان
- نظام اللجوء مقارنة بالحماية التقليدية في الشريعة الإسلامية - د. حسين بيضا
- ظاهرة الاختلاف من المنظور القرآني والاستشهادات الإسلامية المعاصرة حول الهجرة - د. خليل آل دمير
- مشكلة التعبير عن موضوعات الهجرة في سياق العمل الخيري والضيافة والإحسان؛
تحقيقات فلسفية - د. محمد أولو كتوك
- القيمة المعاصرة لأسلوب النبي في إدارة الأزمات - د. معمر بيراق توتار
- الانعكاسات الاقتصادية والاجتماعية للهجرة؛ هجرة السوريين إلى غازي عنتاب نموذجاً
أ. د. إبراهيم أرسلان و أ. يوسف بوز كيك و أ. أردال ألانجي أو غلو
- الدين كسبب للحروب التي تؤدي للهجرة/النزوح في الشرق الأوسط - د. عمر جيداً
- الهجرة والمهاجرون بوصفها التعدي في الإسلام - أ. محمد دمير
- الهجرة السورية إلى تركيا؛ أسباب ونتائج وآمال - د. محمد عمر النجار
- الانعكاسات الدينية للهجرة؛ مقارنة الدين والتدين بين سوريا وتركيا - د. محمود قايا
- لقاء مع «تورغاري آل دمير» رئيس وقف بلبل زاده - أجرت الحوار: أ. طوبى أركوت
- تقييم كتاب "الأجانب أمام بابنا" أ. محمد أكسورملي
- أن تكون مسلماً أو تبقى ألمانيا؛ الأمة والدين وتغيير الدين في أوروبا الحديثة - أ. زينب سراب تكتن آق سورمه لي

معلومات النشر

مجلة «الإلهيات الأكاديمية» بجامعة غازي عنتاب

«مجلة بحوث إسلامية دولية محكمة نصف سنوية»

كل ما ينشر في المجلة يعبر عن رأي الباحث، ويتحمل مسؤولية مضمونه، ولا يعبر بالضرورة عن رأي جامعة غازي عنتاب أو كلية الإلهيات، ولا يحق نشر هذه المقالات جزئياً أو كلياً بدون إذن خطي من الناشر

رئيس التحرير: أ.د. شيخ موسى دمير

مدير التحرير: د. مصطفى أونفيردي، د. محمد عمر النجار

مساعد التحرير: سارة فاخوري.

محرر العدد: د. محمود قايا.

هيئة النشر: أ.د. شيخ موسى دمير (رئيساً)، أ.د. دريد عبد القادر نوري، د. محمود جنار، د. رجب طوزجو، د. أيهان أردوغان، د. عائشة أرأوغلو، د. دلام أكرموا، د. أرول أركان، د. محيي الدين إغندا، د. مصطفى أونفيردي، د. محمد عمر النجار، د. ضميرة أحمدوفا، د. عبدي محمد ماميتوف، د. محمد أولوكوتك، د. سمير عمر سيد، د. إبراهيم عبد الله سلقيني، د. عبد العزيز الخلف.

هيئة النشر الاستشارية: وكلهم من أعضاء الهيئة التدريسية في كليات الإلهيات: أ.د. عبد العزيز خطيب (جامعة مرمره)، أ.د. عبد الله قهرمان (جامعة مرمره)، أ.د. عدنان دميرجان (جامعة إسطنبول)، أ.د. علي عثمان أتاش (جامعة جقور أوفا)، أ.د. عاصم بيبجي (جامعة جقور أوفا)، أ.د. بنيامين أرول (جامعة أنقرة)، أ.د. أيوب بكر يزيجي (جامعة أتاتورك)، أ.د. حسن يلماز (جامعة أتاتورك)، أ.د. إحسان سر يا صرمه (جامعة سيعرت)، أ.د. إلياس شلبي (جامعة مرمره)، أ.د. لطف الله جبجي (جامعة أرجيس)، أ.د. دوغان قره جوشكون (جامعة كلس ٧ أراليك)، أ.د. خليل جيجك (جامعة بايزيد)، أ.د. محفوظ سويلماز (جامعة إسطنبول)، أ.د. علي بيوك قره (جامعة إسطنبول شهير)، أ.د. محمد داغ (جامعة أتاتورك)، أ.د. محمد أوقران (جامعة هيتت)، أ.د. محمد زكي إشجان (جامعة أتاتورك)، أ.د. موسى بلغيز (جامعة أتاتورك)، أ.د. مصطفى أغرمان (جامعة أتاتورك)، أ.د. نصر الله حاجي مفتي أوغلو (جامعة بيبورت)، أ.د. عثمان تورر (جامعة كلس ٧ أراليك)، أ.د. روح الدين يازأوغلو (جامعة أتاتورك)، أ.د. صادق قليج (جامعة أتاتورك)، أ.د. شعبان علي دوزجون (جامعة أنقرة)، أ.د. ويسل جوللوجه (جامعة أتاتورك)، أ.د. يوسف ضياء كسكين (جامعة حران)، أ.د. أحمد يلدريم (جامعة يلدريم بايزيد - كلية العلوم الإسلامية)

هيئة التحكيم: وكلهم من أعضاء الهيئة التدريسية في كليات الإلهيات في جامعاتهم: أ.د. جمال الدين أردجي (جامعة سيبرت)، أ.د. أيوب بكر يزجي (جامعة أتاتورك)، أ.د. عيسى جليك (جامعة أتاتورك)، أ.د. لطف الله جبجي (جامعة أرجيس)، أ.د. محمد زكي إشجان (جامعة أتاتورك)، أ.د. محمد داغ (جامعة أتاتورك)، أ.د. موسى بلجز (جامعة أتاتورك)، أ.د. نهاد ياطقن (جامعة أتاتورك)، أ.د. عمر فاروق تبر (جامعة أنطاليا)، أ.د. روح الدين يازاغلو (جامعة أتاتورك)، أ.د. شيخ موسى دمير (جامعة غازي عنتاب)، أ.د. توحيد عيانجن (جامعة ١٨ مارس جناق قلعه)، أ.د. تنجاي إمام أوغلو (جامعة أتاتورك)، د. محمود جونار (جامعة غازي عنتاب)، د. محمد أميد (جامعة مرمرة)، د. نامق كمال قرة بيبار (جامعة حران) د. حنفي شاهين (جامعة أتاتورك)، د. محيي الدين إيغدا (جامعة غازي عنتاب)، د. عثمان نوري قرة داغي (جامعة قرة دنيز تكنيك).

مراجعة الترجمة: د. إبراهيم عبد الله سلقيني د. سمير عمر سيد، د. عبد العزيز الخلف، أ. سارة فاخوري

القراءة الأخيرة: د. محمد عمر النجار

تصميم الغلاف: حليلة صري قايا

التنسيق والإخراج الفني: د. إبراهيم عبد الله سلقيني

الدعاية والتواصل الاجتماعي: د. محمد راشد أقينار، أ. محمد أكسورملي

النشر والتوزيع: أ. محمد قاسم أردان

العنوان: جامعة غازي عنتاب، كلية الإلهيات (مجلة الإلهيات الأكاديمية)، شهيد كامل، غازي عنتاب - تركيا

ت: ٠٠٩٠٣٤٢٣٦٠٦٩٦٥ ف: ٠٠٩٠٣٤٢٣٦٠٢١٣٦ @: ilahiyatakademi@gantep.edu.tr

<http://ilahiyat.gantep.edu.tr/dergi>

المطبعة: مطبعة جامعة غازي عنتاب

مكان وتاريخ الطباعة: غازي عنتاب - ٢٠١٧

الفهرس

افتتاحية العدد

د. محمود قايا - جامعة حران

المقالات

المهاجرون/ النازحون السوريون والحياة الدينية: تكثيف، اندماج، مقارنة، تشابه؛ غازي عنتاب نموذجاً - د. أرول أركان

نظام اللجوء مقارنة بالحماية التقليدية في الشريعة الإسلامية - د. حسين بيضا

ظاهرة الاختلاف من المنظور القرآني والاستشهادات الإسلامية المعاصرة حول الهجرة - د. خليل آل دمير

مشكلة التعبير عن موضوعات الهجرة في سياق العمل الخيري والضيافة والإحسان؛ تحقيقات فلسفية - د. محمد أولو كتوك

القيمة المعاصرة لأسلوب النبي ﷺ في إدارة الأزمات - د. معمر بيراق توتار

الانعكاسات الاقتصادية والاجتماعية للهجرة؛ هجرة السوريين إلى غازي عنتاب نموذجاً -

أ. د. إبراهيم أرسلان و أ. يوسف بوز كيك و أ. أردال ألانجي أوغلو

الدين كسبب للحروب التي تؤدي للهجرة/ النزوح في الشرق الأوسط - د. عمر جيدا

الهجرة والمهاجرون بوصفها التعبدية في الإسلام - أ. محمد دمير

الهجرة السورية إلى تركيا؛ أسباب ونتائج وآمال - د. محمد عمر النجار

الانعكاسات الدينية للهجرة؛ مقارنة الدين والتدين بين سوريا وتركيا - د. محمود قايا

لقاء مع «تورغاري آل دمير» رئيس وقف بلبل زاده - أجرت الحوار: أ. طوبى أركوت

Book Review "Strangers at Our Door" - أ. محمد أكسورملي

أن تكون مسلماً أو تبقى ألمانياً؛ الأمة والدين وتغيير الدين في أوروبا الحديثة - أ. زينب سراب تكتن آق سورمه لي

ضوابط النشر في المجلة

افتتاحية العدد

أيها القراء الأعزاء. إننا بصدد اللقاء مع عدد جديد من مجلة «الإلهيات الأكاديمية» التي تصدر عن كلية الإلهيات في جامعة غازي عنتاب. وموضوعها الرئيس «الهجرة والدين».

إن تاريخ البشرية هو تاريخ هجرة في الوقت ذاته، فالهجرات التي تتم طوعاً، وأحياناً قسراً، تتضمن انتقال العادات الاجتماعية والثقافية للمجموعات البشرية وتغيرها. وإن الهجرة اليوم تدخل في مجريات حياتنا متمثلة في نموذج جارتنا سورية.

فالتحركات الشعبية الجارية في الشرق الأوسط المسماة «الربيع العربي» غيرت النسيج السياسي والاجتماعي لكثير من الدول لدرجة مهمة أثرت على جارتنا سورية أيضاً. حيث انطلقت التحركات الشعبية في سوريا عام ٢٠١١ م، وتطورت إلى مظاهرات ضد الممارسات القمعية للنظام الحاكم. وعندما وصلت هذه المظاهرات إلى مرحلة العصيان والصراع والمواجهة المسلحة حدثت فوضى عارمة ولم يعد في البلاد أمان لا على المال ولا على النفس، فأدت هذه التطورات إلى بدء عملية هجرة ونزوح قسريان. وتوجهت موجات الهجرة إلى الدول المجاورة لسورية، ومن ضمنها تركيا التي تربطها بسورية روابط تاريخية وثقافية واجتماعية قوية.

إن موجات الهجرة هذه التي تدفقت وتطورت دون سابق إنذار، وازدادت أعدادها يوماً بعد يوم من دون أن يستطيع أحد الحدّ منها بلغت الملايين خلال سنوات. وحسب إحصاءات المديرية العامة لإدارة الهجرة في تركيا فإن عدد المهاجرين السوريين بلغ / ٦١٣ , ٨١٤ , ٢ / نازحاً. حتى نهاية ٢٠١٦ م.

ولا شك أن المحافظات الأكثر تأثراً بالهجرة ديموغرافياً واجتماعياً واقتصادياً ودينياً وسياسياً. هي تلك المحافظات الحدودية المجاورة لسورية. كمحافظة كلس، وغازي عنتاب، وشانلي أورفة، وهاتاي، ثم إن إقامة المهاجرين السوريين في تركيا قد تسبب لهم وللسكان المحليين على حد سواء بظهور تجارب ومواجهات متعددة الجوانب، وهذا الأمر ظاهر للعيان ولا لبس فيه. ولا شك أن أحد الميادين المذكورة هو المفهوم الديني وأنماط المعيشة التي يشكل فيها الدين نقطة مركزية.

وقد جرى العمل من قبل كتابنا على استبيان آراء ووجهات نظر المهاجرين السوريين المقيمين في تركيا منذ ما يقارب الخمس سنوات حول الحياة الدينية في تركيا، والوقوف على نقاط الاتفاق والاختلاف وذلك من

خلال اللقاءات التي جرت على السواء مع السوريين والأتراك، وتحمل اللقاءات المذكورة أهمية من ناحية تقديمها بيانات أولوية بشأن الهجرة والدين، وتأتي مجريات حياة المهاجرين السوريين على الصعيد الاجتماعي والاقتصادي بين الموضوعات الواردة في المجلة بشكل منفصل. وكذلك فإن تقييمات الكتاب من شأنها إغناء هذا العدد أيضاً. وآمل أن تسهم أبحاث هذه المجلة في الدراسات الأكاديمية.

وأخيراً أتوجه بالشكر الجزيل إلى كل من كان له جهد وكل من قدم دعماً ومساعدة في إعداد هذا العدد ونشره، وعلى رأسهم هيئة النشر وهيئة الإعلام وهيئة التحكيم وكتّاب المقالات وفريق النشر والطباعة والتوزيع.

مع فائق الاحترام

د. محمود قايا

جامعة حران

كلية العلوم الطبيعية والآداب

قسم علم الاجتماع

Suriyeli Göçmenler ve Dini Hayat: Uyum, Karşılaşma, Benzeşme Gaziantep Örneği*

Erol ERKAN**

Özet

Bu makalede Türkiye’de sayıları her geçen gün artan Suriyeli sığınmacılarla dini hayat üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Suriyeli göçmenlerin din algısı, Suriye’deki dini hayat ile Türkiye’de din ve dindarlık yorumu, dini yaşantı arasında bir karşılaştırmaya girilmiştir. Türkiye’deki dini hayat ile onların dini hayatı arasındaki farklılıklar, benzerlikler, göç sonrası ortaya çıkan etkileşim ve göçmenlerin uyum süreci üzerinde sorgulamalar yapılmıştır. Ortak inanca sahip iki farklı toplumun dini hayatlarındaki benzerliklerin, farklılıkların ve iki toplumun uyum sürecinde dinin rolünün tespit edilmesi amaçlanmıştır. Dinin toplumlara göre farklı tezahürlerinin, toplumsal bütünleşmedeki rolünün ve etkisinin görülebilmesi, her iki toplumun daha sağlıklı iletişim ve birbirleri hakkında daha doğru değerlendirme yapabilmeleri açısından makale önem arz etmektedir. Çalışmada nitel yöntem tercih edilmiş ve mülakat tekniği kullanılmıştır. Dolayısıyla araştırmanın verileri Suriyeli göçmenlerle yapılan mülakatlardan, onların mikro-sosyolojik düzeyde yaşadıkları deneyimlerinden elde edilmiştir. Araştırmada, dinin, gerek şekilsel gerekse anlam düzeyinde toplumlara göre farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Suriye, mülteciler, Suriyeli göçmenler, dini hayat, dindarlık

Syrian Immigrants and Religious Life: Adaptation, Encounter, Affinity Gaziantep Example

Abstract

In this article an assessment was made on the religious life of Syrian refugees whose number increases everyday in Turkey. A comparison have been made on religious perceptions of Syrian refugees, religious life and religious perceptions in Turkey and Syria.

* Bu çalışma, daha önce Din Bilimleri Dergisi’nin 2016 Mayıs-Ağustos sayısında yayınlanmış makalenin gözden geçirilmiş halidir.

**Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı öğretim üyesi, erkanerol27@hotmail.com

Religious life in Turkey in terms of its differences and similarities with their religious life, post migration interactions and refugees' integration processes are questioned. In this study it is aimed to determine similarities and differences of religious life and the role of religion during integration process of two different societies sharing mutual beliefs. The article is important in order to emerge the role and impact of religion for social integration, to observe different interpretations of religion in different societies, and to form a better communication between two societies. Qualitative methodology and interview method are used in this study. In that sense, data of the study came from interviews held with Syrian refugees and their micro-sociological level experiences. It is concluded that religion is differentiated among different societies in terms of meaning and practice.

Keywords: Syria, refugees, Syrian immigrants, religious life, piety

Giriş

2011'de Arap dünyasında başlayan halk hareketleriyle birlikte Suriye'de halk kitlesel gösteriler düzenleyerek Baas rejiminden reform talebinde bulunmaya başladı. Suriye halkı, ülkedeki sıkıyönetim uygulamasının kaldırılmasını, bireysel hakların genişletilmesini, gelir dağılımında adaletin tesisini ve iktidardaki Baas Partisi'nin gücünün sınırlandırılmasını istemekteydi. Esed rejimi ise, halkın bu taleplerine karşı, Baas Partisi'nin tekeli sona erdirecek köklü bir reform gerçekleştirmek yerine, yasal çerçevede sınırlı bazı düzenlemeler yaptı ve ülke geneline yayılan geniş halk gösterilerini silahlı kuvvet kullanarak bastırmaya çalıştı.¹ Bu durum Suriye'de Esed rejimi ile muhalefet hareketi arasında iç savaşa neden oldu. İç savaş dolayısıyla milyonlarca Suriye vatandaşı komşu ülkelere sığınmak zorunda kaldı. Suriye krizi sadece Suriye ile sınırlı kalmadı, bölgesel ve küresel ölçekte problemlere ve anlaşmazlıklara da neden oldu. Suriye krizi, Türkiye'yi başta sığınmacılar meselesi olmak üzere doğrudan doğru etkiledi. Türkiye'ye milyonlarca Suriyeli sığınmacının girişi yapmasına yol açan kriz, Türk toplumunu ve siyasi otoriteyi ciddi bir sorunla karşı karşıya bıraktı.

Birleşmiş Milletler(BM) Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin açıkladığı son mülteci bilgilerine göre, Suriye'deki savaş dolayısıyla 7 milyon 600 bin Suriyeli evlerini terk edip ülke içinde başka bir bölgeye kaçmak zorunda kaldı. Yine BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin açıkladığı son mülteci bilgilerine göre savaş yüzünden Suriye'yi terk edenlerin sayısı 4 milyon 185 bini geçti. Suriye vatandaşı iç savaş nedeniyle ülkelerini terk ederek Türkiye, Lübnan, Ürdün, Irak gibi komşu ülkelere ve hatta Avrupa'ya sığınmış bulunmaktadır. Suriye'nin güneydeki komşusu Lübnan'da 1 milyon 78 bin, Ürdün'de ise 628 binden fazla mülteci bulunuyor. Bu ülkeler içerisinde en fazla sığınmacı barındıran ülke Türkiye'dir.²

¹ Atilla Sandıklı, Ali Semin (Hazırlayanlar), *Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye (Bilge Adamlar Kurulu Raporu)*, Bilgesam Yayınları, İstanbul 2012, s.1.

² <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyeli-multecilerin-sayisi-4-milyon-185-bine-ulasti>, (erişim: 20.03.2016). Ayrıca bakınız: http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler_409_558_560_icerik

İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2016 yılının Ocak ayında, Türkiye’de 2 milyon 255 bin 299 kayıtlı Suriyeli bulunduğunu ve bunların 279 bin 574’ünün kamplarda kaldığını, BM verilerine göre, Avrupa ülkelerinde 813 bin 599 Suriyeli olduğunu açıkladı. Yapılan açıklamaya göre, en fazla Suriyeli Şanlıurfa, Hatay, İstanbul ve Gaziantep’te bulunmaktadır.³ Resmi verilere göre 2,5 Milyonun üzerinde Suriyeli sığınmacıya ev sahipliği yapan Türkiye AFAD (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı) koordinasyonu ile sığınmacıların barınma, yiyecek, sağlık, güvenlik, eğitim, haberleşme ve bankacılık gibi insani yardım ihtiyaçlarını karşılamaktadır. AFAD’ın 14 Mart 2016 tarihinde yaptığı açıklamaya göre Hatay, Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa, Kahramanmaraş gibi Türkiye’nin çeşitli illerinde bulunan çadırkent ve konteynerkent gibi barınma merkezlerinde bulunan Suriyeli sığınmacı sayısı 272.013’tür.⁴ Gaziantep’te barınma merkezlerinde bulunan Suriyeli sayısı ise 49.905’tir.⁵ Gaziantep şehri, çadırkent ve konteynerkentlerde barınan Suriyeli sığınmacıların yanı sıra, yüz binlerce Suriyeli mülteci ağırlamaktadır. Şanlıurfa’da 356.390, Hatay’da 341.174 ve İstanbul’da 305.067 Suriyeli sığınmacı bulunmaktadır. Bu illerden sonra 277.905 kişi ile en fazla sığınmacı barındıran il Gaziantep’tir.⁶

5 yılı aşkın bir süredir Türkiye’de bulunan, sayıları her geçen gün artan Suriyeli sığınmacılar ve 270 binin üzerinde Suriyeli göçmen barındıran Gaziantep şehri bu açıdan dikkat çekmektedir. Suriyeli göçmenler birçok açıdan araştırmacıların ilgi odağı olmaktadır. Suriyeli göçmenlerin dini algı ve yaşayışları, Türkiye’deki dini hayat ile onların dini hayatı arasındaki farklılıklar, benzerlikler, göç sonrası ortaya çıkan etkileşim ve göçmenlerin uyum sürecinde dinin rolü gibi konular da ayrıca merak konusudur.⁷ Bu makalede, bu konular üzerinde sorgulamalarda bulunmaktadır. Araştırma evreni olarak Gaziantep’te bulunan Suriyeli Sünni Müslüman sığınmacılar belirlenmiştir. Çalışmada, Suriyeli mülteciler içinde sünni Müslümanların tercih edilmesinin nedeni, Suriye halkının çoğunluğunu oluşturmalarıdır. Suriye’de savaş öncesi başlıca dinî gruplar şu şekildedir: %74 Sünni, %12 Nusayri, %10 Hıristiyan, %3 Dürzî.⁸ Görüldüğü gibi Suriye halkının çoğunluğunu Sünni Müslümanlar teşkil etmektedirler.

Bu makalede ‘genel olarak ortak bir dine, İslam dinine mensup her iki halkın dini anlayış ve yaşayışlarında farklılıklar söz konusu mudur?’, ‘farklılıklar söz konusu ise hangi hususlarda görülmektedir?’, ‘beş yıllık bir süreçte dini yaşayışta bir benzeşme ortaya

³ <http://www.posta.com.tr/turkiye/HaberDetay/Iste-Turkiye-deki-son-kayitli-Suriyeli-sayisi--Ocak-2016-.htm?ArticleID=321871>, (erişim: 20.03.2016)

⁴ <https://www.afad.gov.tr/TR/IcerikDetay1.aspx?ID=16&IcerikID=848>, (erişim: 20.03.2016)

⁵ <https://www.afad.gov.tr/TR/IcerikDetay1.aspx?ID=16&IcerikID=848>, (erişim: 20.03.2016)

⁶ <http://www.sondevir.com/rapor-arastirma/456276/turkiyede-hangi-sehirde-kac-suriyeli-multeci-yasiyor>, (erişim: 20.03.2016)

⁷ Din, “ona inananlarla kutsal arasında kurulan bağ (Günay, 1999: s.70)”, dindarlık “bir kişinin mensubu olduğu dine ait inanç, ibadet ve sembollere ilişkin kabul, yoğunlaşma ve meşgul olma derecesidir (Kurt, 2009: 2)”. Dini hayat ise dinin etkilerinin birey ve toplum üzerindeki yansımalarıdır.

⁸ Birol Akgün, *Suriye Krizi’nde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri)*, Sosyolojik Düşünce Enstitüsü Analiz, Haziran 2012, s.4.

çıkarmakta mıdır?’ ‘farklılıklar iki toplum arasında herhangi bir soruna dönüşmekte midir?’, *‘göçmenlerin dini hayatta karşılaştıkları problemler bulunmakta mıdır?’* şeklindeki sorular cevaplanmaya çalışılmaktadır. Bu makalede, iki farklı kültürün, sahip oldukları ortak inançları ile ilgili anlayış ve yaşayışlarında hangi hususlarda farklılaştığı ve dinin iki toplumun uyum sürecindeki rolü ortaya konulmaya gayret edilmektedir. Makalenin, Suriyeli göçmenlerin dini hayatlarıyla ilgili daha sağlıklı değerlendirmelere katkı sunması beklenmektedir. Böylelikle Suriyeli göçmenler ile daha doğru bir ilişki kurulmasına da yardımcı olabilir. Veriler Suriyeli göçmenlerle yapılan mülakatlara, onların mikro-sosyolojik düzeyde yaşadıkları deneyimlerine dayanmaktadır. Araştırmada yöntem olarak nitel yöntem benimsenmiş ve mülakat tekniği kullanılmıştır. Bu bağlamda literatür taraması ve Suriyeli sığınmacılardan 12 kişi ile gerek doğrudan ve gerekse tercüman aracılığıyla 2016 yılının Mart ve Nisan aylarında yarı yapılandırılmış görüşme formu* kullanılarak derinlemesine görüşmeler ile veri setleri oluşturulmuş ve elde edilen bulgular analiz edilmiştir. Elde edilen verilerin tekrarlanması dolayısıyla daha fazla kişi ile görüşülme gerek duyulmamıştır. Dini hayat ile ilgili daha doğru değerlendirmelerde bulunabileceğini düşündüğümüz Gaziantep İlahiyat Fakültesinde okutman olarak görev yapan Suriyeli hocalarla ve yine aynı fakültede öğrenim görmekte olan Suriyeli öğrencilerle görüşülmüştür. Ayrıca Suriyeli mültecilerin kurdukları dernek yetkilileri ve tesadüfi olarak seçilmiş halktan kimselerle mülakat yapılmıştır. Suriyeli göçmenlerle yapılan mülakatların yanı sıra Suriyelilerin dini hayatlarını daha yakından gözleme imkânına sahip Türklerle de söyleşiler yapılmıştır.

Resmi verilere göre 2,5 milyonu aşan Suriyeli sığınmacıların aşması gereken birçok problemle birlikte yeni topluma ve bu toplumunun kültürüne, yaşam biçimine de ayak uydurması gerekmektedir. İki farklı toplumun çatışmadan, uyum içerisinde yaşaması her iki topluluk için de hayati öneme sahiptir. İki toplumun bir arada, ahenk içerisinde yaşayabilmesi Türkiye Devleti ve emniyeti açısından da son derece önemlidir.

A. Teorik Çerçeve

1. Kültür ve Din

Kültür ile ilgili çok çeşitli tanımlarla karşılaşmak mümkün. Örneğin Zygmunt Bauman kültürü *“bir düzen yaratmak ve onu korumak, düzeni bozan ve bu düzen açısından kaos görünen her şeyle mücadele etmek”*⁹ şeklinde tanımlayarak kültürün toplum için düzen temin edici yönüne dikkat çeker. Ayrıca kültür *“varlığımızın yapısını(ilişkilerini) belirleyen, sosyal bir süreçle öğrendiğimiz uygulama ve inançların, maddi ve manevi öğelerin birliği”* ya da *“bir toplumun üyesi olarak, insanoğlunun öğrendiği(kazandığı) bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri*

* Mülakat formu makalenin sonuna eklenmiştir.

⁹ Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013, s.161.

ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütün"¹⁰ şeklinde tanımlanabilmektedir. Johann Gottfried Herder kültürü "grup üyelerini ortak, otantik yaşam tarzlarına sahip ahenkli topluluklar içinde birleştiren"¹¹ bir faktör olarak ele alır. Bu tanımlarda göze çarpan nokta ise kültürün bir topluma, topluluğa ait niteliğidir. Kültürün bu özelliği onu toplumlar arasında ayırt edici bir öge olarak öne çıkarmaktadır.

Kültürün şekillenmesinde toplumun içinde bulunduğu koşullar önemli rol oynar. Ancak kültür sadece maddi yaşam koşullarının sonucu değildir. Kültürün önemli belirleyici unsurlardan biri de manevi unsur yani toplumun inancıdır. Çünkü din hem bireysel hem de toplumsal düzlemde etkilidir. Din bireyin kendi varoluşunu ve içinde bulunduğu evreni anlamlandırmanın ve bireyin iç dünyasında belirli bir teslimiyetin aracı, toplumsal düzlemde ise toplum ilişkilerinin, toplumsal davranışların şekillenmesinde, kurumların ortaya çıkmasında önemli bir etkidir. Dolayısıyla din içinde bulunduğu toplumu etkiler, şekillendirir. Dini sahadaki değişimler kültürün diğer alanlarında da değişime neden olur.¹² Bu bağlamda Max Weber, kapitalist ekonominin doğuşunda dinin rolünü ortaya koyarak dini değerlerin toplumsal yaşamda ve kültürel değişimlerde önemli bir faktör olabildiğini belirtir.¹³

Din farklı şekillerde kendisini ortaya koyar. Teorik boyutunu inançla, pratik yönünü ibadetlerle ve sosyolojik niteliğini ise dini cemaat ile açığa vurur. Bir dinin, bir inancın kendi varlığını devam ettirebilmesi sosyal ilişkiler kurabilmesi ve geliştirebilmesiyle mümkün olabilir¹⁴. Aksi halde o din kendini yok olmaya mahkûm eder. Sosyal ilişkiler kurması ve geliştirmesi yönü itibarıyla din toplum yaşamını etkileyen önemli bir kurumdur.

Dinin toplumda değişik işlevleri bulunmaktadır. Din, bir yandan insanlara içinde buldukları dünyayı özel "gözlük"lerle görmeyi sağlayacak kavramsal perspektif sunarken, diğer yandan toplumsal yapı unsurlarının korunması görevini ifa etmektedir.¹⁵ Din değişik işlev ve boyutlarıyla hem bireyin ve hem de toplumun yaşamında etkili bir faktör olarak dikkat çekmektedir. Onun toplum üzerindeki etkileri farklı boyut ve düzlemlerde görülebilmektedir. Bireyin ve toplumun yaşamına yakından bakıldığında özellikle bireyin geçiş dönemlerinin dini inanç ve uygulamalarla çevrili olduğu görülür. Hayatın başlangıcı olan doğum ve sonu olan ölüm bunlar arasında en önemlileridir. Yeni doğan çocuğa verilen isim, ismin

¹⁰ Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, Ankara 2005, s.100, 101.

¹¹ Watt Waggoner, "Kültür ve Din", çev. Mustafa Arslan, içinde: *Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem*, der. Peter B. Clarke, Ankara 2012, s. 341.

¹² Mümtaz Turhan, *Kültür Değişimleri (Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik)*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2002, s. 86.

¹³ Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Gürata, Ayraç Yayınları, Ankara 2005.

¹⁴ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, çev. Ünver Günay, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1995, s. 54.

¹⁵ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 66.

konulma şekli dinin etkileri altındadır. İsim kültürü olarak nitelenen bu uygulamada din faktörü daha çok öne çıkmaktadır.¹⁶

Önemli geçiş aşamalarında din etkili olabildiği gibi gündelik sıradan hayatımızda da dinin etkileri hissedilebilmektedir. Din gündelik hayatımızda yeme-içme gibi sıradan davranışlarımızdan ekonomik faaliyetlerimize, hangi meslekleri yapıp yapmayacaklarımıza ve hatta siyasi tercihlerimize kadar, çalışma koşullarımızdan zamanı tanzimimize kadar, gündelik konuşma dilimizden edebiyat ve sanatımıza kadar etkili olabilmektedir.

Dinlerin toplum üzerindeki etkileri birçok boyutta görülebilmektedir. Dinler, emir ve yasaklarıyla toplumlarda önemli değişme ve gelişmelere yol açmışlardır. Pek çok kültürel kurum dinin gerektirdiği biçimde yaşayabilme çabasının sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu çabalar, mimari, edebiyat, musiki, şiir ve benzeri sanatları da geliştirmiştir. Hatta bilimin gelişmesinde birçok dini veri bir hipotez görevi ifa etmiştir. Örneğin dini törenlerin belli zamanlarda yapılması gereği takvimi zorunlu kılmış, bu durum gök cisimlerinin gözlemlenmesini teşvik etmiştir.¹⁷

Hangi insan ya da toplum olursa olsun, yeni dini öğretilerle buluştuğunda din ile kültür arasında karşılıklı etkileşim kaçınılmazdır. Din ile kültür bir araya geldiğinde diğer bir ifadeyle din bir kültüre dâhil olduğunda, onu kendi temel değerleri doğrultusunda dönüştürmek ve kendi öğretilerine göre yeniden düzenlemek ve biçimlendirmek ister. Ancak her insan ve toplumun kendine has kültürel bir yapısı olduğu için dinin kültür ile karşılaşmasında insandan insana, toplumdan topluma farklılıklar doğmaktadır. Dini hayatın bireyden bireye veya toplumdan topluma farklılaşması dinle ilgili anlama, algılama ve bütünleşmeyle ilgili bir durumdur. Çünkü her insan ya da toplum kendi kültür yapısı doğrultusunda dini anlamaya ve uygulamaya gayret eder. Bu aşamada dinin anlam ve önemini kabullenme de dine bağlılığı etkilemektedir. Din ile toplumun karşılaşmasında bir etkileşim yaşanmaktadır. Bu etkileşim de tek boyutlu ve tek düze bir ilişki olmaktan çok dinin öğretileri ile kültürel yapının özellikleri dâhilinde değişen bir etkileşimdir. Dolayısıyla her toplumun dini hayatı hem kendi içinde farklılıklar göstermekte hem de diğer toplumlara göre farklılıklar arz etmektedir.¹⁸

Din ile kültürün karşılıklı ilişkileri, gündelik hayatta açık olarak görülebilmektedir. Bir taraftan din kültürü etkileyip dönüştürürken, diğer taraftan kültür de, içinden çıkan veya içinde hayat bulan dini değişik şekillerde etkiler. Ancak burada dinin tamamen kültürün bir sonucu olduğu veya aksine kültürü bütünüyle dönüştürdüğü şeklinde yanlış bir anlayışa düşülmemelidir. Kültürün

¹⁶ Vejdî Bilgin, "Din ve Kültür", içinde: *Din Sosyolojisi*, editör: Mehmet Bayyigit, Palet Yayınları, Konya 2013, s. 109.

¹⁷ Mustafa Aydın, *Sistematik Din Sosyolojisi*, Açılımkitap Pınar Yayınları, İstanbul 2014, s. 122.

¹⁸ Ali Akdoğan, "Kültür ve Din", içinde: *Din Sosyolojisi El Kitabı*, editörler: Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 448.

korunmasında, nesilden nesile aktarılmasında, yeni bir biçim kazanmasında din muhafaza edici, meşrûlaştırıcı, değiştirici, yenileyici boyutlarıyla işlevseldir. Kültür de dinin gerek algılanmasında ve yorumlanmasında ve gerekse hem tecrübe edilip davranışlara dökülmesinde ve hem de bir inanç ve anlayış haline gelmesinde, toplumda yaygınlık kazanmasında etkili olmaktadır.¹⁹

Dinin, toplumun sahip olduğu kültürel dokudan etkilenmesi dolayısıyla aynı dinin farklı toplumlara özgü değişik biçimleriyle karşılaşılabilir. Mesela aynı İslam dini için, Emevilerle Abbasiler arasında, kuzey Afrika'nın Müslüman Berberi devletleriyle, Sudan krallığı ve Osmanlı imparatorluğu arasında veya bir yandan günümüz Suriye'si ve Mısır, diğer yandan Afganistan ve Suudi Arabistan krallığı arasında; bu dinin en saf şekliyle gelmiş olduğu ülkeler, devirler ve bir azınlık içerisinde veya karma bir durumda ortaya çıktığı halklar arasında farklılıklar söz konusu olabilmektedir.²⁰

Hiçbir din, ortaya çıktığı zamandaki algı ve tezahürünü sürdüremez. Zamanla sosyo-kültürel koşulların değişmesi neticesinde dinlerin yansımalarında da farklılıklar ortaya çıkar. İslam dini için de benzer durum söz konusudur. İslamiyet'in, içinde doğduğu toplumun sınırlarının dışına taşması sonucu, İran, Afrika, Türk dünyası, Hindistan ve Uzak Doğu'da oluşan dini-kültürel farklılaşmalar, bu durumun İslam dünyasındaki tezahürleri olarak değerlendirilebilir. Örneğin, İslam'ın Afrika'da yerel kültür ve gelenekler ışığında yeniden yorumlandığı ve bir tür Afrikalılaştığı yorumları yapılmaktadır.²¹ Bu çerçevede kültürün, dinin çeşitli şekillerde algılanmasında ve yorumlanmasında önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Bir din içerisinde farklı din yorumlarının, mezheplerin, cemaat ve grupların, fırkaların ortaya çıkmasında kültürün büyük rolü bulunmaktadır. Bu nedenle tarihsel ve sosyo-kültürel bir fenomen olarak İslam dininin çeşitli mezhep, fırka, grup, cemaat ve tarikatlar şeklinde algılanıp yaşanması, İslam dininin, toplumların kültürlerinin etkisine açık yönüne göstermektedir.²² İslam dini içinde farklı anlayış ve yoruma örnek olarak Kerbela merasimleri verilebilir. Kerbela merasimleri Sünni dünyada kutlanmıyorken Şii İslam dünyasında yoğun olarak kutlanabilmektedir. Bir dinin sosyal tezahürleri sadece farklı toplum ve kültürlerde değil aynı toplum içinde farklı yerleşim bölgelerine, meslek alanlarına, ekonomik duruma göre de farklılaşabilmektedir.²³

Dinin, doğduğu veya daha sonradan dâhil olduğu herhangi bir sosyo-kültürel yapıdan bağımsız olduğu söylenemez. Din gerek ortaya çıkışında gerekse de gelişiminde çevresel şartlardan bir şekilde etkilenmektedir. Bugün var olan hiçbir dinin, kurucu peygamberin dönemiyle aynı olduğu iddia edilemez. Çünkü

¹⁹ Ejder Okumuş, "Toplum Bağlamında Din-Kültür Etkileşimi", Turkish Studies, Volume 11/7 Spring, Ankara 2016, s. 275.

²⁰ Aydın, *Sistematik Din Sosyolojisi*, s. 129.

²¹ Arif Korkmaz, "Göç ve Din", içinde: *Din Sosyolojisi*, editör: Mehmet Bayyigit, Palet Yayınları, Konya 2013, s. 355.

²² Okumuş, "Toplum Bağlamında Din-Kültür Etkileşimi", s. 277.

²³ Max Weber, *Din Sosyolojisi*, çev. Latif Boyacı, Yarı Yayınları, İstanbul 2012.

her şeyden önce dinin kutsal metnlerinin ve uygulamalarının her zaman için farklı yorumları söz konusu olmaktadır. Diğer taraftan ise dinler farklı çevresel şartlara veya problemlere çözümler üretebilmek için bu koşullara bir ölçüde uyum göstermektedirler.²⁴

2. Göç ve Din

Göç, bireyler veya toplumların zorunlu veya gönüllü olarak buldukları alanı terk edip başka bir coğrafi alana taşınmaları, çevre değiştirmeleri eylemidir. Göç ülke sınırları içinde gerçekleşebileceği gibi ülke sınırlarının dışına doğru da gerçekleşebilir. Ayrıca göç kalıcı, uzun veya kısa süreli olabilir.²⁵ Göç ile ilgili dikkat çeken durum, göçün basit bir yer değiştirme eylemi olmayıp sosyo-kültürel bir anlamı içermesi, bireyin ve toplumun hayatında etkilere yol açmasıdır. Göç gerek bireyin ve gerekse de toplumun sosyal dünyalarının değişmesine neden olur.

Göç olgusu her şeyden önce toplumsal bir değişim süreci olarak beraberinde sosyal, ekonomik ve siyasal birtakım sorunlara da yol açmaktadır. Her ne kadar göç eden insanlar daha iyi bir yarın, daha iyi bir yaşam standardına ulaşma arzusundalarsa da çözmeleri gereken birtakım problemler söz konusudur. Aslında göç, göçmenlerin daha önce yaşadıkları yerle ilgili sorunlarına karşı ürettikleri çözümdür. Ancak bu çözüm eylemi göç edilen yerlerde yeni sorunlara neden olmaktadır. Özellikle zorunluluktan kaynaklanan ve toplu olarak gerçekleşen dış göç neticesinde dil, mesken, iş problemleri ortaya çıkmaktadır. İlerleyen süreçte göçmenlerin ayrıca eğitim ihtiyaçlarının karşılanması, iki farklı toplumun karşılaşmasından doğan kültürel uyum sorununun aşılması gerekmektedir. Bu açıdan göç üzerine dikkatle durulması gereken kendi içinde pek çok sorunu taşıyan bir olgudur.

Göç sadece bir nüfus hareketliliği değildir. Göç aynı zamanda yaşam biçimlerinin, inanç ve uygulamaların yeni yerlere taşınmasıdır. Bu çerçevede her kültür, içinde doğup şekillendiği coğrafi sınırların ötesine geçtiği andan itibaren yeni şartlarla karşılaşır. Önceki yaşam şekli bir yandan yeni koşullar içerisinde sürdürülmeye çalışılırken öte yandan yeni şartlara da uyum sağlaması gerekmektedir. Bu durumda göç sosyal değişimin önemli bir faktörü olarak ortaya çıkar. Göç sürecinde bireyin veya toplumun değişimi kaçınılmazdır.

Göç ile ortaya çıkan toplumsal değişim bir yerde kaçınılmaz bir süreç olarak görülürken diğer taraftan göç ile bireyin kendi kültürünü eleştiri süzgecine tabi tutmasından da kaynaklanabilir. Göç sürecinin sonuçlarından biri olarak kültürel karşılaşmalar, çoğu zaman kültürel eleştiri sürecini de içerir. Çok farklı kültürler, gelenekler, inançlar ve dolayısıyla 'doğru' ve 'yanlış'larla karşılaşılacak birey ve toplulukların, kendi kültürlerine karşı daha eleştirel ve hatta sorgulayıcı bir tavır

²⁴ Bilgin, "Din ve Kültür", s. 125.

²⁵ Cemal Yalçın, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2004.

ortaya koymaları ihtimal dışı bir durum değildir. Görece homojen bir toplumda “biz bize” iken eleştirilmeyen pek çok ayrıntı, daha heterojen bir toplumsal ortamda “ele karışınca” dikkat çeker ve hatta belki henüz yeni fark edilir duruma gelmektedir. Ne var ki, bu fark ve dikkat etme süreci, kimi zaman sorgulama sürecine de dönüşebilmekte, buna paralel olarak, geleneksel eğilim ve formlarla zıtlasma ve çatışma yaşanabilmektedir. Sonuçta ‘eski’ kültür ve inançlar açısından ‘olumlu’ olarak değerlendirilmesi pek de mümkün olmayan bir durum ortaya çıkabilmektedir.²⁶

Göç sürecinde insanların zihniyet ve davranışlarıyla sosyo-kültürel hayatın genelinde değişme ve farklılaşmalar ortaya çıkar. Göçmenin önceki yaşam evreniyle göçtükleri yeni yerdeki mevcut kültür arasında bir etkileşim, uyum ve çatışma süreçleri gelişir. Göç, sadece mekânsal anlamda bir nüfus hareketi olmayıp, aynı zamanda yer değiştiren kesimlerin kültürel etkileşimlerini kapsayan bir sosyal harekettir. Göç eden birey veya toplum sadece fiziksel değil, psiko-sosyal ve kültürel dünyalar arasında da bir etkileşim ve geçiş yaşamaktadır. Göç edenler geniş bir kitleyi oluşturduğu zaman, hem göçmenler hem de göç edilen toplumsal çevre bu durumdan karşılıklı olarak etkilenmektedir. Bu çerçevede göçün birey ve toplum hayatından yol açtığı etkileşim dikkat çekmektedir.²⁷ Bu süreçte dikkat çeken bir diğer olgu da dindir. Göç sürecinde göçmenlerin dindarlıklarında değişim yaşanabilmektedir. Ortaya çıkan değişimin yönü olumlu veya olumsuz olarak farklılaşabilmekle birlikte birey veya toplumun temel yapısının korunmasında ve yaşanan gerilimin yatıştırılmasında din önemli bir rol oynayabilmektedir.

Göç ile yeni bir topluma girildiğinde, bu süreçte din, referans kaybına bir cevap olarak ortaya çıkmakta ve toplumsal bağı korumaktadır. Din, yabancı bir toplumda zor durumda kalan bir etnik kültürün korunmasına dikkat çekmekte ve oluşturduğu cemaat yapısıyla adeta bir dayanışma merkezi konumuna gelmektedir. Böylelikle din, göçmenlerin, yabancı bir dünyada yer edinme ve tutunma çabalarında aidiyet, gelenek ve değerler sistemine bağlı bir kültür adacığı oluşturmaktadır. Göçün parçalayıcı etkilerine maruz kalan kimi göçmen topluluklar, bu dağılımı dinin birleştirici gücüne sarılarak aşmaya gayret ederler.²⁸ Göçmenin daha önce yaşamadığı, karşılaşmadığı güvensizliklerin, belirsizliklerin ve risklerin bertaraf edilmesi, dinin sunduğu alternatif yorumlar ve cemaatleşme imkânlarıyla mümkün hale gelir. Bir güvenlik ve anlam sistemi kaynağı olarak din, göçmenlerin yeni hayatlarında karşılaştıkları güncel sorunlarına karşı birey için kutsal, korunaklı bir alan oluşturur.²⁹ Böylelikle din göç sürecinde göçmenlerin yeni yaşam alanlarında tutunabilme çabalarında önemli bir

²⁶ Korkmaz, “Göç ve Din”, s. 367, 368.

²⁷ Celaleddin Çelik, “Göç, Kentleşme ve Din”, içinde: *Din Sosyolojisi El Kitabı*, editörler: Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 298.

²⁸ Korkmaz, “Göç ve Din”, s. 355, 360.

²⁹ Çelik, “Göç, Kentleşme ve Din”, s. 305, 306.

referans olarak işlev görür. Dağılmış birey veya topluluğu kendi etrafında bir birlik oluşturmada ekili bir faktör olarak belirir.

Din, göçmen grupların yeni çevrelerde etno-dini kimliklerini yeniden üretmek ve zor, çoğunlukla da tehditkâr bir çevrede var olma çabalarına uyum sağlamak için kullandıkları en önemli kaynaklar arasında yer alır.³⁰ Bununla birlikte göçmen grubun din algılarında ve pratiklerinde birtakım değişimler de gözlemlenir. Dindar göçmenler dini inanç ve uygulamalarını sadece önceki yerleşim yerlerinden yeni bir yere aktarmaz, aynı zamanda bu inanç ve uygulamalar, yeni bir yerde yaşamının bir sonucu olarak mevcut durumdan etkilenerek bir şekilde değişir; böylece, göçmenlerin dini yapıları yerli bir nitelik de kazanır.³¹

Göç olgusu bireyi, kişisel zihniyet, tutum ve davranışlarından, kültürel hayatına kadar çok geniş kapsamlı bir etkileşimle karşı karşıya bırakır. Bu süreçte değişimin etkilerine maruz kalan bir diğer olgu da din algısı ve dindarlıktır. Zira dindarlık kültürel çevrenin değişmesiyle birlikte değişime uğrar. Çünkü dindarlık ve dini yaşayış, toplumsal etkileşime açıktır. Diğer bir ifadeyle din yorumu ve dindarlık, sosyo-kültürel ilişki ve süreçlere bağlı olarak değişkenlik özelliğine sahiptir.³²

Göç ve din/dindarlık süreçleri arasındaki etkileşimin olumlu veya olumsuz yönüyle diğer açıdan niceliği ve niteliği ile ilgili muhtemel seçeneklerin tümünü kapsayan temel gerçeklik, 'değişim' olgusudur. Zira göç olayının hareketli niteliği, çok boyutlu bir değişmeyi de beraberinde getirmesidir. Bu çerçevede göçün, kurumsal dinin ve dindarlığın karakterini ve içeriğini etkilemekte ve 'bir şekilde' değiştirmekte olduğu görülebilmektedir. Din, dindar ve dindarlık, göç sonrası aşamada artık öncesindekinden farklı olarak aynısı değildir; değişmiştir. Göç ile ortaya çıkan bu değişim bazen dindarlıkta bir artışa bazense bir düşüşe neden olabilmektedir. Daha geleneksel bir yaşam evreninden daha seküler bir toplumsal bağlama geçişin, sekülerliğin artışı ve dindarlığın azalmasıyla sonuçlanması kuvvetli bir ihtimaldir.³³

3. Kültürel Uyum ve Çatışma

Toplumsal yaşamın temelinde birlikte yaşama bilinci yatar. İnsanlar ihtiyaçları dolayısıyla bir araya gelmek, topluluk oluşturmak ve toplum olarak yaşamak durumundadır. Toplum, aralarında iletişim ve etkileşimin bulunduğu

³⁰ Fenggang Yang, Helen Rose Ebaugh (2009), "Yeni Göçmen Dinlerindeki Değişimler ve Küresel Etkileri", çev. İhsan Çapcıoğlu içinde: *Din Sosyolojisi (Klasik Ve Çağdaş Yaklaşımlar)*, editör: Bünyamin Solmaz, İhsan Çapcıoğlu, Çizgi Kitabevi, Konya 2009, s. 125.

³¹ Caroline Plüss (2012), "Göç ve Küreselleşen Din", çev. İlkay Şahin, içinde: *Din Sosyolojisi (Yaşadığımız Dünya)*, der. Peter B Clarke, İmge Kitabevi, Ankara 2012, s. 305.

³² Çelik, "Göç, Kentleşme ve Din", s. 298, 300.

³³ Korkmaz, "Göç ve Din", 2013.

insan birlikteliğidir. Bu açıdan toplumdaki insanlar birbirine bağımlı ve birbiriyle alakalıdır. Karşılıklı temas, iletişim ve etkileşim gerek birey gerekse de grup için oldukça önemlidir. İnsanlar ve gruplar birbirleriyle çok sayıda ilişki geliştirebilirler ve geliştirirler. Zira Toplum, sosyal ilişkilerin geniş ve karmaşık bir ağıdır. Etkileşim, bu ağ içinde ortaya çıkar. Toplumsal ilişkileri bireysel ilişkiler olarak düşünebiliriz. Ancak ilişki ve etkileşim gruplar arasında da gerçekleşir. Toplumdaki bu ilişkiler ağını çözümlemek için somut insan ilişkilerinden belli soyutlamaların yapılması gerekmektedir. Soyutlama sonunda kişi ve grupların statü, rol ve süreç gerçeği ile iç içe olduğunu anlarız.³⁴

Bir ilişkiler yumağı olarak resmedebileceğimiz toplumdaki etkileşim formlarından biri de sosyal süreçlerdir. Joseph Fichter, sosyal süreçleri kişilerin oynadığı çok sayıdaki tüm sosyal rolleri kapsayan ve tipleştirilebilir, sosyal etkileşim formları şeklinde açıklar. Ona göre sosyal süreç her zaman iki veya daha çok kişinin arasındaki ve aynı anda paylaşılan davranışları kapsar ve temel sosyal süreçler iş birliği, uyarlanma, özümseme, çatışma, karşıtlık ve rekabettir. Bu davranış tarzları toplumdaki kalıplaşmış ilişkilerdir.³⁵

Fichter, sosyal süreçlerin en genel kategorilerini, iki karşı yönde işleyenlerin oluşturduğunu ifade eder. Bunlar bağlayıcı süreçler ve ayırıcı süreçlerdir. Bağlayıcı süreçler işbirliği, uyarlanma ve benimsemedir. Ayırıcı süreçler ise çatışma, karşıtlık ve rekabettir. Bağlayıcı veya birleştirici süreçler, kendileri dolayısıyla kişilerin bir araya getirildiği ve daha bütünleşmiş kılındığı etkileşim örüntüleridir. Ayırıcı veya birliği bozucu süreçler ise içinde insanların birbirinden uzağa ve daha az birlikteliğe ve dayanışmaya itildiği süreçlerdir. Fichter'e göre bağlayıcı süreçler her zaman hak ve sevgiye ilişkin sosyal erdemleri ifade ederken, ayırıcı süreçler ise her zaman haksızlık ve nefrete ilişkin sosyal kusurların ifadesidir.³⁶

Benzeşme, bir toplumda değişik etnik geçmişlere sahip olan kişilerin, herhangi bir baskı ve zorlama olmadan sanki öteden beri aynı grubun üyeleriymiş gibi ilişki kurmaları ve bunları sürdürmeleri sürecidir. Benzeşme, netice itibarıyla bir kültürleşme olmakla birlikte bu mutlak değildir; zira bazı etnik gruplar, katıldıkları yeni grupta kendi kültürel özelliklerini devam ettirirler.³⁷

Toplumdaki farklılıkların zenginlik olabilmesi ve zenginlik olarak kalabilmesi için, öncelikle farklı fikirler ve kültürel unsurlar, hâkim kültürünün öz değerlerine saygılı olmaları gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, farklılıklar kendini ifade ederek var olurken ve yaşarken, hem de bütün bu farklılıklar ana kültürün öz ve özel değerleriyle bir ahenk ve uyum içerisinde olmak mecburiyetindedir. Çünkü bir toplumun üyelerinin güven içinde yaşayabilmeleri için ortak değerlere her zaman ihtiyaç vardır. Ana kültür ya da hâkim kültür bu ortak değerleri sağlayacak

³⁴ Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, çev. Nilgün Çelebi, Anı Yayıncılık, Ankara 2004, s. 123.

³⁵ Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, s. 124, 126.

³⁶ Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, s. 127-128.

³⁷ İbrahim Arslanlioğlu, *Genel Sosyoloji*, Gazi Kitabevi, Ankara 2012, s. 101.

temel referanstır.³⁸ Bu çerçevede bir toplumdaki kurallar o toplumun temel değerlerini yansıtır. Bir toplum içerisinde çatışmadan varlığını devam ettirmek o toplumdaki bu temel değerlerle uyumlu olmayı, kurallara uymayı başka bir ifadeyle normatif bütünleşmeyi zorunlu kılar.

Normatif bütünleşme, bir toplumda yaşayan kişilerin iş ve davranışlarını, o toplumun normlarıyla düzenlemeleridir. Normlar, fikir ve değerler üzerinde anlaşmayı temin eder, çünkü kurallar, bir toplumda kültürün önemli bir kısmını oluştururlar.³⁹ Dolayısıyla toplumsal bütünleşmenin temini, bir yerde insanların herkes için geçerli olan kurallara uymalarını gerekli kılar. Bu durum sosyal sorunların doğmasını önlemektedir. Ancak bütünleşme sadece kurallar çerçevesinde gerçekleşmemektedir. Ayrıca hiçbir toplumda mutlak anlamda bir bütünleşmeden bahsedilemeyeceği de dikkatlerden kaçmamalıdır.

Gerek bir toplumun kendi içinde ve gerekse iki farklı toplumun bütünleşme sürecinde kuralların yanı sıra din gibi manevi unsurların da etkisi açıktır. Bu açıdan toplumsal bütünleşmede önemli hususlardan biri de manevi bir bütünleşmedir. Manevi bütünleşmede önemli bir koşul çeşitli bölgelerde yaşayan halkların, bir araya geldikleri zaman, tarih, kültür ve manevi değerler açısından bir millet oluşturduklarının bilincinde olmalarıdır. Bir arada yaşayan insanların, örf, adet gelenekleri, türkü ve oyunları, el sanatları ve hatta dilleri farklılık gösterebilir.⁴⁰ Ancak aralarında hep birlikte bir millet oluşturduklarına dair bir bilinç söz konusu ise manevi bütünleşme gerçekleşir. Manevi bütünleşme toplumsal bütünleşme biçimlerinden en iyisi olduğu gibi toplumsal ahenk için de bir zorunluluktur. Bu hususta özellikle din merkezi bir rol oynar. Zira dinlerin toplum üzerinde, kültür ve medeniyetler üzerinde etkisi ve yeri oldukça önemlidir.

Topluluk bağları, ortak değerler üzerinden kurulan bağlardır. Dolayısıyla toplumda, farklılıktan ziyade yakınlıklar, ortak değerler, birlik ve beraberlikler toplumun varlığı ve devamı açısından çok daha fazla önemlidir. Bir toplumun farklı parçaları, bir bütünün parçası olduklarının bilincinde olmak mecburiyetindedir. Toplum içerisindeki küçük alt gruplar, ondan daha büyük olan, onu kapsayan ve kuşatan, büyük grubun (toplumun) değerlerine ve nihai gayesine uygun düşecek şekilde değer ve amaçlarını düzenlemeleri gerekmektedir. Bu düzenleme ve ahenk olmazsa toplum, bir arada barış içerisinde varlığını sürdüremeyeceği gibi, ulaşılması gerekli görülen amaca da ulaşamaz.⁴¹ Bu çerçevede alt grupların, içinde yer aldıkları daha geniş toplumun kültürlerini ve ayrıca dilini öğrenmeleri gerekmektedir. Aksi durum kendileri için olduğu kadar toplumun geneli için de problemlere yol açar. Sosyal bir kişilik olan bireyin o

³⁸ Mimar Türkkahraman, Hüseyin Tutar, "Sosyal Değişme, Bütünleşme ve Çözülme Bağlamında Toplumda Farklı Kültür ve Anlayışların Yeri ve Önemi", Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, cilt: 1, sayı: 1, 2009, s. 11.

³⁹ Arslanhoğlu, *Genel Sosyoloji*, s. 101.

⁴⁰ Arslanhoğlu, *Genel Sosyoloji*, s. 101-103.

⁴¹ Türkkahraman, Tutar, "Sosyal Değişme, Bütünleşme ve Çözülme Bağlamında Toplumda Farklı Kültür ve Anlayışların Yeri ve Önemi", s. 2.

toplumun kültürünü, kişilere yüklediği sorumlulukları bilmesi, buna uygun davranması ve sağlıklı iletişim kurması sosyal kargaşanın önlenmesi açısından zorunludur.

Araştırmanın Bulguları

I. Suriyeli Göçmenlerin Türkiye'yi Tercih Nedenleri

Suriyeli göçmenlerle yapılan bir araştırmada kamplarda yaşayan Suriyeli sığınmacılar, Lübnan ve Ürdün'e göre kıyaslandığında Türkiye'deki kamp koşullarının daha iyi olduğunu ifade etmişlerdir. Şanlıurfa'nın Harran ve Akçakale ilçelerinde kurulan "konteyner" ve "çadırkentte" kalan 935 sığınmacıyla yapılan anket sonuçları ise Türkiye'ye yerleşme arzusunun sebeplerine projeksiyon tutmaktadır. Suriyeli sığınmacıların Türkiye'yi tercih etme sebepleri arasında ilk olarak Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a duyulan güven-sempati (%33,4) gelmektedir. İkinci sırada ise Türkiye'nin sınıra yakın olması (%31,0) gelirken Türkiye halkını kendilerine yakın görme ve akrabalık bağları da geliş belirleyen faktörler arasındadır. Yine Murat Erdoğan tarafından yürütülen *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*⁴² isimli araştırma çerçevesinde Gaziantep, Kilis, Hatay, İstanbul, İzmir, Mersin'de kamp dışında yaşayan 72 Suriyeli ile yapılan görüşmelerde Suriyeliler Türkiye'de bulunmaktan memnuniyetlerini ve bu vesileyle Türkiye halkına şükranlarını ifade etmektedirler.⁴³

Suriyelilerin tüm kamplarındaki eğitim faaliyetlerini ben denetliyordum. Birleşmiş milletler temsilcileri vardı buralarda. Onlar, Türkiye'deki kampların diğerlerine göre beş yıldızlı otele benzediğini söyledi. Bu durum Türkiye'yi daha cazip kılıyor. Hükümetin politikası da ayrıca etkili oldu (Osman, Mohamed).*

Türkiye'nin sınırlarının başlarda tamamen kontrol altında olmamasından kaynaklanıyordu. Ancak bugün Suriyelilerin çoğu resmi olarak kayıt altında (Ahmed, Behzam).

Gerek halk olarak ve gerekse de hükümetin Suriyelilere tanıdıkları kolaylıklar hiçbir ülkede yoktu (Osman, Halid Ahmed, Nahla Mohamed, Abdulaziz).

Elazığ'da, Malatya'da, İstanbul'da, Adana'da konferansa katıldım. 'Suriyeliler Gecesi' diye Suriyelilerin düzenlediği konferanslar bunlar. Hepsi de tıklım tıklım doluydu. İstanbul'da düzenlenen Suriyeliler gecesinde, benim verdiğim konferansta dışarıda

⁴² Murat Erdoğan, *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*, Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, Ankara 2014.

⁴³ Mahmut Kaya, "Komşuda Misafirlik: Suriyeli Sığınmacılarca Kurulmuş Mülteci Derneklerinin Perspektifinden Türkiye'de Yaşamak", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Autumn III, 2015, s. 263-279, Ayrıca bakınız: Mehmet Güçer, Sema Karaca, O. Bahadır Dinçer, *Sınırlar Arasında Yaşam Savaşı: Suriyeli Mülteciler*, USAK Sosyal Araştırmalar Merkezi, Mayıs 2013.

* Parantez içinde verilen isimler görüşülen kaynak kişilerin isimleridir. Makalenin sonunda kişilerin durumlarını gösteren bir tablo sunulmuştur.

* Verilerle ilgili olarak parantez içinde verilen ilk isim konuşmanın asıl sahibini, diğer isimler ise benzer açıklamalarda bulunduğunu göstermek için verilmiştir.

bile yüzlerce insan bekliyordu. Bu, Türklerin Suriyelilere *'kardeşimiz'* diye muhabbetlerini gösteriyor (Osman).

Suriye ile Türkiye komşu olmanın ötesinde derin bağlılıkları olan ülkelerdir. İki ülke arasında ekonomik ilişkiler, tarihsel ve kültürel bağlar bulunmaktadır. İki ülkenin vatandaşları arasında akrabalık ilişkileri söz konusudur. Türkiye ile Suriye arasındaki bu ilişkiler ve bağlar Türkiye'yi önemli bir tercih olarak öne çıkardı. Göçmenlerin barınma, güven gibi temel problemlerinin çözümü onların öncelikleri arasında yer alır. Bu açıdan güveli bir liman olarak Türkiye, Suriyeli göçmenler için iyi bir seçenek teşkil etti. Zira gerek Türkiye'deki mevcut hükümetin Suriyeli göçmenlerle ilgili olumlu politikası ve gerekse yerel halkın onlara sıcak ilgisi, onlara yardım eli uzatmaları ve ayrıca göçmenlerin Türkiye'yi Avrupa'ya geçişin bir kapısı olarak görmesi onların Türkiye'yi tercih etmelerinde etkili oldu.

II. Uyum Sürecinde Dinin Rolü

Göçmenlerin yeni bir yere yerleşmesi onlar için sorunların bittiği anlamına gelmez. Yeni yaşam alanlarında yüzleşmeleri gereken birçok sorun ortaya çıkar. Bu problemlerden biri de yeni topluma ve bu toplumunun kültürüne, yaşam biçimine uyum sağlamalarıdır. İki farklı toplumun uyum içerisinde hayatlarını sürdürebilmesi son derece önemlidir. İki toplum arasında ortak değerlerin, geçmişin ve kültürel benzerliklerin bulunması bu intibak sürecinin daha kolay aşılmasını sağlayacaktır. Bu çerçevede çoğunluk itibarıyla gerek Türkiye halkının ve gerekse de Suriye halkının Müslüman olması, İslam dininin, iki toplumun uyum sürecinde etkili bir faktör olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır:

Suriyelilerin dindarlıkları özellikle namaz konusunda daha dikkatli olmaları, dine uygun kılık kıyafetleri, örneğin Suriyeli kadınların tesettüre uygun giyinmesi Türklerin bizleri kabul etmesini kolaylaştırdı (Osman, Halid Ahmed, Yasmin).

Şu an Türkiye'de 2 milyon 7 yüz 50 bin Suriyeli var. Suriyelilerin daha çok Türkiye'yi tercih etmelerinin çok nedeni var. Türkler bizlere muhacir nazarıyla bakıyorlardı. Özellikle göçün başladığı ilk yıllarda bu böyleydi (Ahmed, Mohamed, Nahla).

Türkiye'de kendimizi dışlanmış hissetmiyoruz. Özellikle de böyle dindar insanların yanında dışlanmışlık hissetmiyoruz. Ancak dindar olmayan, siyasi görüşleri mevcut hükümetin görüşünden farklı olanların yanında bir dışlanmışlık hissediyoruz (Ahmed, Mohamed, Osman).

Türkiye'ye geldikten sonra Suriyelilerin Türklere karşı bakışları olumlu anlamda değişti. İslam kardeşliği gelişti. Onlar Arap olmayanlara *ecnebi* derlerdi. Şimdi Türkler için *"Müslüman kardeşimiz"* diyorlar (İbrahim, Behzam).

Türkiye'deki Suriyelilerde gözlemlediğim şey şu: Gurbette olmaları dolayısıyla din, onların birbirleriyle olan irtibatlarını, bağlılıklarını artırıyor. Bunun üzerinden birbirlerine sahip çıkıyorlar ve bir araya geliyorlar. O nedenle vurguları da daima din ve İslam oluyor (İbrahim).

Dindar insanlar bizlere yardım ettiler. Ancak Türklerin yardımseverliği, onların tamamen dindarlığından kaynaklanmıyor. İnsanilikten, kültürlerinden, medeniliklerinden kaynaklanıyor. Bir arkadaşım anlattı. Alkollü içki içen biri, Suriyeli bir dilenciye markete götürmüş ve ona istediği ve ihtiyacı olan her şeyi almış (Nahla).

Göçün, insanlar tarafından deneyimlenen süreçsel bir tarafı vardır. Göç, bir insanın sadece bir ülkeden ayrılıp başka bir ülkeye varması olmadığı gibi geçilen sınırlar da yalnızca bir ülke sınırları değildir. Bir ülkenin terk edilmesi gündelik hayatın, habitusunun da terk edilmesi anlamına gelir. “Somutlaşmış, bedene dönüşmüş” bir toplumsallık olarak habitus kişinin “içinde bulunduğu, doğrudan anlam ve çıkarla dolu olarak algıladığı ev”idir.⁴⁴ Zorunlu göçle insanlar, evlerini terk etmeyi ve içinde doğrudan anlam ve çıkar bulmakta güçlük çektikleri yeni bir kültür evreninde yeni bir ev kurmayı tecrübe ederler. Bu süreç kültürel sınırların geçildiği, ihlal edildiği, genişletildiği, gündelik hayatın yeniden şekillendirildiği bir durum ve sosyal evrenin yeniden kurulması zorunluluğuyla da ilgilidir.⁴⁵ Gündelik hayatın yeniden şekillendiği, evin yeniden inşa edildiği bu süreçte din etkili bir rol oynar. Çünkü din, inananlar için, inşa edilen sosyal gerçekliğin önemli bir dinamiği ve aynı evreni paylaşanları birbirlerine yakınlaştıran ortak bir tecrübedir.

Yukarıdaki ifadeler iki farklı toplumun bütünleşme sürecinde dinin önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Dinin toplumdaki en önemli işlevlerinden biri toplumsal bütünleşmedir. Toplumun birlik ve beraberliğinin temin edilmesinde din merkezi bir rol oynar. Zira dinlerin toplum üzerinde, kültür ve medeniyetler üzerinde önemli tesirleri söz konusudur. Bu açıdan Suriyeli göçmenlerle Türk halkı arasında uyum sürecinde anlatımlarda da görüldüğü üzere dinin, önemli bir konuma ve etkiye sahip olduğu söylenebilir. Din, iki halk arasında aracı bir kurum vazifesi görerek gerilimi yatıştırdığı gibi, önemli bir anlam ve meşruiyet referansı olarak yerel halkın durumu kabullenmesinde ve yerel halkın göçmenlere gerekli kolaylığı ve yardımı sağlanmalarında etkili olmaktadır. Türkiye’nin değişik illerinde konuyla ilgili yapılan saha araştırmaları da bu sonucu desteklemektedir.⁴⁶

Suriyeli göçmenlerin Türkiye’de karşılaştıkları güvensizliklerin ve risklerin bertaraf edilmesi bakımından dininin önemli bir seçenek sunduğu anlaşılmaktadır. Din, bir güvenlik ve anlam kaynağı olarak göçmenlerin karşılaştıkları yeni şartlarda güvenli bir liman görünümü vermektedir. Din, Suriyeli göçmen grupların yeni bir çevrede tutunabilme gayretlerinde, bilhassa daha çok güvene ihtiyaç hissettikleri yeni bir ortamda var olma çabaları için atıf yaptıkları en önemli bir referans olabilmektedir. Böylelikle gerek göçmenler ve gerekse de yerel halk dinin

⁴⁴ Pierre Bourdieu, L. Wacquant, *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, çev. Nazlı Ökten, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 119.

⁴⁵ Hatice Şule Oğuz, “Kültürlerarası Karşılaşmaların Uzak İhtimali: Sığınmacılık Deneyiminde Gaziantep Örneği”, *Tesam Akademi Dergisi – Turkish Journal of TESAM Academy*, Temmuz - July 2015, 2 (2), s. 130.

⁴⁶ Hıdır Apak, *Suriyeli Göçmenlerin Uyum ve Gelecek Beklentileri: Mardin Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mardin Artuklu Üniversitesi, SBE, Mardin 2014.

birleştirici gücünden yararlanarak yeni toplumsal koşullara uyum sürecini aşmaya çalışmaktadırlar. Suriyeliler dinin sağladığı referansla yeni bir toplumsal çevrede var olma sorununun üstesinde gelmeye gayret etmektedirler.

III. Toplumsal Bütünleşmede Etkili Olan Diğer Faktörler

İhtiyaçlar insanları toplum olarak bir arada yaşamaya zorlar. Bu açıdan insanlar birbirlerine bağımlı ve birbirleriyle ilişkilidir. Bir araya gelen insanlar arasında iletişim ve etkileşim gerçekleşir. Karşılıklı iletişim ve etkileşim, insanların birbirleriyle uyum sağlamalarını gerekli kılmaktadır. Bağlayıcı ve birleştirici süreçler olarak adlandırılan iş birliği, uyarlanma ve benimseme davranış örüntülerinin toplumu teşkil eden bireyler tarafından sergilenmesi, bu örüntülerin ortaya çıkması için hak ve erdeme dair söylemler son derece önemlidir. Suriyeli göçmenlerle Türk toplumu arasında ilişkide, iki halkın arasında iş birliği ve özümseme davranış kalıplarının ortaya çıktığı, bütünleşme sürecinde kültürel benzeşmenin, normatif ve manevi bütünleşmenin etkili olduğu görülebilmektedir.

a. Ortak Geçmiş

Türk halkı Suriye halkının intibak sürecinde sadece din değil ayrıca ortak geçmişe sahip olmaları, kültürel benzerlikleri de etkili olmaktadır:

Benim dedem Halep'e gitmezmiş, Kilis'e, Antep'e gelirmiş alışverişe. Kültürümüz bir idi. Benim dedemin biri Çanakkale'de şehit düşmüş. Şehitlerin isimlerinin yer aldığı panoda '*Halep'li İsmail*' diye geçiyor. Bir başka dedem de Osmanlı ordusu içinde Musul'da şehit olmuş (Osman).

Suriyelilerle Türkler arasında kültür olarak, düşünce olarak, görüş olarak, yemek, giyim olarak benzerlikler var. Bu sınır bölgeleri birdir. Birbirine çok yakındır (Mohamed, Nahla).

Suriye halkı bu olaylar olmadan önce[2011 öncesi] Suriye'de bir Türk'ü gördüğü zaman sanki çok uzun zamandır bir kardeşini, abisini görmüş gibi karşılıyorlardı. "*a Türki*" deyip sevgi gösterisinde bulunuyorlardı. Çünkü geçmişimiz, halkımız birdi (Osman, Esmâ).

Biz, bir kardeşiz, biriz, farkımız yok, derdimiz yok. Şuanda Suriye'de, Şam'da "*el-etrak*" [Türkler] diye bir bölge var. Türkmenler var, Türkmen dağı var, Türkmenler mahallesi var, Türk mahallesi var. 1993'te Şam'da okuyorken Suriyeli ancak Arapça bilmeyen, yaşlı Türklerle karşılaştım (Osman).

Kültürel birtakım farklılıklara sahip değişik halklar bir araya geldiklerinde, onların, değişik açıdan tarih, kültür ve manevi değerler gibi bir takım ortak özellikleriyle bir millet oluşturduklarının bilincinde olmaları, halkların birlik ve beraberliğinde önemli bir etken olarak ortaya çıkar. Türk halkının ve de Suriyeli göçmenlerin, ortak inançları yanında yine Osmanlı gibi ortak geçmişe ve değere sahip olmaları onların uyumunu kolaylaştıran etkenlerden olduğu anlaşılmaktadır.

I. Dünya savaşı öncesi bu bölgede farklı etnik unsurlar iç içe geçmiş bir halk olarak yaşamlarını sürdürmekteydi. Savaş sonrası yeniden çizilen sınırlar halkları ayırdı. Buna rağmen bu bölgenin insanında ortak bir geçmiş ve tek bir millet oldukları bilinci kendisini hissettirmektedir. Bu durum, göç ile tekrar bir araya gelen iki topluluğun uyumunu olumlu anlamda etkilemektedir.

b. Normatif Bütünleşme

Bir toplumdaki kurallar o toplumun temel değerleriyle ilgilidir. Bir toplum içerisinde uyumlu bir şekilde yaşayabilmek, o toplumdaki bireylerin iş ve davranışlarını, söz konusu toplumdaki temel değerlerle çatışmamayı, o toplumun normlarına, kurallarına uymayı zorunlu kılar. Suriyeli göçmenlerin davranışlarında da bu durum gözlemlenebilmektedir:

Biz hep şöyle diyoruz: *'Biz Türkiye'de misafiriz, insanların huzurunu bozmayalım. Türkiye'nin nizamına, sistemine, düzenine muhafız olalım. Hiç kimseye bir zararımız olmasın.* Her toplulukta, sosyal toplantılarımızda, kendi aramızda bunu hep konuşuyoruz. Her ne yapacak olursak olalım, hep bunu düşünüyoruz (Ahmed, Halid Ahmed, Fatma).

Suriyeli göçmenlerin, Türkiye'de sağlıklı ilişki kurabilmeleri ve yaşayabilmeleri, herkes için geçerli olan kurallara uymalarıyla mümkün olur. Esasında onların da topluma uyum kaygısı taşıdıkları yukarıdaki ifadelerden anlaşılabilir. Çözüm olarak da *'kurallara uymayı'* iyi bir seçenek olarak değerlendirmektedirler. Yukarıdaki açıklamalardan, ayrıca, kurallara uymanın göçmenlerin de çıkarlarına uygun düştüğü anlaşılmaktadır. Söyleşilerde göçmenler kendi sorumluluklarının farkında olduklarını, kendilerinden beklenene uygun davrandıklarını ifade etmektedirler. Ancak, kurallar uymak, toplumsal bütünleşme için tek başına yeterli faktör değildir. Toplumun birbiriyle kaynaşabilmesi, daha yakın ilişkiler kurabilmesi için, kuralların dışında da, kültürel benzeşme gibi başka etkenlerin devreye girmesi gerekmektedir.

c. Kültürel Benzeşme

Toplum, içinde sürekli etkileşimin sürdüğü insanların birlikteliğidir. Bu açıdan göç ile birlikte göçmenler ile yerel halklar arasında da etkileşimin ve benzeşmenin ortaya çıkması doğal bir süreçtir. Suriyeli göçmeler, herhangi bir baskı ve zorlama olmaksızın, Türk toplumuna uyum sağlayabilmek için, kendi kültürel özelliklerini korumakla birlikte, Türklerin kültürüne de uyum sağlamaktadırlar. Toplumdaki düzenliliğin korunabilmesi bir yerde farklı kültürel unsurların, o toplumdaki hâkim kültürünün öz değerlerine saygılı olmalarıyla ilgilidir. Ancak bu durum, kendi kültürel farklılıklarının yok olması anlamına gelmez. Bu, farklı etnik unsurlar kendi kültürel özellikleri ve farklılıkları ile var olurken, diğer yandan egemen kültürün temel değerleriyle uyum içerisinde olmaları durumudur. Bir

toplumun üyelerinin güven içinde hayatlarını devam ettirebilmesi ortak değerlerle ilgilidir. Temel kültür veya egemen kültür bu ortak değerleri sağlayacak önemli kaynaktır:

Suriyelilerin giyimlerinde değişim oldu. Biz celabiye, uzun elbise giyerdik. Özellikle yaşlılar giyerdi. Türkiye'ye geldikten sonra neredeyse bu kalmadı. Ben babamın Suriye'de takım elbise giydiğini hiç hatırlamıyorum, oysa şimdi babam diyor ki "*ayrı görülmeyelim, uyum sağlayalım*" diye takım elbise giyiyor (Osman, Mohamed, Abdulaziz).

İş hayatımızı Türkler'e göre düzenliyoruz. Onların çalışma şekillerine, koşullarına uyarlıyoruz (Halid Ahmed, Behzam).

Bizim Suriyeli kadınlar genelde tek renk, sade başörtüsü takarlar ve yine genelde siyah giyerler. Türkiyeli bayanlar ise genelde karışık renkli, desenli tercih ediyorlar. Şimdi bakıyorum Suriyeliler de desenli, karışık renkli giymeye başladılar. Ancak son dönemlerde Türk kadınları da Suriyeli kadınlar gibi giyinmeye başladılar (Fatma, Esmâ).

Suriyeli kızlar burunlarına boncuk gibi bir şeyler [huzma'yı kastediyor] takmaya başladılar. Ben Suriye'de hiç rastlamadım. Hiçbir anne o kızı oğluna istemez (Nahla).

Toplumsal etkileşim tek taraflı değildir. Toplumsal ilişki karşılıklı etkileşimi doğurur. Yerel halk, kültürleri ve yaşam biçimiyle göçmenleri etkilerken diğer taraftan da göçmenlerin etkilerine de açık hale gelmektedirler:

Bizde başı örtülü olup dar pantolon giyenler çoktu. Türkiye'ye ilk geldiğim zaman bu tarz kıyafet bence bu kadar çok yaygın değildi. Şimdi Suriyelilerin etkisiyle bu, Türkler arasında da yaygınlaştı (Nahla).

Hiçbir toplumda mutlak anlamda bir bütünleşme gerçekleşemez. İki farklı toplum arasında da tamamen bir bütünleşme durumundan bahsedilmez. Ancak topluluk bağları, ortak değerler üzerinden inşa edilir. Toplumda, farklılıktan öte yakınlıklar, ortak değerler, birlik ve beraberlikler toplumun sürekliliği açısından önemlidir. Bir bütünün parçası olduklarının bilincinde olmak toplumun tüm unsurları için gereklidir. Toplum içerisindeki küçük alt gruplar, hâkim kültürün değerlerine ve nihai gayesine uygun düşecek şekilde değer ve amaçlarını belirlemeleri gerekmektedir. Toplumsal uyum temin edilmeden, toplum üyelerinin bir arada barış içerisinde yaşamlarını devam ettirmeleri, nihai hedeflerine ulaşmaları mümkün değildir. Farklı toplumsal karşılaşmalarda belirsizlik diğerini yeterince tanımamaktan, birbirlerine ilişkin önyargılardan ve iletişimin temel unsuru dilin bilinmemesinden kaynaklanır. Bu açıdan Suriyeli göçmenler sosyal problemlere yol açmaması için Türkiye halkının kültürlerini ve dilini öğrenmeleri, Türklerin kültürleriyle uyum sağlamları gerekir. Bu çerçevede Suriyeli göçmenlerle yerel halk arasında etkileşimin, kültürel bir benzeşmenin ortaya çıktığı görülebilmektedir. Göçmelerin yerel halk ile uyumlu olmak adına onların kültürlerine uygun davranmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır.

d. Uyum Sürecinde Suriyeli Göçmenlerin Problemleri

Zorunlu göçle, sığınmacılar, evlerini, ailelerini, sevdiklerini, gündelik hayat rutinlerini, alışkanlıklarını, anlam ve çıkarla dolu olarak algıladıkları habituslarını terk ederler. Bu bağlamda sığınmacılar, anlam inşa edemedikleri, anlam üretimine dâhil edilmedikleri ya da anlam kurmada zorlandıkları bir alanda var olmaya çalışırlar.⁴⁷ Ancak bu, kolay bir süreç değildir. Çünkü göç toplumsal bir değişim süreci olarak sosyal, ekonomik ve siyasal birtakım sorunlara yol açmaktadır. İki farklı toplumun bir araya gelmesiyle birtakım problemler de beraberinde gelmektedir. Bu açıdan bir araya gelen halkların aşması gereken sosyal, ekonomik ve siyasi problemler bulunmaktadır. Toplulukların aşması gereken problemlerden biri de kültürel uyum sorunudur. Herhangi bir toplum, içinde bulunduğu şartların dışına çıktığı andan itibaren yeni koşullarla karşılaşır. Göçmenler bir yandan daha önceki kültürleriyle yaşama tutunmaya çalışırken diğer yandan yeni koşullara da uyum sağlaması gerekmektedir. Ancak bu gerek bireyde gerekse de toplumda bir gerileme de neden olabilmektedir:

Bizim tatilimiz cuma günleriydi. En güzel, en özel günümüzdü. Şimdi hepimiz bunu çok özliyoruz. Çocuklarla o gün eğlenirdik. Namazdan sonra da sosyal hayatımız başlardı. Oysa burada cuma günü hep çalışıyoruz. Tatilin pazar günü olması bizde bir şaşkınlığa neden oldu ve hala da uyum sağlayamadık (Osman, Ahmed, Fehmi).

Dil problemi iki toplumun daha yakın, sıkı ilişki kurmasını engelliyor (Abdulaziz, Osman).

Türkiye’de yaşadığımız ekonomik sorunlar aile problemlerine de yol açtı. Ekonomik nedenlerden dolayı Suriyeliler arasında boşanma oranı arttı (Ahmed).

Suriye’de kendi aramızda daha yakın ilişkilerimiz vardı. Burada ise bireyselleşme arttı. Ekonomik sorunlar, ailenin tüm fertlerinin çalışmak zorunda oluşu toplumsal ilişkimizi olumsuz etkiledi. Bir araya gelemiyoruz (Mohamed, Abdulaziz).

Türkler yardımseverler, ancak iş meselesine gelince durum değişiyor. Suriyelilere iş vermek istemiyorlar (Nahla).

Suriyelilerin gelişi Türkiye’nin iş koşullarını olumsuz etkiledi. Bu da onların göçmenlere bakışını olumsuz etkiliyor (Abdulaziz, Behzam).

Suriyelilerin yaşadıkları sorunlar arasında dil bilmeme, işsizlik, sosyal ve kültürel farklılıklar ve emek sömürüsü bulunmaktadır.⁴⁸ Ayrıca eğitim problemi⁴⁹ ile de birlikte tüm bu sorunlar aidiyetin ve sosyal uyumun sağlanmasındaki önemli engeller olarak karşımıza çıkmaktadır. Göç ile birlikte iki farklı toplum ve kültür karşı karşıya gelir. Sığınmacılar, onların yaşam biçimleri, yerleşik kültür için tehdit

⁴⁷ Oğuz, “Kültürlerarası Karşılaşmaların Uzak İhtimali: Sığınmacılık Deneyiminde Gaziantep Örneği”, s. 162.

⁴⁸ Mithat Arman Karasu, “Şanlıurfa’da Yaşayan Suriyeli Sığınmacıların Kentle Uyum Sorunu”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, yıl: 2016, cilt: 21, s. 1012.

⁴⁹ Ahmet Atasoy, Hasan Demir, “Suriyeli Sığınmacıların Kırıkhan’a (Hatay) Etkileri”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt: 8, sayı: 38, Haziran 2015, s. 457-470.

olarak algılanabilir, güvensizliğe neden olabilir. Böylelikle gündelik hayatta iki topluluğun karşılaşması soruna dönüşebilir. İki toplumun buluşması ekonomik açıdan da problemlere yol açabilir. Bu nedenle göçmenlerle yerel halkın ilişkisi çeşitli gerilimlere gebe dir aslında. Bu gerilim, zaman zaman, yerleşik kültür tarafından göçmenlerin görmezden gelinmesi, onlarla ilişkide sakınılması, etkileşimde direnç gösterilmesi veya onlara karşı olumsuz tepkiler gösterilmesi gibi durumlarla sonuçlanabilir.

Göçmenler kültürel, ekonomik açıdan ve iletişim bakımından çeşitli problemlerle, yerleşik halkın olumsuz tepkileriyle karşılaşabilmektedir. Bununla birlikte göçmenler için yeni çalışma koşulları onların yaşamını olumsuz etkileyebilmektedir. Türkiye'yi daha seküler bulduklarını, Türkiye'nin daha zor ekonomik ve çalışma koşullarının olduğunu belirten göçmenlerin yaşam biçimi bu koşullara göre yeniden şekillenmektedir, onlar için gerilimli bir süreç olsa da.

IV. Din Algısında ve Dini Yaşantıda Suriyeliler ile Türkiyeliler arasındaki Benzerlikler/Farklılıklar

a. Dini Hayat Hususunda Benzerlikler/Farklılıklar

Din, toplum hayatını şekillendiren önemli bir olgudur. Din, toplumun kültürel, ekonomik ve siyasal hayatı üzerinde etkili olur. Ancak din ile toplum arasındaki etkileşim tek taraflı değildir. Din, toplumu etkilerken diğer yandan da toplum dinin anlaşılmasında, yorumlanmasında ve yaşanmasında etkili olabilmektedir. Böylelikle ortak inanca sahip olsalar da, ortak anlayış ve uygulamaları bulunsalar da farklı toplumlarda din, farklı biçimler alabilmektedir. Bu nedenle her toplumun kendine özgü bir dini hayatı ile karşılaşabilmek mümkündür:

1. Dinin Toplumdaki Yeri Bakımından

Dinler bütün toplumlarda benzer şekilde etkiye sahip değillerdir. Dinlerin etki düzeyi toplumdan topluma farklılaşır:

Suriye'de din adamlarının sözleri daha fazla itibar görüyordu. Fakat Türkiye'de bu durum böyle değil. Özellikle alışverişte bunu gözlemleyebiliyoruz. Mesela diyelim ki Suriye'de iki tüccar veya iki sanayici arasında bir husumet yaşandı. Bunların yapacakları ilk iş *"bunu bir hocaya soralım, hoca ne diyorsa, şariat ne diyorsa onu onaylıyoruz"*. Benzer tartışmaları ve durumları ben Türkiye'de yaşadım. Adam diyor ki: *"Bu ticaret, dinin bununla ne alakası var"* (Osman, Mohamed, Abdulaziz).

Dini söylemin toplumdaki etkisi hissediliyordu. İki kişi kavga yapsa, üçüncüsü *"sallu aleyh" [ona-Hz. Muhammed'e- salât olsun] dese kavgayı bırakırlardı* (Fehmi).

Dini etkinlikler, meclisler, manevi ortamlar burada olduğundan daha yaygındı (İbrahim, Mohamed).

İlim talebelerine karşı daha ilgililer, daha çok değer verirler, onlara yardım ederlerdi (İbrahim).

Türklerin davranışlarında, Allah'ın, kendileri hakkında verecekleri hükümden çok, insanların kendileri hakkında ne diyecekleri düşüncesi daha çok belirleyici. Yaşadığım olaylardan biri, ilahiyatçı biri gizli gizli sigara içiyor. '*İlahiyatçı sigara içiyor demesinler*' diye böyle yapıyor (Nahla).

Türkiye'de resmi nikâha daha çok itibar ediyorlar. Bizde ise öncelikli olan ve daha çok itibar edilen ise hoca nikâhıdır. Kadın hakkını dini nikâhla koruyor. Boşanma olsa bile %50 mehri istihkak ediyordu.

Alkol tüketimi Türkiye'de, Suriye'ye göre daha yaygın (Nahla).

Suriyeli göçmenlere göre din, Suriye'de, toplum üzerinde daha etkili olmaktadır. Onlara göre din, Türkiye'de bireylerin gündelik ilişkilerinde daha az etkili ve belirleyicidir.

2. Din Algısı Bakımından

Toplumun içinde bulunduğu koşullar onların din algısını doğrudan etkiler. Dolayısıyla toplumdan topluma aynı dinin farklı yorum ve algısıyla karşılaşabiliriz:

Halk fakirdi ve zengin olacaklarına dair çok bir ümitleri yoktu. O nedenle onlarda daha teslimiyetçi bir din anlayışı bulunuyordu. Kendi durumlarını "Allah'ın takdiri" şeklinde açıklayarak meşrulaştırıyorlardı (Fehmi).

Dillerinin Arapça olması, doğrudan Kur'an'ı ve Hadisleri anlamaları, onlarda Kur'an ve Hadis temelli bir dindarlığın oluşmasına yol açmıştı. Ayrıca din istismarcılarına karşı daha uyanıklardı. Yine dilin etkisi dolayısıyla dini cemaatler, cemaat taassubu Türkiye'de olduğu kadar yaygın değildi. Cemaatlerin otoritesi de Türkiye'de olduğu kadar etkili değildi (Fehmi, Mohamed, Abdulaziz).

Orada hayat daha yavaş akıyor, daha durağan. Ekonomik rekabet, ekonomik anlamda büyüme hedefi toplum yaşamında egemen değil. Bu onların ekonomik faaliyetlerine yansdığı gibi, müşterilerle olan ilişkilerine de yansıyor. İş hayatlarında düzenli değiller. Kendi, işyerlerini istediği zaman açar, istediği zaman kapatırlar. Müşteriye pek ilgi göstermezler. Bu yaşam biçimi onlarda daha teslimiyetçi ve tevekkülcü bir din anlayışına da sebep olmuş (İbrahim).

Suriye'deyken bazı Türk öğrencilerde şunu görüyordum. '*Benim kalbim temiz*' diyorlardı, namaz kılmıyorlardı. Suriye'de ise bu çok azdır. Türkiye'de de şahit oldum. Adam içki içiyor, namaz kılmıyor. Ama "*benim kalbim temiz*" diyor. Suriye'de ise kişi yalan söylese de içki içse de, ticaretinde kötü de olsa genelde namazını kılar. Namazı terk etmez. "*Ben Allah'ın hakkını ödeyeceğim*" der (Osman).

Mezhep taassubu, Şafi-Hanefi ayrımı biz(Türkiye)deki kadar katı değildir. Daha esneklerdir o hususta (Fehmi).

Gerek Türkiye'de gerekse Suriye'de, halkın çoğunluğunda, dindar insanların daha az medeni olduğu şeklinde bir algı var. Çok az kişi, kişinin davranışları üzerinden onun medeniliğiyle ilgili kanaate varıyor (Nahla).

Sanayileşmenin ve kentleşmenin daha ileri olduğu, gerek ülke genelinde ve gerekse kentlerde daha fazla, yoğun nüfusu olan Türkiye, Suriye'ye nispeten farklı bir din algısına sahiptir. Modern yaşam bireyleri daha rasyonel davranmaya zorlarken bununla ilişkili olarak din algısı da farklılaşabilmektedir. Geleneksel yapının daha çok korunabildiği toplumlarda din, daha teslimiyetçi ve tevekkülcü bir anlayışıyla yorumlanırken, modern değerlerin daha egemen olduğu toplumda dinin akılcı bir algısı gelişebilmektedir.

Türkiye'nin yaşadığı modernleşme deneyimi de din üzerinde etkili olarak burada dinin değişik biçimde algılanmasında ve yaşanmasında önemli rol oynamıştır. Modernlik, dine ait olan bir alanda kendine yer edinmek istiyordu. Bu bağlamda akli ve bilimi öne çıkarıyordu. Dolayısıyla modernliğin din üzerindeki etkileri sekülerleşme sürecinde net olarak görülebilmektedir.⁵⁰ Sekülerleşme, bilhassa modern sanayi toplumlarda dini inançların, ritüellerin ve kurumların toplumsal önemlerinin zayıfladığı bir süreçtir.⁵¹ Ancak modernleşmenin bütünüyle sekülerleşmeye yol açtığı da söylenemez. Modernleşme, belli alanlarda sekülerleşmeye yol açarken ve hatta bazı coğrafyalarda bu daha fazla görülürken, aynı zamanda sekülerleşme karşıtı birçok güçlü hareketin ortaya çıkmasında da etkin bir faktördür. Aslında modernleşme sürecinin ekonomik ve seküler güçleri, bir yandan dinin toplumsal etkinliğini zayıflatırken, diğer yandan da onu yeniden gündeme getirecek tepkisel içerikleri kendinde taşımaktadır. Bir başka ifadeyle, sekülerleşme tezi, 'de-sekülerizasyon' olarak da isimlendirilen antitezini de eyleme geçirecek bir diyalektiğin parçası olmaktadır. Bu bakımdan din ve modernlik arasında oldukça yakın, ancak bir o kadar karmaşık bir ilişkinin var olduğu şeklinde bir sonuca varılabilir.⁵²

3. İbadetler Bakımından

Dinlerin tezahür biçimlerinden biri de ibadetlerdir. İbadetler, özü itibarıyla yapılarını korumakla birlikte, şekilsel olarak toplumlara göre farklılaşabilmektedir. Öte yandan bireylerin dindarlık anlayışı onların ibadetlerle ilgili tutumlarında belirleyici olabilmektedir:

Suriye'de [ibadetler bakımından] dört tip dindar vardı: 1) Zahiren ve batınen dindar: Bunlar az idi. 2) Zahiren dindar olanlar: Bunlar ise çoğunluktu. 3) Gayr-i mütedeyyinler: Bunlar %40 civarında idi. Bunların bir kısmı 'kalbim temiz' deyip ibadetleri yerine getirmeyenlerdi. Bir kısmı ise din ile hiç ilgisi olmayanlardı (Abdulaziz).

⁵⁰ M. Ali Kirman, *Din ve Sekülerleşme (Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma)*, Karahan Kitapevi, Adana 2005, s. 17.

⁵¹ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay-Derya Kömürçü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, s. 645.

⁵² Kirman, *Din ve Sekülerleşme*, s. 18.

Biz namaz kılınca sünnetlere pek dikkat etmiyoruz. Oysa Türkiye’de, Gaziantep’te genelde namazın sünnetlerine, namazın tesbihatına dikkat ediyorlar (Osman).

Ben şimdi herhangi bir kuru yerde, oraya herhangi bir şey sermeden “Allah-u Ekber” deyip namaz kılabilirim. Açıkta bir necasetin olmaması yeterli. Ama Türkler bunu yadırgıyorlar. Sonra ben ayakkabımla da namaz kılabilirim. Kılıyorum da bazen. Türkler “adam ayakkabıyla namaz kılıyor” diye yadırgıyor (Osman, Fehmi, İbrahim).

Pazartesi Perşembe oruçları Suriye’de daha yaygın olarak tutulurdu. Türkiye’de ise bu, neredeyse yoktur (Osman).

Ramazanlar orada çok özel ve canlıdır (İbrahim).

Teravih namazı Türkiye’de daha yaygın ve 20 rekât olarak kılınıyor. Suriye’de 8 rekât kılındıktan sonra neredeyse cami yarı yarıya azalıyor (Mohamed, İbrahim, Osman).

Türkiye’de 3 aylara ve kandil gecelerine daha fazla önem veriyorlar. Namaz kılmayanlar çoğu kimse o gece camiye gidiyor (Mohamed, İbrahim).

Suriye’de kandil gecelerinde sabahlarlar ve camiler tıklım tıklım dolu olur. Ancak Suriye’de, Türkiye’de olduğu gibi “kutlu doğum haftası etkinlikleri” yoktur (Fehmi, Nahla, Osman).

Suriyeliler zekât konusunda Türklere göre daha hassas. Adam der ki “zekâtım ne kadar olursa olsun ben bunu vereceğim” der. Türkiye’de bu hassasiyeti ben görmedim (Osman).

Din, algı ve yaşam boyutu itibarıyla sürekli olarak yeniden yorumlanan, anlamlandırılan ve üretilen bir olgudur. Dinin yorumlanması ve pratiğe aktarılması bireylerin veya toplumların bilgi birikiminden, yaşam tecrübelerinden, geçmişlerinden, eğilimlerinden bağımsız değildir. İçinde buldukları ekonomik, siyasal ve kültürel sosyal gerçeklikler bireylerin ve toplumların din algı ve yorumlarında belirleyici bir faktör olarak öne çıkar. Bu nedenle din algısının ve yaşantısının bireysel ve toplumsal düzlemde, bir toplumun değişik katmanlarında ve hatta bir toplumun değişik tarihsel dönemlerinde de dinin farklı görünümüyle karşılaşılabilmektedir.

4. Görsellik ve Şekilsel Bakımdan

Her dini topluluk kendini birtakım sembollerle toplumun diğer üyelerinden ayırıştırırlar. İslamiyet’te de tesettür, sakal, sarık gibi görseller bulunmaktadır. Ancak bu durum, din ve dindarlık algısının bir takım şekle ve sembollere indirgenmesi ve özün yitirilmesi şeklinde bir anlayışa, geleneksel ve şekilsel bir dindarlık yorumuna neden olabilmektedir:

Suriye’de dini kisve, görünüm önemli. Din adamları sakallarıyla, kıyafetleriyle kendilerini fark ettirirler. Bu açıdan şekilsel bir din algısı var ve bu önemli görülüyor. Bayanların peçe ile yüzlerini örtmesi Türkiye’ye göre daha yaygındı. Ancak ahlaki boyut bunun gerisindeydi (Fehmi, İbrahim, Abdulaziz).

Biz(Suriye)de ilahiyat hocalarının, din adalarının hanımları, kız çocukları yüzde yüz kapalı olur. Bu gelenekten değil, bizim inancımızdan kaynaklanıyor. Ancak Türkiye’de benim gördüğüm ilahiyatçı hoca olsun, din adamı olsun veya adam hacı, hoca, namaz kılıyor, onların kızları açık olabiliyor (Mohamed, Nahla, Yasmin, Abdulaziz).

Suriye’de kılık-kıyafet konusu, inancın ötesinde artık örf dönüştürmüş. Bu hususta aile, toplum ve geleneğin baskısı hissediliyor (İbrahim, Abdulaziz, Fehmi).

Suriye’de İbadetler de gelenekselleşmiş. Çoluk-çocuk hep birlikte camiye gitmek, namaz kılmak ibadetten çok geleneksel bir davranış olarak hayatlarında yer edinmiş. Dinin bu görselliğiyle birlikte sosyal ilişkilerde, özellikle ticaretle dini ahlaki göremiyorsunuz (İbrahim).

Suriyeliler namazın sünnetini pek önemsemezler. Ancak görsel, şekilsel sünneti önemserler (Fehmi).

Suriye’de din âlimi başı açık biriyle televizyonda program yapmaz. Dindar olmayanlar bile din âlimlerinin başı açık biriyle program yapmasını tepkiyle karşılar (Abdulaziz).

Suriyeliler ibadetleri yerine getiriyorlar. Ancak muamelatta, ahlakta dindar değillerdi. Baş örtülü ancak ahlaken dindar olmayanlar vardı. Çünkü örtü örf, adet olmuş. Türkiye’de ise tam tersi durum var. Başı açık, namaz kılıyor (Abdulaziz, Nahla).

Suriye’de tesettürlü ve hatta yüzünü bile göstermeyen bayanlar var. Ancak bunlar arasında namaz kılmayanlar olabiliyor (Nahla, Abdulaziz).

Biz(Suriye)de hocanın, dini sohbet yapan birinin kılık kıyafetinin buna uygun olması gerekiyor. Batılı, modern giyimli birinin dini sohbet yapması yadırganır (Nahla).

Bayanlarda dindarlığın en önemli göstergesi tesettür. Dindar biri siyah örtü kullanmalı. Onun örtüsü siyahsa o kişi dindardır algısı var. O nedenle Suriye’de şekilsellik daha ön planda. Türkiye’de ise maneviyata, edebe daha çok önem veriyorlar (Nahla, Yasmin, Esmâ, Fatma).

Türkiye’deki dini hayat ile Suriye’de dini hayat arasında şekilsel bakımdan da farklılıklar bulunmaktadır:

Yapılan dua ve salâvatlarda farklılık var. Okunan salâvatların makamlarında farklılık söz konusu. Mesela Suriye’de bayramlarda tekbirler, salâvatlar daha hızlı, hareketli ve coşkuludur. Bayramın geldiği toplumda hissedilir (Fehmi, Osman).

Suriye’de bazı eski camilerde sürekli olarak ezan topluca koro şeklinde okunur. Ayrıca ezanın sonunda müezzin, mutlaka uzun bir salâvat okur. Şiilere tepki olarak, Şii olmadıklarını belirtmek için bunu yaparlar (Fehmi).

Teravih namazlarında Kur’an’dan daha fazla okunur. Biz(Türkiye)deki gibi namaz sureleri –“elem tera” ve aşâğısı- şeklinde bir mefhum onlarda yoktur (Fehmi, Nahla).

Türkiye’deki İslami tarz daha medeni. Kişi, sadaka verecekse, yardımda bulunacaksa bunu daha medeni usulde yapıyor (Nahla).

Dine karşı, dini yaşayışa karşı bir edep var. Edebe daha bağlular Türkiye’de. Yani dini adetleri yerine getirmede daha büyük bir ta’zim var (Mohamed, Abdulaziz).

Toplumların farklı tarihsel tecrübelerine sahip olması, kendi içerisinde farklı etnik ve mezhepsel unsurlar taşınması kuşkusuz onların dini tecrübelerini etkilemektedir. Örneğin Türkiye’nin yaşadığı Batı tipi modernleşme deneyimi, dinin yeniden yorumlanma sürecinde etkili olmuş, dinin değişik formlarda ve düzeyde yansımalarına yol açmıştır. Toplumun içinde bulunduğu koşullar, yaşadığı sorunlar insanları, dini anlamda ihtiyaç duyduğu pratik çözümler üretmeye sevk etmiş ve bunun neticesinde de dini hayatın farklılaşmasına yol açmıştır.

5. Dinin Gündelik Hayatta Tezahürleri Bakımından

Dinler inanç ve öğretileriyle bireylerin ve toplumların hayatında etkiye sahiptirler. Zira onların yaşam biçimlerini değiştirme iddiasıyla varlık kazanırlar. Ancak dinlerin gündelik hayatta yansımaları benzer biçimde olmamaktadır. Çünkü din ve toplum, din ve kültür karşılıklı olarak birbirlerini etkilemektedirler.

Suriye’de dernek, vakıf, cemaat merkezleri bu kadar yaygın olmadığı için cami biraz daha hayatın merkezindedir ve herkesindir. Camilerde sesli zikirler rahatça ve yaygın olarak yapılırdı. Camilerin dış avlusuna girilirken ayakkabılar çıkarılırdı. Saatleri bulan hutbeler okunur, hutbelerde mutlaka dışarıya ses verilirdi. Hem Halep’te hem de Şam’da ben gördüm, âdettendir bu... Teravih namazlarında Camilerde meyan şerbeti yaygın olarak ikram edilirdi (Fehmi).

Dini nikâhu kıyan imam ayrıca, eşlere, gayr-i resmi bir belgeye de imza attırır. Şer’i mahkemelerde geçerlidir bu belge (Fehmi).

Evlilik hususunda aileler anlaştıktan sonra, böyle belli kişilerle tekrar kız evine gidilir ve genelde bir hoca da götürürler ki hoca orada konuşsun ve kendi aralarında konuşmadıkları bir şeyler varsa o da konuşulsun diye (Osman).

Kız istemede soy da etkili. Dindar aileler dindar aileleri tercih ediyorlar (Nahla).

Bayanlarla erkeklerin bir araya gelerek eğlendikleri düğünler göremezsiniz. Düğünlerde bayanların yanına 6 yaşından büyük erkek çocukları koymazlar. Kimenin izni olmadan oradan görüntü de alınmaz. Çünkü bayanlar düğünlerde kılık-kıyafet açısından çok daha rahatlar (Fehmi, İbrahim, Nahla).

Haremlik selamlık ilişkisine Türkiye’ye göre daha dikkat ederler. Kadın erkek ilişkilerinde biraz daha katı mesafelidirler (Fehmi, İbrahim, Nahla, Mohamed, Abdulaziz, Yasmin).

Bebek doğduğunda daha hiçbir şey yedirilmeden, içirilmeden, bir âlime götürürler. O zat bir hurma alır, emer ve sonrada o hurmayı bebeğe emdirir. Aslında bu sünnettir ve buna da “tahnik” denir. Suriye’de yaygındır bu. Ayrıca erkek çocuklar doğdukları ilk bir ay içinde mutlaka sünnet ettirilir (Fehmi).

Taziye orada 3 gündür. 3 günden sonra taziyeye gidilmez (İbrahim).

Ben Türkiye’de hocaya para verip hatim indirildiğine şahit oldum. Bizde, taziye yerinde, herkes kendisi Kur’an’dan bir cüz okuyarak ölünün arkasından hatim indirilir. Bizde taziyelerde daha çok sohbetler yapılır. Türkiye’de ise daha çok Kur’an okunuyor. Bizde ölünün arkasından tevhit okuma geleneğine hiç rastlamadım (Osman, Nahla).

Bizde(Türkiye’de) sadece medeni hukuka göre mahkemeler var. Orada şer’i mahkemeler var. Şer’i mahkemeler bireysel, ailesel meselelere bakarlar (İbrahim).

Suriyelilerin evlerinde misafir bayanlar için etek ve başörtüsünden oluşan, beyaz renkli, namaza özel kıyafet bulunur. Türkiye’de namaz için bu şekilde özel bir kıyafet yok (Nahla, Esma, Fatma).

Hristiyanlarla Müslümanlar arasında sıkı bir ilişki vardı. Kilise daha çoktu. Hristiyanların kutlamalarına katılırlardı. Hristiyan din adamları rahat bir şekilde camilerde konuşmalar yaparlardı. Ben Şam’daki “Ebu Nur” camiinde çok kez şahit oldum (Fehmi).

Muharremde Aşure tatlısı dağıtılmasını burada gördüm (Osman).

Şehirlerde pek köpeğe rastlayamazsınız, örneğin Şam’da hiç köpek göremezsiniz. Şafii mezhebinde köpeğin necis kabul edilmesinden kaynaklanıyor bu (Fehmi).

Bizde de ekmek çöpe atılmaz. Yerde görsek kaldırıp kenara koyarız. Hatta bir ara Suriye’de ekmek kutsal mı şeklinde ciddi tartışıldı (Osman, Halid Ahmed, Behzam).

Güvercini burada haram diye genelde yemiyorlar. Biz Suriye’de yeriz. Burada yenilmeyip de orada yenilenlerden biri de tilkidir (Osman). Suriye’de Tavşan yemezler (Mohamed).

Yukarıdaki ifadeler Suriye toplumu ile Türkiye toplumu arasında din algısının ve onun yaşam biçiminin farklılığını ortaya koymaktadır. Din, bütün insan ve toplumlarda benzer algıya yol açmaz. Bireyin ve toplumun zihniyeti, eğitim durumu, geçmişi, kültürü bireyin ve toplumun din algısında belirleyici olmaktadır. Bu açıdan gerek bireysel düzeyde ve gerekse de toplumsal düzeyde din, farklı etkilere ve görünümlere sahiptir. Bu durumu Türkiye halkı ile Suriye halkların arasında da görebilmek mümkündür. Dolayısıyla bireyin din ve dindarlık algısı toplumsal koşullardan bağımsız olarak gelişmemektedir. Din ve kültür karşılıklı birbirlerini etkileyen olgulardır. Bu nedenle dinlerin toplumdan topluma farklı biçimleriyle karşılaşılabilir.

Gündelik hayatta dinin etkisi bakımından Suriyeliler ile yerel halk arasında din algısı ve yaşayışı ile ilgili birtakım farklılıklar söz konusu olmakla birlikte ortak birtakım uygulamalar da görmek mümkündür:

Zemzem suyunu bizde de ayakta içenler bulunmaktadır. Ona hürmeten. Ancak oturarak içmek daha yaygın (Osman, Nahla).

Umre veya Hac’dan sonra akrabalar mutlaka hediye ile gitmelidirler. Onlar da hediye verirler ve o duruma özel tatlı ikram ederler. Ayrıca Hac evinde mutlaka evlerin tavanlarına hac dekoru ve süslemeler yaparlar. Hac’dan geldikten sonra 5-10 gün sonra yemek daveti verirler (Nahla, Osman).

Suriyeli göçmen grubun din algılarında ve pratiklerinde zamanla bir takım değişimler de ortaya çıkabilmektedir. Kültürel çevrenin değişmesi din algısı ve dini pratiklerde de değişmelere yol açabilir. Zira din algısı ve dindarlık sosyo-kültürel etkileşime açıktır. Dolayısıyla göç bireyi, bireysel zihniyet, tutum ve davranışlarından, kültürel hayatına kadar çok geniş kapsamlı bir etkileşime açık hale getirir:

Suriye’de genellikle taziye yemeklerinin sonunda yapılan dualardan sonra Fatiha okunur. Her yemek duası sonrası Fatiha verilmez. Ancak şimdi Türkiye’de yemeklerden sonra biz de artık Fatiha veriyoruz (Mohamed, Abdulaziz, Osman).

Burada cemaat sünnet namazından hemen sonra kamet getirip farza duruyor. Bizde ise sünnet namazından sonra Fatiha ve salâvat getirilir. Türkiyelilerin yaptıklarının sünnete daha uygun olduğunu anladım (Osman).

Suriyelilerin mescitlerine gidiyorum. Önceleri onlar sadece farz namazını kılar, müezzinle birlikte tesbihat yapmazlardı. Şimdi ise, onlar da bizim gibi müezzinle birlikte tesbihat yapıyorlar (İbrahim).

Namazın sünnetlerine ve teravih namazına daha fazla önem vermeye başladım (Halid Ahmed).

Dindar göçmenler dini inanç ve uygulamalarını sadece önceki yerleşim yerlerinden yeni bir yere taşımaz. Göçmenlerin mevcut inanç ve uygulamaları, yeni bir yerde yaşamanın bir neticesi olarak mevcut durumdan etkilenecek değişir. Bu süreçte, göçmenlerin dini davranışlarında yerli unsurlar da görülebilir. Ancak değişim tek taraflı değildir. Yerel halk da göçmelerin dini tutum ve davranışlarından etkilenebilir:

Suriye’de Şafii mezhebi daha yaygın. O nedenle camide imam Fatiha suresini okuduktan sonra topluca ve biraz daha yüksek sesle “âmin” denir. Antep’te, halkı geneli Hanefi olduğu için böyle yapılmıyordu. Şimdi Suriyelilerin etkisiyle bazı camilerde onların da topluca ve sesli olarak “âmin” dediklerini görüyorum (Ahmed).

Bizde de teravih namazı camilerde 20 rekât kılınır. Ancak 8 rekâttan sonra kalkanlar çok olurdu. Şimdi burada Türkler bize bakarak onlar da 8 rekâttan sonra camiden çıkıyorlar. Onlarda da yaygınlaşıyor (Mohamed, Osman).

Göç ile insanlar kendi yaşam biçimlerini de başka bir yere taşırlar. Göçmenlerin kültürü ile oradaki mevcut kültür arasında etkileşim kaçınılmazdır. Karşılıklı olarak birbirlerini etkilerler. Bu açıdan gerek göçmenlerin dini tutum ve davranışlarında ve gerekse yerel halkın dini tutum ve davranışlarında etkileşimlerin, değişimlerin ve benzeşmelerin ortaya çıkması beklenen bir durumdur.

b. Göç Sonrası Suriyelilerin Dini Tutum ve Davranışlarında Değişim

Kültürel karşılaşmalar kültür değişiminde etkili faktörler arasında sayılır. Bu süreçte dini tutum ve davranışlarda da değişimler görülebilmektedir.⁵³ Bu açıdan yeni ve farklı koşullarla karşılaşan göçmenlerin dini tutum ve davranışlarında değişmelerin olması mümkündür. Göçmenler artık farklı, yabancı bir dünya ile karşı karşıyadırlar. Yeni koşullar göçmenlerin hayatlarının yeniden şekillenmesinde etkili olacaktır. Bu perspektifte yeni koşullar içerisine dâhil olan göçmenlerin dini tutum ve davranışlarında da olumlu veya olumsuz değişimler yaşanabilmektedir. Her ne kadar Suriyeli göçmeler Türkiye gibi Müslüman bir ülkeye göç ediyorlarsa da oradaki sanayileşme, kentleşme, kalabalık nüfus durumu, akraba ve komşu gibi yakın çevresinin değişmesi ve bilmedikleri, anlamadıkları dil ile karşılaşmaları onların dini yaşantısı üzerinde etkili olacaktır. Zira din algısı ve yorumu, dindarlık sosyo-kültürel etkilere açık ve buna bağlı olarak değişime maruz kalabilmektedir:

Suriyelilerin dindarlıklarında değişim oldu. Ancak bu şehirlere göre değişiyor. Yani çevre belirliyor, çevreye göre değişiyor. Mesela Konya halkı diğer illere göre daha dindar olduğu için Suriyeliler de onlardan etkilenecek daha dindar oluyorlar. Ancak İstanbul gibi bir yerde Suriyelilerin dindarlıkları daha az (Osman).

Dil sorunu Suriyelilerin dindarlıklarını olumsuz etkiledi. Camiyle bağları zayıfladı. Çünkü yapılan sohbeti anlamıyorlar. Sadece namazı kılıp çıkıyor (Ahmed, Mohamed, Abdulaziz).

Suriye’de insanlar bir şekilde dini sohbetlere katılıyorlardı, din dersi alıyorlardı. Cuma günü gibi mesela Sosyal hayat buna göre düzenlenmişti. Burada bu koştur. Dini sohbetlere katılmıyorlar. Gerçi bazıları burada dini gruplara gidiyorlar. Bazıları Türk cemaatlerine yaklaştılar. Kendilerine yakın gördükleri, Suriyeli hocaların olduğu cemaatlerle ilişki kurdular. Ancak onlardan hariç böyle etkin, etkili bir dini cemaat oluşmadı. Suriyeliler şimdi yeni yeni dini gruplar oluşturmaya başlıyorlar. Bu da onların dindarlıklarını etkiledi (Osman).

Bir sosyal ilişki ağını kurmak veya var olan bir ağa dâhil olmak ve bu ağı devam ettirmek, göçmenlere sosyal sermaye sağlar. Göçmenler, “bir kültürel gruba, ilişki ağına veya sosyal bir yapıya üyelikleri sayesinde sınırlı kaynaklara ulaşabilme kapasiteleri”ni,⁵⁴ yani sosyal sermayelerini ülkelerinden ayrılırken geride bırakmak zorunda kalırlar. Göçmenler için bu durum, gündelik hayatın önemli belirleyicilerinden olan aitlikleri ve bu aitlikler sayesinde “sınırlı kaynakları, ihtiyaç durumunda seferber edebilme yeteneğini”⁵⁵ geride bırakmaları anlamını da taşır. Sığınmacıların, dâhil oldukları yeni kültürde gündelik hayatlarını yeniden kurabilmeleri için sosyal sermayelerini de yeniden üretmeleri gerekir.⁵⁶

⁵³ Turhan, *Kültür Değişimleri (Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik)*, s. 84-88.

⁵⁴ Alejandro Portes, “Economic Sociology and The Sociology of Immigration: A Conceptual Overview”, In the *Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity and Entrepreneurship*, edited by Alejandro Portes, Russel Sage Foundation, New York 1995, s. 12.

⁵⁵ Portes, “Economic Sociology and The Sociology of Immigration: A Conceptual Overview”, s. 12.

⁵⁶ Oğuz, “Kültürlerarası Karşılaşmaların Uzak İhtimali: Sığınmacılık Deneyiminde Gaziantep Örneği”, s. 155.

Göçmenlerin var olan dini gruplara dâhil olması veya yeni bir dini cemaat teşkil etmesi bu çerçevede de okunabilir. Ancak manevi, ahlaki yapıyı muhafaza gayesi de önemli bir faktör olarak belirmektedir.

Caminin etkisi Suriyeliler üzerinde azalınca onların dindarlıkları bundan olumsuz etkilendi. Ancak cemaatlere devam eden gençler daha fazla dindarlaştı (Ahmed).

Türkiye’de dinin etkisi Suriyeliler üzerinde zayıfladı. Geçen ramazanda oruç tutmayan Suriyelilerin sayıları tutanlardan daha fazlaydı. Gençler arasında Namazı terkedener de fazlalaştı (Halid Ahmed, Mohamed).

Suriyeli kızlarda dinin etkisi zayıfladı. Başlarını örtüyorlar ama dar elbise giyiyorlar, kot pantolon giyiyorlar. Akrabalığın etkisi burada hissedilmiyor. Türkiye daha serbest bir ülke, ortam daha müsait (Esmâ).

Suriyeliler Suriye’deyken cemaat ile namaza daha çok dikkat ediyorlardı. Burada bu da zayıfladı (Osman).

Suriyelilerin Türkiye’de dindarlıklarının olumsuz yönde etkilendiğini düşünüyorum. Kılık kıyafette daha rahat, açık kıyafet tercih ediyorlar. Suriyeli kızlar erkeklerle tokalaşmaya başladılar (Nahla).

Türkiye’de kadın erkek ilişkileri daha rahat. Ancak Türkiye’deki Suriyelilerde bu değişmeye başladı. Onlar da karşı cinsle daha rahat diyalog kurabiliyorlar. Aileler kadın erkek birlikte oturabiliyorlar (Esmâ, Fatma).

Sekülerleşme, özgür ortam Suriyelileri olumsuz etkiledi. İlim ile de meşgul olmuyorlar, dünyevi meşguliyet arttı (Mohamed, Abdulaziz).

Buradaki ifadelere bakıldığında Suriyelilerin dâhil olduğu yeni ortam onların dindarlıklarını olumsuz olarak etkilemiş olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Cemaatsel bağların zayıflaması, çalışma koşullarının değişmesi, yeni kültürel çevre, dilden kaynaklanan iletişim probleminin bunda önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. Ancak ‘dindarlığın’ olumsuz etkilendiği şeklindeki bir yaklaşımın da din ve dindarlık algısından bağımsız olduğu unutulmamalıdır.

Suriyeliler kendi manevi, dini ihtiyaçlarını karşılamak için birtakım teşebbüslerde de bulunmaktadır:

Suriyeliler şimdi kendi imam hatip okulunu açtılar, yeni açacakları okullar var. Oralarda Arapça hutbe veriyorlar (Ahmed).

Diyanetten görevlilerin ve sivil toplum kuruluşları temsilcilerinin bulunduğu bir toplantıya, Suriyelilerin temsilcisi olarak beni çağırılmışlardı. ‘Suriyeliler için Arapça dini sohbetlerin yapılabileceği, hutbelerin okunabileceği camiler tahsis edelim’ diye konuşuldu ve biz o zaman buna itiraz ettik. ‘Biz Müslüman olduğumuz için bu toplumla kaynaşmak istiyoruz’ dedik. ‘Bu Suriyelilerin camisi’, ‘şu Türklerin camisi’ olmasını istedik. ‘Biz hepimiz Müslümanız, şimdi ayrımcılığın yolunu ve bir de cami üzerinden niye açalım, bu kalsın. Siz imamlara söyleyin hutbede en azından ayet ve hadisleri Arapça da söylesinler’ dedik (Osman).

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın da, Suriyelilerin dini ihtiyaçlarını karşılamak için, bir takım faaliyetler gerçekleştirdikleri Suriyeliler tarafından dile getiriliyor:

Diyanet İşleri Başkanlığı kendi sitelerine hutbeleri artık sadece Türkçe değil, İngilizce ve Arapça da eklediler. Şimdi biz internetten onu okuyarak hutbenin konusunu camiye gitmeden önce anlayabiliyoruz (Ahmed, Osman).

Göç olgusunun dinamik karakteri çok boyutlu bir değişimi de beraberinde getirir. Göç ile birlikte değişimden etkilenen olgulardan biri de din ve dindarlık algısı ve yaşantısıdır. Göç ile dindarlık üzerinde ortaya çıkan etki hem nitelik hem de nicelik bakımından olumlu olabileceği gibi olumsuz da olabilmektedir. Göç ile yeni bir durum ortaya çıkmıştır ve artık geçmişte olduğu gibi, birebir aynı dindarlıktan bahsedilemez. Sanayileşmenin, kentleşmenin, sekülerleşmenin daha yüksek boyutta olduğu yeni bir çevrede her şeyden önce geleneksel bağların zayıflayacağı açıktır. Buna bağlı olarak da dindarlığın olumsuz olarak etkilenmesi ihtimal dâhilindedir.

c. Kendi Kültürlerini Sorgulama

Toplumda kültürle insanlar arasındaki ilişkiler hayatın gündelik akışı içinde genel olarak kültürün belirlediği biçimde devam ettirilir; ancak bu rutin içinde bile insanlar, kimi zaman kültürün bazı öğelerini, kodlarını, kalıplarını, geleneksel unsurlarını, adet ve ananelerini vs. sorgularlar.⁵⁷ Göç durumunda ise bu sorgulamalar daha net görülebilir. Zira göçmenler göçle birlikte yeni koşullar ve yaşam biçimleriyle karşı karşıya kalmaktadırlar.

Türkiye'deki yaşamı gördükten sonra kendi kültürümüzün daha iyi olduğunu gördük. Akrabalık bağlarımız, komşuluk ilişkilerimiz daha kuvvetliydi. Burada kimse kimsenin yanına gitmiyor, misafir olmuyor. Kapı komşunu bile tanımıyorsun. Ancak bazı hususlarda Türkiye'nin daha iyi olduğunu söyleyebilirim (Mohamed, Abdulaziz, Osman).

Hangi Suriyelilere konuşsan Türkiye'nin daha temiz olduğunu, onların temizliğe daha çok önem verdiğini söylüyor. Ancak bu bizim temizlik hususundaki tutumumuz dinden değil, kültürümüzden kaynaklanıyor. Sizininki de kültürden kaynaklanıyor. Çünkü dindar olmayanınız da temizliğe çok dikkat ediyor (Yasmin, Nahla).

Türkler çok çocuk yapmıyorlar. Bizim Suriyeliler de diyor ki '*niye biz çok çocuk yapıyoruz? Türkler az çocuk yaparak daha iyisini yapıyorlar*'. Özellikle ekonomik sıkıntı yaşayanlar bunu diyorlar. Ancak ekonomik durumu iyi olup, az çocuklu olanlar da keşke daha çok çocuğumuz olsaydı diyorlar (Osman).

Türkiye ile ilgili algımız değişti. Daha iyi yaşam koşullarına sahip olduklarını düşünüyorduk. Evet, Türkiye'de halk ekonomik anlamda daha rahatlar. Ancak anladık ki onların yaşam koşulları daha zor (Abdulaziz, Mohamed).

⁵⁷ Okumuş, "Toplum Bağlamında Din-Kültür Etkileşimi", s. 274.

Türkiye'yi Türk dizileriyle tanıyorduk. Buraya gelince öyle olmadığını ve İslami açıdan daha iyiye gittiğini anladık (Mohamed, Abdulaziz).

İnsanlar farklı topluluklar ile karşılaştıklarında, yeni sosyal çevrede ve koşullarda yaşamaya başladıklarında kendi yaşam biçimleriyle karşılaştıkları yeni kültür arasında mukayese yapacaklardır. Kendi kültürlerini yeniden değerlendirirken olumu veya olumsuz buldukları yönleri olacaktır. Karşılaştıkları yeni kültürde olumlu olarak değerlendirdikleri bir takım şeyler bulunacaktır. Bu durum onlarda bir değişime yol açabilir. Böylelikle göç, birçok boyutta sosyal değişime kapı aralan, bireyi ve toplumun değişimini kaçınılmaz kılan bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Suriyeli göçmenler ile Türk toplumu arasında da bu etkileşim ve değişim gözlemlenebilmektedir.

Sonuç

2011'de başlayan Arap Baharı birçok Ortadoğu ülkesinde sosyal ve siyasi gelişmelere ve değişmelere yol açtı. Bu ülkelerden biri olan Suriye, bu gelişmelerden en çok etkilenen ülke oldu. Esed'in başında bulunduğu Baas rejiminin, halkın reform taleplerine karşı silahla karşılık vermesi ülkeyi bir iç savaşa sürükledi. İç savaş dolayısıyla milyonlarca Suriye vatandaşı evlerini, ülkelerini terk etmek zorunda kaldı. Suriyeli göçmenlerin tercih ettiği ülkeler arasında Türkiye ilk sırayı aldı.

Türkiye'deki mevcut hükümetin Suriyeli göçmenlerle ilgili olumlu tutumu ve Türk halkının onlara karşı sıcak ilgisi, yardımseverliği Suriyeli göçmenlerin kararlarında etkili oldu. Göç sonrası bir arada yaşamak durumunda kalan Suriyeli göçmenlerle Türk halkı arasında uyumlu bir birlikteliğin geliştiği görülmektedir. Kuşkusuz bu süreçte her iki topluluğun ortak inancı olan İslam dininin önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Her iki topluluk için de İslam dini, bir arada yaşamının, sorunları birlikte aşmanın önemli bir referansı olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca iki toplum arasında ortak değerlerin, geçmişin ve kültürel benzerliklerin bulunması da intibak sürecini kolaylaştırmıştır. Uyum sürecinde her iki topluluğun da toplumdaki mevcut hukuk kurallarına uyması da bir arada yaşamayı mümkün kılmıştır. Bununla birlikte göçmenlerin, Türkiye'de iletişim açısından dil problemi yaşadıkları ve çalışma koşulları bakımından da sorunlarının olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca göçmenlerin eğitim gibi çeşitli ihtiyaçlarının ve bunlara bağlı olarak birtakım problemlerinin olduğu da görülmüştür. Bu problemlere sahici yaklaşım ve çözümler gerekmektedir.

Göç ile birlikte göçmenler ile yerel halk arasında etkileşimin ve benzeşmesinin ortaya çıktığı görülmüştür. Suriyeli göçmenlerin, Türk toplumuna uyum sağlayabilmek için, Türklerin kültürüne de uyum sağladığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede göçmenlerin yaşam biçimlerinde değişimler görülmektedir. Ancak etkileşimin tek taraflı değil karşılıklı geliştiği bilinmektedir. Bu bağlamda her iki topluluğun dini algı ve yaşantısı da karşılıklı olarak birbirlerini etkilemektedir.

Suriyeli göçmenlerin dini tutum ve davranışlarla ilgili açıklamaları değerlendirildiğinde Suriyeli sığınmacıların din algısında şekilselliğin ve görselliğin önemli görüldüğü göze çarpmaktadır. Kılık-kıyafet, tesettür geleneksek bir hüviyet kazanıp toplum baskısına dönüştüğü ancak dinin ahlaki boyutunun bu şekilselliğe verilen önemin gerisine düştüğü anlaşılmaktadır. Buna mukabil Türkiye’de ise daha çok niyet, kalp temizliği ve ahlakın öne çıktığı bilinmektedir. İbadetler hususunda da kültürün etkisiyle gerek algı düzeyinde ve gerekse de şekilsel bakımdan farklılıkların olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak dinin toplumlara göre farklı tezahür biçimleri ve düzeyleri bulunmaktadır. Bu durum İslamiyet için de geçerlidir. Gerek İslam dinin dayandığı metnin farklı yorumlanabilir yapısı ve gerekse de İslam dininin toplumsal koşulları dikkate alması onun birey veya toplumun hayatında farklı biçimlerde algılanmasına, yorumlanmasına ve yaşanmasına imkân tanımaktadır. Suriyeli göçmenler ile Türk halkının din algısı ve Suriye’deki dini yaşantı ile Türkiye’de dini yaşantı karşılaştırıldığında da bu durum net olarak ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- AKDOĞAN, Ali, “Kültür ve Din”, içinde: *Din Sosyolojisi El Kitabı*, editörler: Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 437-451.
- AKGÜN, Birol, *Suriye Krizi’nde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri)*, Sosyolojik Düşünce Enstitüsü Analiz, Haziran 2012.
- APAK, Hıdır, *Suriyeli Göçmenlerin Uyum ve Gelecek Beklentileri: Mardin Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mardin Artuklu Üniversitesi, SBE, Mardin 2014.
- ARSLANLIOĞLU, İbrahim, *Genel Sosyoloji*, Gazi Kitabevi, Ankara 2012.
- ATASOY, Ahmet, Hasan Demir, “Suriyeli Sığınmacıların Kırıkhan’a (Hatay) Etkileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt: 8, sayı: 38, Haziran 2015, s. 457-470.
- AYDIN, Mustafa, *Sistemik Din Sosyolojisi*, Açılımkitap Pınar Yayınları, İstanbul 2014.
- BAUMAN, Zygmunt, *Sosyolojik Düşünmek*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013.
- BİLGİN, Vejdi, “Din ve Kültür”, içinde: *Din Sosyolojisi*, editör: Mehmet Bayyigit, Palet Yayınları, Konya 2013, s. 107-130.
- BOURDİEU, P., Wacquant, L., *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, çev. Nazlı Ökten, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- ÇELİK, Celaleddin, “Göç, Kentleşme ve Din”, içinde: *Din Sosyolojisi El Kitabı*, editörler: Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 297-306.
- ERDOĞAN, Murat, *Türkiye’deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*, Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, Ankara 2014.

- FİCHTER, Joseph (2004), *Sosyoloji Nedir?*, çev. Nilgün Çelebi, Anı Yayıncılık, Ankara 2004.
- GÜÇER, Mehmet, Sema Karaca, O. Bahadır Dinçer, *Sınırlar Arasında Yaşam Savaşı: Suriyeli Mülteciler*, USAK Sosyal Araştırmalar Merkezi, Mayıs 2013.
- GÜNAY, Ünver, *Erzurum Kenti ve Çevresinde Dini Hayat*, Erzurum Kitaplığı, Erzurum 1999.
- GÜVENÇ, Bozkurt, *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, Ankara 2005.
- KARASU, Mithat Arman, “Şanlıurfa’da Yaşayan Suriyeli Sığınmacıların Kentle Uyum Sorunu”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, yıl: 2016, cilt: 21, s. 995-1012.
- KAYA, Mahmut, “Komşuda Misafirlik: Suriyeli Sığınmacılarca Kurulmuş Mülteci Derneklerinin Perspektifinden Türkiye’de Yaşamak”, The Journal of Academic Social Science Studies, Autumn III, 2015, s. 263-279.
- KİRMAN, M. Ali, *Din ve Sekülerleşme (Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma)*, Karahan Kitapevi, Adana 2005.
- KORKMAZ, Arif, “Göç ve Din”, içinde: *Din Sosyolojisi*, editör: Mehmet Bayyigit, Palet Yayınları, Konya 2013, s. 337-390.
- KURT, Abdurrahman, “Dindarlığı Etkileyen Faktörler”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 18, sayı: 2, 2009, s. 1-26.
- MARDİN, Şerif, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- MARSHALL, Gordon *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay-Derya Kömürçü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.
- OĞUZ, Hatice Şule, “Kültürlerarası Karşılaşmaların Uzak İhtimali: Sığınmacılık Deneyiminde Gaziantep Örneği”, Tesam Akademi Dergisi – Turkish Journal of TESAM Academy Temmuz - July 2015, 2 (2). s. 127-165.
- OKUMUŞ, Ejder, “Toplum Bağlamında Din-Kültür Etkileşimi”, Turkish Studies -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, Volume 11/7 Spring, Ankara 2016, s. 269-292.
- PLÜSS, Caroline, “Göç ve Küreselleşen Din”, çev. İlkey Şahin, içinde: *Din Sosyolojisi (Yaşadığımız Dünya)*, der. Peter B Clarke, İmge Kitabevi, Ankara 2012, s. 295-316.
- PORTES, Alejandro (1995), “Economic Sociology and The Sociology of Immigration: A Conceptual Overview”, *In the Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity and Entrepreneurship*, edited by Alejandro Portes, Russel Sage Foundation, New York, 1-41.
- SANDIKLI, Atilla, Ali Semin (Hazırlayanlar), *Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye* (Bilge Adamlar Kurulu Raporu), Bilgesam Yayınları, İstanbul 2012.
- TURHAN, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri (Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik)*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2002.
- TÜRKKAHRAMAN, Mimar, Hüseyin Tutar, “Sosyal Değişme, Bütünleşme ve Çözülme Bağlamında Toplumda Farklı Kültür ve Anlayışların Yeri ve Önemi”, Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, cilt: 1, sayı: 1, 2009, s. 1-16.

- WACH, Joachim (1995), *Din Sosyolojisi*, çev. Ünver Günay, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- WAGGONER, Watt, "Kültür ve Din", çev. Mustafa Arslan, içinde: *Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem*, der. Peter B. Clarke, Ankara 2012, s. 339-361.
- WEBER, Max, *Din Sosyolojisi*, çev. Latif Boyacı, Yarın Yayınları, İstanbul 2012.
- WEBER, Max, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Gürata, Ayraç Yayınları, Ankara 2005.
- YALÇIN, Cemal, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2004.
- YANG, Fenggang, Helen Rose Ebaugh, "Yeni Göçmen Dinlerindeki Değişimler ve Küresel Etkileri", çev. İhsan Çapcıoğlu içinde: *Din Sosyolojisi (Klasik Ve Çağdaş Yaklaşımlar)*, editör: Bünyamin Solmaz, İhsan Çapcıoğlu, Çizgi Kitabevi, Konya 2009, s. 125-156.

İnternet

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyeli-multecilerin-sayisi-4-milyon-185-bine-ulasti> , (erişim: 20.03.2016)

<http://www.posta.com.tr/turkiye/HaberDetay/Iste-Turkiye-deki-son-kayitli-Suriyeli-sayisi--Ocak-2016-.htm?ArticleID=321871> , (erişim: 20.03.2016)

<https://www.afad.gov.tr/TR/IcerikDetay1.aspx?ID=16&IcerikID=848> , (erişim: 20.03.2016)

<http://www.sondevir.com/rapor-arastirma/456276/turkiyede-hangi-sehirde-kac-suriyeli-multeci-yasiyor> , (erişim: 20.03.2016)

Ek 1: Görüşülenlerin Durumu

İsim	Cinsiyet	Uyruk	Yaş	Eğitim	Suriye'de Meslek	Türkiye'de Meslek
Abdulaziz	Erkek	Suriye	35	Lisans/İlahiyat	Öğretim Üyesi	Okutman
Ahmed	Erkek	Suriye	43	Lisans	Ticaret	Ticaret/Dernek Yöneticisi
Behzam	Erkek	Suriye	27	Ortaöğretim	İşçi	İşçi
Fatma	Kız	Suriye	22	-	Öğrenci/İlahiyat	-
Fehmi*	Erkek	Türkiye	33	Lisans/İlahiyat	Öğrenci	Okutman
İbrahim*	Erkek	Türkiye	28	Lisans/İlahiyat Mezunu	Öğrenci	Bir yardım derneği üyesi/Araştırma görevlisi
Mohamed			45	Lisans	Öğretmen	Okutman

* Suriyeli bir bayan ile evli. Suriye'de bulunduğu yıllar: 2002-2011.

*Suriyeli bir bayanla evli. Suriye'de bulunduğu yıllar: 2007-2012. Türkiye'ye geldikten sonra, 2 yıl kadar, bir yardım derneğinde Suriyelilere dönük olarak aktif olarak çalışmış.

Nahla	Kız	Suriye	?	Lisans	Öğretim Görevlisi	Okutman
Osman	Erkek	Suriye	41	Lisans/İlahiyat	Öğretmen	Ticaret/Dernek Yöneticisi/
Esmâ	Kız	Suriye	22	-	Öğrenci/İlahiyat	-
Yasmin	Kız	Suriye	21	-	Öğrenci/İlahiyat	-
Halid Ahmed	Erkek	Suriye	50	-	Esnaf	Esnaf

Ek 2: Mülakat Soruları

a. Toplumsal Bütünleşmede Dinin rolü

* Kendinizi nasıl tanımlıyorsunuz?

* Türkiye’de kendinizi dışlanmış hissediyor musunuz? Neden?

* Türklerin neden sizlere yardım etmesi, kabullenmeleri gerektiğine inanıyorsunuz? Neden?

b. Kültürel ve Dini farklılıklar

* Türk halkı ile Suriye halkının farklı/ortak kültürel örüntüleri nelerdir?

* Sizlerle Türkler arasında dini hayatla ilgili gözlemleyebildiğiniz, karşılaştığınız farklılıklar var mı? Neler?

* Kültürel farklılıktan kaynaklanan dini düşünce ve davranışlarınız Türkler tarafından hiç tepkiye neden oldu mu?

* Dini yaşayışla ilgili Türklerden etkilendiğiniz hususlar var mı? Suriyelilerin de dini yaşayışta Türkleri etkilediklerini düşündüğünüz hususlar var mı?

c. Göç ve Din

* Türkiye’ye geldikten sonra sizde veya yakın çevrenizde olumlu veya olumsuz olarak din algısı ve dindarlık değişti mi?

* Türkiye’deki dini hayatı gördükten sonra kendi kültürünüzü, dini hayatınızı tekrar bir sorgulama sürecine tabi tuttunuz mu?

Syrian Refugees and Religious Life: Compliance, Encounter, Similitude: The Case of Gaziantep*

Erol ERKAN**

Abstract

In this article an assessment was made on the religious life of Syrian refugees whose number increases everyday in Turkey. A comparison has been made on religious perceptions of Syrian refugees, religious life, and religious perceptions in Turkey and Syria. Religious life in Turkey in terms of its differences and similarities with their religious life, post migration interactions and refugees' integration processes are questioned. In this study it is aimed to determine similarities and differences of religious life and the role of religion during the integration process of two different societies sharing mutual beliefs. The article is important in order to emerge the role and impact of religion for social integration, to observe different interpretations of religion in different societies, and to form a better communication between two societies. Qualitative methodology and interview method are used in this study. In that sense, data of the study came from interviews held with Syrian refugees and their micro-sociological level experiences. It is concluded that religion is differentiated among different societies in terms of meaning and practice.

Keywords: Syria, refugees, Syrian immigrants, religious life, piety

Suriyeli Göçmenler ve Dini Hayat: Uyum, Karşılaşma, Benzeşme: Gaziantep Örneği

Özet

Bu makalede Türkiye'de sayıları her geçen gün artan Suriyeli sığınmacılarla dini hayat üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Suriyeli göçmenlerin din algısı, Suriye'deki dini hayat ile Türkiye'de din ve dindarlık yorumu, dini yaşantı arasında bir karşılaştırmaya girilmiştir. Türkiye'deki dini hayat ile onların dini hayatı arasındaki farklılıklar,

* This study is the revised version of the article previously published in the May-August issues of *Din Bilimleri Dergisi* (Journal of Religious Studies) in 2016.

This paper is the English translation of the study titled "Suriyeli Göçmenler ve Dini Hayat: Uyum, Karşılaşma, Benzeşme: Gaziantep Örneği" published in the 4th issue of *İlahiyat Akademisi*. (Erol ERKAN, "Suriyeli Göçmenler ve Dini Hayat: Uyum, Karşılaşma, Benzeşme: Gaziantep Örneği", *İlahiyat Akademisi*, sayı: 4, 2016, s. 1-36.) The paper in Turkish should be referred to for citations.

**Asst. Prof. Gaziantep University, Faculty of Divinity, Department of Religious Sociology, academic member, erkanerol27@hotmail.com

benzerlikler, göç sonrası ortaya çıkan etkileşim ve göçmenlerin uyum süreci üzerinde sorgulamalar yapılmıştır. Ortak inanca sahip iki farklı toplumun dini hayatlarındaki benzerliklerin, farklılıkların ve iki toplumun uyum sürecinde dinin rolünün tespit edilmesi amaçlanmıştır. Dinin toplumlara göre farklı tezahürlerinin, toplumsal bütünleşmedeki rolünün ve etkisinin görülebilmesi, her iki toplumun daha sağlıklı iletişim ve birbirleri hakkında daha doğru değerlendirme yapabilmeleri açısından makale önem arz etmektedir. Çalışmada nitel yöntem tercih edilmiş ve mülakat tekniği kullanılmıştır. Dolayısıyla araştırmanın verileri Suriyeli göçmenlerle yapılan mülakatlardan, onların mikro-sosyolojik düzeyde yaşadıkları deneyimlerinden elde edilmiştir. Araştırmada, dinin, gerek şekilsel gerekse anlam düzeyinde toplumlara göre farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Suriye, mülteciler, Suriyeli göçmenler, dini hayat, dindarlık

Introduction

The public of Syria organized mass protests and demanded reforms from Ba'ath regime upon the public movements started in the Arabic world in 2011. Syrian people demanded that the authoritarianism in the country be terminated, personal rights be expanded, justice in income distribution be ensured, and the authority of the Ba'ath Party be limited. Al-Asad's regime performed certain legal revisions and aimed to suppress the collective protests of people using armed forces instead of conducting an extensive reform that would end the monopoly of the Ba'ath Party,¹ which caused a civil war between the Asad's regime and opposition in the country. Millions of Syrian people had to take refuge in neighboring countries due to the civil war. This crisis affected Syria from many aspects and caused problems and disputes on a regional and global scale. It also directly affected Turkey, particularly in terms of issues regarding the asylum-seekers. Millions of Syrians passed the borders of Turkey, which caused severe problems for the Turkish society and political authority.

The latest refugee-related data reported by the High Commissioner of United Nations (UN) indicate that approximately 7,600,000 Syrians had to abandon their homes and escape to another domestic region due to the civil war in the country. The same commissioner also reported that more than 4,185,000 people left Syria in this period. Syrian people fled their country and took refuge in neighboring countries such as Turkey, Lebanon, Jordan, and Iraq or even the Europe. There are 1,078,000 Syrian refugees in Lebanon, Syria's neighbor on the south, while Jordan has more than 628,000. However, the country that has the highest number of refugees is Turkey.² The Directorate General of Migration Management (Ministry of Interior) reported that the number of registered Syrians in Turkey was 2,255,299 as

¹ (Prepared by) Atilla Sandıklı, Ali Semir, *Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye (Bilge Adamlar Kurulu Raporu)*, Bilgesam Yayınları, İstanbul 2012, p.1.

² <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyeli-multecilerin-sayisi-4-milyon-185-bine-ulasti>, (date accessed: 20.03.2016). See also: <http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler-409-558-560-icerik>

of January of 2016, and 279,574 of them stayed in camps UN data indicated that European countries host 813,599 Syrians. The Turkish cities hosting the highest number of Syrians are Şanlıurfa, Hatay, İstanbul and Gaziantep.³ According to the official data, Turkey hosts more than 2,5 million Syrian refugees, and it meets their humanitarian needs such as accommodation, food, health, safety, education, communication, and banking with the coordination of Turkish Disaster and Emergency Management Authority (AFAD). According to AFAD's statement made in 14 March 2016, the number of Syrians in sheltering centers such as tent cities and container cities in various Turkish cities like Hatay, Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa, and Kahramanmaraş was 272,013.⁴ Gaziantep hosts 49,905 of these asylum-seekers.⁵ In addition to these asylum-seekers, hundreds of thousands of Syrian refugees live in the city. The number of Syrian asylum-seekers in Şanlıurfa is 356.390 while it is 341,174 for Hatay and 305,067 for İstanbul. Following these cities, Gaziantep is the city with the highest number of asylum-seekers (277,905).⁶

Syrian asylum-seekers who have been living in Turkey for more than five years and Gaziantep hosting more than 270,000 Syrian migrants draw attention to this issue. Syrian migrants have been the focus of researchers from many aspects. Religious perceptions and livings of Syrian migrants, the differences and similarities between the religious life in Syria and Turkey, interactions emerging after migration, and the role of religion in migrants' adaptations are another interesting topics.⁷ This study questions these topics. The population of the study included the Syrian Sunni Muslim asylum-seekers in Gaziantep. The reason why Sunni Muslims were preferred among the Syrian refugees is that Sunnis constitute the majority of Syrian people. The main religious groups in Syria before the civil war are as follows: 74% Sunni, 12% Nusayri, 10% Christian, 3% Druze⁸ These figures indicate that the majority of Syrian people are Sunni Muslims.

This study aimed to answer questions such as *'are there any differences in the religious perceptions and living of two Islamic nations?'*, *'if any, where are the differences seen?'*, *'do the religious livings of these people become similar in five years?'*, *'do the differences cause any sorts of issues between the nations?'*, *'do migrants face any sorts of problems in their religious lives?'* Another aim of this study was to indicate the different aspects between the perceptions and experiences of two different cultures

³ <http://www.posta.com.tr/turkiye/HaberDetay/Iste-Turkiye-deki-son-kayitli-Suriyeli-sayisi--Ocak-2016-.htm?ArticleID=321871>, (date accessed: 20.03.2016)

⁴ <https://www.afad.gov.tr/TR/IcerikDetay1.aspx?ID=16&IcerikID=848>, (date accessed: 20.03.2016)

⁵ <https://www.afad.gov.tr/TR/IcerikDetay1.aspx?ID=16&IcerikID=848>, (date accessed: 20.03.2016)

⁶ <http://www.sondevir.com/rapor-arastirma/456276/turkiyede-hangi-sehirde-kac-suriyeli-multeci-yasiyor>, (date accessed: 20.03.2016)

⁷ Religion is a "tie between the believers and believed (Günay, 1999: p.70)" while religiousness "is the degree of focusing and being busy with the beliefs, prayers and symbols of the followed religion (Kurt, 2009: 2)". A religious life consists of religious reflections over the people and society.

⁸ Birol Akgün, *Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri)*, Institute of Sociological Thinking Analysis, June 2012, p. 4.

regarding their common beliefs, and to reveal the role of religion in the adaptation between two nations. This study is expected to contribute to the evaluations regarding the religious lives of Syrian migrants. Therefore, it can help establish a better relationship with the Syrian migrants. The data were obtained from the interviews made with the Syrian refugees and from their micro-sociologic experiences. Qualitative methods were preferred, and interviewing method was used in this study. Data sets were formed after a literature review was performed and in depth interviews were performed with 12 Syrian asylum-seekers directly or with the help of an interpreter using the semi-structured interview form* in March and April 2016, and the results were analyzed later. As the results repeated, there was no need to interview more people. Syrian lecturers serving in the Faculty of Divinity at Gaziantep University and Syrian students studying in the same faculty, all of whom were expected to contribute for better evaluations regarding religious life, were interviewed. Moreover, the authorities of associations founded by Syrian refugees and people randomly selected from the public were interviewed. In addition to the interviews made with the Syrian migrants, conversations were made with the Turkish people who can observe Syrians' religious lives closely.

According to the official data, Syrian people whose number is exceeding 2.5 million need to adapt to Turkish society and its culture and lifestyle while attempting to solve the problems they face every day. Collective living of both nations in harmony and without any issues is of great importance for both publics and for the operations and safety of the Republic of Turkey.

A. Theoretical Frame

1. Culture and Religion

There are many definitions of culture. For example, Zygmunt Bauman defines culture as *"organizing and maintaining an order, and fighting against anything chaotic for this order"*⁹ and implies the organizing aspect of culture for the society. Moreover, culture can be defined as *"the unity of practices, beliefs, and material-spiritual elements which we learn in a social process and which determine the structure (relationships) of our presence"* or *"a complicated unit that covers the information, artistic elements, traditions-customs and similar skills and habits learned (gained) by people as a member of society"*¹⁰. Johann Gottfried Herder reviews culture as a factor *"uniting the group members in harmonious societies with common and separate lifestyles"*¹¹. The interesting aspect of these definitions is the social characteristics of culture. These characteristics make culture an element that can be realized among the societies.

* The interview form was added to the end of the study.

⁹ Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, trans. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013, p.161.

¹⁰ Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, Ankara 2005, p.100, 101.

¹¹ Watt Waggoner, "Kültür ve Din", trans. Mustafa Arslan, in: *Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem*, compiled by: Peter B. Clarke, Ankara 2012, p. 341.

Social conditions play a key role in the formation of culture. However, culture is not the sole result of material lifestyles. One of the significant elements determining culture is the material approaches or the beliefs of a society because religion is effective on both personal and social levels. Religion is the means of making the self-presence and universe more meaningful and displaying submission in the inner world, and it is an important factor in shaping the social relationships and behaviors on a social level, and in the emergence of institutions in this regard. Therefore, religion affects and shapes the society where it is present. Changes in the religious field also causes changes in other fields of culture.¹² Max Weber reflects the role of religion in the emergence of capitalist economy and states that religious values may be the important factors for social life and cultural changes.¹³

Religion shows itself in various forms. The theoretical aspect of religion is shown with beliefs while the practical and sociological aspects are seen through prayers and religious congregations. A religion or belief can continue existing only when it establishes and develops social relationships, or else this religion or belief¹⁴ becomes extinct in time. Religion is an important concept affecting the social life as it establishes and develops social relationships.

A religion has various functions in a society. It provides a conceptual perspective that will enable the people to view the material world through special "glasses", and it serves to maintain the components of the social life.¹⁵ Religion catches attention as a factor impactful for personal and social lives with its various functions and dimensions. Religious impacts over societies can be found on different dimensions and levels. A closer look at the lives of people and society indicates that people's transitional periods are surrounded with religious beliefs and practices. Birth and death are among the most important concepts in this regard. The names given to the newborns and the way these names are given are affected by religion. Religious factor becomes more remarkable in this practice named as the name culture.¹⁶

Religion can be effective in significant transitional periods. Moreover, the effects of religion can be observed in our daily lives. The facts or actions affected by religion range from ordinary behaviors such as eating to financial activities, from the decisions regarding which professions or political approaches are preferred to organizing our working conditions, and from our daily language to literature and art.

¹² Mümtaz Turhan, *Kültür Değişimleri (Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik)*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2002, p. 86.

¹³ Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, trans. Zeynep Gürata, Ayraç Yayınları, Ankara 2005.

¹⁴ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, trans. Ünver Günay, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1995, p. 54.

¹⁵ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, p. 66.

¹⁶ Vejdi Bilgin, "Din ve Kültür", in: *Din Sosyolojisi*, editor: Mehmet Bayyığıt, Palet Yayınları, Konya 2013, p. 109.

Religious effects over the societies can be seen in many levels. Religions caused great changes and developments with their orders. Many cultural institutions emerged as a result of the efforts to live in line with religions. These efforts also developed architecture, literature, music, and similar arts. Some religious data served as hypothesis for the development of science. For example, the obligation of executing religious ceremonies at certain times necessitated the use of calendars, which promoted observing the celestial bodies.¹⁷

Regardless of the people or society, a mutual interaction between religion and culture is inevitable when new religious information is found. When religion and culture meets or when religion is included in a culture, it aims to transform, revise, and reform culture based on its own values and teachings. However, as each person and society has their own cultural structure, differences between people and societies inevitable occur when religion and culture meet. The difference of religion by people or societies is related to religious understanding, perception, and integrity because each person or society makes an effort to understand and practice religion by their own cultural structures. Acceptance of religious meaning and importance affects the commitment to religion. An interaction occurs when religion and society meet. This interaction changes within the religious teachings and characteristics of cultural structure rather than serving as a single-dimensional, monotonous relationship. Therefore, religious practices of every society differ by their own members and differ when compared to other societies.¹⁸

The mutual relationships between religion and culture can be clearly seen in daily life. Religion affects and transform culture while culture influences the religion that emerges or is practiced in that culture. However, a misunderstanding that religion is totally a result of culture or totally transform culture should not happen here. Religion is functional with its protective, legal, transformative, and innovative aspects for protecting culture, passing it down to generations, and giving it a new shape. Culture, on the other hand, is effective for perceiving, interpreting, experiencing, and practicing religion, and making religion a belief and understanding and making sure it is commonly practiced by the public.¹⁹

As religion is affected by the cultural pattern of a society, the same religion may have different forms specific to different societies. For example, Islam may differ for Umayyad or Abbasid states, Muslim Barbary states of Northern Africa, Sudan Kingdom, Ottoman Empire, Syria and Egypt of the modern times, Afghanistan and Kingdom of Saudi Arabia, or for the countries and periods when

¹⁷ Mustafa Aydın, *Sistematik Din Sosyolojisi*, Açılımkitap Pınar Yayınları, İstanbul 2014, p. 122.

¹⁸ Ali Akdoğan, "Kültür ve Din", in: *Din Sosyolojisi El Kitabı*, editors: Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, p. 448.

¹⁹ Ejder Okumuş, "Toplum Bağlamında Din-Kültür Etkileşimi", *Turkish Studies*, Volume 11/7 Spring, Ankara 2016, p. 275.

religion emerged in its purest form and for the minorities or publics where religion emerged in a complicated way.²⁰

No religion can maintain the perceptions and manifestations of the era from which it emerged. Reflections of religions differ as socio-cultural conditions change in time. A similar case is present for Islam. The religious-cultural differentiations in Iran, Africa, Turkic states, India, and the Far East, which arise from the fact that Islam passes the borders of the society where it is born, can be regarded as the reflections of this case in Islamic world. For instance, people make comments indicating that Islam has been reinterpreted under the influence of local African culture and traditions.²¹ It is fair to state that culture has a significant impact over the perception and interpretation of religion in various ways. Culture significantly impacts the emergence of different religious interpretations, sects, congregations, groups, and classes in a religion. Therefore, the fact that Islam as a historical and socio-cultural phenomenon is perceived and practiced as various sects, classes, groups, congregations, and cults reflect the impact of Islam over the cultures of societies.²² Karbala ceremonies can be among the different perceptions and interpretations within Islam. While Karbala ceremonies are not executed in the Sunni world, they are commonly held in Shia states. The social aspects of a religion may differ not only by the societies and cultures, but also by different residential areas, professions, and economic statuses.²³

Religion cannot be reviewed separately from any socio-cultural structures where it was born or adopted later. Religion is affected by the environmental conditions when it is born or developed. Any religions practiced today cannot be regarded as the same when they emerged with the guidance of their Prophets because differences regarding the interpretations of religious texts and practices of a religion may exist for different eras. However, religions adapt to these conditions to bring solutions to different environmental conditions and problems.²⁴

2. Migration and Religion

Migration is the obligatory movement of people or societies from the places they voluntarily live in to another geography, or it is the change of environment in this regard. People can migrate domestically or to other countries. Moreover, migration can be permanent, long-term or temporary.²⁵ The interesting aspect of migration is that it is not a simple action of moving; instead, it has a socio-cultural

²⁰ Aydın, *Sistematik Din Sosyolojisi*, p. 129.

²¹ Arif Korkmaz, "Göç ve Din", in: *Din Sosyolojisi*, editor: Mehmet Bayyığıt, Palet Yayınları, Konya 2013, p. 355.

²² Okumuş, "Toplum Bağlamında Din-Kültür Etkileşimi", p. 277.

²³ Max Weber, *Din Sosyolojisi*, trans. Latif Boyacı, Yarı Yayınları, İstanbul 2012.

²⁴ Bilgin, "Din ve Kültür", p. 125.

²⁵ Cemal Yalçın, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2004.

meaning and it causes effects in the life of people and societies. Migration changes the social worlds of both people and society.

The concept of migration causes certain social, economic and political issues as a social change process before anything else. Although migrants migrate for reaching a better tomorrow or achieving better life standards, they still face certain problems. Migration is essentially the solution for the problems related to the previous places of residence. However, this solution may cause new problems regarding the new place. Communicational, accommodation-related and professional issues occur due to the obligatory and collective migration to other countries. Meeting the educational needs of migrants in the following periods requires meeting the cultural adaptation problem arising from the meeting of two different societies. Thus, migration is a highly problematic topic that should be carefully considered.

It is not the populational movement solely. It is the movement of lifestyles, beliefs and practices to new places. Therefore, every culture meets new conditions when they go beyond the borders of the countries where they emerged and developed. While efforts are made to maintain the previous lifestyle under new conditions on one hand, new conditions are to be adopted on the other hand. Accordingly, migration emerges as an important factor of social change. It is inevitable for the people and society to change during migration.

While the social change arising due to migration is regarded as an inevitable process, it may arise from the criticism of people toward their own cultures. Cultural meetings as some of the results of migration mostly include the process of cultural criticism. People and societies facing different cultures, traditions, beliefs, and 'rights' and 'wrongs' may display rather critical and questioning attitudes toward their own cultures. Many details that are not internally criticized in a homogeneous society become interesting when this society becomes rather heterogeneous, or they may be just recognized after this transition. However, this interesting process of recognition may turn into the process of questioning, and oppositions and conflicts may be experienced with traditional orientations and forms accordingly. In conclusion, a case that cannot not regarded as 'positive' for 'old' cultures and beliefs emerge.²⁶

Changes and differences emerge in the socio-cultural life upon the mindsets and behaviors of people during the migration period. An interaction, adaptation and conflicts between the cultures of new places and migrants' previous environments occur. Migration is not just a spatial population movement. It is also a social movement covering the cultural interactions of people who change their residential areas. Migrating people or societies also experience an interaction and transition between the psycho-social and cultural worlds. When migrants form a

²⁶ Korkmaz, "Göç ve Din", p. 367, 368.

broad mass, both migrants and the social environment hosting them are mutually affected. The interaction of migration in the personal and social lives is interesting in this regard.²⁷ Another interesting aspect of this process is religion. Religiousness of migrants may change during the process of migration. The new aspects of change arising from this process may be positive or negative, and religion may play a key role in protecting the general personal and social structures and mitigating the tension in the society.

After migrants face a new society following migration, religion emerges as a response to the reference loss in this period and preserves the social ties. It draws attention to the protection of an ethnic culture at a difficult position in a foreign society, and it almost becomes a cooperation center with the structure of congregation it creates. Therefore, religion establishes a cultural pattern based on the sense of belonging, traditions, and values to ensure that migrants have a place and maintain it in a new society. Certain migrant societies facing the disruptive effects of migration make efforts to overcome these effects by embracing the connective characteristics of religion.²⁸ Termination of distrusts, uncertainties and risks migrants have never faced can be possible through the alternative interpretations and congregation provided by the religion. Religion as a source of security and meaning system creates a sacred, protected area against the problems migrants face in their new environments.²⁹ Therefore, religion serves as a significant reference for migrants' efforts to adapt to their new environments following the migration process. It is also an effective factor for uniting the spread people or societies.

Religion remains as one of the most important sources for reproducing migrant groups' ethno-religious identities in new environments and helping them adapt to their new, difficult, and mostly threatening environment.³⁰ Moreover, certain changes can be seen in the religious perceptions and practices of migrant group. Religious migrants transfer their religious beliefs and practices from their previous places of residence to their new environments, and their beliefs and practices are affected by the current state of living in a new place, and therefore, migrants' religious characteristics gain a local form.³¹

The concept of migration causes people to face an extensive interaction with a broad context ranging from personal mindsets, attitudes, and behaviors to

²⁷ Celaledin Çelik, "Göç, Kentleşme ve Din", in: *Din Sosyolojisi El Kitabı*, editors: Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Grafik Yayınları, Ankara 2012, p. 298.

²⁸ Korkmaz, "Göç ve Din", p. 355, 360.

²⁹ Çelik, "Göç, Kentleşme ve Din", p. 305, 306.

³⁰ Fenggang Yang, Helen Rose Ebaugh (2009), "Yeni Göçmen Dinlerindeki Değişimler ve Küresel Etkileri", trans. İhsan Çapcıoğlu in: *Din Sosyolojisi (Klasik Ve Çağdaş Yaklaşımlar)*, editor: Bünyamin Solmaz, İhsan Çapcıoğlu, Çizgi Kitabevi, Konya 2009, p. 125.

³¹ Caroline Plüss (2012), "Göç ve Küreselleşen Din", trans. İlkay Şahin, in: *Din Sosyolojisi (Yaşadığımız Dünya)*, compiled by: Peter B Clarke, İmge Kitabevi, Ankara 2012, p. 305.

people's cultural lives. Another concept including the effects of change is the perception of religion and religiousness. Religiousness changes with the change of cultural environment. Religiousness and religious living is open to social interactions. In other words, interpretation of religion and religiousness changes based on socio-cultural relationships and processes.³²

The basic reality covering all possible options regarding the quality and quantity of migration along with the positive and negative aspects of the interaction between migration and religion/religiousness is the concept of 'change' because the dynamic characteristics of migration reflect a multi-dimensional change. Therefore, this dynamism affects the characteristics and content of migration, institutional religion and religiousness, and it can be regarded as 'changing these actions and facts' in a sense. Religion, religious people, and religiousness become different following the migration. These migration-related changes occasionally increase and decrease the religiousness. Transition from a traditional living universe to a secular social context most probably results in increasing the secularism and decreasing the religiousness.³³

3. Cultural Adaptation and Conflicts

Social life is based on the concept of collective living. People have to gather, form groups and live as societies due to their needs. A society is a unit of people with communication and interaction. Accordingly, people from that society depend on and relate to one another. Mutual contact, communication, and interaction are important for both the individuals and groups. People and groups may develop many sorts of relationships with each other. Society is a broad and complicated pattern of social relationships. Interactions emerge in this pattern. We may consider social relationships as personal ties. However, relationship and interaction may also occur between the groups. Isolation from concrete human relationships should be performed to analyze these social relationships. It becomes clear later that people and groups are integrated with the status, role, and process realities.³⁴

One of the interaction forms of society, which can be regarded as a complicated pattern of relationships, is social relationships. Joseph Fichter describes social processes as forms of social interaction that can be typified and encompass all the many social roles people play. According to him, these processes always cover the behaviors shared between two or more people, and the basic social processes include cooperation, adaptation, internalization, conflict, opposition, and

³² Çelik, "Göç, Kentleşme ve Din", p. 298, 300.

³³ Korkmaz, "Göç ve Din", 2013.

³⁴ Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, trans. Nilgün Çelebi, Anı Yayıncılık, Ankara 2004, p. 123.

competition. These behavioral manners are the stereotyped relationships in a society.³⁵

Fichter states that the most general categories of social processes are formed by the members of both sides. These are the combining and separating processes. The former reflects cooperation, adaptation, and internalization while the latter indicates conflicts, opposition, and competition. Binding or combining processes are the interaction patterns in which people are brought together and made more unified. Separating or disruptive processes reflect the environments where people are separated and thus forced to cooperate and unite less. Fichter states that combining processes always reflect the merits regarding rights and love, while separating them means social flaws regarding injustice and hatred.³⁶

Similitude is the establishment and continuation of the relationship between people with different ethnical backgrounds, as if they were the members of the same group, without any sort of pressure or compulsion. It is also the action of becoming a new culture, but this process cannot be regarded as certain because some ethnical groups maintain their own cultural characteristics in their new groups.³⁷

Different ideas and cultural elements should be respectful toward the values of the dominant culture to ensure that social differences can be and stay as variety. In other words, differences exist by reflecting themselves, but they have to be in harmony and accordance with the essential and specific values of the main culture because common values are always needed for different members of a society to live in peace and safety. The main culture or dominant culture is the main reference that will provide these common values.³⁸ Accordingly, rules of a society reflect the main values of the same society. Existing in a society without conflicting with other members necessitate adapting to the basic values and rules of that society, i.e. the normative integration.

Normative integration is the organization of the actions and behaviors in line with the norms of the society. Norms ensure agreement on ideas and values because rules constitute a significant portion of the culture in a society.³⁹ Therefore, the provision of social integrity necessitates adapting to the rules valid for everybody in a certain environment, which prevents the emergence of social issues. However, integrity does not only take place within certain rules. Moreover, it should be noted that absolute integrity cannot be present in any societies.

³⁵ Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, p. 124, 126.

³⁶ Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, p. 127-128.

³⁷ İbrahim Arslanloğlu, *Genel Sosyoloji*, Gazi Kitabevi, Ankara 2012, p. 101.

³⁸ Mimar Türkkahraman, Hüseyin Tutar, "Sosyal Değişme, Bütünleşme ve Çözümle Bağlamında Toplumda Farklı Kültür ve Anlayışların Yeri ve Önemi", *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, volume: 1, issue: 1, 2009, p. 11.

³⁹ Arslanloğlu, *Genel Sosyoloji*, p. 101.

Spiritual elements such as religion, along with the social rules, clearly affect the internal integrity of a society and integrity of two different societies. Accordingly, one of the significant elements for social integrity is the spiritual integrity among the members of the society. An important condition of spiritual integrity is that people living in various regions should be aware that they constitute a nation in terms of time, date, culture, and spiritual values. Customs, habits, traditions, folk songs, games, handicrafts, and even the languages of people living collectively may differ.⁴⁰ However, spiritual integrity can take place if they have the awareness that they collectively constitute a nation. Spiritual integrity is the best of social integrity forms, and it is an obligation for social integrity. Religion plays a key role in this regard because religions' effects and importance for the societies, cultures, and civilizations are quite significant.

Social ties are the connections established through common values. Thus, closeness, common values, unity, and solidarity, rather than the differences, are quite important for the presence and continuation of a society. Different actors of a society should be aware that they are actually the parts of a unity. Smaller social sub-groups in a society should revise their values and targets in accordance with the values and final objective of the larger group (society) that covers the smaller groups. If this revision and harmony are absent, the members of the society cannot maintain their presence in peace, and the targets in this regard cannot be achieved.⁴¹ Therefore, sub-groups should learn the cultures and language of the larger group, i.e. the society. Otherwise, problems would occur both for themselves and for the general society. It is obligatory for a person as a social creature to know the culture of the society and social responsibilities of people, to act accordingly, and to establish proper communications for preventing social conflicts.

Results

I. Reasons Why Syrian Migrants Preferred Turkey

Syrian asylum-seekers living in camps stated that Turkey's conditions were better compared to Lebanon and Jordan in a study conducted with Syrian migrants. The results of the questionnaire administered to 935 asylum-seekers in the container and tent cities set in Harran and Akçakale, Şanlıurfa, Turkey, reflect their desires of residing in Turkey. The primary reason Syrian asylum-seekers preferred Turkey is the trust-sympathy felt toward Recep Tayyip Erdoğan, the president of Turkey (33.4%), followed by the closeness of Turkey to the borders of Syria (31.0%), and considering the Turkish people as close to them and Turkish people's family ties which are similar to those of Syrians. The study entitled *Türkiye'deki Suriyeliler:*

⁴⁰ Arslanlioğlu, *Genel Sosyoloji*, p. 101-103.

⁴¹ Türk kahraman, Tutar, "Sosyal Değişme, Bütünleşme ve Çözümle Bağlamında Toplumda Farklı Kültür ve Anlayışların Yeri ve Önemi", p. 2.

*Toplumsal Kabul ve Uyum*⁴² by Murat Erdoğan indicates that Syrians mentioned their satisfaction in living in Turkey and extended their gratitude to Turkish people in the interviews performed with 72 Syrians living outside the camps in Gaziantep, Kilis, Hatay, İstanbul, İzmir, and Mersin.⁴³

I was the one who supervised Syrians' trainings in all camps. There were also the representatives of United Nations there. They said Turkish camps looked like a five-star hotel compared to those in other countries, which makes Turkey more desirable. Governmental policy was also effective (Osman, Mohamed).*

It was related to the fact that Turkey's borders were not totally controlled at first. However, many Syrians are now officially registered (Ahmed, Behzam).

The opportunities provided by both the public and government to the Syrians were not present in any other countries (Osman, Halid Ahmed, Nahla Mohamed, Abdulaziz).

I took part in conferences in Elazığ, Malatya, İstanbul and Adana. These are the conferences named '*Syrian Night*' held by Syrians. These conferences were full of people. There were even hundreds of people waiting outside for the conference I gave in the Syrian Night occasion held in Istanbul. This just shows Turkish people's perception of Syrians as '*brothers and sisters*' (Osman).

Syria and Turkey have deep ties along with the neighboring relationship. The financial relationships between both countries have historical and cultural aspects. There are also family-based relationships between the citizens of both countries. These ties between both countries made Turkey a preferable country in this regard. Solution to migrants' basic problems such as shelter and safety is their priority. Accordingly, as a country with a safe environment, Turkey was a good option for Syrian migrants because the current government has a positive policy for the Syrian migrants, local people showed attention to migrants and helped them, and migrants considered Turkey as a gate to Europe, all of which ensured Syrians preferred Turkey.

II. Role of Religion in Migrants' Adaptation

Residence of migrants in a new environment does not mean that their problems end. Many issues regarding the new places of residence await them. One

⁴² Murat Erdoğan, *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*, Hacettepe University, Migration and Politics Research Center, Ankara 2014.

⁴³ Mahmut Kaya, "Komşuda Misafirlik: Suriyeli Sığınmacılarca Kurulmuş Mülteci Derneklerinin Perspektifinden Türkiye'de Yaşamak", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Autumn III, 2015, p. 263-279, See also: Mehmet Güçer, Sema Karaca, O. Bahadır Dinçer, *Sınırlar Arasında Yaşam Savaşı: Suriyeli Mülteciler*, USAK Social Research Center, May 2013.

* Names in parenthesis belong to those interviewed. A table reflecting their status is presented at the end of the study.

* The first name in the parenthesis belongs to the original speaker in the interview while the other names mean similar explanations.

of these issues is the adaptation to the new society and culture and lifestyle of this society. It is highly important for two different societies to maintain their lives in peace. The presence of common values, experiences, and cultural similarities between two societies will help overcome this adaptation process more easily. The fact that the majority of Turkish and Syrian people as Muslim caused Islam to be an effective factor for the adaptation between both nations.

Syrians are religious people who are careful in their prayers and who wear clothes in accordance with the religious rules, e.g. Syrian women wearing hijab, all of which made it easier for Turkish people to accept us (Osman, Halid Ahmed, Yasmin).

There are 2,750,000 Syrians in Turkey at the moment. There are many reasons why Syrians preferred Turkey more. Turkish people considered us as muhajir. This was the case particularly when the migration started (Ahmed, Mohamed, Nahla).

We do not feel excluded in Turkey. Particularly with such religious people. However, there are also irreligious people whose political views oppose to the government, and we feel excluded around them (Ahmed, Mohamed, Osman).

After coming to Turkey, Syrians' perceptions toward the Turkish people positively changed. Islamic brotherhood developed between them. Syrians called non-Arabic people foreigners. Now they call Turkish people "our Muslim brothers" (İbrahim, Behzam).

What the Syrian people in Turkey observe is that Islam increases the connections between them. Therefore, they protect themselves and occasionally gather. Their emphasis is always on religion and Islam (İbrahim).

Religious people helped us. However, benevolence of Turkish people does not solely arise from their religiousness. Their humanitarian and modern characteristics, and their culture are also effective. A friend of mine told me a story. A Turkish guy drinking an alcoholic beverage took a Syrian beggar to a market and bought everything that he/she needs (Nahla).

There are process-related aspects of migration which people experience in time. Migration is not just a movement from one country to another, or just the action of passing the borders of another country. Abandoning a country means abandoning daily life and habitus. Habitus as a "concrete or bodily" socialization concept is like a "house where a person resides and which is full of direct meanings and benefits".⁴⁴ Obligatory migration causes people to abandon their houses and build a new home in the new cultural environment where it is hard to find meaning and benefits. This process is also related to the case where cultural borders are passed, violated, and expanded or where daily life is reshaped, and to the obligation of reforming the social universe.⁴⁵ Religion plays a key role in this period

⁴⁴ Pierre Bourdieu, L. Wacquant, *Düşünsümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, trans. Nazlı Ökten, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, p. 119.

⁴⁵ Hatice Şule Oğuz, "Kültürlerarası Karşılaşmaların Uzak İhtimali: Sığınmacılık Deneyiminde Gaziantep Örneği", *Tesam Akademi Dergisi – Turkish Journal of TESAM Academy*, July 2015, 2 (2), p. 130.

when daily life is reshaped and homes are rebuilt. Religion, for the believers, is a significant dynamics of built social reality and a common experience approximating the people sharing the new universe.

The statements above indicate that religion plays a key role in the integrity between two nations. One of the most important functions of religion is social integrity. Religion plays a key role in ensuring the unity and solidarity of society because religions' effects and importance for the societies, cultures, and civilizations are quite significant. Accordingly, religion has a significant position and effect, which has already been reflected in the statements regarding the adaptation between Syrian and Turkish people. Religion mitigates the tension between them by serving as an intermediary body, and as a significant meaning and legitimacy reference, it helps the local people accept the case and provide aid and facilitation to the migrants. The field researches conducted in different cities of Turkey support this result.⁴⁶

Religion is an important option in terminating the unsafe situations and risks Syrian migrants face in Turkey. As a safety and meaning source, religion appears as a safe house for the conditions migrants face. It can be the most important reference for Syrian migrant groups' efforts to exist in a new environment where they need more trust. Therefore, both migrants and local public benefit from the connective aspect of religion to adapt to new social conditions. Syrians make efforts to overcome the problem of existing in a new environment through the reference provided by religion.

III. Other Factors Affecting the Social Integrity

People have to gather, form groups, and live as societies due to their needs. Accordingly, people from that society depend on and relate to one another. Communication and interaction take place between the people living together. Mutual communication and interaction necessitate the adaptation between people. The reflection of cooperation, adaptation, and internalization-based behavioral patterns which are called combining and connective processes by the society, emergence of these patterns, and merit-related statements are highly important. The relationship between the Syrian migrants and Turkish society indicates that cooperation and internalization-related behavioral concepts emerged between both societies, and cultural internalization and normative and spiritual integrity are effective in the process of social integrity.

⁴⁶ Hıdır Apak, *Suriyeli Göçmenlerin Uyumunu ve Gelecek Beklentileri: Mardin Örneği*, (Unpublished Master's Thesis), Mardin Artuklu University, ISS, Mardin 2014.

a. Common History

Common history and cultural similarities, along with the religious aspects, positively affect the adaptation between both nations.

My grandfather used to go to Kilis and Antep, instead of Aleppo, for shopping. Our culture was common. One of my grandfathers fell a martyr in Gallipoli. His name is shown as '*Ismael from Aleppo*' on the board with martyrs' names. Another grandfather of mine fell a martyr in Mosul as an Ottoman soldier (Osman).

There are similarities between Syrians and Turkish people in terms of culture, ideology, beliefs, and eating and dressing habits. The border regions seem as one region. They are very close to one another (Mohamed, Nahla).

Before the initiation of these incidents (before 2011), Syrian people treated a Turkish person in Syria as if they saw a brother or sister they had not seen for a long time. They showed love saying "*a Turki*". Our history and public were quite similar (Osman, Esma).

We are united brothers and sisters. We do not have differences or problems. There is a region in Damascus, Syria, called "*al-atrak*" [Turks]. There are Turkmen people, a mountain called Turkmen, and a neighborhood called Turkmens, which is a Turkish neighborhood. When I studied in Damascus in 1993, I saw old Syrian people from Turkish ancestry who did not speak Arabic (Osman).

When different nations with certain cultural differences gather, they sometimes have the awareness of constituting a nation with certain common characteristics related to history, culture, and spiritual values, which appears as an important factor for the publics' unity and solidarity. In addition to the common history between Turkish and Syrian people, both nations have a common value like the Ottoman Empire, which is one of the factors facilitating the adaptation between both publics. These two nations were living as a public with different but integrated elements in this region before World War I. The borders set following the war separated people. However, the people of this region still reflect that they have a common history and awareness that they are one nation, which positively affect the adaptation of two publics coming together once again due to migration.

b. Normative Integration

The rules of a society reflect the main values of the same society. Existing in a society with harmony obligates new residents to avoid from conflicting with the efforts and behaviors of the local people and values, social norms, and rules of that society, which can be observed in the behaviors of Syrian migrants.

We always state the following: '*We are just guests in Turkey, so we should not distort the peace here. We should respect the order, system and organization in Turkey. We should not upset anybody.*' We always talk about this issue in every social meetings or among us. We always consider this whatever we do (Ahmed, Halid Ahmed, Fatma).

Syrian migrants can establish and live proper relationships in Turkey only when they observe the rules that are valid for everyone. The abovementioned statements indicate that they are actually concerned with adapting to the society. However, their solution to this concern is '*observing the rules*'. These statements also reflect that following the rules can also suit the benefits of migrants. Interviews with migrants indicate that they are aware of their responsibilities, and they act in line with what is expected from them. However, following the rules is not sufficient for social integrity. For the society to adapt to each other and establish closer relationships, certain factors such as cultural assimilation, other than the rules, need to be employed.

c. Cultural Assimilation

Society is the unit of people who are in continuous interaction. It is a natural process for both migrants and local people to have interaction and similitude. Syrian migrants adapt to the Turkish culture to act in line with Turkish society while maintaining their own cultures without facing any oppression or obligation from the host state. Maintaining social order is related to observing the values of the dominant culture in that society, which, however, does not mean the termination of cultural differences. This is actually a case where different ethnical elements exist with their own cultural characteristics and differences, and where these elements are in accordance with the dominant culture. Members of a society can coexist only through common values. Basic or dominant cultures are the important sources providing these common values.

Syrians started to wear different clothes. We used to wear jalabiya or long clothes. Particularly the old people used to wear these. However, this totally changed after we came to Turkey. I do not recall my father wearing a suit in Syria. However, he wears one now saying "*we should adapt instead of looking different*" (Osman, Mohamed, Abdulaziz).

We organize our working life considering the Turkish people. We adapt ourselves to how they work (Halid Ahmed, Behzam).

Syrian women generally wear a single color hijab and they generally wear all black. However, Turkish women generally wear colorful clothes. Syrians in Turkey started to wear colorful clothes. Moreover, Turkish women have been recently dressing as Syrian women (Fatma, Esmá).

Syrian girls have been wearing something like a bead (meaning nose stud) on their noses. This is something I have never seen in Syria. No mother in Syria would like a girl like them for their sons (Nahla).

Social interaction does not occur unilaterally. Social relationships generate mutual interactions. Local people affect the migrants with their culture and lifestyles, and they become open to the effects of migrants.

There were many people with hijabs and tight pants in Syria. When I came to Turkey, these clothes were not that common. This has now become common among the Turks upon the effects of Syrians (Nahla).

Absolute integrity cannot take place in any societies. A complete integrity cannot be achieved between two societies. However, social ties are established through common values. Closeness, common values, unity, and solidarity, rather than the differences, are important for the continuation of the society. Having the awareness of being a part of the unity is necessary for every members of the society. Small sub-groups in the society need to determine the values and targets in accordance with the values and final objectives of the dominant culture. Members of a society cannot maintain their lives in peace and achieve their objectives without establishing the social adaptation. Uncertainties in different social encounters arise from the failure in knowing the others adequately, having bias toward one another, and inability to speak in a common language, the main element of communication. Accordingly, Syrian migrants need to learn the cultures and language of Turkish people and to adapt to Turkish culture not to have any social issues. Therefore, an interaction and cultural similitude can be found between the Syrian migrants and local people. It is clear that migrants aim to act in line with the cultures of the local people to be in harmony with them.

d. Problems of Syrian Migrants in the Adaptation Process

Obligatory migration causes people to abandon their homes, families, loved ones, daily routines, habits, and their habitus full of meanings and benefits. Accordingly, asylum-seekers make efforts to exist in an environment where they cannot set a meaning, participate in the process of generating meanings or have difficulties in finding a meaning,⁴⁷ all of which are still hard to perform because migration causes certain social, economic, and political issues as a social change. After two different nations come together, certain issues arise. Thus, there are social, political, and economic issues that the nations coming together need to overcome. One of these is the problem of cultural adaptation. Members of any society meet new conditions when they reach beyond their current states. Migrants make efforts to maintain the aspects of their previous cultures on one hand, and they need to adapt to the new conditions on the other hand. However, this may cause tension between the people and publics.

Our holiday was Friday in the past. That was our best and most special day. We miss this now. We used to have fun with kids that day. Our social life would start following the prayers. However, we work here on Friday. Turkish people have holiday on Sunday, which surprised us, and we have yet to adapt to this (Osman, Ahmed, Fehmi).

⁴⁷ Oğuz, "Kültürlerarası Karşılaşmaların Uzak İhtimali: Sığınmacılık Deneyiminde Gaziantep Örneği", P. 162.

Communicational problems prevent both nations from establishing closer relationships (Abdulaziz, Osman).

Financial problems we had in Turkey paved the way for the domestic problems. The rate of divorce increased among the Syrians due to financial problems (Ahmed).

We used to have closer relationships in Syria. However, we became more personalized here in Turkey. Financial issues and obligation of all family members to work negatively affected our social relationships. We cannot come together (Mohamed, Abdulaziz).

Turkish people are helpful, but this changes when it comes to business affairs. They just do not want to employ Syrians (Nahla).

Migration of Syrians negatively affected the occupational conditions in Turkey, which adversely affected their views toward the migrants (Abdulaziz, Behzam).

The problems of Syrians include communicational issues, unemployment, social and cultural differences, and labor exploitation.⁴⁸ In addition, educational⁴⁹ problems and these issues appear as the most important obstacles before ensuring the sense of belonging and social adaptation. Two different societies and cultures face one another after migration. Migrants and their lifestyles may be regarded as a threat to the local culture, which may cause unsafety. Thus, the meeting of two nations may turn into a problem in daily life. Meeting of two nations may also cause economic problems. Therefore, the relationships between the migrants and local people are open to various problems. This tension may result in neglection toward the migrants by the local people from time to time, avoiding from establishing relationships with them, showing resistance to interactions or displaying negative reactions to them.

Migrants may witness negative reactions from the domestic people due to cultural, financial, and communicational problems. However, new working conditions for the migrants may negatively affect their lives. Lifestyles of migrants who state that they found Turkey more secular and that Turkey has more difficult financial and occupational conditions receive new forms based on these conditions, despite being a stressful process for the migrants.

⁴⁸ Mithat Arman Karasu, "Şanlıurfa'da Yaşayan Suriyeli Sığınmacıların Kentle Uyum Sorunu", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, year: 2016, volume: 21, p. 1012.

⁴⁹ Ahmet Atasoy, Hasan Demir, "Suriyeli Sığınmacıların Kırıkhan'a (Hatay) Etkileri", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, volume: 8, issue: 38, June 2015, p. 457-470.

IV. Similarities/Differences Between the Syrians and Turks in Their Religious Perceptions and Livings

a. Similarities/Differences Regarding Religious Livings

Religion is an important concept shaping the social life. It affects the cultural, financial and political aspects of a society. However, the relationship between religion and society is not unilateral. Society can also affect the perception, interpretation, and experiences regarding religion. Thus, religion can have different forms in different societies even if they have common beliefs. Therefore, every society can have religious livings and experiences specific to them.

1. Place of Religion in the Society

Religions do not have similar effects in all societies. Effects of religions vary from society to society.

Statements of religious people were more effective in Syria. However, this is not the case in Turkey. This is actually clear in shopping. For example, let's say, two merchants or industrialists have a problem in Syria. They say *"we should ask a hodja. Whatever that hodja or shariah says is approved by us"*. I had similar discussions and experiences in Turkey. But they say *"This is business. What does religion have to do with it?"* (Osman, Mohamed, Abdulaziz).

The impact of religious statements can be felt in society. When two people fought in Syria, and a third person said *"sallu alayh (greetings be upon to the Prophet)"* to them, they would stop fighting (Fehmi).

Religious occasions, councils, and spiritual environments were more common there (İbrahim, Mohamed).

People from there attributed more attention, value and assistance to the students of religious studies (İbrahim).

Turkish people are far more concerned with what people would think of their attitudes instead of how God will judge them. Even a religious authority in Turkey smokes secretly. They do these to prevent people from saying *'Religious authorities smoke too'* (Nahla).

Official marriage is more important in Turkey. However, what we value more is the religious marriage. Women protect their rights through religious marriages. Even if couples divorce, women can get 50% of the bride wealth.

Alcohol consumption is more common in Turkey (Nahla).

Religion, according to Syrian migrants, is more effective over the society in Syria. To them, religion is less effective and determinant for the daily relationships of the people in Turkey.

2. Perception of Religion

Conditions for a society directly affect their religious perceptions. Therefore, interpretations and perceptions of a religion may differ by societies.

People were poor and had no hopes of becoming rich. Thus, they had rather submissive perceptions regarding Islam. They justified their states saying "This is the decision of God" (Fehmi).

Their mother tongue was Arabic, and they directly understood the Quran and hadiths, which caused them to be religious while observing the Quran and hadiths. They were also more alert against the abusers of religion. Religious congregations and fanaticism were not that common in Syria based on communicational differences. The authority of congregations was not as effective as it was in Turkey (Fehmi, Mohamed, Abdulaziz).

Life is less active in Syria. Objectives related to financial competition or growth is not that dominant there, which can be felt in their economic activities and relationships with their clients. Syrians are not that organized in their working environments. They open or close their shops whenever they like. They just do not pay attention to their customers like Turkish people do. This lifestyle caused Syrians to be more submissive and faithful (Ibrahim).

I saw some Turkish students in Syria saying '*My heart is pure*', and they did not perform prayer, which is much less frequent for Syrians. But I witnessed this in Turkey. They were drinking but they were not praying, and they still said "*My heart is pure*". However, in Syria, one generally prays even if they lie or drink alcoholic beverages. They do not abandon prayers. They say "*I'm going to pay what I owe to God*" (Osman).

Fanatics of sects (e.g. Shafi-Hanafi) is not as strict in Turkey. They are more flexible in that regard (Fehmi).

Most of the people in Turkey and Syria have a misperception that religious people are less modern. Only a few people determines whether one is modern or not through one's attitudes (Nahla).

Turkey, where industrialization and urbanization is more advanced and where the cities are more populous compared to Syria, has a different religious perception compared to Syria. Modern life forces people to act more rational, and accordingly, religious perceptions may become different. Religion is interpreted with a more submissive and fatalist understanding in societies where the traditional structure is more preserved, but rational approaches are employed more in the societies where modern values are more dominant.

The modernization experienced by Turkey affects religion and plays a key role in understanding and experiencing religion in various forms. Modernization aims to have a place in a religious field. Accordingly, it makes rationality and science more distinct. Therefore, effects of modernization on religion can be clearly

seen in the process of secularization,⁵⁰ which is basically the period when the social importance of religious beliefs, rituals, and institutions of modern industrialized societies becomes weaker.⁵¹ However, modernization cannot be regarded as a factor causing secularization entirely. It causes secularization in certain fields, which is clearer in certain geographies, and it is a factor that is effective in the emergence of many anti-secularism movements. The economic and secular aspects of modernization weakens the social effectiveness of a religion, and they also have the reactionary contents that will bring the same effectiveness into agenda. In other words, secularization thesis is a part of the dialectics that would activate its anti-thesis named 'de-secularization'. Accordingly, it is fair to state that there is a close but complicated relationship between religion and modernity.⁵²

3. Regarding Prayers

Reflections of religions include prayers. Prayers maintain their essential structures, but their forms may differ by societies. Moreover, people's perceptions of religiousness may determine their attitudes regarding prayers.

There were four types of religious people in Syria: 1) Apparently and spiritually religious: They were quite a few. 2) Apparently religious: They were the majority. 3) Non-religious: Their rate was approximately 40%. Some of them were those who did not pray saying '*my heart is pure*', and some had no relation with religion (Abdulaziz).

We do not observe the Sunnah when praying. However, people in Turkey, particularly Gaziantep, pay attention to the Sunnah and properness of prayers (Osman).

I can pray on any dry place without laying anything before saying "*Allahu Akbar*". If that place is clean, that is sufficient for me. However, Turkish people do not do that. I can even pray with my shoes. I sometimes do. But, Turkish people find this odd saying "*look at this guy praying with shoes*" (Osman, Fehmi, İbrahim).

Fasting on Monday and Thursday was more common in Syria, which is almost not practiced in Turkey (Osman).

Ramadan is more alive and active there (İbrahim).

Tarawih prayers are performed (as 20 rakats) more commonly in Turkey. However, in Syria, half of the people in mosques leave after the eighth rakat (Mohamed, İbrahim, Osman).

⁵⁰ M. Ali Kirman, *Din ve Sekülerleşme (Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma)*, Karahan Kitabevi, Adana 2005, p. 17.

⁵¹ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, trans. Osman Akınhay-Derya Kömürçü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, p. 645.

⁵² Kirman, *Din ve Sekülerleşme*, p. 18.

Turkish people value the three months and blessed nights more. Many people who do not pray, still go to mosques at these nights (Mohamed, İbrahim).

People in Syria do not sleep during those nights and many people go to mosques at those times. However, "*holy birth week activities*" are not held in Syria, which are conducted in Turkey (Fehmi, Nahla, Osman).

Syrian people are more sensitive in terms of alms compared to Turkish people. Syrians say "*I will give my alms no matter how much it is*". I have not seen such an approach in Turkey (Osman).

Religion is a concept that is constantly generated, reinterpreted, and made meaningful in relation to perceptions and lifestyles. Interpreting and practicing religion is not independent from the knowledge, experiences, backgrounds, and orientations of people and society. Economic, political, and cultural realities are the factors determining the religious perceptions and interpretations of people and societies. Thus, different forms of religious perceptions and practices can be seen on personal and social levels in different sections of a society or even different historical periods of a society.

4. Regarding Visuality and Formality

All religious groups separate themselves from other social members through certain symbols. Islam has visualities such as hijab, beard or turban. However, this may cause reducing the perceptions of religion and religiousness to certain figures and symbols and losing the essence, or it may result in a formal religious perception.

Religious apparel is important in Syria. Religious people show themselves with their beards and clothes. Accordingly, there is a formal perception of religion which is important according to Syrians. Syrian women used to cover their faces with veil more than the Turkish women. However, ethical aspects were far behind the concept of religious apparel (Fehmi, İbrahim, Abdulaziz).

In Syria, wives and daughters of religious authorities and people wear hijab, veil and other clothes to cover their bodies entirely. This is actually based on our religion rather than our traditions. However, in Turkey, daughters of religious authorities, pilgrims, hodjas or those who pray do not always wear hijab (Mohamed, Nahla, Yasmin, Abdulaziz).

Religious clothing has become a sort of social concept in Syria. Pressure from family, society and traditions can be felt in there (İbrahim, Abdulaziz, Fehmi).

Sanctuaries are more traditional in Syria. Going to mosques and praying with the entire family is now a traditional act rather than praying. In addition to this visuality, you cannot see ethics in social relationships, especially in trade (İbrahim).

Syrians do not value the Sunnah in prayers that much. However, they give importance to visual or formal Sunnah (Fehmi).

A religious authority does not take part in a TV show hosting a person without hijab. Even unreligious people would show reaction if religious people are seen in a TV show with such people.

Syrians perform their prayers. However, they were not that religious in their attitudes and ethics. There were those who wore hijab but who were not religious. Hijab was rather a tradition for them. This is not the case in Turkey. There were some who prayed without hijab (Abdulaziz, Nahla).

There are women who do not even show their faces in Syria. However, these may include those who do not pray (Nahla, Abdulaziz).

A religious authority or a person having religious conversations should have appropriate clothes in Syria. Western people with modern clothes would be a surprise if they conduct religious conversations.

Hijab is the most important indicator of religiousness for women. Religious women should wear a black hijab. People would say that if their hijabs are black, then they are religious. Therefore, visibility is more important in Syria. Turkish people value spirituality and ethics more (Nahla, Yasmin, Esmâ, Fatma).

There are visual differences between the religious lives in Turkey and Syria.

There are differences between the prayers and salawats. The tone and styles of the salawats differ. For example, takbirs and salawats are faster, more active, and enthusiastic during religious festivals in Syria. People would feel these religious days (Fehmi, Osman).

Adhan is sometimes read in chorus in certain old mosques in Syria. Moreover, muezzins would certainly read a long salawat at the end of adhans. They do these to reflect that they are not Shia members as a reaction to them (Fehmi).

The Quran is read more in Tarawih prayers. There is not a concept of prayer surah or "alam tara" and lower in their actions (Fehmi, Nahla).

The Islamic life is more modern in Turkey. People prefer more modern ways when they give alms or help others (Nahla).

They display ethical attitudes toward Islam and Islamic life. Turkish people value ethics more. In other words, there is a greater ethical organization in executing the religious traditions (Mohamed, Abdulaziz).

Different historical backgrounds and ethical and sectarian concepts of societies certainly affect their religious experiences. For instance, western modernization in Turkey affected the process of reinterpreting the Islam and caused the reflections of it in different forms and levels. Conditions and issues of a society drove people to find religious solutions when needed, which resulted in the differences in religious lives.

5. Regarding the Reflections of Islam on the Daily Life

Religions affect the lives of people and societies with the beliefs and teachings because they gain life with the claim of changing their lifestyles. However, reflections of religions on daily life are not the same. Religion and society, and religion and culture mutually affect one another.

As associations, organizations, and congregation centers are not that common in Syria, mosques are at the center of life and belong to anybody. Dhikrs were said aloud commonly in mosques. Shoes were taken off while entering the outer court. Sermons were read for four hours, and efforts were made to ensure that people outside could hear. I saw it in both Aleppo and Damascus, and this is a tradition... Licorice juice would be served to people in Mosques during tarawih prayers (Fehmi).

Imams who execute the religious wedding ceremony would ensure that couples sign an informal document, which is valid in canon cases (Fehmi).

After families agree on the marriage-related issues, certain people would go to the bride's houses with a hodja to ensure that he gives a speech and talks about untold aspects (Osman).

The groom's lineage is also important in this process. For instance, religious families prefer religious families (Nahla).

You can see weddings where women and men celebrate together. Boys older than six cannot sit next to women in wedding ceremonies. Videos cannot be recorded without the permission of anyone because women sometimes wear other clothes for wedding ceremonies (Fehmi, İbrahim, Nahla).

People of different genders pay more attention to sit separately compared to Turkey. They are more strict in female-male relationships (Fehmi, İbrahim, Nahla, Mohamed, Abdulaziz, Yasmin).

When a baby is born, people take them to a scholar without giving them anything to eat or drink. That person would suck a date and then let the baby suck it. This is actually Sunnah, and it is called "tahnik". This is popular in Syria. Moreover, male babies are circumcised in the first month after they are born (Fehmi).

Condolence visits last three days in Syria. People who lost their loved ones are not visited after the third day (İbrahim).

I witnessed people paying hodjas to read the entire Quran in Turkey. In Syria, everybody reads a fascicle of the Quran and sends it to the spirit of the dead. Conversations are performed more in our condolences. However, people in Turkey rather read Quran. I have never seen the tradition of reading tawhid after a person dies in Syria (Osman, Nahla).

Turkey only has courts serving under civil law. There are canon courts in Syria. Personal or familial cases are reviewed there (İbrahim).

White, prayer-specific clothes (a skirts and hijab) are present for female guests in Syria. Turkish people do not have such particular clothes for praying (Nahla, Esmâ, Fatma).

There was a strict relationship between Christians and Muslims. Churches were more common. People used to join Christian celebrations. Christian authorities comfortably gave speeches in mosques. I witnessed that many times in “Abu Noor” mosque in Damascus (Fehmi).

I saw people sharing ashura in Muharram for the first time in Turkey (Osman).

You do not see dogs in cities. For example, you do not see dogs in Damascus streets. Dogs are regarded dirty in Shafi sect (Fehmi).

We do not throw bread to the dustbin. We put it away if we see one on the road. People seriously discussed whether bread was sacred or not in Syria (Osman, Halid Ahmed, Behzam).

Turkish people do not eat pigeon thinking it is unlawful. However, we eat pigeons in Syria. One of the animals Turkish people do not eat is fox which is eaten in Syria (Osman). Syrian people do not eat rabbit (Mohamed).

The above-mentioned statements reflect the differences based on religious perceptions and living between the Syrian and Turkish people. Religion is not perceived similarly by all people and societies. The mindset, educational status, history, and culture of people and society are determinant in people’s religious perceptions. Accordingly, religion has different effects and appearances on both personal and social levels, which is present between the Turkish and Syrian people. Therefore, religious and religiousness perceptions of people are not developed independently from social conditions. Religion and culture mutually affect one another. Thus, religions may differ by societies.

There are certain differences regarding the religious perceptions and living between the Syrian people and local people, but there are also certain common practices among them.

There are people who drink zamzam water on foot to show respect. However, drinking while sitting is more common (Osman, Nahla).

Relatives of pilgrims should definitely visit them with gifts. Pilgrims welcome their guests with gifts and desserts. Moreover, pilgrimage decorations and ornaments are attached to the ceiling of pilgrims’ houses. Pilgrims invite people for lunch or dinner for five-ten days after coming from Mecca (Nahla, Osman).

Certain changes may occur in the religious perceptions and practices of Syrian migrants. Change of cultural environment may cause changes in religious perceptions and practices, which are open to socio-cultural interaction. The concept of migration causes people to be open to an extensive interaction with a broad context ranging from personal mindsets, attitudes, and behaviors to people’s cultural lives.

Surah al-Fatihah is read after the prayers are performed at the end of consolidation meals in Syria. It is not read after every meal. However, in Turkey, we read al-Fatihah after meals (Mohamed, Abdulaziz, Osman).

The congregation here performs the fardh (obligatory) parts of prayers after the Sunnah prayer upon the relevant call. However, in Syria, we read al-Fatihah and salawat after Sunnah prayer. I realized that what Turkish people do is more appropriate for Sunnah (Osman).

I go to Syrian mosques. They used to perform the fardh prayers, and they did not use to pray with the muezzins before. But, they pray with the muezzins now just like us (İbrahim).

I started to give more importance to the Sunnah and tarawih prayer (Halid Ahmed).

Religious migrants do not just transfer their religious beliefs and practices from their previous residences. Their current beliefs and practices change as they start to live in a new environment. Local elements can be seen in migrants' religious behaviors. However, change does not occur unilaterally. Local people may be affected by the religious attitudes and behaviors of migrants.

Shafi sect is more common in Syria. Therefore, after al-Fatihah is read by imam in a mosque, people collectively say "*amin*" aloud. However, as the people in Antep were generally Hanafi, they did not do this. I see that people in certain mosques collectively and loudly say "*amin*" with the effects of Syrians (Ahmed).

Tarawih prayer is performed as 20 rakats in mosques. However, Syrian people left the mosques after the eighth rakat. Seeing us, Turkish people now leave the mosques after the eighth rakat. This is becoming common among them (Mohamed, Osman).

People bring their own lifestyles to a new environment after migration. Interaction between the culture of migrants and local people is inevitable. They mutually affect one another. Accordingly, interactions, changes, and similitude between the religious attitudes and behaviors of migrants and local people are expected.

b. Changes in Syrians' Religious Attitudes and Behaviors Following Migration

Cultural encounters are among the effective factors in the change of culture. Religious attitudes and behaviors may change in this process.⁵³ Religious attitudes and behaviors of the migrants facing new and different conditions may change. Migrants now experience a new and different world. New conditions will be effective in reshaping migrants' lives. Positive and negative changes may occur in the religious attitudes and behaviors of migrants who are now under new conditions. Although Syrian migrants migrate to a Muslim country like Turkey, the industrialization, urbanization, populous structure, change of close acquaintances such as relatives or neighbors, and facing a language they cannot speak will affect their religious living. Religious perceptions and interpretations are open to socio-cultural effects and therefore may be exposed to changes.

⁵³ Turhan, *Kültür Değişmeleri (Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik)*, p. 84-88.

Syrians religiousness changed. However, religiousness changes by cities. In other words, the environment is the determining factor here. For example, Syrians become more religious in Konya as the people there are more religious compared to other provinces. However, Syrians are less religious in a city like Istanbul (Osman).

Communicational issues negatively affected Syrians' religiousness. Their ties with mosques are weaker because they do not understand the religious conversations. They only pray and leave (Ahmed, Mohamed, Abdulaziz).

People in Syria used to participate in religious conversations and receive religious education. For instance, social life was organized based on the Friday prayer. This is not the case in Turkey. Syrians here cannot join the religious conversations. However, some still participate in religious groups. Some Syrians approached Turkish congregations. They established relationships with the congregations of Syrian hodjas. However, an active and effective religious congregation other than them was not founded. Syrians are forming new religious groups nowadays, which naturally affected their religiousness (Osman).

Establishing a network of social relationships or joining and maintaining a present network provides a social capital to migrants. Migrants have to abandon their 'capacity to reach limited resources thanks to their membership to a cultural group, relational network or a social structure',⁵⁴ i. e. their social capitals, while leaving their counties. This also means leaving the sense of belonging, one of the determinant concepts of daily life, and the ability of 'employing limited resources when needed'⁵⁵ behind. Asylum-seekers need to regenerate their social capitals to reestablish their daily lives in their new cultures.⁵⁶ Inclusion of migrants in present religious groups or migrants' actions as a new congregation can be assessed in that regard. However, the efforts to maintain the ethical structure is regarded as an important factor.

Religiousness of Syrians was negatively affected after the impact of mosques over Syrians declined. However, young people continuing to join the congregations became more religious (Ahmed).

Religious impacts on Syrians became weaker in Turkey. The number of Syrians who fasted in the previous Ramadan period was smaller than those who did not fast, and young people started to abandon prayers more (Halid Ahmed, Mohamed).

Religious effects on Syrian girls also became weaker. They wear tight clothes and jeans despite wearing hijab. Effects of familial relation are not felt here. Turkey is a freer country. The environment is more suitable for living freely (Esmâ).

⁵⁴ Alejandro Portes, "Economic Sociology and The Sociology of Immigration: A Conceptual Overview", In *The Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship*, edited by Alejandro Portes, Russel Sage Foundation, New York 1995, p. 12.

⁵⁵ Portes, "Economic Sociology and The Sociology of Immigration: A Conceptual Overview", p. 12.

⁵⁶ Oğuz, "Kültürlerarası Karşılaşmaların Uzak İhtimali: Sığınmacılık Deneyiminde Gaziantep Örneği", P. 155.

Syrians gave more importance to praying with congregation in Syria. However, this also became weaker here (Osman).

I think Syrians' religiousness was negatively affected in Turkey. They prefer more comfortable and non-traditional clothes. Syrian girls started to shake hands with men (Nahla).

The relationships between males and females are freer in Turkey, and this affected the Syrians in Turkey. They now establish dialogue with the opposite gender more comfortably. Families can have time with males and females together (Esma, Fatma).

Secularization and freer environments negatively affected Syrians. They do not perform religious actives as common as before and they are busier with this world (Mohamed, Abdulaziz).

These statements indicate that the new environments of Syrians negatively affected their religious characteristics. Weaker congregation ties, changes in working conditions, new cultural environment, and communicational problems are believed to play a role in this regard. However, an approach that religiousness has been negatively affected is independent from the perceptions regarding religion and religiousness.

Syrians make certain attempts to meet their own spiritual and religious needs.

They now have their own religious schools and will open more. They give Arabic sermons there (Ahmed).

They called me, as the representative of Syrians, to a meeting where there were officers from the Presidency of Religious Affairs and nongovernmental organizations. They said '*We shall determine mosques where Arabic religious conversations are executed and Arabic sermons are read*' and we objected to this. We said '*We would like to adapt to this society as we are both Muslims*'. We wanted no such thing as '*This is Syrians' mosque*' or '*This is Turks' mosque*'. '*We are all Muslims. We should not pave the way for discrimination through the mosques. We should not do that.*' We said '*Tell imams to read the verses and hadiths in Arabic at least*'. (Osman)

Syrians mention that the Presidency of Religious Affairs performed certain activities to meet Syrians' religious needs:

In addition to Turkish sermons, English and Arabic sermons were added by the Presidency of Religious Affairs to their site. Now we can understand the topic of sermons by reading about them on Internet before going to Mosque (Ahmed, Osman).

Dynamic characteristics of migration result in a multidimensional change. One of the facts affected by the changes through migration is religion and religious perception and living. The effect on migration and religiousness may be both positive or negative qualitatively and quantitatively. A new situation appears following migration, and it is not possible to be as religious as before for migrants. It is clear that traditional ties will get weaker in an environment where

industrialization, urbanization, and secularization take place at a greater rate. Accordingly, religiousness can be adversely affected in this regard.

c. Questioning Their Own Culture

The relationships between culture and people are maintained as how culture is determined within the daily routines of life, but people still question certain cultural elements, codes, patterns, traditional elements, customs, and habits even within these routines.⁵⁷ These questions become clear with migration because migrants face new conditions and lifestyles through migration.

We realized that our own culture was better when we saw what was happening in Turkey. Our familial ties and relationships with our neighbors were better. Nobody visits anybody in Turkey. They do not even know their next door neighbors. However, I can say Turks are better in certain aspects (Mohamed, Abdulaziz, Osman).

All Syrians would say Turkey is cleaner and Turkish people attribute more importance to cleanliness. However, our attitudes regarding cleaning are based on our culture instead of Islam. Yours are also based on your culture. Even those that are not religious care about their cleanliness (Yasmin, Nahla).

Turkish people do not have many children. Syrians ask themselves *'why are we having so many children?'* Turkish people do better having fewer children. Particularly those who have financial difficulties say so. However, those with a good financial status but few children say they wish they had more children (Osman).

Our perceptions regarding Turkey have changed. We thought they had better living conditions. Turkish people have better financial status for sure. However, their living conditions are harder (Abdulaziz, Mohamed).

We knew Turkey through the Turkish series. We actually saw what we learnt through the series was not the case, and Turkey has been religiously getting better.

People compare their own cultures with the new culture they face when they see different societies and start to live in a new social environment under new conditions. They find positive and negative concepts while reassessing their own cultures. There are certain positives in the new culture they see, which may cause changes among them. Therefore, migration appears as a concept where it paves the way for many social changes and makes the personal and social changes inevitable. This interaction and certain changes between the Syrian migrants and Turkish society can be observed.

⁵⁷ Okumuş, "Toplum Bağlamında Din-Kültür Etkileşimi", p. 274.

Conclusion

The Arab Spring that started in 2011 caused many social and political developments and changes in many Middle East countries. Syria, one of these countries, was the most affected. The Ba'ath regime ruled by Al-Asad reacted to people's reform requests using weapons, which caused the emergence of a civil war in the country. Millions of Syrian people had to leave their houses and countries due to this war. Turkey was the first among the countries preferred by the Syrian migrants.

The positive attitude of the current government in Turkey and Turkish people's sincere attention and welcome toward the migrants Syrians' their decisions. Syrian migrants and Turkish people who had to leave collectively following the migrations had a harmony. Islam, the religion of both nations, has an obvious role in the adaptation between both societies. It is regarded as a significant reference for coexisting and collectively overcoming issues. In addition, the common values, history and cultural similarities between both societies made the adaptation process easier. Both publics observed the current laws in this process, which made it possible for them to coexist. In addition, it is clear that migrants have communicational problems and issues in terms of working conditions in Turkey. Moreover, they have various needs, such as education, and relevant problems. These issues require realistic solutions.

Interaction and assimilation occurred between the migrants and local public. Syrians migrants adapted to Turkish culture to get accustomed to Turkish society. Accordingly, certain changes took place in migrants' lives. However, it is a fact that such interaction occurred mutually. Therefore, religious perceptions and livings of both societies mutually affect one another.

The explanations of Syrian migrants regarding religious attitudes and behaviors indicate that formal and visual aspects are important in their religiousness perceptions. Evidence indicates that others and the hijab have acquired a rather traditional identity and turned into a social pressure for Syrians but the moral aspects of religion fall back the importance given to formal considerations. However, Turkish people value intentions, purity, and ethics more. Regarding the prayers, there are perceptual and formal differences based on culture between both nations.

In conclusion, religions have different aspects and levels for societies, which is also the case for Islam. Islamic texts can be differently interpreted and Islam considers the social conditions in this regard, which makes it possible to perceive, interpret, and experience Islam personally or socially in different ways. The previous statement can be clearly seen in the comparison between the religious perceptions of Syrian migrants and Turkish people, and religious living in Syria and Turkey.

REFERENCES

- AKDOĞAN, Ali, “Kültür ve Din”, in: *Din Sosyolojisi El Kitabı*, editors: Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, p. 437-451.
- AKGÜN, Birol, *Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri)*, Institute of Sociological Thinking Analysis, June 2012.
- APAK, Hıdır, *Suriyeli Göçmenlerin Uyum ve Gelecek Beklentileri: Mardin Örneği*, (Unpublished Master's Thesis), Mardin Artuklu University, ISS, Mardin 2014.
- ARSLANLIOĞLU, İbrahim, *Genel Sosyoloji*, Gazi Kitabevi, Ankara 2012.
- ATASOY, Ahmet, Hasan Demir, “Suriyeli Sığınmacıların Kırıkhan'a (Hatay) Etkileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, volume: 8, issue: 38, June 2015, p. 457-470.
- AYDIN, Mustafa, *Sistemik Din Sosyolojisi*, Açılımkitap Pınar Yayınları, İstanbul 2014.
- BAUMAN, Zygmunt, *Sosyolojik Düşünmek*, trans. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013.
- BİLGİN, Vejdi, “Din ve Kültür”, in: *Din Sosyolojisi*, editor: Mehmet Bayyığıt, Palet Yayınları, Konya 2013, p. 107-130.
- BOURDİEU, P., Wacquant, L., *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, trans. Nazlı Ökten, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- ÇELİK, Celaleddin, “Göç, Kentleşme ve Din”, in: *Din Sosyolojisi El Kitabı*, editors: Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, p. 297-306.
- ERDOĞAN, Murat, *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*, Hacettepe University, Migration and Politics Research Center, Ankara 2014.
- FİCHTER, Joseph (2004), *Sosyoloji Nedir?*, trans. Nilgün Çelebi, Anı Yayıncılık, Ankara 2004.
- GÜÇER, Mehmet, Sema Karaca, O. Bahadır Dinçer, *Sınırlar Arasında Yaşam Savaşı: Suriyeli Mülteciler*, USAK Social Research Center, May 2013.
- GÜNAY, Ünver, *Erzurum Kenti ve Çevresinde Dini Hayat*, Erzurum Kitaplığı, Erzurum 1999.
- GÜVENÇ, Bozkurt, *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, Ankara 2005.
- KARASU, Mithat Arman, “Şanlıurfa'da Yaşayan Suriyeli Sığınmacıların Kentle Uyum Sorunu”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, year: 2016, volume: 21, p. 995-1012.
- KAYA, Mahmut, “Komşuda Misafirlik: Suriyeli Sığınmacılarca Kurulmuş Mülteci Derneklerinin Perspektifinden Türkiye'de Yaşamak”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Autumn III, 2015, p. 263-279.
- KİRMAN, M. Ali, *Din ve Sekülerleşme (Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma)*, Karahan Kitabevi, Adana 2005.
- KORKMAZ, Arif, “Göç ve Din”, in: *Din Sosyolojisi*, editor: Mehmet Bayyığıt, Palet Yayınları, Konya 2013, p. 337-390.

- KURT, Abdurrahman, “Dindarlığı Etkileyen Faktörler”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, volume: 18, issue: 2, 2009, p. 1-26.
- MARDİN, Şerif, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- MARSHALL, Gordon *Sosyoloji Sözlüğü*, trans. Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.
- OĞUZ, Hatice Şule, “Kültürlerarası Karşılaşmaların Uzak İhtimali: Sığınmacılık Deneyiminde Gaziantep Örneği”, Tesam Akademi Dergisi – Turkish Journal of TESAM Academy July 2015, 2 (2). p. 127-165.
- OKUMUŞ, Ejder, “Toplum Bağlamında Din-Kültür Etkileşimi”, Turkish Studies -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, Volume 11/7 Spring, Ankara 2016, p. 269-292.
- PLÜSS, Caroline, “Göç ve Küreselleşen Din”, trans. İlkey Şahin, in: *Din Sosyolojisi (Yaşadığımız Dünya)*, compiled by: Peter B Clarke, İmge Kitabevi, Ankara 2012, p. 295-316.
- PORTES, Alejandro (1995), “Economic Sociology and The Sociology of Immigration: A Conceptual Overview”, *In the Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity and Entrepreneurship*, edited by Alejandro Portes, Russel Sage Foundation, New York, 1-41.
- SANDIKLI, Atilla, Ali Semin (Hazırlayanlar), *Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye* (Bilge Adamlar Kurulu Raporu), Bilgesam Yayınları, İstanbul 2012.
- TURHAN, Mümtaz, *Kültür Değişimleri (Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik)*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2002.
- TÜRKKAHRAMAN, Mimar, Hüseyin Tutar, “Sosyal Değişme, Bütünleşme ve Çözülme Bağlamında Toplumda Farklı Kültür ve Anlayışların Yeri ve Önemi”, Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, volume: 1, issue: 1, 2009, p. 1-16.
- WACH, Joachim (1995), *Din Sosyolojisi*, trans. Ünver Günay, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- WAGGONER, Watt, “Kültür ve Din”, trans. Mustafa Arslan, in: *Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem*, compiled by: Peter B. Clarke, Ankara 2012, p. 339-361.
- WEBER, Max, *Din Sosyolojisi*, trans. Latif Boyacı, Yarın Yayınları, İstanbul 2012.
- WEBER, Max, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, trans. Zeynep Gürata, Ayraç Yayınları, Ankara 2005.
- YALÇIN, Cemal, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2004.
- YANG, Fenggang, Helen Rose Ebaugh, “Yeni Göçmen Dinlerindeki Değişimler ve Küresel Etkileri”, trans. İhsan Çapcıoğlu in: *Din Sosyolojisi (Klasik Ve Çağdaş Yaklaşımlar)*, editor: Bünyamin Solmaz, İhsan Çapcıoğlu, Çizgi Kitabevi, Konya 2009, p. 125-156.

•

Internet

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyeli-multecilerin-sayisi-4-milyon-185-bine-ulasi>, (date accessed: 20.03.2016)

<http://www.posta.com.tr/turkiye/HaberDetay/Iste-Turkiye-deki-son-kayitli-Suriyeli-sayisi--Ocak-2016-.htm?ArticleID=321871>, (date accessed: 20.03.2016)

<https://www.afad.gov.tr/TR/IcerikDetay1.aspx?ID=16&IcerikID=848>, (date accessed: 20.03.2016)

<http://www.sondevir.com/rapor-arastirma/456276/turkiyede-hangi-sehirde-kac-suriyeli-multeci-yasiyor>, (date accessed: 20.03.2016)

Annex 1: Characteristics of the Interviewed People

Name	Gender	Nationality	Age	Education	Employment in Syria	Employment in Turkey
Abdulaziz	Male	Syria	35	Bachelor's Degree/ Divinity	Academic Member	Lecturer
Ahmed	Male	Syria	43	Bachelor's Degree	Trade	Trade/Association Administrator
Behzam	Male	Syria	27	Secondary Education	Worker	Worker
Fatma	Female	Syria	22	-	Student/ Divinity	-
Fehmi*	Male	Turkey	33	Bachelor's Degree/ Divinity	Student	Lecturer
İbrahim*	Male	Turkey	28	Bachelor's Degree/ Divinity	Student	Member of a charity organisation/Research assistant
Mohamed			45	Bachelor's Degree	Teacher	Lecturer
Nahla	Female	Syria	?	Bachelor's Degree	Academic Member	Lecturer
Osman	Male	Syria	41	Bachelor's Degree/ Divinity	Teacher	Trade/Association Administrator
Esmâ	Female	Syria	22	-	Student/ Divinity	-
Yasmin	Female	Syria	21	-	Student/ Divinity	-
Halid Ahmed	Male	Syria	50	-	Shopkeeper	Shopkeeper

* Married to a Syrian woman Years spent in Syria 2002-2011

* Married to a Syrian woman. Years spent in Syria 2007-2012. Actively worked for Syrians at a charity organization for about two years after coming to Turkey.

Annex 2: Interview Questions

a. Role of Religion in Social Integrity

- * How do you define yourself?
- * Do you feel excluded in Turkey? Why?
- * Why do you think Turks should help or accept you? Why?

b. Cultural and Religious Differences

- * What are the different/common cultural patterns between the Turkish and Syrian people?
- * Have you observed any religious differences between you and Turkish people? What are these differences?
- * Did your religious ideas and behaviors based on cultural differences draw any reactions from Turkish people?
- * Are there any religious effects Turkish people have on you? Are there any effects of Syrians on Turkish people in terms of religious living?

c. Migration and Religion

- * Did the religious perceptions or religiousness of you or your relatives change positively or negatively after coming to Turkey?
- * Did you question your own culture and religious life after seeing the religious living in Turkey?

المهاجرون / النازحون السوريون والحياة الدينية:

تكيف، اندماج، مقارنة، تشابه؛ غازي عنتاب نموذجاً*

د. أرول أركان

جامعة غازي عنتاب - كلية الإلهيات: erkanerol27@hotmail.com

ترجمة: محمد قاسم أردان - إبراهيم إلكي

الخلاصة:

أجري تقييم حول الحياة الدينية مع اللاجئين السوريين الذين يزداد عددهم في تركيا يوماً بعد يوم. وتمت محاولة الوقوف على الوعي والتصور الديني لدى المهاجرين السوريين، وبيان الحياة الدينية القائمة في سورية، والدين والتدين في تركيا، وإجراء مقارنة بين المظاهر والشعائر الدينية لدى الجانبين. وأجريت تحقيقات حول أوجه التشابه والاختلاف بين الحياة لديهم والحياة الدينية القائمة في تركيا، وحول عملية التفاعل والتأثر التي ظهرت بعد النزوح/الهجرة، وعملية تكيف اللاجئين. ويهدف المقال كذلك إلى بيان دور الدين في بروز جوانب الاختلاف والتشابه القائمة في الحياة الدينية لدى المجتمعين المختلفين اللذين يمتلكان عقيدة مشتركة، وفي عملية اندماج وتكيف المجتمعين مع بعضهما. ويحمل المقال أهمية من ناحية تسليط الضوء على دور وتأثير المظاهر المختلفة للدين حسب المجتمعات في الاندماج والاتحاد الاجتماعي، وإقامة كلا المجتمعين لفترات اتصال فيما بينهما بشكل أفضل، وإجراء كل منهما لتقييم أصح بشأن الآخر. واعتمد في البحث المنهج النوعي، واستخدمت آلية المقابلة الشخصية. لذا فإن البيانات ومعطيات الدراسة مستقاة من المقابلات التي أجريت مع اللاجئين السوريين، ومن تجاربهم التي مروا بها على الصعيد الشخصي والاجتماعي. وتم التوصل في الدراسة إلى نتيجة مفادها أن الدين يختلف حسب المجتمعات سواء على الصعيد الشكلي، أو على صعيد المضمون.

الكلمات المفتاحية: سوريا، اللاجئين، المهاجرون السوريون، الحياة الدينية، التدين

Suriyeli Göçmenler ve Dini Hayat:

Uyum, Karşılaşma, Benzeşme. Gaziantep Örneği

Özet

Bu makalede Türkiye'de sayıları her geçen gün artan Suriyeli sığınmacılarla dini hayat üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Suriyeli göçmenlerin din algısı, Suriye'deki dini hayat ile Türkiye'de din ve dindarlık yorumu, dini yaşantı arasında bir karşılaştırmaya girilmiştir. Türkiye'deki dini hayat ile onların dini hayatı arasındaki farklılıklar, benzerlikler, göç sonrası ortaya çıkan etkileşim ve göçmenlerin uyum süreci üzerinde sorgulamalar yapılmıştır. Ortak inanca sahip iki

* وهذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان "Suriyeli Göçmenler ve Dini Hayat: Uyum, Karşılaşma, Benzeşme: Gaziantep Örneği" التي نشرت في العدد الرابع من مجلة الإلهيات الأكاديمية. (أرول أركان، المهاجرون/النازحون السوريون والحياة الدينية: تكيف، اندماج، مقارنة، تشابه؛ غازي عنتاب نموذجاً، الإلهيات الأكاديمية، ٢٠١٦، العدد: ٤، ص ٣٦-١). من الواجب أن يستند في الإقتباس إلى المقالة التركية.

فarklı toplumun dini hayatlarındaki benzerliklerin, farklılıkların ve iki toplumun uyum sürecinde dinin rolünün tespit edilmesi amaçlanmıştır. Dinin toplumlara göre farklı tezahürlerinin, toplumsal bütünleşmedeki rolünün ve etkisinin görülebilmesi, her iki toplumun daha sağlıklı iletişim ve birbirleri hakkında daha doğru değerlendirme yapabilmeleri açısından makale önem arz etmektedir. Çalışmada nitel yöntem tercih edilmiş ve mülakat tekniği kullanılmıştır. Dolayısıyla araştırmanın verileri Suriyeli göçmenlerle yapılan mülakatlardan, onların mikro-sosyolojik düzeyde yaşadıkları deneyimlerinden elde edilmiştir. Araştırmada, dinin, gerek şekilsel gerekse anlam düzeyinde toplumlara göre farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Suriye, mülteciler, Suriyeli göçmenler, dini hayat, dindarlık

Syrian Immigrants and Religious Life:

Adaptation, Encounter, Affinity. Gaziantep Example

Abstract

In this article an assessment was made on the religious life of Syrian refugees whose number increases everyday in Turkey. A comparison have been made on religious perceptions of Syrian refugees, religious life and religious perceptions in Turkey and Syria. Religious life in Turkey in terms of its differences and similarities with their religious life, post migration interactions and refugees' integration processes are questioned. In this study it is aimed to determine similarities and differences of religious life and the role of religion during integration process of two different societies sharing mutual beliefs. The article is important in order to emerge the role and impact of religion for social integration, to observe different interpretations of religion in different societies, and to form a better communication between two societies. Qualitative methodology and interview method are used in this study. In that sense, data of the study came from interviews held with Syrian refugees and their micro-sociological level experiences. It is concluded that religion is differentiated among different societies in tems of meaning and practice.

Keywords: Syria, refugees, Syrian immigrants, religious life, piety

مدخل:

انطلقت المظاهرات والتحركات الشعبية في سوريا عام ٢٠١١ بالتزامن مع حركات الاحتجاج الشعبية التي اجتاحت العالم العربي بشكل عام. وبدأت هذه التحركات بمطالبة نظام البعث الحاكم بإجراء إصلاحات في البلاد. وتمثلت مطالب الشعب السوري بإلغاء الأحكام العرفية وحالة الطوارئ السائدة في البلاد، وتوسيع نطاق الحريات الفردية، وتوزيع الدخل الوطني بشكل عادل، وإنهاء احتكار حكم الحزب الواحد في الدولة

والممثل في حزب البعث. وبدلاً من استجابة نظام الأسد لهذه المطالب وإجراء إصلاحات جذرية تؤدي إلى وضع حد لتفرد حزب البعث في حكم البلاد والهيمنة عليها، لجأ إلى إدخال بعض التعديلات المحدودة ضمن النطاق القانوني، وحاول الضغط على الاحتجاجات والمظاهرات التي عمت كافة أنحاء البلاد باستخدام قوة السلاح^(١). وتسبب هذا الأمر في نشوب حرب داخلية في سوريا بين نظام الأسد ومعارضيه. ونتيجة لهذه الحرب الداخلية اضطر الملايين من المواطنين السوريين إلى ترك بلدتهم واللجوء إلى الدول المجاورة. ولم تبق الأزمة السورية مقتصره على الداخل السوري، وإنما صارت سبباً لظهور مشاكل وتعقيدات وصدامات على المستوى الإقليمي والدولي. وأثرت الأزمة السورية بشكل مباشر على عدة أصعدة، وعلى رأسها مسألة اللاجئين. إذ إن هذه الأزمة فتحت الطريق أمام دخول الملايين من اللاجئين السوريين إلى تركيا، بحيث وضعت المجتمع التركي، والسلطة الحاكمة أمام معضلة كبيرة وثقيلة.

حسب آخر المعلومات التي صرحت بها المفوضية العليا للأمم المتحدة لشؤون اللاجئين فإن عدد المواطنين السوريين الذي اضطرروا نتيجة للحرب الداخلية/ الأهلية الدائرة في سوريا إلى ترك منازلهم والهروب إلى مناطق أخرى داخل البلاد بلغ سبعة ملايين وستمائة ألف شخص (٧٦٠٠٠٠٠). وكذلك حسب آخر المعلومات التي أعلنت عنها هذه المفوضية العليا لشؤون اللاجئين فإن عدد السوريين الذين غادروا سوريا بسبب الحرب تجاوز أربعة ملايين ومائة وأربعة وثمانين ألف إنسان (٤٢٨٤٠٠٠). لقد غادر المواطنون السوريون بلدتهم سوريا بسبب الحرب الداخلية ولجؤوا إلى دول الجوار مثل تركيا، ولبنان، والأردن، والعراق، ومنهم من لجأ حتى إلى أوروبا وغيرها من البلدان البعيدة. ففي الجهة الجنوبية لسوريا: يوجد في لبنان مليون وسبعمائة وثمانون ألف لاجئ (١٧٨٠٠٠٠٠)، وفي الأردن ستمائة وثمانون ألف لاجئ (٦٨٠٠٠٠٠). وتُعد تركيا من أكثر الدول احتواء واستضافة للاجئين^(٢).

فوفق ما أعلنته المديرية العامة لإدارة الهجرة التابعة لوزارة الداخلية التركية فإن عدد اللاجئين السوريين المسجلين في تركيا بلغ خلال شهر كانون الثاني عام ٢٠١٦ بلغ مليونين ومائتين وخمسة وخمسين ألفاً ومائتين وتسعة وتسعين لاجئاً (٢٢٥٥٢٩٩)، يقيم منهم مائتان وتسعة وسبعون ألفاً وخمسمائة وأربعة وسبعون لاجئاً (٢٧٩٠٧٤) في المخيمات. وحسب البيانات التي صرحت بها الأمم المتحدة فإن عدد السوريين في الدول الأوروبية بلغ ثمانمائة وثلاثة عشر ألفاً وخمسمائة وتسعة وتسعين لاجئاً (٨١٣٥٩٩). وحسب المعلومات المعلنة

(١) Atilla Sandıklı, Ali Semin (Hazırlayanlar), Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye (Bilge Adamlar) (١) Kurulu Raporu), Bilgesam Yayınları, İstanbul 2012, s.1

(٢) زيارة بتاريخ: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyeli-multecilerin-sayisi-4-milyon-185-bine-ulasti> (٢) <http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-korumamiz-altindaki> - وانظر أيضاً: (٢٠١٦/٣/٢٠)

من إدارة الهجرة أيضاً فإن غالبية السوريين داخل تركيا يتواجدون في مدن: أورفا، وهاتاي، وإسطنبول، وغازي عنتاب^(٣). ووفقاً للبيانات الرسمية فإن تركيا التي تستضيف ما يزيد عن مليونين ونصف لاجئ سوري تقوم من خلال آفاد AFAD (رئاسة إدارة الكوارث والأحوال الطارئة) بتقديم المساعدات الإنسانية وتلبية الاحتياجات الضرورية للاجئين مثل: المأوى، والطعام والشراب، والصحة، والأمن، والتعليم، والخدمات المصرفية، والتواصل وغيرها من الحاجات. ووفقاً لما صرحت به AFAD (إدارة الكوارث) بتاريخ ١٤ آذار ٢٠١٦ فإن عدد اللاجئين السوريين المقيمين في مراكز الإيواء مثل المخيمات والمنازل المسبقة الصنع المتوزعة على مختلف المحافظات التركية مثل: هاتاي، وغازي عنتاب، وكلس، وشانلي أورفا، وقهرمان مرعش بلغ مائتين واثنين وسبعين ألفاً وثلاثة عشر لاجئاً (٢٧٢٠١٣)^(٤). ففي غازي عنتاب يبلغ عدد السوريين الموجودين في مراكز الإيواء تسعةً وأربعين ألفاً وتسعمائة وخمسة من الأشخاص (٤٩٩٠٥)^(٥)، هذا إلى جانب مئات الآلاف من اللاجئين السوريين الموجودين داخل المدينة. يوجد في شانلي أورفا ثلاثمائة وستة وخمسون ألفاً وثلاثمائة وتسعون لاجئاً (٣٥٦٣٩٠). وفي هاتاي يوجد ثلاثمائة وواحد وأربعون ألفاً ومائة وأربعة وسبعون لاجئاً (٣٤١١٧٤)، ويوجد في إسطنبول ثلاثمائة وخمسة آلاف وسبعة وستون (٣٠٥٠٦٧). وتأتي محافظة غازي عنتاب بعد هذه المدن المذكورة من حيث المحافظات الأكثر استضافة للاجئين، حيث تستضيف ما يزيد على مائتين وسبعة وسبعين ألفاً وتسعمائة وخمسة من اللاجئين (٢٧٧٩٠٥)^(٦).

إن اللاجئين السوريين الموجودين في تركيا منذ قرابة خمس سنوات والذين يزداد عددهم يوماً بعد يوم، ووضع مدينة غازي عنتاب التي تأتي ما يزيد على مائتين وسبعين ألف مهاجر سوري ملفت للأنظار من هذه الزاوية. كما يشكل المهاجرون السوريون موضوعاً للأبحاث والدراسات من نواحٍ كثيرة. وتُعد مسائل مثل أنماط الحياة والأفكار الدينية لدى المهاجرين السوريين، وأوجه التشابه والاختلاف بين الحياة الدينية القائمة في تركيا وبين حياتهم، ومظاهر التأثير والتفاعل التي ظهرت بعد الهجرة، ودور الدين في عملية تكيف واندماج المهاجرين مثيرة للاهتمام^(٧). وسوف يتم التوقف في هذا المقال عند هذه المسائل والبحث فيها. وقد تم اتخاذ المسلمين السنة من اللاجئين السوريين كنقطة ارتكاز للدراسة. وإن السبب وراء اختيار المسلمين السنة من بين

(٣) [http://www.posta.com.tr/turkiye/HaberDetay/Iste-Turkiye-deki-son-kayitli-Suriyeli-sayisi-Ocak-](http://www.posta.com.tr/turkiye/HaberDetay/Iste-Turkiye-deki-son-kayitli-Suriyeli-sayisi-Ocak-2016-hm?ArticleID=321871)

2016-hm?ArticleID=321871 (زيارة بتاريخ: ٢٠١٦/٣/٢٠).

(٤) <https://www.afad.gov.tr/TR/IcerikDetay1.aspx?ID=16&IcerikID=848> (زيارة بتاريخ: ٢٠١٦/٣/٢٠).

(٥) <https://www.afad.gov.tr/TR/IcerikDetay1.aspx?ID=16&IcerikID=848> (زيارة بتاريخ: ٢٠١٦/٣/٢٠).

(٦) [http://www.sondevir.com/rapor-arastirma/456276/turkiyede-hangi-sehirde-kac-suriyeli-multeci-](http://www.sondevir.com/rapor-arastirma/456276/turkiyede-hangi-sehirde-kac-suriyeli-multeci-yasiyor)

yasiyor (زيارة بتاريخ: ٢٠١٦/٣/٢٠).

(٧) الدين هو "الرابط الذي ينشأ بين المقدس والمؤمنين به"، (Günay, 1999: s.70)، أما الدين فهو "درجة إقرار الشخص بالمعتقدات، والعبادات،

والرموز العائدة للدين الذي يتبعه، ومدى الانكباب عليها، والانفعال" (Kurt, 2009:) وأما الحياة الدينية فهي ظهور آثار الدين على الفرد والمجتمع.

عموم اللاجئين السوريين كمحل للبحث والدراسة هو كونهم يشكلون غالبية الشعب السوري. فالمجموعات الدينية الرئيسية في سورية قبل اندلاع الحرب هي: السنة ٧٤٪، النصرانية ١٢٪، المسيحية ١٠٪، الدرزية ٣٪^(٨). كما يتبين من هذه النسب فإن غالبية الشعب السوري هم من المسلمين السنة.

سوف تتم في هذا المقالة محاولة الإجابة عن الأسئلة الآتية:

«هل هناك اختلافات في الأنماط المعيشية والمفاهيم الدينية لدى الشيعيين المنتسبين إلى دين الإسلام، الدين المشترك بينهما بشكل عام؟، وفي أي الأمور والمجالات تبدو، وإن كان ثمة اختلافات؟، فهل يظهر تشابه في نمط الحياة الدينية خلال خمس سنوات؟، هل تتحول الاختلافات إلى مشكلات بين الشيعيين؟ وهل هناك مشكلات يواجهها أو واجهها المهاجرون في الحياة الدينية؟».

ونسعى في هذا المقال إلى تبيان الأمور التي تختلف فيها الثقافتان المتمايزتان بشأن أنماط الحياة والمفاهيم المتعلقة بالمعتقدات المشتركة بينهما، ودور الدين في عملية تكيف واندماج المجتمعين معاً. ونرجو أن يقدم المقال إسهاماً في تقييمات أفضل وأكثر صوابية فيما يتعلق بالحياة الدينية لدى المهاجرين السوريين. وبذلك يمكن أن يساعد على إقامة علاقة أصح مع هؤلاء المهاجرين. كما تستند البيانات والمعطيات الواردة في الدراسة إلى المقابلات التي أجريت مع اللاجئين السوريين من تجاربهم الحياتية التي مروا بها على الصعيد الشخصي والاجتماعي. واعتمد المنهج النوعي كمنهج وطريقة في هذه الدراسة والبحث، واستخدمت آلية المقابلة. وفي هذا السياق فقد تم تكوين حزمة بيانات ورؤى عميقة باستخدام أسلوب البحث في المراجع والمصادر ذات العلاقة، وصيغت المقابلة^(٩) التي أجريت في شهري آذار ونيسان ٢٠١٦ مع اثني عشر شخصاً من اللاجئين السوريين سواء بصورة مباشرة أو من خلال مترجمين، ثم اخضعت النتائج والمعطيات المتحصلة للتدقيق والتحليل. ولم تكن هناك حاجة لإجراء المقابلة مع مزيد من الأشخاص بسبب تكرار المعلومات والبيانات المتحصل عليها. وأجريت لقاءات مع بعض الأساتذة السوريين الذين يقومون بوظيفة التدريس في كلية الإلهيات بجامعة غازي عنتاب، ومع بعض الطلبة السوريين الذين يتلقون تعليمهم في الكلية ذاتها لاعتقادنا أن تلك المقابلات تسهم في التوصل إلى تقييمات أفضل وأصح فيما يتعلق بالحياة الدينية. وكذلك أجريت لقاءات مع بعض المسؤولين في الجمعيات التي أسسها اللاجئون السوريون، ومع بعض الأشخاص الذين تم اختيارهم بشكل عشوائي. وإلى جانب المقابلات واللقاءات التي تمت مع المهاجرين السوريين، فقد أجريت حوارات مع بعض المواطنين الأتراك الذين تتيح لهم إمكاناتهم أو نشاطاتهم الاطلاع عن قرب على الحياة الدينية للسوريين.

(٨) Birol Akgün, Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri), (٨)

.Sosyolojik Düşünce Enstitüsü Analiz, Haziran 2012, s.4

(٩) تم إيراد نموذج المقابلة في نهاية المقال.

إلى جانب المشكلات الكثيرة التي يجب أن يتخطاها ويتغلب عليها اللاجئون السوريون الذين تتجاوز أعدادهم المليونين والنصف وفق البيانات الرسمية، ينبغي أن يخطوا خطوات واسعة أيضاً نحو التكيف مع المجتمع الجديد، وثقافة هذا المجتمع، وطراز حياته. فتعايش المجتمعين المختلفين مع بعضهما بوثام بعيداً عن الصراع والتصادم يحمل أهمية مصيرية للمجتمعين معاً. وإن في تعايش المجتمعين مع بعضهما بانسجام ووثام أهمية كبيرة للدولة التركية وأمنها أيضاً.

• الإطار النظري

• الثقافة والدين

هناك تعاريف كثيرة ومختلفة بشأن الثقافة. فعلى سبيل المثال: يعرف زيجموت بومان (Zygmunt Bauman) الثقافة بأنها: «إقامة نظام وحمائته، ومحاربة ومقاومة كل شيء يفسد النظام، ويبدو خطراً من وجهة نظر هذا النظام»، وبذلك فإنه يلفت الأنظار إلى جانب الثقافة الذي يؤمن النظام للمجتمع. وكذلك يمكن تعريف الثقافة على أنها: «اتحاد العناصر والمقومات المادية والمعنوية للمعتقدات والممارسات والتطبيقات التي تعلمناها خلال العملية الاجتماعية والتي بنت علاقات وجودنا». أو أنها: «مجموعة مختلطة ومعقدة من العادات والتقاليد، والقدرات والمهارات، والفنون، والصناعات، والمعارف، والعلوم التي تعلمها (اكتسبها) الإنسان كعضو في مجتمع ما»^(١٠). ويرى يوهان غوتفريد هيردر (Johann Gottfried Herder). إن الثقافة هي: «عاملٌ يوحد أعضاء الجماعة ضمن مجموعات منسجمة ومتوائمة تمتلك أنماط حياة مشتركة أصيلة»^(١١). إن ما يلفت الأنظار في هذه التعاريف أن الثقافة صفة لمجتمع، جماعة ما. وإن خاصية الثقافة هذه تبرز كعنصر مميز لها بين المجتمعات.

تلعب الظروف والأوضاع القائمة داخل المجتمع دوراً بارزاً ومهماً في تكون الثقافة. إلا أن الثقافة ليست نتيجة لظروف وأوضاع الحياة المادية فحسب. إذ إن أحد العناصر المحددة المهمة للثقافة هو العنصر المعنوي، أي عقيدة المجتمع. لأن الدين له تأثير على المستوى الفردي والجماعي على حد سواء. فالدين على المستوى الفردي يفسر للفرد معنى أو غاية وجوده والعالم الذي يعيش فيه، ووسيلة لبث نوع من التسليم والسلام في عالم الفرد الداخلي؛ وأما على الصعيد المجتمعي فإنه يلعب دوراً فعالاً ومؤثراً ومهماً في تشكيل وتحديد علاقات المجتمع، والتصرفات والمعاملات الاجتماعية، وفي ظهور المؤسسات. لذا فإن الدين يؤثر على المجتمع الذي يسود فيه ويشكله. وإن التغيرات التي تطرأ في المجال الديني تتسبب بإحداث تغيير في الميادين الثقافية الأخرى

(١٠) Bozkurt Güvenç, İnsan ve Kültür, Remzi Kitabevi, Ankara 2005, s.100, 101

(١١) Watt Waggoner, "Kültür ve Din", çev. Mustafa Arslan, içinde: Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem, (11)

der. Peter B. Clarke, Ankara 2012, s. 341

أيضاً^(١٢). وفي هذا السياق يجعل ماكس فيبر (Max Weber) للدين درواً في ولادة الاقتصاد الرأسمالي، ويبين أن القيم الدينية يمكن أن تكون عاملاً مهماً في الحياة الاجتماعية وفي حدوث التغيرات الثقافية^(١٣).

يقدم الدين نفسه بأشكال مختلفة. فيبرز نفسه في البعد النظري من خلال العقائد، وفي الجانب العملي والتطبيقي من خلال العبادات، ويظهر نفسه في الصفة أو الطابع الاجتماعي من خلال الجماعات الدينية. إن استمرارية دين، عقيدة من العقائد والمحافظة على وجوده مرتبطة بقدرته على تأسيس العلاقات والروابط الاجتماعية، وتطويرها^(١٤). وإلا فإن ذلك الدين سوف يحكم على نفسه بالزوال. فالدين مؤسسة مهمة ومؤثرة على حياة المجتمع نظراً لجانبه القادر على إقامة وتأسيس العلاقات الاجتماعية وتطويرها.

يؤدي الدين وظائف متعددة ومختلفة في المجتمع. فمن جهة يقدم الدين للناس منظوراً مفاهيمياً يؤمن لهم رؤية الدنيا التي يعيشون فيها بزوايا خاصة، ومن جهة أخرى يقوم بمهمة حماية عناصر البناء الاجتماعي^(١٥). إن الدين بأبعاده ومهامه المختلفة ملفت للانتباه كعامل مؤثر في حياة الفرد، وحياة المجتمع على حد سواء. ويمكن رؤية تأثيراته على المجتمع على عدة أصعدة وبأبعاد مختلفة. فعند النظر إلى حياة الفرد والمجتمع عن قرب نجد أن المراحل الانتقالية وبخاصة للأفراد محاطة بالمعتقدات والممارسات الدينية. وأهم هذه المراحل هي مرحلة الولادة التي تُعد بداية الحياة، ومرحلة الموت التي تُعد نهايتها. فالاسم الذي يُطلق على المولود الجديد، وشكل وضع هذا الاسم وإطلاقه خاضع لتأثيرات الدين. فعامل الدين يبرز بشكل أكبر في هذا التطبيق أو الممارسة التي توصف أو تعرف بثقافة الاسم^(١٦).

وكما أن الدين له تأثير على المراحل الانتقالية المهمة، فإننا يمكن أن نستشعر المؤثرات الدينية على الحياة اليومية العادية أيضاً. إذ إن الدين في حياتنا اليومية يمكن أن يؤثر على مختلف الجوانب ابتداءً من تصرفاتنا العادية البسيطة مثل الطعام والشراب وحتى أنشطتنا الاقتصادية، واختيار المهن التي نعمل بها، والتوجهات السياسية التي نتبناها، وعلى تنظيم أوقات وظروف العمل، وكذلك يؤثر على طبيعة الخطاب والحديث، ابتداءً من لغة الحديث والكلام اليومي، وحتى لغة الأدب والفن وأسلوبه.

Mümtaz Turhan, Kültür Değişimleri (Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik), Çamlıca Yayınları, (١٢) İstanbul 2002, s. 86

Max Weber, Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, çev. Zeynep Gürata, Ayraç Yayınları, Ankara (١٣) 2005

Joachim Wach, Din Sosyolojisi, çev. Ünver Günay, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, (١٤) İstanbul 1995, s. 5

.Şerif Mardin, Din ve İdeoloji, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 66 (١٥)

Vejdi Bilgin, "Din ve Kültür", içinde: Din Sosyolojisi, editör: Mehmet Bayyığıt, Palet Yayınları, (١٦) Konya 2013, s. 109

ويمكن ملاحظة تأثيرات الأديان على المجتمع في عدة جوانب وأبعاد. فالأديان قد فتحت الطريق بأوامرها ونواهيها أمام حدوث الكثير من التغيرات والتطورات المهمة في المجتمعات. فقد ظهرت الكثير من المؤسسات الثقافية نتيجة سعيها ومحاولتها التوضع والاستمرار بالشكل والصيغة التي يستوجبها الدين. وهذه المساعي طورت العمارة، والأدب، والموسيقى، والشعر وما شابه ذلك من الفنون الأخرى. وحتى إن الكثير من المعطيات الدينية لعبت دوراً فرضياً/ نظرياً في تطور العلم. فعلى سبيل المثال؛ إن وجوب إجراء المراسم أو الطقوس الدينية في أوقات معينة جعل التقويم أمراً ضرورياً وحتماً، فشجعت هذه الحالة على مراقبة الأجرام السماوية^(١٧).

إن التفاعل والتأثر المتبادل بين الدين والثقافة عند التلاقي مع التعاليم الدينية الجديدة أمر لا مفر منه بغض النظر عن الفرد أو المجتمع الذي يحدث فيه هذا التلاقي. فعندما يلتقي الدين مع الثقافة، وبعبارة أخرى عندما يدخل الدين إلى ثقافة ما فإنه يسعى لتحويلها على ضوء قيمها الأساسية، وإعادة تنظيمها وتكييفها وفقاً لتعاليمه. ولكن لأن كل إنسان ومجتمع يمتلك بنية ثقافية خاصة به، تتولد فروقات وتباينات عند التقاء الدين مع الثقافة تختلف من إنسان لآخر، ومن مجتمع لآخر. وإن تباين الحياة الدينية من فرد لآخر، ومن مجتمع إلى آخر حالة مرتبطة بفهم الدين وتصوره، والوعي به، والتماهي والاندماج معه. وذلك لأن كل إنسان أو مجتمع يسعى لفهم الدين وتطبيقه في سياق بنيته الثقافية. وفي هذه المرحلة فإن تقبل فهم الدين وإقرار أهميته يؤثر على الارتباط به، ويحدث تفاعلاً وتأثيراً متبادلاً عند التقاء الدين بالمجتمع. وهذا التفاعل/ التأثير هو تفاعل متغير داخل تعاليم الدين وخصائص البنية الثقافية أكثر من كونه علاقة ذات بعد واحد وعلى صعيد واحد. لذا فإن الحياة الدينية لكل مجتمع تظهر تباينات داخلية خاصة بها من جهة، ومن جهة أخرى تقدم تباينات واختلافات حسب المجتمعات الأخرى أيضاً^(١٨).

ويمكن رؤية العلاقات المتبادلة بين الدين والثقافة في الحياة اليومية بشكل جلي. فبينما يؤثر الدين على الثقافة ويدخل عليها تحولات معينة، فإننا نجد من جهة أخرى أن الثقافة تؤثر بأشكال مختلفة على الدين الذي خرج منها، أو قدم إليها من الخارج ووجد له موطأ قدم فيها. ولكن لا ينبغي الجنوح هنا إلى التفكير بمفهوم خاطئ والمتمثل في القول بأن: الدين بكلية نتيجة لثقافة ما، أو العكس، أي أن الدين هو الذي يشكل الثقافة بمجملها. إذ يلعب الدين في حماية الثقافة، وضمان انتقالها من جيل إلى آخر، واكتسابها شكلاً جديداً، يلعب دور المحافظ، والمشرع (إضفاء المشروعية)، والمغير، والمجدد. وبالمقابل فإن الثقافة أيضاً تلعب دوراً مؤثراً على الدين، سواء في فهم وتفسير واستيعاب الدين، أو تجربته وتطبيقه وتحويله إلى ممارسات وتصرفات، أو في وصوله إلى حالة من العقيدة والمفهوم، وانتشاره في المجتمع^(١٩).

(١٧) Mustafa Aydın, Sistematik Din Sosyolojisi, Açılımkitap Pınar Yayınları, İstanbul 2014, s. 122

(١٨) Ali Akdoğan, "Kültür ve Din", içinde: Din Sosyolojisi El Kitabı, editörler: Niyazi Akyüz, İhsan

Çapcıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 448

(١٩) Ejder Okumuş, "Toplum Bağlamında Din-Kültür Etkileşimi", Turkish Studies, Volume 11/7 Spring,

Ankara 2016, s. 275

بسبب تأثر الدين بالنسيج الثقافي الذي يمتلكه المجتمع فيمكن أن نصادف أو نرى الدين الواحد ذاته بأشكال مختلفة خاصة داخل المجتمعات المختلفة التي يسودها. وينطبق هذا الأمر على سبيل المثال بشأن الدين الإسلامي؛ إذ نجد التباينات والاختلافات داخل الأقليات، والعصور والدول التي بدا فيها هذا الدين بأجلى وأصفى أشكاله، أو بين الشعوب التي ظهرت بحالة مختلطة، ومن أمثلة ذلك ما ظهر بين الأمويين وبين العباسيين، وكذلك بين الدول البربرية الإسلامية في شمال أفريقيا، وبين المملكة السعودية والامبراطورية العثمانية؛ أو ما يظهر في وقتنا المعاصر من اختلافات بين سورية ومصر من جهة، وبين أفغانستان والمملكة العربية السعودية من جهة أخرى^(٢٠).

لا يستطيع أي دين أن يستمر بمظاهره ومفهومه بالكيفية التي ظهر فيها بادئ الأمر. فنتيجة لتغير الظروف الاجتماعية والثقافية تظهر اختلافات وتباينات في انعكاسات الأديان أيضاً. ويمكن الحديث عن حالة مشابهة بشأن الدين الإسلامي أيضاً. فيمكن اعتبار الفروقات والتباينات الثقافية الدينية التي تشكلت في إيران، وأفريقيا، والعالم التركي، والهند، والشرق الأقصى نتيجة حمل الإسلام خارج حدود المجتمع الذي ظهر فيه كمظاهر لهذه الحالة التي نتحدث عنها في العالم الإسلامي. ومثال ذلك؛ إعادة تفسير الإسلام على ضوء الثقافات والتقاليد المحلية في أفريقيا والقيام بنوع من الأفرقة للتفسيرات^(٢١). وفي هذا الإطار يمكن القول بأن للثقافة تأثير مهم في فهم وتفسير الدين بأشكال متعددة. حيث تلعب الثقافة دوراً كبيراً وبارزاً في ظهور تفسيرات، ومذاهب، وجماعات، وطوائف، وفرق دينية مختلفة داخل الدين الواحد. ولهذا فإن فهم الدين الإسلامي على شكل مذاهب، وفرق، وجماعات، وطوائف، وطرق مختلفة، وتطبيقه كظاهرة تاريخية وثقافية واجتماعية يبرز جانب الدين الإسلامي المنفتح على التأثير في ثقافات المجتمعات والتأثر بها^(٢٢). ويمكن تقديم مراسم وطقوس كربلاء كمثال ونموذج على الفهم والتفسير المختلف داخل دين الإسلام. فالعالم السني لا يحتفل بمراسم كربلاء، بينما نجد أن هذه المراسم تشهد احتفالات على نطاق واسع في العالم الشيعي. وإن تباين المظاهر الاجتماعية لدين ما لا يقتصر على مجتمعات وثقافات مختلفة فحسب، وإنما يمكن حدوث هذه التباين في المظاهر الاجتماعية ضمن المجتمع الواحد، وذلك حسب الحالات الاقتصادية، وميادين العمل والمهن، والمناطق والأقاليم الجغرافية المحلية المختلفة^(٢٣).

لا يمكن القول باستقلالية الدين عن البنية الثقافية الاجتماعية التي ولد فيها، أو دخل إليها فيما بعد.

.Ayдын, Sistematik Din Sosyolojisi, s. 129 (٢٠)

Arif Korkmaz, "Göç ve Din", içinde: Din Sosyolojisi, editör: Mehmet Bayyigit, Palet Yayınları, Konya (٢١) 2013, s. 355

.Okumuş, "Toplum Bağlamında Din-Kültür Etkileşimi", s. 277 (٢٢)

.Max Weber, Din Sosyolojisi, çev. Latif Boyacı, Yarı Yayınları, İstanbul 2012 (٢٣)

فالدين سواء في ظهوره أو في تطوره يتأثر بالظروف المحيطة بشكل ما. ولا يمكن الادعاء أن أي دين قائم اليوم هو ذاته الذي كان قائماً في عهد النبي المؤسس له؛ لأنه قبل كل شيء هناك تفسيرات مختلفة لنصوص الدين المقدسة وتطبيقاتها في كل مرحلة من مراحل الزمن. ومن جانب آخر حتى تستطيع الأديان إيجاد حلول للمشاكل أو الظروف المحيطة المختلفة لا بد لها أن تبدي قدرًا من التكيف مع هذه الشروط والظروف^(٢٤).

• الهجرة والدين:

الهجرة هي ترك الأفراد أو الجماعات كرهاً أو طوعاً للموطن الذي يقطنونه، والانتقال إلى مكان آخر، وتغيير البيئة المحيطة. ويمكن أن تتحقق الهجرة داخل حدود البلاد، أو خارج حدود الدولة. وكذلك يمكن أن تكون الهجرة دائمة على سبيل البقاء والاستقرار، أو لمدة طويلة، أو قصيرة^(٢٥). وإن الأمر الذي يسترعي الانتباه هو أن الهجرة ليست بالفعل البسيط المتمثل في تغيير المكان والموطن، وإنما تحتوي الهجرة على معنى ثقافي اجتماعي، وتفتح الطريق واسعاً أمام حدوث تأثيرات في حياة الفرد والمجتمع. فالهجرة سبب لحصول تغييرات في الواقع الاجتماعي سواء للفرد أو للمجتمع.

إن ظاهرة الهجرة كعملية تغير اجتماعي قبل كل شيء تفتح الباب أمام ظهور جملة من المشكلات الاجتماعية، والاقتصادية، والسياسية. وحتى وإن كان الأفراد المهاجرون يتطلعون إلى غد أفضل، ويرغبون في الوصول إلى نمط حياة أفضل، فلا بد من أن تظهر معضلات مترافقة لعملية الهجرة تستوجب الحل. وإن الهجرة في الأصل هي الحل الذي أبدعه المهاجرون للمشكلات المرتبطة بالمكان والتي تعرضوا لها من قبل. إلا أن هذا الحل يتسبب في مشكلات جديدة في الأماكن التي تمت الهجرة إليها. حيث تظهر مشكلات اللغة، والسكن والمأوى، والعمل نتيجة للهجرة الخارجية وخاصة تلك الناتجة عن الظروف القهرية والضرورية وتحدث بشكل جماعي. وبالإضافة إلى ذلك فإن المهاجرين في مراحل متقدمة يحتاجون إلى تلبية حاجات التعليم، والتغلب على مشكلة التكيف والاندماج الثقافي المتولدة عن التقاء مجتمعين مختلفين. فالهجرة من هذه الناحية تُعد ظاهرة تحمل في داخلها الكثير من المعضلات، وتستوجب التوقف عليها بدقة واهتمام.

إن الهجرة ليست مجرد تحرك سكاني فحسب. وإنما هي في الوقت ذاته انتقال لأنماط حياة ومعتقدات وممارسات وسلوكيات إلى مواطن جديدة. وفي هذا الإطار فإن كل ثقافة من لحظة تحركها وانتقالها خارج الحدود الجغرافية للمكان الذي ولدت، وتشكلت فيه تواجه ظروفاً وشروطاً جديدة. وبينما تُبذل من جهة جهود للحفاظ على استمرار شكل ونمط الحياة السابقة داخل الظروف الجديدة، يتوجب من جهة أخرى تأمين نوع من التكيف مع هذه الظروف الجديدة. وفي هذه الحالة تبدو الهجرة كعامل مهم من عوامل التغيير الاجتماعي. فتغير الفرد أو المجتمع خلال عملية الهجرة أمر لا مفر منه.

Bilgin, "Din ve Kültür", s. 125 (٢٤)

Cemal Yalçın, Göç Sosyolojisi, Anı Yayıncılık, Ankara 2004 (٢٥)

وإذا كان التغير الاجتماعي الحاصل في تجربة الهجرة أمر حتمي خارج الذات ولا مفر منه، فإنه يمكن أن يحدث هذا التغير أيضاً نتيجة لنقد الفرد المهاجر ثقافته الأولى وذلك بوضعها تحت المجهر دائماً عند كل مقارنة ثقافية أو اجتماعية في مجتمع المهجر؛ إذ إن التلاقي الثقافي كأحد نتائج عملية الهجرة يتضمن في أغلب الأحيان عملية نقد ثقافي أيضاً. فليس من المستبعد قيام الأفراد أو الجماعات التي تلتقي وتتواجه مع ثقافات، وتقاليد، ومعتقدات مختلفة جداً أن تقوم بعمليات نقدية ومحكمة تخضع فيها التصرفات والممارسات القديمة لدائرة الصواب والخطأ. إذ إن هناك الكثير من التفاصيل التي لا تتعرض للنقد عندما تكون في مجتمع متجانس نسبياً بينما تلفت هذه التفاصيل الانتباه عندما تنتقل إلى وسط اجتماعي متنوع وأقل تجانساً، حتى إنها تبدو للوهلة الأولى حديثة الاكتشاف! بيد أن عملية الملاحظة والانتباه هذه قد تتحول أحياناً إلى عملية محاكمة، وبموازاة ذلك قد يحدث صراع وتضاد مع الأشكال والاتجاهات التقليدية. وفي النتيجة قد يصبح حصول التقييم «الإيجابي» من منظور الثقافات والمعتقدات القديمة أمراً بالغ الصعوبة أو غير ممكن^(٣١).

في عملية الهجرة تظهر تباينات وتغيرات في عموم الحياة الثقافية والاجتماعية من خلال تصرفات الناس وعقليتهم وأنماط تفكيرهم. وتنشأ عمليات تفاعل وتأثير متبادل، وتكيف وتواؤم، وصراع بين نمط حياة المهاجر السابقة وبين الثقافة القائمة في الوطن الجديد.

إن الهجرة ليست تحركاً سكانياً بالمعنى المكاني فحسب، وإنما هي في الوقت ذاته تحرك اجتماعي يشتمل على التفاعلات الثقافية للجماعات المهاجرة التي غيرت موطنها. فالفرد أو الجماعة المهاجرة لا تشهد تحركاً أو انتقالاً مادياً فقط، وإنما تشهد تفاعلاً وتحركاً وانتقالاً بين عوالم نفسية واجتماعية، وثقافية أيضاً. وعندما يتألف المهاجرون من أعداد كبيرة يحدث تأثير متبادل بين المهاجرين والمحيط الاجتماعي الذي تمت الهجرة إليه على حد سواء. وما يلفت الانتباه في هذا السياق هو التفاعل والتأثير المتبادل الذي شقت الهجرة طريقه من خلال حياة الفرد والمجتمع^(٣٢).

والظاهرة الأخرى الملفتة للنظر في هذه العملية هي الدين. فالمهاجرون قد يمرون خلال عملية الهجرة بتغيرات في التدين. ومع أن جانب التغير الحاصل قد يتباين بين السليبي أو الإيجابي، إلا أن الدين يمكن أن يلعب دوراً مهماً في حماية البنية الأساسية للفرد أو المجتمع، وفي تخفيف التوتر والاضطراب الذي يحدث لديهما. عندما يتم الدخول إلى مجتمع جديد عن طريق الهجرة يظهر الدين في هذه العملية كركب قوي على فقدان المرجع، يحمي الروابط الاجتماعية. فيلفت الدين الانتباه إلى حماية الثقافة الإثنية التي وضعت في موضع حرج

.Korkmaz, "Göç ve Din", s. 367, 368 (٢٦)

Celaledin Çelik, "Göç, Kentleşme ve Din", içinde: Din Sosyolojisi El Kitabı, editörler: Niyazi Akyüz, (٢٧)

وصعب داخل مجتمع غريب ويتحول من خلال بنية الجماعة التي كونها إلى مركز تعاضد وتضامن. وبذلك فإن الدين يشكل أثناء سعي المهاجرين للتماسك وإيجاد موطن لهم في عالم غريب، يشكل جزيرة ثقافية مرتبطة بنظام القيم، والانتفاء، والتقاليد والأعراف العائدة للمهاجرين. فالمجتمعات المهاجرة التي تتعرض لتأثيرات الهجرة المجزئة والمشتتة تسعى للتغلب على هذا التشتت من خلال التمسك بالقوة الجامعة والموحدة للدين^(٢٨). وإن درء المخاطر، وتبديد مشاعر القلق وانعدام الأمان، وحالات الغموض والريبة التي لم يعهدها ولم يواجهها المهاجر من قبل يتم من خلال إمكانية تشكيل الجماعات والتفسيرات البديلة التي قدمها الدين. فالدين كمصدر لنظام المعنى والأمان يشكل بالنسبة للفرد لمنطقة حماية وقدسوية في مواجهة المشكلات اليومية التي يتعرض لها المهاجرون في حياتهم الجديدة^(٢٩). وبذلك فإن الدين يقوم بدور مهم خلال عملية الهجرة، وذلك كمرجع هام للمهاجرين في مساعيهم للتماسك في ميادين الحياة الجديدة. ويقدم نفسه كعامل مؤثر يجمع حوله الفرد أو المجتمع المشتت ويوحدتهم من جديد.

يحتل الدين مكاناً له بين أهم المصادر والمراجع التي تلجأ إليها المجموعات المهاجرة من أجل إعادة صياغة وإنتاج هوياتهم الاثنية-الدينية في الأوساط الجديدة، وتحقيق التآلف والانسجام لجهودهم ومساعيهم في إثبات أنفسهم داخل بيئة محفوفة بالمخاطر والتهديدات والصعاب^(٣٠). وإلى جانب ذلك فإن المجموعة المهاجرة تشهد أيضاً جملة من التغييرات في مفاهيم وممارسات وتطبيقات الدين. فالمهاجرون المتدينون لا ينقلون المعتقدات والشعائر والممارسات الدينية من مواطنهم السابقة إلى الموطن الجديد فحسب، وإنما في الوقت ذاته تتأثر هذه المعتقدات والممارسات بالحالة القائمة في المكان الجديد كنتيجة للحياة والعيش وتعرض بشكل ما للتغيير؛ وبذلك فإن البنى الدينية للمهاجرين تكتسب صفة محلية^(٣١).

إن ظاهرة الهجرة تضع الفرد في مواجهة تأثيرات وتفاعلات واسعة وكثيرة ابتداءً من التفكير والسلوك والتصرفات الشخصية، وحتى الحياة الثقافية عامة. والظاهرة الأخرى التي تتعرض لتأثيرات التغيير في هذه العملية هي مفهوم الدين والتدين. فالتدين يتعرض للتغيير مع تغير البيئة الثقافية؛ لأن التدين والحياة الدينية منفتحة على التفاعل والمؤثرات الاجتماعية. وبعبارة أخرى فإن تفسير الدين والتدين يمتلك خاصية تعبيرية متقلبة مرتبطة بالعمليات والعلاقات الاجتماعية والثقافية^(٣٢).

Korkmaz, "Göç ve Din", s. 355, 360 (٢٨)

Çelik, "Göç, Kentleşme ve Din", s. 305, 306 (٢٩)

Fenggang Yang, Helen Rose Ebaugh (2009), "Yeni Göçmen Dinlerindeki Değişimler ve Küresel Etkileri", çev. İhsan Çapcıoğlu içinde: Din Sosyolojisi (Klasik Ve Çağdaş Yaklaşımlar), editör:

Bünyamin Solmaz, İhsan Çapcıoğlu, Çizgi Kitabevi, Konya 2009, s. 125

Caroline Plüss (2012), "Göç ve Küreselleşen Din", çev. İlkay Şahin, içinde: Din Sosyolojisi (٣١)

(Yaşadığımız Dünya), der. Peter B Clarke, İmge Kitabevi, Ankara 2012, s. 305

Çelik, "Göç, Kentleşme ve Din", s. 298, 300 (٣٢)

إن الحقيقة الأساسية للتفاعل بين الهجرة والدين/التدين التي تشمل جميع الخيارات المحتملة المتعلقة بالجانب الإيجابي أو السلبي ومن جهة أخرى بالجانب النوعي والكمي هي ظاهرة «التغيير». فالطبيعة الحركية لحادثة الهجرة تجلب معها تغييراً ذو أبعاد كثيرة. وإن الهجرة في هذا السياق تؤثر على شكل ومحتوى التدين والدين المؤسسي، ويمكن أن يحدث فيه تغييراً «بشكل ما». فالدين، والمتدين، والتدين في مرحلة ما بعد الهجرة يختلف عما كان عليه قبلها وليس ذاته؛ إذ يتعرض للتغيير. وإن هذا التغيير الذي يظهر مع عملية الهجرة يمكن أن يتسبب أحياناً في زيادة التدين، وأحياناً في تناقصه. وهناك احتمال قوي أن ينتهي الانتقال من واقع حياة أكثر تقليدية إلى سياق اجتماعي أكثر علمانية، أن ينتهي بزيادة العلمانية، وتناقص التدين^(٣٣).

• التكيف والصراع الثقافي:

يكمن في أساس الحياة الاجتماعية ووعي بالعيش المشترك. فالناس بسبب حاجاتهم المتعددة يلتقون معاً في بوتقة واحدة، ويشكلون مجتمعاً، ويعيشون معاً بصورة جماعية. والمجتمع هو وحدة إنسانية أقام فيما بينه تفاعلاً واتصلاً. ومن هذه الناحية فإن الناس في المجتمع مرتبطون ببعضهم وتسد بينهم علاقات وصلات معينة. فالتواصل، والتفاعل المتبادل في غاية الأهمية سواء بالنسبة للفرد، أو للجماعة. وبإمكان الأشخاص والجماعات إقامة الكثير من العلاقات فيما بينهم ومن ثم تنمية هذه العلاقات وتطويرها. فالمجتمع شبكة واسعة ومعقدة من العلاقات الاجتماعية. والتفاعل يظهر داخل هذه الشبكة. ومن الممكن أن ينظر إلى العلاقات الاجتماعية بوصفها علاقات فردية، ومع ذلك يمكن أن ينظر إليها بوصفها علاقات وتفاعلات جماعية في الوقت نفسه. ولحل هذه الشبكة من العلاقات القائمة في المجتمع لا بد من إجراء تجريدات معينة من علاقات الإنسان الملموسة. وفي نهاية التجريد ندرك أن وضع الأشخاص والجماعات قد تداخل وامتزج مع الدور والعملية^(٣٤).

إن أحد أشكال التفاعل في المجتمع الذي نحدده كمجموعة علاقات هو العمليات الاجتماعية. ويعرف جوزيف فيشر (Joseph Fichter) العمليات الاجتماعية أنها أشكال التفاعل الاجتماعي التي يمكن تجسيدها وقولبتها والتي تشمل كافة الأدوار الاجتماعية للأشخاص. فالعملية الاجتماعية وفقاً لرأيه تشمل التصرفات والتعاملات القائمة بين شخصين أو أكثر والمشاركة في آن واحد، وإن العمليات الاجتماعية الأساسية هي التعاون، والعمل المشترك، والتكيف، والتوافق، والصراع، والتنافس، والخلاف. فهذه الأنماط من السلوك علاقات متقابلة داخل المجتمع^(٣٥).

(٣٣) Korkmaz, "Göç ve Din", 2013

(٣٤) Joseph Fichter, Sosyoloji Nedir?, çev. Nilgün Çelebi, Anı Yayıncılık, Ankara 2004, s. 123

(٣٥) Fichter, Ssosyoloji Nedir?, s. 124, 126

ويرى فيتشر أن أكثر أصناف العمليات الاجتماعية شيوعاً تتشكل من تلك التي تعمل في اتجاهين متعاكسين. فهذه العمليات هي عمليات جامعة، وعمليات مفرقة في آن معاً. فالعمليات الجامعة والرابطة هي التعاون، والتآلف/التكيف، والتقبل. وأما العمليات المفرقة فهي الصراع، والخلاف، والتنافس. وإن العمليات الجامعة أو الموحدة حواضن تفاعلية جُمع فيها الأشخاص، وجُعلوا أكثر توحداً وتلاحماً واندماجاً. وأما العمليات المفرقة أو المفسدة للوحدة فهي العمليات التي يبتعد فيها الناس عن بعضهم، ويصبحوا أقل اندفاعاً للاتحاد والتعاون والتعاقد. ووفقاً لرأي فيتشر فإن العمليات الجامعة تعبر في كل وقت عن الفضائل الاجتماعية المتعلقة بالحق والمحبة، وأما العمليات المفرقة فإنها تعبير عن مواطن القصور والخلل الاجتماعي المتعلق بالظلم، والكرهية^(٣٦).

إن التشابه هو عملية تأسيس علاقات يقوم بها أشخاص يمتلكون ماضياً إثنياً مختلفاً ومتعدد داخل مجتمع ما دون أي ضغط أو إكراه فيبدون وكأنهم أعضاء جماعة واحدة منذ زمن قديم، والحفاظ على استمراريتها. ومع كون التماثل من حيث النتيجة عملية تكوين ثقافة ما إلا أن هذا الأمر ليس مطلقاً؛ إذ أن بعض المجموعات الاثنية/العرقية تبقى محافظة على خصائصها الثقافية داخل المجموعة الجديدة التي انضمت إليها^(٣٧).

لكي تصبح الاختلافات والتباينات داخل المجتمع غنى، وتبقى كذلك غنى للمجتمع لا بد أولاً من أن تبدي العناصر الثقافية والأفكار المختلفة احتراماً وتقديراً تجاه القيم الجوهرية للثقافة السائدة والمهيمنة في المجتمع. وبعبارة أخرى؛ فإن الاختلافات عندما تعبر عن ذاتها وتثبت وجودها في المجتمع تكون في الوقت نفسه مجبرة على التكيف والانسجام مع القيم الخاصة والجوهرية للثقافة الرئيسية السائدة. وذلك لأن أعضاء أي مجتمع من المجتمعات بحاجة دائمة إلى قيم مشتركة كي يستطيعوا العيش بأمان وسلام. وإن الثقافة الرئيسة أو الثقافة السائدة والمهيمنة هي المرجع الأساس الذي من شأنه تأمين هذه القيم المشتركة^(٣٨). وفي هذا السياق فإن القواعد والمبادئ السائدة داخل مجتمع ما تعكس القيم الأساسية لذلك المجتمع. وإن إثبات الوجود داخل مجتمع ما والحفاظ عليه دون صراع وصدام يجعل التوافق والتكيف مع هذه القيم الأساسية، واتباع القواعد السائدة في ذلك المجتمع، وبعبارة أخرى الاندماج والتلاحم المعياري أمراً إجبارياً.

إن الاندماج المعياري يعني ضبط الأشخاص الذين يعيشون في مجتمع لأعمالهم وتصرفاتهم وسلوكياتهم

Fichter, Sosyoloji Nedir?, s. 127-128 (٣٦)

İbrahim Arslanlıoğlu, Genel Sosyoloji, Gazi Kitabevi, Ankara 2012, s. 101 (٣٧)

Mimar Türkkahraman, Hüseyin Tutar, "Sosyal Değişme, Bütünleşme ve Çözülme Bağlamında (٣٨) Toplumda Farklı Kültür ve Anlayışların Yeri ve Önemi", Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi

.Dergisi, cilt: 1, sayı: 1, 2009, s. 11

وتنظيمها بما يتفق مع معايير ذلك المجتمع. فالمعايير تضمن التفاهم على الأفكار والقيم؛ لأن القواعد تشكل جزءاً مهماً من الثقافة في المجتمع^(٣٩). لذا فإن ضمان الاندماج والتماسك المجتمعي يجعل اتباع القواعد السائدة في مكان ما والالتزام بها أمراً واجباً على كل الأشخاص المتواجدين في ذلك المكان. وهذه الحالة تحول دون حدوث المشكلات الاجتماعية. ولكن مع ذلك ما ينبغي أن يتحقق الاندماج في إطار القواعد فقط. وكذلك ينبغي أن لا يغيب عنا عدم إمكانية الحديث عن الاندماج بالمعنى المطلق في أي مجتمع من المجتمعات.

إلى جانب دور القواعد في عملية الاندماج سواء داخل المجتمع الواحد أو بين مجتمعين مختلفين هناك تأثير واضح للعناصر المعنوية أيضاً، مثل الدين. ومن هذه الناحية فإن أحد العناصر المهمة في الاندماج الاجتماعي هو الاندماج المعنوي. إن الشرط المهم في الاندماج المعنوي للشعوب التي تعيش في مناطق جغرافية مختلفة وتلتقي مع بعضها هو أن يكون لديها وعي بتشكيلها لأمة من ناحية التاريخ، والثقافة، والقيم المعنوية. فيمكن أن يبدي الناس الذين يعيشون معاً تبايناً واختلافاً في الأعراف، والعادات، والتقاليد، والموسيقى والأغاني، والألعاب، والفنون اليدوية، وحتى في اللغة^(٤٠). ولكن عندما يكون هناك وعي أو تصور حول تشكيلهم أمة فيما بينهم يتحقق وقتها الاندماج المعنوي. كما أن الاندماج المعنوي يعد أهم وأفضل ثمار الاندماج الاجتماعي فإنه كذلك ضرورة مهمة للانسجام والتآلف الاجتماعي. ويلعب الدين هنا دوراً مركزياً. لأن تأثير الأديان على المجتمعات، والثقافات، والحضارات ومكائنها في غاية الأهمية.

إن الروابط المجتمعية وروابط مؤسسة على القيم المشتركة. ولذلك فإن أوجه التقارب، والقيم المشتركة، والوحدة والتضامن داخل المجتمع أهم بكثير من أوجه الخلاف، وذلك من ناحية وجود المجتمع والحفاظ على استمراريته. فالأجزاء أو الشرائح المختلفة لمجتمع من المجتمعات مضطرة إلى امتلاك وعي أو مفهوم السعي للتوحد والاندماج في كيان واحد. فيجب على المجموعات الصغيرة داخل المجتمع ضبط وتنظيم قيمها، وأهدافها بشكل يتوافق وينسجم مع القيم والغايات النهائية للمجموعة (المجتمع) الأكبر منها، والمحيط بها والحاضنة لها. وإذا لم يتحقق هذا التنظيم والانسجام فلن يستطيع المجتمع الاستمرار في ظل وجودها بسلام، كما أنها ستعجز عن الوصول إلى الهدف المنشود الذي يتطلع المجتمع لبلوغه^(٤١). وفي هذا الإطار ينبغي على المجموعات الأصغر تعلم ثقافات المجتمع الأوسع الذي تتواجد فيه، وكذلك تعلم لغته. وإلا فإن الأمر سيؤدي إلى فتح الباب أمام مشكلات خاصة لهم، وللمجتمع على وجه العموم. إن معرفة الفرد الذي يعد شخصية اجتماعية لثقافة ذلك المجتمع والمسؤوليات الملقاة على عاتق أفرادها والتصرف بما يناسبه، وبناء علاقات سليمة أمر ضروري من جهة منع حدوث الفوضى الاجتماعية.

.Arslanloğlu, Genel Sosyoloji, s. 101 (٣٩)

.Arslanloğlu, Genel Sosyoloji, s. 101-103 (٤٠)

Türkkahraman, Tutar, "Sosyal Değişme, Bütünleşme ve Çözümle Bağlamında Toplumda Farklı (٤١)

.Kültür ve Anlayışların Yeri ve Önemi", s. 2

نتائج البحث:

• أسباب اختيار المهاجرين السوريين لتركيا:

أكد اللاجئون السوريون الذي يقطنون في المخيمات خلال دراسة أجريت بشأن المهاجرين السوريين أن ظروف المخيمات القائمة في تركيا أفضل بالمقارنة بما هو قائم في لبنان والأردن. وأما نتائج الاستطلاع الذي أجري مع تسعمائة وخمسة وثلاثين لاجئاً (٩٣٥) المقيمين في «المخيم» وفي «المنازل المسبقة الصنع» المقامة في مدن حران، وآجكا كاله التابعين لمحافظة أورفا فقد سلطت الضوء على أسباب الرغبة في السكن بتركيا.

إن أول أسباب اختيار اللاجئين السوريين لتركيا هو الثقة والتعاطف الذي يشعرون به تجاه رئيس الجمهورية رجب طيب أردوغان، وذلك بنسبة (٤٠٪، ٣٣). ويأتي في المرتبة الثانية القرب من الحدود التركية (٣١٪، ٠). ومن بين العوامل الدافعة للجوئهم إلى تركيا هو إحساسهم بالقرب من الشعب التركي وروابط القربى. ويعبر السوريون عن سرورهم ورضاهم عن الإقامة في تركيا ويوجهون الشكر للشعب التركي، وذلك خلال اللقاءات التي تمت مع اثنين وسبعين (٧٢) سورياً ممن يعيشون خارج المخيمات في غازي عنتاب، وكلس، وهاتاي، واسطنبول، وإزمير، ومرسين^(٤٢) في إطار الدراسة التي قام بها مراد أردوغان باسم «السوريون في تركيا: التقبل والتكيف الاجتماعي»^(٤٣).

كنت أراقب وأتعرف على الفعاليات التعليمية للسوريين في كل المخيمات. كان يوجد هنا ممثلون عن الأمم المتحدة. وقد قال: إنهم شبهوا المخيمات القائمة في تركيا بفنادق خمس نجوم مقارنة بغيرها من البلدان. وهذه الحالة جعلت تركيا أكثر جاذبية. وإن سياسة الحكومة صارت مؤثراً إضافياً (عثمان، محمد)^(٤٤).

لم تكن التسهيلات التي توفرت في تركيا سواء من قبل الشعب أم الحكومة موجودة في أي دولة أخرى (عثمان، خالد أحمد، نهال، محمد، عبد العزيز).

ويضيف عثمان قائلاً: اشتركت في مؤتمرات في إلانغ (Elazığ) وفي ملاطية وإسطنبول وأضنة. وهذه

(٤٢) Mahmut Kaya, "Komşuda Misafirlik: Suriyeli Sığınmacılarca Kurulmuş Mülteci Derneklerinin Perspektifinden Türkiye’de Yaşamak”, The Journal of Academic Social Science Studies, Autumn III, 2015, s. 263-279, Ayrıca bakınız: Mehmet Güçer, Sema Karaca, O. Bahadır Dinçer, Sınırlar Arasında Yaşam Savaşı: Suriyeli Mülteciler, USAK Sosyal Araştırmalar Merkezi, Mayıs 2013
(٤٣) Murat Erdoğan, Türkiye’deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum, Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, Ankara 2014

(٤٤) الأسماء الواردة بين قوسين هي أسماء الأشخاص الملتقى بهم. وتم إيراد جدول في نهاية المقالة يبين أحوال الأشخاص. يعود الاسم الأول المقدم داخل قوسين مع البيانات لصاحب الكلام، وأما الأسماء الأخرى فهي للإشارة إلى أنهم تحدثوا بكلام مشابه.

هي المؤتمرات التي نظمت للسوريين تحت اسم «ليل السوريين»، وكانت القاعات في كل منها تعج بالحضور. وكان هناك المئات ينتظرون حتى خارج قاعة المؤتمر الذي اشتركت فيه، وذلك في «ليل السوريين» المنظم في إسطنبول. وهذا يدل على المحبة التي يكنها الأتراك للسوريين الذين يصفونهم بـ «إخوتنا» (عثمان).

إن بين سوريا وتركيا روابط وثيقة وعميقة أبعد من كونها دولتين متجاورتين. فبين الدولتين علاقات اقتصادية، وروابط تاريخية وثقافية. وكذلك هناك روابط القربى بين مواطني الدولتين. وإن هذه العلاقات والروابط بين تركيا وسوريا جعلت تركيا خياراً مهماً ومحظى بالأولوية على غيرها. ومن بين الأمور التي جعلت تركيا أولوية لدى اللاجئين هي توليها مهمة تقديم حلول لمشكلاتهم الأساسية مثل: المأوى، والأمان. ومن هذه الناحية شكلت تركيا كميناء آمن خياراً جيداً بالنسبة للمهاجرين السوريين. فهناك عوامل متعددة أثرت على اختيارهم تركيا للتوجه إليها منها السياسة الإيجابية التي اتبعتها الحكومة القائمة في تركيا تجاه النازحين السوريين، والترحاب الحار الذي أبداه الشعب في تركيا من استقبال اللاجئين والاهتمام بهم، ومد يد العون لهم، وبالإضافة إلى ذلك نظر المهاجرون السوريون لتركيا كبوابة للهجرة إلى أوروبا.

• دور الدين في عملية التكيف:

استيطان المهاجرين في المكان الجديد لا يعني بالنسبة لهم انتهاء المشكلات. فهناك الكثير من المعضلات تظهر في ميادين الحياة الجديدة، والتي يجب عليهم مواجهتها. وإحدى هذه المشكلات هي التكيف مع المجتمع الجديد، ومع ثقافة هذا المجتمع ونمط حياته. فمن المهم للغاية استمرار المجتمعين المختلفين في حياتها بشكل منسجم ومتآلف. وسوف تساعد القيم المشتركة بين المجتمعين ووجود التشابه في الماضي التاريخي والثقافة على تجاوز عملية التوافق والتآلف بشكل أيسر. وفي هذا الإطار فإن كون غالبية الشعبين - سواء التركي أم السوري - من المسلمين فتح الباب أمام الدين الإسلامي للعب دور مؤثر في عملية تآلف المجتمعين والتكيف معاً:

لقد سهل تدين السوريين وبشكل خاص حرصهم في مسألة الصلاة، وارتداء لباس متوافق مع الدين، مثل ارتداء النساء السوريات للحجاب، كل ذلك سهل تقبل الأتراك لنا (عثمان، خالد أحمد).

يوجد الآن في تركيا مليونان وسبعمائة وخمسون ألف سوري (٢٧٥٠٠٠٠). وهناك أسباب كثيرة تقف وراء اختيار السوريين لتركيا على غيرها من الدول كوجهة لهم. فقد كان ينظر الأتراك إلينا باعتبارنا مهاجرين. فكان الأمر كذلك وخاصة في السنوات الأولى للهجرة والنزوح (أحمد، محمد).

لا نشعر بأننا منبوذون في تركيا. وبالأخص لدى المتدينين فلا نشعر بالنبذ والتهميش أبداً. وأما لدى غير المتدينين، والذين يحملون رأياً أو يتبنون توجهاً معارضاً للتوجهات السياسية للحكومة الحالية فنشعر بالنبذ والإقصاء (أحمد، محمد، عثمان).

بعد القدوم إلى تركيا تغيرت نظرة السوريين إلى الأتراك على نحو إيجابي. فنمت وتطورت الأخوة الإسلامية. فقد كانوا يطلقون تسمية الأجنبي على غير العرب، أما الآن تغير الأمر، إذ يقولون عن الأتراك «إخوتنا المسلمون» (إبراهيم، بهزام).

إن الأمر الذي لاحظته على السوريين في تركيا هو: أن الدين يزيد من ترابطهم في الغربية، ويقربهم من بعضهم. وبناء على ذلك فإنهم يهتمون بالشؤون المشتركة، ويجمعون فيما بينهم. ولذلك فإن ما يؤكدون عليه باستمرار هو الدين والإسلام (إبراهيم).

إن للهجرة جانب عملياتي تتم تجربته من قبل الناس. فالهجرة ليست مجرد مفارقة الإنسان لدولة ما والوصول إلى دولة أخرى، كما أن الحدود المجتازة ليست مجرد حدود لدولة ما. إذ إن ترك دولة ما ومغادرتها تعني ترك الحياة اليومية، ترك العادات والتقاليد، والاستعدادات والطباع المكتسبة والمتجذرة. والعادات كسلوك اجتماعي «مجسد، متحول إلى جسد» يُعد بالنسبة للشخص «البيت الذي يقطنه، وتصوره ووعاه مليئاً بالمعاني والمفاهيم والمصالح والمنافع المباشرة»^(٤٥). والناس في الهجرة الاضطرارية يخوضون تجربة ترك بيوتهم والمنافع والمصالح والمفاهيم والمعاني التي تحملوها في سبيل إيجادها الكثير من المشاق والصعاب، وتأسيس بيت جديد في وسط ثقافي جديد. وهذه العملية تمثل حالة اجتياز للحدود الثقافية، وإخلال بها، وتوسعتها، وإعادة تشكيل الحياة اليومية المعتادة، ومتعلقة أيضاً بالاضطرار لإعادة بناء البيئة الاجتماعية^(٤٦). ويلعب الدين دوراً مهماً ومؤثراً في عملية إعادة تشكيل الحياة اليومية، وإعادة بناء البيت هذه. لأن الدين بالنسبة للمؤمنين آلية مهمة للواقع الاجتماعي المراد تأسيسه، وتجربة مشتركة تقرب الذين يتشاركون البيئة ذاتها من بعضهم البعض.

يتبين مما تقدم أن الدين يلعب دوراً مهماً في عملية الاندماج بين مجتمعين مختلفين. فإحدى أهم الوظائف التي يقوم بها الدين في المجتمع هي تحقيق الاندماج والتآلف في المجتمع. إذ الدين يلعب دوراً مركزياً في تماسك ووحدة المجتمع وتعاونته وتعاضده. فللدين تأثيرات مهمة على المجتمعات، والثقافات، والحضارات الإنسانية. ويمكن القول في هذا السياق إن للدين مكانة وتأثيراً مهماً كما رأينا فيما سبق في عملية التكيف بين المهاجرين السوريين والشعب التركي. فكما أن الدين يقوم بدور الوسيط بين الشعبين ويخفف من الصدام بينهما، فإنه يلعب دوراً مؤثراً في قبول وضع السكان المحليين وحالاتهم، وفي تأمين تقديم السكان المحليين المساعدات والإغاثة والتسهيلات اللازمة للمهاجرين. وإن كافة الدراسات والأبحاث الميدانية التي أجريت وتجري في مختلف المحافظات التركية تؤكد هذه النتيجة وتؤيدها^(٤٧).

Pierre Bourdieu, L. Wacquant, Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar, çev. Nazlı Ökten, İletişim (٤٥) .Yayınları, İstanbul 2003, s. 119

Hatice Şule Oğuz, "Kültürlerarası Karşılaşmaların Uzak İhtimali: Sığınmacılık Deneyiminde (٤٦) Gaziantep Örneği", Tesam Akademi Dergisi – Turkish Journal of TESAM Academy, Temmuz - July 2015, 2 (2), s. 130

Hıdır Apak, Suriyeli Göçmenlerin Uyumu ve Gelecek Beklentileri: Mardin Örneği, (Yayınlanmamış (٤٧) Yüksek Lisans Tezi), Mardin Artuklu Üniversitesi, SBE, Mardin 2014

ويتبين من الوقائع أن الدين قدم خياراً مهماً من ناحية درء المخاطر وتبديد مشاعر انعدام الأمان التي واجهها المهاجرون السوريون في تركيا. فالدين كمصدر للأمان والمفاهيم قدم بيئة آمنة للمهاجرين بشأن ما واجهوه من مصاعب في الظروف الجديدة. ويمكن أن يكون الدين أهم مرجع بشأن مساعي مجموعات المهاجرين السوريين في تحقيق تماسكهم داخل البيئة الجديدة، وخاصة ما تم التنويه إليه بالنسبة لما يحتاجون إليه من الإحساس بالأمان ومساعي إثبات الوجود في الوسط الجديد. وبذلك فإن الشيعين سواء المهاجرون أو السكان المحليون يعملون على تجاوز عملية التكيف مع الظروف الاجتماعية الجديدة بالاستفادة من قدرة وخاصة الدين التوحيدية والجامعة، ويبدل السوريون جهوداً لتجاوز مشكلة إثبات الوجود في البيئة الاجتماعية الجديدة بالمرجعية التي وفرها لهم الدين.

• عوامل أخرى مؤثرة على الاندماج الاجتماعي:

إن الحاجات تدفع الناس وتجبرهم على التلاقي والتعايش بشكل جماعي. فالناس من هذه الناحية مترابطون ومتعلقون ببعضهم البعض. وعندما تجتمع مجموعة من الناس يقيمون فيما بينهم أشكالاً من التواصل، ويحدث بينهم تفاعل وتأثير متبادل. وإن التواصل والتفاعل المتبادل يجعل تكيف الناس وتآلفهم مع بعضهم أمراً ضرورياً. وتعد أشكال الخطاب الدائرة حول الحق والفضيلة في غاية الأهمية من أجل قيام الأفراد المكونين لنسيج المجتمع بالأنماط السلوكية المحققة للتعاون والتآلف والتوافق والتقبل، والتي تسمى بالعمليات الجامعة والموحدة من أجل ظهور وشيوع هذه الأنماط داخل المجتمع. وفي العلاقة بين المهاجرين السوريين والشعب التركي يمكن رؤية ظهور قوالب من أشكال التعاون والتقبل المتبادل وتأثير التشابه الثقافي والاندماج النوعي والمعنوي في عملية الاندماج بصورتها العامة.

• الماضي المشترك:

لا يُعدُّ الدين المؤثر الوحيد في عملية اندماج الشعب التركي والشعب السوري، وإنما هناك مؤثرات أخرى إضافة إلى الدين مثل: امتلاكها ماضي مشترك، والتشابه الثقافي بينهما:

لم يكن جدي يذهب إلى حلب من أجل التسوق، وإنما كان يأتي إلى كلس وعتاب. فكانت ثقافتنا واحدة. وقد استشهد أحد أجدادي في معركة (تشاناق قلعه). ويرد اسمه في لائحة أسماء الشهداء باسم «إسماعيل الحلبي». واستشهد أحد أجدادي أيضاً في الموصل مع الجيش العثماني (عثمان).

هناك أوجه تشابه كثيرة بين السوريين والأتراك مثل: الثقافة، والفكر والعقيدة، والآراء، والطعام والشراب، واللباس. فهذه المناطق الحدودية واحدة وقريبة جداً من بعضها (محمد).

عندما كان الشعب السوري قبل هذه الأحداث (قبل ٢٠١١) يشاهد أحد المواطنين الأتراك في سوريا

كان ينظر إليه وكأنه أحد إخوته الذي لم يره ويلتقي به منذ وقت طويل. وكان يقول أحدهم «أتركي؟» مُظهرًا محبته له وسروره برؤيته. لأن ماضيها وشعبنا كان واحداً (عثمان، أسماء).

نحن إخوة وشعب واحد، ولا فرق بيننا. وهناك الآن في سوريا، في الشام منطقة تسمى بمنطقة «الأترك». وفي سوريا يوجد تركمان، وجبل التركمان، وحي التركمان، والحي التركي. وعندما كنت أدرس في الشام عام ١٩٩٣ كنت ألتقي بمواطنين سوريين أتراك كبار السن لا يعرفون العربية (عثمان).

عندما تلتقي شعوب مختلفة تمتلك جملة من الاختلافات والتباينات الثقافية فإن تصورهم وسعيهم لتشكيل أمة بجملة من الخصائص المشتركة مثل التاريخ والثقافة، والقيم المعنوية يبرز كمؤثر مهم في تحقيق وحدة هذه الشعوب وتعاونها. وهذا يؤكد أن امتلاك الشعب التركي والمهاجرين لقيم وماغ مشترك مثل الدولة العثمانية إلى جانب العقيدة المشتركة يُعتبر من المؤثرات المسهلة لتألفهم وتكيفهم معاً.

كانت العناصر العرقية في هذه المنطقة قبل الحرب العالمية الأولى متداخلة مع بعضها البعض، وتعيش كشعب واحد. وفرقت الحدود المرسومة بعد الحرب بين هذه الشعوب. ومع ذلك فإن وعي سكان هذه المنطقة بامتلاكهم ماضياً مشتركاً وأنهم أمة واحدة بقي حياً. وقد أثرت هذه الحالة إيجاباً على تكيف وعيش المجتمعين اللذين التقيا مجدداً بسبب الهجرة واللجوء.

• الاندماج المعياري:

إن القواعد والمبادئ القائمة في مجتمع ما مرتبطة بالقيم الأساسية لذلك المجتمع. وإن العيش داخل مجتمع ما بشكل منسجم ومتكيف يفرض على الأفراد في ذلك المجتمع ضبط وتنظيم أعمالهم وتصرفاتهم وسلوكياتهم بحيث لا تتعارض ولا تتنازع مع القيم الأساسية للمجتمع المذكور، واتباع القواعد والمبادئ والمعايير السائدة فيه. ويمكن ملاحظة هذه الحالة في تصرفات وسلوكيات المهاجرين السوريين:

نقول جميعاً: «نحن ضيوف في تركيا، وعلينا ألا نفسد حياة الناس ونقلق راحتهم. وعلينا أن نحافظ على النظام الاجتماعي لتركيا ونحترم قوانينهم وتقاليدهم. وأن نحرض على عدم إلحاق أي ضرر وأذى بالناس. وإننا نتحدث عن ذلك في كل تجمع، وكل نشاط اجتماعي نقوم به. ونفكر في هذا الأمر في كل تصرف أو عمل نقوم به» (أحمد، خالد أحمد، فاطمة).

يمكن للمهاجرين السوريين إقامة علاقات سليمة في تركيا، والعيش بسلام وهدوء من خلال اتباع القواعد والمبادئ التي تنطبق على الجميع. وبالأصل يتبين من الحديث المذكور أنفاً أنهم مهتمون بالتكيف والانسجام مع المجتمع. وأنهم يعتبرون «الالتزام بالقواعد والمبادئ» خياراً جيداً لحل مشكلاتهم. ويتبين من التصريحات الواردة في الأعلى أن الالتزام بالقوانين والقواعد الاجتماعية يأتي لصالح المهاجرين. وكذلك يظهر

من الحوارات أن النازحين مدركون للمسؤوليات الملقاة على عاتقهم، وأنهم يتصرفون وفقاً لما هو منتظر منهم. ومع ذلك، فإن الالتزام بالقواعد والمبادئ ليس عاملاً كافياً وحده من أجل تحقيق الانسجام والاندماج الاجتماعي. وإنما ينبغي من أجل دمج المجتمع مع بعضه، وتأسيس علاقات أكثر قرباً أن تتدخل مؤثرات أخرى ماعدا المبادئ والمعايير مثل التماثل/ التشابه الثقافي.

ج. التماثل/ التشابه الثقافي:

إن المجتمع عبارة عن وحدة بشرية تنطوي على تفاعل وتأثر مستمر. وإذا ما نظرنا من هذه الزاوية فإن ظهور تفاعل مع ظاهرة الهجرة بين المهاجرين والسكان المحليين وحدوث تماثل وتشابه بينهم يُعد عملية طبيعية. وإن المهاجرين السوريين بصددهم تحقيق تكيف واندماج مع ثقافة الأتراك إلى جانب الحفاظ على خصائصهم الثقافية من أجل التكيف مع المجتمع التركي طواعية دون أي ضغط أو إكراه. فحماية النظام السائد في المجتمع مرتبط بإبداء العناصر الثقافية المختلفة القاطنة في مكان ما الاحترام للقيم الجوهرية والأساسية للثقافة المهيمنة على ذلك المجتمع. إلا أن هذا الأمر لا يعني التخلي عن الاختلافات والتباينات الثقافية الذاتية والقضاء عليها. فهذه العناصر الإثنية المختلفة إذ تحافظ من جهة على وجودها وإثبات نفسها باختلافاتها وخصائصها الثقافية الذاتية، فإنها من جهة أخرى تعيش في حالة من الانسجام والتآلف مع القيم الأساسية للثقافة السائدة. فالحفاظ على استمرارية حياة أعضاء مجتمع ما بحالة من الأمان والطمأنينة مرتبط بالقيم المشتركة. وإن الثقافة الأساسية أو الثقافة السائدة والمهيمنة مصدر مهم لتأمين هذه القيم المشتركة:

لقد حدث تغير في نمط لباس السوريين. فنحن كنا نرتدي ثوباً طويلاً سابغاً الجسم يسمى «الجلابية». وكان يرتدي هذا النوع كبار السن بشكل خاص. وبعد المجيء إلى تركيا لم يبق لهذا الثوب وجود إلا في حالات نادرة. فأنا لا أتذكر أن أي لبس قميصاً وبنطالاً (طقماً) في سوريا، بينما الآن يرتديها أبي وهو يقول: «علينا أن ننسجم مع الناس، ولا نبدو مختلفين» (عثمان، محمد، عبد العزيز).

ها نحن ننظم حياتنا بما يتلاءم مع حياة الأتراك. وتتكيف مع طبيعة وشكل عملهم، وشروطهم وظروفهم (خالد أحمد، بهزائم).

نساءنا السوريات يرتدين عادة لوناً واحداً، ويضعن حجاباً بعيداً عن الزركشة، ويكون بشكل عام باللون الأسود. وأما النساء التركيات فتفضلن بشكل عام تعدد الألوان والثياب والحجاب المطرز والمزركش. والآن أنظر فأجد أن السوريات بدورهن بدأت ارتداء الثياب الملونة والمزركشة. ولكن في الفترات الأخيرة بدأت النساء التركيات أيضاً في ارتداء الثياب على نمط النساء السوريات (فاطمة، أسماء).

بدأت الفتيات السوريات بتعليق أشياء مثل الخرز في أنوفهن. فأنا لم أصادف أبداً مثل هذه الأمور في سوريا. ولا ترضى أي أم بذلك الشيء لابتنتها (نهال).

إن التأثر/ التفاعل الاجتماعي ليس ذا جانب واحد. إذ إن العلاقات الاجتماعية تولد تفاعلاً متبادلاً. فالشعب المحلي إذ يؤثر بثقافته وأنماط حياته على المهاجرين من جهة، فإنه من جهة أخرى منفتح على تأثيرات المهاجرين أيضاً:

كان لدينا الكثير من الفتيات اللاتي يضعن على رؤوسهن الحجاب وفي الوقت نفسه يرتدين السراويل الضيقة، فكان هذا الأمر عادة شائعة جداً. ولما جئنا إلى تركيا لم يكن هذا النمط من الثياب في رأبي منتشرًا كثيرًا. وأما الآن فقد انتشر هذا النمط بين الأتراك على نطاق أوسع بتأثير من الفتيات السوريات (نهال).

ليس هناك اندماج بالمعنى المطلق في أي مجتمع من المجتمعات. فلا يمكن الحديث عن الاندماج والامتزاج التام بين مجتمعين متباينين بشكل من الأشكال. إلا أن الروابط المجتمعية تبنى على القيم المشتركة. فأوجه التقارب في المجتمع، والقيم المشتركة، والتعاون والتعاقد مهم لأجل استمرارية المجتمع أكثر من الاختلافات والتباينات.

إن الوعي بمسألة التوحد في كتلة واحدة أمر ضروري لكافة عناصر المجتمع. فيجب على المجموعات الأصغر داخل المجتمع ضبط وتنظيم وتحديد قيمهم، وأهدافهم بشكل يتوافق وينسجم مع القيم والغاية النهائية للمجموعة (المجتمع) الأكبر منه، والمحيط بها والحاضنة لها. وبدون تحقيق هذا التنظيم والانسجام لن يستطيع أعضاء المجتمع الاستمرار في وجودهم وحياتهم بسلام، كما أنهم سيعجزون عن الوصول إلى الهدف المنشود الذي يتطلعون لبلوغه. فمصدر الغموض والريبة التي تسود في اللقاءات والمواجهات الاجتماعية المختلفة هو عدم التعارف بالشكل الكافي، والمواقف المسبقة التي يتخذونها بحق بعضهم، والجهل باللغة التي تُعد العنصر الأساسي للتواصل والتفاهم. وبناء على ذلك ينبغي على النازحين السوريين لسد الطريق أمام حدوث المشكلات الاجتماعية تعلم ثقافات ولغة الشعب التركي، وتحقيق الانسجام مع ثقافة الأتراك والتكيف معها. وفي هذا الإطار يمكن رؤية تفاعل بين المهاجرين السوريين والسكان المحليين وتمائل ثقافي. ويُفهم من ذلك أن المهاجرين قد أقدموا على التصرف بما يتلاءم مع ثقافة السكان المحليين بهدف تحقيق الانسجام والتكيف معهم.

مشكلات المهاجرين السوريين في عملية الاندماج:

خلال عملية الهجرة الاضطرارية يُجبر اللاجئون على ترك بيوتهم وعائلاتهم وأصدقائهم وأحبائهم ونسق حياتهم اليومية وعاداتهم وتقاليدهم التي ترسخ في وعيهم واحتواؤها وفق مفاهيمهم ومصالحهم. وفي هذا السياق يحاول اللاجئون إثبات وجودهم في ساحة لم يشتركوا في إنشاء مفهومها وفحواها، أو لم يتدخلوا في إنتاج فحواها، أو اضطروا اضطراراً إلى تأسيس الفحوى^(٤٨). إلا أن الأمر ليس بالعملية السهلة. وذلك لأن

(٤٨) أوغوز، "الاحتمالات البعيدة لمواجهة الثقافات: على ضوء تجربة اللجوء، غازي عنتاب نموذجاً"

Karşılaşmaların Uzakİhtimali: SığınmacılıkDeneyiminde Gaziantep Örneği Kültürlerarası) ص. ١٦٢.

الهجرة، كعملية تغير اجتماعي، تفتح الباب أمام ظهور جملة من المشكلات الاجتماعية، والاقتصادية، والسياسية. وهناك أيضاً جملة من المشكلات التي يجلبها التقاء مجتمعين مختلفين. وبناء على ذلك فإن هناك جملة من المشكلات الاجتماعية والاقتصادية والسياسية التي يجب على الشعوب الملتقمة تجاوزها والتغلب عليها. وإن إحدى المشكلات التي يتوجب على المجتمعات تجاوزها هي مشكلة التكيف/ الاندماج الثقافي. فأى مجتمع عندما يخرج من نطاق الظروف التي يعيش ضمنها يواجه ظروفاً جديدة وغريبة عليه منذ اللحظة الأولى لخروجه. وإن المهاجرين إذ يحاولون من جهة التماسك والعيش بثقافتهم السابقة، يتوجب عليهم من جهة أخرى تحقيق انسجام وتكيف مع الظروف الجديدة. إلا أن هذا الأمر قد يتسبب باضطراب وانتكاس، سواء على صعيد الفرد أم على صعيد المجتمع.

كانت عطلتنا أيام الجمعة. وكان يوم الجمعة أجمل الأيام وأكثرها خصوصية وتميزاً. والآن جميعنا يشناق ويحن إلى هذا اليوم. كنا نلهو ونستمتع مع الأطفال ذلك اليوم. وكانت حياتنا الاجتماعية تبدأ بعد صلاة الجمعة. بينما هنا نستغرق في العمل طوال يوم الجمعة. وإن مصادفة العطلة الأسبوعية ليوم الأحد تسببت لنا بحالة من الاضطراب، ولم تتمكن إلى الآن من التكيف مع الأمر (عثمان، أحمد، فهمي).

إن مشكلة اللغة تمنع المجتمع من بناء علاقات أكثر قرباً وحميمية (عبد العزيز، عثمان).

إن المشكلات الاقتصادية التي نعيشها في تركيا شرعت الباب أمام ظهور مشكلات أسرية. فقد ازدادت نسبة الطلاق بين السوريين لأسباب اقتصادية (أحمد).

كانت لدينا في سوريا علاقات أكثر قرباً. وأما هنا فقد ازدادت الفردية. وإن اضطراب جميع أفراد العائلة إلى العمل نتيجة للأزمات والمشكلات الاقتصادية أثر سلباً على علاقاتنا الاجتماعية. فلا نستطيع أن نجتمع فيما بيننا (محمد، عبد العزيز).

يجب الأترك تقديم المساعدات، ولكن عندما يتعلق الأمر بالعمل يختلف الوضع. إذ لا يريدون إتاحة العمل للسوريين (نهال).

لقد أثر مجيء السوريين سلباً على ظروف العمل في تركيا، وهذا بدوره يؤثر سلباً على نظرهم تجاه المهاجرين (عبد العزيز، بهزام).

من بين المشكلات التي يعاني منها السوريون: عدم معرفة اللغة، والبطالة، والاختلافات الاجتماعية والثقافية، والاستغلال في العمل^(٤٩). وإن كل هذه المشكلات إلى جانب مشكلة التعليم^(٥٠) تشكل موانع مهمة

(٤٩) مدحت آرمان كاراصو، «مشكلة تكيف اللاجئين السوريين في شانلي أورفة مع المدينة»، مجلة كلية العلوم الاقتصادية والإدارية

في جامعة سليمان ديميريل، عام: ٢٠١٦، مجلد: ٢١، ص: ١٠١٢.

(٥٠) أحمد أناصوي، حسن دمير، «تأثيرات اللاجئين السوريين على كركهان (هاتاي)» مجلة الدراسات الاجتماعية الدولية، مجلد: ٨،

عدد: ٣٨، حزيران ٢٠١٥، ص: ٤٥٧-٤٧٠.

في تحقيق التكيف والاندماج الاجتماعي والانتماء. ومع حركة الهجرة يصبح المجتمعان والثقافتان المختلفتان في مواجهة مع بعضهما بعضاً. يمكن أن يتم تصور اللاجئين وأنماط حياتهم كتهديد للثقافة المحلية، مما يتسبب بانعدام الثقة والأمان. ومن ثم يمكن أن يتحول الأمر إلى مشكلة صدام ومواجهة بين المجتمعين في الحياة اليومية. ويمكن أن يفتح التقاء مجتمعين الطريق أمام مشكلات من الناحية الاقتصادية أيضاً. ولهذا فإن العلاقة بين المهاجرين والسكان المحليين بالأساس حبل باضطرابات وتوترات. وإن هذا التوتر قد ينتهي أحياناً بحالات سلبية مثل: تجاهل المهاجرين من قبل الثقافة المحلية، والتحفظ في إقامة علاقات معهم، وإبداء مقاومة في مسألة التفاعل والتأثر، أو القيام بردود فعل سلبية تجاههم.

يمكن أن يواجه المهاجرون أزمات مختلفة من الناحية الثقافية والاقتصادية، ومن حيث التواصل، ويمكن أن يتعرضوا لمواقف وردود فعل سلبية من قبل الشعب المحلي. وإلى جانب ذلك يمكن أن تؤثر ظروف العمل الجديدة بالنسبة للمهاجرين بشكل سلبي على حياتهم.

يسعى المهاجرون، الذين بينوا أن تركيا أكثر علمانية، وأن الظروف الاقتصادية والعمل أكثر صعوبة في تركيا، يسعون إلى إعادة تشكيل نمط حياتهم وفقاً لهذه الظروف والشروط، وإن كانت عملية صعبة ومسببة لتوتر واضطراب لهم.

١. أوجه التشابه والاختلاف بين السوريين والأترك في وعي/ فهم الدين والحياة الدينية:

أ. أوجه التشابه والاختلاف في الحياة الدينية:

الدين عامل مهم في صياغة وتشكيل حياة المجتمع. فالدين يؤثر على حياة المجتمع من الناحية الثقافية والاقتصادية والسياسية. إلا أن التفاعل/ التأثير بين الدين والمجتمع ليس ذا جانب واحد. فالدين إذ يؤثر من جهة على المجتمع فإنه يمكن من جهة أخرى أن يتأثر بالمجتمع من حيث فهمه وتفسيره وتطبيقه. وبذلك فإن الدين في المجتمعات المختلفة، وإن كانت تمتلك عقيدة مشتركة، ومفاهيم وممارسات مشتركة، يمكن أن يأخذ أشكالاً مختلفة. ولهذا فإن كل مجتمع يمكن أن يتخذ لنفسه حياة دينية خاصة به.

١. من ناحية مكانة الدين في المجتمع:

إن تأثير الأديان ليس بمتشابه ومتماثل على كل المجتمعات. إذ إن مستوى تأثير الأديان يتباين من مجتمع إلى آخر.

كان كلام علماء الدين في سوريا أكثر قبولاً واعتباراً. إلا أن الأمر ليس كذلك في تركيا. ونلاحظ ذلك بشكل خاص في البيع والشراء. فمثلاً إذا حدث خلاف بين تاجرين أو صناعيين، فإن أول إجراء يقومون به هو قولها: «لنسأل أحد المشايخ عن هذا الأمر، فما يقوله الشيخ، وما تمليه والشرعية نفعله». وقد رأيت نزاعات

وحالات مشابهة في تركيا. فيقول أحدهم: «هذه تجارة، فما علاقة الدين بها!» (عثمان، محمد، عبد العزيز).
كان هناك شعور بتأثير الخطاب الديني على المجتمع. فإذا حدث نزاع بين شخصين، وقال أحد الحضور «صلوا عليه» أي صلوا على النبي، كانا يقلعان عن الشجار (فهمي).

لقد كانت الفعاليات والمجالس والأوساط الدينية منتشرة أكثر من هنا (إبراهيم، محمد).
كان الناس يبدون مزيداً من الاهتمام والاعتبار لطلبة العلم، ويقدمون لهم المساعدات (إبراهيم).
إن ما يشغل فكر الأتراك خلال تصرفاتهم هو ما سيقوله الناس بحقهم، أكثر من تفكيرهم بحكم الله تعالى. فقد رأيت مرة أحد علماء الدين يدخن بشكل سري. وكان يفعل ذلك كي «لا يقول الناس أن عالم الدين يدخن» (نهال).

في تركيا يولي الناس عقد النكاح الرسمي اعتباراً أكبر. وأما لدينا فالأولية والاعتبار الأكبر لعقد الشيخ. وتتم حماية حق المرأة بعقد النكاح الديني. وكانت إذا طلقت المرأة تستحق ٥٠٪ من المهر.

إن إنتاج الخمر منتشر في تركيا بشكل أوسع مما هو عليه في سوريا (نهال).
وفقاً لرأي المهاجرين السوريين فإن تأثير الدين على المجتمع السوري أكبر. وحسب رأيهم أيضاً فإن الدين له تأثير أقل على العلاقات اليومية للأفراد في تركيا، وأقل فعالية في تحديد طبيعتها.
٢. من ناحية الفهم الديني:

إن الظروف السائدة في المجتمع الذي يعيش فيه الناس تؤثر بشكل مباشر على وعيهم وفهمهم الديني. لذا فإننا يمكن أن نصادف فهماً وتفسيراً مختلفاً للدين ذاته حسب كل مجتمع.

كان الناس فقراء، ولم تكن لديهم آمال كثيرة حول تحولهم إلى حالة الغنى والوفرة. ولذلك كان لديهم مفهوم ديني أكثر تسليماً. وكانوا يفسرون أحوالهم بقولهم «هذا من تقدير الله تعالى» (فهمي).

كون العربية لغتهم الأم مكنهم ذلك من فهم القرآن والأحاديث بشكل مباشر، وفتح الطريق أمام جعل الدين لديهم مستنداً على القرآن والحديث. وكذلك كانوا أكثر تيقظاً تجاه أشكال استغلال الدين. ونتيجة لتأثير اللغة أيضاً لم تكن الجماعات الدينية، والتعصب للجماعة منتشراً بالقدر الموجود في تركيا. ولم يكن نفوذ الجماعات ذا تأثير كبير كما هو الحال في تركيا (فهمي، محمد، عبد العزيز).

كانت الحياة تسير ببطء أكثر، واستقرار أكبر. لم تكن المنافسة الاقتصادية وهدف التوسع بالمعنى الاقتصادي مهمين على حياة المجتمع. وهذا الأمر ينعكس على نشاطاتهم الاقتصادية، كما ينعكس على

العلاقات مع الزبائن. فلم يكونوا منظمين كثيراً في حياتهم المتعلقة بالعمل. فهم يفتحون مقرات وأماكن في الوقت الذي يريدون، ويغلقونها في الوقت الذي يشاؤون دون تقييد بوقت وموعد محددين. ولم يبدوا اهتماماً كبيراً بالزبائن. وهذا النمط من الحياة تسبب بنمو مفهوم ديني أكثر تسليماً وتوكلاً لديهم (إبراهيم).

عندما كنت في سوريا كنت ألاحظ على الطلبة الأتراك أنهم لا يؤدون الصلاة، ويقولون مبررين «قلبي نظيف». وهذا الأمر نادر في سوريا. وشاهدت ذلك في تركيا أيضاً. فالرجل يشرب الخمر، ولا يصلي، ثم يقول: «قلبي نظيف». وأما في سوريا فإن الرجل حتى إن كان يكذب، ويشرب الخمر، وسعى المعاملة في تجارته إلا أنه بشكل عام يصلي. ولا يترك الصلاة. ويقول «سأؤدي حق الله» (عثمان).

إن التعصب المذهبي والتفريق بين الشافعي والحنفي ليس شديداً لدينا بقدر ما هو قائم في تركيا. فالأمر أكثر مرونة في هذا المجال (فهيمي).

هناك تصور لدى أغلب الناس، سواء في تركيا أم في سوريا أن المتدينين أقل تمدناً. فهناك القليلون جداً الذي يقيسون التمدن والتحضّر لدى الشخص بناء على تصرفاته وسلوكه (نهال).

إن تركيا الأكثر تقدماً في الصناعة والحياة المدنية، وصاحبة الكثافة السكانية الأعلى، سواء على مستوى الدولة عموماً أم على مستوى المدن، تمتلك مفهوماً دينياً مختلفاً بالمقارنة مع سوريا. إن الحياة الحديثة تضطر الأفراد للتصرف بشكل أكثر عقلانية/ منطقية، وقد يترافق مع ذلك حدوث تباين واختلاف في الفهم/ الوعي الديني. يتم تفسير الدين في المجتمعات التي استطاعت الحفاظ بشكل أكبر على بنيتها التقليدية بمفهوم أكثر تسليماً وتوكلاً. بينما يمكن أن ينمو فهم عقلائي للدين في المجتمعات التي تهيمن عليها القيم الحديثة بدرجة أكبر.

وإن تجربة التحول للحدثة التي شاهدها تركيا لعبت دوراً تأثيرياً مهماً على الدين هنا، وذلك بشكله المختلف وفهمه وتطبيقه. فالحدثة كانت تتطلع لحجز مكان لها في الساحة العائدة للدين. وفي هذا السياق فإنها كانت تقدم العقل والعلم. لذا يمكن رؤية تأثيرات الحدثة على الدين في عملية العلمنة/ العلمانية بشكل جلي^(٥١). فالعلمانية عملية أضعفت الاهتمامات الاجتماعية بالمعتقدات والشعائر والمؤسسات الدينية، وخاصة في المجتمعات الصناعية الحديثة^(٥٢). ولكن لا يمكن القول: إن الحدثة بأكملها تفتح الباب نحو العلمانية. فبينما يفتح التحول للحدثة الطريق أمام ظهور العلمانية في ميادين معينة، حتى أنها تبدو أكثر وضوحاً في بعض المناطق، فإنه في الوقت ذاته يُعد عاملاً مؤثراً في ظهور حركات بالغة القوة ضد العلمانية. وبالأساس فإن القوى العلمانية والاقتصادية لعملية الحدثة إذ تضعف من جهة النشاط الاجتماعي الديني، فإنها من جهة أخرى تحمل

(٥١) محمد علي كيرمان (M. Ali Kirman)، الدين والعلمانية (دراسة اجتماعية على المرحلة الجامعية)، مكتبة كاراهان، أضنة ٢٠٠٥، ص. ١٧.

(٥٢) غوردون مارشال (Gordon Marshall)، معجم علم الاجتماع، ترجمة: عثمان أكباي- دريا كومورجو، منشورات العلم والصناعة، أنقرة ١٩٩٩، ص. ٦٤٥.

في داخلها مضامين انفعالية تعيد تسليط الضوء على الدين من جديد. وبعبارة أخرى؛ إن أطروحة العلمنة/ العلمانية جزء من جدلية تقوم بفعل أطروحة مضادة لها. ومن هذه الناحية فإن المسافة بين الدين والحدثة قريبة للغاية، ومع ذلك فإن الأمر قد يصل إلى علاقة بالغة التعقيد والإشكال^(٥٣).

٣. من ناحية العبادات:

إن أحد مظاهر الأديان هو العبادات. ومع محافظة العبادات على بنيتها الجوهرية والأساسية فإنها قد تتباين وتبدو عليها مظاهر الاختلاف حسب المجتمعات من حيث الشكل. ومن جهة أخرى؛ فإن مفهوم التدين لدى الأفراد قد يلعب دوراً تحديدياً في سلوكياتهم ومواقفهم المتعلقة بالعبادات.

كان في سوريا أربعة أصناف من المتدينين (من ناحية العبادات):

(١) المتدينون ظاهرياً وباطنياً: وهؤلاء كانوا قلة.

(٢) المتدينون ظاهرياً: وكان هؤلاء يشكلون الغالبية.

(٣) غير المتدينين: وكان هؤلاء قرابة ٤٠٪. وقسم من هؤلاء كانوا يقولون "قلبي نظيف" ولا يؤدون العبادات. وأما القسم الآخر فلم تكن لهم علاقة بالدين أبداً (عبد العزيز).

عندما نصلي لا نهتم كثيراً بصلاة السنن. بينما في غازي عنتاب في تركيا يهتم المصلون بشكل عام بأداء صلاة السنة، وبالتسيح بعد الصلاة (عثمان).

بإمكانني أنا أن أفهم في أي مكان جاف فأقول «الله أكبر» وأصلي فيه دون مد أي شيء على ذلك المكان. فيكفي ألا تكون هناك نجاسة ظاهرة. إلا أن الأتراك يستغربون هذا الأمر. ثم بإمكانني الصلاة بحذائي. وأحياناً أصلي كذلك. ولكن الأتراك يقولون باستغراب: «انظر وا إلى الرجل يصلي بحذائه!» (عثمان، فهمي، إبراهيم).

كان صيام أيام الاثنين والخميس أكثر شيوعاً في سوريا. وأما لدى الأتراك فيكون معدوماً (عثمان).

كان رمضان في سوريا أكثر خصوصية وروحانية وحيوية (إبراهيم).

إن صلاة التراويح أكثر انتشاراً في تركيا، وتُصلى عشرين ركعة. وأما في سوريا فبعد انقضاء ثنائي ركعات ينخفض عدد المصلين في المسجد إلى النصف تقريباً (محمد، إبراهيم، عثمان).

في تركيا يتم إيلاء أهمية كبرى للشهور الثلاثة وليالي النصف من شعبان والرباط. وإن أغلب الناس من غير المصلين يذهبون تلك الليلة إلى المسجد (محمد، إبراهيم).

(٥٣) كيرمان، الدين والعلمانية، ص، ١٨.

خلال الليالي الفضيلة في سوريا تمتلئ المساجد. ولكن ليس في سوريا «فعاليات أسبوع الميلاد المبارك» كما هو الحال في تركيا (فهيمي، نهال، عثمان).

السوريون أكثر حساسية من الأتراك في مسألة الزكاة. فالرجل يقول: «سأدفع الزكاة مهما كان مقدارها». ولم أجد هذه الحساسية في تركيا (عثمان).

إن الدين ببعده الإدراكي والتطبيقي ظاهرة خاضعة لإعادة التفسير والإنتاج، وتحمل المعاني الجديدة بشكل مستمر. وإن تفسير الدين ونقله إلى ساحة التطبيق ليس مستقلاً عن تراكمات معلومات الأفراد أو المجتمعات ولا عن تجاربهم الحياتية ولا عن ماضيهم وتوجهاتهم وميولهم. فالوقائع الاجتماعية والاقتصادية والسياسية والثقافية تبدو كعامل محدد في فهم وتفسير الأفراد والمجتمعات للدين. ولهذا يمكن العثور على مظاهر مختلفة للدين لدى الطبقات المختلفة لمجتمع ما، حتى في مراحلها التاريخية المختلفة، وذلك بناء على فهم الدين وتطبيقه على الصعيد الفردي والمجتمعي.

٤. من الناحية المرئية والشكلية:

إن كل جماعة تميز نفسها من أعضاء المجتمعات الأخرى بجملة من الرموز والتصرفات. ويوجد في الإسلام أيضاً جملة من الأشكال والرموز مثل: الحجاب، واللحية، والعمامة. إلا أن هذا الأمر قد يؤدي إلى اختزال مفهوم الدين والتدين في جملة من الرموز والشكليات وتمزيق جوهره وأساسه، وإلى تفسير التدين بصور تقليدية وشكلية.

ففي سوريا المظهر والزي الديني أمر مهم. فرجال الدين يميزون أنفسهم بلحاهم ولباسهم. ومن هذه الناحية هناك مفهوم دين شكلي ويبدو مهماً. وإن تغطية النساء لوجوههن بالخمار منتشر أكثر من تركيا. إلا أن البعد الأخلاقي كان متراجعاً عن هذا الأمر (فهيمي، إبراهيم، عبد العزيز).

لدينا في سوريا كل نساء وبنات المشايخ ورجال الدين محجبات دون استثناء. وهذا الأمر ليس نابعاً من العادات والتقاليد، وإنما من معتقداتنا. ولكن ما رأيته في تركيا مختلف، إذ قد تكون بنات ونساء المشايخ، أو علماء الشريعة، أو الرجال الملتزمين بالدين ممن يحجون ويصلون غير محجبات (محمد، نهال، ياسمين، عبد العزيز).

إن مسألة اللباس والمظهر الخارجي في سوريا قد تحولت إلى عرف وعادة أكثر من عقيدة. وهناك شعور في هذا المجال بضغط العائلة والمجتمع والعادات (إبراهيم، عبد العزيز، فهيمي).

في سوريا حتى العبادات تحولت إلى عادات وتقاليد. فذهب الصغار والكبار معاً إلى المسجد وإقامة الصلاة تجذرت في الحياة كسلوك تقليدي اعتيادي أكثر من كونها عبادة. ومع هذا في الجانب الظاهري للدين

لم نعد نرى الأخلاق الدينية في العلاقات الاجتماعية وخاصة في التجارة (إبراهيم).

لا يهتم السوريون بصلاة السنة. ولكنهم يهتمون بالسنة المرئية والشكلية (فهمي).

إن عالم الدين في سوريا لا يجري مقابلة تلفزيونية مع مذيعه مكشوفة الرأس. وإن اشتراك عالم الدين في برنامج تلفزيوني مع مذيعه مكشوفة الرأس يُقابل بالاستهجان حتى من قبل غير المتدينين (عبد العزيز).

يؤدي السوريون عباداتهم. إلا أنهم ليسوا متدينين في المعاملات والأخلاق. كان هناك محجبات إلا أنهم غير متدينات أخلاقياً. لأن الحجاب قد تحول إلى عرف وعادة. وأما في تركيا فتوجد حالة معاكسة، إذ تجد فتاة مكشوفة الرأس ولكنها تصلي (عبد العزيز، نهال).

يوجد في سوريا نساء محجبات وحتى يرتدين الخمار أيضاً. ولكن يوجد بين هؤلاء من لا تصلي أيضاً (نهال، عبد العزيز).

لدينا في سوريا يجب أن يكون اللباس والمظهر الخارجي مناسباً للشيخ، ولمن يلقي دروساً دينية. ويقابل إلقاء الدروس الدينية بزي غربي حديث بالاستغراب (نهال).

إن أهم دلالة على التدين لدى النساء هي الحجاب. وعلى المتدينة استعمال الحجاب الأسود. فهناك تصور بأن حجاب المرأة إن كان أسود فهذا يعني أنها متدينة. ولذلك فإن الشكلية أكثر بروزاً وأهمية في سوريا. وأما في تركيا فيولون الأهمية بدرجة أكبر للمعنويات والأدب (نهال، ياسمين، أسماء، فاطمة).

هناك اختلافات بين الحياة الدينية في تركيا والحياة الدينية في سوريا من الناحية الشكلية أيضاً:

يوجد فرق في الدعاء والصلوات المحمدية. فهناك تباين في مقامات الصلاة على النبي - عليه الصلاة والسلام - مثلاً: تكبيرات العيد والصلوات في سوريا أسرع، وأكثر حركية وحماسية. فيخيم شعور وإحساس داخل المجتمع بقدوم العيد (فهمي، عثمان).

في بعض المساجد القديمة في سوريا يرفع الأذان على شكل جوقة جماعية باستمرار. وفي نهاية الأذان يقوم المؤذن بترديد الصلوات على النبي بشكل مطول. ويفعلون ذلك كرد على الشيعة، وللإشارة إلى أنهم ليسوا شيعة (فهمي).

في صلاة التراويح تقرأ آيات من القرآن بشكل أكبر. ولا يوجد لديهم مفهوم ترتيب سور القرآن في الصلاة كـ «ألم تر» وما بعدها كما هو الحال في تركيا (فهمي، نهال).

إن الطراز الإسلامي في تركيا أكثر تمدناً وحادثة. فالشخص إذا تصدق، أو قدم مساعدة فإنه يفعل ذلك بشكل حضاري أكثر (نهال).

يوجد أدب تجاه الدين، والمفهوم الديني. والناس في تركيا أكثر تعلقاً بالأدب. أي أن هناك تعظيماً أكبر في القيام بالعادات الدينية (محمد، عبد العزيز).

إن امتلاك المجتمعات لتجارب تاريخية مختلفة، واحتوائها على عناصر مذهبية وعرقية مختلفة يؤثر بلا ريب على تجاربها الدينية. فمثلاً؛ تجربة الانتقال إلى الحدائق على النمط الأوروبي التي شهدتها تركيا أثرت على عملية إعادة تفسير الدين، وفتحت الطريق أمام انعكاسات على المستويات والأشكال المختلفة للدين. وإن الظروف القائمة في المجتمع والمشكلات التي شهدتها دفعت الناس إلى إنتاج حلول عملية شعروا بالحاجة إليها بالمعنى الديني. ونتيجة لذلك فُتح الطريق أمام حدوث تباين واختلاف في الحياة الدينية.

٥. من ناحية المظاهر الدينية في الحياة اليومية:

تؤثر الأديان بعقائدها وتعاليمها على حياة الأفراد والمجتمعات. فهي تكتسب وجودها وكيانها بدعوى تغيير أنماط الحياة. إلا أن انعكاسات الأديان على الحياة اليومية لا تكون بأشكال متشابهة. وذلك لأن للدين والمجتمع، والدين والثقافة تأثيرات متبادلة.

إن الجامع في سوريا يحتل مكانة أكثر مركزية في الحياة ولدى الجميع لكون الجمعيات والأوقاف والجماعات غير منتشرة بشكل واسع. كان الذكر الديني الجهري منتشرًا في الجوامع ويقام بكل أريحية. وكان عند الدخول إلى الفناء الخارجي للمساجد تُخلع الأحذية. وكان عند حلول الموعد تلقى الخطب، ويث صوت الخطبة إلى الخارج حتماً. وكان في أثناء صلاة التراويح في الجوامع يُقدم شراب السوس الشائع في سوريا... لقد رأيت ذلك في حلب، وفي الشام، فهذه عادة (فهمي).

يطلب الإمام الذي يعقد النكاح الديني من الزوجين بالتوقيع على وثيقة غير رسمية. وهذه الوثيقة صالحة للاستخدام في المحاكم الشرعية (فهمي).

بعد تفاهم العوائل بشأن الزواج يتم تشكيل ما يشبه الوفد. وهو مؤلف من عدة أشخاص معينين ثم يتوجهون إلى دار الفتاة، وعادة ما يصطحبون معهم شيخاً لكي يلقي كلمة هناك ويتحدث في الأمور التي يتطرقوا إليها فيما بينهم سابقاً إن وجد (عثمان).

النسب مؤثر في طلب الفتاة. والعائلات المتدينة تفضل الطلب من العائلات المتدينة مثلها (نهال).

لن تجد أعراساً واحتفالات يجتمع فيها النساء والرجال مع بعضهم بعضاً. وفي الأعراس لا يسمحون بالأطفال فوق ست سنين بالدخول إلى جناح النساء. وليس بإمكان أحد التقاط الصور هناك دون إذن من أصحاب الشأن. لأن النساء في الأعراس يتبرجن كثيراً من ناحية اللباس والزينة (فهمي، إبراهيم، نهال).

إنهم يدققون كثيراً في العلاقات مع النساء وأكثر حرصاً بالمقارنة مع تركيا. فهناك مسافة في العلاقة بين الرجل والمرأة (فهيمي، إبراهيم، نهال، محمد، عبد العزيز، ياسمين).

عندما يولد مولود جديد يأخذونه إلى عالم دين قبل إطعامه وسقايته أي شيء. فيأخذ العالم تمر في فمه فيمضغها ثم يضعها في فم الطفل. وهذا الأمر بالأصل سنة، ويقال لها "التحنيك". وهذه السنة منتشرة في سوريا. وكذلك إن كان المولود ذكراً فإنهم يقومون بختانه خلال الشهر الأول (فهيمي).

مدة العزاء هناك ثلاثة أيام. ولا يذهب أحد للعزاء بعد انتهاء الأيام الثلاثة (إبراهيم).

لقد شاهدت في تركيا أن الناس يدفعون النقود للشيخ ليقوم بختم القرآن. وأما عندنا فكل إنسان في مكان العزاء يقرأ جزءاً من القرآن لتتم ختمة من أجل الميت. وفي العزاء لدينا تجري أحاديث ومواعظ دينية بشكل كبير. وأما في تركيا فيقرأ القرآن بدرجة أكبر. لم أجد عندنا عادة قراءة التوحيد لأجل الميت (عثمان، نهال).

لدينا (في تركيا) محاكم حسب القانون المدني فقط. أما هناك فتوجد محاكم شرعية. والمحاكم الشرعية تنظر في القضايا الشخصية والأسرية (إبراهيم).

يوجد في البيوت السورية ثياب خاصة بالصلاة بيضاء أو ملونة، تتكون من غطاء الرأس وثوب طويل وذلك من أجل النساء اللاتي يأتين كضيفات. وأما في تركيا فلا يوجد لباس خاص من أجل الصلاة (نهال، أسماء، فاطمة).

كانت هناك علاقات وثيقة بين المسلمين والمسيحيين. فالكنائس كثيرة. وكان يتم الاشتراك مع المسيحيين في مناسباتهم وأعيادهم الدينية. وكان بإمكان رجال الدين المسيحيين التحدث بأريحية في الجوامع. وقد شاهدت ذلك مرات عدة في جامع «أبو النور» في الشام (فهيمي).

رأيت هنا توزيع حلاوة عاشوراء في محرم (عثمان).

لا تصادف الكثير من الكلاب في المدن، فمثلاً في الشام لن تجد كلباً واحداً. وهذا الأمر نابع من كون الكلب نجساً وفق المذهب الشافعي (فهيمي)

لا يلقى الخبز عندنا في حاوية النفايات. وإذا رأيناه على الأرض نلتقطه ونضعه جانباً. حتى كان يتم أحياناً نقاش جديّ في سوريا حول قدسية الخبز (عثمان، خالد أحمد، هزام).

هناك لا يأكلون لحم الحمام بدعوى أنه حرام. وأما نحن فنأكله في سوريا. وكذلك من أحد الحيوانات الذي لا يؤكل هنا ويؤكل هناك هو الثعلب (عثمان). وفي بعض مناطق سوريا لا يأكلون الأرنب (محمد).

إن التصريحات الواردة في الأعلى تظهر ما بين المجتمع السوري والمجتمع التركي من تباين وفرق في فهم/ تصور الدين وشكل تطبيقه. فالدين لا يتيح فهماً وتصوراً ماثلاً ومتشابهاً لدى جميع الناس وفي كل المجتمعات. فعقلية وطريقة تفكير الفرد والمجتمع والحالة التعليمية والماضي والثقافة.. كل ذلك يلعب دوراً رئيساً في الفهم/ الوعي الديني لدى الفرد والمجتمع. ومن هذه الزاوية فإن الدين يمتلك مظاهر وتأثيرات مختلفة سواء على الصعيد الفردي أم على الصعيد الاجتماعي. ويمكن رؤية هذه الحالة بين الشعب التركي والشعب السوري. لذا فإن فهم/ وعي الدين والتدين لدى الفرد لا يتطور بشكل مستقل عن الظروف الاجتماعية. فالدين والثقافة ظاهرتان تمتلكان تأثيرات متبادلة. ولهذا السبب يمكن مصادفة أشكال وصور مختلفة للأديان تتباين من مجتمع لمجتمع آخر.

مع أن هناك من ناحية تأثير الدين في الحياة اليومية جملة من التباينات والفروقات المتعلقة بفهم الدين وتطبيقه بين السوريين والسكان المحليين، فإنه بالإمكان رؤية جملة من الممارسات والتطبيقات المشتركة أيضاً: يوجد لدينا من يشربون ماء زمزم وهم واقفون. احتراماً له. ولكن الأكثر شيوعاً هو شربه جالساً (عثمان، نهال).

ولدى عودة الإنسان من العمرة أو الحج لا بد أن يذهب إليه الأقرباء ومعهم هدايا. وهو بدوره يعطيهم هدايا جلبها معه ويقدم لهم ضيافة. وهي عبارة عن حلوى خاصة. وكذلك يتم تزيين بيت الحاج برسومات وكتابات وديكورات تتضمن شعارات الحج وذلك في واجهة المنزل وسقوف الغرف. وبعد مضي ٥ - ١٠ أيام بعد العودة من الحج يدعو الحاج الناس إلى وليمة غداء أو عشاء (نهال، عثمان).

مع مرور الزمن يمكن أن تظهر جملة من التغيرات في مفاهيم الدين وممارساته وتطبيقاته لدى مجموعة المهاجرين السوريين. إذ إن تغير المحيط الثقافي قد يفتح الباب أمام حدوث تغييرات في فهم الدين وممارسته العملية أيضاً. وذلك لأن فهم/ وعي الدين والتدين مفتوح على التفاعل الاجتماعي والثقافي والتأثر المتبادل. لذا فإن الهجرة تجعل الفرد عرضة لتفاعل وتأثر شامل وواسع جداً ابتداءً من طريقة التفكير وانتهاءً بالسلوكيات والتصرفات الشخصية وحتى الحياة الثقافية عامة.

بشكل عام في سوريا يلي الأدعية التي تتم في نهاية الطعام المقدم في العزاء قراءة الفاتحة. ولا تقرأ الفاتحة بعد دعاء كل طعام. ولكن الآن في تركيا صرنا نحن أيضاً نطلب قراءة الفاتحة بعد كل طعام (محمد، عبد العزيز، عثمان).

هنا في الصلوات الجماعية تقوم الجماعة فور الانتهاء من صلاة السنة بالإقامة والمباشرة بصلاة الفرض. بينما عندنا بعد الانتهاء من السنة تقرأ الفاتحة والصلوات المحمدية. ورأيت أن ما يفعله الأتراك أقرب إلى السنة (عثمان).

أنا أذهب إلى مساجد السوريين. فكانوا في السابق يصلون الفرض فقط، ولا يقرؤون التسيبحات مع المؤذن. وأما الآن فهم أيضاً يقومون مثلنا بأداء التسيبحات مع المؤذن (إبراهيم).

بدأت أولي مزيداً من الاهتمام بصلوات السنن وصلاة التراويح (خالد أحمد).

إن المهاجرين المتدينين لم يقوموا فقط بنقل معتقداتهم وممارساتهم الدينية من مواطن إقامتهم السابقة إلى مكان جديد. وإنما تتعرض ممارسات ومعتقدات المهاجرين نتيجة إقامتهم وعيشهم في موطن جديد للتغير والتبدل تأثراً بالواقع القائم. وفي هذه العملية يمكن أيضاً ملاحظة العناصر المحلية في تصرفات وسلوكيات المهاجرين الدينية. إلا أن التأثير ليس ذا اتجاه واحد. وإنما يمكن أن يتأثر السكان المحليون أيضاً بالتصرفات والسلوكيات الدينية للمهاجرين:

المذهب الشافعي منتشر في سوريا بشكل أوسع. ولذلك لدى انتهاء الإمام من قراءة الفاتحة في الصلاة الجهرية يقول المصلون معاً وبصوت مرتفع قليلاً: "أمين". ولم يكن الناس يفعلون ذلك في غازي عنتاب لكون المذهب الحنفي هو الشائع لديهم. وأما الآن فأرى في بعض المساجد أن المصلين يقولون "أمين" بصوت مرتفع وبشكل جماعي متأثرين في ذلك بالسوريين (أحمد).

عندنا صلاة التراويح عشرون ركعة. ولكن كان هناك الكثيرون يغادرون المسجد بعد صلاة ثماني ركعات منها. والآن أشاهد أن الأتراك أيضاً ينظرون إلينا ويخرجون من المسجد بعد ثماني ركعات. فهذا الأمر ينتشر بينهم (محمد، عثمان).

ينقل الناس بالهجرة أنماط حياتهم الخاصة إلى أماكن أخرى أيضاً. وإن التفاعل بين ثقافة المهاجرين والثقافة القائمة هناك أمر حتمي لا مفر منه. فهي تؤثر على بعضها، وتتفاعل بشكل متبادل. وبناء على ذلك فإنه من المتوقع ظهور تفاعلات وتغيرات وتماثلات/ تشابهات، سواء في السلوكيات والتصرفات الدينية لدى المهاجرين أم في التصرفات والسلوكيات الدينية لدى السكان المحليين.

ب. التغير في سلوكيات وتصرفات السوريين الدينية بعد الهجرة:

يُعد التلاقي الثقافي من العوامل المؤثرة في تغير الثقافة. ويمكن في هذه العملية ملاحظة تغيرات في السلوكيات والتصرفات الدينية أيضاً^(٥٤). وبناء على ذلك يمكن أن تحدث تغيرات في التصرفات والسلوكيات الدينية لدى المهاجرين الذين يواجهون ظروفاً مختلفة وجديدة عليهم. فالمهاجرون من الآن فصاعداً أمام عالم غريب ومختلف. وإن الظروف والشروط الجديدة سوف تؤثر في إعادة تشكيل وصياغة حياة المهاجرين.

(٥٤) طورخان، تغيرات الثقافة (دراسة من حيث علم النفس الاجتماعي)، ص، ٨٤-٨٨.

وانطلاقاً من ذلك فإن المهاجرين الذين صاروا ضمن ظروف جديدة قد يتعرضون لتغيرات في سلوكياتهم وتصرفاتهم الدينية سواء كانت تغيرات إيجابية أم سلبية. ورغم أن هجرة السوريين إلى دولة مسلمة مثل تركيا، فإن الظروف والأحوال السائدة التي يواجهونها هناك مثل: الكثافة السكانية، والوضع الصناعي، والتمدن؛ وتغير المحيط القريب مثل: الأقرباء والجيران، واللغة الغريبة التي لا يعرفون عنها شيئاً ولا يفهمونها.. كل هذا سوف يؤثر على حياتهم الدينية. لأن فهم وتفسير الدين والتدين مفتوح على المؤثرات الثقافية والاجتماعية، ومن ثم يمكن أن يتعرض للتغيير والتبديل:

لقد حدث تغير في تدين السوريين. إلا أن ذلك يختلف حسب المدن. أي إن البيئة المحيطة هي التي تحدد، ويتغير التدين حسب المحيط. مثلاً: الشعب في قونيا أكثر تديناً بالمقارنة مع المدن الأخرى، لذا فالسوريون يصبحون أكثر تديناً متأثر بهم. إلا أن تدين السوريين أقل في مدينة أخرى مثل إسطنبول (عثمان). إن لمشكلة اللغة أثراً سلبياً على تدين السوريين. وقد أضعفت ارتباطهم بالمساجد. لأنهم لا يفهمون الأحاديث والدروس الدينية، فهم يصلون ويخرجون منه فقط (أحمد، محمد، عبد العزيز).

كان الناس في سوريا يذهبون نوعاً ما إلى الدروس والمجالس الدينية. مثلاً: في يوم الجمعة كان يتم تنظيم الحياة الاجتماعية بما يتناسب مع هذا اليوم. وقد ألغى هذا الأمر هنا. فهم لا يستطيعون الذهاب إلى المجالس والدروس الدينية. على أن بعضهم يذهبون هنا إلى الجماعات الدينية. وبعضهم يتقرب إلى الجماعات التركية. فيقيمون العلاقات مع الجماعات التي يوجد فيها شيوخ سوريون وتلك التي يرونها قريبة إليهم. ولكن عدا ذلك لم تشكل فعالية أو جماعة دينية مؤثرة. ويبدأ السوريون الآن بتكوين جماعات دينية. وأثر هذا الأمر على تدينهم (عثمان).

إن تأسيس شبكة علاقات اجتماعية، أو الانضمام إلى شبكة قائمة واستمرار هذه الشبكة يؤمن للمهاجرين رصيلاً اجتماعياً. وإن المهاجرين «عند مفارقتهم بلدانهم يضطرون إلى فقدان قدرتهم على الوصول إلى مصادر وموارد محدودة؛ أي ترك أرصدهم الاجتماعية بفعل اشتراكهم في شبكة علاقات ومجموعات ثقافية أو الانتساب إلى كيان اجتماعي»^(٥٥). وإن هذه الحالة تعني أيضاً بالنسبة للمهاجرين التخلي «عن إمكانية استنفار واستعمال هذه الموارد والمصادر المحدودة وقت الحاجة»^(٥٦)، وذلك بفعل هذه الانتفاءات، والانتفاءات التي

Alejandro Portes, "Economic Sociology and The Sociology of Immigration: A Conceptual (٥٥) Overview", In the Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity and

Entrepreneurship, edited by Alejandro Portes, Russel Sage Foundation, New York 1995, s. 12

Portes, "Economic Sociology and The Sociology of Immigration: A Conceptual Overview", s. 12 (٥٦)

تُعد من المحددات المهمة للحياة اليومية. فحتى يستطيع اللاجئون إعادة بناء حياتهم اليومية داخل الثقافة الجديدة التي انضموا إليها لا بد لهم من إعادة إنتاج أرسدتهم الاجتماعية أيضاً^(٥٧).

ويمكن قراءة انضمام المهاجرين إلى الجماعات الدينية القائمة أو تشكيل جماعة دينية جديدة في هذا الإطار. إلا أن غاية الحفاظ على البناء المعنوي والأخلاقي تُحدد كعامل مهم أيضاً.

تأثر تدين السوريين سلباً عندما تقلص تأثير المسجد فيهم. إلا أن التدين ازداد لدى الشباب الذين استمروا بالتردد على الجماعات (أحمد).

إن تأثير الدين انخفض على السوريين في تركيا. ففي رمضان الماضي كان عدد السوريين المفطرين أكبر من الصائمين. وازدادت نسبة الذين تركوا الصلاة بين الشباب (خالد، أحمد، محمد).

ضعف تأثير الدين على الفتيات السوريات. فالفتيات يغطين رؤوسهن إلا أنهن يرتدين الثياب الضيقة، ويرتدين سراويل الجينز. ولا يوجد هنا شعور بتأثير القراية. فتركيا دولة أكثر تحراً، والوسط العام عامل مساعد على ما ذكرنا (أساء).

عندما كان السوريون يعيشون في سوريا كانوا يهتمون أكثر بصلاة الجماعة. وقد تراجع هذا الأمر هنا (عثمان).

أعتقد أن تدين السوريين تأثر سلباً في تركيا. فهم متحررون أكثر في اللباس، ويفضلون الثياب المكشوفة. وبدأت الفتيات السوريات بمصافحة الرجال (نهال).

العلاقات بين الذكور والإناث في تركيا أكثر أريحية. ولكن بدأ الأمر يتغير لدى السوريين المقيمين في تركيا أيضاً. فهم صاروا يستطيعون بأريحية إجراء حوارات وأحاديث مع الجنس المقابل. وبإمكان العائلات الجلوس معاً رجالاً ونساءً (أساء، فاطمة).

إن العلمانية والوسط المتحرر أثرا سلباً على السوريين. فلم يعودوا ينشغلون بالعلم، وازداد انشغالهم الديني (محمد، عبد العزيز).

عند التأمل بهذه التصريحات نستنتج أن الوسط الجديد الذي دخل إليه السوريون أثر بشكل سلبي على تدينهم. ويتبين أن هناك عدة عوامل لعبت دوراً مهماً في ذلك؛ وهي: ضعف الروابط الاجتماعية، وتغير روابط

(٥٧) أوغوز، «الاحتمالات لبعيدة لمواجهة الثقافات: على ضوء تجربة اللجوء، غازي عنتاب نموذجاً» (Kültürlerarası Karşılaşmaların Uzakİhtimali: Sığınmacılık Deneyiminde Gaziantep Örneği)، ص. ١٥٥.

وظروف العمل، والبيئة الثقافية الجديدة، ومشكلة التواصل الناتجة عن اللغة. ولكن ينبغي الإشارة إلى أن إحدى المقاربات التي تُفسر على أنها تأثر سلبي للتدين هي مستقلة عن فهم الدين والتدين.

هناك مبادرات ومحاولات يقوم بها السوريون لتلبية احتياجاتهم الدينية والمعنوية الخاصة بهم:

افتتح السوريون مدارس شرعية (الأئمة والخطباء) خاصة بهم، وهناك مدارس جديدة سيتم افتتاحها. وتلقى الخطب هناك باللغة العربية (أحمد).

لقد دعيت كممثل عن السوريين إلى أحد الاجتماعات التي حضرها موظفون من مديرية الشؤون الدينية وممثلون عن مؤسسات المجتمع المدني. ودار حديث حول: «تخصيص مساجد تلقى فيها الخطب والدروس الدينية باللغة العربية من أجل السوريين». وحينها اعترضنا على الأمر وقلنا: «نريد أن نندمج مع هذا المجتمع لكوننا مسلمين جميعاً». فلم نرد أن يقال: «هذا مسجد السوريين، وهذا مسجد الأتراك». وقلنا: «جميعنا مسلمون، فلم نفتح الطريق أمام حدوث تفرقة بين الشعبين من خلال المساجد، فليبق الأمر على ما هو عليه. ويكفي أن تطلبوا من الأئمة قراءة الآيات والأحاديث باللغة العربية في أثناء الخطب» (عثمان).

ويتحدث السوريون عن قيام رئاسة الشؤون الدينية بجملة من الأنشطة والفعاليات لتأمين احتياجات السوريين الدينية:

لقد أضافت رئاسة الشؤون الدينية إلى موقعها الإلكتروني الخطب باللغة العربية والإنكليزية بعد أن كانت باللغة التركية فقط. والآن بإمكاننا قراءتها من هذا الموقع وفهم موضوع الخطبة قبل الذهاب إلى المسجد (أحمد، عثمان).

إن الطبيعة الحركية لظاهرة الهجرة تجلب معها تغييراً ذا أبعاد كثيرة. وإن إحدى الظواهر المتأثرة بالتغير الحاصل بالهجرة هي فهم وتطبيق الدين والتدين. وكما أن التأثير الذي يظهر على التدين بالهجرة يمكن أن يكون أحياناً من حيث الكم والنوع، فإنه قد يكون سلبياً أيضاً. فمع الهجرة برز وضع جديد. ولا يمكن الحديث عن التدين ذاته الذي كان قائماً في السابق. والأمر الجلي الذي لا يحتاج إلى عناء كبير في الإثبات هو أن ما سيتعرض للترجع والضعف في بيئة جديدة تطغى عليها العلمانية والتمدن والحركة الصناعية هو الروابط والعلاقات التقليدية. وتبعاً لذلك هناك احتمال قوي لتأثر التدين سلباً.

ج. محاكمة الثقافات الخاصة:

إن العلاقات بين الناس والثقافة في المجتمع تسير داخل مجرى الحياة اليومية بصورة عامة بالشكل الذي حددته الثقافة. إلا أن الناس حتى ضمن هذا الروتين يجرّون أحياناً مراجعة ومحاكمة لبعض رموز الثقافة

ومقوماتها وقوالبها وأشكالها وعناصرها التقليدية، وكذلك للعادات والأعراف... إلخ^(٥٨). ويمكن ملاحظة هذه المراجعات والمحادثات بشكل أوضح في حالة الهجرة. لأن المهاجرين خلال الهجرة يواجهون ظروفاً وأنماط حياة جديدة لا عهد لهم بها من قبل.

بعد أن رأينا الحياة القائمة في تركيا وجدنا أن ثقافتنا كانت أفضل. إذ كانت روابط القربى وعلاقتنا مع جيراننا أقوى وأمتن. أما هنا فلا زيارات بين الناس إلا نادراً. فلا تعرف حتى جارك المقابل لمنزلك. ولكن يمكنني القول: إن تركيا أفضل في بعض الأمور (محمد، عبد العزيز، عثمان).

عندما تسأل أي سوري فإنه يحدثك عن أن تركيا أكثر نظافة، وأنهم يولون أهمية كبيرة للنظافة. ومع ذلك فإن موقفنا هذا من النظافة ليس نابعاً من الدين، بل من ثقافتنا. وكذلك الأمر عندكم؛ فالموقف صادر عن الثقافة. لأنه حتى غير المتدينين لديكم يهتمون كثيراً بالنظافة (ياسمين، نهال).

لا ينجب الأتراك الكثير من الأبناء. ويقول السوريون أيضاً: «لم نجب الكثير من الأطفال؟ الأتراك محقون إذ لا يكثر من الإنجاب». ينقل هذا الكلام بشكل خاص عمن يعانون من ضيق مالي. ولكن يقول الذين يتمتعون بوضع مالي واقتصادي جيد ولديهم أبناء قليلون: ليت لدينا أبناء كثيرين (عثمان).

لقد تغير تصورنا عن تركيا. فقد كنا نعتقد أنهم يتمتعون بظروف معيشية أحسن وأفضل. نعم، هناك نوع من الارتياح المالي/الاقتصادي لدى الشعب في تركيا، إلا أننا أدركنا أن ظروف الحياة أكثر صعوبة ومشقة (عبد العزيز، محمد)

كنا نعرف تركيا من خلال المسلسلات التلفزيونية التركية. ولكن لما جئنا إلى هنا أدركنا أن الأمر ليس كما تصورناه، إذ عرفنا أن تركيا متجهة نحو الأفضل من حيث الإسلام (محمد، عبد العزيز).

عندما يلتقي الإنسان بمجتمعات مختلفة عنه، ويبدأ بالعيش ضمن بيئة وظروف اجتماعية جديدة، فإنه سوف يقوم بإجراء مقارنة بين أنماط حياته وبين الثقافة الجديدة. وعندما يقوم بإعادة تقييم ومراجعة لثقافته فسيجد جوانب إيجابية وأخرى سلبية. وسوف يجد في الثقافة الجديدة التي واجهها جملة من التقييمات التي يمكن وصفها بالإيجابية. وهذا الأمر قد يفتح الباب أمام حدوث تغييرات لديه. وبذلك فإن الهجرة تبدو كظاهرة تفتح الطريق أمام التغيير الاجتماعي بأبعاد كثيرة، وتجعل تغير الفرد والمجتمع أمراً حتمياً لا مفر منه. ويمكن ملاحظة هذا التفاعل/التأثير والتغير بين المهاجرين السوريين والمجتمع التركي أيضاً.

(٥٨) أوكوموش، "تفاعل الدين والثقافة في سياق المجتمع"، ص، ٢٧٤.

النتيجة:

إن الربيع العربي الذي بدأ في العام ٢٠١١ فتح الطريق أمام حدوث تطورات وتغيرات اجتماعية وسياسية في الكثير من دول منطقة الشرق الأوسط. وصارت سوريا التي تُعد إحدى هذه الدول أكثر دولة متأثرة بهذه التطورات. فقد دفع الرد المسلح لنظام البعث الذي يترأسه الأسد على مطالب الشعب بإجراء الإصلاحات، دفع البلاد إلى حرب همجية بربرية. ونتيجة لهذه الحرب الهوجاء اضطر الملايين من السوريين إلى ترك بيوتهم ووطنهم واللجوء إلى الدول المجاورة. واحتلت تركيا المرتبة الأولى من بين الدول التي اختارها المهاجرون السوريون وجهة لرحلة لجوئهم.

لقد أثر الموقف الإيجابي الذي اتخذته الحكومة القائمة في تركيا تجاه النازحين السوريين، والترحاب الحار الذي أبداه الشعب في تركيا لاستقبال اللاجئين والاهتمام بهم، ومد يد العون لهم، أثر على قرارات المهاجرين السوريين. ويمكن ملاحظة ظهور تلاحم منسجم ومتناغم بين اللاجئين السوريين والشعب التركي، إذ أصبحوا بعد الهجرة في حالة من العيش المشترك. ومما لا ريب فيه أن الدين الإسلامي الذي يُعد عقيدة مشتركة بين المجتمعين قد لعب في هذه العملية دوراً مهماً. وقد ظهر الدين الإسلامي للمجتمعين معاً كمرجع مهم للعيش سوية، ولتجاوز المشكلات التي تستجد بالشارك مع بعضهم بعضاً. وكذلك فإن ما سهل عملية الانسجام والاندماج بين المجتمعين هو القيم والماضي المشترك والتشابهات الثقافية. وإن التزام المجتمعين خلال عملية التكيف والاندماج بالمبادئ والقواعد القانونية السائدة في المجتمع جعل التعايش المشترك أمراً ممكناً وميسراً.

وإلى جانب ذلك يتبين مما سبق أن اللاجئين السوريين تعرضوا في تركيا لمشكلة اللغة من ناحية التواصل، وتعرضوا كذلك لصعوبات من حيث شروط وظروف العمل. وبالإضافة إلى ذلك يلاحظ أن للمهاجرين احتياجات عدة مثل: التعليم وغيره. وهم عرضة لجملة من المشكلات المرتبطة بذلك. وإن هذه المشكلات تستوجب حلولاً ومقاربات صائبة ومسؤولة.

يلاحظ أن هناك تماثلاً وتفاعلاً قد ظهر بين المهاجرين والسكان المحليين مترافقاً مع عملية الهجرة. ويتبين أن المهاجرين السوريين في سعيهم إلى تحقيق انسجام وتكيف مع المجتمع التركي حققوا تكيفاً مع ثقافة الأتراك أيضاً. ويلاحظ في هذا الإطار حدوث تغيرات في أنماط حياة اللاجئين. ولكن يظهر أن التفاعل لم يكن ذا اتجاه واحد، وإنما كان متبادلاً. وفي هذا السياق فإن فهم كل مجتمع من المجتمعين للدين وتطبيقه قد أثر على الطرف الآخر بشكل متبادل أيضاً.

عند التأمل في تصريحات المهاجرين السوريين بشأن المواقف والتصرفات الدينية وتقييمها يتبين أن للشكلية والجانب الظاهري المرئي أهمية لدى اللاجئين السوريين في فهم الدين ووعيه. حيث يُفهم أن اللباس

والمظهر الخارجي وعادة الحجاب قد اكتسبت هوية وتحولت إلى ضغط اجتماعي، إلا أن البعد الأخلاقي للدين قد تخلف عن الأهمية المعطاة لهذه الشكلية. وبالمقابل يتبين أن الأولوية في تركيا بدرجة كبيرة للنية، ونظافة/ طهارة القلب، والأخلاق. ويلاحظ أن هناك فروقات واختلافات في مسألة العبادات بتأثير الثقافة، وذلك سواء على صعيد الفهم أم من الناحية الشكلية.

والمحصلة: إن للدين مستويات وأنماطاً ومظاهر مختلفة حسب المجتمعات. وينطبق هذا الأمر على الإسلام أيضاً. إن الأخذ ببنية النص الذي يستند إليه الدين الإسلامي والذي يمكن تفسيره بشكل مختلف، والظروف الاجتماعية للدين الإسلامي بعين الاعتبار يتيح فهمه وتفسيره وتطبيقه بأنماط وأشكال مختلفة في حياة الفرد أو المجتمع. وتظهر هذه الحالة بشكل جلي في فهم الدين لدى اللاجئين السوريين والشعب التركي، وعند مقارنة الحياة الدينية القائمة في سوريا مع الحياة الدينية الموجودة في تركيا.

الملحق ١: معلومات الذين أجريت معهم المقابلة:

الاسم	الجنس	الجنسية	العمر	المستوى التعليمي	المهنة في سوريا	المهنة في تركيا
عبد العزيز	ذكر	سوري	٣٥	إجازة/ شريعة	معلم	مدرس
أحمد	ذكر	سوري	٤٣	إجازة	تجارة	تجارة/ مدير جمعية
بهزام	ذكر	سوري	٢٧	المرحلة المتوسطة	عامل	عامل
فاطمة	أنثى	سورية	٢٢	-	طالبة/ شريعة	-
فهيم ^٥	ذكر	تركي	٣٣	إجازة/ شريعة	طالب	مدرس
إبراهيم ^٥	ذكر	تركي	٢٨	إجازة/ شريعة	طالب	عضو جمعية إغاثية/ باحث
محمد	ذكر	سوري	٤٥	إجازة لغة عربية	معلم	مدرس
نهال	أنثى	سورية	؟	إجازة	معلمة	مدرسة
عثمان	ذكر	سوري	٤١	إجازة/ شريعة	معلم	تجارة/ مدير جمعية
أسماء	أنثى	سورية	٢٢	-	طالبة/ شريعة	-
ياسمين	أنثى	سورية	٢١	-	طالبة/ شريعة	-
خالد	ذكر	سوري	٥٠	-	تاجر تجزئة	تاجر تجزئة

^٥- متزوج من سيدة سورية. سنوات إقامته في سوريا: ٢٠٠٢-٢٠١١.

^٥- متزوج من سيدة سورية. سنوات إقامته في سوريا: ٢٠٠٧-٢٠١٢. بعد عودته إلى تركيا عمل لستين في جمعية إغاثية كناشط ومهتم بشؤون السوريين.

الملحق ٢: أسئلة المقابلة:

أ. دور في الاندماج الاجتماعي:

- كيف تعرف عن نفسك؟
- هل تشعر أنك منبوذ ومهمش في تركيا؟ ولماذا؟
- لماذا ترى أن على الأتراك مساعدتكم، وتقبلكم؟

ب. التباينات والفروق الثقافية والدينية:

- ما هي العناصر الثقافية المختلفة/ المشتركة بين الشعب التركي والشعب السوري؟
- هل هناك فوارق واختلافات متعلقة بالحياة الدينية لاحظتموها، وصادفتموها بينكم وبين الأتراك؟ وما هي؟
- هل تسببت تصرفاتكم وأفكاركم الدينية الناتجة عن الفروقات والاختلافات الثقافية بإثارة الاعتراض من قبل الأتراك؟
- هل هناك أمور تأثرتم فيها بالأتراك فيما يتعلق بالحياة الدينية؟ وهل هناك أمور تعتقد أنها تأثيرات من السوريين على الأتراك في الحياة الدينية؟

ج. الهجرة والدين:

- هل تغير فهم الدين والتدين لديك أو لدى أحد من الوسط القريب منك بعد المجيء إلى تركيا سواء بشكل إيجابي أم سلبي؟
- هل قمت بعملية مراجعة ومحكمة لثقافتك وحياتك الدينية بعد أن رأيت الحياة الدينية في تركيا؟

المراجع:

- AKDOĞAN, Ali, "Kültür ve Din", içinde: Din Sosyolojisi El Kitabı, editörler: Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 437-451.
- AKGÜN, Birol, Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri), Sosyolojik Düşünce Enstitüsü Analiz, Haziran 2012.
- APAK, Hıdır, Suriyeli Göçmenlerin Uyum ve Gelecek Beklentileri: Mardin Örneği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mardin Artuklu Üniversitesi, SBE, Mardin 2014.
- ARSLANLIOĞLU, İbrahim, Genel Sosyoloji, Gazi Kitabevi, Ankara 2012.
- ATASOY, Ahmet, Hasan Demir, "Suriyeli Sığınmacıların Kırıkhan'a (Hatay) Etkileri", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt: 8, sayı: 38, Haziran 2015, s. 457-470.
- AYDIN, Mustafa, Sistematiik Din Sosyolojisi, AçılmKitap Pınar Yayınları, İstanbul 2014.
- BAUMAN, Zygmunt, Sosyolojik Düşünmek, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013.
- BİLGİN, Vejdi, "Din ve Kültür", içinde: Din Sosyolojisi, editör: Mehmet Bayyığıt, Palet Yayınları, Konya 2013, s. 107-130.
- BOURDİEU, P., Wacquant, L., Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar, çev. Nazlı Ökten, İletişim

Yayınları, İstanbul 2003.

- ÇELİK, Celaleddin, "Göç, Kentleşme ve Din", içinde: Din Sosyolojisi El Kitabı, editörler: Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 297-306.
- ERDOĞAN, Murat, Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum, Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, Ankara 2014.
- FICHTER, Joseph (2004), Sosyoloji Nedir?, çev. Nilgün Çelebi, Anı Yayıncılık, Ankara 2004.
- GÜÇER, Mehmet, Sema Karaca, O. Bahadır Dinçer, Sınırlar Arasında Yaşam Savaşı: Suriyeli Mülteciler, USAK Sosyal Araştırmalar Merkezi, Mayıs 2013.
- GÜNAY, Ünver, Erzurum Kenti ve Çevresinde Dini Hayat, Erzurum Kitaplığı, Erzurum 1999.
- GÜVENÇ, Bozkurt, İnsan ve Kültür, Remzi Kitabevi, Ankara 2005.
- KARASU, Mithat Arman, "Şanlıurfa'da Yaşayan Suriyeli Sığınmacıların Kentle Uyum Sorunu", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, yıl: 2016, cilt: 21, s. 995-1012.
- KAYA, Mahmut, "Komşuda Misafirlik: Suriyeli Sığınmacılarca Kurulmuş Mülteci Derneklerinin Perspektifinden Türkiye'de Yaşamak", The Journal of Academic Social Science Studies, Autumn III, 2015, s. 263-279.
- KİRMAN, M. Ali, Din ve Sekülerleşme (Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma), Karahan Kitabevi, Adana 2005.
- KORKMAZ, Arif, "Göç ve Din", içinde: Din Sosyolojisi, editör: Mehmet Bayyigit, Palet Yayınları, Konya 2013, s. 337-390.
- KURT, Abdurrahman, "Dindarlığı Etkileyen Faktörler", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 18, sayı: 2, 2009, s. 1-26.
- MARDİN, Şerif, Din ve İdeoloji, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- MARSHALL, Gordon Sosyoloji Sözlüğü, çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.
- OĞUZ, Hatice Şule, "Kültürlerarası Karşılaşmaların Uzak İhtimali: Sığınmacılık Deneyiminde Gaziantep Örneği", Tesam Akademi Dergisi – Turkish Journal of TESAM Academy Temmuz - July 2015, 2 (2). s. 127-165.
- OKUMUŞ, Ejder, "Toplum Bağlamında Din-Kültür Etkileşimi", Turkish Studies -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, Volume 11/7 Spring, Ankara 2016, s. 269-292.
- PLÜSS, Caroline, "Göç ve Küreselleşen Din", çev. İlkey Şahin, içinde: Din Sosyolojisi (Yaşadığımız Dünya), der. Peter B Clarke, İmge Kitabevi, Ankara 2012, s. 295-316.
- PORTES, Alejandro (1995), "Economic Sociology and The Sociology of Immigration: A Conceptual Overview", In the Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity and Entrepreneurship, edited by Alejandro Portes, Russel Sage Foundation, New York, 1-41.
- SANDIKLI, Atilla, Ali Semin (Hazırlayanlar), Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye (Bilge Adamlar Kurulu Raporu), Bilgesam Yayınları, İstanbul 2012.
- TURHAN, Mümtaz, Kültür Değişimleri (Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2002.
- TÜRKKAHRAMAN, Mimar, Hüseyin Tutar, "Sosyal Değişme, Bütünleşme ve Çözülme Bağlamında Toplumda Farklı Kültür ve Anlayışların Yeri ve Önemi", Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, cilt: 1, sayı: 1, 2009, s. 1-16.
- WACH, Joachim (1995), Din Sosyolojisi, çev. Ünver Günay, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yayınları, İstanbul.

- WAGGONER, Watt, "Kültür ve Din", çev. Mustafa Arslan, içinde: Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem, der. Peter B. Clarke, Ankara 2012, s. 339-361.
- WEBER, Max, Din Sosyolojisi, çev. Latif Boyacı, Yarın Yayınları, İstanbul 2012.
- WEBER, Max, Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, çev. Zeynep Gürata, Ayraç Yayınları, Ankara 2005.
- YALÇIN, Cemal, Göç Sosyolojisi, Anı Yayıncılık, Ankara 2004.
- YANG, Fenggang, Helen Rose Ebaugh, "Yeni Göçmen Dinlerindeki Değişimler ve Küresel Etkileri", çev. İhsan Çapcıoğlu içinde: Din Sosyolojisi (Klasik Ve Çağdaş Yaklaşımlar), editör: Bünyamin Solmaz, İhsan Çapcıoğlu, Çizgi Kitabevi, Konya 2009, s. 125-156.

İslâm Hukukundaki Himaye Geleneği Müvâcehesinde Mültecilik Sistemi*

Hüseyin BAYSA**

Özet

Mülteci statüsünün İslâm himaye hukukundaki yerini tespit etmek amacıyla hazırlanan bu bildiri çalışmasında mültecilik, İslâm hukukundaki klasik koruma sistemleri ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. XX. yüzyılın başlarından itibaren meydana gelen savaşların yol açtığı kitlesel göçler sonucunda ihdas edilmiş bir koruma sistemi olan mültecilik, İslâm hukukundaki himaye sistemleri arasında daha çok, emân ve muhacirliğe benzemektedir. Özellikle, gerektirdiği haklar ve geçici ikamet açısından emâna benzeyen mülteci statüsü, sığınma saiki ve yer değiştirmenin gerekliliği bakımından emândan farklılık arz etmektedir. Mülteciliğin muhacirliğe benzeyen yönü ise her ikisinde de baskı veya zulüm gerekçesiyle sığınma talebinin söz konusu olmasıdır. Ancak muhacirlik, sığınan kişi ile sığınılan ülkenin dinî âidiyetinin İslâm olması durumunda vatandaşlık hakkını tanırken, mültecilik statüsü sığınana böyle bir imkân vermemektedir.

Anahtar Kelimeler: Mültecilik, Emân, Muhacirlik, Koruma Sistemleri

The Refugee System in Comparison Political Asylum Tradition in Islamic Law

Abstract

In this paper, which aims to determine the status of refugees in terms of Islamic political asylum law, the term 'refugee' has been emphasized by comparing it with the classical protection systems of Islamic law. The refugee status has been introduced as a protection system after the massive migration caused by wars that have been occurred since the beginning of the 20th Century, similar to Emania and the Muhajir in terms of those political asylum systems that exist in Islamic law. The refugee status, similar to Emania, especially in terms of the laws required and temporary rights, is different from Emania in terms of reasons for asylum and requirements related to relocation. The similarity of refugee to Muhajir is that in both of them there is a demand for asylum due to repression or

* Bu metin, II. Uluslararası Ortadoğu Konferansları -Ortadoğu'daki Çatışmalar Bağlamında Göç Sorunu- (Kilis 2016) adlı sempozyumda bildiri olarak sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı öğretim üyesi, huseyinbaysa@kilis.edu.tr.

persecution. However, Muhajir provides the right of citizenship on the condition that the religious affiliation of the asylum seeker and the asylum country are Islamic.

Keywords: Refugee, Emania, Muhajir, Protection Systems

1. Giriş

Tarih boyunca insanlar, savaş, baskı, doğal afetler vb. sebeplerle buldukları yerleri terk edip, daha güvenli bölgelere göç etmişlerdir. Vardıkları yerde ikamet etmek ve güven içinde hayatlarını sürdürebilmek için oradaki etkili şahısların veya yetkili mercîin himayesine ihtiyaç duymuşlardır. Bu sığınma ihtiyacı ile birlikte, zamanla himaye kültürü ve hukuku da oluşmuştur. Mülteci statüsü, böyle bir süreç dâhilinde ortaya çıkmış bir uluslararası koruma sistemidir.

Mülteci statüsünün ana çerçevesi 1947 yılında, Birleşmiş Milletlerin kurduğu Uluslararası Mülteci Örgütü (UMÖ) tarafından belirlenmiştir. Mülteciler için yeni hukukî düzenlemelere ihtiyaç duyan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, bu amaçla 1951 yılında Cenevre’de “Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme”yi imzalamıştır. Bu sözleşmede UMÖ’da kabul edilen mülteci tanımı esas alınmıştır (Özcan, 2005:8). “1951 Cenevre Sözleşmesi” olarak da bilinen bu uluslararası hukukî düzenleme, sonraki dönemlerde mülteciler ile ilgili yapılan bölgesel ve uluslararası sözleşmelere kaynaklık etmiştir¹ (Özcan, 2005:1; Acer vd., 2010:46; Ergüven ve Özturanlı, 2013:1016).

Devletlerarası sözleşmelerle temel yapısı belirlenen mültecilik sistemi, bazı yönleri itibariyle İslâm hukukundaki klasik himaye kurumlarına benzemektedir. Ancak bu koruma mekanizması, temelde diğer kurumlardan farklılık arz etmektedir. Mültecilik sistemi ile İslâm hukukundaki himaye kurumları arasındaki ortak ve farklı özellikleri tespit etmek üzere yapılan bu çalışmada öncelikle mültecilik kurumu ile klasik koruma sistemleri hakkında genel bilgi verilecek, daha sonra da mültecilik kurumu, İslâm hukukunda bilinen koruma sistemleri ile temel özellikleri çerçevesinde karşılaştırılmaya çalışılacaktır.

2. Mültecilik Sisteminin Genel Yapısı

Mülteci kelimesi, bir şeye veya bir yere sığınmak veya dayanmak, bir topluluktan ayrılıp başkasına sığınmak gibi anlamlara gelen “lecee” (لجأ) fiil kökünden (İbn Manzûr, 1414 h.:I/152) türemiş olup, sözlükte “sığınmacı”² şeklinde tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2016). Arapçada bu kelime yerine aynı

¹ Bu çalışmada mültecilik statüsüne ilişkin belirlemelerde bulunurken 1951 Cenevre Sözleşmesi ile Türkiye’de bu sözleşmenin içeriğine uygun olarak hazırlanan 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) esas alınmıştır.

² Sığınmacı kelimesi terim olarak, mültecilik için başvuruda bulunan, ancak mülteciliği yetkili makamlar tarafından henüz kabul edilmemiş kişiler için kullanılmaktadır. (Uluslararası Göç Örgütü, 2009: 49).

mefhumu ifade etmek üzere yine “lecee” (لجأ) sözcüğünden türeyen “lâci” (لاجئ) kelimesi kullanılmaktadır (Fâris, 2012:325; Sa’vî, 2007:55). Arap dilinde istimali olmayan mülteci sözcüğünün Türkçede kullanılmasının sebebi tam olarak bilinmemekle birlikte bu kelimenin günümüz Türkçesine Osmanlıcadan geçmiş olabileceği tahmin edilmektedir (Durmaz, 2014:13).

Uluslararası hukukta mülteci kelimesi, ırkı, dini, toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasî düşüncesi nedeniyle zulme uğrayacağından korktuğu için vatandaşı olduğu ülkeden ayrılıp, başka devletin koruması altına giren kişiye verilen statüyü ifade etmektedir (1951 Cenevre Sözleşmesi 1. Md.). Mültecilik ile ilgili bazı bölgesel sözleşmelerde, bu tanımın içeriğine uygun olarak, ülkesindeki savaştan veya kamu düzeninin bozulmasından kaçan ve vatansız kaldığı için başka bir ülkenin korumasına giren kişilerin de mülteci olduğu belirtilmiştir (Bkz. YUKK, 63. Md.; Acer vd., 2010:46-7).

Mültecilik sistemi, mültecilere temel insanî haklardan faydalanma imkânını vermektedir. Bunun yanı sıra mültecilerin bulunduğu ülkelerde vatandaşların sahip olduğu hak ve özgürlüklerden yararlandırılmasını öngörmektedir. Vatandaşa tanınan haklardan faydalandırılmaması durumunda mültecilere, en azından, yabancılar hukukunun uygulanmasını önermektedir (1951 Cenevre Sözleşmesi, 7. Md.; Acer vd., 2010:52).

Mülteci statüsüne sahip olabilmek için uluslararası hukukta, birtakım şartlar ileri sürülmüştür. Üç maddede özetleyebileceğimiz bu şartlardan bir tanesi, mültecilik başvurusunda bulunan kişinin zulüm ve baskıya maruz kalmış olması veya bunun korkusunu yaşamasıdır. Mülteci kelimesinin tanımında geçtiği gibi, mülteci statüsüne hak kazanabilmek için söz konusu zulüm korkusunun ırk, din, siyasi düşünce ya da belirli bir toplumsal gruba mensubiyet sebebiyle meydana gelmiş olması yahut ülkedeki iç çatışmaların yol açtığı kaos ortamından kaynaklanmış olması gerekmektedir. Nitekim işlenmiş adi suçlar sebebiyle yaşanan korku, iltica için geçerli bir gerekçe sayılmamıştır (1951 Cenevre Sözleşmesi, 1. Md.).

Mültecilik korumasından faydalanabilmek için şart koşulan ikinci husus, zulüm korkusundan dolayı, vatandaşı olunan ülkenin sınırları dışında olmak ve oraya dönme imkânının yahut isteğinin bulunmamasıdır (1951 Cenevre Sözleşmesi, 1. Md.). Vatandaşı olunan veya ikamet edilen ülkede emniyet sorunu bulunmakla birlikte ülkenin bir bölgesinde devlet korumasından faydalanma imkânına sahip olmak, mültecilik hakkına engel bir durum olarak kabul edilmiştir (YUKK, 78. Md.). Aynı şekilde vatandaşı olunan veya ikamet edilen ülke içinde güvenlik gerekçesiyle yapılan ikamet değişikliği, mülteci statüsünü gerektiren bir durum olarak görülmemiştir.³ Yine güvenli üçüncü bir ülkenin himayesine girenlerin

³ 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolü, mültecilik için gerekli şartlar taşınsa dahi ülke içi yer değiştirmeyi, mülteci statüsünü kazanmak için yeterli görmemiştir. Günümüzde, ülke içerisinde yer

uluslararası koruma hakkından faydalanamayacakları bildirilmiştir (YUKK, 74. Md.).

Mülteci kabulünde aranan üçüncü şart, uluslararası belgelerde savaş suçu veya insanlığa karşı suç olarak tanımlanan herhangi bir davranışta bulunmamış olmaktır. Aynı şekilde Birleşmiş Milletlerin amaç ve ilkelerine aykırı davranmamış olmak da mültecilik şartları arasında sayılmıştır (1951 Cenevre Sözleşmesi, 1. Md.).

3. İslâm Hukukundaki Klasik Himaye Kurumları

İslâm hukukunda iltica/himaye talebinde bulunan kişi veya toplumlara yönelik birtakım koruma sistemleri işletilmiştir. Şartları ve sunduğu imkânlar açısından değişik özelliklere sahip olan bu kurumları emân, zimmîlik ve muhacirlik şeklinde tasnif etmek mümkündür.

3.1. Emân

Emân; emin olmak, güvenmek anlamındaki Arapça “emn” (امن) kökünden türemiş olup, güven, güvence, güvenlik gibi anlamlara gelmektedir (İbn Manzûr, 1414 h.:VIII/21; *el-Mevsûatü'l-Fikhiyyeti'l-Kuveytiyye*, 2007:VII/105; Bozkurt, 1995:XI/75). Hukuk terimi olarak emân, İslâm ülkesine (dârulislâm) girmek veya İslâm ordusuna teslim olmak isteyen gayrimüslime/harbîye (*el-Mevsûatü'l-Fikhiyyeti'l-Kuveytiyye*, 2007:VI/233-4; Bozkurt, 1995:XI/75)⁴ veya gayrimüslim ülkeye girmek isteyen müslümana can ve mal güvencesi sağlayan taahhüt anlamına gelmektedir (Mevsilî, 1937:IV/135; İbn Âbidîn, 1992:IV/166). Emân isteyen kimseye müste'min, emân verilene müste'men, emân veren kişiye ise müemmin denir (*Mevsûatü'l-Fikhiyyeti'l-Kuveytiyye*, 2007:VII/105; Bozkurt, 1995:XI/75). Emân kelimesi yerine “civâr” kelimesi de kullanılmaktadır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de emân istemek, civâr kelimesinin kökünden türemiş bir fiil olan “istecâre” (استجار) sözcüğü ile ifade edilmiştir (et-Tevbe 9/6; Kurtubî, 1964:VIII/75; Râzî, 1420h.:XV/531).

Tanımda da geçtiği üzere emân müessesesi temelde iki durumda işletilmektedir. Bunlardan bir tanesi, başka bir ülkenin vatandaşı olan gayrimüslimin ticarî, diplomatik vb. sebeplerle İslâm ülkesine veya müslümanın aynı amaçlarla gayrimüslim ülkeye girmek istemesidir. İkincisi ise, İslâm ordusunun girdiği bir bölgedeki gayrimüslimlerin İslâm otoritesine teslim olmasıdır. Ancak emân kelimesi sözlük anlamı dikkate alınarak bunların dışındaki

değiştirmiş kişilerin mülteci statüsüne sahip olmalarını öngören tek uluslararası belge, 23 Ekim 2009 tarihli, Afrika'da Ülke İçerisinde Yer Değiştirmiş Kişilerin Korunmasına İlişkin Afrika Birliği Örgütü Sözleşmesi'dir (Ergüven ve Özturanlı, 2013:1022).

⁴ Mekke'nin fethi sırasında Hz. Peygamber'in çatışmadan uzak duran Kureyşlilere can ve mal güvenliğini taahhüt etmesi emân kelimesi ile ifade edilmektedir (Şevkânî, 1993:VIII/29).

uygulamalar için de kullanılmıştır. Örneğin çatışma halindeki müslümanların birbirlerine güvence vermeleri de emân kelimesi ile ifade edilmiştir (Zeydân 1982:52-3; Bozkurt, 1995:XI/76).

Emân sistemi, gayrimüslime can ve mal emniyeti içinde İslâm ülkesinde geçici bir süre ikamet etme imkânını vermektedir (İbn Mâce, “Diyât”, 31; Zeydân, 1982:46-7; *el-Mevsûatü'l-Fıkhîyyeti'l-Kuveytiyye*, 2007:VII/106). Bu sürenin ölçüsü hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Hanefî, Zeydiyye ve İmâmiyye mezhepleri ile Şâfîiler'den nakledilen bir görüşe göre emân sözleşmesinin azami süresi bir yıldır (Şirbînî, 1994:VI/53; İbn Kudâme, 1968:IX/244; Mevsîlî, 1937:IV/136; *el-Mevsûatü'l-Fıkhîyyeti'l-Kuveytiyye*, 2007:VII/125). Şâfîiler ve Hanefîler, maslahat gerektirdiğinde, sürenin bitiminden sonra müste'menin kendi vatanına dönmesi şartıyla emân akdinin yenilenebileceğini söylemişlerdir. Mâlikîler akit esnasında belirlenmemişse emânın azamî süresinin dört ay olduğunu söylemişlerdir (Zuhaylî, 1995:XI/81).

Günümüzde emân ve emânnâmelerin yerini tamamen devlet kontrolünde olan pasaport, vize ve ikamet izni gibi uygulamalar almıştır (Zuhaylî, 1995:XI/81).

3.2. Zimmîlik

Zimmîlik kelimesi, antlaşma, ahid (İbn Manzûr, 1414h.:XII/221; *el-Mevsûatü'l-Fıkhîyyeti'l-Kuveytiyye*, 2007:VII/120), bir kimsenin yüklendiği veya ödemeye mecbur olduğu borç, himaye ve sahip çıkma gibi anlamlara gelen “zimmat” (ذمة) kökünden türemiştir (Fayda, 2013:XLIV/428). Terim olarak zimmîlik, gayrimüslime İslâm ülkesinde cizye karşılığında güvenli bir şekilde sürekli ikamet hakkının verilmesi durumudur.⁵ Kendisine bu imkân tanınan kişiye zimmî veya ehl-i zimme denilmektedir (Kâsânî, 1986:VII/71, 110; Mevsîlî, 1937:IV/136; Zeydân, 1982:22, 41). Zimmîlik statüsü cizye âyeti olarak bilinen Tevbe sûresinin 29. âyeti ile sabit olmuştur. Bu âyetin nazil olması üzerine gayrimüslimlerle yapılan zimmet antlaşması karşılığında onların yurt içinde can ve malları ile inanç hürriyetleri güvence altına alınmıştır (Fayda, 2013:XLIV/428). Ayrıca onlara vatandaşlık hakkının yanı sıra, kamu güvenliği ve inançla ilgili görevlerde bulunmak dışında, müslümanların sahip olduğu hakların tamamı verilmiştir (Zeydân, 1982:64; Yaman, 2013:XLIV/435).

Zimmîlik antlaşması daha çok, fethedilen veya savaş sonucu alınan bölgelerde yaşayan gayrimüslimlerle yapılmıştır (Fayda, 2013:XLIV/430). Ancak emân akdi ile İslâm ülkesine girip de daha sonra zimmîlik antlaşması yapanlara

⁵ Osmanlı dönemi kaynaklarında gayrimüslimlerle yapılan bazı zimmîlik muameleleri emân, ilgili belgeler de emânnâme olarak ifade edilmiştir. Burada emân sözcüğü, sözlük anlamında kullanılmıştır. Zira bu kelime ile, gayrimüslimlerin temel hak ve hürriyetlerinin güvence altına alındığı kastedilmiştir (İpşirli, 1995:XI/77).

veya zimmîliği kabul ettiklerine karine bulunanlara da bu statüden yararlanma imkânı tanınmıştır. Örneğin ikamet süresi bir yılı aşan müste'menler ile zimmî erkekle evlenen harbî kadınlara zimmîlik hakkı verilmiştir (Kâsânî, 1986:VII/110; Mevsilî, 1937:IV/136; Zeydân,1982: 32-4; *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyyeti'l-Kuveytiyye*, 2007:VII/121).

Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî hukukçular, gayrimüslimlerden gelecek zimmet akdi teklifini kabul etmenin İslâm devletine vacip olduğu görüşündedirler. Mâlikîler, zimmîlik teklifinin kabulünü maslahata uygunluk şartına bağlamışlardır (İbn Kudâme, 1968:IX/244; Zeydân, 1982:30-1; Özel, 1998:221; Karaman, 1999:III/238).

İslâm ülkelerine gayrimüslimlerin zimmî statüsünde kabul edildiğine dair birçok tarihî örnek bulunmaktadır. Onlardan bir tanesi, Macaristan'ın özgürlüğü için Avusturya'ya karşı 1849 yılında yapılan Özgürlük Savaşı'nda mağlup olup, Osmanlı devletine sığınan Macar ve Polonyalı ihtilalcilere yapılan muameledir. Dönemin padişahı Sultan Abdülmecid, Rusya ve Avusturya'nın baskısına rağmen onları kendi özel misafirleri olarak kabul ettiğini duyurmuş ve tüm Avrupa'nın takdirini kazanacak şekilde onlara karşı misafirperverlik göstermiştir (Nazır, 1999:13, 353-4).

3.3. Muhacirlik

Sözlükte göçmenlik anlamına gelen muhacirlik (Türk Dil Kurumu, 2016), göçmen anlamındaki Arapça "muhacir" (مهاجر) sözcüğünden türetilmiştir. Muhacir kelimesi terim olarak genel ve özel olmak üzere iki anlamda kullanılmaktadır. Bu kavram ile özelde Medine'ye göç eden Hz. Peygamber ve Mekkeli müslümanlar, genelde ise gayrimüslim ülkeden (dârulharp) İslâm ülkesine göç eden müslümanlar kastedilmektedir (Önkal, 1998:XVII/458). Buna göre muhacirlik statüsü, hicret edilen ülke tarafından muhacire tanınan hak ve yetkileri ifade etmektedir.

Hicret iki şekilde gerçekleşebilmektedir. Bunlardan bir tanesi, Mekke'den Habeşistan'a yapılan hicrette olduğu gibi zulüm ve baskının görüldüğü yerden güvenli olan gayrimüslim ülkeye (dârulemn) göç etmektir. Hicretin ikinci şekli ise Hz. Peygamber'in Medine'ye gitmesinden sonra müslümanların oraya yaptığı hicrette olduğu gibi dârulharpten dârulislâma göç etmektir (Özel, 1998:XVII/464).⁶ İlk dönem kaynaklarında hicret kavramı kullanılırken hicretin bu ikinci şeklinin esas alındığı görülmektedir (Râzî, 1420h.:X/170; Kurtubî, 1964:IV/319; Şirbînî, 1994:VI/54). Sonraki dönemlerde yapılan hicret tanımlamalarında ise hicretin birinci şekli merkeze alınmıştır (Selkîni, 2014:28).

⁶ "Fetihden sonra hicret yoktur, artık sadece cihad ve niyet kalmıştır; cihada çağrıldığımızda icabet edin" şeklindeki hadiste de "hicret" kelimesi ile dârulislâma göç etmek kastedilmiştir. Tirmizî, "Siyer", 33, (1590).

Kur'ân-ı Kerîm'de hicretin her iki şeklinin de örneklerini görmek mümkündür. Birçok âyette Mekke'den Medine'ye göç eden müslümanlardan bahsedildiği⁷ gibi baskı ve zulme maruz kaldıkları için yurtlarını terk edip, başka yerlere giden önceki peygamberler ve ümmetleri de anlatılmaktadır.⁸

Bir koruma sistemi olarak muhacirlik statüsü, İslâm ülkesine hicret eden müslümana vatandaşlık hakkını vermektedir. Bu hak, nasslarda müslümanların tek bir ümmet olarak nitelenmiş olmasına (el-Enbiyâ 21/92; el-Mü'minûn 23/52; el-Bakara 2/143; Âl-i İmrân 3/110) dayandırılmaktadır. Ümmetin bir ferdi olmak, İslâm devletine siyasî ve hukuki yönden bağlılığı da gerektirmektedir. Buna göre idari bölünmeler ve müstakil İslâm ülkelerinin varlığı, müslümanın İslâm devleti vatandaşlığından istifadesine engel değildir⁹ (Zeydân, 1982:63; Özel, 1998:228; Karaman, 1999: III/248). Selçuklu ve Osmanlı devletleri bu anlayış doğrultusunda muhacirlere vatandaşlık statüsü vermişlerdir.¹⁰ Ancak günümüzde İslam ülkelerindeki hukukî, siyasî ve politik yapılanmalar, muhacirlik sisteminin işletilmesini engellemektedir. Bugün gayrimüslim bir ülkede yaşayan müslüman azınlıklar veya İslâmiyet'i yeni kabul edenler, istedikleri müslüman ülkeye serbestçe hicret etme imkânına sahip değildirler (Özel, 1998:XVII/466). Vakıa bu şekilde olmakla birlikte nassların bazı durumlarda hicreti zorunlu tutması (el-Enfâl 8/72; en-Nisâ 4/97-9) ve müminlerin bir ümmetin kardeş fertleri olduğunu bildirmesi (Âl-i İmrân 3/103; el-Hucurât 49/10; el-Enbiyâ 21/92), muhacire vatandaşlık hakkının verilmesini gerekli kılmaktadır.

4. Mültecilik Sisteminin Klasik Himaye Kurumları İle Benzeşen ve Ayrışan Yönleri

Mülteci statüsü, İslâm hukuk geleneğindeki koruma yöntemleri gibi can ve mal emniyetini garanti altına almaktadır. Bu ortak özellik dışında mülteciliğin her bir himaye kurumuyla benzeşen başka yönleri de mevcuttur. Bununla birlikte

⁷ Nitekim Kur'ân-ı Kerim'deki muhâcir ve çoğul olarak muhâcirîn ve muhâcirât kelimeleri ile çoğunlukla (en-Nisâ 4/100; et-Tevbe 9/100, 117; en-Nûr 24/22; el-Mümtehine 60/10) Mekke'den Medine'ye göç eden müslümanlar kastedilmektedir (Önkal, 1998:XVII/458).

⁸ Örneğin Hz. İbrâhim, kavminin kendisini ateşte yakma teşebbüsünün ardından, "Doğrusu ben rabbimin emrettiği yere hicret ediyorum" diyerek (el-Ankebût 29/26) önce Filistin'e, ardından Mısır'a göç etmiş ve daha sonra da Ken'ân diyarına yerleşmiştir. Aynı şekilde Hz. Şuayb'a kavminin kibirlileri, "Ey Şuayb! Kesinlikle seni ve seninle beraber iman edenleri memleketimizden çıkaracağız yahut dinimize döneceksiniz" demişler (el-A'râf 7/88) ve onu yanındakilerle birlikte hicrete zorlamışlardı. Yine Hz. Mûsâ, Firavunun zulmünden dolayı İsrâiloğulları ile birlikte Mısır'dan hicret etmek zorunda kalmıştır (Yûnus 10/90; eş-Şuarâ 26/52; Önkal, 1998:XVII/458; Aldemir, 2010:252).

⁹ İslâm'da İnsan Hakları Beyannâmesi'nin 23. maddesi de bu görüşü kabul etmiştir: "Dârulislâm tektir. İslâm ülkesi, her müslümanın vatanıdır. Müslümanın İslâm ülkesindeki hareketlerini coğrafi engeller ve siyasî sığınmalarla kayıtlamak ve engellemek caiz değildir. Her müslüman belde, oraya hicret eden veya giriş yapan müslümanları, kardeşin kardeşi karşıladığı gibi karşılaması gerekir." (Akgündüz, 1997:128).

¹⁰ İran devleti, bu anlayışı benimsemmiştir (Akgündüz, 1997:48).

mülteciliğin himaye kurumlarından farklı bir koruma sistemi olduğunu gösteren yanları da vardır. İslâm hukukunda bilinen himaye kurumları ile mültecilik arasındaki benzer ve farklı yönleri kısaca aşağıdaki şekilde ifade etmek mümkündür.

4.1. Mültecilik ve Emân

Mülteci statüsü, himaye kurumları arasında daha çok, emâna benzetilmiştir. Bu kaniya varılırken her iki kurumun himayeye muhtaç kişiye güvenlik garantisini vermesi ve geçici ikamet imkânı tanınması göz önünde bulundurulmuştur (Sa'vî, 2007:55; Durmaz, 2014:51; Fâris, 2012:325). Mültecilik bu iki hususta emâna benzemekle birlikte aşağıda sıralayacağımız konularda emândan farklılık arz etmektedir:

1. Mülteci, ancak başka ülkeye sığınmaya zorlayan sebepler ortadan kalkınca ülkesine geri gönderilebilir (1951 Cenevre Sözleşmesi, 33 Md.; YUKK 85. Md.). Müste'menin ülkeden ayrılması, sözleşme esnasında belirlenen süreye bağlıdır (Zuhaylî, 1995:XI/81).

2. Mültecilikte, vatandaşı olunan ülkeden başka bir ülkeye göç edilmektedir (1951 Cenevre Sözleşmesi, 1. Md). Emândan bahsederken değindiğimiz gibi bu sistemde vatan değişikliği her zaman için söz konusu değildir.

3. Mülteci statüsünü alabilmek için ikamet edilen veya vatandaşı olunan ülkede baskı ve zulüm görmek veya bunun korkusunu yaşamak şart koşulmuştur (1951 Cenevre Sözleşmesi, 1. Md). Emân akdinin gerçekleşmesi için böyle bir durum şart sayılmamıştır. Örneğin ülkesinde güvende olan bir gayrimüslimin ticarî amaçlarla emân sözleşmesine başvurması mümkündür. Bu açıdan da emân ile mültecilik arasında umûm-husûs (işlem-kaplam) ilişkisi bulunmaktadır.

4. Mültecilik başvurusunda temel saik, ikamet edilen veya vatandaşı olunan ülkenin zulüm ve baskısından kurtulma isteğidir. Emân sözleşmesinde ise ana saik, teslim olunan veya ikamet edilmek istenen ülkeden yana güvende olma kaygısıdır.

4.2. Mültecilik ve Zimmîlik

Mültecilik ile emân arasındaki farkların tamamı, mültecilik ile zimmîlik arasında da bulunmaktadır. Bu farkların yanı sıra vatandaşlık statüsünün verilmesi hususunda da mültecilik zimmîlikten ayrılmaktadır. Zimmîlik himaye talebinde bulunan kişiye bu hakkı verdiği (Kâsânî, 1986:VI/281; Zeydân, 1982:63) halde mültecilik, sadece mültecilere vatandaşlığa kabulde kolaylık sağlanmasını öngörmektedir (1951 Cenevre Sözleşmesi, 34. Md).

4.3. Mültecilik ve Muhacirlik

Koruma sistemleri hakkında verdiğimiz bilgilerde de görüldüğü gibi mültecilik, iki hususta muhacirlik ile aynı özelliğe sahiptir. Bunlardan birincisi, her iki kurumda da sığınma talebinde bulunan kişi, ikamet yerini terk edip, başka bir ülkeye veya topluma sığınmaktır. İkincisi ise bu yer değiştirmenin temel saiki, baskı ve zulüm görmek veya bunun korkusunu yaşamaktır.

Mültecilik ile muhacirlik arasında bu ortak özelliklerin yanı sıra iki temel fark da bulunmaktadır. Bunları şu şekilde ifade edebiliriz:

1. Mültecilik statüsünü almada dinî aidiyetin herhangi bir etkisi söz konusu olmadığı halde (1951 Cenevre Sözleşmesi, 7. Md), muhacirlik statüsünden sadece müslüman kimliğine sahip olanlar faydalanabilmektedir. Gayrimüslimlerin İslâm ülkesine sığınma başvurusu kabul edilmekle birlikte bunların talebine emân ve zimmîlik kurumları dâhilinde cevap verilmektedir. Buna göre iki kurum arasında iltica başvurusunun kabulünde değil de sığınma talebinde bulunanın vatandaşlığa kabulünde dinî aidiyet dikkate alınmaktadır.

2. Mültecilik kurumu, iltica edene vatandaşlık statüsü vermemektedir. Muhacirlik ise İslâm ülkesine hicret edene bu statüden yararlanma imkânını sağlamaktadır.

5. Sonuç

Genel yapısı XX. yüzyılda devletlerarası ortak akılla belirlenmiş mülteci statüsü, İslâm hukukundaki klasik himaye kurumlarıyla benzer özellikler taşımaktadır. Himaye talebinde bulunan kişiye, şartları taşıması durumunda hukukî korumayı sağlaması açısından mültecilik sistemi ile klasik himaye kurumları arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Aynı şekilde mültecilik, diğer koruma mekanizmalarında olduğu gibi başvurusu kabul edilen kişiye, güven içinde yaşama imkânını vermektedir. Bu ortak hususların yanı sıra mültecilik sistemi ile her bir klasik koruma kurumu arasında kendi içinde başka benzer yönler de mevcuttur.

Mültecilik ile diğer kurumlar arasında bulunan bu benzerliklerin yanı sıra yapısal birtakım farklılıklar da vardır. Mültecilik sistemi, himaye talebinin temel saiki açısından emân ve zimmîlikten farklı bir yapıya sahiptir. Aynı şekilde başvuru sahibine vatandaşlık statüsünün verilmesi ve bu imkândan yararlandırırken dinî aidiyetin dikkate alınması konularında da mültecilik, diğer koruma sistemlerinden ayrılmaktadır. Öte yandan mültecilik sistemi, hiçbir mülteciye vatandaşlık statüsü taahhüt etmezken, İslâm hukuk geleneğindeki himaye kurumları sığınma talebinde bulunanlara, dinî kimliği dikkate alarak vatandaşlıktan faydalanma imkânını sağlamaktadır. İltica eden müslümana, muhacirlik sistemi dâhilinde vatandaşlık statüsünü verirken, iltica eden

gayrimüslime emân ve zimmîlikten birini tercih etme fırsatını sunmakta, zimmîliği seçenleri vatandaş olarak kabul etmektedir.

KAYNAKÇA

- ACER, Yücel, İbrahim KAYA, Mahir GÜMÜŞ, *Küresel ve Bölgesel Perspektiften Türkiye'nin İltica Stratejisi*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yay., Ankara 2010.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *İslâm'da İnsan Hakları Beyannâmesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV) Yay., İstanbul 1997.
- ALDEMİR, Halil, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre İhtilâf*, Kitâbî Yay., İstanbul 2010.
- BOZKURT, Nebi, "Eman", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 1995.
- DURMAZ, Osman, *İslâm'da Mülteciler Hukuku*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2014.
- ERGÜVEN, Nasih Sarp, Beyza ÖZTURANLI, "Uluslararası Mülteci Hukuku ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2013, 62, (4).
- FÂRİS, Ali Mustafa, "el-Lücûü's-Siyâsiy beyne Akdi'l-Emân, fi'l-Fikh'i'l-İslâmî ed-Düveliyi'l-Amm", *Mecelletü Buhûsi İslâmiyye ve İctimâiyye Mütekaddime*, 2012, c. II, sy. 3.
- FAYDA, Mustafa, "Zimmî", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2013.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.572ed2ed2c7f35.05730242 (05.04.2016).
- İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz, *Reddü'l-Muhtâr alâ Dürri'l-Muhtâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1992.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen, Daru'r-risâleti'l-âlemiyye*, yy., 2009.
- İBN KUDÂME, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed el-Makdisî, *el-Muğni*, Mektebetü'l-Kahire, yy., 1968.
- İBN MANZÛR, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâder, Beyrut 1414 h.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Eman-Osmanlı Dönemi", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1995.
- KARAMAN, Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İz Yay., İstanbul 1999.
- KÂSÂNÎ, Alâüddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd, *Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986.
- KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-Misriye, Kahire 1964.
- MEVSİLÎ, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd Meccüddîn Ebü'l-Fadl, *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, Matba'atü'l-Halebî, Kahire 1937.
- Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme (1951 Cenevre Sözleşmesi), <http://www.goc.gov.tr/files/files/multec%C4%B1ler%C4%B1nhukuk%C4%B1statusune%C4%B1%C4%B1sk%C4%B1nsozlesme.pdf> (03.03.2016).

- NAZIR, Bayram, *Mülteciler Meselesi 1849-1851*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1999.
- ÖNKAL, Ahmet, "Hicret", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1998, XVII.
- ÖZCAN, Mehmet, *Avrupa Birliği Sığınma Hukuku-Ortak Bir Sığınma Hukukunun Ortaya Çıkışı*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yay., Ankara 2005.
- ÖZEL, Ahmet, "Hicret" (Fıkıh), Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1998.
- ÖZEL, Ahmet, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı -Dâru'lislâm Dâru'lharb-*, İz Yay., İstanbul 1998.
- RÂZÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahrüddîn, *Mefâtihu'l-Gayb -et-Tefsîri'l-Kebîr-*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1420 h.
- SA'VÎ, Abdülazîz b. Muhammed, *Hukûku'l-Lâciîn beyne's-Şerî'ati ve'l-Kanûn*, Nâyif el-Arabîyye li'l-U'lûmi'l-Emniyye Ün. Yüksek Öğretim Fak., Yüksek Lisans Tezi, Riyad 2007.
- SELKÎNÎ, İbrahim Abdullâh, *el-Hicratü ve Ahkâmühâ*, Dâru'n-Nevâdiri'l-Lübânîyye, Beyrut 2014.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylü'l-Evtâr*, Dâru'l-Hadîs, Mısır 1993.
- ŞİRBÎNÎ, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hafîb, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Elfâzi'l-Minhâc*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye. yy. 1994.
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Süre b. Mûsâ, *el-Câmi'*, Dâru's-Selâm, Riyad 2000.
- TÜRK DİL KURUMU (2016). "Muhacir", http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.571e713dd881c1.57441213 (25.04.2016).
- TÜRK DİL KURUMU (2016). "Mülteci", http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.571e713dd881c1.57441213 (25.04.2016).
- ULUSLARARASI GÖÇ ÖRGÜTÜ, Edt. Bülent Çiçekli, *Göç Terimleri Sözlüğü*, Uluslararası Göç Örgütü Yay., 2009.
- VİZÂRATÜ'L-EVKÂF VE'Ş-ŞÜ'UNİ'L-İSLÂMİYYE Bİ'L-KUVEYT, "Emân", "Ehlü'l-Harb", "Ehlü'z-Zimme", *el-Mevsûatü'l-fikhiyyeti'l-Kuveytiyye*, Kuveyt 2007.
- YAMAN, Ahmet, "Zimmî (Fıkıh), Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2013.
- ZEYDÂN, Abdülkerîm, *Ahkâmü'z-Zimmiyyîn ve'l-Müste'menîn fi Dâri'l-İslâm*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1982.
- ZUHAYLÎ, Vehbe, "Eman-İslâm Hukuku-", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1995.
- 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_kanun.pdf (02.03.2016).

The Refugee System within the Confrontation of Guardianship Tradition in Islamic Law*

Hüseyin BAYSA**

Abstract

In this paper, which aims to determine the status of refugees in terms of Islamic political asylum law, the term 'refugee' has been emphasized by comparing it with the classical protection systems of Islamic law. The refugee status has been introduced as a protection system after the massive migration caused by wars that have been occurring since the beginning of the 20th Century, similar to Emania and the Muhajir in terms of those political asylum systems that exist in Islamic law. The refugee status, similar to Emania, especially in terms of the laws required and temporary rights, is different from Emania in terms of reasons for asylum and requirements related to relocation. The similarity of refugee to Muhajir is that in both of them there is a demand for asylum due to repression or persecution. However, Muhajir provides the right of citizenship on the condition that the religious affiliation of the asylum seeker and the asylum country are Islamic.

Keywords: Refugee, Emania, Muhajir, Protection Systems

İslam Hukukundaki Himaye Geleneği Müvâcehesinde Mültecilik Sistemi

Özet

Mülteci statüsünün İslâm himaye hukukundaki yerini tespit etmek amacıyla hazırlanan bu bildiri çalışmasında mültecilik, İslâm hukukundaki klasik koruma sistemleri ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. XX. yüzyılın başlarından itibaren meydana gelen savaşların yol açtığı kitlesel göçler sonucunda ihdas edilmiş bir koruma sistemi olan mültecilik, İslâm hukukundaki himaye sistemleri arasında daha çok, emân ve muhacirliğe benzemektedir. Özellikle, gerektirdiği haklar ve geçici ikamet açısından emâna benzeyen

* This paper was presented in the symposium entitled International Middle East Conferences - Migration Issue in terms of the Conflicts in the Middle East - (Kilis 2016).

This paper is the English translation of the study titled "İslam Hukukundaki Himaye Geleneği Müvâcehesinde Mültecilik Sistemi" published in the 4th issue of *İlahiyat Akademi*. (Hüseyin BAYSA, "İslam Hukukundaki Himaye Geleneği Müvâcehesinde Mültecilik Sistemi", *İlahiyat Akademi*, sayı: 4, 2016, s. 37-48.) The paper in Turkish should be referred to for citations.

** Asst. Prof. Kilis 7 Aralık University, Faculty of Divinity, Department of Islamic Law, faculty member, huseyinbaysa@kilis.edu.tr.

mülteci statüsü, sığınma saiki ve yer değiştirmenin gerekliliği bakımından emândan farklılık arz etmektedir. Mülteciliğin muhacirliğe benzeyen yönü ise her ikisinde de baskı veya zulüm gerekçesiyle sığınma talebinin söz konusu olmasıdır. Ancak muhacirlik, sığınan kişi ile sığınılan ülkenin dinî âidiyetinin İslâm olması durumunda vatandaşlık hakkını tanırken, mültecilik statüsü sığınana böyle bir imkân vermemektedir.

Anahtar Kelimeler: Mültecilik, Emân, Muhacirlik, Koruma Sistemleri

1. Introduction

People have migrated from their residential areas to other places for different reasons such as war, pressures, natural disasters etc. throughout history. They have needed the guardianship of the authorities of the places they have migrated, to reside and maintain their lives safely. Upon this need for seeking asylum, guardianship culture, and laws have been formed in time. Refugee status is an international protection system formed in such a process.

The main frame of refugee status was determined by International Refugee Organization (IRO) founded by the United Nations (UN) in 1947. The UN General Assembly has discovered the necessity to form new regulations for refugees and thus executed the Convention Relating to the Status of Refugees in Geneva in 1951. This agreement was based on the definition of refugee accepted in IRO (Özcan, 2005: 8). This international regulation, also known as “1951 Geneva Convention”, has served as the source for the following regional and international agreements regarding refugees ¹ (Özcan, 2005: 1; Acer et al., 2010: 46; Ergüven and Özturanlı, 2013: 1016).

The refugee system, the main structure of which has been determined with international agreements, resembles to classic guardianship institutions in Islamic law from certain aspects. However, this protection mechanism differs from other institutions essentially. This study, conducted to determine the common and different characteristics between refugee system and guardianship institutions in Islamic law, provides general information about the refugee institutions and classic protection systems, and it compares the refugee institutions with the protection systems and basic relevant characteristics in Islamic law later.

2. General Structure of Refugee System

The term multeji (refugee) is derived from the verbal base “lajaa” (لجأ), meaning taking refuge in a place or object, or leaving a society to join another (Ibn

¹ This study presents approaches regarding the status of refugees in accordance with the 1951 Geneva Convention and Turkish Law 6458 on Foreigners and International Protection (YUKK) that suits the content of the Geneva Convention.

Manzoor, 1414 h.: I/152), and it is defined as “asylum-seeker”² in the dictionary (Turkish Language Association, 2016). The Arabic term “laji” (لاجئ) derived from another Arabic term “lajaa” (لجأ) is used to reflect the same concept (Faris, 2012: 325; Sawi, 2007: 55). Although the exact reason why the term “refugee”, which is not used in Arabic, is used in Turkish is not known, it is estimated that this term was derived from Ottoman Turkish (Durmaz, 2014: 13).

The concept of “refugee” is reflected by the international law as those who must flee their home countries for the concerns of being tormented due to the reasons related to race, religion, social group membership, and political opinion, and who are protected under the guardianship of another country (1951 Geneva Convention, Article 1). Other regional agreements accordingly define refugees as the people who must flee civil war and disturbance of peace in their countries and are protected by another country due to being stateless (See. YUKK, Article 63; Acer et al., 2010:46-7).

Refugee system provides refugees the ability to benefit from basic human rights. In addition, this system aims to ensure that refugees benefit from the rights and freedom as much as the domestic citizens of that country. In case the refugees cannot benefit from the rights granted to the citizens, it is recommended that law on foreigners be applied for the refugees (1951 Geneva Convention, Article 7; Acer et al., 2010:52).

International laws indicate a certain set of conditions for achieving the status of refugee. One of these conditions that can be briefly reflected in three articles is that the person who applies for the refugee status has been tormented or oppressed or experienced such fears. As seen in the definition of refugee, for achieving the refugee status, it is necessary to suffer from these fears due to the reasons related to race, religion, social group membership, and political opinion, or due to the chaotic environment arising from the civil wars in the left country. The fear experienced due to the ordinary crime is not a valid reason for seeking refuge (1951 Geneva Convention, Article 1).

The second condition for receiving refugee status is staying outside the borders of the home country due to the concerns related to fear of persecution and having no possibility or desire to return (1951 Geneva Convention, Article 1). Having the possibility of benefiting from state guardianship although there is an issue of safety in the home country is accepted as an obstacle before obtaining the refugee status (YUKK, Article 78). Similarly, the change of residence in the home country or country of residence due to safety-related reasons is not regarded as a

² Asylum-seeker is used to indicate people who apply for refugee status but whose applications are yet to be accepted by the authorized bodies. (International Organization for Migration, 2009: 49).

condition requiring the refugee status.³ Similarly, it is reported that anyone under the guardianship of a safe third country cannot benefit from the international right of protection (YUKK, Article 74).

The third condition for accepting people as refugees is having no record of displaying any actions defined as war crime or crime against humanity in international documents. Similarly, conditions for a receiving refugee status include no records of acting against United Nations' goals and principles (1951 Geneva Convention, Article 1).

3. Classic Guardianship Institutions in Islamic Law

Certain protection systems have been used for the people or societies demanding protection/guardianship in Islamic law. These institutions with different characteristics based on their conditions and opportunities can be classified as Emania, Zimmi and Muhajir.

3.1. Emania

Emania is derived from the Arabic base "emn" (امن) meaning being sure or trusting, and it has certain meanings such as assurance or security (Ibn Manzoor, 1414 h.: VIII/21; *al-Mawsuat al-Fiqhiyyat al-Kuwaytiyya*, 2007: VII/105; Bozkurt, 1995: XI/75). Emania, an Islamic legal term, means the promise of ensuring life and property safety of non-Muslims/military personnel who aim to live in an Islamic country (dar al-islam) or surrender to an Islamic army (*al-Mawsuat al-Fiqhiyyat al-Kuwaytiyya*, 2007: VI/233-4; Bozkurt, 1995: XI/75)⁴ or the promise of protecting the life and property of a Muslim who wants to pass the borders of a non-Muslim country (Mawsili, 1937: IV/135; Ibn Abidin, 1992: IV/166). Anybody demanding the status of emania is called musta'min while those who are granted the status of emania are called musta'man and who grant this status is named muammin (*Mawsuat al-Fiqhiyyat al-Kuwaytiyya*, 2007: VII/105; Bozkurt, 1995: XI/75). The term "emania" is sometimes reflected as "jiwar". Demanding the status of emania is indicated with the verb "istajara" (استجار) derived from the base of the term jiwar in Quran (at-Tawbah 9/6; Qurtubi, 1964: VIII/75; Razi, 1420h.: XV/531).

This definition indicates that the status of emania is basically operated in two cases. One of these is the desire of a non-Muslim from another country to pass the

³ 1951 Geneva Convention and 1967 Protocol do not regard domestic migration enough for receiving refugee status although the conditions for being a refugee are met. The only modern international document indicating that people who are internally displaced inside their country can be regarded as a refugee is the African Union Organization Convention on Internally Displaced Persons dated 23 October 2009 (Ergüven and Özturanlı, 2013:1022).

⁴ The Prophet's promise of life and property protection to the Quraysh people who avoided combat during the conquest of Mecca is indicated with the term emania (Shawqani, 1993: VIII/29).

borders of an Islamic country for commercial, diplomatic or similar reasons or a Muslim's desire to enter a non-Muslim country with the same purposes. The other is that non-Muslims in the places controlled by Islamic armies surrender to the Islamic authority. However, the term "emania" was also used for different practices and cases considering the lexical meaning. For example, mutual assurance of Muslims in conflictis also reflected as emania (Zaidan 1982: 52-3; Bozkurt, 1995: XI/76).

The system of emania provides non-Muslims the opportunity to temporarily live in an Islamic country with the protection of their lives and properties (Ibn Majah, "Diyat", 31; Zaidan, 1982: 46-7; *al-Mawsuat al-Fiqhiyyat al-Kuwaytiyya*, 2007: VII/106). There are different opinions regarding the dimension of this duration. According to certain opinions from Hanafi, Zaydiyya, Imamiyya and Shafi sects, the maximum duration of emania agreement is one year (Shirbini, 1994: VI/53; Ibn Qudama, 1968: IX/244; Mawsili, 1937:IV/136; *al-Mawsuat al-Fiqhiyyat al-Kuwaytiyya*, 2007: VII/125). Shafi and Hanafis stated that when business affairs are in question, the emania agreement can be renewed on the condition that musta'man returns to his/her own country. Malikis stated that the maximum duration of emania was four months if it was not determined in the agreement (Zuhaili, 1995: XI/81).

The concepts of emania and emannama are replaced with certain modern, governmentally controlled practices such as passport, visa and residence permit (Zuhaili, 1995: XI/81).

3.2. Status of Zimmi

The term "zimmi" is derived from the base "zimmat" (ذمة) meaning agreement, convention (Ibn Manzoor, 1414h.:XII/221; *al-Mawsuat al-Fiqhiyyat al-Kuwaytiyya*, 2007: VII/120), any debts undertaken by a person for guardianship and protection (Fayda, 2013: XLIV/428). As a concept, the status of zimmi means granting the right to permanently and safely live in an Islamic country to a non-Muslim person against jizya fee.⁵ The person granted such right is called zimmi or ahl al-zimma (Qasani, 1986: VII/71, 110; Mawsili, 1937:IV/136; Zaidan, 1982: 22, 41). The status of zimmi was reflected clearly with the verse 29 in Surah at-Tawbah, also known as jizya verse. After the revelation of this verse, non-Muslims' lives, properties and belief-based freedoms were assured upon a zimmat agreement executed with them (Fayda, 2013: XLIV/428). In addition to citizenship right, they were granted all rights Muslims have, except serving in positions of public security and religious affairs (Zaidan, 1982: 64; Yaman, 2013: XLIV/435).

⁵ The sources of the Ottoman era indicate that certain zimmi treaties made with the non-Muslims were named emania while relevant documents were emannama. Emania was used to reflect its lexical meaning, which is that non-Muslims' basic rights and freedoms are assured (İpşirli, 1995: XI/77).

Agreements regarding the status of zimmi were mostly made with the non-Muslims living in conquered places or areas controlled after a war (Fayda, 2013: XLIV/430). However, those who entered an Islamic country and executed a zimmi status agreement or indicated that they accepted such status were also granted the right to benefit from this status. For example, the *musta'man* whose duration of residence exceeded one year and women who were war victims and married to zimmi men were granted the status of zimmi (Qasani, 1986:VII/110; Mawsili, 1937: IV/136; Zaidan,1982: 32-4; *al-Mawsuat al-Fiqhiyyat al-Kuwaytiyya*, 2007: VII/121).

Hanafi, Shafii and Hanbali law authorities believe that it is necessary for an Islamic state to accept the offer of zimmet agreement from non-Muslims. Maliki people related the acceptance of the offer regarding zimmi status to the condition of accordance with business affairs (Ibn Qudama, 1968: IX/244; Zaidan, 1982: 30-1; Özel, 1998: 221; Karaman, 1999: III/238).

There are many historical cases indicating that non-Muslims were granted the zimmi status in Islamic countries. One of them is the attitude shown to Hungarian and Polish revolutionaries taking refuge in the Ottoman Empire after getting beaten in the Battle of Debrecen fought in 1849 for the freedom of Hungary. Sultan Abdulmajid, the ruler of the era, declared that he accepted these revolutionaries as his guest despite the pressure from Russia and Austria, and he welcomed them which was appreciated by all of Europe (Nazir, 1999: 13, 353-4).

3.3 Status of Muhajir

Muhajirhood, lexically meaning the status of migrant (Turkish Linguistic Association, 2016), was derived from the Arabic term "muhajir" (مهاجر) meaning migrant. The term "muhajir" is used to reflect two meanings which are general and subjective. The subjective meaning indicates the Prophet and Muslims from Mecca who migrated to Madinah, while the general aspect indicates the Muslims who migrated from a non-Muslim country to an Islamic country (Önkal, 1998: XVII/458). Accordingly, the status of muhajir indicates the rights and authorities granted by the country hosting the migrant.

Migration can be performed in two ways. One of them is to migrate from the place of torment and oppression to a safe non-Muslim country (*darulamn*) as seen in the migration from Mecca to Ethiopia. The second form of migration is the movement from *darulharp* to *darulislam* like the migration of Muslims to Madinah after the Prophet's move there (Özel, 1998: XVII/464).⁶ The second form of migration was used in the sources of era to reflect the concept of migration (Razi, 1420h.: X/170; Qurtubi, 1964: IV/319; Shirbini, 1994: VI/54). The first form of

⁶ The migration in the hadith "There is no such thing as migration after conquest because jihad and intentions are what is left; follow the call for jihad" is used to mean the migration to *darulislam*. Tirmidhi, "Siyar", 33, (1590).

migration was considered in the definitions of migration performed later (Salkini, 2014: 28).

The Quran has both forms of the concept of migration. Many verses mention the Muslims who migrated from Mecca to Madinah⁷ and reflect the previous Prophets and their ummah who fled their countries due to oppression and torments.⁸

Status of muhajir as a protection system grants citizenship to Muslims who migrate to an Islamic country. This right is related to the evidence that Muslims are reflected as one nation in religious works (al-Anbiya 21/92; al-Mu'minun 23/52; al-Baqara 2/143; Ali 'Imran 3/110). Being a member of the ummah requires political and legal commitment to Islamic states. Accordingly, administrative divisions and presence of separate Islamic countries is not an obstacle before Muslims' authority to benefit from the citizenship of Islamic countries⁹ (Zaidan, 1982: 63; Özel, 1998: 228; Karaman, 1999: III/248). Accordingly, muhajirs were granted the status of citizenship in Seljuks and the Ottoman Empire.¹⁰ However, the legal, political, and similar structures in the modern Islamic countries prevent using the system of muhajir. Muslim minorities living in a non-Muslim country or those who have just accepted Islam do not have the right to freely migrate to any Islamic countries they wish (Özel, 1998: XVII/466). However, certain religious works necessitate migration in certain cases (al-Anfal 8/72; an-Nisa 4/97-9) and state that all believers are the siblings of an ummah (Ali 'Imran 3/103; al-Hujurat 49/10; al-Anbiya 21/92), which makes it obligatory to grant citizenship to muhajirs.

⁷ The concepts of muhajir and its plural muhajirin and muhajirat forms (an-Nisa 4/100; at-Tawba 9/100, 117; an-Nur 24/22; al-Mumtahina 60/10) reflect the Muslims who migrated from Mecca to Madinah (Önkal, 1998: XVII/458).

⁸ For example, after his nation's efforts to burn him, Abraham migrated to Palestine first and Egypt later stating "To be frank, I am moving to where my God has ordered" (al-Ankabut 29/26), and he resided in Canaan later. Similarly, certain greedy members of Shuaib's nation said to Shuaib "We will surely evict you, O Shu'ayb, and those who have believed with you from our city, or you must return to our religion." (al-Araf 7/88), and they forced him and his companions to migrate. Similarly, Moses had to move out of Egypt with Israeli people due to the Pharaoh's oppression (Yunus 10/90; ash-Shuara 26/52; Önkal, 1998: XVII/458; Aldemir, 2010:252).

⁹ Both Islam and Article 23 of Bill of Rights accept this idea: "Darulislam is one. An Islamic country is the home of all Muslims. It is not appropriate to prevent or restrain the movement of Muslims in an Islamic country with geographic obstacles and political actions of asylum-seeking. Every Islamic country should welcome the Muslims entering its borders or migrating there just like how a Muslim person welcomes his/her sibling." (Akgündüz, 1997: 128).

¹⁰ Iran has not adopted this approach (Akgündüz, 1997: 48).

4. The Similar and Different Aspects Between the Refugee System and Classic Guardianship Institutions

The status of refugee guarantees the safety of life and property as seen in Islamic legal traditions. There are more similar aspects between the status of refugee and guardianship institutions. However, there are indicators showing that the status of refugee is a protection system different than guardianship institutions. The similar and different aspects between the known guardianship institutions and status of refugee can be expressed as follows:

4.1. Status of Refugee and Emania

Status of refugee was believed to resemble emania the most among the guardianship institutions. The fact that both statuses provide the guarantee of safety and opportunity of temporary residence to the people needing guardianship was considered in this belief (Sa'wi, 2007: 55; Durmaz, 2014: 51; Faris, 2012: 325). The status of refugee resembles emania in these two aspects, but it also differs from emania in the following aspects:

1. The refugee may be sent back when the circumstances upon which the refugee status has been granted no longer apply or have changed to an extent that the protection is no longer needed. (1951 Geneva Convention, Article 33; YUKK Article 85). The departure of *musta'ma* from the country depends on the duration determined in the agreement (Zukhayli, 1995: XI/81).

2. Regarding the status of refugee, one migrates from his/her home country to another (1951 Geneva Convention, Article 1). The change of countries does not always take place in this system as we mentioned while explaining emania.

3. The obligation for receiving the status of refugee is to face oppression and torment or have such fears in the home country or country of residence (1951 Geneva Convention, Article 1). However, for the execution of emania agreement, such a condition is not considered. For example, a non-Muslim who is safe in his/her country can apply for the emania agreement for commercial purposes. Therefore, there is an intention and extension relationship between emania and status of refugee.

4. The basic reason for applying the status of refugee is the desire to escape from the oppression and torment in the home country or country of residence. However, regarding the emania agreement, the basic reason for applying is the concerns regarding the safety in the country to which the applier has surrendered or where the applier plans to live.

4.2. Status of Refugee and Zimmi

The differences between the status of refugee and emania are totally present between the status of refugee and zimmi. In addition to these differences, status of refugee differs from the status of zimmi regarding receiving citizenship. Although status of zimmi grants such right to the people demanding guardianship (Qasani, 1986: VI/281; Zaidan, 1982: 63), status of refugee reflects the facilitation regarding the process of granting citizenship to refugees solely (1951 Geneva Convention, Article 34).

4.3. Status of Refugee and Muhajir

As the information regarding protection system indicates, status of refugee has two aspects common with the status of muhajir. The first of these is that people with these two statuses flee their places of residence and take refuge in another country or society. The second is related to the main reason of such a displacement which is facing oppression or torment or having such fears.

However, there are also two main differences between the status of refugee and muhajir. These differences are as follows:

1. Although religious identity has no effects on receiving the refugee status (1951 Geneva Convention, Article 7), the status of muhajir can only be granted to Muslims. Non-Muslim's application to take refuge in an Islamic country is accepted but their applications are responded within the status of emania and zimmi. Accordingly, religious identity is considered in accepting the asylum-seekers as citizens, which is not the case in accepting the application of seeking refuge between two institutions.

2. Regarding the case of refugees, those taking refuge are not granted citizenship. Status of muhajir, on the other hand, provides such opportunities to those who migrate to an Islamic country.

5. Conclusion

The status of a refuge, the general structure of which was determined with common sense in the 20th century, has aspects common with the classical guardianship institutions in Islamic law. There is no difference between the status of refugee and classical guardianship institutions in terms of receiving legal protection if those applying for taking refuge have necessary qualifications. The status of refugee provides the opportunity of living in peace to the people whose applications have been accepted, which is also the case for other guardianship mechanisms. In addition to these common aspects, there are other similar concepts and points between the system of refugees and each classical guardianship institution.

There are also certain structural differences between the status of refugee and other institutions. The system of refugees has a different structure than the status of emania and zimmi regarding the basic reasons of applying for guardianship. On one hand, the status of refugee differs from other protection systems in terms of granting citizenship to appliers and considering religious identities while granting citizenship. On the other hand, the system of refugees does not promise granting citizenship to any refugees, and guardianship institutions in Islamic law provides the opportunity to benefit from citizenship considering the religious identities of those applying for taking refuge. Any Muslims taking refuge are granted citizenship while any non-Muslims are given the chance of preferring the status of emania or zimmi, and those selecting zimmi status are accepted as a citizen.

REFERENCES

- ACER, Yücel, İbrahim KAYA, Mahir GÜMÜŞ, *Küresel ve Bölgesel Perspektiften Türkiye'nin İltica Stratejisi*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yay., Ankara 2010.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *İslâm'da İnsan Hakları Beyannâmesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV) Yay., İstanbul 1997.
- ALDEMİR, Halil, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre İhtilâf*, Kitâbî Yay., İstanbul 2010.
- BOZKURT, Nebi, "Eman", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 1995.
- DURMAZ, Osman, *İslâm'da Mülteciler Hukuku*, Master's Thesis, Çanakkale Onsekiz Mart University, Institute of Social Sciences, Çanakkale 2014.
- ERGÜVEN, Nasih Sarp, Beyza ÖZTURANLI, "Uluslararası Mülteci Hukuku ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2013, 62, (4).
- FARIS, Ali Mustafa, "al-Lujuu as-Siyasiyy bayna Akdi al-Aman, fi al-Fiqh al-Islami ad-Duwaliyyi al-Amm", *Majallatu Buhusi Islamiyya wa İjtimaiyya Mutakaddima*, 2012, v. II, issue: 3.
- FAYDA, Mustafa, "Zimmî", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2013.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.572ed2ed2c7f35.05730242 (05.04.2016).
- IBN ABIDIN, Muhammad Amin ibn Umar ibn Abdilaziz, *Raddu al-Muhtar ala Durri al-Muhtar*, Dar al-Fiqr, Beirut 1992.
- IBN MAJAH, Abu Abdillah Muhammad ibn Yazid al-Kazwini, *as-Sunan, Daru ar-risalat al-alamiyya*, y., 2009.
- IBN QUDAMA, Abu Muhammad Abdullah ibn Ahmad al-Makdisi, *al-Mughni*, Maktabat al-Kahirah, y., 1968.
- IBN MANZUR, Abu al-Fazl Jamaluddin Muhammad ibn Mukarram, *Lisan al-Arab*, Daru Sadar, Beirut 1414 h.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Eman-Osmanlı Dönemi", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1995.
- KARAMAN, Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İz Yay., İstanbul 1999.

- QASANI, Alauddin Abu Baqir ibn Mas'ud, *Badai as-Sanai' fi Tartibi ash-Sharai'*, Dar al-Kutubi al-Ilmiyya, Beirut 1986.
- QURTUBI, Abu Abdillah Muhammad ibn Ahmad, *al-Jamiu' li Ahqami al-Qur'an*, Daru al-Qutubi al-Misriya, Cairo 1964.
- MAWSILI, Abdullah ibn Mahmud ibn Mawdud Majduddin Abu al-Fadl, *al-Ihtiyar li Talili al-Muhtar*, Matba'atu al-Halabi, Cairo 1937.
- Convention Relating to the Status of Refugees (1951 Refugee Convention), <http://www.goc.gov.tr/files/files/multec%C4%B1ler%C4%B1nhukuk%C4%B1statusune%C4%B1%C4%B1sk%C4%B1nsozlesme.pdf> (03.03.2016).
- NAZIR, Bayram, *Mülteciler Meselesi 1849-1851*, Doctoral Thesis, Atatürk University, Institute of Social Sciences, Erzurum 1999.
- ÖNKAL, Ahmet, "Hicret", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1998, XVII.
- ÖZCAN, Mehmet, *Avrupa Birliği Sığınma Hukuku-Ortak Bir Sığınma Hukukunun Ortaya Çıkışı*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yay., Ankara 2005.
- ÖZEL, Ahmet, "Hicret" (Fıkıh), *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1998.
- ÖZEL, Ahmet, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı -Dârulislâm Dârulharb-*, İz Yay., Istanbul 1998.
- RAZI, Abu Abdillah Muhammad ibn Omar Fahrudin, *Mafatihü al-Gaib -at-Tafsiri al-Kabir-*, Daru Ihya at-Turasi al-Arabi, Beirut 1420 h.
- SAWI, Abdulaziz ibn Muhammad, *Hukuku al-Lajiin bayna ash-Shari'ati wa'l-Qanun*, Nayif al-Arabiyya li al-U'lum al-Amniyya Univ. Faculty of Higher Education., Master's Thesis, Riyadh 2007.
- SALKINI, Ibrahim Abdullah, *al-Hijratu wa Ahkamuha*, Daru an-Nawadiri al-Lubnaniyya, Beirut 2014.
- SHAWQANI, Muhammad ibn Ali ibn Muhammad, *Naylü al-Awtar*, Daru al-Hadith, Egypt 1993.
- SHIRBINI, Shamsaddin Muhammad ibn Ahmad al-Hatib, *Mughni al-Muhtaj ila Ma'rifati Alfazi al-Minhaj*, Daru al-Kutubi al-Ilmiyya. y. 1994.
- TIRMIDHI, Abu Isa Muhammad ibn Isa ibn Sura ibn Musa, *al-Jami'*, Daru as-Salam, Riyadh 2000.
- Turkish Language Association (2016). "Muhacir", http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.571e713dd881c1.57441213 (25.04.2016).
- Turkish Language Association (2016). "Mülteci", http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.571e713dd881c1.57441213 (25.04.2016).
- International Organisation for Migration (IOM), Edt. Bülent Çiçekli, *Göç Terimleri Sözlüğü*, Uluslararası Göç Örgütü Yay., 2009.
- Wizarat Al-Awqaf wa Ash-Shuuni Al-Islamiyya bi Al-Kuwayt, "Aman", "Ahlu al-Harb", "Ahlu az-Zimma", *al-Mawsuatu al-fiqhiyyati al-Kuwaytiyya*, Kuwait 2007.

- YAMAN, Ahmet, "Zimmî (Fıkıh), Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2013.
- ZAIDAN, Abd al-Karim, *Ahkamu az-Zimmiyyin wa al-Musta'manin fi Dar al-Islam*, Muassasat ar-Risalah, Beirut 1982.
- ZUKHAYLI, Wahba, "Eman-İslâm Hukuku", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1995.
- The Law on Foreigners and International Protection Numbered 6458 (YUKK) http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_kanun.pdf (02.03.2016).

نظام اللجوء مقارنة بالحماية التقليدية في الشريعة الإسلامية *

د. حسين بيضا

جامعة كيليس - كلية الإلهيات: huseyinbaysa@kilis.edu.tr

ترجمة: د. عدنان آل كوك

الخلاصة:

لقد تناول هذا البحث - الذي كُتِبَ لأجل تحديد وضع اللاجئين تحت رعاية الشريعة الإسلامية - دراسةً نظام اللجوء مقارنةً بأنظمة الحماية التقليدية في الشريعة الإسلامية. نظام حماية اللاجئين - الذي أنشئ نتيجة الهجرات الجماعية الناجمة عن الحروب التي وقعت منذ بداية القرن العشرين - يشبه إلى حد كبير أحد أنظمة اللجوء السياسي الموجودة في الشريعة الإسلامية وهو نظام الأمان والهجرة. وبالأخص كون وضع اللاجئين - الذي يشابه عقد الأمان من حيث الحقوق التي يقتضيه القانون والإقامة الموقته - مختلفاً عنه تماماً من حيث دافع اللجوء والتشرد وضرورة تغيير البلد. أما مشابهة اللجوء للهجرة فهو في أن وجود طلب اللجوء في كليهما قائم على أساس القمع والظلم والاضطهاد الذي يتعرض له كلٌّ من المهاجرين واللاجئين. ومع ذلك فإن الهجرة الإسلامية تحتفظ للمهاجر بحق المواطنة مباشرةً حال وصوله في حالة كون الانتفاء الديني للمهاجرين وبلدان اللجوء هو الإسلام، في حين لا تعطى - في حالة اللجوء - فرصة كهذه للاجئين.

الكلمات المفتاحية: اللاجئ، الأمان، المهاجر، أنظمة الحماية

İslâm Hukukundaki Himaye Geleneği Müvâcehesinde Mültecilik Sistemi

ÖZET

Mülteci statüsünün İslâm himaye hukukundaki yerini tespit etmek amacıyla hazırlanan bu bildiri çalışmasında mültecilik, İslâm hukukundaki klasik koruma sistemleri ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. 20. yüzyılın başlarından itibaren meydana gelen savaşların yol açtığı kitlesel göçler sonucunda ihdas edilmiş bir koruma sistemi olan mültecilik, İslâm hukukundaki himaye sistemleri arasında daha çok, emân ve muhacirliğe benzemektedir. Özellikle, gerektirdiği haklar ve geçici ikamet açısından emâna benzeyen mülteci statüsü, sığınma saiki ve yer değiştirmenin gerekliliği bakımından emândan farklılık arz etmektedir. Mülteciliğin

* لقد قدم هذا النص في المؤتمر الدولي الثاني حول الشرق الأوسط في ندوة «قضايا الهجرة في سياق الصراع في الشرق الأوسط» (كيليس ٢٠١٦).

وهذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان "İslâm Hukukundaki Himaye Geleneği Müvâcehesinde Mültecilik Sistemi" التي نشرت في العدد الرابع من مجلة الإلهيات الأكاديمية (حسين بيضا، نظام اللجوء مقارنة بالحماية التقليدية في الشريعة الإسلامية، الإلهيات الأكاديمية، ٢٠١٦، العدد: ٤، ص ٣٧-٤٨). من الواجب أن يستند في الإقتباس إلى المقالة التركية.

muhacirliğe benzeyen yönü ise her ikisinde de baskı veya zulüm gerekçesiyle sığınma talebinin söz konusu olmasıdır. Ancak muhacirlik, sığınan kişi ile sığınılan ülkenin dinî âdiyetinin İslâm olması durumunda vatandaşlık hakkını tanıırken, mültecilik statüsü sığınana böyle bir imkân vermemektedir.

Anahtar Kelimeler: Mültecilik, Emân, Muhacirlik, Koruma Sistemleri

The Refugee System in Comparison Political Asylum Tradition in Islamic Law

Abstract

In this paper, which aims to determine the status of refugees in terms of Islamic political asylum law, the term 'refugee' has been emphasized by comparing it with the classical protection systems of Islamic law. The refugee status has been introduced as a protection system after the massive migration caused by wars that have been occurred since the beginning of the 20th Century, similar to Emania and the Muhajir in terms of those political asylum systems that exist in Islamic law. The refugee status, similar to Emania, especially in terms of the laws required and temporary rights, is different from Emania in terms of reasons for asylum and requirements related to relocation. The similarity of refugee to Muhajir is that in both of them there is a demand for asylum due to repression or persecution. However, Muhajir provides the right of citizenship on the condition that the religious affiliation of the asylum seeker and the asylum country are Islamic.

Keywords: Refugee, Emania, Muhajir, Protection Systems

المدخل:

لقد تخلّى الناس على مر التاريخ عن أماكنهم بسبب الحروب والقمع والكوارث الطبيعية وأمثالها، وهاجروا إلى مناطق أكثر أمنًا. ولأجل أن يقيموا في تلك المناطق التي وصلوا إليها ويستمروا في عيشهم هناك في أمنٍ وسلامٍ احتاجوا إلى حماية السلطات والأفراد ذوي التأثير ورعايتهم. ومع هذه الاحتياجات إلى اللجوء تشكلت بمرور الزمن ثقافة الحماية وقوانينها. ومن ثمّ ظهرت - خلال هذه العملية - وضعية اللجوء التي هي نظام الحماية الدولي.

وقد تم تحديد الإطار الرئيس لوضع اللاجئين عام ١٩٤٧م من قبل المنظمة الدولية للاجئين التابعة للأمم المتحدة. ونظرًا لحاجة الأمم المتحدة لأنظمة قانونية جديدة لشؤون اللاجئين؛ فقد وقعت الجمعية العامة للأمم المتحدة عام ١٩٥١م في جنيف «الاتفاقية الخاصة بوضع اللاجئين» تحقيقاً لهذا الغرض. ولقد اعتمدت في هذا العقد على تعريف اللاجئين المقبول من قبل المنظمة الدولية للاجئين^(١). وهذه الأنظمة القانونية الدولية

(١) Özcan, Mehmet, Avrupa Birliği Sığınma Hukuku-Ortak Bir Sığınma Hukukunun Ortaya Çıkışı,

المعروفة أيضاً باسم «اتفاقية جنيف ١٩٥١م» صارت مصدراً في الفترات اللاحقة للاتفاقات الإقليمية والدولية المتعلقة باللاجئين^(٢).

نظام اللاجئين - الذي تم تحديد البنية الأساسية منه بالاتفاقات الحكومية الدولية - يشبه في بعض جوانبه مؤسسات الحماية التقليدية الموجودة في الشريعة الإسلامية. ومع ذلك فإن آلية الحماية هذه تختلف في الأساس عن غيرها من المؤسسات. ففي هذه الدراسة - التي تهدف إلى تحديد السمات المشتركة والمختلفة بين نظام اللاجئين وبين مؤسسات الحماية الموجودة في الشريعة الإسلامية - ستدرس معلومات عامة عن مؤسسة اللاجئين وأنظمة الحماية التقليدية أولاً. ثم ستتم مقارنة نظام اللاجئين بمؤسسات الحماية المعروفة في الشريعة الإسلامية في إطار السمات الأساسية.

الهيكل العام لنظام اللاجئين:

كلمة «الملتجئ» مشتقة من فعل «لجأ»، يقال: لجأ إلى الشيء والمكان، يلجأ لئلاً ولجوءاً وملجأً، وكذا يقال: لجأت إلى فلانٍ وعنه، والتجأت، إذا استندت إليه واعتضدت به أو عدلت عنه إلى غيره، وألجأه إلى الشيء أي اضطره إليه^(٣). وعُرِّفَت في اللغة بمعنى اللاجئ^(٤). وتُستخدم كلمة «اللاجئ» في العربية بدلاً من كلمة «الملتجئ» للتعبير عن نفس المفهوم^(٥). ومن المتوقع أن يكون سبب استخدام كلمة «الملتجئ - Mülteci» - التي لا يستعملها العرب في يومنا - في اللغة التركية هو انتقال هذه الكلمة من العثمانية إلى التركية^(٦).

يُعرَّف اللاجئ في القانون الدولي كالاتي: «اللاجئون هم الأشخاص الذين تعرضوا في موطنهم الأصلي، أو البلد الذي كانوا يعيشون فيه في الفترة السابقة لمخاطر جدية، أو عانوا من الخوف الشديد لأسباب معينة،

(٢) Özcan, 2005:1; Acer, Yücel, İbrahim Kaya, Mahir Gümüş, *Küresel ve Bölgesel Perspektiften Türkiye'nin İltica Stratejisi*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yay., Ankara 2010: 46; Ergüven ve Özturanlı, 2013:1016

(٣) لقد تم الاعتماد في هذه الدراسة عند تحليل البيانات بشأن وضع اللاجئ على «اتفاقية جنيف ١٩٥١» وقانون «الأجانب وقانون الحماية الدولية رقم ٦٤٥٨» والأخير أعد في تركيا وفقاً لمحتويات اتفاقية جنيف ١٩٥١.

(٤) ابن منظور محمد بن مكرم، لسان العرب، دار صادر، بيروت، ١٤١٤هـ، ج ١ ص ١٥٢.

(٥) Türk Dil Kurumu, 2016, "Mülteci", http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.571e713dd881c1.57441213 (25.04.2016)

(٦) فارس علي مصطفي، اللجوء السياسي بين عقد الأمان في الفقه الإسلامي الدولي العام، مجلة البحوث الإسلامية والاجتماعية المتقدمة، ٢٠١٢، ج ٢، ص ٣١٥؛ السعودي: عبد العزيز بن محمد، حقوق اللاجئين بين الشريعة والقانون، جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية، كلية الدراسات العليا - قسم السياسة الجنائية، ماجستير، الرياض، ٢٠٠٧م، ص ٥٥.

(٧) Durmaz, Osman, *İslâm'da Mülteciler Hukuku*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2014: 13

بسبب العرق أو الدين أو الجنسية أو الانتماء إلى فئة اجتماعية معينة أو الرأي السياسي^(٨). ووفقاً لمحتويات هذا التعريف فقد جاء في بعض الاتفاقات الإقليمية بشأن اللاجئين: «اللاجئ هو الشخص الأجنبي الموجود خارج البلد الذي ينتمي إلى جنسيته، ولا يستطيع الاستفادة من الحماية التي يؤمنها هذا البلد لأسباب مُحَقَّقة تتعلق بخوفه من تعرضه للظلم بسبب عرقه ودينه وانتمائه وانتسابه إلى مجموعة اجتماعية معينة أو بسبب أفكاره السياسية، أو لا يرغب في الاستفادة من هذه الحماية بسبب هذا الخوف، وكذلك الشخص عديم الجنسية الذي يوجد خارج البلد الذي كان يعيش فيه سابقاً، نتيجة أحداث مماثلة، ولا يمكنه العودة إلى هناك أو لا يرغب بالعودة بسبب هذا الخوف»^(٩).

نظام اللجوء يعطي الفرصة للحصول على الحقوق الإنسانية الأساسية للاجئين، كما أنه يمنحهم حقوقاً ومزايا وحریات كانوا مستحقين لها فعلاً، ومعاملتهم بشكل أفضل مثل مواطني الدولة المضيفة. وحتى إذا لم تكن الاستفادة اللاجئ من الحقوق الممنوحة للمواطنين ممكنة فنظام اللجوء يمكن من تنفيذ قانون الأجانب على أقل تقدير^(١٠).

لقد اشترط القانون الدولي عدداً من الشروط لأجل الحصول على وضع لاجئ. ويمكننا أن نلخصها في ثلاث نقاط:

النقطة الأولى: أن يكون اللاجئ قد تعرض في الواقع للظلم والقمع أو عاش هذا الخوف. ومن أجل التأهل للحصول على وضع لاجئ - كما ورد في تعريف كلمة اللاجئ - فيجب أن يكون الخوف من الاضطهاد بسبب العرق أو الدين أو الرأي السياسي أو الانتماء إلى فئة اجتماعية معينة، أو يجب أن يكون بسبب الفوضى الناجمة عن الصراعات الداخلية في البلاد؛ لأنه لا يُعدُّ الخوف بسبب الجرائم التافهة من الأسباب المقبولة للحصول على اللجوء^(١١).

النقطة الثانية للاستفادة من حماية اللاجئين: أن يكون خارج حدود بلد جنسيته، ولا يستطيع أن يعود إلى ذلك البلد، أو لا يرغب في العودة إليه بسبب الخوف من الظلم والقمع^(١٢). وعلى الرغم من وجود مشكلات أمنية في منطقة ما من بلد الجنسية أو بلد الإقامة فإن فرصة الاستفادة من حماية الدولة في منطقة أخرى من البلاد

(٨) المادة ١ من اتفاقية جنيف لعام ١٩٥١.

(٩) المادة- ٦١ من قانون الأجانب والحماية الدولية التركي.

(١٠) المادة ٧ من اتفاقية جنيف لعام ١٩٥١: 2010:52. Acer vd.,

(١١) المادة ١ من اتفاقية جنيف لعام ١٩٥١.

(١٢) المادة ١ من اتفاقية جنيف لعام ١٩٥١.

تعدّ عائقاً أمام حق اللجوء^(١٣). وبطريقة ماثلة فإن تغيير الإقامة داخل بلد الجنسية أو بلد الإقامة - لأسباب تتعلق بالسلامة - لا يُقبل كحالةٍ تتطلب وضع لاجئ^(١٤). وكذا ذُكر أنه لا يمكن أن يستفيد من حق الحماية الدولية مَنْ دخل تحت رعاية بلد ثالث آمن^(١٥).

النقطة الثالثة التي اشترطت لقبول اللاجئين: ألا يكون قد ارتكب الشخص أفعالاً مضادة لأهداف الأمم المتحدة ومبادئها، أو جريمةً ضد السلام، أو جريمةً حربٍ، أو جريمةً ضدّ الإنسانية، بالمعنى المستخدم لهذه الجرائم في الوثائق الدولية^(١٦).

أنظمة الحماية التقليدية في الشريعة الإسلامية:

لقد وضعت الشريعة الإسلامية أنظمةً ومؤسساتٍ لحماية المجتمع أو الأشخاص الذين يطلبون الحماية وحفظ مَهْجِهِمْ. ويمكننا تصنيف هذه المؤسسات - ذات الخصائص المختلفة من حيث الفرص التي تتيحها - إلى: الأمان والذمة والهجرة.

الأمان:

كلمة «الأمان» مشتقة من «الأمن». والأمان لغة: ضد الخوف. يقال: أَمِنَ فلانٌ يَأْمَنُ أَمْنًا وأماناً، فهو أَمِنٌ^(١٧). واصطلاحاً: هو عبارة عن تأمين الكافر^(١٨) - الذي يريد دخول دار الإسلام أو الاستسلام لجيش المسلمين - على ماله ودمه مدة محددة أو بالعكس^(١٩). ويطلق «المُسْتَأْمِن» على الذي يطلب الأمان،

(١٣) المادة-٧٨ من قانون الأجانب والحماية الدولية التركي.

(١٤) إن اتفاقية جنيف ١٩٥١ والبروتوكول الخاص بوضع اللاجئين ١٩٦٧ لا يمنحان حق اللجوء للنازحين داخل البلاد، ولو كانت كافة الشروط المطلوبة متوفرة. وحالياً فإن الوثيقة الدولية الوحيدة التي تعطي وضع لاجئ للنازحين داخل البلاد هي اتفاقية منظمة الوحدة الأفريقية بتاريخ ٢٣ أكتوبر ٢٠٠٩، والتي تهدف للحفاظ على الأشخاص المهجرين داخل بلادهم (Ergüven ve Özturanlı, 2013:1022).

(١٥) المادة-٧٤ من قانون الأجانب والحماية الدولية التركي.

(١٦) المادة ١ من اتفاقية جنيف لعام ١٩٥١.

(١٧) ابن منظور، لسان العرب، ١٤١٤ هـ، ٢١/٨، لموسوعة الفقهية الكويتية، م ٢٠٠٧، ١٠٥/٧، Bozkurt, Nebi, "Eman", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 1995 m, 11/75.

(١٨) لقد أَمَّنَ الرسول -عليه الصلاة والسلام- خلال فتح مكة المكرمة كفارَ قريش على دمائهم وأموالهم، ممن وقف بمعزل عن القتال. وعُبر عن هذا بالأمان. (الشوكاني: محمد بن علي بن محمد، نيل الأوطار، دار الحديث، مصر، ١٩٩٣م، ج ٨، ص ٢٩. (١٩) الموصلي: عبد الله بن محمود بن مودود مجد الدين أبو الفضل، الاختيار لتعليل المختار، مطبعة الحلبي، القاهرة، ١٩٣٧، ج ٤، ص ٣٥؛ ابن عابدين: محمد أمين بن عمر بن عبد العزيز، رد المحتار على الدر المختار، دار الفكر، بيروت، ١٩٩٢م، ج ٤، ص

١٦٦؛ الموسوعة الفقهية الكويتية، الكويت، ٢٠٠٧، ج ٤، ص ٢٣٣؛ Bozkurt, 1995: 11/75.

و«المُسْتَأْمَن» على الذي حصل على الأمان^(٢٠)، و«المُؤْمَن» على الذي يعطي الأمان. وتستخدم كلمة «الجوار» بدلاً من كلمة «الأمان»، إذ جاء في القرآن الكريم: ﴿وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلِمَةَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ﴾ [التوبة: ٦]^(٢١).

يتم تفعيل عقد الأمان - في الأساس - في حالتين اثنتين؛ على ما يبدو من التعريف. الأولى: دخول الكفار إلى بلاد المسلمين لأسباب تجارية ودبلوماسية وما شابهها، وكذا دخول المسلمين لنفس الأغراض إلى ديار الكفار. الثانية: استسلام الكفار - القاطنين في المناطق التي استولى عليها جيش المسلمين - للسلطة الإسلامية. ومع ذلك فإن كلمة الأمان حسب معناها اللغوي قد استخدمت في تطبيقات أخرى غير هاتين الحالتين. فعلى سبيل المثال، فإنه قد تم التعبير عن مسالة المسلمين بعضهم بعضاً في حالة الصراع بكلمة الأمان^(٢٢).

إن نظام الأمان يمنح الكافر حق الإقامة في بلاد المسلمين مدة محدودة، ويؤمّنه على دمه وماله^(٢٣). لكن هناك آراء مختلفة حول مدة هذه الفترة. فأكثر مدة عقد الأمان - عند الحنفية والزيدية والإمامية وقول مروى عن الشافعية - هو عام^(٢٤). وذهب الحنفية والشافعية إلى جواز تجديد العقد - عند اللزوم - بعد انتهاء المدة، بشرط أن يعود المستأمن إلى بلده. وقال المالكية: إن لم يتم تحديد المدة أثناء العقد فأقصاها أربعة أشهر^(٢٥). وفي يومنا هذا حلّ مكان عقد الأمان جواز السفر والتأشيرة وتصريح الإقامة، وكل ذلك تحت سيطرة الدولة بالكامل^(٢٦).

الذمة:

الذمة لغةً: العهد والأمان والضمان والحرمة. وسمي أهل الذمة ذمةً لدخولهم في عهد المسلمين

(٢٠) الموسوعة الفقهية الكويتية، الكويت، ٢٠٠٧، ج ٧، ص ١٠٥: 11/75: Bozkurt, 1995.

(٢١) الرازي: أبو عبد الله محمد بن عمر فخر الدين، مفاتيح الغيب - التفسير الكبير - دار إحياء التراث العربي، بيروت، ١٤٢٠هـ، ج ١٥، ص ٥٣١؛ القرطبي: أبو عبد الله محمد بن أحمد، الجامع لأحكام القرآن، دار الكتب المصرية، القاهرة، ١٩٦٤م، ج ٨، ص ٧٥.

(٢٢) زيدان: عبد الكريم، أحكام الذميين والمستأمنين في دار الإسلام، مؤسسة الرسالة، بيروت، ١٩٨٢م، ص ٥٢؛ Bozkurt, 1995: 11/76.

(٢٣) ابن ماجه: أبو عبد الله محمد بن يزيد القزويني، السنن، دار الرسالة العالمية، ٢٠٠٩م، "الديات: ٣١"؛ زيدان: ٤٦؛ الموسوعة الفقهية الكويتية: ج ٧، ص ١٠٦.

(٢٤) ابن قدامة: أبو محمد عبد الله بن أحمد المقدسي، المغني، مكتبة القاهرة، ١٩٦٨م، ج ٩، ص ٢٤٤؛ الشربيني: شمس الدين محمد بن أحمد الخطيب، مغني المحتاج إلى معرفة ألفاظ المنهاج، دار الكتب العلمية، ١٩٩٤م، ج ٥، ص ٥٣؛ الموصلي: ج ٣، ص ١٣٦؛ الموسوعة الفقهية الكويتية: ج ٧، ص ١٢٥.

(٢٥) Zuhayli, Vehbe, "Eman-İslâm Hukuku", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1995:11/81.

(٢٦) Zuhayli, 1995 11/81.

وأماهم^(٣٧). ويُمكن أن يُقال: إنَّ الدَّمَّةَ لغة تدور حول معنى: التِّزام المرء بحفظ شيء ما يُدَمُّ المرء بتضييعه، فسُمِّيت باسم الأثر المترتب على التَّفريط في الحِفْظ والالتزام، أو سُمِّيت بالحالة التي ينبغي أن يكون عليها المرء من الضَّمان والكفالة وتعاهد ما وُكِّل إليه^(٣٨). واصطلاحاً: الوصف الذي يصير به الإنسان أهلاً لوجوب الحقوق له، ولزوم الواجبات عليه. وبعبارة أخرى هي الصفة الفطرية الإنسانية التي بها ثبت على الإنسان حقوق وواجبات لغيره. وأهل الذمة: هم رعايا الدَّولة الإسلامية من غير المسلمين، والذين تعاقدا مع المسلمين على إعطاء الجزية والالتزام بشروطٍ معيَّنة، في مقابل بقائهم على دينهم وتوفير الأمن والحماية لهم^(٣٩). ويسمى كل من تعاقدا مع المسلمين على إعطاء الجزية «ذمياً» أو «أهل الذمة»^(٤٠). والآية الآتية هي دليل مشروعية عقد الذمة وتُعرَّف في نفس الوقت بآية الجزية: ﴿ قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ ٥٩ ﴾ [التوبة: ٢٩]. وبعد ما نزلت هذه الآية بدأ أهل الكتاب من اليهود والنصارى يحصلون بمقتضى عقد الذمة على ما للمسلمين من حقوق وواجبات، ويتمتعون بحرية العقيدة، ويؤمنون على دمايتهم وأموالهم^(٤١). وكذا يتم إعطاء جميع الحقوق التي يتمتع بها المسلمون - بما فيها حق المواطنة والجنسية الإسلامية والمساواة في الحقوق والواجبات بين المسلم والذمي - إلا المهام ذات الصلة بالعقيدة الإسلامية، أو بالسلامة العامة، فإنهم لا يتمتعون بها^(٤٢).

لقد عُقدت سابقاً معاهدة الذمة كثيراً مع غير المسلمين الذين كانوا يعيشون في البلاد التي فتحت من قِبل المسلمين، أو المناطق التي سيطر عليها المسلمون نتيجة الحرب مع الكفار^(٤٣). وكذا مُنِحَ حق الاستفادة من معاهدة الذمة للذين دخلوا إلى دار الإسلام بمقتضى عقد الأمان، أو بوجود قرائن دالة على رضا الأجنبي وموافقته على الدخول في الذمة، وعلى صيرورته من أتباع الدولة الإسلامية. على سبيل المثال إذا مضى على إقامة المستأمن في دار الإسلام سنةً أو تزوجتْ حربيةً من ذمي يصيران ذميين^(٤٤).

(٢٧) ابن منظور: ج ١٢، ص ٢٢١؛ الموسوعة الفقهية الكويتية: ج ٧، ص ١٢٠.

(٢٨) Fayda, Mustafa, "Zimmî", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2013: 44/428.

(٢٩) وقد عُبرَ في المصادر في العهد العثماني عن بعض معاملات الذمة بالأمان، وتسمى الوثائق التي يتم التوقيع عليها بـ "Emaname" كمنسبة إلى الأمان. وهذه الوثائق كانت تضمن الحقوق الأساسية والحريات لغير المسلمين (İpşirli) 1995:11/77.

(٣٠) الكاساني: علاء الدين أبو بكر بن مسعود، بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٨٦م، ج ٧، ص ٧١؛ الموصلي: ج ٤، ص ١٣٦؛ زيدان: ٢٢-٤١.

(٣١) Fayda, 2013: 44/428.

(٣٢) زيدان: ٦٤؛ 44/435؛ Yaman, Ahmet, "Zimmî (Fıkıh)", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2013: 44/435.

(٣٣) Fayda, 2013: 44/430.

(٣٤) الكاساني: ج ٧، ص ١١٠؛ الموصلي: ج ٤، ص ١٣٦؛ زيدان: ٣٢-٤٤؛ الموسوعة الفقهية الكويتية: ج ٧، ص ١٢١.

ذهب الحنفية والشافعية والحنابلة إلى أنه إذا طلب غير المسلم عقد الذمة فعلى الإمام إجابته، إلا أن الشافعية استثنوا مَنْ يُحْشَى ضرره - كالجاسوس - فلا تُعقد له الذمة. ومذهب المالكية وجوب إجابة الطلب إذا تيقنت المصلحة، وترجح الإجابة إذا ترجحت المصلحة، وتجاوز الإجابة إذا استوى الأمران: المصلحة وعدمها^(٣٥).

وهناك عدد من الأمثلة التاريخية حول إجابة الدولة الإسلامية لطلبات غير المسلمين بشأن عقد الذمة وحمائيتهم. منها التعامل مع الثوار المجريين والبولنديين الذين هُزموا في الحرب من أجل تحرير المجر ضد النمسا عام ١٨٤٩م، ولجأوا إلى الدولة العثمانية؛ حيث أعلن السلطان عبد المجيد - السلطان العثماني آنذاك - أنه استضافهم وقبلهم كضيوفه الخاصين - فنال إعجاب جميع أوروبا - رغم الضغوط الصادرة من روسيا والنمسا^(٣٦).

الهجرة:

الهجرة لغةً: الخروج من أرض إلى أرض، والمُهَاجِر مشتق منه^(٣٧). واصطلاحاً: يستخدم في معنييه: العام والخاص. أما معناه الخاص، فيقصد به النبي ﷺ والذين تركوا ديارهم ومساكنهم التي نشئوا بها لله تعالى، وهاجروا إلى المدينة المنورة. وأما معناه العام، فيقصد به المسلمون الذين هاجروا من دار الحرب إلى دار الإسلام^(٣٨). وبناءً على هذا فإن وضع المهاجر يشير إلى الحقوق والصلاحيات الممنوحة للمهاجرين من قِبَل البلد المُهاجِر إليه.

ويمكن أن تتحقق الهجرة من ناحيتين: الأولى: الهجرة من بلد حيث فيه الاضطهاد والقمع إلى بلد حيث فيه الأمن، كما هو الحال في الهجرة من مكة المكرمة إلى الحبشة. الثانية: الهجرة من دار الحرب إلى دار الإسلام^(٣٩)، كما هو الحال في هجرة النبي ﷺ والمسلمين إلى المدينة المنورة^(٤٠). فحينما كانت تُستخدم كلمة «الهجرة» في مصادر

(٣٥) ابن قدامة: ج ٩، ص ٢٤٤؛ زيدان: ص ٣٠. Öz el, Ahmet, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı -Dârulislâm Dârulharb-*, İz Yay., İstanbul 1998:221; Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İz Yay., İstanbul 1999: 3/238

(٣٦) Nazır, Bayram, *Mülteciler Meselesi 1849-1851*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler

.Enstitüsü, Erzurum 1999:13, 353-4

(٣٧) ابن منظور: ج ١٥، ص ٢٥٠.

(٣٨) Önk al, Ahmet, "Hicret", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1998: 17/458

(٣٩) والمقصود من الهجرة في حديث "لا هجرة بعد الفتح، ولكن جهاد ونية، وإذا استنفرتم فانفروا" [رواه الشيخان]، الهجرة إلى دار الإسلام.

(٤٠) Öz el, 1998: 17/464

القدماء كان المقصود منها هذا المعنى الثاني، أي: الهجرة من دار الحرب إلى دار الإسلام^(٤١). أما في مصادر المعاصرين فنرى أنهم يستخدمون كلمة «الهجرة» في المعنى الأول؛ أي الانتقال من دار الخوف إلى دار الأمن، والفرار بالدين من الفتن إلى محل يأمن فيه من الآثام، أكثر من استعمالها في المعنى الثاني^(٤٢).

ومن الممكن أن نرى في القرآن الكريم أمثلة لكلا الحالتين. كما ورد في آيات كثيرة ذكر المسلمين الذين هاجروا من مكة المكرمة إلى المدينة المنورة^(٤٣)، وكذلك يذكر الأنبياء وأممهم الذين غادروا أوطانهم نتيجة الظلم والاضطهاد الذي تعرضوا له^(٤٤).

وكنظام الحماية فإن وضع المهاجر يعطي حقَّ المواطنة للمسلمين الذين هاجروا إلى الدولة الإسلامية. ويستند هذا الحق على وصف المسلمين في النصوص - مثل الآيات في سورة الأنبياء: ٩٢، وسورة المؤمنين: ٥٢، وسورة البقرة: ١٤٣، وآل عمران: ١١٠ - بالأمة الواحدة. وإن كون الشخص مسلماً يجعله أهلاً للانتماء إلى الدولة الإسلامية والتبعية لها والارتباط بها قانوناً. فكل مسلم إذن يتمتع بجنسية دار الإسلام على أساس توافر الصفة الإسلامية فيه^(٤٥). وبناءً على هذا، فإن الانقسامات الإدارية ووجود دول إسلامية مستقلة ليس عائقاً أمام استفادة المسلم من الجنسية الإسلامية^(٤٦). ووفقاً لهذا الفهم، أعطت الدولة السلجوقية والعثمانية الجنسية للمهاجرين^(٤٧). ولكن اليوم الهياكل القانونية والسياسية في الدول الإسلامية تمنع تشغيل نظام المهاجر.

(٤١) القرطبي: ج ٤، ص ٣١٩؛ الرازي: ج ١٠، ص ١٧٠؛ الشربيني: ج ٦، ص ٥٤.

(٤٢) سلقيني: إبراهيم عبد الله، الهجرة وأحكامها، دار النوادر اللبنانية، بيروت، ٢٠١٤م، ص ٢٨.

(٤٣) لأنه يُقصد من كلمة «المهاجرين والمهاجرات» - في سورة النساء: ١٠٠، وسورة التوبة: ١٠٠-١١٧، وسورة النور: ٢٢، وسورة الممتحنة: ١٠ - المسلمون الذين هاجروا من مكة المكرمة إلى المدينة المنورة (Önkal, 1998: 17/458).

(٤٤) فمثلاً سيدنا إبراهيم - على نبينا وعليه السلام - بعدما ألقاه قومه في النار قال: {إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّي} [العنكبوت: ٢٦]، فهاجر أولاً إلى فلسطين، ثم إلى مصر، واستقر به المطاف في دار كنعان. وكذا قال المستكبرون من قوم شعيب عليه السلام له: ﴿قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَمَنْجَبَتَكَ يُشْعَبُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَوْمِنَا أَوْ لَمَنْجَبَتَا فِي وَايَتِنَا﴾ [الأعراف: ٨٨] وأجبروه ومن معه من المؤمنين على الهجرة. وأيضاً سيدنا موسى - عليه السلام - اضطر إلى مغادرة مصر مع بني إسرائيل بسبب أعمال فرعون القمعية وظلمه. [سورة يونس: ٩٠؛ وسورة الشعراء: ٥٢] [Önkal, 1998: 17/458; Aldemir, Halil, Kur'an-ı Kerim'e] (Göre İhtilâf, Kitâbî Yay., İstanbul 2010:252).

(٤٥) وقد تبنت المادة ٢٣ من الإعلان الإسلامي لحقوق الإنسان هذا الرأي فقالت: «إن دار الإسلام واحدة. وإن الدولة الإسلامية وطن لكل مسلم. ولا يجوز منع تحركات المسلم داخل الدولة الإسلامية، ولا تقييده بالحواجر الجغرافية واللجوء السياسي. وعلى كل المدن الإسلامية أن تستقبل المسلمين المهاجرين أو الداخلين إليها مثل استقبال الأخ لأخيه الشقيق». (Akgündüz, Ahmet, İslâm'da İnsan Hakları Beyannâmesi, Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV) Yay., İstanbul 1997:128).

(٤٦) زيدان: ص ٦٣؛ 3/248؛ Karaman, 1999: 228; Özel, 1998: 228.

(٤٧) ولم تنبئ الحكومة الإيرانية هذا الفهم. (Akgündüz, 1997:48).

فاليوم لا تستطيع الأقليات المسلمة - التي تعيش في دول غير مسلمة، أو الذين اعتنقوا الإسلام - أن يهاجروا بحرية إلى دول إسلامية^(٤٨). وعلى الرغم من هذا الواقع فإن فرض النصوص للهجرة في بعض الحالات^(٤٩)، وإعلانها المؤمنين إخوة في الأمة الواحدة^(٥٠)، يجعل من الضروري إعطاء اللاجئين حق المواطنة.

نظام اللجوء مقارنة بأنظمة الحماية التقليدية:

إن وضع اللاجئين يضمن سلامة الأرواح والممتلكات، مثلما تضمنها طرقُ الحماية التقليدية في الشريعة الإسلامية. وما عدا هذه السمة المشتركة، فإن هناك جوانب أخرى مشتركة بين وضع اللاجئين وبين كل نظام من أنظمة الحماية المختلفة. ومع ذلك، فهناك جوانب تُظهر أن نظام حماية اللاجئين يختلف عن الأنظمة الأخرى للحماية. ويمكن أن نبين أوجه التشابه والاختلاف بين أنظمة الحماية المعروفة في الشريعة الإسلامية وبين نظام اللجوء باختصار على النحو الآتي:

اللجوء والأمان:

وقد تم تشبيه وضع اللاجئين بالأمان أكثر من غيره من أنظمة الحماية. وأخذَ بعين الاعتبار - للوصول إلى هذا الاستنتاج - أن كل واحد منهما يعطي ضماناً للأمن لكل من يحتاجه، ويعترفُ بإمكانية الإقامة المؤقتة^(٥١). ومع أن اللجوء شبيه بالأمان في هاتين القضيتين، إلا أنه يختلف عنه في القضايا التي سندرجها نحن أذناه:

١- لا يُرد اللاجئين بأية صورة من الصور إلى بلده الذي تكون حياته أو حريته مهددتين فيه، إلا إذا لم يبق أمام عودته أي عائق من الأسباب التي أجبرته على اللجوء^(٥٢). أما مغادرة المستأمن للبلد فتتوقف على الوقت المحدد خلال العقد^(٥٣).

٢- في اللجوء بهاجر اللاجئ من بلد الجنسية إلى بلد آخر^(٥٤). وأما في نظام الأمان - كما ذكرنا حينما تحدثنا عنه - فليس بالضرورة أن يغير وطنه في كل حال.

٣- لأجل الحصول على وضع لاجئ، يشترط أن يكون اللاجئ قد تعرض في بلد الإقامة أو بلد الجنسية

Özel, Ahmet, "Hicret" (Fıkıh), Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1998: 17/466 (٤٨)

(٤٩) انظر [النساء: ٩٧؛ الأنفال: ٧٢].

(٥٠) انظر: [آل عمران: ١٠٣؛ الأنبياء: ٩٢؛ الحجرات: ١٠].

(٥١) السعوي: ص ٥٥؛ فارس علي مصطفي، ص ٣٢٥؛ 51: 2014 Durmaz.

(٥٢) المادة ٣٣ من اتفاقية جنيف لعام ١٩٥١؛ المادة- ٨٥ من قانون الأجانب والحماية الدولية التركي.

(٥٣) Zuhayfi, 1995: 11/81.

(٥٤) المادة ١ من اتفاقية جنيف لعام ١٩٥١.

للظلم والقمع أو عايش الخوف من ذلك^(٥٥). ولا يشترط حصول ذلك لتحقيق عقد الأمان. فعلى سبيل المثال: يمكن للكافر الآمن في بلده أن يتقدم بطلب عقد الأمان لأغراض تجارية. ومن هذه الناحية يوجد بين اللجوء والأمان عموم وخصوص من جهة.

٤- إن الدافع الأساسي في طلب اللجوء هو الرغبة في الهروب من الظلم والقمع والاضطهاد في بلد الجنسية والإقامة. أما الدافع الأساسي في عقد الأمان فهو الشعور بالأمان في البلد الذي يريد الإقامة به أو الاستسلام له.

اللجوء والذمة:

جميع الفروق الكائنة بين اللجوء والأمان موجودة بين اللجوء والذمة أيضاً. وإضافة إلى هذه الاختلافات فإنه يفترق اللجوء عن الذمة من حيث منح المواطنة للاجئين^(٥٦). إذ إن الذمة تعطي هذا الحق مباشرة لمن يطلب الحماية، في حين أن اللجوء يُسهّل للاجئ إمكانية الحصول على الجنسية فقط^(٥٧).

اللجوء والهجرة:

كما رأينا في المعلومات التي قدمناها حول أنظمة الحماية، فإن للجوء نفس الميزة في نقطتين مع الهجرة الأولى: نرى في كل من اللجوء والهجرة أن طالب الحماية قد غادر محل إقامته ولجأ إلى بلد أو مجتمع آخر. الثانية: الدافع الأساسي لهذا النزوح هو التعرض للظلم والاضطهاد والقمع أو معايشة الخوف منه.

وبالإضافة إلى هذه الميزات المشتركة فهناك نوعان من الاختلافات الرئيسة بين المهاجر واللاجئ. يمكن التعبير عنهما على النحو الآتي:

١- بينما لا يوجد أي تأثير للاتجاهات الدينية في الحصول على صفة لاجئ^(٥٨)، فإن وضع المهاجر لا يستفيد منه إلا من يملك الهوية الإسلامية فقط. ومع أن طلبات لجوء الكفار إلى دار الإسلام يتم قبولها أيضاً، إلا أنهم يحصلون على جواب طلباتهم عن طريق مؤسسة الأمان والذمة. وبناءً على ذلك، ففي المؤسسات لا يعتد بالانتماء الديني في قبول طلبات اللجوء، وإنما يعتد به في منح المواطنة الفورية لطالبي اللجوء.

٢- المفوضية العليا للاجئين لا تعطي صفة المواطنة للاجئين. أما الهجرة، فتعطي للمهاجرين إلى دار الإسلام إمكانية الاستفادة من هذا الوضع؛ أي الجنسية.

(٥٥) المادة ١ من اتفاقية جنيف لعام ١٩٥١.

(٥٦) الكاساني: ج ٦، ص ٢٨١؛ زيدان: ص ٦٣.

(٥٧) المادة ٣٤ من اتفاقية جنيف لعام ١٩٥١.

(٥٨) المادة ٧ من اتفاقية جنيف لعام ١٩٥١.

النتيجة:

إن الهيكل العام لوضع اللاجئين - الذي حددته الدول في القرن العشرين بالعقل الجمعي - يحمل خصائص مماثلةً مع الأنظمة التقليدية في الشريعة الإسلامية. فليس هناك فرقٌ بين نظام اللجوء وبين أنظمة الحماية التقليدية، من حيث توفير الحماية القانونية للشخص الذي يطلبها، في حال توفر الشروط اللازمة. وبطريقةٍ مماثلةٍ، فنظام اللجوء - كما هو الحال مع غيره من آليات الحماية - يعطي فرصة العيش في أمانٍ للشخص الذي تمت الموافقة على طلبه. وإلى جانب هذه الميزات المشتركة فهناك جوانبٌ أخرى مماثلةٌ بين نظام اللاجئين وبين كل واحدٍ من أنظمة الحماية التقليدية على حدة.

وإلى جانب أوجه التشابه هذه - بين نظام اللجوء وبين المؤسسات الأخرى - فهناك بعض الاختلافات الهيكلية أيضاً. إذ توجد في نظام اللاجئين - من حيث الدافع الأساسي لطلب الحماية - أسس مختلفة عن الأمان والذمة. وكذا يختلف نظام اللجوء عن أنظمة الحماية الأخرى، من حيث أخذ الانتفاء الديني بعين الاعتبار في إعطاء المواطنة لطالب اللجوء. ومن ناحية أخرى، إن أنظمة الحماية التقليدية في الشريعة الإسلامية تعطي إمكانية الاستفادة من المواطنة، مع مراعاة الهوية الدينية. في حين أن نظام اللجوء لا يتعهد بمنح المواطنة لأيٍّ لاجئٍ. وبينما تعطي أنظمة الحماية التقليدية في الشريعة الإسلامية المواطنة مباشرةً - ضمن نظام الهجرة للاجئين المسلم - فإنها تُقدِّمُ - في نفس الوقت - لطالبي اللجوء من غير المسلمين فرصة الاختيار بين الذمة والأمان، وفي حال اختيارهم للذمة تقبلهم كمواطنين.

المراجع:

- فارس علي مصطفى، اللجوء السياسي بين عقد الأمان في الفقه الإسلامي الدولي العام، مجلة البحوث الإسلامية والاجتماعية المتقدمة، ٢٠١٢ م.
- ابن عابدين: محمد أمين بن عمر بن عبد العزيز، رد المحتار على الدر المختار، دار الفكر، بيروت، ١٩٩٢ م.
- ابن ماجه: أبو عبد الله محمد بن يزيد القزويني، السنن، دار الرسالة العالمية، ٢٠٠٩ م.
- ابن قدامة: أبو محمد عبد الله بن أحمد المقدسي، المغني، مكتبة القاهرة، ١٩٦٨ م.
- ابن منظور: أبو الفضل جمال الدين محمد بن مكرم، لسان العرب، دار صادر، بيروت، ١٤١٤ هـ.
- الكاساني: علاء الدين أبو بكر بن مسعود، بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٨٦ م.
- القرطبي: أبو عبد الله محمد بن أحمد، الجامع لأحكام القرآن، دار الكتب المصرية، القاهرة، ١٩٦٤ م.
- الموصلي: عبد الله بن محمود بن مودود مجد الدين أبو الفضل، الاختيار لتعليل المختار، مطبعة الحلبي، القاهرة، ١٩٣٧ م.

- الرازي: أبو عبد الله محمد بن عمر فخر الدين، مفاتيح الغيب – التفسير الكبير – دار إحياء التراث العربي، بيروت، ١٤٢٠هـ.
- السعوي: عبد العزيز بن محمد، حقوق اللاجئين بين الشريعة والقانون، جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية، كلية الدراسات العليا – قسم السياسة الجنائية، ماجستير، الرياض، ٢٠٠٧م.
- سلقيني: إبراهيم عبد الله، الهجرة وأحكامها، دار النوادر اللبنانية، بيروت، ٢٠١٤م.
- الشوكاني: محمد بن علي بن محمد، نيل الأوطار، دار الحديث، مصر، ١٩٩٣م.
- الشريبي: شمس الدين محمد بن أحمد الخطيب، مغني المحتاج إلى معرفة ألفاظ المنهاج، دار الكتب العلمية، ١٩٩٤م.
- الترمذي: أبو عيسى محمد بن عيسى، الجامع الصحيح، دار السلام، الرياض، ٢٠٠٠م.
- وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية بالكويت، "أمان"، "أهل الحرب"، "أهل الذمة"، الموسوعة الفقهية الكويتية، الكويت، ٢٠٠٧.
- زيدان: عبد الكريم، أحكام الذميين والمستأمنين في دار الإسلام، مؤسسة الرسالة، بيروت، ١٩٨٢م.

المراجع الأجنبية:

- ACER, Yücel, İbrahim KAYA, Mahir GÜMÜŞ, *Küresel ve Bölgesel Perspektiften Türkiye'nin İltica Stratejisi*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yay., Ankara 2010.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *İslâm'da İnsan Hakları Beyannâmesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV) Yay., İstanbul 1997.
- ALDEMİR, Halil, *Kur'ân-ı Kerim'e Göre İhtilâf*, Kitâbi Yay., İstanbul 2010.
- BOZKURT, Nebi, "Eman", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 1995.
- DURMAZ, Osman, *İslâm'da Mülteciler Hukuku*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2014.
- ERGÜVEN, Nasih Sarp, Beyza ÖZTURANLI, "Uluslararası Mülteci Hukuku ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2013, 62, (4).
- FAYDA, Mustafa, "Zimmî", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2013.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Eman-Osmanlı Dönemi", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1995.
- KARAMAN, Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İz Yay., İstanbul 1999.
- Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme (1951 Cenevre Sözleşmesi),
- NAZIR, Bayram, *Mülteciler Meselesi 1849-1851*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1999.
- ÖNKAL, Ahmet, "Hicret", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1998, 17.
- ÖZCAN, Mehmet, *Avrupa Birliği Sığınma Hukuku-Ortak Bir Sığınma Hukukunun Ortaya Çıkışı*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yay., Ankara 2005.

-
- ÖZEL, Ahmet, "Hicret" (Fıkıh), Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1998.
 - ÖZEL, Ahmet, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı -Dâru'lislâm Dâru'lharb-*, İz Yay., İstanbul 1998.
 - ULUSLARARASI GÖÇ ÖRGÜTÜ, Edt. Bülent Çiçekli, *Göç Terimleri Sözlüğü*, Uluslararası Göç Örgütü Yay., 2009.
 - YAMAN, Ahmet, "Zimmî (Fıkıh)", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2013.
 - ZUHAYLÎ, Vehbe, "Eman-İslâm Hukuku-", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1995.

Kur'ân'a Göre İhtilaf Olgusu ve İslâmî Referansların Göç Bağlamında Kullanılması

Halil ALDEMİR*

Özet

Bir insanın diğerinden söz ve davranış bakımından farklı olması şeklinde kapsamlı biçimde tarif edilen ihtilaf, hayatın birçok safhasında kendini göstermektedir. Temeli insanın fıtratına ve sosyolojik varlık olmasına dayanan bu olgu, birçok boyutta karşımıza çıkmaktadır. Bugün dünya üzerinde birçok çatışma, ayrışma, tecrit, sürgün, hicret, savaş ve benzeri süreçler yaşanmaktadır. Ülkemizin güneyinde meydana gelen çatışmalar ve insanlık dramı, esasında insanların yaşadığı ihtilaf olgusunun bir sonucudur. Suriye'deki çatışmalar ve gelişmelere paralel olarak göç, sığınma, göçmen ve sığınmacı gibi kavramlar ülkemizde ve İslam âleminde Kur'ânî kavramlarla ilişkilendirilmeye ve yardım kampanyalarında bu konudaki nasların referans gösterilmesine neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, ihtilaf, göç, hicret, ansar

The Analysis of Difference and Help in the Context of Migration according to the Quran

Abstract

Difference, described inclusively as one's being different from another in terms of speech and manner, reveals itself in various stages of human life. Based on human nature and sociological entity of human, this phenomenon surfaces in several dimensions. In today's world we experience many wars, conflicts, disagreements, exile, migration, war, etc. The Syrian crisis, one of the world's worst disasters happening across the south eastern border of Turkey, is the result of the phenomenon of difference. The concepts of migration, refugee, and migrant and asylum seeker are associated concepts within Quran and thereby leading aid campaigns to refer to these principles on the issue.

Key words: Quran, difference, migration, flight, ansar

* Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı öğretim üyesi,
aldemirhalil@gmail.com, (0348) 814 26 66-1561-1014.

Giriş

Yeryüzünün farklı coğrafyalarında insanların görüş farklılıklarından kaynaklanan birtakım problemler yaşanmaktadır. Bu problemler birlikte yaşamaya zarar vermeyecek düzeyde görülebildiği gibi göç, savaş, soykırım gibi yıkıcı sonuçlar şeklinde de karşımıza çıkmaktadır. XXI. yüzyılın başlarında ülkemizin güneyinde meydana gelen ihtilaf ve anlaşmazlıklar çeşitli boyutlara ulaşarak uluslararası bir boyut kazanmıştır. Temelinde insanların ve toplumların görüş ve eylem bakımından birbirlerinden farklı olmaları bulunan bu durum, göç ve sığınma açısından ülkemizi yakından ilgilendiren bir noktaya gelmiştir. Çok sayıda Suriyeli vatanlarını terk ederek Türkiye başta olmak üzere değişik ülkelere göçmek veya sığınmak zorunda kalmıştır. Bu sorunun temel nedeni esasında insanların söz ve davranışlarında birbirlerinden farklı yol izlemesi olarak tarif edilen ihtilaftır. Bu nedenle bu araştırmada ayetlere göre ihtilafın temel kaynağı ortaya konacaktır. Ardından ihtilafın göç ve sığınmaya neden olabilecek boyutlarına yer verilecektir. Son olarak da göç bağlamında İslâmî referanslara başvurma ele alınacaktır.

Ülkemizde ve dünyanın birçok yerinde göç, göçmen sorunları, sığınma, sığınmacı ve sığınmacı sorunları konularında çeşitli etkinlikler düzenlenmektedir. Bu etkinliklerin önemli bir kısmı uluslararası ölçekte gerçekleştirilmektedir. Suriye krizi ile birlikte bölge insanının ve ilahiyat akademisinin göç ve göçmen sorunlarına daha çok eğilmeye başladığı görülmektedir. Bu araştırma da söz konusu eğilimin bir parçası olarak teşekkül etmiştir.

I. İhtilafın temel kaynakları

İhtilaf kök anlamı “İyi ve ideal olanın ya da bir aslın gerisinde kalmak” şeklinde özetlenebilecek “خلف” kökünden türemiş bir kelimedir.¹ Terim olarak ise ihtilafı “Bir kişinin söz ve davranışlarında diğer kimselerden farklı bir yol izlemesi.”² şeklinde ifade etmek mümkündür.

İhtilafın nedenleri kişiden kişiye, toplumdan topluma ve coğrafyadan coğrafyaya değişmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kur'ân-ı Kerîm bağlamında ihtilaf nedenlerini psikolojik, toplumsal, ahlâkî ve siyâsî olmak üzere dört başlık altında toplamak mümkündür. Ancak bütün bu nedenlerin dayandığı

¹ İbn Abbâd, *el-Muhît fi'l-luğa*, IV, 345-350; Cevherî, *es-Sihâh*, IV, 1353-1358; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IX, 82-97; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, XII, 184-202; Asım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, III, 570-572; Kermî, *el-Hâdî ilâ lügati'l-Arab*, I, 661.

² İsfehânî, *Müfredât*, s. 294; Semîn Halebî, *Umdetu'l-huffâz*, I, 603; Fîrûzâbâdî, *Basâir*, II, 562; Âlûsî, *Rûhu'l-maânî*, IX, 415; Tantâvî, *et-Tefsîru'l-vasîl*, X, 161; Muhammed Avvâme, *Edebu'l-ihtilâf*, s. 8; Cemâl Fâruk Cibrîl Mahmûd, “Ehemmiyyetu murââtî edebî'l-ihtilâf”, 12/569; Bedr Elmas, “el-İhtilâf”, 16/1, 361; Mecdî Abdulğaffâr Habîb, “el-Hilâf”, 22/2, 1880.

iki temel unsur vardır; bunlardan biri insanın fıtratı, diğeri ise sosyal bir varlık olma özelliğidir.

A) İhtilaf-Fıtrat İlişkisi

Her insanı diğlerinden ayıran ve doğuştan gelen birtakım özellikleri vardır ki, buna fıtrat adı verilmektedir.³ Fıtrat bakımından insanlar birbirinden farklıdır. Çünkü Allah Teâlâ insanları beden bakımından farklı yarattığı gibi, akıl, düşünce ve ruh bakımından da farklı yaratmıştır. İnsanlar görüntü, ses tonu, parmak izi vb. yönlerle insanlar nasıl birbirlerinden ayrılıyorsa, aynı şekilde düşünce biçimi, eğilim, zevk, eşya ve olaylara bakış ile de birbirlerinden ayrılırlar.⁴

Fıtrat ile düşünme, eşyaları algılama ve davranışlar arasında derin bir ilişki vardır. Çünkü her birey doğuştan getirdiği yapının özelliklerini taşımakta ve bu özellikler onun söz ve davranışlarında etkili olmaktadır. Bundan dolayı insanların algılama, düşünme ve davranış farklılıkları göstermeleri tabiidir. İşte bu noktada fıtrat ile ihtilaf arasındaki ilişki ortaya çıkmaktadır. Daha açık ifade ile sosyal bir varlık olan insanın başkalarıyla ilişki kurmaya başlamasıyla birlikte farklı yönleri zuhur eder ve birbirleri tarafından algılanır. Farklı akla, farklı düşünce yapılarına bir de farklı eğitim ve kültür özellikleri eklenince insanlar arası münasebetlerde ihtilaflar kaçınılmaz hale gelir.

Beşerî münasebetlerde ihtilafın meydana gelmesinin en temel koşulu, insanların farklı fıtrata sahip olmaları ve birbirleriyle iletişim kurarken bu özelliklerinin ortaya çıkmasıdır. Çünkü insanların fıtratlarına bağlı olarak arzu ve istekleri açık bir farklılık arz eder. Herkes olayları kendi yapısına ve kişisel eğilimlerine göre kavramaktadır. Nitekim bu konuda Spinoza şöyle demiştir: "Bize eşyayı güzel gösteren, görüşümüz değil, eğilimlerimizdir." O halde eğilim, eşya ve düşüncelerde "güzellik-çirkinlik ölçüsüne" hâkimdir. Bu konuda William James de şunları söylemiştir: "Felsefe tarihi, gerçekte beşerî mizaçların çatışmasının tarihidir. Mizaçlar arasındaki bu çatışma edebiyat, fen ve hikmet alanlarında da aynı durumu ortaya koyar."⁵

Bir an için doğal farklılıklardan soyutlanmış, bütün açılardan eşit olan insanlardan meydana gelen bir toplum düşünelim. Böyle bir toplumda yaşamak imkânsız hale gelir ve sosyal ilişkiler kurulamaz. İşte bu yüzden Allah Teâlâ insanları birbirinden farklı ve birbirine muhtaç yaratmıştır.⁶

³ Fıtrat hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hökelekli, Hayati, "Fıtrat", *DİA*, XIII, 47-48.

⁴ bk. *Rasâilü İhvânî's-Safâ*, III, 333; Yûsuf el-Karadâvî, *İhtilaflar Karşısında İslâmî Tavır*, s. 83; Tâhâ Câbir, *Edebü'l-ihtilâf*, s. 11, 24.

⁵ Muhammed Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, s. 18.

⁶ Tâhâ Câbir, *a.g.e.*, s. 11.

İnsanda görüş ayrılığı tabîî bir olgu olup insanın yararlandığı düşünce ve değerlendirme melekesinin bir sonucudur. Bu özellik, her ferde özgü düşünce ve değerlendirme melekelerin değişikliğine ve farklılığına göre, kişinin değişik ve farklı görüşler ileri sürmesine sebep olur. Söz konusu bu melekeler, Yaratanın insanlara verdiği nimetlerdendir. Öyleyse, insanın akıl, düşünce ve görüşünü açıklama melekelerini kullanmaktan mahrum edilmesi aklen ve şer'an makbul değildir. Aklen ve şer'an makbul olan, görüş ayrılığını örgütlemektir ki, böylelikle insanın enerjisi çekişme ve çatışmada parçalanmasın ve tükenmesin.⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de fitratın insan davranışları üzerindeki etkisine işaret eden âyetler vardır. Bunlardan biri konumuzla yakından alakalıdır. Söz konusu âyetin metni şu şekildedir:⁸ *قُلْ كُلُّ يَعْمَلْ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ فَرُؤُكُمْ أَغْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَىٰ سَبِيلًا* Bu âyette geçen *شَاكِلَةٌ* kelimesi yol, nâhiye, tabiat, niyet ve cibilliyet gibi manalarla izâh edilmiştir.⁹ Râğîb el-İsfehânî (ö. 502/1109) bu kelimeyi insanı kuşatan karakter olarak açıklamış ve karakterin insan üzerinde etkili olduğunu ifade etmiştir.¹⁰ Batalyevsî (ö. 521/1127) de "Onlar, 'Allah ölen bir kimseyi diriltemez.' diye olanca güçleriyle Allah'a and içtiler. Aksine, bu O'nun bizzat kendisini ettiği gerçek bir vadedir. Ancak insanların çoğu bilmez. Hakkında ihtilaf ettikleri şeyi onlara açıklamaları ve kâfir olanların da kendilerinin yalancı olduklarını bilmeleri için (Allah onları diriltecektir)"¹¹ âyetine dayanarak ihtilafın fitratımızın bir parçası olduğunu söylemiştir. Ona göre yaratılışımız bu yapıdadır. İhtilaf, ancak söz konusu yapımızın ortadan kalkması ve başka bir yaratılışa dönüşmesiyle giderilir.¹²

Sonuç olarak ihtilaf, farklılıkların ortaya çıkması için gerekli koşulların var olmasıyla başlar. Bu koşulların başında da başkalarından ayrı algılama yeteneğine sahip ve farklı yapıda yaratılmış bir varlığın bulunması gerekir. Bu temel koşul, insanoğlunda mevcuttur. İşte onun bu özelliği de ihtilafa açılan ilk kapı mesâbesindedir.

B) İnsanın Sosyal Bir Varlık Oluşu

İnsanların dâima topluluk halinde yaşadığı, çağlar öncesinden beri bilinen ve inkârı mümkün olmayan bir gerçektir. Beşeriyet tarihinin ne kadar eski devirlerine gidilirse gidilsin, insanlar birlikte yaşayan gruplar halinde bulunur. Çünkü insan

⁷ Nevin A. Mustafa, *İslâm Siyâsî Düşüncesinde Muhalefet*, s. 81.

⁸ el-İsrâ 17/84. Âyetin meâli şu şekildedir: "De ki: Herkes, kendi mizaç ve meşrebine göre iş yapar. Bu durumda kimin doğru bir yol tuttuğunu Rabbimiz en iyi bilendir."

⁹ İbn Kutebye, *a.g.e.*, s. 260; Sicistânî, *a.g.e.*, s. 287-288; İbn Mülakkın, *a.g.e.*, s. 222; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, III, 351.

¹⁰ İsfehânî, *Müfredât*, s. 462.

¹¹ en-Nahl 16/38-39.

¹² Batalyevsî, *el-İnsâf*, s. 27.

türünün ilki tek değil, cemiyet halindedir. Zira insanların yeryüzü serüveni iki kişi ile başlamıştır. Nitekim bu husus, Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde ifade edilmiştir: "Ey insanlar! Sizi bir tek candan yaratan, ondan da eşini yaratan ve her ikisinden pek çok kadın ve erkek meydana getiren Rabbinize karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun."¹³ Ayrıca "İnin! (Bundan böyle) kiminiz kiminize düşman olarak yaşayın ve yeryüzünde bir müddet için mesken edinip orada geçiminizi sağlayın!"¹⁴ âyeti de insanoğlunun yeryüzündeki yaşamının toplu halde başladığını daha açık bir şekilde gösterir. Grup kavramı, akla gelecek her türlü kümeleşmeyi ifade edecek şekilde geniş manasıyla kullanılırsa, bu iki kişinin bir grup olduğu söylenebilir.¹⁵

Yeryüzünde varlık göstermeye başladığı ilk andan itibaren insan, yalnız başına yaşamaktan hoşlanmamış, fıtraten sosyal olmuş ve diğerine ihtiyaç duymuştur. Onun sosyal bir varlık olması ile kastedilen de budur. İnsanların bireysel ihtiyaçları olduğu gibi toplumsal ihtiyaçları da vardır. İhtiyaçların bir kısmı sosyal, kültürel, iktisâdî ve siyâsî nitelikte olan ortak ihtiyaçlar şeklinde ortaya çıkar. İnsanların ihtiyaçlarının bir kısmı da maddî ve manevî ihtiyaçlar şeklinde gruplandırılabilir. Neticede bu ihtiyaçlar fıtrî ve psikolojik faktörlerle birleşerek tesadüfî olmayan grupları meydana getirir.¹⁶ Böylece hem bireyler hem gruplar arasında sosyal ilişkiler kurulur.

İnsanın sosyal bir varlık oluşu İslâm literatüründe "الإنسان مدني بالطبع" (*İnsan tabiatı itibariyle sosyal bir varlıktır*)¹⁷ şeklinde ifade edilmiştir. Kendisinden "kültür tarihçisi", "tarih felsefecisi", "sosyolog", "ekonomist", "siyaset kuramcısı" ve benzeri sıfatlarla söz edilen, yerli ve yabancı birçok bilim adamı tarafından "sosyolojinin kurucusu" olarak kabul edilen İbn Haldun¹⁸ (ö. 808/1406), insanın mutlaka sosyal bir yaşam sürmesi gerektiğini ve hayatını idâme ettirmesinin buna bağlı bulunduğunu belirtmiştir.¹⁹ İbn Kayyim de (ö. 751/1350), insanların sosyal bir yaşam sürmesinin zorunlu olduğunu belirttiikten sonra onların bu özelliğine bağlı

¹³ en-Nisâ 4/1.

¹⁴ el-Bakara 2/36.

¹⁵ Sezen, Yümnî, *Sosyoloji ve Din Sosyolojide Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, s. 15.

¹⁶ Sezen, *Sosyoloji ve Din Sosyolojide Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, s. 15. Ayrıca bk. İbn Kayyim, *es-Savâiku'l-mürsele*, II, 641; İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 46-48; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, III, 337; Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, II, 224.

¹⁷ İsfehânî, *Müfredât*, s. 94; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, VI, 162, XXVI, 174, XXIX, 211; İbn Teymiyye, *Minhâcu's-sunneti'n-nebeviyye*, VI, 382; İbn Kayyim, *Zâdu'l-maâd*, III, 15, *es-Savâik*, I, 342, II, 641; İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 46; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, III, 337, 366; Zebîdî, *İthâfu's-sâde*, I, 333; Münâvî, *Feydu'l-kadîr*, VI, 328; Âlûsî, *Rûhu'l-ma'ânî*, I, 145; İbn Abidin zâde, *Kurretu uyûni'l-ahyâr*, II, 17. Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, II, 224; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, II, 122.

¹⁸ Arslantürk-Amman, *Sosyoloji*, s. 115. İbn Haldun hakkında bilgi için bk. Uludağ, Süleyman, "İbn Haldun" *DİA*, XIX, 538-555, XX, 1-12.

¹⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 46.

olarak farklı düşünce ve iradeye sahip insanlar arasında meydana gelebilecek çatışmalara da değinmiştir.²⁰

İnsanlar arasında ihtilafların meydana gelebilmesi, insanın sosyal bir varlık olmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu gerçek, İslâm mezheplerinden Şia tarafından kendi görüşlerine delil gösterilmiştir. Şöyle ki; Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'nin (ö. 40/660) halife olması gerektiğini savunan söz konusu mezhep, bu görüşünü insanın sosyal bir varlık olması ile desteklemek istemiştir. Zira onlara göre, bu özellik yüzünden insanlar arası ilişkilerde haksızlıklar ve aldatmalar kaçınılmazdır. Birbiriyle ilişki kuran kimselerden biri, diğerinin imkânlarını elinden almak isteyecektir. Hal böyle olunca insanları zulümden alıkoyacak masum bir imamın tayini gerekir.²¹

Buraya kadar anlatılanlardan İslâm âlimlerinin insanın sosyal bir varlık olduğunun bilincinde hareket ettikleri ve onun bu özelliğinin ihtilafa zemin hazırladığını düşündükleri bilgisi ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak diyebiliriz ki, sosyal bir varlık olan insan, bu özelliğinin zorunlu bir sonucu olarak birtakım ihtiyaçlarını karşılamak üzere diğerleriyle ilişki kurar. Bir başka ifadeyle fert ve gruplar bir amaca ulaşmaya gayret ederken diğer fert ve gruplarla temasa geçer, böylece ilişkiler sistemi doğar.²² Bu ilişkiler, belirli süreçlerde gerçekleşir. Söz konusu süreçleri, "birleştirici" ve "ayırıcı" süreçler olmak üzere iki ana başlık altında toplamak mümkündür. Birleştirici süreçler, iş birliği, uyuşma ve bütünleşme; ayırıcı süreçler ise, rekabet-çatışma, farklılaşma süreçlerinden oluşur.²³ Bunların temelinde ise farklı yapıda ve ihtiyaçta olan insanların birbirleriyle iletişim kurmaları bulunmaktadır.

İnsanlar, gruplar, toplumlar ve devletlerarası ilişkilerde ihtilafın meydana gelebilmesi için iki temel koşul gerekmektedir. Bunlardan biri bir önceki başlıkta belirtildiği gibi fitrata bağlı olarak farklı algılama özelliğine sahip insanoğlunun varlığı, diğeri de bu özellikteki bireylerin sosyal ilişkiler kurmasıdır. İhtilaf, ancak toplumsal bir zeminde meydana gelir. Nitekim insan toplumsal bir varlık olmasaydı, farklı algılama özelliği karşılıklı ihtilafa neden olmazdı.

II. İhtilafın Boyutları

İhtilafın boyutları birçok açıdan tasnife konu olabilir. Kur'ân ayetlerinden hareketle göç ve sığınma kavramını dikkate alarak ihtilafın boyutlarını tecrit,

²⁰ İbn Kayyim, *Zâdu'l-maâd*, III, 15.

²¹ İbn Teymiyye, *Minhâc*, VI, 382-383.

²² Arslantürk, Zeki-Amman, Tayfun, *Sosyoloji*, s. 337.

²³ Arslantürk, Zeki-Amman, Tayfun, *Sosyoloji*, s. 339.

sürgün, hicret ve savaş şeklinde tasnif edilebilir. Bu tasnifte zararı ve etkisi azdan çoğa doğru bir yol izlenmiştir.

A) Tecrit

Kur'an'da mü'minlerin özelliklerinden bahsedilirken, güçlülere göğüs gerdiklerinden ve kötülüğe karşı iyilikle karşılık verdiklerinden bahsedilmiştir.²⁴ Aynı zamanda bununla hâkim dînî temayüller ve geleneksel yaşam tarzına rağmen doğru yolu seçen insanların kendi toplumları tarafından maruz bırakıldıkları her türlü maddî ve manevî baskıya, toplumsal tecrit ve boykota işaret edilmiştir.²⁵

İnkârcıların, peygamberlerle aralarındaki mevcut ihtilafı gidermek için bazen onlarla uyuşma yoluna gittikleri görülmektedir. Bu çerçevede peygamberlerden etrafında bulunan gariban olarak nitelendirilebilecek kimseleri dışlamalarını istemişlerdir. Ancak Allah Teâlâ buna izin vermemiştir. Hz. Nûh'un kıssasında anlatılan bu durumun²⁶ bir benzeri Hz. Peygamber döneminde de yaşanmıştır.²⁷ Müşriklerin, Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/653) ve Bilâl-i Habeşî (20/641) gibi güçsüz müminleri dışlama istekleri Kur'ân tarafından reddedilmiştir: Bu konuda Allah Teâlâ "*Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma!*"²⁸ buyurmuştur.

Mekke'de müşriklerle müminlerin derinleşen ihtilafları, iki toplum arasını iyice açmakta idi. Müslümanlar kızgın bakışlar, sataşmalar ve kaba kuvvete maruz kalıyor, âdeta müminler toplumdan ayrı yaşıyorlardı.²⁹ Bütün bu anlatılanlardan şöyle genel bir sonuca ulaşmak mümkündür: İhtilaf halindeki taraflardan güçlü ve yaptırım gücüne sahip olan diğer tarafı tecrit etme cihetine gidebilmektedir. Bazen bu tecrit dar bir alanda olabileceği gibi Mekkeli müşriklerin Müslümanlara uyguladığı boykotta olduğu gibi geniş kapsamlı da olabilmektedir. Günümüzde hem toplum bazında hem de uluslararası arenada tecridin birçok çeşidinin uygulandığına şahit olunmaktadır. Son dönemlerde Türkiye'nin güneyinde bütün dünyanın gözleri önünde yaşanan trajediye bakıldığında da Suriye'deki birçok bölgede başta sistem olmak üzere çeşitli kesimler tarafından tecrit ve boykotun uygulandığı görülmektedir.

²⁴ el-Kasas 28/54.

²⁵ Seyyid Kutub, *fi Zilâl*, V, 2701; Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, II, 794.

²⁶ Hûd 11/27, 29; eş-Şuarâ 26/111-115.

²⁷ Müslim, "Fadâilu's-sahâbe", 45.

²⁸ el-En'âm 6/52.

²⁹ Umerî, *es-Siratü'n-Nebeviyye*, I, 169.

B) Sürgün

Hicret ile sürgün arasında benzerlik vardır. Çünkü her ikisinde de vatandan ayrılmak söz konusudur. Hicret, inançlara göre yaşamanın imkânsız olduğu bir toplumda ihtiyârî bir davranış olarak gerçekleşirken; sürgün ise, toplumda hâkim olan bir grubun, kendilerine muhalif olanları vatanlarından uzaklaştırması sonucu meydana gelmektedir. Sürgüne müracaat edenler, yurtlarından çıkarmak istedikleri kimselerin kendileri gibi düşünüp hareket etmesinden ümit kesip, onlarla birlikte yaşamanın da kendilerine zarar vereceğine inanan kimselerdir.

Kur'ân değişik vesilelerle sürgün konusuna değinmiştir. Bunları vahyin temsilcilerinin müracaat ettiği sürgün ve vahyin temsilcilerine karşı uygulanmak istenen sürgün şeklinde iki kategoriye ayırmak mümkündür. Kur'ân, Müslümanların gerçekleştirdiği sürgünü Allah'ın takdiri olarak nitelendirmektedir.³⁰ Böylece Müslümanların Yahudilerden Beni Nadîr'i Medine'den sürmesi ilâhî otorite tarafından onaylanmıştır.

Peygamberler tebliğ görevlerini yerine getirmeye başlayınca içinde yaşadıkları toplumun inançlarını, ekonomilerini ve siyâsî dengelerini sarsmaya başlamışlardır. Çünkü gönderildikleri toplumlar tevhid inancından uzaklaşmış, siyâsî ve ekonomik sistemleri de bundan nasibini almıştır. Şuayb peygamber örneğinde olduğu gibi bir yandan inanç ve geleneklerini diğer yandan konumlarını korumak isteyen kesimler peygamberleri sürgün ile tehdit etmişlerdir.³¹ Hatta Lût Peygamber örneğinde olduğu gibi birbirlerine, bağlılarıyla birlikte peygamberlerin sürülmesini tavsiye etmişlerdir.³²

Çıkarlarını İslâm toplumu içinde gören münafıklar da fırsat yakaladıklarında muhâcîr olarak Mekke'den gelen Müslümanları kendi şehirlerinden çıkarma tehdidinde bulunmaktan geri durmamışlardır.³³ Ancak münafıklar bu tür tehditlerini yerine getirememişlerdir. Müslümanlarla zihnî plandaki görüş ayrılıklarını açık bir şekilde pratiğe yansıtamamış, aksine dâima İslâm toplumu içinde kalıp sinsice hareket etmeyi yeğlemişlerdir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in kendisine karşı suikast girişiminde bulunmak³⁴ suretiyle Medine'deki iç huzuru tehdit eden Yahudilerden Benî Nadîr'i sürgüne göndermek istediği zaman münafıklar, onlara direnmelerini tembih etmiş ve kendilerine yardım sözü vermişler,³⁵ ancak bu vaadlerinde de durmamışlardır.

³⁰ el-Haşr 59/3.

³¹ el-A'râf 7/88.

³² en-Neml 27/56.

³³ el-Münâfikûn 63/8.

³⁴ el-Umerî, *es-Sîratü'n-Nebeviyye*, I, 306-307.

³⁵ el-Haşr 59/11.

Netice olarak denilebilir ki, ihtilaf ilerlediği zaman sürgün ile yeni bir boyut kazanmaktadır. Bir toplum içerisinde farklı bir ses, hâkim çevreler tarafından kontrol altına alınamayınca sürgün çıkar yol olarak görülmektedir. Bu yöneme hem vahyin desteğini alan Müslümanlar hem de ilâhî mesajı boğmak isteyen kesimler müracaat etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm bunlardan ilkinin tasvip ederken ikincinde ise sürgüne gönderilmek istenen kimselerin haklılığına işaret etmiştir. Bu da gösteriyor ki, Kur'ân kendi getirdiği ilkeler bakımından haklı gerekçelere dayanan sürgün cezasını onaylamıştır. Müslümanlar yeri geldiği zaman bu yöneme müracaat edebileceklerdir. Ancak iman edenlerin bazı durumlarda sürgünle karşılaşabilecekleri bilinci ile yaşamaları gerekmektedir. Çünkü sürgün, bazen iman edenlerin aleyhine de gerçekleşmektedir.

C) Hicret

Bir toplum ya da bir devlet içerisinde meydana gelen görüş ayrılıkları çözümlenemediği takdirde taraflardan birinin doğup büyüdüğü, ya da vatan olarak benimsediği toprakları terk etmesine neden olabilmektedir. Hz. Peygamber, Mekke'de İslâmî davete başladığı zaman insanların şiddetli muhalefet ve direnişiyi karşılaşmıştı. Mekkeli müşriklerin vahye olan muhalefetleri Hz. Peygamber ve ashâbının vatanlarını terk ederek Medine'ye hicret etmelerine neden olmuştu. Bundan dolayıdır ki, birçok âyette hicret olgusuna ve hicret edenlere temas edilmiştir.³⁶

Hicret, bir toplumda dinlerinin gereği gibi yaşayamayan müminlerin, özgürce inançlarını yaşayacakları bölgeye göç etmesi demektir. Hicrette baskı ortamından özgürlüğe ve rahatlığa doğru bir kaçış vardır.

Müslümanlarla Mekkeliler arasındaki ihtilafın, hicret vesilesiyle meydana gelen mekân ayrılığı sayesinde sona erdiğini söylemek mümkün değildir. Aksine bir toplum içinde meydana gelen ihtilaf esnasında uygulanan yaptırımlar, hicretle birlikte iki farklı coğrafyada yaşayan iki farklı toplum arasındaki ihtilaf düzeyine taşınmıştır. İlkinde Müslümanlar rahat hareket etme imkânından yoksunken, ikincisinde taraflar arası anlaşmazlık savaşa kadar ilerlemesine rağmen Müslümanlar tebliğ, dini yaşama vb. konularda rahat bir ortama kavuşmuştu. Hicretle birlikte taraflar arasındaki temeli inanç ayrılığına dayalı görüş farklılığı yeni bir boyut kazanmıştır. Hicret, Mekkelilerle Müslümanlar arasındaki ihtilafa son vermemiş, aksine buna uluslararası anlaşmazlık olarak nitelendirilebilecek yeni bir boyut kazandırmıştır. Ayrıca Müslümanlara yeni bir dinamizm kazandırmıştır.

³⁶ Âl-i İmrân 3/195; en-Nisâ 4/89, 97; et-Tevbe 9/20; el-İsrâ 17/76; el-Hac 22/40; en-Nûr 24/22; el-Kasas 28/85; Muhammed 47/13; el-Mümtehine 60/10.

Kur'ân-ı Kerîm'e bakıldığı zaman Hz. Peygamber'den önceki peygamberlerden Hz. İbrahim'in de hicret etmek zorunda kaldığını görülmektedir.³⁷ Buradan hareketle hicretin tarihin belirli dönemlerinde kavimlerinin muhalefeti ile karşılaşan peygamberler tarafından başvuru bir yöntem olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Hicret olgusunu tarihin derinliklerindeki köklerine bakarak genelleştirip evrenselleştirmek mümkündür. Şöyle ki; bir toplum içinde görülen ihtilaflar, taraflardan güçsüz olanın vatanını terk etmesine neden olabilmektedir. Ancak, bu yola müracaat etmek mevcut ihtilafın ortadan kaldırılması anlamına gelmemektedir. Aksine ihtilafa farklı bir boyut kazandırmaktadır. Buna sıla özlemi, geride bırakılan akraba, arazi, konut, kıymetli eşya ve içinde yaşadıkları topluma hâkim olan kesimlerin kötü muameleleri yanında inanç ve düşünce ayrılığı da eklenince ihtilafın boyutu daha da büyümektedir.

D) Savaş

Kur'ân-ı Kerîm incelendiği zaman savaşlardan bahseden âyetlerle karşılaşmak mümkündür. Bazı âyetler, Hz. Peygamber'den önce meydana gelen savaşlara işaret ederken³⁸ bazı âyetler ise Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen savaşlara işaret etmektedir.³⁹ Hz. Peygamber döneminde işaret edilen savaşlar arasında Müslümanların bölgesi dışında gerçekleşen dönemin en güçlü iki imparatorluğu arasında meydana gelen savaşlar da vardır.⁴⁰ Bu âyetlerden hareketle denilebilir ki, insanlar arasındaki ihtilaflar tarihin çeşitli dönemlerinde savaşa sebebiyet vermiştir. Bir başka ifadeyle insanlar çeşitli emellerine ulaşmak ve kendilerine muhalif görünen kimseleri etkisiz hale getirmek için savaşa müracaat etmişlerdir.

Kur'ân'da bahsedilen savaşlardan araştırma konusu açısından en dikkat çekeni Bedir savaşıdır. Gerçekten de ihtilafın insanları hangi noktaya sürüklediği hususunda bu savaş çok çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir. Çünkü bu savaş, kabile düzeninin hâkim olduğu bir hayat süren ve hatta aralarında yakın kan bağı bulunan kimseler arasında gerçekleşmiştir.

Hz. Peygamber'in insanları hak dine davetiyle birlikte Mekke toplumu kaynamaya başlamış, bu süreç içerisinde kabile mantığının esas olmasına rağmen temelinde inanç ayrılığı bulunan aile içi ihtilaflar bile meydana gelmişti. Hicretle birlikte bazı ailelerde bölünmeler yaşanmıştı. Hicretten sonra taraflar arasındaki

³⁷ el-Ankebût 29/26.

³⁸ el-Bakara 2/249-251.

³⁹ Âl-i İmrân 3/13, 123; et-Tevbe 9/25.

⁴⁰ er-Rûm 30/1-6.

ihtilaf savaş boyutuna gelince aile fertleri inançlarına göre farklı taraflarda yer alıp karşı karşıya gelmişlerdi. Bedir savaşı bu açıdan son derece dikkat çekicidir. Zira bu savaşta Ebû Ubeyde (ö. 18/639), müşriklerin safında yer alan babası Abdullah'ı öldürmüştür.⁴¹ Hz. Ebû Bekir (ö. 13/654) Mekkeliler ile birlikte hareket eden oğluyula düelloya çıkmak istemiş, ancak Hz. Peygamber buna izin vermemiştir.⁴² Hz. Ömer (ö. 23/643) dayısı Âs İbn Hişâm'ı (ö. 2/624) öldürmüştü. Araştırma konusu açısından Müslümanlarla Mekke müşrikleri arasında meydana gelen diğer savaşlar da oldukça dikkat çekici örnekler bulmak mümkündür. Meselâ Uhud savaşında Mus'ab b. Umeyr (ö. 3/625) kardeşi Ubeyd'i (ö. 3/625) öldürmüştü.⁴³

Kur'an, aile bireyleri meydana gelen bu tür ihtilaf ve ayrılıkları eleştirmemiştir. Zira onun kurmayı hedeflediği toplumun temelinde inanç birliği vardır. Bu yüzden Kur'ân'da müminlerin özellikleri sayılırken Allah ve Rasulü'ne düşman olan baba, oğul, kardeş ve akrabalarına karşı dostluk beslemedikleri belirtilmiştir.⁴⁴

Vahiy sürecinde ihtilaf, aralarında en yakın kan bağı olan kesimlerin farklı saflarda savaşmalarına neden olmuştur. Kabile hayatı yaşayan ilk dönem Müslümanlarının içinde yaşadığı toplumda meydana gelen ayrılığın bu boyuta ulaşması, yaşanan ihtilafın ne kadar derin olduğunu göstermektedir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de ehl-i kitâbın ihtilaf yüzünden kendi aralarında savaştığı bildirilmektedir.⁴⁵ Aynı dine mensup insanlar çeşitli nedenlerden ötürü ihtilafa düşmektedirler.⁴⁶ Bu yüzden Yahudiler birbirleriyle savaşmışlardır. Hıristiyanların kendi aralarındaki mücadeleleri ise daha çetin geçmiştir. Hatta bir mezhebin değişik kollara ayrılarak mezhep içi savaşa varacak derecede Hıristiyanların ihtilafa düştükleri târihî hakikatlerdendir.⁴⁷ Batılı araştırmacı Sale (ö. 1149/1736) Hıristiyanların kendi aralarında ihtilafa düşmelerini şu şekilde tasvir etmektedir:

"Kilise tarihini özenle okuduğumuz vakit, III. yüzyıldan itibaren insanların Hıristiyanlığı tahrife başladıklarını görürüz. Buna din adamlarının arzuları, aralarındaki ayrılıklar, önemsiz meselelerdeki ihtilafı, bitmek tükenmek bilmeyen tartışmaları ve bölünmeyi artıran diğer etkenler neden olmuştur. Hıristiyanların arzularını tatmin için koşuşturmaları, her türlü alçaklık, kıskançlık ve şiddete müracaat etmeleri neredeyse Hıristiyanlığı tarih sahnesinden silecekti.

⁴¹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, VIII, 54.

⁴² Beğavî, *Envâru't-tenzîl*, V, 336.

⁴³ Beğavî, *Envâru't-tenzîl*, V, 336.

⁴⁴ el-Mücâdele 58/22.

⁴⁵ el-Bakara 2/253.

⁴⁶ Dinî nedenlerden kaynaklanan savaşların göçü tetiklemesi hakkında bir değerlendirme için bk. Cide, Ömer, "Ortadoğu'da Göçü Tetikleyen Savaşların Nedeni Olarak Din", s. 489-495.

⁴⁷ Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, III, 7.

Çünkü dinlerini nasıl anlayacakları konusunda amansız tartışmalara girmişlerdi. İşte bu karanlık çağlarda pek çok hurafe ve fesat ortaya çıktı ve iyice yerleşti."⁴⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de yer verilen savaş ve savaşla ilgili meselelerden hareketle rahatlıkla savaşın tarihin çeşitli evrelerinde taraflar arasındaki ihtilafların ulaştığı en kötü boyutlardan biri olduğunu söylemek mümkündür. Günümüzde Suriye'de taraflar arasında meydana gelen çatışmalar da esasında birbirleri ile kan ve din bağı bulunan insanların, dînî, mezhebî ve siyâsî nedenlerden dolayı birbirleri ile mücadelede geldikleri son noktayı göstermektedir.

III. Çözüm Yolu Olarak İslâmî Referanslara Başvurma

İhtilafın tecrit, sürgün, hicret ve savaş gibi boyutlara ulaşması, başka sorunları da beraberinde getirmektedir. Bireysel ve toplumsal travmalar, derin kırılmalar, psikolojik ve sosyolojik kopuşlar, maddî ve manevî kayıplar bu sorunlar arasında sayılabilir. Bir devlet içinde yaşanan bu sorunlar bazen uluslararası bir karaktere de dönüşebilir. Nitekim Suriye krizinde yaşananlar; genel anlamda küresel bir soruna dönüşmüş, özel anlamda ise Türkiye açısından bir takım sorunlara yol açmıştır. İki ülke arasındaki komşuluk, din bağı, kültürel ve tarihi yakınlık gibi nedenlerden dolayı Türkiye Suriye'de yaşanan iç savaştan kaçanlara kucak açmış, bunun sonucunda da bir takım sorunları göğüslemek durumunda kalmıştır. Bu sorunların en büyüğü, Türkiye'ye sığınan insanların barınma ve iâşe başta olmak üzere temel ihtiyaçlarının karşılanması meselesidir. Tam da bu noktada dînî referanslar devreye sokulmuştur. Nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan bir ülkenin bireyleri üzerinde dînî referansların devreye sokulması isabetli ve neticeye yaklaşırıcı bir tutumdur.

Türkiye toplumunda siyasi aktörlerden kanaat önderlerine, sivil toplum örgütlerinden bireysel yardım yapan kimselere kadar insanların Suriyelilerin statülerinin tanımı ve sorunlarının çözümü noktasında Kur'anî kavramlara sarıldığı görülmektedir.⁴⁹ Bu nedenle siyasi söylemde, yardım kampanyalarında, tv. ve radyo programlarında, organizasyonlarda, hutbe ve vaazlarda çok sık biçimde İslâmî dayanışma, yardımlaşma, zekat, infak, hicret, muhacir, ensâr ve kardeşlikten bahsedildiğine tanık olmaktayız.⁵⁰ Kur'ân'ın etkileyici ve toplumu harekete geçirici bir özelliği vardır. Nitekim bu durum Allah Teâlâ tarafından da Kur'ân'da ifade edilmiştir: "وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا"

⁴⁸ Umerî, *es-Sîratü'n-Nebeviyye*, I, 131.

Göç olayıyla birlikte oluşan etkileşim neticesinde meydana gelen din algısı ve dînî düşüncenin evrilmesi konusunda bir değerlendirme hakkında bk. Çınar, Mahmut, "Yesrib'e Göç'ten Türkiye'ye Göç'e Sosyolojik ve Teolojik Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", s. 232-237.

⁵⁰ Konuyla ilgili olarak Kilis müftülüğü tarafından camilerde okutulan hutbeler için bk. <http://www.kilismuftulugu.gov.tr>.

vahyettik".⁵¹ Bu ayette geçen rûh kelimesi müfessirler tarafından Kur'ân'ın topluma can vermesi şeklinde tefsir edilmiştir.⁵² Kur'ân'ın indiği dönemdeki toplumda meydana gelen değişim ve dönüşüme bakılınca vahyin bu gücü daha iyi anlaşılacaktır.

Bu özelliğinden dolayı Kur'ânî referanslar Diyanet İşleri Başkanlığı başta olmak üzere çeşitli kurumlar ve sivil toplum örgütleri tarafından Suriyeli göçmenlere ve mültecilere yardım konusunda etkin olarak kullanılmıştır. Böylece insanların dinî duyguları harekete geçirilmiş ve yardımların ihtiyaç sahiplerine ulaşmasına katkı sağlanmıştır. Nüfusundan daha fazla göçmen ve mülteci barındıran Kilis'te okunan hutbelere bir göz atmak, bu durumun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Tablo 1: Yardımlaşma konusunda 2010-2012 yılları arasında okunan ve tekrar eden hutbelerin tablosu

N o	Konu	2010	2011	2012
1	Zekât ve Önemi	20.08.2010	12.08.2011	22.06.2012- 03.08.2012
2	Hicret	03.12.2010		09.11.2012
3	İslam'da Vakıf ve Önemi	30.04.2010		11.05.2012
4	Kurban	12.11.2010	04.11.2011	19.10.2012
5	Komşuluk Hakkı		14.01.2011	02.11.2012

Bu tabloda yardımlaşmayı da içeren bir yönü olan Kurban gibi bir ibadetin her yıl olduğu gibi söz konusu üç yılda tekrarlandığı görülmektedir. Ancak dikkat çeken husus, yardımlaşmayla ilgili bu beş konunun Suriyelilerin Kilis'e gelmelerinin yoğunlaştığı 2012 yılında hutbelerde eksiksiz konu edinildiğidir. Aynı konuların daha önceki yıllarda konu edildiği de edilmediği de olmuştur. Ayrıca sosyal yardımlaşma ve dayanışmada önemli bir role sahip olan zekat konusu 2012 yılında iki defa işlenmiştir.⁵³

⁵¹ eş-Şûrâ 42/52.

⁵² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXV, 151.

⁵³ Vural, Ahmet, *2010-2012 Yıllarında Okunan Hutbelerin Tahlili: Kilis İli Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis 2015.

Tablo 2: Mülteci / Suriye vb. konulardan yoğunlukla bahsedilen hutbeler:

N o	Konu	2013	2014	2015
1	Kimsesizlerin Kimsesi Olabilmek		11.07.2014	
2	Birliğimizi, Beraberliğimizi ve Kardeşliğimizi Muhafaza Edelim			11.09.2015
3	Mazlumların Ümidi Olabilmek		18.07.2014	
4	Kimsesizler		11.07.2014	
5	Kimse Kimsesiz Kalmasın		27.06.2014	
6	Manevi Coşkusu Üç Aylar			24.04.2015
7	Kurban	15.10.2013		

Bu tablo incelendiği zaman Suriyeli mültecilerle ilgili konulara en az 2013 yılı içinde okunan hutbelerde yer verildiği görülmektedir. 2014 yılında ise bu yoğunluğun bir önceki ve bir sonraki yıllara göre arttığı açıkça görülmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kilis Müftülüğü aracılığı ile camilerde okuttuğu hutbelerde Suriyeli, mülteci, sığınmacı⁵⁴ gibi daha önce alışık olmadığımız kavramlar hicret, yardımlaşma, dayanışma, ensâr kardeşliği, muhacirlere yardımcı olmak gibi daha önce bildiğimiz kavramlarla birlikte kullanılmıştır. Hutbeler incelendiği zaman çok sayıda ayet ve hadisin mültecilere yardım konusunda hem delil, hem de teşvik unsuru olarak zikredildiği görülecektir.⁵⁵

Dinî ve siyasi söylemde Suriyelilerin durumu muhacirlerin durumuna benzetilmekte, ensâr kardeşliğine vurgu yapılarak yardım ve desteğin devam etmesi hedeflenmektedir. Ancak Suriyelilerin sorunlarının muhacirlerin sorunlarına benzemekle birlikte onlardan ayrılan yönleri de vardır. Barınma ve beslenme sorunu bakımından Suriyeli göçmen ve mültecilerin durumu muhacirlere

⁵⁴ Sığınmacıların İslam Hukuku açısından değerlendirilmesi için bk. Baysa, Hüseyin, "İslâm Hukukundaki Himaye Geleneği Muvacehesinde Mültecilik Sistemi", s. 116-123.

⁵⁵ Ayrıntı için bk. <http://www.kilismuftulugu.gov.tr>.

benzemektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde gerçekleşen hicrete bakıldığı zaman bunun örgütlü ve planlı bir hareket olduğu, hicreti gerçekleştirenlerin bir lider etrafında birleştikleri, kendi sorunlarını çözmek için etkin oldukları, hicret ettikleri yeri dinî, sosyolojik ve psikolojik bakımdan hicrete hazır hale getirdikleri görülmektedir. Ayrıca hicret nedenlerinin ise dinî gerekçeler olduğu da âşikardır. Suriyeli göçmenler ve mültecilerin ise birlik içinde olmaları, örgütlenmeleri, dinî gayelerle hareket etmeleri vb. konularda muhacirlerden ayrıştıkları görülmektedir. Ancak şurası kesin ki, uluslararası aktörlerin ve yerel örgütlerin çatışmaları arasında çok sayıda insan mağdur olmuştur. Bu mağduriyetin giderilmesi noktasında ensâr kardeşliği söylemi önemli ölçüde yankı bulmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı, Kızılay ve sivil toplum örgütleri dinî referansları kullanarak Suriyeli mülteci ve göçmenlerin yaralarını sarmaya çalışmaktadır.

SONUÇ

İhtilaf, farklı yapıya sahip ve sosyolojik bir varlık olan insanlar için kaçınılmaz bir olgudur. Bu durumda ihtilafsız bir hayat meydana getirmeye çalışmak gerçekleştirilmesi mümkün olmayan bir ülkünün peşinde sürüklenmek demektir. Bu nedenle ihtilafları kaldırmaya çalışmak yerine, yönetmek ve çözüme kavuşturmak için çaba harcanmalıdır. İhtilaf yönetimi başarılı biçimde yürütülemezse çeşitli sorunlar kaçınılmaz hale gelir. Göç bağlamında bunları tecrit, sürgün, hicret ve savaş şeklinde sıralamak mümkündür.

Suriye’de yaşanan olaylar da esasında ihtilaf olgusunun geldiği boyutu göstermektedir. İnsan hayatını kolaylaştıran teknoloji ve araçların gelişmesine, eğitim ve öğretim olanaklarının artmasına, insan hak ve özgürlükleri ile ilgili yerel ve uluslararası örgütlerin sayısının artmasına, barış ve insan hakları söyleminin çok sık dillendirilmesine rağmen XXI. yüzyıl dünya tarihinin en büyük trajedilerinden birine Suriye topraklarında tanıklık etmektedir. Ne yazık ki, insanlığın büyük bir kısmı buna sessiz kalmayı sürdürmektedir. Ülkemiz ise bu konuda yardımsever duruşunu sürdürmede kararlılık göstermektedir. Bu duruş sergilenirken Kur’ânî referanslar önemli bir rol oynamaktadır. Suriye’deki olaylar nedeniyle ülkemize sığınan insanların durumunu tespit ve sorunlarına çözüm bulmak için en yetkin makamlar ve sivil toplum örgütleri başta olmak üzere gerçek kişiler ve tüzel kişiler Kur’ânî referanslara başvurumaktadırlar. Bu referansların müslüman halk üzerinde olumlu etkiler meydana getireceği tartışmasızdır. Çünkü Kur’ân etkileyici özelliğe sahip bir kitaptır. Müslüman da Kur’ân’ı rehber edinen bir bireydir. Hal böyle olunca ayetlerin insanları etkilememesi düşünülemez.

Suriyeli mülteciler ve göçmenler muhacir, onlara kucak açan vatandaşlar ise ensâr olarak isimlendirilmiştir. Bu durum Suriyelilerin ülkemize gelmesi ile hicret olgusu arasında bir benzerlik kurulduğunu göstermektedir. Ancak iki durum arasındaki benzeşme sınırlıdır. Suriyelilerin barınma ve iâşe ihtiyaçlarının

karşılanması muhacirlerin sorunlarının ensâr tarafından çözümlenmesine benzemektedir. Fakat Suriyelilerin sığınma ve göç konusunu örgütleyememeleri, gerek kendi ülkelerinde gerekse dışarıda birlik içinde hareket edememeleri, müesses nizama başkaldırmalarının Hz. Peygamber'in Mekke'deki mücadelesi ile tam olarak örtüşmemesi, sığınacakları veya göç edecekleri yeri siyâsî, dînî, sosyolojik ve psikolojik bakımdan hazırlayamamaları vb. konularda bu kıyaslama hicret, muhacir ve ensâr kavramlarının ifade ettiği anlam örgüsünden uzak düşmektedir.

Suriye'deki sorunlar uluslararası birçok unsurun etki ve izlerini taşısa da, Müslümanların bu soruna bigâne kalmaları doğru değildir. Zira İslâm'ın en temel referansı olan Kur'ân, yardımlaşmayı, dayanışmayı ve mazlumların yanında yer almayı emretmektedir. Ancak Müslümanların sadece bu tür sorunların çözümü noktasında katkı sunmakla yetinmeleri doğru değildir. Çünkü vahyin birey ve toplumdaki istediği değişim, dinamizm ve tavır bununla bağdaşmaz. O halde Müslümanların göçmen ve sığınmacılar başta olmak üzere ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını karşılama noktasında dinin temel prensiplerine göre hareket etmenin yanı sıra, ihtilaf olgusunu dikkate alarak bir yöntem ve hareket tarzı da belirlemeleri kaçınılmaz hale gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Kur'ân-ı Kerîm.
- Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbuddin Mahmud İbn Abdullah (ö. 1270/1854), *Rûhu'l-ma'ânî fi tefsîri'l-Kur'ân'î'l-azîm ve's-seb'î'l-mesânî* (nşr. Ali Abdulbari Atiyye), I-XV, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Birinci Baskı, Beyrut 1994.
- Arslantürk, Zeki, Amman, M. Tayfun, *Sosyoloji*, Çamlıca Yayınları, Dördüncü Baskı, İstanbul 2001.
- Asım Efendi, Seyyid Ahmed (ö. 1235/1820), *Kâmus Tercümesi*, I-IV, Matbaa-i Bahriyye, İstanbul 1304.
- Batalyevsî, Ebû Muhammed Abdullah İbn Muhammed (ö. 521/1127), *el-İnsâf fi't-tenbîh ale'l-meâni ve'l-esbâbi'l-leti evcebet* (nşr. Muhammed Rıdvân ed-Dâye), Daru'l-fikr, Dimaşk 1983.
- Baysa, Hüseyin, "İslâm Hukukundaki Himaye Geleneği Muvacehesinde Mültecilik Sistemi", II. Uluslararası Ortadoğu Konferansları, Kilis 2016.
- Bedr Elmas, *el-İhtilâf esbâbuhu ve davâbidutuhu*, Havliyye Kulliyeti'da'veti'l-İslâmiyye 2002.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ud el-Ferrâ (ö. 516), *Maâlimu't-Tenzîl fi't-tefsîr ve't-te'vil*, I-V, Dâru'l-fikr, Beyrut 1985.
- _____, *Meâlimu't-tenzîl* (nşr. Muhammed Abdullah en-Nemr ve diğerleri), I-VIII, Riyad 1993.

• Cemâl Fâruk Cibrîl Mahmûd, “Ehemmiyyetu murââti edebi’l-ihtilâf fî mesâilî’l-ilm ve’ d-dîn”, Havliyye Kulliyeti’ d-da’veti’l-İslâmiyye, Merkezu’l-havlî, Nasr 1998.

• Cevherî, Ebû Nasr İsmail İbn Hammâd (ö. 400/1009), *es-Sihâh tâcu’l-lüğa ve sihâhi’l-arabiyye* (nşr. Ahmed Abdulğafûr Atâr), I-VII, Dâru’l-ilm li’l-melâyin, Birinci Baskı, Beyrut 1990.

• Cide, Ömer, “Ortadoğu’da Göçü Tetikleyen Savaşların Nedeni Olarak Din”, II. Uluslararası Ortadoğu Konferansları, Kilis 2016.

• Cürçânî, Seyyid Şerîf, *et-Ta’rifât*, Dâru’l-kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1983.

• _____ Şerhu’l-Mevâkıf (Abdurrahman Umeyra), I-III, Dâru’l-Cil, Birinci Baskı, Beyrut 1998.

• Çınar, Mahmut, “Yesrib’e Göç’ten Türkiye’ye Göç’e Sosyolojik ve Teolojik Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, II. Uluslararası Ortadoğu Konferansları, Kilis 2016.

• Eren, Erol, *Yönetim ve Organizasyon*, Beta Yayınları, Beşinci Baskı, İstanbul 2001, s. 544.

• Fîrûzâbâdî, Mecduddin Muhammed İbn Ya’kûb (ö. 817/1414), *Basâiru zevi’t-temyîz fî latâifî’l-Kitâbi’l-Azîz* (nşr. Muhammed Ali el-Bahhâr), I-VI, Mektebetu’l-irşâd, Birinci Baskı, İstanbul 1996.

• Hökelekli, Hayati, “Fitrat”, *DİA*, XIII, İstanbul 1995.

• <http://www.kilismuftulugu.gov.tr>.

• İbn Abbâd, Ebu’l-Kâsım İsmail (ö. 385/995), *el-Muhît fi’l-luğa* (nşr. Muhammed Hasen Al Yasin), I-XI, Âlemü’l-kütüb li’l-melâyin, Birinci Baskı, Beyrut 1994.

• İbn Abidinzâde, Alâuddin Muhammed İbn Muhammed ed-Dımaşkî (ö. 1306/1889), *Kurretu uyûni’l-ahyâr li tekmileti Reddi’l-muhtâr*, I-VIII, Âmire, İstanbul 1307.

• İbn Âşûr, Muhammed Tahir (ö. 1394/1973), *Tefsîru’t-tahrîr ve’t-tenvîr*, I-XXX, Dâru Suhnûn, Tunus, ts.

• İbn Haldûn, Abdurrahman İbn Muhammed (ö. 808/1406), *Mukaddime* (nşr. Deroiş el-Cüveydî), el-Mektebetu’l-asriyye, Birinci Baskı, Beyrut 1995.

• İbn Kayyim, Ebû Abdullah Şemsuddin el-Cevziyye (ö. 751/1350), *es-Savâiku’l-mürsele ale’l-cehmiyye ve’l-muattıla*, I-IV, Dâru’l-âsime, Riyâd ty.

• İbn Kayyim, Ebû Abdullah Şemsuddin el-Cevziyye (ö. 751/1350), *Zâdu’l-maâd fi heydi hayri’l-ibâd* (nşr. Şuayb Arnâvût), I-VI, Müessesetu’r-risâle, Beyrut 1987.

• İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İsmail (ö. 774/1373), *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm* (nşr. Sâmi İbn Muhammed es-Selâme), I-VIII, Dâru tîbe, Riyad 1997.

• İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah İbn Müslim (ö. 276/889), *Ğarîbu’l-Kur’ân* (nşr. Seyyid Ahmed Sakar), Dâru’l-kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1978.

• İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemaluddin Muhammed İbn Mukrim (ö. 711/1311), *Lisânu’l-Arap*, I-XV, Dâru’l-fikr, Birinci Baskı, Beyrut, ts.

- İbn Mülakkın, Sirâcuddîn Ebû Hafs (ö. 804/1401), *Tefsîru'l-ğarîbi'l-Kur'ân* (nşr. *Semir Tâhâ Meczûb*), Birinci Baskı, Âlemu'l-kütüb, Beyrut 1978.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Takıyyuddîn Ahmed (ö. 1328/728), *Minhâcu's-sunneti'n-nebeviyye*, I-IV, el-Mektebetu'l-ilmıyye, Beyrut ts.
- İhvânü's-Safâ, *Rasâilu İhvâni's-Safâ* (nşr. *Ârif Tâmir*), I-V, Menşûrâtu Uveydât, Beyrut-Pâris 1995.
- İsfehânî, Râğıb Ebu'l-Kâsım Hüseyin İbn Muhammed (ö. 502/1108), *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân* (nşr. *Adnân Dâvûdî*), Dâru'ş-Şâmiyye-Dâru'l-kalem, Birinci Baskı, Beyrut-Dımaşk 1992.
- Karadâvî, Yûsuf el-Karadâvî, *İhtilaflar Karşısında İslâmî Tavr* (trc. *Osman Arpaçukuru*), İlke Yayıncılık, İkinci Baskı, İstanbul 1996.
- Kermî, Hasen Saîd, *el-Hâdî ilâ lugati'l-Arap*, I-IV, Dâru Lübnan, Birinci Baskı, Beyrut 1991.
- Mecdî Abdulğaffâr Habîb, *el-Hilâf beyne'd-duât ve mazâhiruhu ve esbâbuhu ve ilâcuhu*, Havliyye Kulliyeti usûlî'd-dîn (2005), yy.
- Merâğî, Ahmed Mustafa (ö. 1364/1945), *Tefsîru'l-Merâğî*, I-X, Dâru'l-fikr. ys. ts., II, 122.
- Muhammed Ebû Zehra, İbn Ahmed İbn Mustafa (ö. 1394/1974), *İslâm'da İtikadî, Siyasî ve Fikhî Mezhepler Tarihi* (trc. *Sibğatullah Kaya*), Yeni Şafak Yayınları, İstanbul ts.
- Muhammed Esed (ö. 1413/1992), *Kur'ân Mesajı Meal-Tefsîr* (trc. *Cahit Koytak, Ahmet Ertürk*), I-III, İkinci Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul 1997.
- Münâvî, Zeynuddin Muhammed (ö. 1031/1622), *Feydu'l-kadîr şerhu Câmii's-sağîr* (nşr. *Ahmed Abdusselam*), I-VI, Dâru'l-âsime, Riyad h. 1409.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc, *Sahîhu Müslim*, (nşr. *Muhammed Fuad Abdulbaki*), I-V, Dâru'l-hadis, Kahire 1991.
- Nevin A. Mustafa, *İslâm Siyasî Düşüncesinde Muhalefet* (trc. *Vecdi Akyüz*), İz Yayıncılık, Birinci Baskı, İstanbul 1990.
- Râzî, Fahrüddin Ebû Abdillâh Muhammed İbn Ömer (ö. 606/1209), *Mefâtihu'l-ğayb*, I-XXXII, Dâru'l-kütübi'l-ilmıyye, Birinci Baskı, Beyrut 1990.
- Reşîd Rızâ (ö. 1354/1935), *Tefsîru'l-Menâr*, I-XII, *el-Heyetu'l-Musriyyeti'l-âmme li'l-kitâb*, yy. 1983.
- Semîn Halebî, Ahmed İbn Yûsuf (ö. 756/1355), *Umdetu'l-huffâz fi tefsîri eşrafi'l-elfâz* (nşr. *Muhammed et-Tuncî*), I-IV, Âlemu'l-kütüb, Birinci Baskı, Beyrut 1993.
- Seyyid Kutub (ö. 1386/1966), *Fî zılâli'l-Kur'ân*, Dâru'ş-şurûk, Yirmi İkinci Baskı, Beyrut 1994.
- Sezen, Yümni, *Sosyoloji ve Din Sosyolojide Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, İFAV, s. 15.
- Sicistânî, Ebû Bekr Muhammed İbn Azîz (ö. 330/942), *Çarîbu'l-Kur'ân* (nşr. *Muhammed Edîb Abdulvâhid Cemrân*), Birinci Baskı, Dâru Kuteybe, yy., 1995.

-
- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed İbn Ali (ö. 1250/1834), *Fethu'l-Kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye*, I-V, Dâru'l-hayr, Dımaşk 1992.
 - Tâhâ Câbir, *Edebu'l-ihtilâf fi'l-İslâm*, el-Ma'hedu'lâlemî li'l-fikri'l-İslâmî, Riyâd 1992.
 - Tantâvî, Muhammed, *et-Tefsîru'l-vasît li'l-Kur'ân'î'l-Kerîm*, Dâru'n-nehda, Kahire 1998, X, 161; Muhammed Avvâme, *Edebu'l-ihtilâf fi mesâ'ili'l-ilm ve'd-dîn*, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1997.
 - Uludağ, Süleyman, "İbn Haldun" *DİA*, XIX, İstanbul 1999.
 - Umerî, Ekrem Ziya, *es-Siratu'n-nebeviyyetu's-Sahîha*, I-II, Mektebetu Ubeykan, Riyad 1998.
 - Vural, Ahmet, *2010-2012 Yıllarında Okunan Hutbelerin Tahlili (Kilis İli Örneği)*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (Yayınlanmamış), Kilis 2015.
 - Zebîdî, Ebu'l-Feyz Murtaza Muhammed İbn Muhammed (ö. 1205/1790), *İthâfu's-sâdeti'l-müttakîn bi şerhi İhyâi ulûmi'd-dîn*, I-X, yy., ts.
 - Zebîdî, Muhibiddin Ebu'l-Feyd Seyyid Muhammed Murtezâ (ö. 1205/1790), *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs (nşr. Ali Şeyri)*, I-XX, Dâru'l-fikr, Birinci Baskı, Beyrut 1994.

The Concept of Controversy in the Quran and Using Islamic References in terms of Migration*

Halil ALDEMİR**

Abstract

Difference, described inclusively as one's being different from another in terms of speech and manner, reveals itself in various stages of human life. Based on human nature and sociological entity of human, this phenomenon surfaces in several dimensions. In today's world we experience many wars, conflicts, disagreements, exile, migration, war, etc. The Syrian crisis, one of the world's worst disasters happening across the south eastern border of Turkey, is the result of the phenomenon of difference. The concepts of migration, refugee, and migrant and asylum seeker are associated concepts within the Quran and thereby leading aid campaigns to refer to these principles on the issue.

Key words: Quran, difference, migration, hijra, ansar

Kur'ân'a Göre İhtilaf Olgusu ve İslamî Referansların Göç Bağlamında Kullanılması

Özet

Bir insanın diğerinden söz ve davranış bakımından farklı olması şeklinde kapsamlı biçimde tarif edilen ihtilaf, hayatın birçok safhasında kendini göstermektedir. Temeli insanın fıtratına ve sosyolojik varlık olmasına dayanan bu olgu, birçok boyutta karşımıza çıkmaktadır. Bugün dünya üzerinde birçok çatışma, ayrışma, tecrit, sürgün, hicret, savaş ve benzeri süreçler yaşanmaktadır. Ülkemizin güneyinde meydana gelen çatışmalar ve insanlık dramı, esasında insanların yaşadığı ihtilaf olgusunun bir sonucudur. Suriye'deki çatışmalar ve gelişmelere paralel olarak göç, sığınma, göçmen ve sığınmacı gibi kavramlar ülkemizde ve İslam âleminde Kur'ânî kavramlarla ilişkilendirilmeye ve yardım kampanyalarında bu konudaki nasların referans gösterilmesine neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, ihtilaf, göç, hicret, ansar

* This paper is the English translation of the study titled "Kur'ân'a Göre İhtilaf Olgusu ve İslamî Referansların Göç Bağlamında Kullanılması" published in the 4th issue of *İlahiyat Akademi*. (Halil ALDEMİR, "Kur'ân'a Göre İhtilaf Olgusu ve İslamî Referansların Göç Bağlamında Kullanılması", *İlahiyat Akademi*, sayı: 4, 2016, s. 49-68.) The paper in Turkish should be referred to for citations.

** Assoc. Prof. Kilis 7 Aralık University, Faculty of Divinity, Department of Tafsir, faculty member, aldemirhalil@gmail.com, (0348) 814 26 66-1561-1014.

Introduction

There are certain problems related to the differences in the opinions of people from different geographies. These problems may be regarded as too minor to distort the peace and collective living, but humans may also face devastating results such as migration, war, and genocide. Disputes and conflicts in the south of Turkey in the early 21st century reached to an international dimension. This issue, which was mainly based on the difference between people's ideas and opinions, particularly concerned Turkey in certain issues such as migration and asylum-seeking. Many Syrians fled their countries and migrated or took refuge in various countries, especially Turkey. People have followed different methods and styles in their statements and behaviors, which was the main reason for this issue. Therefore, this study presents the main source of disputes between the people in accordance with the verses. The dimensions of these disputes that may cause migration and asylum-seeking will be reflected later. Finally, use of Islamic references regarding the issue of migration will be mentioned.

Various activities regarding the topic of migration, migrants' issues, asylum-seeking, asylum-seekers and their problems are conducted in Turkey and many other countries. A significant part of these activities is conducted on an international scale. With the Syrian crisis, it is clear that the people of the region and academicians of divinity literature focus on migration and migrants' issues. This study was conducted to examine this recent orientation.

I. Basic sources of disputes

Ihtilaf (dispute) was derived from the base "خلف" meaning "Staying behind what is good, ideal or authentic."¹ As a concept, dispute can be explained as "A person following a different style in his/her statements and behaviors than the others"²

Reasons of dispute vary by people to people, society to society and geography to geography. According to the Quran, it is possible to classify the reasons of dispute under four titles, namely, psychological, social, ethical, and political. However, there are two main concepts on which these reasons are based: one's natural characteristics and presence as a social creature.

¹ Ibn Abbad, *al-Mukhit fi al-lughah*, IV, 345-350; Jawhari, *as-Sikhah*, IV, 1353-1358; Ibn Manzoor, *Lisan al-Arab*, IX, 82-97; Zabidi, *Taju al-arus*, XII, 184-202; Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, III, 570-572; Karmi, *al-Hadi ila lughat al-Arab*, I, 661.

² Isfahani, *Mufradat*, p. 294; Samin Halabi, *Umdat al-huffaz*, I, 603; Firuzabadi, *Basair*, II, 562; Alusi, *Ruhu al-maani*, IX, 415; Tantawi, *at-Tafsir al-wasit*, X, 161; Muhammad Awama, *Adab al-ihtilaf*, p. 8; Cemal Faruk Cibril Mahmud, "Ahammiyyatu muraati adab al-ihtilaf", 12/569; Bedr Elmas, "al-Ihtilaf", 16/1, 361; Majdi Abdulghaffar Khabib, "al-Hilaf", 22/2, 1880.

A) Relationship Between Dispute and Natural Characteristics

There are certain characteristics that set all people apart and that are adopted naturally, which are called natural characteristics.³ People are naturally different than one another because God created people differently regarding their bodies, minds, ideas, and spirits. People differ from each other by their opinions, orientations, pleasures, properties and perceptions to events just like their appearances, voice tones and fingerprints differ.⁴

There is a deep relationship between natural characteristics and thinking, perceiving properties, and displaying behaviors because All people carry the traces of their natal characteristics that affect their statements and behaviors. Thus, it is natural for people to differ in terms of perceiving people, thinking, and behaving. The relationship between natural characteristics and disputes becomes clear in this point. To explain more clearly, different characteristics can be perceived when social people start to establish relationships with others. However, disputes become inevitable between people when different minds combine with different ideas, educational levels, and cultural characteristics.

The basic reason for the disputes between the relationships of people is that people have different natural characteristics which naturally appear during the communications between them because people's desires and wishes clearly differ based on their natural characteristics. Everybody understands events and actions by their personal characteristics and orientations. Spinoza made the following statement in this regard: "What makes us look good is not our opinion, but our tendencies." Accordingly, orientation is related to the perception of "beauty and ugliness" in good deeds and opinions. William James stated the following in this regard: "The history of philosophy is, in fact, the history of the clash of human beings. This conflict reflects the same state in literature, science, and wisdom."⁵

Let us imagine a society free of natural differences. A society full of people who are equal in all aspects. It would be impossible to live in such a society and to form social relationships. Thus, God Almighty created people to be different to one another and to need each other.⁶

Differences between people's ideas are natural, which is a result of people's ability to think and evaluate. This characteristic of people causes them to express various and different ideas based on the differences in their specific thinking and

³ For more detailed information about natural characteristics, see: Hökelekli, Hayati, "Fitrat", *DİA*, XIII, 47-48.

⁴ see: *Rasailu Ikhvâni as-Safa*, III, 333; Yusuf al-Qaradawi, *İhtilaflar Karşısında İslâmî Tavır*, p. 83; Taha Jabir, *Adab al-ihtilaf*, p. 11, 24.

⁵ Muhammad Abu Zahra, *Mezhepler Tarihi*, p. 18.

⁶ Taha Jabir, *ibid.*, p. 11.

evaluating mechanisms. These characteristics are the blessings granted by God to the humans. Therefore, depriving people of using their characteristics of explaining their ideas and beliefs is not rationally and spiritually appropriate. What is rationally and spiritually appropriate is to accept the differences between the opinions so that people's energy is not distorted or consumed in conflicts and disputes.⁷

The Quran has verses indicating the impacts of natural characteristics over one's behaviors: One of these is closely related to this topic. The text of this verse is as follows: *فَلْ كُلُّ يَعْمَلْ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ فَرُبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَىٰ سَبِيلًا*⁸ The term "شَاكِلَةٌ" in this verse meant road, borough, nature, intention, and characteristics.⁹ Raghib al-Isfahani (d. 502/1109) explained this term as the personality attributed to a person and stated that one's characteristics affect one's statements and actions.¹⁰ Batalyawsi (d. 521/1127) indicated that disputes are in the nature of people with the following verse: *And they swear by Allah their strongest oaths [that] Allah will not resurrect one who dies. But yes - [it is] a true promise [binding] upon Him, but most of the people do not know. [It is] so He will make clear to them [the truth of] that wherein they differ and so those who have disbelieved may know that they were liars.*¹¹ According to him, our creation has this structure. All disputes can be cleared only when our structure is terminated and transformed into another creation.¹²

To sum up, disputes start when the conditions for differences emerge. The primary condition here is that a creature that has different perception skills and structure than the others should be present. This basic condition is present in people, which is the first door opening to conflicts.

B) Humans as Social Creatures

People always live in societies, which is an undeniable fact known throughout the history. They can be seen living in groups no matter when they lived in the past because the first humans were not single but a group. People's journey on this world started with two people. The Quran explains this case as follows: "O mankind! Fear your Lord, who created you from one soul and created from it

⁷ Nevin A. Mustafa, *İslâm Siyâsî Düşüncesinde Muhalefet*, p. 81.

⁸ al-Isra 17/84. The verse is explained as follows: "Say: Each works according to his manner, but your Lord is most knowing of who is best guided in way."

⁹ Ibn Qutaybah, *ibid.*, p. 260; Sijistani, *ibid.*, p. 287-288; Ibn Mulakkin, *ibid.*, p. 222; Shawkani, *Fathu al-Qadir*, III, 351.

¹⁰ Isfahani, *Mufradat*, p. 462.

¹¹ an-Nahl 16/38-39.

¹² Batalyawsi, *al-Insaf*, p. 27.

its mate and dispersed from both of them many men and women."¹³ In addition, the verse "And We said, "Go down, [all of you], (as enemies to one another, and you will have upon the earth a place of settlement and provision for a time!"¹⁴ clearly indicates that people's lives on the earth started collectively. The first two humans created can be regarded as a group if the concept of group is used in its broadest sense to reflect all sorts of aggregation.¹⁵

People have disliked living alone, become social naturally and needed others from the first moment they emerged on the world, which is what is meant by being social. People have both personal and social needs. Some of their needs appear as the common requirements with social, cultural, economic, and political characteristics while some of their needs can be grouped as material and spiritual. These needs form the non-coincidental groups by combining the natural and psychological factors.¹⁶ Therefore, social relationships are formed between both people and groups.

The fact that people are social creatures is reflected in the Islamic literature as "الإنسان مدني بالطبع" (*People are naturally social*)¹⁷. Ibn Khaldun¹⁸ (d.808/1406), who is called "the historian of culture", "historical philosopher", "sociologist", "economist" and "political theoretician", and who is accepted as the founder of sociology by many local and foreign scientists, stated that humans definitely need to live a social life and this is the only way for them to maintain their life.¹⁹ Ibn Qayyim (d. 751/1350) stated that it is obligatory for people to live a social life, and he mentioned the conflicts that may arise between the people with different ideas and wills.²⁰

¹³ an-Nisa 4/1.

¹⁴ al-Baqarah 2/36.

¹⁵ Yünni Sezen, *Sosyoloji ve Din Sosyolojide Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, p. 15.

¹⁶ Sezen, *Sosyoloji ve Din Sosyolojide Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, p. 15. Also see: Ibn Qayyim, *as-Sawaik al-mursala*, II, 641; Ibn Khaldun, *Mukaddima*, p. 46-48; Jurjani, *Sharhu al-Mawaqif*, III, 337; Rashid Riza, *Tafsir al-Manar*, II, 224.

¹⁷ Isfahani, *Mufradat*, p. 94; Razi, *Mafatih al-ghaib*, VI, 162, XXVI, 174, XXIX, 211; Ibn Taymiyya, *Minhaju as-sunmati an-nabawiyya*, VI, 382; Ibn Qayyim, *Zadu al-maad*, III, 15, *as-Sawaik*, I, 342, II, 641; Ibn Khaldun, *Mukaddima*, p. 46; Jurjani, *Sharhu al-Mawaqif*, III, 337, 366; Zabidi, *Ithafu as-sada*, I, 333; Munawi, *Faidu al-qadir*, VI, 328; Alusi, *Ruhu al-ma'ani*, I, 145; Ibn Abidinzaada, *Qurratu uyun al-akhyar*, II, 17. Rashid Riza, *Tafsir al-Manar*, II, 224; Maraghi, *Tafsir al-Maraghi*, II, 122.

¹⁸ Arslantürk-Amman, *Sosyoloji*, p. 115. For more detailed information about Ibn Khaldun, see Uludağ, Süleyman, "Ibn Khaldun" *DİA*, XIX, 538-555, XX, 1-12.

¹⁹ Ibn Khaldun, *Mukaddima*, p. 46.

²⁰ Ibn Qayyim, *Zadu al-maad*, III, 15.

The formation of disputes between the people is directly related to the fact that humans are social creatures, which is reflected by Shia — an Islamic sect — as an evidence to their beliefs. This sect defending that Ali (d. 40/660) should be the caliph after the Prophet Muhammad aimed to support this idea with the fact that humans are social creatures. According to the followers of this sect, unfair acts and deceptions between the people are inevitable due to humans' characteristics. One of the parties in a relationship would aim to capture the opportunities of the other party. Therefore, an imam (leader) that could protect people from the torments is needed.²¹

The points reflected up to this section indicate that Islamic scholars act in the awareness that humans are social creatures, and that their such characteristics pave the way for disputes. It is fair to state that humans as social creatures establish relationships with others to meet their certain needs, which is the obligatory result of their natural characteristics. In other words, individuals and groups interact with other individuals and groups while making an effort to achieve a goal, and this is how the system of relationships is born.²² These relationships are formed in certain processes. These processes can be gathered under two main titles, namely, "*combining*" and "*separating*" processes. Combining processes consist of cooperation, accordance, and integration while separating processes include competition-conflicts and differentiation.²³ These are based on the communication between people with different structures and needs.

There are two main conditions for the emergence of disputes between people, groups, societies, and states. One of them is the presence of people who naturally have different perceptual characteristics as mentioned in the previous title while the other is the establishment of social relationships by people with this characteristic. Disputes only emerge on a social ground. If the people were not social creatures, different perceptual characteristics would not cause mutual disputes.

II. Dimensions of Dispute

Dimensions of dispute may be classified from many aspects. These dimensions can be classified as isolation, exile, migration, and war considering the verses of the Quran and concepts of migration and asylum-seeking. An ascending order regarding the harms and effects was applied in this classification.

²¹ Ibn Taymiyya, *Minhaj*, VI, 382-383.

²² Arslantürk, Zeki-Amman, Tayfun, *Sosyoloji*, p. 337.

²³ Arslantürk, Zeki-Amman, Tayfun, *Sosyoloji*, p. 339.

A) Isolation

While speaking about the characteristics of believers, the Quran reflects that they resist difficult situations and respond to malevolence with benevolence.²⁴ At the same time, it is pointed out that despite the prevailing religious themes and traditional way of life, all kinds of material and moral pressures, social isolation and boycotts are being subjected to by their own communities.²⁵

It is understood that the disbelievers sometimes aimed to reach a common ground with the prophets to solve mutual issues. They asked prophets to exclude the poverty-stricken people around them for that purpose. However, God did not permit this. A case similar to the one narrated in Noah's anecdote²⁶ was experienced the era of the Prophet Muhammad.²⁷ Polytheists planned to exclude poor believers such as Abdullah ibn Mas'ud (d. 32/653) and Bilal al-Khabashi (20/641), which was rejected in the Quran. God ordered the following in this regard: "*And do not send away those who call upon their Lord morning and afternoon, seeking His countenance!*"²⁸

The extensive disputes between the polytheists and believers in Mecca were distorting the relationships between these sides. Muslims were exposed to angry faces, verbal assaults and physical violence. Believers were living separately from the society.²⁹ The following can be understood in this regard: Among the sides in dispute, the more powerful one with the authority to impose sanction may attempt to isolate the other side. This isolation may occur in a narrow area or in a broad sense like the boycott the polytheists in Mecca applied against Muslims. Many forms of isolation are implemented on a social and international basis in the present time. Regarding the tragedy in the south of Turkey which is clearly present before the entire globe, isolation and boycott is implemented by the system and various sections in many areas of Syria.

B) Exile

There is similarity between migration and exile because one leaves his/her own country in both concepts. Migration takes place as a precautionary behavior in a society where it is impossible to live by beliefs, while exile takes place after the dominant group of a society drives the opposite side away from their country. Those

²⁴ al-Qasas 28/54.

²⁵ Sayyid Qutub, *fi Zilal*, V, 2701; Muhammad Asad, *Kur'ân Mesaji*, II, 794.

²⁶ Hud 11/27, 29; ash-Shura 26/111-115.

²⁷ Muslim, "Fadail as-sahaba", 45.

²⁸ al-An'am 6/52.

²⁹ Umari, *as-Sirat an-Nabawiyya*, I, 169.

who exile a person or group do not think that the people being exiled would think or act like them, and they believe that living with them would cause problems for their society.

The Quran mentions issue of exile through different verses. These can be grouped in two categories as the exile performed by the representatives of revelation and the exile to be performed against the representatives of revelation. The Quran defines the exile by Muslims as God's will.³⁰ Thus, Muslims' act of exiling Bani Nadir, the Jews, from Madinah was approved by God.

When prophets started to fulfill what was ordered to them, they also shook the beliefs, economic structures, and political balances of their societies because the societies they were ordered to guide abandoned the tawhid ideology, and their political and financial systems were accordingly affected. As seen in the example of Prophet Shuaib, people who wanted to maintain their beliefs, traditions, and positions threatened the Prophet stating that he would be exiled.³¹ The case of the Prophet Lot, it was recommended that the Prophet and his affiliates be exiled.³²

Polytheists who saw interest in the Islamic society did not hesitate to threaten the Muslims coming as muhajir from Mecca saying that they would be exiled from their cities when they saw their chances.³³ However, they failed to fulfill their threats. They failed to reflect the ideological differences with the Muslims into practice, and they preferred to stay in the Islamic society and act secretly. Similarly, certain greedy members of Shuaib's nation when the Prophet planned to exile Bani Nadir³⁴, who attempted to assassinate the Prophet and who was distorting the internal peace in Madinah, polytheists recommended Bani Nadir to resist³⁵ and promised that they would help him which they failed to do later.

It is fair to state that advanced disputes reach a new dimension with exile. When a different voice in a society cannot be controlled by the dominant authorities, exile is regarded as the only option. Both Muslims who supported the revelation and those who wanted to suffocate the divine message applied this method. The Quran approved the first group but regarding the second group, the people to be exiled were deemed right, which indicates that the Quran approves exile based on the reasonable grounds in line with the religious principles. Muslims can apply this method when necessary. However, it should be noted that believers may face exile in certain cases because believers may sometimes be wrongly exiled.

³⁰ al-Hashr 59/3.

³¹ al-A'raf 7/88.

³² an-Naml 27/56.

³³ al-Munafikun 63/8.

³⁴ al-Umari, *as-Sirat an-Nabawiyya*, I, 306-307.

³⁵ al-Hashr 59/11.

C) Migration

If the differences in a society or state cannot be solved, one may obligatorily leave the places they regard as their home countries in which they grew. The Prophet faced severe opposition and resistance when he started to invite people to Islam in Mecca. Opposition of the polytheists from Mecca to revelations caused the Prophet and his companions to leave their homes and migrate to Madinah. Therefore, many verses indicated the concept of migration and migrants.³⁶

Migration means that believers who cannot live as required by their religion in a society migrate freely to the region where they will live their faith. People escape from pressures to freedom in migration.

It cannot be stated that the disputes between Muslims and the Mecca public ended with the separation of places following the migration of Muslims. On the contrary, sanctions imposed during the disputes in a society were brought to the level of disputes between two societies living in two different geographies. Muslims did not have the possibility to act freely in the first concept of migration. Regarding the second, Muslims could have a better environment for learning the revelations or living their religion although the dispute between them reached the level of war in this stage. Ideological difference between the sides that was based on beliefs reached a new level upon migration, which did not end the disputes between the people from Mecca and Muslims but provided a new level that could be regarded as an international conflict instead. Moreover, Muslims gained a new dynamism in this regard.

The Quran indicates that the Prophet Abraham, one of the Prophet ancestors of the Prophet Muhammad, had to migrate, too.³⁷ Accordingly, it is fair to state that migration was a method used by the Prophets who faced the opposition of nations in certain periods of the history.

It is possible to universalize the concept of migration considering its historical roots. In other words, the disputes of a society may cause the non-dominant side to leave its country. However, using this method does not mean ending the current dispute between sides. On the contrary, the concept of dispute gains a new dimension, and dispute becomes greater considering the homesickness, relatives, lands, houses, and valuable properties left behind, and belief and opinion-based differences along with the malevolent treatments of the dominant actors in a society.

³⁶ Ali 'Imran 3/195; an-Nisa 4/89, 97; at-Tawba 9/20; al-Isra 17/76; al-Haj 22/40; an-Nur 24/22; al-Qasas 28/85; Muhammad 47/13; al-Mumtahina 60/10.

³⁷ al-Ankabut 29/26.

D) War

The Quran has verses regarding wars. Some of them indicate the wars before the Prophet while some reflect the wars in the Prophet's³⁸ era.³⁹ The wars indicated for the Prophet's era include the ones fought between the two most powerful empires of the era reigning outside the Islamic regions.⁴⁰ These verses indicate that the conflicts between the people caused wars in different periods. In other words, people chose battling to reach their various goals and neutralizing the people who seemed to be opponents against them.

The most interesting wars among the ones mentioned in the Quran was the Battle of Badr, which is a significant example indicating the point where disputes can bring people. This battle was fought between the people who had blood relation and who lived in tribes.

The Prophet's call for the religion of God, the public of Mecca started to react negatively, and disputes based on belief-related differences emerged even in families although the tribal ideologies were still dominant. Divisions occurred in certain families with the migrations. After disputes between people reached the level of wars, family members stood on different sides and even opposed one another. The Battle of Badr is important in this regard. Abu Ubaidah (d. 18/639) killed his father Abdullah who fought alongside the polytheists.⁴¹ Abu Bakr (d. 13/654) wanted to duel his son acting in line with Mecca public, but he was denied by the Prophet.⁴² Omar (d. 23/643) killed As Ibn Hisham, his uncle(d. 2/624). Other wars between the Muslims and polytheists from Mecca are also the interesting examples regarding this study. For example, Musab ibn Umair (d. 3/625) killed his brother Ubaid (d. 3/625) in the Battle of Uhud.⁴³

The Quran does not criticize such disputes between the family members because The Quran aims to establish a society with belief-based integrity. Therefore, while mentioning the characteristics of believers, the Quran indicates that no friendship is to be displayed against fathers, sons, siblings, and relatives who oppose to God.⁴⁴

These disputes caused people, even those with the closest relation, to fight on different sides. Muslims of the first era who lived in tribes had such social disputed and divisions, which indicates the extensiveness of the conflicts of the era. In

³⁸ al-Baqarah 2/249-251.

³⁹ Ali 'Imran 3/13, 123; at-Tawba 9/25.

⁴⁰ ar-Rum 30/1-6.

⁴¹ Ibn Qasir, *Tafsir*, VIII, 54.

⁴² Baghawi, *Anvaru at-tanzil*, V, 336.

⁴³ Baghawi, *Anvaru at-tanzil*, V, 336.

⁴⁴ al-Mujadala 58/22.

addition, the Quran reports that ahl al-kitab fought with one another due to disputes.⁴⁵ People of the same religion had disputes for different reasons.⁴⁶ For instance, Jewish people fought with each other. The fights between Christian people were more serious. The historical evidences indicate that sects were divided into different branches and caused Christians to have intra-sectarian disputes to the degree that they fought with one another.⁴⁷ Sale (d. 1149/1736), a Western researcher, described the internal disputes of Christians as follows:

"If you read church history carefully, you can realize that people have started to manipulate Christianity since the third century, which have arisen from religious authorities' desires, disputes, conflicts in insignificant matters, never-ending discussions and other factors fueling the division between the people. The Christians rushed to satisfy their desires, resorting to all kinds of despicable, jealousy and violence, almost erasing Christianity from history. They had severe debates regarding how they should understand their religion. Many myths and disorders emerged in these dark ages."⁴⁸

Considering the topics related to war in the Quran, it is fair to state that war is one of the worst dimensions of disputes between the people of various stages of history. The conflicts between the Syrian people today reflect the final point where people with blood and religious relation fight with each other due to religious, sectarian, and political reasons.

III. Using Islamic References as a Solution

When disputes reach certain dimensions such as isolation, exile, migration, and war, other problems emerge, too. Personal and social traumas, deep issues, psychological and sociological disengagement, and material and spiritual losses may be among these problems. These issues experienced in a state can have an international identity later. The Syrian issue has gained a global identity in time and caused Turkey to have certain issues. Turkey has embraced those fleeing the civil war in Syria due to certain reasons such as neighboring, religious, cultural, and historical ties, and it must undertake certain issues in this regard. The greatest issue is to meet basic needs, such as accommodation and provision of consumables, of people taking refuge in Turkey. Religious references have been used in this point. Employing these references for the people of a country, the population of which is mostly Muslim, is an accurate attitude bringing the country closer to its goals.

⁴⁵ al-Baqarah 2/253.

⁴⁶ For an assessment regarding the initiation of migrations due to wars arising from religious reasons, see: Ömer Cide, "Ortadoğu'da Göçü Tetikleyen Savaşların Nedeni Olarak Din", p. 489-495.

⁴⁷ Rashid Riza, *Tafsir al-Manar*, IX, 7.

⁴⁸ Umari, *as-Sirat an-Nabawiyya*, I, 131.

The people in Turkish society, ranging from political actors to opinion leaders, from non-governmental organizations to people making contributions personally, used the concepts in the Quran for the description of Syrians' status and solution of their problems.⁴⁹ Moreover, we realize that political speeches, charity campaigns, television and radio programs, organizations and sermons often mention Islamic cooperation, contribution, alms, aids, migration, muhajir, Ansar, and brotherhood.⁵⁰ The Quran has characteristics influencing and activating the society, which is described by God in the Quran as follows: " وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا / And thus We have revealed to you an inspiration of Our command.⁵¹ The term "inspiration" in this verse has been interpreted as the Quran's blessing of life to society.⁵² The changes and transformation of the era when the Quran was revealed indicates such influence of revelations.

Accordingly, references in the Quran were actively used by various institutions, particularly The Presidency of Religious Affairs, and non-governmental organizations in the issue of aids for Syrian migrants and refugees. Thus, people's religious emotions were triggered, and aids were delivered to those in need. Looking at the sermons read in Kilis, a Turkish city with migrants and refugees more than its population, will help understand the case more easily.

Table 1: The helping-related sermons read and repeated between 2010 and 2012

No	Subject	2010	2011	2012
1	Alms and Its Importance	20.08.2010	12.08.2011	22.06.2012-03.08.2012
2	Migration	03.12.2010		09.11.2012
3	Association and Its Importance in Islam	30.04.2010		11.05.2012
4	Eid al-Adha	12.11.2010	04.11.2011	19.10.2012
5	Vicinity Rights		14.01.2011	02.11.2012

This table indicates that a prayer occasion like Eid al-Adha that is executed every year is repeated every three years. However, the interesting point here is that

For an evaluation regarding the evolution of religious perceptions and religious ideology arising from the interactions based on the migrations, see Mahmut Çınar, "Yesrib'e Göç'ten Türkiye'ye Göç'e Sosyolojik ve Teolojik Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", p. 232-237.

⁵⁰ For the sermons of Kilis Muftiate read in mosques, see <http://www.kilismuftulugu.gov.tr>.

⁵¹ ash-Shura 42/52.

⁵² Ibn Ashur, *at-Tahrir wa't-tanwir*, XXV, 151.

five topics related to helping were constantly mentioned in the sermons read in 2012 when Syrians intensively took refuge in Kilis. The same topics were sometimes mentioned in previous years. In addition, the issue of alms that has a significant role in social contributions and cooperation was examined twice in 2012.⁵³

Table 2: Sermons commonly mentioning the issues such as refugees and Syria:

No	N	Subject	2013	2014	2015
1		Being the Relative of Solitary People		11.07.2014	
2		Let's Protect Our Unity, Integrity and Brotherhood			11.09.2015
3		Being the Hope of Suffering People		18.07.2014	
4		Solitary People		11.07.2014	
5		Nobody Should be Solitary		27.06.2014	
6		Three Months with Spiritual Enthusiasm			24.04.2015
7		Eid al-Adha	15.10.2013		

This table indicates that the topics related to Syrian refugees were included the least in the sermons read in 2013. This frequency increased in 2014 when compared to previous and following years.

The concepts of Syrian, refugee and asylum-seeker⁵⁴, which we were not familiar with, read in the mosques upon the instruction of Kilis Muftiate under the Presidency of Religious Affairs were collectively used with the known concepts such as migration, helping, cooperation, Ansar brotherhood, and helping the

⁵³ Vural, Ahmet, *2010-2012 Yıllarında Okunan Hutbelerin Tahlihi: Kilis İli Örneği*, (Unpublished Master's Thesis), Kilis 7 Aralık University, Institute of Social Sciences, Kilis 2015.

⁵⁴ For the evaluation of asylum-seekers in terms of Islamic Law, see Hüseyin Baysa, "İslâm Hukukundaki Himaye Geleneği Muvacehesinde Mültecilik Sistemi", p. 116-123.

muhajirs. These sermons indicate that many verses and hadiths were mentioned as the evidences and stimulants regarding aids to refugees.⁵⁵

The case of Syrians appears similar to that of muhajirs. The aim here is to maintain the aids and support by emphasizing the Ansar brotherhood. However, in addition to the similarities, there are differences between the issues of Syrians and muhajirs. The state of Syrian migrants and refugees regarding the issue of accommodation and provision of foods seem similar to that of muhajirs. The migration that took place in the era of the Prophet Muhammad (p.b.u.h.) indicates that it was an organized and planned movement, that those who migrated united around a leader, that they were effective in solving their problems, and that they made the places they migrated as a religiously, sociologically, and psychologically ready environment. In addition, it is clear that the reasons for migration were based on religious affairs. Syrian migrants and refugees differed from muhajirs regarding being in unity, getting organized, and acting for religious purposes. It is certain that many people have been victimized in the disputes between the international actors and local organizations. The discourse of Ansar brotherhood had a great impact in compensating these victimizations. The Presidency of Religious Affairs, Red Crescent and non-governmental organizations aim to solve the problems of Syrian refugees and asylum-seekers by using the religious references.

CONCLUSION

Dispute is an inevitable fact for the people with different structures acting as a sociological creature. Making an effort to live a dispute-free life means nothing but following the goals that are impossible to fulfill. Therefore, the aim should be to manage and solve the disputes instead of attempting to solve them. If dispute management cannot be executed successfully, various problems become inevitable. These problems include isolation, exile, migration, and wars regarding the topic of migration.

The issues in Syria reflect the dimension of disputes. Although the technological tools and opportunities that make humans' lives easier have developed, educational opportunities increased, the local and international organizations of human rights and freedoms increased, and discourses related to peace and human rights are more mentioned than ever, one of the greatest tragedies of 21st century is taking place in Syria. Unfortunately, most of the people remain silent against this situation there. However, Turkey maintains its philanthropist approach in this case. References from the Quran play a key role in this process. Natural and legal persons, particularly the authorities with the highest power and non-governmental organizations, use the references from the Quran to

⁵⁵ For detailed information, see <http://www.kilismuftulugu.gov.tr>.

determine and solve the problems of Syrians who have taken refuge in Turkey. It goes beyond doubt that these references have positive effects over the Muslim public because the Quran is an influential book. Muslims are the people regarding the Quran as their guides. Therefore, verses inevitably affect people.

Syrian refugees and migrants are named as muhajir while those welcoming them are Ansar. This shows that Syrians' migration to Turkey appears similar to the concept of Islamic migration in the past. However, the similarities between these concepts are limited. Meeting Syrians' need for accommodation and consumables appears similar to the solution of muhajirs' problems by the Ansar. Moreover, this comparison does not relate with the lexical pattern reflected by the concepts of migration, muhajir and Ansar in the cases where Syrians failed to organize asylum-seeking and migration plans and to act in unity in their countries and other countries, where their resistance to the established order did not match with the fight of the Prophet in Mecca, and where they failed to make the places they would migrate politically, religiously, sociologically, and psychologically ready.

Although the issues in Syria bear the traces and influences of many international subjects and objects, it is not appropriate for Muslims to be uninterested against this issue because The Quran, the most important reference of Islam, orders people to help and cooperate with each other and help the suffering. It is not appropriate for Muslims to solely provide contributions to the solution of these problems because the changes, dynamism, and attitudes revelations order do not match with such uninterested actions. Thus, it has become inevitable for Muslims to act in line with the basic religious principles and to determine a method and a plan of action considering the concept of disputes for meeting the needs of people, particularly the migrants and asylum-seekers.

REFERENCES

- Abu Zahra, Muhammad Ibn Ahmad Ibn Mustafa (d. 1394/1974), *İslâm'da İtikadî, Siyasî ve Fikhî Mezhepler Tarihi* (trans. Sibghatullah Kaya), Yeni Şafak Yayınları, Istanbul trans.
- Al-Quran Al-Kareem.
- Alusi, Abu as-Sana Shiabuddin Mahmood Ibn Abdullah (d. 1270/1854), *Ruhu al-ma'ani fi tafsiri al-Qur'an'i al-azim wa's-sab'i al-masani* (published by: Ali Abdulbari Atiyya), I-XV, Daru al-kutubi al-ilmiyya, First Edition, Beirut 1994.
- Arslantürk, Zeki and Amman, M. Tayfun, *Sosyoloji*, Çamlıca Yayınları, Fourth Edition, Istanbul 2001.
- Asad, Muhammad (d. 1413/1992), *Kur'ân Mesajı Meal-Tefsîr* (trans. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), I-III, Second Edition, İşaret Yayınları, Istanbul 1997.

- Baghawi, Abu Muhammad al-Husain ibn Mas'ud al-Farra (d. 516), *Maalimu at-Tanzil fi at-tafsir wa't-ta'wil*, I-V, Daru al-fiqr, Beirut 1985.
- _____, *Maalimu at-tanzil (published by: Muhammad Abdullah an-Namr et al.)*, I-VIII, Riyadh 1993.
- Batalyawsi, Abu Muhammad Abdullah Ibn Muhammad (d. 521/1127), *al-Insaf fi at-tanbih ala al-mani wa'l-asbab al-lati awcabat (published by: Muhammad Ridwan ad-Daya)*, Daru al-fiqr, Damascus 1983.
- Baysa, Hüseyin, "İslâm Hukukundaki Himaye Geleneği Muvacehesinde Mültecilik Sistemi", Second International Middle East Conferences, Kilis 2016.
- Cide, Ömer, "Ortadoğu'da Göçü Tetikleyen Savaşların Nedeni Olarak Din", Second International Middle East Conferences, Kilis 2016.
- Çınar, Mahmut, "Yesrib'e Göç'ten Türkiye'ye Göç'e Sosyolojik ve Teolojik Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", Second International Middle East Conferences, Kilis 2016.
- Efendi, Asım (d. 1235/1820), *Kâmus Tercümesi*, I-IV, Matbaa-i Bahriyye, Istanbul 1304.
- Elmas, Bedr, *al-Ihtilaf asbabuhu wa dawabidutuhu*, Hawliyya Kulliyati Da'wati al-Islamiyya 2002.
- Eren, Erol, *Yönetim ve Organizasyon*, Beta Yayınları, Beşinci Baskı, Istanbul 2001, p. 544.
- Firuzabadi, Majduddin Muhammad Ibn Ya'qub (d. 817/1414), *Basairu zawi at-tamyiz fi lataifi al-Kitabi al-Aziz (published Muhammad Ali al-Bahhar)*, I-VI, Maktabatu al-irshad, First Edition, Istanbul 1996.
- Hökelekli, Hayati, "Fitrat", *DİA*, XIII, Istanbul 1995.
- <http://www.kilismuftulugu.gov.tr>.
- Ibn Abbad, Abu al-Qasim Ismael (d. 385/995), *al-Mukhit fi al-lugha (published by: Muhammad Hasan Al Yasin)*, I-XI, Alemu al-kutub li al-malayin, First Edition, Beirut 1994.
- Ibn Abidinadah, Alauddin Muhammad Ibn Muhammad ad-Dimashqi (d. 1306/1889), *Kurratu uyuni al-ahyar li takmilati Raddi al-mukhtar*, I-VIII, Amira, Istanbul 1307.
- Ibn Ashur, Muhammad Takhir (d. 1394/1973), *Tafsiru at-tahrir wa't-tanwir*, I-XXX, Daru Suhnun, Tunisia, trans.
- Ibn Khaldun, Abdurrahman Ibn Muhammad (d. 808/1406), *Mukaddimah (published by: Darwish al-Juwaydi)*, al-Maktabatu al-asriyya, First Edition, Beirut 1995.
- Ibn Manzur, Abu al-Fadl Jamaluddin Muhammad Ibn Muqrim (d. 711/1311), *Lisanu al-Arap*, I-XV, Daru al-fiqr, First Edition, Beirut, trans.
- Ibn Mulakkin, Sirajuddin Abu Hafs (d. 804/1401), *Tafsiru al-gharibi al-Qur'an (published by: Samir Taha Majzub)*, First Edition, Alamu al-kutub, Beirut 1978.
- Ibn Qasir, Abu Al-Fida Ismail (d. 774/1373), *Tafsiru al-Qur'ani al-Azim (published by: Sami Ibn Muhammad as-Salama)*, I-VIII, Daru tiba, Riyadh 1997.

- Ibn Qayyim, Abu Abdullah Shamsuddin al-Jawziyya (d. 751/1350), *as-Sawaiku al-mursala ala al-jahmiyya wa'l-muattila*, I-IV, Daru al-asima, Riyadh ty.
- Ibn Qayyim, Abu Abdullah Shamsuddin al-Jawziyya (d. 751/1350), *Zadu almaad fi haydi hayri al-ibad* (published by: Shuaib Arnawut), I-VI, Muassasatu ar-risala, Beirut 1987.
- Ibn Qutaybah, Abu Muhammad Abdullah Ibn Muslim (d. 276/889), *Gharibu al-Qur'an* (published by: Sayyid Ahmad Sakar), Daru al-kutubi al-ilmiyya, Beirut 1978.
- Ibn Taymiyyah, Abu al-Abbas Taqi ad-Din Ahmad (d. 1328/728), *Minhaju as-sunnati an-nabawiyya*, I-IV, al-Maktabatu al-ilmiyya, Beirut trans.
- Ikhwanu as-Safa, *Rasailu Ikhwani as-Safa* (published by: Arif Tamir), I-V, Manshuratu Uwaidat, Beirut-Paris 1995.
- Isfahani, Raghیب Abu al-Qasim Husein Ibn Muhammad (d. 502/1108), *Mufradatu alfazi al-Qur'an* (published by: Adnan Dawudi), Daru ash-Shamiyya-Daru al-qalam, First Edition, Beirut-Damascus 1992.
- Jamal Faruk Djibril Mahmood, "Ahammiyyatu muraati adabi al-ihtilaf fi masaili al-ilm wa'd-din", Hawliyya Kulliyati ad-da'wati al-Islamiyya, Markazu al-hawli, Nasr 1998.
- Jawhari, Abu Nasr Ismail Ibn Hammad (d. 400/1009), *as-Sihah taju al-lugha wa sihahi al-arabiyya* (published by: Ahmad Abdulghafoor Atar), I-VII, Daru al-ilm li al-malayin, First Edition, Beirut 1990.
- Jurjani, Sayyid Sharif, *at-Ta'rifat*, Daru al-kutubi al-ilmiyya, Beirut 1983.
- _____ *Sharhu al-Mawakif* (Abdurrahman Umeyra), I-III, Daru al-Jil, First Edition, Beirut 1998.
- Karmi, Hasan Said, *al-Hadi ila lugati al-Arap*, I-IV, Daru Lubnan, First Edition, Beirut 1991.
- Majdi Abdulghaffar Habib, *al-Hilaf bayna ad-duat wa mazahiruhu wa asbabuhu wa ilajuhu*, Hawliyya Kulliyati usuli ad-din (2005), y.
- Maraghi, Ahmad Mustafa (d. 1364/1945), *Tafsiru al-Marghi*, I-X, Daru al-fiqr. ys. ts., II, 122.
- Munawi, Zaynuddin Muhammad (d. 1031/1622), *Faydu al-qadir sharhu Jamii as-saghir* (published by: Ahmad Abdussalam), I-VI, Daru al-asima, Riyadh h. 1409.
- Muslim, Abu al-Husein Muslim ibn Hajjaj, *Sahihu Muslim*, (published by: Muhammad Fuad Abdulbaqi), I-V, Daru al-hadith, Cairo 1991.
- Mustafa, Nevin A., *İslâm Siyâsi Düşüncesinde Muhalefet* (trans. Vecdi Akyüz), İz Yayıncılık, First Edition, Istanbul 1990.
- Qutb, Sayyid (d. 1386/1966), *Fi zilali al-Qur'an*, Daru ash-shuruk, 22nd Edition, Beirut 1994.
- Qaradawi, Yusuf, *İhtilaflar Karşısında İslâmî Tavır* (trans. Osman Arpaçukuru), İlke Yayıncılık, Second Edition, Istanbul 1996.
- Razi, Fakhruddin Abu Abdilllah Muhammad Ibn Omar (d. 606/1209), *Mafatihü al-ghaib*, I-XXXII, Daru al-kutubi al-ilmiyya, First Edition, Beirut 1990.

- Rashid Riza (d. 1354/1935), *Tafsir al-Manar*, I-XII, *al-Hayatu al-Misriyyati al-amma li al-kitab*, y. 1983.
- Samin Halabi, Ahmad Ibn Yusuf (d. 756/1355), *Umdat al-huffaz fi tafsiri ashrafi al-alfaz* (published by: Muhammad at-Tunji), I-IV, Alamu al-kutub, First Edition, Beirut 1993.
- Sezen, Yümni, *Sosyoloji ve Din Sosyolojide Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, İFAV, p. 15.
- Sijistani, Abu Bakr Muhammad Ibn Aziz (d. 330/942), *Gharibu al-Qur'an* (published by: Muhammad Adib Abdulwahid Jamran), First Edition, Daru Qutayba, y., 1995.
- Shawkani, Abu Abdullah Muhammad Ibn Ali (d. 1250/1834), *Fathu al-Qadir al-jami' bayna fannayi ar-rivaya wa'd-diraya*, I-V, Daru al-hayr, Damascus 1992.
- Taha Jabir, *Adabu al-ihtilaf fi al-Islam*, al-Ma'hadu'lalami li al-fiqri al-Islami, Riyadh 1992.
- Tantawi, Muhammad, *at-Tafsir al-wasit li al-Qur'an'i al-Kareem*, Daru an-nahda, Cairo 1998, X, 161; Muhammad Awwama, *Adabu al-ihtilaf fi masaili al-ilm wa'd-din*, Daru al-bashairi al-Islamiyya, Beirut 1997.
- Uludağ, Süleyman, "İbn Haldun" *DİA*, XIX, 1999.
- Umari, Akram Ziya, *as-Siratu an-nabawiyyatı as-Sahihah*, I-II, Maktabatu Ubaikan, Riyadh 1998.
- Vural, Ahmet, *2010-2012 Yıllarında Okunan Hutbelerin Tahlili (Kilis İli Örneği)*, Kilis 7 Aralık University, Institute of Social Sciences, Master's Thesis (Unpublished), Kilis 2015.
- Zabidi, Abu al-Faiz Murtaza Muhammad Ibn Muhammad (d. 1205/1790), *Ithafu as-sadati al-muttakin bi sharhi ihyai ulumi ad-din*, I-X, yy., trans.
- Zabidi, Muhubbiddin Abu al-Faid Sayyid Muhammad Murtaza (d. 1205/1790), *Taju al-arus min jawahiri al-kamus* (published by: Ali Shairi), I-XX, Daru al-fiqr, First Edition, Beirut 1994.

ظاهرة الاختلاف من المنظور القرآني

والاستشهادات الإسلامية المعاصرة حول الهجرة*

د. خليل آل دمير

جامعة ٧ ديسمبر بكليس - كلية الإلهيات؛ قسم التفسير: aldemirhalil@gmail.com

ترجمة: د. فهمي صوغوك أوغلو

الخلاصة:

الاختلاف هو عبارة عن تباين الناس في تصرفاتهم وأسلوب خطابهم، وهذا التعريف يشمل منح عديد من الحياة. وأساس هذا المفهوم يستند إلى طبيعة فطرة الإنسان، وكونه كائناً اجتماعياً؛ ولهذا فإن الاختلافات تظهر أمامنا في أبعاد مختلفة. يعيش الناس في الوقت الحاضر حالات من الصراع والتحيز والنفي والاستبعاد والتهجير وما شابه ذلك. وإن الصراعات والمآسي الإنسانية التي تعيشها المناطق جنوب تركيا ناتجة عن ظاهرة الاختلاف. والأوضاع الجارية في سوريا وما ينتج عنها من عمليات التهجير واللجوء والمفاهيم الأخرى المشابهة دفعت الناس لربط هذه المفاهيم مع المفاهيم القرآنية، واستخدام هذه الأخيرة في الحث على جمع التبرعات وحملات المساعدة الإنسانية.

الكلمات المفتاحية: القرآن، الاختلاف، الهجرة، الأنصار

Kur' an' a Göre İhtilaf Olgusu ve İslami Referansların Göç Bağlamında Kullanılması

Özet

Bir insanın diğerinden söz ve davranış bakımından farklı olması şeklinde kapsamlı biçimde tarif edilen ihtilaf, hayatın birçok safhasında kendini göstermektedir. Temeli insanın fitratına ve sosyolojik varlık olmasına dayanan bu olgu, birçok boyutta karşımıza çıkmaktadır. Bugün dünya üzerinde birçok çatışma, ayrışma, tecrit, sürgün, hicret, savaş ve benzeri süreçler yaşanmaktadır. Ülkemizin güneyinde meydana gelen çatışmalar ve insanlık dramı, esasında insanların yaşadığı ihtilaf olgusunun bir sonucudur. Suriye'deki çatışmalar ve gelişmelere paralel olarak göç, sığınma, göçmen ve sığınmacı gibi kavramlar ülkemizde ve İslam âleminde Kur'ânî kavramlarla ilişkilendirilmeye ve yardım kampanyalarında bu konudaki nasların referans gösterilmesine neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, ihtilaf, göç, hicret, ensar

* هذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان "Kur' an' a Göre İhtilaf Olgusu ve İslami Referansların Göç Bağlamında Kullanılması" التي نشرت في العدد الرابع من مجلة الإلهيات الأكاديمية. (خليل آل دمير، ظاهرة الاختلاف من المنظور القرآني والاستشهادات الإسلامية المعاصرة حول الهجرة، الإلهيات الأكاديمية، ٢٠١٦، العدد: ٤، ص ٩-٦٨). من الواجب أن يستند في الإقتباس إلى المقالة التركية.

The Analysis of Difference and Help in the Context of Migration according to the Quran

Abstract

Difference, described inclusively as one's being different from another in terms of speech and manner, reveals itself in various stages of human life. Based on human nature and sociological entity of human, this phenomenon surfaces in several dimensions. In today's world we experience many wars, conflicts, disagreements, exile, migration, war, etc. The Syrian crisis, one of the world's worst disasters happening across the south eastern border of Turkey, is the result of the phenomenon of difference. The concepts of migration, refugee, and migrant and asylum seeker are associated concepts within Quran and thereby leading aid campaigns to refer to these principles on the issue.

Keywords: Quran, difference, migration, flight, ansar

المدخل:

يعيش الناس مشكلات عديدة في أماكن مختلفة من العالم بسبب تباين الأفكار والآراء فيما بينهم. وهذه المشاكل قد لا تؤدي إلى أضرار كبيرة، فلا تمنع من التعايش السلمي، وقد تؤدي إلى أضرار فادحة مثل التهجير والحروب والتطهير العرقي. والخلافات التي حدثت في مستهل القرن الـ ٢١ في جنوب بلادنا (تركيا) اكتسبت بعداً دولياً. وفي أساسها تباين الناس والمجتمعات بعضهم عن بعض في آرائهم وعاداتهم، وذلك الأمر يهم تركيا من حيث الهجرة واللجوء. مما اضطر كثيراً من السوريين للجوء إلى الدول المختلفة، وعلى رأسها تركيا؛ تاركين بلادهم. والسبب الأساسي في هذه القضية هو الاختلاف الذي يعرف بتباين الناس في تصرفاتهم وأسلوب خطابهم. ولذلك سنستعرض في هذا البحث المحور الأساسي للاختلاف من منظور الآيات القرآنية. ومن ثم سنبحث عن أبعاد الاختلاف التي تؤدي إلى الهجرة والالتجاء. وأخيراً سنتطرق لاستخدام المصادر الإسلامية فيما يتعلق بالهجرة.

هناك نشاطات مختلفة متعلقة بالهجرة ومحاولة لمعالجة مشكلات المهاجرين واللجوء واللاجئين في بلادنا وفي البلاد الأخرى. وتُجرى أكثر هذه النشاطات على المستوى الدولي. ويلاحظ بعد أزمة السوريين أن أفراد المنطقة وأكاديميها قد بدأوا الاهتمام بأزمات الهجرة والمهاجرين. وهذا البحث يعتبر من ضمن هذه الجهود أيضاً.

المصادر الأساسية للاختلاف:

كلمة الاختلاف مشتقة من الفعل الثلاثي «خلف» بمعنى: التخلف عن الأصل، أو التخلف عن

المطلوب الحسن^(١). ويمكننا أن نعرفها اصطلاحاً بسلوك المرء في أقواله وتصرفاته بشكل مغاير لما يسلكه الآخرون^(٢).

أسباب الاختلاف قد تتغير من شخص لآخر، ومن مجتمع لآخر، ومن منطقة لأخرى. وحسب ما وصلنا إليه يمكننا جمع أسباب الاختلافات في إطار القرآن الكريم تحت أربعة عناوين هي: النفسانية، والاجتماعية، والأخلاقية، والسياسية. ولكن هذه الأسباب الأربعة ترجع إلى العنصرين الأساسيين، وهما: فطرة الإنسان، واجتماعية الإنسان.

علاقة الاختلاف بالفطرة:

هناك خصائص متعددة لكل إنسان منذ ولادته، تميزه عن غيره، وتسمى فطرة^(٣). الناس مختلفون عن بعضهم بفطرتهم؛ لأن الله تعالى خلق الناس مختلفين عن بعضهم عقلاً وفكراً وروحاً، كما خلقهم مختلفين جسماً. كما أن مظهر الناس، ونبرة صوتهم، وأثر إبهامهم يختلف من إنسان لآخر، وكذلك أسلوب تفكيرهم وأذواقهم ورؤيتهم للأشياء والأحداث مختلف^(٤).

هناك علاقة وثيقة بين الفطرة والفكرة، وبين التلقي والتصرف؛ لأن مزاج الفرد يحمل خصائص تصاحبه من نعومة أظفاره، وهذه الخصائص تؤثر على كلامه وتصرفاته. فلذلك من الطبيعي أن تظهر الفروق بين الناس في تلقي أفكارهم وتصرفاتهم. وفي هذه النقطة تنكشف الصلة بين الفطرة والاختلاف. وبعبارة أوضح يظهر الجانب المختلف في الإنسان عند تواصله مع الآخرين. فإذا أضيف إلى المزاج اختلاف الثقافات واختلاف التعلم، فحينها ستظهر الاختلافات بين الناس لا محالة.

إن أهم ما يؤدي إلى الاختلاف في المعاشرة اليومية بين الناس هو أن ينفرد كل إنسان بفطرته وإظهارها عند تواصله مع الآخرين، فرغبات الناس متباينة حسب فطرتهم، والكل يستوعب الأمور بدوافعه ومزاجه الخاص، يقول سبينوزا: «الذي بيدي لنا الأشياء جميلة ليست آراؤنا بل دواعفنا». إذن الدوافع لها دور في معيار

(١) ابن عباد، المحيط في اللغة، ج ٤ ص ٣٤٥-٣٥٠، الجوهري، الصحاح، ج ٤ ص ١٣٥٣-١٣٥٨، ابن منظور، لسان العرب، ج ٩ ص ٨٢-٩٧، زبيدي، تاج العروس، ج ١٢ ص ١٨٤-٢٠٢، Asım Efendi, Kâmus Tercümesi, III, 570-572.

(٢) كرمي، الهادي إلى اللغة العرب، ج ١ ص ٦٦١.
(٣) الأصفهاني، المفردات، ص ٢٩٤، السمين الحلبي، عدة الحفاظ، ج ١ ص ٦٠٣، فيروز آبادي، البصائر، ج ٢ ص ٥٦٢، الألويسي، روح المعاني، ج ٩ ص ٤١٥، محمد عوامة، تفسير الوسيط، ج ١٠ ص ١٦١، محمد عوامة، أدب الاختلاف، ص ٨، جمال فاروق وجبريل محمود، أهمية مراعات أدب الاختلاف، ج ١٢ ص ٥٦٩.

(٤) انظر إلى Hökeleki, Hayati, "Fitrat", DİA, XIII, 47-48.
(٤) انظر إلى رسائل اخوان الصفا، ج ٣، ص ٣٣٣، Yûsuf el-Karadâvî, İhtilâflar Karşısında İslâmî Tavır, s. 83; Tâhâ Câbir, s. 24.

الحُسن والقُبْح لدى الإنسان. ويقول ويليام جيمس: «إن تاريخ الفلسفة هو صراع بين أمزجة الناس، وهذا الصراع يظهر أمامنا في مجالات الأدب والفنون والحكم»^(٥).

دعونا نتصور مجتمعاً وقد تجرد أفرادُه عن الاختلافات الطبيعية، وتساوى الناس فيه في جميع أحوالهم، فهل يمكن للإنسان أن يعيش فيه، وهل يمكن أن ينشئ العلاقات الاجتماعية في هذا المجتمع. ولذلك خلق الله تعالى الناس مختلفين عن بعضهم وجعلهم يحتاجون بعضهم بعضاً^(٦).

إن الاختلاف الفكري ظاهرة طبيعية تنتج عن قابلية التفكير والتقييم لدى الإنسان، وهذه الخصلة تؤدي لظهور الأفكار المختلفة، وهي نعمة عظيمة أنعمها البارئ على الإنسان. إذن الشرع لا يميز عدم استخدام هذه الخصلة، بل المقبول في الشرع والعقل تنظيم وضبط هذه الخصلة كي لا يستهلك الإنسان طاقته في الصراعات^(٧).

آيات متعددة في القرآن الكريم تتكلم عن تصرفات الإنسان ومزاجه، ومنها قوله تعالى: ﴿قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ فَرِيضُهُمْ وَأَعْمُرُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَى سَبِيلًا﴾ [الإسراء: ٨٤]. إن كلمة "الشاكلة" في الآية تُفسر بالطريقة والناحية والطبيعة والنية والمزاج^(٨). ونلاحظ أن راغب الأصفهاني (ت: ٥٠٢هـ/١١٠٩م) فسر هذه الكلمة بالمزاج السائد في الإنسان، وأكد تأثيرها على الإنسان^(٩). وذهب البطليوسي (ت: ٥٢١هـ/١١٢٧م) إلى أن الاختلاف من الفطرة، مستدلاً بالآية الكريمة: ﴿وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ بَلَاءً وَعَذَابًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾ [النحل: ٣٨-٣٩] وعنده الاختلاف لا يزول إلا إذا تبدلت الفطرة الإنسانية^(١٠). وفي نهاية المطاف فإن الاختلاف يبدأ بالظهور بموجبات التنوع، وعلى رأسها اختلاف قدرة الفهم والنظر، وهو أول مفتاح يفتح باب الاختلاف.

كون الإنسان كائناً اجتماعياً:

من المعروف ولا شك أن الإنسان لا يعيش إلا في مجتمع منذ العهود القديمة، ومهما قلبنا الصفحات التاريخية لا نجد الناس يعيشون أفراداً دون مجتمع. وكذلك الأمر لو رجعنا إلى أول إنسان - وهو آدم عليه السلام - فهو لم يعيش لوحده، فبين لنا القرآن الكريم هذه الحقيقة بقوله تعالى: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي

(٥) Muhammed Ebû Zehra, Mezhepler Tarihi, s. 18

(٦) Tâhâ Câbir, a.g.e., s. 11

(٧) Nevin A. Mustafa, İslâm Siyâsî Düşüncesinde Muhalefet, s. 81

(٨) ابن قطيبة، نفس المصدر، ص ٢٦٠، سجستاني، نفس المصدر، ص ٢٨٧-٢٨٨، ابن ملقن نفس المصدر، ص ٢٢٢، شوقاني،

فتح القدير، ج ٣ ص ٣٥١.

(٩) الأصفهاني، المفردات، ص ٤٦٢.

(١٠) البطليوسي، الإنصاف، ص ٢٧.

خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَوَضَعَهَا مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا ﴿١﴾ [النساء: ١]، وقال الله تعالى أيضاً في الآية الأخرى: ﴿فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَعٌ إِلَى حِينٍ ﴿٣٦﴾﴾ [البقرة: ٣٦]. وفي هذه الآية دلالة واضحة على أن آدم عليه السلام لم يأت إلى الدنيا لوحده، بل كانت معه زوجته، ولنا أن نقول إنها شكلاً أول مجتمع إنساني^(١١).

الإنسان منذ أن وجد في هذا الكون كان اجتماعياً بفطرته، ولأنه محتاج إلى غيره ولا يرغب بالوحدة، فالحياة الاجتماعية من لوازم احتياج الناس للآخرين. وكما أن الإنسان محتاج إلى غيره، فكذلك المجتمعات محتاجة إلى غيرها سياسياً وثقافياً واقتصادياً واجتماعياً، وقد تُقسم بعض حاجات الناس إلى قسمين هما: الحاجات المادية، والحاجات المعنوية^(١٢). وفي نهاية المطاف فهذه الحاجات بعد إضافتها إلى العناصر الفطرية والنفسية تشكل المجموعات بإرادة متبادلة، فتنشأ العلاقات الاجتماعية بين الأفراد وبين المجموعات.

كون الإنسان كائناً اجتماعياً يرد في المصطلحات الإسلامية بعبارة «الإنسان مدني بالطبع»^(١٣). وابن خلدون^(١٤) - الذي قيل عنه أنه مؤرخ الثقافات وفيلسوف التاريخ وعالم الاجتماع والاقتصادي وعالم السياسة وله ألقاب الأخرى، ويعتبره كثير من علمائنا ومن المستشرقين مؤسساً لعلم الاجتماع - يؤكد على أن الإنسان لا بد له أن يستمر بالحياة الاجتماعية، وأن إدامة حياته مرتبطة بذلك^(١٥). وأفاد ابن القيم - بعد أن أكد أن الناس لا يعيشون إلا في مجتمع - فقال: إن هذه الخصلة قد تؤدي للصراعات بين الناس، بسبب اتجاههم للأراء المختلفة^(١٦).

حدوث الاختلافات بين الناس يرجع إلى أن الإنسان كائن إجتماعي بشكل مباشر، وهذه الحقيقة نجدها في المجالات المختلفة، حتى في الاستدلالات المذهبية، فمثلاً عند الشيعة صار سيدنا علي خليفة بعد النبي عليه

(١١) Sezen, Yümnü, *Sosyoloji ve Din Sosyolojide Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, s. 15

(١٢) Sezen, Yümnü, *Sosyoloji ve Din Sosyolojide Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, s. 15

ابن القيم ٦٤١٢، ابن خلدون، المقدمة، ص ٤٦-٤٨، جرجاني، شرح المواقف، ٣٣٧١٣، رشيد رضا، تفسير المنار، ٢٢٤١٢.

(١٣) الأصفهاني، المفردات، ص ٩٤، الرازي، مفاتيح الغيب، ١٦٢١٤، ١٧٤١٢٦، ٢١١٢٩، ابن تيمية، منهاج السنة النبوية،

٣٨٢١٤، ابن القيم، زاد المعاد، ١٥١٣، ابن القيم، الصواعق ٣٤٢١١، ابن خلدون، المقدمة، ص ٤٦، جرجاني، شرح المواقف،

٣٣٧١٣-٣٣٦٦، إتخاف السادة، ٣٣٣١١، المناوي، فيض القدير، ٣٢٨١٦، الألوسي، روح المعاني، ١٤٥١١، ابن عابدين زاده،

قرة عيون الأخيار، ١٧١٢، رشيد رضا، تفسير المنار، ٢٢٤١٢، مراغي، تفسير المراغي، ١٢٢١٢.

(١٤) Arslantürk-Amman, *Sosyoloji*, s. 115. İbn Haldun hakkında bilgi için bk. Uludağ, Süleyman, "İbn

.Haldun" *DiA*, XIX, 538-555, XX, 1-12

(١٥) ابن خلدون، المقدمة، ص ٤٦.

(١٦) ابن القيم، زاد المعاد، ١٥١٣.

السلام مباشرة، واستدلوا على هذا باستدلالات، ومنها أنهم دعموا فكرتهم بأن الإنسان كائن اجتماعي، وهذا سيحدث بينهم الظلم والخديعة لا محالة، فالذي يتواصل مع الآخرين سيطمع فيما أيديهم، وفي هذه الحالة فلا بد من إمام معصوم يمنع الناس من الظلم^(١٧).

ومن خلال ما مضى يظهر لنا أن العلماء كانوا على استيعاب لفكرة أن الإنسان كائن اجتماعي، وكانوا يرون أن هذه الخصلة تمهد لتصعيد الاختلاف. وفي نهاية المطاف نقول: إن كون الإنسان اجتماعياً يؤدي إلى تواصله مع الآخرين، والإنسان يحتاج الآخرين أيضاً لقضاء بعض حاجاته. وبعبارة أخرى فإن الأفراد والمجموعات تتواصل مع الآخرين حينما تبذل جهداً للتوصل لهدف ما، وهكذا يتولد نظام التواصل^(١٨). تحدث هذه العلاقات في أطر معينة. ويمكن تصنيف هذه العلاقات تحت عنواين: الموحد، والمفرق. عمليات التوحيد تكون بالتعاون والتناسب والتوحد، وعمليات التفريق تكون بالتنافس والتفرق^(١٩). وتوجد هذه الأمور بالأساس لتغذية حاجة التواصل لدى الناس المتباينين بفطرتهم.

حدوث الاختلاف بين الناس والمجموعات والمجتمعات والعلاقات الدولية يبني على حالتين أساسيتين: إحداهما ما بيننا سابقاً من الفطرة الإنسانية، والثانية إقامة الإنسان للعلاقات الاجتماعية مع الآخرين. والاختلاف لا يكون إلا على صعيد اجتماعي، فلولا أن الإنسان كائن اجتماعي لما كانت فطرته تؤدي إلى الخلافات منفردة.

أبعاد الاختلاف:

قد تصنف أبعاد الاختلافات بتصنيفات مختلفة، وإذا انطلقنا من الآيات القرآنية ملاحظين مصطلحات الهجرة واللجوء فيمكننا أن نصنف أبعاد الاختلافات بالإقصاء والتهجير والهجرة والحرب. وهذا التصنيف من الأدنى إلى الأعلى في الضرر والتأثير.

الإقصاء:

عندما يذكر القرآن الكريم أوصاف المؤمنين يصفهم بأنهم صابرون ويدرؤون بالحسنة السيئة^(٢٠)، وأشارت الآيات أيضاً إلى ما يواجهه الناس الذين اختاروا الطريق الحق من الضغوطات الاجتماعية، الناتجة عن العادات الحاكمة والمعتقدات الدينية^(٢١).

(١٧) ابن تيمية، المنهاج، ٣٨٢٤-٣٨٢٣.

(١٨) Arslantürk, Zeki-Amman, Tayfun, Sosyoloji, s. 337.

(١٩) Arslantürk, Zeki-Amman, Tayfun, Sosyoloji, s. 339.

(٢٠) القصص: ٥٤.

(٢١) سيد قطب، في ظلال القرآن، ٢٧٠٤١٥، ٧٩٤، II, Kur'ân Mesajı, Muhammed Esed.

ونرى أن الكفار كانوا يلجأون أحياناً للتواصل للقضاء على الخلاف بينهم وبين النبي ﷺ، وفي إطار ذلك طلبوا من النبي ﷺ أن يتعد عن الضعفاء، ولكن الله لم يأذن له بهذا. وهذا الوضع نراه في قصة نوح عليه السلام^(٢٢) كما نراه في عهد النبي ﷺ^(٢٣). وقد رفض القرآن الكريم طلب المشركين إبعاد المؤمنين؛ مثل عبد الله بن مسعود وبلال الحبشي بقوله تعالى: ﴿وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٥٢﴾﴾ [الأنعام: ٥٢].

الخلافات التي تتعمق بين المؤمنين والمشركين في مكة فرقت بينهم كثيراً، وكان المؤمنون يتعرضون للهجمات والضرب والتحجير، وكأنهم كانوا على هامش المجتمع^(٢٤). ويمكن أن نفهم من هذه المعلومات أن الجهة القوية في الاختلافات تُقضي الجهة الضعيفة. وقد يكون الإقصاء في إطار صغير، وقد يكون كبيراً، مثل إقصاء المشركين للمؤمنين. وقد نلاحظ في عصرنا الحاضر أنواعاً كثيرة من الإقصاء على صعيد المجتمع والدولي. وإذا نظرنا إلى ما يحدث في الأيام الأخيرة في المسألة السورية نرى قوات النظام تطبق الإقصاء في المناطق المختلفة.

التهجير:

هناك تشابه بين التهجير والهجرة، من حيث أن كلا الحالين فيه اغتراب عن الوطن، لكن الهجرة تكون باختيار المهاجر لأسباب دينية، حيث يهاجر من مجتمع لا يستطيع أن يقيم دينه فيه، بينما التهجير يكون بإبعاد المهجرين عن الوطن من قبل القوة الحاكمة في المجتمع. والذين يلجؤون للتهجير يرون أن المطرودين لا يفكرون مثلهم، ويعتقدون أن التعايش معهم سيضرهم.

نرى القرآن الكريم يتطرق للتهجير في بعض الآيات، ويمكننا أن نقسمها إلى قسمين: أولهما: تهجير المسلمين لغيرهم، والثاني تهجير الكافرين للمسلمين. يصف القرآن الكريم الأول بأنه تقدير إلهي^(٢٥) إذ نرى أن طرد يهود بني النضير من المدينة يُعتبر حكماً إلهياً.

تبليغ الأنبياء للدين الحق أدى إلى تغيرات اعتقادية واقتصادية وسياسية في المجتمع؛ لأن المجتمع كان قد ابتعد عن الدين الحق والتوحيد. ونرى في قصة شعيب عليه السلام أن قومه هددوه بالطرد بسبب تمسكهم

(٢٢) هود: ٢٧-٢٩، الشعراء: ١١١-١١٥.

(٢٣) مسلم، فضائل الصحابة، ٤٥.

(٢٤) عمري، السيرة النبوية، ١٦٩١.

(٢٥) الحشر: ٣.

بعاداتهم القديمة^(٢٦)، وكذلك الحال في قصة لوط عليه السلام^(٢٧). ومثالا على ذلك في عهد الإسلام تهديد منافقي المدينة بإخراج المهاجرين منها^(٢٨). ولكنهم لم يفلحوا في ذلك وبقيت هذه الرغبة في أنفسهم دون أن يحققوها وكما أنهم عاونوا يهود^(٢٩) من خلا منع المسلمين من طردهم من المدينة بعد محاولتهم لاغتيال النبي ﷺ^(٣٠).

وفي النهاية نستنتج أن الاختلاف إذا تطور وعظم فإنه يكسب بعدا آخر يتمثل في التهجير. حيث أنه إذا لم تستطع القوى الحاكمة على السيطرة على هذه الخلافات وضبطها فإنها تلجؤ إلى التهجير كطريق نهائي لحل هذه الخلافات. وإن هذه الطريقة أي التهجير طبقها المسلمون معتمدين على التوجيه القرآني كما طَبَّقَهَا عليهم الكفارُ من قَبْلِ في بداية الدعوة الإسلامية. ونرى أن القرآن الكريم فيه آيات تأمر بتطبيق التهجير والنفي على أصناف معينة من الناس ومن هنا تستنتج أن مبدأ التهجير والنفي هو أمر معتمد في الدين الإسلامي على الرغم من أن هذا المبدأ قد يطبق سلباً على المسلمين أيضاً وذلك من قبل غير المسلمين.

الهجرة:

إذا ظهرت الاختلافات في وجهات النظر والتباين في الآراء في دولة ما ولم يتم حلها فإنها تؤدي إلى هجرة مواطني تلك الدولة إلى بلاد أخرى تاركين أوطانهم التي نشؤوا فيها. كما حدث ذلك في بداية الدعوة الإسلامية حيث هاجر المسلمون والنبي ﷺ من مكة إلى المدينة بتوجيه من الوحي الإلهي وجاءت آيات في القرآن الكريم تذكر أمر الهجرة والمهاجرين^(٣١).

الهجرة عند المسلمين تهدف إلى إقامة تطبيق تعاليم الإسلام وإقامة مبادئه بحرية أكبر، بعيداً عن الضغط والاضطهاد.

الاختلافات التي حدثت بين المسلمين والكفار لم تكن ناشئة عن الهجرة فحسب بل كانت قائمة بينهم في عهد مكة، ولكن أصبح الاختلاف بعد الهجرة بين مجتمَعَيْن، في حين كان الاختلاف قبل الهجرة في أفراد مجتمع واحد وبعد الهجرة بين المجتمَعَيْن. في الاختلافات قبل الهجرة لم تكن لدى المسلمين حرية، بينما الاختلافات بعد الهجرة لم تمنح المسلمين من إقامة حدود دينهم بالحرية المطلقة. والهجرة فتحت بُعداً جديداً في اختلاف المسلمين والكفار، قد نعتبره اختلافاً دُولياً.

(٢٦) الأعراف: ٨٨.

(٢٧) النمل: ٥٦.

(٢٨) المنافقون: ٨.

(٢٩) العمري، السيرة النبوية، ٣٠٦١-٣٠٧.

(٣٠) الحشر: ١١.

(٣١) آل عمران: ١٩٥، النساء: ٨٩، التوبة: ٢٠، الإسراء: ٧٦، الحج: ٤٠، النور: ٢٢، القصص: ٨٥، محمد: ١٣، الممتحنة:

لو بحثنا في القرآن الكريم عن أمثلة أخرى للهجرة نجد أن بعض الأنبياء قد اضطر للهجرة أيضاً قبل النبي ﷺ، مثل إبراهيم عليه السلام^(٣٢) وغيره من الأنبياء. حيث كان النبي يضطر إلى أن يهجر قومه الذين أرسل إليهم في حال عدم استجابة القوم ومعارضتهم له.

ولو أننا بحثنا في جذور التاريخ الإنساني ككل عن مفهوم الهجرة نجد أنه عند ظهور خلافات وتناقضات في الآراء في مجتمع ما فإن الفئة الضعيفة والمغلوب على أمرها تضطر إلى الهجرة من هذا المجتمع. لكن هجرة هؤلاء لا تنهي الخلافات التي كانت دائرة بينهم، بل على العكس من ذلك، فإن هذه الخلافات تكتسب بُعداً آخر، ويتولد عنها مشاكل أخرى، مثل الحنين للوطن، وقطع الصلة مع الأقرباء، وترك الممتلكات من أراض وبيوت وأشياء أخرى قيمة، وهذه المشاكل تزيد في حجم الخلافات.

الحرب:

إن القرآن الكريم قد ورد فيه ذكر بعض الحروب؛ حيث توجد آيات تتحدث عن الحروب التي وقعت قبل البعثة^(٣٣)، وآيات أخرى تذكر الحروب التي وقعت في عهد الإسلام^(٣٤)، مثل المعركة التي وقعت بين الدولتين العظيمةتين^(٣٥). إن هذه الآيات تدل على أن الاختلاف قد يؤدي إلى الحروب والمعارك. أو بعبارة أخرى فإن الناس لجؤوا إلى الحروب لتحقيق مطالبهم وغايتهم.

معركة بدر هي من أهم الحروب التي ذكرت في القرآن الكريم، وفيها مواعظ لافته للانتباه، وهي مثال يوضح لنا ما يمكن أن تؤدي إليه الخلافات؛ لأن بدر قد وقعت بين الأقرباء وأصحاب قبيلة واحدة بسبب عقيدتهم، بعد أن دعاهم الرسول ﷺ إلى الدين الحق.

نلاحظ أن الخلافات العقدية في بعض الأسر في مكة وصلت إلى التشتت والتفرق مع الهجرة إلى المدينة، وبعد الهجرة وصلت إلى الحروب بين أبناء الأسرة الواحدة، وإن بدر تلفت النظر كثيراً من هذه الناحية، ومن أمثلة ذلك أن أبا عبيدة قد قتل أباه عبد الله في الحرب^(٣٦) وكذلك رغب أبو بكر بقتل ابنه الذي كان مع أهل مكة ولكن النبي ﷺ لم يأذنه له^(٣٧) وكذلك قتل عمر أيضاً خاله عاص بن هشام. وهذه الأمثلة كما نجدتها في بدر قد نجدتها في الغزوات الأخرى، فإن معصب بن عمير قتل أخاه عبيد في حرب أحد^(٣٨).

(٣٢) العنكبوت: ٢٦.

(٣٣) البقرة: ٢٤٩-٢٥١.

(٣٤) آل عمران: ١٣، ١٢٣، التوبة: ٢٥.

(٣٥) الروم: ١-٦.

(٣٦) ابن كثير، التفسير، ٥٤٨.

(٣٧) البغوي، أنوار التنزيل، ٣٣٦١٥.

(٣٨) البغوي، أنوار التنزيل، ٣٣٦١٥.

لم يدم القرآن الكريم هذه الخلافات التي وقعت بين أفراد الأسر، وقد يرجع سبب ذلك إلى أن القرآن استهدف أن ينشئ التوحيد بين أفراد الدين، ونلاحظ ذلك الهدف في ذكر خصائص المؤمنين بأنهم لا يتولون من خالف الله ورسوله من آبائهم وأبنائهم وعشيرتهم^(٣٩).

لا شك أن الخلافات قد أدت إلى الحروب بين أفراد العشائر والأسر في عهد الإسلام، ولم تمنعهم صلة الدم من أن يتقاتلوا بينهم، وهذه الصورة توضح أماننا مدى قوة الخلاف وعمقه، وذلك لم يكن شأن أصحاب النبي ﷺ مع قومهم، بل كانت الحالة متشابهة في أصحاب الأنبياء السابقين مع أقوامهم. وكذلك قد ورد في القرآن الكريم حرب أهل الكتاب فيما بينهم^(٤٠). ونجد من هؤلاء أيضاً من يتقاتل ويختلف مع أبناء دينه^(٤١). ولقد تقاتل اليهود فيما بينهم، وكان اقتتال المسيحيين فيما بينهم أشد من اقتتال اليهود بعد أن تفرقوا إلى المذاهب واختلفوا في دينهم^(٤٢). يقول «صاله» المستشرق الثالث للميلاد؛ لأسباب كثيرة منها: طموحات رجال الدين، ورغباتهم الناس قد شرعوا بالتحريف بعد القرن الثالث للميلاد؛ لأسباب كثيرة منها: طموحات رجال الدين، ورغباتهم الشخصية، والاختلافات، والنقاشات بينهم في المسائل غير مهمة. تكاد هذه الخلافات تفسح المسيحيين من التاريخ. ولأنهم خاضوا في جدال حول كيفية فهم الدين. وفي هذه العهود المظلمة ظهرت وانتشرت واستقرت بين المسيحيين الخرافات والفساد^(٤٣).

ويمكننا القول بعد الاطلاع على الآيات القرآنية: إن قضايا الحروب تتجلى فيها الخلافات بأكره صورها، وفي وقتنا الحاضر الصراعات والحروب الجارية في سوريا تجتمع فيها كل من أسباب الاختلافات السياسية والعقائدية والمذهبية.

الرجوع إلى المصادر الإسلامية كحل لهذه الخلافات:

إن وصول الخلافات إلى حد التجريد أو النفي أو الهجرة أو الحرب يأتي ببعض المشكلات معه، كمانعة الأفراد أو المجتمعات والتفتت العميق في المجتمع والتشتت نفسانياً واجتماعياً والخسارات المادية والمعنوية وهذه المشاكلات قد تكون في مجتمع ما وقد تكسب بعداً دولياً، مثل ما حدث في سوريا، فإنه بالنسبة لتركيا مشكلة خاصة وفي الوقت نفسه مشكلة دولية. وإن تركيا فتحت للاجئين السوريين أبوابها؛ لأن هذين الدولتين متجاورتين، ولأن بين أفراد المجتمعين علاقة تاريخية ودينية وثقافية، وذلك أدى إلى مواجهة تركيا لبعض المشكلات، وأكبرها مشكلة إعاشة اللاجئين وإسكانهم. وأمام هذه المشكلة بدأ المسؤولون يستخدمون المصادر

(٣٩) المجادلة: ٢٢.

(٤٠) البقرة: ٢٥٣.

(٤١) انظر إلى 489-495، "Ortadoğu'da Göçü Tetikleyen Savaşların Nedeni Olarak Din"، Cide, Ömer.

(٤٢) رشيد رضا، تفسير المنار، ٧١٣.

(٤٣) العمري، السيرة النبوية، ١٣١١.

الإسلامية بما يتناسب مع الوقائع، وذلك بما أن أغلبية المجتمع هم من المسلمين. ونلاحظ أن السياسيين، وزعماء الحركات الاجتماعية، وغيرهم من الذين يقومون بمساعدة اللاجئين يتمسكون بالمصطلحات القرآنية لحل الأزمة^(٤٤). ولذلك كثيراً ما نرى في برامج التلفاز أو الإذاعات أو في المناسبات الدينية -كخطبة الجمعة- أن المتكلمين يتطرقون للمسائل المتعلقة بالتعاون بين المسلمين، والزكاة، والإنفاق، والهجرة والمهاجرين، والأنصار، والأخوة^(٤٥). وإن القرآن من خصائصه أنه يحرك مشاعر المجتمع قال الله تعالى: ﴿وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا﴾ [الشورى: ٥٢]، وقد فسرت كلمة الروح في الآية بإحياء القرآن المجتمع^(٤٦). وهذه الحقيقة نلاحظها أيضاً في بداية الدعوة الإسلامية.

إن رئاسة الشؤون الدينية التركية والمنظمات الاجتماعية في تركيا قد استخدمت المصادر الإسلامية في حل القضية السورية، وبذلك تحركت المشاعر الدينية لدى الناس لإيصال المساعدات الإنسانية للسوريين، وإن مواضيع الخطب في محافظة كلس -التي زاد عدد اللاجئين فيها سكان المدينة- توضح لنا أهمية استخدام المصادر الإسلامية.

الجدول الأول: مواضيع الخطب التي أُلقيت ما بين ٢٠١٠-٢٠١٢:

الرقم	الموضوع	٢٠١٠	٢٠١١	٢٠١٢
١	الزكاة وأهميتها	٢٠١٠/٠٨/٢٠	٢٠١١/٠٨/١٢	٢٠١٢/٠٦/٢٢ حتى ٢٠١٢/٠٨/٠٣
٢	الهجرة	٢٠١٠/١٢/٠٣		٢٠١٢/١١/٠٩
٣	الوقف في الإسلام وأهميته	٢٠١٠/٠٤/٣٠		٢٠١٢/٠٥/١١
٤	الأضحية	٢٠١٠/١١/١٢	٢٠١١/١١/٠٤	٢٠١٢/١١/١٩
٥	حق الجار		٢٠١١/٠١/١٤	٢٠١٢/١١/٠٢

يتبين من هذا الجدول أن الموضوعات التي فيها تعاون -كالأضحية- تكررت في ثلاث سنوات ثلاث مرات. ومن الملفت للنظر أن الخطب المتعلقة بالتعاون تكثفت بعد ٢٠١٢ بعد أزمة سوريا. وربما هذه المواضيع كانت موجودة في السنوات الماضية. وموضوع الزكاة أيضاً تكرر مرتين في عام ٢٠١٢^(٤٧).

(٤٤) انظر إلى Çınar, Mahmut, "Yesrib'e Göç'ten Türkiye'ye Göç'e Sosyolojik ve Teolojik Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", s. 232-237.

(٤٥) انظر إلى <http://www.kilismuftulugu.gov.tr>.

(٤٦) ابن عاشور، التحرير والتنوير، ١٥١٢٥.

(٤٧) Vural, Ahmet, 2010-2012 Yıllarında Okunan Hutbelerin Tahlili: Kilis İli Örneği, (Yayınlanmamış (٤٧) Yüksek Lisans Tezi), Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis 2015.

الجدول الثاني: الخطب التي استعرضت موضوع اللاجئين السوريين:

الرقم	الموضوع	٢٠١٣	٢٠١٤	٢٠١٥
١	استصحاب الغرباء		٢٠١٤\١٠\١١	
٢	الحفاظ على الأخوة والتوحد			٢٠١٥\١٠\١١
٣	أن يكون الإنسان عوناً للمظلومين		٢٠١٤\١٠\١٨	
٤	الغرباء		٢٠١٤\١٠\١١	
٥	نكون أهلاً لمن لأهل له		٢٠١٤\١٠\٢٧	
٦	الأشهر الثلاثة			٢٠١٥\١٠\٢٤
٧	الأضحى	٢٠١٣\١٠\١٥		

بعد النظر في هذا الجدول نلاحظ أن مشكلات اللاجئين السوريين قد دخلت في موضوعات الخطب على الأقل بعد عام ٢٠١٣، وفي عام ٢٠١٤ قد كثرت الخطب المتعلقة باللاجئين.

في مضمون هذه الخطب التي أقيمت في مساجد محافظة كلس استعملت مصطلحات دينية؛ كالهجرة، والتعاون، والأنصار والمهاجر، مع المصطلحات الحديثة مثل: اللجوء، والمواطن السوري، والملتجئ^(٤٨) ونلاحظ أيضاً أنه ذُكر في مضمون الخطب كثيرٌ من الآيات والأحاديث استدلالاً أو حثاً على التعاون^(٤٩). ونلاحظ أيضاً أن مضمون الخطب يُشبه حالة السوريين بالمهاجرين وحالة من يساعدهم بالأنصار، وذلك يستهدف تكثير عدد المساعدين، ولكن لا شك أن وضع السوريين ليس كوضع المهاجرين تماماً، فهناك أمور متشابهة وهناك أمور متفارقة. فأكثر أوجه التشابه في حالة السوريين مع المهاجرين مشكلتهم في معيشتهم وسكنهم. فإذا لاحظنا المهاجرين في عهد النبي ﷺ فس نجد أن الهجرة كانت أمراً مدرّساً، وكان للهجرة زعيم يجمع المهاجرين حوله، وكانوا يرجعون إليه في حل مشكلاتهم، وكذلك مكان هجرتهم كان مستعداً لاستقبالهم اجتماعياً ونفسياً، وسبب هجرتهم كان دينياً، وهجرة السوريين تختلف في هذه الأشياء عن هجرة أصحاب النبي ﷺ.

وفي نهاية المطاف نقول إن الخطب الدينية كان لها دور في تقليل ما يتحمله اللاجئون السوريون من المشكلات التي زادتها الخلافات الدولية والانتهاكات المحلية، وكانت الدعوة إلى الأخوة وتسمية اللاجئين ومساعدتهم بالمهاجرين والأنصار أدت دوراً إيجابياً في حل الأزمة.

(٤٨) انظر إلى Baysa, Hüseyin, "İslâm Hukukundaki Himaye Geleneği Mültecilik Sistemi", s. 116-123.

(٤٩) انظر إلى <http://www.kilismuftulugu.gov.tr>.

النتيجة:

الاختلاف مفهوم لا بد منه للإنسان، إذ هو كائن اجتماعي. إذن فالحياة دون الاختلاف حلم لا إمكان له، ولذلك لا بد من جهد لانضباط الاختلاف لا لإنهائه، وإذا لم يمكن ضبط الاختلاف كما يجب فلا يمكن تجنب المشكلات العديدة، ويمكننا أن نعدّ المشكلات المتعلقة بالهجرة: التجريد، والنفي، والهجرة، والحرب.

ما يحدث في سوريا اليوم يبين لنا إلى ما وصله مفهوم الاختلاف، وإن سوريا اليوم تعيش أكبر كارثة عرفها التاريخ الإنساني، أمام أعين العالم المتقدم والمتحضر، وفي القرن ٢١ أمام أعين المنظمات الإنسانية الدولية، ومن المؤسف جداً أن كثيراً من الناس يبقون صامتين. وأما تركيا فقد بذلت جهداً لمساعدة المظلومين، واستخدام المصادر الإسلامية أدى دوراً إيجابياً في حث الناس على مساعدة اللاجئين، ولأن القرآن الكريم له أسلوب مميز ومؤثر في نفوس الناس، وإذا كان الناس غير مسلمين فلن يكون هناك تأثير للآيات القرآنية.

اللاجئون السوريون سُموا بالمهاجرين، والمواطنون الأتراك الذين ساعدوهم سُموا بالأنصار، وهذه التسميات تبين العلاقة بمفهوم الالتجاء والهجرة، ولكن التشابه بين المفهومين ليس على الإطلاق، تتركز العلاقة بين المفهومين في إسكان اللاجئين وإعاشتهم اليومية والفرق بين هذين المفهومين متركز في عدم تنظيمهم وعدم توحدهم وعدم التشابه بين ما جرى في عهد النبوة واليوم الحاضر، وعدم استعداد محل هجرتهم.

إن ما يجري اليوم في سوريا -مهما حمل من آثار العناصر الدولية- فليس من الصحيح أن يغض المسلمون بصرهم عن هذه المشكلة؛ لأن القرآن الكريم -وهو أول مصدر في الإسلام- يأمر بالتعاون والوقوف مع المظلومين، ولكن لا يكفي إيجاد حل لمشكلة معينة، بل يجب على المسلمين أن يجدوا أسلوباً مناسباً أمام ظاهرة الاختلاف منطلقين من الأسس الإسلامية.

المصادر العربية:

- إخوان الصفا: رسائل إخوان الصفا، بيروت ١٩٩٥.
- الأصفهاني، راغب: مفردات ألفاظ القرآن، بيروت ١٩٩٢.
- الألوسي، شهاب الدين محمود بن عبد الله: روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني، دار الكتب العلمية، بيروت ١٩٩٤.
- البطلبوسي، أبو محمد عبد الله بن محمد: الإنصاف في التنبيه على المعاني والأسباب التي أوجبت، دار الفكر، دمشق ١٩٨٣.
- بدر الماس: الاختلاف أسبابه وضوابطه، مكان الطباعة غير مكتوب ٢٠٠٢.
- البغوي، أبو محمد الحسين بن مسعود الفري: معالم التنزيل في التفسير والتأويل، دار الفكر، بيروت ١٩٨٥.
- ابن تيمية، أبو العباس تقي الدين أحمد: منهاج السنة النبوية، بيروت، تاريخ الطباعة غير مكتوب.
- جمال فاروق جبريل محمود: أهمية مراعاة أدب الاختلاف في مسائل العلم والدين، نصر ١٩٩٨.
- الجوهري، أبو النصر إسماعيل بن حماد: الصحاح تاج اللغة والصحاح العربية، دار العلم للملايين، بيروت ١٩٩٠.
- الجرجاني، السيد الشريف: التعريفات، دار الكتب العلمية، بيروت ١٩٨٣.
- ابن خلدون، عبد الرحمان بن محمد: المقدمة، بيروت ١٩٩٥.
- رشيد رضا: تفسير المنار، مكان الطباعة غير مكتوب ١٩٨٣.

- الرازي، فخر الدين: مفاتيح الغيب، بيروت ١٩٩٠.
- السمين الحلبي، أحمد بن يوسف: عمد الحفاظ في تفسير أشرف الألفاظ، بيروت ١٩٩٣.
- العضد الإيجي: شرح المواقف، دار الجيل، بيروت ١٩٩٨.
- ابن عباد، أبو القاسم إسماعيل: المحيط في اللغة، عالم الكتب للملايين، بيروت ١٩٩٤.
- ابن عابدين زاده، علاء الدين محمد بن محمد الدمشقي: قرّة عيون الأختيار للتكملة رد المختار، إسطنبول ١٣٠٧.
- ابن عاشور، محمد طاهر: تفسير التحرير والتنوير، دار الصحنون، تونس، تاريخ الطباعة غير مكتوب.
- الفيروز آبادي، مجد الدين محمد بن يعقوب: بصائر ذو التمييز في لطائف الكتاب العزيز، إسطنبول ١٩٩٦.
- ابن قتيبة، أبو محمد عبد الله بن مسلم: غرائب القرآن، دار الكتب العلمية، بيروت ١٩٧٨.
- ابن القيم، أبو عبد الله شمس الدين الحوزية: الصواعق المرسلّة على الجهمية والمعتلة، رياض، تاريخ الطباعة غير مكتوب.
- ابن القيم: زاد المعاد في هدي خير العباد، بيروت ١٩٨٧.
- كرمي، حسن سعيد: الهادي إلى لغة العرب، بيروت ١٩٩١.
- ابن كثير، إسماعيل: تفسير القرآن العظيم، دار الطيبة، رياض ١٩٩٧.
- ابن منظور، أبو الفضل جمال الدين محمد بن مكرم: لسان العرب: بيروت تاريخ الطباعة غير مكتوب.
- ابن الملقن، سراج الدين أبو الحفص: تفسير غرائب القرآن، بيروت ١٩٧٨.
- مجدي، عبد الغفار: الخلاف بين الدعاة ومظاهره وأسبابه وعلاجه، مكان الطباعة غير مكتوب ٢٠٠٥.
- مسلم، أبو الحسين مسلم بن حجاج، صحيح مسلم، القاهرة ١٩٩١.
- المراغي، أحمد مصطفى: تفسير المراغي، تاريخ ومكان الطباعة غير مكتوب.
- المناوي، زين الدين محمد: فيض القدير شرح جامع الصغير، رياض ١٤٠٩.

المراجع والمصادر الأجنبية:

- Kur'an-ı Kerim.
- Arslantürk, Zeki, Amman, M. Tayfun, Sosyoloji, Çamlıca Yayınları, Dördüncü Baskı, İstanbul 2001.
- Asım Efendi, Seyyid Ahmed (ö. 1235/1820), Kâmus Tercümesi, I-IV, Matbaa-i Bahriyye, İstanbul 1304.
- Baysa, Hüseyin, "İslâm Hukukundaki Himaye Geleneği Muvacehesinde Mültecilik Sistemi", II. Uluslararası Ortadoğu Konferansları, Kilis 2016. İlahiyat Akademi Dergisi 65
- Cide, Ömer, "Ortadoğu'da Göçü Tetikleyen Savaşların Nedeni Olarak Din", II. Uluslararası Ortadoğu Konferansları, Kilis 2016.
- Çınar, Mahmut, "Yesrib'e Göç'ten Türkiye'ye Göç'e Sosyolojik ve Teolojik Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", II. Uluslararası Ortadoğu Konferansları, Kilis 2016.
- Eren, Erol, Yönetim ve Organizasyon, Beta Yayınları, Beşinci Baskı, İstanbul 2001, s. 544.
- Hökelekli, Hayati, "Fitrat", DİA, XIII, İstanbul 1995.
- <http://www.kilismuftulugu.gov.tr>.
- Kur'an'a Göre İhtilaf Olgusu ve İslâmî Referansların Göç Bağlamında Kullanılması 66
- Karadâvî, Yûsuf el-Karadâvî, İhtilaflar Karşısında İslâmî Tavır (trc. Osman Arpaçukuru), İlke Yayıncılık, İkinci Baskı, İstanbul 1996.
- Muhammed Ebû Zehra, İbn Ahmed İbn Mustafa (ö. 1394/1974), İslâm'da İtikadî, Siyasî ve Fikhî Mezhepler Tarihi (trc. Sıbğatullah Kaya), Yeni Şafak Yayınları, İstanbul ts.
- Muhammed Esed (ö. 1413/1992), Kur'ân Mesajı Meal-Tefsîr (trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), I-III, İkinci Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul 1997.
- Nevin A. Mustafa, İslâm Siyâsî Düşüncesinde Muhalefet (trc. Vecdi Akyüz), İz Yayıncılık, Birinci Baskı, İstanbul 1990.
- Sezen, Yümnî, Sosyoloji ve Din Sosyolojide Temel Bilgiler ve Tartışmalar, İFAV, s. 15.
- İlahiyat Akademi Dergisi 67
- Uludağ, Süleyman, "İbn Haldun" DİA, XIX, İstanbul 1999.
- Vural, Ahmet, 2010-2012 Yıllarında Okunan Hutbelerin Tahlili (Kilis İli Örneği), Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (Yayınlanmamış), Kilis 2015.

Göçün Öznelerinin Anlatımı Problemi: Konukseverlik, Hayırseverlik ve Hakseverlik Bağlamında Felsefî Soruşturmalar

Mehmet ULUKÜTÜK*

Özet:

Dünya tarihinde öteden beri sıklıkla görülen göç olgusunu tek bir nedenle açıklamak mümkün görünmemektedir. Coğrafi, kültürel, siyasal ve ekonomik nedenlerle gerçekleşen göç olgusunun özneleri olan göçmenlere bakış da değişmektedir. Bu çalışmada göç ve bir bakıma öznesi bir bakıma ise nesnesi olarak görülen göçmenlerin anlatımında karşılaşılan problemler ortaya konulmuştur. Bu bağlamda nesnel gerçekliğin öznel dilde birbirinden farklı kurgulanış biçimleri gözler önüne serilmiştir. Göçmenler söz konusu olduğunda ortaya coğrafi, kültürel, siyasal ve ekonomik nedenlerin üstünde ve ötesinde bir durum çıkmaktadır: Göçmenlere karşı etik bir görevden söz edilebilir mi? Bu soruyu cevap mahiyetinde üç temel yaklaşım biçimini karşılaştırarak ele almayı denedik. Evrensel kozmopolitanizmin bir gereği olarak konukseverlik düşüncesi ve uygulamaları, nesnel hukuk merkezli hakseverlik düşüncesi ve dinî temellere ve motivasyonlara dayalı hayırseverlik düşüncesi. Bu yaklaşımlar çağdaş Kıta Avrupası felsefesinin “öteki” üzerine düşünceleri etrafında yaptıkları temellendirmeler bağlamında ele alınacaktır. Konukseverliğin, hayırseverliğin ve hakseverliğin anlamı, sınırları çelişkileri üzerine çok yönlü bir tartışma zemininin imkânı aranacaktır. Söz konusu kavramların felsefî içerimleri ve tarihsel pratikteki karşılıkları üzerine yapılacak derinlikli tartışmalar gerek mülteci, gerekse de mülteci üzerinden kurgulanan “öteki” meselesinin daha sahil ve belki de daha insani zeminlerde anlaşılmasına ve yorumlanmasına katkı yapacağını ümit ediyoruz.

Anahtar Kavramlar: Göç, Göçmenler, Konukseverlik, Hayırseverlik, Hakseverlik, Öteki.

* Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü öğretim üyesi.

Explanation of Problems of Immigration the Subject: Philosophical Investigations in the Context of Hospitality, Philanthropy and Righteousness

Abstract:

It is not possible to explain the phenomenon of immigration, which has been seen in the world history since long, for a single reason. The view of immigrants, who are the subjects of the migration phenomenon carried out for geographical, cultural, political and economic reasons, also changes. In this study, immigration is dealt with as a relational subject, and a reference is the problem of immigrants who are regarded as object. In this context, the forms of objective reality are different from each other in the subjective world. When it comes to immigrants, there is a situation above and beyond geographical, cultural, political and economic reasons: can an ethical duty be addressed to immigrants? We have tried to consider this question by comparing three basic approaches in the nature of the answer. As a necessity of universal cosmopolitanism, hospitality and philosophy based on humanitarian thoughts and practices, objective law-based philosophy of thought and religious bases and myths. These approaches will be dealt with in the context of the assumption that the philosophy of the Continental Continent is around the "other" thoughts. You will have the opportunity to have a multi-faceted debate on the meanings of your hospitality, philanthropy and philanthropy, its contradictions. We hope that the in-depth discussions on the philosophical implications of these concepts and their historical interpretations will contribute to the understanding and interpretation of the "other" issue, which is based on refugees and refugees, on a more authentic and perhaps more human basis.

Key Words: Immigration, Immigrants, Hospitality, Philanthropy, Hospitality, Other.

Giriş

Göç insanlık tarihinin en tabii realitesi olsa da, göçü ve göçün öznelerinin veya göç etmeye zorlanmış mağdurlarının/nesnelerinin bugün için bir inceleme/araştırma konusu olması, bugünün koşullarının tüm tarihselliğini ve farklılığını içinde taşımaktadır.¹ Bugün için göç meselesi ekonomik, sağlık, nüfus, barınma, gıda, eğitim ve insan hakları gibi kavram ve alanlarla tartışılrsa da temelde, Batı ve Doğu arasındaki kronik gerilim ve çatışmaların uzantıları ve

¹ Konuyla ilgili ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Abadan-Unat, N. *Bitmeyen Göç*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay, İstanbul 2002; Chambers, Iain, *Göç, Kültür ve Kimlik*, Çev. İsmail Türkmen, Mehmet Beşikçi, Ayrıntı Yay. İstanbul 2014; Tekeli, İlhan, "Türkiye'nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler", *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 2008, s. 42- 65; Castles, S. ve Miller, J. M. *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2008.

yansımaları yatmaktadır. Tüm diğer sorunlar söz konusu gerilim ve çatışmaların sonuçlarından ibarettir. Zira bugün göç dediğimiz hadise dünyanın Doğu yakasındaki insanların Batı'ya gitmek istemesinden ibarettir ve durumun bu minval üzerine olması da tesadüf değildir. Aynı şekilde birlikte yaşamak meselesini, -bugün üzerinden soyutlaştığı alan olarak- Suriye'de sığınmacılar ve dünyanın dört bir tarafında yerlerinden yurtlarından edilmiş insanların üzerinden konuşuyoruz. Birlikte yaşama meselesini, özellikle Batı dışındaki coğrafyada göç etmek zorunda bırakılmış insanları merkeze alarak konuşuyoruz.² Batının; bu sığınma meselesi, mültecilik meselesi, yerlerinden yurtlarından edilen yersiz-yurtsuzlar meselesinde hem sorunu yaratan hem de sorunun çözüm odağında olması ise tam bir paradoks olarak karşımıza çıkıyor. Hâlbuki sorun üreten bir kafayla sorun çözmek mümkün değildir. Bu çalışmadaki amacımız göç ve mülteci sorununun baş aktörü olarak gördüğümüz Batı politik sistemini tahkir ve tezyif etmek değil, bilakis Batı düşünce dünyasının göç ve mültecilik meselesinde ne söylediğini, ne söylemek istediğini anlamak ve tartışmaya açmaktır. Üstelik konuyu Avrupa ve Avrupalı özne üzerinden tartışmak istememizin bir sebebi var. Zira Avrupalı öznenin "otantik" Üçüncü Dünya yerlilerini ve kültürünü gidip yerinde görme arzusu, aynı grup insanların göçmenler olarak kendi yakınında Avrupa metropollerinde yaşamakta olduklarını düşündüğümüzde karşımıza ister masum anlamda paradoksal isterse ikircikli diyebileceğimiz bir manzara çıkmaktadır. Uzaktaki yerli keşfedilmeyi bekleyen "hazine" iken yakındaki yerli, kirli, tiksiniç ve Avrupalı öznenin uzak durmak istediği tehlikeli bir alanı ifade etmektedir. Uzaktaki yerli bir büyülenme, haz ve heyecan nesnesine dönüşürken yakındaki yerli bir anda riskli hale gelebilmektedir. Avrupalı turistin egzotik ötekini kendi otantik mekânı içinde görmeye yönelik röntgenci arzusu, Avrupa kentlerinde göçmenlerin varlığını görünmez kılan tüm mekânsal düzenlemeleri hesaba kattığımızda çok daha çarpıcı hale gelmektedir.³ Buna göre mesela uzaktaki Suriye Avrupalı özne için bir arzu nesnesi iken, Avrupa'ya göç etmeye çalışan, Avrupa sokaklarında yaşamaya çalışan Suriyeliler bir tiksinti ve korku nesnesi haline dönüşebilmektedir.

Acaba, Batı, dünyanın diğer coğrafyalarındaki sığınmacı veya yersiz-yurtsuzlar -henüz tam kavramsal netliklere de ulaşamadığımız için- bunlar hakkında teorik olarak ne düşünüyor? Bu tartışmaların akademik ve entelektüel mahfillerde çok da tartışıldığı söylenemez. Bunu teorik olarak ne düşündüğünü, Batı'nın ne kadar iyi, ne kadar mükemmel düşündüğünü belirtmek için değil, Batı'nın, bugün, teoriyle pratik arasında yaşadığı uçurumu, krizi ve çelişkiyi daha iyi ortaya koyabilmek için gündeme getiriyorum. Bu amaçla göç ve bir bakıma öznesi bir bakıma ise nesnesi olarak görülen göçmenlerin anlatımında karşılaşılan

² Ulukütük, Mehmet, "Konukseverlik, Birlikte Yaşama ve Felsefi Açılımları", *Göçler ve Ortak Geleceğimiz Sempozyumu*, Akademi, Türe Kitap Yay. İstanbul 2016, s. 105-111.

³ Yeğenoğlu, Meyda, *Avrupa'da İslam, Göçmenlik ve Konukseverlik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2016, s. 36.

bazı problem hatta problematikler üzerinde durmak istiyorum. Mesela nesnel gerçekliğin öznel dilde birbirinden farklı kurgulanış biçimleri söz konusu mülteciler olduğunda nasıl yansımaktadır? Göçmenler söz konusu olduğunda ortaya coğrafi, kültürel, siyasal ve ekonomik nedenlerin üstünde ve ötesinde bir durum çıkmaktadır: Göçmenlere karşı etik bir görevden söz edilebilir mi? Bu soruyu cevap mahiyetinde üç temel yaklaşım biçimini karşılaştırarak ele almayı denedik. Evrensel kozmopolitanizmin bir gereği olarak konukseverlik düşüncesi ve uygulamaları, nesnel hukuk merkezli hakseverlik düşüncesi ve dinî temellere ve motivasyonlara dayalı hayırseverlik düşüncesi. Bu yaklaşımlar çağdaş Kıta Avrupası felsefesinin “öteki” üzerine düşünceleri etrafında yaptıkları temellendirmeler bağlamında ele alınacaktır.

Göç Anlatılarında “Temsil” Problemi: Kimi Hangi Dille Nasıl Anlatıyoruz?

Bugünün dünyasının temel tanımlayıcı özelliklerinden birisi farklı sınıfsal, dinsel ve etnik gruplara ait farklı ulusların vatandaşlıklarını taşıyan insanların ulus sınırlarını aşan hareketliliğidir. Ancak bu hareketlilik her zaman ve her grup için eşit şartlarda gerçekleşmiyor. Sınırların geçilmesi meselesi, pek çok durumda sınırı geçen etnik veya ulusal aidiyeti gibi pek çok koşula bağlı olarak, birbirinden oldukça farklı sonuçlara yol açıyor.⁴ Aynı şekilde söz konusu olayın kendisi de özneleri de farklı konumlara göre farklı adlandırmalara tabii olabiliyorlar. Zira anlam ve gerçeklik, toplumsal olarak inşa ediliyor. Bu açıdan düşünüldüğünde, medya temsillerinin yansıttığı kimlikler ve bu kimliklere atfedilen anlamlar da gerçeği temsil eden değişmez kimlikler ya da anlamlar olarak görülmez, ama bu temsiller tarafından inşa edilen ve içine doğdukları dönemin kültürel ve tarihi koşullarına göre şekillenmiş, yani toplumsal olarak inşa edilmiş oluşumlar olarak kabul ediliyor.⁵ Kimlik inşası sürecinin bir parçası olan “biz” ve “onlar” nosyonunun özellikle Suriyeli sığınmacı kimliği üzerinden hangi şekillerde yapılandırıldığı konusunda da fikir sunmaktadır.⁶ Ancak önceki çalışmalar, medyada sığınmacı temsilleri üzerinden “biz” ve “onlar” nosyonu üretiminin sanılandan daha karmaşık ve zıt anlamlar ürettiğine işaret etmektedir.⁷ Çeşitli çalışmalar, sığınmacılar için tekrarlanan temsil kalıplarının genel olarak şu biçimlerde ortaya çıktığından bahseder: Mültecinin “yardıma muhtaç” ve “kurban” olarak gösterildiği, “acı, üzüntü ve umutsuzluk” durumlarına

⁴ Yeğenoğlu, *Avrupa’da İslam, Göçmenlik ve Konukseverlik*, s. 1.

⁵ Pandır, Müzeyyen; Efe, İbrahim; Paksoy Alaaddin F. “Türk Basınında Suriyeli Sığınmacı Temsili Üzerine Bir İçerik Analizi”, *Marmara İletişim Dergisi, Mülteciler ve Medya Özel Sayısı -I, Sayı: 24, 2015*, s. 3.

⁶ Erdoğan, M. Murat, *Türkiye’deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2015.

⁷ Pandır, Efe, Paksoy, “Türk Basınında Suriyeli Sığınmacı Temsili Üzerine Bir İçerik Analizi”, s. 4.

hapsedildiği temsiller⁸ ve de sığınmacıların (onlarla benzer temsil özelliklerine sahip azınlıklar gibi) toplum için bir “tehdit” ve “problem” olarak görüldüğü, “şiddet” ve “suç” gibi konularla beraber ele alındığı temsiller.⁹ Söylem analizleri bağlamında baktığımızda “2015”, “Suriyeli”, “2014”, “üniversite”, “sosyal”, “2013”, “mülteci”, “uluslararası”, “sığınmacı”, “göç”, “etki”, “2016”, “sağlık”, “yaşam”, “durum” ve “kamu” kelimeleri en sık kullanılan kelimeler arasında ilk sırada yer almıştır. 2015 yılının önemini ve toplumsal kabul ya da ret (etki, kamu) bağlamında meselenin incelenmesine büyük yer ayrıldığını yine burada görmekteyiz. Bunun yanı sıra uluslararası kelimesiyle Türkiye’deki Suriyelilerin dünya kamuoyu ile ilişkisinin; sağlık, yaşam, durum gibi kelimelerle ise çalışmalarda çoğunlukla meselenin insani boyutlarının ön plana çıkarıldığını görmekteyiz.¹⁰ Daha genel perspektiften bakacak olursak göç ve insan ilişkiseliliği temelinde üretilen düşünceler göç çalışmalarının yapıtaşını oluşturmaktadır. Bu bağlamda karşımıza çıkabilecek göç ve mekân, göç ve kültür, göç ve ulus devlet, göç ve kimlik, göç ve millet gibi ikili temalar bilimsel akademik çalışmalara yol gösterici nitelikte olagelmıştır.¹¹

⁸ Mannik, L. *Photography, Memory and Refugee Identity: The Voyage of The Walnut, 1948*. UBC Press. Vancouver 2012.

⁹ Pandır, Efe, Paksoy, “Türk Basınında Suriyeli Sığınmacı Temsili Üzerine Bir İçerik Analizi”, s. 6. McLaughlin, G. *Refugees, Migrants and The Fall of The Berlin Wall*, Greg Philo (Ed.) *Message received*. Routledge, London 1999; Van Dijk, T. A. *Racism and The Press*, Routledge, London 1991.

¹⁰ Erdem, Selvin, “Göçün Bilimsel Anlatısı: Türkiye ‘Akademiya’sının Suriyeli ‘Mülteciler’ ile İmtihanı”, *Boğaziçi Üniversitesi, Avrupa Çalışmaları Merkezi, Öğrenci Forumu (AÇMÖF) Bülteni (CESSF) Bulletin Sayı: 5/Mayıs 2016*, s. 22; Kirişçi, K. ve Karaca, S. “Hoşgörü ve Çelişkiler: 1989, 1991 ve 2011’de Türkiye’ye Yönelen Kitleli Mülteci Akınları”, Erdoğan, M. M. ve Kaya, A. (der.) *Türkiye’nin Göç Tarihi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2015, s. 295-314.

¹¹ Erdem, “Göçün Bilimsel Anlatısı”, s. 17; Körükmez, L. ve Südaş, İ. der. *Göçler Ülkesi: Alkışlar, Göçmenler, Araştırmacılar*, Ayrıntı Yay. İstanbul 2015.

Resim 1: Posta Gazetesi, 3 Mayıs 2014¹²

Mültecilerin farklı mekânsal alanlarda dâhil oldukları toplumsal formülasyondaki konumlarını anlamlandırmada madun kavramından da yararlanılabilmektedir. Antonio Gramsci, Ranajit Guha, Dipesh Chakrabarty¹³ ve Gayatri C. Spivak¹⁴ tarafından birbiriyle ilişkili ancak birbirinden ayrılan içerikler ile kullanılan *madun* (subaltern), ötekilerden bazılarını ya da günümüzdeki “başkaları”nı mesele olarak değerlendirmeyi sağlayan bir kavramdır. Toplumun işleyiş mekanizmalarında kendilerini temsil edemeyen ve ‘başka’ bir durumda olan kişi ve grupları tanımlamak için kullanılan kavram; sömürge coğrafyalarında yaşayan kişi ve grupları, kadınları, yoksulları, göçmenleri ve toplumun işleyiş mekanizmalarında sesi duyulmayanları belirtmektedir.¹⁵ Toplumun ve iktidarın işleyiş alanlarından dışlanan, kendini ifade ve temsil edemeyen mülteciler, iktidar mekanizmalarınca hem tehdit unsuru hem de vatandaş olmayan, mazlum ve mağdur insanlar olarak çift yönlü söylemler bütününe parçasıdır. İçinde buldukları heterojen parçalılık hali ve sabit olmama durumu, mültecileri madun

¹² Pandır, “Türk Basınında Suriyeli Sığınmacı Temsili Üzerine Bir İçerik Analizi”, s. 16.

¹³ Chakrabarty, Dipesh, *Avrupa’yı Taşralaştırmak Postkolonyal Düşünme ve Tarihsel Farklılık*, Çev. İlker Cörüt, Boğaziçi Yay. İstanbul 2012.

¹⁴ Spivak, Gayatri Chakravorty, *Madun Konuşabilir mi?*, Çev. Dilek Hattaoğlu, Gökçen Ertuğrul, Emre Koyuncu, Dipnot Yay. Ankara 2016.

¹⁵ Yetişkin, Ebru, “Postkolonyal Kavramlar Üzerine Notlar”, *Toplumbilim Dergisi, Postkolonyal Düşünce Özel Sayısı*, 2000, Sayı: 25. ss. 15-20.

olarak tanımlamayı mümkün kılmaktadır.¹⁶ Takdir edileceği üzere konuyu madun bağlamında tartışmak salt akademik ilgilerin yönlendirebileceği bir durum değil bilakis politik ve göreceli bir durumun gölgesi üzerinde çalıştığımızın farkına varma meselesidir.

Dinsel, kültürel ve etnik kimlik, yaş, cinsiyet ve sınıf bakımından alt ve aşağı olarak görülmenin ötesinde “önemli olmayan”, “dinlenmeye değer görülmeyen” ve “yok sayılan” madun-mülteciler, kaynak ülke, transit ülke ve hedef ülke açısından aynı kişiye/gruba farklı yasal hakların verildiği bir kesimdir. Anavatanında vatandaş statüsünde aidiyetlikleri bulunan mülteciler, transit ve hedef ülke açısından *yabancı* (foreigner), vatandaş olmayan kişiler (non-national) olarak mevzuata tabi tutulmaktadır.¹⁷ Bu şekilde hukuki çerçevede yapılan kamusal ayırımın politik gerekliliklerin sonucu olduğu söylenebilir. Ancak madun meselesi salt hukuki veya politik koşullara ve normlara sıkıştırılabilecek bir mesele olabilir mi? Bu soru bizi hukuki ve politik meseleleri aşan konukseverlik, hayırseverlik ve hakseverlik meselelerin karşılaştırmalı analizine gitmeyi gerektirmektedir.

Konukseverlik, Hakseverlik ve Hayırseverlik: Göç ve Öznelerine Karşı Tutumlar

Göçün özneleri sadece hukuki ve politik koşullara bağlı/bağımlı tartışılmayacağı gibi söz konusu koşullardan bağımsız bir biçimde tartışılması da mümkün değildir. Bunun için meseleyi ilgili diğer kavramlarla karşılaştıracak bir çabaya ihtiyacımız var. Bu anlamda mesela konukseverlik kavramını¹⁸ gerek hukukta gerekse hukuk ötesi bir çerçevede tartışmanın önemi aslında bugünkü, ulusal ve uluslararası bağlamda egemen olan göç politikaların yabancıların ağırlanmasına, onun kabul edilmesine karşı olumlu yaklaşımlar barındırmamasından ileri gelir. Aslında teorik olarak, yani yazılı yasalar olarak yabancılar dolaşım özgürlüğü, özel hayata saygı hakkı ve kişisel güvence hakkı gibi temel özgürlüklerden yararlanmaktadırlar. Buna karşılık uygulamaya geçilince, bu özgürlüklerin giderek daha ciddi kurallarla sınırlandırıldığı görülmektedir. Örnek olarak Schengen anlaşmasına bakıldığında, bir yandan Avrupa Birliği içerisindeki ülkelerde sınırların açıldığını öte yandan birliğin dışında kalanlara karşı bu sınırların daha da çok kapatıldığı görülür. Aynı şekilde geçmiş yıllara oranla, sığınma hakkı isteklerinin daha çok reddedildiği görülür. Üstelik bu sığınma hakkı arayışı bugünlerde henüz hukuki düzleme ulaşmadan, sınır polisi tarafından engellenmektedir.

¹⁶ Altıntaş, Safiye, “Davetsiz Misafirler: Türkiye’deki Mültecilerin Maduniyet Görünümleri”, *İdeal Kent*, Sayı 14, Ekim 2014, s. 255.

¹⁷ Altıntaş, “Davetsiz Misafirler: Türkiye’deki Mültecilerin Maduniyet Görünümleri”, s. 257.

¹⁸ Kavramın ayrıntılı analizi için bkz. Direk, Zeynep, “Konukseverliğin Düşüncesi”, *Defter*, Sayı: 31, 1997, s. 11-36.

<http://www.radikal.com.tr/dunya/multeciler-dudaklarini-dikti-1478503/>

Öyleyse dolaşım özgürlüğünün önü vize uygulamalarının genelleştirilmesi, sınırların kapatılması, iade edilme anlaşmaları gibi engellerle kesilmektedir.¹⁹ Üstelik bu engellemeler sofistike politik söylemler ve spekülasyon hukuki hükümlerle yapılmaktadır. Ayrıca bu engellere son yıllarda sayıları giderek artan mülteci kampları, sınırlardan kaçarken gerçekleşen ölümlerin artması gibi durumlar da eklenebilmektedir.²⁰ Zira tarih boyunca temel bir kavram olan konukseverlik dinsel, toplumsal, ahlaksal ve hukuksal anlamlar içermiştir. Onu felsefenin ve filozofun konusu yaparsa, onun hukuksal ve ahlaksal tanımında saklanmaktadır.²¹ Bunun için konuksev(-er/-mez)lik, bir metin çözümleme işi olduğu kadar, politik bir çözümlemedir. Yani politik söylemlere sığmayacak ama politik koşullardan da bağımsız düşünülemez bir meseledir. Konukseverlik, siyaset felsefesi ve siyaset bilimciler için, özellikle Kant'a yaslanan cumhuriyetçi siyaset felsefeleri için de özel bir metin niteliği kazanmıştır. Kant'ın aşağıda zikredilen düşüncelerine dayanan Avrupa Birliği, konukseverlik ikilemini, mültecileri sınırlarının dışında, dışarıdaki bir içte, örneğin Türkiye'nin içinde tutma kararını, bir kararlılık olarak devamlı sürdürmek zorunda kaldığında yaşamaktadır.²² Bu paradoksal durum Türkiye üzerinden Avrupa'yı, Avrupa üzerinden de Türkiye'yi düşünmemizi sağlayacak bir paradokstur. Bu sayede Avrupa'nın teorisiyle, Türkiye'nin pratiğini karşılaştırabileceğimiz bir imkân doğmuş olacaktır.

¹⁹ Tunç, a.g.m. s. 481.

²⁰ Tunç, Serpil, "Konukseverlik: Hukukta ve Hukukun Ötesinde", s. 481.

²¹ Tunç, a.g.m. s. 481.

²² Işıklı, Şevki, "İlticanın Yapısökümcü Felsefesi: Konuksevermezlik Sorunu", *Marmara İletişim Dergisi, Mülteciler ve Medya Özel Sayısı -I*, Sayı: 24, 2015, s. 57.

Kant'ın *Sürekli Barışa Doğru* adlı metni 1795 yılında Prusya'nın Bale antlaşmasıyla Fransa ile olan anlaşmazlığını çözmek üzere olan bir dönemde Königsberg'de yayınlanmış bir eseridir. Bu anlamda genel ve kesin bir barış ümidini içermektedir. Aslında, sürekli barış projesinde, *geçici* çözümler için *faydacı* tavsiyelerden bahsedilmemektedir, aksine aklın bütün insanlar ve her durum için koyduğu buyruklardır bunlar. Yasaların kategorik formlarının maddelerinden söz edilmektedir.²³ İltica ve konukseverlik sorununa kalıcı çözüm arayan Kant, bir yandan devlet yöneticilerini, filozofların ebedi barış önerilerini dikkate almaya davet etmekte, diğer yandan ise dünya vatandaşlığının bir ideal arayışı olduğu şerhini koymaktaydı. İlticanın başlangıç koşullarında savaş, silah, ordu ve politikayı gördüğünde, dostane komşuluk ilişkisi kurabilmek ve ebedi barışı temin edebilmek için başka ulusların iç işlerine müdahil olmama, vatandaşları kendi devletlerine karşı kıskırtmama, silahsızlanma, düzenli orduları aşamalı olarak kaldırma, silah üretimi için borçlanmama ve sınırları silme gibi önerilerde bulunmuştu.²⁴ Kant, *Ebedi Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme* adlı yazısında konukseverlik terimini "bir hayırseverlik²⁵ meselesi değil, hak sorunu" olarak adlandırır.²⁶ Genellikle yorumlanmadan bırakılan "Ebedi Barış" başlıklı Üçüncü Madde, aslında Kant'ın bizzat kesin biçimde *Weltbürgerrecht* adlandırmasıyla karşıladığı olgudur.²⁷ Kant bu bağlamda "konukseverlik" teriminin ifade tarzının garipliğinden bizzat söz eder ve bu nedenle "bu bir hayırseverlik meselesi değil bir hak sorunudur" ifadesine yer verir. Başka bir deyişle, konukseverlik, bir kişinin kendi ülkesine gelen kişilere veya doğa ve koşulları yahut tarihsel koşullar doğrultusunda bir kişinin iyilikseverliğe yakışır davranışlarına bağımlı hale gelen kişiye gösterebileceği iyilikseverlik ya da cömertlik gibi bir dostluk, yakınlık erdemi olarak anlaşılmalıdır; Konukseverlik, dünya cumhuriyetinin potansiyel katılımcısı olarak gördüğümüz sürece tüm insanlara ait bir "hak"tır.²⁸ Bu hak, etik durumun keyfiliğine ve göreceliğine bırakılamayacak kadar önemli bir meseledir Kant'a göre.

Böylece konukseverlik, bir kişinin kendi ülkesine dışarıdan gelen veya tarihsel-toplumsal koşullar nedeniyle kendisine bağımlı hale gelmiş kişilere karşı

²³ Tunç, a.g.m. s. 482.

²⁴ Kant, Immanuel, *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme*, Çev. Y. Abadan, S. Meray, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. Ankara 1960, 9-15; Işıklı, Şevki, "İlticanın Yapısökümcü Felsefesi: Konukseverlik Sorunu", s. 56; Teson, Fernando R. "The Kantian Theory of International Law", *Columbia Law Review*, Vol. XCII, 1992, s. 56.

²⁵ Hayırseverlik kavramının analizi için bkz. Alam Choudhury, Masudul, "İnsan Potansiyeli, Saadet ve Hayırseverlik: Felsefi-Ekonomik Bir Araştırma", *İslam İktisadını Yeniden Düşünmek*, 2014, s. 181-222; Adıgüzel, Adnan, "İnsanlık Onurunu Koruma ve Kıırma Arasında Hayırseverlik Anlayışı", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: I, sayı: 1, s. 56-77.

²⁶ Duva, Özlem, "Evrensel Konukseverlik ve Haklara Sahip Olma Hakkı", *Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi*, 14-16 Ekim Bursa. 2010, s. 515.

²⁷ Almanca metindeki ifade şöyledir: "Das Weltbürgerrecht soll auf Bedingungen der allgemeinen Hospitalität eingeschränkt sein."

²⁸ Benhabib, Seyla, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, Çev. Berna Akkoyal, İletişim Yay. İstanbul 2016, s. 36-37.

göstereceği “iyilikseverlik, hayırseverlik ya da merhamet duygusu” ile açıklanabilir bir kavram olmaktan çıkıp, dünya yurttaşlığının potansiyel üyesi olarak kabul gören insanlara dair bir yükümlülük gerektiren, varoluşsal bir mesele olarak anlam kazanacaktır.²⁹ Kişinin kendi varoluşu ve insan oluşu dışında herhangi bir koşula bağlanmaksızın tesis edilmiş bir konukseverliğin zemini, dünya yurttaşlığı idesinden doğan temel haklardır.³⁰ Kant’ın ifadesi ile: “Konukseverlik (*Wirtbarkheit*), bir kişinin ülkesine gelen yabancıyı düşman olarak muamele görmeme hakkı anlamına gelir. Bir ülkenin yerlisi olan, yabancıyı yok oluşuna yol açmadığı sürece bu yabancıyı ülkesine kabul etmeyebilir; ancak yine de yabancı yerini barışçıl bir biçimde edindiği sürece ona düşmanca bir tavırla yaklaşmaması da olasıdır. Bu durumda yabancı kişinin talep edebileceği hak sürekli ziyaretçilik hakkı (*Gastrecht*) değildir. Bir yabancıya belirli bir zaman kesitinde vatandaşlığa geçme hakkının verilmesi için özel bir yararlılık anlaşması gerekebilir. Bu, yalnızca geçici bir ikamet, tüm insanların sahip olduğu ortak haklardır. İnsanlar bu hakka, sonsuza dek yayılamayacakları için sonunda başkalarının varlığını kabullendikleri dünya yüzeyine ilişkin ortak mülkiyetleri vasıtasıyla sahiptirler”.³¹ Dünyayı kozmopolit vatandaşlığın zemini olarak gören Kant’a göre ülkesi dışında bir yerde geçici ikamet herkes için her zaman bir hak olarak görülmelidir. Ancak belki de ilk duyduğunuzda kulağınıza hoş gelecek bu ifadeler Fransız düşünür Derrida’ya göre yapıbozumuna (*deconstruction*) uğratılmalıdır.

Kant’ın bu ifadeleri, onun sürekli ikamet hakkını geçici ikamet hakkından ayırdığı, bununla birlikte sürekli konukseverlik hakkını bir ahlaki yükümlülük olarak tanımlamakla kalmayıp aynı zamanda, yurttaşların kendi aralarında özgürce tesis edecekleri bir “yararlılık anlaşması” olarak takdim ettiği bir anı temsil eder.³² Böylece konukseverlik Kant’ın bu düşünceleri ile birlikte, somut bir biçimde tanımlanarak yabancılara imtiyaz tanıyan bir hak olarak içeriklendirilmiş olur. Bunun yanı sıra konukseverlik hakkı aynı zamanda reddedilmesi mümkün olmayan bir geçici ikamet hakkını da sağlar. Kant’ın konukseverlik hakkını bir ahlaki yükümlülük olarak tanımlayıp bırakmak yerine, bir hak olarak bu şekilde içeriklendirmesi, yersiz-yurtsuz olarak tanımlayabileceğimiz insanlara, savaş mağdurlarına, vatansızlara karşı insanlık dışı muamelelerin ortadan kaldırılması için *hukuksal* bir zemin sağlar. Burada konukseverlik hakkı, herhangi bir yabancıyı kabul eden devletlere, söz konusu yabancıya ikamet hakkı tanınmasına dair bir yükümlülük getirmesinin yanı sıra bu yükümlülüğü, cumhuriyete dayalı kozmopolit amaçlarla güvence altına almaktadır. Aslında belirtmek gerekir ki Kant, özgürlüğe dair insani talebin bir uzantısı olarak insanlığın kozmopolit bir topluma doğru yavaş yavaş evrilmesine hizmet eden birleşmeyi arama hakkını,

²⁹ Duva, Özlem, “Evrensel Konukseverlik ve Haklara Sahip Olma Hakkı”, s. 515.

³⁰ Duva, a.g.m. s. 515.

³¹ Kant, *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme*, s. 9-15.

³² Duva, a.g.m. s. 515.

dünyanın ortak mülkiyetine dayalı kurgu ile sağlamaya çalışmaktadır.³³ Kozmopolitan bir topluma evrilmenin yegâne şartı ise öznel ahlak değil nesnel hukuktur.

Konukseverlik sorununun etik ve politik bağlamda formüle edilmesi, Derrida'nın özellikle ele aldığı iki düşünür – Kant ve Levinas – ekseninde, onların etki alanlarının içerisine girip sınırlılık ve sınırsızlıkların içerden gösterilmesi yoluyla yapılmaktadır. Koşullu konukseverlik düşüncesinin ilk planda Kant'a atfedilmesinin dayanağı, Kant'ın *Ebedi Barış Tasarısı*'ındaki 'Ebedi Barış Tasarısına Yönelik Üçüncü Kesin Madde'dir.³⁴ Bu madde yukarıda belirtildiği gibi uluslararası bir hukukun, yani bir dünya yurttaşları hukukunun ana hatlarını çizmeye çalışır. "Kozmopolit hukuk evrensel konukluğun koşullarıyla sınırlandırılmalıdır."³⁵ Burada uluslararası hukuk, konukseverlik hakkıyla sınırlandırılmaktadır ve konukseverlik yasa tarafından düzenlenmiş bir zorundalık, bir hukuk ve ödevle ilgili olarak ortaya konulmaktadır. Yani Kantçı anlamda konukseverlik, bir yabancıнын bir başkasının bölgesine varışında ondan düşman muamelesi görmeme hakkı anlamına gelir. Bu bağlamda konuk, düşman muamelesi gösterilen yabancıнын karşıtı olarak, dost veya müttefik muamelesi gösterilen bir yabancı olarak konumlandırılır. Dolayısıyla söz konusu konukseverlik anlayışında, Derrida'ya göre konukseverlik-düşmanlık ya da dost-düşman çifti kendisini gösterir.³⁶ Kant'ın kozmopolitizm düşüncesi, evrensel konukseverliği yurttaş ve devlet arasındaki ilişkinin düzenlenmesi temelinde hukuksal ve politik boyutta sınırlandırmaktadır.³⁷ Sözü edilen konukseverlik hakkı, sınırlamalar ve kısıtlamalar üzerinden ortaya konulmuştur. Daha doğrusu insanlar arasındaki ebedi barışın koşulu olarak sunulan kozmopolit hukuk, bir hak (sınır) olarak ortaya konulan konukseverlik yoluyla sınırlandırıldığından, konukseverliğin kendisi bir sınırlandırma olarak kendisini göstermektedir.³⁸ Bu durumda her zaman için sınırlandırmaları ve kısıtlamaları olan konukseverliğin koşullarından bağımsız olan bir hukuki-politik alan düşünülemez. Derrida'ya göre kesin bir biçimde sınırlandıran (bir hudut, ulus, devlet, halk ya da politik alan olarak sınırın kuruluşundan başka bir şey olmayan) bu koşul, Kant'ın

³³ Duva, a.g.m. s. 515.

³⁴ Kant, a.g.e. s. 9-15; 3. Maddenin yorumu için bkz. Ökten, Kaan Harun, *Immanuel Kant'ın Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme Adlı Eseriyle Ortaya Koyduğu Ebedi Barış Fikri ve Bu Fikrin Uluslararası İlişkiler Düşüncesinde Yarattığı Etki*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001, s. 117-126.

³⁵ Kant, a.g.e. s. 9-15.

³⁶ Gültekin, Ahmet Cüneyt, "Bağışlanan Konukseverlik ve Konuksever Bağışlama: Derrida Felsefesinde Etik (Olanaksız) ve Politika (Olanaklı) İlişkisi", *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 2014 Bahar, sayı:17, s. 16; Derrida, Jacques, *Bağışlama ve Kozmopolitizm*, Çev. Ali Utku, Mukadder Erkan, İstanbul, Birey Yay, 2005, s. 34.

³⁷ Hent de Vries, "Derrida and Ethics: Hospitable Thought", in *Jacques Derrida and the Humanities, A Critical Reader*, edited by Tom Cohen, Cambridge University Press, 2001, s. 182.

³⁸ Çotuksöken, Betül, "Kant'ta Barış Kavramı", *Barışın Felsefesi 200. Ölüm Yıldönümünde Kant*, Haz. İonna Kuçuradi), Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2006, s. 56.

konukseverliği tanımlamasını belirlemektedir. “Konukseverlik, Kantçı anlamda, her zaman yasal mesele olarak kamusal alanın kamusal doğasına işaret eder; yasalara ve devlet polisine bağlıdır ve onlar tarafından kontrol edilir.”³⁹ Derrida’ya göre konukseverlik yasanın ahlaki hükümsüz bırakan nesnel normlarına değil öznel ve özgür ahlakın imkanına bırakılmalıdır.

Ancak Kant’ın konukseverlik düşüncesinde Derridacı bir sorundan başka bir sorun daha vardır. Kant’ın söz konusu ifadeleri hali hazırda sınırları ve hukuki statüsü belli insanlar için mi, yoksa ülkesinin sınırları ve hukuki statüsü belirsiz insanlar için mi geçerlidir? İşte tam bu noktada Seyla Benhabib’in Kant’ta düştüğü muhalefet şerhlerine bakmamız gerekmektedir. Benhabib, Kant düşüncesinde konukseverlik koşullarının sığınmacılar ve ikamet etmek isteyen insanlar için geçerli olmadığını gösterir ilk olarak.⁴⁰ Zira Benhabib’e göre “sığınma ve iltica “hakları” karşılıklı ahlaki yükümlülükler olmaları anlamında şu ya da bu bakımdan karşılıklı insanlığımız üzerinde mi temellenir” sorusunu meseleyi bir başka noktaya götürür. Ya da şöyle bir soru sorsak: Bu kurallar bireylerin ve grupların birbirlerine tutundukları ve özellikle egemen ulus devleti uymaya zorladıkları davranışların yasal uygulanabilir normları mıdır? Benhabib’e göre Kant’ın yorumu açık cevaplar sunmuyor. “Konukseverlik hakkı, bir yabancıyı kabul eden devletlerin yabancılara geçici ikamet hakkı tanıma yükümlülüklerinin cumhuriyete dayalı kozmopolit düzenle güvence altına alındığı, potansiyel yasal sonuçlara sahip ahlaki bir talebi gerektirir. Böyle bir düzen, kendisini idare eden üst bir yönetici yasaya sahip değildir. Bu anlamda, yabancılara konukseverlik gösterilmesi yükümlülüğü uygulanamaz; politik hükümlerin kendi iradesiyle üzerine aldığı yükümlülüğü olarak kalır. Konukseverlik hakkı cumhuriyete dayalı kozmopolit düzenin tüm ikilemlerini az ve öz bir biçimde ortaya koyar: Şöyle ki, gönüllü taahhütler yoluyla ve sonsuz uygulama hakkına sahip çok güçlü bir egemen gücün yokluğunda sözde yasal bağlayıcı yükümlülükler nasıl yaratılır?”⁴¹ Burada da konukseverliğin, hakseverliğe, egemen güce değil, karşılıklı insaniliğimiz üzerinde yükselmesi ve karşılıklı ahlaki yükümlülüklerle dönüşmesi gerektiği açıktır.

Kant, ziyaret hakkının yabancılara kendilerinin olmayan bir devlette ileri sürebilecekleri tek hak olduğunu söyleyerek, özellikle toprak edinme hakkını elemektedir. Buna karşın Benhabib’e göre, Kant kozmopolitik hukuku Aydınlanma çağının çocuğu olan ilerleme fikrinden dolayı gündeme getirmiştir. O halde konukseverlik hakkı ne insan sevgisidir ne de koşulsuz bir konukseverlik.⁴² Benhabib’in şu sözleri de açık bir şekilde söz konusu durumu özetlemektedir; “Politik eşitlik sığınağı bazılarını koruyacak bir biçimde genişletilse bile asla

³⁹ Derrida, *Bağışlama ve Kozmopolitizm*, s. 34.

⁴⁰ Benhabib, Seyla, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, Çev. Berna Akkıyal. İletişim Yay, İstanbul 2006, s. 46.

⁴¹ Benhabib, *Ötekilerin Hakları*, s. 39.

⁴² Tunç, “Konukseverlik: Hukukta ve Hukukun Ötesinde”, s. 486.

tümünü barındıracak kadar genişletilemez."⁴³ Bunun bir sonucu, yurttaş-olmayanların haklarına yönelik tartışmanın, hâlihazırdaki çözümün zaten sorunun bir parçası olduğu bir açmaza sürükleniyor olmasıdır. Zira yurttaş haklarını aşan ve ahlaki varlıklar olarak kabul edilen tüm kişilere genişleyen insan haklarının işaret ettiği kozmopolitan normların otorite ve bağlayıcılık konusundaki güçlüğü, Arendt'in çözümlemelerinin dikkat çektiği gibi, ötekilerin haklara sahip olma hakkının, bir devletin pozitif hukukuna üstün –egemen ulusların iradesini değiştirebilecek- bir hukuk tarafından korunamadığını göstermiştir. *Ötekilerin haklara sahip olma hakkına* kozmopolitan normların pozitif yasal statüler kazanabilmesinin önündeki bir diğer engel ise demokratik meşruiyetin temelinde yer alan ulusal egemenliğin zorunlu olarak sınırları gerektirmesidir.⁴⁴ Zira insan haklarının evrenselci ahlaki perspektifine karşıt olarak, Benhabib'in ifadesiyle "politik aktörler –şehirler, bölgeler, devletler içinde temsil, sorumluluk, katılım ve düşünüp taşınma mekanizmaları oluşturabilecekleri sınırlanmış topluluklara ihtiyaç duyarlar."⁴⁵

Arendt, insan hakları kavramının geçerli olduğu kimselerin ilkin yurtlarından ayrı düşen ve ikinci olarak politik bir yönetimin korumasını yitiren kimseler olduklarına işaret eder. Masum insanlar olmaları dışında hiçbir politik statü taşımayan devletsiz mültecilerin içinde buldukları zor durumun sebebi, "yaşamak, özgür olmak ve mutluluğu aramak hakkından ya da yasalar karşısında eşit olmak ve düşünce özgürlüğü haklarından yoksun" olmaları değildir. Tersine, bu insanlar zaten tam da yurtlarını, politik yönetimin korumasını ve dolayısıyla politik statülerini yitirdikleri için haklarından mahrum kalmışlardır. Başka bir deyişle, artık herhangi bir topluluğun üyesi olmayan bu insanların kötü durumda olmalarının nedeni, "yasalar karşısında eşit olmamaları değil, onlar için bir yasanın var olmamasıdır."⁴⁶ Bu insanlar yurttaşlık haklarından mahrum oldukları ölçüde yasaların da dışında kalırlar. Bu insanlar sığındıkları devletlerdeki varoluşlarını haklara değil, yabancıları oldukları insanların merhametine borçludurlar. Çünkü hiçbir ulusu bu insanları beslemeye mecbur kılacak bir yasa yoktur. Dolayısıyla, Arendt için yurttaşlık haklarından ayrı bir insan hakları düşüncesi, yurttaş olma, bir yere ait olma, politik bir topluluğun üyesi olma hakkı elinden alınan insanlar için geçerli olabilir.⁴⁷ Paradoks tam da buradadır: Kendi şahsında insan haklarının sembolü olan kişi, yani mülteci aslında kavramın kendisinde meydana gelen köklü bir krize işaret eder. Zira yersiz-yurtsuz mülteci, insan olmak dışında hiçbir niteliğe haiz olmayan, böyle olmakla da kendisi için hiçbir kanunun olmadığı, yani

⁴³ Benhabib, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, s. 76.

⁴⁴ Soysal, Özgür, "Evrenselcilik-Tikelcilik Gerilimi Işığında Ötekinin Kaderi", *Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi*, 14-16 Ekim Bursa 2010, s. 499.

⁴⁵ Benhabib, *a.g.e.* s. 169.

⁴⁶ Kaya, Funda Gürsoy, "Hukuk Versus Politika Kısacasında İnsan Hakları", *Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi*, 14-16 Ekim Bursa 2010, s. 420.

⁴⁷ Arendt, Hannah, *Totalitarizmin Kaynakları: Emperyalizm*, Çev. B. S. Şener, İletişim Yay. İstanbul 1998, s. 299-303.

hukuki uzamın dışında kalan insandır. *İnsan hakları* denilen şey, aslında hiçbir hakka sahip olmayanların hakkıdır.⁴⁸ Giorgio Agamben Arendt'in bu ifadelerini şöyle şerh eder: "Arendt, insan haklarının kaderi ve ulus-devletin kaderini birbiriyle ilintilendirirken şu paradokstan yola çıkıyor: "Aslında insan haklarını en tipik biçimde cisimleştirmesi gereken şahsiyetin ta kendisi –mülteci- bunun yerine [insan hakları] kavramı[nı]n radikal krizine işaret ediyor. (...) Ulus-devlet sisteminde, insanların güya kutsal ve ellerinden alınmaz olan hakları, bir devletin vatandaşına ait haklar biçiminden çıktıkları anda ortada korumasız kalıyor ve gerçekliklerini yitiyorlar."⁴⁹ Dolayısıyla insan hakları neden kamusal vatandaşların değil de bu kapsama girmeyenlerin hakkı olduğu bir kez daha anlaşılıyor. Zira eğer mülteciler (ki yüzyılımızda sayıları artmaya devam ediyor ve bugün insanlığın önemle bir parçasını oluşturacak noktada bulunuyorlar) modern ulus-devlet düzeni için bu kadar rahatsızlık verici bir unsur oluşturuyorsa bunun nedeni her şeyden önce şudur: Mülteciler, insan ile vatandaş, doğum ile milliyet arasındaki sürekliliği koparmak suretiyle, modern egemenliğin orijinal kurgusunu krize sokuyor. Mülteciler, doğum ile ulus arasındaki farkı ortaya çıkarmakla, siyasal alanın gizli özvarsayımını –yani çıplak hayatı- gözler önüne seriyor. Bu anlamda mülteci, Arendt'in dediği gibi, gerçekte "hakların insanı"dır, yani her zaman için hakların üstünü örten vatandaşlık kurgusunun dışında hakları cisimleştirilen ilk ve gerçek insandır. Ne var ki tam da bu yüzden mültecileri siyasal olarak tanımlamak çok zordur."⁵⁰ "Mülteci kavramı (ve bu kavramın temsil ettiği hayat figürü) insan hakları kavramından kesin biçimde ayrılmalıdır ve insan haklarının kaderi ile ulus-devletin kaderinin birbirine bağlı olduğunu, o kadar ki birinin yaşayacağı kriz ve çöküşün kaçınılmaz olarak ötekinin sonu anlamına geldiğini söyleyen Arendt'in bu iddiasının üzerinde ciddi olarak düşünülmalıdır. Mülteci neyse öyle algılanmalıdır: [Mülteci], doğum-ulus [ilişkinin] den insan-vatandaş ilişkisine kadar ulus-devletin temel kategorilerini radikal biçimde kuşku alanına çeken ve böyle yapmakla da, çıplak hayatın (ne devlet düzeninde ne de insan hakları yapısında) ayrı ve istisna sayılmadığı bir siyasetin hizmetine yeni kategoriler sunmanın (ki zaten bu iş çok gecikmiştir) yolunu açan sınırsal bir kavramdan daha az bir şey değildir."⁵¹ Bu ifadeler mülteci ya da yerinden yurdundan edilmiş insanlara karşı hangi tavrın ne kadar tutarlı olduğu konusunda da bizlere ipucu vermektedir.

Mülteciler/göçmenler üzerinden "öteki" hakkında tartışılan bizi bir başka soruya daha götürür: "Öteki" hakkında politik ya da hukuki değil de insani ve ahlaki bir zeminde konuşmanın felsefi imkânı nedir? Bu sorunsal etrafında yapılan tartışmaların bizi Martin Buber, Immanuel Levinas ve Hans-Georg Gadamer'in "ben-o" ve "ben-sen" arasında yaptığı derinlikli analizlerine götürür. Bu

⁴⁸ Kaya, Funda Gürsoy, "Hukuk Versus Politika Kısacasında İnsan Hakları", s. 420.

⁴⁹ Agamben, Giorgio, *Kutsal İnsan*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay. İstanbul 2013, s. 152-153.

⁵⁰ Agamben, *Kutsal İnsan*, s. 158.

⁵¹ Agamben, *Kutsal İnsan*, s. 161.

analizlerde “ben-o”daki o’nu mülteci göçmenlere karşı politik söylemin yansıması, “ben-sen” arasındaki “sen”i de etik yansıması olarak okuma teklifinde bulunacağım. Buber, insanlar arasında *Ben-Sen* ve *Ben-O* olmak üzere iki varoluş tarzı ortaya koyar. *Ben-O* tarzında karşımızdaki kişi bir nesne-obje olarak kavranır ki, bu durumda insan maddeden teşekkül eder ve nesnelere arasında bir nesnedir, yani dış görünümünden, fiziksel niteliklerinden ibaret bir objedir. Asli gerçekliğinden koparılıp fiziksel bir bedenden ibaret kullanım ve tecrübe aracı kılınan varlık, sadece mekân ve zamanda cisim olarak vardır, özü ve ruhu ile değil. Tıpkı karşımızda zaman, mekân, tür ve durum olarak obje olmaktan öte geçmeyen bir ağaç misali. İnsanı nesne olarak anlamlandırmada Ben’in karşısında yer alan kişi ya da varlık, bir şey olarak, bir nesne olarak düşünülmektedir. Bir kişiye karşı nesnel yani hukuki ve haksever bir tavır alışı ve onu dünyanın bir parçası olarak düşünmenin söz konusu olduğu her durumda bir *Ben-O* ilişkisi vardır. *Ben-O* ilişkisi gerçek bir ilişki değildir. Çünkü bu ilişki Ben ile O arasında gerçekleşen karşılıklı bir ilişki değildir. Yine bu ilişki amaçsal değil, tümüyle araçsaldır. Bir başka kişi benim için bir *o/obje* olduğu zaman benimle tamamiyle yalnızımdır.⁵² *Ben-o* ilişkisinin monodolojik karakteri diyalog olgusunu devre dışı bırakır bireylere monolog tarzı bir iletişimi dayatır.⁵³ Çünkü karşıdaki somut ve canlı bir insan olarak değil, henüz tüzel bile olamamış bir nesne olarak görülür.

Levinas Ben’in saf öznelciliği üstüne kurulu ahlak anlayışını reddeder. Ona göre böyle bir ahlak, nesnel zorunluluklarla yürütülmüştür. Buber’de de, iki ilişki biçiminden biri olan *Ben-Sen* ilişkisinde, öteki benim için gerçek bir varlıktır. Sen’in gerçek varlığına ulaştırır Ben’i, bu ilişki. Öteki/mülteci/göçmen ile aramda kurulan varoluş buluşmasıdır. Öteki benim için nesne değildir. Bütün varlığıyla bir başka varlık olmakla birlikte, onunla varoluşsal bir ilişki içindedir. Bu ilişkide taraflardan biri efendi (ev sahibi), diğeri köle/mülteci/göçmen değildir. Öteki/mülteci/göçmen de *Ben* gibi bir *Ben*’dir, *Ben*, kendi benini ve ötekini varoluş gerçekliğinde tanır. *Ben-O* ilişkisindeyse Öteki gerçek bir varlık değil, bir nesneden, objeden ibarettir. Ben ile O arasında ilişki değil, tahakküm vardır. Öteki Ben ile aynı varlık değildir. Aralarında varoluşsal bir buluşma yoktur. Öteki/mülteci/göçmen Ben için gözlem, deneyim, kullanım ve yardım veya lütuf objesidir. Ben ise her şeyin sahibi, yapıcısı, mimarı, efendisidir. “Nesnelerin yüzeyinde seyreden insan onları tecrübe eder. Nesnelerin yapısı hakkında bilgiyi de tecrübe ile elde eder. Onlarla ilgili şeyleri tecrübe ederek bir deneyim kazanır. Fakat dünyayı insana açıklayan sadece tecrübeler değildir. Tecrübelerin verdiği bilgi O ile O (He/She ve It)’ndan teşekkül eden bir dünya ile ilgilidir. Tecrübe edilen dünya, *Ben-O* asli sözüne aittir. *Ben-Sen* asli sözü, ilişki dünyasını inşa eder.”⁵⁴ Bu dünya söylemeye bile gerek yoktur ki, ahlakın otonom olduğu bir dünyadır.

⁵² Buber, Martin, *I and Thou*, Charles Scribner’s Sons, New York, 1958, s. 3-13.

⁵³ Ulukütük, Mehmet, “Martin Buber ve Hans Georg Gadamer’in Felsefelerinde *Ben-Sen* İlişkilerinin Ahlakî Açılımları”, *Birey ve Toplum: Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011, cilt: 1, sayı: 1, s. 138.

⁵⁴ Buber, *I and Thou*, s. 5-6.

Sen'in Ben'le karşılaşması Sen'in lütfudur, Ben'in arayışı değil. Sen kendini, tarafımdan herhangi bir şey yapılmaksızın açar bana. Ona Sen deyişim varoluş edimidir. Onun lütfuyla doğrudan ilişkiye girerim. Külli varlıkta erimeyi Ben, Senin lütfuna borçludur, bensiz de gerçekleşmez tabii ki. "Ben-Sen asli sözü, ancak sadece bütün varlıkla söylenebilir. Sen ile ilişkim dolayısıyla Ben olurum. Ben, Ben olmak için Sen der." Sen-insanla ilişki içinde olmakla beraber Seni tecrübe edemem. Tecrübe seni benden uzaklaştırır. Sen kendini tecrübeye onu iştimese dahi onunla ilişki içinde Sen onun gerçekleştirmesinden daha fazla olmandır. Hilenin nüfuz edemediği burası, gerçek hayatın beşiğidir. İnsanın yaratıcı gücünün ortaya çıktığı, şey'i biçimlendirdiği, anlam kazandırdığı yerdir burası. "Yüz yüze geldiğim formu, ne tecrübe edebilirim, ne de açıklayabilirim; ancak varoluşsal kılabilirim. Fakat tanıklık etmenin ışık saçan ihtişamında tecrübe dünyasının açıklığından daha berrak görürüm. Ne nesnelere arasında bir nesne, ne de fantezilerimin mahsulü bir hayal olarak görürüm; sadece var olan olarak. Asli sözün kutsallığında onunla ilişki içinde bulunurum. Tecrübe etmede Sen yoktur." Tecrübe etmede Sen değil O varsa Sen'de nesne olarak tecrübe edilen bir şey yoktur. "Şu halde Sen'de tecrübe edilen nedir? –Hiçbir şey. Çünkü biz onu tecrübe edemeyiz. –O halde, Sen'in nesini biliriz? –Tamamen her şeyini. Çünkü her şeyden gayri bir şey bilmeyiz ona dair."⁵⁵ Ötekine verilen anlam, kendini hangi gerçeklik temelinde inşa ettiğine bağlıdır.⁵⁶ Kendini tanımlama Öteki olanın da aynı doğrultuda anlamlandırılmasını beraberinde getirmektedir. Yaratılmışlık gerçeğinde vahyi olana bağlı kalarak kurulan ilişkiler nesneye, ötekilere varoluş gerçekliğinde anlam inşa edebilirken kendini beden, bilinç ve kişilerarası ilişkilerden tanımlama da ötekinin konumunu bu tanımlama doğrultusunda şekillendirir.⁵⁷

Ben-Sen arasındaki ilişki karşılıklıdır, Buber'de Sen, benim onu etkilediğim gibi Beni etkiler. Sevgi bütün varlığı görmediği sürece kördür. Bütün varlığı gören, onu reddetmeye zorlanan insan nefretin hâkimiyetinde değildir. Sen diyebilme yetkisi kişiye aittir. Her Sen bir O, bir nesne haline gelebilir. Buber, "Öteki"nin nesnellüğünün varoluş gerçekliği yitiminde gerçekleşen benin bir inşası olduğunu kabul eder: "Dünyamızda her Sen'in bir O olma ihtimali yazgımızın yüce melankolisidir." Yani belki de her ev sahibinin bir gün mülteci olması. Ya da bugün ev sahibi olanların bir zamanlar mülteci olması gibi. Sen nesne olmadığı ve nesnelere oluşmadığı halde Ben ile olan ilişkisine araçlar karıştığında nesnelere bir nesne olur, gerçek niteliklerini yitirir. Ben nesneyi Sen kılabilirdiği gibi Seni de nesne kılabilir.⁵⁸ Niçin ben-o ilişkisi değil de ben-sen ilişkisi? Çünkü ahlak öteki'yle anlam kazanan, öteki'ni algılayışımızda farklılaşan bir olgudur. Modern düşünce ahlaki davranışı Ben-O formunda tasarlamış, insanlar arasındaki

⁵⁵Buber, *I and Thou*, s 9-11.

⁵⁶ Gözel, Özkan. "'Öteki Metafiziktir': Levinas'ta Varlık ve Öte/ki", *Tezkire*, Sayı: 38-39, Vadi Yay. Ankara 2005, s. 56-70.

⁵⁷ Ulukütük, "Buber ve Gadamer'in Felsefelerinde Ben-Sen İlişkilerinin Ahlakî Açılımları", s. 137.

⁵⁸ Ulukütük, a.g.m. s. 138.

diyalojik ilişkiyi ortadan kaldırmış, deyim yerindeyse insan-insan arasındaki ilişkiyi insani özelliklerinden soyutlamıştır. Bu yaklaşım ben'ler arasında mutlak ayrımlar yaratmış nesnelci, tahakküme dayalı bir iletişim öngörmüştür. Buber kavramsallaştırdığı *Ben-Sen* ilişkisiyle bu yaklaşımı eleştirmiş, ortaya yeni bir alternatif koymuştur. Gadamer de hermeneutik gelenekte *Ben-Sen* ilişkisini anlama-yorumlama etkinliklerinde alımladığı Platonik diyalogların karakterine uygun bulmuş ve kendi oluşturduğu felsefi hermeneutikte kullanmıştır. Hem Buber'in hem Gadamer'in felsefi tutumları öteki'ne yaklaşımda önemli ahlaki açımlar sağlayabilecek özelliktedir. Bu yaklaşımlar ahlaki aynı zamanda kuru kuralların ötesinde ötekiyle diyaloga dayalı bir muhabbete dönüştürmüşlerdir. Belki de modern dönemde yabancılaşmanın doruk noktasına vardığı insan-insan ilişkisinde, ahlaki, bir diyalog ve içtenlik olarak düşünen bu tür yaklaşım ve kavramsallaştırmalara şiddetle ihtiyaç vardır.⁵⁹ Farklılığın ve tüketilemezliğin öne çıkarıldığı Levinasçı etik anlayışın, Batı felsefe geleneğinin başkılığı (sonsuzluğu) göz ardı ettiği ve onu aynılık, bütünlük ve içkinlik kategorileri yoluyla ontolojiye indirgediği rasyonel kavrama projesine karşı bir meydan okuma yaklaşımından beslenmektedir. Bu doğrultuda Levinas için 'etik' tüm felsefenin kendisinde temellendiği bir 'ilk felsefe' olarak konumlandırılırken, bilinemeyen ve koşulsuz olarak karşılanan (kabul edilen) 'başkası' da konukseverliğin aporetik olanağı olarak kendisini göstermektedir. "Aynı, Başka'yı, onu bir tema (yani varlık) haline getirmeksizin kendini sorgulayarak konuk edebilir mi?"⁶⁰ Bu doğrultuda Levinas felsefesinde *başkası*'yla olan etik ilişkinin aşkınlığı, koşulsuzluğu ve sonsuzluğu içindeki konukseverlik olanağı açısından önem kazanmaktadır. *Başka*'yla kurulan ilişki, *Başka*'nın ilişkiye rağmen mutlak olarak kaldığı ve ilişkiye girerken bile kendini geri çektiği bir ilişkidir. Bu bağlamda Levinas bir özdeşlik felsefesi olarak Batı felsefe geleneğinin şiddete dönüşen totalitesinin karşısına bir sonsuzluk düşüncesiyle çıkmakta ve Varlık fikrinden yola çıkarak *Aynı*'nin içkinliğinden (ev sahibinin kendisine özdeşliğinden) kurtulmanın olanaksız olduğunu vurgulamaktadır. *Aynı*'nin totalitarizminden ve konukseverlik bağlamında ise evin sınırlarını (özdeşliğini) *başkası*'na kapatmasından; karşılıklılık ya da simetri yoluyla erişemeyeceğimiz, yani bir bakıma koşulluluk çemberleri içerisinde erişemeyeceğimiz *Başka*'nın indirgenemez orijinalliğinin (ayrımının) farkına vararak kurtulmak olanaklıdır. Bu indirgenemezlik, sorumluluktan kaçmanın olanaksızlığı olarak; *başkası*'nın yüz'ünde⁶¹ beliren sonsuzluğa işaret etmektedir.⁶²

⁵⁹ Ulukütük, a.g.m. s. 138.

⁶⁰ Levinas, Emmanuel "Aşknlık ve Yükseklik", çev. Hakan Yücefer, Zeynep Direk, *Sonsuza Tamkılık*'ın içinde, haz. Zeynep Direk, Erdem Gökyaran, Metis Yay, İstanbul 2003, s. 126.

⁶¹ Levinas için Yüz her ilkeye, düşünceye ve anlama öncel olandır, o anlamlılığın kendisi, bütün anlamların anlamıdır. Kendisini konukseverlik, selamlama, dostluk, aşk, sorumluluk ve yerine geçmede gösterir. Fakat Yüz, görünür kılmamaz tekilliğinde her zaman yoksunluğun, sefaletin, yaralanabilirliğin ve kınlanılığın yüzüdür. İlgiye, cevaba ve kendisi için kaygılanılmaya gereksinim duyar. O, yaşamın en radikal deneyimini insana açar ve bir daha hiç kapanmayacak şekilde büyür. Bu büyüyen varoluş karşısında özne sonsuz sorumluluğa tabidir, *başkası* karşısında en edilgen edilgenliğin koynunda uyumaya başlar. Hatta bu tabi-olma durumuna çoğunlukla bir eziyet, ızdırap ve yaralanma eşlik eder.

Bu nedenle 'Tanrı'yla ilişki', sadece başkasının yüzüyle ilişkide mümkündür; bunun dışında Tanrı'nın varlığından söz etmek 'dinin dinselliği'nin anlamını gözden kaçırmak olur. Bu anlamda 'dini', sadece 'Tanrı ile benim' aramda bir ilişki gibi düşünmek yanlıştır.⁶³ Daha radikal anlamda ise Tanrı'nın izi, başkasının yüzünde gizlidir. Eğer, Tanrı'nın izinden gitmek istiyorsanız, sizden olmayanların yüzüne bakma cesareti gösterin. Onların, gözlerinin içine bakarak konuşma cesaretiniz varsa, o zaman sizin Tanrı'nın izinde olduğunuz söylenebilir. Sadece, kendi yurttaşlarına, dindaşlarına iyi olan insanın, etik-ahlaki varlığından söz etmek mümkün değildir. Ahlak, tam da bizden olmayan insanlar için söz konusu olabilecek bir şeydir der Levinas.

Derrida'nın sözü edilen koşulsuz konukseverlik fikri köklerini Levinas'ın konukseverlik etiği düşüncesinden almaktadır. Bu nedenle burada kısa da olsa Levinas'ın konukseverlik etiğinden, onu Kant'ın etik anlayışıyla karşılaştırarak söz etmek yerinde olacaktır. Öncelikle her ne kadar Kant'ın bahsettiği konukseverlik hukuku onun düşüncesinde son kertede bir ahlak yasasına bağlansa da Kant için konukseverlik etiğinden söz edilemez. Zaten burada Levinas'ı radikalleştiren tam da ahlak anlayışının temeline konukseverlik kavramını koymasındadır.⁶⁴ Bu konukseverlik etiği Kant'taki gibi akla dayalı, öznenin sınırlarında kalan bir ahlak anlayışı değildir.⁶⁵ Zira salt rasyonel anlamda nesnel bir zemin etik dahası ben-sen ilişkisine götürmez bizi. Levinasçı etik Kant'ın etiğinden ilk olarak aldığı kaynak konusunda ayrılır. Artık akıldan gelen bir yasa ve evrensellik söz konusu değildir. Levinas'da bu evrensellik başkasından gelir, soyut bir prensipten (Kant'ın kategorik buyruğundan) değil.⁶⁶ Ona göre ahlak başkasının yüzüyle karşılaşmamızdır. Burada artık soyut bir yasaya boyun eğme yoktur. Ahlak başkasının yüzünde uyanır. Levinas bize başkasının yüzüyle karşılaşmadaki şoktan bahseder. Bu şok ahlakın uyanmasıdır. Öyleyse Kant evrensel ve soyut bir ahlaki yasadan bahsederken, Levinas başkasının ağırlanmasından, karşılanmasından uyanan ahlaktan bahseder. Bu ahlak ilkesini dış bir kaynaktan

Kendi varlığının bu ağırlığını kaldırabilmelidir ve başkası için, başkasına sorumlu olmaktan hiçbir zaman geri durmamalıdır. Hayati öneme sahip olan tek şey budur. Volkan Çelebi, "Giriş", *Mono Kusursuz Labirent, Levinas Özel Sayısı*, Ed. Volkan Çelebi, Sonbahar, 2010, Sayı: 8-9, İstanbul 2010, s. 14; Levinas, "Başka'nın İzi", Çev. Erdem Gökyaran, *Sonsuz'a Tanıklık*, Haz. Zeynep Direk, Erdem Gökyaran, İstanbul, Metis Yay, 2003, s. 129-146.

⁶² Levinas, "Aşkınlık ve Yükseklik", s. 120; ayrıca bkz. Levinas, "Fenomenolojiden Etiğe", Çev. Özkan Gözel, *Sonsuz'a Tanıklık*, Metis Yay. İstanbul 2003; Levinas, "Başka'nın İzi", s. 129-146; Levinas, "Özgürlük ve Buyruk", Çev. Hamdi Özyel, *Tezkire*, sayı:38-39, Vadi Yay. Ankara 2005; Levinas, "Etik ve Sonsuz", Çev. Özkan Gözel, *Sonsuz'a Tanıklık*, Metis Yay. İstanbul 2003; Levinas, Emmanuel, "Aşkınlık ve Yükseklik", Çev. Hakan Yücefer, Zeynep Direk, *Sonsuz'a Tanıklık*'in içinde, Haz. Zeynep Direk, Erdem Gökyaran, Metis Yay, İstanbul, 2003.

⁶³ Direk, Zeynep, *Başkalık Deneyimi: Kıta Avrupası Felsefesi Üzerine Denemeler*, Yapı Kredi Yay, İstanbul 2005, s. 204-205.

⁶⁴ Tunç, "Konukseverlik: Hukukta ve Hukukun Ötesinde", s. 487.

⁶⁵ Tunç, a.g.m. s. 487.

⁶⁶ Tunç, a.g.m. s. 487.

alır, iç kaynaktan değil.⁶⁷ Öyleyse Levinas'da ahlak bu yüz ile karşılaşmadaki bir cevaptır. Hiçbir şey irade gereği ahlaki olamaz. Özne ahlakiliğini akıl yolu ile değil başkası yoluyla keşfeder. Aynı şekilde Kant'ın öznesi otonom ve sonlu iken, hiçbir yabancıya, insana ya da Tanrı'ya boyun eğmezken, Levinas bu öznenin otonomluğuna övgüyü paylaşmaz. Yani Kant'ın aklın otonomluğunu öne çıkartan bir etik yerine heteronom bir etikten bahsedilir. Çünkü etiğin başlangıç noktası artık başkasıdır. Etik de, felsefe de başkasının konukseverlikle kabulünden geçmektedir.⁶⁸ Bu konukseverlik yasanın gücünü değil, başka'nın etik yansımına dayanır.

Levinas'ın etik öncelikli felsefesinin bizi getirdiği noktadan sonra Derrida'ya dönmemizin zamanı gelmiştir artık. Derrida probleme temel postulatlarla başlar: a) "İnsanseverlikle değil, hakla ilgileniyoruz." b) "Dünya vatandaşlığı hakkı, genel geçer konukseverlikle sınırlandırılmalıdır."⁶⁹ Derrida konukseverliğin düşünce üzerindeki, bu yolla etik ve politik alan üzerindeki işleyişini ele alırken, öncelikle "daha konukseverliğin ne olduğunu bilmiyoruz"⁷⁰ diyerek bir giriş yapmaktadır. Derridacı düşünme biçimi olarak yorumlanabilecek bu yaklaşım, eşikte durarak eşğin açmazlarını, yani eşğin sınırlılıklarını (koşullarını) ve sınırsızlıklarını (koşulsuzluğunu) gösterme biçimidir.⁷¹ Düşünür bu ifadenin birçok olanaklı anlamı üzerinden konukseverlikteki içsel çelişkiye ve olanaklılığının koşulu olarak olanaksızlığının koşulunu öne çıkaran aporetik yapıya –belki yapısızlığa demek daha doğru olabilir– vurgu yapar. Bu açıklama, konukseverliğe ilişkin olarak 'davet etmek', 'ağırlamak', eşğin ve 'kendi evinin efendisi' iken 'kendi evinde' ağırlamak sözlerinden oluşan bir sözcük dağarcığı kullanılarak yapılır.⁷² "Konukluk elbette bir hak, bir ödev, bir zorundalık, bir yasadır, yabancı ötekinin bir dost olarak ağırlanmasıdır, öyle olması gerekir; ancak bunun koşulu ev sahibinin, *host'*un, *Wirt'*in, kabul eden veya barındıran ya da iltica hakkı verenin patron, evin efendisi olarak kalması, kendi evinde kendi otoritesini koruması, dolayısıyla konukluk yasasını evin, *oikonomia'*nın yasası, kendi evinin yasası, yerin (ev, otel, hastane, yurt, aile, kent, ulus, dil) yasası olarak, sunulan konukseverliğin kendisinin yerinin sınırlarını çizen ve onun üzerinde otoritesini koruyan, otoritenin doğruluğunu koruyan, korumanın yani doğruluğun yeri olarak kalan ve dolayısıyla sunulan armağanı sınırlayan ve bu sınırlamayı, yani *kendi evinde kendi olmayı*, ödülün ve konukseverliğin koşulu yapan özdeşlik yasası olarak olumlamasıdır".⁷³ Derrida'nın "ötekine yer açacak art alanları yaratmaya

⁶⁷ Tunç, a.g.m. s. 487.

⁶⁸ Tunç, a.g.m. s. 487.

⁶⁹ Derrida, Jacques, "Konuksev(-er/-mez-)lik (Hostipitalité)", Çev. Ferda Keskin, Önay Sözer, *Pera Peras Poros: Jack Derrida ile Birlikte Disiplinlerarası Çalışma'nın* içinde, İstanbul, Yapı Kredi Yay, 1999, s. 3.

⁷⁰ Derrida, "Konuksev(-er/-mez-)lik (Hostipitalité)", s. 51.

⁷¹ Bkz. Evink, Eddo, "Patočka ve Derrida: Sorumluluğun Açmazları", Çev. Ekrem Ekici, *Cogito, Derrida Özel Sayısı*, Sayı: 47-48, Yapı Kredi Yay, İstanbul 2006, s. 256-269.

⁷² Derrida, a.g.e. s. 51.

⁷³ Derrida, a.g.e. s. 48.

çalıştığı⁷⁴ konuksev(-er/-mez)lik *aporiasının* politik okunuşu, “göçmenlere ve mültecilere nasıl davrandığımızı⁷⁵ sorusuyla ilgili bir iz sürmeye dönüşür. Metne göre, “Daha konukseverliğin ne olduğunu bilmiyoruz.”⁷⁶ Işıklı’nın yerinde tespitiyle gayri ihtiyari olarak, Derrida’nın, bu sözü Modern Batı Medeniyeti için söylediği düşünülür. Konukseverlikle tanınmış Doğu toplumlarında, örneğin Türkiye’de konukseverliğin koşulları, Türkçenin konuksev(-er/-mez)lik *aporiasının* nasıl düğümlendiği/çözümlendiği üzerine yeterince durulmamış görünmektedir. Örneğin 2011 yılından beri 2 milyon 800 bin mülteciye ev sahipliği yapan bir dil ve toplumda, mültecilerin hem fiziksel hem de metafiziksel şiddet ve dışlanmanın aşırı uçlarından korunma, üç günlük misafirlik bu zaman zarfında aşılmasıyla başışlanabilme ve evin içinde dolaşmak izni taleplerinin hoşgörüyü karşılama durumları yeterince çözümlenebilmiş değildir.⁷⁷ Mesela eşikteki yabancıya konukseverliği hissettiren, belki de bir davetin başlangıcı gibi hissedilen bir soru hep var olmuştur: “Kimsiniz?” Türkçede, kapı dışındaki; fakat içeri girmeyi talep eden kişiye yönelik bu soru “Kim o?” biçiminde sorulur. Dışarıdakinin cevaplama istenen “Kim o?” sorusu, ben-sen karşıtlığı içermez; ben ve senin dışında üçüncü şahıs kipinde sunulur. İlgisiz üçüncü şahıs, bizimle ilişki veya iletişim kurmaya çalışır. O henüz dost veya düşman değildir. “Dost bellidir, düşman bellidir” Türkçede. Derrida’nın sorduğu “Sen kimsin?” ya da “Siz kimsiniz?” sorusu içeri ve dışarı arasındaki, ben ile sen arasındaki ayrımı mutlaklaştırmadan önce kapı eşiğindeki çoktan karşıt-öteki olarak konumlandırmıştır. Soruyu soran (sâil), sadece kimlik soruyor gibi duruyor; fakat tanınmayan bir yabancıyla karşılaştığında “şimdi ve buranın” sahibi olduğunu da bildiriyor. Sâil, “şimdi-burada” durur ve burada soru sorma salahiyetine sahip olan kimsenin kendisi olduğunu ilan eder. Kapının dış tarafındaki yabancıya yöneltilen soruda sâil, “Şimdi-burada, durduğun sınırın berisinde egemenlik bana ait.” diyor. Sâilin sorucu olarak buna hakkı var: “Peki, siz kimsiniz?” Soruyu sorma imkânı, “Peki”de ifade bulur. Öncesinde yabancı, kendini misafir olarak tanımlama sürecini başlatan bir girişimde, bir iletişim teşebbüsünde, bir izin talebinde zaten bulunmuştur. Bunun üzerine, “Peki” diye başlanabilmiştir. Derrida, “Peki, siz kimsiniz?” diyebilir, böylece eski bir imkân olan evinde bulunma, fiilen edimselleşme sürecine girmiş olur.⁷⁸ Işıklı’nın bu analizleri ve tespitleri Derrida’nın konuksev(-er/-mez-)lik düşüncesinin bizim dünyamızda ne anlama geldiğini anlamlandırabilecek imkânı da sunmaktadır. Bu imkân Yabancı/Öteki/Misafir/Konuk/Sığınmacı/Mülteciye karşı teolojik, etik ve politik

⁷⁴ Çoban, F. “Bir giriş: Derrida’nın Hayaletlerinden Marks’ın Hayaletlerine”, *SDÜ, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 35, 2005, s. 156.

⁷⁵ Stocker, Barry, “Derrida Etiğinde Çelişki, Aşkınlık ve Öznellik”, Çev. Özge Ejder, *Cogito Dergisi, Derrida Yaşamı Yeniden Düşünürken*, Sayı: 47-48, 2006, s. 334- 347; Derrida, Jacques, “Şiddet ve Metafizik”, Çev. Zeynep Direk, *Cogito, Derrida Özel Sayısı*, Sayı: 47-48, İstanbul, Yapı Kredi Yay, 2006, s. 62- 160.

⁷⁶ Derrida, “Konuksev(-er/-mez-)lik (Hospitalité)”, s. 51.

⁷⁷ Işıklı, “İlticanın Yapısökümcü Felsefesi: Konuksevermezlik Sorunu”, s. 61.

⁷⁸ Işıklı, a.g.m. s. 62.

yaklaşımları kendi dilimiz ve dünyamızda da nasıl anlamlandıracığımız noktasında da önemli ipuçları sunmaktadır.

Yabancı/Öteki/Misafir/Konuk/Sığınmacı/Mülteciye Karşı Teolojik, Etik ve Politik Yaklaşımlar: Ama Hangisi?

Karşımızda bizden olmayan, başkası, öteki, o/sen durmaktadır. Burada bir karar vermemiz gerekiyor. Bizden olmayana, başkasına, ötekine, o/sen'e göre/karşı tavrımız ne olacak? bir karar vermemiz gerekiyor bu noktadan sonra. Ancak hemen belirtelim ki burada karar verilemez olana karar vermek, ancak olay anında tümüyle kişisel bir fail olma durumunu üstlenmeyle çözümlenebilir.⁷⁹ "Mülteciye kapıyı açmalı mıyız yoksa onları dışarıda mı bırakmalıyız? İltica eden ile ev sahibi arasındaki bir olay anında karşılıklı olarak karar verilecek, biricik karar vermeyle bu kararsızlık anından kurtulabiliriz. Buradaki olasılık genliğini çökertecek özgür seçim, ikilemler ve çoklu *aporialar* arasında kalmış biri için geçerlidir. Bu fail, dilimizde dendiği gibi, sınırları ayan-beyan belli olmayan bir durumda seçim yapabilme yeterliliği olan birinin yani *akıl-baliğ* birinin seçimidir. Baliğ akıldaki temyiz gücü, Derrida'nın dilinde yazılan "ben ve öteki" arasındaki saltık ayrımın ürettiği ikilemi aşmaya yetmez; fakat doğru ile yanlış arasındaki *müteşabih* alanda bulunursa kararverilemezlik bir çırpıda kırılır; olasılık genliği tekil duruma çöker. Derrida'ya göre bu müzakere nasıl sonuçlanırsa sonuçlansın, tekil müzakereden tümel kaideler çıkarılamaz. Bununla birlikte müzakereyi yönlendiren kültürel kodlar, psikanalitik sağaltımdaki gibi, farkına varıldıkça kendiliğinden çözülür: konuksev(-er/-mez)lik aporiasından konukseverlik veya konuksevmezlik lehine bir tercihle bu başarılıdır. Ayrıca bu çözüme her hâlükârda yerellik bulaşır."⁸⁰ Yani tarihsel öznelliğimizin farklılıkları ve kendine özgümlükleri. Bu kendimize özgümlük içinde mülteciye kapımızı açmak ya da açmamak arasında bir noktada, sarp yokuşun eşiğinde duruyoruz. "Bir yabancı olan mülteciyi kabul etmek ya da etmemek; eşit düzeyde buyurgan iki yasa arasındaki bir antinomi ve gerilim durumu yaratır: Karşıtlık içermeyen bir gerilim. Gerilim, bir kutbunda misafirseverlik, diğer kutbunda misafirsevmezlik taşır. Naas'ın yorumladığı gibi, "Konuk olmaya yaraşır tek konuk, davetsiz misafirdir"⁸¹. Yani öngörülemeyen, planlanamayan, politik hesapların nesnesi yapılamayan. "Mültecilik, gerilimi harekete geçiren davetsiz kişiyle ilgili olsa da karşıtlık içermeyen tarzda misafirlik ile misafir etme arasındaki düşünce sisteminden kaynaklanır. Bir yanda savaş veya sürgün gibi aktüel bir olay ve gerçek bir iltica talebi, diğer yanda misafirlik ve mültecilik koşullarının kültürel kodları ve politik düzenlemeler yer alır. Derrida için "konukseverlik kültürün esasıdır."⁸² Kültürel düşünce biçimi kendi içinde

⁷⁹ Işıklı, a.g.m. s. 67.

⁸⁰ Işıklı, a.g.m. s. 67.

⁸¹ Naas, Michael. "Alors, qui êtes-vous?" Jacques Derrida ve Konukseverlik Sorusu", Çev. Elis Simson, *Cogito, Derrida Özel Sayısı* içinde, Sayı: 47-48, İstanbul 2006, s. 248.

⁸² Işıklı, a.g.m. s. 63.

koşullu bir koşulsuzluk içermemiş olsaydı, mültecisev(er/mez)lik söz konusu olmazdı. Hem sevme hem de sevmeme olarak sözcükteki özdeşizliğin kökeni; koşullar, tanımlar ve kararlar bağlamına etik, politik ve felsefi alana transfer etmeye müsaittir. Örneğin, Türkçede dendiği gibi, misafir; ev sahibinin emir kuludur, umduğunu değil, bulduğunu yer.”⁸³ Ancak bu misafirin edilgen bir nesne olması anlamına gelmez, kendine has farklılığının izharı olarak anlaşılmalıdır. “Misafir, kimlik sorulmadan kabul edilen, başkaca söylenirse “Kimsin?” sorusuna verdiği “misafir” ya da “Tanrı misafiri” cevabıyla kimlik edinen fakat daha önce olmadığı bir şeye dönüşen kişidir. Yolcu ve yolda iken sınıra gelince misafirlik koşullarıyla karşılaşandır. Evinden uzakta olandır. Uzaklığın sonsuz yakınlıktaki komşu iki nokta kadar oluşu burada anlamsızdır. Mülteci kendi sınırlarını aşan ve başka bir sınıra dayanandır. Ve sınırlar, içerideki yaşam koşullarının farklı olduğu anlamına da gelir. Sınırı “Tanrı misafiri” kimliğiyle aşan mülteci, içerideki tüm düzenin tanrısallığını kabul etmiş de olur. Tanrı misafiri, ev sahibinin misafiridir. Mülteci, “Kim o?” sorusuna “Tanrı misafiri.” cevabı verdiğinde, ev sahibini kutsamış olduğunun, tanrısallaştırdığının idrakindedir: Sahip... Çok kritik bir durumla karşı karşıyayız: Temellük edilen bir misafirden, bir memlûkten bahsediyoruz. Menkul ya da gayrimenkul olan bir mülkten, bir mülk üzerine temellükten bahsediyoruz. Mülk ile temellük arasındaki ilişkiyi, kültürel düşünce kodlarımızla birleştirdiğimizde anlamsızlık ve mültecinin kritik durumu biraz daha netleşir: Üzerinde mülkiyet hakkında sahip olduğumuz şeylerdir mallar; onlara sahip oluruz. Ve bu sahiplik geçici bir süre içindir fakat melik için dünyevi varoluşunu devam ettirmesinin olmazsa olmaz koşuludur. Ne de olsa mal, canın yongasıdır. Karşılıklı koşullar, mantık terminolojisiyle söylediğimizde, “karşılıklılık koşulu” yani “ancak ve ancak”. Ev sahibi olmak ancak ve ancak misafir kabul etmekle mümkündür. Sahipliği deneyimlemek ve efendiliği tatmak istiyorsa, onu kabul etmeli ve ona yediğinden içtiğinden ikram etmelidir. Cimri sahibin kölesi aklıktan ölürse ona kim efendi diyecek! Evlerimizdeki misafir odalarının etik statüsü böylece beliriverir. Misafir odaları sayesinde, evde henüz yokken bile var olan kişiye misafir denir. Misafir odaları, her daim gelebilme ihtimali olan biri; fakat henüz veya hâlâ gelmemiş biri tarafından işgal edilmiş alanlardır. Evlerimizin en nadide köşesi, bölmesi, mahrem alan içinde inşa edilmiş yabancı konaklama mekânları, içimizde bir yabancıya karşı duyduğumuz bir boşluk, ihtiyaç ve beklentinin göstergesidir. Misafir bu yüzden de tanrısaldır. Her daim evde varlığını hissettirir. O salt bir gelme ihtimalinden ziyade her an gelebilir olandır. Her an gelebilir olmaya karşı bu tarz bir konumlanış Derrida’nın “beklenmedik olaya karşı hoşgörüyü hazır olma” ifadesinde karşılığını bulur.⁸⁴ Eğer konukseverlik olayın teşhirine, herhangi bir bilgi veya tanışıklıktan önce Öteki’ne koşulsuz bir açılmaya dayanıyorsa, evimize veya ülkemize buyur ettiğimiz kişinin dost mu düşman mı olduğunu, bize faydasının mı dokunacağını

⁸³ Işıklı, a.g.m. s. 63.

⁸⁴ Işıklı, a.g.m. s. 63.

yoksa zarar mı vereceğini, yardım mı yıkım mı getireceğini asla bilemeyiz – hatta bilmemeliyiz. Konukseverlik, Derrida'nın önerdiği gibi ancak bu riskin – bize, ailelerimize, ülkelerimize, hatta tam da bunları tanımlamamızı sağlayan özdeşlik ilkesine yönelen bir riskin bedeline kadar genişletilebilir.⁸⁵ Öte yandan misafirperverliğin koşulu, her kim olursa olsun onu evine alabilme cesaretine sahip olmak, sınırların ve mahrem alanın geçilmesine izin verme yükümlülüğünü kimlik dahi sormaksızın üstlenmektir: Dilimizdeki meşhur bir dizide davet, “Gel, gel, ne olursan ol yine gel/İster kâfir, ister Mecusi/İster puta tapan ol yine gel!” diye başlar fakat “Ya olduğun gibi görün ya görüldüğün gibi ol!” koşulunu koyarak devam eder: Davet etmeye müsait olma hali. İşte, misafirperverliğin başlangıcı rasyonel olmadığı gibi, süreci de pratik değildir.”⁸⁶ “Gel, gel, ne olursan ol yine gel!” ile “Ya olduğun gibi görün ya görüldüğün gibi ol!” koşulları ev sahibinden misafire yönelik buyurgan ifadeleri değil, birlikte yaşamının etik kodlarının izlerini verir. Türkiye'deki vatandaşlık ve misafirlik (yabancı-mülteci) anlayışının, vazife/görev pratikliğinde yürütüldüğü ön kabulünden hareket ederek, vatandaş-misafir olguları üzerinde durmak, madun-mültecilerin konumlarını anlamlandırmada önemli bir noktadır.⁸⁷ Vazife temelli misafirlik ve vatandaşlık anlayışında her iki gruba dâhil olanlardan belirli davranışları sergilemeleri beklenir. Misafir; dışarıdan gelen, geçici olandır oysaki vatandaş; ev sahibi, ulusal aidiyeti olandır. Ev sahibi ile misafirin ortak paydası, vazifelerinin olmasıdır. Her iki durumda da beklentiler ve sorumluluklar vardır: Misafirden beklenen fazla rahat davranmamak, misafirliği gereğinden fazla uzatmamak, ev sahibi hakkında yerli-yersiz yorumlarda bulunmamak, verilenle yetinmek (bir anlamda “misafir umduğunu değil bulduğunu yer” anlayışı), kurulu düzeni bozmamakken vatandaştan beklenenler ise vergi vermek, yasalara uymak, toplumsal düzeni bozmamak, erkekler için askerlik görevini yerine getirmektir. Türkiye'de “misafirperverlik” tarihsel arka planı olan, popüler toplumsal değer imgeleri arasındadır. Gelen yabancıнын uzun süre kalması ile orantılı olarak gelenlere geçici oldukları, hem yasal zeminde hem de gündelik hayatta çeşitli şekillerde hissettirilmektedir.⁸⁸ Ancak artık misafirlik söylemini de yeni durumlara göre yeniden tartışmanın zamanı gelmiştir.

Sivil toplum kuruluşlarının yeni duruma karşı yeni pratikleri yeni tartışmaların neler olacağını da göstermektedir. Madun-mültecilerin karşısında mevcut vatandaşlık haklarının sorgulanması ve ülkenin sosyal devlet mekanizmalarının aksayan yönlerinin ifadesi olarak ‘sosyal yük ve tüketici’ gibi görülmeleri, egemenle sorgulayıcı ilişki biçimini daha da genişletmektedir. Bu ilişki biçiminde uzun süreli misafirlikte sosyal yük olarak görülmeye başlanan mülteciler ulus-devletlerin yasal yükümlülüklerinin dışında evrensel ve farklı

⁸⁵ Naas, “‘Alors, qui êtes-vous?’ Jacques Derrida ve Konukseverlik Sorusu”, s. 246.

⁸⁶ Işıklı, a.g.m. s. 63.

⁸⁷ Bkz. Kirişçi, K. *Misafirliğin Ötesine Geçerken: Türkiye'nin “Suriyeli Mülteciler” Sınavı*. Çev. S. Karaca, Brookings Enstitüsü & Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK). Ankara 2014.

⁸⁸ Altıntaş, “Davetsiz Misafirler: Türkiye'deki Mültecilerin Maduniyet Görünümleri”, s. 261.

ideoloji tabanına sahip sivil toplum kuruluşlarınca da desteklenmektedir. İnsaniyetçi STK'lar aracılığıyla farklı kademelerde gerçekleşen bu yardımlar ile misafirlerin 'yardıma muhtaç yabancı'lıkları afişe edilmektedir. İnsani(yetçi) örgütlerin çalışmalarında (yardım çalışmaları/kampanyaları) insan hayatı kutsal olarak –yani öldürülebilir ama kurban edilemeyen hayat olarak- algılanıyor ve sırf bu sıfatıyla bir yardım ve koruma nesnesi olarak görülüyor.⁸⁹ Madun-mültecilerin sağlık, barınma, çalışma, eğitim ve benzeri temel gereksinimlerinin karşılan(a)maması veyahut kısa vadeli geçici çözümlerle gideril meye çalışılması; onları "her açıdan yardıma muhtaç ve toplumun geri kalanından soyutlanmış olarak"⁹⁰ yoksunlukları daimileştirilerek, yok-sanmalarının kalıcı hale getirilmesi tehdidi söz konusudur. Ayrıca madun-mültecilere yönelik sosyal sorumluluklar ve entegrasyon süreci yerel yönetimlere, STK ve "dost aileleri programı" aracılığı ile devlet-ten azade topluma devredilmekte, böylelikle devlet denetleyici vasfına bürünmektedir.⁹¹ Madun-mültecilerin hak ve sorumluluklarının toplumsal duyarlılık mekanizmalarına devredilmesi, "yardıma muhtaç"lıklarını devlet kanalı ile kalıcı hale getirilmesinde bir adım daha atılmasına imkân sağlamaktadır. Hayır kurumları ve STK'lara bağımlı duruma getirilmeleri, madun-mültecilerin toplumun diğer kesimlerinden soyutlanarak dışlanmasını veyahut mevcut toplumsal yapıda "acıma" duyumsallığında bir "marjinalleştirme"ye doğru adımlar atılmasına neden olmaktadır.⁹² Onlar, "yerli yoksullarla benzer statüde tutulup gıda ve giyim yardımı alırlar"⁹³ Madun-mülteciler ilk zamanlarda diğer insanlar ve yetkililerce, mazlum, mağdur, yardıma muhtaç, yardım edilmeye değer ve "devletsiz" insanlar olarak görülmektedir. Fakat, onların büyük ölçüde transit ülke olarak gördükleri Türkiye'de kalış sürelerinin uzaması ve bu uzamaya paralel madun-mültecilerin çay ocağı, emniyette tercümanlık, İngilizce öğretmenliği⁹⁴ hamallık ve benzeri işlerde çalışmaları, egemen yapı içerisinde "sermayenin kodlarını çiğnerken dahi ona uyan ve bağlı olan ve fakat başka dünyada varoluş biçimlerinin de mümkün olduğunu gösteren bir –kurucu- dışarı ve eşik"⁹⁵ varlığını göstermektedir.⁹⁶ Demek ki, mültecilere karşı yapılan yardımların sadece "yardım"

⁸⁹ Agamben, Giorgio, *Kutsal İnsan*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay. İstanbul 2013.

⁹⁰ Hazan. C. Jacob. "Geçmişten Geleceğe Zorunlu Göç: Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler", S. Gülfer İhlamur-Öner, N. Aslı Şirin Öner (Der.), *Küreselleşme Çağında Göç, Kavramlar Tartışmalar* içinde İletişim Yay, İstanbul 2012, s. 183-197.

⁹¹ Baklavacıoğlu, Ö. Nurcan, *İltica Alanında Dolaylı Sınırdışı Pratiği Olarak Entegrasyon*, Çelebi, Özlem, Özçürümez, Saime, Türkay, Şirin (Ed.). İltica, Uluslararası Göç ve Vatansızlık: Kuram, Gözlem ve Politika -Yayımlanmış seminer bildirimleri-, UNHCR (Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü), Ankara 2011, s. 357-373.

⁹² Bkz. Ayten, Ali, *Empati ve Din: Türkiye'de Yardımlaşma ve Dindarlık Üzerine Psiko-sosyolojik Bir Araştırma*, İz Yay. İstanbul 2013, s. 67-71.

⁹³ Baklavacıoğlu, *İltica Alanında Dolaylı Sınırdışı Pratiği Olarak Entegrasyon*, s. 357-373.

⁹⁴ TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, *Türkiye'de Bulunan Mülteciler, Sığınmacılar ve Yasa Dışı Göçmenlerin Sorunlarını İnceleme Raporu*, Ankara 2010.

⁹⁵ Erdoğan, Necmi, "Devleti 'İdare Etmek': Maduniyet ve Düzenbazlık", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 83, 2000, s. 8-31.

⁹⁶ Altıntaş, "Davetsiz Misafirler: Türkiye'deki Mültecilerin Maduniyet Görünümleri", s. 261.

olmak bakımından etik bir durumun kapsam alanına girmeleri gibi bir durum söz konusu olmamaktadır. Mülteci ile aramızdaki *kurucu- dışarı ve eşik*, etik ile etik-dışılığın da sınırı anlamına gelmektedir.

Sonuç

Birlikte ya da tüm farklılıklara rağmen beraber yaşamak kavramı, küreselleşen dünya düzeninin hegemonyası altında kozmopolit bir yaşam süren modern insanlar için ekonomik faydalara haiz, siyasal zorunluluk ve gereklilik, kültürel ve toplumsal çeşitlenmenin imkânı olarak tasavvur edilmektedir. Fiziksel yakınlığın biyolojik varlığına beraber yaşamak denirken, aynı dünyanın ortak kaygılarına sahip ahlaki öznelerin beraber varlıklarına “hayat” denilir. Bu anlamda beraber yaşamak ahlaki kaygılara sahip olanların ideal hayat tasavvurlarını ifade eder. Beraber yaşamak soyut ve düşünsel dünya görüşünün hayat içinde kendinden olmayanlara karşı fiili olarak tezahür ve tecessüm etmesi demektir. Bir seviye, bir duruş ve iddia sahibi olmak demektir. Zira kendi dünya görüşünüzle ilgili varoluşsal ve ahlaki tahkiminiz ne kadar sağlam ise, sizden olmayanların dünya görüşlerine karşı o kadar özgüven içerisinde olursunuz. Kendinizle ilgili açmazlarınız ve çelişkileriniz varsa sadece sizden olmayanlara karşı kuşkulu ve güvensiz olmaz, sizden olanlara bile bir risk hatta tehdit olarak bakarsınız. Bunun için beraber bir hayat tasavvuruna sahip olmak bir seviye ve duruş meselesidir.

Bugünün dünyasında, masa başında çizilen haritalar, uluslararası siyasal çıkar kavgaları geniş ölçekte insanların yerlerinden-yurtlarından başka diyarlara göç etmelerine neden olmaktadır. Modern dünya paradoksal olarak ortaçağların başka diyarlara seyahat eden özgür insanlarına karşın başka diyarlara göç etmek zorunda kalan mülteci/mahkûm insanlar yaratmıştır. Dünya ölçeğinde hiç de azımsanamayacak miktarda doğduğu büyüdüğü yerlerden ayrılmakta zorunda kalan yersiz-yurtsuz insanlar ortaya çıkmıştır. Bu insanların hayatları demografik dengesizlik, ekonomik yük, demokratik hak meselelerine sığdıramayacak kadar önemli ve hayati bir meseledir. Birlikte yaşamak meselesi bugün özellikle yerinden yurdundan göç etmek zorunda kalmış insanlarla beraber yaşamak olarak tartışılmaktadır. Ancak bu tartışmalarda sayısal veriler, teknik açıklamalar, siyasi dengeler arasında bu insanların kendi iç dünyaları gözden kaçırılmaktadır. Beraber bir hayata sahip olmak sizin yurdunuza göç etmek zorunda kalmış insanları kamplara hapsedmek ve onları şehrin varoluşlarında gettolaşmak zorunda bırakmak değildir. Zira Işıklı'nın ifadeleriyle; “Türkiye, mültecileri kabul ettiğinde, onlar için hem zorunlu ihtiyaçlarını tedarik eden hem ev sahibinin hışmı ve hoşnutsuzluğundan hem de dışarının tecrübe edilmiş geçmiş deneyimlerinin karanlık tehlikesinden koruyan bir sığınak hazırlar: Kamplar. Mültecinin kampta idare ve idamesi, konukseverliğin tahrik edilmiş nefret ve tedbir tarafından baskı altına alınmasıyla dumura uğrar. Mülteci, kampın dışına çıkarak girilen evin içinde serbestçe dolaşmadıkça konukseverlikle karşılanmış sayılmaz. Mülteci

kampı, misafir odası hükmündedir. Kampın dışı yoksa konukseverlik de yoktur. İlticanın anlamı, ev içinde inşa edilir. Mülteci kampta kaldığı müddetçe ne mülteci konukluğu ne de yerel toplum ev sahipliğini deneyimleyebilir. Mülteci için kampın ereği, bütün vatan sathıdır. Mülteci kampta kaldığı müddetçe mülteci olamaz. Çünkü mülteci, iltica talebi konukseverlikle kabul görmüş kişidir. Konukseverlik, evin içinde hoş görülmeyi de içerir.”⁹⁷ Yediğinden yedirmek, giydiğinden giydirmek, haliyle hâllenmek demektir. Siyasal ve hukuki dengeler onların hayatlarını yasalara hapsedebilir, bedenlerini belli mekânlara sıkıştırabilir, ama o yurdun insanların böylesi tutumlara sahip olması o yurdun ahlaki seviyelerini/seviyesizlikleri dışı vurur.

Beraber yaşamak meselesi bugünün dünyasında Doğu ve Batı üzerinden tartışılmaktadır. Zira Doğu halkları birer cehenneme çevrilmiş yurtlarından aslında hiç de gönüllü olmadıkları Batı’ya doğru göç etmek zorunda kalmaktadır. Ancak Batı’nın gözünde dün olduğu gibi bugün de göçmenler demografik dengesizlik ve ekonomik yük olarak görülmektedir. Teorilerinde “öteki”yle yaşamak ekonomik faydalara haiz, siyasal zorunluluk ve gereklilik, kültürel ve toplumsal çeşitlenmenin imkânı olarak dile gelse de pratikte “yeteri kadar ekonomik fayda taşımayan” hiçbir göçmenin kendi diyarlarında yaşamalarına imkân yoktur. Çünkü söz konusu göçmenler olduğunda halkından yöneticilerine konuşulan şey sayı ve paradır, insan ve hayat değil. Hâlbuki yerinden-yurdundan göç etmek zorunda kalmış insanlarla beraber bir hayata sahip olmak ne ekonomik imkân meselesi ne de siyasal denge sorunudur. İnsani ve ahlaki bir seviye ve duruş meselesidir.

Çalışmamızı bir teklifle bitirmek istiyorum. İnsani anlamda yaşadığımız mülteci/sığınmacı/göçmen krizine karşın konukseverlik, hayırseverlik ve hakseverlik merkezli üç yaklaşım biçimini değerlendirdik. Ahlaki ve insani olanın hangisi olduğu konusundaki teklifleri ve analizleri ele aldık. Satır aralarında düşünsel duruşumuzu parçalı ve fırça darbeleriyle kısmen ifade etsek de kapsamlı bir ve görece açık bir perspektif ortaya koymadık. Ancak bu kadar analiz ve değerlendirmelerden sonra bir tez/iddia ortaya koymamız gerekmektedir. Bana göre konukseverlik, hayırseverlik ve hakseverlik aslında birbirlerinin anti tezi yaklaşımlar ve tavır alışlar değildir. Üçü de ahlaki ve insani duruşun pratikte hayat bulmasının farklı imkânlarından ibarettir. Söz konusu olan hangisini benimseyeceğimiz değildir. Hangi yaklaşımı kimin yapacağıdır. Görebildiğim kadarıyla mülteci/göçmenlere yönelik pratikte bir şeyler yapma imkânına sahip üç aktör var: Sivil toplum kuruluşları, halk ve devlet. Benim teklifim, sivil toplumun evrensel kozmopolitanizmin ve sivil ruhun bir gereği olarak konuksever bir yaklaşımı benimsemesi, halkın gerçek bir özne olarak etik otonomi ve otantikliğin bir yansıması olarak hayırsever yaklaşımı benimsemesi ve devletin ise nesnel hukuki normlar içinde haksever bir yaklaşımı benimsemesidir. Böylesi bir

⁹⁷ Işıklı, a.g.m. s. 72.

yaklaşım stratejisi konukseverliğin genişlemesine, hayırseverliğin sürdürülebilmesine ve hakseverliğin yaptırım gücüne ulaşmasına sağlayacaktır. Aksi halde devlet hayırseverlik içinde rol karmaşası, sivil toplum hakseverlik içinde sivil ruhunu kaybetmesi halk ise konukseverlik içinde dayanma gücünü ve motivasyonunu kaybetme tehlikesi içinde olacaktır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Adnan, “İnsanlık Onurunu Koruma ve Kıрма Arasında Hayırseverlik Anlayışı”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: I, sayı: 1, s. 56-77.
- Agamben, Giorgio, *Kutsal İnsan*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay. İstanbul 2013.
- Akalın, A. “Açık, Döner, Mühürlü Kapılar. İçinde, İhlamur-Öner”, S. G. ve Şirin Öner N. A. der. *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar, İletişim* Yay. İstanbul 2012, s. 89-106.
- Alam Choudhury, Masudul, “İnsan Potansiyeli, Saadet ve Hayırseverlik: Felsefi-Ekonomik Bir Araştırma”, *İslam İktisadını Yeniden Düşünmek*, 2014, s. 181-222.
- Altıntaş, Safiye, “Davetsiz Misafirler: Türkiye’deki Mültecilerin Maduniyet Görünümleri”, *İdeal Kent*, Sayı 14, Ekim 2014, s. 252-276.
- Arendt, Hannah, *Totalitarizmin Kaynakları II: Emperyalizm*, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yay, İstanbul 1998
- Ayten, Ali, *Empati ve Din: Türkiye’de Yardımlaşma ve Dindarlık Üzerine Psiko-sosyolojik Bir Araştırma*, İz Yay. İstanbul 2013.
- Baysa, Hüseyin, “İslâm Hukukundaki Himaye Geleneği Muvacehesinde Mültecilik Sistemi”, *II. Ortadoğu Konferansları: Ortadoğu’daki Çatışmalar Bağlamında Göç Sorunu*, 28-29 Nisan, Kilis, Türkiye 2016.
- Benhabib, Seyla. *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, Çev. Berna Akkıyal, İletişim Yay, İstanbul 2006.
- Bernasconi, Robert, “Levinas ve Ötekilik Politikası”, Çev. Zeynep Direk, *Tezkire*, 38-39, 2004.
- Buber, Martin, *Ben ve Sen*, Çev. İnci Palsay, Kitabiyat Yay. Ankara 2003.
- Buber, Martin, *I and Thou*, Charles Scribner’s Sons, New York, 1958.
- Castles, S. ve Miller, J. M. *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2008.
- Chakrabarty, Dipesh, *Avrupa’yı Taşralaştırmak Postkolonyal Düşünme ve Tarihsel Farklılık*, Çev. İlker Cörüt, Boğaziçi Yay. İstanbul 2012.
- Chambers, Iain, *Göç, Kültür ve Kimlik*, Çev. İsmail Türkmen, Mehmet Beşikçi, Ayrıntı Yay. İstanbul 2014.
- Çelebi, Volkan, “Giriş”, *Mono Kusursuz Labirent, Levinas Özel Sayısı*, Ed. Volkan Çelebi, Sonbahar, 2010, Sayı: 8-9, İstanbul 2010.

- Çoban, F. "Bir giriş: Derrida'nın Hayaletlerinden Marks'ın Hayaletlerine", *SDÜ, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 35, 2015.
- Çotuksöken, Betül, "Kant'ta Barış Kavramı", *Barışın Felsefesi 200. Ölüm Yıldönümünde Kant*, Haz. İonna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yay. Ankara 2006.
- De Vries, Hent, "Derrida and Ethics: Hospitable Thought", in *Jack Derrida and the Humanities, A Critical Reader*, edited by Tom Cohen, Cambridge University Press, (s. 172-192), 2001.
- Derrida, Jacques, "Konuksev(-er-/mez-)lik (Hostipitalité)", Çev. Ferda Keskin, Önay Sözer, *Pera Peras Poros: Jack Derrida ile Birlikte Disiplinlerarası Çalışma'nın içinde*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, (s. 43-71), 1999.
- Derrida, Jacques, "Şiddet ve Metafizik", Çev. Zeynep Direk, *Cogito, Derrida Özel Sayısı*, Sayı: 47-48, İstanbul, Yapı Kredi Yay, 2006, s. 62- 160.
- Derrida, Jacques, *Bağışlama ve Kozmopolitizm*, Çev. Ali Utku, Mukadder Erkan, İstanbul, Birey Yay, 2005.
- Direk, Zeynep, "Derrida'nın Düşüncesinin Fenomenolojideki Kaynakları", *Çağdaş Fransız Düşüncesi içinde*, Ankara, Epos, 2004, s. 133-156.
- Direk, Zeynep, "Konukseverliğin Düşüncesi", *Defter*, Sayı: 31, 1997, s. 11-36.
- Direk, Zeynep, "Levinas ve Kierkegaard: Etik ve Politika", *Baykuş*, Sayı: 1, İstanbul 2008, s. 141-164.
- Direk, Zeynep, *Başkalık Deneyimi: Kıta Avrupası Felsefesi Üzerine Denemeler*, Yapı Kredi Yay, İstanbul 2005.
- Durmaz, Osman, *İslâm'da Mülteciler Hukuku*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2014.
- Duva, Özlem, "Evrensel Konukseverlik ve Haklara Sahip Olma Hakkı", *Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi*, 14-16 Ekim, Bursa 2010.
- Erdem, Selvin, "Göçün Bilimsel Anlatısı: Türkiye 'Akademiya'sının Suriyeli 'Mülteciler' ile İmtihanı", *Boğaziçi Üniversitesi, Avrupa Çalışmaları Merkezi, Öğrenci Forumu (AÇMÖF) Bülteni (CESSF) Bulletin Sayı: 5/Mayıs 2016*, s. 15-29.
- Erdoğan, M. Murat, *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2015.
- Erdoğan, M. Murat, *Türkiye'ye Kitleli Göçlerde Son ve Dev Dalga: Suriyeliler*, Erdoğan, M. M. ve Kaya, A. (der.) *Türkiye'nin Göç Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2015.
- Evink, Eddo, "Patočka ve Derrida: Sorumluluğun Açmazları", Çev. Ekrem Ekici, *Cogito, Derrida Özel Sayısı*, Sayı: 47-48, Yapı Kredi Yay, İstanbul 2006, s. 256-269.
- Gözel, Özkan. "'Öteki Metafiziktir': Levinas'ta Varlık ve Öte/ki", *Tezkire*, Sayı: 38-39, Vadi Yay. Ankara 2005.

• Gültekin, Ahmet Cüneyt, “Bağışlanan Konukseverlik ve Konuksever Bağışlama: Derrida Felsefesinde Etik (Olanaksız) ve Politika (Olanaklı) İlişkisi”, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 2014 Bahar, sayı: 17, s. 13-34.

• Hazan, J. C. “Geçmişten Geleceğe Zorunlu Göç: Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler”, Ihlamur-Öner, S. G. ve Şirin Öner N. A. (der.) *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar, İletişim Yay.* İstanbul 2012, s. 183-197.

• Ihlamur-Öner, S. G. ve Şirin Öner N. A. *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar, İletişim Yay.* İstanbul 2012.

• Işıklı, Şevki, “İlticanın Yapısökümcü Felsefesi: Konuksevermezlik Sorunu”, *Marmara İletişim Dergisi, Mülteciler ve Medya Özel Sayısı –I, Sayı: 24*, 2015, s. 55-75.

• İçduygu, A., Erder, S. ve Gençkaya, Ö. F. (der.) *Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023*, Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2014.

• Kant, Immanuel, “Perpetual Peace: A Philosophical Sketch” Trans. H.B. Nisbet, *Kant: Political Writings*, Ed: Hans Reiss, Cambridge University Press, 1994, s. 93-130; Türkçe Çevirisi: “Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme”, Çev. Y. Abadan, S. Meray, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. Ankara 1960.

• Kaya, Funda Gürsoy, “Hukuk Versus Politika Kısacasında İnsan Hakları”, *Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi*, 14-16 Ekim, Bursa 2010.

• Kirişçi, K. *Misafirliğin Ötesine Geçerken: Türkiye'nin “Suriyeli Mülteciler” Sınavı*, Çev. S. Karaca, Brookings Enstitüsü & Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), Ankara 2014.

• Kirişçi, K. ve Karaca, S. “Hoşgörü ve Çelişkiler: 1989, 1991 ve 2011’de Türkiye’ye Yönelen Kitlesele Mülteci Akınları”, İçinde, Erdoğan, M. M. ve Kaya, A. (der.) *Türkiye'nin Göç Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2015, s. 295-314.

• Körükmez, L. ve Südaş, İ. der. *Göçler Ülkesi: Alkışlar, Göçmenler, Araştırmacılar*, Ayrıntı Yay. İstanbul 2015.

• Levinas, Emmanue, “Fenomenolojiden Etiğe”, Çev. Özkan Gözel, *Sonsuz’a Tanıklık*, Metis Yay. İstanbul 2003.

• Levinas, Emmanuel, “Aşknlık ve Yükseklik”, çev. Hakan Yücefer, Zeynep Direk, *Sonsuza Tanıklık*’ın içinde, haz. Zeynep Direk, Erdem Gökyaran, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

• Levinas, Emmanuel, “Başka’nın İzi”, Çev. Erdem Gökyaran, *Sonsuz’a Tanıklık*, Haz. Zeynep Direk, Erdem Gökyaran, İstanbul, Metis Yay, 2003, s. 129-146,

• Levinas, Emmanuel, “Özgürlük ve Buyruk”, Çev. Hamdi Özyel, *Tezkire*, sayı: 38-39, Vadi Yay. Ankara 2005.

• Levinas, Emmanuel. “Etik ve Sonsuz”, Çev. Özkan Gözel, *Sonsuz’a Tanıklık*. Metis Yay. İstanbul 2003.

• Mannik, L. *Photography, Memory and Refugee Identity: The Voyage Of The Walnut*, 1948, UBC Press, Vancouver 2012.

- McLaughlin, G. *Refugees, Migrants and The Fall of The Berlin Wall*, Greg Philo (Ed.) *Message received*. Routledge, London 1999.
- Müftüoğlu, Ömer, "Vahiy Geleneğinde "Konuk/DaYF" Kökünün Semantik Analizi", *EKEV Akademi Dergisi -Sosyal Bilimler -*, 2004, cilt: VIII, sayı: 18, s. 105-114.
- Naas, Michael. "'Alors, qui êtes-vous?' Jacques Derrida ve Konukseverlik Sorusu", Çev. Elis Simson, *Cogito, Derrida Özel Sayısı* içinde, Sayı: 47-48, İstanbul 2006, s. 236-250.
- Ökten, Kaan Harun, *Immanuel Kant'ın Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme Adlı Eseriyle Ortaya Koyduğu Ebedi Barış Fikri ve Bu Fikrin Uluslararası İlişkiler Düşüncesinde Yarattığı Etki*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001.
- Pandır, Müzeyyen; Efe, İbrahim; Paksoy Alaaddin F. "Türk Basınında Suriyeli Sığınmacı Temsili Üzerine Bir İçerik Analizi", *Marmara İletişim Dergisi, Mülteciler ve Medya Özel Sayısı -I*, Sayı: 24, 2015, s. 1-26.
- Spivak, Gayatri Chakravorty, *Madun Konuşabilir mi?*, Çev. Dilek Hattaoğlu, Gökçen Ertuğrul, Emre Koyuncu, Dipnot Yay. Ankara 2016.
- Stocker, Barry, "Derrida Etiğinde Çelişki, Aşkılık ve Öznellik", Çev. Özge Ejder, *Cogito Dergisi, Derrida Yaşamı Yeniden Düşünürken*, Sayı: 47-48, 2006, s. 334-347.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler" içinde, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 2008, s. 42- 65.
- Teson, Fernando R. "The Kantian Theory of International Law", *Columbia Law Review*, Vol. XCII, 1992.
- Tunç, Serpil, "Konukseverlik: Hukukta ve Hukukun Ötesinde", *Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi*, 14-16 Ekim, Bursa 2010.
- Ulukütük, Mehmet, *Suriyeli Misafirlere Yönelik Sosyal Uyum ve Eğitim Müfredatları Çalışması Raporu*, BEKAM, İstanbul 2015.
- Ulukütük, Mehmet, "Konukseverlik, Birlikte Yaşama ve Felsefi Açılımları", *Göçler ve Ortak Geleceğimiz Sempozyumu*, Akadde, Tire Kitap Yay. İstanbul 2016, s. 105-111.
- Ulukütük, Mehmet, "Martin Buber ve Hans Georg Gadamer'in Felsefelerinde Ben-Sen İlişkilerinin Ahlakî Açılımları", *Birey ve Toplum: Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011, cilt: I, sayı: 1, s. 123-140.
- Van Dijk, T. A. *Racism and The Press*, Routledge, London 1991.
- Yeğenoğlu, Meyda, *Avrupa'da İslam, Göçmenlik ve Konukseverlik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2016.
- Yetişkin, Ebru, "Postkolonyal Kavramlar Üzerine Notlar", *Toplumbilim Dergisi Post-kolonyal Düşünce Özel Sayısı*, 2000, Sayı: 25, s. 15-20.

The Issue of Expressions by the Subjects of Migration: Philosophical Examinations in terms of Hospitality, Philanthropy, and Fairness*

Mehmet ULUKÜTÜK**

Abstract:

It is not possible to explain the phenomenon of immigration, which has long been seen in world history, for a single reason. The view of immigrants, who are the subjects of the migration phenomenon carried out for geographical, cultural, political, and economic reasons, also changes. In this study, immigration is dealt with as a relational subject, and a reference is the problem of immigrants who are regarded as objects. In this context, the forms of objective reality are different from one another in the subjective world. When it comes to immigrants, there is a situation above and beyond geographical, cultural, political, and economic reasons: can an ethical duty be addressed to immigrants? We have tried to consider this question by comparing three basic approaches in the nature of the answer. As a necessity of universal cosmopolitanism, hospitality, and philosophy based on humanitarian thoughts and practices, objective law-based philosophy of thought and religious bases and myths. These approaches will be dealt with in the context of the assumption that the philosophy of the Continental Continent is around the "other" thoughts. You will have the opportunity to have a multi-faceted debate on the meanings of your hospitality, philanthropy, and philanthropy and its contradictions. We hope that the in-depth discussions on the philosophical implications of these concepts and their historical interpretations will contribute to the understanding and interpretation of the "other" issue, which is based on refugees with a more authentic and perhaps more human basis.

Key Words: Immigration, Immigrants, Hospitality, Philanthropy, Hospitality, Other.

* This paper is the English translation of the study titled "Göçün Öznelerinin Anlatım Problemi: Konukseverlik, Hayırseverlik ve Hakseverlik Bağlamında Felsefi Soruşturmalar" published in the 4th issue of *İlahiyat Akademi*. (Mehmet ULUKÜTÜK, "Göçün Öznelerinin Anlatım Problemi: Konukseverlik, Hayırseverlik ve Hakseverlik Bağlamında Felsefi Soruşturmalar", *İlahiyat Akademi*, sayı: 4, 2016, s. 69-98.) The paper in Turkish should be referred to for citations.

** Asst. Prof. Gaziantep University, Faculty of Science and Literature, Department of Philosophy

Göçün Öznelerinin Anlatım Problemi: Konukseverlik, Hayırseverlik ve Hakseverlik Bağlamında Felsefî Soruşturmalar

Özet:

Dünya tarihinde öteden beri sıklıkla görülen göç olgusunu tek bir nedenle açıklamak mümkün görünmemektedir. Coğrafi, kültürel, siyasal ve ekonomik nedenlerle gerçekleşen göç olgusunun özneleri olan göçmenlere bakış da değişmektedir. Bu çalışmada göç ve bir bakıma öznesi bir bakıma ise nesnesi olarak görülen göçmenlerin anlatımında karşılaşılan problemler ortaya konulmuştur. Bu bağlamda nesnel gerçeğin öznel dilde birbirinden farklı kurgulanış biçimleri gözler önüne serilmiştir. Göçmenler söz konusu olduğunda ortaya coğrafi, kültürel, siyasal ve ekonomik nedenlerin üstünde ve ötesinde bir durum çıkmaktadır: Göçmenlere karşı etik bir görevden söz edilebilir mi? Bu soruyu cevap mahiyetinde üç temel yaklaşım biçimini karşılaştırarak ele almayı denedik. Evrensel kozmopolitanizmin bir gereği olarak konukseverlik düşüncesi ve uygulamaları, nesnel hukuk merkezli hakseverlik düşüncesi ve dinî temellere ve motivasyonlara dayalı hayırseverlik düşüncesi. Bu yaklaşımlar çağdaş Kıta Avrupası felsefesinin “öteki” üzerine düşünüşleri etrafında yaptıkları temellendirmeler bağlamında ele alınacaktır. Konukseverliğin, hayırseverliğin ve hakseverliğin anlamı, sınırları çelişkileri üzerine çok yönlü bir tartışma zeminin imkânı aranacaktır. Söz konusu kavramların felsefî içerimleri ve tarihsel pratikteki karşılıkları üzerine yapılacak derinlikli tartışmalar gerek mülteci, gerekse de mülteci üzerinden kurgulanan “öteki” meselesinin daha sahil ve belki de daha insani zeminlerde anlaşılmasına ve yorumlanmasına katkı yapacağını ümit ediyoruz.

Anahtar Kavramlar: Göç, Göçmenler, Konukseverlik, Hayırseverlik, Hakseverlik, Öteki.

Introduction

Although migration is the most natural reality in human history, the fact that migration and its subjects who have been forced to emigrate is a matter of investigation bearing all the historicity and diversity of today's conditions.¹ Today, although the issue of migration is discussed in terms of economy, health, population, housing, food, education, and human rights, it is mainly the extensions and

¹ For detailed analyses on the subject, see: Abadan-Unat, N. *Bitmeyen Göç*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay, İstanbul 2002; Chambers, Iain, *Göç, Kültür ve Kimlik*, Transl. İsmail Türkmen, Mehmet Beşikçi, Ayrıntı Yay. İstanbul 2014; Tekeli, İlhan, “Türkiye'nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler”, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 2008, p. 42- 65; Castles, S. and Miller, J. M. *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2008.

repercussions of the chronic tensions and conflicts between the West and the East. All other problems are the consequences of these tensions and conflicts because the phenomenon we call migration today consists of people on the east side of the world trying to go to the west, and it is not a coincidence that the situation is based on this reality. In the same way, we are talking about the issue of living together - as an isolated area through today - through asylum seekers in Syria and displaced people from all over the world. We talk about the issue of cohabitation by centering people who have been forced to emigrate, especially in geography outside the West.² And the fact that the West is both the reason and the solution of the issue of asylum seekers, refugees, displaced, and vagrant people, is a paradox. However, it is not possible to solve problems with a mindset that causes problems. Our aim in this study is not to insult and discredit the western political system, which we see as the main component of the migration and refugee problem, but rather to understand what the world of western thought is saying and what it wants to say on the issue of migration and refugees, and to open it up for discussion. Moreover, there is a reason why we want to discuss the issue through Europe and the European subjects because the European subject's desire to go and see the culture of the "authentic" Third World natives, when we think that the same group of people are living in European metropolises near them as immigrants, there is a view that we can call a two-way landscape if it wants to. While the distant native is a "treasure" waiting to be discovered, the nearby native refers to a dirty, repulsive, and dangerous area that the European subject wants to stay away from. While the distant native becomes an object of fascination, joy, and excitement, the nearby native can become hazardous in an instant. The voyeuristic desire of the European tourist to see the exotic other in its authentic space becomes more striking when we take into account all the spatial arrangements that make the presence of migrants invisible in European cities.³ Accordingly, for example, while distant Syria is an object of desire for the European subject, Syrians trying to emigrate to Europe and live on the streets of Europe can become an object of disgust and fear.

Given that we have not yet reached full conceptual clarity, I wonder, what does the West think theoretically of asylum seekers or vagrant people in other parts of the world? These debates are not discussed much in academic and intellectual journals. I do not bring this up to indicate what the West thinks theoretically, how well and how perfectly the West thinks, but to better illustrate the gap, crisis and contradiction that the West is experiencing today between theory and practice. For this purpose, I would like to focus on some problems and even problematics encountered in the expression of immigrants who are seen as the object of migration and at the same time its subject in a way. For example, how

² Ulukütük, Mehmet, "Konukseverlik, Birlikte Yaşama ve Felsefi Açılımları", *Göçler ve Ortak Geleceğimiz Sempozyumu*, Akadde, Tire Kitap Yay. İstanbul 2016, p. 105-111.

³ Yeğenoğlu, Meyda, *Avrupa'da İslam, Göçmenlik ve Konukseverlik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2016, p. 36.

do the different forms of objective reality in subjective language reflect when it comes to refugees? Göçmenler söz konusu olduğunda ortaya coğrafi, kültürel, siyasal ve ekonomik nedenlerin üstünde ve ötesinde bir durum çıkmaktadır: Göçmenlere karşı etik bir görevden söz edilebilir mi? Bu soruyu cevap mahiyetinde üç temel yaklaşım biçimini karşılaştırarak ele almayı denedik. Evrensel kozmopolitanizmin bir gereği olarak konukseverlik düşüncesi ve uygulamaları, nesnel hukuk merkezli hakseverlik düşüncesi ve dinî temellere ve motivasyonlara dayalı hayırseverlik düşüncesi. Bu yaklaşımlar çağdaş Kıta Avrupası felsefesinin “öteki” üzerine düşünceleri etrafında yaptıkları temellendirmeler bağlamında ele alınacaktır.

“Representation” Issue in Migration Narratives: How do We Explain Who in What Language?

One of the main defining characteristics of today's world is the mobility of people, who hold citizenship of different nations belonging to different classes, religious and ethnic groups across national boundaries. But this mobility is not always and for every group happening on equal terms. The issue of crossing borders has very different consequences in many cases, depending on a lot of different conditions, such as ethnic or national affiliation of the crossers.⁴ Similarly, the phenomenon itself and its subjects can be subject to different nomenclature based on locations because meaning and reality are built socially. When considered from this perspective, the identities reflected by media representations and the meanings ascribed to these identities are not seen as immutable identities or meanings that represent the truth, but the representations constructed by these representations and shaped according to the era they were born into, that is, the cultural and historical conditions, is regarded as socially constructed entities.⁵ It also offers insight into the ways in which the notion of “we” and “they”, which are part of the process of identity building, is structured, particularly over the identity of Syrian asylum seekers.⁶ However, previous studies have pointed out that the production of the notion of “we” and “they” over asylum seeker representations in the media produces more complex and contrasting meanings than thought.⁷ Several studies mention that the repeated stereotyped representations of asylum seekers appear in the forms below: Representations that describe refugees as “in

⁴ Yeğenoğlu, *Avrupa’da İslam, Göçmenlik ve Konukseverlik*, p. 1.

⁵ Pandır, Müzeyyen; Efe, İbrahim; Paksoy Alaaddin F. “Türk Basınında Suriyeli Sığınmacı Temsili Üzerine Bir İçerik Analizi”, *Marmara İletişim Dergisi, Mülteciler ve Medya Özel Sayısı –I*, Sayı: 24, 2015, p. 3.

⁶ Erdoğan, M. Murat, *Türkiye’deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2015.

⁷ Pandır, Efe, Paksoy, “Türk Basınında Suriyeli Sığınmacı Temsili Üzerine Bir İçerik Analizi”, p. 4.

need" and "victims" of something, representations that are imprisoned⁸ to "pain, grief and despair" and representations that regard asylum seekers as "threats" and "problems" for the target society (as the minorities that have similar representative characteristics) and discuss them in context of "violence" and "crime" ⁹ "2015", "Syrian", "2014", "university", "social", "2013", "refugee", "International", "asylum seeker", "migration", "impact", "2016", "health", "life", "situation" and "public" were among the most frequently used words considering the discourse analyses. It is again here that we see the importance of 2015 and that there is a great deal of space devoted to the study of the issue in the context of social acceptance or rejection (impact, public). In addition, we can see that the relationship between the Syrians in Turkey and the world public opinion with international words, and the human dimensions of the issue are often highlighted in studies with words such as health, life, and situation.¹⁰ From a more general perspective, the thoughts generated on the basis of migration and human relatedness are the building blocks of migration studies. In this context, pairwise themes such as migration and space, migration and culture, migration and nation state, migration and identity, migration and nation have been guiding scientific academic studies.¹¹

⁸ Mannik, L. *Photography, Memory and Refugee Identity: The Voyage of the Walnut, 1948*. UBC Press. Vancouver 2012.

⁹ Pandır, Efe, Paksoy, "Türk Basınında Suriyeli Sığınmacı Temsili Üzerine Bir İçerik Analizi", p. 6. McLaughlin, G. *Refugees, Migrants and The Fall of The Berlin Wall*, Greg Philo (Ed.) *Message received*. Routledge, London 1999; Van Dijk, T. A. *Racism and The Press*, Routledge, London 1991.

¹⁰ Erdem, Selvin, "Göçün Bilimsel Anlatısı: Türkiye 'Akademiya'sının Suriyeli 'Mülteciler' ile İmtihanı", *Boğaziçi Üniversitesi, Avrupa Çalışmaları Merkezi, Öğrenci Forumu (AÇMÖF) Bülteni (CESSF) Bulletin Sayı: 5/Mayıs 2016*, p. 22; Kirişçi, K. ve Karaca, S. "Hoşgörü ve Çelişkiler: 1989, 1991 ve 2011'de Türkiye'ye Yönelen Kitleli Mülteci Akınları", Erdoğan, M. M. and Kaya, A. (comp.) *Türkiye'nin Göç Tarihi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2015, p. 295-314.

¹¹ Erdem, "Göçün Bilimsel Anlatısı", p. 17; Körükmez, L. and Südaş, İ. comp. *Göçler Ülkesi: Alkışlar, Göçmenler, Araştırmacılar*, Ayrıntı Yay. İstanbul 2015.

Figure 1: Posta Gazetesi, May 3, 2014¹²

The concept of subaltern can also be used to make sense of the position of refugees in the social formulation they are involved in, in different spatial areas. *Madun* (subaltern), used by Antonio Gramsci, Ranajit Guha, Dipesh Chakrabarty¹³ and Gayatri C. Spivak¹⁴ with related but divergent contents, is a concept that allows one to consider some of the others, or “others” in the present day, as matters. The concept used to describe people and groups who cannot represent themselves in the functioning mechanisms of society and who are in a ‘different’ situation refers to people and groups living in colonial geographies, women, the poor, immigrants, and those whose voices are not heard in these current mechanisms.¹⁵ Refugees, who are excluded from the functioning areas of society and power, who cannot express and represent themselves, are part of the whole of the two-way discourse as oppressed and victimized people who are both considered a menace and non-citizens by the mechanisms of power. The heterogeneous non-constant state of fragility they are in makes it possible to

¹² Pandır, “Türk Basınında Suriyeli Sığınmacı Temsili Üzerine Bir İçerik Analizi”, p. 16.

¹³ Chakrabarty, Dipesh, *Avrupa’yı Taşralaştırmak Postkolonyal Düşünme ve Tarihsel Farklılık*, Transl. İlker Cörüt, Boğaziçi Yay. İstanbul 2012.

¹⁴ Spivak, Gayatri Chakravorty, *Madun Konuşabilir mi?*, Transl. Dilek Hattaoğlu, Gökçen Ertuğrul, Emre Koyuncu, Dipnot Yay. Ankara 2016.

¹⁵ Yetişkin, Ebru, “Postkolonyal Kavramlar Üzerine Notlar”, *Toplumbilim Dergisi, Postkolonyal Düşünce Özel Sayısı*, 2000, Issue: 25. p. 15-20.

identify refugees as subaltern.¹⁶ As is understood, discussing this topic in context of being subaltern is a matter of realizing that we are working on a shadow of a political and relative situation, rather than merely a case of academic interest.

Beyond being seen as inferior in terms of religious, cultural and ethnic identity, age, gender and class, subalterns-refugees who are considered “not important”, “not worthy of being heard” and “ignored” are also groups who are given different legal rights in source, transit and destination countries. Refugees who belong to their homeland as citizens are subject to legislation as *foreigners* and non-nationals in transit and destination countries.¹⁷ Therefore, it can be said that the public distinction made in the legal framework is the result of political requirements. But can the issue of being subaltern be a matter that can easily be compressed into legal or political conditions and norms? This question requires us to go to a comparative analysis of hospitality, philanthropy and fairness as matters that transcend legal and political contexts.

Hospitality, Fairness, and Philanthropy: Attitudes towards migration and its subjects

The subjects of migration cannot be discussed solely on legal and political conditions, nor can they be discussed independently of them. For this, we need an effort to compare the issue with other relevant concepts. In this sense, for example, the importance of discussing the concept of hospitality¹⁸ both in law and beyond law comes from the fact that today's immigration policies, which are dominant in national and international contexts, do not have positive approaches to welcoming and accepting foreigners. In fact, in theory, as written laws, foreigners enjoy fundamental freedoms such as freedom of movement, the right of respect for private life and the right to personal security. On the other hand, when implemented, it is seen that these freedoms are limited by more serious rules. When we look at the Schengen agreement as an example, it is seen that on the one hand, borders are opened in countries within the European Union, on the other hand, these borders are closed even more against those outside the Union. Similarly, more asylum requests are rejected than in previous years. Moreover, this quest for asylum is being blocked by the Border Police today before it reaches the legal level.

¹⁶ Altıntaş, Safiye, “Davetsiz Misafirler: Türkiye’deki Mültecilerin Maduniyet Görünümleri”, *İdeal Kent*, Issue 14, October 2014, p. 255.

¹⁷ Altıntaş, “Davetsiz Misafirler: Türkiye’deki Mültecilerin Maduniyet Görünümleri”, p. 257.

¹⁸ For a detailed analysis of the subject, see: Direk, Zeynep, “Konukseverliğin Düşüncesi”, *Defter*, Issue: 31, 1997, p. 11-36.

<http://www.radikal.com.tr/dunya/multeciler-dudaklarini-dikti-1478503/>

Therefore, freedom of movement is blocked by obstacles such as the generalization of visa applications, closing borders and extradition agreements.¹⁹ Moreover, these obstructions are accompanied by sophisticated political rhetoric and speculative legal provisions. In addition, the number of refugee camps founded in recent years and the increasing number of deaths occurring while fleeing through borders emerge as additional problems in this regard.²⁰ Hospitality, which has been a fundamental concept throughout history, has included religious, social, moral, and legal meanings. What makes it the subject of philosophy and the philosopher is hidden in its legal and moral definition.²¹ For this reason, hospitality/no hospitality is as much a political analysis as it is textual. In other words, it is an issue that will not fit into political discourse but cannot be considered independent of political conditions. Hospitality has also been a special text for political philosophy and political scientists, especially republican political philosophies leaning on Kant. Based on Kant's thoughts, the European Union experiences the hospitality dilemma when it is constantly forced to maintain its determination to keep refugees outside its borders, inside the outside, inside Turkey, for example.²² This paradoxical situation is a paradox that will allow us to think about Europe through Turkey and Turkey through Europe. In this way, there will be an opportunity to compare the theory of Europe and the practice of Turkey.

¹⁹ Tunç, *ibid.* p. 481.

²⁰ Tunç, Serpil, "Konukseverlik: Hukukta ve Hukukun Ötesinde", p. 481.

²¹ Tunç, *ibid.* p. 481.

²² Işıklı, Şevki, "İlticanın Yapısökümcü Felsefesi: Konuksevermezlik Sorunu", *Marmara İletişim Dergisi, Mülteciler ve Medya Özel Sayısı -I*, Issue: 24, 2015, p. 57.

Kant's *Perpetual Peace* is a work published in Königsberg in 1795, at a time when Prussia was about to settle its dispute with France over the Treaty of Ballet. In this sense, it contains a general and definite hope of peace. In fact, in the perpetual peace project, there is no mention of *utilitarian* advice for *workarounds*, but rather the commandments of the mind for all people and for all situations. It mentions the articles of the categorical forms of the laws.²³ Seeking a permanent solution to the problem of asylum and hospitality, Kant invited state leaders to consider the philosophers' proposals for perpetual peace, while commenting that world citizenship was a quest for an ideal. When he saw war, arms, armies, and politics in the initial conditions of asylum, he proposed not to interfere in the internal affairs of other nations, to provoke citizens against their own states, to disarm, to gradually abolish regular armies, to borrow for arms production, and to erase borders in order to establish friendly neighborhood relations and to ensure perpetual peace.²⁴ In his *Perpetual Peace: A Philosophical Sketch*, Kant calls the term hospitality "not a matter of charity²⁵, but a question of rights."²⁶ The third article, titled "Perpetual Peace", which is often left uninterpreted, is in fact the phenomenon that Kant himself defines with a definitive term, *Weltbürgerrecht*.²⁷ In this context, Kant personally mentions the strangeness of the way the term "hospitality" is expressed and therefore states that "this is not a matter of charity but a question of rights". In other words, hospitality should not be understood as a virtue of friendship or closeness, such as the kindness or generosity that a person can show to people who come to their country or who have become dependent on the benevolent behavior of a person in accordance with nature and circumstances or historical circumstances; Hospitality is a "right" of all people, as long as we see them as potential participants of the world's republic.²⁸ This right is too important to be left to the arbitrariness and relativity of the ethical situation, according to Kant.

Thus, hospitality can be explained by a "sense of benevolence, philanthropy or compassion" that a person will show to people who come to their country from outside or who have become dependent on them due to historical-social

²³ Tunç, *ibid.* p. 482.

²⁴ Kant, Immanuel, *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme*, Transl. Y. Abadan, S. Meray, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. Ankara 1960, 9-15; Işıklı, Şevki, "İlticanın Yapısökümcü Felsefesi: Konuksevermezlik Sorunu", p. 56; Teson, Fernando R. "The Kantian Theory of International Law", *Columbia Law Review*, Vol. XCII, 1992, p. 56.

²⁵ For an analysis of the concept of philanthropy, see: Alam Choudhury, Masudul, "İnsan Potansiyeli, Saadet ve Hayırseverlik: Felsefi-Ekonomik Bir Araştırma", *İslam İktisadını Yeniden Düşünmek*, 2014, p. 181-222; Adıgüzel, Adnan, "İnsanlık Onurunu Koruma ve Kırmada Arasında Hayırseverlik Anlayışı", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, Volume: I, Issue: 1, p. 56-77.

²⁶ Duva, Özlem, "Evrensel Konukseverlik ve Haklara Sahip Olma Hakkı", *Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi*, 14-16 Ekim Bursa. 2010, p. 515.

²⁷ The expression in German text: "Das Weltbürgerrecht soll auf Bedingungen der allgemeinen Hospitalität eingeschränkt sein."

²⁸ Benhabib, Seyla, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, Transl. Berna Akkıyal, İletişim Yay. İstanbul 2016, p. 36-37.

conditions. it will become an existential issue that requires an obligation to people who are considered potential members of the world citizenship.²⁹ The basis of hospitality established without any conditions other than one's own existence and being human are fundamental rights arising from the idea of world citizenship.³⁰ In Kant's words: "Hospitality (*Wirtbarkheit*) means the right of a foreigner who comes to a person's country not to be treated as an enemy. A native of a country may not accept the foreigner into his country unless it leads to the extinction of the foreigner; however, it is also possible that the foreigner will not approach him in a hostile manner as long as he acquires his place peacefully. In this case, the right to be a permanent visitor (*Gastrecht*) is not the right that the foreigner person can claim. A special *usefulness* agreement may be required to grant a foreigner the right to naturalization in a certain time segment. This is only a temporary residence, the common right that all people have. Humans possess this right through their shared ownership of the Earth's surface, where they eventually accept the existence of others because they cannot be propagated forever".³¹ According to Kant, who sees the world as the basis for cosmopolitan citizenship, temporary residence in a place other than his country should always be seen as a right for all. But perhaps these expressions that will be pleasing to your ears when you first hear them should be subjected to *deconstruction*, according to the French scholar Derrida.

These statements of Kant represent a moment when he separates the right to permanent residence from the temporary one, and not only defines the right to permanent hospitality as a moral obligation but also presents it as a "usefulness agreement" that shall freely be built by the citizens themselves.³² In this way, hospitality is defined in a concrete way together with Kant's ideas and incorporated as a right that grants privileges to foreigners. In addition, the right to hospitality also provides the right to a temporary residence that cannot be denied. Kant's inclusion of the right to hospitality as a right, rather than defining it as a moral obligation, provides a *legal* basis for the elimination of inhumane treatment of people, victims of war and the stateless, which we can define as unwarranted. Here, the right to hospitality places an obligation on states that accept any foreigner to grant the right of residence to that foreigner, as well as to guarantee this obligation for cosmopolitan purposes based on the republic. In fact, it should be noted that as an extension of the human demand for freedom, Kant seeks to ensure the right to seek unification, which serves to gradually evolve humanity towards a cosmopolitan society, through fiction based on the common ownership of the world.³³ The only condition for evolving into a cosmopolitan society is objective law, not subjective morality.

²⁹ Duva, Özlem, "Evrensel Konukseverlik ve Haklara Sahip Olma Hakkı", p. 515.

³⁰ Duva, *ibid.* p. 515.

³¹ Kant, *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme*, p. 9-15.

³² Duva, *ibid.* p. 515.

³³ Duva, *ibid.* p. 515.

The formulation of the question of hospitality in an ethical and political context is made by two philosophers – Kant and Levinas – who Derrida specifically addresses by entering into their sphere of influence and showing the limitedness and limitlessness from within. The basis of the attribution of conditional hospitality to Kant in the first place is the third definite article on the 'towards the perpetual peace' in Kant's *Perpetual Peace*.³⁴ This article seeks to outline an international law, namely the law of citizens of the world, as stated above. "Cosmopolitan law should be restricted to the conditions of universal hospitality."³⁵ Here international law is restricted to the right to hospitality and hospitality is laid down in relation to a law-regulated obligation, in relation with a law and a duty. In the Kantian sense, hospitality means the right of a stranger not to be treated as an enemy upon his arrival in another's territory. In this context, the guest is positioned as an anti-foreigner who is treated as an enemy, or an outsider who is treated as a friend or ally. Therefore, in the understanding of hospitality in question, according to Derrida, the hospitality-hostility or friend-enemy pair manifests itself.³⁶ Kant's idea of cosmopolitanism limits universal hospitality to the legal and political dimension on the basis of the regulation of the relationship between citizen and state.³⁷ The said right to hospitality was laid down through limitations and restrictions. Rather, because the cosmopolitan law presented as a condition of perpetual peace between people is restricted through hospitality laid down as a right (boundary), hospitality itself presents itself as a limitation.³⁸ In this case, a legal-political field independent of the conditions of hospitality, which have limitations and restrictions at all times, cannot be considered. According to Derrida, this strictly limiting condition (which is nothing more than the establishment of boundaries as a border, nation, state, people or political space) dictates Kant's definition of hospitality. "Hospitality, in the Kantian sense, always refers to the public nature of public space as a legal matter; it is bound by the law and the state police and controlled by them."³⁹ According to Derrida, hospitality should be left to the possibility of subjective and free morality, not to the law's objective norms that nullify morality.

³⁴ Kant, *ibid.* p. 9-15; 3. For an explanation of the article, see: Ökten, Kaan Harun, *Immanuel Kant'ın Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme Adlı Eseriyle Ortaya Koyduğu Ebedi Barış Fikri ve Bu Fikrin Uluslararası İlişkiler Düşüncesinde Yarattığı Etik*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Unpublished Ph.D. Dissertation, İstanbul 2001, p. 117-126.

³⁵ Kant, *ibid.* p. 9-15.

³⁶ Gültekin, Ahmet Cüneyt, "Bağışlanan Konukseverlik ve Konuksever Bağışlama: Derrida Felsefesinde Etik (Olanaksız) ve Politika (Olanaklı) İlişkisi", *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 2014 Spring, Issue: 17, p. 16; Derrida, Jacques, *Bağışlama ve Kozmopolitizm*, Transl. Ali Utku, Mukadder Erkan, İstanbul, Birey Yay, 2005, p. 34.

³⁷ Hent de Vries, "Derrida and Ethics: Hospitable Thought", in *Jacques Derrida and the Humanities, A Critical Reader*, edited by Tom Cohen, Cambridge University Press, 2001, p. 182.

³⁸ Çotuksöken, Betül, "Kant'ta Barış Kavramı", *Barışın Felsefesi 200. Ölümlük Yılında Kant*, Ed. İonna Kuçuradi), Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2006, p. 56.

³⁹ Derrida, *Bağışlama ve Kozmopolitizm*, p. 34.

However, there is another problem in Kant's hospitality, other than the related Derridian thought. Do Kant's statements already apply to people whose borders and legal status are certain, or to people whose country's borders and legal status are uncertain? It is at this point that we should look at the statements of opposition that Seyla Benhabib lodged in Kant. Benhabib is the first to show in Kant's thinking that conditions of hospitality do not apply to asylum seekers and people who wish to reside⁴⁰ because, according to Benhabib, the question of whether "asylum and refuge rights are based on our mutual humanity in one way or another in the sense that they are *mutual moral obligations*" leads to another point. Or, to ask the following question: Are these rules the legally *enforceable norms* of behavior that individuals and groups hold on to each other and in particular compel the sovereign nation state to abide by? Kant's comment does not offer clear answers, according to Benhabib. "The right to hospitality requires a moral demand, with potential legal consequences, in which the obligations of states accepting a foreigner to grant temporary residence to are secured by the cosmopolitan order based on the republican understanding. Such an order does not have a top executive law governing it. In this sense, the obligation to provide hospitality to foreigners cannot be applied; it remains the obligation that the political ruler takes upon himself or herself. The right to hospitality presents all the dilemmas of the republic-based cosmopolitan order in a minimal and concise way: How to create so-called legally binding obligations through voluntary commitments and in the absence of a very powerful sovereign power with the right to infinite enforcement?"⁴¹ It is clear here, too, that hospitality should rise upon our mutual humanity, not the sovereign power, and turn into mutual moral obligations, rather than a necessity of fairness.

Kant specifically rules out the right to acquire land, saying that the right to visit is the only right that foreigners can assert in a state that is not theirs. In contrast, according to Benhabib, Kant raised the cosmopolitan law because of the idea of progress, which was the child of the age of Enlightenment. So the right to hospitality is neither human love nor unconditional hospitality.⁴² Benhabib also states that "even if the refuge of political equality is extended in a way that protects *some*, it can never be extended to accommodate *all*", explaining the situation.⁴³ One consequence is that the debate over the rights of non-citizens is leading to a stalemate in which the current solution is already part of the problem. Accordingly, the challenges of the cosmopolitan norms that are pointed out by human rights, which reaches beyond civil rights and expands up to every individual as a moral being, in terms of authority and cohesiveness, as Arendt's analysis states, have proven that the others' right to have rights are not

⁴⁰ Benhabib, Seyla, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, Transl. Berna Akkıyal. İletişim Yay, İstanbul 2006, p. 46.

⁴¹ Benhabib, *Ötekilerin Hakları*, p. 39.

⁴² Tunç, "Konukseverlik: Hukukta ve Hukukun Ötesinde", p. 486.

⁴³ Benhabib, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, p. 76.

safeguarded by a law that is superior to a nation's positive law -that can manipulate the will of sovereign nations-. Another obstacle to *the right of others to have rights* and the relevant cosmopolitan norms to gain positive legal status is that national sovereignty, which is the basis of democratic legitimacy, necessarily requires boundaries.⁴⁴ As opposed to the universalist moral perspective of human rights, in Benhabib's words, "political subjects –cities, regions, states-, need to create limited communities within which they can build responsibility, participation and thinking mechanisms."⁴⁵

Arendt points out that the people to whom the concept of human rights applies are first separated from their homelands and second those who have lost the protection of a political administration. The difficult situation of stateless refugees, who carry no political status except that they are innocent people, is not because they "lack the right to live, to be free and to seek happiness, or the right to be equal before the law and to freedom of thought". On the contrary, these people are already disenfranchised precisely because they have lost their homeland, the protection of political rule, and therefore their political status. In other words, the reason these people, who are no longer members of any community, are in bad conditions is not because they are "not equal to the law, but because there is no law for them."⁴⁶ To the extent that they are deprived of their civic rights, they are also excluded from the law. These people do not owe their existence to rights in the states they seek refuge in, but to the mercy of the people they are strangers to because there is no law that obliges any nation to feed these people. Therefore, for Arendt, the idea of human rights, separated from civic rights, may apply to people who have been stripped of their right to be citizens, to belong to a place, and to be a member of a political community.⁴⁷ The paradox emerges exactly at this point: The one who is a symbol of human rights in his own person, the refugee, actually refers to a deep-rooted crisis in the concept itself because a vagrant refugee is a human being who has no qualifications other than to be a human being and who has no laws for himself, that is, who is out of legal space. *What is called Human Rights is the right of those who have no rights at all.*⁴⁸ Giorgio Agamben describes Arendt's statements as follows: "Arendt draws from the paradox of linking the fate of human rights and the fate of the nation-state: "in fact, the person, who should have embodied human rights in the most typical way –the refugee-, instead points to the radical crisis of the concept [of human rights]. (...) In the nation-state system, the so-called sacred and irrepressible rights of people are left unprotected

⁴⁴ Soysal, Özgür, "Evrenselcilik-Tikelcilik Gerilimi Işığında Ötekinin Kaderi", *Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi*, 14-16 October, Bursa 2010, p. 499.

⁴⁵ Benhabib, *ibid.* p. 169.

⁴⁶ Kaya, Funda Gürsoy, "Hukuk Versus Politika Kısacasında İnsan Hakları", *Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi*, 14-16 October, Bursa 2010, p. 420.

⁴⁷ Arendt, Hannah, *Totalitarizmin Kaynakları: Emperyalizm*, Transl. B. S. Şener, İletişim Yay. İstanbul 1998, p. 299-303.

⁴⁸ Kaya, Funda Gürsoy, "Hukuk Versus Politika Kısacasında İnsan Hakları", p. 420.

and lose their reality as soon as they are removed from the form of rights belonging to a citizen of a state.”⁴⁹ Therefore, it is once again understood why human rights are the right of those who do not fall under this coverage, and not public citizens. Accordingly, if refugees (and their numbers have been continuing to increase in our century, being at a point of forming an important part of humanity today) emerge as an obtrusive element for modern nation-state system, the reason is: Refugees, breaking up the ties between human and citizen and birth and nationality, put the original set-up of the modern sovereignty into crisis. By revealing the difference between birth and nation, refugees reveal the hidden self-determination of the political sphere, that is, the bare life. In this sense, the refugee is, as Arendt says, a “person of rights” in reality, that is, the first and real person whose rights have been embodied outside of the civilization set-up that has always covered up rights. But that is precisely why it is so difficult to identify refugees politically.”⁵⁰ “The concept of refugee (and the figure of life that is represented by this concept) must be separated in a precise manner from the concept of human rights, and the idea of Arendt, which puts forward that the fates of human rights and the nation-state are linked to each other to the extent that any crisis or collapse in one will definitely mean the end of the other, should be carefully analyzed. Refugees should be perceived the way they are: [Refugee] is nothing less than a boundary concept that radically draws the basic categories of nation-states, from birth-nation to human-citizen relations, to an area of suspicion and thus opens the way to presenting new categories (which has been realized later than expected) to a politics that does not consider the naked life (both in structures of state and human rights) separate and exceptional.”⁵¹ These statements also give us a clue as to how consistent the attitude towards refugees or displaced people is.

The discussion about the “other” through refugees/migrants leads us to another question: What is the philosophical possibility of talking about the “other” on a human and moral basis but not political or legal? The discussions around this problematic take us to the deep analysis of Martin Buber, Immanuel Levinas and Hans-Georg Gadamer between “I-it” and “I-you.” In these analyses, I propose to read the “he” in “I-it” as a reflection of political discourse against refugee migrants, and “you” in “I-you” as an ethical reflection. Buber lays out two styles of existence among humans: *I-You* and *I-It*. In the *I-It* style, the person is understood as an object, in which case man is formed from matter and is an object among other objects, that is, an object consisting of its external appearance, its physical attributes. Being made a physical body as a tool of use and experience by being detached from its original reality exists only as a body in space and time, not with its essence and spirit. It is like a tree that never goes beyond being an object as time, space, species and situation. In making sense of man as an object, the person

⁴⁹ Agamben, Giorgio, *Kutsal İnsan, Transl.* İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay. İstanbul 2013, p. 152-153.

⁵⁰ Agamben, *Kutsal İnsan*, p. 158.

⁵¹ Agamben, *Kutsal İnsan*, p. 161.

or entity opposite I is thought of as something and an object. In any case, there is an *I-It* relationship when it comes to taking an objective, legal and just attitude towards a person and thinking of him as a part of the world. The *I-It* relationship is not a real relationship. Because this relationship is not a mutual relationship between I and Him. Again, this relationship is purely *instrumental*, not *purposeful*. When another person is an *it/object* to me, this means I am completely alone.⁵² The monadological character of the I-It relationship imposes a monologue-style communication on individuals that disables the phenomenon of dialogue⁵³ because the other person is not seen as a concrete and living person, but as an object that has not yet become a legal entity.

Levinas rejects Ben's conception of morality based on pure subjectivism. According to him, such morality was carried out with objective obligations. In Buber, one of the two forms of relationship, the *I-You* relationship, the other is a real asset to me. This relationship leads to true existence of I to You. It is the meeting of existence established between I and the other/refugee/migrant. The other is not an object to me. It is another whole being and I am in an existential relationship with it. One of the parties in this relationship is not the master (host), the other is not the slave/refugee/migrant. The other/refugee/migrant is an *I like me*, I recognize its own self and the other in the reality of existence. In the *I-It* relationship, the other is not a real being, but an object only. There is not a relationship but domination between I and It. The other is not the same entity as I. There is no existential meeting between them. The other/refugee/migrant is an object of observation, experience, use and assistance or grace for I. I am the owner, builder, architect, master of everything. "The man who watches on the surface of objects experiences them. It also acquires knowledge about the structure of objects through experience. It gets an experience by experiencing things relevant to them. But it is not just experiences that explain the world to man. The knowledge given by experience relates to a world formed of He/She and It. The experienced world belongs to the word pair I-It. *I-You* word pair builds the world of relationship."⁵⁴ Needless to say, this world is a world where morality is autonomous.

You's encounter with *I* is *You's blessing*, not *I's quest*. You open yourself up to me without anything being done by me. Calling him *You* is my act of existence. By its grace, I would be directly involved. I owe the meltdown in the whole existence to *You*, and it will not happen without *I*, of course. "The original word pair of *I-You* can only be possible to mention only with the whole being because of my relationship with *You*, I will be *I*. I say *You* to be *I*." Though being in a relationship with humans, I can't experience *You*. Experience takes you away from me. Even if *You* don't hear it in this self-experience, *You* are more in the relationship with it.

⁵² Buber, Martin, *I and Thou*, Charles Scribner's Sons, New York, 1958, p. 3-13.

⁵³ Ulukütük, Mehmet, "Martin Buber ve Hans Georg Gadamer'in Felsefelerinde Ben-Sen İlişkilerinin Ahlakî Açılımları", *Birey ve Toplum: Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011, Volume: I, Issue: 1, p. 138.

⁵⁴ Buber, *I and Thou*, p. 5-6.

This is the cradle of real life, where the trick can't penetrate. This is where the creative power of man emerges, shapes the thing, gives meaning. "I can neither experience nor explain the form I face, but I can make it existential. But in the glittering glory of witnessing, I see more clearly than the clarity of the world of experience. I see neither an object among objects, nor the crop of my fantasies as a dream; only as one that exists. I relate to it in the sanctity of the original word. There is no You in experience." There is nothing experienced as an object in You if it is not You but It in experience. "So, what is experienced in You? –Nothing because we can't experience it. - Then what do we know about You? –Completely everything because we don't know anything about it other than everything."⁵⁵ The meaning given to the other depends on what reality it builds itself on.⁵⁶ Self-identification brings about the interpretation of the Other in the same direction. Relationships established by adhering to what is revealed in the reality of creation can construct meaning in the reality of existence for the object and others, while defining oneself from body, consciousness and interpersonal relationships shapes the position of the other in line with this definition.⁵⁷

The relationship between *I and You* is reciprocal, and in Buber, You affect I the way I affect it. Love is blind unless it sees the whole being. The person who sees the whole being and is forced to reject it is not dominated by hatred. The authority to say You belongs to the person. Every You can become an object, or It. Buber acknowledges that the objectivity of the "Other" is a construction of the self that takes place in the loss of the reality of existence: "The possibility that every You in our world is one It is the supreme melancholy of our destiny." So maybe every landlord may be a refugee one day. Or that those who host today were once refugees. Even though you are not an object and are not made up of objects, when mediators interfere with your relationship with I, it becomes an object among objects, losing its true qualities. I can make the object You just like it can make You an object.⁵⁸ Why not the I-It relationship but the I-You relationship? It's due to morality being a phenomenon that gains meaning with the other and differs in our perception of the other. Modern thought has designed moral behavior in the form of I-It, eliminated the dialogic relationship between humans, so to speak, abstracted the relationship between man and man from its human characteristics. This approach envisioned an objectivist, domination-based communication that created absolute distinctions among beings. Buber criticized this approach with the *I-You* relationship he conceptualized, and set a new alternative. Gadamer also found the hermeneutic tradition in accordance with the character of the platonic dialogues he had taken up in the activities of understanding and interpreting the relationship of *I-You* and used it in his own philosophical hermeneutics. Both

⁵⁵Buber, *I and Thou*, p. 9-11.

⁵⁶ Gözel, Özkan. "'Öteki Metafiziktir': Levinas'ta Varlık ve Öte/ki", *Tezkire*, Issue: 38-39, Vadi Yay. Ankara 2005, p. 56-70.

⁵⁷ Ulukütük, "Buber ve Gadamer'in Felsefelerinde Ben-Sen İlişkilerinin Ahlakî Açılımları", p. 137.

⁵⁸ Ulukütük, *ibid.* p. 138.

Buber's and Gadamer's philosophical attitudes can provide important moral implications in approaching the other. These approaches have also transformed morality beyond poor rules into a conversation based on dialogue with the other. Perhaps in the human-to-human relationship, which has reached the climax of alienation in the modern period, such approaches and conceptualizations that consider morality as a dialogue and sincerity are sorely needed.⁵⁹ The Levinasian ethic, in which difference and inexhaustibility are highlighted, is fed by a challenge to the rational conception project, in which the Western philosophical tradition ignores rebellion (infinity) and reduces it to ontology through the categories of sameness, wholeness and immanence. Accordingly, for Levinas, 'ethics' is positioned as a 'first philosophy' based on all philosophy itself, while 'someone else', which is unknowable and unconditionally welcomed (accepted), presents itself as an aporetic possibility of hospitality. "Can the Same *host* the Other by questioning itself without turning it into a theme (i.e. being)?"⁶⁰ In this respect, the transcendence of the ethical relationship with *the other* in Levinas philosophy is important in terms of the possibility of hospitality in its unconditionality and infinity. A relationship with *the other* is a relationship in which *the other* remains absolute despite the relationship and withdraws itself even as it enters the relationship. In this context, Levinas confronts the violent totality of the Western philosophical tradition as a philosophy of identity with the idea of eternity and emphasizes that it is impossible to get rid of the immanence of the *Same* (the identity of the host to itself) based on the idea of being. It is possible to get rid of the totalitarianism of the *Same* and the closure of the boundaries of home (identity) to the other in the context of hospitality by recognizing the irreducible originality (distinction) of the other that we cannot access through reciprocity or symmetry, that is, in some sense, within the circles of conditionality. This irreducibility refers to the eternity that appears in the *other's* face⁶¹ as the impossibility of escaping responsibility.⁶² For this reason, 'relationship with God' is only possible in relation

⁵⁹ Ulukütük, *ibid.* p. 138.

⁶⁰ Levinas, Emmanuel "Aşkınlık ve Yükseklik", Transl. Hakan Yücefer, Zeynep Direk, in *Sonsuz'a Tanıklık*, Ed. Zeynep Direk, Erdem Gökyaran, Metis Yay, İstanbul 2003, p. 126.

⁶¹For Levinas, the Face is primordial to every principle, thought and understanding, that meaning itself is the meaning of all meanings. It shows itself in hospitality, greeting, friendship, love, responsibility, and fulfillment. But the Face is always the face of deprivation, misery, vulnerability and fragility in its invisible singularity. It needs attention, answers, and concern for itself. It opens up the most radical experience of life to man and grows to never close again. In the face of this growing existence, the subject is subject to eternal responsibility, and in the face of another, it begins to sleep in the bosom of the most passive passivity. Even this dependency situation is often accompanied by a torment, anguish and injury. It should be able to lift this weight of own existence and, for someone else, it should never stand back from being in charge. It's the only thing of vital importance. Volkan Çelebi, "Giriş", *Mono Kusursuz Labirent*, Levinas Özel Sayısı, Ed. Volkan Çelebi, Sonbahar, 2010, Issue: 8-9, İstanbul 2010, p. 14; Levinas, "Başka'nın İzi", Transl. Erdem Gökyaran, *Sonsuz'a Tanıklık*, Ed. Zeynep Direk, Erdem Gökyaran, İstanbul, Metis Yay, 2003, p. 129-146.

⁶² Levinas, "Aşkınlık ve Yükseklik", p. 120; See also: Levinas, "Fenomenolojiden Etîğe", Transl. Özkan Gözel, *Sonsuz'a Tanıklık*, Metis Yay. İstanbul 2003; Levinas, "Başka'nın İzi", p. 129-146; Levinas, "Özgürlük ve Buyruk", Transl. Hamdi Özyel, *Tezkire*, Issue: 38-39, Vadi Yay. Ankara 2005; Levinas,

to the other's face; apart from that, talking about the existence of God is to overlook the meaning of 'religion's religiosity'. In this sense, it is wrong to think of 'religion' as just a relationship between 'God and me'.⁶³ In a more radical sense, the mark of God is hidden in the other's face. If you want to follow in the footsteps of God, have the courage to look at the faces of those who are not part of you. If you have the courage to look them in the eye and speak, then you can be considered in the footsteps of God. It is not possible to speak of the ethical-moral existence of a man who is good to only his own citizens and religious people. Morality is exactly the kind of thing that can be attributed to people who aren't ours, Levinas says.

Derrida's aforementioned idea of unconditional hospitality takes its roots from Levinas' idea of hospitality ethics. Therefore, it would be appropriate to mention here, though briefly, Levinas' hospitality ethics by comparing him to Kant's ethics. First of all, although the hospitality law mentioned by Kant is eventually bound to a moral law in his opinion, the hospitality ethics cannot be attributed to Kant's thoughts. What radicalizes Levinas here, anyway, is that he puts the concept of hospitality at the core of his sense of morality.⁶⁴ This hospitality ethic is not, as in Kant, a sense of morality based on reason that remains within the boundaries of the subject⁶⁵ because an objective basis in a purely rational sense of ethics does not lead us to the I-You relationship. Levinas' ethics is first distinguished from Kant's ethics first in terms of its source. There is no longer a law and universality that comes from reason. In Levinas, this universality comes from someone else, not from an abstract principle (Kant's categorical commandment).⁶⁶ He thinks morality is encountering the face of someone else. There is no more submission to an abstract law here. Morality wakes up in someone else's face. Levinas tells us about the shock of encountering someone else's face. This shock is the awakening of morality. So, while Kant speaks of a universal and abstract moral law, Levinas speaks of morality that awakens from being welcomed, embraced by someone else. It takes this moral principle from an external source, rather than an internal one.⁶⁷ So in Levinas, morality is the answer in encountering this face. Nothing can be moral by will. The subject discovers its morality not through reason but through someone else. Likewise, while Kant's subject is autonomous and finite, he does not bow to any outsider, man, or God, Levinas does not share praise for that subject's autonomy. In other words, instead of an ethic suggesting Kant's autonomy of the mind, a heteronomous ethic is

"Etik ve Sonsuz", Transl. Özkan Gözel, *Sonsuz'a Tanıklık*, Metis Yay. İstanbul 2003; Levinas, Emmanuel, "Aşkınlık ve Yükseklik", Transl. Hakan Yücefer, Zeynep Direk, *Sonsuz'a Tanıklık*'in içinde, Ed. Zeynep Direk, Erdem Gökyaran, Metis Yay, İstanbul, 2003.

⁶³ Direk, Zeynep, *Başkılık Deneyimi: Kıta Avrupası Felsefesi Üzerine Denemeler*, Yapı Kredi Yay, İstanbul 2005, p. 204-205.

⁶⁴ Tunç, "Konukseverlik: Hukukta ve Hukukun Ötesinde", p. 487.

⁶⁵ Tunç, *ibid.* p. 487.

⁶⁶ Tunç, *ibid.* p. 487.

⁶⁷ Tunç, *ibid.* p. 487.

mentioned because the starting point of ethics is now someone else. Ethics and philosophy also pass through the acceptance of someone else with hospitality.⁶⁸ This hospitality is based not on the power of the law, but on the other's ethical reflection.

It is now time for us to return to Derrida after the point Levinas' ethic-priority philosophy has brought us to. Derrida approaches the problem with basic postulates: a) "We are not interested in humanity, but in rights"; b) "the right to world citizenship should be restricted to general hospitality."⁶⁹ While Derrida addresses the workings of hospitality on thought, in this way, on the ethical and political sphere, he first gives an introduction by saying, "We don't know what hospitality is yet."⁷⁰ This approach, which can be interpreted as a form of Derrida's thinking, is a way of showing the predicaments of the threshold, namely the limitations (conditions) and the limitlessness (unconditionality) of the threshold by standing at the threshold.⁷¹ The philosopher emphasizes the inherent contradiction in hospitality over many possible meanings of this expression, and the aporetic structure –perhaps more accurate to say structurelessness– that suggests the condition of impossibility as the condition of its possibility. This explanation is made using a vocabulary of 'invite', 'host', 'threshold', and 'hosting' in his own house while being the 'master', which are all in relation to hospitality.⁷² "Hospitality is, of course, a right, a duty, and an obligation. It is a law and the perception that sees the other as a friend. However, its condition is that the *host*, or *Wirt*, or the one who accepts or gives the right to refuge remain as the owner of the house, maintain his authority there, and thus assumes the sojourn law, or *oikonomia*, is the law of his lands (house, hotel, hospital, country, family, city, nation, language), and assume the hospitality as the principle of equivalence that marks out his space and protects his authority and the authority's legitimacy upon it, keeps this space as the area of protection and thus restricts the granted rights, while accepting this restriction, which is being limited to *being yourself in your home*, as the condition for this grant and hospitality".⁷³ Derrida's political recitation of the Aporia of hospitality/ no hospitality, in which he "tries to create art spaces that will make room for the other,"⁷⁴ turns into a follow-up to the question of "how we treat migrants and refugees."⁷⁵ According to the study, "we don't even know what

⁶⁸ Tunç, *ibid.* p. 487.

⁶⁹ Derrida, Jacques, "Konuksev(-er-/mez-)lik (Hostipitalité)", Transl. Ferda Keskin, Önay Sözer, *Pera Peras Poros: Jack Derrida ile Birlikte Disiplinlerarası Çalışma'nın içinde*, İstanbul, Yapı Kredi Yay, 1999, p. 3.

⁷⁰ Derrida, "Konuksev(-er-/mez-)lik (Hostipitalité)", p. 51.

⁷¹ See: Evink, Eddo, "Patočka ve Derrida: Sorumluluğun Açmazları", Transl. Ekrem Ekici, *Cogito, Derrida Özel Sayısı*, Issue: 47-48, Yapı Kredi Yay, İstanbul 2006, p. 256-269.

⁷² Derrida, *ibid.* p. 51.

⁷³ Derrida, *ibid.* p. 48.

⁷⁴ Çoban, F. "Bir giriş: Derrida'nın Hayaletlerinden Marks'ın Hayaletlerine", *SDÜ, Sosyal Bilimler Dergisi*, Issue: 35, 2005, p. 156.

⁷⁵ Stocker, Barry, "Derrida Etiğinde Çelişki, Aşkınlık ve Öznellik", Transl. Özge Ejder, *Cogito Dergisi, Derrida Yaşamı Yeniden Düşünürken*, Issue: 47-48, 2006, p. 334- 347; Derrida, Jacques, "Şiddet ve

hospitality is.”⁷⁶ In Işıklı’s sound conclusion, it is thought that Derrida uttered this word involuntarily for the modern Western Civilization. The conditions of hospitality in Eastern societies, which are known for their hospitality, for example in Turkey, do not seem to be sufficiently focused on how the Aporia of Turkish hospitality/no hospitality is knotted/resolved. For example, regarding a language and society, which has been hosting 2 million 800 thousand refugees since 2011, the situations such as the protection from the extreme ends of both physical and metaphysical violence and exclusion of refugees, to be granted the necessary rights during this three-day residency, and the demands to be able to roam inside the house which should be handled with tolerance have not yet been sufficiently resolved.⁷⁷ For example, there has always been a question that makes the stranger on the threshold feel welcoming, perhaps the beginning of an invitation: “Who are you?” In Turkish, the question for the person outside the door, but demanding to enter, is “who is it?” The question, “who is it?”, addressed to the one outside does not contain any I-you contradiction; it is addressed to the third person, other than I and you. An unrelated third-party attempt to contact or communicate with us. He is not yet friend or foe. “Friends are obvious, enemies are obvious” in Turkish sayings. The question “who are you?” as asked by Derrida has already positioned the one on the doorstep as the opposite and the other before absolving the distinction between in and out, between I and you. The questioner seems to be asking only for the identity; but when he encounters an unrecognized stranger, he also reports that he owns “now and here”. The questioner stops “now-here ” and declares that he is the one who has the right to ask questions there. Asked about the stranger outside the door, the questioner says: “Now-here, beyond the border where you stand, sovereignty belongs to me.” The questioner has the right to ask: “Well, who are you?” The possibility of asking the question finds expression in “well.” Prior to this, the foreigner had already made a request for a permit, in an attempt to communicate and to initiate the process of identifying himself as a guest. So, it was possible to start by saying, “well.” Derrida can say, “well, who are you?”, so that his presence in his home, which is a result of an old opportunity, is actually engaged in the process of actualization.⁷⁸ These analyses and determinations of Işıklı also provide the opportunity to understand what Derrida's hospitality/no hospitality idea means in our world. This opportunity also offers important clues on how to make sense of theological, ethical, and political approaches to the foreign/other/guest/visitor/asylum seeker/refugee in our own language and world.

Metafizik”, Transl. Zeynep Direk, *Cogito, Derrida Özel Sayısı*, Issue: 47-48, İstanbul, Yapı Kredi Yay, 2006, p. 62- 160.

⁷⁶ Derrida, “Konuksev(-er-/mez-)lik (Hostipitalité)”, p. 51.

⁷⁷ Işıklı, “İlticanın Yapısökümcü Felsefesi: Konuksevermezlik Sorunu”, p. 61.

⁷⁸ Işıklı, *ibid.* p. 62.

Ethical and Political Approaches to the Foreign/Other/Guest/Visitor/Asylum Seeker/Refugee: But Which One of These?

Before us stands another, the other, it/you, who is not of us. We need to make a decision here. What will be our attitude towards it who is not one of us, to another, to the other, to you? We must decide at this point. However, let us state beforehand that deciding what cannot be decided here can only be resolved by assuming a purely personal state of being the perpetrator at the time of the incident.⁷⁹ "Should we open the door to refugees or leave them out? In the event of an incident between the asylum seeker and the host, a mutual decision will be made; with the only decision we can get rid of this moment of indecision. The free choice that will collapse the probability amplitude here applies to someone stuck between dilemmas and multiple *aporia*. This perpetrator is the choice of someone who *can make a choice* in a situation where, as we say in our language, the boundaries are not clear. The power of appeal in the eloquent mind is not enough to overcome the dilemma caused by the absolute distinction between "I and the other" written in Derrida's words; but if it is found in the *indiscriminate* space between right and wrong, the indecision breaks in a snap; the amplitude of probability collapses into the singular state. According to Derrida, no matter how this negotiation is concluded, the whole rules cannot be drawn from an individual negotiation. However, as in psychoanalytic treatment, the cultural codes that drive the negotiation are resolved by themselves as soon as they are realized: this is achieved by a preference in favor of hospitality or inhospitableness from the *aporia* of the hospitality/no hospitality. In addition, locality relates to this solution in any case."⁸⁰ That is, the differences and specificity of our historical subjectivity... In this self-righteousness, we stand on the brink of steep hill at a point between opening our door to the refugee or not. "Accepting a refugee as a foreigner or not creates a state of antinomy and tension between two equally bossy laws: A tension that does not contain any contradiction. The tension carries hospitality at one pole and inhospitableness at the other pole. As Naas states, "The only guest worthy of being a guest is the uninvited guest".⁸¹ So unpredictable, unplanned, unable to be turned into an object of political calculations. "Refugees arise from the system of thought between hospitality and hosting in a non-antagonistic manner, even though it is about the intruder that stirs the tension. On the one hand there is an actual event such as war or exile and a real request for asylum, on the other hand there are cultural codes and political regulations of the conditions of hospitality and asylum. For Derrida, "hospitality is the basis of culture."⁸² If the cultural way of thinking did not contain a conditional conditionality in itself, there would be no question of being in favor of refugees or not. The origin of the idiosyncrasies in this phrase,

⁷⁹ Işıklı, *ibid.* p. 67.

⁸⁰ Işıklı, *ibid.* p. 67.

⁸¹ Naas, Michael. "'Alors, qui êtes-vous?' Jacques Derrida ve Konukseverlik Sorusu", Transl. Elis Simson, *Cogito, Derrida Özel Sayısı* içinde, Issue: 47-48, İstanbul 2006, p. 248.

⁸² Işıklı, *ibid.* p. 63.

containing both love and dislike, is available to transfer into the context of conditions, definitions and decisions, as well as fields of ethics, politics, and philosophy. For example, as it is said in Turkish, the guest is in command of the host, and he eats what he finds, not what he expects."⁸³ However, this does not mean that the guest is a passive object, but it should be understood as an indication of his own unique difference. "The guest, who is accepted without being asked for identification, in other words, the one who acquires identity with his answering the question "who are you?" with "guest" or "guest of God", is a person who turns into something that he has never been before. He is the passenger and the one who is treated as a pilgrim in his journey. He's the one who is away from home. The fact that distance is as close as two adjacent points of infinite proximity is meaningless here. Refugees are those who cross their own borders and knock on another. And boundaries also mean that living conditions inside them are different. The refugee who crosses the border with the identity of "guest of God" would also accept the divinity of the entire order inside. The guest of God is the guest of the host. When the refugee says, "guest of God" in response to the question, "who is it?", he is aware of the divinity and holiness of the host: In this case, the host is the master. And we face with a very critical situation: We are talking about a guest, a slave, who comes into possession. We are talking about a property that is securities or real estate, a possession on a property. When we combine the relationship between the property and the possession with our cultural codes of thought, the meaninglessness and the critical situation of the refugee become a little clearer: They are what we have possession on; they are properties that we own. And this possession is for a temporary period, but for the owner, it is the essential condition for to continue his earthly existence. After all, properties are the chip of life. Reciprocal conditions, when we say with the terminology of logic, are "reciprocity condition" i.e. "all and only". It is possible to be a host all and only by accepting guests. If he wants to experience possession and taste sire, he must accept the guest and offer him what he eats and drinks. If the slave of the mean master dies of starvation, who else will call him master! This is how the ethical status of guest rooms in our houses becomes apparent. Thanks to guest rooms, the person who exists even when he is not yet in the house is called a guest. Guest rooms are spaces occupied by someone who is always likely to, but has not yet come. The rarest corner or compartment of our houses, the rooms of strangers' accommodation built in this private space, is a sign of the need and expectation that we feel for a stranger within us. That's why the guest is divine. It makes you always feel its existence at home. It is the one that may come at any moment, more than just a possibility. This kind of positioning against coming at any moment corresponds to Derrida's definition, "readiness to tolerate the unexpected."⁸⁴ If hospitality is based on the exposure of the event, an unconditional opening to the

⁸³ Işıklı, *ibid.* p. 63.

⁸⁴ Işıklı, *ibid.* p. 63.

other before receipt of any information or acquaintance, we can never know – or we should even not know-whether the person we welcome to our home or country is a friend or an enemy, will benefit or harm us, will bring help or destruction. Hospitality, as Derrida suggests, can only be extended to the price of that risk – a risk that heads towards us, our families, our countries, even the principle of identity that allows us to define them.⁸⁵ On the other hand, the condition of hospitality is to undertake the obligation to be able to have the courage to accept someone, whoever it is, to home, and to allow the guest to pass the boundaries of the private zone even without asking its identity: A famous saying in our language begins with “Come, come, whoever you are, wanderer, worshiper, lover of leaving, it doesn't matter” but adds the condition, “Appear as you are. Be as you appear”: This is the condition of being eligible to be invited. Here, just as the beginning of hospitality is not rational, its process is impractical.⁸⁶ “Come, come, whoever you are!” and “Appear as you are. Be as you appear!” conditions do not reveal traces of bossy statements from the host to the guest, but of the ethical codes of cohabitation. Moving from the pre-acceptance that citizenship and hospitality (foreign-refugee) understanding in Turkey is carried out in the practice of duty/obligation, focusing on citizen-guest facts is an important point in making sense of the positions of subalterns-refugees.⁸⁷ In the sense of duty-based hospitality and citizenship, those who are included in both groups are expected to exhibit certain behaviors. The guest is the temporary one from the outside, whereas the citizen is the host with the national affiliation. The common denominator between the host and the guest is that they both have duties. In both cases, there are expectations and responsibilities: Not to behave more comfortably than required, not to extend the visit more than necessary, not to make unnecessary comments about the host, to settle with what is given (in a sense “the guest eats what he finds, not what he hopes”), and not to disrupt the established order, while what is expected of the citizen is to pay taxes, abide by the law, not to disrupt the public order, and fulfill military responsibilities. In Turkey, “hospitality” is among the popular images of social value with historical background. It is felt in various ways, both on legal grounds and in everyday life, that they are temporary to those who arrive, in proportion to the long stay of the arriving stranger.⁸⁸ However, it is time to re-discuss the discourse of hospitality according to new situations.

The new practices of non-governmental organizations against the new situation also show what the new discussions will be on. Questioning the existing citizenship rights in the face of subalterns-refugees and their being seen as ‘a social burden and consumers’ as an expression of the deranged aspects of the country's social state mechanisms further expand the form of questioning relationship with

⁸⁵ Naas, “‘Alors, qui êtes-vous?’ Jacques Derrida ve Konukseverlik Sorusu”, p. 246.

⁸⁶ Işıklı, ibid. p. 63.

⁸⁷ See: Kirişçi, K. *Misafirliğin Ötesine Geçerken: Türkiye'nin “Suriyeli Mülteciler” Sınarı*. Transl. S. Karaca, Brookings Enstitüsü & Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK). Ankara 2014.

⁸⁸ Altıntaş, “Davetsiz Misafirler: Türkiye'deki Mültecilerin Maduniyet Görünümleri”, p. 261.

the sovereign. Refugees, who are regarded as a social burden in long-term hospitality in this form of relationship, are supported by non-governmental organizations with a universal and diverse ideological base, apart from the legal obligations of nation-states. With these aids, which are realized at different levels through humanitarian NGOs, the 'foreignness of the guests in need of help' is exposed. Human life is perceived as sacred –that is, life that can be killed but cannot be sacrificed - in the work of humanitarian organizations (human aid activities/campaigns) and is seen as an object of help and protection in this capacity alone.⁸⁹ The lack of measures to address health, housing, employment, education, and other fundamental needs of the subalterns-refugees or attempts to address them through short-term, temporary solutions will eternalize their deprivation and being ignored as “people in need of help in all aspects and isolated from the rest of the society”⁹⁰. In addition, social responsibilities and integration process for subalterns-refugees are transferred to local governments, NGOs and the state-free society through the “friend families program”, thus becoming the state’s supervisor.⁹¹ The transfer of the rights and responsibilities of subalterns-refugees to the mechanisms of social sensitivity allows another step to be taken in making the “neediness” permanent through the state channel. Their dependence on charities and NGOs leads to the exclusion of subalterns-refugees from other segments of society, or steps taken towards a “marginalization” in the sense of “pity” in the existing social structure.⁹² They “are considered at a similar level with the local poor and receive food and clothing aids.”⁹³ Subalterns-refugees are initially seen by other people and authorities as oppressed, victimized, needy, worthy of help and “stateless” people. However, the length of their stay in Turkey, which is a country considered as a transit point to a large extent, employment of subalterns-refugees in certain professions as tea boilers, interpreters for police forces, porters, and English teachers⁹⁴, indicates the existence of “*the constituent outsider and threshold which has proven that it is possible to abide by the capital while breaking its rules but keeping on existing in this foreign world.*”^{95,96} This means that aid to refugees does not

⁸⁹ Agamben, Giorgio, *Kutsal İnsan, Transl.* İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay. İstanbul 2013.

⁹⁰ Hazan. C. Jacob. “Geçmişten Geleceğe Zorunlu Göç: Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler”, S. Gülfer İhlamur-Öner, N. Aslı Şirin Öner (Compl.), *Küreselleşme Çağında Göç, Kavramlar Tartışmalar* içinde İletişim Yay, İstanbul 2012, p. 183-197.

⁹¹ Baklavacıoğlu, Ö. Nurcan, *İltica Alanında Dolaylı Sınırdışı Pratiği Olarak Entegrasyon*, Çelebi, Özlem, Özçürümmez, Saime, Türkay, Şirin (Ed.). İltica, Uluslararası Göç ve Vatansızlık: Kuram, Gözlem ve Politika -Yayımlanmış seminer bildirimleri-, UNHCR (Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü), Ankara 2011, p. 357-373.

⁹² See: Aytan, Ali, *Empati ve Din: Türkiye’de Yardımlaşma ve Dindarlık Üzerine Psiko-sosyolojik Bir Araştırma*, İz Yay. İstanbul 2013, p. 67-71.

⁹³ Baklavacıoğlu, *İltica Alanında Dolaylı Sınırdışı Pratiği Olarak Entegrasyon*, p. 357-373.

⁹⁴ TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, *Türkiye’de Bulunan Mülteciler, Sığınmacılar ve Yasa Dışı Göçmenlerin Sorunlarını İnceleme Raporu*, Ankara 2010.

⁹⁵ Erdoğan, Necmi, “Devleti ‘İdare Etmek’: Maduniyet ve Düzenbazlık”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 83, 2000, p. 8-31.

⁹⁶ Altıntaş, “Davetsiz Misafirler: Türkiye’deki Mültecilerin Maduniyet Görünümleri”, p. 261.

fall within the scope of an ethical situation in terms of being an “aid” alone. The *constituent - outsider and threshold - relationship* between us and the refugee mean the limit of being ethical or unethical.

Conclusion

Living together or cohabiting despite all differences is thought of as a political obligation and necessity, and an opportunity for cultural and social diversification, which bears economic benefits, for modern people who live cosmopolitan lives under the hegemony of a globalized world order. While the biological existence of physical intimacy is called cohabitation, the co-existence of moral subjects with common concerns of the same world is called “life”. In this sense, living together refers to the ideal life visions of those with moral concerns. Living together means that the abstract and intellectual worldview is manifested and embodies in life against those who are not themselves. It means having a degree, a stance and a claim. Because the more sound your existential and moral arbitration about your own worldview are, the more confident you are against the worldview of those who are not yours. If you have dilemmas and contradictions about yourself, you will not only be suspicious and distrustful of those who are not of you, you will even look at those who are within you as a risk or even a threat. For this reason, having a vision of living together is a matter of degree and stance.

In today's world, the maps drawn at the table, the struggles of international political interests cause people to migrate from their homeland to other lands on a large scale. Paradoxically, the modern world has created refugee/prisoner people who must migrate to other lands despite the free people of the Middle Ages who have travelled to other lands. On a global scale, there is a considerable number of vagrant people who have been forced to leave the places where they were born and grew up. The lives of these people are too important and vital to fit into the issues of demographic imbalance, economic burden, and democratic rights. The issue of living together is discussed today as living together with people who have been forced to emigrate from their homeland. But in these debates, among numerical data, technical explanations, political balances, and these people's own inner worlds are overlooked. To have a life together is not to confine people who have been forced to emigrate to your homeland in camps and to ghettoize them in the city's existence. Accordingly, Işıklı states that “when Turkey accepts refugees, it prepares a refuge for them, which provides them with their necessary needs and protects them from the rustiness and discontent of the host and from the dark danger of the past experiences of the outside: Camps. The administration and management of the refugee in the camp is stunned by the oppression of hospitality by incited hatred and caution. The refugee is not welcome unless he walks freely inside the house entered by leaving the camp. The refugee camp is like a guest room. No space outside camp means no hospitality. The meaning of refuge is built

at home inside. As long as the refugee stays in the camp, he can experience neither the hospitality nor the hosting behavior of the local community. The land of camps for refugees is the whole homeland. A refugee cannot be a refugee as long as he stays in the camp because a refugee is a person whose asylum request has been accepted with hospitality. Hospitality also includes being tolerated inside the house."⁹⁷ It is sharing what you eat, what you wear, and feeling the same grief. Political and legal balances may confine their lives to laws, their bodies to certain places, but the fact that the people of that country have such attitudes exposes the moral levels of that country.

The issue of cohabitation is discussed in today's world over East and West because the people of the East are forced to migrate from their homelands, which have been turned into hell, to the West, where they are not comfortable. In the eyes of the West, however, migrants are seen today as a demographic imbalance and economic burden, as they were yesterday. Although in their theories living with the "other" is expressed as a political obligation and necessity, and an opportunity to ensure cultural and social diversification that bears economic benefits, in practice there is no way for immigrants who do not have "sufficient economic benefits" to live in their own lands because when it comes to immigrants, what people talk about to their rulers is numbers and money, not people and life. However, having a life with people who have had to migrate from their homeland is neither a matter of economic opportunity nor a question of political balance. It is a matter of human and moral degree and stance.

Herein, I would like to finish the study with an offer. Despite the refugee/asylum seeker/migrant crisis we experience in humanitarian terms, we have evaluated three approaches centered on hospitality, philanthropy and fairness. We have discussed suggestions and analyses on which is the moral and the human. Although we expressed our intellectual position in parts and partially with brush strokes in between the lines, we could not put forward a comprehensive and relatively clear perspective. However, after such analysis and evaluations, we need to put forward a thesis/claim. In my opinion, hospitality, philanthropy and fairness are not, in fact, anti-thesis approaches and attitudes of each other. All three consist of different possibilities for moral and human stance to come to life in practice. What is in question here is not which one to adopt. It's who is going to undertake what approach. As far as I can see, there are three representatives who can do something in practice for refugees/migrants: Non-governmental organizations, the people and the state. My suggestion is that civil society adopt a welcoming approach as a requirement of universal cosmopolitanism and civic spirit, the people adopt a benevolent approach as a reflection of ethical autonomy and authenticity as a true subject, and the state adopt a righteous approach within objective legal norms. Such an approach

⁹⁷ Işıklı, *ibid.* p. 72.

strategy will enable the expansion of hospitality, the sustainability of philanthropy and will help fairness reach to an optimum sanction power. Otherwise, the state will be in danger of role confusion in philanthropy, the civil society will lose its civic spirit in justice, and the people will lose their strength and motivation in hospitality.

REFERENCES

- Adıgüzel, Adnan, "İnsanlık Onurunu Koruma ve Kıрма Arasında Hayırseverlik Anlayışı", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, Volume: I, Issue: 1, p. 56-77.
- Agamben, Giorgio, *Kutsal İnsan*, Transl. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay. İstanbul 2013.
- Akalın, A. "Açık, Döner, Mühürlü Kapılar. İçinde, İhlamur-Öner", S. G. ve Şirin Öner N. A. Compl. *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar, İletişim* Yay. İstanbul 2012, p. 89-106.
- Alam Choudhury, Masudul, "İnsan Potansiyeli, Saadet ve Hayırseverlik: Felsefi-Ekonomik Bir Araştırma", *İslam İktisadını Yeniden Düşünmek*, 2014, p. 181-222.
- Altıntaş, Safiye, "Davetsiz Misafirler: Türkiye'deki Mültecilerin Maduniyet Görünümleri", *İdeal Kent*, Issue 14, October 2014, p. 252-276.
- Arendt, Hannah, *Totalitarizmin Kaynakları II: Emperyalizm*, Transl. Bahadır Sina Şener, İletişim Yay, İstanbul 1998
- Ayten, Ali, *Empati ve Din: Türkiye'de Yardımlaşma ve Dindarlık Üzerine Psiko-sosyolojik Bir Araştırma*, İz Yay. İstanbul 2013.
- Baysa, Hüseyin, "İslâm Hukukundaki Himaye Geleneği Muvacehesinde Mültecilik Sistemi", *II. Ortadoğu Konferansları: Ortadoğu'daki Çatışmalar Bağlamında Göç Sorunu*, 28-29 Nisan, Kilis, Türkiye 2016.
- Benhabib, Seyla. *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, Transl. Berna Akkıyal, İletişim Yay, İstanbul 2006.
- Bernasconi, Robert, "Levinas ve Ötekilik Politikası", Transl. Zeynep Direk, *Tezkire*, 38-39, 2004.
- Buber, Martin, *Ben ve Sen*, Transl. İnci Palsay, Kitabiyat Yay. Ankara 2003.
- Buber, Martin, *I and Thou*, Charles Scribner's Sons, New York, 1958.
- Castles, S. ve Miller, J. M. *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2008.
- Chakrabarty, Dipesh, *Avrupa'yı Taşralaştırmak Postkolonyal Düşünme ve Tarihsel Farklılık*, Transl. İlker Cörüt, Boğaziçi Yay. İstanbul 2012.
- Chambers, Iain, *Göç, Kültür ve Kimlik*, Transl. İsmail Türkmen, Mehmet Beşikçi, Ayrıntı Yay. İstanbul 2014.
- Çelebi, Volkan, "Giriş", *Mono Kusursuz Labirent, Levinas Özel Sayısı*, Ed. Volkan Çelebi, Sonbahar, 2010, Issue: 8-9, İstanbul 2010.

- Çoban, F. "Bir giriş: Derrida'nın Hayaletlerinden Marks'ın Hayaletlerine", *SDÜ, Sosyal Bilimler Dergisi*, Issue: 35, 2015.
- Çotuksöken, Betül, "Kant'ta Barış Kavramı", *Barışın Felsefesi 200. Ölüm Yıldönümünde Kant*, Ed. İonna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yay. Ankara 2006.
- De Vries, Hent, "Derrida and Ethics: Hospitable Thought", in *Jack Derrida and the Humanities, A Critical Reader*, edited by Tom Cohen, Cambridge University Press, (p. 172-192), 2001.
- Derrida, Jacques, "Konuksev(-er-/mez-)lik (Hostipitalité)", Transl. Ferda Keskin, Önay Sözer, *Pera Peras Poros: In "Jack Derrida ile Birlikte Disiplinlerarası Çalışma"*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, (p. 43-71), 1999.
- Derrida, Jacques, "Şiddet ve Metafizik", Transl. Zeynep Direk, *Cogito, Derrida Özel Sayısı*, Issue: 47-48, İstanbul, Yapı Kredi Yay, 2006, p. 62- 160.
- Derrida, Jacques, *Bağışlama ve Kozmopolitizm*, Transl. Ali Utku, Mukadder Erkan, İstanbul, Birey Yay, 2005.
- Direk, Zeynep, "Derrida'nın Düşüncesinin Fenomenolojideki Kaynakları", in *"Çağdaş Fransız Düşüncesi"*, Ankara, Epos, 2004, s. 133-156.
- Direk, Zeynep, "Konukseverliğin Düşüncesi", *Defter*, Issue: 31, 1997, p. 11-36.
- Direk, Zeynep, "Levinas ve Kierkegaard: Etik ve Politika", *Baykuş*, Issue: 1, İstanbul 2008, p. 141-164.
- Direk, Zeynep, *Başkalık Deneyimi: Kıta Avrupası Felsefesi Üzerine Denemeler*, Yapı Kredi Yay, İstanbul 2005.
- Durmaz, Osman, *İslâm'da Mülteciler Hukuku*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Unpublished Master's Thesis, Çanakkale 2014.
- Duva, Özlem, "Evrensel Konukseverlik ve Haklara Sahip Olma Hakkı", *Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi*, 14-16 October, Bursa 2010.
- Erdem, Selvin, "Göçün Bilimsel Anlatısı: Türkiye 'Akademiya'sının Suriyeli 'Mülteciler' ile İmtihanı", *Boğaziçi Üniversitesi, Avrupa Çalışmaları Merkezi, Öğrenci Forumu (AÇMÖF) Bülteni (CESSF) Bulletin* Issue: 5/Mayıs 2016, p. 15-29.
- Erdoğan, M. Murat, *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2015.
- Erdoğan, M. Murat, *Türkiye'ye Kitleli Göçlerde Son ve Dev Dalga: Suriyeliler*, Erdoğan, M. M. ve Kaya, A. (Compl.) *Türkiye'nin Göç Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2015.
- Evink, Eddo, "Patočka ve Derrida: Sorumluluğun Açmazları", Transl. Ekrem Ekici, *Cogito, Derrida Özel Sayısı*, Issue: 47-48, Yapı Kredi Yay, İstanbul 2006, p. 256-269.
- Gözel, Özkan. "'Öteki Metafiziktir': Levinas'ta Var/lık ve Öte/ki", *Tezkire*, Issue: 38-39, Vadi Yay. Ankara 2005.

• Gültekin, Ahmet Cüneyt, “Bağışlanan Konukseverlik ve Konuksever Bağışlama: Derrida Felsefesinde Etik (Olanaksız) ve Politika (Olanaklı) İlişkisi”, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 2014 Spring, Issue: 17, p. 13-34.

• Hazan, J. C. “Geçmişten Geleceğe Zorunlu Göç: Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler”, Ihlamur-Öner, S. G. ve Şirin Öner N. A. (Compl.) *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar, İletişim Yay. İstanbul* 2012, p. 183-197.

• Ihlamur-Öner, S. G. ve Şirin Öner N. A. *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar, İletişim Yay. İstanbul* 2012.

• Işıklı, Şevki, “İlticanın Yapısökümcü Felsefesi: Konuksevermezlik Sorunu”, *Marmara İletişim Dergisi, Mülteciler ve Medya Özel Sayısı –I*, Issue: 24, 2015, p. 55-75.

• İçduygu, A., Erder, S. ve Gençkaya, Ö. F. (Compl.) *Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023*, Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2014.

• Kant, Immanuel, “Perpetual Peace: A Philosophical Sketch” Transl. H.B. Nisbet, *Kant: Political Writings*, Ed: Hans Reiss, Cambridge University Press, 1994, p. 93-130; Turkish Translation: “Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme”, Transl. Y. Abadan, S. Meray, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. Ankara 1960.

• Kaya, Funda Gürsoy, “Hukuk Versus Politika Kısacasında İnsan Hakları”, *Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi, 14-16 October, Bursa* 2010.

• Kirişçi, K. *Misafirliğin Ötesine Geçerken: Türkiye'nin “Suriyeli Mülteciler” Sınava*, Transl. S. Karaca, Brookings Enstitüsü & Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), Ankara 2014.

• Kirişçi, K. ve Karaca, S. “Hoşgörü ve Çelişkiler: 1989, 1991 ve 2011’de Türkiye’ye Yönelen Kitleli Mülteci Akınları”, İçinde, Erdoğan, M. M. ve Kaya, A. (Compl.) *Türkiye'nin Göç Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2015, p. 295-314.

• Körükmez, L. ve Südaş, İ. Compl. *Göçler Ülkesi: Alkışlar, Göçmenler, Araştırmacılar*, Ayrintı Yay. İstanbul 2015.

• Levinas, Emmanue, “Fenomenolojiden Etiğe”, Transl. Özkan Gözel, *Sonsuz’a Tanıklık*, Metis Yay. İstanbul 2003.

• Levinas, Emmanuel, “Aşknlık ve Yükseklik”, Transl. Hakan Yücefer, Zeynep Direk, in *Sonsuz’a Tanıklık*, Ed. Zeynep Direk, Erdem Gökyaran, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

• Levinas, Emmanuel, “Başka’nın İzi”, Transl. Erdem Gökyaran, *Sonsuz’a Tanıklık*, Ed. Zeynep Direk, Erdem Gökyaran, İstanbul, Metis Yay, 2003, p. 129-146,

• Levinas, Emmanuel, “Özgürlük ve Buyruk”, Transl. Hamdi Özyel, *Tezkire*, Issue: 38-39, Vadi Yay. Ankara 2005.

• Levinas, Emmanuel. “Etik ve Sonsuz”, Transl. Özkan Gözel, *Sonsuz’a Tanıklık*. Metis Yay. İstanbul 2003.

• Mannik, L. *Photography, Memory and Refugee Identity: The Voyage of the Walnut, 1948*, UBC Press, Vancouver 2012.

- McLaughlin, G. *Refugees, Migrants and The Fall of The Berlin Wall*, Greg Philo (Ed.) *Message received*. Routledge, London 1999.
- Müftüoğlu, Ömer, "Vahiy Geleneğinde "Konuk/DaYF" Kökünün Semantik Analizi", *EKEV Akademi Dergisi -Sosyal Bilimler -*, 2004, Volume: VIII, Issue: 18, p. 105-114.
- Naas, Michael. "'Alors, qui êtes-vous?' Jacques Derrida ve Konukseverlik Sorusu", Transl. Elis Simson, *Cogito, Derrida Özel Sayısı* içinde, Issue: 47-48, İstanbul 2006, p. 236-250.
- Ökten, Kaan Harun, *Immanuel Kant'ın Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme Adlı Eseriyle Ortaya Koyduğu Ebedi Barış Fikri ve Bu Fikrin Uluslararası İlişkiler Düşüncesinde Yarattığı Etki*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Unpublished Dissertation, İstanbul 2001.
- Pandır, Müzeyyen; Efe, İbrahim; Paksoy Alaaddin F. "Türk Basınında Suriyeli Sığınmacı Temsili Üzerine Bir İçerik Analizi", *Marmara İletişim Dergisi, Mülteciler ve Medya Özel Sayısı -I*, Sayı: 24, 2015, p. 1-26.
- Spivak, Gayatri Chakravorty, *Madun Konuşabilir mi?*, Transl. Dilek Hattaoğlu, Gökçen Ertuğrul, Emre Koyuncu, Dipnot Yay. Ankara 2016.
- Stocker, Barry, "Derrida Etiğinde Çelişki, Aşkınlık ve Öznellik", Transl. Özge Ejder, *Cogito Dergisi, Derrida Yaşamı Yeniden Düşünürken*, Issue: 47-48, 2006, p. 334- 347.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler" içinde, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 2008, p. 42- 65.
- Teson, Fernando R. "The Kantian Theory of International Law", *Columbia Law Review*, Vol. XCII, 1992.
- Tunç, Serpil, "Konukseverlik: Hukukta ve Hukukun Ötesinde", *Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi*, 14-16 October, Bursa 2010.
- Ulukütük, Mehmet, *Suriyeli Misafirlere Yönelik Sosyal Uyum ve Eğitim Müfredatları Çalışması Raporu*, BEKAM, İstanbul 2015.
- Ulukütük, Mehmet, "Konukseverlik, Birlikte Yaşama ve Felsefi Açılımları", *Göçler ve Ortak Geleceğimiz Sempozyumu*, Akadder, Tire Kitap Yay. İstanbul 2016, p. 105-111.
- Ulukütük, Mehmet, "Martin Buber ve Hans Georg Gadamer'in Felsefelerinde Ben-Sen İlişkilerinin Ahlakî Açılımları", *Birey ve Toplum: Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011, Volume: I, Issue: 1, p. 123-140.
- Van Dijk, T. A. *Racism and The Press*, Routledge, London 1991.
- Yeğenoğlu, Meyda, *Avrupa'da İslam, Göçmenlik ve Konukseverlik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2016.
- Yetişkin, Ebru, "Postkolonyal Kavramlar Üzerine Notlar", *Toplumbilim Dergisi Post-kolonyal Düşünce Özel Sayısı*, 2000, Issue: 25, p. 15-20.

مشكلة التعبير عن موضوعات الهجرة

في سياق العمل الخيري والضيافة والإحسان؛ تحقيقات فلسفية*

د. محمد أولو كتوك

جامعة غازي عنتاب - كلية الآداب؛ قسم الفلسفة

ترجمة: د. مصطفى كسكين

الخلاصة:

يبدو أننا لا نستطيع تفسير ظاهرة الهجرة المتكررة في تاريخ العالم في كثير من الأحيان بسبب واحد؛ فالهجرة تقع نتيجة لأسباب سياسية وجغرافية وثقافية واقتصادية، ولذلك تتغير الرؤية للمهاجرين الذين هم موضوع الهجرة.

كشفت هذه الدراسة عن المشكلات التي عبر عنها المهجرون.

في هذا السياق يظهر الاختلاف بين الواقع الموضوعي وبين ما أُلّف بلغة مختلفة غير موضوعية. فحينما نتحدث عن المهاجرين يظهر لنا واقعهم متجاوزاً الأسباب الثقافية والسياسية والاقتصادية بل ما وراءها أيضاً.

هل يمكن هنا ذكر واجب أخلاقي تجاه المهاجرين؟

للإجابة عن هذا السؤال حاولنا التصدي لثلاثة أشكال من المناهج الأساسية من خلال المقارنة، الأول: ما تقتضيه الفكرة العالمية عن الضيافة وتطبيقاتها. الثاني: الاستناد إلى فكرة الحق. الثالث: الاستناد إلى أساس فكر المحبة الديني، والاستناد إلى فكر الدافع الخيري.

فهذه المناهج ستعالج ضمن فلسفة القارة الأوروبية المعاصرة، وستتم مناقشتها في سياق الدراسات المستندة إلى نظرتهم للآخرين.

وستتم البحث في حدود الضيافة وفكر الدافع الخيري ومفهوم الضيافة وتناقضاتها. فالمناقشات المعمقة المتعلقة بالآثار الفلسفية والتاريخية لهذه المفاهيم في الممارسة ستسهم في تعديل فهم قضية اللاجئين بشكل صحيح، وربما تساعد في فهم القضية وفق أسس أكثر إنسانية. ونأمل أن تسهم في تفسير القضية أيضاً.

الكلمات المفتاحية: الهجرة، اللاجئون، الضيافة، الدافع الخيري، الآخرون

Göçün Öznelerinin Anlatımı Problemi:

Konukseverlik, Hayırseverlik ve Hakseverlik

Bağlamında Felsefî Soruşturmalar

Özet

Dünya tarihinde öteden beri sıklıkla görülen göç olgusunu tek bir nedenle açıklamak mümkün görünmemektedir. Coğrafi, kültürel, siyasal ve ekonomik nedenlerle gerçekleşen göç olgusunun özneleri olan göçmenlere bakış da değişmektedir. Bu çalışmada göç ve bir bakıma öznesi bir bakıma ise nesnesi olarak

* وهذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان "Göçün Öznelerinin Anlatımı Problemi: Konukseverlik, Hayırseverlik ve Hakseverlik Bağlamında Felsefî Soruşturmalar" التي نشرت في العدد الرابع من مجلة الإلهيات الأكاديمية. (محمد أولو كتوك، مشكلة التعبير عن موضوعات الهجرة في سياق العمل الخيري والضيافة والإحسان؛ تحقيقات فلسفية، الإلهيات الأكاديمية، ٢٠١٦، العدد: ٤، ص ٦٩-٩٨). من الواجب أن يستند في الاقتباس إلى المقالة التركية.

görülen göçmenlerin anlatımında karşılaşılan problemler ortaya konulmuştur. Bu bağlamda nesnel gerçekliğin öznel dilde birbirinden farklı kurgulanış biçimleri gözler önüne serilmiştir. Göçmenler söz konusu olduğunda ortaya coğrafi, kültürel, siyasal ve ekonomik nedenlerin üstünde ve ötesinde bir durum çıkmaktadır: Göçmenlere karşı etik bir görevden söz edilebilir mi? Bu soruyu cevap mahiyetinde üç temel yaklaşım biçimini karşılaştırarak ele almayı denedik. Evrensel kozmopolitanizmin bir gereği olarak konukseverlik düşüncesi ve uygulamaları, nesnel hukuk merkezli hakseverlik düşüncesi ve dinî temellere ve motivasyonlara dayalı hayırseverlik düşüncesi. Bu yaklaşımlar çağdaş Kıta Avrupası felsefesinin "öteki" üzerine düşünceleri etrafında yaptıkları temellendirmeler bağlamında ele alınacaktır. Konukseverliğin, hayırseverliğin ve hakseverliğin anlamı, sınırları çelişkileri üzerine çok yönlü bir tartışma zeminin imkânı aranacaktır. Söz konusu kavramların felsefî içerimleri ve tarihsel pratikteki karşılıkları üzerine yapılacak derinlikli tartışmalar gerek mülteci, gerekse de mülteci üzerinden kurgulanan "öteki" meselesinin daha sahil ve belki de daha insani zeminlerde anlaşılmasına ve yorumlanmasına katkı yapacağını ümit ediyoruz.

Anahtar Kelimeler: Göç, Göçmenler, Konukseverlik, Hayırseverlik, Hakseverlik, Öteki

Explanation of Problems of Immigration the Subject: Philosophical Investigations in the Context of Hospitality, Philanthropy and Righteousness

Abstract

It is not possible to explain the phenomenon of immigration, which has been seen in the world history since long, for a single reason. The view of immigrants, who are the subjects of the migration phenomenon carried out for geographical, cultural, political and economic reasons, also changes. In this study, immigration is dealt with as a relational subject, and a reference is the problem of immigrants who are regarded as object. In this context, the forms of objective reality are different from each other in the subjective world. When it comes to immigrants, there is a situation above and beyond geographical, cultural, political and economic reasons: can an ethical duty be addressed to immigrants? We have tried to consider this question by comparing three basic approaches in the nature of the answer. As a necessity of universal cosmopolitanism, hospitality and philosophy based on humanitarian thoughts and practices, objective law-based philosophy of thought and religious bases and myths. These approaches will be dealt with in the context of the assumption that the philosophy of the Continental Continent is around the "other" thoughts. You will have the opportunity to have a multi-faceted debate on the meanings of your hospitality, philanthropy and philanthropy, its contradictions. We hope that the in-depth discussions on the philosophical implications of these concepts and their historical interpretations will contribute to the understanding and interpretation of the "other" issue, which is based on refugees and refugees, on a more authentic and perhaps more human basis.

Keywords: Immigration, Immigrants, Hospitality, Philanthropy, Hospitality, Other

المدخل:

الهجرة، وإن كانت ظاهرة تاريخية طبيعية إنسانية، فدراستها ودراسة موضوعها في هذا اليوم، أو البحث عن ضحاياها، تشترك فيها كل الظروف الحالية وسياقاتها التاريخية واختلافاتها^(١).

مناقشة قضية الهجرة اليوم - وإن كانت تتعلق بكثير من المفاهيم مثل: الاقتصاد والصحة والسكان والسكن والغذاء والتعليم وحقوق الإنسان - فإنها تستند في الحقيقة إلى امتداد للتوتر المزمع والصراع بين الغرب والشرق وانعكاساته. وتتكون القضايا الأخرى بأجمعها من نتائج ذلك التوتر والصراع، لأن ما نسميه اليوم بظاهرة الهجرة هو عبارة عن طلب فريق من الناس الذهاب من الجانب الشرقي للعالم إلى الجانب الغربي. وليس هذا من قبيل المصادفة. وبهذا الشكل فإن مسألة العيش المشترك في يومنا هذا تتجسد في هذا المجال - الهجرة - في موضوع اللاجئين السوريين النازحين عن أوطانهم وبلادهم في جميع أنحاء العالم.

إن مسألة العيش المشترك - خصوصاً في غير البلدان الغربية - تتمركز على الذين أخرجوا من بلادهم قهراً، ونحن سنتحدث عنهم خصوصاً^(٢). وتواجهنا نظرة الغرب المتناقضة كلياً في قضية اللجوء ونزوح الناس من بلادهم وأوطانهم - وكأنها هي السبب في هذه القضية - ومع ذلك نرجع إليها كأنها الحل للقضية. في حين أنه من المستحيل حلّ القضية بالعقلية المسببة للمشكلة. وليس غرضنا من هذه الدراسة تشويه سمعة النظام السياسي الغربي وتحقيره، بوصفه الممثل الرئيس لقضايا الهجرة واللاجئين، بل نريد أن نفهم ما يقوله الفكر الغربي حول مسائل الهجرة واللاجئين ونناقشه. كما أن لنا سبباً آخر لمناقشة القضية من وجهة نظر أوروبا والأوروبيين حول هذا الموضوع؛ وهو أن الأوروبيين يرغبون بالذهاب إلى سكان العالم الثالث لرؤية ثقافتهم "الأصيلة" في بلادهم، وفي نفس الوقت لا يريدون اهتماماً بفريق من هؤلاء الناس الذين يعيشون في مدنهم الأوروبية. ففي حين يرون السكان المحليين البعيدين عنهم كأنهم كنز مخفي يتنظر الاكتشاف، فإنهم يعدّون القريب منهم كأنه قدارة سيئة وخطيرة لا بد أن يبتعد الأوروبيون عنها. ويجب أن نأخذ باعتبارنا أن وضع اللاجئين في أماكن نائية في المدن الأوروبية أصبح أمراً ملفتاً للانتباه^(٣). فعلى سبيل المثال، عندما يكون السوري

(١) Abadan-Unat, N. Bitmeyen Göç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay, İstanbul 2002; Chambers, Iain, Göç, (١) Kültür ve Kimlik, Çev. İsmail Türkmen, Mehmet Beşikçi, Ayrıntı Yay. İstanbul 2014; Tekeli, İlhan, "Türkiye'nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler", Göç ve Ötesi, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 2008, s. 42- 65; Castles, S. ve Miller, J. M. Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2008

(٢) Ulukütük, Mehmet, "Konukseverlik, Birlikte Yaşama ve Felsefi Açılımları", Göçler ve Ortak Geleceğimiz (٢) .Sempozyumu, Akadde, Tire Kitap Yay. İstanbul 2016, s. 105-111

(٣) Yeğenoğlu, Meyda, Avrupa'da İslam, Göçmenlik ve Konukseverlik, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. (٣) İstanbul 2016, s. 36

البعيد هو موضوع البحث الأوروبي، في نفس الوقت يمكن أن يكون السوريون الذين يحاولون الهجرة إلى أوروبا والذين يريدون أن يعيشوا فيها كائنات تثير الاشمئزاز والرعب.

فكيف يفكر العالم الغربي في اللاجئين والنازحين في مناطق أخرى من العالم؟ ولا نرى أن هذه المناقشات تجري في الأوساط الفكرية والأكاديمية بشكل كاف. وما قلناه ليس للإشارة إلى ما يفكر به الغرب من الناحية النظرية، أو للقول: إن فكر الغرب حول القضية كان جيداً جداً، بل للإشارة إلى الفجوة بين الواجهة النظرية الأوروبية والحالة التطبيقية، وللإشارة إلى الأزمة والصراع. ولهذا أريد الوقوف على المشكلات التي يسردها المهاجرون الذين هم موضوع الهجرة من ناحية، والمتأثرون بها من ناحية أخرى. فمثلاً نشاهد الاختلاف بين الحقيقة الذاتية عند الأوروبيين وبين التعبير عنها عندما يتحدثون عن اللاجئين.

هل يمكن ذكر واجب أخلاقي تجاه المهاجرين؟

للإجابة عن هذا السؤال حاولنا التصدي لثلاثة أشكال من المناهج الأساسية من خلال المقارنة:

الأول: ما تقتضيه الفكرة العالمية عن الضيافة وتطبيقها.

الثاني: الاستناد إلى فكرة الحق.

الثالث: الاستناد إلى أساس فكر المحبة الديني والاستناد إلى فكر الدافع الخيري.

فهذه المناهج ستعالج ضمن فلسفة القارة الأوروبية المعاصرة، وستتم مناقشتها في سياق الدراسات المستندة إلى نظرتهم للآخرين.

الهجرة ومشكلة «التمثيل»: عمن نتحدث، وبأي لغة نحدثهم؟

التحركات الخارجة عن الحدود الوطنية هي إحدى السمات المميزة الرئيسة اليوم لتعدد الجنسية، وللمتممين إلى الجماعات الدينية والعرقية. ولكن تلك التحركات لا تحدث لكل الفئات على قدم المساواة؛ فقضية عبور الحدود، في كثير من الأحوال، تؤدي إلى نتائج مختلفة بعضها عن بعض تماماً، بسبب اختلاف الأصل العرقي أو القومي^(٤)؛ لأن البنية الاجتماعية هي التي تؤسس الحقيقة والمفهوم. فحينما يكون التفكير من هذه الناحية فإن الهوية التي تعكسها وسائل الإعلام والمعاني المنتسبة إلى هذه الهوية لا يمكن أن ينظر إليها على أنها هوية غير قابلة للتغيير أو أنها تمثل الحقيقة، بل هي ناشئة عن البنية الاجتماعية. فهي هويات تأسست ضمن الظروف التاريخية والثقافية^(٥)، وهذا جزء من عملية بناء الهوية «نحن» و«هم»، كما أنه يقدم أفكاراً حول كيفية

(٤) Yeğenoğlu, *Avrupa'da İslam, Göçmenlik ve Konukseverlik*, s. 1

(٥) Pandır, Müzeyyen; Efe, İbrahim; Paksoy Alaaddin F. "Türk Basınında Suriyeli Sığınmacı Temsili Üzerine Bir İçerik Analizi", *Marmara İletişim Dergisi, Mülteciler ve Medya Özel Sayısı -I*, Sayı: 24, 2015,

تكوين هوية اللاجئين السوريين خصوصاً^(٦). ولكن الدراسات السابقة- ممثلة في وسائل الإعلام- تشير إلى أن إنتاج فكرة «نحن» و«هم» أكثر تعقيداً وانعكاساً مما كان يعتقد سابقاً^(٧). وتذكر كثير من الدراسات أن قوالب تمثيل اللاجئين تظهر بالشكل الآتي غالباً: اللاجئ هو «المحتاج»، «الضحية»، «الألم والحزن واليأس»..

إن تلك القوالب^(٨) هي التي تجعل اللاجئين وأمثالهم- مثل الأقليات- كأنهم يمثلون «التهديد» و«المشكلات»، وتسبب تلك القوالب بأن ينظر إليهم على أنهم عناصر العنف والجريمة^(٩). وعندما نلقي النظر في سياق تحليل الخطاب نرى أن الكلمات الأكثر ترديداً بحسب السنين هكذا: في عام ٢٠١٥: «السوريون»، في عام ٢٠١٤: «الجامعة»، «الاجتماعي»، في عام ٢٠١٣: «اللاجئون»، «الدولي»، «الهجرة»، «التأثير»، في عام ٢٠١٦: «الصحي»، «الحياة»، «الوضع»، «الرأي العام»، فهذه هي الكلمات الأكثر تكراراً من بين الكلمات المستعملة. ونشاهد ضمن تلك الإحصائيات أهمية عام ٢٠١٥ في سياق تحقيق القضية وإشغالها مكاناً مهماً جداً من حيث التأثير في الرأي العام. وبالإضافة إلى ذلك نرى أيضاً أن كلمة «الدولي» قد عولجت بها علاقات السوريين في تركيا مع المجتمع الدولي. وبكلمة «الصحة» و«الحياة» و«الوضع» تمت معالجة الجانب الإنساني للقضية، وتم جعلها في مقدمة الأمور^(١٠).

ولو لاحظنا القضية بتفكير أوسع نرى أن الحجر الأساس لدراسات الهجرة هي العلاقة الإنسانية. وفي هذا السياق نجد أن «الهجرة والمساحة»، «الهجرة والثقافة»، «الهجرة والدولة»، و«الهجرة والقومية»، و«الهجرة والهوية»، و«الهجرة والأمة» كانت من الموضوعات الثنائية المفيدة في العمل الأكاديمي العلمي^(١١).

Erdoğan, M. Murat, *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. (٦) İstanbul 2015.

.Pandır, Efe, Paksoy, "Türk Basınında Suriyeli Sığınmacı Temsili Üzerine Bir İçerik Analizi", s. 4 (٧)

Mannik, L. *Photography, Memory and Refugee Identity: The Voyage of The Walnut, 1948*. UBC Press. (٨) Vancouver 2012.

Mannik, L. *Photography, Memory and Refugee Identity: The Voyage of The Walnut, 1948*. UBC Press. (٩) Vancouver 2012.

Erdem, Selvin, "Göçün Bilimsel Anlatısı: Türkiye 'Akademiya'sının Suriyeli 'Mülteciler' ile (١٠) İmtihani", *Boğaziçi Üniversitesi, Avrupa Çalışmaları Merkezi, Öğrenci Forumu (AÇMÖF) Bülteni (CESSF) Bulletin* Sayı: 5/Mayıs 2016, s. 22; Kirişçi, K. ve Karaca, S. "Hoşgörü ve Çelişkiler: 1989, 1991 ve 2011'de Türkiye'ye Yönelen Kitlemel Mülteci Akınları", Erdoğan, M. M. ve Kaya, A. (der.) *Türkiye'nin Göç Tarihi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2015, s. 295-314.

Erdem, "Göçün Bilimsel Anlatısı", s. 17; Körukmez, L. ve Südaş, İ. der. *Göçler Ülkesi: Alkışlar*, (١١) Göçmenler, Araştırmacılar, Ayrıntı Yay. İstanbul 2015.

صحيفة بوستا ٣ مايو/ أيار ٢٠١٤: الصورة ١^(١٢).

يقول^(١٣): إن هذا المفهوم الذي يُستخدم يعني: تقييم «الآخرين» غير القادرين على تمثيل أنفسهم في الأعمال المجتمعية، والذين يعيشون في الجغرافيا الاستعمارية، والمساكين، واللاجئين وغيرهم^(١٤) من المستبعدين عن المجتمع وعن مناطق عمل الحكومة واللاجئين غير القادرين على التعبير عن أنفسهم يقيمون بوصفهم تهديداً للمجتمع برأي الحكومة. فحالة الانقسام التي يعيش فيها اللاجئون ووضعهم غير الثابت يؤدي إلى تعريفهم بالمفاهيم المادونية^(١٥). من خلال وجهة النظر هذه فإن قضية اللاجئين ليست قضية دينية وثقافية وعرقية، بل ينظر إليها على أن اللاجئين «كالمعدومين» و«غير المهيمين»، و«غير القابلين لأن يسمع لهم»، فاللاجئون «المادونيون» لا يعدون شيئاً، ويقيمون وفق البلدان التي جاؤوا منها أو التي مروا بها أو البلدان التي يقصدونها، وتمنح لهم الحقوق القانونية المختلفة. فعندما ينزح اللاجئون -الذين ينتمون في بلدانهم إلى فئات اجتماعية مختلفة- عن بلدانهم فإنهم يصبحون أشخاصاً أجانب غير مواطنين في البلدان التي ينزحون إليها^(١٦).

(١٢) Pandır, "Türk Basınında Suriyeli Sığınmacı Temsili Üzerine Bir İçerik Analizi", s. 16

(١٣) Spivak, Gayatri Chakravorty, *Madun Konuşabilir mi?*, Çev. Dilek Hattaoğlu, Gökçen Ertuğrul, Emre Koyuncu, Dipnot Yay. Ankara 2016

(١٤) Yetişkin, Ebru, "Postkolonyal Kavramlar Üzerine Notlar", *Toplumbilim Dergisi, Postkolonyal Düşünce* (١٤)

.Özel Sayısı, 2000, Sayı: 25. ss. 15-20

(١٥) Altıntaş, Safiye, "Davetsiz Misafirler: Türkiye'deki Mültecilerin Maduniyet Görünümleri", *İdeal* (١٥)

.Kent, Sayı 14, Ekim 2014, s. 255

(١٦) Altıntaş, "Davetsiz Misafirler: Türkiye'deki Mültecilerin Maduniyet Görünümleri", s. 257

وهذه الطريقة فإن هذه التفرقة القانونية يمكن أن نقول إنها نتيجة لضرورة سياسية.

الضيافة والدافع للعمل الخيري في إطار الموقف حيال الهجرة:

كما لا تعتمد الهجرة ولا تناقش ضمن الشروط القانونية والسياسية فقط، فإن مناقشتها مستقلة عن تلك الظروف غير ممكنة أيضاً. ولذلك فنحن بحاجة إلى بذل جهد لمقارنتها مع المفاهيم الأخرى ذات الصلة بهذا المعنى.

إن أهمية النقاش حول مفهوم الضيافة^(١٧) تنشأ حقيقة من السياق الوطني والدولي الراهن لسياسة الهجرة التي لا تسمح باستضافة المهاجرين في الواقع. فمن الناحية النظرية -أي القوانين المكتوبة- يسمح للأجانب بحرية التنقل، والقوانين تعطيهم حق التمتع بالحرية الشخصية والاستفادة من الضمانات الشخصية والحقوق الأساسية، مثل: ضمان احترام الحياة الخاصة. ومع هذا ففي مرحلة التطبيق يبدو أن تلك الحريات تبدأ بالانكماش والتقييد بالقواعد المشددة على نحو متزايد. فمثلاً عندما نفكر باتفاقية Schengen شنغن، فمن ناحية نرى أنه قد تم فتح هذه الحدود بين الدول الأوروبية، ومن ناحية أخرى نرى أن نفس الحدود أكثر انغلاقاً ضد من هم خارج الاتحاد. ومع هذا أيضاً نرى أنه قد تم رفض طلبات اللجوء بالنسبة للسنوات السابقة، وتم حظر الطلب من قبل الشرطة الحدودية قبل تنظيم القوانين بهذا الشأن.

/ <http://www.radikal.com.tr/dunya/multeciler-dudaklarini-dikti-1478503>

Kavramın ayrıntılı analizi için bkz. Direk, Zeynep, "Konukseverliğin Düşüncesi", *DeFTER*, Sayı: 31, (17)

.1997, s. 11-36

لذلك تم حظر حرية الحركة عبر تعميم طلبات التأشيرة، وإغلاق الحدود مع وضع العقوبات، مثل معاهدات تسليم المجرمين^(١٨). ومع ذلك قد يتم وضع هذه الموانع في الخطاب السياسي المتطور والأحكام القانونية المضاربة. مع ملاحظة الوفيات المتزايدة ولاسيما في السنوات الأخيرة^(١٩)، فالضيافة في المفهوم الأساسي طوال التاريخ ترد فيها المعاني الدينية والاجتماعية والأخلاقية، ولذلك كانت موضوعاً للفلسفة والفلاسفة، فكيف يتم احتزالها في تعريفها القانوني والأخلاقي؟؟^(٢٠).

وكما أن الضيافة قضية قانونية، فكذلك هي عمل سياسي، أي ليست قضية مستقلة عن الظروف السياسية. فالضيافة وفق فلاسفة السياسة وعلمائها، وخاصة الفلسفة السياسية الجمهورية لمقلدي «Kant» قد صارت متناً خاصاً خاضعاً للدراسة. فمعضلة الاستضافة عند الأوروبيين، التي تستند إلى أفكار «Kant» تتحقق عند إصرارهم على إبقاء اللاجئين خارج حدود بلدهم، مثلاً في داخل الأراضي التركية^(٢١).

كتاب «نحو السلام دائماً» الذي ألفه «Kant» وصدر عام ١٧٩٥ في «Königsberg» في الفترة التي كانت «Prusya» تحاول فيها حل النزاع مع «فرنسا» من خلال «اتفاقية Bale» يحتوي على الأمل المطلق والسلام النهائي، إنه في الواقع لا يذكر في مشروع السلام المستمر الحل المؤقت والتوصيات المفيدة، بل يؤكد على ما هو معقول عند الناس، ولا يتطرق إلى بنود القوانين المكتوبة^(٢٢).

كان «Kant» يسعى لحل دائم لمشكلة الضيافة، ولهذا كان يدعو المسؤولين في الدولة والفلاسفة إلى أن يأخذوا بالاعتبار ما قدمه من مبادرات السلام الشامل. ومن ناحية أخرى كان يسعى من أجل المثل الأعلى للمواطنة العالمية، فقد كان يرى أن السبب الرئيس للجوء هو الحرب والسلاح والجيش والسياسة؛ ولذا يقترح إقامة علاقات ودية بين دول الجوار. وللحصول على السلام الدائم كان يقترح أيضاً عدم التدخل في الشؤون الداخلية للدول الأخرى وعدم تحريض المواطنين ضد حكوماتهم ونزع السلاح ورفع الجيش النظامي تدريجياً وعدم الاقتراض لإنتاج الأسلحة وإلغاء الحدود فيما بين الدول^(٢٣). فيقول «Kant» في مقاله «السلام الدائم

(١٨) Tunç, a.g.m. s. 481

(١٩) Tunç, Serpil, "Konukseverlik: Hukukta ve Hukukun Ötesinde", s. 481

(٢٠) Tunç, a.g.m. s. 481

(٢١) Işıklı, Şevki, "İlticanın Yapısökümcü Felsefesi: Konuksevermezlik Sorunu", *Marmara İletişim Dergisi*, (٢١)

Mülteciler ve Medya Özel Sayısı -I, Sayı: 24, 2015, s. 57

(٢٢) Tunç, a.g.m. s. 482

(٢٣) Kant, Immanuel, *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme*, Çev. Y. Abadan, S. Meray, Ankara Üniversitesi, (٢٣)

Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. Ankara 1960, 9-15; Işıklı, Şevki, "İlticanın Yapısökümcü Felsefesi:

Konuksevermezlik Sorunu", s. 56; Teson, Fernando R. "The Kantian Theory of International Law",

Columbia Law Review, Vol. XCII, 1992, s. 56

والفلسفة»: إن الضيافة ليست عملاً خيرياً^(٢٤) بل هي حق واجب^(٢٥)، وفي المادة الثالثة المعنونة بـ«السلام الدائم» التي تهمل في كثير من الأحيان ولا يتم التعليق عليها فقد أشار «Kant» نفسه إلى أهميتها المؤكدة^(٢٦). وفي هذا السياق يتحدث «Kant» عن الضيافة ويستغرب هذا التعبير ويقول: إن الضيافة ليس قضية خيرية بل هي حق واجب^(٢٧) فهي قضية مهمة جداً عند Kant، ولا يمكن تركها لتردي الوضع الأخلاقي ونسبته.

فالضيافة لا تعني عملاً خيرياً يقدم للنازحين من بلدهم، ولا تعني الشفقة عليهم، بل تتطلب الالتزام المدني تجاه من يعدّ عضواً محتملاً ضمن مواطني العالم المعترف به. وبهذا يكتسب معنى وجودياً^(٢٨). فالضيافة مستندة إلى وجود الشخص نفسه وإنسانيته التي ولدت من فكرة الحقوق الأساسية^(٢٩). ووفق بيان «Kant» فإن الضيافة هي ألا تعامل الأجانب الذين أتوا إلى بلادك معاملة الأعداء؛ فالساكن الأصلي لبلد ما له حق عدم القبول بالأجنبي ما لم يؤد ذلك إلى هلاكه. ولكن لا بد أن يتعامل مع الأجنبي - ما دام يعيش في بلده - بطريقة سلمية، وفي هذه الحالة لا يحق للأجنبي أن يطلب حق الزيارة المستمرة. وهذه الإقامة ليست سوى إقامة مؤقتة يشترك فيها كل الناس، ويمكن عقد اتفاقية خاصة لمنح حق المواطنة الدائمة للأجانب^(٣٠). ووفقاً لـ«Kant» الذي يرى العالم أرضاً للمواطنة العالمية، فإن الإقامة المؤقتة خارج البلد ينبغي أن ينظر إليها دائماً على أنها حق للجميع، يشترك الناس كلهم فيها. هذه التصريحات لـ«Kant» تشير إلى أنه كان يفصل بين الإقامة الدائمة والإقامة المؤقتة. ومع ذلك لا يجد الضيافة المستمرة كحق أخلاقي فقط، بل يرى أن «الإقامة الدائمة» هي «اتفاقية مبنية على الفائدة» يشكلها المواطنون بحرية تامة^(٣١). وهكذا فإن الضيافة وفقاً لآراء Kant ينبغي أن

Hayırseverlik kavramının analizi için bkz. Alam Choudhury, Masudul, "İnsan Potansiyeli, Saadet (٢٤) ve Hayırseverlik: Felsefi-Ekonomik Bir Araştırma", *İslam İktisadını Yeniden Düşünmek*, 2014, s. 181-222; Adıgüzel, Adnan, "İnsanlık Onurunu Koruma ve Kıрма Arasında Hayırseverlik Anlayışı", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: I, sayı: 1, s. 56-77

Hayırseverlik kavramının analizi için bkz. Alam Choudhury, Masudul, "İnsan Potansiyeli, Saadet (٢٥) ve Hayırseverlik: Felsefi-Ekonomik Bir Araştırma", *İslam İktisadını Yeniden Düşünmek*, 2014, s. 181-222; Adıgüzel, Adnan, "İnsanlık Onurunu Koruma ve Kıрма Arasında Hayırseverlik Anlayışı", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: I, sayı: 1, s. 56-77

Almanca metindeki ifade şöyledir: "Das Weltbürgerrecht soll auf Bedingungen der allgemeinen (٢٦) Hospitalitat eingeschränkt sein."

Benhabib, Seyla, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, Çev. Berna Akkoyal, İletişim Yay. (٢٧) İstanbul 2016, s. 36-37

.Duva, Özlem, "Evrensel Konukseverlik ve Haklara Sahip Olma Hakkı", s. 515 (٢٨)

.Duva, a.g.m. s. 515 (٢٩)

.Kant, *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme*, s. 9-15 (٣٠)

.Duva, a.g.m. s. 515 (٣١)

تحدد بشكل ملموس، وتعدّ حقاً للأجانب لأجل الحصول على الإقامة المؤقتة. ومع ذلك فحق الضيافة يوفر حق «الإقامة المؤقتة»، بحيث لا يمكن رفضها.

فبدل تحديد «Kant» لحق الضيافة على أنها التزام اخلاقي بحت، وتركها هكذا، عمد إلى جعلها أساساً قانونياً يوفر الحماية للنازحين وضحايا الحرب وعديمي الجنسية، ويسهم في القضاء على المعاملة اللاإنسانية. فالدول التي تقبل الأجانب تتحمل بموجب حق الضيافة "حق الإقامة المؤقتة" أيضاً، وتجعلها تحت الضمان حسب القوانين العالمية.

وتجدر الإشارة إلى أن «Kant» يرى أن الضيافة، بهذا المعنى، ستخدم حق الاندماج في تطوير العالم. وفي الواقع إن الضيافة، بهذا المعنى، ما هي إلا امتداد للحرية الإنسانية، وستساعد على الانتقال تدريجياً نحو مجتمع عالمي^(٣٢). وأما الشرط الوحيد للوصول إلى مجتمع عالمي فهو القانون الموضوعي وليس الأخلاق الشخصية.

وصياغة مشكلة الضيافة في السياق الأخلاقي والسياسي ناقشها «Derrida» متأثراً بتصور Kant – Levinas. فقسم الضيافة إلى قسمين: الضيافة المؤقتة، والضيافة الدائمة.

ودليل وجود الضيافة المشروطة عند Kant هو المادة الثالثة من «مشروع السلام الأبدي» له^(٣٣). فهذه المادة – كما مرّ – تحاول رسم الخطوط العريضة للمواطنة العالمية من خلال القانون. إذ ينبغي أن يكون القانون العالمي محدوداً بظروف الضيافة العالمية^(٣٤) فيحدد القانون العالمي حق الضيافة، ويتم هذا التحديد بتنظيم قانون الضيافة.

فالضيافة عند «Kant» تعني ألا يُعامل أجنبي وصل إلى منطقة ما معاملة الأعداء، بل ينبغي أن يعامل معاملة الأصدقاء والحلفاء. وهكذا فإن مفهوم الضيافة عند «Derrida» ينقلب من ضيافة الأعداء إلى ضيافة الصداقة^(٣٥).

فكرة الكونية عند «Kant» تنظم العلاقة بين المواطنين والدولة على أساس الضيافة العالمية في مستوى

(٣٢) Duva, a.g.m. s. 515

(٣٣) Kant, a.g.e. s. 9-15; 3. Maddenin yorumu için bkz. Ökten, Kaan Harun, *Immanuel Kant'ın Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme Adlı Eseriyle Ortaya Koyduğu Ebedi Barış Fikri ve Bu Fikrin Uluslararası İlişkiler Düşüncesinde Yarattığı Etki*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001, s. 117-126

(٣٤) Kant, a.g.e. s. 9-15

(٣٥) Gültekin, Ahmet Cüneyt, "Bağışlanan Konukseverlik ve Konuksever Bağışlama: Derrida Felsefesinde Etik (Olanaksız) ve Politika (Olanaklı) İlişkisi", *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 2014 Bahar, sayı:17, s. 16; Derrida, Jacques, *Bağışlama ve Kozmopolitizm*, Çev. Ali Utku, Mukadder Erkan, İstanbul, Birey Yay, 2005, s. 34

القانون والسياسية^(٣٦). فحق الضيافة المذكور قد يتم وضعه داخل الحدود والقيود. وبتعبير آخر: إن تقديم القانون العالمي كشرط للسلام الأبدي بين الناس يحدد بواسطة حق الضيافة، فيظهر كأن الضيافة نفسها هي المحدد^(٣٧).

يشار إلى الضيافة عند «Kant» دائماً كمسألة قانونية في المجال العام وفي الطابع العام، فتعتمد على القوانين والشروط، وتكون تحت إشرافها دائماً^(٣٨). والضيافة عند «Derrida» لا يمكن أن تكون محددة حسب المعايير القانونية الوضعية التي جعلت الأخلاق مهملة، بل ينبغي أن تكون مقررة حسب إمكانيات الأخلاق الشخصية الحرة. ولكن مشكلة فكرة الضيافة عند «Kant» مختلفة عن مشكلة فكرة الضيافة عند «Derrida». فالاختلاف يظهر فيما يقوله «Kant» في هذا المجال: هل هي بالنسبة للذين وضعهم وحدودهم معلومة؟ أم للبلاد والناس الذين وضعهم وحدودهم غير معلومة؟.. ولهذا ينبغي أن ننظر إلى ما اعترض فيه «Seyla Benhabib» على «Kant» حيث أشار في البداية إلى أن فكرة الضيافة عند «Kant» غير متاحة للاجئين ولمن يريدون الإقامة^(٣٩)؛ لأن «Benhabib» يشير إلى أن «حق اللجوء» لا بد أن يؤسس على مستوى الالتزامات الأخلاقية المتبادلة، وهذا يتحقق في إطار إنسانيتنا المشتركة.

فقول «Benhabib» تعليماً على «Kant» في هذا المجال لا يقدم جواباً واضحاً، «فحق الضيافة هو الاعتراف بحق الإقامة المؤقتة للأجانب الذين قبلوا من قبل الدول وفق الالتزامات الأخلاقية وضمن المنظمات. فهو يستدعي الالتزام الأخلاقي مع قبول العواقب القانونية المحتملة. فهذا النظام ليس مالكاً لقانون أعلى منه لتنفيذه، وفي هذا المعنى فإن التزام الضيافة للأجانب غير قابل للتنفيذ»^(٤٠).

كما ينبغي أن تستند الضيافة وتقوم على مستوى من الالتزامات الأخلاقية المتبادلة في إطار إنسانيتنا المشتركة. يقول «Kant»: طلب حق الزيارة هو الحق الوحيد للأجانب. وبهذا يلغي حق تملك الأراضي. ومع ذلك فإن «Benhabib» يقول: إن «Kant» ذكر القانون العالمي نتيجة للتطور الفكري الذي هو نتاج عصر التنوير خصوصاً. وعلى هذا فإن حق الضيافة ليس حياً بشرياً ولا ضيافة غير مشروطة^(٤١). وتلخص هذه

Hent de Vries, "Derrida and Ethics: Hospitable Thought", in *Jacques Derrida and the Humanities, A* (٣٦)
.Critical Reader, edited by Tom Cohen, Cambridge University Press, 2001, s. 182

Çotuksöken, Betül, "Kant'ta Barış Kavramı", *Barışın Felsefesi 200. Ölüm Yıldönümünde Kant*, Haz. (٣٧)
.İonna Kuçuradi), Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2006, s. 56

.Derrida, *Bağışlama ve Kozmopolitizm*, s. 34 (٣٨)

Benhabib, Seyla, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, Çev. Berna Akkoyal. İletişim Yay, (٣٩)
.İstanbul 2006, s. 46

.Benhabib, *Ötekilerin Hakları*, s. 39 (٤٠)

.Tunç, "Konukseverlik: Hukukta ve Hukukun Ötesinde", s. 486 (٤١)

الكلمات لـ «Benhabib» المسألة بشكل واضح: «اللجوء إلى المساواة السياسية، ولو وسعت بطريقة تحمي بعض الناس، لا يمكن توسيعها بحيث تشمل الجميع أصلاً»^(٤٦). ونتيجة لهذا الأمر فإن حل النقاش حول حقوق غير المواطنين هو جزء من المشكلة الحالية التي تنجرف إلى التضاد؛ لأن معايير العالمية تتجاوز حقوق المواطنين، ولها صعوبات متعلقة بالسلطة والالتزام، وهي واضحة كما هو معروف^(٤٧)؛ وذلك لأنها على العكس من اتجاه الأخلاق الكونية لحقوق الإنسان، وبتعبير «Benhabib»: «الجهات السياسية الفاعلة في المدن والمناطق ممثلة في الدولة والمسؤولين، الذين يعتقدون أنهم بحاجة إلى المجتمعات المحدودة لإنشاء آليات يمكن نقلها»^(٤٨).

يشير «Arendt» إلى أن مفهوم حقوق الإنسان في الدرجة الأولى متاح لمن نزحوا من بلادهم، وثانياً لمن فقدوا حمايتهم من قبل الإدارة السياسية. والسبب في هذا الوضع الصعب للاجئين عديمي الجنسية، من الناس الأبرياء الذين لا يحملون أية صفة سياسية، «ليس العيش والحرية والسعي إلى السعادة والمطالبة بحرية الفكر وبعدم حرمانهم من حقوق متساوية أمام القانون» بل كونهم حرماً من حقوقهم؛ لأنهم عندما فارقوا بلادهم فقدوا حماية الإدارة السياسية. وعليه فإنهم فقدوا مركزهم السياسي، وبتعبير آخر إن السبب الوحيد لسوء حالة هؤلاء الناس هو عدم كونهم أعضاء في أي مجموعة؛ أي مشكلتهم «ليس أنهم غير متساوين أمام القانون، بل مشكلتهم أنه ليس هناك قانون بالنسبة لهم»^(٤٩).

وظل هؤلاء الناس طوال مدة حرمانهم من حقوقهم مواطنين خارجين عن القوانين، فهؤلاء الناس ليسوا مدينين بوجودهم للبلاد التي لجؤوا إليها، بل إلى رحمة الناس الأجانب؛ لأنه لا يوجد أي قانون لإجبار أية دولة على إطعام هؤلاء الناس. ولهذا عند «Arendt» كانت فكرة حقوق الإنسان منفصلة عن الحقوق المدنية، وهي متاحة لمن فقدوا حق المواطنة والانتهاة إلى مكان ما، كما فقدوا حق العضوية لمجتمع سياسي^(٥٠).

والمفارقة هي بالضبط هنا، فالذي هو في شخصه رمز لحقوق الإنسان -أي اللاجئ- هو في الواقع مفهوم يشير إلى أزمة عميقة الجذور حدثت في شخصه ذاته؛ لأن اللاجئين النازحين ليس لهم أية مؤهلات أخرى دون كونهم بشراً. ومع هذا لا يوجد بشأنهم أي قانون، أي إنهم أناس خارجون عن إطار الحقوق «فالحقوق في الواقع ينبغي أن تكون لمن لا يملك أي حق»^(٥١).

٤٦) Benhabib, *Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, s. 76

٤٧) Soysal, Özgür, "Evrenselcilik-Tikelcilik Gerilimi Işığında Ötekinin Kaderi", *Birinci Uluslararası Felsefe*

.Kongresi, 14-16 Ekim Bursa 2010, s. 499

٤٨) Benhabib, *a.g.e.* s. 169

٤٩) Kaya, Funda Gürsoy, "Hukuk Versus Politika Kıskaçında İnsan Hakları", *Birinci Uluslararası Felsefe*

.Kongresi, 14-16 Ekim Bursa 2010, s. 420

٥٠) Arendt, Hannah, *Totalitarizmin Kaynakları: Emperyalizm*, Çev. B. S. Şener, İletişim Yay. İstanbul 1998, (٤٦)

.s. 299-303

٥١) Kaya, Funda Gürsoy, "Hukuk Versus Politika Kıskaçında İnsan Hakları", s. 420

يقول «Giorgio Agamben» في التعليق على هذه التصريحات لـ «Arendt»: إن Arendt حينما يربط بين مصير حقوق الإنسان وبين مصير الدولة القومية ينطلق من المفارقة الآتية: في الواقع، الشخصية التي لا بد أن تمثل حقوق الإنسان بشكل واضح بدأت تشير إلى أزمة جذرية متطرفة، ففي نظام الدولة القومية حينما تظهر حقوق الناس، التي من المفترض أنها مقدسة ولا تنتزع منهم، حينما تظهر منسوبة لمواطن دولة أخرى تفقد واقعيته وتبقى من دون حماية^(٤٨)، ولهذا يتبين سبب كون حقوق الإنسان ليست حقاً لكل الناس، بل هي حق لبعضهم. وإن سبب كون اللاجئين في نظام الدولة القومية الحديثة عنصراً نافعاً هو أنهم يشكلون أزمة بالنسبة للمواطن والإنسان، وتقع الأزمة في طريق التوسع المستمر بين الولادة والجنسية. فاللاجئون بكشفهم الفرق بين الولادة والجنسية يظهران المجال السياسي الخفي، يعني الحياة الواقعية، وبهذا المعنى فاللاجئ كما قال «Arendt» في الواقع هو «الإنسان المستحق للحقوق»، ولذلك من الصعب جداً تحديد اللاجئين سياسياً^(٤٩).

يقول «Arendt»: إن مفهوم اللجوء ينبغي تخصيصه عن مفهوم حقوق الإنسان على وجه التحديد، ومصير حقوق الإنسان مرتبط بمصير الدولة القومية. وإن أية أزمة يعيشها أحدهما تدل على نهاية الآخر. فلا بد من التفكير وفق هذا، ويجب أن ينظر إلى اللاجئين على ما هم عليه: من علاقة الولادة والدولة والإنسان والقومية^(٥٠).

هذه التصريحات تعطينا فكرة حول الموقف المناسب الذي لا يجب أن نتخذه تجاه اللاجئين والنازحين.

النقاش حول اللاجئين والنازحين «الآخرين» يحيلنا إلى سؤال آخر: ما هي إمكانات النقاش حول «الآخر»؟ وهل من الممكن أن يكون هذا النقاش في مستوى الفلسفة دون السياسة والحقوق؟

إن هذه المناقشات حول هذه الإشكالية تؤدي بنا إلى التحليلات الواسعة لـ «Martin Buber» و«Immanuel Levinas» و«Hans Georg Gadamer» حول «أنا-هو» و«أنا-أنت». فهذه التحليلات في «أنا-هو» تمثل الخطاب السياسي ضد المهاجرين اللاجئين، ويكون انعكاسها بين «أنا-أنت» انعكاساً أخلاقياً.

ويكشف «Buber» أسلوبين وجوديين بين «أنا-أنت» و«أنا-هو» فالشخص في أسلوب «أنا-أنت» يفهم كأنه جسم جامد يتشكل من المادة وحدها، فهو في هذا الحال مادة من المواد الجامدة منقطع عن هويته الأصلية، ومنفصل عن جانبه الروحي. فهو موجود في الزمان والمكان بوجوده الفيزيائي وحده، ليس له جانب معنوي كشجرة من الأشجار. فالعلاقة بهذا الأسلوب بين «أنا-هو» ليست علاقة واقعية؛ لأن هذه العلاقة

.Agamben, Giorgio, *Kutsal İnsan*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay. İstanbul 2013, s. 152-153 (٤٨)

.Agamben, *Kutsal İnsan*, s. 158 (٤٩)

.Agamben, *Kutsal İnsan*, s. 161 (٥٠)

ليست علاقة غائية، بل هي علاقة وسيلة؛ لأن شخصاً آخر عندما يكون بالنسبة لي «جامداً» إذا فأنا وحيد جداً^(٥١)، فطبيعة العلاقة بهذا الشأن بين «أنا-هو» تلغي الحوار وتقطع الاتصال، وتفرض الاتصالات بين الأفراد وفق أسلوب المونولوج^(٥٢)؛ لأن من في مقابلك ليس حياً ملموساً، حتى إنه ليس كائناً قانونياً.

يرفض «Levinas» التفهم الأخلاقي المبني على النظرة الذاتية النقية؛ فهذا التفهم قد جاء نتيجة ضرورة موضوعية. وأما «Buber» فإنه يقول: إن العلاقة بين «أنا-أنت» الآخر بالنسبة لي هي شيء حقيقي، وتوصلك إلى وجودك الحقيقي^(٥٣).

إن هذا العالم هو عالم تسيطر فيه الأخلاق، وهذا أمر بديهي لا حاجة للنص عليه.

فلقاء «أنت» مع «أنا» لطفٌ من «أنت»، وليس سعيًا من «أنا». فيشرح «أنت» بلا سعي وطلب من «أنا»، وقولي له «أنت» سبب لوجودي^(٥٤). فالمعنى الذي ينسب «للآخر» يعتمد على الواقع الذي يؤسس نفسه عليه ويرتبط به^(٥٥). فتعريف المرء نفسه يتحقق معه إعطاء مفهوم محدد للآخر^(٥٦).

العلاقة بين «أنا-أنت» علاقة متبادلة عند «Buber» «أنت» يورث في نسبة ما، وأنا أوثر فيه. الحب أعمى ما لم يشاهد الموجودات كلها. وليس تحت سيطرة الكراهية من يرى العالم كله. وسلطة المرء قوله للآخر «أنت». ويمكن أن يصير كل من هو «أنت» «هو» أو أي كائن. ف«أنت» مع أنه ليس كائناً، ولكنه عندما يدخل وسيطاً يصبح كائناً من الكائنات، ويفقد طبيعته الحقيقية، فكما يستطيع «أنا» أن يجعل الكائن «أنت» كذلك يستطيع أن يجعل «أنت» كائناً^(٥٧).

الموقف الفلسفي لـ «Buber» أو لـ «Gadamer» قادر على توفير رؤى حول النهج الأخلاقي المهم لـ «الآخر». فهذه المناهج في نفس الوقت تحمل الأخلاق إلى ما وراء القواعد الجافة، وتجعلها وسيلة لتبادل المحبة والحوار مع «الآخر». ولعل العلاقات الإنسانية بين البشر - التي هي في ذروة الاغتراب في العصر الحديث - بحاجة ماسة إلى مثل هذه النهج الذي يصور الأخلاق بإخلاص وسيلة للحوار^(٥٨).

(٥١) Buber, Martin, *I and Thou*, Charles Scribner's Sons, New York, 1958, s. 3-13

(٥٢) Ulukütük, Mehmet, "Martin Buber ve Hans Georg Gadamer'in Felsefelerinde Ben-Sen İlişkilerinin Ahlakî Açılımları", *Birey ve Toplum: Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011, cilt: I, sayı: 1, s. 138

(٥٣) Buber, *I and Thou*, s. 5-6

(٥٤) Gözel, Özkan. "Öteki Metafiziktir": Levinas'ta Varlık ve Öte/ki", *Tezkire*, Sayı: 38-39, Vadi Yay. An (٥٤)
Buber, *I and Thou*, s 9-11. kara 2005, s. 56-70

(٥٥) Gözel, Özkan. "Öteki Metafiziktir": Levinas'ta Varlık ve Öte/ki", *Tezkire*, Sayı: 38-39, Vadi Yay. An (٥٥)
Buber, *I and Thou*, s 9-11. kara 2005, s. 56-70

(٥٦) Ulukütük, "Buber ve Gadamer'in Felsefelerinde Ben-Sen İlişkilerinin Ahlakî Açılımları", s. 137

(٥٧) Ulukütük, a.g.m. s. 138

(٥٨) Ulukütük, a.g.m. s. 138

وعند «Levinas» «الفهم الأخلاقي» هو الأساس الأول الذي تأسست عليه الفلسفة الأولى^(٥٩)، وتماشياً مع هذه الفلسفة عند «Levinas» فإن أدب العلاقة مع «الآخر» يجب أن يكون مترفعاً عن الشروط، وفي إطار هذا التفكير تكون الضيافة مهمة جداً.

وتستند فكرة الضيافة دون شروط عند «Derrida» إلى أخلاقية فكرة الضيافة عند «Levinas» لذلك نريد أن نذكر باختصار أدب الضيافة عند «Levinas» من خلال مقارنة أخلاقية مع نظيره عند «Kant»:

أولاً: على الرغم من أن حقوق الضيافة عند «Kant» مرتبطة بالقانون الأخلاقي في مرحلته الأخيرة، إلا أنه لا يمكن التعبير عن أدب الضيافة عنده. ولذلك عُدَّ «Levinas» من المتطرفين حين جعل الضيافة مبنية على أساس أخلاقي^(٦٠)، حيث إن التطرف بالفعل هو وضع مفهوم الضيافة وفق أساس أخلاقي^(٦١). ولا تستند هذه الضيافة إلى العقل الأخلاقي كما هو الحال عند «Kant»^(٦٢).

ويتميز مفهوم الأخلاق عند «Levinas» من مفهوم الأخلاق عند «Kant» أولاً: من حيث المصدر؛ فهو ليس مسألة قانونية معتمدة على العقل، وليس قضية عالمية. فعند «Levinas» العالمية تأتي من شخص آخر، وليست مبدأ مجرداً^(٦٣). والأخلاق عنده هي لقاءنا مع الآخر. فتظهر الأخلاق في وجه الشخص الآخر. يذكر «Levinas» لنا صدمة اللقاء مع وجه شخص ما، فهذه الصدمة هي صحوة الأخلاق. إذاً فإن «Kant» عندما يتحدث عن الأخلاق القانونية المجردة العالمية فإن «Levinas» يتحدث عن صحوة أخلاقية عند استضافة الآخر، فهو يأخذ المبادئ الأخلاقية من مصدر خارجي، وليس من مصادر داخلية^(٦٤).

إذاً فالأخلاق عند «Levinas» نتيجة للقاء مع وجه الآخر، فكل ما يحتاج إلى الإرادة ليس من الأخلاق. فالمرء يكتشف الأخلاق بواسطة الآخر. ومع ذلك فإن الموضوع عند «Kant» له حكمه الذاتي فلا يخضع لأجنبي ولا لإنسان ولا إله. «Levinas» لا يعترف بحكمه الذاتي، والأخلاق والضيافة عنده يتبان من خلال قبول الآخر^(٦٥). وهذه الضيافة ليست مستمدة من قوة القانون، بل على أساس الإيثار الأخلاقي للآخرين.

وبعد أن شرحنا فلسفة الأخلاق عند «Levinas» نبدأ بما قاله «Derrida» في هذا الشأن:

Levinas, Emmanuel "Aşkınlık ve Yükseklik", çev. Hakan Yücefer, Zeynep Direk, *Sonsuza Tanıklık*'ın (٥٩)

.içinde, haz. Zeynep Direk, Erdem Gökyaran, Metis Yay, İstanbul 2003, s. 126

.Tunç, "Konukseverlik: Hukukta ve Hukukun Ötesinde", s. 487 (٦٠)

.Tunç, "Konukseverlik: Hukukta ve Hukukun Ötesinde", s. 487 (٦١)

.Tunç, a.g.m. s. 487 (٦٢)

.Tunç, a.g.m. s. 487 (٦٣)

.Tunç, a.g.m. s. 487 (٦٤)

.Tunç, a.g.m. s. 487 (٦٥)

يعالج «Derrida» المشكلة تحت هذه المواد: أ. لسنا مهتمين بالإنسانية بل مهتمون بالحقوق. ب. ينبغي أن يقتصر حق المواطنة العالمية على الضيافة المقبولة عموماً^(٦٧). فيعالج «Derrida» تعامل الضيافة بهذه الطريقة في المجال الأخلاقي والسياسي قائلاً في المقدمة: «نحن لا نعرف ما هي الضيافة؟»^(٦٨).

ويمكن تفسير هذا النهج كوسيلة لتفكير «Derrida» فهو يقف على العتبة، ويظهر معضلات النهج وظروفه^(٦٩)، ويؤكد على التناقضات الكامنة في مجال الضيافة. فهذا الانفتاح بشأن الضيافة التي تستخدم فيها المفردات من مثل: «دعوة»، «الاستضافة»، «سيد بيته»^(٧٠) يشير إلى أن الضيافة حق، بل واجب ضروري. فالأجنبي لا بد أن يستضيف «الأخر» كأنه صديق، ومع ذلك لا بد أن يبقى صاحب البيت الذي يقبل اللاجئين مع سيادته، ويحافظ على سلطته في بلده. وهكذا يعترف بقانون خاص بالضيافة يمنح له حق سلطته في بلده^(٧١). ف«Derrida» يحاول زيادة المناطق المفتوحة لـ«الأخر»، ويصبح عنده تقييم الضيافة بـ: كيف نتعامل مع المهاجرين واللاجئين؟^(٧٢)، ومعنى قول «Derrida» في المقدمة: «نحن لا نعرف ما هي الضيافة»^(٧٣) على ما قاله «Işıklı» أنه قصد به الحضارة الغربية.

يبدو أن مفهوم الضيافة المقبولة في المجتمعات الشرقية، مثل تركيا، لم يتم حله بشكل كاف؛ لأن المجتمع التركي كان قد استضاف مليونين وثمانمئة ألف شخص منذ عام ٢٠١١. ومع أنه لم يتم حماية اللاجئين بشكل تام من العنف الجسدي أو الميافيزيقي والإقصاء، إلا أن السؤال في اللغة التركية بـ«من أنت؟» يعدّ بداية للدعوة، لأنه سؤال لمن هو خلف الباب، ويريد أن يدخل الدار. فهذا السؤال الموجه إليه بـ«من» يطلب منه إجابة ليس على معارضة «أنا-أنت»، بل على أساس تقديم الجواب بصيغة الغائب. وهذا الجواب يتم عن طرف ثالث لا علاقة له بـ«أنا-أنت»، وهو محاولة لإقامة العلاقة والاتصال فيما بيننا، فهو حتى الآن ليس بصديق ولا عدو.

Derrida, Jacques, "Konuksev(-er-/mez-)lik (Hostipitalité)", Çev. Ferda Keskin, Önay Sözer, *Pera* (٦٦) *Peras Poros: Jack Derrida ile Birlikte Disiplinlerarası Çalışma'nın içinde*, İstanbul, Yapı Kredi Yay, 1999, s. 3

Derrida, "Konuksev(-er-/mez-)lik (Hostipitalité)", s. 51 (٦٧)

Bkz. Evink, Eddo, "Patočka ve Derrida: Sorumluluğun Açmazları", Çev. Ekrem Ekici, *Cogito, Derrida* (٦٨) *Özel Sayısı*, Sayı: 47-48, Yapı Kredi Yay, İstanbul 2006, s. 256-269

Derrida, a.g.e. s. 51 (٦٩)

Derrida, a.g.e. s. 48 (٧٠)

Çoban, F. "Bir giriş: Derrida'nın Hayaletlerinden Marks'ın Hayaletlerine", *SDÜ, Sosyal Bilimler* (٧١) *Dergisi*, Sayı: 35, 2005, s. 156

Derrida, "Konuksev(-er-/mez-)lik (Hostipitalité)", s. 51 (٧٢)

النتيجة:

يعدّ مفهوم «معاً» أو «العيش معاً» - رغم كل الفروق بالنسبة للإنسان الذي يعيش حياة عالمية في العصر الحديث تحت هيمنة النظام العالمي - ضرورةً لها منافع اقتصادية تمنح الإنسان إمكان تنويع المجالات الثقافية والاجتماعية، كما تمنحه فرصة سياسية. فكما يقال للقرب المادي مع الأصول البيولوجية «العيش معاً» كذلك يقال لمن يعيشون في عالم واحد بوجود الاهتمام المشترك: «الحياة». وفي هذا المعنى فإن الحاجة إلى العيش مع الشعور بالقلق تشير إلى تصور حياة مثالية. وهذا يعني أن يكون لها موقف ومستوى رفيع ومتطلبات، لأن نظرتك الخاصة بك كلما كانت محتكمة إلى الأمور المعنوية والأخلاقية فإن نظرتك إلى الآخرين ستكون أكثر ثقة. فإذا كانت لديك أية معضلات وتناقضات مع نفسك فإنك لن تكون في شك وانعدام ثقة بالآخرين فقط، بل ستراهم خطراً وتهديداً لك أيضاً. ولهذا فإن وجود حياة «معاً» هو مسألة تصور وموقف ومستويات.

في عالمنا اليوم تسبب رسم الخرائط في المكاتب ومعارك المصالح السياسية الدولية نزوح الناس عن بلادهم بإجبارهم على الهجرة إلى بلدان أخرى على نطاق واسع.

وعلى الرغم من أن الناس في العصور الوسطى كانوا يسافرون من بلد إلى بلد آخر بشكل حر، فإن بعض الناس في العالم الحديث قد أُجبروا على الهجرة من بلدانهم وأصبحوا لاجئين في بلدان أخرى. وقد ظهر عدد كبير على مستوى العالم أُجبروا على ترك بلادهم التي ولدوا وعاشوا فيها. وهذا الخلل الديموغرافي في حياة الناس ليس ناتجاً عن العبء الاقتصادي ومسألة الحقوق الديموقراطية فقط، بل هو من القضايا المهمة والحيوية.

نوقشت مسألة العيش معاً اليوم خصوصاً لدى النازحين الذين يعيشون في ظروف صعبة جداً، ولكن يغيب عالمهم الداخلي بين تلك المناقشات والمعطيات العددية والتوازنات السياسية.

إن الدعوة إلى «الحياة معاً» لا تعني سجن من أُجبروا على ترك بلادهم وعزلهم عن الوجود، بل تعني إسكانهم في أنحاء البلد أيضاً؛ لأنه في إطار ما قاله «Işıklı»: «عندما قبلت تركيا اللاجئين وفرت احتياجاتهم اللازمة، وحمتهم من غضب وضرر حاكم بلدهم، وأعدت لهم المأوى والمخيمات».

ولو لم يخرج اللاجئين خارج المخيمات ولم يتجولوا في داخل البلد بحرية فإن الضيافة لا تعدّ مستوفاة. فمخيمات اللاجئين في حكم غرفة الضيوف. وإذا لم يكن هناك تجول خارج المخيم فليست هناك ضيافة. ومعنى اللجوء إنما يبني داخل المنزل. وطالما بقي اللاجئ في مخيمات اللاجئين فإنه لا يتحصل على الضيافة، ولا تتحصل المجتمعات المحلية على حكم الاستضافة.

غاية المخيمات بالنسبة للاجئين هي التجوال في كل البلد. وطالما بقي اللاجئ في المخيمات فليس بلاجئ؛ لأن اللاجئ هو الذي استقبل بالضيافة. وتشمل الضيافة التعامل بالتسامح أيضاً^(٧٣). وتعني الضيافة أن تطعمه مما تأكل، وتكسيه مما تلبس، وتحزن لما يحزنه. والتوازنات السياسية والقانونية قد تقصر حياتهم وتحبس أبدانهم،

لكن العيب أن يكون هذا الموقف من أهل البلد، وهذا العيب يظهر المستوى الأخلاقي أيضاً. «الحياة معاً» تناقش في عالمنا اليوم على مستوى الشرق والغرب، لأن شعوب الشرق قد أجبروا على ترك بلادهم التي أصبحت جهنم، واضطروا للجوء إلى الغرب. ولكن اللاجئين في رؤية الغرب هم عبء اقتصادي وخلل ديموغرافي في أمس واليوم. والعيش مع «الآخر» في نظرهم هو ما كان له فائدة اقتصادية وضرورة سياسية وفرصة لتنويع الثقافة والعلاقات الاجتماعية. أما إن لم تكن هناك فوائد اقتصادية فإنه لا فرصة للعيش المشترك، لأنه عندما يتعلق الأمر بالمهاجرين فإن كل الناس، سواء المسؤولون أم غيرهم، لا يهتمهم سوى النقود، وليس الحياة ولا الإنسان. والحال أن قضية اللاجئين هي ليست قضية اقتصادية وسياسية، بل هي قضية إنسانية وأخلاقية.

أريد أن أختتم دراستي بهذا الاقتراح: قمنا بتقييم ما نعيشه بالمعنى الإنساني من أزمة الهجرة واللجوء من ثلاث نواح: الضيافة-الدافع الخيري-والحق، ولقد ناقشنا المقترحات والتحليلات الإنسانية والأخلاقية، وأومأنا إلى أفكارنا فيما بين السطور، ولو لم نصرح به صراحة. والآن نبدي ما نفضله من بين الاتجاهات: في الواقع كل الاقتراحات من الضيافة والدافع الخير والحق كلها أخلاقية وإنسانية، ولكن حسب ما أرى فإنه في الممارسة العملية هناك ثلاث جهات لديها فرصة للقيام بشيء تجاه قضية الهجرة هي: المجتمعات الأهلية، والشعب، والدولة. وأقترح أن تتبنى المجتمعات الأهلية روح الضيافة، ويتبنى الشعب الدافع الخيري، وتحقق الدولة المعايير القانونية، فيتحقق بهذا الاتجاه توسيع الضيافة واستمرار الدافع الخيري والوصول إلى العقوبات التنفيذية.

المراجع:

- Adıgüzel, Adnan, "İnsanlık Onurunu Koruma ve Kıırma Arasında Hayırseverlik Anlayışı", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014, cilt: I, sayı: 1, s. 56-77.
- Agamben, Giorgio, Kutsal İnsan, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay. İstanbul 2013.
- Akalın, A. "Açık, Döner, Mühürlü Kapılar. İçinde, İhlamur-Öner", S. G. ve Şirin Öner N. A. der. Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar, İletişim Yay. İstanbul 2012, s. 89-106.
- Alam Choudhury, Masudul, "İnsan Potansiyeli, Saadet ve Hayırseverlik: Felsefi-Ekonomik Bir Araştırma", İslam İktisadını Yeniden Düşünmek, 2014, s. 181-222.
- Altıntaş, Safiye, "Davetsiz Misafirler: Türkiye'deki Mültecilerin Maduniyet Görünümleri", İdeal Kent, Sayı 14, Ekim 2014, s. 252-276.
- Arendt, Hannah, Totalitarizmin Kaynakları II: Emperyalizm, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yay, İstanbul 1998
- Ayten, Ali, Empati ve Din: Türkiye'de Yardımlaşma ve Dindarlık Üzerine Psiko-sosyolojik Bir Araştırma, İz Yay. İstanbul 2013.
- Baysa, Hüseyin, "İslâm Hukukundaki Himaye Geleneği Muvacehesinde Mültecilik Sistemi", II. Ortadoğu Konferansları: Ortadoğu'daki Çatışmalar Bağlamında Göç Sorunu, 28-29 Nisan, Kilis, Türkiye 2016.
- Benhabib, Seyla. Ötekilerin Hakları Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar, Çev. Berna Akkoyal, İletişim Yay, İstanbul 2006.
- Bernasconi, Robert, "Levinas ve Ötekilik Politikası", Çev. Zeynep Direk, Tezkire, 38-39, 2004.
- Buber, Martin, Ben ve Sen, Çev. İnci Palsay, Kitabiyat Yay. Ankara 2003.
- Buber, Martin, I and Thou, Charles Scribner's Sons, New York, 1958.
- Castles, S. ve Miller, J. M. Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri, İstanbul Bilgi

- Üniversitesi Yay. İstanbul 2008.
- Chakrabarty, Dipesh, Avrupa'yı Taşraştırmak Postkolonyal Düşünme ve Tarihsel Farklılık, Çev. İlker Cörüt, Boğaziçi Yay. İstanbul 2012.
 - Chambers, Iain, Göç, Kültür ve Kimlik, Çev. İsmail Türkmen, Mehmet Beşikçi, Ayrıntı Yay. İstanbul 2014.
 - Çelebi, Volkan, "Giriş", Mono Kusursuz Labirent, Levinas Özel Sayısı, Ed. Volkan Çelebi, Sonbahar, 2010, Sayı: 8-9, İstanbul 2010.
 - Çoban, F. "Bir giriş: Derrida'nın Hayaletlerinden Marks'ın Hayaletlerine", SDÜ, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 35, 2015.
 - Çotuksöken, Betül, "Kant'ta Barış Kavramı", Barışın Felsefesi 200. Ölüm Yıldönümünde Kant, Haz. İonna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yay. Ankara 2006.
 - De Vries, Hent, "Derrida and Ethics: Hospitable Thought", in Jack Derrida and the Humanities, A Critical Reader, edited by Tom Cohen, Cambridge University Press, (s. 172-192), 2001.
 - Derrida, Jacques, "Konuksever(-er-/mez-)lik (Hospitalité)", Çev. Ferda Keskin, Önay Sözer, Pera Peras Poros: Jack Derrida ile Birlikte Disiplinlerarası Çalışma'nın içinde, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, (s. 43-71), 1999.
 - Derrida, Jacques, "Şiddet ve Metafizik", Çev. Zeynep Direk, Cogito, Derrida Özel Sayısı, Sayı: 47-48, İstanbul, Yapı Kredi Yay, 2006, s. 62- 160.
 - Derrida, Jacques, Bağışlama ve Kozmopolitizm, Çev. Ali Utku, Mukadder Erkan, İstanbul, Birey Yay, 2005.
 - Direk, Zeynep, "Derrida'nın Düşüncesinin Fenomenolojideki Kaynakları", Çağdaş Fransız Düşüncesi içinde, Ankara, Epos, 2004, s. 133-156.
 - Direk, Zeynep, "Konukseverliğin Düşüncesi", Defter, Sayı: 31, 1997, s. 11-36.
 - Direk, Zeynep, "Levinas ve Kierkegaard: Etik ve Politika", Baykuş, Sayı: 1, İstanbul 2008, s. 141-164.
 - Direk, Zeynep, Başkalık Deneyimi: Kıta Avrupası Felsefesi Üzerine Denemeler, Yapı Kredi Yay, İstanbul 2005.
 - Durmaz, Osman, İslâm'da Mülteciler Hukuku, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2014.
 - Duva, Özlem, "Evrensel Konukseverlik ve Haklara Sahip Olma Hakkı", Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi, 14-16 Ekim, Bursa 2010.
 - Erdem, Selvin, "Göçün Bilimsel Anlatısı: Türkiye 'Akademiya'sının Suriyeli 'Mülteciler' ile İmtihanı", Boğaziçi Üniversitesi, Avrupa Çalışmaları Merkezi, Öğrenci Forumu (AÇMÖF) Bülteni (CESSF) Bulletin Sayı: 5/Mayıs 2016, s. 15-29.
 - Erdoğan, M. Murat, Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2015.
 - Erdoğan, M. Murat, Türkiye'ye Kitlemel Göçlerde Son ve Dev Dalga: Suriyeliler, Erdoğan, M. M. ve Kaya, A. (der.) Türkiye'nin Göç Tarihi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2015.
 - Evink, Eddo, "Patočka ve Derrida: Sorumluluğun Açmazları", Çev. Ekrem Ekici, Cogito, Derrida Özel Sayısı, Sayı: 47-48, Yapı Kredi Yay, İstanbul 2006, s. 256-269.
 - Gözel, Özkan. "Öteki Metafiziktir": Levinas'ta Varlık ve Öte/ki", Tezkire, Sayı: 38-39, Vadi Yay. Ankara 2005.
 - Gültekin, Ahmet Cüneyt, "Bağışlanan Konukseverlik ve Konuksever Bağışlama: Derrida Felsefesinde Etik (Olanaksız) ve Politika (Olanaklı) İlişkisi", FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), 2014 Bahar, sayı: 17, s. 13-34.
 - Hazan, J. C. "Geçmişten Geleceğe Zorunlu Göç: Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler", İhlamur-Öner, S. G. ve Şirin Öner N. A. (der.) Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar, İletişim Yay. İstanbul 2012, s. 183-197.
 - İhlamur-Öner, S. G. ve Şirin Öner N. A. Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar, İletişim Yay. İstanbul 2012.
 - İşıklı, Şevki, "İlticanın Yapsökümcü Felsefesi: Konuksevermezlik Sorunu", Marmara İletişim Dergisi, Mülteciler ve Medya Özel Sayısı -I, Sayı: 24, 2015, s. 55-75.
 - İçduygu, A., Erder, S. ve Gençkaya, Ö. F. (der.) Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023, Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2014.
 - Kant, Immanuel, "Perpetual Peace: A Philosophical Sketch" Trans. H.B. Nisbet, Kant: Political Writings, Ed: Hans Reiss, Cambridge University Press, 1994, s. 93-130; Türkçe Çevirisi: "Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme", Çev. Y. Abadan, S. Meray, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. Ankara 1960.

- Kaya, Funda Gürsoy, "Hukuk Versus Politika Kısacasında İnsan Hakları", Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi, 14-16 Ekim, Bursa 2010.
- Kirişçi, K. Misafirliğin Ötesine Geçerken: Türkiye'nin "Suriyeli Mülteciler" Sınavı, Çev. S. Karaca, Brookings Enstitüsü & Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), Ankara 2014.
- Kirişçi, K. ve Karaca, S. "Hoşgörü ve Çelişkiler: 1989, 1991 ve 2011'de Türkiye'ye Yönelen Kitlesel Mülteci Akınları", İçinde, Erdoğan, M. M. ve Kaya, A. (der.) Türkiye'nin Göç Tarihi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2015, s. 295-314.
- Körükmez, L. ve Südaş, İ. der. Göçler Ülkesi: Alkışlar, Göçmenler, Araştırmacılar, Ayrıntı Yay. İstanbul 2015.
- Levinas, Emmanue, "Fenomenolojiden Etiğe", Çev. Özkan Gözel, Sonsuz'a Tanıklık, Metis Yay. İstanbul 2003.
- Levinas, Emmanuel, "Aşkınlık ve Yükseklik", çev. Hakan Yücefer, Zeynep Direk, Sonsuz'a Tanıklık'ın içinde, haz. Zeynep Direk, Erdem Gökyaran, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.
- Levinas, Emmanuel, "Başka'nın İzi", Çev. Erdem Gökyaran, Sonsuz'a Tanıklık, Haz. Zeynep Direk, Erdem Gökyaran, İstanbul, Metis Yay, 2003, s. 129-146,
- Levinas, Emmanuel, "Özgürlük ve Buyruk", Çev. Hamdi Özyel, Tezkire, sayı: 38-39, Vadi Yay. Ankara 2005.
- Levinas, Emmanuel. "Etik ve Sonsuz", Çev. Özkan Gözel, Sonsuz'a Tanıklık. Metis Yay. İstanbul 2003.
- Mannik, L. Photography, Memory and Refugee Identity: The Voyage Of The Walnut, 1948, UBC Press, Vancouver 2012.
- McLaughlin, G. Refugees, Migrants and The Fall of The Berlin Wall, Greg Philo (Ed.) Message received. Routledge, London 1999.
- Müftüoğlu, Ömer, "Vahiy Geleneğinde "Konuk/DaYF" Kökünün Semantik Analizi", EKEV Akademi Dergisi -Sosyal Bilimler -, 2004, cilt: VIII, sayı: 18, s. 105-114.
- Naas, Michael. "'Alors, qui êtes-vous?' Jacques Derrida ve Konukseverlik Sorusu", Çev. Elis Simson, Cogito, Derrida Özel Sayısı içinde, Sayı: 47-48, İstanbul 2006, s. 236-250.
- Ökten, Kaan Harun, Immanuel Kant'ın Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme Adlı Eseriyle Ortaya Koyduğu Ebedi Barış Fikri ve Bu Fikrin Uluslararası İlişkiler Düşüncesinde Yarattığı Etki, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001.
- Pandır, Müzeyyen; Efe, İbrahim; Paksoy Alaaddin F. "Türk Basınında Suriyeli Sığınmacı Temsili Üzerine Bir İçerik Analizi", Marmara İletişim Dergisi, Mülteciler ve Medya Özel Sayısı -I, Sayı: 24, 2015, s. 1-26.
- Spivak, Gayatri Chakravorty, Madun Konuşabilir mi?, Çev. Dilek Hattaoğlu, Gökçen Ertuğrul, Emre Koyuncu, Dipnot Yay. Ankara 2016.
- Stocker, Barry, "Derrida Etiğinde Çelişki, Aşkınlık ve Öznellik", Çev. Özge Ejder, Cogito Dergisi, Derrida Yaşamı Yeniden Düşünürken, Sayı: 47-48, 2006, s. 334- 347.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler" içinde, Göç ve Ötesi, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 2008, s. 42- 65.
- Teson, Fernando R. "The Kantian Theory of International Law", Columbia Law Review, Vol. XCII, 1992.
- Tunç, Serpil, "Konukseverlik: Hukukta ve Hukukun Ötesinde", Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi, 14-16 Ekim, Bursa 2010.
- Ulukütük, Mehmet, Suriyeli Misafirlere Yönelik Sosyal Uyum ve Eğitim Müfredatları Çalışması Raporu, BEKAM, İstanbul 2015.
- Ulukütük, Mehmet, "Konukseverlik, Birlikte Yaşama ve Felsefi Açılımları", Göçler ve Ortak Geleceğimiz Sempozyumu, Akadde, Tire Kitap Yay. İstanbul 2016, s. 105-111.
- Ulukütük, Mehmet, "Martin Buber ve Hans Georg Gadamer'in Felsefelerinde Ben-Sen İlişkilerinin Ahlakî Açılımları", Birey ve Toplum: Sosyal Bilimler Dergisi, 2011, cilt: I, sayı: 1, s. 123-140.
- Van Dijk, T. A. Racism and The Press, Routledge, London 1991.
- Yeğenoğlu, Meyda, Avrupa'da İslam, Göçmenlik ve Konukseverlik, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2016.
- Yetişkin, Ebru, "Postkolonyal Kavramlar Üzerine Notlar", Toplum Bilim Dergisi Post-kolonyal Düşünce Özel Sayısı, 2000, Sayı: 25, s. 15-20.

Kriz Yönetimi Açısından Hz. Peygamber'in Göç Sorununa Yaklaşımı Ve Güncel Değeri*

Muammer BAYRAKTUTAR**

Özet

Ortadoğu'da yaşanan iç çatışmaların bir sonucu olarak ortaya çıkan göç dalgası ve göç sorunu insanî, toplumsal, ekonomik, siyasî, hukukî vs. yönlerden bölgesel ve küresel bir krize dönüşerek varlığını sürdüren bir mesele haline gelmiştir. Yaşanan göç sorunlarının çözümü ise, her şeyden önce başarıyla yürütülmesi gereken bir kriz yönetimine ve anlayışına bağlıdır. İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in (sas) yaşadığı döneme baktığımızda, kendisi ve kendisine inanan arkadaşlarının da benzer sorunlara muhatap kaldıkları görülmektedir. Bizatihi kendisi de bir Muhâcir/göçmen olan Hz. Peygamber'in, göç hâdisesine ve göçten kaynaklanan sorunlara yaklaşım tarzı ve çözümleri, günümüzde yaşanan benzer sorunların çözümüne yönelik katkılar sunabilecek bir değere ve öneme sahiptir. Bildiride öncelikle kriz ve kriz yönetiminin anlamı ve mahiyeti hakkında bilgiler verilmiş, akabinde Hz. Muhammed ve ilk İslâm toplumunun yaşadığı göçlere değinilmiştir. Bu arada Hz. Muhammed'in kriz yönetiminde gözettiği temel ilkelere vurguda bulunularak, göç sorununa ve göç sorunundan kaynaklanan krizlere nasıl baktığı, bu hususta ne tür çözümler ürettiği, sonuçta söz konusu sorunlara pozitif bir yaklaşım sergileyerek nasıl birer fırsata ve olumlu gelişmelere çevirdiği araştırılmış ve incelenmiştir. Göç sorununa ilişkin Hz. Muhammed tarafından ortaya konulan ilke ve uygulamalar, halen yaşanmakta olan güncel göç sorunlarının çözümüne sunabileceği katkılar açısından da değerlendirilmiş, konuyla ilgili bazı tespit ve önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber, Hadis/Sünnet, Hicret, Kriz, Kriz Yönetimi

The Prophet Mohammed's Approach to the Problem of Immigration in Terms of Crisis Management And its Current Value

Abstract

The migration issue and movement, which occurs as a result of domestic conflicts in the Middle East, has become a current matter by turning a regional and world-wide crisis in

* Bu çalışma, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi tarafından 28-29 Nisan 2016 tarihlerinde Kilis'de düzenlenen, II. Uluslararası Ortadoğu Konferansları, Ortadoğu'daki Çatışmalar Bağlamında Göç Sorunu adlı konferansta "Kriz Yönetimi Açısından Hz. Muhammed ve Göç Sorunu" başlığıyla sunulmuş biçimi olup, bazı ilavelerle yeniden gözden geçirilerek hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı öğretim üyesi, muammerbayraktutar@hotmail.com, (0356) 252 1515 -3434.

many aspects such as human, social, economic, political, judicial, etc. First of all, solutions of the immigration depend on a crisis management that should be conducted effectively. As can be seen in the period of the prophet Mohammad, he and his companions had similar migratory problems. As an immigrant by himself, the Prophet Mohammad's approaches and implications regarding migration and migration-based problems have a considerable importance which could make contributions to the current similar problems. In this paper, first, the meaning of crisis and crisis management are discussed, and then the immigration movements of the prophet Mohammad and first Islam society are addressed. Meanwhile, emphasizing on the prophet Mohammad's fundamental principles in crisis management, this paper examines his perspective on migration issue and migration-based crises, his solution implications, and how he figures the problems out and makes them opportunities by showing a positive approach. Also, this paper also assesses the Prophet Mohammad's principles and practices related to migration issue in terms of their contributions to the solution current migratory problems, and thereby it makes some determinations and suggestions.

Key Words: The Prophet Mohammed, Hadith/Sunnah, Immigration, Crisis, Crisis Management

Giriş

İnsanlık tarihinde krizlerin başlangıcını ilk insana kadar götürmek mümkündür. İnsanlar her dönemde bireysel, ailevî ve toplumsal hayatlarında muhtelif buhranlarla ve krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu bakımdan kriz ve sorunlarla karşılaşmaksızın hayatını sürdüren bir birey ve toplumdaki bahsetmek güçtür. Krizler hayatın bir parçasıdır. Yaşadığımız dünyada şuan olduğu gibi gelecekte de muhtelif krizler sözkonusu olabilecektir. Zira insan ve toplumların var olduğu bir dünyada, farklı sebeplerden kaynaklanan kaos ve krizlerin olması kaçınılmazdır. Yaşadığımız dünyada bugün insan ve toplumlar siyasî, ekonomik, sosyal, hukukî, askerî, insanî, manevî vs. alanlarda ulusal ve uluslararası düzeylerde bir çok kriz ve buhranla karşı karşıya bulunmaktadır. Zira bazen iki insan arasında, bazen insanlar arasında, bazen insanla toplum arasında, bazen toplumlar ve devletler arasında kriz yaşanabilmektedir. Bazen bizzat kurum ve kuruluşların, şirketlerin ve devletlerin bizzat kendileri krize düşebilmektedir.

Yine öngörülebilir krizler olabildiği gibi, hiç öngörülme ve beklenmedik anda ortaya çıkan kriz ve sorunlar da olabilmektedir. Şu halde krizlerin patlak vermesine tamamen mani olmak ve krizsiz bir dünyada yaşamak mümkün görünmediğine göre, bu durumda yapılması gereken, sorun ve krizlerin çözümüne odaklanmak, en az hasarla krizleri aşmanın çarelerini araştırmaktır.

İnsanlık tarihinde farklı mekan ve zamanlarda birbirine benzer kriz ve sorunların yaşandığı da bir gerçektir. Dolayısıyla farklı toplumların, karşılaştıkları benzer sorunları aşma konusunda ortaya koydukları çözümlerden ve yaşadıkları tecrübelerden istifade etmek, mevcut benzer sorunların çözümüne katkı sunabileceğini söylemek mümkündür.

Günümüzde ülkemizi, bölgemizi hatta tüm dünyayı yakından ilgilendiren sorun ve krizlerden biri de, Ortadoğu'daki iç çatışmaların doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan ve yaşanan göç sorunudur. Söz konusu çatışmaların doğurduğu güvensiz ortam, bölgede yaşayan milyonlarca nüfusun daha güvenli ülkelere ve bölgelere göç etmelerine neden olmuş; neticede ciddi bir göç dalgası başgöstermiştir. İnsanlar göçmen ve mülteci statüsünde yakın ve uzak diğer ülkelerde hayata tutunmaya çalışmaktadır. Bu arada binlerce göçmenin de göç yollarında ve deniz sularında hayatlarını yitirdikleri ve telef oldukları bilinmektedir. Bu bakımdan yaşanan göç sorunu ve krizi, çözülmesi gereken en güncel ve en mühim meselelerden birini teşkil etmektedir.

İslâm Peygamberi Hz. Muhammed ve ilk müslümanlar da tarihte göçe maruz kalmış, farklı ülke ve şehirlere hicret etmek zorunda kalmıştır. Şu halde muhâcir bir peygamber olmasının yanısıra, kendisine tabi olan ilk müslüman toplumun bir önderi ve lideri olarak, Hz. Peygamber'in ve ilk müslüman toplumun maruz kaldığı göç sorununa ve krizine yönelik sergilediği yaklaşımlar ve çareler, günümüzde yaşanan benzer sorunların da çözümüne katkı sağlayabilecek bir öneme ve değere sahiptir. Dolayısıyla bu çalışmada, anahatlarıyla Hz. Peygamber'in tarihte hicret olarak bilinen göç olayından kaynaklanan sorunlara getirdiği çözümler incelenecek ve günümüz göç sorunlarına sunabileceği katkılara değinilecektir. Bu arada nihayetinde bir sorun ve krizden ibâret olan göç sorununa yaklaşımından önce, genel olarak Hz. Peygamber'in kriz yönetim anlayışına ve izlediği yöntemlere yer verilecektir.

I. Genel Olarak Kriz Yönetimi ve Mahiyeti

Kriz kelimesi sözlükte "bir toplumun, bir kuruluşun veya kimsenin yaşamında görülen güç dönem, bunalım, buhran" olarak tanımlanmaktadır.¹ Ayrıca "kriz sözcüğü, "olağandışı ve olumsuz gelişme", "arzu edilmeyen ve içinden çıkılması zor durum", "bir işin, bir olayın geçtiği karışık aşama", "birdenbire ortaya çıkan kötüye gidiş ve tehlikeli an" gibi anlamlara gelmektedir."² Yine kriz kelimesinin "birçok insanı etkileyen, sıkıntıya, güçlüğü ve ölüme neden olabilen ciddi ve tehlikeli durumu ifade ettiğine dikkat çekilerek, kriz kavramı şu şekilde de tanımlanmıştır: "Kriz, bir ülkenin her türlü hedef ve menfaatlerini, siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel hayatını olumsuz yönde etkileyen; aniden ve beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan; karar vermek için zaman baskısının olduğu; yüksek oranda stres oluşturan; önceden önlem alınabilmekle birlikte tümüyle engellenmenin çok zor olduğu; iyi yönetildiğinde fırsatlara dönüştürülebilecek;

¹ TDK, *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, II, 919.

² Tutar, Hasan, *Kriz ve Stres Yönetimi*, Seçkin Yay., Ankara 2011, s. 4.

bozulan olağan durumu tekrar eski durumuna getirmeye yönelik; bir karmaşa ve güçlükler sürecidir.”³

Bu arada kriz kelimesi, olumsuz anlamının yanısıra, olumlu bir mana da ifade etmektedir. Çin alfabesinde kriz, iki sembolle ifade edilmekte olup, okunuş şekline göre tehlike ve fırsat anlamlarını ihtiva etmektedir.⁴ Dolayısıyla hem tehlike hem de fırsat anlamını birlikte ifade etmektedir. “Tehlike” ile krizin beraberinde getirdiği kayıplar, “fırsat” ile de ortada karmaşık ve içinden çıkılmaz bir problemin söz konusu olduğu, yine de her halükarda problemin muhtemel bir çözümünün bulunduğu kastedilmektedir.⁵ Diğer bir deyişle Çinlilerin asırlardan beri kriz kelimesini ifade etmek üzere kullandıkları “weiji” kelimesi, hangi kriz tehlike içeriyorsa ondan kaçınma, hangisi fırsat içeriyorsa ondan yararlanma anlamını ifade etmektedir.⁶ Nitekim son dönemlerde krizleri birer tehdit olarak algılayan yaklaşımların tersine, krizlerin önemli fırsatlar barındırabileceğini öne süren yaklaşım daha önem kazanmaktadır.⁷

Krizlerin aşılması ve sorunların çözümü ise her şeyden önce etkili ve başarılı bir kriz yönetimine bağlıdır. Kriz yönetiminin kendine özgü ilke ve özellikleri bulunmaktadır. Bunları göz önünde bulunduran bir kriz yönetimi, krizlerin etkilerini azaltabileceği gibi, krizlerin fırsata çevrilmesinde de önemli bir rol oynamaktadır. Bu bakımdan krizler gelmeden önce, krizlere karşı önlem almak kriz yönetiminde oldukça önem arz etmektedir. Zira “Krizin oluştuğu esnada krize önlem almak kadar kriz oluşmadan da önlem almak önemlidir. Krizlerin oluşmasını önceden tahmin etmek, krizin muhtemel sonuçlarını hafifletmek açısından önem arz etmektedir. İyi bir kriz yönetimi muhtemel krize hazırlanmayı, kriz esnasında krizin sonuçlarını hafifletecek kararlar vermeyi ve kriz sonrasında ise toplumu en az zararla kriz öncesi duruma döndürmeyi içermektedir.”⁸ Değişimler aynı zamanda topluma ve kurumlara çeşitli tehlike ve fırsatları birarada sunmaktadır. Burada başarı, büyük oranda söz konusu tehlike ve fırsatlara yönelik gösterilecek olan duyarlılığa bağlıdır. Bu durumda ve süreçte, tehlike ve fırsatların öngörü ve çeşitli tedbirlerle yönetilmesi önem arz etmektedir.⁹

³ Filiz, Erdinç, *Türk Kamu Yönetiminde Kriz Yönetimi*, Alfa Aktüel Yay., İstanbul 2007, s. 4-7.

⁴ Filiz, *Kriz Yönetimi*, s. 4; Demirci, Ahmet Emre, “Örgütsel Krizlere İlişkin Algısal Farklılıklar”, (Sümer, Haluk & Pernsteiner, Helmut *Kriz Yönetimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2009 içinde), s. 96.

⁵ Çelikhan, Osman, “Uluslararası Kriz Yönetimi”, *Krizler ve Kriz Yönetimi*, Barış kitap, Ankara 2012, s. 5.

⁶ Keylânî, Abdullah İbrahim, *İdâretu'l-ezme, mukârabetu'l-turâs ve'l-âhar, Kitâbu'l-Ümme*, sayı: 131, yıl: 29, Katar 2010, s. 37.

⁷ Demirci, “Örgütsel Krizlere İlişkin Algısal Farklılıklar”, s. 96.

⁸ Çelikhan, “Uluslararası Kriz Yönetimi”, s. 6.

⁹ Tutar, *Kriz ve Stres Yönetimi*, s. 13.

II. Hz. Peygamber ve Kriz Yönetimi

Bütün peygamberler gibi, son peygamber Hz. Muhammed de temelde insanların maruz kaldıkları ve karşılaştıkları her türlü dinî ve dünyevî sorunların çözümünde yol göstermek, onlara önderlik ve rehberlik etmek üzere gönderilmiştir. Nitekim ilahî dinlerin gönderiliş amacı da insanların her iki âlemde de mutluluğa ulaşmalarını temin etmektir. İnsanlar ancak temel ihtiyaçları karşılandığında, kendilerini mutsuzluğa iten sorun ve krizlerin çözülmesi halinde, kendilerini huzurlu ve mutlu hissederler.

Hz. Peygamber'in âlemlere rahmet olarak gönderilmesi, onun bütün insanlığın kurtuluşu ve mutluluğu için gönderildiğinin en önemli delilidir. Bu sebeple, Hz. Peygamberin risâlet dönemine bir bütün olarak bakıldığında, yoğun bir hayat yaşadığı ve hayatının her safhasını, karşılaştığı ve yaşadığı sorunları, krizleri çözmekle geçirdiği görülmektedir. O başta davet ve tebliğle ilgili krizlerin yanısıra, sosyal, ekonomik, askerî, hukûkî vb. alanlarda çok sayıda krizle karşılaşmış ve bunların çözümü için mücâdele etmiş, sözkonusu sorunların çözümünde kendine özgü yöntemler kullanmıştır.¹⁰ Nitekim Hz. Peygamber'in Mekke ve Medîne dönemlerinde muhtelif krizler meydana gelmiştir. Hz. Peygamber kriz yönetimiyle ve uyguladığı stratejiler ile, kendisi ve ashâbı en az hasarla karşılaştıkları krizlerin üstesinden gelmeye muvaffak olmuşlardır. Hz. Peygamber krizlerin aşılması ve sorunların çözümü için plan ve stratejiler geliştirmiş, muhtemel krizlere karşı önlem almış, kriz ekipleri oluşturmuş, onları eğitmiş ve yönlendirmiştir. Bunun örneklerini Habeşistan'a ve Medîne'ye hicrette, kardeşlik anlaşmasında ve savaşlarda görmek mümkündür.¹¹ Hz. Peygamber'in hayatı davet ve tebliğinin maruz kaldığı krizleri başarıyla idâre etmesinin ve çözmesinin örnekleri ile doludur.¹² Bu bakımdan kriz yönetimi, her ne kadar çağdaş yönetim kavramlarından biri olsa da bunun ilke ve prensipleri İslâm kültüründe de mevcuttur. Örneğin Hz. Peygamber'in sünnetini yakından inceleyen kimse, konuyla ilgili çok sayıda yöntem ve ilke ortaya çıkarır.¹³

Hz. Peygamber ortaya çıkan sorun ve krizlerden daima müslümanları korumaya çalışmıştır. Kezâ krizlerin ortaya çıkması durumunda, krizlerin olumsuz etkilerini gidermeye ve durumu iyileştirmeye çalışırken, diğer taraftan da krizlerin tekrar etmemesi için koruyucu önlemler almıştır. Hz. Peygamber, krizlere daima çözme amaçlı pozitif bir yaklaşım sergilemiş, krizlerden yeni krizlerin doğmasına fırsat vermemiştir. Dolayısıyla insanların yaşadıkları sorunlara ve krizlere onlarla

¹⁰ Huseyn Huseyn, *İdâretu'l-izmâtî'l-iktisâdiyye (Mevâkif min hayâti'r-rasûl (sas))*, Külliyyetu't-Ticâre, Câmiatu Ezher, tsz., s. 5.

¹¹ Şeyh, Susan Sâlim, *İdâretu ve mu'âlecetu'l-izmât fi'l-İslâm*, Dâru'n-neşr li'l-câmiât, Mısır 2003, s. 75.

¹² Hadâî, Meş'al Muhammed, *İdâretu'l-izmât fi ilmi'-idâretî'l-muâsır ve inikâsâtihâ fi's-sünneti'n-nebeviyye*, Mısır, tsz., s. 2.

¹³ Bilâl, Yahya, *"Nusûs kavâ'idîyye fi's-sünneti'n-nebeviyye li-idâretî'l-izmât"*, *el-İstişrâf ve't-tahtîti'l-müstakbelî fi's-sünneti'n-nebeviyye*, Dubai 2011, s. 701.

birlikte muhatap olmuş ve krizleri aşmada birlikte hareket etmişlerdir. Hz. Peygamber insanları krizlere teslim olmaya çağırmamış, kaderde ne varsa o olur mantığıyla hareket etmemiş, aksine krizlerle mücadele etmiş ve krizlerin yaşanmaması için önceden önlemler almış, hazırlıklıklar yapmış, ortaya çıkması durumunda da en uygun tarzda çözüme cihetine gitmiş ve çözüme kavuşturmuştur. Zira İslâm'a göre kriz yönetimi, krizlerle mücadelede Allah'ın koyduğu yasaları ve sebepleri düşünme bilgi ve becerisine sahip olmayı gerektirir. Bu kanun ve sebeplere dayanarak krizlerle mücadele edilmeli, olağüstü durumların, mucize ve kerametlerin meydana gelmesi beklenmemelidir.¹⁴

Hz. Peygamber hayatın her alanında olduğu gibi kriz yönetiminde de en büyük örnektir. Hz. Peygamber, insanlık için her hususta ve alanda olduğu gibi, krizlerle mücadele ve kriz yönetimi konusunda da bir örnek ve rehberdir. Bu manada Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in örnek alınmasını ifade eden "Andolsun ki, Allah'ın Resûlünde, sizin için, Allah'ı ve ahiret gününü umanlar ve Allah'ı çokça ananlar için, güzel bir örnek (usvetun hasenetun) vardır"¹⁵ âyetinin Hendek savaşı gibi düşmandan kaynaklanan sıkıntı ve krizlerin had safhaya ulaştığı bir ortam ve atmosferin tam ortasında nazil olması, bu noktada oldukça dikkat çekicidir. Hz. Peygamber, krizlerden etkin olarak faydalanmada, olumsuz durumları olumluya çevirmede bizim için en güzel örnektir. Zira Rasûlullah'ın kriz yönetim anlayışının temelinde inanç, azim, Allah'a tevekkülün yanısıra sosyal tecrübelerden yararlanma yer almaktadır.¹⁶

Hz. Peygamber insanların sorun ve krizlerine duyarlı bir yaklaşım sergilemiştir. O, zorda ve sıkıntı içinde olan kimselere yardım edilmesine teşvik etmek suretiyle, esasında söz konusu kimselere krizlerinin çözümünde yardımcı olunmasını ifade etmiştir. Bir hadislerinde "Müslüman, Müslümanın (din) kardeşidir. Ona zulmetmez, onu tehlikeye atmaz. Kim din kardeşinin bir ihtiyacını karşılırsa, Allah da onun bir ihtiyacını karşılar. Her kim (bu dünyada) bir Müslümanın bir sıkıntısını giderirse bu sebeple Allah da onun kıyamet gününün sıkıntılarında birini giderir."¹⁷ buyurmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber "Sizden biri kendisi için istediğini, mü'min kardeşi için de istemedikçe gerçekten inanmış sayılmaz"¹⁸ şeklindeki sözleriyle bu tür durumlarda ashabına empati yapmalarını tavsiye etmiştir.

¹⁴ Keylânî, *İdâretu'l-ezme*, s. 29.

¹⁵ el-Ahzâb 33/21.

¹⁶ Keylânî, *İdâretu'l-ezme*, s. 29.

¹⁷ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. M. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, Dâru tavki'n-necât, 2002, Mezâlim 3, İkrâh 7; Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, thk. M. Fuâd Abdulbakî, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrût 1991, Birr 58, Zikr 38; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevra, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-garbi'l-islâmî, Beyrut 1998, Hudud 3, Birr 19; Ebû Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnâvût, M. Kâmil Karabellî, Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009, Edeb 46; İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût vd., Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009, Mukaddime 17.

¹⁸ Buhârî, İmân, 7; Müslim, İmân, 71.

Hız. Peygamber'in kriz yönetiminde izlediği ve sergilediği bazı yaklaşımlar bulunmaktadır. Nitekim bu yaklaşımlar, günümüz sorunlarının çözümüne katkı sağlayabilecek özellikler taşımasının yanısıra, aynı zaman da evrensel bir nitelik arz etmektedir. Söz konusu yaklaşımlardan bir kısmını şu şekilde ifade etmek mümkündür.

1- Sebepleri ve Sonuçları Dikkate Almak: Hız. Peygamber hicret hadisesi dahil, her türlü sorun ve krizi aşarken sebeplere tutunan (esbâba tevessül) bir yaklaşım sergilemiştir. O, bütün hayatı boyunca, gayet itinalı ve titiz bir surette, sebepler ve neticeler ilişkisi içinde hareket eden bir tutum izlemiştir.¹⁹ Hamidullah'ın ifadesiyle "Allah kâinatı bir sebepler ve neticeler âlemi olarak yaratmıştır. O istemiştir ki, kendi rasulleri dahi herhangi bir kimse gibi emek ve gayret göstermiş olsunlar (sebeblere başvursunlar). Yine O, istemiştir ki insanlar, bu peygamberlerin emek ve gayretleri sonucu ortaya koydukları hazır neticelere göre değil de peygamberlerin belli durumda, belli bir hâdise içinde başvurdukları yapıcı rol oynayan sebep, âmil, emek ve gayretlere göre muhakeme yürütüp hükme varsınlar."²⁰ Bu sebeple Hız. Peygamber, sorunların çözümünde Allah'a dua ve tevekkülün yanısıra, beşerî olarak yapılması gerekenleri en güzel şekilde yerine getirmenin gayreti içerisinde olmuş, kriz yönetiminde de beşerin tabii olduğu yasalara bağlı olarak hareket etmiştir. Zira o, beşer/insan bir peygamberdir ve örnektir. Allah böylece, onun örneğinde bize hedefleri nasıl belirleyeceğimizi ve planlayacağımızı, krizlere nasıl önlem alacağımızı, nasıl kriz ekibi oluşturacağımızı, herkese uzmanlığına ve yeteneğine göre rolleri nasıl dağıtacağımızı ve sonuçta belirlediğimiz hedef ve gayeye nasıl ulaşacağımızı öğretmektedir.²¹

Hız. Peygamber, kendi döneminde karşılaşılan sorunlara vahyin öncülüğünde sosyal, siyâsî, hukûkî, askerî vs. alanlarda en doğru kararları alarak ve en isabetli adımları atarak krizleri aşmış ve problemleri çözmüştür ve bu manada müslüman toplumlara örnek olmuştur. Bu arada Hız. Peygamber tüm mücâdelesini daima Allah'ın bütün evren için koyduğu yasalara bağlı kalarak sürdürmüştür. Bu da Hız. Peygamber'in yöntem ve metodolojisinin neden başarılı olduğunu ortaya koymaktadır. Zira Hız. Peygamber'in yöntem ve metodolojisi; cihad/mücâdele, ictihad, düzen, düşünce ve Allah'ın evrenle ilgili koyduğu doğa yasalarına saygıdan ibârettir.²²

Hız. Peygamber'in hayatında bir çok sıkıntı ve krizi aşmada sebeplere tutundağına ilişkin çok sayıda örnek vardır. Bu hususta sadece hicret olayında beşerî planda ortaya koyduğu çabalar dahi sebeplere tutunmasına en güzel örnek

¹⁹ Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul 1990, I, 124.

²⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 123.

²¹ Şeyh, *İdâretu ve mu'âlecetu'l-izmât fi'l-İslâm*, s. 86-87.

²² Ebû Süleymân, Abdulhamid, *Müslüman Aklın Krizi*, çev. Yasemin Savur, Mahya Yay., İstanbul 2012, s. 108.

teşkil etmektedir. Hicret edeceğini gizli tutması ve sadece yakın dostu Hz. Ebûbekir'le paylaşması, önceden binek ve klavuz hazırlamaları, geceleyin evinden ayrılması, yatağında yatmak üzere Hz. Ali'yi bırakması, mağara da üç gün gizlenmeleri, Medîne'ye doğru izlerini kaybettirecek bir rota izleyerek yol almaları vs. sebeplere tutunmasının birer tezahürüdür. Bu nokta da o sadece, Allah'a dua ile ve tevekkülle yetinmemiştir.

2- Tedbir ve Önlem Almak: Hz. Peygamber'in kriz yönetiminde dikkat çeken bir husus, gelecekte yaşanması muhtemel krizlere yönelik olarak önceden tedbirler alması ve birtakım düzenlemelerde bulunmasıdır. O, birçok konuda, muhtelif zaman ve zeminlerde bu ilkeye göre hareket etmiş, yaşanması muhtemel olan birçok sosyal, siyâsî, iktisadî ve askerî vs. krizlerin önüne geçmiş veya krizlerin etkisini sınırlı bir düzeyde tutmayı ve aza indirmeyi başarmıştır.

Krizler üzerinde düşünmek, önlem almak ve planlı hareket etmek krizlerin çözmünde oldukça önemli bir husustur. Nitekim Hz. Peygamber'e atfedilen "*Tedbir gibi akıl yoktur*"²³ ifadesi bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Bu ifade, krizlerin etki ve sonuçlarını düşünerek, daha meydana gelmeden engel olma ve olası zararlarını ve kayıplarını aza indirmeye konusunda kriz yönetiminde düşünme ve fikir yürütmenin ne kadar önemli bir unsur olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.²⁴ Hz. Peygamber'in "*Deveni bağla, sonra Allah'a tevekkül et!*"²⁵ sözü de yaşanması muhtemel sorun ve krizlere önceden tedbir alınmasının önemini ortaya koymaktadır. Bu bakımdan Hz. Peygamber'in tedbir alma siyaset ve stratejisi, örneğin kendisinin ve arkadaşlarının maruz kaldıkları göç ve savaşlarda oldukça önemli faydalar sağlamış, krizleri daha az zararlarla aşabilmelerine imkân ve zemin hazırlamıştır. Nitekim Hz. Peygamber'in hicret ve savaşlarının daha yakından incelenmesi durumunda, O'nun göç ve savaşlarda ne tür önlemler aldığı ve hangi stratejileri izlediği daha net görülecektir. Dolayısıyla onun sîretinde muhtemel hâdiselere ve olumsuz neticelerine karşı önceden önlem ve tedbir aldığına ilişkin çok sayıda örnek bulunmaktadır. Meselâ Hz. Peygamber'in daha Medîne varır varmaz, Yahudîlerle anlaşma yapması (Medîne vesikası), ilerde doğabilecek sorun ve krizlere önceden tedbir almaya yönelik bir adımdan ibarettir. Yine seriyyeler göndermesi, civardaki kabileler hakkında istihbârî bilgiler toplaması ve Kureys'in hareketlerini izlemesi önceden alınmış birer tedbir ve önlemdir.

3- Esnek Hareket Etmek: Yahyâ Bilâl'in ifade ettiği üzere, kriz yönetiminde önemli bir ilke de esnek düşünebilmek ve hareket edebilmektir. Esneklik (elastikiyet), yönetme ve kontrol etmenin kendisidir. Bir kimse uslûb ve yönteminde ne kadar çok esnekse, olaylara ve durumlara hükmetmesi de o kadar fazladır. İnsanın tepki ve yaklaşımları sakin, dengeli ve yerinde oldukça, hâdis ve durumlara esnek yaklaşma gücü de o kadar yüksek olur. Esneklik ilkesi, kriz

²³ İbn Mâce, Zühhd 24.

²⁴ Bilâl, "Nusûs kavâ'idüyye..", s. 707.

²⁵ Tirmizî, Kıyâme 60.

yönetiminde sorunların çözümüne yönelik planlar oluştururken oldukça önem arz etmektedir. Öncelikle planlayıcının elinde, her bir durum için ihtimal ve varsayımları içeren farklı alternatiflerin bulunması gerekir. Aksi halde yaptığı tek planın daha başlangıçta başarısızlığa uğraması mümkündür. Zira aynı halin her halukârda sürdürülmesi her zaman mümkün değildir. Hz. Peygamber sorunların çözümünde tek bir çözümde ısrar etmemiş, bazı durumlarda tavizsiz bir yaklaşım sergilememiştir. Zira her problemin farklı çözümleri vardır. Ancak bu çözümlerden bazıları, uygulamada zorluk arz edebilmekte, bu da yeni sorunların ortaya çıkmasına veya mevcut sorunun öncekinden daha büyük bir krize dönüşmesine yol açmaktadır. Şu halde kişi düşüncesinde zihinsel esneklikten yararlanırsa, kriz yönetiminde çeşitli çözümler arasında mukayeseler yapar ve sonuçta problem ve sorunun çözümünde en kolay/en uygun olanı tercih eder. Hz. Peygamber'in esnek düşünme yetisiyle yaptığı da bundan ibârettir.²⁶

Hz. Peygamber'in sîretinde bazen kararlarında esnek davrandığına ve kolay olanı tercih ettiğine ilişkin örnekler bulunmaktadır. Nitekim "Rasûlullâh (sas) - dünya işlerinden- iki şey arasında muhayyer bırakıldığında, günah olmadığı müddetçe o ikisinden en kolay olanı tercih ederdi. Şayet bir günah olacaksa, o kolay işten insanların en uzak bulunana olurdu"²⁷ şeklinde ki hadisi bu duruma bir örnektir. Hadis, Hz. Peygamber'in dünyevî konularda hak ve mübah dairesinde kalmak şartıyla, iki şeyden kolay olanı tercih ettiği ve bu hususta esnek davrandığını göstermektedir.

Esasen esneklik/elastikiyet, ilkelerden, dinî ve ahlâkî değerlerden ödün vermeye sebep dahi olsa, en rahat ve kolay olan çözümü tercih etmek demek değildir. Esneklikten maksat, insanın bir konuda anlayışını ve yaklaşımını sadece tek bir doğru ile sınırlandırmamasıdır. Böylece kişi, hayatın muhtelif durumlarında aklî yeteneğiyle, bazen orta yolu tutan, bazen değişime açık, bazen de en kolay olanı benimseyen bir yaklaşım sergilemiş olur.²⁸ Nitekim bunun Hz. Peygamber'in hayatında en iyi tezühürünü Hudeybiye anlaşmasında görmek mümkündür. Hz. Peygamber anlaşma yapılırken, müşriklerin müslümanların aleyhine görünen taleplerini olduğu gibi kabul eden bir tutum sergilemiştir. Sahabe ise Hz. Peygamber'in söz konusu tutumunu ve kararını kabullenmekte oldukça zorlanmış, hatta Hz. Ömer gibi bazıları açıkça tepki göstermiştir. Ancak bu hâdisede, Hz. Peygamber'in esnek bir tutum sergilemesi, ciddî bir stratejidir ve müslümanların lehine sonuçlar verebilecek mahiyette ileriye yönelik atılmış önemli bir adım ve karardır. Nitekim kısa zamanda da anlaşmanın İslâm'ın ve müslümanların lehine sonuçlar doğurduğu bizatihi müşahade edilmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber kriz yönetiminde zaman zaman stratejik olarak elastikiyetten de yararlanmışır.

²⁶ Bilâl, "Nusûs kavâ'idiiye..", s. 713.

²⁷ Buhârî, Menâkıb 23; Edeb 80; Müslim, Edeb 20; Ebû Davûd, Edeb 5.

²⁸ Bilâl, "Nusûs kavâ'idiiye..", s. 714 (Ahmedî, el-Murûne, s. 3-4'den naklen).

4- Olumlu Düşünmek ve İyimser Olmak: Hz. Peygamber'in sîret ve sünnetine bakıldığında onun, olumsuz ve istenmeyen durumlarda ve kriz ortamlarında daima iyimser/optimist bir tutum sergilediği, kötümser ve karamsar/pesimist bir anlayış ve yaklaşıma kapılmadığı görülmektedir.

Hz. Peygamber, kriz anlarında geleceğe yönelik olarak iyimser bir bakış sergilemiştir. Daha doğrusu yaşanan krizlerin akıbetini düşünmüş ve krizden hayırlı neticelerin ortaya çıkması beklentisi içinde olmuş ve temenni etmiştir.. Bunun bir örneğini Tai'fe yaptığı yolculukta görmek mümkündür. Mekke'de karşılaştığı zorluklar neticesinde o, davet için elverişli alternatif bir mekan arayışına girmiş, bunun için de Tai'fe gitmeye karar vermiştir. Ancak Taiflilerin daha sert tepkileriyle karşılaşmış, zor durumda bir bağa sığınmak zorunda kalarak oradan ayrılmıştır. Allah o esnada dağlar meleğini ona göndererek eğer isterse Mekke'nin iki dağını üzerlerine kapayacağını söylemiş, Hz. Peygamber ise "Bilâkis! Allah'ın onların sulblerinden sırf Allah'a ibâdet edecek, ona hiç bir şeyi ortak koşmayacak kimseler çıkarmasını dilerim"²⁹ diye cevap vermiştir. Bu ise Hz. Peygamber, Taiflilerin tavrı karşısında kötümser bir düşünceye kapılmadığını göstermektedir. O bu noktada asla ümidini kaybetmemiş, karşılaştığı sorun ve krizin gelecekte olumlu gelişmelere vesile olacağına olan inancını muhafaza etmek suretiyle Allah'a niyazda bulunmuştur. Yine Sevr mağarasına sığındıklarında, Hz. Ebû Bekir'in yakalanacakları endişesine kapılması üzerine Hz. Peygamber'in "Üzülme! elbette Allah bizimledir"³⁰ diye dostunu teskin etmesi, o zor anlarda dahi olumsuz bir duyguya kapılmadığını, ümidini muhafaza ettiğini ve müspet bir yaklaşım sergilediğini ortaya koymaktadır.

Olumlu düşünmenin hayatta başarılı olmada etkin bir rolü vardır ve stratejik düşünmenin bir parçasıdır. Dolayısıyla genellikle beklediğimiz ve tahmin ettiğimiz şeylerin çoğu gerçekleşir. Zira bu durum, beklentilerimize yönelmemizde bir sebep teşkil eder. Bu bakımdan bu hususta önem arz eden iyi ve güzel bir beklentiye yönelmektir.³¹ Bu arada Kur'ân'da, her zorlukla beraber, mutlaka bir kolaylığın bulunduğu ifade edilmesi³², her türlü zorluk, kriz ve buhran anlarında yine de bir kurtuluşun ve çıkış kapısının bulunduğuna yönelik büyük bir müjdedir. Bu müjdeden yararlanmanın yolu, en başta olumlu bir bakış ve tavır sergilemeye bağlıdır. Zira krizlerin çözümünde olumsuz ve karamsar bir yaklaşım sergilemek, krizlerin çözümüne değil, ancak çözümsüzlüğüne neden olur. Çünkü krizler bünyelerinde hep zorluk ve sıkıntıyı değil, kolaylık ve fırsatları da barındırır. Bunları görebilmek ise ancak olumlu bir düşünce sergilemekle ve hadiselerle iyimser yaklaşmakla mümkündür. Abdullah b. Mes'ûd'a nispet edilen şu söz de bu hususa açıkça işeret etmektedir. "*Dikkatinizi kötü ve olumsuz şeylere yöneltmeyin.*"

²⁹ Buhârî, Bed'u'l-halk 7; Müslim, Cihâd 111.

³⁰ et-Tevbe 9/40.

³¹ Bilâl, "Nusûs kavâ'idiyye..", s. 708-710.

³² el-İnşirâh 94/5-6.

Çünkü bunlar, bu tür şeyleri düşünenlere karşı (onları kendine çekmek için) düşkün ve hırslıdır.”³³

5- Öncelikleri Dikkate Almak: Kriz yönetiminde önceliklerin dikkate alınarak hareket edilmesi önem arz etmektedir. Hz. Peygamber, Medîne’ye hicret edince birçok sorun ve kriz onu ve Müslümanları beklemekteydi. Bu sebeple Hz. Peygamber, muhtemel kriz ve sorunların ortaya çıkmasının hem önüne geçmek hem de önceden tedbir almak amacıyla, o an itibariyle daha önemli olan ve öncelik arzeden başlamak suretiyle adımlar atmış ve düzenlemelerde bulunmuştur. Bu çerçevede Mescid-i Nebevî’nin inşası, Muhâcirler ve Ensâr arasında kardeşlik, vatandaşlık sözleşmesi çerçevesinde Yahudilerle ilişkileri düzene koyma öncelikle attığı adımlardır. Akabinde içte de müşriklerin siyâsî varlıklarını tasfiye etmeye yönelmiştir. Bunları hayata geçirirken de, öncelikleri dikkate alan bir yaklaşımla hareket etmiştir.³⁴

III. Hz. Peygamber Döneminde Yaşanan Göçler

Hz. Peygamber ve ilk Müslümanlar da hicrete/göçe maruz kalmışlar; bunun sonucunda yaşadıkları şehri terk ederek başka ülke ve şehirlere hicret etmişlerdir. Aslında hicret peygamberlerin de ortak kaderidir. Nitekim Kur’ân’ın ifadesine göre Nuh, Lut, İbrahim, Şuayb ve Musa peygamberler kendisine iman edenlerle birlikte, kendi memleketlerini terk ederek başka diyarlara göç etmişlerdir.³⁵ Dolayısıyla son peygamber Hz. Muhammed de aynı kaderi paylaşmış bir elçidir. Hz. Peygamber ve ilk Müslümanların maruz kaldığı hicret hadisesi, sadece tarihi niteliği haiz bir olay olmayıp üzerinde düşünülmesi, ibret alınması ve istifade edilmesi gereken bir hâdiseden ibarettir.

Hz. Peygamber’in yaşadığı dönemde iki tarihî göç olayı yaşanmıştır. Birincisi Hz. Peygamber’in yönlendirmesiyle ilk müslümanlardan bazılarının Habeşistan’a hicret etmesi, ikinci ise Hz. Peygamber de dahil olmak üzere, Müslümanların Mekke’den Medîne’ye göç etmesidir. Müşriklerin Mekke’de uyguladıkları zulüm ve işkencenin günden güne dozunu artırması üzerine, artık Müslümanların can güvenliği tehlike arz etmeye başlamıştı. Hz. Peygamber Müslümanların yaşadığı emniyet sorunu konusunda şehirde alınabilecek bir tedbir ve başvuracak bir çaresi kalmayınca, Müslümanların yaşadıkları emniyet ve güvenlik krizini atlatabilmek amacıyla onlara şu öneri de bulunmuştur: “*Şâyet isterseniz ve yapabilirsiniz, Habeşistan’a sığının! Zira orada ülkesinde kimseye zulmetmeyen bir hükümdar*

³³ Harâitî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca’fer es-Sâmirî, *Mekârimu’l-ahlâk*, thk. Eymen Abdülcâbir, Dâru’l-âfâkr’l-arabiyye, Kahire 1419/1999, s. 138.

³⁴ Aşmâvî, Muhammed İbrâhim, “Fıkhü’t-tahît li’l-mustakbel fi dav’i’s-sünne ve’s-sîre”, *el-İstişrâf ve’t-tahît li’l-müstakbel fi’s-sünneti’n-nebeviyye*, Dubai 2011, s. 258.

³⁵ el-Bakara 2/50; el-A’râf 7/88; Yunus 10/73, 75-92; el-Hicr 15/65; Meryem 19/46; Tâhâ 20/77-78; eş-Şuarâ 26/52-67, 118; el-Ankebût 29/26.

*işbaşındadır. Orası bir doğruluk ve hakikat ülkesidir. Allah işlerde bir kolaylık verene kadar oturup kalın.*³⁶ Bunun üzerine bazı müslümanlar Habeşistan'a göç etmeye başlamıştır. Şu halde Habeşistan'a hicret, müslümanların karşılaştıkları işkence ve eziyet krizine bir çözüm olarak gündeme gelmiş ve icra edilmiştir. Aslında bu da yeni bir krizdir. Zira Habeşistan'a hicret eden Muhâcirler, aile ve aşiretlerinden uzak kalarak gurbette yaşama zorunda kalmıştır. Bunun da beraberinde getirdiği zorluk ve sıkıntılar olmuştur. Hz. Peygamber, Kureyş'in müslümanlara yönelik eziyet ve işkencenin dozunu artırması üzerine, müslümanların hayatını koruyacak tüm yol ve yöntemler üzerinde düşünmüş, kendine tabi olanları daima sabretmeye ve dayanmaya teşvik etmiştir. Bu arada artık Kureyş'in fiilî uygulamalarıyla karşı karşıya kalınmasından uzak durulması dışında, önünde başka yol kalmadığını görünce, vahyin de yönlendirmesiyle³⁷ ashabından bazılarının daha güvenli bir mekana göç etmelerine karar vermiştir.³⁸

Hz. Peygamber'in hicret yeri olarak Habeşistan'ı önermesi, bu hususta krizin çözümünde bir plan çerçevesinde hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Habeşistan Necâşisi Ashame'nin semâvî bir dine mensup adaletli bir hükümdar olması, Arapça bilmesi, ayrıca ulaşım kolaylığı ve muhacirlerin malî sıkıntılarını daha rahat şekilde giderebilmeleri imkânı Habeşistan'a hicrette en önemli etkenleri teşkil etmiştir.³⁹ Ümmü Seleme'nin rivâyetine göre Mekke'de oldukça büyük sıkıntılar baş göstermiş, müslümanlara eziyet edilmiş, dinleri hakkında çeşitli imtihan ve musibetlerle karşılaşmışlar. Hz. Peygamber ise bu sıkıntıları onlardan gidermeye güç yetirememiş, bunun üzerine Habeşistan'a hicret etmelerini istemiştir. Hz. Peygamber'in müslümanların Mekke'de yaşadıkları krize çözüm olarak sunduğu Habeşistan'a hicret stratejisi başarıya ulaşmış ve olumlu neticeler vermiştir. Muhâcirler Habeşistan'da Kureyş'in eziyet ve baskısından uzak ve emin bir şekilde hayatta kalabilmişler ve Hayber'in fethinden sonra Medîne'ye dönmüşlerdir. Habeşistan'a hicretten ayrı olarak bu defa da Medîne'ye hicret başlamıştır. Zira Mekke'de kalan müslümanlara ve Hz. Peygamber'e karşı Kureyş'in eziyetleri, işkenceleri ve baskıları devam etmiş; eşi Hatice ve amcası Ebû Tâlib'in vefatı üzerine baskıları daha da artırmışlar, Hz. Peygamber'i ortadan kaldırmayı düşünmüşlerdir. Bütün bu olumsuz gelişmeler üzerine Hz. Peygamber, yaşanan krizlere köklü bir çözüm bulmak amacıyla, Medîne'ye hicret edilmesine karar vermiştir.⁴⁰ Hz. Peygamber Medîneli müslümanlarla Akabe biatlarında yaptığı görüşmelerde, onlardan gördüğü destek ve davet üzerine Medîne'ye hicretin

³⁶ İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ vd., Matbaatu Mustafa el-Bâbî, 1955, I, 321; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Alî, *es-Sünenü'l-kubrâ*, thk. M. Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrût 2003, IX, 16; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 108.

³⁷ en-Nahl 16/41-42.

³⁸ Cemal, Siddîka Muhammed Süleyman, *el-Hedyu'n-nebevî fi idâreti'l-elmâti'l-ictimâ'îyyeti'l-âmmeh*, el-Câmiatu'l-Ürdüniyye, Ammân 2008, s. 40.

³⁹ Önkal, Ahmet, "Hicret", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1998, XVII, 459.

⁴⁰ Cemal, *el-Hedyu'n-nebevî*, s. 43-49.

altyapısını hazırlamış, böylece güvenli bir mekân olarak gördüğü Medîne'ye müslümanların göç etmesi sağlanmıştır. Bu süreçte inen âyetlerle de müslümanlar hicrete teşvik edilerek yönlendirilmiş, hicret etmeyenler uyarılmıştır.⁴¹

Hz. Peygamber ve ona tabi olan ilk müslüman topluluk Mekke'den ayrılırken tüm varlıklarını geride bırakmışlar ve beraberlerinde yalnız inançlarını götürmüşlerdir.⁴² Bu bakımdan "Mekke'den Medîne'ye hicreti Mekke'deki ilk müslümanlar için bir kaçış ve sığınma olarak görmek doğru olmaz. Esasında bu göç, Müslümanların onların nihai hedefi değil, aksine daha uzak ve büyük hedefler için bir başlangıçtır."⁴³ Ancak nihayetinde farklı maddî boyutları ve etkisi olan göç hadisesi, Muhâcir müslümanların bir takım sıkıntılara uğramalarına, sorunlar yaşamalarına sebep olmuştur. İşte bu noktada Hz. Peygamber göçün sebep olduğu sorun ve krizlerin çözümü için önemli adımlar atmış ve düzenlemelerde bulunmuştur. Görünüşte bir sorun ve krizden ibâret olan göç olayı, İslâm'ın ve müslümanların lehine bir gelişme olarak tarihte yerini almıştır. Kısacası olumsuz bir tablo olarak zihne gelen tarihi hicret olayı, bir çok açıdan önemli gelişmelerin ve başarıların yaşanmasına vesile olmuştur.

IV. Hz. Peygamber'in Muhacirlerin Göç Kaynaklı Sorunlarına Yönelik Bazı Çözümleri

Hz. Peygamber evlerini, yurtlarını terkederek Medîne'ye hicret ve iltica eden, akabinde Medîneli müslümanlar (Ensâr) tarafından misafir ve himaye edilen Muhâcir müslümanlar, başta barınma olmak üzere çeşitli sıkıntılara maruz kalmışlardır. Nitekim Hamidullah bu durumu ve ciddiyetini şu sözleriyle ifade etmektedir: "Hz. Peygamber, Medîne'ye geldikten sonra iki ciddi problemle karşılaşmıştır. Çünkü Mekke'den Medîne'ye hicret eden sadece kendisi değildir. Yüzlerce Mekkelî inançları uğruna, evlerini, yurtlarını terketmiş ve üzerlerindeki giysilerden başka hiçbir şeylerini almadan Medînelilere sığınmışlardı. Bu yerinden olan insanların problemi çok ani ve yoğun bir şekilde ortaya çıktı; bu insanlara yeni vatan Medîne'nin ekonomik yapısında yer bulmak, çözümü oldukça zor bir problemdi. Biz, yirminci yüzyılda mültecilerin, çok güçlü ülkeler için bile ne denli zor bir problem oluşturduklarını biliyoruz."⁴⁴ Müslümanların içine düştükleri

⁴¹ Meselâ bkz. el-Ankebût 29/56; en-Nisâ 4/97.

⁴² Begoviç, Aliya İzzet, *İslâmî Yeniden Doğuşun Sorunları*, çev. Rahman Ademi, Fide Yay., İstanbul 2010, s. 149. (Bu kaynak metinde yok)

⁴³ Apak, Âdem, "Hz. Peygamber'in Hicret Sonrası Medîne'de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, Ankara 2007, s. 316.

⁴⁴ Hamidullah, Muhammed (1995). "Hicretten Sonra Medîne'de Hz. Peygamber'in Davranışlarındaki Hoşgörü", çev. Mustafa Aşkar, *Diyanet İlmî Dergi*, 1995, cilt: XXXI, sayı: 1, s. 4.

durumun farkında olan ve birebir hissedilen Hz. Peygamber, derhal harekete geçmiş ve göçün neden olduğu söz konusu sorunları çözmek amacıyla çeşitli uygulamalarda, yönlendirme ve tavsiyelerde bulunmuştur. Bunlardan bazılarında şu şekilde değinmek mümkündür.

1- Ensâr ve Muhâcirler Arasında Kardeşlik: İnsan canlı bir varlıktır ve yaşaması için de yeme, içme, giyinme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir. Bu durum, insanlar için hayatî bir konudur. Bütün varlıklarını Mekke'de bırakarak hicret eden Muhâcirlerin, Medîne'ye vardıklarında barınma problemi ile karşı karşıya kalmaları tabii bir durumdur. Söz konusu problemin çözülmemesi ise, hem Muhâcirlerin açlık ve yokluğa sürüklenmesi, hem de toplumda bir takım sorunların ortaya çıkması ihtimalini taşıyan bir durumdur. İşte böyle bir durumun, ekonomik ve sosyal bir krize dönüşmemesi için Hz. Peygamber'in, Medîne'ye hicretten sonra yaptığı ilk önemli iş olan Mescid-i Nebî'nin inşasından sonra, ikinci önemli iş Muhâcirlerin iltica sorununu çözmek ve muhtemel kriz ve sıkıntıların önüne geçmek amacıyla Ensâr ile Muhâcirler arasında kardeşlik tesis etmek olmuştur.⁴⁵ Nitekim bu hadiseye, Kur'ân-ı Kerim'de de *"..Onlar ki (yurtlarından hicret edenleri) barındırdılar ve yardım ettiler; işte onlar, birbirlerinin velisi (yardımcısı, koruyucusu)dirlir"*⁴⁶ âyetiyle işaret edilmiştir. Ensâr örneğine bakıldığında esasen Muhâcirlere/göçmenlere yardım etmek Kur'ânî bir erdem ve övünç kaynağıdır. Zira Kur'ân'da bu hususta Ensâr hakkında şu övgü dolu ifadeler kullanılmıştır: *"Onlardan (Muhâcirlerden) önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar (Ensâr), kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır."*⁴⁷

Hz. Peygamber, Muhâcirlerle, Medîneli Müslümanlar arasında tarihte belki de bir başka örneği bulunmayan kardeşlik anlaşması gerçekleştirmiştir. Kardeşlik anlaşması, Hz. Peygamber'in Medîne'ye varmasından beş ay sonra yapılmıştır ve bu anlaşmaya göre 186 Muhâcir ailesi, aynı sayıdaki Ensâr ailesinin yanına yerleştirilmiştir. Ayrıca bu durum, Hayber'in fethine kadar yaklaşık yedi yıl devam etmiştir.⁴⁸

Her kriz beraberinde bir takım fırsat ve kazanımlarda getirmektedir. Hz. Peygamberin Ensâr ve Muhâcir arasında uygulamaya koyduğu kardeşlik anlaşması bu durumun en iyi örneklerinden biridir. Zira sözkonusu anlaşma neticesinde şu olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Müslümanlar birbirlerine îsâr değerini hayata geçirerek muâmelede bulunmaya başlamışlardır. Bir işte ortaklaşa çalışmanın

⁴⁵ Afzalur Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, çev. Yusuf Balcı vd., İnkılâb Yay., İstanbul 2003, I, 29.

⁴⁶ el-Enfâl 8/12.

⁴⁷ el-Haşr 59/9.

⁴⁸ Sancaklı, Saffet, "Fakirlik ve Zenginlik Hadisleri Üzerine Bir Deneme", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. V, sy.1, Sivas 2001, s. 333.

önemini ve değerini öğrenmişlerdir. Gaye ve hedefleri gerçekleştirmede kolektif çalışmanın önemini kavramışlar ve Müslümanların kardeş olduğu bilincine ulaşmışlardır. Hoşgörü ve anlaşma temeli üzerine diğer dinlerle birlikte yaşanabileceğini idrak etmişlerdir. Zengin kimselerin zorluk ve kriz dönemlerinde fakirlerin ihtiyaçlarını gözetmelerinin gerekli olduğunu öğrenmişlerdir. Malda zekat dışında da verilmesi gereken bir hak olduğunu kavramışlar ve toplumun iktisadî ve sosyal yönünü gözetmenin önemini öğrenmişlerdir. Kriz liderinin maslahatın gerektirdiği şekilde malı dağıtabilme hakkına sahip olduğu anlaşılmıştır. Emek, sermaye gibi hasılat ve ürünün bir parçasıdır. Muzâraa, musâkât ve icâr akitleleriyle ilgili hükümler konulmuştur. Mülkiyete saygı duyulmuştur. Krizlerde yardımlaşma ve dayanışmanın önemini kavramışlardır. Sermaye ve emek arasında mudârebe akdinin meşrûiyeti vs. temin edilmiştir.⁴⁹

2- Toprakların Karşılıksız Muhâcirlere Ektirilmesine Teşvik Etmesi: Hz. Peygamber Ensâr'ın, arazilerini Muhâcirlere muzâraa (ziraat ortaklığı) yoluyla ektirdiklerini görünce toplumda sosyal dengeyi tesis için ve Muhâcirlerin durumlarının iyileşmesi amacıyla arazilerini ya kendilerinin ekmesini, ya karşılıksız ektirmelerini veya boş tutmalarını istemiş ve tavsiye etmiştir. Nitekim bu husustaki rivâyetlerden birinde, sahâbi Câbir'in naklettiğine göre, sahâbiler (Peygamber asrında) arazîleri, mahsûlün üçte biri veya dörtte biri veyahutta yarısı karşılığında ekip biçerlerdi. Bunun üzerine Peygamber *"Kimin tarlası ve toprağı varsa onu ya kendisi eksin, veya onu bir atıyye/bağış olarak versin (ektirsin); bunu da yapmazsa tarlasını (boş) tutsun"*⁵⁰ buyurmuştur.

3- Benî Nadîr Ganimetlerinin/Fey'inin Muhâcirlere Tahsis Edilmesi: Medîne'nin yahudi kabilelerinden Benî Nadîr'in ittifakı bozması üzerine, Hz. Peygamber onları muhasara etmiş ve teslim almıştır. Akabinde Medîne'den sürülmelerine ve mallarının da fey/ganimet olarak müslümanlara bırakılmasına karar verilmiştir. Hz. Peygamber de bu ganimetleri Ensâr'a arasında değil de, ilk Muhâcirler arasında taksim etmiş, Ensâr'dan yalnız fakir olan Sehl b. Huneyf ve Ebû Dücâne'ye ganimetten pay vermiştir.⁵¹

4- Yardımlaşma ve Dayanışmaya Teşvik: Hz. Peygamber, ekonomik krizleri aşmak ve çözmek amacıyla sürekli yoksul ve fakirlerin ihtiyaçlarının giderilmesi yönünde teşvik edici mesajlar vermiştir. Nitekim Hz. Peygamber bir hadisinde bu duruma şu sözleriyle teşvikte bulunmuştur: *"Müslüman, Müslümanın (din) kardeşidir. Ona zulmetmez, onu tehlikeye atmaz. Kim din kardeşinin bir ihtiyacını karşılar, Allah da onun bir ihtiyacını karşılar. Her kim (bu dünyada) bir Müslümanın bir*

⁴⁹ Şeyh, İdâretü ve mu'âlecetü'l-izmât fi'l-İslâm, s. 94-95.

⁵⁰ Buhârî, Muzâraa 18; İbn Mâce, Ruhûn 8. Ayrıca bkz. Müslim, Buyû 95.

⁵¹ Abdurrazzâk, Ebû Bekr Abdurrazzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrût 1983: V, 358; Ebû Dâvûd, Harac 23; Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Futûhu'l-buldân*, Dâru'l-hilâl, Beyrût 1988, s. 29-30.

sıkıntısını giderirse bu sebeple Allah da onun kıyamet gününüün sıkıntularından birini giderir.”⁵²

İslâm, normal zamanlarda ve durumlarda yardımlaşma ve dayanışmayı mübah görmüştür. Ancak kriz zamanlarında bu, derhal yerine getirilmesi gereken bir durumdur. Zira geciktirilmesi durumunda insanların zarara uğraması söz konusudur.⁵³ Bir sefer esnasında yiyecek ve binek kıtlığı çekilmesi üzerine Hz. Peygamber fazlasının, ihtiyaç duyanlara verilmesini emretmiştir. Nitekim bu durum rivâyette şöyle anlatılmıştır: “Kimin yanında fazla binit varsa onu biniti olmayana versin. Kimin yanında fazla azık varsa onu azığı olmayana versin” buyurdu. Öyle oldu ki hiç birimizin (sahip olduğu) fazla (mal) da hiç bir hakkının olmadığını zannettik.”⁵⁴ Bir başka rivâyette ise Hz. Peygamber bu husustaki bir ifadesi şu şekilde aktarılmıştır: “*Hakîkaten Eş’arîler gazada azıklarını bitirirlerken yâhud Medîne’de ailelerinin yiyeceği azaldığında hemen yanlarındaki erzakı bir tek bez içine toplarlar, sonra bir kap içinde (ölçerek) aralarında eşit olarak taksim ederler. Binâenaleyh Eş’arîler bendendir, ben de Eş’arîlerdenimdir.”⁵⁵*

Yoksullara yardım hususunda ashabına en güzel örneklığı yine Hz. Peygamber sergilemiştir. Nitekim o, daima fakirlere ve muhtaçlara yardım eder, onların ihtiyaçlarını karşılamak için elindeki her şeyi harcardı. Öyle ki kendisine ve ailesine bile yiyecek kalmazdı. Yine Hz. Peygamber’in fakirlere ve muhtaçlara vermede esen bir rüzgar gibi olduğu rivâyet edilmiştir.⁵⁶ Hiç kimse, isteyip de eli boş dönmemiştir. Ne zaman muhtaç biri gelse yiyecekte olduğu kadar giyecekte de onu kendisine üstün tutmuştur. Kısacası en başta bizzat Hz. Peygamber fakirlerin ihtiyaçlarının karşılanması hususunda sözleri ve fiilleri ile ashabına örnek olmuş, ashabının da öyle olmasını istemiştir.⁵⁷ Ayrıca Hz. Peygamber yakınlarının yaşadığı ekonomik krizler yerine, diğer insanların ekonomik sıkıntılarını çözmeyi tercih etmiştir.⁵⁸

Bu arada Hz. Peygamber ekonomik sıkıntı ve sorun yaşayan kimselere tanık olduğunda, onların içinde buldukları bu zor sıkıntılı durumlara çare üretmek ve çözüm bulmak için oldukça aceleci bir tutum sergilemiştir. Nitekim İbn Cerîr şöyle anlatmaktadır: “Bir gün Rasullullah ile beraber mescidde otururken bir kabile geldi. Halleri ve görünüşleri çok kötüydü. Üstlerinde yırtık pırtık bir parça vardı, yarı çıplak yalın ayak bir deri bir kemik kalmış, kılıçları boyunlarına asılmış sersefil bir vaziyetteydiler. Onları bu halde gören Rasulullah çok müteessir oldu. Yüzünün

⁵² Buhârî, Mezâlim 3, İkrâh 7; Müslim, Birr 58, Zikr 38; Tirmizî, Hudûd 3, Birr 19; Ebû Dâvûd, Edeb 46; İbn Mâce, Mukaddime 17.

⁵³ Şeyh, İdâretü ve mu’âlecetü’l-‘ezmât fi’l-İslâm, s. 75.

⁵⁴ Müslim, Lukata 4; Ebû Dâvûd, 2009: Zekât 32.

⁵⁵ Buhârî, Şirket 1; Müslim, Fezâilü’s-sahâbe 167. Eş’arîler, o dönemde bir kabiledir.

⁵⁶ Buhârî, Bed’ü’l-vahy 1, Savm 7, Bed’ü’l-halk 6; Fezâilü’l-Kur’ân 7; Müslim, Fezâil 12.

⁵⁷ Afzalur Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, III, 255 -257.

⁵⁸ Ebû Dâvûd, Harâc 19; Edeb 100.

rengi kaçtı ve zihni altüst olarak içeri girdi. Sonra dışarı çıkarak Bilâl'e ezanı okumasını söyledi. Namazdan sonra halka hitap ederek bu kabileye yardım etmelerini istedi."⁵⁹

Hız. Peygamber bu manada yoksullarla dayanışma amacıyla ilk başlarda kurban etlerinin üç günden fazla saklanmasını yasaklamış ve dağıtılmasını emretmiştir.⁶⁰ Toplumda bir yardımlaşma ve paylaşma kültürü oluşturabilmek amacıyla da, insanları yarım hurma dahi olsa ellerindekini yoksullarla paylaşmaya teşvik etmiştir.⁶¹

5- Ashab-ı Suffe: Hız. Peygamber, Mescid-i Nebevî'nin bitişiğinde barınacak bir yer bulamayanların ve kimsesizlerin kalacağı bir yer ihdas etmiştir ki buraya Suffe denilmektedir. Muhâcirlerin sayısı oldukça artınca, artık Ensâr'ın Muhâcirleri ihtiyaçlarını karşılamaya gücü yetmemiştir. Zira Medîne'ye hicret/göç eden fakir, zengin, evli ve bekâr kimselerin sayısı gün geçtikçe artıyordu. Bu durumda barınacak bir yer bulmada güçlük çekenler Mescid-i Nebevî'deki suffe'de iskan ediyorlardı. Medîne'ye gelen bir Muhâcir, öncelikle Hız. Peygamber'le buluşuyor, O da yeni gelen bu Muhâcire bakması için birine yönlendiriyordu. Misafir edecek birinin bulunamaması durumunda geçici olarak Suffe'de misafir olarak kalıyordu Nitekim Hız. Peygamber'e gelerek müslümanlığını ve bağlılığını bildiren yabancı heyetler de Suffe'de misafir olarak kalıyorlardı.⁶²

Hadislerde nakledildiğine göre Hız. Peygamber'e bir sadaka (zekât) gelmesi durumunda, onu olduğu gibi hemen Suffe'de kalanlara gönderir, yine kendisine bir hediye geldiğinde, onlara haber göndererek onlarla birlikte yerdı. Onların her türlü hallerinden haberdar olurdu ve yakinen takip ederdi.⁶³ Hız. Peygamber zaman zaman suffe ehlinin yanında yiyeceği bulunan kimseler tarafından yemeğe götürülmesini de isterdi. Bir defasında Ebubekir üç kişiyi, Hız. Peygamber ise on kişiyi götürmüştür.⁶⁴ Hız. Peygamber göçmenlerin ve suffe ehlinin ihtiyaçlarını karşılamaya daha bir öncelik tanımış, bu durumda onların ihtiyaçlarını, ailesinin ihtiyaçlarına tercih etmiştir. Bir defasında Medîne'ye hizmetçi ve köleler getirilmiş, bunun üzerine el değirmeniyle un öğütmekten elleri kabarmış ve yaralanmış olan Hız. Fatıma, babası Hız. Peygamber'e gelerek hem de ellerini göstererek bir hizmetçi istemiş, Hız. Peygamber de cevâben kızına şöyle demiştir: "*Allah'a andolsun ki, Suffe ehli açlık ve sefâlet içerisindeyken, onları bırakıp size veremem. Onlara harcayacak hiçbir şey*

⁵⁹ Müslim, Zekât 69.

⁶⁰ Buhârî, Et'ime 27, Edâhî 16; Müslim, Edâhî 28; Tirmizî, Edâhî 14; Ebû Dâvûd, Edâhî 10; Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb, *Sunenu'n-Nesâî (el-Muctebâ mine's-sunen)*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Mektebu'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, Halep 1986, Edâhî 37.

⁶¹ Buhârî, Edeb 34, Zekât 1, Rikâk 49, 51, Tevhîd 36; Müslim, Zekât 66-70; Tirmizî, Zühd 37, Kıyâmet 1; Nesâî, Zekât 63-64; İbn Mâce, Mukaddime 13, Zekât 28.

⁶² Sallâbî, Ali Muhammed, *Siyer-i Nebî*, çev. Sadullah Ergün vd., Ravza Yay., İstanbul 2014, I, 544-545.

⁶³ Buhârî, Rikâk 17.

⁶⁴ Buhârî, Menâkıb 25; Müslim, Eşribe 32.

bulamıyorum. Sadece onları satıp, paralarını onlar için harcayacağım."⁶⁵ Hz. Peygamber, bunun yerine Hz. Fatıma ve Ali'ye bazı tesbihatlarda bulunmayı önermiş ve öğretmiştir.⁶⁶

V. Hz. Peygamber'in Kendi Döneminin Göçleriyle İlgili Çözüm ve Önerilerinin Günümüze Sunabileceği Katkıları

Hz. Peygamber döneminde cereyan eden göçler ile özellikle günümüzde yaşanan Ortadoğu kaynaklı göçlerin sebepleri arasında birtakım farklar bulunmaktadır. İslâm'ın ilk yıllarında müslümanlar, özellikle din ve inanç uğruna göç etmek zorunda kalmışlardır. Ancak sonuçta yaşama hakkının tehlike arz etmesi bakımından her iki göç arasında benzerlikler de söz konusudur. Dolayısıyla netice itibarıyla her ikisi de birer hicretten ve yaşadıkları yurtları terk etmekten ibârettir.

Diğer bir taraftan, her iki hicret hâdisesi arasında göçe karar verilmesi, izlenecek yöntemler ve hedefler bakımından bazı farklılıklar bulunmaktadır. Hz. Peygamber hicretin kaçınılmaz olduğunu farketmesi ve vahiyle izin verilmesi üzerine, müslümanların düzenli ve güvenli şekilde hicret etmelerini temin etmiş, bu hususta planlar yapmış ve önemli tedbirler almıştır. Günümüzde komşu ülkelerden ülkemize ve batı ülkelerine yönelen göç dalgası, hiç beklenmedik anda, olağanüstü şartlarda, hazırlıksız, tedbirsiz, plansız ve kontrolsüz bir şekilde gerçekleşmektedir. Daha kitleler göç edeceği ülkelere ve topraklara ulaşmadan göç yollarında ve denizlerde telef olmakta, kendi ülkelerinde ölümlerden kaçarken ölümlere yakalanmaktadır. Kezâ göçe maruz kalan kitlelere dün olduğu gibi bugün de sıcak bakılmamakta ve yeterince kucak açılmamaktadır. Bu hususta ilk müslümanlar ile günümüzde göçe maruz kalan kitleler arasında yine benzerlik vardır. İlk müslümanlara dostça yaklaşan ve onları kabul edebilecek ülke ve topluluklar, Necaşî'nin ülkesi Habeşistan istisna tutulursa hemen hemen hiç yoktu. Zira başta müşrik kabileler olmak üzere Hıristiyanlar ve Yahudiler müslümanlara düşmanlık beslemekteydi. Bu sebeple Hz. Peygamber, güvenli bir göç mekanı olarak ilk önce Necaşî'nin ülkesini önermiştir. Yine Medîne'ye hicretten önce de Medînelilerle görüşmesi, Akabe beyatlarında onlardan söz alması üzerine Medîne'ye göç başlamıştır. Günümüzde Ortadoğulu göçmenlere ve mültecilere karşı ise başta ülkemiz dahil olmak üzere birkaç İslâm ülkesi hariç, diğer ülkeler özellikle batılı ülkeler tarafından pek kucak açılmamakta ve rahatsızlık duyulmaktadır. Ancak yaşanan göç dalgasının kendi ülkelerine bir sorun ve probleme sebebiyet vermemesi amacıyla, diğer ülkelere bir takım maddi yardımlarda bulunmakta, söz konusu göçmen ve mültecilerin örneğin ülkemizde kalması istenmektedir.

⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût vd., Müessesetu'r-risâle, Beyrut 2001, II, 202-203; Ebû Dâvûd, Harâc 19; Edeb 100.

⁶⁶ Buharî, Humus 5.

Hız. Peygamber'in göç sorununun çözümüne yönelik öneri ve uygulamaları, günümüz benzer sorunlarının çözümüne de katkı sunabilecek bir değer ve nitelik arz etmektedir. Bunlardan bazılarını şu şekilde ifade edebilmek mümkündür.

1- Göçmenlerle Hukûkî Sözleşmeler Yapılmalıdır: Hız. Peygamber Mekkeli Muhâcirlerin Medîne'ye göç ederek yerleşmesinin, Medîne'nin sakinleri arasında bazı sorun ve krizlere yol açmasını ihtimal ve imkân dahilinde olduğunu öngerek, vakit kaybetmeden bir takım adımlar atmış ve önlemler almıştır. Medîne sözleşmesini ve kardeş aile uygulamasını bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Şu halde Hız. Peygamber'in daha krizler patlak vermeden, bu hususta öngöründe bulunduğu ve öngörüyle hareket ettiği anlaşılmaktadır. "Hız. Peygamber Medîne'ye geldiğinde hem Müslümanları inanç birliği altında toplamak, hem de şehirdeki kabile esaslı bölünmüşlüğü'nün bir kısmını ortadan kaldırmak için ilk adım olarak Medîneli ve Mekkeli Araplardan oluşan Müslümanları Ensâr-Muhâcir kardeşliği altında bir araya getirmişti. Ancak burada Yahudileri de içinde alan bir yönetim biçiminin oluşturulması gerekiyordu. Hız. Peygamber bunu gerçekleştirmek için şehirde yaşayan diğer din ve milletlere mensup insanların hak ve sorumluluklarını da ihtiva eden bir sözleşme metni tanzimine karar verdi. Bu metin, Müslüman olsun veya olmasın, Medîne halkının tamamının karşılıklı hak ve sorumluluklarını ortaya koymalı ve bütün tarafların mutabık kalacakları hukuki bir zemin teşkil etmeliydi. Aksi takdirde şehirde düzen ve güvenlik bahsetmek mümkün olmazdı."⁶⁷ Zira bir topluluk bir başka şehir ve ülkeye göç ettiğinde veya sığındığında, söz konusu şehir veya ülkenin sakinleri nezdinde bir takım rahatsızlıklara yol açabilmektedir. Nitekim Medîne'de yaşayan Yahudi kabileleri Hız. Peygamber ve arkadaşlarının hicretinden rahatsızlık duymuşlardır. "Benî Kaynuka, Benî Kureyza ve Benî Nadîr adı altında üç kabileye ayrılan yahudiler site ve çevresinin hemen hemen bütün ekonomik ve ticari hayatını kontrol ediyorlardı. Evs ve Hazrec gibi arap kökenli kabilelerin Mekke'den hicret eden Hız. Muhammed ve arkadaşlarıyla birleşip her türlü ayrıcalık fikrini dışarıda bırakan yepyeni bir siyasi ve toplumsal yapılanma ile devlet kurmaları, onların çıkarlarını zedeleyen bir gelişmeydi."⁶⁸ Şu halde Türkiye dahil, göçmenlerin ve mültecilerin bulunduğu ülkelerde, söz konusu ülkelerin yönetimleri kendi vatandaşları ile göçmenler ve sığınmacılar arasında, tarafların riayet edeceği hukukî düzenlemelerde bulunmalıdır.

Bu bakımdan göçmenlere vatandaşlık hakkının tanınması bu hususta atılması gereken önemli adımlardan birini teşkil etmelidir. Zira İslâm'da vatandaşlık Medine Anayasasına (623) kadar uzanabilmektedir. Söz konusu bu belge ile Medine şehir devletinin ve yeni toplumun (*ümme*) temelleri atılmış,

⁶⁷ Apak, "Hız. Peygamber'in Hicret Sonrası Medîne'de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine", s. 320.

⁶⁸ Bulaç, Ali, "Asr-ı Saadet'te Siyâsî Olayların Panoraması", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm*, Ensâr Neşriyat, İstanbul 2007, I, 305.

böylece Medine'nin yerlilerine, kabilelerine ve yeni göç etmiş olanlara (*muhâcirûn*) koruma güvencesi/emân verilmiş, birbirlerine ve Medine site devletine karşı hak ve sorumluluklar yüklenmiştir.⁶⁹

Bu çerçevede ulus-ötesi vatandaşlık kavramı, ülkemize sığınan, sayıları milyonları geçen topluluklar hakkında da düşünülmelidir. Esasında "*Ulus-ötesi* topluluklar konusundaki araştırmalar, sosyal bilimlerde yeni bir alan sayılmaktadır. Bu kavram en çok göç, etnisite, kültür ve ulusçulukla ilgilidir. 21. yüzyıla girerken ulus devletin en önemli unsurlarından biri olan, üzerinde kurulmuş bulunduğu toprak parçası (national territory) belirli ölçüde önemini kaybetmektedir. Artan coğrafi hareketlilik geçici, devrevi yada yinelenen göçlerin artışı, ucuz ve kolay yolculuklar, yeni teknolojilerin sağlamakta oldukları sürekli iletişim bireyin tek bir ülkeye, tek bir ulusa ait olduğu düşüncesini zayıflatmaktadır. Bu topluluklara mensup bireyler kimliklerini belli bir coğrafyaya bağlı olmaksızın oluşturmaktadırlar. *Ulusötesi* topluluklar iktisadi, siyasi, kültürel ve dini etkinliklerde bulunmakta, faaliyetleriyle buldukları ülke ve göç ettikleri ülke arasında köprü kurmaktadır."⁷⁰ Nitekim bu durum İslâm'ın konuyla ilgili temel yaklaşımlarıyla da örtüşmektedir. Zira "İslâm'ın dikkate alınması gereken genel özelliklerinden biri de eşitlik standartlarının kabile, millet ve ulus devleti özelliklerini aşan evrensellik iddiasıdır. Çünkü İslâm, milliyetçiliğin temellerini oluşturan bütün ırk, etnik ve kalıtsal kriterlere dayanan ayrımcılığı reddeder. İslâm'da bir kimsenin diğerine üstün olabileceğinin yegâne ölçüsü Allah bilinci ve takvadır."⁷¹ Bu bakımdan göçmenlere kendi varlıklarını, kültür ve değerlerini muhafaza edebilecekleri imkan ve ortamlar hazırlanmalı, farklılıklar birer zenginlik olarak görülmeli, teoride ve pratikte bir arada yaşamanın imkânı somut olarak ortaya konulmalı ve hayata geçirilmelidir.

2- Göçmenlerle Dayanışma İçinde Olunmalı ve Gelecek Birlikte İnşa Edilmelidir: Hz. Peygamber İslâm medeniyetinin temellerini Ensâr ve Muhâcirlerle birlikte atmış ve kurmuştur. Ensâr ve Muhâcir dayanışması ilk örneğini, İslâm medeniyetinin merkezi konumunu teşkil eden ilk mescidi/Peygamber Mescidini inşasında kendisini göstermiştir. Yine onlar birlikte İslâm'ı müdafaa etmişler ve yaymışlar, birlikte sefere çıkmışlar, cihad etmişler ve bir binanın tuğlaları gibi birbirlerine kenetlenerek hareket etmişlerdir. Şu halde içinde bulunduğumuz süreçte yaşanan göçler sebebiyle, ensâr konumunda olan ülkeler, yurtlarına kabul ettikleri sığınmacılarla ve göçmenlerle birlikte geleceği inşa edebilirler; ilim, teknik,

⁶⁹ Kamali, Mohammed Hashim, "İslâmi Bakış Açısıyla Vatandaşlık Kavramı", çev. Ercan Eser, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 3 (2013/3), s. 134.

⁷⁰ Bayraktar, Râsim, "Zorunlu Göçten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013/2, c. 12, sayı: 24, s. 120.

⁷¹ Kamali, "İslâmi Bakış Açısıyla Vatandaşlık Kavramı", s. 137.

tarım, sağlık, eğitim gibi alanlarda buldukları ülkenin gelişimine ortak katkıda bulunabilirler. Özellikle ülkemiz bu durumu çok iyi değerlendirmelidir.⁷²

3- Geleceğe Yönelik Planlamalar Yapılmalı ve Öngörülerde Bulunulmalıdır: Komşu ülkelerden ülkemize yönelen göç dalgası ve ülkemizde bulunan göçmenlerin ne kadar süre kalacağı hususu belirsizliğini korumaktadır. Bu durumda geleceğe yönelik plan ve öngörülerde bulunulmalıdır. Nitekim bir sunumda, göçün normal bir durum ve hayatın bir parçası olduğu ifade edilerek, gelecek yıllarda “uyum süreci”nin yaşanacağı, dolayısıyla ilerleyen yıllarda Hıristiyan bir bakanımızın veya Arapça konuşan bir bakanımızın da olabileceği, hem toplum hem de devlet olarak buna hazırlıklı olmamız gerektiği dile getirilmiştir. Ayrıca aynı sunumda önümüzdeki dönemde entegrasyon politikalarının geliştirilmesi gerektiğine vurgu yapılarak “Mesela Suriye'den göçenler arasında kaç mimar var, onu bile bilmiyoruz?” denilerek Türkiye'ye gelebilenlerin görece eğitilmiş nüfus olduğu ancak bunun tespitinin dahi tam olarak yapılamadığı belirtilmiştir.⁷³ Kısacası göçmenlerin kalıcı olabilecekleri de dikkate alınarak geleceğe yönelik planlar yapılmalı ve adımlar atılmalıdır. Zira “Medeniyetlerin kurulmasında hicretin büyük etkisinin olduğu bir gerçektir. Dünyada meydana gelen büyük değişimlerin hicretle, yani zorunlu nedenlerle gerçekleşen göç hareketleriyle yakın ilişkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla büyük medeniyetlerin doğuşu, büyük göç hareketleriyle ve göçmenler eliyle gerçekleştirilmiştir. Buradan hareketle Hz. Peygamber'in ve Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicretini ve akabinde gerçekleştirdiği faaliyetleri yeni bir medeniyet inşasının ilk adımları olarak kabul etmek mümkündür.”⁷⁴

4- Mülteci Kamplarında Ashab-ı Suffe Modelinden Yararlanılmalıdır: İslâm tarihinde ashab-ı suffeyi ilk mülteci kampı veya misafirhanesi olarak kabul etmek de mümkündür. Bununla birlikte Hz. Peygamber Suffe'de kalan göçmen ve kimsesizlerin yalnız barınmalarını sağlamamış, aynı zamanda Suffe'yi bir ilim merkezine dönüştürmüştür. Suffe'de kalanlara başta Kur'ân öğretme gibi dini yönden yetişmeleri sağlanıyordu. Bunlar arasından İslâm'ı tebliğ etmek üzere muallimler gönderiyordu. Şu halde günümüz mülteci ve göçmenlerin sadece barınma gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması ile yetinilmemeli, hem boş zamanlarının değerlendirilmesi hem de eğitilmiş birer birey olarak yetiştirilmeleri

⁷² Bu hususta ülkemize sığınan ve değeri bilinmeyen mülteci bir bilim adamının ülkesinin gelişmesine katkı sunmak üzere ABD Başkanı Obama tarafından ülkesine davet edilmesiyle ilgili bir haber için bkz. <https://zete.com/turkiyede-mimari-proje-cizdirilen-suriyeli-bilim-insanini-obama-abdye-getirtti/> e.t. 09.04.2016.

⁷³ <http://www.arkitera.com/haber/25826/suriyeli-gocmenler-arasinda-kac-mimar-var-biliyor-muyuz> e.t. 09.04.2016.

⁷⁴ Apak, “Hz. Peygamber'in Hicret Sonrası Medine'de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine”, s. 317.

için faydalı kurs ve programlar düzenlenmeli, eğitim çağında olanlar için ilköğretimden yükseköğretime kadar eğitim almaları sağlanmalıdır.

Hz. Peygamber aynı zamanda bir devlet başkanı sıfatıyla Suffe'de kalan göçmen, kimsesiz ve misafirlerin himayesini ve sorumluluğunu üstlenmişti. Bu da göç meselesine ve göçmenlerin sorunlarının çözümüne birey ve toplumdan ziyade devletin öncülük etmesi ve sorumluluk üstlenmesi gerektiğine işaret etmektedir. Nitekim bizatihi Hz. Peygamber hem göçmenlerle hem de Suffe'de kalanlarla yakından ilgilenmiş, sorunlarına ve ihtiyaçlarına şahit oldukça hemen çözümüne seferber olmuş, çözümüne gücü ve imkânı elvermediği durumlarda toplumu harekete geçirmiştir.

5- Göçmenlerin ve Mültecilerin Çalışmaları ve Kendi Hayatlarını Kazanmaları Sağlanmalıdır: Hz. Peygamber, Ensâr'ın Muhâcirlere yardım ve destekte bulunurken bizatihi yardım eden konumundaki Ensâr'ın mağdur olmasını ve zarara uğramalarını da istememiştir. Nitekim Ensâr'ın Hz. Peygamber'e gelerek hürmalıkların kendileri ile göçmen kardeşleri arasında taksim etmesi şeklindeki tekliflerini, Hz. Peygamber kabul etmemiştir. Bunun üzerine Ensâr, Muhâcirlere kendi ihtiyaç duydukları işlerde kendilerine yardım etmeleri karşılığında, ürünlerine ortak yapmayı önermiş, Muhâcirler de bu teklifi kabul etmiştir.⁷⁵ Dolayısıyla Hz. Peygamber, Ensâr'a ait malların, kendi mülkiyetlerinden çıkarak kendilerine zarar vermeksizin, ancak içinde yardımlaşma ve dayanışmanın bulunduğu bir durum olması kaydıyla Ensâr'ın teklifini kabul etmiştir.⁷⁶ Bu arada Suffe ehlinin hiç çalışmayıp, ihtiyaçlarını hep başkalarının karşıladığı şeklindeki bir kanaat de doğru değildir. Nitekim Suffe ehlinin rızıklarını temin için hayvancılık yapmadıkları halde, hayvan yemi için çekirdek kırdıkları belirtilmektedir.⁷⁷ Bu bakımdan göçmen ve sığınmacıların hangi zaman ve zeminde olursa olsun, bakımlarını daima toplumun üstlenmesi değil, kendilerinin de rızıklarını temin için bir çaba ve gayret içinde olmaları gerekmektedir.

Şu halde günümüzde yaşanan benzer durumlarda da, göçmenler gerektiğinde emeklerini ortaya koyarak geçimlerini ve rızıklarını temin etmeli, her ne kadar iltica ve göç ettikleri ülkeler ve halkları kendilerine yardım etse de, onları yine de mağdur etmemeye ve zarar vermemeye özen göstermeli, taraflar yardımlaşma ve dayanışmayı esas almalıdırlar.

6- Göç Krizine Kardeşlik Bilinciyle ve İnsâniyetle Yaklaşılmalıdır: Hz. Peygamber, ümmeti, devleti ve otoriteyi tanzim etme faaliyetinde yaptığı ilk iş Muhâcir ile Ensâr arasındaki kardeşliğin tesisi olmuştur.⁷⁸ Şu halde Medîne'ye göç, ırk, nesep, bölge gibi farklı özelliklere sahip insanların nasıl bir araya gelerek adeta

⁷⁵ Buhârî, Muzâra'a 5, Hibe 32, Şurût 5, Menâkıbu'l-ensâr 3.

⁷⁶ Sallâbî, *Siyer-i Nebî*, I, 576.

⁷⁷ Sallâbî, *Siyer-i Nebî*, I, 548.

⁷⁸ Sallâbî, *Siyer-i Nebî*, I, 561.

kardeşlik anlayışı içerisinde nasıl yek vücut bir toplum/ümme olabileceklerinin en güzel örneğini oluşturmaktadır. “Bu kardeşlik bağı öyle bir bağıdır ki, bütün cahiliye ırkçılıkları içinde erimekte ve onunla bütün nesep, renk ve vatan farklılıkları ayaklar altına alınmaktadır. Dolayısıyla İslâm hamiyeti dışında hiçbir hamiyet olamaz. Takvâsı ve mürüvveti ölçü alınmadan, hiç kimse ne geri bırakılır, ne de öne çıkarılır.”⁷⁹ Hz. Peygamber’in kardeşlik anlaşmasını tesis etmesindeki gaye, toplumda birlik, beraberlik ve dayanışmanın sağlanmasıdır. Bu ise ancak inanç/akide üzerine kurulu bir kardeşlik ile tam anlamıyla vücut bulur. Böylece “Kabile ve aşiretin yerini ümme ve millet bilinci almıştır. Sonuçta cahiliye döneminde kabilelerin ittifakı (hulf) ile birbirlerine destek veren kabile mensupları artık din kardeşliği temelinde ortak hareket eden mü’minler haline gelmişlerdir” (Apak, 2007: 318).

İslâm toplumunun güçlü olması ve birlikte büyük idealleri başarabilmesi için öncelikle kardeşlik bilinciyle birbirlerine bağlanmaları gerekmektedir. Birbirlerine karşı haset ve husumetle değil, dayanışma ve yardımlaşma ruhuyla hareket eden toplumlar hem daha mutlu, hem de daha güçlü olurlar. Zira geçen yüzyılın başında İslâm ümmeti ve toplumu, ulusal kimlikler ve farklılıklar kullanılarak birbirinden koparılmış ve ayrıştırılmıştır. Şu halde takriben bir asır sonra özellikle Ortadoğu’da yaşanan göç dalgası, parçalanan ümme bilincinin yeniden tesis edilmesi ve dirilmesi gibi olumlu gelişmelerin yaşanmasına sebep olmaktadır. Nitekim yaklaşık beş yıldır en yoğun göçmen nüfusun yaşadığı Kilis ili örneği, göçmenler ile Ensâr konumundaki yerli nüfus arasında ciddi manada bir olumsuzluğun yaşanmaması, birbirlerini kabul etmeleri ve bir arada yaşama iradesi sergilemeleri dikkat çekici bir durumdur. Şuan itibarıyla yoğunluk arz etmese de, günümüz göç hadiselerinde zaman zaman göçü kabul eden ülke vatandaşları ile göçmenler arasında farklı sebeplerle anlaşmazlık ve sorunlar yaşanabilmektedir. Bu durumda meseleye inanç temelinde yaklaşılması elzemdir. Özellikle ülkemiz nüfusunun ve göçmenlerin ortak inanç ve değerlere sahip olması daima göz önünde bulundurulmalıdır. Farklı inançlara mensup göçmenlere ise insanî bir yaklaşım sergilemekten de uzak durulmamalıdır.

7- Göçmenler, Ülkelerine Geri Dönme İdealiyle Yaşamalıdır: Hz. Peygamber ve müslümanlar Medîne’ye değerleri uğruna göç etmişler, kendi değerlerini yaşamının yanında, yaymayı da temel gaye ve emel edinmişlerdir. Şu halde her ne kadar Ortadoğudaki nüfusun göçe maruz kalma sebebi, daha çok güvenlik amacıyla olsa da, yine de göçmenler sığındıkları ülkelerde kendi kimlik ve değerlerinden ödün vermeden yaşamaları önem arz etmektedir. Medîne’ye hicret, Medîne’nin ve Arap yarımadasının İslâmlaşmasına zemin hazırladığı gibi, değişik ülke, şehir ve bölgelere göç eden göçmen ve mültecilerin, en azından kendilerinin değerlerine bağlı hareket etmesi, zamanla bazı İslâmî değerlerin söz konusu ülke ve

⁷⁹ Sallâbi, *Siyer-i Nebî*, I, 563.

bölgelerde kök salacağını ve hayat bulacağını söylemek mümkündür. Yine göçmenlerin anavatanları olan ülkelerinin geleceği ile yakından ilgilenmeleri ve güvenli bir ortamın yeniden tesis edilerek ülkelere geri dönmelerinin de yolunu aramaları gerekmektedir. Bu doğrultuda çalışmalarda bulunmaları, haklarını savunacak birlik ve organizasyonlar oluşturmaları gerekmektedir. Hz. Peygamber kendilerine zulüm ve baskı uygulamak suretiyle kendi şehirlerini terketmek zorunda bırakanlara, Mekke'yi fethettiğinde afla yaklaşmış, onlardan intikam almayı düşünmemiş, kin gütmemiş ve husumet beslememiştir. Şu halde ülkelerinden ayrılmak ve göçetmek zorunda kalan kitleler, yarın bir geri dönüş söz konusu olduğunda, idâre ve kontrol ellerine geçtiğinde benzer nebevî yaklaşımı sergilemelerinin daha isabetli olacağını söylemek mümkündür.

Hz. Peygamber daima geleceğe odaklandığı için geçmişte kendisiyle ve müslümanlarla ilgili sorunlara ve olumsuz hadiselerle bakarak, bunu yapanlara olumsuz bir yaklaşım sergilememiştir. Örneğin Mekke'nin fethinde kendisini ve Müslümanları göç etmek zorunda bırakan müşriklere afla yaklaşmıştır. Daha doğrusu Hz. Peygamber, krizlerin çözümünde devr-i sabık anlayışıyla hareket etmemiştir. Oysa onlar, Hz. Peygamber'in kendilerini önceki yaptıklarının bir karşılığı olarak korkuyla cezalandırmasını bekliyorlardı. Ancak Hz. Peygamber onlara "Ben ancak size kardeşim Yusuf'un dediğini diyorum" demiş ve onlara "Yûsuf şöyle dedi: "Bugün yaptıklarınız yüzünüze vurulmayacak, Allah sizi affetsin! O, merhametlilerin en merhametlisidir."⁸⁰ âyetini okumuştur.⁸¹

8- Göçmenlerin, Psikolojik Durumları Dikkate Alınmalıdır: Göç olgusunu, özellikle zorunlu göçleri birey ve toplumların karşılaştığı önemli kriz durumlarından biri olarak değerlendirmek mümkündür. Göçe maruz kalan kimseler, ekonomik, sosyal ve siyasî yönlerden olduğu gibi psikolojik açıdan da ciddi sorunlarla karşılaşabilmektedir. Zira "Bir göçmenin yaşı, cinsiyeti, göç nedeni, üyesi olduğu toplumsal sınıf, eğitim düzeyi ve kültürel geçmişi ne olursa olsun ve ülkede kalma süresi ne kadar olursa olsun göçmenlik durumundan dolayı, onun iç dünyasında bir takım değişiklikler meydana gelir."⁸² Nitekim bir araştırmada göçmenlerin yabancılaşma, yalnızlık, boşluk, özlem, kişilik sorunu, köksüzlük, anavatanında kazandığı değer yargılarının ve anadilinin aşığılanması, aşığılık duygusu, kuşkuculuk, kırgınlık, suçluluk ve ön yargı gibi sorun ve duygular gibi

⁸⁰Yusuf 12/92.

⁸¹ Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb, *es-Sünenü'l-kubrâ*, thk. H. Abdulmun'im Şelebî, Müessesetu'r-risâle, Beyrût 2001, X, 154; Ezrakî, Ebu'l-Velid Muhammed b. Abdullah b. Ahmed, *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-âsâr*, thk. Ruşdî es-Sâlih Mulhis, Dâru'l-Edülüs, Beyrût, (tsz.), II, 121; İbn Zenceveyh, Ebû Ahmed Hamîd b. Mahled, *el-Emwâl*, thk. Şakir Zîb Feyyâz, Merkezu'l-Melik Faysal, es-Suûdiyye 1986, 201. Tahric ve değerlendirmesi için bkz. Zeylâî, Cemâluddîn Abdullah b. Yusuf, *Tahrîcu'l-ehâdisi ve'l-âsârü'l-vâkıati fi Tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zenahşerî*, Dâru İbn Huzeyme, 1994, II, 178.

⁸² Şahin, Cengiz, "Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 21, sy: 2, Ankara 2001, s. 64.

duygular yaşadıkları ifade edilmiştir.⁸³ Göçmenleri dışlayıcı ve zarar verici davranışlar insanî ve İslâmî birer yaklaşım değildir. Bu hususta empatiye dayanan bir tutum sergilenmelidir. Göçmen olsun veya olmasın, kişinin hakiki imana ve erdeme ulaşabilmesi için kendisi için istediğini mü'min kardeşi için de istemelidir. Bu imanın ve dinin bir gereğidir. Zira Peygamber (sas): *“Sizden hiç biriniz kendisi için istediğini mü'min kardeşi için de istemedikçe imanun kemaline ermiş olamaz”*⁸⁴ buyurmuştur.

9- Göç Sorununun Çözümünde İslâm Ülkeleri Daha Fazla İnisiyatif Almalıdır: Göç dahil İslâm dünyasının karşılaştığı krizleri çözebilmesi için özgüvenini yeniden kazanması gerekmektedir. Buna da öncelikle içine düştüğü düşünce krizinden çıkmakla ve kurtulmakla başlamalıdır.

Hz. Peygamber göç dahil tüm sorunları kendi liderliğinde ve kontrolünde çözüme kavuşturuyor ve yönlendiriyordu. Bu bakımdan başkalarının bizim sorunlarımızı, bizim lehimize çözebileceklerine ümid bağlamak boş bir beklenti ve temenniden ibârettir. Hz. Peygamber ümmetin kontrolünü başkalarının inisiyatifine terketmemiştir. Ancak Ebu Süleyman'ın da ifade ettiği üzere ümmetin kontrolü düşmanlarının eline geçtiğinde toplum da siyasî liderlik de çökmüştür.⁸⁵ Bugün göç dahil müslüman toplumların karşılaştığı, ekonomik, siyasi, hukukî, askerî vs. sorunlarını çözebilmesi için müslüman entellektüellerin, siyasî aktörlerin ve liderlerin, ithal değil kendilerine özgün çözümler üretmeleri, ümmetin idâresini ve kontrolünü yeniden üstlenmeleri gerekmektedir. Müslüman ülkeler bugün bırakınız dünyaya kendi ülkelerine dahi hakiki manada hakim değildir. Güçlü ve söz sahibi ülkelerin kendileri hakkında alacakları kararlarla hayatta kalabilecek bir görüntü çizmektedirler. Egemen güçler ve ülkelerin hak ve hukuk anlayışı, kendi lehlerine, ama özellikle müslüman, mazlum ve zayıf ülke ve toplumların aleyhine işleyen bir mekanizmadan ibârettir. Gerektiğinde darbeleri desteklemekte, istediği terör örgütlerini, birer terör örgütü olarak görmemektedir.

10- Göçmenlerle, Vatandaşlar Arasında Çıkan Sorunlara Önceden Önlem Alınmalı, Bir Sorun Yaşanması Durumunda Büyümeden Önlenmelidir: Hz. Peygamber döneminde, Ensâr ve Muhâcirler arasında münafıkların tahrikiyle zaman zaman bazı sorun, tartışma ve gerginlikler yaşanmış, Hz. Peygamber bu tür durumlardan haberdar olur olmaz, söz konusu sorun ve krizlere anında müdahalede bulunmuş ve büyümeden önlemiştir.

Hz. Peygamber döneminde yaşanan bir hadiseyi Câbir şöyle anlatmaktadır: Biz Peygamber'in beraberinde gazveye (Mureysî seferine) çıkmıştık. Muhâcirlerden birtakım insanlar da toplanmış, Peygamber'in beraberinde sefer etmişti. Hattâ

⁸³ Şahin, agm., s. 64-65. Bu hususta ayrıca bkz. Tuzcu, Ayla, Bademli, Kerime, “Göçün Psikososyal Boyutu”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry* 2014; 6 (1): 56-66.

⁸⁴ Buhârî, İmân 13.

⁸⁵ Ebû Süleyman, *Müslüman Aklın Krizi*, s. 44.

Muhâcirler (Ensâr'dan) çok oldular. Muhâcirlerden şakacı bir kimse vardı. Bu zât Ensâr'dan birisine (şaka olarak) vurmuştu. Ensârî bundan aşırı derecede öfkelenmişti. Nihayet (kavga başladı) iki taraf da kendi kabilelerini imdada çağırdılar. Ensâr'dan olan kimse: 'Ey Medîneliler, yetişin! diye feryâd etti. Muhâcir şakacı da: Ey Muhâcirler, yetişin! diye bağırды. Bu sesler üzerine Peygamber çıktı ve: "Câhiliyet ahâlîsinin çığılı ile bağırarak ne oluyor?" buyurdu. Sonra da: "Onların derdi nedir (neden câhiliyet âdetiyle çağırıyorlar?)" diye sordu. Bir Muhâcir'in Ensâr'dan birisine şaka ile vurduğu kendisine haber verilince Hz. Peygamber: "O Câhiliyet çığılıyı bırakınız! Soyunu çağırarak (onunla hakk kazanmak) kötü bir şeydir" buyurdu. (Münafıkların başı olan) Abdullah b. Ubeyy b. Selûl de: 'Şunlar bizim Medîne halkı üzerine Muhâcirler'i ayaklandırmak mı istiyorlar? Yemîn olsun eğer biz Medîne'ye dönüp varırsak, Medîne'nin en azîz olanı, onlardan en zelîl olanını, elbette ve muhakkak Medîne'den çıkaracaktır' dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer, İbn Übeyy için: 'Ey Allah'ın Elçisi! Şu habîsi öldürmez miyiz?' dedi. Peygamber: "İnsanlar 'Muhammed kendi arkadaşlarını öldürtür oldu' diye dedikodu etmesin!" buyurdu.⁸⁶ O vakit, bu hassas durumu ustaca ele alan ve her iki tarafı yatıştıran Hz. Peygamber'in müdahalesi olmasa, bu hadise, Ensâr ve Muhâcirler arasında bir savaş başlatabilir ve müslümanların bütünlüğünü parçalayabilirdi. Muhammed (sas) bu hadise üzerine O gün ve gece boyunca sabaha kadar ve ertesi gün de güneş iyice kızdırıncaya kadar askerlerle beraber yürüdü. Ondan sonra ancak mola verdi ve sahabe yere uzanır uzanmaz uyuyakaldılar. Askerlerin zihinlerini, önceki gün meydana gelen olaydan başka bir yöne çekmek akıllıca bir davranıştı.⁸⁷ Dolayısıyla bu durum günümüz için de söz konusu olup, benzer durumlarda sorunların büyümesine engel olan tedbirlerin alınması önem arz etmektedir.

Sonuç

Tarih boyunca insanlar, toplumlar ve devletler farklı sorun ve krizlerle karşılaşmış olup, yaşadığımız çağda da benzer ve farklı krizlere muhatap olunabilmektedir. Nitekim gelecekte de bir takım krizlerin yaşanacağını tahmin etmek, daima imkân ve ihtimal dahilindedir. Bu sebeple krizsiz bir dünyada yaşamak insanlık için hemen hemen imkânsız bir durumdur. Şu halde krizler kaçınılmaz olduğuna göre, yapılması gereken krizlere karşı önlem almak, krizlere çareler üretmek ve krizleri en az kayıpla aşabilmeyi başarabilmektir. Bu düşünceden hareketle, modern zamanlarda krizlerle mücadele konusunda önemli çalışmalar yapılmış, teoriler geliştirilmiş ve zengin bir literatür ortaya çıkmıştır. Krizlerle mücadele her ne kadar kriz yönetimi biliminin temel alanı olsa da, krizlerle mücadeleye İslâm'da da büyük bir ehemmiyet verilmiştir. Zira bütün ilâhî dinler gibi İslâm'ın da temel gönderiliş gayesi, insanlığın her iki dünyada mutluluğunu ve kurtuluşunu temin etmektir. İslâm'ın insanlığa getirdiği bütün

⁸⁶ Buhârî, Menâkıb 9.

⁸⁷ Afzalur Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, I, 538.

ilke, esas ve tavsiyeler insanlığın dinî, ahlakî, toplumsal, siyasî, hukukî, ticarî vs. sorunlarına yönelik birer çözümden ibâettir. Bu bakımdan kriz yönetimi ve krizle mücâdele hususunda İslâm, son derece önemli ilke ve öneriler sunmaktadır. Günümüzde insan, toplum ve devletler muhtelif sorun ve krizlerle dolu bir ortamda varlığını sürdürmektedir. Bu bağlamda bölgemizi yakından ilgilendiren sorun ve krizlerden biri de Ortadoğu'da yaşanan iç çatışmalardan kaynaklanan göç sorunu ve krizidir. Söz konusu krizden etkilenen milyonlarca insan göçmen ve mülteci konumuna düşmüş bulunmaktadır. Dolayısıyla ortada ciddi bir göç sorunu bulunmakta ve çözüm beklemektedir. Sorunun çözümüne sunabileceği katkılar açısından Hz. Peygamber'in göç sorununa ve çözümüne ilişkin ortaya koyduğu yaklaşım ve yöntem de oldukça önem arz etmektedir. Zira bizatihi kendisi ve ilk müslüman arkadaşları göçe maruz kalmış ve göçün getirdiği sıkıntıları birebir yaşamışlardır. Dolayısıyla Hz. Peygamber, her konuda olduğu gibi göç sorunu hususunda da örnek bir konuma sahiptir. Bu bakımdan O'nun krize bakışı ve kriz yönetim anlayışı örnek ve evrensel bir niteliği haizdir. O, sorun ve krizlere olumsuz bir yaklaşım sergilememiş, krizleri en az zararla aşmaya çalışmış, krizleri fırsatlara çevirmiş, krizlere önceden önlem ve tedbir almış, sorunların çözümünde yeri geldiğinde esnek bir tutum sergilemiş, öncelikleri dikkate almış, duâ ve tevekkülün yanısıra daima hâdiselerin sebep ve neticelerine bağlı kalarak (esbâba tevessül) hareket etmiştir. Hz. Peygamber göçmenlerin sorunlarıyla da yakından ilgilenmiş, bu çerçevede kardeşlik anlaşması, Medîne sözleşmesi, yardımlaşma ve dayanışmaya teşvik ve ashâb-ı suffe gibi uygulamalarda bulunmuştur. Hz. Peygamber'in göç sorununa ilişkin öneri ve uygulamaları günümüz için de önemini korumaktadır. Hz. Peygamber'in söz konusu uygulamalarından çıkarılan sonuç ve tespitlere göre; günümüzdeki göç sorunlarının çözümü için, göçmenlerle hukukî sözleşmeler yapılmalı, göçmenlerle dayanışmaya ve geleceği birlikte inşa etmeye önem verilmeli, geleceğe yönelik planlamalar yapılmalı ve öngörülerde bulunulmalı, mülteci kamplarında ashâb-ı suffe modelinden yararlanılmalı, göçmenlere kendi hayatlarını sürdürebilecek imkânlar tanınmalı, göçmenlere kardeşlik bilinciyle ve insaniyetle yaklaşılmalı, göçmenlere bir gün ülkerine geri dönebilme ideali kazandırılmalı, göçmenlerin içinde buldukları psikolojik durumlar göz önünde bulundurulmalı, göçmenler ile vatandaşlar arasında çıkan sorun ve krizlere önceden önlemler alınmalı ve ortaya çıkması durumunda büyümeden önlenmeli, en önemlisi Ortadoğu kaynaklı göç sorunun kalıcı çözümü için İslâm ülkeleri daha çok inisiyatif almalıdır.

KAYNAKÇA

- ABDURRAZZÂK, Ebû Bekr Abdurrazzâk b. Hemmâm (ö. 211/826), *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî, el-Mektebu'l-islâmî, Beyrût 1983.
- AFZALUR RAHMAN, *Sîret Ansiklopedisi*, çev. Yusuf Balcı vd., İnkılâb yay., İstanbul 2003.

- AHMED B. HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 241/855), *Müsnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût vd., Müessesetu'r-risâle, Beyrut 2001.
- APAK, Âdem, "Hz. Peygamber'in Hicret Sonrası Medîne'de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, Ankara 2007.
- AŞMÂVÎ, Muhammed İbrâhim, "Fıkhu't-tahtît li'l-mustakbel fi dav'is-sünne ve's-sîre", *el-İstişrâf ve't-tahtîti'l-müstakbelî fi's-sünneti'n-nebeviyye*, Dubai 2011.
- BAYRAKTAR, Râsim, "Zorunlu Göçten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013/2, c. 12, sayı: 24, ss. 109-126.
- BEGOVİÇ, Aliya İzzet, *İslâmî Yeniden Doğuşun Sorunları*, çev. Rahman Ademi, Fide yay., İstanbul 2010.
- BELÂZURÎ, Ahmed b. Yahya b. Cabir (ö. 279/892), *Futûhu'l-buldân*, Dâru'l-hilâl, Beyrût 1988.
- BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Alî (ö. 458/1066), *es-Sünenu'l-kubrâ*, thk. M. Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrût 2003.
- BİLÂL, Yahya, "Nusûs kavâ'idîyye fi's-sünneti'n-nebeviyye li-idâreti'l-ezmât", *el-İstişrâf ve't-tahtîti'l-müstakbelî fi's-sünneti'n-nebeviyye*, Dubai 2011.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil (ö. 256/870), *el-Câmiu's-sahîh*, thk. M. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, Dâru tavki'n-necât, 2002.
- BULAÇ, Ali, "Asr-ı Saadet'te Siyâsî Olayların Panoraması", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm*, Ensâr Neşriyat, İstanbul 2007.
- ÇELİKKAN, Osman, "Uluslararası Kriz Yönetimi", *Krizler ve Kriz Yönetimi*, Barış kitap, Ankara 2012.
- CEMEL, Sıddîka Muhammed Süleyman, *el-Hedyu'n-nebevî fi idâreti'l-ezmâti'l-ictimâ'iyeti'l-âmmе*, el-Câmiatu'l-Ürdüniyye, Ammân 2008.
- DEMİRCİ, Ahmet Emre, "Örgütsel Krizlere İlişkin Algısal Farklılıklar", (Sümer, Haluk & Pernsteiner, Helmut *Kriz Yönetimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2009 içinde).
- EBÛ DÂVÛD, Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî (ö. 275/889), *Sünenu Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnâvût, M. Kâmil Karabellî, Dâru'r-risâleti'l-alemiyye, 2009.
- EBÛ SÜLEYMAN, Abdulhamid, *Müslüman Aklın Krizi*, çev. Yasemin Savur, Mahya yay., İstanbul 2012.
- EZRAKÎ, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Mekkî (ö. 250/864) *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-âsâr*, thk. Ruşdî es-Sâlih Mulhis, Dâru'l-Edülüs, Beyrût, tsz.
- FİLİZ, Erdinç, *Türk Kamu Yönetiminde Kriz Yönetimi*, Alfa Aktüel Yay., İstanbul 2007.
- HADÂRÎ, Hadârî, Meş'al Muhammed, *İdâretu'l-ezmât fi ilmi'-idâreti'l-muâsır ve inikâsâtihâ fi's-sünneti'n-nebeviyye*, Mısır, tsz.
- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul 1990.

- _____, "Hicretten Sonra Medîne' de Hz. Peygamber'in Davranışlarındaki Hoşgörü", çev. Mustafa Aşkar, *Diyanet İlmî Dergi*, 1995, cilt: XXXI, sayı: 1, s. 3-11, Ankara 1995.
- HARÂİTÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer es-Sâmirî (ö. 327/939), *Mekârimu'l-ahlâk*, thk. Eymen Abdülcebîr, Dâru'l-âfâkı'l-arabiyye, Kahire 1419/1999.
- İBN HİŞÂM, Abdümelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî (ö. 218/833), *es-Sîretu'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ vd., Matbaatu Mustafa el-Bâbî, 1955.
- İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (ö. 273/887), *Sünenu İbn Mâce*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût vd., Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009.
- İBN ZENCEVEYH, Ebû Ahmed Hamîd b. Mahled el-Horasânî (ö. 251/865), *el-Emvâl*, thk. Şakir Zib Feyyâz, Merkezu'l-Melik Faysal, es-Suûdiyye 1986.
- KAMALÎ, Mohammed Hashim, "İslâmi Bakış Açısıyla Vatandaşlık Kavramı", çev. Ercan Eser, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 3 (2013/3), ss. 133-171.
- KEYLÂNÎ, Abdullah İbrahim, *İdâretu'l-ezme, mukârabetu't-turâs ve'l-âhar, Kitâbu'l-Ümme*, sayı: 131, yıl: 29, Katar 2010.
- MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *Sahîhu Müslim*, thk. M. Fuâd Abdülbakî, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrût 1991.
- NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb (ö. 303/915), *Sünenu'n-Nesâî (el-Muctebâ mine's-sünen)*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Mektebu'l-matbûâtî'l-islâmiyye, Haleb 1986.
- _____, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb (ö. 303/915), *es-Sünenu'l-kubrâ*, thk. H. Abdulmun'im Şelebî, Müessesetu'r-risâle, Beyrût 2001.
- ÖNKAL, Ahmet, "Hicret", *DİA*, TDV yay., İstanbul 1998, XVII, 458-462.
- SALLÂBÎ, Ali Muhammed, *Siyer-i Nebi*, çev. Sadullah Ergün vd., Ravza yay., İstanbul 2014.
- SANCAKLI, Saffet, "Fakirlik ve Zenginlik Hadisleri Üzerine Bir Deneme", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.V, sy.1, Sivas 2001, s. 331-378.
- ŞAHÂTA, Huseyn Huseyn, *İdâretu'l-ezmâti'l-iktisâdiyye (mevâkif min hayâti'r-rasûl (sas))*, Külliyyetu't-Ticâre Câmîiatu Ezher, tsz.
- ŞAHİN, Cengiz, "Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 21, sy: 2, Ankara 2001.
- ŞEYH, Susan Sâlim, *İdâretu ve mu'âlecetu'l-ezmât fi'l-İslâm*, Dâru'n-neşr li'l-câmiât, Mısır 2003.
- TDK, *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988.
- TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevra (ö. 279/892), *Sünenu't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-garbi'l-islâmî, Beyrut 1998.
- TUTAR, Hasan, *Kriz ve Stres Yönetimi*, Seçkin yay., Ankara 2011.
- TUZCU, Ayla, Bademli, Kerime, "Göçün Psikososyal Boyutu", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry* 2014; 6 (1), ss. 56-66.

- ZEYLAÎ, Cemâluddin Abdullah b. Yusuf (ö. 762/1360), *Tahrîcu'l-ehâdisi ve'l-âsârı'l-vâkıati fi Tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî*, Dâru İbn Huzeyme, 1994.
- <https://zete.com/turkiyede-mimari-proje-cizdirilen-suriyeli-bilim-insanini-obama-abdye-getirtti/> e.t. 09.04.2016.
- <http://www.arkitera.com/haber/25826/suriyeli-gocmenler-arasinda-kac-mimar-var-biliyor-muyuz> e.t. 09.04.2016.

The Prophet's Approach to the Issue of Migration Considering Crisis Management and the Current Value of this Approach*

Muammer BAYRAKTUTAR**

Abstract

The migration issue and movement, which occurs as a result of domestic conflicts in the Middle East, has become a current matter by turning a regional and world-wide crisis in many aspects such as human, social, economic, political, judicial, etc. First of all, solutions of the immigration depend on a crisis management that should be conducted effectively. As can be seen in the period of the prophet Mohammad, he and his companions had similar migratory problems. As an immigrant himself, the Prophet Mohammad's approaches and implications regarding migration and migration-based problems have a considerable importance which could make contributions to the current similar problems. In this paper, first, the meaning of crisis and crisis management are discussed, and then the immigration movements of the prophet Mohammad and first Islam society are addressed. Meanwhile, emphasizing on prophet Mohammad's fundamental principles in crisis management, this paper examines his perspective on migration issues and migration-based crises, his solution implications, and how he figures the problems out and makes them opportunities by showing a positive approach. This paper also assesses Prophet Mohammad's principles and practices related to migration issues in terms of their contributions to the solution current migratory problems, and thereby it makes some determinations and suggestions.

Key Words: Prophet Mohammed, Hadith/Sunnah, Immigration, Crisis, Crisis Management

Kriz Yönetimi Açısından Hz. Peygamber'in Göç Sorununa Yaklaşımı ve Güncel Değeri

Özet

* This study was presented in the 2nd International Middle East Conferences, which were held in April 28-29, 2016, in Kilis 7 Aralık University, during the session titled as "The Problem of Migration in the Context of the Conflicts in Middle East" as "The Prophet's Approach to the Issue of Migration Considering Crisis". The current text is the revised version of the presentation which includes additions. This paper is the English translation of the study titled "Kriz Yönetimi Açısından Hz. Peygamber'in Göç Sorununa Yaklaşımı ve Güncel Değeri" published in the 4th issue of *İlahiyat Akademi*. (Muammer BAYRAKTUTAR, "Kriz Yönetimi Açısından Hz. Peygamber'in Göç Sorununa Yaklaşımı ve Güncel Değeri", *İlahiyat Akademi*, sayı: 4, 2016, s. 99-128.) The paper in Turkish should be referred to for citations.

** Assoc. Prof. Dr., Gaziosmanpaşa University, Faculty of Theology, Hadith Studies, muammerbayraktutar@hotmail.com, (+90 356) 252 1515 -3434.

Ortadoğu'da yaşanan iç çatışmaların bir sonucu olarak ortaya çıkan göç dalgası ve göç sorunu insanî, toplumsal, ekonomik, siyasî, hukukî vs. yönlerden bölgesel ve küresel bir krize dönüşerek varlığını sürdüren bir mesele haline gelmiştir. Yaşanan göç sorunlarının çözümü ise, her şeyden önce başarıyla yürütülmesi gereken bir kriz yönetimine ve anlayışına bağlıdır. İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in (sas) yaşadığı döneme baktığımızda, kendisi ve kendisine inanan arkadaşlarının da benzer sorunlara muhatap kaldıkları görülmektedir. Bizatihi kendisi de bir Muhâcir/göçmen olan Hz. Peygamber'in, göç hâdisesine ve göçten kaynaklanan sorunlara yaklaşım tarzı ve çözümleri, günümüzde yaşanan benzer sorunların çözümüne yönelik katkılar sunabilecek bir değere ve öneme sahiptir. Bildiride öncelikle kriz ve kriz yönetiminin anlamı ve mahiyeti hakkında bilgiler verilmiş, akabinde Hz. Muhammed ve ilk İslâm toplumunun yaşadığı göçlere değinilmiştir. Bu arada Hz. Muhammed'in kriz yönetiminde gözettiği temel ilkelere vurguda bulunularak, göç sorununa ve göç sorunundan kaynaklanan krizlere nasıl baktığı, bu hususta ne tür çözümler ürettiği, sonuçta söz konusu sorunlara pozitif bir yaklaşım sergileyerek nasıl birer fırsata ve olumlu gelişmelere çevirdiği araştırılmış ve incelenmiştir. Göç sorununa ilişkin Hz. Muhammed tarafından ortaya konulan ilke ve uygulamalar, halen yaşanmakta olan güncel göç sorunlarının çözümüne sunabileceği katkılar açısından da değerlendirilmiş, konuyla ilgili bazı tespit ve önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: The Peygamber, Hadis/Sünnet, Hicret, Kriz, Kriz Yönetimi

Introduction

It is possible to take the beginning of crises in human history back to the first human. People have faced various depressions and crises in their individual, household and social lives in all periods of the history. In this respect, it is difficult to talk about an individual and society who lives without facing crisis and problems. Crises are part of life. In the world in which we live, there will be various crises in the future as there are now. Accordingly, in a world where people and societies are in question, it is inevitable to live without chaos and crises, which arise from different reasons. In this world we live in today, people and societies face with crises and depressions in political, economic, social, legal, military, humanitarian, spiritual areas and at national and international levels. A crisis may sometimes occur between two people, sometimes between communities, in other times between an individual and a society, and sometimes between societies and states. Sometimes the institutions and organizations, corporations, and states themselves can fall into crisis.

Besides those predictable, there may be crises and problems that may emerge in unforeseen and unexpected moments. Since it does not seem possible to completely prevent the outbreak of crises and live in a crisis-free world, what should be done in this case is to focus on the solution of problems and crises, and to investigate the remedies for overcoming crises with the least damage.

It is also a fact that there have been similar crises and problems in different places and times in human history. Therefore, it is possible to take advantage of the

solutions and experiences that different societies have put forward to overcome the similar problems they have faced, and to say that they can contribute to the solution of the similar problems that exist.

Today, one of the problems and crises that closely concern our country, our region and even the whole world is the migration problem that arises and is experienced as a natural result of the internal conflicts in the Middle East. The unsafe environment caused by these conflicts caused millions of residents to migrate to safer countries and regions, resulting in a severe migration wave. People are trying to hold on to life in other countries near and far with migrant and refugee status. In the meantime, thousands of migrants are known to have lost their lives on migration routes and sea waters. In this respect, the migration problem and crisis represents one of the most current and important issues to be solved.

İslâm Peygamberi Hz. Mohammad and the first Muslims were also subjected to migration in history and had to emigrate to different countries and cities. In this case, besides being an immigrant messenger, as the apostle and leader of the first Muslim community who followed Him, the approaches and remedies practiced by the Prophet and the first Muslim people to the problem and crisis of migration have an importance and value that can contribute to the solution of similar problems experienced today. Therefore, in this study, with its outlines, the solutions brought by the Prophet to the problems arising from the migration known as *hijrah* in history will be examined and the contributions it can make to today's migration problem will be addressed. In the meantime, before his approach to the problem of migration, which is ultimately a problem and a crisis, the Prophet's understanding of crisis management and the methods He applied will be presented.

I. Crisis Management and Its Nature in General

The word crisis is defined in the dictionary as "a period of difficulty, depression, collapse seen in the life of a society, an organization or individual".¹ In addition, the word "crisis" means "unusual and negative development", "undesirable and difficult situation", "the complicated stage of a business, an event", "the suddenly emerging bad and dangerous moment".² The term "crises" is also defined as follows, emphasizing its reference to a grave and dangerous situation that may lead to problems, difficulties, and deaths that may affect a group of people: "A crisis is a process of chaos and difficulties that affects all kinds of goals and interests, political, economic and socio-cultural life of a country negatively; that arises suddenly and unexpectedly; where there is time pressure to make decisions; that creates high stress; that can be taken in advance but is very

¹ TDK, *Türçe Sözlük*, Ankara 1988, II, 919.

² Hasan Tutar, *Kriz ve Stres Yönetimi*, Seçkin Yay., Ankara 2011, p. 4.

difficult to prevent; that can be turned into opportunities when managed properly; that helps to bring a worsening situation to its previous state".³

Meanwhile, the word crisis, in addition to its negative meaning, also refers to a positive situation. In the Chinese alphabet, crisis is expressed with two symbols and according to the way it is read, it contains the meanings of danger and opportunity.⁴ Therefore, it refers to both danger and opportunity together. "Danger" refers to the losses brought by the crisis, and "opportunity" means that there is a complex and inextricable problem in question, yet in any case there is a possible solution to the it.⁵ In other words, the word "weiji", which the Chinese have used for centuries to refer to the word crisis, means the avoidance of any crisis that involves danger and the exploitation of any opportunity involves.⁶ As a matter of fact, in contrast to the recent approaches that perceive crises as threats, the approach that suggests that crises may have significant opportunities is gaining more importance.⁷

Overcoming crises and solving problems depend primarily on effective and successful crisis management. Crisis management has its own principles and characteristics. A crisis management that takes these into account can reduce the impact of crises and also play an important role in translating crises into opportunities. In this respect, taking precautions against crises before they emerge is very important in crisis management. Accordingly, "it is important to take precautions before the crisis occurs as much as to take precautions during the crisis. Predicting the occurrence of crises is important in terms of mitigating the possible consequences of them. Good crisis management involves being prepared for a possible crisis, making decisions to mitigate the consequences of the crisis during the its emergence, and returning society to the pre-crisis situation after the crisis with minimal damage."⁸ Changes also present a variety of dangers and opportunities to society and institutions together. Success here depends largely on the sensitivity to these dangers and opportunities. In this case and in the process, it is important to manage risks and opportunities with foresight and different measures.⁹

³ Erdiñ Filiz, *Türk Kamu Yönetiminde Kriz Yönetimi*, Alfa Aktüel Yay., İstanbul 2007, p. 4-7.

⁴ Filiz, *Kriz Yönetimi*, p. 4 Ahmet Emre Demirci, "Örgütsel Krizlere İlişkin Algısal Farklılıklar", (part of 'Sümer, Haluk & Pernsteiner, Helmut *Kriz Yönetimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2009'), p. 96.

⁵ Osman Çelikhan, "Uluslararası Kriz Yönetimi", *Krizler ve Kriz Yönetimi*, Barış kitap, Ankara 2012, p. 5.

⁶ Abdullah İbrahim Keylânî, *İdâretu'l-ezme, mukârabetu't-turâs ve'l-âhar, Kitâbu'l-Ümme*, Issue: 131, Year: 29, Qatar 2010, p. 37.

⁷ Demirci, "Örgütsel Krizlere İlişkin Algısal Farklılıklar", p. 96.

⁸ Çelikhan, "Uluslararası Kriz Yönetimi", p. 6.

⁹ Tutar, *Kriz ve Stres Yönetimi*, p. 13.

II. The Prophet and Crisis Management

Like all prophets, the last prophet Mohammad was also sent to guide, lead, and direct people in solving a variety of religious and worldly problems that they were exposed to and were faced with. As a matter of fact, the purpose of revelation of divine religions is to ensure that people find happiness in both realms. People feel peaceful and happy only when their basic needs are met and the problems and crises that drive them to unhappiness are solved.

The sending of the Prophet as a mercy to the worlds is the most important proof that He was sent for the salvation and happiness of all mankind. Thus, when one looks at the period of the Prophet's duty as a whole, it is seen that He lived a busy life and spent every phase of His life solving the problems and crises He faced and experienced. He, in addition to the crises related to His call and proclamation, faced numerous crises in social, economic, military, legal, etc. fields and struggled to solve them and used unique methods thereof.¹⁰ Accordingly, various crises occurred during the Prophet's time in Mecca and Madinah. The Prophet and His companions managed to overcome the crises with the least damage through crisis management and the strategies He implemented. The Prophet developed plans and strategies for overcoming crises and solving problems, took precautions against possible crises, formed crisis management teams, and trained and guided them. It is possible to see examples of this in the hijrah to Abyssinia and Madinah, also in the brotherhood agreements and in the wars.¹¹ The life of the prophet is full of examples of how He successfully handled and solved the crises that His invitation and proclamation were subjected to.¹² In this respect, although crisis management is one of the modern management concepts, its principles are also present in Islamic culture. For instance, one who closely studies the Sunnah of the Prophet may reveal numerous methods and principles regarding this subject.¹³

The Prophet always tried to protect Muslims from the problems and crises that arose. Likewise, in the event of crises, He took protective measures to prevent the recurrence while trying to eliminate the negative effects of them and improve the situation. The Prophet always displayed a positive approach to solving crises and did not give the opportunity for new crises to arise from current ones. Therefore, He dealt with the problems and crises that people experienced with

¹⁰ Huseyn Huseyn Şahata, *İdâretu'l-ezmâti'l-iktisâdiyye (Mevâkif min hayâti'r-rasûl (sas), Külliyyetu't-Ticâre, Câmîatu Ezher, nd., p. 5.*

¹¹ Salim Susan, *İdâretu ve mu'âlecetu'l-ezmât fi'l-İslâm, Dâru'n-neşr li'l-câmîât, Egypt 2003, p. 75.*

¹² Mash'al Muhammad Hadari, *İdâretu'l-ezmât fi'ilmî'idâretî'l-muâsır ve inikâsâtihâ fi's-sünneti'n-nebeviyye, Mısır, nd, p. 2.*

¹³ Yahya Bilal, "Nusûs kavâ'idîyye fi's-sünneti'n-nebeviyye li-idâretî'l-ezmât", *el-İstişrâf ve't-tahtîti'l-müstakbelî fi's-sünneti'n-nebeviyye, Dubai 2011, p. 701.*

them and acted together in overcoming the crises. The Prophet did not call people to surrender to crises, did not act with the mindset that whatever happens is written in the destiny, on the contrary, he struggled against crises and took measures in advance to avoid them, prepared for them, and in the event when they occurred, he chose to solve them in the most appropriate manner and resolved them because, according to Islam, crisis management requires having the knowledge and ability to think about the laws and reasons set by Allah in the fight against crises. Based on these laws and reasons, crises should be fought without waiting for extraordinary situations, miracles and oracles to occur.¹⁴

Based on these laws and reasons, the Prophet acts as a model in crisis management, just as He does in all aspects of life. The prophet is a model and guide for humanity in dealing with crises and crisis management, as He is in every respect and field. In this sense, the verse in the Quran, which states, "There has certainly been for you in the Messenger of Allah an excellent pattern for anyone whose hope is in Allah and the Last Day and [who] remembers Allah often"¹⁵ by referring the Prophet as a model, was revealed in the middle of an atmosphere where adversary troubles and crises such as Battle of the Trench reached an extreme level, is quite remarkable at this point. The Prophet is the best example for us in making effective use of a crises and turning negative situations into positive. The basis of the Messenger's crisis management approach is belief, perseverance, trust in Allah, as well as the use of social experiences.¹⁶

The Prophet displayed a sensitive approach to people's problems and the crises they faced. By encouraging others to help those who are in difficulty and in distress, He actually called the people to resolve their crises. In one hadith, He states that "*A Muslim is a brother of another Muslim, so he should not oppress him, nor should he hand him over to an oppressor. Whoever fulfilled the needs of his brother, Allah will fulfill his needs; whoever brought his (Muslim) brother out of a discomfort, Allah will bring him out of the discomforts of the Day of Resurrection, and whoever screened a Muslim, Allah will screen him on the Day of Resurrection*".¹⁷ Moreover, in such cases,

¹⁴ Keylânî, *Idâretu'l-ezme*, p. 29.

¹⁵ al-Ahzab 33/21.

¹⁶ Keylânî, *Idâretu'l-ezme*, p. 29.

¹⁷ Bukhari, Abu 'Abd Allah Muhammad, *el-Câmiu's-sahîh*, ed. M. Zühayr b. Nâsır en-Nâsır, Dâru tavkî'n-necât, 2002, Mezâlim 3, İkrâh 7; Muslim, Abu al-Husayn al-Hajjaj, *Sahîhu Müslim*, ed. M. Fuâd Abdulbakî, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrût 1991, Birr 58, Zikr 38; Tirmidhi, Abu Isa Muhammad, *Sünenu't-Tirmizî*, ed. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-garbi'l-islâmî, Beirut 1998, Hudud 3, Birr 19; Abu Dawud, Sulaiman bin Al-Asy'ats As-Sijistani, *Sünenu Ebî Dâvûd*, ed. Shuaib Al Arnaout, M. Kâmil Karabellî, Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009, Edeb 46; İbn Majah, Abu 'Abdallah Muhammad, *Sünenu İbn Mâce*, Ed. Shuaib Al Arnaout et al., Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009, Introduction 17.

the Prophet advised His companions to have empathy, saying, “None of you [truly] believes until he loves for his brother that which he loves for himself”¹⁸

There are some approaches that the Prophet followed and exhibited in crisis management. As a matter of fact, these approaches have characteristics that can contribute to the solution of today’s problems, while presenting a universal quality. It is possible to express some of these approaches as follows.

1- To Take into Account the Causes and Consequences: In overcoming all kinds of problems and crises, including the hijrah incident, the Prophet (Pbuh) showed an approach that clings to the causes. All His life, He followed a very careful and meticulous attitude, acting in a relationship of causes and consequences.¹⁹ In the words of Hamidullah, “Allah has created the universe as a realm of causes and consequences. He wished that they, even his own messengers, strive (for reasons) and make efforts like anyone else. Again, He wanted people to reason and judge according to the causes, motives, labors and efforts that play a constructive role in a certain event, not according to the ready results that have been put forth as a result of the Prophets’ efforts and struggles.”²⁰ Accordingly, in addition to praying and trusting Allah in solving the problems, the Prophet made efforts to fulfill the needs of human beings in the best way and acted in accordance with the laws that human beings are subject to in crisis management. He is a human messenger and a model. Thus, in His example, Allah teaches us how to set and plan goals, prevent crises, create crisis teams, distribute roles to everyone according to their expertise and ability, and reach the goal and target that we ultimately set.²¹

The Prophet, overcame crises and solved problems by taking the best decisions and the most accurate steps in social, political, legal, military, and other fields under the guidance of the divine revelation and became a model to Muslim societies in this sense. Meanwhile, the Prophet continued His struggle by adhering to the laws set by Allah for the whole universe. Herein, it reveals why the Prophet’s method and methodology was successful. Accordingly, the Prophet’s methods and methodology consist of respect for jihad/struggle, ijtihad, order, thought and the laws of nature set by Allah concerning the universe.²²

There are many examples of why the Prophet was involved in overcoming many difficulties and crises in his life. In this respect, even the efforts put forward

¹⁸ Bukhari, *Îmân*, 7; Muslim, *Îmân*, 71.

¹⁹ Muhammad Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, trans. Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul 1990, I, 124.

²⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 123.

²¹ Susan, *İdâretü ve mu’âlecetü’l-ezmât fi’l-İslâm*, p. 86-87.

²² Abdul Hamid Abu Sulaiman, *Müslüman Aklın Krizi*, trans. Yasemin Savur, Mahya Yay., İstanbul 2012, p. 108.

in the human plan in the case of the hijrah are the best example of His holding on to the causes. Keeping secret that He would emigrate and reveal it His close friend Abu Bakr, having prepared a ride and a guide in advance, leaving His house at night and His bed to Ali to sleep in, hiding in a cave for three days, following a route to Madinah that would make others lose their trail, etc. are a manifestation of His holding on to causes. At this point, He was not satisfied only with prayer and trust in Allah.

2- Taking Measures and Precautions: One important point of the Prophet's crisis management is that He took measures in advance and made some preparations for the possible future crises. He acted according to this principle on many issues, in various times and grounds, and prevented many social, political, economic, and military crises or managed to keep and minimize their impact at a limited level.

Thinking on crises, taking precautions and acting on plans form a very important consideration in solution processes. Accordingly, the statement "*There is no reason like precaution*"²³ attributed to the Prophet makes this case clear. This statement makes clear how important it is to think and reason in crisis management in terms of the impact and consequences of crises, preventing them before they occur, and minimizing potential losses and damages.²⁴ The Prophet's "*Tie up your camel, then put your trust in God.*"²⁵ saying also reveals the importance of taking precautions in advance for possible problems and crises. In this regard, the Prophet's policy and strategy of taking precautions provided significant benefits for him and his companions, for example, in their migration and wars, and brought about the opportunity and ground for them to overcome crises with less harm. Accordingly, closer examination of the Prophet's emigration and wars would show more clearly what measures he took and what strategies he followed in the migration process and wars. Therefore, there are numerous examples of him taking precautions and measures in advance against possible events and their negative consequences. For instance, the Prophet's agreement with the Jews as soon as he reached Madinah (Medina certificate) is a step towards taking precautions in advance for the problems and crises that may arise in the future. Again, sending troops, gathering intelligence information about the tribes in the vicinity and monitoring the movements of the Quraysh were all precautions and measures taken in advance.

3- Acting Flexibly: As Yahya Bilal stated, an important principle in crisis management is to be able to think and act flexibly. Flexibility (or elasticity) is the self of managing and controlling. The more flexible a person is in his/her way, the more he/she can control events and situations. The more the person's reactions and

²³ Ibn Majah, Zühd 24.

²⁴ Bilal, "Nusûs kavâ'idiiyye..", p. 707.

²⁵ Tirmidhi, Kiyâme 60.

approaches are calm, balanced and in place, the more flexible the ability to approach events and situations is. The principle of flexibility is very important in creating plans for solving problems in crisis management. First, the planner has to have different alternatives for each situation, including contingencies and assumptions. Otherwise it is possible that the only plan he has made will fail, even at the outset because it is not always possible to maintain the same situation in every case. The Prophet did not insist on a single solution to the problems, and in some cases did not take an uncompromising approach because every problem has different solutions. However, some of these solutions may present difficulties in implementation, leading to the emergence of new problems or the transformation of the current problem into a larger crisis than the previous one. Therefore, if one takes advantage of mental flexibility in his/her thinking, he/she makes comparisons between various solutions in crisis management and ultimately prefers the easiest/most suitable one in solving the problem and issue. This is what the Prophet did with His ability of flexible thinking.²⁶

There are examples in the Prophet's character that He sometimes acts flexibly in his decisions and prefers the easy one. Accordingly, "as long as there was no sin, the messenger of Allah (Pbuh) preferred the easiest of the two—from the affairs of the world when left between two different options. If it were to be a sin, He would be the furthest human away from that easy work."²⁷ is an example of this fact. This hadith shows that the Prophet preferred the easy one of two options, provided that he stayed in the circle of truth and truth in worldly matters, and was flexible in this respect.

In fact, flexibility does not mean choosing the most comfortable and easiest solution, even if it is a reason to compromise principles, religious, and moral values. The purpose of flexibility is not to limit one's understanding and approach to a subject with only one right. Thus, the person, in various situations of life with his/her mental ability, sometimes holds the middle way, sometimes becomes open to change, and sometimes adopts the easiest approach.²⁸ The Treaty of Hudaibiyah is possibly the best form of this approach to see in the Prophet's life. When the Prophet made the agreement, he displayed an attitude that accepted the idolates' apparently negative demands against the Muslims as they are. The Companions, on the other hand, had a hard time accepting the Prophet's attitude and decision, and even some of them, like Omar ibn al-Khattab, reacted explicitly. However, in this incident, the Prophet's flexible attitude is a serious strategy and an important step forward which can have results in favor of Muslims for the future. As a matter of fact, it was observed in a short time that the agreement had consequences in favor

²⁶ Bilal, "Nusûs kavâ'idîyye..", p. 713.

²⁷ Bukhari, Menâkib 23; Edeb 80; Muslim, Edeb 20; Abu Dawud, Edeb 5 .

²⁸ Bilal, "Nusûs kavâ'idîyye..", p. 714 (Ahmedî, el-Murûne, p. 3-4, direct citation).

of Islam and Muslims. Therefore, the Prophet also made use of strategic elasticity in crisis management from time to time.

4- Positive Thinking and Being Optimistic: When we look at the character and sunnah of the Prophet, it is seen that he always displayed an optimistic attitude in negative and undesirable situations and crises, and did not take a pessimistic and desperate mindset and approach.

In times of crisis, the Prophet displayed an optimistic view towards the future. Rather, He reasoned about the outcome of the crises and expected and wished for the emergence of good results to arise from the crisis. It is possible to see an example of this in His journey to Taif. As a result of the difficulties He faced in Mecca, He sought an alternative venue suitable for the invitation and decided to go to Taif. However, the people of Taif showed harsher reactions and He was forced to take refuge in a vineyard, being left in a difficult situation. At that moment, Allah sent the angel of the mountains to Him and said that He could collapse the two surrounding mountains and crush them. However, the Prophet said, "I rather hope that Allah will raise from among their descendants people who will worship Allah the One, and will not ascribe partners to Him."²⁹ This shows that the Prophet did not take a pessimistic view of the attitude of the people in Taif. He never lost hope at this point, and He prayed to Allah by preserving His belief that the problem and crisis He faced would be a means of positive developments in the future. Likewise, When they took refuge in the cave of Sevrès and Abu Bakr was worried that they would be captured, the Prophet said, "Do not grieve, indeed Allah is with us",³⁰ indicating that even in those difficult moments, He did not have any negative feeling, He maintained His hope and displayed a positive approach.

Positive thinking has an active role in success in life and is part of strategic thinking. So often most of what we expect and anticipate happens because this is a reason for us to turn to our expectations. In this respect, it is a good and positive expectation that is important for such cases.³¹ Accordingly, the statement in the Quran mentioning that there is ease in every difficulty³² refers to glad tidings that there is also a salvation and a door to exit through in every time of hardship, crisis and depression. The way to make good use of this gospel depends on having a positive view and attitude in the first place. This is because taking a negative and pessimistic approach for the solution of crises does not lead to an actual solution, but to a bottleneck because crises always contain not only hardship and difficulty but also convenience and opportunities. It is possible to see these positive sides only by showing a positive thought and optimistic approach to events. This statement attributed to Abdullah ibn Mas'ud clearly refers to the case, "*Do not focus*

²⁹ Bukhari, Bed'u'l-halk 7; Muslim, Cihâd 111.

³⁰ at-Tawbah, 9/40.

³¹ Bilal, "Nusûs kavâ'idîyye..", p. 708-710.

³² al-Inshirah, 94/5-6.

*your attention on bad and negative things. That is because they are fond and ambitious towards those who think of such things (to attract them to themselves)."*³³

5- Prioritization: It is important to take priorities into account in crisis management. When the Prophet emigrated to Madinah, many problems and crises were awaiting Him and the Muslims. For this reason, the Prophet took steps and made arrangements in order to prevent the emergence of possible crises and problems and to take measures in advance, starting from the more important situation and prioritizing. In this context, the construction of the Masjid Al-Nabawi, the brotherhood between the Muhajirs and the Ansar, the first steps taken to streamline relations with the Jews within the framework of the citizenship agreement were the first steps taken. Subsequently, He turned to liquidating the political assets of the polytheists. During this process, He acted with an approach that takes priorities into account.³⁴

III. The Migrations in the Era of the Prophet Mohammad

The Prophet and the first Muslims were also subjected to emigration, and as a result they left the city where they lived and migrated to other countries and cities. In fact, the phenomenon of hijrah is the common destiny of the Prophets. According to the Quran, the prophets Noah, Lut, Abraham, Shuaib and Moses left their homes and migrated to other lands, along with those who believed in their messages.³⁵ Therefore, the last prophet Mohammad is also a messenger who shared the same fate. The hijrah incident, which the Prophet and the first Muslims were subjected to, is not only an event left in the history, but an event that needs to be considered, learned and benefited from.

There were two historical migration events that happened during the Prophet's time. The first is some of the first Muslims emigrated to Abyssinia with the guidance of the Prophet and the second is the migration of Muslims, together with the Prophet, from Mecca to Madinah. As the persecution and torture of the polytheists in Mecca increased day by day, the security of the Muslims were considered under risk. When the Prophet could no longer take precautions and find solutions for the safety problem of Muslims in the city, he suggested the following actions to them in order to keep them safe and secure: *"If you wish and if it is possible, seek refuge in Abyssinia because nobody can be persecuted in the lands of the king who rules*

³³ Abu Bakr Kharaiti, *Mekârimu'l-ahlâk*, ed. Eymen Abdulcâbir, Dâru'l-âfâki'l-arabiyye, Qairo 1419/1999, p. 138.

³⁴ Muhammad Ibrahim Ashmawy, *"Fikhu't-tahâtî li'l-mustakbel fi dav'î's-sünne ve's-sîre", el-Îstîsrâf ve't-tahâtî'l-müstakbelî fi's-sünneti'n-nebeviyye*, Dubai 2011, p. 258.

³⁵ al-Baqarah 2/50; al-A'raf 7/88; Yunus 10/73, 75-92; el-Hijr 15/65; Maryam 19/46; Taha 20/77-78; ash-Shu'ara 26/52-67, 118; al-Ankabut 29/26.

there. That is a safe and sure place, so remain there until God makes matters easier."³⁶ Thereupon, some Muslims began to migrate to Abyssinia. Therefore, the migration to Abyssinia was brought up as a solution to the torture and persecution crisis faced by Muslims. In fact, this caused a new crisis because the emigrants who migrated to Abyssinia had to live abroad by staying away from their families and tribes. There emerged difficulties and problems that this event brought together. When the Quraysh increased the dose of torture and persecution against Muslims, the Prophet thought about all the ways and methods that would protect the lives of Muslims and encouraged those who were subject to the situation to be patient and to endure. In the meantime, seeing that there was no other way left in front of Him except to avoid facing the actual practices of the Quraysh, under guidance of the revelation,³⁷ He decided that some of His companions should emigrate to a safer place.³⁸

The Prophet's suggestion of Abyssinia as the place of emigration reveals that He acted within the framework of a plan in solving this crisis. The fact that Ashame, the Najashi of Abyssinia, was a just ruler believing a heavenly religion, his knowledge of Arabic, as well as the ease of transportation and the possibility of the emigrants to relieve their financial difficulties were the most important factors in the migration to Abyssinia.³⁹ According to The Legend of Umm Salama, there were great troubles in Mecca, Muslims were persecuted, they faced various tests and calamities for their religion. The Prophet was unable to resolve these troubles of them, so He asked them to emigrate to Abyssinia. The Prophet's strategy of emigration to Abyssinia, which was presented as a solution to the crisis in Mecca that threatened Muslims, was successful and yielded positive results. The Muhajirs were able to survive in Abyssinia far from the oppression and oppression of the Quraysh and returned to Madinah after the conquest of Khyber. Apart from the migration to Abyssinia, this time the migration to Madinah began. The persecution, torture, and oppression of the Quraysh against the Muslims who were living in Mecca and the Prophet continued; they increased the pressure on the death of His wife Khadija and his uncle Abu Talib, they made plans to eliminate the Prophet. After all these negative developments, in order to find a deep-rooted solution to the crises experienced, the Prophet decided to emigrate to Madinah.⁴⁰ During his meetings with the Muslims of Medina in Aqaba, the Prophet prepared the basis of the hijrah to Madinah upon the support and invitation He received from them, thus

³⁶ Abdulmelik Ibn Hisham, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, ed. Mustafa es-Sekâ vd., Matbaatu Mustafa el-Bâbî, 1955, I, 321; Abu Bakr Ahmad Bayhaqi, *es-Sünenu'l-kubrâ*, ed. M. Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beirut 2003, IX, 16; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 108.

³⁷ an-Nahl 16/41-42.

³⁸ Jamal, Siddiqa Muhammad Sulaiman, *el-Hedyu'n-nebevî fi idâreti'l-ezmâtî'l-ictimâ'iyyeti'l-âmmeh*, el-Câmiatu'l-Ürdüniyye, Ammân 2008, p. 40.

³⁹ Ahmet Önkâl, "Hicret", *DİA*, TDV Yay., Istanbul 1998, XVII, 459.

⁴⁰ Jamal, *el-Hedyu'n-nebevî*, p. 43-49.

allowing the migration of Muslims to Madinah, which He regarded as a safe place. By the verses revealed during this period, Muslims were encouraged to emigrate, and those who did not emigrate were warned.⁴¹

When the Prophet and the first Muslim community who followed Him left Mecca, they left behind all their possessions and took their faith with them alone.⁴² In this respect, "it would not be right to consider the Hijrah from Mecca to Madinah as an escape and asylum for the first Muslims of Mecca. In fact, this migration was not their ultimate goal for Muslims, but rather a prelude to more distant and greater goals."⁴³ However, in the end, the migration incident, which has different material dimensions and effects, caused the Muhajir Muslims to experience some difficulties and problems. Right at this point, the prophet took important steps and made plans for the solution of the problems and crises caused by migration. The migration incident, which was apparently a problem and a crisis, had taken its place in history as a development in favor of Islam and Muslims. In short, the historical migration event, which came to mind as a negative picture, was instrumental in experiencing important developments and successes in many respects.

IV. Some of the Prophet's Solutions to the Migration Related Problems of the Emigrants

The Muhajir Muslims, who fled their homes to Madinah and who were subsequently made guests and protectorates by the Muslims (Ansar) in Madinah, were subjected to various difficulties, especially housing. As a matter of fact, Hamidullah expresses this situation and its severity in the following words: "The Prophet faced two serious problems after migration to Madinah because he was not the only one who migrated from Mecca to Madinah. Hundreds of Meccans fled their homes for the sake of their faith and took refuge with the people of Madinah without taking anything but their clothes. The problem of these displaced people appeared very abruptly and intensely; finding a place for these people in the economic structure of the new homeland Madinah was a very difficult problem to solve. We know that in the twentieth century, refugees pose a difficult problem,

⁴¹ For example; see: al-Ankabut 29/56; an-Nisa 4/97.

⁴² Alija Izetbegović, *İslâmî Yeniden Doğuşun Sorunları*, trans. Rahman Ademi, Fide Yay., İstanbul 2010, p. 149. (This doesn't exist in the source text)

⁴³ Adem Apak, "Hz. Peygamber'in Hicret Sonrası Medîne'de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, Ankara 2007, p. 316.

even for very powerful countries."⁴⁴ The Prophet (Pbuh), who was aware of the situation that Muslims were in, and who felt it by himself, took immediate action and measures, provided referrals and recommendations in order to solve the problems caused by the migration. It is possible to refer to some of these as follows.

1- Brotherhood between Ansar and Muhajirs: Man is a living being and his basic needs such as eating, drinking, dressing and housing must be met in order to survive. This is a vital issue for human beings. It is a natural condition that the emigrants who left all their assets in Mecca faced the problem of housing when they arrived in Madinah. If the problem could not be solved, it would be likely that both the emigrants be driven to hunger and absence, and that certain problems arise in the society. In order that such a situation does not turn into an economic and social crisis, after the construction of the Masjid Al-Nabi, the first important work that the Prophet did after His emigration to Madinah, the second important step taken was to establish a brotherhood between the Ansar and the Muhajirs in order to solve the asylum problem of the Muhajirs and to prevent possible crises and troubles.⁴⁵ Accordingly, the Quran explains this situation as *"But those who have believed and emigrated and fought in the cause of Allah and those who gave shelter and aided - it is they who are the believers, truly."*⁴⁶ In the case of Ansar, it is a Quranic virtue and a source of pride to help the emigrants. The Quran also states the following complimentary words about Ansar: *"And [also for] those who were settled in al-Madinah and [adopted] the faith before them. They love those who emigrated to them and find not any want in their breasts of what the emigrants were given but give [them] preference over themselves, even though they are in privation. And whoever is protected from the stinginess of his soul - it is those who will be the successful."*⁴⁷

The Prophet concluded a brotherhood agreement between the Muhajirs and the Muslims of Madinah, which perhaps has no other precedent in history. The brotherhood agreement was made five months after the Prophet's arrival in Madinah, and according to this agreement, 186 Muhajir families were placed with the same number of Ansar families. In addition, this situation continued for about seven years until the conquest of Khyber.⁴⁸

Each crisis brings with it a number of opportunities and gains. The brotherhood agreement that the Prophet put into practice between Ansar and

⁴⁴ Muhammad Hamidullah (1995). "Hicretten Sonra Medîne'de Hz. Peygamber'in Davranışlarındaki Hoşgörü", trans. Mustafa Aşkar, Diyanet İlmî Dergi, 1995, Volume: XXXI, Issue: 1, p. 4.

⁴⁵ Afzalur Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, trans. Yusuf Balçı et al., İnkılâb Yay., İstanbul 2003, I, 29.

⁴⁶ al-Anfal 8/12.

⁴⁷ al-Hashr 59/9.

⁴⁸ Saffet Sancaklı, "Fakirlik ve Zenginlik Hadisleri Üzerine Bir Deneme", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V. V, I.1, Sivas 2001, p. 333.

Muhajir is one of the best examples of this situation. As a result of this agreement, the following positive developments took place. Muslims began to treat each other by realizing the value of altruism. They learned the importance and value of working together in a business. They understood the importance of collective work in achieving goals and targets and became aware that Muslims are brothers. They realized that they could live together with other religions on the basis of tolerance and agreement. They learned that it is necessary for rich people to look after the needs of the poor in times of hardship and crisis. They understood that there is a right to be given in goods other than zakat and learned the importance of observing the economic and social aspects of society. It was understood that the leader of the crisis had the right to distribute the goods as required by the affairs. Labor, like capital, is part of revenue and product. Provisions concerning sharecropping, partnership and renting were laid down. Property was respected. The importance of cooperation and solidarity in crises was understood. Legitimacy of the *mudaraba* agreement between capital and labor, etc. was provided.⁴⁹

2- The Encouragement for the Lands to Be Cultivated by the Emigrants For Free: When the Prophet saw that people of Ansar had sown their lands to the emigrants through *muzaraa* (agricultural partnership), He asked them to sow their lands for the purpose of establishing social balance in society and for the purpose of improving the situation of the emigrants, or to plant them for free or to keep them empty. In fact, according to one of these narrations, the companion Jabir narrated, the companions (in the age of the Prophet) used to harvest the land for one third or one fourth or half of the crop. Thereupon the Prophet said, *"whoever has a field and a land, either sow it yourself or give it as donation, and if you do not do so, keep the field (empty)."*⁵⁰

3- Allocation of the Spoils of Banu Nadir to the Muhajirs: After Banu Nadir, one of the Jewish tribes of Madinah, broke the alliance, the Prophet besieged and surrendered them. Then it was decided that they should be banished from Madinah and that their possessions should be left to the Muslims as spoils. The Prophet did not divide these spoils among the Ansar, but first among the Muhajirs, only gave shares to Sahl ibn Hunaif and Abu Dujana, who were the poorest of Ansar.⁵¹

4- Encouragement of Cooperation and Solidarity: In order to overcome and solve economic crises, the Prophet constantly gave encouraging messages towards addressing the needs of the poor and the poor. Accordingly, in a hadith, the Prophet encouraged this by saying: *"A Muslim is a brother of another Muslim, so he*

⁴⁹ Susan, *Idâretu ve mu'âlecetu'l-ezmât fi'l-İslâm*, p. 94-95.

⁵⁰ Bukhari, *Muzâraa* 18; Ibn Majah, *Ruhûn* 8. See also: Muslim, *Buyû* 95.

⁵¹ Abd al-Razzaq b. Hammam, *el-Musannef*, ed. Habîburrahmân el-A'zamî, el-Mektebu'l-islâmî, Beirut 1983: V, 358; Abu Dawud, *Harac* 23; Ahmad Ibn Yahya Baladhuri, *Futûhu'l-buldân*, Dâru'l-hilâl, Beyrût 1988, p. 29-30.

*should not oppress him, nor should he hand him over to an oppressor. Whoever fulfilled the needs of his brother, Allah will fulfill his needs; whoever brought his (Muslim) brother out of a discomfort, Allah will bring him out of the discomforts of the Day of Resurrection, and whoever screened a Muslim, Allah will screen him on the Day of Resurrection".*⁵²

In normal times and situations, Islam considers cooperation and solidarity acceptable. But in times of crisis this is a situation that needs to be fulfilled immediately because if it is delayed, people will probably be harmed.⁵³ During an expedition, when a shortage of food and mount was experienced, the Prophet ordered that the surplus be given to those in need. Accordingly, this situation is described as follows in a narration: "Whoever has more mounts should give it to the one who does not have. Whoever has too much provision should give it to the one who has no." And we thought that none of us had any surplus."⁵⁴ In another narrative, the the Prophet's words were narrated as follows: "*When the Asharis finished their food in the war, and when the food of their families was scarce in Madinah, they gathered the rations with them into one cloth, then divided them equally in a cup. Therefore, I am one of Asharis, and Asharis are in my side.*"⁵⁵

The best example to the companions regarding helping the poor was again the Prophet Himself. Indeed, He always helped the poor and the needy, and spent everything in His power to meet their needs. So much so that He and His family would have no food left. Similarly, Moses it is said that the Prophet was like a wind blowing in giving to the poor and the needy.⁵⁶ There is no one who asked for anything from Him and returned empty-handed. Whenever a needy man came, he preferred him over Himself in food and clothing. In short, in the first place, the Prophet set an example for His companions with His words and deeds about meeting the needs of the poor, and He wanted His companions to be so.⁵⁷ Moreover, the Prophet preferred to solve other people's economic problems instead of the economic crises experienced by His relatives.⁵⁸

At the same time, when the Prophet witnessed people experiencing economic difficulties and problems, He was very hasty to find solutions to these difficult situations. Accordingly, Ibn Jarir says: "One day, when I was sitting in the Masjid with the messenger of Allah, a tribe came. Their state and appearance was awful. Each of them had a piece of shard on them, half-naked, barefoot, skin and bone, and they were in a horrific state with their swords hanging around their necks. The

⁵² Bukhari, *Mezâlim* 3, *İkrâh* 7; Muslim, *Birr* 58, *Zikr* 38; Tirmidhi, *Hudûd* 3, *Birr* 19; Abu Dawud, *Edeb* 46; Ibn Majah, *Mukaddime* 17.

⁵³ Susan, *İdâretu ve mu'âlecetu'l-ezmât fi'l-İslâm*, p. 75.

⁵⁴ Muslim, *Lukata* 4; Abu Dawud, 2009: *Zekât* 32.

⁵⁵ Bukhari, *Şirket* 1; Muslim, *Fezâilu's-sahâbe* 167. Asharis was a tribe living in that era.

⁵⁶ Bukhari, *Bed'ü'l-vahy* 1, *Savm* 7, *Bed'ü'l-halk* 6; *Fezâilü'l-Kur'ân* 7; Muslim, *Fezâil* 12.

⁵⁷ Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, III, 255 -257.

⁵⁸ Abu Dawud, *Harâc* 19; *Edeb* 100.

messenger of Allah was very sorry to see them in this state. His face was discolored and He went in with His mind turned upside down. Then He went outside and told Bilal to recite the adhan. After the prayer, he addressed the people and asked them to help this tribe."⁵⁹

In this sense, for solidarity with the poor, the Prophet initially forbade the meat of sacrifice to be stored for more than three days and ordered it to be distributed.⁶⁰ In order to create a culture of solidarity and sharing in society, He encouraged people to share what they had with the poor, even if it was half a date.⁶¹

5- Ashab Al-Suffa: The Prophet allocated a place in Masjid Al-Nabawi for those who could not find refuge and the needy near the mosque, which was called Al-Suffa. As the number of emigrants increased considerably, Ansar could no longer afford to meet their needs. The number of poor, rich, married, and single people who migrated to Madinah was increasing every day. In this case, those who had difficulty finding a place of shelter were resettled in the Suffa of Masjid Al-Nabawi. Any emigrant coming to Madinah first met the Prophet, and He directed someone to look after this newly arrived Muhajir. In the event that no one could find a guest, he was temporarily accommodated in Suffa as a guest. Foreign delegations who came to the prophet and informed Him of converting to Islam and their devotion were also hosted in Suffa as guests.⁶²

As narrated in hadiths, if alms were to come to the Prophet, He would immediately send it to those who stayed in Suffa, and when a gift came to Him, He would inform them and eat it with them. He was aware of all of their conditions and followed them closely.⁶³ From time to time, the Prophet also wanted the people of Suffa to be taken to dinner by those who had food. At one time, Abu Bakr offered food to three, and the Prophet to ten people.⁶⁴ The Prophet gave more priority to meeting the needs of the immigrants and the Suffa people, in which case He preferred their needs to the needs of His family. Once, servants and slaves were brought to Madinah, whereupon Fatima was wounded and His hands blistered due to grinding flour with a hand mill. She consulted her father, the Prophet and asked

⁵⁹ Muslim, Zekât 69.

⁶⁰ Bukhari, Et'ime 27, Edâhî 16; Muslim, Edâhî 28; Tirmidhi, Edâhî 14; Abu Dawud, Edâhî 10; Nasai, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb, *Sunenu'n-Nesâi (el-Muctebâ mine's-sunen)*, Ed. Abdulfettah Ebû Gudde, Mektebu'l-matbûâtî'l-islâmiyye, Haleb 1986, Edâhî 37.

⁶¹ Bukhari, Edeb 34, Zekât 1, Rikâk 49, 51, Tevhîd 36; Muslim, Zekât 66-70; Tirmidhi, Zühd 37, Kiyâmet 1; Nasai, Zekât 63-64; Ibn Majah, Mukaddime 13, Zekât 28.

⁶² Sallabi, Ali Muhammad, *Siyer-i Nebî*, trans. Sadullah Ergün et al., Ravza Yay., Istanbul 2014, I, 544-545.

⁶³ Bukhari, Rikâk 17.

⁶⁴ Bukhari, Menâkib 25; Muslim, Eşribe 32.

for a servant by showing her hands. However, the Prophet said to his daughter, *"by Allah, I cannot give you away from them while the people of Suffa are in hunger and misery. I can't find anything to spend on them. I'll just sell them and spend their money on them."*⁶⁵ Instead of what she asked, the Prophet suggested and taught Fatima and Ali to perform some rosaries.⁶⁶

V. The Contributions of the Prophet's Solutions and Suggestions Regarding the Migrations of His Own period to the Present Day

There are some differences between the migrations that took place during the Prophet's reign and the reasons of the migrations that originated in the Middle East, especially in the present day. In the early years of Islam, Muslims had to emigrate, especially for the sake of religion and belief. However, eventually, there are similarities between the two migrations in terms of the danger of the right to life. Therefore, both are emigration and displacement by nature.

On the other hand, there are some differences between these two migration incidents in terms of the decision to migrate, the methods to be followed and the objectives. When the Prophet realized that emigration was inevitable and allowed by revelation, He ensured that Muslims would emigrate regularly and safely, made plans and took important measures in this respect. Today, the wave of migration from neighboring countries to our country and Western countries is taking place at an unexpected moment, under extraordinary circumstances, in an unprepared, imprudent, unplanned and uncontrolled manner. The masses perish on migration routes and seas before they reach the countries and territories they will migrate to, and are caught by death while fleeing from death itself in their own countries. Likewise, the masses exposed to migration are not treated as warmly today as they were yesterday and are not embraced enough. In this respect, there are similarities between the first Muslims and the masses subjected to migration today. The countries and communities that were friendly to the first Muslims and could embrace them were virtually nonexistent, if Najashi's country, Abyssinia, is excluded. The Christians and Jews, especially the polytheists, were hostile to the Muslims. For this reason, the Prophet first proposed the country of Najashi as a safe place of migration. Again, the emigration to Madinah began after meeting with the people of Madinah and taking a word from them in the negotiations of Aqaba. Today, with the exception of a few Islamic countries, including our country, other countries, especially Western countries, are not welcoming and even uncomfortable with Middle Eastern migrants and refugees. However, in order not to cause a

⁶⁵ Ahmad Ibn Hanbal, *Müsnedu'l-Îmâm Ahmed b. Hanbel*, ed. Shuaib Al Arnaout et al., Müessesetu'r-risâle, Beirut 2001, II, 202-203; Abu Dawud, Harâc 19; Edeb 100.

⁶⁶ Bukhari, Humus 5.

problem to their own countries, they provide some financial assistance to other countries, and the migrants and refugees in question are asked to stay there.

The Prophet's suggestions and practices for the solution of the migration problem have a value and quality that can contribute to the solution of similar problems today. Some of these can be expressed as follows.

1- Legal Agreements Should be Made with Immigrants: The Prophet took steps and took measures without wasting time, anticipating that it was possible that the emigration of the Muhajirs from Mecca to Madinah would lead to some problems and crises among the inhabitants of Medina. It is possible to consider the Madinah Agreement and the brotherly family practice in this context. In this case, it is understood that the Prophet predicted and acted with foresight before crises broke out. "When the Prophet came to Madinah, He brought together the Muslims of Madinah and the Arabs of Mecca under the Brotherhood of Ansar-Muhajir, as a first step to unite the Muslims under the unity of faith and to eliminate some of the tribal division in the city. However, there had to be a form of governance that included Jews. In order to realize this, the Prophet decided to issue an agreement text containing the rights and responsibilities of people believing other religions and belonging to other nationalities living in the city. This text had to establish the mutual rights and responsibilities of the entire people of Madinah, whether Muslim or not, and provide a legal basis on which all parties may agree. Otherwise it would not be possible to talk about order and security in the city."⁶⁷ This is because when a community emigrates to or takes refuge in another city or country, it can cause a number of disturbances to the inhabitants of that city or country. Similarly, the Jewish tribes living in Madinah were disturbed by the emigration of the Prophet and His companions. "The Jews, divided into three tribes under the name of Banu Qaynuqa, Banu Qurayza and Banu Nadir, controlled almost all the economic and commercial life of the site and its surroundings. Tribes of Arab origin, such as Aws and Khazraj, which migrated from Mecca, it was a development that undermined their interests when they united with Mohammad and His friends and established a new political and social structure that excluded any idea of privilege."⁶⁸ Therefore, in countries where there are migrants and refugees, including Turkey, the governments of those countries must make legal arrangements between their own citizens and migrants and asylum seekers, which the parties shall abide by.

Accordingly, the recognition of the right of citizenship to immigrants should constitute one of the important steps to be taken in this regard because citizenship in Islam can be traced back to the Constitution of Medina (623). With this

⁶⁷ Apak, "Hz. Peygamber'in Hicret Sonrası Medîne'de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine", p. 320.

⁶⁸ Ali Bulaç, "Asr-ı Saadet'te Siyâsî Olayların Panoraması", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm*, Ensâr Neşriyat, İstanbul 2007, I, 305.

document, the foundations of the city-state of Medina and the new society (*ummah*) were laid, thus, the natives of Medina, their tribes and the newly emigrated (*muhajirun*) were given protection guarantees and responsibilities to each other and to the site-state of Medina.⁶⁹

In this context, the concept of transnational citizenship should also be considered regarding the communities that have taken refuge in our country and whose number exceeds millions. "Research on *transnational* communities is considered a new field in the social sciences. This concept is most concerned with immigration, ethnicity, culture, and nationalism. Being at the beginning of the 21st century, the national territory, which is one of the most important elements of the nation state, loses its importance to a certain extent. Increasing geographic mobility increases temporary, circuit or recurring migrations, economical and easy journeys, and the constant communication provided by new technologies undermine the notion that an individual belongs to a single country, a single nation. Individuals belonging to these communities form their identity without any particular geography. *Transnational* communities engage in economic, political, cultural and religious activities, and build bridges between the country in which they reside and the country to which they emigrate."⁷⁰ Indeed, this is in line with the basic approaches of Islam on the subject. "One of the general characteristics of Islam to be considered is the claim of universality that the equality standards exceed the characteristics of the tribe, nation and nation state because Islam rejects discrimination based on all racial, ethnic and hereditary criteria that form the basis of nationalism. The only measure that one person can be superior to another in Islam is the consciousness of Allah and piety."⁷¹ In this respect, the opportunities and environments in which immigrants can maintain their own existence, culture and values should be prepared, differences should be seen as a wealth, and the possibility of coexistence in theory and practice should be concrete and put into practice.

2- Solidarity Should be Made with the Migrants and the Future Should be Built Together: The Prophet laid and established the foundations of Islamic civilization with the Ansar and the Muhajirs. The first example of Ansar-Muhajir solidarity was displayed in the construction of the first Masjid/Prophet's Masjid, which has a central position in Islamic Civilization. They also defended and spread Islam together, went on expeditions together, performed jihad together, and moved together like bricks of a building. Therefore, due to the migrations experienced in the current period, Ansar countries can build the future together with the asylum seekers and migrants they have admitted to their homes and can contribute jointly

⁶⁹ Mohammed Hashim Kamali, "İslâmi Bakış Açısıyla Vatandaşlık Kavramı", trans. Ercan Eser, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 3 (2013/3), p. 134.

⁷⁰ Rasim Bayraktar, "Zorunlu Göçten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013/2, Vol. 12, Issue: 24, p. 120.

⁷¹ Kamali, "İslâmi Bakış Açısıyla Vatandaşlık Kavramı", p. 137.

to the development of their country in fields such as science, technology, agriculture, health, and education. Especially our country should consider on this situation meticulously.⁷²

3- Future Plans and Predictions Should be Made: The wave of migration from neighboring countries towards our country and how long the migrants will stay in our country remain uncertain. In this case, plans and predictions for the future should be made. As a matter of fact, it was stated in a presentation that migration is a normal situation and a part of life, and that in the coming years there will be a "process of adjustment", so that we may have a Christian minister or an Arabic-speaking minister, and that we should be prepared for this as a society and the state. In addition, the same presentation emphasized the need to develop integration policies in the coming period and said, "For example, we don't even know how many architects there are among the migrants from Syria". There, it was emphasized that those who can come to Turkey are relatively educated population, but even the determination of this is not fully done.⁷³ In short, future plans should be made and steps should be taken, taking into account the possibility of permanent migrants because "it is a fact that the migration had a great effect on the establishment of civilizations. The major changes that occur in the world have a close relationship with migration, that is, migration movements that take place due to compulsory reasons. Therefore, the birth of great civilizations was realized through great migratory movements and by the hand of immigrants. From there, it is possible to accept the emigration of the prophet and the Muslims from Mecca to Madinah and their subsequent activities as the first steps of building a new civilization."⁷⁴

4- The Model of Ashab Al-Suffa should be Used in Refugee Camps: It is also possible to accept Ashab Al-Suffa as the first refugee camp or guesthouse in the history of Islam. However, The Prophet not only provided shelter for the immigrants and orphans remaining in Suffe, but also turned Suffe into a center of knowledge. Those who stayed in Suffa were provided with a religious education, such as teaching the Quran. Among them, He sent teachers to preach Islam. Therefore, today's refugees and migrants should not only be satisfied with their basic needs such as housing, useful courses and programs should be arranged for

⁷² For a report on the invitation by President of the United States, Obama, to an unknown refugee scientist who has taken refuge in our country to contribute to the development of his country, see. <https://zete.com/turkiyede-mimari-proje-cizdirilen-suriyeli-bilim-insanini-obama-abdye-getirtti/> Accessed at: 09.04.2016.

⁷³ <http://www.arkitera.com/haber/25826/suriyeli-gocmenler-arasinda-kac-mimar-var-biliyor-muyuz> Accessed at. 09.04.2016.

⁷⁴ Apak, "Hz. Peygamber'in Hicret Sonrası Medîne'de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine", p. 317.

their leisure time and education as educated individuals, education should be provided for those of educational age from primary to higher education.

In his capacity as a head of state, the Prophet also assumed the patronage and responsibility of immigrants, orphans, and guests staying in Suffa. This suggests that the state should take the lead and assume responsibility for the issue of migration and the solution of the problems of migrants, rather than the individual and society. Indeed, the Prophet himself had a close interest in both the immigrants and those who stayed in Suffa, and immediately struggled His solution as a witness to their problems and needs, and mobilized the society in cases where he could not afford.

5- Migrants and Refugees Should be Supported to Work and Earn Their Own Lives: The Prophet did not want Ansar, who were in the position to help, to be victimized and harmed, while aiding and supporting the Muhajir. The prophet did not accept the request of Ansar, who came to Him and offered that the dates should be divided between them and their migrant brothers. Upon this, Ansar offered to make the emigrants partners in their products in exchange for helping them in their own needs, and the emigrants accepted this offer.⁷⁵ Therefore, the Prophet accepted Ansar's offer, provided that they would release their properties without harming themselves and the parties would help each other and act in solidarity.⁷⁶ By the way, it is not true that the people of Suffa never worked and their needs were always provided by others. Indeed, it is stated that while the Suffa community did not perform livestock activities to provide their sustenance, but broke seeds to be used as animal feed.⁷⁷ In this respect, migrants and asylum seekers, no matter what time and ground, should always be cared for by the community, but should also make an effort to ensure their own sustenance.

However, in similar situations today, migrants should provide their livelihood and sustenance by putting forth their labor, although the asylum and the countries and people to which they emigrated to help them, they should still take care not to victimize or harm them, and the parties should act based on mutual help and solidarity.

6- The Migration Crisis Should be Approached with the Consciousness of Brotherhood and Humanity: The Prophet's first step in governing the ummah, state and authority was the establishment of the brotherhood between Muhajir and Ansar.⁷⁸ In this case, the migration to Madinah is the best example of how people who have different characteristics such as race, ethnic group, region, and etc. can come together and become a single community in the sense of brotherhood. "This

⁷⁵ Bukhari, *Muzâra'a* 5, Hibe 32, Şurût 5, Menâkibu'l-ensâr 3.

⁷⁶ Sallabi, *Siyer-i Nebî*, I, 576.

⁷⁷ Sallabi, *Siyer-i Nebî*, I, 548.

⁷⁸ Sallabi, *Siyer-i Nebî*, I, 561.

bond of brotherhood is such a bond where the whole racism of ignorance melts and together with which all the differences of origin, color and homeland are trampled. Therefore, there can be no honor other than Islam. No one is left behind, nor is he brought forward, until his piety and his divinity are taken into account.”⁷⁹ The aim of the prophet in establishing the brotherhood agreement is to ensure unity, togetherness and solidarity in society. And it can be realized to the fullest extent only through a brotherhood based on faith/belief. Thus, “the tribes and families have been replaced by the consciousness of the ummah and the nation. As a result, the members of the tribes who supported each other through the alliance of tribes (*hilf al-fudul*) during the ignorance period have now become believers who act jointly on the basis of religious brotherhood” (Apak, 2007: 318).

In order for the Islamic Society to be strong and to achieve great ideals together, they must first connect with each other through the consciousness of brotherhood. Societies that act not with jealousy and animosity towards each other, but with the spirit of solidarity and togetherness, become both happier and stronger because at the beginning of the last century, the Islamic ummah and society were separated and divided by national identities and differences. In this case, the migration wave, especially in the Middle East after about a century, causes positive developments such as the restoration and resurrection of the disintegrating ummah with a new consciousness. Accordingly, the example of Kilis province, where the largest migrant population has been living for nearly the last five years, is remarkable in that there is no serious unfavorable situation between the migrants and the local population, who are in the position of Ansar, and that they accept each other and display the will to live together. Although it is not intense as of now, in today's migration events, there are also disagreements and problems between the citizens of the countries that accept migration and the migrants for different reasons. In this case, it is essential to approach the issue on the basis of faith. In particular, it should always be considered that the population of our country and the immigrants have common beliefs and values. At the same time, we should not shy away from taking a humanitarian approach towards the migrants of different faiths.

7- Immigrants Should Live with the Ideal of Returning to Their Country: The Prophet and the Muslims migrated to Madinah for the sake of their values, and in addition to live by their own values, they adopted the basic purpose and aim of spreading them. Therefore, although the reason for the migration of the population in the Middle East is mainly for security purposes, it is still important that migrants live in the countries where they seek refuge without compromising their identity and values. It is possible to say that some Islamic values will take root in these countries and regions over time, as the hijrah to Madinah laid the groundwork for

⁷⁹ Sallabi, *Siyer-i Nebi*, I, 563.

the Islamization of Madinah and the Arabian Peninsula, and that the migrants and refugees who migrate to different countries, cities and regions will act according to their own values. The migrants also need to take a close look at the future of their homeland and look for a way to restore a safe environment and return to their home countries. They should work in this direction and form associations and organizations to defend their rights. The Prophet approached those who forced them to leave their cities through persecution and oppression with forgiveness when He conquered Mecca, did not intend to take revenge on them, and held no grudges or animosity. In this case, it is possible to say that it would be more appropriate for the masses who have to leave their countries and emigrate to display a similar prophetic approach when it comes to returning, administration and control.

Because the Prophet always focused on the future, he did not take a negative approach to perpetrators of the problems and negative events that had affected Him and Muslims in the past. For example, during the conquest of Mecca, he approached the idolaters who forced him and the Muslims to emigrate with peace. More precisely, the Prophet did not act in the solution of crises with a blaming approach. However, they were waiting for the Prophet to punish them with fear as a recompense for what they had done before. But the Prophet said to them, "now I will say unto you what my brother Joseph said: *"This day let no reproach be (cast) on you. God will forgive you and He is the Most Merciful of those who show mercy!"*⁸⁰ reciting the relevant verse.⁸¹

8- The Psychological Situation of Migrants Should be Taken into Account: It is possible to regard the phenomenon of migration, especially forced migration, as one of the major crisis situations faced by individuals and societies. People forced to migration may face serious problems in terms of economic, social and political, as well as psychological aspects. "Due to the status of an immigrant, regardless of age, gender, reason for emigration, social class, educational level and cultural background, and no matter how long his stay in the country will be, a number of changes occur in his domestic world."⁸² Accordingly, in a study it was stated that immigrants experience certain feelings such as feeling as strangers, loneliness, emptiness, longing, personality problems, rootlessness, humiliation of their mother

⁸⁰Yusuf 12/92.

⁸¹ Nasai, Abu Abd al-Rahman Ahmad, *es-Sünenu'l-kubrâ*, Ed. H. Abdulmun'im Şelebî, Müessesetu'r-risâle, Beirut 2001, X, 154: Muhammad Azraqî, *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-âsâr*, ed. Ruşdî es-Sâlih Mulhis, Dâru'l-Edülüs, Beyrût, (nd.), II, 121; Ibn Zancawayh, Abu Ahmad Hamid, *el-Emvâl*, ed. Şakir Zîb Feyyâz, Merkezu'l-Melik Faysal, es-Suûdiyye 1986, 201. For the narrative and its assessment, see: Zayla'i, Jamal al-Din Abdullah, *Tahrîcu'l-ehâdîsi ve'l-âsârî'l-vâkiati fi Tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî*, Dâru İbn Huzeyme, 1994, II, 178.

⁸² Cengiz Şahin, "Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Vol. 21, Issue: 2, Ankara 2001, p. 64.

tongue and value judgments gained in their homeland, feelings of inferiority, skepticism, resentment, guilt, and prejudice.⁸³ Alienating and harming behaviors against migrants are not humanitarian and Islamic. An empathy-based attitude should be adopted in this regard. Regardless of being a migrant or not, a person have to ask what he loves for his brother in religion in order to achieve the true belief and virtue. This is a requirement of faith and religion. Accordingly, the Prophet said, "*None of you [truly] believes until he loves for his brother that which he loves for himself.*"⁸⁴

9- Islamic Countries Should Take More Initiative in Solving the Migration Problem: The Islamic world needs to regain self-confidence in order to solve the crises faced. And they should start with getting out and rid of the crisis of thought.

The Prophet solved and guided all problems, including migration, under his leadership and control. In this respect, it is a vain expectation and wish to hope that others can solve our problems in our favor. The Prophet did not leave the control of the ummah to the initiative of others. However, as Abu Suleiman stated, when the ummah's control fell into the hands of its enemies, both the society and the political leadership collapsed.⁸⁵ Today, in order to solve the problems of Muslims, including by Muslim communities, including immigration, economic, political, legal, military etc. problems, Muslim intellectuals, political actors and leaders need to come up with solutions that are unique to them, not imported, and to undertake the leadership and control of the ummah again. Today's Muslim countries do not truly dominate even in their own lands, let alone the world. They act as if they could survive with the decisions that powerful and influential countries take about them. The sovereign powers and countries' understanding of rights and remedies is a mechanism that works in their favor, but against Muslim, oppressed and weak countries and societies. They either support coups or do not regard the terrorist organizations wants as terrorist.

10- Precautions Should be Taken against the Problems Between Migrants and Citizens, and in Case of a Problem, It Should be Solved Before Growing: During the time of the Prophet, there were some problems, disagreements and tensions between the Ansar and the Muhajirs caused by the incitement of the hypocrites. As soon as the Prophet heard of such situations, He immediately intervened in these problems and crises and prevented them from growing.

Jabir narrates an event during the time of the Prophet as follows: We went on the Expedition of al-Muraysi' with the Prophet. And some of the muhajirun

⁸³ Şahin, *ibid.*, p. 64-65. Regarding this issue, see: Tuzcu, Ayla, Bademli, Kerime, "Göçün Psikososyal Boyutu", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry* 2014; 6 (1): 56-66.

⁸⁴ Bukhari, *İmân* 13.

⁸⁵ Abu Sulaiman, *Müslüman Aklın Krizi*, p. 44.

(emigrants) also gathered and went on the expedition together with the Prophet. The Muhajirs even became more than others (Ansar) in number. One of the Muhajirs was a humorist person. This person hit someone from Ansar (as a joke). Ansari was outraged by this. So the two parties called their own tribes to help (and the fight began). The Ansari shouted: 'O people of Madinah, come forward! And the humorist Muhajir said: 'O emigrants, come for help!' The Prophet appeared on these voices and said: "What is that shouting with the cry of the people of ignorance?" And asked: "what is the matter with them (why are they shouting, like the tradition of ignorance)?" When He was informed that a Muhajir had hit someone from Ansar as a joke, the Prophet said, "Stop that cry of ignorance! Calling your family (and winning with this help) is a bad habit." Abd-Allah ibn Ubayy (the head of hypocrites) said: 'Do these people try to provoke Muhajirs against the people of Madinah? In truth, when we return to and reach Madinah, its most glorious people will certainly and for sure move the most servile people out of Madinah.' Then, Umar said about Ibn Ubayy: 'O Messenger of Allah! Don't we kill this evil?' the Prophet answered: "People should not gossip that 'Muhammad had his own friends killed!'"⁸⁶ At that time, without intervention of the Prophet, who dealt with this delicate situation skillfully and calmed both sides, this incident could have started a war between the Ansar and the Muhajir and shattered the integrity of the Muslims. Upon this incident, Muhammad (Pbuh) marched with the troops during that day and night until the morning and the next day until the sun became hotter. After that, He took a break, and as soon as the companions laid down on the ground, they fell asleep. It was wise to divert the minds of the soldiers from what had happened the previous day.⁸⁷ Therefore, the situation also applies to the present day and it is important to take measures that prevent problems from growing in similar situations.

Conclusion

Throughout history, people, societies, and states have faced different problems and crises, and in the age we live in, similar and different crises may be faced as well. Accordingly, it is always possible to predict some crises that may occur in the future. For this reason, living in a crisis-free world is almost impossible for humanity. Therefore, since crises are inevitable, what needs to be done is to take precautions against them, to produce remedies for crises and to be able to overcome them with minor losses. From this point of view, important efforts have been made for combating crises in modern times, theories have been developed and a rich literature has emerged. Although the struggle against crises is the main field of crisis management science, it has been given great importance also in Islamic thought because, like all divine religions, the basic purpose of Islam is to ensure the

⁸⁶ Bukhari, *Menâkib* 9.

⁸⁷ Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, I, 538.

happiness and salvation of humanity in both worlds. All the principles and recommendations that Islam has brought to humanity are religious, moral, social, political, legal, commercial and so on, are solutions to their problems. In this respect, Islam offers significant principles and recommendations regarding crisis management and the struggle against it. Today, people, society and states continue to exist in an environment full of various problems and crises. In this context, one of the problems and crises that closely concern our region is the migration problem and crisis arising from the internal conflicts in the Middle East. Millions of people affected by the crisis have become migrants and refugees. Therefore, there is a serious migration problem and it is waiting for a solution. In terms of the contributions it can offer for a solution to the problem, the approach and method of the Prophet regarding the problem of migration and its solution is of great importance because He and His early Muslim friends were subjected to migration and experienced the difficulties caused by the phenomenon. Therefore, the Prophet has an exemplary position on the issue of migration, as he has in all matters. In this respect, His view of the crisis and understanding of crisis management have an exemplary and universal quality. He did not take a negative approach to problems and crises, tried to overcome them with the least harm, turned crises into opportunities, took precautions and measures in advance, adopted a flexible attitude when necessary in solving problems, took priorities into consideration, and always adhered to the causes and results of events in addition to prayer and trust. In this context, the Prophet took a close interest in the problems of the immigrants and made such practices as the brotherhood agreement, the Madinah agreement, the encouragement of solidarity, and the Suffa. The suggestions and practices of the Prophet regarding the migration problem remain important even for today. According to the results and findings obtained from the aforementioned practices of the Prophet; legal agreements should be made with migrants, solidarity with migrants and building the future together should be taken into account; planning and making predictions for the future should be made; people should make use of the Suffa model in refugee camps; migrants should be given opportunities to sustain their own lives; migrants should be treated with sincerity and humanity; the consciousness of eventual return to their homelands should be given to the migrants; their psychological state should be considered; precautions should be taken against possible problems and crises between migrants and local communities and particularly, the problems should be solved before growing; and most importantly, Islamic countries should take more initiative to find a permanent solution for the migration problem caused by the conflicts in the Middle East.

REFERENCES

- ABD AL-RAZZAQ, Abu Bakr b. Hammam (d. 211/826), *al-Musannaf*, Ed. Habib al-Rahman al-'Azmi, el-Mektebu'l-islâmî, Beirut 1983.

- ABU DAWUD, Sulaiman bin Al-Asy'ats As-Sijistani (d. 275/889), *Sünenu Ebî Dâvûd*, Ed. Shuaib Al Arnaout, M. Kâmil Karabellî, Dâru'r-risâleti'l-alemiyye, 2009.
- ABU SULAIMAN, Abdul Hamid, *Müslüman Aklın Krizi*, Trans. Yasemin Savur, Mahya yay., İstanbul 2012.
- APAK, Adem, "Hz. Peygamber'in Hicret Sonrası Medîne'de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, Ankara 2007.
- ASHMAWY, Muhammad Ibrahim, "Fıkhu't-tahtîti li'l-mustakbel fi dav'i's-sünne ve's-sîre", *el-İstişrâf ve't-tahtîti'l-müstakbelî fi's-sünneti'n-nebeviyye*, Dubai 2011.
- AZRAQI, Muhammad ibn 'Abd Allah (d. 250/864) *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-âsâr*, Ed. Ruşdî es-Sâlih Mulhis, Dâru'l-Edülüs, Beyrût, nd.
- BALADHURI, Ahmad (d. 279/892), *Futûhu'l-buldân*, Dâru'l-hilâl, Beirut 1988.
- BAYHAQI, Abu Bakr Ahmad (d. 458/1066), *es-Sünenu'l-kubrâ*, Ed. M. Abd al-Qadir Ata, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beirut 2003.
- BAYRAKTAR, Rasim, "Zorunlu Göçten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013/2, V. 12, Issue: 24, p. 109-126.
- BILAL, Yahya, "Nusûs kavâ'idîyye fi's-sünneti'n-nebeviyye li-idâreti'l-ezmât", *el-İstişrâf ve't-tahtîti'l-müstakbelî fi's-sünneti'n-nebeviyye*, Dubai 2011.
- BUKHARI, Abu 'Abd Allah Muhammad ibn Ismail (d. 256/870), *el-Câmiu's-sahîh*, Ed. M. Züheyr b. Al-Nasir, Dâru tavki'n-necât, 2002.
- BULAÇ, Ali, "Asr-ı Saadet'te Siyâsî Olayların Panoraması", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm*, Ensâr Neşriyat, İstanbul 2007.
- ÇELİKKAN, Osman, "Uluslararası Kriz Yönetimi", *Krizler ve Kriz Yönetimi*, Barış kitap, Ankara 2012.
- DEMİRCİ, Ahmet Emre, "Örgütsel Krizlere İlişkin Algısal Farklılıklar", (part of 'Sümer, Haluk & Pernsteiner, Helmut *Kriz Yönetimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2009').
- FİLİZ, Erdinç, *Türk Kamu Yönetiminde Kriz Yönetimi*, Alfa Aktüel Yay., İstanbul 2007.
- HADARI, Mash'al Muhammad, *İdâretu'l-ezmât fi ilmi'-idâreti'l-muâsır ve inikâsâtihi fi's-sünneti'n-nebeviyye*, Mısır, nd.
- HAMIDULLAH, Muhammad, *İslâm Peygamberi*, Trans. Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul 1990.
- _____, "Hicretten Sonra Medîne'de Hz. Peygamber'in Davranışlarındaki Hoşgörü", trans. Mustafa Aşkar, *Diyanet İlmî Dergi*, 1995, Volume: XXXI, Issue: 1, p. 3-11, Ankara 1995.
- IBN HANBAL, Abu 'Abdullah Ahmad Ibn Muhammad (d. 241/855), *Müsnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Ed. Shuaib Al Arnaout et al., Müessesetu'r-risâle, Beirut 2001.

- IBN HISHAM, Abd al-Malik (d. 218/833), *es-Sîretu'n-nebeviyye*, Ed. Mustafa as-Sak'a et al., Matbaatu Mustafa el-Bâbî, 1955.
- IBN MAJAH, Abu `Abdallah Muhammad (d. 273/887), *Sünenu İbn Mâce*, Ed. Shuaib Al Arnaout et al., Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009.
- IBN ZANJAWAYH, Abu Ahmad Hamid (d. 251/865), *el-Emvâl*, Ed. Şakir Zîb Feyyâz, Merkezû'l-Melik Faysal, es-Suûdiyye 1986.
- IZETBEGOVIĆ, Alija, *İslâmî Yeniden Doğuşun Sorunları*, Trans. Rahman Ademi, Fide yay., Istanbul 2010.
- JAMAL, Siddiqa Muhammad Sulaiman, *el-Hedyu'n-nebevî fi idâreti'l-ezmâtî'l-ictimâ'iyyeti'l-âmmeh*, el-Câmiatu'l-Ürdüniyye, Amman 2008.
- KAMALI, Mohammed Hashim, "İslâmî Bakış Açısıyla Vatandaşlık Kavramı", trans. Ercan Eser, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 3 (2013/3), p. 133-171.
- KEYLÂNÎ, Abdullah İbrahim, *İdâretu'l-ezme, mukârabetu't-turâs ve'l-âhar, Kitâbu'l-Ümme*, Issue: 131, Year: 29, Qatar 2010.
- KHARA'ITI, Abu Bakr (d. 327/939), *Mekârimu'l-ahlâk*, Ed. Ayman 'Abd al-Jabir, Dâru'l-âfâkı'l-arabiyye, Cairo 1419/1999.
- MUSLIM, Abu al-Husayn al-Hajjaj (d. 261/875), *Sahîhu Müslim*, Ed. Muhammad Fuad Abdul Baqi, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beirut 1991.
- NASAI, Abu Abd al-Rahman Ahmad ibn Shu'aib (d. 303/915), *Sunenu'n-Nesâi (el-Muctebâ mine's-sunen)*, Ed. Abdul Fattah Abu Ghuddah, Mektebu'l-matbûâtî'l-islâmiyye, Halep 1986.
- _____, Abu Abd al-Rahman Ahmad ibn Shu'aib (d. 303/915), *es-Sünenu'l-kubrâ*, Ed. H. Abd al-Mun'im Shalabi, Müessesetu'r-risâle, Beirut 2001.
- ÖNKAL, Ahmet, "Hicret", *DİA*, TDV yay., Istanbul 1998, XVII, 458-462.
- RAHMAN, Afzalur, *Sîret Ansiklopedisi*, Trans. Yusuf Balcı et al., İnkılâb yay., Istanbul 2003
- SALLABI, Ali Muhammad, *Siyer-i Nebi*, trans. Sadullah Ergün et al., Ravza yay., Istanbul 2014.
- SANCAKLI, Saffet, "Fakirlik ve Zenginlik Hadisleri Üzerine Bir Deneme", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Vol. V, Issue.1, Sivas 2001, p. 331-378.
- SUSAN, Salim, *İdâretu ve mu'âlecetu'l-ezmât fi'l-İslâm*, Dâru'n-neşr li'l-câmiât, Egypt 2003.
- ŞAHATA, Huseyn Huseyn, *İdâretu'l-ezmâtî'l-iktisâdiyye (mevâkif min hayâtî'r-rasûl (sas))*, Külliyyetu't-Ticâre Câmiatu Ezher, nd.
- ŞAHİN, Cengiz, "Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Vol. 21, Issue: 2, Ankara 2001.
- TDK, *Türçe Sözlük*, Ankara 1988.
- TIRMIDHI, Abu Isa Muhammad (d. 279/892), *Sünenu't-Tirmizî*, Ed. Bashar Awad Marouf, Dâru'l-garbi'l-islâmî, Beirut 1998.

- TUTAR, Hasan, *Kriz ve Stres Yönetimi*, Seçkin yay., Ankara 2011.
- TUZCU, Ayla, Bademli, Kerime, "Göçün Psikososyal Boyutu", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry* 2014; 6 (1), pp. 56-66.
- ZAYLA'I, Jamal al-Din Abdullah ibn Yusuf (d. 762/1360), *Tahrîcu'l-ehâdîsi ve'l-âsârı'l-vâkıati fî Tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî*, Dâru İbn Huzeyme, 1994.
- <https://zete.com/turkiyede-mimari-proje-cizdirilen-suriyeli-bilim-insanini-obama-abdye-getirtti/> Accessed at. 09.04.2016.
- <http://www.arkitera.com/haber/25826/suriyeli-gocmenler-arasinda-kac-mimar-var-biliyor-muyuz> Accessed at: 09.04.2016.

القيمة المعاصرة لأسلوب النبي ﷺ في إدارة الأزمات *

د. معمر بيراق توتار

جامعة غازي عثمان باشا - كلية الإلهيات؛ قسم الحديث: muammerbayraktutar@hotmail.com
ترجمة: إسماعيل يلماز - عادل أوزتكين

الخلاصة:

لقد تحولت مشكلة الهجرة إلى أزمة محلية وعالمية من النواحي: الإنسانية، والاجتماعية، والاقتصادية والسياسية والقانونية، وبخاصة بعد بروز الصراعات الداخلية في منطقة الشرق الأوسط، والتي ما زالت تستمر تداعياتها حتى هذه اللحظة، ولحل هذه الأزمة المعيشية بنجاح فإن الأمر يتطلب منا إدارة ناجحة لها وتفكيراً فيها، وإذا نظرنا إلى عصر النبي ﷺ وجدناه وأصحابه قد خاضوا مثل هذه التجربة بشكل أو بآخر، حيث إن مواجهة النبي لهذه المشكلة وقدرته على حلها سيقدم لنا حلولاً معاصرة ذات قيمة وأهمية، خاصة وأنه قد ذاقها بنفسه، وفي هذه المقالة سأعرض لمعنى الأزمة وكيفية إدارتها، وقد ألمحت في مقالي إلى تجربة الهجرة التي عاشها المجتمع الإسلامي الأول، بالبحث والتدقيق عن كيفية إرساء النبي ﷺ المبادئ الأساسية وكيفية مراعاته حل ما تولد عنها من مشكلات بوسائل مختلفة، وكيف استطاع النبي ﷺ أن يحول الأزمة السلبية للهجرة إلى قدرة إيجابية، وفرص بنظرته إلى الحياة، وقد حاولت أن أقيم تجربة النبي ﷺ في ذلك، كما حاولت تطبيق النتائج الماضية على مشكلة الهجرة المعاصرة، وقد اقترحت بعض الأفكار المتعلقة بهذا الموضوع.

الكلمات المفتاحية: النبي، حديث، سنة، هجرة، أزمة، إدارة الأزمة

Kriz Yönetimi Açısından Hz. Peygamber'in Göç Sorununa Yaklaşımı Ve Güncel Değeri

Özet

Ortadoğu'da yaşanan iç çatışmaların bir sonucu olarak ortaya çıkan göç dalgası ve göç sorunu insanî, toplumsal, ekonomik, siyasî, hukukî vs. yönlerden bölgesel ve küresel bir krize dönüşerek varlığını sürdüren bir mesele haline gelmiştir. Yaşanan göç sorunlarının çözümü ise, her şeyden önce başarıyla yürütülmesi gereken bir kriz yönetimine ve anlayışına bağlıdır. İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in (sas) yaşadığı döneme baktığımızda, kendisi ve kendisine inanan arkadaşlarının da benzer sorunlara muhatap kaldıkları görülmektedir. Bizatihi kendisi de bir Muhâcir/göçmen olan Hz. Peygamber'in, göç hâdisesine ve göçten kaynaklanan sorunlara yaklaşım tarzı ve çözümleri, günümüzde yaşanan benzer sorunların çözümüne yönelik katkılar sunabilecek bir değere ve öneme sahiptir. Bildiride

* وهذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان "Kriz Yönetimi Açısından Hz. Peygamber'in Göç Sorununa Yaklaşımı ve Güncel Değeri" التي نشرت في العدد الرابع من مجلة الإلهيات الأكاديمية. (معمر بيراق توتار، القيمة المعاصرة لأسلوب النبي ﷺ في إدارة الأزمات، الإلهيات الأكاديمية، ٢٠١٦، العدد: ٤، ص ٩٩-١٢٨). من الواجب أن يستند في الاقتباس إلى المقالة التركية.

öncelikle kriz ve kriz yönetiminin anlamı ve mahiyeti hakkında bilgiler verilmiş, akabinde Hz. Muhammed ve ilk İslâm toplumunun yaşadığı göçlere değinilmiştir. Bu arada Hz. Muhammed'in kriz yönetiminde gözettiği temel ilkelere vurguda bulunularak, göç sorununa ve göç sorunundan kaynaklanan krizlere nasıl baktığı, bu hususta ne tür çözümler ürettiği, sonuçta söz konusu sorunlara pozitif bir yaklaşım sergileyerek nasıl birer fırsata ve olumlu gelişmelere çevirdiği araştırılmış ve incelenmiştir. Göç sorununa ilişkin Hz. Muhammed tarafından ortaya konulan ilke ve uygulamalar, halen yaşanmakta olan güncel göç sorunlarının çözümüne sunabileceği katkılar açısından da değerlendirilmiş, konuyla ilgili bazı tespit ve önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber, Hadis/Sünnet, Hicret, Kriz, Kriz Yönetimi

The Prophet Mohammed's Approach to the Problem of Immigration in Terms of Crisis Management And its Current Value

Abstract

The migration issue and movement, which occurs as a result of domestic conflicts in the Middle East, has become a current matter by turning a regional and world-wide crisis in many aspects such as human, social, economic, political, judicial, etc. First of all, solutions of the immigration depend on a crisis management that should be conducted effectively. As can be seen in the period of the prophet Mohammad, he and his companions had similar migratory problems. As an immigrant by himself, the Prophet Mohammad's approaches and implications regarding migration and migration-based problems have a considerable importance which could make contributions to the current similar problems. In this paper, first, the meaning of crisis and crisis management are discussed, and then the immigration movements of the prophet Mohammad and first Islam society are addressed. Meanwhile, emphasizing on the prophet Mohammad's fundamental principles in crisis management, this paper examines his perspective on migration issue and migration-based crises, his solution implications, and how he figures the problems out and makes them opportunities by showing a positive approach. Also, this paper also assesses the Prophet Mohammad's principles and practices related to migration issue in terms of their contributions to the solution current migratory problems, and thereby it makes some determinations and suggestions.

Keywords: The Prophet Mohammed, Hadith/Sunnah, Imigration, Crisis, Crisis Management

المدخل:

يمكن إرجاع تاريخ الأزمة إلى الإنسان الأول؛ حيث تعرض الإنسان في جميع مراحل الفردية والأسرية والاجتماعية إلى أزمات وتحديات متنوعة مما يصعب علينا القول بأن الإنسان أو المجتمع لم يمر بمشكلات أو مضايقات؛ فالأزمات جزء من الحياة، وكما أن هناك أزمات في العصر الذي نعيشه، فمن الممكن أن يكون مثلها في العصور القادمة، لأنه لا يمكننا تجنبها بحال من الأحوال مادام هناك إنسان يعيش في حياة.

إن إنسان ومجتمع هذا العصر يواجهان الأزمات والمضايقات المحلية والعالمية بشتى أنواعها، كالأزمات السياسية، والاقتصادية، والاجتماعية، والقانونية، والعسكرية، والذاتية، والمعنوية.

ويمكن أن تظهر تلك الأزمات في مظاهر مختلفة؛ فمثلا بين شخصين، أو مجتمعين، أو بين إنسان ومجتمع أو بين دولتين... وأحيانا تقع بعض الهيئات والمؤسسات والشركات والدول في مثل هذه الصراعات.

فمن الممكن أن تكون الأزمات والمشكلات متوقعة أو طارئة غير متوقعة، فمادنا لا نستطيع أن نمنع وقوع الأزمات، أو أن نعيش في الحياة بلا أزمات فإذاً يجب تركيز اهتمامنا على الحل، وتجاوز المشكلة بأقل الخسائر الممكنة.

هناك حقيقة ماثلة: وهي أن الإنسان في تاريخه الطويل قد عاش أزمات متشابهة في أزمنة وأماكن مختلفة، ولذلك فمن الممكن أن نستفيد من حل مشكلات الآخرين وتجاربهم المعيشة، مما يضيف إلينا في حل المشكلات المشابهة.

ومن المشكلات التي تهتم بلدنا والمنطقة والعالم من قريب مشكلة الهجرة الحالية التي تولدت نتيجة طبيعة للصراع الداخلي في منطقة الشرق الأوسط، وقد تسببت هذه الصراعات إلى تهجير الملايين من مناطق غير آمنة إلى مناطق ودول آمنة ونتيجة لذلك صارت مشكلة موجة هجرة عنيفة، مما دفع الناس إلى التمسك بالحياة عن طريق الهجرة، أو الالتجاء إلى الدول القريبة أو الأخرى البعيدة.

ومن المعلوم أن كثيرا من المهاجرين قد قضوا نحبهم في مياه البحار في طريق الهجرة، ولذلك فإن مشكلة الهجرة الحالية تمثل صلب المشكلات المعاصرة التي يجب أن تحل.

لقد اضطر الرسول ﷺ والمسلمون الأولون في التاريخ إلى الهجرة إلى دولة ومدينة أخرى، وبوصف النبي مهاجرا وزعيم مجتمع المهاجرين الأولين من المسلمين، وبسبب تعرضه لمشكلة الهجرة ومعاناته في حلها وتماسه معها، فإن من الممكن أن يضيف حلولاً ذات قيمة لمشكلة الهجرة المعاصرة.

ولذلك فسوف يتم تحليل معالجة النبي ﷺ لمشكلة الهجرة في زمنه في ثنايا هذا البحث، ومدى الاستفادة من ذلك في حل المشكلة المعاصرة، فجدير بنا قبل الحديث عن مشكلة الهجرة نفسها أن نتحدث عن فكرة إدارة النبي ﷺ للأزمة ومنهجه في الحل.

١ - ماهيتها إدارة الأزمة بشكل عام:

يمكن أن نعرف الأزمة في اللغة بأنها مشكلة تواجه الفرد أو المؤسسة أو الجماعة في مرحلة ما^(١) وفضلا عن ذلك فإن مصطلح الأزمة يمثل حادثة سلبية مفاجئة، إنها الموقف غير المرغوب الذي لا يمكن التخلص منه إلا بصعوبة، أو هي المراحل المختلطة التي مر بها حادث أو أمر، أو هي الأمر الطارئ المؤدي إلى الاتجاه السلبي الخطر^(٢)، وأيضا تعرف الأزمة بأنها أمر خطير وجدي يتسبب في الموت وتؤثر على أكثر الناس، والأزمة تؤثر في مختلف المجالات الاجتماعية والثقافية والاقتصادية والسياسية وجميع مرافق الدولة، وهي تظهر فجأة بدون إنذار، مما يولد ضغطا زمنيا مرتفعا أمام متخذ القرار، فمن الممكن اتخاذ التدابير الوقائية قبل وقوع الأزمة إلا أن ذلك لا يمنع بالضرورة حدوثها، وبالإدارة الجيدة تتحول الأزمة إلى فرصة، وهي مرحلة الصعوبات والاضطرابات التي يمكن تحويلها من الوضع السيء إلى ما كان من قبل^(٣).

وفضلا عن ذلك فإن الأزمة مع معانيها السلبية تفيد معنى إيجابياً، ففي الأبجدية الصينية يشار إلى هذا المصطلح برمزين ينطقان بطريقتين وعلى حسب القراءة يعني الخطورة أو الفرصة^(٤)؛ ولذلك تحتوي الكلمة الواحدة على معنيين متضادين في آن واحد «الخطورة» التي تعني الضياع الذي أتى بسبب الأزمة و«الفرصة» وهي احتمال الحل على الرغم من الاضطرابات التي تصعب المشكلة^(٥).

وبعبارة أخرى فإن كلمة «فياجي» التي تستخدم لدى الصينيين على مدى التاريخ تفيد أي أزمة تحتوي خطورة يجب تجنبها، وأيضا تعني أي أزمة فيها فرصة يجب أن نستفيد منها^(٦).

وعلى ذلك ففي الآونة الأخيرة أصبحت المقاربة إلى الأزمة على أنها فرصة أكثر من كونها تمثل تهديداً^(٧).

(١) TDK, Türkçe Sözlük, Ankara 1988, II, 919

(٢) Tutar, Hasan, Kriz ve Stres Yönetimi, Seçkin Yay., Ankara 2011, s. 4

(٣) Filiz, Erdiñç, Türk Kamu Yönetiminde Kriz Yönetimi, Alfa Aktüel Yay., İstanbul 2007, s. 4-7

(٤) Filiz, Kriz Yönetimi, s. 4; Demirci, Ahmet Emre, "Örgütsel Krizlere İlişkin Algısal Farklılıklar", (٤) (Sümer, Haluk & Pernsteiner, Helmut Kriz Yönetimi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2009 içinde), s. 96

(٥) Çelikhan, Osman, "Uluslararası Kriz Yönetimi", Krizler ve Kriz Yönetimi, Barış kitap, Ankara 2012, (٥) s. 5

(٦) كيلاني عبد الله إبراهيم، إدارة الأزمة، مقاربة التراث والأخبار، كتاب الأمة، عدد ١٣١ سنة ٢٩ قطر ٢٠١٠ ص ٣٧.

(٧) Demirci, "Örgütsel Krizlere İlişkin Algısal Farklılıklar", s. 96

إن تجاوز الأزمة والوصول إلى حل مناسب لها يحتاج قبل كل شيء إلى إدارة ناجحة ومؤثرة، لها خصائص ومبادئ خاصة بها، إذا أخذ بها فإن ذلك يقلل من الآثار السلبية، ويلعب دوراً هاماً في تحويل الأزمة إلى فرصة، وكذلك فإن اتخاذ التدابير اللازمة قبل وقوع الأزمة يساعد على إدارتها لذا فإن هذه الخطوة أنفع قبل وقوع الأزمة من بعدها، وكذا فإن توقع حدوثها مهم في تخفيف النتائج السلبية المتوقعة منها.

وتحتوي إدارة الأزمة الجيدة على التحضير إليها قبل وقوعها، واتخاذ القرارات التي تخفف نتائجها في أثناء حدوثها، وإرجاع المجتمع، بأقل ضرر، إلى ما كان عليه قبل الأزمة^(٨).

وفي نفس الوقت، تطرح التحديات مخاطر وفرصاً مختلفة للمجتمع والمؤسسات في آن واحد، وعلى ذلك فإن التفوق في هذا الأمر يعتمد على حسن التصرف إزاء هذه الفرص أو المخاطر على حد سواء، وفي مثل هذه الظروف يمثل استشراف المستقبل بإجراء التدابير اللازمة أمراً ذا أهمية بالغة في إدارة الأزمة^(٩).

٢- النبي ﷺ وإدارة الأزمة:

لقد بعث النبي ﷺ كباقي الأنبياء في الأساس لحل المشكلات المتنوعة للبشر في الدنيا والآخرة وإرشادهم، إلى الحل كقائد ودليل؛ وبالطبع فإن هدف الأديان السماوية سعادة البشر في الدارين، وتنبع هذه السعادة عندما تحل أزماتهم وتلبى احتياجاتهم الأساسية، وتذلل العقبات التي تفقدتهم إياها.

وأهم دليل على أن النبي ﷺ أرسل لسعادة البشر وهدايتهم أنه بعث رحمة للعالمين، ولذلك إذا نظرنا إلى عصر رسالة النبي ﷺ من أعلى نجد أنه عاش حياة مكثفة وفي كل مراحل حياته عاش أزمات مختلفة، غير أنه سرعان ما تغلب على كل ما مر به، حيث إنه في البداية واجه مشكلات عديدة في الدعوة والتبليغ إلى جانب المشكلات الاقتصادية والاجتماعية والعسكرية، والتشريعية الأخرى، وجاهد طول حياته لحل هذه المشكلات بأسلوبه الخاص^(١٠).

فقد حدثت أزمات مختلفة في زمن الدعوة المكية والمدنية، وقد تجاوزها النبي وأصحابه باستراتيجية خاصة تعتمد على إدارة ناجحة، فقد طور النبي خططه واستراتيجيته في هذا المجال من اتخاذ التدابير اللازمة والاحتياطات لتفادي الآثار السلبية، وقد أسس مجموعات عمل مدربة وموجهة لمواجهة أي احتمال. ويمكن أن نرى مثال ذلك في الهجرة إلى الحبشة والمدينة والإخاء بين المهاجرين والأنصار وفي الغزوات^(١١).

(٨) Çelikhan, "Uluslararası Kriz Yönetimi", s. 6

(٩) Tutar, Kriz ve Stres Yönetimi, s. 13

(١٠) حسين حسين، إدارة الأزمة الاقتصادية (مواقف من حياة الرسول)، كلية التجارة، جامعة الأزهر بدون تاريخ ص ٥.

(١١) شيخ سوسان سالم، إدارة ومجلة الأزمات في الإسلام، دار النشر للجامعات، مصر ٢٠٠٣، ص ٧٥.

إن حياة النبي مملوءة بنماذج الحلول وإدارة الأزمات التي واجهته في التبليغ والدعوة بامتياز^(١٢) ومن هذه الناحية فإن مصطلح إدارة الأزمة وإن كان مصطلحاً معاصراً إلا أن معناه من حيث المبدأ موجود في الثقافة الإسلامية؛ فمثلاً من يطالع سنة النبي ﷺ عن قرب يستخرج مبادئ ومناهج متعددة في هذا الموضوع^(١٣).

وقد كان شغل النبي عليه السلام الشاغل حفظ المسلمين من المشكلات والأزمات الطارئة، وعند وقوعها كان يحرص على إزالة الآثار السلبية لها، ويحاول تحسين الوضع من جانبه قدر المستطاع، ثم اتخاذ التدابير الوقائية لعدم تكرار مثل هذه الأزمات من جانب آخر، وقد كان تعامل النبي مع الأزمات دائماً من منظور الحل الإيجابي الذي يهدف إلى وأد الأزمات الفرعية المتولدة عن الأزمة الأم في مهدها، فلم يكن النبي يوماً مبتوت الصلة بالمسلمين إن في المواجهة أو في الحل، فلم يدعهم للاستسلام للأزمات لحظة، ولم يكن منهجه الرضوخ لها على أنها قدرٌ واجب الإذعان، بل واجهها جميعاً واتخذ ما يجب اتخاذه كي لا تتكرر، وكان على استعداد دائم لما يستجد من أزمات بالمنهج المناسب له.

مما يستلزم مهارة في استعمال المعلومات المتوفرة عن الأزمات في سياق النوايس والسنن الكونية للإسلام، حيث يجب أن تستند مواجهة الأزمات إلى هذه الأسباب والقوانين، ولا ينتظر هنا كرامات أو معجزات أو خوارق عادات^(١٤).

فالرسول الأعظم أسوة حسنة لنا في جميع حياته بما فيها إدارة الأزمات، والنموذج الأكبر في ذلك، والقرآن الكريم يؤكد هذا المعنى في قوله تعالى: ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ﴾ [الأحزاب: ٢١].

ومما يلفت النظر أن هذه الآية نزلت في أثناء غزوة الخندق عندما أحاط الأعداء بالمدينة وبلغت القلوب الحناجر، وهو كذلك قدوة حسنة لنا في تحويل الخسائر إلى مكاسب وإمكانية الاستفادة من الأزمات بأقصى شكل ممكن، حيث إن العقيدة والعزيمة وحسن التوكل على الله سبحانه وتعالى إلى جانب الاستفادة من التجارب الاجتماعية يمثل مبدأ راسخاً من مبادئ إدارة الأزمة عند النبي ﷺ^(١٥).

إن رسول الله ﷺ يتفاعل بشكل إيجابي مع أزمات المسلمين، فهو يحث القادرين على مساعدة أصحاب الحاجة مما يزيد من ترابط المجتمع الإسلامي وتماسكه، وفي أحد أحاديثه يقول: «المُسْلِمُ أَخُو المُسْلِمِ لَا يَظْلِمُهُ

(١٢) خضري مشعل محمد، إدارة الأزمات في علم إدارة المعاصر والانعكاسات في السنة النبوية، مصر، ص ٢.

(١٣) بلال يحيى، النصوص القواعدية في السنة النبوية لإدارة الأزمات، والاستشراف والتخطيط المستقبلي في السنة النبوية، دبي ٢٠١١، ص ٧٠١.

(١٤) كيلاني، إدارة الأزمة ص ٢٩.

(١٥) كيلاني، إدارة الأزمة ص ٢٩.

وَلَا يُسَلِّمُهُ وَمَنْ كَانَ فِي حَاجَةٍ أَخِيهِ كَانَ اللَّهُ فِي حَاجَتِهِ وَمَنْ فَرَّجَ عَنْ مُسْلِمٍ كُرْبَةً فَرَّجَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرْبَاتٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»^(١٧). وفضلا عن ذلك قال في حديث آخر لا يؤمن أحدكم حتى يجب لأخيه ما يجب لنفسه^(١٨). وهذه الوصايا أوصى النبي أن يضع القادرون أنفسهم مكان أصحاب الحاجات.

وهناك بعض المناهج والمقاربات التي اتبعها النبي صلى عليه وسلم في إدارة الأزمة، فهي من جانب صالحة لحل الأزمات المعاصرة ومن جانب آخر تتميز بخصائص عالمية، ويمكننا أن نعيد من هذه المقاربات فما يلي:

أولا: أن يؤخذ بعين الاعتبار الأسباب والنتائج، فالنبي ﷺ في كل مشكلة وأزمة أخذ بالوسائل والأسباب حتى في هجرته.

وعلى امتداد حياته عليه الصلاة والسلام، كان أخذه بالأسباب ذا عناية فائقة ودقة بالغة^(١٩)، وقد أفاد حميد الله بقوله: «إن الله سبحانه وتعالى خلق العالم وفق قانون الأسباب والنتائج، حيث أراد سبحانه أن يصرف كل شخص طاقته في الأخذ بالأسباب الممكنة، متوسلا بها، وأراد من العباد أيضا أن يبذلوا جهدهم وطاقاتهم في هذه العملية التي استفاد بها النبي ﷺ ولا يتوقفوا عند حدود النتائج التي توصل إليها^(٢٠)؛ ولذلك فإن النبي قد اتخذ ما يجب عليه من أسباب بوصفه بشرا على أكمل وجه، إلى جانب دعائه وتوكله على الله سبحانه وتعالى في حل الأزمات، إلى جانب أخذه بالقوانين العرفية السائدة في مجتمعه، لأنه هو نبي وقوده وبشر، وبهذا فإن الله سبحانه وتعالى علمنا بنبيه كيف نحدد الأهداف ونخطط لها وكيف نتخذ التدابير أمام الأزمات وكيف نؤسس كوادرا، وكيف نوزع الوظائف على حسب التخصصات والمهارات، وإلى جانب ذلك علمنا كيف نصل إلى الأهداف والغايات^(٢١)».

لقد حل سيدنا محمد المشكلات، وتجاوز الأزمات بتخطيه خطوات صحيحة، واتخاذ أسلم القرارات في المجالات العسكرية والقانونية والسياسية والاجتماعية بإرشاد من الوحي لما واجهه من مشكلات عصره،

(١٦) البخاري أبو عبد الله محمد بن إسماعيل، الجامع الصحيح، تحقيق: محمد زهير بن ناصر الناصر، دار طوق النجاة، ٢٠٠٠، مظالم ٣، إكراه ٧. مسلم، أبو الحسين مسلم بن الحجاج، صحيح مسلم، تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي، دار الكتب العلمية، بيروت ١٩٩١، بر ٥٨، ذكر ٣٨. الترمذي، أبو عيسى محمد بن عيسى بن سورة، سنن الترمذي، تحقيق: بشار عواد معروف، دار الغرب الإسلامي، بيروت ١٩٩٨، حدود ٣، بر ١٩. أبو داود، أبو داود سليمان بن الأشعث بن إسحاق، سنن أبو داود، تحقيق: شعيب الأرنؤوط، محمد كامل قرة بلي، دار الرسالة العالمية، ٢٠٠٩، أدب ٤٦. ابن ماجه، أبو عبد الله محمد بن يزيد، سنن ابن ماجه، تحقيق: شعيب الأرنؤوط وآخرون، دار الرسالة العالمية، ٢٠٠٩، مقدمة.

(١٧) البخاري، إيمان ٧، مسلم، إيمان ٧١.

(١٨) Hamidullah, Muhammed, *Islām Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul 1990, I, 124.

(١٩) Hamidullah, *Islām Peygamberi*, I, 123.

(٢٠) الشيخ، إدارة ومعالجة الأزمات في الإسلام ص ٨٦-٨٧.

وبهذا المعنى صار قدوة للمجتمع الإسلامي. وبينما كان ذلك حاله ﷺ استمر مستلهما قوانين الله في حياته، مما يظهر لنا مدى نجاحه في إدارة الأزمات، التي هي عبارة عن جهاد ومجادلة واجتهاد وتنظيم وتفكر واحترام للنواميس الإلهية التي وضعت للعالم^(٢١).

وهناك عديد من الأمثلة التي تبرهن على اتخاذ الأسباب في كل ما عرض له في حياته من أزمات ومضايقات. وفي هذا الصدد تأتي الهجرة كنموذج أمثل في اتخاذ التدابير اللازمة ووضع الخطط لإنجاحها بوصفه بشراً، كعدم إعلانه خبر هجرته، وإخبار أحب الأصدقاء له سيدنا أبي بكر الصديق، وتجهيزه الرواحل، واتخاذ المرشد، وانصرافه من بيته ليلاً، وتركه سيدنا علي في فراشه، واختفائه في الغار ثلاثة أيام، واتجاهه إلى عكس المدينة حتى تضيع الآثار، وغير ذلك من التدابير كمظاهر لاتخاذ الأسباب، وفي هذا الصدد لم يكتف بالدعاء والتوكل على الله فحسب.

ثانياً: اتخاذ التدابير والاحتياطات:

الجانب اللافت للنظر في إدارة النبي ﷺ للأزمة هو اتخاذ التدابير المتوقعة لما يحتمل وقوعه في المستقبل وترتيبه. وقد تحرك طبقاً لهذا المبدأ في شتى المواضيع والأزمات وفي مختلف الموضوعات، وقد تفوق بتقليل الآثار السلبية أو إيقاف الأزمة إلى حد ما، ومن ثم تجاوز الأزمات الاجتماعية والسياسية والاقتصادية والعسكرية. وبشكل عام فإن التفكير في الأزمة وأخذ الاحتياطات والتدابير ووضع الخطة المناسبة مهم جداً للحل، ويؤكد ذلك ما نسب إلى النبي ﷺ حين قال: «لا تدبير مثل العقل»^(٢٢).

وهذه العبارة تطرح بشكل واضح أن التفكير وإعمال العقل عنصر مهم جداً في إدارة الأزمة، خاصة في مجال تقليل الخسائر والأضرار المحتملة، أو في مجال منع وقوعها بالأساس^(٢٣).

وفي هذا السياق يأتي قوله عليه الصلاة والسلام: «اعقلها وتوكل»^(٢٤)؛ مما يظهر مدى أهمية اتخاذ التدابير المسبقة قبل الأزمة لتفادي ما يتوقع حدوثه، وسياسة النبي ﷺ في اتخاذ التدابير اللازمة واستراتيجيته كان من شأنها تقليل الأضرار المحتملة، مما أفاد أصحابه في مسار الهجرة والجهاد.

وعندما نظر من قريب إلى هجرة النبي ﷺ وجهاده، سيتضح جلياً أي التدابير اتخذها وأي التدابير اتبعها بشكل واضح، وفي سيرته عديد من الأمثلة على ذلك. فمثلاً: عند وصوله إلى المدينة مباشرة يأتي توقيع النبي

Ebû Süleymân, Abdulhamid, *Müslüman Aklın Krizi*, çev. Yasemin Savur, Mahya Yay., İstanbul 2012, (٢١) s.108

(٢٢) ابن ماجه الزهد ٢٤.

(٢٣) بلال، ص ٧٠٧.

(٢٤) الترمذي، القيامة، ٦٠.

«وثيقة المدينة» مع اليهود مثالا على اتخاذ التدابير لمنع الأخطار المحتملة قبل وقوعها، وكذا إرساله السرايا، وجمع المعلومات الاستخبارية من القبائل المجاورة، وتتبع تحركات قريش.

ثالثا: مرونة الحركة:

إن مرونة الحركة مبدأ مهم من مبادئ إدارة الأزمة بحسب عبارة يحيى بلال، فالمرونة هي الإدارة والتحكم نفسه، فالشخص المرن في أسلوب إدارته بقدر ما، يزداد تحكمه في المواقف والأحداث بمقدار هذا القدر. إن هدوء الإنسان في رد الفعل عند معالجته الأزمات يرفع من درجة مرونته تجاه الأحداث والمشكلات. إن مبدأ المرونة مهم جدا في تخطيط الحلول تجاه المشكلات عند إدارة الأزمة ويجب أن يكون بيد المخطط بدائل مختلفة متضمنة الاحتمالات والافتراضات لكل الأحوال. وإلا ستكون الخطة عقيما من بدايتها، ولا يمكن أن تكون النتائج متشابهة في شتى الأحوال. ولذلك لم يصبر النبي عليه الصلاة والسلام على حل واحد في حل مشكلة ما ولم يظهر تصرفا جامداً تجاه الأزمات. لأن لكل مشكلة حلاً خاصاً بها، ولكن بعض هذه الحلول صعب في التطبيق وهذا يولد مشكلة أخرى أو يصعب المشكلة الموجودة مما يجولها بعد ذلك إلى أزمة. وإذا امتلك الشخص مرونة التفكير فإن ذلك يمكنه من إيجاد حلول مختلفة للمشكلة الواحدة، ونتيجة لذلك يرجح الأنسب. فكان الرسول ﷺ نموذجا لذلك^(٢٥).

وفي سيرته العديد من الأمثلة على مرونة تصرفه وترجيحه الأسهل، لذا ما خُيّر بين أمرين من أمور الدنيا إلا اختار أيسرهما ما لم يكن إثما فإن كان إثما كان أبعد الناس عنه^(٢٦). وهذا الحديث يوضح بجلاء مرونة تصرفه وترجيحه الأسهل بشرط أن يكون مباحاً في المواضع الدنيوية.

إن مبدأ المرونة لا يعني أساسا ترجيح الأسهل على الدوام بما في ذلك التنازل عن المبادئ الدينية والأخلاقية، إنما المقصود من المرونة تحديد الوجه الصحيح في الموضوع المطروح. ولذلك فالمرء في حياته تارة يرجح الأوسط وتارة يرجح الأكثر مرونة وتارة يرجح الأسهل^(٢٧). كما يمكن أن نرى ذلك في سيرة النبي ﷺ في صلح الحديبية، حيث قبل الرسول كل شروط الكفار التي تظهر في غير صالح المسلمين. وقد جاء قبول الصحابة لهذه الشروط بصعوبة؛ حيث أظهر عمر بن الخطاب رضي الله عنه رد فعل واضح تجاه بنود المعاهدة، لكن تصرف النبي المرن في هذه الحادثة كان تصرفاً استراتيجياً وقراراً صائباً لمصلحة المسلمين في المستقبل، حيث بدت تلك المصلحة راجحة في أقرب وقت من دخول هذه المعاهدة حيز التنفيذ. وقد استفاد النبي ﷺ من هذه المرونة من حين لآخر لأجل المصلحة العامة لهذا الدين.

(٢٥) بلال، النصوص القواعدية، ص ٧١٣.

(٢٦) البخاري، الأدب ٨٠، والمناقب، ٢٣: مسلم، الأدب ٢٠: أبو داود، الأدب ٥.

(٢٧) بلال، النصوص القواعدية، ص ٧١٤ (نقلاً من أحمدي، المرونة، ص ٢-٤).

رابعاً: الإيجابية والتفاؤلية:

إذا نظرنا إلى سيرة النبي ﷺ نجد أنه يتصرف تصرفات إيجابية في أوقات الأزمات السلبية، ولم يكن يوماً ذا نظرة سوداء للحياة، فكانت نظراته إلى المستقبل المشرق في قلب الأزمات، أو بمعنى أصح كان دائماً عندما ينظر إلى عواقب الأزمات يملأ قلبه الأمل والرجاء والنصر، ويمكننا أن نرى ذلك في رحلته إلى الطائف، التي ذهب لها لتبليغ الدعوة بعد أن لم يجد آذاناً مصغية من أهل مكة، غير أنه ووجه بأشد درجات العنف من أهل الطائف، حتى اضطر أن يلتجئ إلى بستان قبل مغادرته، فتمثل له ملك الجبال قائلاً: يا رسول الله مرني أن أطبق عليهم أعلى الأخشبين، فقال عليه الصلاة والسلام، لعل الله أن يخرج من أصلابهم من يعبهه، اللهم اهد قومي فإنهم لا يعلمون^(٢٨).

مما يظهر عدم تشاؤمه مما بدر من أهل الطائف، فلم يخب أمله في الله قطعاً، حيث دعا ربه بإيهان تام أن تتحول هذه الأزمة إلى انفراجات إيجابية، وكذلك في التجائه إلى غار ثور عندما اضطرب أبو بكر الصديق خوفاً من رؤية المشركين لهم، فكان ثبات يقين الرسول بقوله: ﴿لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا﴾ [التوبة: ٤٠]. وبهذا القول سَكَّنَ فؤاد صاحبه، ففي أصعب المواقف لم تكن لديه مشاعر سلبية قط بل حافظ على أمله على الدوام.

إن الإيجابية في التفكير لها دور فعال للنجاح في الحياة وهي جزء من التفكير الاستراتيجي. وفي أغلب الأحوال يحدث ما نتوقعه ونخمنه، فمن المهم أن نتجه إلى توقع جيد وحسن منذ اللحظة الأولى حيث يحدث غالباً ما نتوقعه^(٢٩).

لقد قرر القرآن في قوله تعالى: ﴿فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا﴾ [الشرح: ٥]. البُشْرَى حيث لكل هم مخرجاً ولكل ضيق فرجاً، وطريقة الاستفادة من هذه البشرى مرتبطة لأول وهلة بالنظرة الإيجابية والتصرف الحسن، لأن المقاربة التشاؤمية والسلبية لا تسهل حلول الأزمة إنما تسبب تعقيدها، لأن الأزمة تتضمن في بنائها فرصاً إيجابية وليس صعوبات أو مشقات. ورؤية هذه الفرص تكون فقط إذا استعملنا النظرة الإيجابية، والتصرف الإيجابي، وهناك إشارة إلى هذا الأمر في قول: «عبد الله بن مسعود» لا توجه أنظاركم إلى قبائح الأمور؛ لأنها تجذب الناس إليها^(٣٠).

خامساً: مراعاة الأولويات:

إن التصرف طبقاً لمراعاة الأولويات في عملية إدارة الأزمة أمر مهم، عندما هاجر النبي إلى المدينة كان في انتظاره والمسلمين مشاكل وأزمات جمة، ولهذا فقد قدم النبي المشكلات الأهم في عملية المواجهة، دفعاً لما يحتمل

(٢٨) البخاري، بدء الخلق، ٧: مسلم، جهاد، ١١١.

(٢٩) بلال، النصوص القواعدية، ص ٧٠٨-٧١٠.

(٣٠) الخرائطي، أبوبكر محمد بن جعفر السامري، مكارم الأخلاق، تحقيق: أيمن عبد الجابر، دار الآفاق العربية، القاهرة ١٩٩٩/١١٤١٩ ص ١٣٨.

وقوعه وأخذاً بالتدابير الوقائية، وفي هذا الإطار جاء إنشاء المسجد النبوي، والإخاء بين المهاجرين والأنصار، وتوقيع وثيقة المدينة مع اليهود وغيرهم... من أولى الخطوات التي اتخذها ﷺ، وعقب ذلك توجه إلى إنهاء الكيان السياسي للمشركين في جزيرة العرب كلها، وكان في كل هذه التحركات يأخذ بعين الاعتبار مبدأ الأولويات^(٣١).

٣- حياة الهجرة في عصر النبي ﷺ:

لقد اضطر النبي ومن معه من المسلمين الأوائل إلى خوض تجربة الهجرة، ونتيجة لذلك فقد تركوا ديارهم إلى ديار أخرى. والهجرة في الأصل قدر الأنبياء جميعهم، مثلما ذكر في القرآن من قصص نوح ولوط وشعيب وإبراهيم وموسى مع أتباعهم، حيث تركوا بلادهم وهاجروا إلى بلاد أخرى^(٣٢)؛ ولذلك فقد أخذ النبي ﷺ نصيبه من هذه الهجرة.

إن تجربة الرسول وأصحابه في الهجرة ليست حدثاً تاريخياً عابراً، بل أمراً يجب التفكير فيه بأخذ العبرة والاستفادة.

لقد حدثت في حياة النبي ﷺ هجرتان تاريخيتان كبيرتان: الأولى بتوجيه أصحابه إلى الحبشة، والثانية كانت بذاته مع المسلمين إلى المدينة، لقد بلغ السيل الزبي من أذى المشركين للمسلمين في مكة، ولم يكن لدى النبي ﷺ حيلة مدافعة عن المسلمين في ذلك الوقت، وحتى يواجه هذه الأزمة وجّه المسلمين قائلاً: «لو خرجتم إلى أرض الحبشة فإن بها ملكاً لا يُظلمُ عنده أحد وهي أرض صدق حتى يجعل الله لكم مخرجاً مما أنتم فيه»^(٣٣).

واعتماداً على قول النبي هذا بدأ المسلمون رحلة الهجرة إلى الحبشة، مما يمثل حلاً لما تعرضوا له من أزمة اضطهاد، لكن ذلك لا يخلو من أزمة تتمثل في تركهم بلادهم وعشيرتهم وأسرهم وتعرضهم لمضايقات جديدة في الغربة. لقد فكر النبي في كل ما يمكن التفكير فيه من حلول تحفظ حياة المسلمين الأوائل، فكانت توصيته لهم بالصبر عند اشتداد الأذى، وحينما لم يبق سبيل سوى الهجرة وجه أصحابه إليها بإرشاد القرآن^(٣٤)؛ حيث قرر توجيه بعضهم إلى مناطق آمنة^(٣٥).

(٣١) العشماوي، محمد إبراهيم، فقه تخطيط المستقبل في ضوء السنة والسيرة، الاستشراف والتخطيط للمستقبل في السنة النبوية، دبي ٢٠١١، ص ٢٥٨.

(٣٢) سورة البقرة، ٥٠١٢: سورة الأعراف، ٨٨١٧: سورة يونس، ٧٣١٠-٧٥-٩٢: سورة الحجر ٦٥١٥: سورة مريم، ٤٦١٩: سورة طه. ٧٧-٧٦٢٠: سورة الشعراء، ٥٢١٢٦-٦٧-١١٨: سورة العنكبوت، ٢٦١٢٩.

(٣٣) ابن هشام، عبد الملك بن هشام بن أيوب، السيرة النبوية، تحقيق: مصطفى السقا، مطبعة مصطفى البابي، ١٩٥٥ ص ٣٢١: وأبو بكر أحمد بن الحسين بن علي، السنن الكبرى، تحقيق: محمد عبد القادر عطا، دار الكتب العلمية، بيروت ٢٠٠٣، ص ١٦.

Hamidullah, *Islām Peygamberi*, I, 108.

(٣٤) سورة النحل، ٤١١٦-٤٢.

(٣٥) الجمل، صديقة محمد سليمان، الهدى النبوي في إدارة الأزمة الاجتماعية العامة، الجامعة الأردنية، عمان ٢٠٠٨ ص ٤٠.

إن اختيار النبي الحبشة داراً للهجرة الأولى لأمر مخطط له وليس عشوائياً، ومن أهم عناصر الاختيار، انتساب النجاشي أصحابه إلى دين سماوي، إضافة إلى أنه حاكم عادل يعرف العربية وكذلك سهولة الهجرة للحبشة نظراً لضيق ذات اليد لدى المهاجرين الأوائل^(٣٦) وطبقاً لرواية أم سلمة، بدأت مضايقات أهل مكة وإيذاؤهم فتعرض المسلمون لِحِجْنِ وبلايا في دينهم، ولم يستطع الرسول دفع هذا البلاء فكانت الهجرة مخرجا مأمور فيه، لقد نجح تدبير النبي هذا وأتى أكله بعد حين، حيث مارس المسلمون حريتهم الدينية بعيداً عن أذى قريش حتى فُتِحَ خيبر حيث عادوا بعدها إلى المدينة. وبعد تجربة الهجرة إلى الحبشة جاءت تجربة الهجرة إلى المدينة، وقد استمرت ضغوط أهل قريش ضد النبي ومن بقي معه من المسلمين في مكة واشتدت هذه الضغوط بعد وفاة أبي طالب عم الرسول وزوجته خديجة، بل إنهم فكروا في اغتياله، فلأجل هذا قرر النبي ﷺ الهجرة إلى المدينة لإبعاد أذية المشركين عن دينه^(٣٧)، فبدأ تجهيز البيئة المناسبة له في المدينة في بيعة العقبة الأولى والثانية، عن طريق توثيق الدعم والدعوة إلى الإسلام، وقد هياً بذلك في المدينة مناخاً مناسباً لهجرة المسلمين، حيث مثلت دار أمان لهم ولدينهم. ولقد حثت الآيات القرآنية المنزلة في هذه الفترة على الهجرة ونَبَّهت من لم يهاجر إلى ضرورتها^(٣٨). لقد ترك الرسول وأصحابه في مكة متاعهم واصطحبوا معهم إيمانهم^(٣٩)؛ ولذلك لا يجوز أن نرى الهجرة من مكة إلى المدينة بوصفها ملجأً أو مهرباً، بل هي وسيلة لتحقيق أهداف بعيدة المدى^(٤٠)، ولكن تسببت الهجرة في بعض المشكلات المادية للمهاجرين في النهاية، وأمام ذلك اتخذ النبي كافة التدابير الممكنة لتلافي هذه المشكلات أو التقليل من آثارها.

إننا لا نقلل من الآثار السلبية للهجرة إلى المدينة، لكنها تمثل مصلحة عليا لهذا الدين وأهله، وبعبارة موجزة فإن مصطلح الهجرة ذو أثر سلبي على النفس عند إطلاقه، ولكن بإمعان النظر في القضية من جميع جوانبها نجد على العكس يمثل وسيلة للنصر والفتح.

بعض الحلول التي قدمها النبي عليه الصلاة والسلام لمشكلات المهاجرين الناتجة عن الهجرة:

لقد تعرض النبي عليه الصلاة والسلام لمختلف المشكلات ومعه المسلمون المهاجرون الذين اضطروا إلى ترك بيوتهم وأموالهم ووطنهم، والهجرة والالتجاء إلى المدينة، ومن ثم نزولهم عند مسلمي المدينة

Önkal, Ahmet, "Hicret", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1998, XVII, 459 (٣٦)

(٣٧) الحمل، الهدي النبوي، ص ٤٣-٤٩.

(٣٨) سورة العنكبوت ٥٦\٢٩: سورة النساء، ٩٧\٤.

Begović, Aliya İzzet, *İslâmî Yeniden Doğuşun Sorunları*, çev. Rahman Ademi, Fide Yay., İstanbul 2010, (٣٩)

s.149. (Bu kaynak metinde yok)

Apak, Âdem, "Hz. Peygamber'in Hicret Sonrası Medîne'de Örnek Toplum Oluşturma Adımları (٤٠) Üzerine", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, Ankara

٣١٦2007, s

(الأنصار)، وعلى رأس تلك المشكلات مشكلة المسكن والمأوى. ويتحدث حميد الله عن هذه الحالة وخطورتها وأهميتها، فيقول: «واجهت النبي عليه الصلاة والسلام بعد المجيء إلى المدينة مشكلتان جديدتان. لأنه لم يكن هو الوحيد المهاجر من مكة إلى المدينة. وإنما كان هناك المئات من أهل مكة الذين تركوا بيوتهم، وأرضهم، وأموالهم في سبيل عقيدتهم ولجأوا إلى المدينة دون أن يأخذوا معهم شيئاً سوى الثياب التي يرتدونها. وقد ظهرت مشكلة هؤلاء النازحين بصورة مفاجئة وجديّة؛ إذ كان إيجاد مكان هؤلاء في البنية الاقتصادية للمدينة الوطن الجديد مشكلة بالغة الصعوبة والتعقيد. فخاصة ونحن نعلم أن اللاجئين في القرن الحادي والعشرين يشكلون مشكلة كبيرة ومعقدة حتى بالنسبة للدول والبلدان الكبيرة والقوية». أحس النبي عليه الصلاة والسلام بالحالة التي وقع فيها المسلمون، ولاحظ حرجة الموقف. فسارع إلى التحرك في الحال باتخاذ جملة من الإجراءات، وتقديم توجيهات ونصائح، وتوصيات مختلفة بهدف احتواء المشكلات التي تسببت بها الهجرة وإيجاد الحلول المناسبة لها. ويمكن ذكر بعض هذه الحلول على النحو الآتي:

• المؤاخاة بين الأنصار والمهاجرين:

إن الإنسان كائن حي، وله جملة من الاحتياجات الأساسية ينبغي تلبيتها كي يتمكن من العيش في هذه الحياة، مثل: الطعام، والشراب، واللباس، والمأوى. وتُعد هذه الحالة بالنسبة للإنسان مسألة حياتية ومصيرية. إن تعرض المهاجرين الذين هاجروا تاركين وراءهم كل أموالهم وممتلكاتهم في مكة لمشكلة المأوى والسكن لدى وصولهم إلى المدينة أمر طبيعي. وإن عدم حل المشكلة المذكورة قد يؤدي إلى وقوع المهاجرين بين براثن الفقر والعوز والجوع من جهة، وقد يفتح الباب أمام ظهور جملة من المشكلات داخل المجتمع الذي يتواجدون فيه من جهة أخرى، ولكي لا تتحول هذه الحالة إلى أزمة اقتصادية واجتماعية فقد كان من الأهمية بمكان أن يقوم النبي عليه الصلاة والسلام بعد بناء المسجد النبوي في المدينة بإنشاء رابطة الأخوة (المؤاخاة) بين الأنصار والمهاجرين بهدف حل مشكلة اللجوء لدى المهاجرين، وقطع الطريق أمام الأزمات والمشكلات المحتملة. وقد تمت الإشارة إلى هذه الواقعة في القرآن الكريم بقوله تعالى: ﴿ إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ ءَاوُوا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ ﴾ [الأنفال: ٧٢]. وعند النظر إلى نموذج الأنصار يتبين أن مساعدة اللاجئين/ المهاجرين تُعد بالأساس مفخرة وفضيلة أثنى الله عليها في القرآن الكريم، فهي فضيلة قرآنية؛ إذ تم استخدام العبارات الآتية في القرآن الكريم بشأن الثناء على الأنصار ومدحهم في هذا المجال: ﴿ وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ ﴾ [الأنصار] يُجْبُونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ [المهاجرون] وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْتُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٩﴾ [الحشر: ٩].

لقد حقق النبي عليه الصلاة والسلام عقداً واتفاقاً نموذجياً بين المسلمين من المهاجرين والأنصار ربما

يكون الفريد من نوعه في التاريخ البشري. وأجري عقد المؤاخاة بعد مضي خمسة أشهر من وصوله إلى المدينة، وبموجب هذا العقد أسكن ستاً وثمانين ومائة عائلة من المهاجرين لدى العدد ذاته من عائلات الأنصار. وقد استمر الأمر على هذه الحال قرابة سبع سنوات حتى فتح خيبر.

إن كل ضيق وأزمة تجلب معها جملة من الفرص والمكتسبات. ويُعد عقد المؤاخاة الذي نفذه النبي عليه الصلاة والسلام بين المهاجرين والأنصار أحد أفضل الأمثلة على هذا الأمر. إذ حصل نتيجة لهذا العقد والتفاهم التطورات الإيجابية الآتية: فقد بدأ المسلمون بإحياء قيمة الإيثار وتطبيقها عملياً في معاملاتهم. وتعلموا مبدأ العمل المشترك وأدركوا قيمته وأهميته. وأدركوا أهمية العمل الجماعي في تحقيق الأهداف وتنفيذ المشاريع، ووصلوا إلى مفهوم الأخوة بين المسلمين، أي أن المسلمين إخوة. وأدركوا مسألة العيش المشترك مع الأديان الأخرى وذلك على أساس من التسامح والتفاهم. وتعلموا أن من الواجب على الأغنياء الالتفات في أوقات الشدة والأزمات إلى الفقراء وتلبية احتياجاتهم، وأدركوا أن في المال حق واجب غير الزكاة، وتعلموا أهمية رعاية الجوانب الاقتصادية والاجتماعية للمجتمع والاهتمام بها، وأدركوا أن من حق من يقود دفة الأمور في الأزمة (مدير الأزمة) توزيع المال وفق ما تقتضيه المصلحة، وأن العمل، والجهد، ورأس المال جزء من المحصول والإنتاج، ووضعت أحكام بشأن عقود المزارعة، والمساقاة، والإيجار، المضاربة وغيره وساد احترام الملكيات، وأدركوا أهمية التعاون والتضامن والتكاتف في الأزمات.

تم التشجيع على منح الأراضي للمهاجرين من أجل استثمارها دون مقابل: لما رأى النبي عليه الصلاة والسلام أن الأنصار يقومون في سبيل استثمار أراضيهم وبساتينهم بإجراء عقود المزارعة مع المهاجرين (الزراعة بالشراكة)، طلب منهم إما أن يزرعوها ويستثمروها بأنفسهم، أو يمنحوها للآخرين كي يستثمروها، أو يتركوها وذلك بهدف تحسين أحوال المهاجرين وإقامة نوع من التوازن الاقتصادي في المجتمع. وقد وردت عدة أحاديث في هذا المجال، ومن ذلك ما رواه الصحابي الجليل جابر رضي عنه أن الصحابة في عصر النبي عليه الصلاة والسلام كانوا يزرعون الأرض بالثلث والربع والنصف من المحصول، فقال النبي ﷺ: «من كانت له أرض فليزرعها، أو ليمنحها، فإن لم يفعل فليمسك أرضه».

• تخصيص (غنائم/ فيء) بني النضير للمهاجرين:

لما أخلَّ بنو النضير - وهم من القبائل اليهودية في المدينة - بالاتفاق الذي عقده مع المسلمين، حاصرهم النبي عليه الصلاة والسلام حتى استسلموا. ثم اتخذ قراراً بإجلائهم عن المدينة وجعل أموالهم (غنيمة/ فيئاً) للمسلمين. قسم النبي عليه الصلاة والسلام هذه الغنائم بين المهاجرين الأوائل دون الأنصار، إذ لم يعط من الغنائم شيئاً لأحد من الأنصار إلا لسهل بن حنيف، وأبي دجانة اللذين يُعدان من فقراء الأنصار.

• التشجيع على التعاون والتضامن:

لقد كان النبي عليه الصلاة والسلام يبعث دائماً رسائل تشجيعية بشأن تلبية احتياجات الفقراء والمساكين والمحرومين بهدف تجاوز الأزمات الاقتصادية وحلها. وقد قال في حديث شريف للحث والتشجيع على هذا الأمر: «المسلم أخو المسلم، لا يظلمه ولا يسلمه، ومن كان في حاجة أخيه كان الله في حاجته، ومن فرّج عن مسلم كربة فرج الله عنه كربة من كربات يوم القيامة».

لقد عدّ الإسلام التعاون والتضامن مندوباً إليه في الأحوال والأوقات العادية الطبيعية. إلا أن ذلك يُعتبر أمراً إلزامياً في أوقات الأزمات وينبغي تنفيذه في الحال. وذلك لأن أي تأخير أو تلوّك يُنتج عنه ضرر بالناس. ففي أحد الأسفار كان هناك قلة في الطعام والمطايا، فأمر النبي عليه الصلاة والسلام كل من لديه فائض بإعطائه لصاحب الحاجة. وقد قال في ذلك وفق ما رواه أبو سعيد الخدري: «من كان معه فضل ظهر فليعده به على من لا ظهر له ومن كان له فضل من زاد فليعده به على من لا زاد له». حتى رأينا أنه لا حق لأحد منا في فضل. وجاء في رواية أخرى أن النبي عليه الصلاة والسلام قال: «إن الأشعرين إذا أرملوا في الغزو، أو قل طعام عيالهم بالمدينة، جمعوا ما كان عندهم في ثوب واحد، ثم اقتسموه بينهم في إناء واحد بالسوية، فهم مني وأنا منهم».

لقد قدم النبي عليه الصلاة والسلام أجمل وأفضل نموذج لأصحابه في مسألة مساعدة الفقراء والمساكين ومد يد العون لهم. فهو كان على الدوام يساعد الفقراء والمحتاجين، وينفق كل ما لديه من أجل تلبية احتياجاتهم، حتى لم يكن يبقى في بيته شيء من الطعام لأهل بيته. وروي أيضاً أنه كان أسرع من الريح المرسلّة في مسألة مد يد العون للفقراء والمحتاجين وتقديم المساعدة لهم. ولم يحصل أن رد سائلاً أو صاحب حاجة صفر اليدين. وكان إذا جاءه محتاج يُفضّله ويؤثره على نفسه في الطعام واللباس. وباختصار لقد كان النبي عليه الصلاة والسلام بخصوص مساعدة الفقراء والمساكين والمحتاجين مثلاً وقدوة لأصحابه بأفعاله وأقواله، وأراد منهم الاقتداء به في ذلك أيضاً. وكذلك كان عليه الصلاة والسلام يُقدم الآخرين على أهل بيته وأقربائه في مسألة تلبية احتياجاتهم وحل أزماتهم ومشكلاتهم الاقتصادية.

كان النبي عليه الصلاة والسلام إذا ما شاهد أحداً في ضيق أو يعاني من أزمة اقتصادية يسارع في الحال دون أدنى تلوّك إلى إيجاد مخرج أو حل لتلك الأزمة والقضاء عليها. فقد قال جرير رضي الله عنه: «كنا عند رسول الله ﷺ في صدر النهار. فجاء قوم حفاة عراة مجتايي النار أو العباء، متقلدي السيوف. فتمعّر وجه رسول الله ﷺ لما رأى بهم من الفاقة. فدخل ثم خرج، فأمر بلالا فأذن وأقام. فصلى ثم خطب بالناس، وطلب منهم تقديم العون لهؤلاء».

وبهدف التعاون والتضامن مع الفقراء والمحتاجين نهى النبي عليه الصلاة والسلام في بداية الأمر عن ادخار لحوم الأضاحي والاحتفاظ بها لأكثر من ثلاثة أيام، وأمر بتوزيعها وتفريقها على المحتاجين. ولتشكيل

ثقافة التشارك والتعاون في المجتمع حث النبي عليه الصلاة والسلام الناس على مقاسمة ما لديهم من الأموال مع المحتاجين حتى ولو كان هذا المال شق تمره.

• أصحاب الصفة: عند الانتهاء من بناء المسجد النبوي خصص النبي عليه الصلاة والسلام مكاناً بجانبه لإيواء الفقراء ممن ليس لديهم مساكن يلجأون إليها أو أحد يهتمون به، وأطلق عليه اسم الصفة. ولما ازداد عدد المهاجرين لم يعد بإمكان الأنصار تلبية احتياجاتهم. إذ كانت أعداد المهاجرين إلى المدينة من الفقراء، والأغنياء، والمتزوجين، والشباب تزداد يوماً بعد يوم. وكان يتم إيواء الذين يجدون صعوبة في العثور على دار يسكنون فيها في الصفة الموجودة بجانب المسجد النبوي. فكان المهاجر أول ما يأتي إلى المدينة يلتقي برسول الله ﷺ، ثم يرسله النبي إلى أحدٍ للاهتمام به ورعايته. وإذا لم يجد أحداً يرعاه ويستضيفه كان يتوجه إلى الصفة وينزل فيها بصورة مؤقتة، وقد كان أعضاء الهيئات والسفارات والوفود التي تأتي إلى النبي عليه الصلاة والسلام للقائه والتعرف على الإسلام وإخباره بإسلامهم ينزلون ضيوفاً في الصفة أيضاً.

كما تشير الروايات إلى أن النبي عليه الصلاة والسلام كان إذا جاءته صدقة يرسلها في الحال كما هي إلى أهل الصفة، وكذلك إذا قدمت إليه هدية من طعام كان يخبرهم بها ويشركهم في تناولها. وكان يطلع على أخبارهم وشؤونهم عن كثب ويهتم ويرعاهم. وكان بين الحين والآخر يطلب ممن لديهم طعام اصطحاب أهل الصفة لتناوله معهم. وذات مرة أخذ أبو بكر ثلاثة منهم، وأخذ النبي عليه الصلاة والسلام عشرة منهم. لقد أعطى النبي عليه الصلاة والسلام الأولوية لتلبية احتياجات المهاجرين واللاجئين وأصحاب الصفة، وقدم تلبية احتياجاتهم على احتياجات أهل بيته. فذات مرة جيء إلى المدينة بخدم وعبيد، فأنت فاطمة بنت النبي التي كانت قد تشقت يدها من طحن القمح والشعير بحجر الرحي، وجلب الماء، فعرضت حالها على أبيها وطلبت منه أن يخدمها خادم، وبدلاً من أن يعطيها خادماً قال لها عليه الصلاة والسلام: «والله لا أعطيكم وأدع أهل الصفة تطوي بطونهم من الجوع لأجد ما أنفق عليهم، ولكن أبيعهم وأنفق عليهم أثمانهم». وأوصاها وزوجها علياً ببعض التسيحات.

٥. الإسهامات التي يمكن أن تقدمها الحلول والتوصيات/ المقترحات المتعلقة بالهجرات في عهد النبي

عليه الصلاة والسلام لعصرنا:

هناك جملة من الفروقات والاختلافات بين أسباب الهجرات التي جرت في عهد النبي عليه الصلاة والسلام وأسباب الهجرات التي تحدث في منطقة الشرق الأوسط وخاصة في أيامنا هذه. فالمسلمون في العهد الأول للإسلام اضطروا إلى الهجرة في سبيل الدين والعقيدة بشكل خاص. ولكن في النتيجة هناك أوجه تشابه بين الهجرتين من ناحية تعرض حق الحياة للخطر. لذا فإن كليهما من حيث النتيجة عبارة عن هجرة وترك للأوطان.

ومن جانب آخر فإن هناك بعض الفروقات بين المهجرتين في اتخاذ قرار الهجرة، وذلك من ناحية الأهداف، والأساليب والمناهج المتبعة. فالنبي عليه الصلاة والسلام لما رأى أن الهجرة صارت أمراً حتمياً لا مفر منه، وبناء على الإذن الذي تلقاه بالوحي أمن هجرة المسلمين بشكل منظم وآمن، ووضع في هذا الخصوص الخطط، واتخذ جملة من التدابير المهمة. وأما موجات الهجرة التي تدفقت اليوم من دول الجوار إلى بلادنا وإلى البلدان الأوروبية فإنها حدثت في لحظة غير متوقعة، وفي ظروف طارئة، وبصورة بعيدة عن التحكم، والإعداد، والتخطيط، والتدبير والتنظيم. فهلك الناس في البحار وعلى طرقات الهجرة حتى قبل وصولهم إلى المناطق والدول التي توجهوا إليها، فوقعوا بين براثن الموت وهم يهربون منه في بلدانهم. ولم يكن هناك استقبال واحتضان بما يكفي لا للذين تعرضوا للهجرة بالألمس ولا اليوم. وفي هذا المجال يوجه تشابه آخر بين المسلمين الأوائل وبين من تعرض للهجرة في عصرنا هذا. فلم تكن هناك تقريباً، إذا ما استثنى بلد النجاشي الحبشة، دول أو مجتمعات تستقبل المسلمين الأوائل وتتعامل معهم بمودة؛ إذ المجتمعات المحيطة من اليهود والمسيحيين بما فيهم قبائل المشركين كانت تُكِنُّ العداء للمسلمين. ولذلك فإن النبي عليه الصلاة والسلام اقترح في البدء بلاد النجاشي كمكان آمن للهجرة. وكذلك فإن الهجرة إلى المدينة كانت قد بدأت بناء على اللقاءات مع أهل المدينة، وأخذ العهد منهم في بيعة العقبة قبل الهجرة. واليوم إذا ما استثنينا عدداً قليلاً من الدول الإسلامية بما فيها دولتنا ليس هنا استقبال واحتضان للمهاجري ولا جنّي الشرق الأوسط من الدول الأخرى، وبشكل خاص من قبل الدول الأوروبية وتضيق هذه الدول ذرعاً بالمهاجرين. ومع ذلك تقوم هذه الدول بتقديم جملة من المساعدات المادية للدول الأخرى المستقبلية للاجئين والمهاجرين تجنباً للمشكلات والتعقيدات التي قد تتسبب بها موجات الهجرة لبلدانهم. ويريدون أن يبقى المهاجرون واللاجئون المشار إليهم في دولتنا دون مبارحة لها.

إن التوصيات/ المقترحات والتطبيقات العملية للنبي عليه الصلاة والسلام بشأن حل مشكلة الهجرة تحمل قيمة وطبيعة يمكن من خلالها المساهمة في حل مشكلات الهجرة المشابهة التي يشهدها عصرنا. ويمكننا تقديم بعض هذه التوصيات وفق ما يلي:

• ينبغي إجراء اتفاقيات قانونية مع المهاجرين:

توقع النبي عليه الصلاة والسلام أن هجرة المهاجرين المكين إلى المدينة وإقامتهم فيها قد تفتح الباب أمام حدوث بعض المشكلات والأزمات بين سكان المدينة، فسارع إلى اتخاذ جملة من التدابير والخطوات التي من شأنها الحيلولة دون ذلك. ويمكن تقييم اتفاق المدينة والمؤاخاة بين المهاجرين والأنصار كتدابير ضمن هذا الإطار. وعند التأمل في هذه الحالة يتبين أن النبي عليه الصلاة والسلام قام بنظرة استشرافية في هذا المجال قبل انفجار الأزمة وظهور المشكلات، وتحرك على ضوءها. «لما جاء النبي عليه الصلاة والسلام إلى المدينة عمل على الجمع (أخى) بين المهاجرين والأنصار المسلمين المتكونين من عرب المدينة ومكة تحت سقف الأخوة كخطوة

أولى وذلك من أجل توحيد المسلمين تحت راية الإيمان، والقضاء على حالة الانقسام والتشردم التي كانت قائمة في المدينة على أساس قبلي. ولكن كان يلزم تشكيل نظام حكم/ إدارة يحتوي اليهود الموجودين هناك أيضاً. ومن أجل تحقيق ذلك اتخذ النبي عليه الصلاة والسلام القرار بتنظيم نص اتفاق/ عقد يشتمل على حقوق وواجبات لكل الأقوام وأتباع الأديان الأخرى الذين يعيشون في المدينة. وينبغي أن يبين هذا النص الحقوق والمسؤوليات المتبادلة لجميع أهل المدينة من المسلمين وغير المسلمين، ويشكل أرضية قانونية تضمن التوافق والتفاهم المستمر بين كافة الأطراف. وإلا فلن يكون هناك نظام أو أمان في المدينة؛ إذ عندما تهاجر أو تلجأ جماعة إلى مدينة أو دولة أخرى قد يُفتح الباب أمام ظهور جملة من الإشكالات والاضطرابات لدى سكان تلك المدينة أو الدولة. وقد اعترت القبائل اليهودية التي كانت تعيش في المدينة حالة من الانزعاج وعدم الارتياح من هجرة النبي عليه الصلاة والسلام وأصحابه. «فقد كان اليهود الموزعين على ثلاث قبائل هي قبيلة بني قينقاع، وبني قريظة، وبني النضير يسيطرون تقريباً على مجمل الحياة الاقتصادية والتجارية السائدة في منطقتهم والمناطق المجاورة. وكان اتحاد قبيلتي الأوس والخزرج ذات الأصول العربية مع النبي محمد عليه الصلاة والسلام وأصحابه المهاجرين من مكة وتأسيسهم معاً دولة مبنية على نظام سياسي واجتماعي جديد تُنبذ كل أشكال التفرقة والأفكار التي تؤدي إليها، كان كل ذلك تطوراً خطيراً ومضراً بمصالح أولئك اليهود».

وبناءً على ذلك ينبغي على سلطات الدول التي يتواجد فيها المهاجرون واللاجئون بها فيها تركيا وضع أنظمة وتشريعات تتم مراعاتها وتطبيقها بين مواطنيها وبين المهاجرين واللاجئين.

ومن هذا المنطلق يُعد الاعتراف بحق المواطنة/ الجنسية للمهاجرين واحداً من أهم الخطوات الأساسية التي يجب الإقدام عليها في هذا المجال؛ إذ إن المواطنة في الإسلام تعود إلى دستور المدينة (٦٢٣). وبهذه الوثيقة/ الاتفاقية المشار إليها آنفاً وضعت أسس دولة المدينة والمجتمع الجديد (الأمة)، وبذلك أُعطي الأمان لسكان وقبائل المدينة، والذين قدموا إليها حديثاً (المهاجرين)، وحمّلوا بالحقوق والواجبات والمسؤوليات تجاه بعضهم وتجاه دولة المدينة.

وفي هذا السياق ينبغي التوقف عند مفهوم المواطنة العابرة للقومية أو الوطنية بشأن الجماعات التي لجأت إلى دولتنا وتجاوزت أعدادها الملايين. وبالأساس «تُعد الدراسات بخصوص الجماعات العابرة للقومية ميداناً جديداً في العلوم الاجتماعية. وهذا المفهوم متعلق بشكل أكبر بالهجرة، والعرق، والثقافة، والقومية. فمع الدخول إلى القرن الحادي والعشرين بدأ الحيز المحدد من الأرض (التراب الوطني) الذي يُعد أحد أهم عناصر الدولة القومية التي تتأسس عليها، بدأ يفقد أهميته بدرجة واضحة. فكل من التنقلات الجغرافية المتزايدة، وزيادة الهجرات المؤقتة، أو الدورية أو المتكررة، والرحلات الرخيصة والميسرة، والتواصل المستمر الذي تؤمنه التكنولوجيا الحديثة أضعفت فكرة الانتماء إلى دولة واحدة، وقوم واحد لدى الفرد. وإن الأفراد المنتسبون إلى

هذه الجماعات يشكلون هويتهم دون الارتباط بمنطقة جغرافية محددة. وتمارس الجماعات العابرة للقومية أو الوطنية أنشطة اقتصادية، وسياسية، وثقافية، ودينية؛ ومن خلال هذه الأنشطة والفعاليات تبني جسور تواصل بين دولها والدول التي تهاجر إليها». وهذه الحالة تتطابق وتنسجم مع المقاربات الأساسية للإسلام المتعلقة بالموضوع. إذ «إن إحدى الميزات أو الخصائص العامة للإسلام التي يجب أخذها بعين الاعتبار هي دعواه العالمية التي تتجاوز خصائص الدولة القبلية، والقومية، والوطنية، وتحقق المساواة. لأن الإسلام يرفض التمييز أو التفرقة التي تستند إلى المعايير العرقية، والإثنية، والوراثية التي تشكل أسس القومية. والمقياس الوحيد للتفاضل بين الناس في الإسلام هو الاعتقاد بالله والتقوى». وانطلاقاً من ذلك ينبغي تهيئة الأجواء وإتاحة المجال أمام المهاجرين للحفاظ على كياناتهم، وثقافتهم، وقيمهم، والنظر إلى الفروقات والاختلافات كمصدر غني في المجتمع، وتحضير لوازم العيش المشترك بشكل ملموس على الصعيدين النظري والعملي.

• ينبغي التضامن مع المهاجرين وبناء المستقبل سوياً:

لقد وضع النبي عليه الصلاة والسلام أسس الحضارة الإسلامية وأشاد بناءها مع الأنصار والمهاجرين. وقد أظهر الأنصار والمهاجرون النموذج الأول للتضامن في بناء المسجد الأول/ المسجد النبوي الذي يحتل مكانة مركزية في حضارة الإسلام. وكذلك قام أولئك معاً بالدفاع عن الإسلام، ونشروه. وخرجوا في الغزوات جنباً إلى جنب، وجاهدوا كتفاً بكتف، وتحركوا في كل بقاع الأرض وكأنهم بنيان مرصوص يشد بعضه بعضاً. إذاً بإمكان الدول التي هي بمكانة الأنصار بسبب الهجرات التي تشهدها المرحلة التي نعيش فيها بناء مستقبل مشترك مع اللاجئين والمهاجرين الذين استقبلتهم في أراضيها، والإسهام بصورة مشتركة في تطوير الدولة وتنميتها في ميادين كثيرة مثل: العلم، والتقنية، والزراعة، والصحة، والتعليم. وباستطاعة دولتنا بشكل خاص استثمار هذه الحالة بالشكل الأمثل.

• ينبغي وضع مخططات ومشاريع مستقبلية، واستشراف المستقبل:

إن موجة الهجرة المتجهة إلى بلادنا من الدول المجاورة، وعدم معرفة مدة بقاء اللاجئين في دولتنا تخلق حالة من الغموض والإبهام. فينبغي في هذه الحالة وضع خطط مستقبلية واستشراف للمستقبل، وقد ورد في أحد الأبحاث أن الهجرة صارت حالة طبيعية وجزءاً من الحياة، وسوف تحدث في السنوات القادمة «عملية تكيف أو انسجام»، ومن ثم فقد يكون لدينا في الأعوام الآتية وزير مسيحي، أو وزير يتكلم اللغة العربية، لذا يجب أن نكون مستعدين لهذا الأمر سواء على مستوى المجتمع، أو الدولة، وجاء في البحث ذاته تأكيد على ضرورة تطوير سياسات الاندماج في الفترة القادمة بالقول: «مثلاً نحن لا نعرف حتى كم مهندساً معيارياً بين اللاجئين السوريين الذين دخلوا إلى بلادنا!»، مبيناً بذلك أن هناك نسبة من المتعلمين يمكن أن يأتوا إلى تركيا، إلا أنه لم يتم الكشف عن ذلك بعد. وباختصار ينبغي الأخذ بعين الاعتبار أن المهاجرين قد يصبحون مقيمين

دائمين، ومن ثم ينبغي وضع خطط ومشاريع مستقبلية، والقيام بخطوات عملية في هذا المجال. إذ «إن تأثير الهجرة الكبير في عملية تأسيس وبناء الحضارة حقيقة لا يمكن تجاهلها. فهناك علاقة وثيقة بين التغيرات الكبيرة التي تجري في العالم وبين الهجرة، أي حركات النزوح/ اللجوء التي تحدث لأسباب قسرية اضطرارية. ثم إن هناك حضارات كبيرة ولدت وازدهرت بالتزامن مع حركات الهجرة الكبيرة وعلى أيدي المهاجرين. وفي هذا المضمار يمكن اعتبار هجرة النبي عليه الصلاة والسلام والمسلمين من مكة إلى المدينة، والأنشطة والأعمال التي تلتها بمثابة خطوات أولى لبناء حضارة جديد».

• ينبغي الاستفادة من نموذج أصحاب الصُّفَّة بشأن مخيمات اللاجئين:

يمكن اعتبار أصحاب الصُّفَّة كأول مخيم للاجئين أو دار ضيافة في تاريخ الإسلام. ومع ذلك فإن النبي عليه الصلاة والسلام لم يكنف فقط بتأمين المأوى للمهاجرين والمنقطعين في الصُّفَّة، وإنما في الوقت ذاته حول الصُّفَّة إلى مركز علمي؛ إذ كان يتم في الصُّفَّة تعليم وتنشئة القاطنين من ناحية العلوم الدينية وعلى رأسها تعليم القرآن. وكان يتم إرسال المعلمين من بين هؤلاء من أجل تبليغ الإسلام ونشره. وعلى ذلك فلا ينبغي اليوم أيضاً الاكتفاء بتلبية الاحتياجات الأساسية للاجئين فحسب، مثل: المأوى، والمأكل والمشرب، وإنما يجب تنظيم برامج ودورات مفيدة من أجل استثمار أوقات الفراغ، وإعداد أفراد متعلمين؛ وأما بالنسبة لمن هم في سن التعليم فيجب إتاحة الفرصة أمامهم من أجل تلقي التعليم اعتباراً من المرحلة التعليمية الأولى وحتى مراحل التعليم العالية.

لقد كان النبي عليه الصلاة والسلام يقوم في الوقت ذاته بصفته رئيس دولة بتحمل مسؤولية حماية المهاجرين، واللاجئين، والمحرومين، والضيوف الذي ينزلون في الصُّفَّة. وهذا يشير إلى ضرورة أو وجوب تحمل الدولة أكثر من المجتمع والأفراد مسؤولية قضية اللاجئين وحل مشكلاتهم، وجعلها من أولويات سياساتها. فقد كان النبي عليه الصلاة يهتم بذاته وعن كثر سواء بالمهاجرين أم بالمقيمين في الصفة، وإذا رأى لهم حاجة أو مشكلة كان يسارع إلى تلبيتها أو حلها، وكان يستنفر المجتمع عند عدم توفر الإمكانيات لديه لتلبية تلك الحاجات.

• ينبغي إتاحة المجال أمام المهاجرين واللاجئين للعمل، وتأمين متطلبات معيشتهم:

لم يكن النبي عليه الصلاة والسلام يود أن يتضرر الأنصار أو تلحق بهم خسارة وأذى وهم يقومون بتقديم العون والمساعدة للمهاجرين. فقد جاء الأنصار إلى النبي عليه الصلاة والسلام وعرضوا عليه أن يقسم بساتين نخلهم بينهم وبين إخوانهم المهاجرين، إلا أن النبي عليه الصلاة والسلام لم يقبل ذلك. وعندها اقترح الأنصار أن يتشارك المهاجرون معهم في مواسم حصاد البساتين التي يقومون بمعاونتهم ومساعدتهم في خدمتها ورعايتها، فقبل المهاجرون هذا العرض. ثم إن النبي عليه الصلاة والسلام قبل عرض الأنصار دون إخراج

أموالهم من ملكيتهم، وإلحاق الضرر بهم، وبشرط أن يكون هناك تعاون ومساعدة يقدمها الطرف الآخر. وهنا لا بد من الإشارة إلى خطأ التصور المتكون حول اعتماد أهل الصفة على غيرهم في تلبية احتياجاتهم ومتطلباتهم اليومية من غير بذل شغل أو جهد؛ إذ ورد أن أهل الصفة كانوا يقومون بتأمين رزقهم من خلال عملهم بطحن الحبوب من أجل طعام الدواب، مع أنهم لم يكونوا يربون الحيوانات. وانطلاقاً من ذلك ينبغي على المهاجرين والنازحين في أي وقت أو ظرف بذل الجهود من أجل تأمين رزقهم وتلبية احتياجاتهم، وعدم الاعتماد بشكل دائم على المساعدات الاجتماعية، أو انتظار الرعاية الخارجية.

وبذلك ينبغي على اللاجئين والنازحين في الأحوال المشابهة اليوم السعي وبذل الجهد عند اللزوم لتأمين رزقهم ومتطلبات معاشهم، وأن يكونوا شديدي الحرص على عدم إرهاق الشعوب والدول التي استضافتهم وأغاثتهم وقدمت لهم يد العون والمساعدة، وعدم إلحاق الضرر بهم، وأن يجعلوا التعاون والتضامن مبدأ لهم.

• ينبغي التعامل مع أزمة الهجرة أو النزوح بحس الأخوة والإنسانية:

لقد كانت أول عمل قام به النبي عليه الصلاة والسلام بشأن تنظيم الأمة، والدولة، والسلطة هو تأسيس رابطة الأخوة بين المهاجرين والأنصار. فقد شكلت الهجرة إلى المدينة أروع نموذج في كيفية تلاقي أناس متباينين ومختلفين في العرق، والنسب، والانتفاء المكاني...، وتكوينهم مجتمع أمة واحدة متماسكة ضمن مفهوم وإحساس من الأخوة. «إن رابطة الأخوة هذه أذابت كافة المظاهر العنصرية والعنصرية الجاهلية في بوتقتها، وألقت معها كل الفروقات والاختلافات في النسب، واللون، والوطن تحت الأقدام. لذا ليست هناك حَمِيَّة سوى حَمِيَّة الإسلام. ولا يُقَدَّم، أو يُؤخَّر أحد إلا بمعيار التقوى والبر». إن هدف النبي عليه الصلاة والسلام من المؤاخاة بين الأنصار والمهاجرين هو تحقيق الوحدة في المجتمع، وبث روح التعاون والتضامن والتعاقد بين أفرادها. وهذا لا يتحقق معناه الكامل إلا من خلال أخوة قائمة على العقيدة. ولهذا «فقد احتل مفهوم الأمة مكان القبيلة والعشيرة. وفي النتيجة تحول أتباع القبيلة الذين تعاهدوا على مساندة ومناصرة بعضهم في الجاهلية من خلال تشكل حلف فيما بينهم، تحولوا إلى مؤمنين يتحركون سوياً على أساس الأخوة الدينية». (آباك، ٢٠٠٧: ٣١٨).

إذا أراد المجتمع الإسلامي النجاح في تحقيق أهدافه السامية فلا بد أولاً من إقامة الروابط بين أفرادها على أساس الإحساس بالإخوة، فالمجتمعات التي يتعامل أفرادها بروح التعاون والتضامن، وليس على أساس الحسد والبغضاء والكراهية تكون أكثر سعادة، وأكثر قوة وتماسكاً.

لقد حدث في بداية القرن الماضي تمزيق المجتمع والأمة الإسلامية، واستئصال الروابط القائمة بين عناصره، وتفريقه باستخدام الهويّات والاختلافات القومية، وإنه من حسن الطالع أن تصبح موجة الهجرة التي

تحدث في منطقة الشرق الأوسط سببا في حدوث تغيرات إيجابية بعد مرور قرن من الزمان، مثل: إعادة إحياء مفهوم الأمة الممزقة، وبناء الوعي والشعور بها.

إن حالة مثل مدينة «كلس» تعد جديرة بالتوقف والاعتبار؛ حيث لم تسجل حالات سلبية ذات قيمة بين السوريين (المهاجرين) والأتراك (الأنصار) منذ خمس سنوات، على الرغم من احتضان المدينة لأكبر تجمع للسوريين في تركيا، فلقد ضرب الأهالي هناك أروع مثل على إمكانية التقبل المجتمعي، والتعايش السلمي المشترك، وإذا حدثت مشكلات سلبية بسبب الهجرة أو اللجوء وذلك أمر متوقع فينبغي التعامل معها تحت مظلة العقيدة؛ خاصة وأن ما يحمله السوريون من عقيدة وما يحمله الأتراك يمثل قاسماً مشتركاً يمكن توظيفه والبناء عليه، ولا ينبغي أن يُنسى في هذا المقام التعامل تحت المظلة الإنسانية العامة بالنسبة للمهاجرين أو الملتجئين من أتباع العقائد الأخرى في حالة حدوث سلبيات أو مشكلات منهم.

• ينبغي على اللاجئين حمل فكرة العودة إلى بلدانهم بوصفها هدفاً:

• لقد هاجر النبي عليه الصلاة والسلام والمسلمون إلى المدينة في سبيل دينهم وقيمهم، وقد جعلوا نشر قيمهم هدفاً وغاية أساسية أيضاً إلى جانب ممارستها وتطبيقها في حياتهم. وعلى ذلك فإن من الأهمية بمكان أن يعيش اللاجئين من أبناء الشرق الأوسط بغض النظر عن السبب الذي دفعهم إلى الهجرة والنزوح، وإن كان الغالب يهدف البحث عن الأمان، يعيشوا في الدول التي لجأوا إليها دون التنازل عن هويتهم وقيمهم. ويمكن القول كما أن الهجرة إلى المدينة مثلت الأرضية اللازمة لدخول شبه الجزيرة العربية في الإسلام، كذلك فإن حركة المهاجرين واللاجئين إلى دول ومناطق ومدن مختلفة، على الأقل المرتبطين بقيمهم سوف تؤدي مع مرور الزمن إلى نمو جذور بعض القيم الإسلامية في تلك الدول والمناطق، وستجد لها فرصة للعيش والحياة. وكذلك على الدول والأوطان الأصلية للاجئين البحث عن وسائل وطرق لعودتهم إلى بلادهم من خلال الاهتمام بعودتهم عن قرب، وإعادة بناء الثقة وخلق بيئة آمنة لذلك. وفي هذا السياق يجب القيام بأعمال وأبحاث، وتشكيل منظمات وهيئات وجمعيات للدفاع عن حقوقهم. لقد تعامل النبي عليه الصلاة والسلام مع الذين أجبروه وأصحابه على ترك مدينتهم وبيوتهم وأماكنهم من خلال ممارسة شتى أشكال الظلم والاضطهاد والاضغوطات عليهم، عند فتح مكة على أساس العفو والتسامح، ولم يفكر أبداً في الانتقام منهم، ولم يحمل تجاههم مشاعر الحقد والبغضاء والكراهية. وعلى ذلك يمكن القول إنه من الأصوب والأفضل لدى عودة الجماعات التي اضطرت إلى النزوح والهجرة إلى بلدانهم غداً، وتسلمهم مقاليد الحكم والإدارة فيها إبداء مواقف مقاربة ومماثلة لموقف النبي عليه الصلاة والسلام مع أهل مكة يوم فتحها.

لكون النبي عليه الصلاة والسلام كان دائم التطلع إلى المستقبل فإنه لم ينظر إلى الحوادث السلبية والمشكلات والإساءات التي جرت معه ومع أصحابه في الماضي، ولم ينجح إلى معاملة سلبية وسيئة تجاه الذين

تسببوا بتلك المشكلات والإساءات. ومثال ذلك: فتح مكة. إذ إنه لما فتح مكة ودخل إليها مع المسلمين منتصراً تعامل بالعمى والصفح مع المشركين الذين اضطروه هو وأصحابه إلى الهجرة عنها. أو بالأحرى لقد تصرف النبي عليه الصلاة والسلام بمفهوم سابق للعصر في حل الأزمات. فبينما كانوا يتوقعون أو ينتظرون خائفين ومرعوبين من العقاب جزاء ما اقترفوه، قال لهم النبي عليه الصلاة والسلام: «لا أقول لكم إلا كما قال أخي يوسف، وقرأ عليهم الآية القرآنية: ﴿لَا تَتْرِبَ عَلَيْكُمُ الْأَيُّمُ يَعْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ﴾ [يوسف: ٩٢]».

• ينبغي الانتباه إلى الأحوال النفسية للاجئين/ المهاجرين:

يمكن تصنيف ظاهرة الهجرة وخاصة الهجرات القسرية كواحدة من الأزمات الخطيرة والمهمة التي يواجهها الفرد والمجتمع. فكما أن الذين يتعرضون للهجرة يواجهون مشكلات من النواحي الاقتصادية، والاجتماعية، والسياسية، فإنهم كذلك يمكن أن يواجهوا أزمات جدية وخطيرة من الناحية النفسية أيضاً. لأن «العالم الداخلي للمهاجر يتعرض بسبب الهجرة لجملة من التغيرات والتبدلات بغض النظر عن عمره، وجنسه، وسبب الهجرة، ومكانته في مجتمعه، ومستواه التعليمي، وماضيه الثقافي، وبصرف النظر أيضاً عن مدة إقامته في دولة المهجر». فقد جاء في أحد الأبحاث أن المهاجرين تتناهم مشاعر وأحاسيس وأزمات جمّة في المهجر، من قبيل: الشعور بالغبرة، والعزلة، والوحدة، والفراغ، وأزمات شخصية، وفقدان الجذور والأصالة، ومحكمة القيم التي اكتسبها في وطنه الأم ولغته واستحقتها، والشعور بالنقص والدونية، والتوتر والتشكك، والانكسار، والشعور بالذنب، والحكم المسبق على الأمور. إن التصرفات والسلوكيات الإقصائية والنابذة تجاه المهاجرين والإضرار بهم وإيذاءهم ليست بتصرفات إنسانية وإسلامية. فينبغي في هذا المجال تقديم سلوكيات مبنية على التعاطف والود والمحبة. فلكي يصل الإنسان إلى الإيمان والفضيلة الحقيقية لا بد أن يحب لأخيه المؤمن ما يحبه لنفسه سواء كان هذا الأخ مهاجراً أم غير مهاجر. وهذا الأمر من مقتضيات الإيمان والدين. إذ يقول النبي عليه الصلاة والسلام: «لا يؤمن أحدكم حتى يحب لأخيه ما يحب لنفسه».

• على الدول الإسلامية المبادرة بشكل أكبر في مجال حل مشكلة الهجرة:

يجب استعادة الثقة بالذات من جديد لحل المشكلات والأزمات التي بالعالم الإسلامي بما فيها أزمة الهجرة. وينبغي لتحقيق ذلك البدء أولاً بالخروج من الأزمة الفكرية التي سقط فيها والتخلص منها.

لقد كان النبي عليه الصلاة والسلام يتوصل إلى حلول المشكلات كافة بما فيها الهجرة بقيادته وإدارته وتوجيهه الذاتي. وانطلاقاً من ذلك فإن انتظارنا الآخرين للتدخل من أجل حل مشكلتنا وأزماتنا، وتحقيق مصالحنا ليس إلا عبارة عن تعلق بالأمال والأمانى الوهمية الفارغة. فالنبي عليه الصلاة والسلام لم يترك حكم وإدارة شؤون أمته لتدخل الآخرين، وانتظار مبادراتهم. ولكن كما قال أبو سليمان لما وقع حكم وإدارة دفة الأمة

بيد الأعداء سقط المجتمع والقيادة السياسية أيضاً. فيجب على المجتمعات المسلمة لحل المعضلات والأزمات الاقتصادية، والسياسية، والقانونية، والعسكرية ومن ضمنها مشكلة الهجرة التي تعاني منها اليوم خلق وإبداع حلول ومخارج ذاتية وليس استيرادها من الخارج، وتحمل مسؤولية إدارة وحكم الأمة من جديد. إن الدول الإسلامية اليوم لا تحكم ذاتها بالمعنى الحقيقي، ناهيك عن حكم غيرها من بلدان. فالمشهد السائد والطاغي على هذه الدول أنها تحافظ على حياتها ووجودها من خلال القرارات التي تتخذها بشأنها الدول العظمى صاحبة السيطرة والإدارة والسلطة الفعلية. فمفهوم الحقوق والقوانين والأنظمة لدى الدول والقوى المهيمنة عبارة عن آلية وأداة تعمل لتحقيق مصالحها على حساب الدول والمجتمعات الضعيفة والمظلومة، وبصورة خاصة البلدان الإسلامية. فهي تارة تؤيد وتساند الانقلابات، وتارة تدعم المنظمات الإرهابية، وتارة تصنف منظمات ودول أخرى على أنها إرهابية طبقاً لمصالحها، وكما تشاء.

• يجب سد الباب ابتداءً أمام المشكلات التي قد تحدث بين المهاجرين والمواطنين المحليين، وإذا ما ظهرت مشكلة فينبغي احتواؤها وعدم إتاحة المجال لتوسعها: كان في عهد النبي عليه الصلاة والسلام تحدث أحياناً بعض النزاعات والمشكلات بين الأنصار والمهاجرين بتحريك وتحريض من المنافقين، وكان النبي عليه الصلاة والسلام ما إن يسمع بها حتى يسارع إلى التدخل فيها والحيلولة دون توسعها.

يروى جابر بن عبد الله رضي الله عنه حادثة وقعت في عهد النبي عليه الصلاة والسلام، فيقول: كنا في غزاة مع رسول الله عليه الصلاة والسلام، وخرج مع النبي عليه الصلاة والسلام جماعة من المهاجرين. حتى إن المهاجرين صاروا أكثر من الأنصار. وكان بين المهاجرين رجل ذو مزاح، فكسع / ضرب هذا الرجل رجلاً من الأنصار مازحاً. فغضب الأنصاري غضباً شديداً، وحدث بينها نزاع، ونادى كل منها قبيلته وعشيرته. فصرخ الأنصاري: يا للأنصار! وصرخ المهاجري: يا للمهاجرين! فسمع ذلك النبي ﷺ فقال: ما بال دعوى الجاهلية؟ فقالوا له: رجل من المهاجرين كسع رجلاً من الأنصار. فقال رسول الله ﷺ: «دعوا فإنها متنتة». فسمع ذلك عبد الله بن أبي بن سلول فقال: أوقد فعلوها؟ يقصد أن المهاجرين يريدون الاعتداء على أهل المدينة، والله لئن رجعنا إلى المدينة ليخرجن الأعرز منها الأذل! فقال عمر رضي الله عنه: يا رسول الله دعني أضرب عنق هذا المنافق! فقال النبي ﷺ: «دعه، لا يتحدث الناس أن محمداً يقتل أصحابه». فلولا تدخل النبي في تلك اللحظة الحرجة، وتناوله الحالة الحساسة بحكمة بالغة لربما تحولت الحادثة إلى حرب بين الأنصار والمهاجرين، ومزقت وحدة المسلمين. وبسبب هذه الحادثة سار محمد ﷺ بالجيش ذلك اليوم مواصلاً النهار بالليل حتى شروق شمس اليوم التالي وارتفاعها في كبد السماء. وبعدها أعطى استراحة للصحابة الذين استلقوا على الفور على الأرض لشدة التعب والإرهاق. لقد كان هذا تصرفاً حكيماً وعاقلاً لصرف أذهان الجنود عن الحادثة التي وقعت في اليوم السابق إلى أمر آخر. ثم إن هذه الحالة تحمل أهمية إرشادية لأيماننا هذه أيضاً، وذلك لاتخاذ التدابير المناسبة عند حدوث أي مشكلة مشابهة وعدم السماح بتوسعها.

النتيجة:

لقد تعرض الناس كأفراد، والمجتمعات، والدول على مر التاريخ لمشكلات وأزمات مختلفة، ويمكن أن يشهد عصرنا الذي نعيش فيه أيضاً أزمات مشابهة أو مختلفة عن تلك التي حصلت في الماضي. فهناك احتمال وتوقع دائم لظهور جملة من الأزمات المستقبلية. ولهذا فإن هناك شبه استحالة في أن يعيش الإنسان في عالم خالٍ من المعضلات والأزمات. وعلى ذلك فطالما أن الأزمات والمشكلات حتمية ولا مفر منها فيمكن اتخاذ التدابير اللازمة للوقوف في وجهها، وإيجاد حلول لها، والنجاح في تجاوزها بأقل الخسائر. وانطلاقاً من هذا التوجه فقد أجري في العصور الحديثة بشأن التعامل مع الأزمات العديد من الأبحاث والدراسات المهمة، وطورت النظريات، وظهرت كتابات غنية ومميزة. وبغض النظر عن كون التعامل مع الأزمات يُعد ميداناً أساسياً لعلم إدارة الأزمات، فقد حظي التعامل مع الأزمات باهتمام وأهمية كبيرة في الإسلام أيضاً. وذلك لأن الغاية الأساسية للإسلام ككل الأديان السماوية هي تحقيق السعادة للإنسان في الدارين، وتأمين خلاصه ونجاته فيها. فكافة المبادئ، والأسس، والوصايا التي جاء بها الإسلام للبشرية عبارة عن حلول للأزمات والمشكلات التي تواجهها سوا كانت دينية، أو أخلاقية، أو اجتماعية، أو سياسية، أو قانونية، أو تجارية أو غيرها. وانطلاقاً من ذلك فإن الإسلام يقدم في مجال إدارة الأزمات، والتعامل معها مبادئ وتوصيات واقتراحات في غاية الأهمية. فالإنسان الفرد، والمجتمعات، والدول في عصرنا الحالي تعيش في وسط مليء بمختلف أشكال الأزمات والمعضلات. وفي هذا السياق فإن إحدى الأزمات والمشكلات التي تمس منطقتنا عن قرب هي أزمة ومشكلة الهجرة الناتجة عن الصراعات الدائرة في منطقة الشرق الأوسط. وقد صار الملايين من الناس الذين تأثروا بهذه الأزمة مهاجرين ولاجئين. لذا فإن أمامنا مشكلة هجرة جدية وخطيرة تنتظر الحل. وتمتع المقاربات والمناهج والطرق التي وضعها النبي عليه الصلاة والسلام بشأن مشكلة الهجرة وحلها بأهمية كبيرة ومهمة من حيث الإسهامات التي يمكن أن تقدمها لحل المشكلة القائمة اليوم.

وذلك لأنه تعرض هو بذاته وأصحابه من المسلمين الأوائل للهجرة وعاشوا الصعوبات والمشقات والمشكلات التي جلبتها معها لهم. لذا فكما أن النبي عليه الصلاة والسلام قدوة ومثل في كل مسألة، فإنه كذلك قدوة ونموذج في مسألة الهجرة أيضاً، وبناء على ذلك تُعد نظرتنا للأزمة ومفهوم إدارته لها نموذجاً ذا صفة وطبيعة عالمية، فهو لم يقدم مقارنة سلبية تجاه المشكلات والأزمات، وإنما عمل على تجاوز الأزمات بأقل الخسائر والأضرار، وحوّلها إلى فرص يُستفاد منها، واتخذ تدابير وقائية قبل وقوع الأزمات، وقدم مواقف نموذجية في حل المشكلات، وراعى المبادئ والأسس، وتعامل مع الأحداث على مبدأ ربط النتائج بالأسباب (التوسل بالأسباب) إلى جانب الدعاء والتوكل. واهتم النبي عليه الصلاة والسلام بمشكلات المهاجرين عن قرب، واتخذ إجراءات عملية في هذا المجال مثل المؤاخاة بين المهاجرين والأنصار، واتفاقية المدينة، والتشجيع على

التعاون والتضامن والتعاقد، وما قام به تجاه أهل الصفة. وتحافظ توصيات النبي عليه الصلاة والسلام والإجراءات التي اتخذها بشأن مشكلة الهجرة على أهميتها بالنسبة لعصرنا هذا أيضاً. فحسب النتائج المستخلصة من الإجراءات والممارسات النبوية المذكورة ينبغي من أجل حل مشكلات الهجرة القائمة في عصرنا الحالي عقد اتفاقيات قانونية مع المهاجرين، وإيلاء أهمية للتضامن مع المهاجرين وبناء المستقبل معهم، ووضع مشاريع وخطط مستقبلية واستشراف المستقبل، والاستفادة في مخيمات اللاجئين من نموذج أصحاب الصفة، وتأمين الإمكانات التي يستطيع بها المهاجرون الاستمرار بحياتهم بشكل لائق، والتعامل مع اللاجئين على أساس الإحساس بالأخوة والإنسانية، وزرع بذور الأمل وفكرة العودة إلى البلاد الأصلية لدى المهاجرين، وأخذ الأحوال النفسية في الاعتبار في الوسط الذي يتواجد فيه المهاجرون، واتخاذ التدابير والإجراءات الاستباقية التي تمنع حدوث مشكلات بين المهاجرين والمواطنين المحليين، والحيلولة دون توسعها في حال حدوثها، والأهم من كل ذلك يجب على الدول الإسلامية المبادرة باتخاذ إجراءات من أجل إيجاد حل دائم لمشكلة الهجرة في الشرق الأوسط.

المراجع:

- أبانك، آدم "حول الخطوات التي اتخذها النبي بعد الهجرة لتشكيل مجتمع نموذجي في المدينة"، مؤتمر النبي محمد عليه الصلاة والسلام ورسالته العالمية، منشورات مجلة العلوم الإسلامية، أنقرة ٢٠٠٧.
- أحمد بن حنبل، أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل الشيباني (وفاة ٢٤١/٨٥٥)، مسند الإمام أحمد بن حنبل، تحقيق: شعيب الأرنؤوط وآخرون، مؤسسة الرسالة، بيروت ٢٠٠١.
- أفضل الرحمن، موسوعة السيرة، ترجمة: يوسف بالجوي وآخرون، منشورات انقلاب، إسطنبول ٢٠٠٣.
- الأزرق، أبو الوليد محمد بن عبد الله بن أحمد المكي (وفاة ٢٥٠/٨٦٤) أخبار مكة وما جاء فيها من الآثار، تحقيق: رشدي الصالح ملحس، دار الأندلس، بيروت، (بدون تاريخ).
- أونكال، أحمد، "الهجرة"، DÍA, TDV yay، إسطنبول ١٩٩٨، ١٧، ٤٥٨ - ٤٦٢.
- عبد الرزاق، أبو بكر عبد الرزاق بن همام (وفاة ٢١١/٨٢٦)، المصنف، تحقيق: جبيب الرحمن الأعظمي، المكتب الإسلامي، بيروت ١٩٨٣.
- العشماوي، محمد إبراهيم، "فقه التخطيط للمستقبل في ضوء السنة والسيرة"، الاستشراف والتخطيط المستقبلي في السنة النبوية، دبي ٢٠١١.
- بلال، يحيى، "النصوص القواعدية في السنة النبوية لإدارة الأزمات"، الاستشراف والتخطيط المستقبلي في السنة النبوية، دبي ٢٠١١.
- بيرقدار، راسم، "من الهجرة الاضطرابية إلى المواطنة العابرة للقومية/ الوطنية"، مجلة كلية الإلهيات بجامعة هيتيت، ٢/٢٠١٣، ج ١٢، عدد: ٢٤، ص، ١٠٩ - ١٢٦.
- بيغوفيتش، علي عزت، مشكلات الولادة الإسلامية الجديدة، ترجمة: رحمن آدمي، منشورات فيده، إسطنبول ٢٠١٠.
- البلازوري، أحمد بن يحيى بن جابر (وفاة ٢٧٩/٨٩٢)، فتوح البلدان، دار الهلال، بيروت ١٩٨٨.

- البيهقي، أبو بكر أحمد بن الحسين بن علي (وفاة ٤٥٨/١٠٦٦)، السنن الكبرى، تحقيق: محمد عبد القادر عطا، دار الكتب العلمية، بيروت ٢٠٠٣.
- البخاري، أبو عبد الله محمد بن إسماعيل (وفاة ٢٥٦/٨٧٠)، الجامع الصحيح، تحقيق: محمد زهير بن ناصر الناصر، دار طوق النجاة، ٢٠٠٢.
- بولاج، علي، "بانوراما الأحداث السياسية في عصر السعادة"، الإسلام في عصر السعادة بكافة جوانبه، نشرات الأنصار، اسطنبول ٢٠٠٧.
- الترمذي، أبو عيسى محمد بن عيسى بن سورة (وفاة ٢٧٩/٨٩٢)، سنن الترمذي، تحقيق: بشار عواد معروف، دار الغرب الإسلامي، بيروت ١٩٩٨.
- توتار، حسن، إدارة الأزمات والضغوط النفسية/الاكتئاب، منشورات سجكين، أنقرة ٢٠١١.
- جليك كان، عثمان، "إدارة الأزمة الدولية"، الأزمات وإدارة الأزمة، بارش كتاب، أنقرة ٢٠١٢.
- الجمل، صديقة محمد سليمان، الهدى النبوي في إدارة الأزمات الاجتماعية للأمة، الجامعة الأردنية، عمان ٢٠٠٨.
- حميد الله، محمد، نبي الإسلام، ترجمة: صالح توغ، منشورات عرفان، إسطنبول ١٩٩٠.
- حميد الله، محمد، "التسامح في تصرفات النبي في المدينة بعد الهجرة"، ترجمة: مصطفى آشكار، مجلة العلم الديني، ١٩٩٥، مجلد: ٣١، عدد: ١، ص ٣-١١، أنقرة ١٩٩٥.
- الحداري، مشعل محمد، إدارة الأزمات في علم الإدارة المعاصر وانعكاساتها في السنة النبوية، مصر، بدون تاريخ.
- الخرائطي، أبو بكر محمد بن جعفر السامري (وفاة ٣٢٧/٩٣٩)، مكارم الأخلاق، تحقيق: أيمن عبد الجابر، دار الآفاق العربية، القاهرة ١٤١٩/١٩٩٩.
- دمبرجي، أحمد امري، "الفروقات الفكرية المتعلقة بالأزمات المنظمة"،
- أبو داود، سليمان بن الأشعث بن إسحاق السجستاني (وفاة ٢٧٥/٨٨٩)، سنن أبي داود، تحقيق: شعيب الأرنؤوط، محمد كامل قارابلي، دار الرسالة العلمية، ٢٠٠٩.
- الزيلعي، جمال الدين عبد الله بن يوسف (وفاة ٧٦٢/١٣٦٠)، تخريج الأحاديث والآثار الواقعة في تفسير الكشاف للزمخشري، دار ابن خزيمة، ١٩٩٤.
- ابن زنجويه، أبو أحمد حميد بن مخلد الخراساني (وفاة ٢٥١/٨٦٥)، الأموال، تحقيق: شاكِر ذيب فياض، مركز الملك فيصل، السعودية ١٩٨٦.
- أبو سليمان، عبد الحميد، أزمة العقل المسلم، ترجمة: ياسمين ساور، منشورات محيا، إسطنبول ٢٠١٢.
- شحاتة، حسين حسين، إدارة الأزمات الاقتصادية (مواقف من حياة الرسول ﷺ)، كلية التجارة - جامعة الأزهر، بدون تاريخ.
- شاهين، جنكيز، "دراسة نظرية حول تأثير الهجرة الخارجية على الصحة النفسية للفرد"، مجلة كلية غازي للتربية بجامعة غازي، ج ٢١، عدد: ٢، أنقرة ٢٠٠١.
- الشيخ، سوسن سالم، إدارة ومعالجة الأزمات في الإسلام، دار النشر للجامعات، مصر ٢٠٠٣.
- الصلابي، علي محمد، السيرة النبوية، ترجمة: سعد الله أرغون وآخرون، منشورات روضة إسطنبول ٢٠١٤.
- صانجالي، صافت، "دراسة حول أحاديث الفقر والغنى"، مجلة كلية الإلهيات بجامعة الجمهورية، ج ٥، عدد: ١، سيواس ٢٠٠١، ص ٣٣١-٣٧٨.

- طوزجو، آيلا، بادملي، كريمة، "البعد النفسي للهجرة"، المقاربات الحديثة في الطب النفسي - Current Approaches in Psychiatry 2014; 6 (1): 56-66.
- فيليز، أردننج، إدارة الأزمة في إدارة المجتمع التركي، Alfa Aktüel Yay، إسطنبول ٢٠٠٧.
- كالي، محمد هام "مفهوم المواطنة وفق المنظر الإسلامي"، ترجمة: أرجان أسر، مجلة كلية الإلهيات بجامعة بوزوك، ٣، ٣ (٢٠١٣)، ص، ١٣٣-١٧١.
- الكيلاني، عبد الله إبراهيم، إدارة الأزمة - مقارنة التراث والآخر، كتاب الأمة، عدد: ١٣١، عام: ٢٩، قطر ٢٠١٠.
- TDK، المعجم التركي، أنقرة ١٩٨٨.
- ابن ماجه، أبو عبد الله محمد بن يزيد القزويني (وفاة ٢٧٣/٨٨٧)، سنن ابن ماجه، تحقيق: شعيب الأرنؤوط وآخرين، دار الرسالة العالمية، ٢٠٠٩.
- مسلم، أبو حسين مسلم بن الحجاج القشيري (وفاة ٢٦١/٨٧٥)، صحيح مسلم، تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي، دار الكتب العلمية، بيروت ١٩٩١.
- النسائي، أبو عبد الرحمن أحمد بن شعيب (وفاة ٣٠٣/٩١٥)، سنن النسائي (المجتبى من السنن)، تحقيق: عبد الفتاح أبو غدة، مكتبة المطبوعات الإسلامية، حلب ١٩٨٦.
- النسائي، أبو عبد الرحمن أحمد بن شعيب (وفاة ٣٠٣/٩١٥)، السنن الكبرى، تحقيق: حسين عبد المنعم شلبي، مؤسسة الرسالة، بيروت ٢٠٠١.
- ابن هشام، عبد الملك بن هشام بن أيوب الحميري (وفاة ٢١٨/٨٣٣)، السيرة النبوية، تحقيق: مصطفى السقا وآخرين، مطبعة مصطفى البابي، ١٩٥٥.

Göçün Ekonomik Ve Toplumsal Yansımaları: Gaziantep'teki Suriyeli Göçmenler Örneği

İbrahim ARSLAN*

Yusuf BOZGEYİK**

Erdal ALANCIOĞLU***

Özet

Tarih boyunca insanlık, bazen isteğe bağlı bazen de zorunlu olarak yaşanan, göç hareketlerine tanıklık etmiştir. Bu göç hareketleri beraberinde toplumun yapısında çok önemli değişikliklerin oluşmasına sebep olmuştur. "Arap Baharı"nın son halkasını oluşturan Ortadoğu coğrafyasındaki yönetim değişiklikleri hareketleri Suriye'de hala amacına ulaşamamıştır. Bunun sonucu olarak Suriye'de bir iç savaşın başlamasını beraberinde getirmiştir. Suriye iç savaşı ile birlikte insanlık tarihi, dünyanın en büyük ve zorunlu iç ve dış göç hareketlerinden birine şahit olmaktadır. Türkiye hem sınır komşusu olması, hem de iki toplum arasında geçmişe dayalı ortak kültürel ilişkilerden dolayı Suriyeliler tarafından en çok tercih edilen ülkelerin başında yer almaktadır.

Bu çalışmada Suriye iç savaşının sonucu olarak buldukları yerleri terk etmek zorunda kalan Suriyeli göçmenlerin genelde Türkiye, özelde ise Gaziantep ilindeki toplumsal ve ekonomik yansımaları analiz edilmiştir. Gaziantep ilinde uygulanan saha araştırması sonuçlarına göre, Suriyeli göçmenlerin hem toplumsal hem de ekonomik anlamda zorluklar çektikleri görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Suriyeli Göçmenler, Sosyo-Ekonomik, Göç

Socio-Economic Reflections of Migration: The Example of Syrian Immigrants in Gaziantep

Abstract

Humanity has testified migrant evolments depending on compulsory and sometimes permissive conditions throughout history. Migrant evolments cause very important

* Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü öğretim üyesi, arslan@gantep.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi İ.İ.B.F. Maliye Bölümü öğretim üyesi, ybozgeyik@gantep.edu.tr

*** Öğr. Gör., Harran Üniversitesi Bozova MYO, ealancioglu@harran.edu.tr

changes of structure of society. Changing of the management on Middle East area as final public of Arab Spring have not achieved a goal in Syria yet. As a result of this, Syria civilwar has began. Because of this war, humanity has testified as one of most important of migrant evolments. Turkey is prefere done of the most popular country by Syrian people because of border and historical cultural relationships.

In this work, we analyze reflects of economical and social of Syrian migrants that they had to leave country as a result of Syrian civil war in Turkey and specially Gaziantep. According to results of field anaylze in Gaziantep, Syrian migrants has economical and social problems.

Keywords: Turkey, Syrian Migrants, Socio-Economic, Migration

1. Giriş

Türkiye coğrafi ve stratejik konumu sebebiyle tarih boyunca kitlesel sığınma hareketleri de dahil olmak üzere geniş anlamda göç hareketlerinin son durağı olmuş ve milyonlarca göçmene ev sahipliği yapmıştır. Türkiye, doğusunda ve güneyinde çatışma ve istikrarsızlıkların yaşandığı bazı Orta Doğu ve Asya ülkeleriyle, batısında refah düzeyi ve insan hakları standartları yüksek Avrupa ülkeleri arasında köprü konumundadır. Özellikle son yıllarda artan ekonomik ve siyasi gücü ve istikrarlı yapısı, Türkiye'yi düzenli ve düzensiz göç hareketleri için çekim merkezi haline gelmiştir. Bunun sonucu olarak, göçün Türkiye'nin ekonomik, sosyo-kültürel ve demografik yapısı üzerindeki etkilerini gündeme getirmektedir (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2016: 5-6).

Göç sorunu siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamla iç içe girmiş bir olgudur. Aynı zamanda hem ulusal hem de uluslararası çeşitli sorunların ortaya çıkmasına da neden olmaktadır. Uluslararası göçün, birden fazla devleti etkilemesi sebebiyle oluşturmuş olduğu etkinin kapsamı son yıllarda daha fazla büyümektedir.

Dünya genelinde birçok sebepten dolayı ülkesinden ayrılmaya zorlanan ve bunun sonucunda ayrıldığı ülkeye geri dönemeyenler, gittikleri ülkelerin toplumsal, ekonomik ve sosyal hayatında bazı değişikliklerin olmasına neden olmaktadır. Bu etkiler genel olarak olumsuz olmakla birlikte zamanında uygulanan etkili politikalar sayesinde bir fırsata dönüştürülebilmektedir.

Suriyeli mültecilerin Türkiye'deki etkileri, genelde toplumsal alanda kendini göstermektedir. Zaman zaman Suriyeliler ile yerel halk arasında dil, hayat tarzı ve kültürel alışkanlıklardan dolayı bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte toplumda daha çok yerel halk ile uyum sorunu, yerel halk tarafından kısmen de olsa dışlanmaları, önemli bir sorun olarak görülmektedir. Suriyelilerin yoğun olarak yerleştikleri bölgelerde demografik yapıyı değiştirmeleri, en önemli ve kaygı verici bir etki olarak görülmektedir.

Göç sorununa ekonomik perspektifden bakıldığında ise, çift taraflı bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Suriyeli sığınmacılara yapılan nakit ve mali yardımlar ile piyasaların üzerinden Türkiye ekonomisinin olumsuz etkilendiği bir görüşe sahip olmakla birlikte ülke ekonomisine yaptığı olumlu etkilere bakmak gerekmektedir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen, Suriyelilerin birçok yönden Türkiye ekonomisine katkı yaptığı da gözlenmektedir. Her gün sayıları artan Suriyelilerin açtıkları küçük çaplı firmalar ile yerel ekonomiye olumlu katkı sağladıkları gözlenmektedir. Ancak Suriyelilerin daha düşük ücretlerle çalışmak istemeleri, piyasada ücretlerin düşmesine yol açmaktadır.

2. Kavramsal Açından Göç Olgusu

Göç kavramı, insanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen, son dönemlerde göç hızını arttırmış ve ağırlık kazanmaya başlamıştır. Göç olgusunun temel unsurları ise, ülkeler arası ekonomik farklarının artması ve sermayenin yer değişimi olarak meydana gelmektedir. Bir başka deyişle küreselleşen dünya ile birlikte göç kavramının gelişimini hızlandırırken, aynı zamanda nüfusun sayısını arttırmıştır. İnsanlığın ortaya çıktığı tarihsel süreç boyunca yer değiştirme hareketi olan göçlerin niteliğinde sürekli değişimler söz konusu olmuştur. İlk zamanlarda göç olayları daha çok coğrafi nedenler, açlık, savaş, kıtlık ve iklim koşulları gibi zorunlu nedenlerden kaynaklanırken, günümüzde bu nedenler yerini kültürel, siyasi, iktisadi, dini, eğitim, sanayileşme, gereksinim vb. isteğe bağlı nedenlere bırakmıştır (Akıncı vd. 2015: 60–61). Buradan hareketle geçmişten günümüze toplumların göç olgusu ile karşı karşıya kaldığı görülmekte ve konuyla ilgili çalışmalar yapan araştırmacıların da ilgisini çekmektedir. İnsanlığın bu serüvenini takip etmek isteyen araştırmacılar farklı göç tanımlarına değinerek göç sürecini açıklamayı amaçlamışlardır.

Göç, dünyadaki tüm toplumları etkileyen bir süreçtir. Göç, insanların buldukları yerden ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel nedenlerden dolayı başka bir yere hareket etmelerine verilen genel bir isim ve evrensel bir olay olarak tanımlanabilir (Çağlayan, 2011: 85). Bir başka ifade ile göç, değişik dönemlerde bir bölgeden başka bir bölgeye yapılan sonrasında geri dönüş veya göç edilen yerde sürekli kalma amacı içeren coğrafi, toplumsal ve kültürel anlamda bir yer değiştirme hareketidir (Yalçın, 2004: 14). Kişilerin bir ülkeden diğerine, bir bölgeden diğerine göç etme sebepleri çoktur ve karmaşıktır. Geleneksel olarak ekonomik faktör temel etken olarak literatürde yer almaktadır. Ama özellikle Suriye'den gelen yoğun göçmen akımının sebebi ekonomik faktörlerden ziyade daha çok yaşanan iç savaştan kaçıp hayatta kalma adına yapılan bir yer değiştirmedir.

3. Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler

Arap baharı ile ortaya çıkan demokratik talepler çerçevesinde meydana gelen baskılara karşı Esed rejimi kendi halkına silah doğrultmuş ve bu süreç Suriye'de bir iç savaşa dönüşmüştür. AB, ABD ve Rusya olmak üzere küresel ve bölgesel aktörlerin büyük Ortadoğu projesi kapsamındaki ekonomik, siyasi çıkar ve menfaatlerinin çatışması kriz içinden çıkılmaz bir duruma dönüşmüştür (Hughes, 2014: 522). Suriye iç savaşı ile birlikte insanlık tarihi, dünyanın en büyük zorunlu iç ve dış göç hareketlerinden birine şahit olmaktadır. Türkiye bu mülteci hareketinden birçok yönden etkilenen ülkelerin başında yer almaktadır.

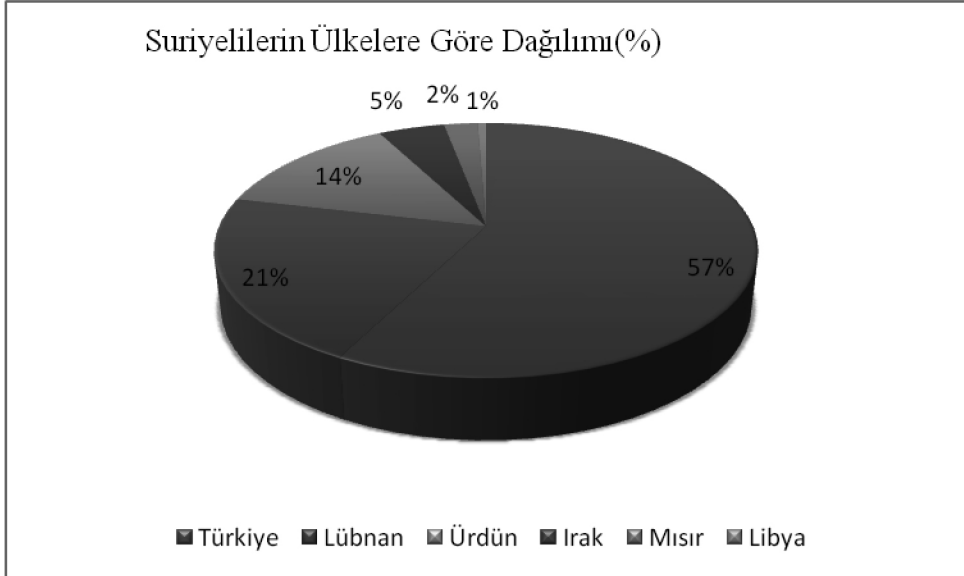
Tablo: 1. Suriyeli Mültecilerin Ülkelere Göre Dağılımı

Ülke Adı	Suriyeli Mülteci Sayısı
Türkiye	2.764.500
Lübnan	1.017.433
Ürdün	655.833
Irak	227.971
Mısır	115.204
Libya	29.275
Toplam	4.810.216

Kaynak: <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>

Tablo-1'de Suriyeli mültecilerin ülkelere göre dağılımı verilmiştir. Buna göre Türkiye, mültecilerin en çok tercih ettiği yer olarak göze çarpmaktadır. Toplam mülteci sayısının yarısı Türkiye'dedir. Bu durum Türkiye açısından birçok risk faktörünü beraberinde getirirken, bu verileri uygulanacak ekonomi ve sosyal politikalarla üretim ve tüketim faaliyetlerinde pozitif çevirmek de mümkündür.

Grafik: 1. Suriyeli Mültecilerin Ülkelere Göre Dağılımı (%)

Kaynak: <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>

Suriye’de 2011 yılında patlak veren iç savaş ile birlikte Türkiye, Ürdün, Lübnan, Mısır ve Irak, Romanya, Bulgaristan gibi bölge ülkelerine göç etmek zorunda kalmışlardır. BM verilerine göre (tablo 1), Kasım 2016 tarihi itibarıyla 4.810.216 Suriyeli göç etmek zorunda kalmıştır. En fazla mülteci 2.764.500 (toplam mültecinin %57,5) ile Türkiye’ye gelmiştir. 1.017.433 (% 21,1) mülteci ile Lübnan, 655.833 (%13,6) Ürdün, 227.971 (%4,7) Irak, 115.204 (%2,49) Mısır ve 29.275 (%0,6) Libya ülkelerine sığınmak zorunda kalmışlardır.

Türkiye’de gerçek mülteci sayısının 4 milyona yakın olduğu iddia edilmektedir. Mülteci akımı ile birlikte Türkiye nüfusu %4 artmıştır (Şahin, 2016).

Tablo: 2. Türkiye’deki Barınma Merkezlerinde Suriyelilerin İllere Göre Dağılımı

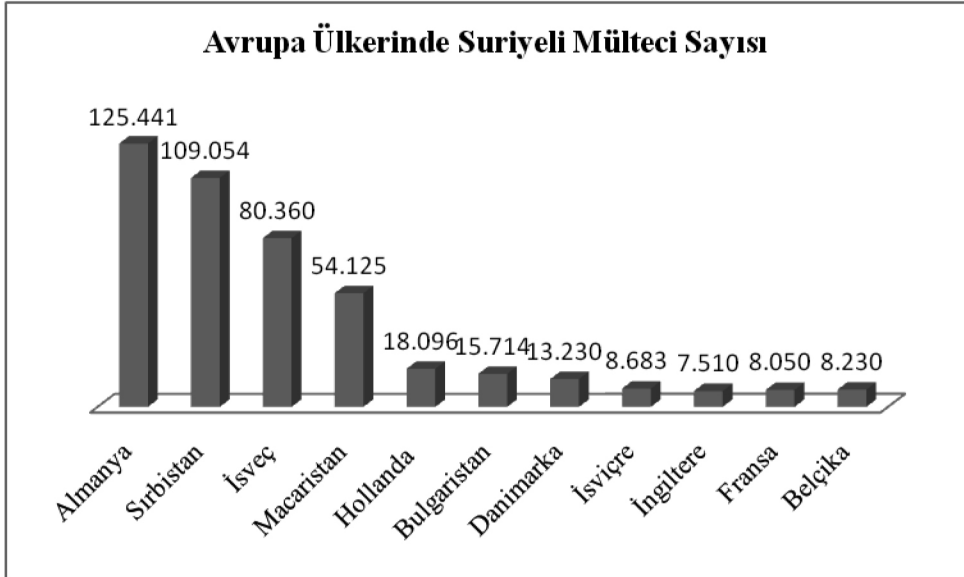
İller	Geçici Barınma Merkezi Mevcudu
Gaziantep	112.095
Hatay	19.204

Kilis	36.944
Kahramanmaraş	18.235
Osmaniye	7.250
Adıyaman	9.406
Adana	341
Malatya	10.311
Mardin	3.939
Genel Toplam	256.871

Kaynak: AFAD, <https://www.afad.gov.tr/tr/2374/Barinma-Merkezlerinde-Son-Durum>

Grafik. 2.

Avrupa Ülkelerindeki Suriyeli Mülteci Sayısı

Kaynak: UNCHR

Suriyeli mülteciler, başta Türkiye olmak üzere, Ürdün ve Lübnan gibi bölge ülkelerinin uyguladıkları “açık kapı politikaları” gereği rahat bir şekilde yerleşmişlerdir. Fakat Avrupa ülkelerine gitmek isteyen Suriyeli mülteciler çok ciddi sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Avrupa ülkeleri sadece 448.493 Suriyeli

mülteciye ev sahipliği yapmaktadır. Bölge ülkeleri ile kıyasladığında bu rakam çok düşük seviyelerde olduğu görülmektedir.

Batılı devletlerin dünyada yaşanan bu insanlık dramına bu kadar kayıtsız olmalarının en önemli sebepleri, bu ülkelerin taşıdıkları sosyo-kültürel ve ekonomik kaygılardır.

Türkiye, tam sayı bilinmemekle birlikte yaklaşık olarak 4 milyona yakın Suriyeli mülteciyi misafir etmektedir. Suriyeli mültecilerin yaklaşık 260 bini Başbakanlık AFAD'ın 10 ilde kurduğu ve yönettiği 26 barınma merkezinde yaşamaktadır (AFAD, 2016).

Kısa süre içerisinde göçmen sayısındaki bu hızlı artış, Türkiye için çeşitli ekonomik ve sosyal sorunlara sebep olabileceği düşünülmektedir. Göç eden nüfusun ülkenin bütün şehirlerine homojen olarak dağılmaması ve özellikle sınıra yakın kentlerde yoğunlaşması var olan sorunların ekonomik ve sosyal açılardan çözülmesini geciktirmektedir. Göçmenlerin uzun yıllar boyunca yerleştikleri yerlerde kalıp geri dönme ihtimalinin düşük olması, göç konusunun akademik düzeyde ele alınmasını önemli bir hale getirmektedir.

Türkiye açısından bakıldığında işgücü piyasaları, ekonomi ve sosyal hayata etkilerine ek olarak Suriyelilerin statüsü konusunda bir kavram kargaşası mevcuttur. Suriyeliler kimi zaman mülteci, kimi zaman sığınmacı ve kimi zaman da misafir olarak adlandırılmaktadır. Öncelikle sığınmacı ve mülteci kavramlarının birbirinden farklı olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Zorunlu göç kategorisinde değerlendirilen mültecilik ve sığınmacılık insanları, çeşitli gerekçelerle ülkelerinde gördükleri baskı nedeniyle, ülkeyi terk etmek zorunda bırakan bir olgudur. Mültecilerin, sığınmacıların öncelikli amaçları yaşamlarına yönelik bir tehdidin olmadığı güvenli bir çevrede yaşamlarını devam ettirmektir (Buz, 2004: 7). Bu anlamda göç; bireyin çeşitli toplumsal sebeplerle (ekonomik, sosyal, kültürel) veya özel sebeplerle bulunduğu yeri, kendi isteğiyle veya zorunlu olarak değiştirmesidir. Bu yüzden göç toplumsal ekonomik ve siyasal bir konu olduğu kadar kişinin kendi iradesiyle belirlediği bir süreçtir. Literatürde göç eden kişiye “göçmen veya mülteci” adı verilmektedir (Erol ve Ersever, 2014: 49). Sığınmacı yaşadığı ülkeyi terk etmek zorunda kalıp üçüncü bir ülkeye gidip orada sığınma talebinde bulunan kişiye, buna karşılık mülteci ise ilgili devlet otoriteleri tarafından kişinin yapmış olduğu sığınma başvurusunu değerlendirdiği, uluslararası ve iç hukuk kurallarını uygulayarak sığınma hakkını verdiği kişilere denir. Türkiye “açık kapı politikası” sonucunda kabul ettiği Suriyelilere geçici koruma statüsü vererek bu kişileri Suriye’de siyasal istikrar tekrar tesis edilene kadar “misafir” konumunda barındırmış ve geri göndermemiştir.

Geçici koruma yönetmeliği “geçici korumayı” ülkesini terk etmek zorunda kalan ve ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel akın döneminde bireysel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen ve uluslararası koruma talebi bireysel olarak değerlendirmeye alınamayan yabancılara sağlanan koruma olarak tanımlar (UNHCR, 2015: 1).

Geçici koruma ilkeleri şunlardır (Özden, 2013: 5);

- ✓ Açık kapı politikası,
- ✓ Zorla geri dönüş yok (geri göndermeme),
- ✓ Türk yetkililere ve ilgili birimlere kayıt yaptırmak ve kampların sınırları içinde destek olmak.

Buna göre, ülkemizde bulunan Suriyelilerin sığınmacı olarak adlandırılması daha uygun bir kavram olduğunu söylenebilir.

3.1. Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’ye Etkileri

Bugüne kadar Türkiye, ülkelerindeki savaştan kaçarak ülkemize sığınan Suriye vatandaşları için, uluslararası standartlara göre 12 milyar ABD dolardan fazla bir kaynak kullanmıştır. Türkiye’nin bu olağanüstü çabalarına rağmen, uluslararası camia ülkemizde bulunan Suriyeliler için yalnızca 512 milyon ABD dolarlık bir katkıda bulunmuştur (AFAD, 2016). Batı toplumları Türkiye’nin kendi iradesiyle uyguladığı “açık kapı” ve “geçici koruma” konusunda hassasiyetlerini sürekli dile getirmekle birlikte gerekli desteği AB ülkelerinden göremedi (Erdoğan, 2014: 5). Türkiye’nin Suriyeli mülteciler konusunda bu olağanüstü insani yardımlarına karşılık, Batılı ülkelerin yeterli desteği vermedikleri görülmektedir.

Türkiye Suriyeli mülteci krizinden siyasi, toplumsal ve ekonomik anlamda en çok etkilenen ülkelerden biridir. Suriyelilerin sığınmak için Türkiye’yi tercih etmesi Türkiye’de hukuktan dış politikaya, güvenlikten sağlığa, eğitimden istihdama, ekonomiden kültüre toplumsal yapının tümünde kendini hissettiren yeni bir olguyu ortaya çıkarmıştır (Koyuncu, 2014). Günümüzde Suriyeli mülteciler Türkiye’de denklemin etkilenen tarafından etkileyen tarafına gelmişlerdir (Karaca, 2013: 72).

Genel olarak Türkiye’de kiralarda artış gözlenmektedir ve kiralık ev bulmak giderek zorlaşmaktadır. Bununla birlikte sınır illerinde enflasyon artışı ortaya çıkmıştır. Özellikle küçük çaplı işletmelerde kayıt dışı işçi çalıştırma yaygınlaşmaktadır. Kaçak Suriyeli çalıştırma ve çalıştırmayan firmalar arasında haksız rekabet ortaya çıkmaktadır (Oytun ve Gündoğar, 2015: 9). Dünyadaki bütün büyük göç olaylarında olduğu gibi, yerel halkta oluşturduğu en önemli tedirginlik işgücü piyasası konusunda olmaktadır. Toplumda bu tedirginlikle birlikte aslında,

işgücü piyasasında çok düşük ücretlerle çalışmak zorunda olduklarından dolayı istihdam etmek avantajı da sağlamaktadır (Erdoğan, 2014: 16).

Suriyelilerin sınır illerinde işgücü açığına yapmış olduğu katkı, bölgedeki yatırım ortamını pozitif etkilemektedir. Ayrıca ülke dışındaki kamplara ve ülke içindeki göçmenlere sağlanan yardım malzemelerinin ve hizmetlerin Türkiye'deki üretici firmalardan temin edilmesi ekonomi için bir fırsat oluşturmaktadır. Ortadoğu ülkeleri ile ticaret ve yatırım ilişkisi olan Suriyeli ekonomik karar birimleri, bu ülkeler ile olan ticaret ve yatırım ilişkisine katkı sağlamaktadır. Suriyeliler KOBİ şeklinde kurdukları işletmeler aracılığıyla üretim ve ticarete önemli katkı sağlamaktadır. Fakat bu işletmelerin büyük kısmının kayıt dışı olmasından dolayı işveren SGK primleri, vergi vb. yasal yükümlülükleri gerçekleştirmemeleri nedeniyle haksız rekabete yol açmaktadır (Oytun ve Gündoğar, 2015: 9).

Göç, ekonomik anlamda olumlu sonuçların oluşmasına da yol açabilmektedir. Özellikle uluslararası göç, yerleşilen ülkeye işgücü arzı, farklı beceriler ve yeni fikirlerin ortaya çıkmasına katkı sağlamaktadır. Bu fırsat, kaynak ülke için bir tehdit oluşturmaktadır. Zira ayrıldığı ülkelerde nitelikli işgücü kaybına sebep olabilmektedir (Öztürk, 2015: 7). Suriyelilerin ekonomik alandaki etkilerine genel olarak bakıldığında risk ve fırsatların iç içe geçtiği bir tablo söz konusudur.

Sosyal-toplumsal göstergeler açısından olaya bakıldığında, mültecilerle ilgili göz önünde bulundurulması gereken ya da karşılaşılan temel sorun öncelikle eğitim ve öğretim, sağlık, barınma, kentsel yaşama uyum, kültürel gereksinimler olarak ortaya çıkmaktadır. (Yazıcıoğlu, 2015).

Göçmenler ile yerleşikler arasındaki kültür ve yaşam tarzındaki farklıklar, bu toplumlar arasındaki uyumu zorlaştırmaktadır. Yerleşikler arasında çok eşlilik gittikçe artmakta iken, buna bağlı olarak boşanma oranları artmaktadır. Ayrıca toplumda 18 yaşın altındaki işçi sayısı gün geçtikçe kayda değer biçimde artmaktadır. Bununla birlikte etnik ve mezhepsel kutuplaşmayı tetikleyebilecek zemin oluşmaktadır ve gecekondü şeklinde yapılaşma artmaktadır. Gaziantep, Şanlıurfa ve Kilis gibi bazı sınır illerinde demografik yapının değişmesinin oluşturduğu kaygı söz konusudur. Bu göç dalgası ile birlikte demografik yapıda (doğurganlık oranı, nüfus artış oranı) değişim ortaya çıkmaktadır. Suriyelilerin yaşam koşullarının zorluğu ve eğitim imkanından faydalanmıyor olması uzun vadede suç oranlarındaki artış da dahil olmak üzere bazı sosyal sorunlara uygun zemin hazırlamaktadır. Yerel halk ve Suriyeliler arasında yaşanan bazı sıkıntılara rağmen toplumsal barışı bozmamak adına her iki toplumda bir fren mekanizması gelişmiştir. Şimdiye kadar ciddi sosyal sorunların yaşanmamış olması sosyal

yapının sorunlarla baş edebilme kapasitesini göstermektedir (Oytun ve Gündoğar, 2015: 7).

Türkiye’de bazı sorunlar ile birlikte Suriyelilerin toplumsal uyum süreci de başlamıştır. 35.000’in üzerinde Suriyeli bebek Türkiye’de doğmuştur. Suriyelilerle evlilik konusu bir taraftan tepkiye neden olurken, diğer taraftan iki toplumun kaynaşmasına yol açmaktadır. Çok sayıda yatırımcı ve küçük çaplı işletmeciler sermayelerini Türkiye’ye taşımıştır. Suriyelilerin önemli bir bölümü çocuk ve genç yaşta insanlardan oluşmaktadır. Bu kesimin sayısı Türkiye’de gittikçe büyümektedir. Bunların çoğunluğu eğitim alması da yaşam içinde Türkçeyi öğrenmeye başlamıştır (Oytun ve Gündoğar, 2015: 7). Göç eden insanların yavaş yavaş sosyal hayatta kendilerine bir yer edinmeye başladıklarını, henüz edinememiş olanların ise ciddi arayış içinde olduklarını; çok sayıda çocuğun, kadının burada tek başına hayatta kalma mücadelesine başladığını gözlemlenmektedir (Karaca, 2015).

4. Gaziantep’teki Suriyeli Göçmenler

Gaziantep, Suriye sınırına komşu bir şehir olması sebebiyle, Suriye’de meydana gelen siyasi krizden kaçan insanların sığındığı ve buradaki kamplarda barındığı bir kent olması yönüyle de stratejik bir önem kazanmıştır (Erdoğan 2015).

Tablo: 3. Gaziantep’teki Suriyeli Mülteciler

Geçici Barınma Merkezi	Barınma Tipi	Toplam
İslahiye 1 Çadırkenti	1.586 çadır	7.379
İslahiye 2 Çadırkenti	5.013 bölme	10.312
Karkamış Çadırkenti	1.668 çadır	6.776
Nizip 1 Çadırkenti	1.873 çadır	10.135
Nizip 2 Konteynerkenti	908 konteyner	4.544
Genel Toplam	11.048(çadır/bölme/konteyner)	39.146

Kaynak: AFAD, <https://www.afad.gov.tr/tr/2374/Barinma-Merkezlerinde-Son-Durum>

Gaziantep ilinde beş farklı barınma merkezinde yaklaşık olarak 40.000 Suriyeli mülteci yaşamaktadır. Barınma merkezleri dışında yaşayanlarla birlikte bu sayının 325.000 olduğu tahmin edilmektedir. Gaziantep’in 2015 adrese dayalı nüfus

1.931.836 olarak hesaplanmıştır. Gaziantep'te yaşayan Suriyeli mülteci sayısı şehrin nüfusunu %16,82 artırmıştır.

Yoğun olarak Suriyeli mültecilerin yaşadığı bir kent olması nedeniyle, sosyal ve ekonomik anlamda etkilerinin olması, çalışmada Gaziantep ilinin tercih edilme sebebidir.

4.1. Amaç ve Kapsam

Bu çalışmanın amacı, Gaziantep ilinde yaşayan Suriyeli vatandaşlarının sosyal ve ekonomik durumlarının tespit edilerek, mevcut yaşadıkları ortamlardaki problemleri ve beklentilerinin neler olduğunu ortaya çıkartılmasıdır. Bu çalışmanın kapsamı ve sınırlarını; sadece Gaziantep ilinde yaşayan Suriyeli vatandaşlardan oluşturmaktadır.

4. 2. Metodoloji

4.2.1 Örneklem Süreci

Araştırma alanı olarak seçilen Gaziantep ilinde yaşayan toplam Suriyeli mülteci nüfusunun 325.000 kişi olduğu dikkate alınarak, anket yapılacak kişi sayısı basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılarak tespit edilmiştir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2014). Bu çalışmanın örneklem büyüklüğü dikkate alındığında 325.000 kişi varsayımında; örneklem büyüklüğü 385 kişi olarak hesaplanmıştır.

Yapılan saha araştırmasına bağlı olarak anket ve gözlem tekniği kullanılmıştır. Araştırma esnasında Suriyeli göçmenlerin çalıştıkları işyerleri ve yoğun olarak yaşadıkları mahalleleri ziyaret edilerek örneklem grubuna ulaşılmaya çalışılmıştır. Hazırlanmış anket formları, ulaşılan mültecilere yüz yüze uygulanmış olup, uygulama esnasında mültecilerin yaşam alanları ve sosyo-kültürel ilişkilerini analiz etmek amacıyla gözlemlerde yapılmıştır.

4.2.2 Veri Toplama Yöntem ve Aracı

Araştırmada veriler anket yöntemi kullanılarak toplanmıştır. Anketler yüz yüze mülakat şeklinde uygulanmıştır. Anket formunda üç grup soru yer almıştır. Bunlardan birinci grup katılımcıların demografik özelliklerini, ikinci grup göçmenlerin ekonomik durumlarına ilişkin algıları, üçüncü grup göçmenleri sosyo-kültürel durumlarına ilişkin ifadeler yer almaktadır.

4.3. Bulgular

Anket çalışması sonucunda, Gaziantep ilinde yaşayan Suriyeli göçmenlerin demografik, ekonomik, sosyo-kültürel ve toplumsal yaşam verileri elde edilmiş ve bu veriler çerçevesinde analizler yapılmıştır.

4.3.1. Demografik Bulgular

Tablo: 4. Ankete Katılan Bireylerin Demografik Özellikleri

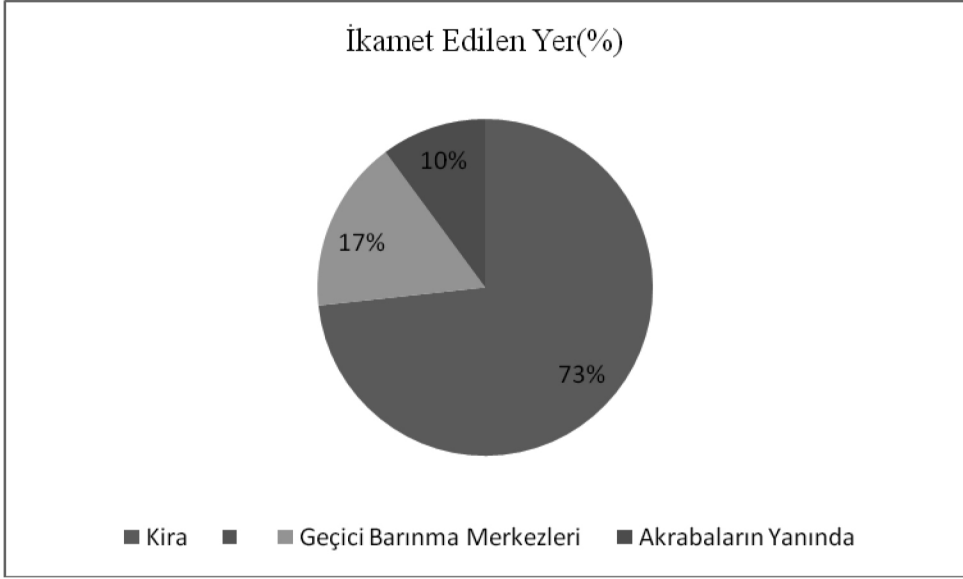
		Frekans	Yüzde			Frekans	Yüzde
Yaş	12-20	17	4,3	Eğitim	Okuryazar Değil	159	41,4
	21-30	110	28,6		Okuryazar	33	8,6
	31-40	83	21,4		İlkokul	44	11,4
	41-50	93	24,3		Ortaokul	23	5,7
	51veüzeri	82	21,4		Lise	80	21,4
	Toplam	385	100,0		Üniversite	46	11,4
Meslek	Diğer (Hasta, çok yaşlı, çalışamaz vb.)	140	36,36	Cinsiyet	Toplam	385	100,0
	İşçi	77	20		Kadın	178	45,7
	İşsiz	100	25,9		Erkek	207	54,3
	Öğrenci	41	10,65	Toplam	70	100,0	
	Esnaf	21	5,45	Gelir (TL)	250-500	84	21,8
	Memur	6	1,55		501-750	264	68,6
Toplam	385	100,0	751-1000		22	5,7	
			1000 ve üzeri		15	3,9	
			Toplam		385	100,0	

Ankete katılanların %46'sı kadın %54'ü ise erkektir. Tablo 4'te görüldüğü gibi her yaş grubunda katılım olmakla birlikte, yoğun olarak 20 yaş üstünde görülmektedir. Kadınların ortalama yaşı 32,4, erkeklerin yaş ortalaması 35,7. Tabloda ki verilere göre kadın ve erkeklerin yaş ortalamasının birbirine yakın olduğu görülmektedir.

Araştırma grubu, eğitim düzeylerine göre farklılıklar sergilemektedir. Katılımcıların eğitim düzeyine bakıldığında, 'okuryazar' olmayan göçmenlerin %41,4 ile ilk sırada yer aldığı, bu oranında %34,4'ü kadınlardan ve %47,4'ü de erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların %21,4 'ü lise mezunu, %11,4'ü üniversite

mezunudur. Lise ve üniversite mezunları arasında kadın oranının erkeklerden daha yüksek olduğu görülmektedir. Genel olarak Gaziantep'teki Suriyeli göçmenlerin eğitim profilinin çok düşük olduğu göze çarpmaktadır.

Grafik: 3. Ankete Katılan Bireylerin Demografik Özellikleri (Gaziantep'te İkamet Edilen Yer)

Ankete katılanların %73,2'si kirada, %16,6'sı geçici barınma merkezlerinde, %10,1'i ise akrabalarının yanında ikamet ettikleri görülmektedir. Kirada ikamet edenlerin oranının yüksek olması (%73,2) emlak piyasasını etkilemiştir. Ekonomik bakımdan durumu daha iyi olan Suriyelilerin barınma için genellikle konut kiralama yolunu seçmeleri emlak piyasasında olumlu bir gelişme olarak görülmektedir. (Kırmızıtaş ve Burun, 2014).

4.3.2. Ekonomik Bulgular

Tablo: 5. Katılımcıların Meslek Dağılımları

Yapılan İş	Cinsiyet				Toplam	%
	Kadın	%	Erkek	%		
Diğer (Hasta, çok yaşlı, çalışamaz vb.)	100	56,1	40	19,32	140	36,36

İşçi	16	9	61	29,46	77	20
İşsiz	40	22,4	60	29	100	25,9
Öğrenci	22	12,3	19	9,17	41	10,65
Esnaf	0	0,0	21	10,14	21	5,45
Memur	0	0,0	6	2,9	6	1,55
Toplam	178	100,0	207	100	385	100,0

Katılımcıların Gaziantep ilindeki meslek dağılımlarına bakıldığında, işsiz olanların toplam oranı %25,9 dur. Erkeklerin işsizlik oranı %29 iken, kadınların işsizlik oranı ise 22,4 tür. Katılımcıların toplam %36,3'ü ise diğer (hasta, çok yaşlı, çalışamaz vb.) oluşturmaktadır. Bunların içinde kadınların oranı %56,1 iken, erkeklerin oranı ise 19,32 dir. İşçi olarak çalışanların oranı %20 dir. Kadınların işçi olarak çalışma oranı %9 iken, erkeklerin işçi olarak çalışma oranı %29,46 dir. Erkeklerin kadınlardan daha çok iş bulabildikleri görülmektedir. Katılımcıların öğrenci durumlarını gösteren oranlara bakıldığında erkeklerle kadınların birbirine çok yakın değerde oldukları görülmektedir. Erkek öğrenci oranı %9,17 iken kadın öğrenci oranı %12,3tür. Katılımcılardan çok az kişinin esnaf oldukları görülmektedir. Sadece erkekler esnaflık yapmaktadır, bu oran ise %5,45 olarak belirtilmiştir.

Katılımcıların çalıştıkları işlerdeki gelir durumlarına bakıldığında, sadece yaklaşık olarak %4'ünün aylık olarak gelirinin 1000 TL ve üzeri olduğu belirtilmiştir. %5,7'sinin aylık gelirinin 751-1000 TL, %21,8'inin 250-500TL ve %68,6'sının ise 501-750 TL olduğu görülmektedir. Çalışanların oranın çok düşük oranlarda olduğu, bununla birlikte alınan ücretlerinde çok düşük seviyelerde kaldığı görülmektedir.

Tablo: 6. Suriye'ye Göre Yaşam Standartlarındaki Değişme

Yaşam Standartlarının Suriye'ye Göre Değişimi	Cinsiyet				Toplam	%
	Kadın	%	Erkek	%		
Daha iyi	6	3,37	47	22,7	53	13,76
Aynı	38	21,3	71	34,2	109	28,3
Kötü	120	67,4	77	37,1	197	51,16
Daha kötü	14	7,86	12	5,8	26	6,75
Toplam	178	100,0	207	100	385	100,0

Katılımcıların yaşam standartlarının Suriye'ye göre değişimi sorulduğunda, %51,16'sının kötü, %28,3'ünün aynı, %13,76'sının daha iyi ve %6,75'ininde daha kötü durumda oldukları görülmektedir. Ekonomik nedenlerden ziyade, iç savaş sonucu ülkelerini terk etmek zorunda kalan kişiler için bu beklenen bir durumdur.

Tablo: 7. Ankete Katılanların Geçim Kaynağı

Geçim Kaynağı	Cinsiyet				Toplam	%
	Kadın	%	Erkek	%		
Kamu yardımları (STK, Belediye vb.)	114	64	105	50,72	219	56,88
Çalışarak	16	8,98	61	29,4	77	20
Halkın yardımları	36	20,2	31	14,9	67	17,4
Kendi Birikimlerimizle	12	6,75	10	4,83	22	5,71
Toplam	178	100,0	207	100	385	100,0

Nasıl geçiniyorsunuz, geçim kaynağınız nedir sorusuna, katılımcıların %56,88'i kamu yardımları ile geçindiklerini belirtmişlerdir. Bu oranın çok yüksek olması mültecilere kamunun yardım konusunda ne denli yardımcı olduğunu göstermektedir. %20'si çalışarak, %17,4'ü halkın yardımları, %5,71'ise kendi birikimleri ile geçindiklerini belirtmişlerdir.

Tablo: 8. Ankete Katılanların Geçinme Konusundaki Sıkıntıları

Geçim sıkıntısı	Cinsiyet				Toplam	%
	Kadın	%	Erkek	%		
Evet (geçim sıkıntısı yaşıyoruz)	40	22,4	47	22,7	87	22,6
Bazen (geçim sıkıntısı yaşıyoruz)	96	53,9	110	53,1	206	53,5
Hayır (geçim sıkıntısı yaşamıyoruz)	42	23,6	50	24,2	92	23,9
Toplam	178	100,0	207	100	385	100,0

Katılımcılara geçim konusunda sıkıntı yaşıyor musunuz sorusuna, %53,5'nin bazen, %23,9'nun geçim sıkıntısı yaşamadıklarını ve %22,6'sı ise geçinme konusunda sıkıntılar yaşadıklarını belirtmektedir. Katılımcıların geçinme konusunda sıkıntılar yaşadıkları görülmektedir.

4.3.3. Sosyo – kültürel ve toplumsal yaşam bulguları

Katılımcıların Gaziantep ilindeki sosyo-kültürel ve toplumsal yaşamlarının durumlarının ve imkanlarının neler olduğunun tespitini amaçlanmaktadır.

Tablo: 9. Gaziantep İlinin Tercih Edilme Sebepleri

Tercih Edilme Sebepleri	Kişi Sayısı	%
İş imkânlarının yüksek olması	77	20
Ülkeye(sınıra) yakın olması	207	53,7
Güvenli bir şehir olması	68	17,6
Gidilecek başka yerin olmaması	33	8,57
Toplam	385	100,0

Katılımcıların Gaziantep ilinin tercih etme sebeplerine bakıldığında, %53,7'sinin sınıra çok yakın olması, %20'sinin iş imkanlarının yüksek olması, %17,6'nın güvenli bir şehir olması ve %8,57'sinin da gidilecek başka bir yer olmadığından dolayı zorunlu olarak tercih ettiklerini belirtilmektedir. Gaziantep ilinin ülkeye sınır komşusu olması sebebiyle tercih edilmesinde ki en önemli faktördür.

Tablo: 10. Yerleşik Halkın Göçmenlere Bakış Açısı

Halkın Bakış Açısı	Cinsiyet				Toplam	%
	Kadın	%	Erkek	%		
Genelde iyi	42	23,6	44	21,2	86	22,3
Normal	73	41	96	46,3	169	43,9
Genelde kötü	28	15,7	39	18,8	67	17,4
Genelde Önyargılılar	35	19,6	28	13,5	63	16,3
Toplam	178	100,0	207	100	385	100,0

Katılımcıların halkın kendilerine olan bakış açısına, %44'ü normal, %22,3'ünün genelde iyi, %17,4'ünün genelde kötü ve %16,3'ünü ise genelde önyargılı olduklarını belirtmektedir. Tablodaki veriler aslında Suriyeli mültecilerin halk tarafından bir şekilde kabullendiklerini bize göstermektedir.

Katılımcılara ayrımcılığa maruz kalma durumu sorulduğunda %78'inin ciddi anlamda herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmadıklarını %22'sinin ise zaman zaman ayrımcılıkla karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Böyle bir sonucun ortaya çıkması bize şunu göstermektedir; halkın göçmenlere bu zor zamanlarında bir misafir olarak sahip çıkılıp kapılarını açmalarından kaynaklanmaktadır.

Tablo: 11. Gaziantep Halkı ile Kültürel Yakınlık ve Sosyal Uyum Durumu

Sosyo-Kültürel ve Uyum Durumu	Cinsiyet				Toplam	%
	Kadın	%	Erkek	%		
Evet	70	39,3	91	44	161	41,9
Hayır	26	14,6	30	14,5	56	14,5
Kısmen	82	46	86	41,5	168	43,6
Toplam	178	100,0	207	100	385	100,0

Katılımcıların yaklaşık olarak %42'si tamamen halk ile kültürel yakınlık ve uyum içinde olduklarını, %43,6'sının ise tam olmasa da kısmen halk yakınlık ve uyum durumunda olduklarını, sadece %14,5'i halkta kültürel ve sosyal uyum bağlamında bir yakınlık hissetmediklerini belirtmişlerdir. Bu oranın bu kadar yüksek olmasının sebebi Suriyelilerle geçmişe dayalı ortak, inanç, tarih ve kültürel bir yakınlığın olmasıdır.

Tablo: 12. Gaziantep İlinde Yaşanılan En Önemli Problemler

Problemler	Cinsiyet				Toplam	%
	Kadın	%	Erkek	%		
İşsizlik	50	28	54	26	104	27
Geçim sıkıntısı	30	16,8	34	16,5	64	16,6
Yüksek kira	41	23	44	21,2	85	22
Dil/İletişim sorunu	8	4,5	15	7,2	23	5,6
Sağlık	15	8,4	16	7,7	31	8

Eğitim	17	9,5	19	9,1	36	9,3
Toplumsal baskı/Dışlanma	6	3,4	12	5,8	18	4,6
Yabancılaşma	11	6,1	13	6,2	24	6,23
Toplam	178	100,0	207	100	385	100,0

Suriyeli göçmenlerin Gaziantep ilinde yaşadıkları en önemli problemler arasında %27 ile işsizlik görülmektedir. İşsizliğin yanı sıra %22 ile konut kiralalarının yüksekliği önemli bir sorun olmaktadır. Katılımcıların %16,6'sı geçim sıkıntısı da yaşadıkları belirtilmektedir.

Eğitim sorununun %9,3 ile sağlık sorununun ise %8 ile birbirine yakın sorunlar olduğu görülmektedir. Eğitim ve sağlık konularında çok ciddi bir problemin olmadığını söylenebilir. Kentte toplumsal dışlanma/baskı konusunda çok ciddi sorunun yaşanmadığını görmekteyiz, bu oran sadece %4,6 düzeyindedir.

Sonuç

Göç sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda çeşitli problemlerin ortaya çıkmasına neden olan bir süreçtir. Bu süreçle birlikte hem göç edenler hem de göçmenlerin yerleştikleri toplumlarda bu kaygılar yaşanabilmektedir. 21. yüzyılda Suriye iç savaşının sonucu olarak ortaya çıkan ve bir insanlık dramı olan mülteci sorununa Batılı ülkelerin, çözüm noktasında ciddi ve kalıcı adımlar atmamasının temel nedeni sosyo-kültürel ve ekonomik kaygılardır.

Batılı devletlerin bu kaygılarına karşılık, Türkiye bölgede var olan ve Türkiye'yi de olumsuz etkileyecek birçok siyasi belirsizlik ve risklere rağmen Suriyeli mülteciler konusunda dünyaya bir insanlık dersi vermiştir. Türkiye'nin uyguladığı "açık kapı politikası" sonucu olarak hiçbir Suriyeli vatandaşı geri çevirmemiştir. Bu çalışma Türkiye'nin bu yaklaşımının göçmenler tarafından nasıl algılandığı ve göçmenlerin çeşitli sosyo-kültürel ve ekonomik durumlarını saptamak amacıyla önem taşımaktadır. Yapılan saha çalışması neticesinde aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Göçmenlerin büyük çoğunluğunun geçim kaynağı kamu yardımları (STK, Belediyeler vb.) yanı sıra halkın yardımlarından oluşmaktadır. Ayrıca göçmenler yapılan yardımların yeterli olmadığını da belirtmektedirler. Ekonomik olarak başta işsizlik ve yüksek kiralar gibi problemlere rağmen Suriyeli göçmenler yine de ülkemizde bulunmaktan memnun olduklarını belirtmektedirler. Göçmenlerin genelde ülkemizi tercih etme sebeplerine bakıldığında, sınıra yakınlığın yanı sıra ülkemizde savaşın olmaması, güvenlik kaygılarının az olması en önemli faktörlerdir. Suriyeli göçmenlerin çok büyük kısmı ülkemizde ayrımcılığa maruz kalmadıklarını belirtmektedirler. Ülkeler arasında geçmişe dayalı ortak tarihi ve

kültürel ilişkiler, Suriyeli göçmenlerin kendilerini yabancı hissetmemelerini sağlamaktadır.

İlk başlarda kısa süreli ve geçici bir durum olarak görülen Suriyeli sığınmacı dalgası, zamanla kalıcı durum haline gelmiştir. Türkiye'deki Suriyeliler konusu, giderek toplumsal, siyasi ve ekonomik boyutları olan bir uyum sorunu haline dönüşmüş durumdadır. Ancak Türkiye coğrafi ve ekonomik konumunu kullanarak uygulayacağı sosyo-ekonomik politikalarla durumu kendi lehine çevirebilecektir. Bunun için Suriye'den gelen yabancı kaynakları üretime aktarmak gerekmektedir. Ayrıca gayri safi milli hasılasının büyük bir kısmı tüketim harcamalarından oluşan Türkiye'de, Suriyelilerin yapacakları tüketim harcamaları makro ekonomik anlamda ekonomiye katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- AFAD, <https://www.afad.gov.tr/tr/2373/Giris>, erişim tarihi: 15.11.2016.
- Akıncı B., Nergiz A., ve Gedik E., (2015), "Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul", *Göç Araştırmaları Dergisi*, c. 1, Sayı: 2, Temmuz-Aralık 2015, s. 58-83.
- Buz, S. (2004), *Zorunlu Çıkış Zorlu Kabul- Mültecilik*, Ankara, SGDD yayınları.
- Çağlayan, S. (2011) "Göç Kavramı ve Kuramları", Fatime Güneş (Ed.) Kent Sosyolojisi, Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları, Eskişehir.
- Erdoğan M. (2015) *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*, Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi- HUGO Yayınları-, Ankara.
- Erdoğan, M., (2014), *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*, Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi-HUGO Yayınları- Ankara.
- Erol, M. Ersever, O. G. (2014), "Göç Krizi ve Göç Krizine Müdahale", *KHO Bilim Dergisi*, c. 24, sayı: 1. http://www.kho.edu.tr/akademik/kho_bilim_dergi/2014_1/3_.pdf, erişim tarihi: 12.10.2016.
- Hughes, G.A. (2014). "Syria and the Perils of Proxy Warfare", *Small Wars& Insurgencies*, 25: 3.
- <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09592318.2014.913542?needAccess=true>, erişim tarihi: 20.11.2016.
- İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, Türkiye ve Göç Yönetimi, www.goc.gov.tr/files/dokuman19.pdf, erişim tarihi: 20.12.2016.

-
- İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, Türkiye'nin Düzensiz Göçle Mücadelesi <http://www.goc.gov.tr/icerik3/turkiyenin-duzensizgocle-mucadelesi> 409 422 424, erişim tarihi:11.11.2016.
 - Karaca, S. (2013), "Kayıtdışı Mülteciler, Kayda Değer Sorunlar", Analist Dergisi, 31, İstanbul.
 - Karaca, S. (2015), "Misafirlikten Entegrasyona Suriyeli Mülteci Akımı ve Türkiye" <http://ww4.ticaret.edu.tr/komsuulkeler/wp-content/uploads/sites/65/2015/05/Suriyeli-M%C3%BCIteciler-Paneli.pdf>, erişim tarihi:21.11.2016.
 - Kırmızıtaş, H. ve Burun, E. (2014), "Suriyeliler Sınır İllerinde Kira Ve Emlak Fiyatlarını Uçurdu", <http://www.milliyet.com.tr/suriyeliler-sinir-illerinde-kira/gundem/detay/1846010/default.htm>, erişim tarihi:16.11.2016.
 - Koyuncu, A. (2014), *Kentin Yeni Misafirleri: Suriyeliler Konya Örneği*, Konya: Çizgi.
 - Oytun, O. ve Gündoğar, S. S. (2015), Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri Raporu, ORSAM- TESEV Rapor No: 195, Ankara.
 - <http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Report/203?s=orsam|turkish>, erişim tarihi: 10.10.2016.
 - Şahin, O. (2016), Suriyeli Mültecilerin Dağılımı ve Son Rakamlar, <http://www.stratejikortak.com/2016/04/suriyeli-multecilerin-sayisi.html>, erişim tarihi: 22.11.2016.
 - Özden, Ş. (2013), Syrian Refugees in Turkey, MPC Research Report 2013/05, <http://www.migrationpolicycentre.eu/docs/MPC-RR-2013-05.pdf>, erişim tarihi: 21.11.2016.
 - Öztürk, S., Suriye'den Göçün Etkileri, http://www.harapak.edu.tr/Bilimsel_Faaliyetler/SKYUSIDAK/2015_Makaleler/Suriyeden_Gocun_Etkileri.pdf, erişim tarihi: 04.10.2016.
 - UNHCR, (2015), Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler Sık Sorulan Sorular http://www.unhcr.org/turkey/uploads/root/s%C4%B1k_sorulan_sorular.pdf, erişim tarihi: 18.11.2016.
 - Yalçın, C. (2004), *Göç Sosyolojisi*, Ankara, Anı Yayınevi.
 - Yazıcıoğlu, S. (2015), Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Boyutlarıyla Suriyeli Mülteciler, <http://ww4.ticaret.edu.tr/komsuulkeler/wp-content/uploads/sites/65/2015/05/Suriyeli-M%C3%BCIteciler-Paneli.pdf>, erişim tarihi: 21.11.2016.
 - Yazıcıoğlu, Y., Erdoğan, S., (2014), *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Detay Yayıncılık, Ankara.

Socio-Economic Reflections of Migration: The Example of Syrian Immigrants in Gaziantep*

İbrahim ARSLAN**

Yusuf BOZGEYİK***

Erdal ALANCIOĞLU****

Abstract

Humanity has testified migrant evolvments depending on compulsory and sometimes permissive conditions throughout history. Migrant evolvments cause very important changes of structure of society. Changing of the management on the Middle East area as the final public of Arab Spring have not achieved a goal in Syria yet. As a result of this, Syria civil-war has began. Because of this war, humanity has testified as one of most important of migrant evolvments. Turkey is the preferred country by Syrian people because of the border and historical cultural relationships.

In this work, we analyze the economical and social effects of Syrian migrants, who left their country as a result of civil war, in Turkey and specially Gaziantep. According to the results of field analysis in Gaziantep, Syrian migrants have economical and social problems.

Keywords: Turkey, Syrian Migrants, Socio-Economic, Migration

* This paper is the English translation of the study titled "Göçün Ekonomik ve Toplumsal Yansımaları: Gaziantep'teki Suriyeli Göçmenler Örneği" published in the 4th issue of *İlahiyat Akademi*. (İbrahim ARSLAN, Yusuf BOZGEYİK, Erdal ALANCIOĞLU, "Göçün Ekonomik ve Toplumsal Yansımaları: Gaziantep'teki Suriyeli Göçmenler Örneği", *İlahiyat Akademi*, sayı: 4, 2016, s. 129-148.) The paper in Turkish should be referred to for citations.

** Prof. Dr. Gaziantep University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Academic Member, arслан@gantep.edu.tr

*** Asst. Prof. Dr. Gaziantep University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Finance, Academic Member, ybozgeyik@gantep.edu.tr

**** Lecturer, Harran University, Bozova VHS, ealancioglu@harran.edu.tr

Göçün Ekonomik ve Toplumsal Yansımaları: Gaziantep'teki Suriyeli Göçmenler Örneği

Özet

Tarih boyunca insanlık, bazen isteğe bağlı bazen de zorunlu olarak yaşanan, göç hareketlerine tanıklık etmiştir. Bu göç hareketleri beraberinde toplumun yapısında çok önemli değişikliklerin oluşmasına sebep olmuştur. "Arap Baharı"nın son halkasını oluşturan Ortadoğu coğrafyasındaki yönetim değişiklikleri hareketleri Suriye'de hala amacına ulaşamamıştır. Bunun sonucu olarak Suriye'de bir iç savaşın başlamasını beraberinde getirmiştir. Suriye iç savaşı ile birlikte insanlık tarihi, dünyanın en büyük ve zorunlu iç ve dış göç hareketlerinden birine şahit olmaktadır. Türkiye hem sınır komşusu olması, hem de iki toplum arasında geçmişe dayalı ortak kültürel ilişkilerden dolayı Suriyeliler tarafından en çok tercih edilen ülkelerin başında yer almaktadır.

Bu çalışmada Suriye iç savaşının sonucu olarak buldukları yerleri terk etmek zorunda kalan Suriyeli göçmenlerin genelde Türkiye, özelde ise Gaziantep ilindeki toplumsal ve ekonomik yansımaları analiz edilmiştir. Gaziantep ilinde uygulanan saha araştırması sonuçlarına göre, Suriyeli göçmenlerin hem toplumsal hem de ekonomik anlamda zorluklar çektikleri görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Suriyeli Göçmenler, Sosyo-Ekonomik, Göç

1. Introduction

Throughout history, Turkey has been the last location for mass migration movements including mass refugee acts and hosted millions of migrants due to its geographical and strategic position. It acts as a bridge between the Middle Eastern and Asian countries in the east and south, which suffer from conflicts and instability, and European countries in the west, which have high wealth statuses and standards of human rights. Turkey has become a center of attraction for regular and irregular migration movements due to its recently increasing economic and political power and stable structure. As a result, the effects of migration over Turkey's economic, socio-cultural and demographic structure have been brought to the agenda in time (Directorate General of Migration Authority, 2016: 5–6).

The problem of migration is intertwined with political, economic, social, and cultural life. Moreover, these issues cause the emergence of various national and international problems. The scope of the impact of international migration, which affects more than one country, has been growing in recent years.

People who are forced to leave their countries and cannot return later due to many reasons cause certain changes in the social, economic, and social life of the host countries. These effects are generally negative, but they can be turned into opportunities with the effective policies to be applied in time.

The effects of Syrian refugees over Turkey are generally present in the social field. Certain problems occasionally occur between Syrians and local Turkish people due to language, lifestyle, and cultural differences. However, there are also significant issues including the problems in getting along with the local Turkish public and being partially excluded by the certain sections of the local public. The evidence that Syrians change the demographic structure where they are populous is regarded as the most significant and worrisome effect.

We can see a two-sided table from an economic perspective to the issue of immigration. The idea that Turkey's economy has been negatively affected through the markets with the monetary and other financial aids provided to the Syrian refugees is common among the people, but the positive effects of this process should also be considered. Despite these negative aspects, evidence indicates that Syrian people have contributed to the Turkish economy from many aspects. Syrian refugees whose number is increasing every passing day are observed to contribute to the domestic economy with their small-scale businesses. However, the fact that Syrian people accept working for a lower fee causes decreases in wages.

2. The Conceptual Fact of Migration

Although the concept of migration is as old as humanity, migration movements have occurred more often and have become more significant in the recent periods. The main elements of the phenomenon of migration are the increase in economic differences between countries and the displacement of capital. In other words, the development regarding the concept of migration has been accelerated, and the size of population has increased. The characteristics of migration, the action of changing the place of residence, have always changed throughout history when humanity has emerged. Migration took place due to obligatory reasons such as geographical issues, hunger, poverty, and climatic conditions first, but these reasons have been replaced with optional ones such as cultural, political, economic, and religious reasons, industrialization and needs in the present time. 2015: 60–61). Accordingly, it is clear that societies have faced the concept of migration throughout history, which catches the attention of researchers working in this field. Those who aim to follow this adventure of humanity have mentioned different definitions of migration and aimed to explain this process.

Migration is a global process affecting all societies in the world. Migration can be basically defined as a global act and movement of people from one place to another due to economic, social, political, and cultural reasons (Çağlayan, 2011: 85). In other words, migration is an event of geographical, social and cultural movement from one location to another and the action of returning later or

permanently staying at the new place in different periods (Yalçın, 2004: 14). People have many complicated reasons for migrating from one country or region to another country or region. The economic factor is traditionally reflected as the basic fact in literature. However, the reason for the intense migration movement from Syria includes the objective of escaping from civil war and surviving instead of suffering from economic factors.

3. Syrian Refugees in Turkey

The Al-Assad's regime turned its arms against its own people against the repressions that emerged within the framework of the democratic demands of the Arab Spring and this process turned into a civil war in Syria. The conflicts between the economic and political benefits of global and regional participants, particularly EU, USA and Russia, within the Greater Middle East Initiative has made the crisis more complicated than ever (Hughes, 2014: 522). Considering the Syrian civil war, humanity has been facing one of the greatest and compulsory internal and external migration movements in history. Turkey is the primary country that has been affected from this refugee movement from many aspects.

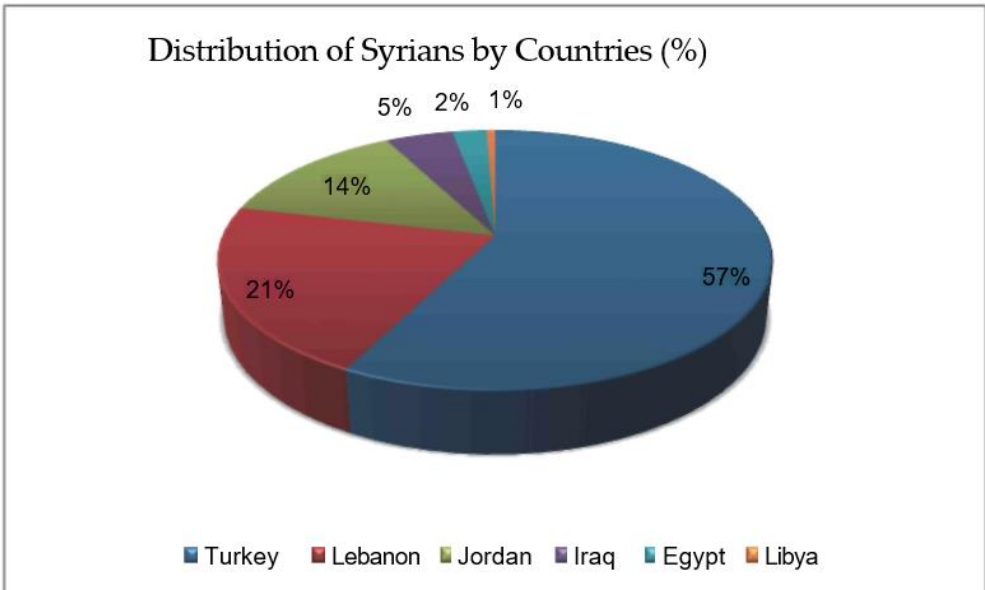
Table: 1. Distribution of Syrian Refugees by Countries

Country Name	Number of Syrian Refugees
Turkey	2,764,500
Lebanon	1,017,433
Jordan	655,833
Iraq	227,971
Egypt	115,204
Libya	29,275
Total	4,810,216

Source: <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>

Table 1 reflects the distribution of Syrian refugees by countries. Accordingly, Turkey appears as the country preferred by the refugees the most. Half of the total Syrian refugees in the world live in Turkey, which brings many risk factors for Turkey. However, it is possible to transform these figures into positive states in production and consumption activities with the economic and social policies to be implemented.

Graph: 1. Distribution of Syrian Refugees by Countries (%)

Source: <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>

Syrian people had to migrate to neighboring countries such as Turkey, Jordan, Lebanon, Egypt, Iraq, Romania and Bulgaria upon the civil war that broke out in Syria in 2011. UN figures (Table 1) indicate that 4,810,216 Syrian people had to migrate as of November 2016. The highest number of refugees (2,764,500 - 57.5% of total refugees) has come to Turkey, followed by 1,017,433 (21.1%) in Lebanon, 655,833 (13.6%) in Jordan, 227,971 (4.7%) in Iraq, 115,204 (2.49%) in Egypt and 29,275 (0.6%) in Libya.

The real figure of refugees in Turkey is claimed to be close to four million. The total population of Turkey has increased 4% with the Syrian refugees (Şahin, 2016).

Table: 2. Distribution of Syrians in the Refuge Centers in Turkey by Provinces

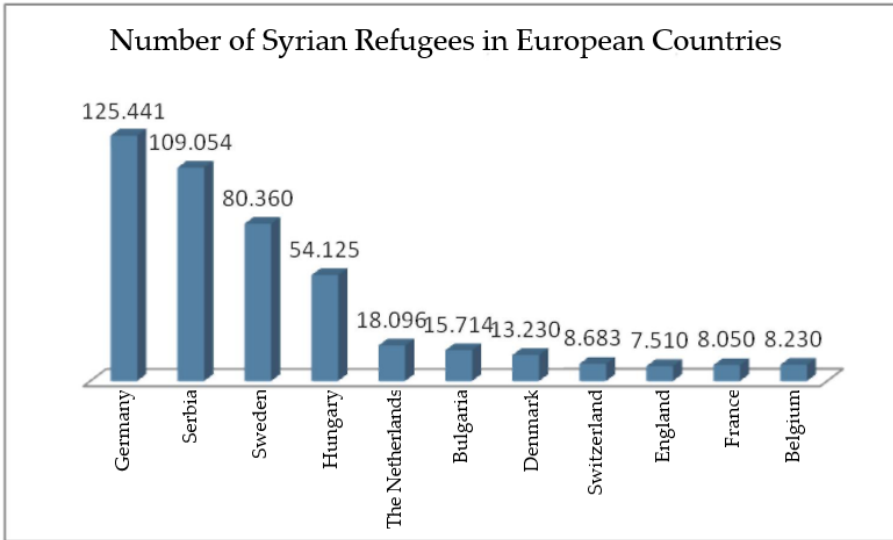
Provinces	Total Population of Temporary Refuge Centers
Gaziantep	112,095
Hatay	19,204

Kilis	36,944
Kahramanmaraş	18,235
Osmaniye	7,250
Adıyaman	9,406
Adana	341
Malatya	10,311
Mardin	3,939
Total Figure	256,871

Source: AFAD, <https://www.afad.gov.tr/tr/2374/Barinma-Merkezlerinde-Son-Durum>

Graph: 2.

Number of Syrian Refugees in European Countries

Source: UNCHR

Due to the “open door policies”, Syrian people have easily taken refuge in neighboring countries such as Jordan, Lebanon, and Turkey in particular. However, Syrian refugees aiming to migrate to European countries have faced serious problems. These European countries only host 448,493 Syrian refugees. This figure is quite low when compared to other countries hosting Syrian refugees.

The most important reasons why Western countries have been unconcerned with such an issue of humanity include the socio-cultural and economic concerns of these Western countries.

Turkey is believed to host approximately 4 million Syrian refugees although the exact figure is not known. Almost 260,000 of Syrian refugees live in 26 refugee centers founded and managed by AFAD in ten provinces of Turkey (AFAD, 2016).

This rapid increase in the number of migrants in such a short time is believed to cause various economic and social issues for Turkey. The fact that the refugees have not spread homogeneously in all cities of Turkey but have resided mostly in the cities close to the border delay the economic and social solutions for the problems caused by this process. The possibility for migrants to return to their counties after a period of a long stay in another country is quite low, which makes the subject of migration an important topic to be examined by the academicians.

In addition to refugees' effects on labor market and economic and social lives, there is a conceptual complexity regarding the status of Syrians in Turkey. They are occasionally called refugees, asylum-seekers or guests. It should be noted that the concepts of asylum-seeker and refugee do not have the same meaning. The concepts of refuge and asylum-seeking reviewed under the category of obligatory migration reflect the cases that force people to leave their countries due to the oppression they face in their countries for different reasons. The primary purpose of refugees and asylum-seekers is to survive in an environment where there is no threat against their lives (Buz, 2004: 7). Accordingly, migration can be defined as one's action of obligatorily or optionally changing the place of residence due to various social reasons (economic, social or cultural) or private reasons. Therefore, migration indicates a social, economic, and political process determined with one's own will. The literature calls the people migrating "migrants or refugees" (Erol and Ersever, 2014: 49). Asylum-seeker means the person who must leave the country he/she lives in and expresses asylum request to another country while refugee is the one whose request of seeking asylum is accepted as per the international and internal laws after the evaluation performed by relevant government authorities. Turkey has granted the status of temporary protection to the Syrians accepted after the "open door policy" and hosted these people as "guests" until the political stability has been established in Syria, but Turkey has not sent these people back to Syria.

The regulation on temporary protection defines temporary protection as the guardianship provided to the foreign people who had to leave their country and could not return back, who reached or passed the borders of a third country for finding temporary but urgent protection during the mass influx period, and whose request of international protection cannot be personally evaluated (UNHCR, 2015: 1).

Temporary protection principles include the following (Özden, 2013: 5);

- ✓ Open door policy,
- ✓ No obligation to return (continuing hosting the refugees),
- ✓ Completion of registration by Turkish authorities and supporting the refugees within the borders of camps.

Accordingly, Syrians in Turkey can be called refugees.

3.1. Effects of Syrian Refugees over Turkey

Turkey has spent more than 12 billion US dollars for Syrian refugees, who have taken refuge in Turkey escaping from civil war, based on international standards thus far. Despite Turkey's extraordinary efforts, the international parties have only contributed 512 million US dollars for the Syrians in Turkey (AFAD, 2016). Although Western countries have expressed their sensitive approaches regarding the open door and temporary protection policies, Turkey has been voluntarily implementing, Turkey has not received necessary support from EU countries (Erdoğan, 2014: 5). Despite Turkey's extraordinary humane support for the Syrian refugees, western countries have not provided enough support.

Turkey is one of the countries that have been politically, socially, and financially affected by the refugee crisis the most. Syrians preferred Turkey for seeking asylum, which formed a new concept that is felt in various social fields such as law, external policy, security, health, education, employment, economy and culture (Koyuncu, 2014). Today, Syrian refugees have become the influencers rather than the influenced in the state in Turkey (Karaca, 2013: 72).

The rents in Turkey have been increasing, and it is becoming harder to find a house for rent. Moreover, inflation has increased in the border provinces. The number of small-scale enterprises illicitly employing people is increasing. An unfair competition emerges between the businesses illicitly employing Syrian people and those that do not employ Syrians as such (Oytun and Gündoğar, 2015: 9). As seen in all great global migration events, the biggest relevant concern among the local people is related to the labor market. With this concern in this society, an employment-related advantage emerges for businesses as refugees must work for quite low fees (Erdoğan, 2014: 16).

Syrian contributions to the labor force deficit in the border provinces positively affect the investment environment in the area. Moreover, aid materials and services for the camps outside of Turkey and migrants inside the country are supplied from the firms in Turkey, which is an advantage for the domestic economy. Syrian financial decision-makers who have commercial and investment-based relationships with Middle East countries positively affect Turkey's such financial relationships with these countries. Syrians provide significant

contributions to production and trade in Turkey with their businesses established as small and medium-sized enterprises (SME). However, as most of these businesses are illicit, their owners benefit from an unfair competition as they do not fulfill their legal liabilities such as SSI premiums, duties etc. (Oytun and Gündoğar, 2015: 9).

Migration can still yield positive financial results. International migration contributes to the labor force and sets of different skills and ideas in the hosting country. This advantage may threaten the home countries of migrants because migration means the loss of labor force for these countries (Öztürk, 2015: 7). The impacts of Syrians over the economic structure indicate a table where risks and opportunities are integrated.

It is clear from the perspective of social indicators that the main issue to be observed for refugees or faced in regard to them is essentially seen in certain requirements such as education and learning, medical care, accommodation, adaptation to urban lifestyle and cultural life (Yazıcıoğlu, 2015).

The cultural and lifestyle-based differences between the migrants and residents of a country complicates the process of ensuring adaptation between these societies. While polygamy is becoming common among the residents, the rate of divorces is increasing accordingly. Moreover, the number of workers under 18 is significantly increasing every passing day. A ground that may trigger the polarization based on ethnicity and sect is getting formed, and the rate of housing structures full of slums is increasing. There is a concern of demographical change in certain border provinces such as Gaziantep, Şanlıurfa and Kilis. With this migration wave, changes inevitably occur in the demographic structure (rate of fertility and population increase). The difficulty of Syrians' life conditions and these people's inability to benefit from educational opportunities paves the way for certain social issues such as the increase in crime rates over the long term. Despite the certain issues between the local people and Syrians, both societies have developed a braking mechanism not to distort the social peace. No serious social issues have occurred between these nations thus far, which indicates the capacity of social structure to cope with social issues (Oytun and Gündoğar, 2015: 7).

Syrians' social adaptation process has started along with certain issues in Turkey. More than 35,000 Syrian babies were born in Turkey. The issue of marrying Syrians causes reactions on one side and integrates both societies on the other side. Many investors and small-scale businesses have brought their capitals to Turkey. Majority of Syrians in Turkey consists of kids and young people. This section is becoming greater in Turkey every passing day. Many of these people in the aforementioned majority have started to learn Turkish although they cannot receive a enough education (Oytun and Gündoğar, 2015: 7). Evidences indicate that migrants

have started to gain a place in the social life, that those who have yet to find a place in society is in a serious search, and that many children and women have started to make efforts to survive by their own in Turkey (Karaca, 2015).

4. Syrian Migrants in Gaziantep

Gaziantep has gained a strategic importance as it is neighboring the Syrian border and thus hosting the people who escape from the political crisis in Syria in camps (Erdoğan 2015).

Table: 3. Syrian Refugees in Gaziantep

Temporary Refuge Center	Type of Sheltering	Total
İslahiye 1 Tent City	1,586 tents	7,379
İslahiye 2 Tent City	5,013 sections	10,312
Karkamış Tent City	1,668 tents	6,776
Nizip 1 Tent City	1,873 tents	10,135
Nizip 2 Container City	908 containers	4,544
Total Figure	11,048 (tents/sections/containers)	39,146

Source: AFAD, <https://www.afad.gov.tr/tr/2374/Barinma-Merkezlerinde-Son-Durum>

There are approximately 40,000 Syrian refugees in five different refuge centers in Gaziantep. This figure is believed to reach 325,000 with those living outside the refuge centers. The address-based population of Gaziantep was 1,931,836 in 2015. Number of Syrian refugees in Gaziantep has increased the population of the city by 16.82%.

Gaziantep was selected for this study as it is one of the cities intensively hosting Syrian refugees and experiencing social and economic effects in this regard.

4.1. Objective and Scope

This study aims to determine the social and economic statuses of the Syrian people living in Gaziantep and to reveal their issues and expectations regarding the current places they live in. The scope and borders of this study are formed by the Syrian people solely living in Gaziantep.

4. 2. Methodology

4.2.1 Sampling Process

Since the total number of Syrian refugees living in Gaziantep is 325,000, the number of people to be questioned was determined using the simple random sampling method (Yazıcıoğlu and Erdoğan, 2014). Considering the data regarding the Syrian population of the city, sample size was calculated as 385 people.

Questionnaire and observation methods were used based on the field research. Efforts were made to reach the sample group by visiting the workplaces where Syrian migrants work and neighborhoods where they densely live. The questionnaire forms were administered to the refugees face-to-face, and observations were performed to analyze the living areas and sociocultural relationships of the refugees.

4.2.2 Data Collection Method and Instrument

The data were collected using the questionnaire method. Questionnaires were administered through face-to-face interviews. There are three groups of questions in the questionnaire form. The first group includes the demographic characteristics of participants while the second group reflects the perceptions regarding the financial statuses of migrants and third group has questions related to migrants' socio-cultural statuses.

4.3. Findings

Demographic, economic, socio-cultural and social data regarding the Syrian migrants in Gaziantep were collected, and analyses were conducted accordingly after the questionnaire activity.

4.3.1. Demographic Characteristics

Table: 4. Demographic Characteristics of the Participants

		Frequency	Percentage			Frequency	Percentage
Age	12-20	17	4.3	Education	Illiterate	159	41.4
	21-30	110	28.6		Literate	33	8.6
	31-40	83	21.4		Elementary School	44	11.4
	41-50	93	24.3		Secondary School	23	5.7

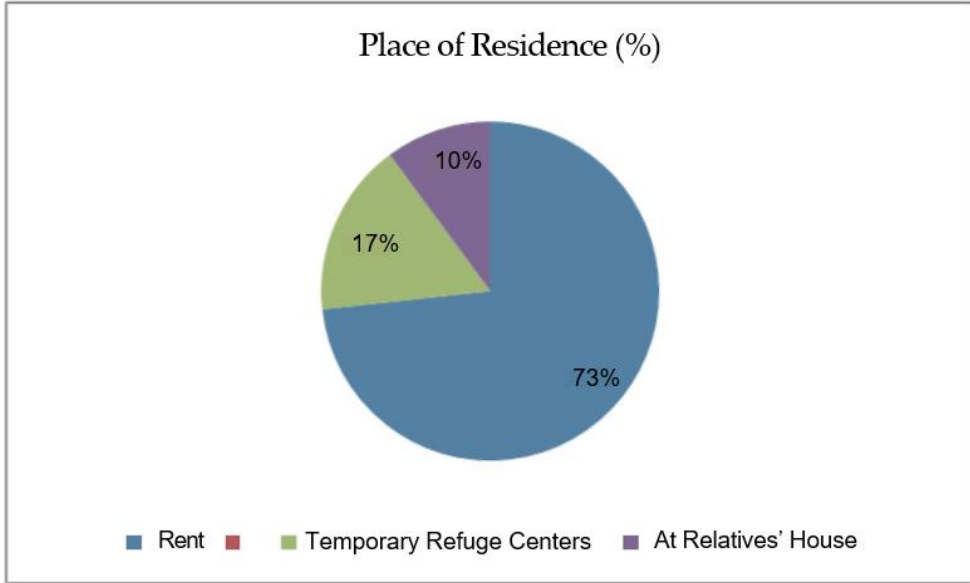
Socio-Economic Reflections of Migration

	51 and over	82	21.4		High School	80	21.4	
	Total	385	100.0		University	46	11.4	
Occupation	Other (Sick, too old, unable to work etc.)	140	36.36		Total	385	100.0	
	Worker	77	20		Gender	Female	178	45.7
	Unemployed	100	25.9			Male	207	54.3
	Student	41	10.65	Total		70	100.0	
	Shopkeeper	21	5.45	Income (TL)	250-500	84	21.8	
	Civil servant	6	1.55		501-750	264	68.6	
	Total	385	100.0		751-1000	22	5.7	
					1000 and over	15	3.9	
					Total	385	100.0	

Of the participants, 46% were female while 54% were male. Table 4 indicates that there were participants of every age groups, but most participants were over 20. Women's mean age was 32.4 while men's was 35.7. The data in the table indicates that mean ages of women and men were close.

Research group displayed differences based on participants' educational statuses, which indicate that the rate of illiterate migrants was 41.4%, and of the illiterate migrants, 34.4% were female while 47.4% were male. Of the participants, 21.4% were high school graduates while 11.4% had a bachelor's degree. The rate of women who were high school and university graduates was higher than that of men. The educational profile of Syrian migrants in Gaziantep was quite low.

Graph: 3. Demographic Characteristics Regarding the Participants of the Questionnaire (Place of Residence in Gaziantep)

Of the participants of the questionnaire, 73.2% resided in rented houses while 16.6% lived in temporary refuge centers and 10.1% lived with their relatives. The high rate of those living in rented houses affected the property market. Syrians who had better financial statuses than the others preferred renting houses for sheltering, which is regarded positively by the property market. (Kırmızıtaş and Burun, 2014).

4.3.2. Economic Results

Table: 5. Professional Distributions of Participants

Profession	Gender				Total	%
	Female	%	Male	%		
Other (Sick, too old, unable to work etc.)	100	56.1	40	19.32	140	36.36
Worker	16	9	61	29.46	77	20
Unemployed	40	22.4	60	29	100	25.9
Student	22	12.3	19	9.17	41	10.65
Shopkeeper	0	0.0	21	10.14	21	5.45

Socio-Economic Reflections of Migration

Civil servant	0	0.0	6	2.9	6	1.55
Total	178	100.0	207	100	385	100.0

The distribution of participants by their professions in Gaziantep indicates that the rate of unemployed was 25.9%. Men's unemployment rate was 29% while women's was 22.4%. Of the participants, 36.3% constituted the other groups (sick, quite old or unable to work etc.). Women's rate was 56.1% while men's was 19.32% among them. The rate of those working as workers was 20%. The rate of female workers was 9% while this rate was 29.46% for males. It is clear that males could find more jobs than females. The rates reflecting the status of participants as students indicate that males and females were quite close to one another. The rate of males was 9.17% while this rate was 12.3% for females. Evidences showed that only a few of the participants were shopkeepers. Only males worked as shopkeepers, and their rate was 5.45%.

The monthly income of the participants indicated that only approximately 4% of the participants earned 1000 TL or more. Of the participants, 5.7% had an income between 751–1000 TL while 21.8% earned 250–500 TL and 68.6% earned 501–750 TL. Results indicate that the rate of employed people is quite low, and their wages are not high either.

Table: 6. Change in Living Conditions Compared to Syria

Change in Living Conditions Compared to Syria	Gender				Total	%
	Female	%	Male	%		
Better	6	3.37	47	22.7	53	13.76
Same	38	21.3	71	34.2	109	28.3
Bad	120	67.4	77	37.1	197	51.16
Worse	14	7.86	12	5.8	26	6.75
Total	178	100.0	207	100	385	100.0

The question regarding their living standards compared to Syrian indicate that 51.16% had a poor life while nothing changed for 28.3%, 13.76% had a better life and 6.75% had a worse life in Turkey. This is an expected result for the people who had to leave their countries due to civil war rather than the financial reasons.

Table: 7. Income Sources of Questionnaire Participants

Income Source	Gender				Total	%
	Female	%	Male	%		
Public aids (NGO, Municipality etc.)	114	64	105	50.72	219	56.88
Employment	16	8.98	61	29.4	77	20
Public aids	36	20.2	31	14.9	67	17.4
Savings	12	6.75	10	4.83	22	5.71
Total	178	100.0	207	100	385	100.0

Regarding the question of how they get by or their income source, 56.88% stated that they used governmental aids for surviving. This high rate indicates the degree of government's extensive aids to the refugees. Of the participants, 20% stated that they lived by working while 17.4% used the aids of the public and 5.71% used their own savings.

Table: 8. Financial Issues of Questionnaire Participants

Financial issue (regarding getting by)	Gender				Total	%
	Female	%	Male	%		
Yes (financial issues of getting by are present)	40	22.4	47	22.7	87	22.6
Sometimes (financial issues of getting by are sometimes present)	96	53.9	110	53.1	206	53.5
None (financial issues of getting by are absent)	42	23.6	50	24.2	92	23.9
Total	178	100.0	207	100	385	100.0

Regarding the question of whether they have difficulties in getting by, 53.5% stated that they sometimes had while 23.9% had no such issues and 22.6% suffered difficulties in this regard. It is clear that participants had issues in getting by.

4.3.3. Socio – cultural and social living traces

The aim here is to determine the socio-cultural and social lives and opportunities of the participants in Gaziantep.

Table: 9. Reasons for Preferring Gaziantep

Reasons for Preferring	Number of Participants:	%
Numerous employment opportunities	77	20
Closeness to the border (of Syria)	207	53.7
Safe environment	68	17.6
No other place to migrate	33	8.57
Total	385	100.0

The analysis toward the reasons for preferring Gaziantep indicated that 53.7% selected this city for being closer to the border while 20% chose for employment opportunities, 17.6% preferred for being safe, and 8.57% chose as they could not find any other cities to migrate. The most important factor for selecting Gaziantep was that it is neighboring Syrian borders.

Table: 10. Perception of Local People Toward the Migrants

Perception of Local People	Gender				Total	%
	Female	%	Male	%		
Generally good	42	23.6	44	21.2	86	22.3
Normal	73	41	96	46.3	169	43.9
Generally bad	28	15.7	39	18.8	67	17.4
Generally biased	35	19.6	28	13.5	63	16.3
Total	178	100.0	207	100	385	100.0

Regarding the perceptions of the local people toward the refugees, 44% stated that local people perceived them normally while 22.3% noted that residents

here had good feelings, 17.4% felt the local public of Gaziantep had bad opinions about refugees and 16.3% believed the people of Gaziantep were generally biased. The data in the table indicate that Syrian refugees were somehow accepted by the local people.

Regarding the question of whether they have been exposed to discrimination, 78% stated that they faced no serious discrimination while 22% mentioned they occasionally experienced discrimination, which indicates that local people of Gaziantep embrace and help the Syrian people as guests in these difficult times.

Table: 11. Cultural Closeness and Social Harmony with the Public of Gaziantep

Socio-Cultural Harmony	Gender				Total	%
	Female	%	Male	%		
Yes	70	39.3	91	44	161	41.9
No	26	14.6	30	14.5	56	14.5
Partly	82	46	86	41.5	168	43.6
Total	178	100.0	207	100	385	100.0

Approximately 42% of the participants stated that they were in total harmony with the public culturally while 43.6% noted that they partially adapted to the culture of the area. Only 14.5% reflected that they felt no such closeness to the local society and culture. The reason why this rate was high is that Turkish people have common belief, history and culture-based aspects with Syrians.

Table: 12. The Most Significant Problems Experienced in Gaziantep

Problems	Gender				Total	%
	Female	%	Male	%		
Unemployment	50	28	54	26	104	27
Financial issue (regarding getting by)	30	16.8	34	16.5	64	16.6
High rents	41	23	44	21.2	85	22
Language/Communication Problem	8	4.5	15	7.2	23	5.6
Health	15	8.4	16	7.7	31	8

Socio-Economic Reflections of Migration

Education	17	9.5	19	9.1	36	9.3
Social pressure/exclusion	6	3.4	12	5.8	18	4.6
Alienation	11	6.1	13	6.2	24	6.23
Total	178	100.0	207	100	385	100.0

The most important issue Syrian refugees experience in Gaziantep is unemployment (27%). In addition to unemployment, high house rents are another significant issue (22%). Of the participants, 16.6% stated that they had difficulties in getting by.

The issue of education (9.3%) was found to be close to the health issue (8%). It is clear that refugees suffer from serious issues in education and medicine. Evidences indicate that no severe issues of social exclusion/pressure are experienced in the city. The rate of those reporting such issues is only 4.6%.

Conclusion

Migration is a process causing the emergence of various social, cultural and economic issues. These issues can be experienced by the migrants and the societies hosting the migrants. The main reason why western countries failed to take serious and permanent steps for the issue of Syrian refugees, a humanity tragedy which arose as a result of Syrian civil war in the 21st century, is related to the socio-cultural and economic concerns.

Regardless of the concerns of western countries, Turkey has given a lesson of humanity to the entire globe despite the numerous political uncertainties and risks that are present in the region and that could adversely affect Turkey. Turkey has not rejected any Syrian citizens as a result of open-door policy. This study is important as it was performed to determine how this approach was perceived by the migrants and to reveal various socio-cultural and economic statuses of migrants. The following were found after the field study:

Majority of the migrants get by upon the governmental (municipalities etc.) and public aids (NGOs etc.). However, migrants state that aids are not enough. Despite the financial problems such as unemployment and high rents, Syrian migrants state that they are satisfied with staying in Turkey. The reasons migrants preferred Turkey include closeness to the border, peaceful environment and fewer safety concerns. Most of the Syrian migrants note that they do not face discrimination in Turkey. The common aspects based on history and culture between Turkey and Syria enable Syrian migrants to adapt to the new environment better.

The Syrian refugee wave, which was regarded as transient and temporary in the beginning, has become permanent in time. The issue of Syrians in Turkey has turned into a problem of adaptation with social, political and economic aspects. However, Turkey can turn the case in favor with the socio-economic policies to be implemented using its geographical and economic position. For that purpose, foreign sources from Syrian should be transferred to the domestic production. In addition, consumption-based expenditures of Syrians will contribute to the macro economy of Turkey, the consumption of which constitutes the majority of gross national product.

REFERENCES

- AFAD, <https://www.afad.gov.tr/tr/2373/Giris>, Date Accessed: 15.11.2016.
- Akıncı B., Nergiz A., ve Gedik E., (2015), "Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul", *Göç Araştırmaları Dergisi*, v. 1, Issue: 2, July-December 2015, p. 58-83.
- Buz, S. (2004), *Zorunlu Çıkış Zorlu Kabul- Mültecilik*, Ankara, SGDD yayınları.
- Çağlayan, S. (2011) "Göç Kavramı ve Kuramları", Fatime Güneş (Ed.) Kent Sosyolojisi, Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları, Eskişehir.
- Erdoğan M. (2015) *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*, Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi- HUGO Yayınları-, Ankara.
- Erdoğan, M., (2014), *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*, Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi-HUGO Yayınları- Ankara.
- Erol, M. Ersever, O. G. (2014), "Göç Krizi ve Göç Krizine Müdahale", *KHO Bilim Dergisi*, v. 24, issue: 1. http://www.kho.edu.tr/akademik/kho_bilim_dergi/2014_1/3_.pdf, Date Accessed: 12.10.2016.
- Hughes, G.A. (2014). "Syria and the Perils of Proxy Warfare", *Small Wars& Insurgencies*, 25: 3.
- <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09592318.2014.913542?needAccess=true>, Date Accessed: 20.11.2016.
- Ministry of Interior, Directorate General of Migration Management, Türkiye ve Göç Yönetimi, www.goc.gov.tr/files/dokuman19.pdf, Date Accessed: 20.12.2016.
- Ministry of Interior, Directorate General of Migration Management, Türkiye'nin Düzensiz Göçle Mücadelesi http://www.goc.gov.tr/icerik3/turkiyenin-duzensizgocle-mucadelesi_409_422_424, Date Accessed:11.11.2016.

- Karaca, S. (2013), "Kayıtdışı Mülteciler, Kayda Değer Sorunlar", *Analist Dergisi*, 31, İstanbul.
- Karaca, S. (2015), "Misafirlikten Entegrasyona Suriyeli Mülteci Akını ve Türkiye" <http://ww4.ticaret.edu.tr/komsuulkeler/wp-content/uploads/sites/65/2015/05/Suriyeli-M%C3%BClteciler-Panelli.pdf>, Date Accessed: 21.11.2016.
- Kırmızıtaş, H. and Burun, E. (2014), "Suriyeliler Sınır İllerinde Kira ve Emlak Fiyatlarını Uçurdu", <http://www.milliyet.com.tr/suriyeliler-sinir-illerinde-kira/gundem/detay/1846010/default.htm>, Date Accessed: 16.11.2016.
- Koyuncu, A. (2014), *Kentin Yeni Misafirleri: Suriyeliler Konya Örneği*, Konya: Çizgi.
- Oytun, O. ve Gündoğar, S. S. (2015), Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri Raporu, ORSAM- TESEV Report No: 195, Ankara.
- <http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Report/203?s=orsam|turkish>, Date Accessed: 10.10.2016.
- Şahin, O. (2016), Suriyeli Mültecilerin Dağılımı ve Son Rakamlar, <http://www.stratejikortak.com/2016/04/suriyeli-multecilerin-sayisi.html>, Date Accessed: 22.11.2016.
- Özden, Ş. (2013), Syrian Refugees in Turkey, MPC Research Report 2013/05, <http://www.migrationpolicycentre.eu/docs/MPC-RR-2013-05.pdf>, Date Accessed: 21.11.2016.
- Öztürk, S., Suriye'den Göçün Etkileri, http://www.harpak.edu.tr/Bilimsel_Faaliyetler/SKYUSIDAK/2015_Makaleler/Suriyeden_Gocun_Etkileri.pdf, Date Accessed: 04.10.2016.
- UNHCR, (2015), Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler Sık Sorulan Sorular http://www.unhcr.org/turkey/uploads/root/s%C4%B1k_sorulan_sorular.pdf, Date Accessed: 18.11.2016.
- Yalçın, C. (2004), *Göç Sosyolojisi*, Ankara, Anı Yayınevi.
- Yazıcıoğlu, S. (2015), Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Boyutlarıyla Suriyeli Mülteciler, <http://ww4.ticaret.edu.tr/komsuulkeler/wp-content/uploads/sites/65/2015/05/Suriyeli-M%C3%BClteciler-Panelli.pdf>, Date Accessed: 21.11.2016.
- Yazıcıoğlu, Y., Erdoğan, S., (2014), *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Detay Yayıncılık, Ankara.

الانعكاسات الاقتصادية والاجتماعية للهجرة

هجرة السوريين إلى غازي عنتاب نموذجاً*

أ. د. إبراهيم أرسلان و أ. يوسف بوز كيك و أ. أردال الأنجي أوغلو

جامعة غازي عنتاب - كلية الاقتصاد جامعة غازي عنتاب - كلية الاقتصاد جامعة حران
arslan@gantep.edu.tr ybozgeyik@gantep.edu.tr ealancioglu@harran.edu.tr

ترجمة: محمد طوبالجة

الخلاصة:

على مر التاريخ الإنساني شهدنا هجرة اختيارية أحياناً وبعض الأحيان هجرة قسرية. وقد أدت حركات الهجرة تلك إلى تشكل تغييرات مهمة للغاية في بنية المجتمع.

«الربيع العربي» في منطقة الشرق الأوسط، ومن ضمنه الثورة السورية التي تشكل آخر حلقات حركة التغييرات الإدارية (الإرادية) تلك، ما زالت لم تحقق هدفها بعد، حيث جلبت معها الحرب الأهلية كما يحدث الآن في سوريا. إضافة إلى تلك الحرب الأهلية، اليوم نشهد في سوريا واحدة من أكبر حركات الهجرة في العالم سواء داخلية كانت أم خارجية. تحتل تركيا الموقع الأول كواحدة من دول اللجوء لعدد من الأسباب منها أن بينها وبين سوريا حدوداً مشتركة، بالإضافة إلى وجود علاقات ثقافية مشتركة بين الشعبين تاريخياً.

في هذه الدراسة تم تحليل التداعيات الاقتصادية والاجتماعية للاجئين السوريين في تركيا عامة وفي ولاية غازي عنتاب خاصة، أولئك الذين أجبروا على ترك مناطقهم بسبب الحرب الأهلية الدائرة في سوريا.

ووفقاً لنتائج هذه الدراسة تم التوصل إلى نتائج مفادها أن اللاجئين السوريين في غازي عنتاب عانوا ولا يزالون يعانون من صعوبات جمة في المجال الاجتماعي والاقتصادي.

الكلمات المفتاحية: تركيا، مهاجرين سوريين، اجتماعي-اقتصادي، هجرة

Göçün Ekonomik Ve Toplumsal Yansımaları: Gaziantep'teki Suriyeli Göçmenler Örneği

Özet

Tarih boyunca insanlık, bazen isteğe bağlı bazen de zorunlu olarak yaşanan, göç hareketlerine tanıklık etmiştir. Bu göç hareketleri beraberinde toplumun yapısında çok önemli değişikliklerin oluşmasına sebep olmuştur. "Arap Baharı"nın son halkasını oluşturan Ortadoğu coğrafyasındaki yönetim değişiklikleri hareketleri

* وهذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان "Göçün Ekonomik ve Toplumsal Yansımaları: Gaziantep'teki Suriyeli Göçmenler Örneği" التي نشرت في العدد السابع من مجلة الإلهيات الأكاديمية. (إبراهيم أرسلان، يوسف بوز كيك، أردال الأنجي أوغلو، الانعكاسات الاقتصادية والاجتماعية للهجرة: هجرة السوريين إلى غازي عنتاب نموذجاً، الإلهيات الأكاديمية، ٢٠١٦، العدد: ٤، ص ١٢٩-١٤٨). من الواجب أن يستند في الإقتباس إلى المقالة التركية.

Suriye'de hala amacına ulaşamamıştır. Bunun sonucu olarak Suriye'de bir iç savaşın başlamasını beraberinde getirmiştir. Suriye iç savaşı ile birlikte insanlık tarihi, dünyanın en büyük ve zorunlu iç ve dış göç hareketlerinden birine şahit olmaktadır. Türkiye hem sınır komşusu olması, hem de iki toplum arasında geçmişe dayalı ortak kültürel ilişkilerden dolayı Suriyeliler tarafından en çok tercih edilen ülkelerin başında yer almaktadır.

Bu çalışmada Suriye iç savaşının sonucu olarak buldukları yerleri terk etmek zorunda kalan Suriyeli göçmenlerin genelde Türkiye, özelde ise Gaziantep ilindeki toplumsal ve ekonomik yansımaları analiz edilmiştir. Gaziantep ilinde uygulanan saha araştırması sonuçlarına göre, Suriyeli göçmenlerin hem toplumsal hem de ekonomik anlamda zorluklar çektikleri görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Suriyeli Göçmenler, Sosyo-Ekonomik, Göç

Socio-Economic Reflections of Migration:

The Example of Syrian Immigrants in Gaziantep

Abstract

Humanity has testified migrant evolments depending on compulsory and sometimes permissive conditions throughhout history. Migrant evolments cause very important changes of structure of society. Changing of the management on Middle East area as final public of Arab Spring have not achieved a goal in Syria yet. As a result of this, Syria civilwar has began. Because of this war, humanity has testified as one of most important of migrant evolments. Turkey is prefere done of the most popular country by Syrian people because of border and historical cultural relationships.

In this work, we analyze reflects of economical and social of Syrian migrants that they had to leave country as a result of Syrian civil war in Turkey and specially Gaziantep. According to results of field anaylze in Gaziantep, Syrian migrants has economical and social problems.

Keywords: Turkey, Syrian Migrants, Socio-Economic, Migration

مدخل:

بسبب موقع تركيا الجغرافي والاستراتيجي كانت المحطة الأخيرة لحركات الهجرة الجماعية للاجئين على مر التاريخ. أي بمعنى آخر، استضافت ملايين المهجرين. إذ يشكل موقع تركيا جسراً بين الدول التي في شرقها وجنوبها تلك التي تعاني من الصراعات وعدم الاستقرار الواقعة في الشرق الأوسط وآسيا من جهة، وبين الدول الأوروبية التي فيها نسبة الرعاية ومعايير حقوق الإنسان أعلى ممن سواها من جهة أخرى. وقد أصبحت تركيا، لا سيما في السنوات الأخيرة، وبسبب تزايد استقرار البنية الاقتصادية والسياسية للدولة، مركزاً لجذب

حركات الهجرة النظامية وغير النظامية. ونتيجة لذلك، أثير موضوع تأثيرات ذلك على البنية الاجتماعية والثقافية والديموغرافية في تركيا^(١).

تعد قضية الهجرة ظاهرة متشابكة مع التجربة السياسية والاقتصادية والاجتماعية والثقافية. في الوقت ذاته، أدت إلى ظهور مشكلات مختلفة على الصعيدين الوطني والدولي. كما أن نطاق تأثير الهجرة الدولية على أكثر من دولة يتسع أكثر فأكثر في السنوات الأخيرة.

الذين أجبروا على مغادرة بلادهم لأسباب كثيرة، والذين لا يستطيعون العودة إليها، أولئك يتسبون ببعض التغييرات في الحياة الاقتصادية والاجتماعية في البلدان التي يلجؤون إليها. لكن وبفضل السياسة المطبقة في وقتها، عموماً وعلى الرغم من سلبياتها، يمكن تحويل هذه الآثار إلى فرصة.

عادة ما نشعر بتداعيات وجود اللاجئين السوريين في تركيا في المجال الاجتماعي. حيث تنشأ بعض المشكلات بين اللاجئين والسكان الأصليين بسبب اختلاف اللغة، وأسلوب المعيشة والعادات الثقافية. بالإضافة إلى مشكلة عدم التوافق مع سكان البلد الأصليين، ونبتهم ولو جزئياً من قبلهم، وينظر إلى هذا الأمر على أنه مشكلة كبيرة.

تغيير التركيبة السكانية في المناطق التي استقر فيها السوريون بكثافة ينظر إليه على أنه التأثير الأهم والمثير للقلق.

عندما ننظر إلى مشكلة الهجرة من منظور اقتصادي يظهر لدينا جدول مؤلف من وجهين. فعندما ننظر إلى المساعدات النقدية والمالية التي قدمت للاجئين السوريين والتي أثرت سلباً على الاقتصاد التركي حسب رأي بعضهم، علينا أيضاً أن ننظر إلى التأثيرات الإيجابية في اقتصاد البلد. ورغم كل هذه السلبيات، إلا أنه يمكن ملاحظة مساهمة السوريين في الاقتصاد التركي.

الجدول ١. توزيع اللاجئين السوريين حسب كل دولة^(٢):

اسم البلد	عدد اللاجئين السوريين
تركيا	2764500
لبنان	1017433
الأردن	655 833
العراق	227 971
مصر	115 204
ليبيا	29 275
المجموع	4810216

(١) المديرية العامة لإدارة الهجرة، ٠٦_٠٥_٢٠١٦.

(٢) المصدر: <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>.

الجدول ١ يظهر توزع اللاجئين السوريين حسب الدول التي يوجدون فيها. برزت تركيا باعتبارها المكان المفضل بالنسبة لمعظم اللاجئين، فنصف العدد الإجمالي للاجئين موجودون في تركيا. وهذا ما شكل خطراً بالنسبة لتركيا، لكن من الممكن تحويل هذه الأنشطة الاستهلاكية لصالحنا من خلال اتباع سياسة اقتصادية واجتماعية إيجابية.

أسماء المحافظات ومراكز الإسكان المؤقت^(٣):

112.095	غازى عنتاب
19.204	هاتاي
36.944	كلس
18.235	كهريمان مرعش
7.250	عثمانية
9.406	أديهان
341	أضنة
10.311	ملاطيا
3.939	ماردين
256.871	المجموع الكلى

مع اندلاع الاضطرابات في سوريا عام ٢٠١١، اضطر السوريون للنزوح إلى دول المنطقة مثل تركيا والأردن ولبنان ومصر والعراق ورومانيا وبلغاريا. وبناء على البيانات التي قدمتها الأمم المتحدة (الجدول ١)، لشهر تشرين الثاني من عام ٢٠١٦م فقد بلغ عدد اللاجئين السوريين ٢١٦, ٨١٠, ٤ لاجئاً سورياً كحد أقصى. وكان ٥٠٠, ٧٦٤, ٢ (٥٧,٥٪) من إجمالي عدد اللاجئين قد لجؤوا إلى تركيا، كما قام ٤٣٣, ٠١٧, ١ (٢١,١٪) باللجوء إلى لبنان، و٨٣٣, ٦٥٥, ١٣,٦ (١٣,٦٪) إلى الأردن، و٩٧١, ٢٢٧, ٤,٧ (٤,٧٪) إلى العراق، و٢٠٤, ١١٥, ٢,٤٩ (٢,٤٩٪) إلى مصر، و٢٧٥, ٢٩, ٠,٦ (٠,٦٪) إلى ليبيا.

وحسب المصادر وصل العدد الحقيقي للاجئين السوريين إلى ٤ ملايين لاجئ في بلدان اللجوء. هذا ما أدى إلى ارتفاع النمو السكاني في تركيا إلى ٤٪^(٤).

الجدول: ٢ توزع اللاجئين السوريين في مراكز الإسكان حسب المدن التي يتواجدون فيها تركيا^(٥).

(٣) المصدر: <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>

(٤) Şahin 2016.

(٥) <https://www.afad.afad>

وتلاحظ مساهمة الشركات الصغيرة التي يفتتحها السوريون في الاقتصاد المحلي، إذ يزيد عددها يوماً بعد يوم. لكن قبول السوريين العمل بأجور أقل أدى إلى انخفاض الأجور في السوق.

٢. مفهوم الهجرة!

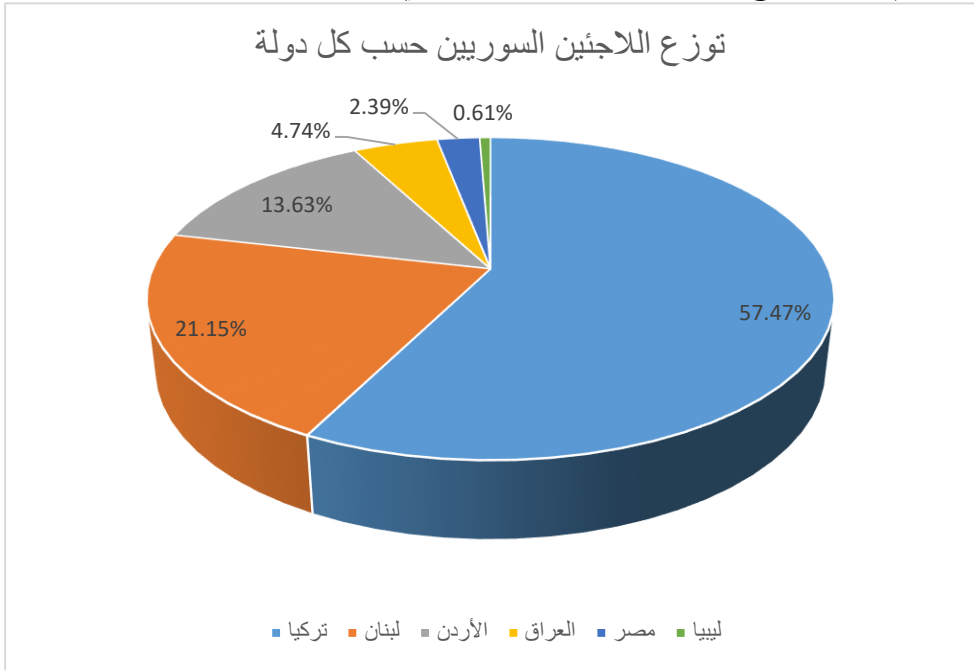
على الرغم من كون مفهوم الهجرة قديماً قدم البشرية، إلا أننا نلاحظ ارتفاع معدل الهجرة في السنوات الأخيرة. فالعناصر الأساسية لظاهرة الهجرة هي تمركز رؤوس الأموال في أماكن معينة، ووجود الفوارق الاقتصادية بين البلدان. وبعبارة أخرى، إن توجه العالم نحو العولمة أدى إلى الإسراع في تطوير مفهوم الهجرة، كما شهدنا زيادة في عدد السكان أيضاً. فعلى مدى تاريخ البشرية نلاحظ التغييرات في طبيعة حركات الهجرة باستمرار. الهجرة قديماً كانت قسرية بسبب المجاعة والحرب والعوز والظروف المناخية والجغرافية، أما اليوم فهي اختيارية، وتكون لأسباب ثقافية وسياسية واقتصادية ودينية وتعليمية وصناعية وغيرها من المتطلبات. من هنا، يبدو أن مجتمعاتنا ظلت تواجه ظاهرة الهجرة منذ القديم وصولاً إلى وقتنا الحاضر، حيث جذبت انتباه الباحثين الذين يقومون بدراسة علمية حولها. ويهدف الباحثون الذين يرغبون في متابعة هذه المغامرة البشرية شرح مراحل هذه الهجرة من خلال تعريفات مختلفة لها.

الهجرة هي عملية تؤثر على كل المجتمعات حول العالم. ويمكن تعريف الهجرة أنها انتقال الناس من مكان إلى آخر لأسباب اقتصادية واجتماعية وسياسية وثقافية. وهو اسم عام وحدث عالمي. الهجرة، وبعبارة أخرى، هي حركة نزوح من منطقة جغرافية إلى منطقة جغرافية أخرى وفي مراحل مختلفة لأسباب جغرافية وثقافية واجتماعية بهدف العودة أو البقاء في مكان مناسب وباستمرار. فهجرة الناس من بلد إلى آخر، ومن منطقة إلى أخرى لها أسباب كثيرة ومعقدة. تقليدياً يعد العامل الاقتصادي السبب الرئيس للهجرة. لكن السبب وراء هذا التدفق الكثيف للمهاجرين من سوريا على وجه الخصوص هو الفرار من الحرب من أجل البقاء على قيد الحياة وليس بسبب العوامل الاقتصادية فقط.

٣. اللاجئون السوريون في تركيا:

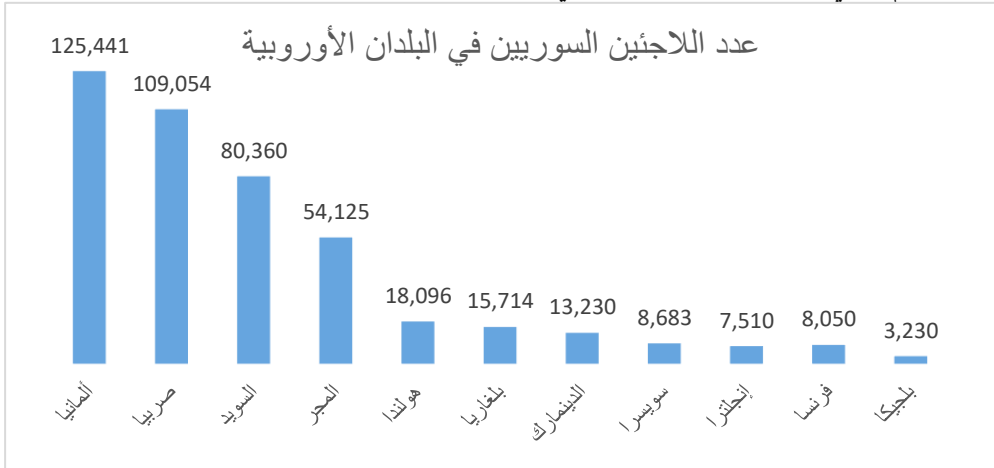
في إطار المطالب الديمقراطية في سوريا الناجمة عن الربيع العربي، وبسبب الضغوطات قام نظام الأسد بتوجيه سلاحه ضد شعبه، ثم تحول الأمر إلى حرب مسعورة. في إطار مشروع الشرق الأوسط الكبير وبسبب صراع المصالح السياسية والاقتصادية بين القوى الإقليمية والعالمية، بما في ذلك الولايات المتحدة وروسيا والاتحاد الأوروبي، أصبحت الأزمة أكثر تعقيداً. شهد التاريخ الإنساني في سوريا واحداً من أكبر أنواع الهجرة القسرية في العالم. سواء داخلية كانت أم خارجية. وتركيا على رأس البلدان الأكثر تضرراً من حركة اللجوء هذه.

الرسم البياني ١. توزيع اللاجئين السوريين حسب الدول التي يوجدون فيها (%)

gov.tr/tr/2374/barinma-merkezlerinde-son-dm ١١:٤٠٧ / ٢٩]

الرسم البياني ٢: عدد اللاجئين السوريين في البلدان الأوروبية:

المصدر: المفوضية العليا لشؤون اللاجئين:

«سياسة الباب المفتوح» التي طبقتها دول اللجوء وفي مقدمتها تركيا ومن ثم الأردن ولبنان تجاه اللاجئين السوريين سهلت حركة اللجوء بشكل كبير. لكن اللاجئين السوريين الذين يريدون الذهاب الى الدول

الأوروبية واجهوا مشاكل خطيرة جداً. الدول الأوروبية استقبلت ٤٩٣, ٤٤٨ لاجئاً سورياً فقط، وعندما نقارن هذا العدد مع العدد الذي تم استقباله من قبل دول المنطقة نلاحظ الفرق الكبير بينهما.

أهم أسباب عدم مبالاة الدول الغربية بهذه المأساة الإنسانية في العالم هو: المخاوف الاجتماعية والثقافية والاقتصادية.

تركيا تستضيف ما يقرب من ٤ ملايين لاجئ سوري على الرغم من أن العدد الدقيق غير معروف. وقد أنشأت مديريةية الأفاد AFAD حوالي ٢٦ مخيماً مجهزاً بكونتينرات في ١٠ ولايات مختلفة في أنحاء تركيا يعيش فيها ٢٦٠ ألف لاجئ سوري^(٦).

ويعتقد أن هذا الارتفاع السريع في عدد المهاجرين خلال فترة زمنية قصيرة سيتسبب بمشاكل اقتصادية واجتماعية مختلفة في تركيا. فعدم توزع اللاجئين بشكل متجانس في جميع المدن، وتمركزهم فقط في المناطق القريبة من الحدود يعيق الإجراءات المناسبة لحل المشاكل الاقتصادية والاجتماعية.

إن استقرار النازحين في الأماكن التي استقروا فيها وضعف احتمال عودتهم يشير إلى أهمية وجوب معالجة قضية المهجرة على المستوى الأكاديمي.

حتى الآن ووفقاً للمعايير الدولية أنفقت تركيا أكثر من ١٢ مليار دولار أمريكي على اللاجئين السوريين الهاربين من بلادهم بسبب الحرب. وعلى الرغم من الجهود الجبارة التي تبذلها تركيا، إلا أن المجتمع الدولي لم يساهم إلا بمبلغ ٥١٢ مليون دولار أمريكي فقط في مساعدة اللاجئين السوريين الموجودين على أراضيها^(٧). كسياسة «الأبواب المفتوحة» و«الحماية المؤقتة» التي تطبقها تركيا بإرادتها بحق اللاجئين. وبالرغم من معرفة المجتمعات الغربية ودول الاتحاد الأوروبي بذلك إلا أنهم لم يقدموا الدعم اللازم^(٨). إننا نلاحظ بوضوح عدم تقديم الغرب الدعم اللازم لتركيا مقابل عملها الإنساني الجبار فيما يخص اللاجئين السوريين.

تركيا هي واحدة من البلدان الأكثر تضرراً من أزمة اللاجئين السوريين من الناحية السياسية والاجتماعية والاقتصادية. تفضيل اللاجئين السوريين لتركيا كمرکز للإيواء أدى إلى تغيير في هيكلية المجتمع التركي وكشف عن وجود ظاهرة جديدة من خلال إثبات وجودهم بدءاً من القانون إلى السياسة الخارجية والأمن والصحة والتعليم والعمل، ووصولاً إلى الثقافة والاقتصاد^(٩). اليوم نلاحظ تحولاً كبيراً في المعادلة إذ انتقل اللاجئين السوري من الطرف المتأثر إلى الطرف المؤثر في تركيا^(١٠).

(٦) AFAD.2016

(٧) AFAD.2016

(٨) أردوغان، ٢٠١٤: ٥.

(٩) KOYUNCU, 2014

(١٠) خان، ٢٠١٣: ٧٢.

نلاحظ بشكل عام زيادة في أسعار الإيجارات في تركيا. وأصبح من الصعب من الآن فصاعداً أن تجد مساكن للإيجار. وفي الوقت ذاته تم كشف ظاهرة التضخم في المحافظات الحدودية. كما انتشر توظيف الأيدي العاملة غير المرخصة وخاصة في الشركات الصغيرة. كما نشأت منافسة غير عادلة بين الشركات التي توظف السوريين بشكل غير قانوني وبين الشركات التي تلتزم بالقوانين^(١١). كما هو الحال مع جميع أحداث الهجرة حول العالم، إن القلق الأكبر الذي يصيب السكان المحليين غالباً ما يكون فيما يخص سوق العمل. وبالرغم من هذا الانزعاج لدى المجتمع إلا أن توظيف هؤلاء الأشخاص، كونهم مجبرين على العمل بأجور منخفضة جداً، من شأنه دعم سوق العمل في الوقت ذاته^(١٢).

المساهمة الملحوظة في العمل من قبل السوريين في المحافظات الحدودية أثرت بشكل إيجابي على مناخ الاستثمار في المنطقة. وإضافة إلى ذلك فقد أسهم تأمين واستيراد المواد التي قدمت كمساعدة للاجئين في المخيمات، سواء كانت في خارج البلاد أم داخلها من الشركات المصنعة في تركيا، أسهمت بشكل كبير في الاقتصاد التركي. كما أن العلاقات التجارية والاستثمارية بين وحدات صنع القرارات الاقتصادية السورية ودول الشرق الأوسط يسهم في العلاقات التجارية والاستثمارية مع هذه الدول. فالشركات التي أسسها السوريون على شكل مشاريع صغيرة ومتوسطة أسهمت أيضاً في الإنتاج والتجارة. ولكن بسبب عدم تسجيل أغلب العمال بشكل رسمي وقانوني في هذه الشركات فقد أدى ذلك إلى عدم التزامها باشتراطات الضمان الاجتماعي والضرائب وما شابه ذلك وهذا يؤدي أيضاً إلى منافسة غير عادلة بين الشركات^(١٣).

الهجرة يمكن أن تؤدي أيضاً إلى نتائج إيجابية من الناحية الاقتصادية، ولا سيما الهجرة الدولية وتوريد العمالة إلى بلد المهجر، فتسهم في ظهور أفكار جديدة ومهارات مختلفة. وهذه العملية تشكل تهديداً بالتأكيد للبلد المهاجر منه، لأن ذلك سيؤدي إلى فقدان الأيدي العاملة الماهرة في البلدان المهاجر منها^(١٤). وعندما نحلل تأثير السوريين في المجال الاقتصادي يظهر لدينا جدول يشير بصورة عامة إلى تشابك مخاطر وإيجابيات ذلك في الاقتصاد.

إذا نظرنا إلى تركيا نجد تأثير السوريين في أسواق العمل والاقتصاد والحياة الاجتماعية. وبالإضافة إلى ذلك نجد خلط المفاهيم فيما يتعلق بتسميتهم؛ فتارة يطلق عليهم اسم اللاجئين، وتارة أخرى النازحين، وأحياناً الضيوف. أولاً: من الضروري معرفة الفروق في المعنى بين هذه المصطلحات المختلفة لطالبي اللجوء والنازحين. فالنزوح واللجوء هي الظاهرة التي تجبر فئات من الناس على مغادرة بلادهم لأسباب مختلفة.

(١١) Oytun وGündoğar، 2015: 9.

(١٢) أردوغان، ٢٠١٤: ١٦.

(١٣) Oytun وGündoğar، 2015: 9.

(١٤) اوزتورك، ٢٠١٥: ٧.

والهدف الرئيس من طلب اللجوء هو الحفاظ على بيئة آمنة من أجل استمرارية الحياة دون التعرض لأي خطر. بمعنى آخر: إن الهجرة هي تغيير الشخص للمكان الذي يوجد فيه لأسباب فردية خاصة، أو لأسباب جماعية مختلفة مثل الأسباب (الاجتماعية والاقتصادية والثقافية) سواء طوعية كانت أم قسرية. ولهذا السبب فإن الهجرة، مثلها هي قضية اقتصادية واجتماعية وسياسية، فهي متعلقة بإرادة الشخص وخياراته أيضاً.

في الأدب يطلق على الناس الذين يهاجرون اسم «المهاجرين أو اللاجئين» فعندما يضطر النازح إلى ترك البلد الذي يعيش فيه يقدم طلب اللجوء إلى بلد ثالث. في حين أن اللاجئ هو من تم قبول طلبه من أجل اللجوء من قبل السلطات الحكومية مع أخذ القوانين المحلية والدولية بعين الاعتبار. في النتيجة «سياسة الباب المفتوح» التي تتبعها تركيا تجاه اللاجئين السوريين، قامت بمنحهم الحماية المؤقتة، وعدّتهم «ضيوفاً» إلى حين إعادة الاستقرار السياسي في بلدهم سوريا، ولم تطلب منهم العودة بأي شكل من الأشكال.

إدارة «الحماية المؤقتة» هي توفير الحماية لكل من أجبر على مغادرة بلده وهو غير قادر على العودة إليه. ولكل من تقدم بطلب اللجوء متخطياً حدود دولته من أجل العثور على حماية فورية ومؤقتة، وكذلك هي لكل من لم يتم تقييم طلبه ولم يستفد من قانون الحماية الدولية الممنوحة للأجانب كونه تقدم بطلب لجوء فردي.

مبادئ الحماية المؤقتة:

١ - سياسة الباب المفتوح.

٢ - عدم الإعادة القسرية.

٣ - التسجيل من قبل السلطات التركية والوحدات المعنية ومساعدتهم ضمن حدود المخيم.

وفقاً لذلك، يمكننا القول: إن إطلاق مصطلح «طالب اللجوء» على السوريين الموجودين في بلدنا أنسب وأفضل.

١, ٣. تداعيات وجود اللاجئين السوريين في تركيا:

عندما يُنظر إلى الأحداث من زاوية اجتماعية ومجتمعية، ينبغي النظر في المشكلات الأساسية التي يواجهها اللاجئون. وعلى رأسها مشكلة التربية والتعليم والصحة والإسكان والتأقلم مع الحياة الحضرية، باعتبار كل هذه الأمور متطلبات ثقافية^(١٥).

وجود اختلافات في الثقافة وأسلوب الحياة بين المهاجرين والسكان الأصليين يجعل الانسجام بين المجتمعين صعباً إلى حد ما. تعدد الزوجات يزداد يوماً بعد يوم بين السكان الأصليين، في حين أن نسبة الطلاق

في تزايد مستمر أيضاً. وبالإضافة إلى ذلك، هناك تزايد ملحوظ في عدد العاملين ممن هم دون الـ ١٨ سنة من العمر في المجتمع. ويضاف إلى ذلك أننا نلاحظ الاستقطاب العرقي والطائفي وتنامي المستوطنات العشوائية. وفي غازي عنتاب وشانلي أورفه وكليس وغيرها من الولايات الحدودية يمكننا أن نلاحظ بوضوح التغيير في التركيبة السكانية. وهذا ما يسبب بعض القلق. ومع موجات الهجرة هذه ظهر التغيير في التركيبة السكانية (الخصوبة، ومعدل النمو السكاني).

إن صعوبة وتحديات الظروف المعيشية لدى السوريين وعدم استفادتهم من فرص تعليم، بما في ذلك ازدياد معدلات ارتكاب الجرائم على المدى الطويل، كل هذا يهيئ الأرضية المناسبة لبعض المشكلات الاجتماعية. على الرغم من بعض المشكلات التي وقعت بين السوريين والسكان الأصليين، إلا أن كلا المجتمعين عملاً من أجل الحفاظ على السلم الأهلي من خلال وضع آلية معينة لعدم فقدان التوازن. وحتى الآن لم نشهد مشكلة اجتماعية خطيرة. وهذا يدل على القدرة على التعامل مع طبيعة المشكلة الاجتماعية^(١٦).

مع نزوح السوريين إلى تركيا ظهرت بعض المشكلات وظهر معها أيضاً عملية المواءمة الاجتماعية. ولد أكثر من ٣٥،٠٠٠ طفل سوري في تركيا. تعرضت مناسبات الزواج لدى السوريين لانتقادات واسعة من جهة، بينما ساعدت على انصهار المجتمعين من جهة أخرى.

عدد من المستثمرين وأصحاب رؤوس الأموال جاؤوا إلى تركيا.. كما أن قسماً كبيراً من اللاجئين السوريين يتكون من الأطفال والشباب. وعدد هذه الشريحة في ازدياد. وبالرغم من عدم تلقيهم دورات لتعلم اللغة التركية إلا أنهم يتعلمونها من خلال احتكاكهم مع الشعب التركي^(١٧).

ومن الملاحظ أن اللاجئين بدؤوا بالتأقلم شيئاً فشيئاً مع الحياة الاجتماعية، وهناك من لم تسنح لهم الفرصة بعد، حيث يسعون بشكل جاد لإيجاد مكان لهم ضمن المجتمع. كما أنه يوجد عدد كبير من الأطفال والنساء يكافحون وحدهم من أجل البقاء على قيد الحياة^(١٨).

٤. النازحون السوريون في غازي عنتاب:

إن ما أكسب مدينة غازي عنتاب أهمية استراتيجية هو موقعها؛ كونها مدينة محاذية للحدود السورية، ولجوء السوريين الفارين إليها بسبب الأزمة السياسية التي وقعت في سوريا^(١٩).

(١٦) Oytun و Gündoğar 2015: 7.

(١٧) Oytun ve Gündoğar 2015: 7.

(١٨) خان، ٢٠١٥.

(١٩) أردوغان ٢٠١٥.

الاستبيانات التي تم إعدادها أثناء هذه الدراسة كان الهدف منها تطبيقها وجهاً لوجه على اللاجئين، وتقديم ملاحظاتهم من خلال تحليل علاقاتهم الاجتماعية والثقافية ووضعهم المعيشي.

٢, ٢, ٤ وسائل وطرق جمع البيانات:

وقد تم جمع البيانات البحثية باستخدام أسلوب الاستبيان، وأجريت المسوحات من خلال عمل مقابلات وجهاً لوجه على شكل ثلاث مجموعات من الأسئلة. المجموعة الأولى من الأسئلة عن خصوصية التركيبة السكانية للمشاركين، والمجموعة الثانية شملت تصورات اللاجئين عن الوضع الاقتصادي، أما المجموعة الثالثة فشملت البيانات التي تتعلق بالوضع الاجتماعي والثقافي.

٣, ٤. النتائج:

ونتيجة لهذه المسوحات التي أجريت على المهاجرين السوريين الذين يعيشون في ولاية غازي عنتاب، فيما يخص البيانات الديموغرافية والاقتصادية والاجتماعية والثقافية والاجتماعية المتعلقة بهم، فقد تم التحليل ضمن إطار هذه البيانات التي تم الحصول عليها.

١, ٣, ٤. النتائج الديموغرافية:

الجدول ٤. الخصائص الديموغرافية للأفراد الذين تم إجراء المسح عليهم:

مركز المأوى المؤقت	نوع السكن	مجموع السكان
مخيم الإصلاحية الأول	١٥٨٦ خيمة	7379
مخيم الإصلاحية الثاني	٥٠١٣ غرفة	312,10
مخيم قره قاميش	١٦٦٨ خيمة	6776
مخيم نيزيب الأول	١٨٧٣ خيمة	135,10
مخيم نيزيب الثاني	٩٠٨ كوتنير	4544
العدد الإجمالي	١١٠٤٨ (خيمة / غرفة / كوتنير)	39 146

يوجد في محافظة غازي عنتاب خمسة مراكز إيواء مختلفة تؤوي النازحين السوريين، حيث يصل عددهم إلى ٤٠,٠٠٠ لاجئ سوري. ويقدر عدد الذين يعيشون خارج مراكز الإيواء بـ ٣٢٥,٠٠٠ لاجئ. وحسب الإحصائيات لعام ٢٠١٥م بلغ تعداد سكان ولاية غازي عنتاب التركية ٨٣٦, ٩٣١, ١ نسمة، حيث أسهم اللاجئين السوريون الذين يعيشون في ولاية غازي عنتاب بزيادة عدد سكان المدينة بنسبة ١٦, ٨٢٪.

سبب تفضيل ولاية غازي عنتاب من قبل اللاجئين السوريين هو وجود السوريين فيها بكثافة، وتأثيرهم على الوضع الاجتماعي والاقتصادي للولاية من خلال توفر فرص عمل لهم.

١, ٤. هدف وحدود هذه الدراسة:

وكان الهدف من هذه الدراسة الكشف عن الوضع الاجتماعي والاقتصادي للمواطنين السوريين الذين يعيشون في ولاية غازي عنتاب، وكشف المشكلات التي يعانون منها ضمن البيئة التي يعيشون فيها. حيث شملت هذه الدراسة عينة من المواطنين السوريين الذين يعيشون في ولاية غازي عنتاب فقط.

٢, ٤. منهجية:

١, ٢, ٤ مدة أخذ العينة:

اختيرت ولاية غازي عنتاب لإجراء هذا المسح بطرق بسيطة من خلال أخذ عينات عشوائية من عدد قليل من اللاجئين السوريين الذين يبلغ عددهم الإجمالي ٣٢٥,٠٠٠ شخص^(٣). ونظراً لحجم العينة التي عممت على ٣٢٥,٠٠٠ شخص بشكل فرضي، إلا أنه تم حساب حجم العينة بناءً على ٣٨٥ شخصاً.

أجريت هذه الدراسة اعتماداً على البحوث الميدانية كما استخدمت تقنيات المراقبة في هذا الشأن. كما تم زيارة المهاجرين السوريين في أماكن عملهم والأحياء التي يوجدون فيها بكثافة من أجل الحصول على مجموعة العينة.

نتائج اقتصادية:

الجدول ٥. توزيع وظائف المشاركين:

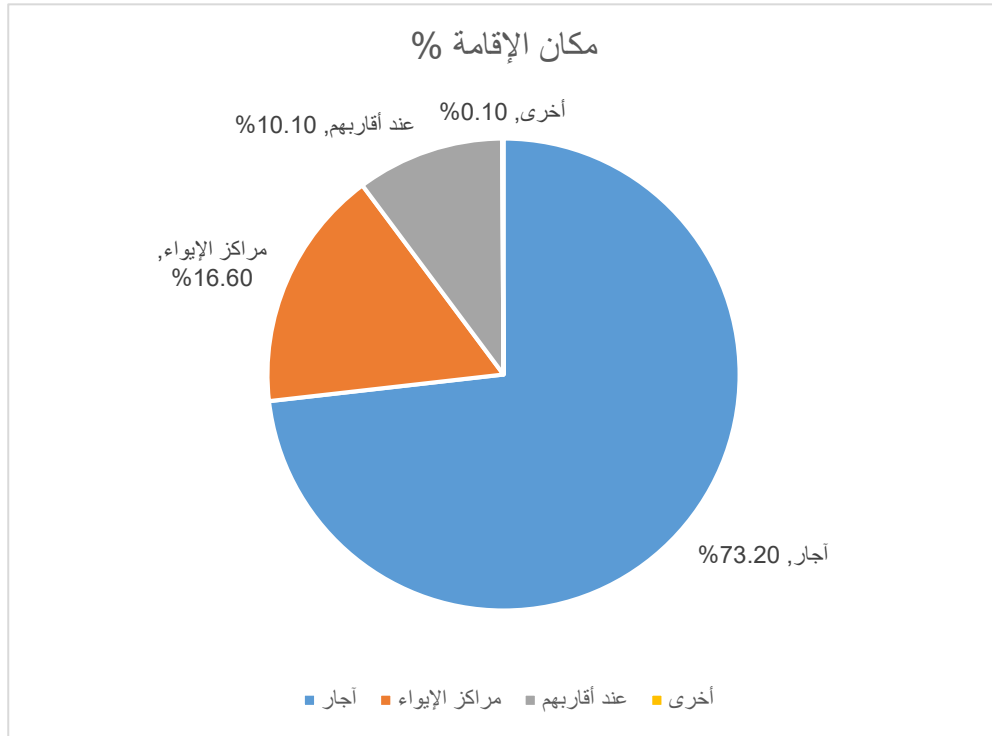
عندما يتم البحث في توزيع وظائف المشاركين في غازي عنتاب، نجد أن النسبة الإجمالية للعاطلين عن العمل هي ٢٥,٩٪، حيث بلغ معدل البطالة ٢٩٪ لدى الرجال و٢٢,٤٪ لدى النساء، بينما بلغ ٣٦,٣٪ لدى مجموع أفراد العينة الأخرى (المرضى والمسنين والعاطلين عن العمل وما شابه ذلك). ففي هذه الفئة نسبة النساء كانت ٥٦,١٪، ونسبة الرجال بلغت ١٩,٣٢٪. أما نسبة العاملين فهي ٢٠٪، حيث بلغ معدل الإناث العاملات ٩٪، بينما معدل الذكور العاملين ٤٦,٢٩٪. هنا يظهر لدينا أن فرص توفر العمل لدى الذكور أكثر من الإناث بكثير. عندما ننظر إلى النسب التي تشير إلى حالة الطلاب نلاحظ أنه من المحتمل أن تكون قريبة جداً من بعضها، فنسبة الطلاب الذكور ٩,١٧٪، في حين أن نسبة الطالبات ١٢,٣٪. ومن المرجح أن يكون عدد أصحاب المهن قليلاً جداً ضمن من شملتهم هذه العينة، فالرجال فقط هم من يعملون في هذا المجال ولا تتعدى النسبة ٥,٤٥٪.

عندما يتم النظر في وضع الدخل الشهري للمشاركين نجد أن الذين يبلغ دخلهم الشهري £ ١٠٠٠ ليرة تركية وما فوق هم حوالي ٤٪ فقط، كما أن ٥,٧٪ منهم يبلغ دخلهم الشهري ٧٥٠-١٠٠٠ ليرة تركية و ٢١,٨٪ منهم دخلهم الشهري ٢٥٠-٥٠٠ ليرة تركية و ٦,٦٨٪ يتقاضون ٥٠٠-٧٥٠ £ شهرياً، ويبدو أن معدل نسبة الموظفين منخفضة جداً، كما أن مستويات الأجور التي يتقاضونها منخفضة جداً.

وكانت ٤٦٪ من أفراد العينة من الذكور و ٥٤٪ من الإناث. وكما هو موجود في الجدول رقم ٤، فبالرغم

من مشاركة كل الفئات العمرية، إلا أن مشاركة من هم فوق سن ال ٢٠ كانت بكثافة كبيرة. متوسط عمر المرأة ٣٢,٤ ومتوسط عمر الرجل ٣٥,٧. ووفقاً للبيانات الظاهرة في الجدول نجد أن متوسط عمر الرجال والنساء قريب من بعضه بعضاً.

ظهر على المجموعة التي أجري عليها البحث تفاوتاً بيناً في المستوى التعليمي لديها. فعندما ننظر إلى المستوى التعليمي للمشاركين، نجد نسبة المهاجرين الذين لا يعرفون القراءة والكتابة يبلغ ٤١,٤٪، يتألف ٣٤,٤٪ من النساء و ٤٧,٤٪ في الرجال. حيث إن ٢١,٤٪ من المشاركين هم من خريجي المدارس الثانوية، و ١١,٤٪ هم من خريجي الجامعات. بالنظر إلى خريجي المدارس الثانوية والجامعات نجد أن نسبة النساء أعلى من الرجال بكثير. ويلاحظ أن المستوى التعليمي للمهاجرين السوريين في غازي عنتاب منخفض جداً. الرسم البياني: ٣. الخصائص الديموغرافية للأفراد المشاركين في الاستطلاع (مكان الإقامة في غازي عنتاب):

٧٣,٢٪ من المستطلعين يعيشون في بيوت بالإيجار، بينما ١٦,٦٪ منهم يعيشون في مراكز إيواء مؤقتة، في حين ١,١٪ يعيشون مع أقاربهم. سكن نسبة عالية منهم (٧٣,٢٪) في بيوت بالإيجار أثر على سوق العقارات. عادةً تفضيل السوريين ذوي الوضع المادي الأفضل من غيرهم السكن في بيوت بالإيجار أثر على سوق العقارات باعتبار ذلك تطوراً إيجابياً^(٣٣).

وفقاً للمشاركين عندما سئلوا عن تغير مستوى معيشتهم مقارنة بما كانت عليه في سوريا، فإن ٥١,١٦٪ قالوا: إن مستوى معيشتهم سيء، و٢٨,٣٪ قالوا كما هي لم تتغير، و١٣,٧٦٪ يرون أن مستوى معيشتهم تحول نحو الأفضل، و٦,٧٥٪ قالوا إنه تغير نحو الأسوأ. وهذه النتيجة كانت متوقعة ليس فقط لأسباب اقتصادية، بل بسبب حالة الحرب الأهلية التي أجبرت الناس على مغادرة بلدهم.

عندما سئل أفراد العينة التي أجريت الدراسة عليهم: كيف يقاتون، أجاب ٨٨,٥٦٪ منهم إنهم يعيشون على المساعدات التي تقدم لهم. ووجود هذه النسبة العالية من اللاجئين الذين يحصلون على مساعدات إن دل على شيء إنما يدل على أن الشعب كان يساعد اللاجئين. ٢٠٪ من خلال العمل، و٤,١٧٪ من المساعدات الإنسانية، و٥,٧١٪ منهم من مدخراتهم الخاصة.

المراجع والمصادر الأجنبية:

- AFAD, <https://www.afad.gov.tr/tr/2373/Giris>, erişim tarihi: 15.11.2016.
- Akıncı B., Nergiz A., ve Gedik E., (2015), "Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul", Göç Araştırmaları Dergisi, c. 1, Sayı: 2, Temmuz-Aralık 2015, s. 58-83.
- Buz, S. (2004), Zorunlu Çıkış Zorlu Kabul- Mültecilik, Ankara, SGDD yayınları.
- Çağlayan, S. (2011) "Göç Kavramı ve Kuramları", Fatime Güneş (Ed.) Kent Sosyolojisi, Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları, Eskişehir.
- Erdoğan M. (2015) Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum, Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi- HUGO Yayınları-, Ankara.
- Erdoğan, M., (2014), Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum, Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi-HUGO Yayınları- Ankara.
- Erol, M. Ersever, O. G. (2014), "Göç Krizi ve Göç Krizine Müdahale", KHO Bilim Dergisi, c. 24, sayı: 1. http://www.kho.edu.tr/akademik/kho_bilim_dergi/2014_1/3_.pdf, erişim tarihi: 12.10.2016.
- Hughes, G.A. (2014). "Syria and the Perils of Proxy Warfare", Small Wars & Insurgencies, 25: 3. <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09592318.2014.913542?needAccess=true>, erişim tarihi: 20.11.2016.
- İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, Türkiye ve Göç Yönetimi, www.goc.gov.tr/files/_dokuman19.pdf, erişim tarihi: 20.12.2016.
- İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, Türkiye'nin Düzensiz Göçle Mücadelesi http://www.goc.gov.tr/icerik3/turkiyenin-duzensizgocle-mucadelesi_409_422_424, erişim tarihi: 11.11.2016.
- Karaca, S. (2013), "Kayıtdışı Mülteciler, Kayda Değer Sorunlar", Analist Dergisi, 31, İstanbul.
- Karaca, S. (2015), "Misafirlikten Entegrasyona Suriyeli Mülteci Akını ve Türkiye" <http://ww4.ticaret.edu.tr/komsuulkeler/wp-content/uploads/sites/65/2015/05/Suriyeli-M%C3%BClteciler-Paneli.pdf>, erişim tarihi: 21.11.2016.
- Kırmızıtaş, H. ve Burun, E. (2014), "Suriyeliler Sınır İllerinde Kira Ve Emlak Fiyatlarını Uçurdu", <http://www.milliyet.com.tr/suriyeliler-sinir-illerinde-kira/gundem/detay/1846010/default.htm>, erişim tarihi: 16.11.2016.
- Koyuncu, A. (2014), Kentin Yeni Misafirleri: Suriyeliler Konya Örneği, Konya: Çizgi.
- Oytun, O. ve Gündoğar, S. S. (2015), Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri Raporu, ORSAM-TESEV Rapor No: 195, Ankara. <http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Report/203?s=orsam|turkish>, erişim tarihi: 10.10.2016.
- Şahin, O., (2016), Suriyeli Mültecilerin Dağılımı ve Son Rakamlar, <http://www.stratejikortak.com/2016/04/suriyeli-multecilerin-sayisi.html>, erişim tarihi: 22.11.2016.
- Özden, Ş. (2013), Syrian Refugees in Turkey, MPC Research Report 2013/05, <http://www.migrationpolicycentre.eu/docs/MPC-RR-2013-05.pdf>, erişim tarihi: 21.11.2016.
- Öztürk, S., Suriye'den Göçün Etkileri, http://www.harpak.edu.tr/Bilimsel_Faaliyetler/SKYUSIDAK/2015_Makaleler/Suriyeden_Gocun_Etkil_eri.pdf, erişim tarihi: 04.10.2016.
- UNHCR, (2015), Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler Sık Sorulan Sorular http://www.unhcr.org/turkey/uploads/root/s%C4%B1k_sorulan_sorular.pdf, erişim tarihi: 18.11.2016.
- Yalçın, C. (2004), Göç Sosyolojisi, Ankara, Anı Yayınevi.
- Yazıcıoğlu, S. (2015), Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Boyutlarıyla Suriyeli Mülteciler, <http://ww4.ticaret.edu.tr/komsuulkeler/wp-content/uploads/sites/65/2015/05/Suriyeli-M%C3%BClteciler-Paneli.pdf>, erişim tarihi: 21.11.2016.
- Yazıcıoğlu, Y., Erdoğan, S., (2014), SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Detay Yayıncılık, Ankara.

Ortadoğu'da Göçü Tetikleyen Savaşların Nedeni Olarak Din*

Ömer CİDE**

Özet

Ortadoğu'daki göçlerin en önemli sebeplerinden bir tanesi savaşlardır. Savaşların meydana gelmesinin değişik nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de dindir. Günümüze kadar varlığını devam ettiren vahiy kaynaklı olan üç büyük din de Ortadoğu'da ortaya çıkmıştır. Ortadoğu'nun bazı bölgeleri bu dinlerin müntesipleri için oldukça önemlidir. Yahudi inancına göre kendilerine vaat edilen topraklar vardır ki, bu toprakların tamamı Ortadoğu'da bulunmaktadır. Yahudiler bu toprakları elde etmeyi dinî bir vazife olarak algılamaktadırlar.

Hıristiyanlık için de bu bölge önemlidir. Çünkü Hz. İsa burada doğmuş, dinî tebliğini burada yapmış, Havarileri ile burada buluşmuş ve Hıristiyan inancına göre burada çarmıha gerilmiştir.

Müslümanların ilk kiblesi olan Mescid-i Aksa Filistin'de bulunmaktadır. Müslümanlar Ortadoğu bölgesinin büyük bir kısmını Dört Halife döneminde fethetmişlerdir. Batılılar, Hz. Ömer döneminde fethedilen Kudüs'ü kurtarmak için Haçlı seferleri düzenlemişlerdir. İsrail devletinin kuruluşuna kadar bölge büyük oranda Müslümanların denetiminde olmuştur. Adı geçen devletin kurulmasından sonra bölgede savaşlar artmıştır. Bu da bölgede göçün artmasına sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Din, Göç, Savaş

Religion as a Cause of War Triggering the Flows of Migration in the Middle East

Abstract

Wars are of the most important causes of migration in the Middle East and there are various reasons for the occurrence of the war. One of them is religion. Revelation-originated three great religions have emerged but still in existence in Middle East. the land promised-according to the Jewish belief-is located in the Middle East and this region has a great importance for Christianity, as well since the Prophet Jesus was born here, issued (religious notified) here, He met with his apostles here and According to Christian belief he was crucified here.

* Bu makale II. Uluslararası Ortadoğu Konferansında tebliğ olarak sunulmuştur. Ayrıca aynı isimle basılan dergide yayınlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü öğretim üyesi, omercide@kilis.edu.tr, (0348) 814 2666- 1566.

Muslims' first qibla of the Al-Aqsa Mosque is located in Palestine. Muslims had conquered a large part of the Middle East during the four caliphs. The Crusades were held by Westerners to save Jerusalem which was conquered during the period of Caliph Ömer and consequently crusaders captured Jerusalem. The region has been- in a large extent-under the control of Muslims until the establishment of the state of Israel. Wars have increased in the region after the establishment of Israil. These wars pose the biggest causes of migration in the region. This has led to an increase in immigration in the region.

Key Words: Religion, Migration, War

Giriş

Konuya girmeden önce iki hususa açıklık getirmeyi istiyoruz. Birincisi yazımızın başlığı olan savaşların nedeni olarak din cümlesidir. Buradaki kastımız dinî metinlerin kendisi değil bu metinleri kendilerine göre yorumlayan dinlerin müntesipleridir. Çoğu zaman din müntesipleri yapmış oldukları savaşları din kanalıyla meşru hale getirmeye çalışmışlardır. İkincisi bu savaşların gerekçesi sadece din değildir. Aksine savaşları tetikleyen birçok neden vardır. Bizim amacımız burada dinî yorumların savaşı nasıl meşru hâle getirdiğini ortaya koymaktır.

Ortadoğu terimi ilk olarak Amerikalı bir deniz subayı olan Alfred Thayer Mahan tarafından kullanılmıştır.¹ Tanımlama yapılırken İngiltere merkez olarak kabul edilmiş, yakın, orta ve uzak diye nitelenmiştir.² Ortadoğu, üç kıtanın kesiştiği, İngiltere için Asya'daki sömürgelere geçişi sağlayan bir yoldur.³

Ortadoğu, insanlığın ilk dönemlerinden itibaren yaşam sahası olmuş bir bölgedir. Yeryüzünde inşa edilen ilk mabet olan Kâbe bu bölgede bulunmaktadır.⁴ Sahip olduğu coğrafi konumu, enerji ve su kaynakları, kültürel ve dinî yapısı nedeniyle günümüze değin var olan birçok gücün ilgi odağı olmuştur.⁵

Din, insanlığın başlangıcıyla var olan bir olgudur. İlk insan aynı zaman da ilk peygamberdi. İlk insandan itibaren var olan ilahi öğretiler günümüze kadar varlıklarını devam ettirmektedirler. İnsanoğlu ilahî çizgiden uzaklaştığında Allah onlara yeni peygamberler göndermiş ve göndermiş olduğu peygamberlerin bazısına kitap da vermiştir. Gönderilen dinler, insan hayatının her yönüyle ilgilenmiştir. İnsan iyiliğe meyyal bir karaktere sahip olması kadar kötülüğe de meyyaldir. Savaş ve çatışma, insanlık tarihinin her döneminde olagelmıştır.

¹ Bernard Lewis, "Orta Şarkın Tarihî Hüviyeti", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1964, Sayı: 12, s. 75.

² Mustafa Torlak, *Siyonizmin Penceresinden Arap-İsrail Çatışmalarının Orta Doğu'daki Güç Dengesine Yansımaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 3.

³ Torlak, *a.g.e.*, s. 5.

⁴ Al-i İmran 3/96.

⁵ Hüseyin Erdönmez, *Avrupa Devletlerinin Orta Doğu Politikası ile ABD'nin Orta Doğu Projesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2010, s. 16.

Çatışma, ilk insan ve ilk peygamberin çocukları arasında da cereyan etmiştir. İnsanlığın daha sonraki serüveninde de savaş eksik olmamıştır.⁶ Elbette savaşların değişik nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenlerden bir tanesi de dindir. Din ve dinsel metinler, hangi nedenden kaynaklanırsa kaynaklansın, şiddeti meşrulaştırmada önemli bir fonksiyon üstlenmiştir.⁷ Şiddete meşruiyet kazandıran bu metin, şiddete başvuranın zihninde, yapılan eylemi şiddet hareketi olmaktan çıkarır; haklı ve gerekli bir eylem konumuna sokar.⁸

İnsanlar kendilerince kutsal saydıkları semboller uğruna pek çok savaşa sebep olmuşlardır. Coğrafyanın kutsallığı, üzerinde yaşayan insanların asırlardır zihinlerinde oluşturdukları sembollerin bütünüdür. Ortadoğu bölgesi bu bakımdan önemli bir yere sahiptir. Üç büyük Semavî dinin bu bölgede çıkmış olması, dinî coğrafyayı ziyadesiyle öne çıkarmıştır. Bunun en çarpıcı örneği Kudüs'tür. Kudüs'te iki grubun çatışması gibi gözükken durum, müzakere masasında üç semavî dinin meselesi olarak ele alınmaktadır.⁹

Kudüs'ün söz konusu üç din için ne anlama geldiğini aktarmaya çalışalım.

1- Yahudilik

İbrahimî dinler zincirinin ilk halkasını Yahudilik oluşturmaktadır. Yahudi kutsal metinlerine göre İsrailoğulları, Tanrı tarafından seçilmiş olan üstün halktır ve diğer ulusları yönetme hakkına sahiptir.¹⁰ Ancak Tanrı, İsrailoğulları'nın kendisini sınamasına öfkelenerek huzur diyarı olarak adlandırdığı "vaat edilen topraklar"dan çıkarmıştır.¹¹ O tarihten sonra Tevrat'ın emirleri çerçevesinde İsrailoğulları'nın dinî vecibelerini, Filistin dışında layıkıyla yerine getirmesi pek mümkün olmadığından, kutsal topraklara dönmek için o günden bu güne ellerine geçen her fırsatı değerlendirmeye çalışmışlardır.¹² Vaat edilen toprakların Yahudi inancı ve pratikleri açısından dinî jeopolitiğini önemli kılan bir diğer gerekçesi de Tanrı'nın belirlediği ve Hz. Süleyman tarafından inşa edilen mabettir. Yahudi inancına göre kanlı kurban yalnızca burada sunulabilir.¹³ Bu inanç uğruna kan dökülmenin caiz olduğu fikrinin tarihi seyrine bakmakta fayda vardır.

Kutsal Kitap Sonrası Yahudi din adamları, Tevrat'ın Kudüs merkezli kutsal topraklara (Arz-ı Mev'ud) ve Tapınak'a bağlı kanunların bazılarını uygun olmaması nedeniyle ya değiştirmiş ya da askıya almışlardır. Putperestlik, zina ve

⁶ Halil Aldemir, *Kur'an-ı Kerim'e Göre İhtilaf*, Kitâbî Yayınevi, İstanbul 2010, s. 57.

⁷ Şinasi Gündüz, "Hıristiyanlıkta Şiddetin Meşruiyet Zeminini", *İslâmiyât Dergisi*, 2002, cilt: 5, sayı: 1, 35.

⁸ Gündüz, a.g.m., s. 36.

⁹ Davut Kılınç, "Ortadoğu'nun Dinî Jeopolitiği ve Günümüze Yansımaları Üzerine Bir Deneme", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ 2008, sayı: 13/1, s. 66.

¹⁰ *Kutsal Kitap*, Ohan Matbaası, İstanbul 2007, s. 13.

¹¹ *Kutsal Kitap*, s. 299-300.

¹² Kılınç, a.g.m., s. 67-68.

¹³ Kılınç, a.g.m., s. 68.

cinayet yasaklarının dışında Tevrat'ın kanunlarına uyma konusunda zorlayıcı olmamışlardır. Hatta Musa b. Meymun gibi din alimleri zorlama durumunda Yahudilerin putperest nitelik taşımayan dinlere girebileceklerini söylemiştir. Böylece Kutsal Kitap Sonrası Yahudilik, din adına şiddete açık kapı bırakmamıştır.¹⁴

XIX. yüzyılın başlarında dinci Siyonistler, Kutsal Kitap Sonrası Yahudiliğinin Mesih inancını yeniden yorumlayarak, tam fonksiyonlu olmasa da, kutsal topraklarda bir Yahudi devletinin kurulması ve bunun için mücadele verilmesi gerektiğini dile getirmeye başlamışlardı. Agudat İsrail'in bakış açısına göre, Tapınak yeniden inşa edilene ve yeni bir Davud krallık makamına gelene kadar, gerçek bir İsrail olmayacaktır. Düşüncenin bu safhasına kadar devletin kurulması Mesih'in gelme şartına bağlanmıştır. Ancak Ritzhak Kook, Mesih gelmeden de olsa, mücadele edilerek bir Yahudi devletini kurulmasını savunmuştur. 1967 Altı Gün savaşlarındaki başarı, Milliyetçi Yahudileri oldukça ümitlendirmiştir. Tevrat'taki belirlenen toprakların hemen hemen hepsine sahip olunmuştu. İsrailoğullarına vaat edilen toprakların bir kısmında hala Filistinliler oturmaktaydılar. Bu da önemli bir sorun olarak durmaktaydı.¹⁵

Rabbi Kook'un yorumuna göre Filistinliler, Kenanlılar ve İsmaililer olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla Filistinlilerin üç seçeneği vardır: Yahudi hâkimiyetini kabul etmek, kaçmak ve başka bir Arap ülkesine sığınmak veya savaşmak. Kenanlılar savaşmayı seçmiş ve yok olmuşlardır. Yahudi ideallerine karşı koyan herkes aynı akıbete uğrayacaktır. Ekim 1973'deki Yom Kipur savaşından sonra İsrail devleti beklentilerin tersine davranmıştır. Bu durumda hayal kırıklığına uğrayan Kookçu Yahudiler şiddet yanlısı Guş Emunim hareketinin doğmasına sebep olmuşlardır. Ayrıca Filistinlilerin yaşamış olduğu Batı yakasını da kapsayacak olan bölgede bir din devleti kurmayı düşünen Haham Meir Kahane, savaş için karar verecek dinî kurumlar bulunmadığından bir halakhacının (Fıkıhçı) bu konuda karar verebileceğini, kendisinin de bu iş için ehil olduğunu ileri sürmüştür. Verdiği kararı ile Araplara karşı yürütülen savaş legal hale gelmiştir. Aynı düşünceden olan başka bir din adamı ise bu savaşta kadın çocuk herkesin hedef alınabileceğini söylemiştir. Çünkü böyle bir savaşta herkes potansiyel bir askerdir. Guş Eminum hareketi de eylemlerini meşrulaştırmıştı. Onlara göre kutsal toprakları kurtarmak için mücadele vermek Pikkuah nefes (canı koruma) görevinden önce gelir.¹⁶

Bu düşünceleri savunan Yahudilere göre, Tanrı'nın söz verdiği üç önemli olay meydana gelecektir. Bunlardan ilki İsrail topraklarında bir İsrail devletinin kurulmasıdır. İkincisi dünyanın her tarafında bulunan Yahudilerin vaad edilmiş topraklarda yeniden toplanmalarıdır. Üçüncüsü, üçüncü Tapınak'ın, birinci ve

¹⁴ Baki Adam, "Yahudilik ve Şiddet", *İslâmiyât Dergisi*, 2002, c. 5, sayı: 1, s. 30.

¹⁵ Adam, a.g.m., s. 31.

¹⁶ Adam, a.g.m., s.32.

ikinci Tapınak gibi Kudüs'te Mabel Dağı'nda aynı yerde kurulmasıdır. Birinci durum, Tanrı'nın İbrahim'e vaad ettiği sınırların tamamı için olmamasına rağmen gerçekleşmiş bulunmaktadır. İkinci durum gerçekleşme sürecindedir. Üçüncü durum ise kısa sürede gerçekleşecektir.¹⁷

Bu düşünce İsrail'in en yetkili ağızlarından da dile getirilmiştir. Bu konuya açıklık getirmesi noktasında İsrail devletinde cumhurbaşkanlığına kadar yükselmiş olan Şimon Peres'in düşüncelerini aktarmak yeterli olacaktır. Ona göre, "Yahudilik, eksiksiz ve bütünlümlü bir sistemdir; üstlenebilir bir yükümlülükler bütünü olarak çıkar karşımıza, bölünemez tek bir tanrıya inanmak gibi; sonra da, belirli bir dile, yani İbranice'ye inanmak gibi; belirli bir vatana, İsrail'e kendini adanmak gibi. Ulus kavramı, din devleti kavramı veya coğrafya, dil, tarih açısından bir yere bağlı olmak kavramı arasında hiçbir ayırım yoktur. İbranice konuşmadan tümüyle Yahudi olunmaz. Tek bir Tanrı'ya inanmadan Yahudi olunamaz. Yahudi halkının devletinde, Yahudiliğin doğduğu yerde yaşanmadan tam Yahudi olunmaz".¹⁸

Filistinliler ile Yahudi devleti arasındaki problemlerin en büyüğünü teşkil eden, Mescid-i Aksa ile Kübbetü's-Sahra yerine inşa edilecek olan Üçüncü Mabel inancıdır. Bu inanca sahip olan Yahudiler, 1998 sonlarında "Voice of Temple Mount" (Tapınak Dağı'nın Sesi) haftalık gazetesinde hedeflerinin Müslüman mabetlerinden kurtularak orada bir Yahudi tapınağının kurulması olduğunu açıkça belirtmişlerdir.¹⁹ Bundan ötürü bölgede bu ideale karşı koyacak olan bütün devletler düşman olarak algılanmıştır (algılanmaktadır). Suriye, Mısır ve diğer Arap devletlerinin tamamı potansiyel İsrail karşıtı olarak kabul edilmektedir.²⁰

Söz konusu Yahudilerde, Mabel yapımı uğruna İsrail devleti ile düşmanları olan Araplar arasında büyük bir savaşın olacağı inancı hâkimdir. Onlara göre gelecek savaş İsrail'in düşmanlarına karşı gireceği son savaş olacaktır. Tanrı, İsrail'in düşmanlarını nükleer silahlarla cezalandıracaktır. Bu savaştan sonra yeni bir çağ başlayacaktır. Tanrı'nın Evi Üçüncü Tapınak ancak Mabel Dağı'na yapılacaktır. Kudüs, İsrail'in ebedi başkentidir. Filistinliler ve diğer bütün Müslüman milletler Kudüs'ü Filistin'in başkenti yapmak istemektedirler. İsrail'in yaşamı için Kudüs'te yapılacak üçüncü tapınak hayatî öneme sahiptir. Tanrı burayı İsrail'in merkezi yapacaktır. Bu ancak Üçüncü Mabel'in, Birinci ve İkinci Mabel'in inşaa edilmiş olduğu Mabel Dağı'nın üstünde kurulmasıyla başarılabilir.²¹ Bu düşünceye inananlar, camiyi havadan bombalamak için bir pilot ayarladıkları

¹⁷ *The Voice of The Temple Mount*, 1999, s. 1-2

¹⁸ Robert Littel-Şimon Peres, *Bir Politikacıyla Söyleşi*, çev: Nihal Önel, Milliyet Yayınları, İstanbul 1998, s. 20-21.

¹⁹ *The Voice of The Temple Mount*, s. 3.

²⁰ *The Voice of The Temple Mount*, s. 2.

²¹ *The Voice of The Temple Mount*, s. 3.

olmuştur. Bu pilot bir uçak çalıp Mescid-i Aksa'yı bombalayacak, ardınca karadan camiye girilecekti. Hatta el yapımı patlayıcılar test edilmişti bile.²²

İsrail ve Arap dünyası arasında cereyan eden savaşların temelinde din her zaman önemli bir yer tutmuştur. Yahudilere göre Filistin toprakları kendilerine vaat edildiği için bölgeye müdahale etme hakları vardır. Aynı zamanda bölgede bulunan diğer toplumların ne surette olursa olsun oradan çıkarılmaları gerekmektedir. Bu inanç savaşların sürmesine ve birçok insanın göç etmesine sebep olmaktadır.

2- Hıristiyanlık

Hz. Ömer döneminde Hıristiyanların elinde bulunan İlya (Kudüs) 637 yılında fethedilmiştir. Daha sonraki zamanlarda Batı dünyası Kudüs için bazı girişimlerde bulunmuştur. Asıl nedeni ekonomik olan Haçlı seferlerine (1096- 1291) insanların katılımını sağlamak için kutsal mekânları kurtarma fikri işlenmiştir. Dolayısıyla bu hareket, Batı'nın maddi çıkarları için yapılan "din" savaşı olarak algılanmıştır.²³ G.W. Bush, 11 Eylül saldırılarından sonra yapılan mücadele için, "yeni bir Haçlı seferi" ifadesini kullanmıştır.²⁴ G.W. Bush'un sözleri aslında Batı'nın Ortadoğu'ya nasıl baktığının bilinçaltı yapısını göstermektedir. Ayrıca bu anlayışın Batıda uzun süreden beri devam ettiğinin de kanıtıdır.

Asıl problem Hıristiyanlık içinde çıkmış olan yeni akımların bölgeye bakış açısıdır. Özünü Mesih'in ikinci gelişi öncesi ve sonrası gerçekleşecek olaylar oluşturan eskatolojik beklentiler, Hıristiyan geleneğinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu beklentilerin temel referansı Yeni Ahit'teki konuyla ilgili metinlerdir. Başta Yuhanna'ya atfedilen Vahiy kitabı olmak üzere, Pavlus'un mektuplarında ve İncillerde dünyanın son dönemine ve bu dönemde vuku bulacak olaylara ilişkin önemli açıklamalar bulunur. Esasen Mesih inancı merkezli (Kristosentrik) bir din olan Hıristiyanlıkta Mesih'in ikinci gelişi (Parousia) beklentisi oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Pavlus, mektuplarında, Mesih'in ikinci gelişinin an meselesi olduğunu düşünmekte ve cemaatini buna hazır olma konusunda uyarmaktadır. Hatta o bunun kendi yaşamı esnasında gerçekleşeceğini düşünmektedir. Ona göre, Mesih'in Tanrı'nın borazanıyla gökten inerek ikinci gelişinde, ölümler ebedi bedenler içerisinde dirilecekler, o esnada hayatta olanlar ise beden değiştirerek ölümlü varlıklar halinde ölümsüzlüğe geçeceklerdir. Gökte ateş alevleri içinde güçlü melekleriyle gelecek olan İsa Mesih, insanları yargılayacak ve bütün yönetimleri ortadan kaldırarak egemenliği Baba'ya teslim edecektir. Mesih'e inananlar ise bulutlar içerisinde göğe yükseltilerek ebediyen Rab Mesih'le birlikte

²² Grace Hallsell, *Tanrıyı Kıyamete Zorlamak*, çev. Mustafa Acar, Hüsnü Özmen, Kim Yayınları, Ankara 2003, s. 89.

²³ İhsan Süreyya Sırma, *Emeviler Dönemi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2010, s. 17.

²⁴ Amy E. Black, "With God on Our Side: Religion in George W. Bush's Foreign Policy Speeches", American Political Science Association, Chicago 2004, s. 5.

olacaklardır.²⁵ Ayrıca bu dönemde, ölüm de dahil bütün düşmanları Mesih'in ayakları altına serilecektir. Buna göre insanoğlunun (Mesih'in) gelişi öncesi, ilahî takdir gereği birtakım belirtiler olacak, savaşlar ortaya çıkacaktır. Tüm uluslar inananlardan nefret eder hale geleceklerdir. Danyal gibi Eski Ahit peygamberlerinin sözünü ettikleri olaylar birer birer gerçekleşecektir. Daha sonra Mesih gökten meleklerle birlikte görkemli bir şekilde gelecek, tahtına oturacak ve önünde toplanan ulusları koyunlarla keçileri birbirinden ayıran çobanlar gibi birbirinden ayıracaktır.²⁶

Söz konusu düşüncüyü taşıyan akımların başında Evanjelist Hıristiyanlık gelmektedir. Bu akımın kökenleri Martin Luther'e ve Protestan kilisesinin kuruluşuna kadar gider. Onlara göre, kıyamet 2000'li yıllarda Ortadoğu'da çıkacak bir kaosun ardından kopacaktır. Bu yüzden de bu bölgede kaos çıkaracak her türlü eyleme destek olmaktadır. Bu inanca göre, İsa ancak ortalığın karışmasından sonra yeryüzüne inecektir. Onlar ancak bu şekilde yeryüzüne hâkim olacaklarına inanmaktadır. Ayrıca İsa'nın dönmesi için Yahudilerin kendilerine vaad edilen topraklara kavuşması gerekmektedir. Evanjelistler bu nedenle Ortodoks Yahudilerinden destek görmektedirler.²⁷

Bu inanca göre, İsa Mesih'in ikinci dönüşünün gerçekleşmesi için belli şartların oluşması gerekmektedir. Bu şartlar, Yahudilerin Filistin'e dönmesi; İsrail devletinin kurulması, Yahudiler de dahil dünyanın tüm uluslarına İncil'in vaaz edilmesi; Yedi yıl sürecek olan felaket dönemi; Kiliseye iman edenlerin göğe yükseltilmesidir. Tüm bu şartlar gerçekleştikten sonra İsa Mesih Yeryüzüne inecektir. Bu düşüncelerin daha fazla yayılması amacıyla İsrail topraklarına gezi amaçlı seferler düzenlenmektedir. İsrail Turizm Bakanlığı, Amerika Hıristiyan lobisini etkilemek için "İncil Toprakları Turu" adı altında bu gezileri teşvik etmektedir.²⁸

Evanjelistler, Mescid-i Aksa ile Kübbetü's-Sahra'nın yıkılıp yerine Üçüncü Mabed'in yapılmasını Tanrı'nın emri olarak görmektedirler. Bu uğurda yapılan hiçbir şeyden dolayı sorumluluk yoktur. Çünkü Tanrı'nın emri yerine getirilmektedir.²⁹

Kübbetü's-Sahra ve Mescid-i Aksa'nın bulunduğu yere inşa edilecek Tapınak için bütün planlar hazırlanmış durumdadır. Yapı malzemeleri bile hazır ancak gizli bir yerde saklanılmaktadır. Yeni tapınakta kullanılacak el yapımı malzemeleri üretmek için bir çok dükkan çalışmıştır. Hatta din adamlarının giyeceği kıyafetler bile dokunmuştur.³⁰ Yeshive Ateret Cohaim-Papazlar Tacı- denilen bir dinî okulda,

²⁵ *Kutsal Kitap*, s. 1510.

²⁶ Şinasi Gündüz, *Dinsel Şiddet*, Etüt Yayınları, 2002, s. 53- 54.

²⁷ Ensar Çetin, "Hıristiyan Fundamentalizmi ve Ortadoğu'da Tanrı'yı Kıyamete Zorlama Stratejisi", *Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Çankırı c. 5, sayı:1, s. 2-3.

²⁸ Çetin, a.g.m., s. 7.

²⁹ Hallsell, a.g.e., s. 86.

³⁰ *The Voice of The Temple Mount*, s. 2.

hahamlar gençlere hayvan kurban etmenin nasıl yapılacağını öğretmektedirler. Bu uygulama Hz. Süleyman döneminde yapılmaktaydı. Amaç burada Hz. Süleyman dönemini yeniden canlandırmaktır.³¹ Hatta Üçüncü Mabet'de kurban edilmek üzere alacasız, doğurmamış, çok semiz düveler yetiştirilmektedir. Yapılan tüm hazırlıklar bu inanca sahip olan kişilerin ne kadar ciddi olduğunu göstermektedir.

Ayrıca III. Dünya Savaşı'nın çıkması için bu mabetlerin yıkılması gerekmektedir. Ortodoks Yahudilerin söz konusu mabetleri yıkması, Müslümanları çılgına çevirecek ve bundan ötürü İsrail'e savaş açacaklardır. Bu sayede ortalık iyice karışacak ve İsa bu karışıklığa müdahale etmek için yeryüzüne inecektir. Yani Tanrı kıyamete zorlanacaktır.³²

Bu inanışa göre, savaşta en az 200 milyon Doğulu asker ve bir ondan fazlası da Batılı asker ölecektir. İsa Mesih kendi şehri Kudüs'ü harap edenleri vuracak daha sonra Megiddo veya Armagedon vadisinde toplanmış ordularla savaşacaktır. Kudüs'ten başlayarak akan kan, 200 mil uzunluğunda ve atların başı seviyesinde olacaktır. Savaşın meydana geldiği yer, savaş araçları, hayvanlar, insan gövdeleri ve kanla dolacaktır. Dünyanın bütün şehirleri Londra, Paris, Tokyo, New York, Los Angeles, Chicago yok olup, haritadan silinecektir.³³ Ayrıca Armegadon savaşlarında 9 milyon civarında Yahudi ölecek, geriye kalan 144 bin Yahudi ise Hıristiyanlığı seçeceklerdir. Bunun sebebine gelince, Tanrı'nın onları arındırması gerekiyor. Tanrı, biricik oğlu İsa'nın önünde onların boyun eğmesini istiyor.³⁴

Günümüzde dünyanın sonuna ilişkin bu beklentilerin ne kadar yaygın olduğunu göstermek açısından çeşitli kurumların ABD Hıristiyanları üzerinde yaptıkları anket sonuçları ilginçtir. Araştırmalara göre ABD Hıristiyanlarının yaklaşık %30'u, dünyanın Armegedon savaşıyla son bulacağına inanmakta ve bunların önemli bir bölümü, bunun kendi yaşamları esnasında gerçekleşeceğini düşünmektedirler. Hatta böyle düşünenler arasında kimi ABD başkanlarının da bulunması oldukça önemlidir.³⁵

Öğreti olarak büyük oranda hala fundamentalist olan Evanjikalizm, bugün yaklaşık her dört Amerikan yetişkinden birini bünyesinde barındırmaktadır.³⁶ Evanjelik Hıristiyanlığın yayılış oranı, İslam da dahil olmak üzere bütün dinlerin yayılışını geride bırakmıştır.³⁷

³¹ *The Voice of The Temple Mount*, s. 2.

³² Hallsell, *a.g.e.*, s. 82.

³³ Hallsell, *a.g.e.*, s. 33.

³⁴ Hallsell, *a.g.e.*, s. 98.

³⁵ Hallsell, *a.g.e.*, s. 82.

³⁶ Hallsell, *a.g.e.*, s. 19.

³⁷ Hallsell, *a.g.e.*, s. 22.

3- İslamiyet

Bölgenin Müslümanlar açısından da önemli olduğunu belirtelim. Yahudi ve Hıristiyanlar için önemli olan ve üzerine değişik senaryolar üretilen Filistin Hz. Ömer döneminde fethedilmiştir (H. 17/M. 637). Bizzat Hz. Ömer tarafından bölge halkına eman verilmiştir.³⁸ Ancak şehir 1099 yılında Haçlıların eline geçmiş ve yaklaşık yetmiş bin kişi kılıçtan geçirilmiştir.³⁹ Şehir Salahaddin-i Eyyübî tarafından 1187 yılında tekrar Haçlıların elinden alındı.⁴⁰ Bölge, Müslümanlar açısından da pek çok kutsal mekâna sahiptir. İslam'ın ilk kiblesi olan Mescid-i Aksa ile Kubbetü's-Sahra buradadır. Yahudiler ile Evanjelistler Hıristiyanların planları gereği bu iki mabedin yıkılması gerekmektedir. Bu tür girişimler karşısında Müslümanların tepkisiz kalacağı düşünülemez. Çünkü Filistin, Hz. Ömer döneminden 14 Mayıs 1948 yılına kadar Haçlı seferleri esnasında elden çıkması hariç sürekli Müslümanların denetiminde kalmıştır. Hatta bölge Müslümanlar ile özdeş hale gelmiştir. Bu durum Müslümanlar için varoluş mücadelesi anlamına gelmektedir. Üç din taraftarlarının olaylara bakışları bu şekilde olmaya devam ederse savaşların daha fazla sürmesi kaçınılmaz gözükmektedir. Bu da göçün devam edeceği gerçeğini hatırlatmaktadır.

Sonuç

Hem Hıristiyanlardan hem de Yahudilerden bazı kesimlerin Ortadoğu üzerinde belli hesapları bulunmaktadır. Bu hesaplar dinî gereklilik olarak algılanmakta ve ona göre davranılmaktadır. Bunun sonucu olarak Ortadoğu bölgesi sürekli bir çatışma alanı olmaktadır. Bu mücadelenin savaşa dönüşmesi neticesinde göçe nasıl etki ettiğini aşağıdaki rakamlara bakarak öğrenebiliriz.

Ürdün'de Resmi olarak 10 kampta 341.494, Lübnan'da 12 kampta 226.533, Suriye'de 9 kampta 127.831, Batı Şeria'da 19 kampta 197.763, Gazze'de 8 kampta, 197.763 olmak üzere toplamda 1.396.368 göçmen bulunmaktadır. Bu veriler UNVRWA'yenin (The United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees) resmi kayıtlarına göre. Gayri resmi olarak bu sayının 4.766.670 olduğu tahmin edilmektedir.⁴¹ Bu rakamlar, dinî yorumların dolaylı olarak göçe nasıl etki ettiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Birlikte yaşama kültürünün benimsenmesi, din ve vicdan hürriyetinin sağlanması, insanları olduğu gibi kabul etmenin bu trajedinin son bulmasında önemli bir rol oynayacağı kanaatindeyiz.

³⁸ Ahmed b. Yahya el-Belazurî, *Fütühü'l-Buldan*, çev. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013, s. 188.

³⁹ İbn el-Esir Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. eş-Şeybanî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Komisyon, Hikmet Yayınları, İstanbul 2008, VIII/418.

⁴⁰ İbn-i Esir, *a.g.e.*, IX/507.

⁴¹ Fatma Tunç Yaşar, Sevinç Alkan Özcan, Zahide Tuba Kor, *Siyonizm Düşünde İşgal Gerçeğine Filistin*, İHH İnsani Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 102.

KAYNAKÇA

- Adam, Baki, Yahudilik ve Şiddet, *İslamiyat Dergisi*, 2002, c. 5, sayı: 1, s. 23-34.
- Aldemir, Halil, *Kur'an-ı Kerim'e Göre İhtilaf*, Kitâbî Yayınevi, İstanbul 2010.
- Black, Amy E, "With God on Our Side: Religion in George W. Bush's Foreign Policy Speeches", American Political Science Association, Chicago 2004.
- Çetin, Ensar, "Hıristiyan Fundamentalizmi ve Ortadoğu'da Tanrı'yı Kıyamete Zorlama Stratejisi", *Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 5, sayı: 1, s. 1-16.
- Erdönmez, Hüseyin *Avrupa Devletlerinin Orta Doğu Politikası ile ABD'nin Orta Doğu Projesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2010.
- Gündüz, Şinasi, "Hıristiyanlıkta Şiddetin Meşruiyet Zeminini", *İslâmiyât Dergisi*, 2002, c. 5, sayı: 1, s. 35-56.
- _____, *Dinsel Şiddet*, Etüt Yayınları, 2002.
- Hallsell, Grace, *Tanrıyı Kıyamete Zorlamak*, çev. Mustafa Acar, Hüsnü Özmen, Kim Yayınları, Ankara 2003.
- İbn el-Esir, Ebû'l-Hasan İzeddin Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. eş-Şeybanî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Komisyon, Hikmet Yayınları, İstanbul 2010.
- Kılınç, Davut, "Ortadoğu'nun Dinî Jeopolitiği ve Günümüze Yansımaları Üzerine Bir Deneme", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ 2008, sayı: 13/1, s. 65-86.
- *Kutsal Kitap*, Ohan Matbaası, İstanbul 2007.
- Lewis, Bernard, "Orta Şarkın Tarihî Hüviyeti", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1964, XII, 75-81.
- Litte, Robert I-Şimon Peres, *Bir Politikacıyla Söyleşi*, çev. Nihal Önel, Milliyet Yayınları, İstanbul 1998.
- Sırma, İhsan Süreyya, *Emeviler Dönemi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2010.
- Torlak, Mustafa, *Siyonizmin Penceresinden Arap-İsrail Çatışmalarının Orta Doğu'daki Güç Dengesine Yansımaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.
- *The Voice of The Temple Mount*, 1999.
- Yaşar, Fatma Tunç, Sevinç Alkan Özcan, Zahide Tuba Kor, *Siyonizm Düşünde İşgal Gerçeğine Filistin*, İHH İnsani Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul 2010.

Religion as the Reason for the Wars Triggering the Migration in the Middle East*

Ömer CİDE**

Abstract

Wars are of the critical causes of migration in the Middle East and there are various reasons for the occurrence of a war. One of them is religion. Revelation-originated three great religions have emerged and are still in existence in the Middle East. The "promised land" - according to the Jewish belief- is located in the Middle East and this region has a great importance for Christianity as well, since Prophet Jesus was born here. He met with his apostles here and according to Christian belief, he was crucified here.

The Muslims' first qibla of the Al-Aqsa Mosque is located in Palestine. Muslims had conquered a large part of the Middle East during the four caliphs. The Crusades, held by Westerners to save Jerusalem which was conquered during the period of Caliph Ömer, consequently captured Jerusalem. The region has been- in a large extent- under the control of Muslims until the establishment of the state of Israel. Wars have increased in the region after the establishment of Israel. These wars pose the biggest causes of migration in the region. This has led to an increase in immigration in the region.

Key Words: Religion, Migration, War

Ortadoğu'da Göçü Tetikleyen Savaşların Nedeni Olarak Din

Özet

Ortadoğu'daki göçlerin en önemli sebeplerinden bir tanesi savaşlardır. Savaşların meydana gelmesinin değişik nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de dindir. Günümüze kadar varlığını devam ettiren vahiy kaynaklı olan üç büyük din de Ortadoğu'da ortaya çıkmıştır. Ortadoğu'nun bazı bölgeleri bu dinlerin müntesipleri için oldukça önemlidir. Yahudi inancına göre kendilerine vaat edilen topraklar vardır ki, bu toprakların

* This study was presented as a paper in the 2nd International Middle East Conference. It was published in the journal released under the same name.

This paper is the English translation of the study titled "Ortadoğu'da Göçü Tetikleyen Savaşların Nedeni Olarak Din" published in the 4th issue of *İlahiyat Akademi*. (Ömer CİDE, "Ortadoğu'da Göçü Tetikleyen Savaşların Nedeni Olarak Din", *İlahiyat Akademi*, sayı: 4, 2016, s. 149-158.) The paper in Turkish should be referred to for citations.

** Asst. Prof. Dr., Kilis 7 Aralık University, Faculty of Divinity, Academic Member of the Department of History and Arts or Islam, omercide@kilis.edu.tr, (0348) 814 2666- 1566.

tamamı Ortadoğu'da bulunmaktadır. Yahudiler bu toprakları elde etmeyi dinî bir vazife olarak algılamaktadırlar.

Hıristiyanlık için de bu bölge önemlidir. Çünkü Hz. İsa burada doğmuş, dinî tebliğini burada yapmış, Havarileri ile burada buluşmuş ve Hıristiyan inancına göre burada çarmıha gerilmiştir.

Müslümanların ilk kiblesi olan Mescid-i Aksa Filistin'de bulunmaktadır. Müslümanlar Ortadoğu bölgesinin büyük bir kısmını Dört Halife döneminde fethetmişlerdir. Batılılar, Hz. Ömer döneminde fethedilen Kudüs'ü kurtarmak için Haçlı seferleri düzenlemişlerdir. İsrail devletinin kuruluşuna kadar bölge büyük oranda Müslümanların denetiminde olmuştur. Adı geçen devletin kurulmasından sonra bölgede savaşlar artmıştır. Bu da bölgede göçün artmasına sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Din, Göç, Savaş

Introduction

We would like to clarify two issues before going further. One of them is related to the concept of religion as the reason for wars, which is also the title of this study. What we mean here is the followers of religions, rather than the religious texts, who interpret these texts by their perceptions. These people have often made attempts to justify their wars through the religions. The other issue is that the reasons for these wars are not only religion. On the contrary, there are many factors triggering wars. Our purpose here is to reflect how religions interpretations have justified wars.

The term "Middle East" was first used by Alfred Thayer Mahan, an American marine.¹ England was accepted as the center for this definition, and other countries were regarded as near, middle and far based on the distance to England.² Middle East is a location where three continents meet and which hosts the route to the Asian colonies for England.³

The Middle East has been a place of residence for people since the early periods of humanity. Kaaba, the first temple ever constructed, is located there.⁴ This region has been the point of interest for many countries due to its geographical location, energy and water resources, and cultural and religious structure.⁵

¹ Bernard Lewis, "Orta Şarkın Tarihi Hüviyeti", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1964, Issue: 12, p. 75.

² Mustafa Torlak, *Siyonizmin Penceresinden Arap-İsrail Çatışmalarının Orta Doğu'daki Güç Dengesine Yansımaları*, (Unpublished Master's Thesis), Kadir Has University Institute of Social Sciences, Istanbul 2010, p. 3.

³ Torlak, *ibid.*, p. 5.

⁴ Ali 'Imran 3/96.

⁵ Hüseyin Erdönmez, *Avrupa Devletlerinin Orta Doğu Politikası ile ABD'nin Orta Doğu Projesi*, (Unpublished Master's Thesis), Trakya University Institute of Social Sciences, Edirne 2010, p. 16.

Religion is a concept that appeared with the emergence of humanity. The first human was also a prophet. The religious teachings which have been present after the first human still exist today. God sent new prophets to humans when they moved away from the religious concepts, and God assigned holy books to some of these prophets. Religions deal with every aspect of human life. Humans are inclined to malevolence as much as benevolence. Wars and conflicts have taken place in every period of humanity. These conflicts occurred even between the children of the first humans. People have continued to fight in the later periods.⁶ There are different reasons behind these wars, one of which is religion. Religion and religious texts have had a significant function in justifying violence regardless of their reasons or backgrounds.⁷ These texts make the violent action a justified and necessary act in the minds of people who commit violence.⁸

People have caused many wars for the symbols they regard as holy. The sanctity of a geography is the total of symbols people have formed there for centuries. The Middle East has a significant place in this regard. The fact that three great religions emerged in this region have made this area more distinct as a religious geography. The most remarkable example in this regard is Jerusalem. The case in Jerusalem regarded as the conflict between two groups is reviewed as the subject of three great religions in negotiations.⁹

Let us try to explain what Jerusalem means for these religions.

1- Judaism

Judaism is the first religion in the chain of Abrahamic religions. According to holy Jewish texts, Israeli people represent the superior race selected by God, and they have the right to manage other nations.¹⁰ However, according to them, God got angry when Israeli people tested God's patience, and God banished them from the "promised lands" named as the place of peace.¹¹ Since that day, these people have made efforts to use any opportunities they had to return back to holy lands as they could not perform their religious practices thoroughly outside Palestine in line with the orders in the Torah.¹² Another reason why the promised land is religiously and geopolitically important for Judaism and Judaism practices is that the temple determined by God and built by Suleiman (r.a). According to Judaism, animal

⁶ Halil Aldemir, *Kur'an-ı Kerim'e Göre İhtilaf*, Kitâbî Yayınevi, İstanbul 2010, p. 57.

⁷ Şinasi Gündüz, "Hristiyanlıkta Şiddetin Meşruiyet Zeminini", *İslâmiyât Dergisi*, 2002, volume: 5, issue: 1, 35.

⁸ Gündüz, *ibid.*, p. 36.

⁹ Davut Kılınç, "Ortadoğu'nun Dinî Jeopolitiği ve Günümüze Yansımaları Üzerine Bir Deneme", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ 2008, issue: 13/1, p. 66.

¹⁰ *Kutsal Kitap*, Ohan Matbaası, İstanbul 2007, p. 13.

¹¹ *Kutsal Kitap*, p. 299-300.

¹² Kılınç, *ibid.*, p. 67-68.

sacrifice can only be performed there.¹³ It is worth looking at the historical course of the idea that bloodshed is permissible for the sake of this belief.

After the revelation of the holy book, Jewish religious authorities either changed or suspended certain sections of the Torah as they did not suit the Jerusalem-based holy lands (Arz al-Mawud) and certain laws related to the Temple. These authorities did not force people to follow the rules in the Torah except the bans on idolatry, adultery, and murder. Religious authorities such as Musa ibn Maymun stated that Jewish people might adopt religions which do not contain idolatry if they were forced. Thus, Judaism left no open doors to violence following the revelation of the Holy Book.¹⁴

In the early 19th century, fundamentalist Zionists reinterpreted the Jewish belief of the Messiah following the Holy Book and started to mention that efforts should be made to found a Jewish state in the holy lands even if it had no full function. According to Agudat Israel, no real Israeli state can be founded until the Temple is reconstructed and a new David succeeds to kingdom. The foundation of such a state depends on the appearance of the Messiah in this regard. However, Ritzhak Kook supported the idea of making efforts to found a Jewish state even before the Messiah. The success of Jewish in 1967 Six-Day War made the Nationalist Jews quite hopeful. They managed to control almost all the lands mentioned in the Torah. However, Palestinians still occupied certain sections of the lands promised to Israeli people, which constituted a great issue among them.¹⁵

According to Rabbi Kook, Palestinians can be regarded as Canaan people and Ismailis. Therefore, Palestinians had three options: Accepting Jewish dominance, fleeing and taking refuge in another Arabic country, or fighting. Canaan people preferred fleeing and vanished in time. Those who oppose Judaism ideals will face the same. The Israeli state, however, acted contrary to the expectations after the Yom Kippur War that occurred in October 1973. Jewish supporters of Kook who were disappointed in this case caused the emergence of violence-oriented Gush Emunim movement. In addition, Rabbi Meir Kahane who was thinking of founding a religious state in a region covering the West Bank where Palestinians lived stated that a canonist could make decisions in this regard as there were no religious institutions to declare war, and that he was the right one for this position. His decision made the war against the Arabs legal. Another religious authority of the same idea stated that anybody including women and children could be targeted in this war because everybody is a potential soldier in such a war. Gush Emunim movement justified its actions. To them, fighting to save the holy lands comes before the aim of protecting the self.¹⁶

¹³ Kılınç, *ibid.*, p. 68.

¹⁴ Baki Adam, "Yahudilik ve Şiddet", *İslâmiyât Dergisi*, 2002, v. 5, issue: 1, p. 30.

¹⁵ Adam, *ibid.*, p. 31.

¹⁶ Adam, *ibid.*, p. 32.

According to Jewish people who support these ideas, three significant events will happen as promised by God. The first of these is the foundation of an Israeli state on Israeli land. The second is the regrouping of all Jewish people in the promised lands, and the third is the construction of the third Temple on the same location on the Temple Mount in Jerusalem, like the first and second Temples. The first have occurred despite not covering the entire borders promised by God to Abraham. The second is in the progress, and the third will occur in a short period of time.¹⁷

This idea was also reflected by the most authorized people of Israeli. Statements of Shimon Peres, who rose to the office of president in Israel, will clarify this topic: *"Judaism is a complete and united system. It appears as an entirety of undertakable liabilities, like believing in an integral God and a certain language, such as Hebrew, or committing self to a certain country like Israel. There is no difference between the concepts of nation, religious state or belonging to somewhere in regard to geography, language and history. The Jewish identity cannot be achieved thoroughly without speaking Hebrew, believing in a single God or Living in the state of Jewish people or in the place where Judaism was born"*.¹⁸

The greatest issue between the Palestinian and Jewish people is the belief of a third Temple to be constructed in place of al-Aqsa Mosque and Qubbat as-Sakhrah. In the late periods of 1998, Jewish people of such belief stated in the weekly journal entitled Voice of Temple Mount that they aimed to get rid of Islamic temples and construct a Judaism temple in the area.¹⁹ All states in this area that opposed to this aim were (and are) regarded as an enemy. Syria, Egypt and all other Arabic states are accepted as the potential opponents of Israel.²⁰

These Jewish people believe that they will have a great fight with the Arabs for the construction of the Temple. According to them, the next war will be the last one for Israel against its enemies. God will punish the enemies of Israel using nuclear weapons. A new era will begin after that war. The Third Temple, God's Home, will be constructed on the Temple Mount. Jerusalem is the eternal capital of Israel. Palestinians and all other Muslim nations aim to make Jerusalem the capital of Palestine. However, the construction of a third temple is critical for the existence of Israel. God will make this place the center of Israel, which will happen after the Third Temple is constructed on the Temple Mount where the First and Second Temple were established.²¹ People of this belief even set a pilot to bomb a mosque from the air. According to their plan, a pilot was to steal a plane and bomb al-Aqsa

¹⁷ *The Voice of The Temple Mount*, 1999, p. 1-2

¹⁸ Robert Littel-Şimon Peres, *Bir Politikacıyla Söyleşi*, trans.: Nihal Önoel, Milliyet Yayınları, İstanbul 1998, p. 20-21.

¹⁹ *The Voice of The Temple Mount*, p. 3.

²⁰ *The Voice of The Temple Mount*, p. 2.

²¹ *The Voice of The Temple Mount*, p. 3.

Mosque, and soldiers were to control the Mosque later. Even handmade explosives were tested at that time.²²

Religion has had a significant place in the reasons for the wars between the Israel and Arabic worlds. According to Jewish people, they have the right to take action in the region as the Palestinian lands were promised to them. Moreover, the nations in the regions should be banished, no matter how. This perception causes people to keep on fighting and migrating to other places.

2- Christianity

Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians during the era of Umar, was conquered in 637. Western countries made certain attempts against Jerusalem later. The idea of saving the holy places was embedded in people's minds to ensure participation to Crusades (1096- 1291), the main reason of which was economic. Therefore, this movement was regarded as a religious war for the financial interests of the Western world.²³ G. W. Bush called the operations following the 9/11 attacks "a new Crusade".²⁴ G. W. Bush's statement is actually the reflection of how the Western world regards the Middle East. It is also the evidence for the claim that such perception has maintained its presence in the West.

The main issue is the view of new Christian trends toward the region. Eschatological expectations which are based on the events to occur before and after the second arrival of the Messiah have a significant place in Christianity traditions. The main reference of these expectations is the relevant texts in the New Testament. Letters of Saint Paul and Bibles, particularly the Book of Revelation referred to John the Apostle, contain significant explanations regarding the last periods of the world and events that will take place in these periods. The expectation regarding the Messiah's second arrival (Parousia) has an important place in Christianity, a Messiah belief-centered (Christo-centric) religion. Saint Paul states in his letters that the second arrival of the Messiah is about to happen and warns his congregation to be ready. He even thought that this would happen when he was alive. According to him, the Messiah will descend upon the trumpet sound from God, and the dead will be resurrected in eternal bodies while the living will be immortal after changing their mortal bodies. Jesus Christ (the Messiah in Christianity), who will descend with the strong angels in flames, will judge people, terminate all sorts of administrations and deliver the sovereignty to the Father. Those who believe in the

²² Grace Hallsell, *Tanrıyı Kıyamete Zorlamak*, trans. Mustafa Acar, Hüsni Özmen, Kim Yayınları, Ankara 2003, p. 89.

²³ İhsan Süreyya Sırma, *Emeviler Dönemi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2010, p. 17.

²⁴ Amy E. Black, "With God on Our Side: Religion in George W. Bush's Foreign Policy Speeches", American Political Science Association, Chicago 2004, p. 5.

Messiah will rise to the sky in clouds and be with the Father and the Messiah eternally.²⁵ Moreover, all enemies of the Messiah, including death, will lay under his feet. Accordingly, certain indications will appear, and wars will occur before the arrival of the Messiah. All nations will hate the believers. The events mentioned by the Old Testament prophets such as Daniel will occur one by one. Then, the Messiah will gloriously descend with the angels, rise to his throne and separate the nations before him like shepherds separating sheep from goats.²⁶

Evangelic Christianity is the most distinct movement among the ones of the same ideology. The roots of this movement date back to the era of Martin Luther and establishment of the Protestant church. According to them, Judgment Day will come in the 2000s after a chaos in the Middle East. Therefore, they support any sort of actions that will cause chaos in this region. According to this belief, Jesus Christ will only descend after the chaos breaks out in the world. They believe they could control the world only through this way. In addition, Jewish people need to have the lands promised to them for the return of the Jesus Christ. Evangelists are supported by the Orthodox Jews for that purpose.²⁷

According to this belief, certain actions should take place for the second arrival of Jesus Christ. These actions include the return of Jewish people to Palestine, the establishment of Israel, preaching the Bible to all nations of the world including Jewish people, a disaster period to last seven years, and ascension of church believers. Jesus Christ will descend after these happen. Trips to Israeli lands are organized to make sure these ideas are spread more. Israeli Ministry of Tourism encourages these trips under the name "Tour of Bible Lands" to influence the American Christian Lobby.²⁸

Evangelists consider the demolition of al-Aqsa Mosque and Qubbat as-Sakhrah, and construction of the Third Temple as the order of God. They do not assume any responsibilities in this regard because God's orders should be fulfilled.²⁹

All plans for the Temple to be built where Qubbat as-Sakhrah and al-Aqsa Mosque are present are ready. Even the constructional materials are ready and hidden somewhere. Many shops have had a role in producing the hand-made materials to be used in the new temple. Even the dresses to be worn by the religious authorities have been produced.³⁰ Rabbis teach young people how to sacrifice animals in a school named Yeshivat Ateret Cohaim — Crown of Priests. This practice was also performed in the period of Suleiman (r.a). The purpose here is to

²⁵ *Kutsal Kitap*, p. 1510.

²⁶ Şinasi Gündüz, *Dinsel Şiddet*, Etüt Yayınları, 2002, p. 53- 54.

²⁷ Ensar Çetin, "Hıristiyan Fundamentalizmi ve Ortadoğu'da Tanrı'yı Kıyamete Zorlama Stratejisi", *Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Çankırı v. 5, issue:1, p. 2-3.

²⁸ Çetin, *ibid.*, p. 7.

²⁹ Hallsell, *ibid.*, p. 86.

³⁰ *The Voice of The Temple Mount*, p. 2.

revive his period.³¹ People even raise single-color heifers to sacrifice them in the Third Temple. These preparations indicate how serious the people with this belief are.

Moreover, these temples need to be demolished for the outbreak of the World War III. Demolition of these temples by the Orthodox Jews will severely trigger the Muslims and therefore, they will declare war against Israel. The world will be more chaotic, and Jesus will ascend to take an action against this chaos. In other words, God will bring Judgment Day.³²

According to this belief, at least 200 million Eastern soldiers and more than 200 million Western soldiers will pass away in the war. Jesus Christ will strike those who destroy Jerusalem, his home city, and he will fight the armies which will gather in Megiddo or Armageddon valley. The blood flowing from Jerusalem to onwards will be as long as 200 miles, and blood level will reach the head of a horse. Combat vehicles, bodies of animals and humans, and blood will fill the place of war. Some of the world's largest cities such as London, Paris, Tokyo, New York, Los Angeles and Chicago will perish.³³ Moreover, approximately nine million Jewish people will die in Armageddon wars, and 144,000 remaining Jewish people will adopt Christianity. The reason is that they need to be purified by God. God wants them to bow down before Jesus, God's only son.³⁴

The results of the surveys conducted by different institutions of the Christians in the USA are interesting in regard to indicating how common these expectations related to the end of the world are. Studies indicate that approximately 30% of the Christians in the USA believe that the world will reach an end with the Battle of Armageddon, and some of these people think that this battle will occur when they are alive. Certain USA presidents are among these people, which is highly significant.³⁵

Evangelism, which is still highly fundamentalist, includes every one of four adult American adults today.³⁶ The spreading rate of Evangelic Christianity has surpassed the rates of all religions including Islam.³⁷

3- Islam

It should be noted that the region is also important for the Muslims. Palestine, which is important for Jewish and Christian people, made people

³¹ *The Voice of The Temple Mount*, p. 2.

³² Hallsell, *ibid.*, p. 82.

³³ Hallsell, *ibid.*, p. 33.

³⁴ Hallsell, *ibid.*, p. 98.

³⁵ Hallsell, *ibid.*, p. 82.

³⁶ Hallsell, *ibid.*, p. 19.

³⁷ Hallsell, *ibid.*, p. 22.

generate different scenarios for it, and this country was conquered during the era of Umar (17/ 637). The public of the region were granted the status of emania by Umar himself.³⁸ However, the city was captured by the Crusaders in 1099, and approximately 70,000 people were killed.³⁹ The city was reconquered by Salahaddin Ayyubi from Crusaders in 1187.⁴⁰ This region has many holy places for the Muslims. Al-Aqsa, the first qibla of Islam, and Qubbat as-Sakhrah are located here. These two temples need to be demolished based on the plans of Jewish and Evangelist Christian people. Muslims would inevitably react to these plans and attempts because Palestine was controlled by the Muslims from the era of Umar to 14 May 1948, excluding the period when ruled by Crusaders. The region was even related to the identity of being Muslim, which means the fight to exist for Muslims. It is clear that wars will continue for longer if the believers of three religions keep on perceiving the case from their points of view, which reflects the fact that migrations will continue.

Conclusion

Certain people from both Christian and Jewish groups have certain plans over the Middle East. These plans are regarded as religious necessities, and people act accordingly. Therefore, the Middle East has always been a place of conflicts and combats. The following figures reflect how these conflicts have affected the migration movements after having turned into wars.

There are 1,396,368 migrants in Middle East. Of them, 341,494 live in ten camps in Jordan while 226,533 live in 12 camps in Lebanon, 127,831 live in nine camps in Syria, 197,763 live in 19 camps in West Bank, and 197,763 live in eight camps in Gaza. These figures were obtained from the official records of The United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees (UNVRWA). The unofficial records indicate that this figure is 4,766,670.⁴¹ These figures are important as they indicate how religious interpretations indirectly affect the process of migration. We are of the belief that adaptation of the culture of coexistence, ensuring the religious and conscious independency and accepting people as how they are will have a key role in overcoming this tragedy.

³⁸ Ahmad ibn Yahya al-Balazuri, *Futuhu al-Buldan*, trans. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, Istanbul 2013, p. 188.

³⁹ Ibn al-Asir Abu al-Hasan Izaddin Ali ibn Abi al-Karam Muhammad ibn ash-Shaybani al-Jazari, *al-Kamil fi at-Tarih*, trans. Komisyon, Hikmet Yayınları, Istanbul 2008, VIII/418.

⁴⁰ Ibn al-Asir, *ibid.*, IX/507.

⁴¹ Fatma Tunç Yaşar, Sevinç Alkan Özcan, Zahide Tuba Kor, *Siyonizm Düşünde İşgal Gerçeğine Filistin*, İHH İnsani Yardım Vakfı Yayınları, Istanbul 2010, p. 102.

REFERENCES

- Adam, Baki, Yahudilik ve Şiddet, *İslamiyat Dergisi*, 2002, v. 5, issue: 1, p. 23-34.
- Aldemir, Halil, *Kur'an-ı Kerim'e Göre İhtilaf*, Kitâbî Yayınevi, İstanbul 2010.
- Black, Amy E, "With God on Our Side: Religion in George W. Bush's Foreign Policy Speeches", American Political Science Association, Chicago 2004.
- Çetin, Ensar, "Hıristiyan Fundamentalizmi ve Ortadoğu'da Tanrı'yı Kıyamete Zorlama Stratejisi", *Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, v. 5, issue: 1, p. 1-16.
- Erdönmez, Hüseyin *Avrupa Devletlerinin Orta Doğu Politikası ile ABD'nin Orta Doğu Projesi*, (Unpublished Master's Thesis), Trakya University Institute of Social Sciences, Edirne 2010.
- Gündüz, Şinasi, "Hıristiyanlıkta Şiddetin Meşruiyet Zeminini", *İslâmiyât Dergisi*, 2002, v. 5, issue: 1, p. 35-56.
- _____, *Dinsel Şiddet*, Etüt Yayınları, 2002.
- Hallsell, Grace, *Tanrıyı Kıyamete Zorlamak*, trans. Mustafa Acar, Hüsnü Özmen, Kim Yayınları, Ankara 2003, p.
- Ibn al-Asir, Abu al-Hasan Izaddin Ali ibn Abi al-Karam Muhammad ibn ash-Shaybani al-Jazari, *al-Kamil fi at-Tarih*, trans. Komisyon, Hikmet Yayınları, İstanbul 2010.
- Kılınç, Davut, "Ortadoğu'nun Dinî Jeopolitiği ve Günümüze Yansımaları Üzerine Bir Deneme", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ 2008, issue: 13/1, p. 65-86.
- *Kutsal Kitap*, Ohan Matbaası, İstanbul 2007.
- Lewis, Bernard, "Orta Şarkın Tarihî Hüviyeti", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1964, XII, 75-81.
- Litte, Robert I-Şimon Peres, *Bir Politikacıyla Söyleşi*, trans. Nihal Önel, Milliyet Yayınları, İstanbul 1998.
- Sırma, İhsan Süreyya, *Emeviler Dönemi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2010.
- Torlak, Mustafa, *Siyonizmin Penceresinden Arap-İsrail Çatışmalarının Orta Doğu'daki Güç Dengesine Yansımaları*, (Unpublished Master's Thesis), Kadir Has University Institute of Social Sciences, İstanbul 2010.
- *The Voice of The Temple Mount*, 1999.
- Yaşar, Fatma Tunç, Sevinç Alkan Özcan, Zahide Tuba Kor, *Siyonizm Düşünde İşgal Gerçeğine Filistin*, İHH İnsani Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul 2010.

الدين كسبب للحروب التي تؤدي للهجرة/ النزوح في الشرق الأوسط*

د. عمر جيداً

جامعة ٧ كانون الأول - كلس - كلية الإلهيات؛ قسم التاريخ والفنون الإسلامية:

omercide@kilis.edu.tr

ترجمة: د. محمد راشد آق بينار

الخلاصة:

إن أحد أهم أسباب الهجرات التي تشهدها منطقة الشرق الأوسط هو الحروب، وهناك أسباب مختلفة تقف وراء نشوب الحروب، وأحدّها الدين. وإن الأديان الثلاثة الكبرى، المستندة إلى الوحي التي حافظت على وجودها واستمراريتها إلى يومنا هذا، ظهرت في الشرق الأوسط. وتحمل بعض الأماكن الواقعة في منطقة الشرق الأوسط أهمية كبيرة بالنسبة لأتباع هذه الأديان. فتشير الديانة اليهودية إلى وجود أرض موعودة لأتباعها. وإن هذه الأرض تقع بتامها في الشرق الأوسط، ويعتقد اليهود أن الحصول على هذه الأرض واجب ديني.

وتحمل هذه المنطقة أهمية بالنسبة للمسيحية أيضاً؛ لأن السيد المسيح ولد في هذه المنطقة، وبلغ فيها دعوته ودينه، والتقى بحوارييه، وُصِّب، وفقاً للاعتقاد المسيحي.

ويوجد المسجد الأقصى الذي يُعد أولى القبلتين بالنسبة للمسلمين في فلسطين، وقد فتح المسلمون القسم الأكبر من منطقة الشرق الأوسط في عهد الخلفاء الأربعة، وشن الغرب سلسلة الحروب الصليبية من أجل استعادة القدس التي فُتحت في عهد الخليفة عمر بن الخطاب رضي الله عنه، وبقيت المنطقة بنسبة كبيرة خاضعة لإدارة المسلمين حتى تأسيس دولة إسرائيل، وازدادت الحروب في المنطقة بعد تأسيس الدولة المذكورة، وتسبب ذلك بزيادة الهجرة في المنطقة.

الكلمات المفتاحية: الدين، الهجرة، الحرب

Ortadoğu'da Göçü Tetikleyen Savaşların Nedeni Olarak Din

Özet

Ortadoğu'daki göçlerin en önemli sebeplerinden bir tanesi savaşlardır. Savaşların meydana gelmesinin değişik nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de dindir. Günümüze kadar varlığını devam ettiren vahiy kaynaklı olan üç büyük din de Ortadoğu'da ortaya çıkmıştır. Ortadoğu'nun bazı bölgeleri bu dinlerin müntesipleri için oldukça önemlidir. Yahudi inancına göre kendilerine vaat edilen topraklar vardır ki, bu toprakların tamamı Ortadoğu'da bulunmaktadır. Yahudiler bu toprakları elde etmeyi dinî bir vazife olarak algılamaktadırlar.

* وهذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان "Ortadoğu'da Göçü Tetikleyen Savaşların Nedeni Olarak Din" التي نشرت في العدد الرابع من مجلة الإلهيات الأكاديمية. (عمر جيداً، الدين كسبب للحروب التي تؤدي للهجرة/النزوح في الشرق الأوسط، الإلهيات الأكاديمية، ٢٠١٦، العدد: ٤، ص ١٤٩-١٥٨). من الواجب أن يستند في الاقتباس إلى المقالة التركية.

حريتيانlık için de bu bölge önemlidir. Çünkü Hz. İsa burada doğmuş, dinî tebliğini burada yapmış, Havarileri ile burada buluşmuş ve Hıristiyan inanışına göre burada çarmıha gerilmiştir.

Müslümanların ilk kiblesi olan Mescid-i Aksa Filistin'de bulunmaktadır. Müslümanlar Ortadoğu bölgesinin büyük bir kısmını Dört Halife döneminde fethetmişlerdir. Batılılar, Hz. Ömer döneminde fethedilen Kudüs'ü kurtarmak için Haçlı seferleri düzenlemişlerdir. İsrail devletinin kuruluşuna kadar bölge büyük oranda Müslümanların denetiminde olmuştur. Adı geçen devletin kurulmasından sonra bölgede savaşlar artmıştır. Bu da bölgede göçün artmasına sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Din, Göç, Savaş

Religion as a Cause of War Triggering the Flows of Migration in the Middle East

Abstract

Wars are of the most important causes of migration in the Middle East and there are various reasons for the occurrence of the war. One of them is religion. Revelation-originated three great religions have emerged but still in existence in Middle East. the land promised-according to the Jewish belief-is located in the Middle East and this region has a great importance for Christianity, as well since the Prophet Jesus was born here, issued (religious notified) here, He met with his apostles here and According to Christian belief he was crucified here.

Muslims' first qibla of the Al-Aqsa Mosque is located in Palestine. Muslims had conquered a large part of the Middle East during the four caliphs. The Crusades were held by Westerners to save Jerusalem which was conquered during the period of Caliph Ömer and consequently crusaders captured Jerusalem. The region has been in a large extent-under the control of Muslims until the establishment of the state of Israel. Wars have increased in the region after the establishment of Israil. These wars pose the biggest causes of migration in the region. This has led to an increase in immigration in the region.

Keywords: Religion, Migration, War

مدخل:

أود توضيح أمرين اثنين قبل الدخول إلى صلب الموضوع؛ أما الأول: فهو جملة «الدين سبب للحروب» التي جعلتها عنواناً لمقالي. إن المقصود هنا ليس النصوص الدينية، وإنما أتباع الأديان الذين يفسرون هذه النصوص حسب آرائهم وأهوائهم ومصالحهم. ففي أغلب الأحيان حاول أتباع الدين إضفاء المشروعية على الحروب التي أثاروها وخاضوها من خلال استخدام الدين. وأما الأمر الثاني فهو: أن سبب الحروب ليس الدين فقط، بل على العكس، إذ إن هناك الكثير من الأسباب التي توقد نار الحروب وتسعرها. إن هدفنا هنا هو أن نبين كيفية تبرير التفسيرات الدينية للحروب وجعلها أمراً مشروعاً.

تم استخدام تعبير الشرق الأوسط لأول مرة من قبل أحد ضباط البحرية الأمريكية ألفرد ثاير ماهان (Alfred Thayer Mahan) ^(١). وعندما وضع هذا التعبير تم وصف المنطقة بثلاث صفات: الأدنى، الأوسط، الأقصى، وأقرت إنكلترا كمرکز ^(٢). تُعد منطقة الشرق الأوسط بالنسبة لإنكلترا طريق مرور إلى مستعمراتها الواقعة في قارة آسيا، وتشكل نقطة تقاطع والتقاء القارات الثلاث الكبرى ^(٣).

إن الشرق الأوسط منطقة مأهولة ونابضة بالحياة منذ العصور البشرية الأولى، ويوجد في هذه المنطقة أول معبد بني على وجه الأرض وهو الكعبة ^(٤). وبسبب موقعها الجغرافي المميز، واحتوائها على مصادر الطاقة والمياه، ومكانتها وبنيتها الثقافية والدينية صارت محط اهتمام الكثير من القوى حتى يومنا هذا ^(٥).

الدين ظاهرة قائمة منذ بداية الوجود الإنساني، فالإنسان الأول كان في الوقت ذاته نبياً أيضاً. وإن التعاليم الإلهية القائمة منذ عهد الإنسان الأول محافظة على وجودها واستمرارها إلى يومنا هذا. وكلما كان الإنسان يبتعد عن الخط أو الطريق الإلهي كان الله تعالى يرسل إليه أنبياءً من جديد، وينزل على بعض هؤلاء الأنبياء كتباً سماوية. وإن الأديان المنزلة تعنى بحياة الإنسان من كل جوانبها. وإن الإنسان يمتلك طبيعة ميالة إلى الشر بقدر ما يمتلك من طبيعة ميالة إلى الخير، وإن الحرب والصراع كانا قائمين في كل مرحلة من مراحل التاريخ الإنساني، حتى إن الصراع حدث بين أبناء الإنسان والنبي الأول أيضاً، وبعد ذلك لم تخل الرحلة البشرية من الحرب والصراع إلى عصرنا هذا ^(٦).

لا ريب أن للحروب والنزاعات أسباباً متعددة ومختلفة، وأحد هذه الأسباب هو الدين. تعهد الدين والنصوص الدينية -بغض النظر عن الأسباب والدوافع- بالقيام بدور مهم في تشريع العنف ^(٧). إن هذا النص الذي يضيف الشرعية على العنف يُخرج الفعل المقترب من طبيعته العنيفة في ذهن الذي يقدم على العنف، ويجوله إلى فعل محق وواجب ^(٨).

(١) برنارد لويس (Bernard Lewis)، "الهوية التاريخية للشرق الأوسط"، مجلة كلية الإلهيات - جامعة أنقرة، أنقرة ١٩٦٤، عدد: ١٢، ص، ٧٥.

(٢) مصطفى تورلاك (Mustafa Torlak)، انعكاسات الصراع العربي الإسرائيلي على معدل/ توازن الهجرة في الشرق الأوسط من نافذة الصهيونية، (رسالة ماجستير غير منشورة)، معهد العلوم الاجتماعية بجامعة قادر هاس، إسطنبول ٢٠١٠، ص، ٣.

(٣) تورلاك، المرجع السابق، ص، ٥.

(٤) سورة آل عمران: الآية، ٩٦.

(٥) حسين أردونمز (Hüseyin Erdönmez)، سياسة الدول الأوربية حول الشرق الأوسط ومشروع الشرق الأوسط الأمريكي، (رسالة ماجستير غير منشورة)، معهد العلوم الاجتماعية بجامعة تراكيا، أدرنة ٢٠١٠، ص، ١٦.

(٦) خليل آلمير، الاختلاف وفق القرآن الكريم، دار كتابي، إسطنبول ٢٠١٠، ص، ٥٧.

(٧) شيناسي غوندوز، "أرضية شرعية العنف في المسيحية"، المجلة الإسلامية، ٢٠٠٢، مجلد: ٥، عدد: ١، ص، ٣٥.

(٨) غوندوز، المرجع السابق، ص، ٣٦.

لقد أقدم الإنسان على إشعال نيران الكثير من الحروب في سبيل الرموز التي عدها مقدسة من تلقاء ذاته. إن قدسية المنطقة الجغرافية هي مجموع الرموز التي كونها الإنسان الذي عاش فوقها في ذهنه منذ عصور. وإن منطقة الشرق الأوسط تحتل مكانة مهمة من هذه الناحية، فظهور الأديان السماوية الثلاثة الكبيرة في هذه المنطقة جعلها منطقة دينية بالدرجة الأولى، والمثال الأبرز على ذلك هو القدس، فالوضع الذي يبدو وكأنه صراع بين طائفتين أو مجموعتين في القدس، يتم تناوله على طاولة المفاوضات كقضية لثلاثة أديان سماوية^(٩).

نحاول فيما يأتي نقل ما تعنيه القدس للأديان الثلاثة المذكورة.

١ - اليهودية:

تشكل اليهودية الحلقة الأولى من سلسلة الأديان الإبراهيمية. وحسب النصوص اليهودية المقدسة فإن بني إسرائيل شعب الله المختار وأصحاب فضل على غيرهم، ولهم الحق في حكم وإدارة العناصر والشعوب الأخرى^(١٠). إلا أن الإله غضب على بني إسرائيل لاختبارهم وتجربتهم إياه فأخرجهم من بلاد السلام والأمان والراحة المسماة «أرض الميعاد»^(١١).

ولأن بني إسرائيل ما عادوا يستطيعون بعد ذلك التاريخ القيام بواجباتهم المحددة ضمن إطار أوامر التوراة بالشكل الأمثل خارج فلسطين، فإنهم انكبوا منذ ذلك اليوم وإلى اليوم على استغلال وانتهاز كل فرصة تتاح لهم من أجل العودة إلى الأراضي المقدسة^(١٢). وإن إحدى الحجج الأخرى التي تجعل للأرض الموعودة أهمية جيوسياسية دينية من ناحية العقيدة والشعائر والطقوس اليهودية هي المعبد الذي تحدث عنه التوراة، والذي شيده سليمان عليه السلام. فحسب العقيدة اليهودية لا يمكن تقديم قربان الدم إلا هنا^(١٣). ومن المفيد النظر إلى المسار التاريخي لفكرة جواز إراقة الدماء في سبيل هذا المعتقد.

لقد قام رجال الدين اليهودي بعد الكتاب المقدس إما بتغيير وتحريف بعض قوانين التوراة المتعلقة بالأراضي المقدسة التي تشكل القدس مركزها (الأرض الموعودة) والمعبد، وإما بتعليقها لكونها غير مناسبة ومواتية لما يرمون إليه. ولم يكونوا مُلزمين في مسألة اتباع قوانين وشرايع التوراة باستثناء تلك المحظورات الواردة بشأن الوثنية والزنا والجنايات. حتى إن بعض رجال الدين مثل موسى بن ميمون قالوا بجواز الدخول

(٩) داود كلنج، "دراسة حول الجيوسياسية/الجغرافية السياسية الدينية للشرق الأوسط وانعكاساتها على عصرنا"، مجلة كلية

الإلهيات بجامعة الفرات، ألابزغ ٢٠٠٨، عدد: ١/١٣، ص، ٦٦.

(١٠) الكتاب المقدس، مطبعة أوهان، إسطنبول ٢٠٠٧، ص، ١٣.

(١١) الكتاب المقدس، ص، ٢٩٩ - ٣٠٠.

(١٢) كلنج، المرجع السابق، ص، ٦٧ - ٦٨.

(١٣) كلنج، المرجع السابق، ص، ٦٨.

إلى أديان أخرى لا تحمل طبيعة وثنية. وهكذا فإن اليهودية بعد الكتاب المقدس لم تترك الباب مفتوحاً على العنف باسم الدين^(١٤).

عملت الصهيونية الدينية في بدايات القرن التاسع عشر على إعادة تفسير عقيدة المسيح لدى اليهودية بعد الكتاب المقدس، وبدأت - وإن لم يكن بشكل عملي - بالحديث عن تأسيس دولة يهودية، ووجوب النضال والكفاح من أجلها. فيرى حزب أغودات إسرائيل أنه لن تكون هناك إسرائيل حقيقية حتى تتم إعادة إشادة المعبد، ويتم الوصول إلى مقام ومكانة مُلك داود. وقد تم ربط تأسيس الدولة حتى هذه المرحلة من الفكرة بشرط مجيء المسيح. إلا أن يتسحاق كوك بدأ نضاله من أجل تأسيس الدولة اليهودية معتبراً أن الدولة يمكن تأسيسها حتى قبل مجيء المسيح، ودافع بقوة عن فكرته. وإن الانتصار الذي تحقق في حرب الأيام الستة عام ١٩٦٧ أحيى الآمال بقوة لدى اليهود القوميين. إذ تمت السيطرة تقريباً على الأراضي المحددة في التوراة كافة إلا أن قسماً من الأرض التي وعد بها بنو إسرائيل كانت ما تزال بيد الفلسطينيين. وكان ذلك بمثابة مشكلة بالغة الأهمية^(١٥).

وفقاً لتفسير الحاخام كوك يمكن اعتبار الفلسطينيين على أنهم كنعانيون وإسماعيليون، لذا فإن لدى الفلسطينيين ثلاثة خيارات: القبول بحكم اليهود، أو الهروب واللجوء إلى إحدى الدول العربية الأخرى، أو الحرب. وقد اختار الكنعانيون الحرب، فأُفْتُتُوا وأبيدوا. وإن كل من يعارض التطلعات اليهودية سوف يلقى العاقبة ذاتها.

وبعد حرب تشرين عام ١٩٧٣ التي انطلقت شرارتها في يوم «كيبور» تصرفت دولة إسرائيل عكس التوقعات، فتسبب اليهود الكوكيون - الذين تعرضوا لخبية أمل في هذا الوضع الحرج - بولادة حركة غوش امونيم المؤيدة للعنف والشدة. وكذلك فإن الحاخام مائير كاهانه - الذي فكر بتأسيس دولة دينية في المنطقة التي ستشمل الضفة الغربية - حيث يقطن الفلسطينيون - رأى أن بإمكان الكاهن اليهودي إصدار قرار الحرب؛ لعدم وجود مؤسسات دينية تصدر مثل هذا، وقدّم نفسه كأهل لاتخاذ هذا القرار. وبالقرار الذي أصدره اكتسبت الحرب التي شنت على العرب حالة قانونية. وقال رجل دين آخر من الذين يحملون الفكر ذاته بجواز استهداف حتى النساء والأطفال في هذه الحرب؛ وذلك لأن كل شخص في مثل هذه الحرب عسكري محتمل. وشرّعت حركة غوش أمينوم أفعالها أيضاً، فحسب آرائها: إن النضال من أجل حماية الأراضي المقدسة أولى من حفظ النفس وحماتها^(١٦).

(١٤) باقي أدام، "اليهودية والعنف"، المجلة الإسلامية، ٢٠٠٢، ج ٥، عدد: ١، ص، ٣٠.

(١٥) أدام، المرجع السابق، ص، ٣١.

(١٦) أدام، المرجع السابق، ص، ٣٢.

وحسب رأي اليهود المدافعين عن هذه الأفكار فإنه ستقع ثلاثة حوادث مهمة وعد بها الإله؛ وأولى هذه الحوادث هي: قيام دولة إسرائيل في الأراضي الإسرائيلية، وأما الثانية فهي: تجمع اليهود المنتشرين في شتى أصقاع العالم في الأرض الموعودة من جديد، وأما الثالثة فهي: إشادة المعبد الثالث مثل الهيكل الأول والثاني في المكان ذاته من جبل المعبد في القدس. فأما الحالة الأولى فقد تحققت بالرغم من أنها لم تكن ضمن كامل الحدود التي أمر الله بها إبراهيم. وأما الحالة الثانية فمقيد التحقق. وأما الحالة الثالثة فسوف يتم تنفيذها وتحقيقها في وقت قريب^(١٧).

لقد عبر عن هذه الفكرة أهم رجالات إسرائيل وأكثرهم تأثيراً. وسيكون نقل أفكار شيمعون بيريز الذي ارتقى في المناصب حتى رئاسة دولة إسرائيل كافياً لإيضاح هذه المسألة. فحسب رؤيته: «إن اليهودية نظام متكامل لا نقص فيه؛ فهي مجموعة متكاملة من التكاليف التي يمكن تحملها والقيام بها مثل: الإيثار بإله واحد؛ والإيمان بلغة واحدة (أي الإيمان باللغة العبرية)، والتضحية بالنفس في سبيل وطن معين (في سبيل إسرائيل)، ولا يوجد أي فرق بين مفهوم الأمة، أو مفهوم الدولة الدينية، أو الارتباط بمكان من حيث الجغرافية واللغة والتاريخ، ولا يمكن أن يكون الإنسان يهودياً كاملاً دون التحدث بالعبرية، ولا يمكن أن يكون يهودياً كاملاً دون الإيمان بإله واحد، ولا يمكن أن يكون يهودياً كاملاً دون الإقامة والعيش في دولة الشعب اليهودي، المكان الذي ولدت فيه اليهودية»^(١٨).

إن أكبر مشكلة من بين المشكلات القائمة بين الفلسطينيين والدولة اليهودية هي الاعتقاد بالهيكل الثالث الذي ستم إشادته مكان المسجد الأقصى وقبة الصخرة. وقد عبر اليهود الحاملون لهذه العقيدة بشكل صريح عن أن هدفهم هو بناء معبد يهودي في ذلك المكان؛ للتخلص من معابد المسلمين، وذلك في الصحيفة الأسبوعية «صوت جبل الهيكل» المنشورة نهاية عام ١٩٩٨ م^(١٩). ولهذا فقد عُدت كافة الدول المعارضة والرافضة لهذه الفكرة على أنها دول عدوة. وتعدّ سوريا ومصر وكل الدول العربية الأخرى معادية لدولة إسرائيل المنتظرة^(٢٠).

يسود لدى اليهود، المشار إليهم سابقاً، اعتقاد بنشوب حرب مستقبلية كبيرة بين دولة إسرائيل وأعدائها من الدول العربية في سبيل بناء الهيكل. وحسب اعتقادهم فإن الحرب المقبلة ستكون آخر حرب تخوضها إسرائيل ضد أعدائها، وإن الله سوف يعاقب أعداء إسرائيل بالأسلحة النووية، وسوف يبدأ عهداً جديداً بعد هذه الحرب، وإن بيت الله (المعبد الثالث) لن يشاد إلا على جبل الهيكل. والقدس هي العاصمة الأبدية لإسرائيل، وإن الفلسطينيين والشعوب المسلمة الأخرى كافة يريدون جعل القدس عاصمة فلسطين، وإن

(١٧) صوت جبل المعبد/الهيكل، ١٩٩٩، ص، ١-٢.

(١٨) روبرت ليتل (Robert Littell) - شمعون بيريز، حوار مع سياسي، ترجمة: نهال أونول، منشورات ملييت، إسطنبول ١٩٩٨، ص، ٢٠-٢١.

(١٩) صوت جبل الهيكل (The Voice of The Temple Mount)، ص، ٣.

(٢٠) صوت جبل الهيكل (The Voice of The Temple Mount)، ص، ٢.

المعبد الثالث الذي ستمت إشداته في القدس يتمتع بأهمية مصيرية بالنسبة لبقاء إسرائيل، وإن الله سوف يجعل هذا المكان مركز إسرائيل، وإن نجاح ذلك متوقف على بناء المعبد الثالث فوق جبل الهيكل الذي أشيد عليه المعبد الأول والثاني^(٢١).

لقد كان المؤمنون بهذه الفكرة قد أعدوا طياراً لقصف المسجد من الجو، حيث كان الطيار سيقوم بخطف طائرة وقصف المسجد الأقصى بها، ثم سيتم الدخول إليه من البر، وقد تم إجراء اختبارات وتدريبات لمتفجرات وعبوات ناسفة يدوية^(٢٢).

لقد احتل الدين دائماً مكانة مهمة في كل الحروب والمعارك التي جرت بين إسرائيل والعالم العربي، حيث يرى اليهود أن من حقهم التدخل في المنطقة لكون الأراضي الفلسطينية هي الأراضي التي وعدوا بها (الأرض الموعودة). وفي الوقت ذاته يجب إخراج وطرد كل المجموعات الأخرى الموجودة في المنطقة بأية صورة كانت. يتسبب هذا الاعتقاد باستمرار الحروب، وهجرة الكثير من الناس.

٢- المسيحية:

فُتحت إيليا (القدس) - التي كانت بيد المسيحيين - في عهد الخليفة عمر بن الخطاب عام ٦٣٧. وفي العصور اللاحقة أقدم العالم الغربي على عدة محاولات من أجل السيطرة على القدس، وقد استخدموا فكرة تحرير الأماكن المقدسة؛ لتأمين انضمام أكبر عدد من الناس إلى الحروب الصليبية (١٠٩٦ - ١٢٩١) التي كان سببها الأساس اقتصادياً. لذا عُدَّت هذه الحركة حرباً «دينية» تُحاض من أجل المصالح والمنافع المادية للغرب^(٢٣). وقد استخدم جورج دبليو بوش بخصوص الحرب التي شنت بعد أحداث الحادي عشر من أيلول عبارة «الحملة الصليبية الجديدة»^(٢٤). إن تصريحات جورج دبليو بوش بالأصل تكشف طبيعة النظرة المبطنة التي ينظر بها الغرب إلى الشرق الأوسط (الشعور الباطني للغرب). وكذلك تُعد دليلاً على أن هذا المفهوم / التصور لا يزال سائداً ومستمرّاً لدى الغرب منذ زمن طويل.

إن أصل المشكلة هي نظرة التيارات الجديدة التي ظهرت داخل المسيحية نحو المنطقة. تحتل الأمور الأخروية المنتظرة «المتعلقة بيوم القيامة» التي يشكل جوهرها المجيء الثاني للمسيح، وما يعقبه من أحداث مكانة مهمة في تقاليد المسيحيين. وإن المرجع الأساس لهذه التوقعات هي النصوص الواردة بشأن هذه المسألة

(٢١) صوت جبل الهيكل (The Voice of The Temple Mount)، ص. ٣.

(٢٢) غريس هالسيل (Grace Hallsell)، إجبار الإله على القيامة، مصطفى أجار (Mustafa Acar)، حوسنو أوزمن (Hüsünü Özman)، منشورات كيم، أنقرة ٢٠٠٣، ص. ٨٩.

(٢٣) إحسان سريا سما، عهد الأمويين، منشورات بيان، إسطنبول ٢٠١٠، ص. ١٧.

(٢٤) Amy E. Black, "With God on Our Side: Religion in George W. Bush's Foreign Policy Speeches",

American Political Science Association, Chicago 2004, s. 5

في العهد الجديد. توجد في رسائل بولس وفي الأناجيل، وعلى رأسها كتاب الوحي المنسوب إلى يوحنا، نصوص مهمة حول فترة نهاية العالم والأحداث التي ستجري فيها. وإن انتظار المجيء الثاني للمسيح يحتل مكانة مهمة جداً في المسيحية التي يشكل الإيمان بالمسيح بالأصل مركزها. يعتقد بولس في رسائله أن المجيء الثاني للمسيح مجرد مسألة وقت، ويحث أتباعه على التحضر والاستعداد لهذا الحدث، حتى إنه كان يعتقد أن هذا الأمر سيحدث خلال حياته. وحسب رأيه فإن المسيح في مجيئه الثاني سوف ينزل من السماء بوق الله، وسوف يجيا الأموات في أبدان أبدية. وأما الأحياء في ذلك الوقت فإنهم سوف يبدلون أجسادهم فينتقلون من كائنات قابلة للموت والفناء إلى كائنات خالدة لا تموت. وإن المسيح الذي يجيء مع ملائكة أشداء أقوياء، وقد ملأت النيران كبد السماء، سوف يحاكم الناس، ويلغي الحكومات والسلطات الموجودة كافة، ويسلم السلطة للبايا. وأما المؤمنون بالمسيح فسوف يُرفعون إلى السماء داخل الغيوم والسحب، ويصرون مع المسيح الرب بشكل أبدي^(٢٥). وكذلك فإن كل الأعداء في ذلك الوقت بما فيهم الموت سوف يمددون تحت أقدام المسيح. وقبل مجيء ابن الإنسان (المسيح) ستظهر جملة من العلامات بموجب التقدير الإلهي، وستقع حروب، وستصبح الأمم كافة كارهة للمؤمنين، وستقع الأحداث كافة التي تكلم عنها أنبياء العهد القديم مثل: دانيال، ثم سيأتي المسيح من السماء مع الملائكة بمظهر مهيب، فيجلس على عرشه، ويميز بين الأمم المجتمعة أمامه كما يميز الراعي بين الخراف والجداء^(٢٦).

يأتي على رأس التيارات التي تحمل الاعتقاد المشار إليه في الأعلى المسيحية الإنجيلية. وتمتد جذور هذا التيار حتى مارتن لوتر، وتأسيس الكنيسة البروتستانتية. وحسب تصورهم واعتقادهم فإن القيامة سوف تقوم بعد كارثة وفوضى ستقع في الشرق الأوسط خلال أعوام ما بعد الألفين الميلادية. ولهذا السبب فإنهم يؤيدون مختلف العمليات التي ستؤدي إلى حدوث الفوضى في هذه المنطقة. فحسب هذا الاعتقاد لن ينزل عيسى إلى الأرض إلا بعد وقوع هذه الفوضى الكارثية، فهم يعتقدون أنهم لن يستطيعوا حكم الأرض والسيطرة عليها إلا بهذا الشكل. وكذلك يجب لعودة عيسى، حسب اعتقادهم، أن يحصل اليهود على أرضهم الموعودة، ولهذا يدعم الإنجيليون اليهود الأرثوذكس^(٢٧).

حسب هذه العقيدة يجب تشكل ظروف وشروط معينة من أجل المجيء (العودة) الثاني لعيسى المسيح، وهذه الشروط هي: عودة اليهود إلى فلسطين، تأسيس دولة إسرائيل، تبشير أمم الأرض كافة بالإنجيل بمن فيهم اليهود، فترة الكوارث والفوضى التي تستمر سبع سنوات، ارتقاء المؤمنين بالكنيسة إلى السماء. وبعد تحقق هذه الشروط سوف ينزل عيسى المسيح إلى الأرض.

(٢٥) الكتاب المقدس، ص، ١٥١٠.

(٢٦) شيناسي غوندوز، العنف الديني، منشورات أتوت، ٢٠٠٢، ص، ٥٣-٥٤.

(٢٧) أنصار جتين، "الأصولية المسيحية واستراتيجية إجبار الله على القيامة في الشرق الأوسط"، مجلة معهد العلوم الاجتماعية بجامعة

كانكين، جانكن ج ٥، عدد: ١، ص، ٢-٣.

يتم تنظيم رحلات سياحية هادفة إلى الأراضي الإسرائيلية بقصد تحقيق مزيد من الانتشار لهذه الأفكار، وتقوم وزارة السياحة الإسرائيلية بتشجيع هذه الجولات والرحلات تحت اسم «زيارة الأراضي الإنجيلية» من أجل التأثير على اللوبي المسيحي الأمريكي^(٢٨).

يرى الإنجيليون أن هدم المسجد الأقصى وقبة الصخرة، وإشادة المعبد الثالث مكانها أمر الله، وليست هناك مسؤولية عن أي عمل أو شيء يتم الإقدام عليه في سبيل تنفيذ هذا الأمر؛ لأنه يتم تنفيذ أمر الإله^(٢٩).

لقد تم إعداد المشاريع والمخططات كافة للمعبد الذي يراد إشادته في موقع قبة الصخرة والمسجد الأقصى. حتى إن أدوات البناء جاهزة، إلا أنها مخفية في مكان سري، وقد عملت الكثير من الورشات لإنتاج الأدوات اليدوية التي سوف يتم استعمالها في بناء المعبد الجديد. حتى تم نسج وحياسة الألبسة التي سوف يرتديها رجال الدين^(٣٠). ويعلم الحاخامات الشباب في إحدى المدارس التي يطلق عليها اسم: يتسهيفا عطيرت كوهانيم - تاج الباباوات - كيفية تقديم القرابين من الحيوانات، وكان هذا العمل يتم في عهد النبي سليمان عليه السلام. والغاية هنا هي إعادة إحياء عهد سليمان^(٣١). وحتى تتم تربية عجول سمينة غير ولودة، وغير مرقطة؛ لتقدمها قرابين في المعبد الثالث. إن كل هذه الاستعدادات والتحضيرات تشير إلى مدى جدية وحزم الذين يحملون هذه العقيدة.

وكذلك يجب هدم هذه المعابد من أجل إشعال فتيل الحرب العالمية الثالثة. إذ إن هدم اليهود الأرثوذكس للمعابد المشار إليها - قبة الصخرة والمسجد الأقصى - سوف يثير غضب المسلمين، ويدفعهم إلى إعلان الحرب على إسرائيل، وبذلك سوف تحدث فوضى عارمة، وينزل عيسى إلى الأرض من أجل التدخل في هذه الاضطرابات والفوضى، أي: يُجَبَّرَ اللهُ على إعلان يوم القيامة، وتحقيق النبوة^(٣٢).

وحسب هذا المعتقد سوف يموت في هذه الحرب على الأقل مئتا مليون جندي شرقي، وأكثر منهم من الجنود الغربيين، وسوف يضرب عيسى المسيح المتحاربين في مدينته القدس، ثم سيحارب مع الجيش المتجمع في وادي مجدو أو هرمجدون. وإن الدماء المراقاة والمتدفقة ابتداء من القدس سوف تمتد لمئتي ميل، وترتفع حتى مستوى رؤوس الخيل، وإن ميدان المعركة سوف يمتلئ بأدوات الحرب، وأشلاء ودماء الإنسان والحيوانات، وسوف تمسح مدن العالم كافة مثل: لندن وباريس وطوكيو ونيويورك ولوس أنجلوس وشيكاغو من

(٢٨) جتين، المرجع السابق، ص، ٧.

(٢٩) هالسيل، المرجع السابق، ص، ٨٦.

(٣٠) صوت جبل الهيكل (The Voice of The Temple Mount)، ص، ٢.

(٣١) صوت جبل الهيكل (The Voice of The Temple Mount)، ص، ٢.

(٣٢) هالسيل، ٨٢.

الخارطة^(٣٣). وكذلك سوف يموت في معركة هر مجدود ما يقارب تسعة ملايين يهودي، وأما اليهود الباقون الذين سيكون عددهم مئة وأربعة وأربعون ألفاً فسوف يختارون الديانة المسيحية، والسبب أنه يجب أن يظهرهم الرب، فيطلب منهم الرب الركوع أمام ابنه الوحيد عيسى^(٣٤).

إن نتائج الاستطلاعات التي قامت بها مختلف المؤسسات عن المسيحيين الأمريكيين من ناحية إظهار مدى انتشار هذه التوقعات المتعلقة بنهاية العالم اليوم أمر عجيب ومثير للاهتمام. فحسب ما تشير إليه الدراسات يؤمن ما يقارب من ثلاثين بالمئة من المسيحيين الأمريكيين أن العالم سوف ينتهي بمعركة هر مجدود، ويعتقد قسم مهم من هؤلاء أن هذه المعركة ونهاية العالم سوف تحدث خلال حياتهم، والأمر المثير أيضاً أن هناك بعض الرؤساء الأمريكيين من بين هؤلاء المؤمنين بهذه الفكرة^(٣٥).

إن الإنجيلية الأصولية لا تزال بنسبة كبيرة تنتشر كتحاليم بين ربع البالغين الأمريكيين تقريباً^(٣٦). وإن نسبة شيوع وانتشار المسيحية الإنجيلية تجاوزت انتشار سائر الأديان بما فيها الإسلام^(٣٧).

٣- الإسلام:

لنستعرض أهمية المنطقة لدى المسلمين أيضاً. لقد فتحت فلسطين التي تحمل أهمية كبيرة بالنسبة لليهود والمسيحيين، وتعرضت لسيناريوهات كثيرة، فُتحت في عهد الخليفة عمر بن الخطاب (١٧هـ - ٦٣٧م)، وأعطى الأمان لشعوب المنطقة من قبل الخليفة عمر بالذات^(٣٨). إلا أن المدينة سقطت بيد الصليبيين في عام ١٠٩٩م، وارتكبت مجزرة كبيرة راح ضحيتها ما يقارب سبعون ألف شخص^(٣٩). وتم تحرير المدينة مرة أخرى من الصليبيين على يد القائد صلاح الدين الأيوبي عام ١١٨٧م^(٤٠). تحتل المنطقة مكانة مقدسة لدى المسلمين أيضاً، إذ إنها تحتوي على المسجد الأقصى وقبة الصخرة القبلة الأولى للمسلمين، وبمقتضى مخططات اليهود والمسيحيين الإنجيليين يجب هدم هذين المعبدتين، ولا يُتصور أن تبقى هذه المحاولات دون ردة فعل واعتراض من قبل المسلمين؛ لأن فلسطين بقيت تحت حكم المسلمين ابتداءً من عهد الخليفة عمر وحتى تاريخ ١٤ أيار ١٩٤٨م

(٣٣) المرجع السابق، ص، ٣٣.

(٣٤) المرجع السابق، ص، ٩٨.

(٣٥) المرجع السابق، ص، ٨٢.

(٣٦) المرجع السابق، ص، ١٩.

(٣٧) المرجع السابق، ص، ٢٢.

(٣٨) أحمد بن يحيى البلازوري، فتوح البلدان، ترجمة: مصطفى فايدا، منشورات سير، إسطنبول ٢٠١٣، ص، ١٨٨.

(٣٩) ابن الأثير أبو الحسن عز الدين علي بن أبي الكرم محمد بن الشيباني الجزري، الكامل في التاريخ، ترجمة: لجنة، منشورات حكمة، إسطنبول ٢٠٠٨، ٤١٨/٨.

(٤٠) ابن الأثير، المرجع السابق، ٥٠٧/٩.

بشكل متواصل، باستثناء فترة سقوطها في الحروب الصليبية، حتى صارت المنطقة في حالة تماثل وتطابق مع المسلمين، وتشربت بطبيعتهم. وهذا الأمر يعني بالنسبة للمسلمين صراع وجود. وإذا استمرت نظرة أتباع الأديان الثلاثة للأحداث على هذا المنوال فإن دوام الحروب يبدو أمراً حتمياً، وهذا الأمر يشير إلى أن الهجرات ستبقى مستمرة.

النتيجة:

يوجد لدى كل من المسيحيين وبعض الشرائح من اليهود حسابات ومشاريع حول الشرق الأوسط، ويتم تصور هذه المشاريع والحسابات كوظيفة أو واجب ديني، ويجري التصرف وفقاً لذلك. ونتيجة لذلك تصبح منطقة الشرق الأوسط ميداناً لصراع مستمر، وإن إلقاء نظرة على الأرقام الآتية نخبرنا عن كيفية تأثير تحول هذا الصراع والتنافس إلى حرب على ظاهرة الهجرة:

يبلغ مجموع عدد المهاجرين ١٣٩٦٣٦٨ مهاجراً بما فيهم: في الأردن ٣٤١٤٩٤ موزعين على عشرة مخيمات. وفي لبنان ٢٢٦٥٣٣ موزعين على اثني عشر مخيماً. وفي سوريا ١٢٧٨٣١ موزعين على تسعة مخيمات. وفي الضفة الغربية ١٩٧٧٦٣ موزعين على تسعة عشر مخيماً. وفي غزة ١٩٧٧٦٣ موزعين على ثمانية مخيمات. هذه البيانات وفق السجلات الرسمية لمنظمة الأونروا (وكالة الأمم المتحدة لإغاثة وتشغيل اللاجئين الفلسطينيين). ويُقدر العدد غير الرسمي بأكثر من ٤٧٦٦٦٧٠ لاجئاً^(٤١).

إن هذه الأرقام مهمة للغاية من ناحية إشارتها إلى كيفية تأثير التفسيرات الدينية على الهجرة بشكل غير مباشر. وإننا نعتقد بأن تبني ثقافة العيش المشترك وتأمين حرية الدين والضمير وتقبل الإنسان كما هو سوف يسهم بدور مهم في وضع حد لهذه المأساة.

المراجع:

- آدم، باقي، "اليهودية والعنف"، المجلة الإسلامية، ٢٠٠٢، ج ٥، عدد: ١، ص ٢٣-٣٤.
- ألدмир، خليل، الاختلاف وفق القرآن الكريم، دار كتابي، إسطنبول ٢٠١٠.
- جتين، أنصار، "الأصولية المسيحية واستراتيجية إجبار الله على القيامة في الشرق الأوسط"، مجلة معهد العلوم الاجتماعية بجامعة كاتكين، جانكن ج ٥، عدد: ١، ص ١-١٦.
- أردونمز، حسين (Hüseyin Erdönmez)، سياسة الدول الأوروبية حول الشرق الأوسط ومشروع الشرق الأوسط الأمريكي، (رسالة ماجستير غير منشورة)، معهد العلوم الاجتماعية بجامعة تراقيا، أدرنة ٢٠١٠.

(٤١) فاطمة تونج يشار، سفينج ألكان أوزجان، زاهدة توبا كور، فلسطين إلى حقيقة الاحتلال في الفكر الصهيوني، منشورات وقف İHH للمساعدات الإنسانية، إسطنبول ٢٠١٠، ص ١٠٢.

- غوندوز، شيناسي، "أرضية شرعية العنف في المسيحية"، المجلة الإسلامية، ٢٠٠٢، مجلد: ٥، عدد: ١، ص، ٣٥-٥٦.
- غوندوز، شيناسي، العنف الديني، منشورات أتوت، ٢٠٠٢.
- غريس هالسيل (Grace Hallsell)، إجبار الإله على القيامة، مصطفى أجار (Mustafa Acar)، حوسنو أوزمن (Hüsni Özman)، منشورات كيم، أنقرة ٢٠٠٣.
- ابن الأثير أبو الحسن عز الدين علي بن أبي الكرم محمد بن الشيباني الجزري، الكامل في التاريخ، ترجمة: لجنة، منشورات حكمة، إسطنبول ٢٠١٠. (ورد في هامش المتن ٢٠٠٨).
- كلنج، داود، "دراسة حول الجيو سياسية/الجغرافية السياسية الدينية للشرق الأوسط وانعكاساتها على عصرنا"، مجلة كلية الإلهيات بجامعة الفرات، ألابيغ ٢٠٠٨، عدد: ١٣/١، ص، ٦٥-٨٦.
- الكتاب المقدس، مطبعة أوهان، إسطنبول ٢٠٠٧.
- لويس، برنارد (Bernard Lewis)، "الهوية التاريخية للشرق الأوسط"، مجلة كلية الإلهيات - جامعة أنقرة، أنقرة ١٩٦٤، عدد: ١٢، ص، ٧٥-٨١.
- ليتل، روبرت (Robert Littel) - شمعون بيريز، حوار مع سياسي، ترجمة: نهال أونول، منشورات ملييت، إسطنبول ١٩٩٨.
- سرما، إحسان سرها، عهد الأمويين، منشورات بيان، إسطنبول ٢٠١٠.
- تورلاك، مصطفى (Mustafa Torlak)، انعكاسات الصراع العربي الإسرائيلي على معدل/توازن الهجرة في الشرق الأوسط من نافذة الصهيونية، (رسالة ماجستير غير منشورة)، معهد العلوم الاجتماعية بجامعة قادر هاس، إسطنبول ٢٠١٠.
- يشار، فاطمة تونج، سفينج ألكان أوزجان، زاهدة توبا كور، فلسطين إحققة الاحتلال في الفكر الصهيوني، منشورات وقف İHH للمساعدات الإنسانية، إسطنبول ٢٠١٠.
- The Voice of The Temple Mount 1999
- Black, Amy E, "With God on Our Side: Religion in George W. Bush's Foreign Policy Speeches", American Political Science Association, Chicago 2004.

Bir İtaat Eylemi Olarak İslâm'da Hicret ve Muhacirler

Mehmet DEMİR*

Özet

Bu makalede, İslâm'da hicret kavramı, hicret hükümleri ve Muhacirler ele alınmıştır. Hicretin sözlük ve terim anlamı ve önemi hakkında bilgi verilmiştir. Tarihte Mekkeli Müslümanların türlü zorluklarla karşılaştıklarında vatanlarını terk edip yeni yurtlara göç edişini ifade eden hicret, Kur'ân'da övgüyle zikredilmiş, Muhacirler de Allah'ın müjdelere mazhar olmuşlardır. Bu nedenle İslâm geleneğinde ilk Müslümanların Mekke'yi terk edişleri sıradan bir göç değil, mübarek bir "hicret", göç edenler de göçmenler değil, gerçek "Muhacirler"dir. Binaenaleyh yerinden, yurdundan her göç eden kimsenin bu kapsama girip girmeyeceği tartışma konusu olmuştur. Zorunlu sebeplerle son birkaç yıldır ülkemize gelen Suriyelilerin durumu buna dair bir örnek teşkil etmektedir. Çalışmamızda Kur'ân, Sünnet ve İslâm fıkıhına göre hicretin gayesi, sebepleri ve çeşitleri üzerinde durulmuş ve İslâm tarihinde -özellikle Asr-ı saadetteki- hicretler müfessirlerin değerlendirmeleri bağlamında ele alınmıştır. Bu çerçevede İslâmî açıdan hicretin salt bir göç olarak tavsif edilemeyeceği; din, can ve mal maslahatı gereği yapılan göçlerin gerçek "hicret" kapsamına dâhil edilmesi gerektiği temellendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İltica, hicret, muhacir, Suriyeli göçmenler.

As an Act of Obedience Hijra (Immigration) in Islam and Immigrants

Abstract

This article deals with Hijra (immigration) in Islam and immigrants. I demonstrated the linguistic and conventional meaning of hijra and the importance and necessity of hijra. I also stated hijra historical benefits as the Muslims of Mecca encountered various difficulties upon leaving their home to new ones; hence, hijra was praised in Quran and the muhajereen (immigrants) got glad tidings from Allah Almighty. In Islamic traditions, the event when the earlier Muslims left Mecca is not an ordinary immigration, rather it is a blessed one. Those who leave their homes are true immigrants. As such, a discussion starts as whether anyone

* Gaziantep Ömer Özmimar Erkek Anadolu İHL Meslek Dersleri Öğretmeni. Gaziantep İl Millî Eğitim Müdürlüğü Denklik Komisyonu Üyesi. HRÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Tefsir Bilim Dalı Doktora Öğrencisi.

who leaves their home or land is considered a true immigrant or not. In this article, I studied a sample of Syrian refugees who have been forced and obliged to leave to other countries for years; are they refugees or muhajereen (true immigrants.) I approached the aforementioned issue in the light of the Holy Quran, Sunnah and Islamic fiqh as related to hijra divisions, types, causes and history in the age of Islamic legislation and commentaries of the commentators. From a religious point of view, not all immigration is a pure hijra. That is, immigration happening for the sake of the religion, the self and money must be included in the comprehensiveness of the true immigration or hijra in Islam.

Key Words: Asylum, immigration, emigrant, Syrian refugees

Giriş

Hicret, insanlık âleminin tarihte çeşitli vesilelerle şahit olduğu ve bütün peygamberlerin ve onlara inanan insanların Allah Teâlâ'ya ibadeti gerektiği şekilde eda etmek için yaşadığı önemli bir olaydır. Peygamberler ve onlara inananlar, düşmanları tarafından hicret edilmeye zorlanmışlar, onlar da imanları uğruna vatanlarını, yurtlarını ve oradaki varlıklarını bırakıp hicret etmişlerdir.¹

Kur'ân'da hicret kelimesi, "Kur'an'ı terketmek",² "bir kişiden veya gruptan ayrılmak",³ "kötü şeyleri terketmek"⁴ ve terim anlamına uygun olarak "Allah uğrunda başka bir yere göç etmek"⁵ gibi çeşitli anlamlara gelmektedir. Hicret eden kimseye "muhacir" denilmekte, çoğulu olarak "muhacirîn, muhacirât" kelimeleri kullanılmakta,⁶ hicreti konu edinen âyetlerin çoğunda da Mekke'den Medine'ye göç eden Müslümanlar kastedilmektedir.⁷

Zalim toplumlar, başkalarını kendi egemenlikleri altında tutmak için her türlü gayr-ı meşrû' yola başvurarak onları daima sömürmüşlerdir,⁸ onların yeraltı ve yerüstü zenginliklerini; tabii kaynaklarını ele geçirmeye ve yeni topraklar aramaya çalışmışlardır.⁹ Böylece onlar tarih boyunca sonu gelmeyen göçün türlerini de karşımıza çıkarmışlardır. Bir tarafta terör, korku, kanlı savaşlar, sömürü faaliyetleri, öbür tarafta yer ve vatanlarından göçe zorlanan ve yapılanlara karşı mukavemet gösteremeyen insanlar. Bu zalim toplumlar, onların neredeyse sahip oldukları her şeyini gasp ederek, onları çeşitli sıkıntılara sürüklemiştir. Yaşanan bu olayların müsebbibi ve faili kim olursa olsun, doğal olarak insanlık adına

¹ A'râf, 7/88; Yûnus, 10/90; Hûd, 11/80, 81; İbrahim, 14/13; Hicr, 15/65; İsrâ, 17/76-77; Tâhâ, 20/77, 78; Suarâ, 26/52-67; Ankebût, 29/26.

² Furkan, 25/30.

³ Nisâ', 4/34; Meryem, 19/46; Müzzemmil, 73/10.

⁴ Müddessir, 74/5.

⁵ Bakara, 2/218, 97; Âl-i İmrân, 3/195; Nisâ', 4/89, 97; Tevbe, 9/20.

⁶ Nisâ', 4/100; Tevbe, 9/100, 117; Nûr, 24/22; Mümtehine, 60/10.

⁷ Önkâl, Ahmet, "Hicret", DİA, İstanbul 1998, XVII, 458.

⁸ Kasas, 28/4.

⁹ Mustafa Müslim vd., *et-Tefsiru'l-Mevdûiiyyu li Suvâri'l-Kur'âni'l-Kerim, Câmiatu's-Şârika, el-İmaratu'l-Arabiyyetu'l-Muttehide*, I. Baskı, 2010, II, 181-182.

engellenmesi ve yaptıklarından sorumlu tutulması gerekir. Bugün de insanlık, meydana gelen bu acı gerçekler karşısında büyük bir sınavdan geçmekte, burada özellikle Müslümanlara çok önemli görevler ve büyük roller düşmektedir.¹⁰

Göçler, içtimaî, iktisadî, siyasî ve kültürel yapıları etkiler.¹¹ Bu durum göç alan ülkelerde açıkça görülmektedir. Hatta Türkiye bu ülkelerin içinde başı çekenlerdendir. Bugün yaşanan hadiseler gösteriyor ki Türkiye, mülteci ve göçmen almaya devam edecektir. Buna karşılık ülkemizde bazı kimseler de, özellikle Suriyeli göçmenlerin gelmesiyle birlikte, göçmen karşıtı söylem ve eylemlerde bulunmaktadırlar. Müslümanlar olarak göç olayları karşısında duruşumuzu belirlerken, bir nebze de olsa, İslâmî açıdan önemine binaen bir itaat eylemi olarak hicret, tarafımızdan tekrar hatırlanmalı, bilinmeli ve gündemde tutulmalıdır.

Uluslararası zeminde vatanını veya yaşadığı yeri terk edenlerle ilgili birtakım hukuki kurallar söz konusu olmuştur. Göç olayında mülteciler ve göçmenler ayrı bir durum arz etmiş, birinci ve özellikle ikinci dünya savaşından sonra onlarla ilgili hukukî düzenlemeler evrensel hukuk beyannamelerinde yerini bulmuş ve Birleşmiş Milletler tarafından mülteci ve göçmenlerin hukukî durumuna dair sözleşme, 1951 tarihinde imzalanmış ve 1954 tarihinde de yürürlüğe girmiştir. Daha sonra ise onların hukuk statüsüne ilişkin 1967 protokolü de imzalanmıştır. Lakin İslâm, 14 asır önce mülteci, göçmen ve Muhacirlerle ilgili düzenlemeler getirmiş ve uygulamalarda bulunmuştur. Binaenaleyh Hz. Peygamber, Müslümanların önce Habeşistan'a gitmelerine izin vermiş, sonra Allah'ın dilemesiyle bütün Müslümanlar Mekke'den Medine'ye hicret etmişlerdir ki bu hicretler, İslâm tarihinde önemli yere sahiptir. Ahkâm tefsirleri ve fıkıh kitapları da hicreti ele almış ve onunla ilgili birtakım kurallar ortaya koymuştur.¹²

Bu makalede “Bir İtaat Eylemi Olarak İslâm'da Hicret ve Muhacirler” ele alınmakla birlikte mülteci, göçmen ve muhacirin durumları üzerinde durulmuştur. Hicret, bir kimsenin kendi vatanını, ya dinini ve inancını yaşayamaması veya can ve mal emniyetinin olmaması durumunda zorunlu hale gelir. Kişi bazen rahat bir hayat yaşamak için bulunduğu yerden daha iyi bir yere gitmek istemesi halinde de göç eder. Burada hicret kavramı ve Muhacirler, bir itaat eylemi çerçevesinde Kur'ân ve Sünnet ışığında fakihlerin görüşleriyle izah edilmeye çalışılmıştır. Bu muvâçehede günümüzde Suriyeli göçmenlerin mülteci, göçmen ve muhacir olma durumları ise önemli bir örneklik teşkil etmektedir.

¹⁰ Âi İmrân, 3/110.

¹¹ Basın ve yayın organlarında yer aldığı gibi bu sebeple Batı, Suriyeli göçmenleri kabul etmemek için neredeyse her türlü yolu kapatmaya çalıştığı herkesin bilgisi dâhilindedir.

¹² Özel, Ahmet, “Hicret” DİA, İstanbul 1998, XVII, 463-464.

1. Kavramsal Açından Hicret

(هاجر) “Hâcera” fiilinden türeyen “hicret” kelimesi sözlükte, (هجران) ‘hicran’ mastarından “terk etmek, ayrılmak, ilgisini kesmek” anlamına gelen bir isimdir.¹³ Ancak kelime daha çok bir yerin terk edilerek başka bir yere göç edilmesi¹⁴ anlamında kullanılır. Kişinin bulunduğu yerden göç yoluyla ayrılması anlamına gelir.¹⁵ Bu ayrılma beden ile olabileceği gibi, dil veya kalp ile de olabilir.¹⁶

“(الهجرة) ‘Hicret’, ‘bir yerden bir yere taşınmak ve ikincisini tercih ederek birincisini terk etmek maksadını gütmek’ demektir. (هجر) ‘Hecr’, ‘ilişkiyi koparmak’ anlamındadır. Hicret de isimdir. Bir yerden bir yere, birincisini terk edip ikincisini tercih etmek ise (مهجرة) ‘muhaceret’, yani hicret etmektir. ‘Tehâcur’ ise ‘karşılıklı olarak ilişkileri koparmak’ demektir. ‘Muhâceret’, ‘çölden şehre intikal etmek’tir, diyen kimse bu açıklamasında yanılmıştır. Çünkü bu çoğunlukla Araplarda görülen bir durumdur. Hem bu açıklamayı yapanın görüşüne göre Mekkeliler, muhacir olmazlar.”¹⁷ “Muhâceretin” aslı, “mufâale”dir; iki adamın kendi aralarındaki kin, düşmanlık ve buğz sebebiyle birbirlerini terk etmeleri anlamındadır, fakat daha sonra bu kelime, kişinin hoşlanmayıp terk ettiği her şey için kullanılır olmuştur.¹⁸

Terim olarak ise “hicret”, genelde Darü’l-Harb’den Darü’l-İslâm’a çıkıştır.¹⁹ Yani gayrimüslim ülkeden İslâm ülkesine göç etmeyi, özelde ise Hz. Peygamber’in ve Mekke Müslümanlarının Medine’ye göçünü ifade eder. Muhacirlerin evlerini, akraba ve aşiretlerini Allah için terk ettiklerinden dolayı bu ismi almıştır.²⁰

¹³ el-Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammâd, *Tâcu’l-Lüğati ve Sihâhu’l-Arabiyye*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir vd., Darü’l-Hadis, Kahire 2009, s. 1189.

¹⁴ el-İsfehânî, Râğıb, *el-Mufredât*, thk. Muhammed Seyyid Geylânî, Darü’l-Ma’rife, Beyrut, s. 537; Cevherî, *es-Sihah*, s. 1189; İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mukrim, Daru Sadır, Beyrut, *Lisanu’l-Arab*, V, 250-257; Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, thk. Muhammed Naim el-Arkasûsî, Muessesetu’r-Risale, 8. Baskı, Beyrut 2005, s. 495; Hasan İzzeddin el-Cemel, *Mu’cemun ve Tefsîrun Lüğaviyyun li Kelimâti’l-Kur’ân*, el-Hey’etu’l-Misriyyetu’l-Âmme li’l-Kitab, 1. Baskı, Kahire 2008.

¹⁵ İbn Faris, Ebu’l-Huseyin Ahmed b. Faris, *Mekayisu’l-Luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Darü’l-Fikir, VI, 34; el-Cevherî, *es-Sihâhu Tâcu’l-Lüğati ve Sihâhu’l-Arabiyye*, s. 1189; ez-Zemahşerî, Ebu’l-Kasım Carullah Muhammed b. Ömer b. Ahmed, *Esâsu’l-Belağa*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, Darü’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1997, II, 362.

¹⁶ el-İsfehânî, *el-Mufredât*, s. 536; Râzî, Muhammed b. Ebi Bekir b. Abdulkadir, *Muhtâru’s-Sihâh*, Mektebetu Lubnan, 1986, s. 288; Önkâl, Ahmet, “Hicret”, DİA, İstanbul 1998, XVII, 458.

¹⁷ el-Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekir, *el-Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Müessesetu’r-Risale, 1. Baskı, Beyrut 2006, III, 432.

¹⁸ et-Taberî, Ebu Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Daru Hicr, 1. Baskı, Kahire 2001, III, 667.

¹⁹ İbnu’l-Arabî, Ebu Bekr Muhammed b. Abdullah, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Darü’l-Kutubi’l-İlmiyye, 3. Baskı, Beyrut, 2003, I, 101; İbn Kudâme, Muvaffakuddin Ebi Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğnî*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî-Abdulfettah Muhammed el-Huluv, Daru Alemi’l-Kutub, 3. Baskı, Riyad, 1997, XIII, s. 149; el-Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif, *Mu’cemu’l-Ta’rifât*, thk. Muhammed Siddik el-Miñşâvî, Darü’l-Fadile, Kahire, “Hicret”, s. 214.

²⁰ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, III, 667; İbn Abbâd, İsmail, *el-Muhîtu fi’l-Luğa*, thk. Muhammed Hasan Âl Yasin, Âlemu’l-Kutub, 1. Baskı, Beyrut 1994, III, 372.

Mekke'den Medine'ye göç eden Müslümanlara "Muhacir",²¹ Hz. Peygamber'e ve Muhacirlere yardım eden Medineli Müslümanlara da "Ensar"²² unvanı verilmiştir.²³ Kur'an'da bu hususta şöyle buyrulmuştur: "Öne geçen Muhacirler ve Ensar ile onlara güzellikle uyanlar; Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O'ndan razı olmuşlardır ve (Allah) onlara, içinde ebedî kalacakları, altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte büyük kurtuluş ve mutluluk budur."²⁴

"Ensar, İslâmî bir adlandırmadır. Enes b. Malik'e şöyle sorulmuş: İnsanların sizlere Ensar demesine ne dersin? Bu, Allah'ın size vermiş olduğu bir isim midir, yoksa cahiliye döneminde de bu isimle anılıyor muydunuz? Şu cevabı vermiş: Hayır o, Allah'ın Kur'an'da bize verdiği bir isimdir."²⁵

Allah, kendi yolunda hicret edenlere hem dünyada güzel bir yer, hem de âhirette mükâfat vereceğini,²⁶ hicret edip, sonra öldürülen veya ölenlere de güzel rızık vereceğini ve hoşnut olacakları bir yere yerleştireceğini²⁷ beyan etmiştir. Zulüm ve kötülük diyarından başka bir diyara hicret, ya gönüllü olur veya zorla yaptırılır. Hicret, öz vatanını zorla terk, yurttan sürülmek veya çıkarılmakla gerçekleşmesi halinde, zulme uğrayanların kendilerini savunma hakları doğar.²⁸ Allah, hicret edenlerin, memleketlerinden çıkarılanların, kendi yolunda eza ve cefaya maruz kalanların, savaştan ve öldürülenlerin günahlarını elbette örteceğini²⁹ bildirmiştir.

Kur'an'da "hicret" kelimesi geçmemektedir, ancak bu kelimenin (هجر) "hecr" kökünden türeyip "yalnız kalmak",³⁰ "uzlette bulunmak",³¹ "göç etmek",³² "ayrılmak",³³ "terk etmek",³⁴ "yönelmek",³⁵ ve "hakaret etmek"³⁶ anlamına gelen³⁷ toplam otuz bir yerde çeşitli türevleri bulunmaktadır.

²¹ İbn Fâris, *Mekayisu'l-Luğa*, VI, 34; ez-Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî, *Tâcu'l-Arûs*, thk. Abdualim et-Tahâvî, Matbaatu Hukûme, Kuveyt, XIV, 397.

²² ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XIV, s. 224-225.

²³ Önkâl, Ahmet, "Hicret" DİA, İstanbul 1998, XVII, 458.

²⁴ Tevbe, 9/100.

²⁵ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, X, 343-344.

²⁶ Nahl, 16/41.

²⁷ Hac, 22/58-59.

²⁸ Âl-i İmrân, 3/195; İsrâ', 17/76-77; Haşr, 59/8.

²⁹ Âl-i İmrân, 3/195.

³⁰ Meryem, 19/46; Nisâ', 4/34.

³¹ Müzzemmil, 73/10.

³² Nisâ', 4/100.

³³ Ankebût, 29/26.

³⁴ Müddessir, 74/5.

³⁵ Ankebût, 29/26; Nisâ', 4/34.

³⁶ Mu'minûn, 23/67; Furkân, 25/30.

³⁷ ed-Dâmeğânî, el-Huseyin b. Muhammed, *Kâmûsu'l-Kur'an*, thk. Abdulaziz Seyyid el-Ehl, Darü'l-İlim li'l-Melâyin, 4. Baskı, Beyrut, 1983, s. 471-472; Râzî, *Muhtârû's-Sihâh*, s. 288; Önkâl, Ahmet, "Hicret", DİA, İstanbul 1998, XVII, 458.

Kur'ân'da hicret kelimesi türevlerinin kullanıldığı bazı yerler ve anlamları ise şöyledir:

*“Nihayet Rableri dualarına şöyle karşılık verdi: Gerek erkek olsun gerek dişi olsun, her bir çalışanın hiçbir işini boşa çıkarmam. Birbirinizdensiniz. Hicret edenlerin, yurtlarından çıkarılanların, Benim yolumda işkenceye uğrayanların, savaşanların ve öldürülenlerin günahlarını elbette örteceğim. Allah katından mükâfat olmak üzere onları altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Mükâfatın en güzeli Allah katındadır.”*³⁸ Âyette geçen (هَاجِرُونَ) “hâcerû” kelimesi, “inkârcı kavimlerini, aşiretlerini Allah için terk edip, Allah’a inanan ve Rasûlünü tasdik eden iman ehli kardeşlerine hicret ettiler”, anlamındadır ki bunlar da Kureyş Müşriklerinin Mekke’den çıkardığı Muhacirlerdir.³⁹

*“... Serkeşliklerinden korktuğunuz kadınlara gelince: Onlara (evvelâ) öğüt verin (vazgeçmezlerse) kendilerini yataklarda yalnız bırakın (terk edin)...”*⁴⁰ âyetinde yer alan (وَاهْجُرُوهُنَّ) “ve’hcürûhunne” kelimesi de, “serkeşliklerinden korkulan kadınlarla yatakta sözlerini terk edip onlarla konuşmamak, ya da eziyet verici, kaba ve rastgele konuşmak, alay etmek ve onlara sırt dönmek, onları reddetmek”, ayrıca “kontrol altına almak için devenin ön ile arka ayağını iple bağlama” kelimesinden kinaye olarak “onları bağlamak” anlamında kullanılmıştır.⁴¹

*“Kim, Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde yerleşecek çok yer ve bolluk bulur. Kim, evinden Allah’a ve Resulüne muhacir olarak çıkarsa, sonra da ölüm kendisine erişirse, muhakkak onun sevabı Allah’a düşer. Allah, bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”*⁴² Bu âyette de (يُهَاجِرُوا) “yuhâciru” “hicret eden” kelimesi ve (مُهَاجِرًا) “muhâcir” kelimesi yer almıştır. Her iki kelime de “bedenen, lisanen ve kalben terk etmek” anlamında kullanılmış olup, şirk diyarı ve onun ehlinde uzaklaşmayı, Allah’ın kullarına meşru kıldığı yöntem ve yollarla kendi dini için İslâm diyarına ve orada yaşayan Müminlere gitmeyi ifade etmiştir.⁴³ Âyette yer alan (مُرَآغَمًا) “murâğam” kelimesi ise, “İslâm’a giren kişinin, kavmine düşmanlık ederek onlardan uzaklaşması” anlamındadır. O bakımdan, onun aralarından hicret maksadıyla çıkışına (مُرَآغَمًا) ismi verilmiştir ki bundan maksat, hicret edilecek yerdir. Kişinin Hz. Peygamber’in yanına varışına da hicret denilmiştir.⁴⁴

*“(İbrahim’in babası şöyle) dedi: “Ey İbrahim! Sen, benim ilâhlarıma rağbet etmiyor musun (kıymet vermiyor musun)? Eğer sen, (bundan) vazgeçmezsen mutlaka seni taşlarım ve uzun müddet beni yalnız bırak (benden uzaklaş).”*⁴⁵ Bu âyette yer alan

³⁸ Âl-i İmrân; 3/195.

³⁹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, VI, 322.

⁴⁰ Nisâ', 4/34.

⁴¹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, VI, 700-707.

⁴² Nisâ', 4/100.

⁴³ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, VII, 391.

⁴⁴ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VII, 66.

⁴⁵ Meryem, 19/46.

(وَإِهْجُرُنِي مَلِيًّا) “ve’hcurnî meliyyen” sözü de, “benden ayrıl ve uzun müddet uzak dur”⁴⁶ anlamındadır.

“(Siz), ona (âyetlerime) kibirlenenlerdiniz. Gece toplanarak (âyetlerim hakkında) saçma sapan konuşuyordunuz”,⁴⁷ âyetinde bulunan (تَهْجُرُونَ) “tehcürûn” kelimesi de “hezeyan, saçma sapan”⁴⁸ anlamında kullanılmıştır. Kurtubî bunu, “siz Benim âyetlerimi dinledikten sonra büyüleniyorsunuz, azgınlaşıyorsunuz, bu nedenle Kur’ân’a iman etmiyorsunuz”⁴⁹ diye açıklamıştır.

“Peygamber: Ey Rabbim! Kavmim şu Kur’an’ı terk edilmiş bir şey hâline getirdi, dedi.”⁵⁰ Bu âyette de (مَهْجُورًا) “mehcûr” kelimesi, hem “terk edilmiş”⁵¹ hem “hakkında çirkin konuşulmuş” hem de “abes ve hezeyan” anlamında kullanılmıştır.⁵² Yani onlar bu Kur’ân hakkında gerçeğin dışına çıkarak onun bir sihir ve bir şiir olduğunu söylediler. Hz. Peygamber âhirette, “Onlar Kur’ân’ı terk ettiler, onunla amel etmediler, benden uzaklaştılar, beni yalanladılar diyecektir.”⁵³

“Sizden fazilet ve imkân sahipleri yakınlarla, fakirlere ve Allah yolunda hicret edenlere infak etmemeye yemin etmesinler. Affetsinler ve görmezlikten gelsinler. Allah’ın size mağfiret etmesini sevmeyiz misiniz? Allah çok bağışlayıcıdır, bol bol rahmet edicidir.”⁵⁴ Bu âyette geçen (وَالْمُهَاجِرِينَ) “ve’l-Muhâcirûn” “muhacirler” kelimesinden maksat, Bedir savaşına katılmış, miskin muhacir, Hz. Ebu Bekir’in teyzesi oğlu Mistâh b. Esâse⁵⁵ olmakla birlikte bu kelime bütün muhacirleri kapsamaktadır.

“... ve seninle beraber hicret eden amcanın kızlarını, halalarının kızlarını, dayının kızlarını ve teyzelerinin kızlarını sana helâl kıldık ...”⁵⁶ Bu âyette yer alan (هَاجِرُونَ) “hâcerne” “hicret edenler” kelimesiyle, Hz. Peygamber ile beraber hicret eden amca kızları, hala kızları, dayı kızları ve teyze kızları, kastedilmiştir.⁵⁷

“Onların (müşriklerin) söylediklerine sabret/katlan ve onları güzel bir şekilde terk

⁴⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâta, Muessesetu’ut-Târihi’l-Arabî, 2. Baskı, Beyrut 2002, II, 630; et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, XV, 552-555.

⁴⁷ Mü’minûn, 23/67.

⁴⁸ el-Cürcânî, Abdükâhır, *Dercü’l-Dürer fi Tefsiri’l-Kur’âni’l-Azim*, thk. Talat Salah el-Ferhan-Muhammed Edib Şekûr, Darü’l-Fikir, 1. Baskı, Ammân 2009, II, 350.

⁴⁹ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, XV, 64.

⁵⁰ Furkan, 25/30.

⁵¹ el-Cürcânî, Abdükâhır, *Dercü’l-Dürer fi Tefsiri’l-Kur’âni’l-Azim*, II, 385.

⁵² el-Mâverdî, Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *en-Nüket ve’l-Uyûn* (Tefsiru’l-Mâverdî), thk. es-Seyyid b. Abdulkasûd b. Abdurrahim, Darü’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, *en-Nüket ve’l-Uyûn* (Tefsiru’l-Mâverdî), IV, 143.

⁵³ es-Sa’lebî, Ebu İshak Ahmed, *el-Keşf ve’l-Beyân*, VII, 132; el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, XV, 405.

⁵⁴ Nûr, 24/22.

⁵⁵ es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, thk. Halid b. Ali el-Çamidî, Darü’l-Fikir, 1. Baskı, Cidde, 2015, VII, 132; el-Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, IV, 84.

⁵⁶ Ahzâb, 33/50.

⁵⁷ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, XVII, 179.

et (onlardan ayrıl)."⁵⁸ Bu âyette yer alan (واَهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا) "ve'hcürhum hecran cemilen" sözü, "onlara taarruz etme, onların mükâfat (veya ceza) görmelerini beklemekle de uğraşma" anlamındadır. Çünkü bunda, Allah'a yapılan davetin terki vardır. Ebu'd-Derdâ da şöyle demiştir: "Bizler bazı kimselerin yüzüne gülümsüyor hatta gülüyoruz, fakat bununla birlikte kalplerimiz de onlara buğz etmekte, ya da onlara lanet okumaktadır."⁵⁹ Bu âyette Mekkeli müşriklerin yaptığı eziyetlere, hakaretlere, alay etmelere ve söylediklerine karşı sabır ve metanetle tepki gösterilmesi ve güzellikle onların terk edilmesi istenmiştir.⁶⁰ Muhtemeldir ki burada terk etme olayı, hem beden, hem dil, hem de kalp ile yapılan her üç terk etme türünü kapsamakta, dolayısıyla "bunlardan en uygun olanı hangisi ise onu güzellikle yapmaktaki serbestsin" anlamına gelmektedir.⁶¹

"Kötü şeyleri terk et (fe'hcür)."⁶² Bu âyette bulunan (فَاهْجُرْ) "fe'hcür" kelimesi de "terk et", anlamındadır. Taberî, âyette geçen (الرُّجُزْ) "er-Rucze" kelimesine, "şirk ve put" anlamını verdikten sonra onun "kötülükler" anlamına geldiğini belirtir.⁶³ Dolayısıyla âyet, "şirk ve putlardan ve ayrıca her türlü kötülükten bedenen, lisanen ve kalben uzak dur" anlamına gelir.⁶⁴

2. Hicretin Gayesi, Sebebi, Şekilleri ve Önemi

İnsanlar, özellikle Müslümanlar gayesiz ve sebepsiz göç etmezler. Göçün birtakım gayeleri, sebepleri ve şekilleri olmalıdır.

Göç; ekonomik, sosyolojik, demografik, coğrafi ve psikolojik sebeplerle doğal afetler ve savaşlardan dolayı olabilir. Çeşitleri açısından da, kendisiyle belli olduğu devletler arasındaki sınırlardan gerçekleşen dâhili ve harici göçler, göç kararı doğasındaki iradeye dayalı ve zorunlu göçler ve süreye bağlı yapılan daimî ve muvakkat göçler diye bir taksime tabi tutulabilir. Ayrıca göçü doğrudan ilgilendiren, göç ile ekonomik gelişmeler arasındaki ilişkiler, göçün eğitim-öğretim ve yetkili kılma arasındaki ilişkiler ve göçün oturma, yani mesken ile arasındaki ilişkiler gibi konular da önem arz eder.

2.1. Hicretin Gayesi ve Sebebi

Yapılan her işin bir başlangıcı ve gayesi vardır. İş eğer İslâm inancından kaynaklanıyorsa, Allah'a itaat ve O'na yakın olma özelliği taşır. O işi yaptıran sırf iman olmalıdır, yoksa âdet, hevâ, övülme, meşhur olma gibi faktörler olmamalıdır.

⁵⁸ Müzzemmil, 73/10.

⁵⁹ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, XXI, 334-335.

⁶⁰ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, XXIII, 380.

⁶¹ el-İsfehânî, *el-Mufredât*, s. 536-537.

⁶² Müddessir, 74/5.

⁶³ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, XXIII, 410-412.

⁶⁴ el-İsfehânî, *el-Mufredât*, s. 537.

Bedenle yapılan göçün temelinde de Allah'a ve Rasûlü'ne hicret etme inancı vardır.⁶⁵ Bu dünya da, gerçekleşmesi istenilen belli gayeler ve hedeflerle sebeplere dayalı bir dünyadır. Allah tarafından her şey, özellikle insan boşuna⁶⁶ ve abes olarak yaratılmamış,⁶⁷ kendi haline de bırakılmamıştır.⁶⁸ Hicretin de bir gayesi vardır. Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Ey iman eden kullarım! Şüphesiz Benim yarattığım yeryüzü geniştir. O halde (nerede güven içinde olacaksınız orada) yalnız Bana kulluk edin"*,⁶⁹ buyurmuştur. Yani bir diyarda masiyet olup onu değiştirmeye güç yetirmeniz ve Bana kulluk etmeniz mümkün değilse, orayı terk ederek Bana rahatça kulluk edeceğinizi başka bir yere gidin.⁷⁰

Hicretin neredeyse söz konusu olmadığı an yoktur. Hak ve bâtil mücadelesinin olduğu her yerde o da olmuştur. Kur'ân'a göre bütün peygamberler ve onlara inanan insanlar, Allah'a ibadeti gerektiği şekilde ifâ etmek için imanları uğruna yerlerini, yurtlarını ve mallarını terk ederek göç etmişlerdir.⁷¹ Kur'ân, *"İnkâr edenlerin, peygamberlerine, elbette sizi ya yurdumuzdan çıkaracağız ya da mutlaka dinimize döneceksiniz"* dediklerini haber vermiş, aynı zamanda Allah'ın bu peygamberlere, *"zalimleri mutlaka helâk edeceğiz"*⁷² diye vaadde bulunduğunu da bildirmiştir. Kur'ân'da yine şöyle buyrulmuştur: *"Onlar, seni yurdundan çıkarmak için neredeyse dünyayı başına dar getirecekler. O takdirde, senin ardından kendileri de fazla kalamazlar. Senden önce gönderdiğimiz peygamberler hakkındaki kanun da budur. Bizim kanunumuzda bir değişiklik bulamazsın."*⁷³

Hz. Peygamber de bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Ameller niyetlere göredir. Herkese niyet ettiği şey vardır. Öyleyse kimin hicreti Allah'a ve Rasûlü'ne ise, onun hicreti Allah'a ve Rasûlü'nedir. Kimin hicreti de elde edeceği bir dünyalığa veya nikâhlanacağı bir kadına ise, onun hicreti de o hicret ettiği şeyedir."*⁷⁴ Bu hadis, hicretin kişinin niyetine ve gayesine göre anlam ve değer kazanacağını, asıl hicretinde Allah'a ve Rasûlü'ne yapılan hicret olduğunu ifade etmiştir. Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Kâfirlerle savaş devam ettikçe hicret kesilmez."*⁷⁵ Bu hadis, savaşın hicretin sebebi olduğunu göstermiştir. *"Tevbe sona ermedikçe hicret sona ermez; güneş batıdan doğuncaya kadar da tevbe sona ermez."*

⁶⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, *er-Risâletü'l-Tebûkiyye* (Zâdu'l-Muhacir ilâ Rabbihî), s. 9.

⁶⁶ Âl-i İmrân, 3/191; Sâd, 38/27.

⁶⁷ Mü'minûn, 23/115.

⁶⁸ Kıyâme, 75/36.

⁶⁹ Ankebût, 29/56.

⁷⁰ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, XVIII, 433.

⁷¹ A'râf, 7/88; Yûnus, 10/90; Hûd, 11/80, 81; Hicr, 15/65; Tâhâ, 20/77, 78; Şuarâ, 26/52-67; Ankebût, 29/26.

⁷² İbrahim, 14/13.

⁷³ İsrâ', 17/76, 77.

⁷⁴ *Buhârî*, Vahy 1; Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahihu Müslim*, thk. Beytü'l-Efkâr ed-Devliyye, Riyad, 1998, İmâret 33; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 2008, I, 307.

⁷⁵ *Nesâî*, Bey'at, Bab 45, VII, 7747.

bulmaz",⁷⁶ hadisi de hicretin kesintisiz devam ettiğini bildirmiştir.

Müslüman bir toplumun bir beldede hayatta kalma ve İslâmî olarak gelişme mücadelesinde son alternatif hicrettir. Belli bir ortamda İslâm'ın gelişmesi ya da hayatta kalması ihtimali ortadan kalktığı ve bu yolda gösterilecek çabaların sonuçsuz kalacağı anlaşıldığında, bir kişi ya da grup o ortamı terk etmeye karar verebilir.⁷⁷ Ayrıca Allah'ın, kullarına ruhsat verip, lütfettiği hususlardan biri, canlarına yapılacak eziyetten kaçmalarıdır. Eğer bir kimse canına bir zarar geleceğinden korkarsa, Allah, kendisini böyle bir tehlikeden kurtarmak için oradan çıkıp kaçmaya izin vermiştir ki, canını bu mahzurlu durumdan kurtarsın.⁷⁸ Bu açıdan bakıldığında, örneğin Suriyeli göçmenlerin birbirlerinden farklı sebep ve gayelerle yurtlarından ayrıldıkları doğru olmakla birlikte, genelde savaş sebebiyle yerlerinden göç ettikleri açıktır. Canlarını kurtarmak amacıyla vatanlarını bırakıp, güvenle yaşayacakları özellikle komşu ve muhtelif ülkelere iltica ve göç etmeleri veya himayeleri altına girmeleri tabiatıyla onların hakkı olarak kabul edilebilir. Nitekim birinci Habeşistan hicreti böyle olmuştur. İlticâ ve göç edilen ülkelerin de bundan kaçınmamaları ve bu göçmenlerle ilgilenmeleri gerekmez mi? Müslümanlık bir yana, insanlık adına bunun aksini düşünmek mümkün müdür?

Mekke'de Hz. Peygamber ve Müslümanlar, Mekkelilerin baskısı ve zulmüne maruz kalmışlardı.⁷⁹ Hatta bu dönemde şehit edilen sahabeler bile vardı.⁸⁰ Onlar, *Lâ ilâhe illâllah Muhammedün Rasûlüllah* Kelime-i Tevhid'i söylemekle Mekkelilerin dinlerini terk ettiklerini beyan ediyorlardı; İslâm'a yöneliyor, her türlü ma'budu reddedip, sadece Allah'a ibadet etmeye çalışıyorlardı. Müslümanların söyledikleri Kelime-i Tevhid alelade bir söz değildi. Bu hem Müslümanlar hem de Mekkeliler açısından büyük önem taşıyordu.

Mekkeliler düzenlerinin bozulacağını, makam ve mevkilerinin kaybedileceğini anlayınca Müslümanlara karşı hakaret, alay etme, işkence ve ambargo gibi en ağır uygulamalarını da arttırdılar.⁸¹ Mekkeliler önderler ve avaneleri, Hz. Peygamber'i ve Müslümanları bu yoldan döndürmek için her türlü baskı ve zulmü yapıyorlardı.⁸² Hz. Peygamber, Müslümanları bundan kurtarmak ve onlara rahat bir nefes aldirmek için adil ve merhametli bir kişi olarak bilinen Necâşî adlı Hıristiyan bir hükümdar tarafından yönetilen Habeşistan'a gitmelerinin uygun

⁷⁶ Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fadl b. Behram, *Musnedü'd-Dârimî*, thk. Esedu'Dârânî, Siyer, 70, III, 2555; Ebû Dâvud, Suleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Davud*, thk. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Kâmil Karabelli, Darü'r-Risaleti'l-Âlemiyye, 1. Baskı, Dimaşk 2009, Cihad 2, IV, 2479.

⁷⁷ Mîr, Mustansır, *Kur'ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1996, s. 85.

⁷⁸ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 610; el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmü'l-Kur'ân*, VII, 70.

⁷⁹ İbn İshâk, Muhammed, *es-Siyer ve'l-Meğâzî*, thk. Suheyl Zekkâr, Darü'l-Fikir, 1. Baskı, 1978, s. 209-231.

⁸⁰ İbn İshâk, *es-Siyer ve'l-Meğâzî*, s. 192-193.

⁸¹ İbn İshâk, *es-Siyer ve'l-Meğâzî*, s. 144.

⁸² İbn İshâk, *es-Siyer ve'l-Meğâzî*, s. 189-196.

olduğuna karar verdi. Bu, Müslümanların ilk hicreti idi.⁸³ Nitekim o sıralarda hicretten söz eden ilk âyetler de inmişti.⁸⁴ Habeşistan'a yapılan hicret, Müslümanlar açısından büyük bir rahatlık sağlamıştı. Bu hicrette dikkat çeken bir husus vardır ki o da şudur: İslâm ülkelerinde bulunmayan dini yaşama özgürlüğü, Müslüman olmayan bazı ülkelerde olabilir. Bunun delili de Hıristiyan Habeşistan ülkesidir. Burası İslâm ülkesi olmadığı halde Müslümanlar Mekke gibi bir yeri terk edip oraya (iki defa) hicret etmişlerdir. Hicret edenlere de muhacir denilmiştir.⁸⁵

Hicretten sonra Hz. Peygamber hac mevsiminde Yesrib'den gelen altı kişiye Akabe denilen yerde İslâm'ı anlattı, onlar da iman edip doğruladılar ve Hz. Peygamber'e biat ettiler. Sonra da İslâm'a davet etmek üzere geri döndüler.⁸⁶ Bu olayla birlikte Allah, Müslümanlara yeni bir yol açmış oldu. Bu gelişmelerin akabinde İslâm, Medine'de zamanla yerleşti.

Bundan sonra Hz. Peygamber'in teşvikiyle Müslümanlar, belirli bir zamanda gruplar halinde, gizlice Mekke'den Yesrib'e doğru yola çıktılar.⁸⁷ Onlar ne ile karşılaşacaklarını bilmedikleri bir geleceğe doğru Allah'a tam bir tevekkül ve teslimiyetle ilerliyorlardı. Böylece Hz. Peygamber'in buyruğuna samimiyetle uymak suretiyle hicret edip Mekke'yi terk ettiler. Sonunda Mekke'de yalnızca Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ali kaldı. Allah'tan, Mekke'den çıkış ve Medine'ye hicret iznini bekleyen Hz. Peygamber⁸⁸nihayet gelen izinle Hz. Ebu Bekir'le birlikte Yesrib'e hicret etti.⁸⁹ Kur'ân'da bu olay şöyle anlatılmıştır: *"Eğer siz ona (Muhammed'e) yardım etmezseniz, (iyi bilin ki) iki kişiden biri olduğu halde (Rasûlullah ve Ebu Bekir) kâfirler onu (Mekke'den) çıkardıkları zaman Allah ona yardım etmişti. Hani onlar mağarada (Sevr mağarasında) idiler, (Ebu Bekir korkunca Rasûlullah) o zaman arkasına: Üzülme, Allah bizimle beraberdir, diyordu. Bunun üzerine Allah ona (sükûnet sağlayan) emniyetini indirdi, onu sizin görmediğiniz bir ordu (melekler) ile destekledi ve kâfir olanların sözünü alçalttı. Allah'ın kelimesi/sözü ise (zaten) yücedir. Çünkü Allah daima üstündür, hikmet sahibidir."*⁹⁰ Hz. Peygamber'in Mekke'den çıkışı, onların Hz. Peygamber'i buna mecbur etmelerinin bir sonucu idi. Nihayet o da Mekke'den çıkmak zorunda kalmıştı.⁹¹ Bu konuda Hz. Peygamber'in, bineği üzerinde olduğu halde Hazvara'da⁹² durmuşken şöyle dediği nakledilmiştir:

⁸³ İbn İshâk, *es-Siyer ve'l-Mağâzî*, s. 213-215; İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, tahk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetu'l-Hanci, 1. Baskı, Kahire 2001, I, 172-173.

⁸⁴ Zümer, 39/10; Nahl, 16/41, 42.

⁸⁵ Muhammed Casim Abd, *Ahkâmü'l-Hicreti fi's-Şerâti'l-İslâmiyye*, Mecelletu Ebhâsi Kulliyetu't-Terbiye el-Esasiyye, Külliyyetü'l-İmam el-A'zam, 2008, c. 8, sayı:1, s. 98-99.

⁸⁶ İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, thk. Ömer Abdusselam Tedmurî, Darü'l-Kitabi'l-Arabî, 3. Baskı, Beyrut 1990, II, 76-78.

⁸⁷ İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, II, 109; İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-Kubrâ*, I, 192.

⁸⁸ İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, II, 109.

⁸⁹ İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, II, 121; İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-Kubrâ*, I, 194.

⁹⁰ Tevbe, 9/40.

⁹¹ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 211.

⁹² Mekke'de bir çarşı adı.

“Vallahi (ey Mekke), sen Allah’a en sevimli olan Allah’ın en hayırlı yerisin, eğer senden çıkarılmasaydım, senden çıkmazdım.”⁹³ Böylece neredeyse bütün Müslümanlar Mekke’yi terk etmiş, Hz. Peygamber’in önderliğinde Medine’de toplanmış oldular.

Hicret basit bir olay değildir. O, bâtıldan hakka, zulmetten nûra, cehaletten ilme, zulümden adalete, kötülükten iyiliğe, çirkinlikten güzelliğe; İslâm’ın aydınlığına yönelmedir. Kısaca hicret, küfrün ve şirkin bataklığından kurtulup, Allah’a hakkıyla yönelip kulluk yapma, İslâmiyet’i en uzak yerlere götürüp duyurabilme imkânı veren önemli bir yolculuktur. Müminler, hicretle Medine’de bunu elde etmiş oldular.

Şimdi düşmanları tarafından vatanlarını terk etmek zorunda bırakılan Suriyeli göçmenleri ve benzerlerini de bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Çünkü savaş ortamında kendi ülkelerinde onların İslâmiyeti yaşama imkânları, can ve mal emniyetleri kalmamıştır. Görmekte oldukları sosyolojik, psikolojik, ekonomik, kültürel gibi her türlü baskı ve zarardan kurtulmak ve korunmak için yerlerini terk etmeleri, onlara muhacir vasfını kazandırabilir.

2.2. Hicretin Önemi ve Çeşitleri

Bir itaat eylemi olarak hicretin İslâm’da büyük önemi vardır. Kur’ân’da bu hususta şöyle buyrulmuştur: “Onlar, kendileri inkâr ettikleri gibi sizin de inkâr etmenizi, onlarla denk olmanızı isterler. Onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar, onlardan kimseyi veli (dost ve yönetici) edinmeyiniz. Eğer yüz çevirirlerse onları yakalayın, nerede bulursanız onları öldürün. Onlardan veli ve yardımcı edinmeyiniz.”⁹⁴ Âyette yer alan (حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا) “hattâ yuhâcirû” “hicret edinceye kadar” ifadesi, beden ile bir diyardan başka bir diyara; Darü’l-Harb’den Darü’l-İslâm’a ve kalp ile Allah’a ve Rasûlüne yapılan hicret diye iki şekilde yorumlanabilir. Burada şehvetlerin, kötü ahlâkın ve günahların terki ve reddi de söz konusudur.⁹⁵ Âyette, “O halde Allah yolunda hicret edinceye kadar, içlerinden kimseyi veli edinmeyin”, buyrulurken Müslümanların küfür ve münafıklıkta kendileri gibi ve eşit olmasını temenni edenlerden teberrî edip uzaklaşmaları emredilmiştir.⁹⁶ Nitekim Kur’ân’da münafıklar hakkında şöyle buyrulmuştur: “Münafıklara, Allah’ın indirdiğine (Kur’ân’a) ve Peygamber’e gelin, dendiği zaman, onların senden büsbütün uzaklaştıklarını görürsün.”⁹⁷

Kur’ân’da yine şöyle buyrulmuştur: “(Mücahitlere katılmayarak) kendilerine zulmedenlerin canlarını melekler alırken: ‘Nerede idiniz (niçin mücahitlerle beraber değildiniz)?’ dediklerinde, ‘biz yeryüzünde güçsüzdük (müstaz’af/çaresiz idik) dediler.’

⁹³ Dârmî, Bab: 67, III, 2552.

⁹⁴ Nisâ’, 4/89.

⁹⁵ es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, X, 506-507; İbn Kayyim el-Cevziyye, *er-Risaletü’t-Tebûkiyye* (Zâdu’l-Muhacir ilâ Rabbihi), s. 16; el-İsfehânî, s. 537.

⁹⁶ Enfâl, 8/72; el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, VI, s. 506-507.

⁹⁷ Nisâ’, 4/61.

*Melekler de, 'Allah'ın arzı geniş değil miydi? Oralara hicret etseydiniz ya!' dediler. İşte onların sığınağı (barınağı) cehennemdir. O ne kötü dönüş yeridir.'*⁹⁸ Âyette, Hz. Peygamber hicret ettikten sonra, Müslüman olduğu halde Mekke'den ayrılmayıp, orada Müşriklerin arasında kalarak onlarla birlikte kalan kişilerin bu tavırlarıyla hicret etme emrine uymadıkları ve Allah'ın onların mazeretlerini kabul etmediği ve bu sebeple cehenneme girecekleri ifade edilmiştir.⁹⁹

Bu âyet indiği sırada ve Mekke'nin fethine kadar, Müslümanların Medine'ye hicret etmeleri farz idi. Bu âyet, Mekke'de Müslüman olmuş ve hicret farz kılındığı sırada hicret etmemiş olan bazı kişiler hakkında inmiştir.¹⁰⁰ Demek ki, hicret farz iken kâfirlerin istediklerine göre oturmak, doğrudan doğruya küfür değilse de herhalde bir günah ve nefse bir zulümdür. Tefsircilerin açıklamasına göre bu âyet, bir yerde dinini yaşama imkânı bulamayan bir kişinin oradan göç etmesi gerektiğini göstermektedir. Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "Her kim dini uğruna bir yerden kaçarsa, gittiği bir karış yer de olsa cennete girmeye hak kazanır. Babası İbrahim'in ve peygamberi Muhammed'in yoldaşı olur."¹⁰¹

Şâfiî'ye göre, Medine'ye hicreti takip eden ilk zamanlar hicret farz olmadığı gibi Mekke'de ikamet de haram değildi. Hicretten sonra cihad önce mubah, daha sonra farz kılınca hicret etmeyenlere karşı uygulanan baskı ve zulüm iyice arttı. Bunun üzerine baskıya maruz kalanlardan hicrete gücü yetenlerin hicret etmesi farz kılındı. Âyette, ilk İslâm toplumunun geleceği bakımından taşıdığı önem sebebiyle bu emre uymayanların durumu ve akıbeti haber verilmiştir.¹⁰²

Kurtubî de, "Allah'ın yeryüzü geniş değil miydi, oralara hicret etseydiniz ya!" buyruğu hakkında şunu demiştir: "Böyle bir soru ve cevap, onların hicreti terk etmek suretiyle nefislerine zulmeden Müslümanlar olarak öldüklerini ifade etmektedir. Aksi halde kâfir olarak ölmüş olsalardı, onlara bu kabilden bir söz söylenmezdi. Bu kimselerin Sahabe-i Kiram arasında anılmayışlarının sebebi ise, karşı karşıya kaldıkları durumun ağırlığı ve muayyen olarak onlardan herhangi birinin iman edip etmediğinin açık olmaması ve irtidat etmiş olma ihtimallerinin bulunması sebebiyledir."¹⁰³

İbn Kudâme'ye göre de bu âyet, hicret etmeye güç yetirenlere hicretin farz olduğunu gösteriyor. Kâfirler arasında dinini yaşama ve onun vecibelerini yerine getirme imkânı bulamayan kimselere hicret etmek farzdır. Dinin vecibelerini yerine getirmeye güç yetirenlere de bu vecibeler farzdır. Hicret ise dinin zarureti ve

⁹⁸ Nisâ', 4/97.

⁹⁹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, VII, 381; el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VII, 61.

¹⁰⁰ İbn İshâk, *es-Siyer ve'l-Mağâzi*, s. 309.

¹⁰¹ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VII, 64.

¹⁰² Özel, Ahmet, "Hicret" DİA, İstanbul 1998, XVII, 463.

¹⁰³ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VII, 63.

tamamlayıcısıdır. Dolayısıyla farzın kendisiyle tamamlandığı şey de farzdır.¹⁰⁴

*“Erkekler, kadınlar ve çocuklardan (gerçekten) âciz (müstaz’af) olup hiçbir çareye gücü yetmeyenler, hiçbir yol bulamayanlar müstesnadır.”*¹⁰⁵

*“İşte bunları, umulur ki Allah affeder. Allah affedicidir, çok bağışlayıcıdır.”*¹⁰⁶

Allah'ın, (لَا يَسْتَطِيعُونَ جِيلَةً) “lâ yestafîüne hîle” “çare bulamayan” buyruğundaki (جِيلَةً) “hîle” “çare” kelimesi, çeşitli kurtuluş yolları hakkında kullanılabilen umumi bir lafızdır. Âyetteki (سَبِيلًا) “sebil” “yol” kelimesi de “Medine’ye varan yol” demektir.¹⁰⁷ Bunun bütün yollar hakkında umumi bir tabir olduğu anlamı da vardır. *“İşte bunları, umulur ki Allah affeder”,* buyruğu ile kastedilenler, hicret etmeye çare bulamayan ve günahsız (gerçekten müstaz’af) olan kimselerdir. Hicret uğrunda aşırı derecedeki sıkıntılara katlanmanın icap ettiği zannedilebilir. Öyle ki, bu zorluğa katlanmayan kimse bundan dolayı cezaya maruz kalabilir. İşte Allah burada böyle bir vehmi izale etmektedir. Zira aşırı meşakkate katlanmak icap etmemektedir. Aksine gerekli azık ve bineğin bulunmaması halinde hicretin terki caizdir. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: İşte Allah, böylelerini hesaba çekerken, aleyhlerine olmak üzere nihai ve kılı kırk yararcasına onları hesaba çekmez. Bundan dolayı Allah şöyle buyurmuştur: *“Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.”*¹⁰⁸

Bu iki âyette hastalık, zayıflık, zorla orada kalmadan ve düşkünlükten dolayı hicret edemeyip aciz kalan kadın, çocuk gibi kendilerine hicret etmenin farz olmadığı kimselerden bahsedilmiştir. Küfür diyarındaki bu mecburî kalış için, ona güç yetirilemediğinden dolayı müstehaptır denilemez. Darü'l-Harb'de ikamet edip dinin emirlerini yerine getirebilene ise hicret farz değil, ama müstehaptır, çünkü orada onlara karşı cihad yapma, Müslümanların sayısını çoğaltma ve onlara yardım etme, ayrıca kâfirlerin azlığına onların içine girmeden sebebiyet verme ve onların kötülüklerini engelleme ve onlardan kurtulma imkânına sahiptir. Böylece orada kalmasında dinin vecibelerini yerine getirme imkânı söz konusu olduğu için hicret etmek ona farz değildir. Nitekim Hz. Abbas, Müslüman olduğu halde Mekke'de ikamet etmişti. Nuaym en-Nahhâm da, hicret etmek istediğinde kavmi Benu Adiy ona gelmiş ve: “Sen dinin üzere kalarak yanımızda ikamet et, sana eziyet etmek isteyenlere de mani oluruz. Bizim için yaptıklarına devam et.” demişlerdi. O, Benu Adiy kavminin yetim ve dullarıyla ilgileniyordu. Bu sebeple hicret etmekten geri kalmış, sonradan hicret etmişti. Hz. Peygamber ona: “Senin kavminin sana karşı tavrı benim kavmimin bana karşı tavrından daha hayırlıdır, zira kavmim beni Mekke'den çıkardı ve öldürmek istedi. Senin kavmin ise seni korudu, sana eziyet etmek isteyenlere de mâni oldu.” dedi. O da: “Ya Rasûlallah! Bilakis, kavmin seni Allah'a itaate ve O'nun düşmanına karşı cihad etmeye çıkardı.

¹⁰⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 151.

¹⁰⁵ Nisâ', 4/98.

¹⁰⁶ Nisâ', 4/99.

¹⁰⁷ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, VII, 385.

¹⁰⁸ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, VII, 65.

Fakat benim kavmim ise beni hicretten ve Allah'a itaatten alıkoydu." demişti.¹⁰⁹

"Şüphesiz, iman edenler, hicret edenler, Allah yolunda malları ve canlarıyla cihad edenler, (muhacirleri) barındıranlar ve (onlara) yardım edenler, işte onlar birbirlerinin velileridirler. İman edip de hicret etmeyenler ise, hicret edinceye kadar sizin onlarla hiçbir velâyetiniz yoktur. Eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse, size yardım etmek düşer. Ancak sizinle aralarında antlaşma bulunan bir kavme karşı değil. Allah yaptıklarınızı görendir."¹¹⁰ Bu âyette, (هَاجِرُونَ) "hâcerû" "hicret edenler", (لَمْ يُهَاجِرُوا) "lem yuhâcirû" "hicret etmeyenler" ve (حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا) "hattâ yuhâcirû" "hicret edene kadar" şeklinde üç kelime yer almıştır. Âyette yer alan, "Eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse" ifadesine göre, Darü'l-Harb'de kalıp hicret etmeyen Müminler, kendilerinin kurtarılmaları için asker yahut mâlî bakımdan yardımcı olmak üzere çağrıda bulunacak olurlarsa, onlara yardımcı olunur. Bu bir farzdır, onlar yardımsız bırakılamaz. Ancak onlar, kendileri ile arasında antlaşma bulunan kâfir bir kavim aleyhine yardım isteyecek olurlarsa, o kâfirlere karşı onlara yardımcı olunmaz ve süresi bitinceye kadar da kâfirlerle yapılmış olan antlaşma bozulmaz.¹¹¹ Âyette geçen "birbirlerinin velileridirler" buyruğu da mirasta birbirlerinin velileridirler diye açıklanmıştır.¹¹² Önceleri hicret sebebiyle Ensar ile Muhacirler birbirlerine mirasçı olurlardı. Burada "velâyet" kelimesi ise, "yardımcı olmak" ve "neseb bağı ile bağlanmak" anlamındadır. Aynı şekilde "vilâyet ve velâyet", "emirlik, yöneticilik" anlamında da kullanılır.¹¹³

İbnü'l-Arabî'ye göre, bizden yardım isteyen Müminler esir ve mustaz'af kimseler ise, şüphesiz ki onlarla dostluk hâlâ devam ettiği için, onlara yardımcı olmamız gerekir. Eğer gücümüz buna yeterli ise onları kurtarmak maksadıyla cihada çıkmadık kırpan tek bir gözümüz kalmayınca yahut da hiçbir kimsenin elinde tek bir dirhem kalmamacasına onları esaretten kurtarmak için bütün malımızı harcayınca kadar onlara yardımcı olmamız gerekir. Malik'in ve bütün ilim adamlarının görüşü de budur. Elleri hazinelerle servet bulunmakla, ihtiyaç fazlası malları olmakla, güçleri, sayıları, kudretleri ve savaşma güçleri yeterli olmakla birlikte, kardeşlerini düşmanlarının esaretinde bırakmalarından ötürü, insanların karşı karşıya buldukları bu musibetler dolayısıyla "innâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn"dan başka bir şey diyemiyoruz.¹¹⁴

"İman edenler, hicret edenler, Allah yolunda cihat edenler ve onları (hicret edenleri) barındıranlar ve (onlara) yardım edenler, işte onlar hakiki Müminlerdir. İşte

¹⁰⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 151-152.

¹¹⁰ Enfâl, 8/72.

¹¹¹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, XI, 294; el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 86-87.

¹¹² et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, XI, 293-294; el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 86.

¹¹³ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 85-86.

¹¹⁴ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 440; el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 86-87.

onlar için mağfiret ve bol rızık vardır.”¹¹⁵ Ayette geçen (حَقًّا) “hakkan” “gerçek” kelimesi mastardır. Yani onlar hicret etmek ve yardımda bulunmak suretiyle imanlarını gerçekleştirmiş kimselerdir. “Onlar için cennette çok büyük bir mükâfat vardır” müjdesiyle onların imanlarının gerçek olduğu, gerçekten bir imana sahip oldukları ifade edilmiştir.¹¹⁶

Hz. Peygamber’in de hicretin önemine dair birçok hadisi vardır. Onlardan bazıları şöyledir:

“Eğer hicret şerefi olmasaydı, ben muhakkak Ensar’dan bir fert olmak isterdim.”¹¹⁷ “(Allah’a) ortak koşan bir müşrik Müslüman olduktan sonra, kâfirlerden ayrılıp Müslümanlar arasına katılmadıkça Allah, onun hiçbir amelini kabul etmez.”¹¹⁸ “Bir adam, Rasûlullah’a: ‘Yâ Rasûlallah, hangi hicret daha faziletlidir?’ diye sordu. Rasûlullah da ‘Allah’ın yasakladığı (haram kıldığı) şeyleri terk etmendir.’ buyurdu. Ve devamla, ‘Hicret, iki kısımdır: Şehirlilerin hicreti ve çölde yaşayanların hicreti. Çölde yaşayanın hicreti, vazifeye çağrıldığında gelmesi, kendisine emredilen şeyi yapmasıdır. Şehirlilerinki ise, çölde yaşayaninkinden daha ağırdır. Ecir ve sevabı da daha çoktur.’”¹¹⁹ “Ortalık kargaşa içindeyken ibadet etmek, bana hicret etmek gibidir.”¹²⁰ Abdullah b. Abbas’a göre “Rasûlullah, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer (ve Hz. Peygamber’in ashâbı) muhacirlerdendi. Çünkü onlar müşrikleri terk etmişlerdi. Ensar’dan da muhacir olanlar vardı. Çünkü onlar da Medine’nin şirk vatanı olması sebebiyle Akabe bey’atında Hz. Peygamber’e gelmişlerdi.”¹²¹ Ayrıca Hz. Peygamber, geçmişte yüz kişiyi öldürdükten sonra tevbe edip, iyilerin yurduna yönelerek orada öldüğü kabul edilen ve bu sebeple affedilen bir şahıstan da bahsetmiştir.¹²²

Hz. Peygamber: “Fetihten (Mekke’nin fethinden) sonra (Medine’ye) hicret yoktur. Ancak cihad ve niyet vardır. Allah yolunda savaşa çağrıldığınız zaman koşunuz”,¹²³ diye buyurmuştur. Hadiste bitmiş olduğu beyan edilen “hicret”, Mekke’den Medine’ye yapılan hicrettir. Hicret, hangi mekân ve hangi zamanda olursa olsun, şartları oluştuğunda gündeme gelen bir ibâdet ve şartlar çerçevesinde işlenen bir eylemdir.¹²⁴ Hadis, Mekke’den hicreti kaldırmış ise de Müslümanlara

¹¹⁵ Enfâl, 8/74.

¹¹⁶ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmî'l-Kur’ân*, X, 89.

¹¹⁷ Müslim, Zekât 12; *Dârmî*, Siyer, III, 71.

¹¹⁸ *İbn Mâce*, *İbn Mâce*, Ebu Abdullah Muhammed b. Yazid el-Kazvîni (207-275 h.), *Sünenü İbn-i Mâce*, thk. Muhammed Abdulbaki, Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, Hudûd 20, Bab: 2, II, 2536.

¹¹⁹ *Nesâî*, Bey’at, Bab: 15, VII, 7740; *Ebü Dâvud*, Vitr 345.

¹²⁰ Müslim, Fiten 52; *Tirmizî*, IV, Fiten 30; *İbn Mâce*, Fiten 36, Bab: 14, II, 3985.

¹²¹ *Nesâî*, Bey’at, Bab: 45, VII, 7741.

¹²² *Buhârî*, Enbiya 60; Müslim, Tevbe 46; *İbnü Mâce*, Diyât 21, Bab: 2, II 2621.

¹²³ *Buhârî*, Cihad ve’s-Siyer 1; *Ebü Dâvud*, IV, Cihad 2; *Tirmizî*, III, Siyer 32; *Nesâî*, Bey’at, Bab: 45, VII, 7745; *Dârmî*, Siyer 70, Bab: 69.

¹²⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 150-151.

baskı yapılan her küfür diyarından İslâm yurduna hicret, farz olarak devam etmektedir.¹²⁵

Hicret birkaç çeşittir: 1- Hz. Peygamber'e yardımcı olmak için Medine'ye yapılan hicret. 2- Müslüman kimsenin Allah'ın kendisine haram kıldığı şeyleri hecr etmesi, yani onlardan uzak durması. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Muhacir, Allah'ın nehyettiği şeyleri hecr eden (ondan uzak duran) kimsedir."¹²⁶ Bu iki hicret türü şu ana kadar sabittir ve hükümleri devam etmektedir. 3- Masiyet işleyen kimseleri de tehdit etmek üzere masiyetlerinden vazgeçinceye kadar hecr edip tevbe edecekleri vakte kadar onlarla konuşulmaması, onlarla birlikte oturup kalkılmaması da bir hicrettir. Nitekim Hz. Peygamber Ka'b b. Mâlik ile iki arkadaşına karşı böyle davranmıştı.¹²⁷

İbnü'l-Arabî'nin hicretle ilgili olarak âyet ve hadislerden yaptığı değerlendirme de dikkat çekicidir. O, yola çıkıp gitmeyi, yani hicreti önce maksad açısından kaçmak maksadı ve talep maksadı diye iki, sonra hükümler yönünden vacip, mendûb, mübâh, mekruh ve haram diye beş türe ayırmıştır. Kurtubî de, bu tasnifi neredeyse aynen kabul etmiş ve tefsirinde dercetmiştir.¹²⁸ Her iki müfessir de hicreti İslâm hukuku açısından ele alarak bu konuda önemli bilgiler vermişlerdir. Onunla ilgili şöyle bir tasnifte bulunmuşlardır:

1- Darü'l-Harb'den Darü'l-İslâm'a çıkıp gitmek. 2- Bid'at topraklarından çıkıp gitmek. 3- Haram fiillerin baskın geldiği yerden çıkıp gitmek. 4- Bedene yapılacak eziyetten kaçmak: Bu işi ilk yapan kişi de Hz. İbrahim'dir. Çünkü o, kavminden korkunca: "Şüphesiz ben Rabbime hicret ediciyim"¹²⁹ demişti. Hz. İbrahim'in şöyle dediği de bildirilmiştir: "Ben, Rabbime gidiciyim. O, beni doğruya iletecektir."¹³⁰ Hz. Musa'dan ise: "Korku ile gözeterek oradan çıktı..."¹³¹ diye haber verilmiştir.¹³²

3. Hicretin Sosyal, Kültürel ve Dini Etkinlik Boyutu

Allah, Mekke'den Medine'ye göç eden Müslümanlarla Medine'de yaşayan Müslümanlar arasındaki ilişkiye dikkat çekerek şöyle buyurmuştur: "Onlardan (Muhacirlerden) önce yurda (Medine'ye) yerleşen ve iman sahibi olanlar (Ensar)

¹²⁵ el-Cevzî, Ebu'l-Farac Cemaluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, el-Mektebetu'l-İslâmî, 3. Baskı, Beyrut 1984, II, 156; *Ebu Davud*, (Dipnot), IV, 2480; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 150.

¹²⁶ *Buhârî*, İman 4; Rikak 26; *Ebî Davud*, IV, Cihad 2; *İbn Mâce*, II, Fiten 36, 2934.

¹²⁷ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VI, 506-507; *Buhârî*, Meğâzî 79; *Müslim*, Tevbe 53.

¹²⁸ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, s. 609; el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VII, 65-72.

¹²⁹ Ankebût, 29/26.

¹³⁰ Sâffât, 37/99.

¹³¹ Kasas, 28/21.

¹³² İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 610-612; el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VII, 69-70.

kendilerine hicret edenleri severler ve (muhacirlere) verilen (ganimetler) konusunda yüreklerinde bir ihtiyaç duymazlar ve ihtiyaçları olsa bile onları (muhacirleri) kendilerine tercih ederler. Kim, nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.”¹³³

Hz. Peygamber, Medine'ye geldiklerinde, burada yaşayanlarla, yardımlaşma ve dayanışma temeli üzerine bir antlaşma imzaladı.¹³⁴ Bu antlaşma İslâmiyetin, Müslüman olmayan topluluklarla barış içinde birlikte yaşamaya ve onlarla iyi ilişkiler içinde olmaya ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Yine Hz. Peygamber, “Muhacirler” ile “Ensar” arasında kardeşlik kurmuştu. Bu kardeşlik esasına göre, Medineli Müslümanlar mallarının yarısını muhacir kardeşlerine vermişlerdi¹³⁵ ki, tarihte bu dayanışma ve yardımlaşmanın bir benzerini göstermek mümkün değildir. Böylece, Medine'de ilk İslâm topluluğu kardeşlik, dayanışma ve yardımlaşma temelleri üzerinde oluşmuştur.

Kurtubî, Mümtehine suresinin 10. âyetinde şu bilgilere yer vermiştir: “Allah'ın, Müslümanlara müşrikleri dost ve yardımcı edinmeyi yasaklaması, Müslümanların müşriklerin yurdunu bırakıp Müslümanların yurduna hicret etmelerini gerektirdi. Evlilik ve nikâhlanmak ise dostluk sebeplerinin en sağlam olduğundan dolayı, “*ey iman edenler, Mümin kadınlar, hicret edenler olarak size geldiklerinde*” buyruğu ile kadınların hicret etmelerine dair hükümleri açıklamıştır. Hudeybiye'de Kureyş müşrikleri ile (Hz. Peygamber) kendisine gelen Mekkelileri onlara geri çevirmek üzere antlaşmış idi. Bir açıklamaya göre, Ümmü Külsüm kocası Amr b. el-Âs'dan, beraberinde iki kardeşi İmare ve el-Velid ile birlikte kaçmıştı. Rasûlullah kardeşlerini geri vermekle birlikte Ümmü Külsüm'ü alıyordu. Hz. Peygamber'e: Antlaşma şartı gereği onu da bize geri ver, dediler. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Antlaşmada koşulan şart, erkekler hakkında idi. Kadınlar hakkında değildi.” Bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi.”¹³⁶

Göç, toplumları içtimaî, iktisadî, siyasî, ahlâkî, kültürel gibi açılardan etkiler. Bununla karşılaşan ülkeler bu durumu açıkça yaşamaktadır. En çok göç alan bu ülkelerin içinde Türkiye bulunmaktadır. Günümüzde, özellikle Suriye'de ve Irak'ta meydana gelen olaylar sebebiyle Türkiye'ye gelen göçmenlerin sayısı gittikçe artmaktadır. Müstevliler tarafından toprakları işgale uğrayıp, yeraltı ve yerüstü zenginliklerine el konulan, kendilerine dinlerini yaşama fırsatı verilmeyen ve can pazarıyla karşılaşan bu güçsüz ve zayıf insanların sığınacakları en uygun yerler, elbette onların din, ahlâk, kültür, tarih ve coğrafya birliği, örf ve adet benzerliği bulunan komşu ülkeler olacaktır. Şartlar muvâcehesinde yapılması en doğru olan da budur. Burada Hz. Peygamber zamanında Müslümanların önce Habeşistan'a, sonra da Medine'ye hicret etmeye mecbur edilmesine benzer durumlar söz

¹³³ Haşr, 59/9.

¹³⁴ İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, II, 143-144.

¹³⁵ İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, II, 146; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, I, 204-205.

¹³⁶ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 410-411.

konusudur. Yurdumuza gelen Suriyeli göçmenlerin durumu bu tarihî gerçeklerle mülâhaza edildiğinde belirtilen bu olaylara ne kadar benzediği görülür. Bir tarafta kendilerine muhacir diyebileceğimiz vatanlarını terk etmek zorunda kalan Suriyeli göçmenler, öbür tarafta ise bu Suriyeli muhacirlere Ensar gibi davranması gereken bizler.

Sonuç

Hicret kelimesi birçok anlama gelmektedir. İslâm'a göre hicret ise, Allah'a ve Rasûlü'ne yapılır. Hicret, Müslümanlara vatanlarında uygulanan eziyet, baskı, şiddet ve işkence, ayrıca hak dini tebliğ etme imkânı kalmaması nedeniyle olur. Hicret, Müslüman'ın içinde bulunduğu duruma göre ya farz, ya da müstehap yahut ne farz ne de müstehap olur. Küfür diyarında eğer dinini yaşama, can ve mal emniyeti imkânı kalmamışsa oradan hicret etmesi farz; dinin vecibelerini yerine getirme imkânı ve fırsatı varsa orada kalması müstehap; yok eğer orada hasta, düşkün vb. olması ve zorla tutulması halinde ise, bu da ne farz ne de müstehaptır. Bununla birlikte hicret etmeksizin küfür diyarında kalarak din konusunda yardım isteyenlere dinen yardımcı olmak gerekir, aksi takdirde yardım etme imkânına sahip Müslümanlara bunun dini sorumluluğu vardır.

Hicret, Mekke'den göç eden Müslümanların sıkıntılı günlerden kurtulmalarına, Ensarla Medine'de dostluk ve kardeşlik, milli birlik ve beraberlik ruhu içinde toplum hayatını yaşamalarına vesile olmuş İslâm tarihinin en önemli olaylarından biridir. Müslümanlar, hicretle güvenli bir ortama kavuşmuş ve güçlenmiş, Hz. Peygamber'in önderliğinde kendilerini başkalarına kabul ettirmişlerdir. Hz. Peygamber, Medine ve çevresinde yaşayan halklarla antlaşmalar yapmış ve yönetimin Müslümanların elinde olmasını sağlamıştır.

Günümüzde değişik ülkelerden gelen, özellikle Suriyeli göçmenlerin durumu, hicretin devamlılığına dair önemli bir misal teşkil etmektedir. Onların kendi vatanlarında istilâcılarının ve siyasî otoritenin zorbalığıyla can ve mal emniyetleri kalmamış, onlar en ağır işkencelere uğramışlardır. Özellikle nifak, fesat ve fitnenin kol gezip kan döküldüğü, ahlâkî kötülüklerin yaygınlaştığı ve en önemlisi yaşamaya mükellef oldukları İslâmî vecibeleri yerine getiremeyişleri sebebiyle yerlerini, yurtlarını ve yakınlarını terk etmişlerdir. Bundan dolayı muhacir kabul edilmeleri mümkündür. Onların bir kısmı ve ülkemizin bazı insanları da yaşanan bu göç olayının İslâmî cihetten pek farkında olmadıkları, bunun ise toplumlar arasında bazı sorunlara yol açtığı görülmüştür. Devlet ve hükümet, bunlara karşı doğru çözümler üretmekle onların verecekleri zararları önleyebilir. Bu da, ciddi, gerçekçi ve güvenilir içtimaî, iktisadî, siyasî, ahlâkî, kültürel ve hukukî bir bünyeyi oluşturup, ırkçı, yabancı düşmanı ve ötekini dışlayıcı her türlü üsluptan uzak durarak, kucaklayıcı, doğru ve insanî bir dil kullanmakla mümkündür.

Ülkelerini terk etmek zorunda kalan, özellikle Suriyeli göçmenlerin ve ülkemiz insanlarının Hz. Peygamber zamanında Muhacir ve Ensar'ın hicrette oynadığı rolü bilmeleri ve hicreti hatırlamaları büyük önem arz etmiştir. Ülkemize gelen Suriyeli göçmenlerle din, ahlâk, kültür, tarih ve coğrafya birliğimiz vardır; ancak dil, örf, adet, gelenek, görenek gibi -kısmen de olsa- farklılıklarımız, bazen birtakım sıkıntılara sebebiyet vermiştir. Bu ve benzeri meseleler, aynı inancı, aynı coğrafyayı ve genelde benzer kültürleri paylaşan milletler tarafından ancak İslâm'ın ümmet¹³⁷ bilinciyle halledilebilir. Yani Allah'ın, “Müminler ancak kardeşirler.”,¹³⁸ “Mümin erkeklerle Mümin kadınlar birbirlerinin velileri, yardımcılarıdır. Onlar iyilikleri teşvik edip (emredip) kötülükleri menederler”,¹³⁹ ve Hz. Peygamber'in, “Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez ve onu zalime teslim etmez. Kim kardeşinin yardımında bulunursa Allah da ona yardım eder. Kim bir müslümanın sıkıntısını giderirse Allah da onun kıyamet günündeki sıkıntılarında birini giderir. Kim bir müslümanın ayıbını örterse Allah da kıyamet gününde onun ayıbını örter”,¹⁴⁰ “Müminler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar”¹⁴¹ gibi buyrukların özümlemlenip uygulanması ve toplumlarda iyice yerleştirilmesiyle mümkündür. Ayrıca göçmenlere Türkçeyi öğretmek için gerekli tedbirlerin alınması, bizlerin de Arapçayı öğrenmeye çalışması ve karşılıklı hoşgörü, sosyal ortamı rahatlatacak ve hayatı kardeşçe daha iyi yaşama imkânı sağlayacaktır.

Çeşitli milletlere mensup Müslümanlar olarak, herkes kendi çapında bir değer taşımakla birlikte, ancak İslâm ümmeti bütünlüğünün içinde bir anlam ifade edebiliriz.

¹³⁷ Âl-i İmrân, 3/110.

¹³⁸ Hücurât, 49/10.

¹³⁹ Tevbe, 9/71.

¹⁴⁰ Buhârî, Mezâlim 3; Müslim, Birr 58; Ebû Davud, Edeb 45, VII, 255, 4893; Tirmizî, Hudûd 3, III, 254, 1487; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 7943.

¹⁴¹ Müslim, Birr 66, 2586; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VII, 18890; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VII, 18930.

TABLO
Gaziantep'teki Suriyeli göçmenlerin yurtlarından göç sebebini/gayesini gösteren
51 kişilik anket tablosu

Say 1	Göçün Sebebi ve Gayesi مواد سبب الهجرة وغايتها	1Derece درجة واحدة	2derece درجتان	3derece ثلاث درجات	4derece أربع درجات	5derece خمس درجات	Toplam Ve Yüzde si
1	Dini İnançları Reddetmek رفض العقائد الدينية	%13,7 2	%1,96	%9,80	%5,88	%23,52	%54,90
2	Can ve Mal Güvenliği Olmaması عدم أمنية النفس والمال	%0	%1,96	%1,96	%5,88	%88,23	%98,03
3	Siyasî Otoritenin Baskısı ضغط السيطرة السياسية	%0	%1,96	%9,80	%5,88	%80,39	%98,03
4	Mezhep Taassubu ve Şiddeti التعصب المذهبي وشدته	%3,92	%5,88	%7,84	%11,76	%45,09	%74,50
5	Nifak, Fesat ve Fitnenin Yayılması إنتشار النفاق والفساد والفتنة	%3,92	%5,88	%5,88	%3,92	%62,74	%82,35
6	Kötü Ahlâkın Varlığı	%13,7					%70,58

	وجود الأخلاق السيئة	2	%5,88	%5,88	%7,84	%37,25	
7	Suçtu İrtikâp Etmek إرتكاب العقوبة (الجريمة)	%5,88	%1,96	%9,80	%9,80	%19,60	%47,05
8	Eğitim ve Öğretim التربية والتعليم	%7,84	%3,92	%9,80	%7,84	%35,29	%64,70
9	Ticaret التجارة	%11,76	%3,92	%1,96	1,96	%11,76	%31,37
10	Akrabalar ve Evlilik الأقرباء والزواج	%15,68	%3,92	%5,88	%3,92	%7,84	%37,25
GENEL ORTALAMA TOPLAMI		%7,64	%3,72	%6,86	%6,47	%41,17	%65,88

Tablodaki yüzdeler, 51 Suriyeli göçmen ile yapılan ankette göç sebebi başlığı altında 10 soru üzerinden; 1 derece en az önemli, 5 derece en çok önemli ve aradaki 2, 3, ve 4 derece önemli olmak üzere hesaplanmıştır. Burada görüldüğü gibi %98.03 ile can ve mal güvenliği olmaması ile siyasi otoritenin baskısı ilk sırada yer almıştır.

KAYNAKÇA

- Abdulkakî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Mufehras li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Darü'l-Hadis, Kahire.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 2008.
- Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî (194-256 h.), *Sahihu'l-Buhârî*, Daru İbn Kesir, 1. Baskı, Beyrut 2002.
- Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî (ö. 398 h.), *es-Sihâhu Tâcu'l-Lüğti ve Sihâhu'l-Arabiyyeti*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir vd., Darü'l-Hadis, Kahire 2009.

• Cevzî, Ebu'l-Farac Cemaluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî (508-597 h.), *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, el-Mektebetu'l-İslâmî, 3. Baskı, Beyrut 1984.

• Cevziyye, İbn Kayyim el-Cevziyye (691-751 h.), *er-Risâletü't-Tebûkiyye* (Zâdu'l-Muhacir ilâ Rabbihi), thk. Muhammed Uzeyr Şems, Daru Âlemi'l-Fevâid.

• Cürcânî, Abdulkâhır (ö.471 h.), *Dercü'd-Dürer fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim*, thk. Talat Salah el-Ferhan-Muhammed Edib Şekûr, Darü'l-Fikir, 1. Baskı, Ammân 2009.

• Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif el-Curcânî (ö. 816 h.), *et-Ta'rifât*, thk. Muhammed Sıddik el-Minşâvî, Darü'l-Fadile, Kahire, "Hicret" maddesi, s. 214.

• Dâmeğânî, el-Huseyin b. Muhammed ed-Dâmeğânî, *Kâmûsu'l-Kur'ân*, thk. Abdulaziz Seyyid el-Ehl, Darü'l-İlim li'l-Melâyîn, 4. Baskı, Beyrut 1983, 471-472.

• Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fadl b. Behram ed-Dârimî (181-255 h.), *Musnedu'd-Dârimî*, thk. Huseyin Selim Esedu'dârânî, Darü'l-Muğni, 1. Baskı, Riyad 2000.

• Ebû Dâvud, Suleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî (203-275 h.), *Sünenü Ebi Davud*, thk. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Kâmil Karabelli, Daru'r-Risaletu'l-Alemiyye, Özel Baskı, Dımaşk 2009.

• İsfehânî, er-Râğıb (ö. 425 h.), *el-Mufredât*, thk. Safvan Adnan Davudi, Darü'l-Kalem, 4. Baskı, Dımaşk 2009.

• Feyrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub el-Feyrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, thk. Muhamme Naim el-Arkasûsî, Muessesetu'r-Risale, 8. Baskı, Beyrut 2005.

• Hasan İzeddin el-Cemel, *Mu'cemun ve Tefsirun Lüğaviyyun li Kelimâti'l-Kur'ân*, el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-Âmme li'l-Kitab, 1. Baskı, Kahire 2008.

• İbn Abbâd, İsmail b. Abbâd (326-385 h.), *el-Muhîtu fi'l-Luğa*, thk. Muhammed Hasan Âl Yasin, Âlemu'l-Kutub, 1. Baskı, Beyrut 1994.

• İbnü'l-Arabî, Ebu Bekr Muhammed b. Abdullah (468-543 h.) *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ', Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 3. Baskı, Beyrut 2003.

• İbn Faris, Ebu'l-Huseyin Ahmed b. Faris (ö. 395 h.), *Mekayisu'l-Luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Darü'l-Fikir.

• İbn Hişam (ö. 213 veya 218 h.), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Ömer Abdusselam Tedmurî, Darü'l-Kitabi'l-Arabî, 3. Baskı, Beyrut 1990.

• İbn İshak, Muhammed b. İshak (ö. 151 h.), *es-Siyer ve'l-Meğâzi*, thk. Suheyl Zekkâr, Darü'l-Fikir, 1. Baskı, 1978.

• İbn Kudâme, Muvaffakuddin Ebi Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî (541-620 h.), *el-Muğnî*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî-Abdulfettah Muhammed el-Huluv, Daru Alemi'l-Kutub, 3. Baskı, Riyad 1997.

• İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yazid el-Kazvîni (207-275 h.), *Sünenü İbn-i Mâce*, thk. Muhammed Abdalbaki, Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye.

- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mukrim İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Daru Sadır, Beyrut.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî ez-Zührî (ö. 230 h.), *et-Tabatu'l-Kubrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetu'l-Hancı, 1. Baskı, Kahire 2001.
- Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekir el-Kurtubî (ö. 671 h.), *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, muessesetü'r-Risale, 1. Baskı, Beyrut 2006.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverdî (364-450 h.), *en-Nüket ve'l-Uyûn* (Tefsiru'l-Mâverdî), thk. es-Seyyid b. Abdulmaksûd b. Abdurrahim, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Mîr, Mustansır, *Kur'ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1996.
- Mukâtil b. Suleyman, *Tefsir Mukâtil b. Suleyman*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâta, Muessesetu't-Târihi'l-Arabî, 2. Baskı, Beyrut 2002.
- Mustafa Müslim vd., *et-Tefsiru'l-Mevdûiyyu li Suvari'l-Kur'ânî'l-Kerim*, Câmiatu's-Şârika, el-İmaratu'l-Arabiyyetu'l-Muttehide, 1. Baskı, 2010.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc (206-261 h.), *Sahihu Müslim*, thk. Beytül'Efkâr ed-Devliyye, Riyad 1998.
- Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî (ö. 303 h.), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Hasan Abdulmun'im Şelbî, Kontr. Şuayb el-Arnaût, Muessesetu'r-Risale, 1. Baskı, Beyrut 2001.
- Râzî, Muhammed b. Ebi Bekir b. Abdulkadir er-Râzî, *Muhtaru's-Sihah*, Mektebetu Lubnan, Beyrut 1986.
- Sa'lebî, Ebu İshak Ahmed es-Sa'lebî (ö.427 h.), *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. Halid b. Ali el-Ğamidî, Darü'l-Fikir, 1. Baskı, Cidde 2015.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Daru Hicr, 1. Baskı, Kahire 2001.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevra et-Tirmizî (ö. 279 h.), *Sunenu't-Tirmizî*, thk. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Kâmil Karabelli, Daru'r-Risaleti'l-Alemiyye, 1. Baskı, Dimaşk 2009.
- Zemaşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Muhammed b. Ömer b. Ahmed ez-Zemaşerî (ö. 538 h.), *Esâsu'l-Belağa*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1997.
- Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Huseyin ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, thk. Abdulhalim et-Tahâvî, Kuveyt 1974.

Ansiklopediler

- Önkâl, Ahmet, "Hicret", DİA, İstanbul 1998, XVII, s. 458-462.
- Özel, Ahmet, "Hicret (Fıkıh)", DİA, İstanbul 1998, XVII, s. 463.
- Özel, Ahmet, "Hicret", DİA, İstanbul 1998, XVII, s. 463-464.

Dergiler

- Muhammed Casim Abd, *Ahkâmu'l-Hicreti fi'ş-Şerâti'l-İslâmiyye*, Mecelletu Ebhâsi Kulliyetu't-Terbiye el-Esasiyye, Külliyyetü'l-İmam el-A'zam, 2008, c. 8, sayı:1, s. 92-118.

Hijra as an Obedience Action in Islam and Muhajir People*

Mehmet DEMİR**

Abstract

This article deals with Hijra (immigration) in Islam and immigrants. I demonstrated the linguistic and conventional meaning of hijra and the importance and necessity of hijra. I also stated hijra historical benefits as the Muslims of Mecca encountered various difficulties upon leaving their home to new ones; hence, hijra was praised in the Quran and the muhajereen (immigrants) received glad tidings from Allah Almighty. In Islamic traditions, the event when the earlier Muslims left Mecca is not an ordinary immigration, rather it is a blessed one. Those who leave their homes are true immigrants. As such, a discussion starts as whether anyone who leaves their home or land is considered a true immigrant or not. In this article, I studied a group of Syrian refugees who have been forced and obliged to leave for other countries for years; are they refugees or muhajereen (true immigrants.) I approached the aforementioned issue in the light of the Holy Quran, Sunnah and Islamic fiqh as related to hijra divisions, types, causes, and history in the age of Islamic legislation and commentaries of the commentators. From a religious point of view, not all immigration is a pure hijra. That is, immigration happening for the sake of the religion, the self and money must be included in the comprehensiveness of the true immigration or hijra in Islam.

Key Words: Asylum, Hijra, muhajir, Syrian refugees

Bir İtaat Eylemi Olarak İslam'da Hicret ve Muhacirler

Özet

Bu makalede, İslâm'da hicret kavramı, hicret hükümleri ve Muhacirler ele alınmıştır. Hicretin sözlük ve terim anlamı ve önemi hakkında bilgi verilmiştir. Tarihte Mekkeli Müslümanların türlü zorluklarla karşılaştıklarında vatanlarını terk edip yeni yurtlara göç edişini ifade eden hicret, Kur'ân'da övgüyle zikredilmiş, Muhacirler de Allah'ın müjdelere

* This paper is the English translation of the study titled "Bir İtaat Eylemi Olarak İslam'da Hicret ve Muhacirler" published in the 4th issue of *İlahiyat Akademi*. (Mehmet DEMİR, "Bir İtaat Eylemi Olarak İslam'da Hicret ve Muhacirler", *İlahiyat Akademi*, sayı: 4, 2016, s. 159-184.) The paper in Turkish should be referred to for citations.

** Occupational Teacher at Gaziantep Ömer Özmimar Male Anatolian Religious Vocational High School. Gaziantep Provincial Directorate of National Education, Member of Equivalence Commission. Harran University, Institute of Social Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Doctoral Student of Tafsir Studies.

mazhar olmuşlardır. Bu nedenle İslâm geleneğinde ilk Müslümanların Mekke'yi terk edişleri sıradan bir göç değil, mübarek bir "hicret", göç edenler de göçmenler değil, gerçek "Muhacirler"dir. Binaenaleyh yerinden, yurdundan her göç eden kimsenin bu kapsama girip girmeyeceği tartışma konusu olmuştur. Zorunlu sebeplerle son birkaç yıldır ülkemize gelen Suriyelilerin durumu buna dair bir örnek teşkil etmektedir. Çalışmamızda Kur'ân, Sünnet ve İslâm fihhına göre hicretin gayesi, sebepleri ve çeşitleri üzerinde durulmuş ve İslâm tarihinde -özellikle Asr-ı saadetteki- hicretler müfessirlerin değerlendirmeleri bağlamında ele alınmıştır. Bu çerçevede İslâmî açıdan hicretin salt bir göç olarak tavsif edilemeyeceği; din, can ve mal maslahatı gereği yapılan göçlerin gerçek "hicret" kapsamına dâhil edilmesi gerektiği temellendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İltica, hicret, muhacir, Suriyeli göçmenler.

Introduction

Hijra (emigration in Islam) represents the periods witnessed through various occasions by people and experienced by all prophets and their followers to pray to God as required. Prophets and their believers were forced to emigrate by their enemies, and they left their countries and properties for their commitments to God.¹

The term "hijra" is used to mean "Abandoning the Quran",² "leaving a person or group",³ "abandoning malevolent things and actions"⁴ and literally "emigrate to somewhere else for God"⁵. People who emigrate are called "muhajir", the plural of which is "muhajirin or muhajirat"⁶. Muslims who emigrated from Mecca to Madinah were mentioned in most of the verses based on hijra.⁷

Tyrannical societies have always employed illegal methods to control other societies and to exploit them.⁸ They have made attempts to capture their natural underground and ground resources and seek new lands.⁹ Therefore, they have caused the emigration waves which have been continuing throughout history. Terror, fear, bloody wars, exploitation on one hand, and on the other hand, people who are forced to emigrate their homes while being unable to resist. These tyrannical societies have seized almost whatever the exploited people had and caused various problems for them. The perpetrators of these actions should be prevented and held responsible for what they have done for humanity, no matter

¹ Araf, 7/88; Yunus, 10/90; Hud, 11/80, 81; Ibrahim, 14/13; Hijr, 15/65; Isra, 17/76-77; Taha, 20/77, 78; Shuara, 26/52-67; Ankabut, 29/26.

² al-Furqan, 25/30.

³ an-Nisa', 4/34; Surah-Maryam, 19/46; al-Muzzammil, 73/10.

⁴ al-Muddaththir, 74/5.

⁵ al-Baqarah, 2/218, 97; Ali 'Imran, 3/195; an-Nisa', 4/89, 97; at-Tawba, 9/20.

⁶ an-Nisa', 4/100; at-Tawba, 9/100, 117; an-Nur, 24/22; Al-Mumtahanah, 60/10.

⁷ Önkal, Ahmet, "Hicret", DİA, İstanbul 1998, XVII, 458.

⁸ al-Qasas, 28/4.

⁹ Mustafa Muslim et al., *at-Tafsiru al-Mawduiyyu li Suwari al-Qur'an al-Karim*, Jamiatu ash-Sharika, al-Imaratu al-Arabiyyatu al-Muttahida, First Edition, 2010, II, 181-182.

who they are. Humanity is going through a great test against this harsh reality, and particularly, Muslims have great duties and roles in this regard.¹⁰

Emigrations affect social, financial, political, and cultural structures,¹¹ which is clear in the countries receiving immigration. Turkey is among the most distinctive countries in this regard. The current state indicates that Turkey will keep on receiving refugees and immigrants. However, some sections in Turkey have been making statements and attempts against immigrants following the Syrian refugee waves. Hijra as an obedience action and its importance for Islam should be known, remembered and kept on the agenda by the Muslims while determining the attitude regarding the emigrations.

There are certain international laws regarding the people who have abandoned their countries. Refugees and immigrants have meant a different case in the emigration subject. The legal regulations regarding them were mentioned in the universal legal declarations, and the convention of the legal status of refugees and immigrants were signed in 1951 and executed in 1954. The 1967 convention on their legal status was signed later. However, Islam formed regulations and practices regarding the refugees, emigrants and muhajirs 14 centuries ago. Accordingly, the Prophet first let the Muslims go to Ethiopia, and all Muslims emigrated from Mecca to Madinah upon God's order, which constitutes a significant place in Islamic history. Judgment tafsirs and fiqh books have also examined hijra, and they have formed certain rules regarding it.¹²

This study reviews "Immigration and Refugees as an Obedience Action" and focuses on the states of refugees, immigrants and muhajirs. Hijra becomes obligatory when people are unable to live in their countries, religions, and beliefs and when they have no life and property safety. People sometimes emigrate from one place to another when they desire a better life. Researchers have made efforts to explain the terms "hijra" and "muhajir" as obedience-related concepts in line with Sunnah and canonists' ideas. Syrian immigrants as refugees and muhajirs are the important examples in this regard.

1. Hijra From a Conceptual Perspective

The term "hijra" derived from the base "Hajara" (هاجر) is a noun from the infinitive "hijran" (هجران) meaning "abandoning, leaving, and ending relationship".¹³ However, it is often used to mean leaving a place and emigrating

¹⁰ Ali 'Imran, 3/110.

¹¹ As reflected in press and media work, Western countries have been making efforts to close the doors to Syrian immigrants.

¹² Özel, Ahmet, "Hicret" DİA, Istanbul 1998, XVII, 463-464.

¹³ al-Jawhari, Abu Nasr Ismael ibn Hammad, *Taju al-Lughati wa Sihahu al-Arabiyya*, inv. Muhammad Muhammad Tamir et al., Daru al-Hadith, Cairo 2009, p. 1189.

somewhere else.¹⁴ It also indicates leaving somewhere through emigration,¹⁵ which might take place physically, linguistically, or spiritually.¹⁶

“(الهجرة) ‘Hijra’ means ‘moving from one place to another and preferring the second place or having the purpose of abandoning the first place’. (هجر) ‘Hajr’ means ‘ending relationships’. Hijra is a noun. Moving from one place to another and preferring the second one means (مهاجرة) ‘muhajarat’, which is emigrating. ‘Tahajur’ means ‘ending relationships mutually.’ Anybody saying “‘Muhajarat’ means going from deserts to cities’ would make a great mistake, because this is generally specific to Arabic people. Moreover, according to people making this statement, people from Mecca cannot be muhajir.”¹⁷ “Muhajarat” is actually based on “mufaala”; it was used to reflect the end of the relationship between two people due to a mutual grudge, hostility, and hatred, but this was later used to mean anything one dislikes and abandons.¹⁸

Hijra conceptually indicates moving from Daru al-Harb to Daru al-Islam.¹⁹ It also reflects emigrating from a non-Muslim country to an Islamic country in general, and the emigration of the Prophet and Muslims from Mecca to Madinah. Muhajirs were named so as they left their houses, relatives, and families.²⁰ Muslims who emigrated from Mecca to Madinah are called “Muhajir”²¹ while the Muslims from Madinah who helped the Prophet and muhajirs were named “Ansar”^{22,23} The Quran orders the following in this regard: “*And the first forerunners [in the faith] among the Muhajireen and the Ansar and those who followed them with good conduct - Allah is pleased with them and they are pleased with Him, and He has prepared for them*

¹⁴ al-Isfahani, Raghīb, *al-Mufradat*, inv. Muhammad Sayyid Gaylani, Daru al-Ma’rifa, Beirut, p. 537; Jawhari, *as-Sihah*, p. 1189; Ibn Manzūr, Abu al-Fadl Jamaluddin, Daru Sadir, Beirut, *Lisanu al-Arab*, V, 250-257; Fiyruzabadi, Majduddin Muhammad, *al-Kamusu al-Mukhit*, inv. Muhammad Naim al-Arkasusi, Muassasatu ar-Risalah, Eighth Edition, Beirut 2005, p. 495; Hasan Izaddin al-Jamal, *Mu’jamun wa Tafsirun Lughawiyyun li Kalimati al-Qur’an*, al-Hay’atu al-Misriyyatu al-Amma li al-Kitab, First Edition, Cairo 2008.

¹⁵ Ibn Faris, Abu al-Husein Ahmad, *Makayisu al-Lugha*, inv. Abdussalam Muhammad Kharoon, Daru al-Fiqir, VI, 34; al-Jawhari, *as-Sihah Taju al-Lughati wa Sihahu al-Arabiyya*, p. 1189; az-Zamahshari, Abu al-Qasim Jarullah, *Asasu al-Balagha*, inv. Muhammad Basil Uyun as-Suud, Daru al-Qutubi al-Ilmiyya, First Edition, Beirut 1997, II, 362.

¹⁶ al-Isfahani, *al-Mufradat*, p. 536; Razi, Muhammad ibn Abi Baqir, *Mukhtarun as-Sihah*, Maktabatu Lubnan, 1986, p. 288; Önkal, Ahmet, “Hicret”, DİA, Istanbul 1998, XVII, 458.

¹⁷ al-Qurtubi, Abu Abdillah Muhammad, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur’an*, inv. Abdullah b. Abd al-Muhsin at-Turki, Muassasatu ar-Risalah, First Edition, Beirut 2006, III, 432.

¹⁸ at-Tabari, Abu Ja’far Muhammad ibn Jarir, *Jamiu al-Bayan an Ta’wili Ayi al-Qur’an*, inv. Abdullah b. Abd al-Muhsin at-Turki, Daru Hijr, First Edition, Cairo 2001, III, 667.

¹⁹ Ibnu al-Arabi, Abu Baqr Muhammad, *Ahkamu al-Qur’an*, inv. Muhammad Abd al-Qadir Ata, Dar al-Qutubi al-Ilmiyya, Third Edition, Beirut, 2003, I, 101; Ibn Qudama, Muwaffakuddin Abi Muhammad, *al-Mughni*, inv. Abdullah b. Abd al-Muhsin at-Turki-Abd al-Fattah Muhammad al-Huluw, Daru Alam al-Qutub, Third Edition, Riyadh, 1997, XIII, p. 149; al-Jurjani, Ali ibn Muhammad as-Sayyid ash-Sharif, *Mu’jamu at-Ta’rifat*, inv. Muhammad Siddiq al-Minshawi, Daru al-Fadila, Cairo, “Hicret”, p. 214.

²⁰ at-Tabari, *Jamiu al-Bayân an Ta’wili Ayi al-Qur’an*, III, 667; Ibn Abbad, Ismael, *al-Mukhitu fi al-Lugha*, inv. Muhammad Hasan Al Yasin, Alamu al-Qutub, First Edition, Beirut 1994, III, 372.

²¹ Ibn Faris, *Makayisu al-Lugha*, VI, 34; az-Zabidi, Muhammad Murtaza al-Huseini, *Taju al-Arus*, inv. Abd al-Alim at-Tahawi, Matbaatu Hukumah, Kuwait, XIV, 397.

²² az-Zabidi, *Taju al-Arus*, XIV, p. 224-225.

²³ Önkal, Ahmet, “Hicret” DİA, Istanbul 1998, XVII, 458.

gardens beneath which rivers flow, wherein they will abide forever. That is the great attainment."²⁴

"Ansar is an Islamic term. Anas ibn Malik was asked the following: "What do you think about people calling you Ansar? Is this a name given to you by God or were you called so also in the days of ignorance?" He replied as follows: "No, this is the name God gave u in Quran."²⁵

God reflects that those who emigrated for God will be granted a nice place on earth and awards in the eternal life,²⁶ and those who died or were killed after emigration will be granted blessings and placed somewhere they will like²⁷. Emigration from the place of torment and malevolence to another place occurs either voluntarily or obligatorily. If emigration takes place by exiling somebody or being forced to abandon a place, those suffering from torment would have the right to defend themselves.²⁸ God mentions that sins of those who emigrate, are exiled from their countries, suffer from oppression and torment, fight and get killed will be covered for sure²⁹.

The term "hijrat" is not mentioned in the Quran but it has different derivates meaning "becoming lonely",³⁰ "reclusion",³¹ "migrating",³² "departing",³³ "abandoning",³⁴ "facing",³⁵ and "insulting".³⁶ It has been derived from the base (هجر) "hajr".³⁷

Certain Quran sections where the derivatives of hijra are used are as follows:

*"And their Lord responded to them: Never will I allow to be lost the work of [any] worker among you, whether male or female. You are of one another. So those who emigrated or were evicted from their homes or were harmed in My cause or fought or were killed - I will surely remove from them their misdeeds, and I will surely admit them to gardens beneath which rivers flow as reward from Allah, and Allah has with Him the best reward."*³⁸ The term (هَاجِرُونَ) "hajaru" in the verse means "those who abandon the tribes and families of the deniers for God and follow the believers of God and Prophet in the emigration", which reflects

²⁴ at-Tawbah, 9/100.

²⁵ al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, X, 343-344.

²⁶ an-Nahl, 16/41.

²⁷ al-Haj, 22/58-59.

²⁸ Ali 'Imran, 3/195; al-Isra', 17/76-77; al-Hashr, 59/8.

²⁹ Ali 'Imran, 3/195.

³⁰ Maryam, 19/46; an-Nisa', 4/34.

³¹ al-Muzzammil, 73/10.

³² an-Nisa', 4/100.

³³ al-Ankabut 29/26.

³⁴ al-Muddaththir, 74/5.

³⁵ al-Ankabut, 29/26; an-Nisa', 4/34.

³⁶ al-Mu'minun, 23/67; al-Furqan, 25/30.

³⁷ ad-Damaghani, Husein ibn Muhammad, *Kamusu al-Qur'an*, inv. Abd al-Aziz Sayyid al-Ahl, Daru al-Ilim li al-Malayin, Fourth Edition, Beirut 1983, p. 471-472; Razi, *Mukhtaru as-Sihah*, p. 288; Önkal, Ahmet, "Hicret", DVI, Istanbul 1998, XVII, 458.

³⁸ Ali 'Imran; 3/195.

the muhajirs banished by Quraysh polytheists from Mecca.³⁹

Regarding the verse "...But those wives from whom you fear arrogance... first advise them; then [if they persist], forsake them in bed; ..." ⁴⁰ and the term (وَاهْجُرُوهُنَّ) "wa'hjuruhunna" were used to mean abandoning the women of arrogance and stop talking to them or randomly talking in a cruel and rude tone, making fun, turning back to these women and rejecting them, and "tying them" based on the statement "tying the front and rear legs of camels for controlling".⁴¹

"And whoever emigrates for the cause of Allah will find on the earth many [alternative] locations and abundance. And whoever leaves his home as an emigrant to Allah and His Messenger and then death overtakes him - his reward has already become incumbent upon Allah. And Allah is ever Forgiving and Merciful."⁴² This verse also has the terms (يُهَاجِرُ) "yuhajiru", "those performing hijra" and (مُهَاجِرًا) "muhajir". Both terms were used to mean "abandoning physically, linguistically and spiritually", "leaving the place and people of polytheism", and "going to a Muslim environment and living with the believers there through the methods and ways made legal by God".⁴³ The term (مُرَاغِمًا) "muragham" in the verse indicates "those who object to their tribes after choosing Islam". In this case, leaving these tribes for emigration is called (مُرَاغِمًا) indicating the place of migration. Arrival to the environment of the Prophet was also called hijra.⁴⁴

"[His father] said: "Have you no desire for my gods, O Abraham? If you do not desist, I will surely stone you, so avoid me a prolonged time."⁴⁵ The statement (مَلِيًّا وَاهْجُرْنِي) "wa'hjurni maliyyan" in this verse means "so avoid me a prolonged time"⁴⁶.

Regarding the verse "In arrogance regarding it(verses) and conversing by night speaking evil",⁴⁷ the term (تَهْجُرُونَ) "tahjurun" was used to mean "delirium, evil, nonsense"⁴⁸. Al-Qurtubi explains this verse as "You start to get fascinated and excessive after hearing my verses, and you fail to believe in Quran."⁴⁹

"And the Messenger has said: O my Lord! indeed my people have taken this Qur'an as [a thing] abandoned."⁵⁰ The term (مَهْجُورًا) "mahjur" in this verse was used to mean "abandoned,"⁵¹ "backbit" and "nonsense and delirium".⁵² In other words, they said

³⁹ at-Tabari, *Jamiu al-Bayan an Ta'wili Ayi al-Qur'an*, VI, 322.

⁴⁰ an-Nisa, 4/34.

⁴¹ at-Tabari, *Jamiu al-Bayan an Ta'wili Ayi al-Qur'an*, VI, 700-707.

⁴² an-Nisa', 4/100.

⁴³ at-Tabari, *Jamiu al-Bayan an Ta'wili Ayi al-Qur'an*, VII, 391.

⁴⁴ al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, VII, 66.

⁴⁵ Maryam, 19/46.

⁴⁶ Muqatil ibn Suleiman, *Tafsir Muqatil ibn Suleiman*, inv. Abdallah Mahmood Shahhata, Muassasatu at-Tarishi al-Arabi, Second Edition, Beirut 2002, II, 630; at-Tabari, *Jamiu al-Bayan an Ta'wili Ayi al-Qur'an*, XV, 552-555.

⁴⁷ al-Mu'minin, 23/67.

⁴⁸ al-Jurjani, Abdulkahir, *Darju ad-Durar fi Tafsiri al-Qur'ani al-Azim*, inv. Talat Salah al-Farhan-Muhammad Adib Shakoor, Daru al-Fiqir, Edition 1, Amman 2009, II, 350.

⁴⁹ al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, XV, 64.

⁵⁰ al-Furqan, 25/30.

⁵¹ al-Jurjani, Abdakahir, *Darju add-Durar fi Tafsiri al-Qur'ani al-Azim*, II, 385.

Quran was a book of magic and poems, making a totally false statement. Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians Prophet will say "They abandoned Quran, failed to perform practices in Quran, left me and refuted me."⁵³

*"And let not those of virtue among you and wealth swear not to give [aid] to their relatives and the needy and the emigrants for the cause of Allah. and let them pardon and overlook. Would you not like that Allah should forgive you? And Allah is Forgiving and Merciful."*⁵⁴ The purpose in the terms (وَالْمُهَاجِرِينَ) "wa'l-Muhajirun" and "muhajirs" in this verse reflects the sluggish muhajir Mistah ibn Asasah who participated in the Battle of Badr and who is the son of Abu Baqr' aunt, and it also covers all muhajirs⁵⁵.

Regarding the verse *"O Prophet, indeed We have made lawful...the daughters of your paternal uncles and the daughters of your paternal aunts and the daughters of your maternal uncles and the daughters of your maternal aunts who emigrated with you"*⁵⁶, the term (هَاجِرَاتٍ) "hajarna (those who emigrate)" was used to mean the daughters of Prophet's uncles and aunts from father and mother sides.⁵⁷

*"And be patient over what they say and avoid them with gracious avoidance."*⁵⁸ The statement (وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا) "wa'hjurhum hajran jamilan" in this verse means "do not attack them and do not waste time expecting them to be rewarded or punished". The case here is abandoning the invitation to God's religion. Abu ad-Darda stated the following: "We smile or laugh at certain people, but our hearts hate them or even curse them."⁵⁹ This verse indicates being patient toward the torments, insults, mockery, and statements of the polytheists from Mecca and abandoning them in the proper and benevolent way.⁶⁰ The action of abandoning here covers all sorts of abandoning in this regard (physically, linguistically and spiritually) and means "you are free to do whatever is fine in a proper way".⁶¹

*"And avoid (fa'hjur) uncleanness."*⁶² The term (فَاهْجُرْ) "fa'hjur" in this verse means "avoiding or abandoning". Tabari mentions that the term (الرُّجْزُ) "ar-Rujza" in the verse means "polytheism and idols" and reflects "malevolence".⁶³ Therefore,

⁵² al-Mawardi, Abu al-Hasan Ali ibn Muhammed b. Habib, *an-Nuqat wa al-Uyun* (Tafsiru al-Mawardi), inv. as-Sayyid ibn Abd al-Maksood ibn Abd al-Rahim, Daru al-Qutubi al-Ilmiyya, Beirut, *an-Nuqat wa al-Uyun* (Tafsiru al-Mawardi), IV, 143.

⁵³ as-Sa'labi, Abu Ishaq Ahmad, *al-Kashf wa al-Bayan*, VII, 132; al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, XV, 405.

⁵⁴ an-Nur, 24/22.

⁵⁵ as-Sa'labi, *al-Kashf wa al-Bayan*, inv. Halid ibn Ali al-Ghamidi, Daru al-Fiqir, First Edition, Jeddah, 2015, VII, 132; al-Mawardi, *an-Nukat wa al-Uyun*, IV, 84.

⁵⁶ al-Ahzab, 33/50.

⁵⁷ al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, XVII, 179.

⁵⁸ al-Muzzammil, 73/10.

⁵⁹ al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, XXI, 334-335.

⁶⁰ at-Tabari, *Jami al-Bayan an Ta'wili Ayi al-Qur'an*, XXIII, 380.

⁶¹ al-Isfahani, al-Mufradat, p. 536-537.

⁶² al-Muddaththir, 74/5.

⁶³ at-Tabari, *Jami al-Bayan an Ta'wili Ayi al-Qur'an*, XXIII, 410-412.

this verse means “avoid all sorts of polytheism, idols, and malevolent actions physically, linguistically and spiritually”.⁶⁴

2. The Purpose, Reason, Forms, and Importance of Hijra

People, particularly the Muslims, do not emigrate for any purpose or reason. The action of emigrating should have certain purposes, reasons and forms.

Emigration may arise from natural disasters and wars with financial, sociological, demographic, geographic, and psychological reasons. The forms of emigration can be classified as the internal and external emigrations between at least two countries, emigrations based on free will and obligations in the nature of migration, and duration-based permanent and transitional emigrations. In addition, the relationships between emigration and financial developments, the relationships between emigration and educational activities and authorization, and the relationships between emigration and residence, all of which directly relate emigration, are important.

2.1 The Purpose and Reason of Hijra

Every action has a beginning and purpose. If an action is based on Islamic belief, it reflects obedience and closeness to God. What makes people perform the action should be their belief instead of traditions, enthusiasm, praise, and popularity. Physical emigration in Islam is based on the hijra to God and the Prophet.⁶⁵ This world is also based on certain purposes and intentions which one desires to fulfill. Nothing, particularly the humans, are created without a reason⁶⁶ and inanely⁶⁷, and nothing is left to their own consciousness.⁶⁸ Hijra has a purpose. God orders the following in this regard: “*O My servants who have believed! Indeed My earth is spacious, so worship only Me.*”⁶⁹ This verse means, in other words, that if you cannot reside in a place you can change and if you cannot obey me there, leave there and go to another place you can comfortably obey me.⁷⁰

Hijra has been performed in almost every section of history. It has been performed in any places where emigrants fought for the right and against the superstitions. According to Quran, all prophets and their followers abandoned their countries, houses and properties for performing their prayers in line with their beliefs.⁷¹ The Quran reflects that “*And those who disbelieved said to their messengers,*

⁶⁴ al-Isfahani, *al-Mufradat*, p. 537.

⁶⁵ Ibn Qayyim al-Jawziyya, *ar-Risalat at-Tabukiyya* (Zadu al-Muhajir ila Rabbihi), p. 9.

⁶⁶ Ali ‘Imran, 3/191; Sad, 38/27.

⁶⁷ al-Mu‘minun, 23/115.

⁶⁸ al-Qiyamah, 75/36.

⁶⁹ al-Ankabut, 29/56.

⁷⁰ at-Tabari, *Jami al-Bayan an Ta’wili Ayi al-Qur’an*, XVIII, 433.

⁷¹ al A’raf, 7/88; Yunus, 10/90; Hud, 11/80, 81; al-Hijr, 15/65; at-Taha, 20/77, 78; ash-Shuraa, 26/52-67; Al-‘Ankabut, 29/26.

"We will surely drive you out of our land, or you must return to our religion", and that God gave a promise to the prophets stating "We will surely destroy the wrongdoers."⁷² The Quran also has the following verse in this regard: "And indeed, they were about to drive you from the land to evict you therefrom. And then [when they do], they will not remain [there] after you, except for a little. [That is Our] established way for those We had sent before you of Our messengers; and you will not find in Our way any alteration."⁷³

Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians Prophet stated the following in this regard: "Practices are based on intentions. Everybody has intentions they can fulfill. Thus, whoever plans to get closer to God and the Prophet can do so. But, whoever wants to get closer to a mortal object or women they would marry can do so."⁷⁴ This hadith reflects that hijra would gain a meaning based on one's intention, and that the real hijra is the one performed toward the God and the Prophet. Again, the Prophet also stated the following: "Hijra will not stop as the fight with the disbelievers continues."⁷⁵ This hadith indicates that wars are among the reasons for hijra. The hadith "Hijra will not stop as long as tawbah continues, and tawbah continues until the sun rises on west"⁷⁶ indicates that hijra have been continuing.

The latest alternative in Muslim societies' efforts to survive and religiously develop in a place is hijra. When the possibility of existing or improving is no longer present in an environment for Islam and the efforts in this regard are futile, a person or group may decide to abandon that place.⁷⁷ Moreover, God grants the creatures the ability and right to escape from any torments that would make them suffer. If somebody is afraid that they will suffer, they are permitted by God to escape that threat so that they do not suffer in such a situation.⁷⁸ From that perspective, it is true that Syrian emigrants abandoned their countries for different reasons and purposes, and these reasons are generally based on the civil war in Syria. Accordingly, it is fair to state that they have the right to take refuge in or emigrate to neighboring and other countries where they will live safely after abandoning their countries for saving their own lives. The first hijra to Ethiopia occurred similarly. Should not the countries receiving immigrants avoid such situations and fail to take care of them? Is the opposite possible for humanity, let alone Muslim people?

⁷² Ibrahim, 14/13.

⁷³ al-Isrâ', 17/76, 77.

⁷⁴ al-Bukhari, Wahy 1; Muslim, Abu al-Husein Muslim ibn al-Hajjaj, *Sahih Muslim*, inv. Baytu al-Afkar ad-Dawliyya, Riyadh, 1998, İmaret 33; Ahmad ibn Hanbal, *Musnad*, inv. Muhammad Abd al-Kadir Ata, Daru al-Qutubi al-Ilmiyya, First Edition, Beirut 2008, I, 307.

⁷⁵ *Nasai*, Bay'at, Bab 45, VII, 7747.

⁷⁶ Darimi, Abu Muhammad Abdallah ibn Abd al-Rahman ibn al-Fadl ibn Bahram, *Musnadu ad-Darimi*, inv.

Asadu'Darani, Siyar, 70, III, 2555; Abu Dawud, Suleiman ibn al-Ash'as al-Azdi as-Sijistani, *Sunanu Abi Dawud*, inv. Shuaib al-Arnaud-Muhammad Kamil Karabelli, Daru ar-Risalat al-Alamiyya, First Edition, Damascus 2009, Jihad 2, IV, 2479.

⁷⁷ Mir, Mustansir, *Kur'ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1996, p. 85.

⁷⁸ Ibnu al-Arabi, *Ahkamu al-Qur'an*, I, 610; al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, VII, 70.

The Prophet and Muslims suffered from the oppression and torment of the people in Mecca.⁷⁹ There were even the members of sahabah who fell martyr in this period.⁸⁰ They stated that they abandoned the religion of Mecca people by saying the Kalimaah Tawheed *La ilaha illallah Muhammadur Rasoolallah*. They adopted Islam, rejected all sorts of idols and made efforts to pray to God only. Kalimaah Tawheed was not a random statement said by the Muslims. This was highly important for both Muslims and people from Mecca.

After realizing that their order would be distorted and they would lose their positions, the people of Mecca increased the rate of insults, mockery, torment, and embargo against Muslims.⁸¹ Leaders from Mecca and their followers employed all sorts of oppression and torment to divert the Prophet and Muslims from their path.⁸² Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians Prophet decided that Muslims could go to Ethiopia ruled by a Christian leader named Najashi, who was known to be fair and merciful, to ensure that they would be saved from the situation there and could have a sigh of relief again. This was the first hijra of Muslims.⁸³ The first verses reflecting hijra were revealed then.⁸⁴ The hijra to Ethiopia was a great relief for the Muslims. This process had an interesting point: The freedom of adopting any religions, which is not present in most of the Islamic countries, can be found in non-Islamic countries. Christian Ethiopia was an evidence in this regard. Although it was not an Islamic country, Muslims abandoned Mecca and immigrated there (twice). Those who immigrated were called muhajir.⁸⁵

Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians Prophet explained Islam to six people from Madinah in a place called Aqaba in pilgrimage season, and they believed and followed the Prophet. Then they returned to invite people to Islam.⁸⁶ God opened a new path for Muslims upon this occasion. Islam was spread in Madinah in time later.

Then, Muslims secretly emigrated from Mecca to Madinah in certain times upon the encouragement of the Prophet.⁸⁷ They were on a route to a future, without knowing what to see, in a full commitment and obedience to God. Thus, they emigrated and left Mecca, following the order of the Prophet. Finally, only the Prophet, Abu Baqr and Ali were left in Mecca. The Prophet, awaiting the

⁷⁹ Ibn Ishaq, Muhammad, *as-Siyar wa'l-Maghazi*, inv. Suhail Zakkar, Daru al-Fiqir, First Edition, 1978, p. 209-231.

⁸⁰ Ibn Ishaq, *as-Siyar wa'l-Maghazi*, p. 192-193.

⁸¹ Ibn Ishaq, *as-Siyar wa'l-Maghazi*, p. 144.

⁸² Ibn Ishaq, *as-Siyar wa'l-Maghazi*, p. 189-196.

⁸³ Ibn Ishaq, *as-Siyar wa'l-Maghazi*, p. 213-215; Ibn Sa'd, Muhammad, *at-Tabakatu al-Qubra*, inv. Ali Muhammad Umar, Maktabatu al-Hanji, First Edition, Cairo 2001, I, 172-173.

⁸⁴ az-Zumar, 39/10; an-Nahl, 16/41, 42.

⁸⁵ Muhammad Jasim Abd, *Ahkamu al-Hijrati fi ash-Shariat al-Islamiyya*, Majallatu Abhasi Qulliyaytu at-Tarbiya al-Asasiyya, Kulliyaytu al-Imam al-A'zam, 2008, v. 8, issue:1, p. 98-99.

⁸⁶ Ibn Hisham, *as-Siratu an-Nabawiyya*, inv. Umar Abd as-Salam Tadmuri, Daru al-Kitabi al-Arabi, Third Edition, Beirut 1990, II, 76-78.

⁸⁷ Ibn Hisham, *as-Siratu an-Nabawiyya*, II, 109; Ibn Sa'd, *at-Tabakatu al-Qubra*, I, 192.

permission from God to abandon Mecca and to immigrate to Madinah, moved⁸⁸ to Madinah with Abu Baqr after receiving the permission of God.⁸⁹ The Quran reflects this as follows: *"If you do not aid the Prophet - Allah has already aided him when those who disbelieved had driven him out [of Makkah] as one of two when they were in the cave and he said to his companion, "Do not grieve; indeed Allah is with us." And Allah sent down his tranquility upon him and supported him with angels you did not see and made the word of those who disbelieved the lowest, while the word of Allah - that is the highest. And Allah is Exalted in Might and Wise."*⁹⁰ Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians Prophet's departure from Mecca was the result of an obligation arising from the polytheists in Mecca. He had to leave Mecca later.⁹¹ It was reported that the Prophet stated the following in this regard on his camel when he stopped in Hazwara⁹²: *"O Mecca, you are the most beautiful and benevolent place of God. I would not leave you if I was not forced."*⁹³ Thus, almost all Muslims left Mecca and gathered in Madinah under the leadership of the Prophet.

Hijra is not a simple concept. It is the movement from superstitions to truth, darkness to light, ignorance to knowledge, oppression to justice, malevolence to benevolence, ugliness to beauty, and polytheism to Islam's light. In other words, hijra is the escape from sacrilege and polytheism and to performing prayers and displaying obedience to God, and it is a significant travel enabling people to declare Islam in further places. Believers were able to do so in Madinah.

Syrian emigrants and similar people who were forced to leave their countries by their enemies can be evaluated similarly in this regard. They had no possibility to live Islam and protect their lives and property in the environment of war. The fact that they left their homes to escape and avoid from all sorts of sociological, psychological, financial and cultural pressures and harms may assign them the status of muhajir.

2.2. Importance and Forms of Hijra

Hijra as an obedience action has an important place in Islam. The Quran orders the following in this regard: *"They wish you would disbelieve as they disbelieved so you would be alike. So do not take from among them allies until they emigrate for the cause of Allah. But if they turn away, then seize them and kill them wherever you find them and take not from among them any ally or helper."*⁹⁴ The term (حَتَّى يُهَاجِرُوا) "hatta yuhajiru" meaning "until the hijra" can be interpreted as the physical hijra from a

⁸⁸ Ibn Hisham, *as-Siratu an-Nabawiyya*, II, 109.

⁸⁹ Ibn Hisham, *as-Siratu an-Nabawiyya*, II, 121; Ibn Sa'd, *at-Tabakat al-Qubra*, I, 194.

⁹⁰ at-Tawbah, 9/40.

⁹¹ al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, X, 211.

⁹² The name of a bazaar in Mecca.

⁹³ *Ad-Darimi*, Bab: 67, III, 2552.

⁹⁴ an-Nisa, 4/89.

place to another and Daru al-Harb to Daru al-Islam and spiritual hijra to God and the Prophet. The desires, malevolent morals and sins are abandoned and rejected in this regard.⁹⁵ The order in the verse “So do not take from among them allies until they emigrate for the cause of Allah” indicates avoiding from those who want Muslims to be similar or equal to themselves in sacrilege and polytheism.⁹⁶ Quran orders the following in regard to polytheists: “And when it is said to them Come to what Allah has revealed and to the Messenger,” you see the hypocrites turning away from you in aversion.”⁹⁷

The Quran orders the following in this regard: “Indeed, those whom the angels take [in death] while wronging themselves - [the angels] will say, “In what [condition] were you?” They will say, “We were oppressed in the land.” The angels will say, “Was not the earth of Allah spacious [enough] for you to emigrate therein?” For those, their refuge is Hell - and evil it is as a destination.”⁹⁸ The verse indicates that those who did not leave Mecca and stayed with the polytheists there, despite being a Muslim, after the Prophet emigrated did not follow the hijra orders, that God did not accept their excuses and that they will go to hell for that reason.⁹⁹

When this verse was revealed, it was obligatory for Muslims to immigrate to Madinah until the conquest of Mecca. This verse was related to certain people who became a Muslim in Mecca and did not emigrate when emigration was obligatory.¹⁰⁰ Accordingly, residing as how the polytheists please is a great sin and oppression to self even if it is not a direct sacrilege. According to the statements of the tafsir authorities, this verse indicates that one needs to emigrate when one has no chance to practice one’s religion. Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians Prophet ordered the following: “Anyone who escapes from a place for the sake of religion is entitled to enter heaven, even if it is a place he goes to.” Their fathers would be the companion of the Prophet Abraham and the Prophet Muhammad.”¹⁰¹

According to Shafii movement, residing in Mecca was not unlawful as hijra was not obligatory in the period following the hijra to Madinah. Oppression and torments against the people that did not emigrate increased after jihad, which had been permissible, was made obligatory for the people who was physically and financially able to emigrate. The verse reflects the situation and future of the people who did not follow this order as it was important for the future of the first Islamic society.¹⁰²

⁹⁵ as-Sa’labi, *al-Kashf wa’l-Bayan*, X, 506-507; Ibn Qayyim al-Jawziyya, *ar-Risalat al-Tabukiyya* (Zadu al-Muhajir ila Rabbih), p. 16; al-Isfahani, p. 537.

⁹⁶ al-Anfal, 8/72; al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur’an*, VI, s. 506-507.

⁹⁷ an-Nisa, 4/61.

⁹⁸ an-Nisa, 4/97.

⁹⁹ at-Tabari, *Jamiu al-Bayan an Ta’wili Ayi al-Qur’an*, VII, 381; al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur’an*, VII, 61.

¹⁰⁰ Ibn Ishaq, *as-Siyar wa’l-Maghazi*, p. 309.

¹⁰¹ al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur’an*, VII, 64.

¹⁰² Özel, Ahmet, “Hicret” DİA, Istanbul 1998, XVII, 463.

Qurtubi stated the following in regard to the verse *“Was not the earth of Allah spacious [enough] for you to emigrate therein?”*: *“Such a questioning reflects that they died as the Muslims tormenting themselves by abandoning the order of hijra, which could not be stated for them if they die as polytheists. The reason these people are not regarded a Sahabah Keeram is the severity of the situation they faced, uncertainty regarding their beliefs, and the possibility of abjuration under this situation.”*¹⁰³

According to Ibn Qudamah, this verse indicates the obligation to emigrate for those who could. Emigration is obligatory for the people who cannot live their religions and perform religious practices among the polytheists. Performing religious practices is obligatory for those who physically and spiritually could. Hijra is an obligation and complementary element of religion. Therefore, the object or action defined with the obligation is also obligatory.¹⁰⁴

*“Except for the oppressed among men, women and children who cannot devise a plan nor are they directed to a way.”*¹⁰⁵

*“For those it is expected that Allah will pardon them, and Allah is ever Pardoning and Forgiving.”*¹⁰⁶

Regarding the term (لا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً) *“la yastatiuna hila”* meaning *“those helpless”* (حِيلَةً), the terms *“trick”* and *“solution”* are the general concepts used in regard to certain ways of salvation. The terms (سَبِيلًا) *“fountain”* and *“path”* indicate the *“path to Madinah”*.¹⁰⁷ There is a belief that these terms are the general concepts regarding all paths. The meaning in the order *“For those it is expected that Allah will pardon them”* reflects the innocent (poor) people who cannot emigrate. A belief that people need to suffer extreme issues for hijra may emerge to such degree that people who do not bear these issues may face penalties. God removes such a misconception in this regard because there is no need to bear extreme difficulties. On the contrary, hijra is not obligatory when necessary supplies and a mount are absent Accordingly, this verse means the following: God does not meticulously judge them in a way that is against them. God orders the following: *“and Allah is ever Pardoning and Forgiving.”*¹⁰⁸

These two verses mention poor people, such as women and children, who cannot emigrate due to disease, poverty, and obligation to stay, and to whom emigration is not obligatory. However, it cannot be said that the obligatory stay in the country of sacrilege is appropriate when one cannot emigrate. Emigration is not obligatory but appropriate for those who stay in Daru al-Harb and performs the

¹⁰³ al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur’an*, VII, 63.

¹⁰⁴ Ibn Qudamah, *al-Mughni*, XIII, 151.

¹⁰⁵ an-Nisa, 4/98.

¹⁰⁶ an-Nisa, 4/99.

¹⁰⁷ at-Tabari, *Jamiu al-Bayan an Ta’wili Ayi al-Qur’an*, VII, 385.

¹⁰⁸ al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur’an*, VII, 65.

practices of Islam because they can help Muslims in activities of jihad against the polytheists, increase the number of Muslims there, decrease the number of disbelievers without joining their groups, prevent their malevolent actions and provide the ability to escape from them. Emigration is thus not an obligation for them as they have the chance to perform their religious practices there. Accordingly, Stayed in Mecca despite being a Muslim. When Nuaim an-Nahham wanted to emigrate, his public named Benu Adiy came to him saying: "Stay with us, and we will prevent those who try to oppress you. Keep on what you are doing for us." He was taking care of the orphans and widows of Beni Adiy. But he did not give up emigrating. Instead, he emigrated later. Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians Prophet said to him: "Your public's attitude toward you is more benevolent than that of my public because my people banished me from Mecca and wanted to kill me. However, yours protected you and prevented those who attempted to torment you". He responded: "O! Prophet! On the contrary, your public banished you to obey God and perform jihad against God's enemies. However, my people prevented me from emigration and obeying God".¹⁰⁹

*"Indeed, those who have believed and emigrated and fought with their wealth and lives in the cause of Allah and those who gave shelter and aided - they are allies of one another. But those who believed and did not emigrate - for you there is no guardianship of them until they emigrate. And if they seek help of you for the religion, then you must help, except against people between yourselves and whom is a treaty. And Allah is Seeing of what you do."*¹¹⁰ There are three interesting terms in this verse, namely, (هَاجِرُونَ) "hajaru" "those who emigrate", (لَمْ يُهَاجِرُوا) "lam yuhajiru" "those who do not emigrate" and (حَتَّى يُهَاجِرُوا) "hatta yuhajiru" "until the emigration". According to the statement in the verse "And if they seek help of you for religion", believers who stay in Daru al-Harb and do not emigrate are to be helped when they ask for military aid for saving their lives or financial aids. This is an obligation, meaning they cannot be left helpless. However, if they request assistance against a disbeliever nation with which they have an agreement, they are not helped against those disbelievers and the agreement with the disbelievers is not violated until the end of the agreement period.¹¹¹ The statement in the verse "they are allies of one another" is explained as that they are their protectors in heritage-related issues.¹¹² Ansar people and muhajirs used to be their protectors due to hijra. The term "walayat" here is used to mean "helping" and "having a connection of lineage." Similarly, "wilayat and walayat" are used to mean "emirate and governorship".¹¹³

According to Ibn al-Arabi, if the believers seeking help from us are captive and poor, we have to help them as our friendship with them continues to exist. If we can, we should save them from captivity until there are no lands to conquer, or

¹⁰⁹ Ibn Qudaymah, *al-Mughni*, XIII, 151-152.

¹¹⁰ al-Anfal, 8/72.

¹¹¹ at-Tabari, *Jamiu al-Bayan an Ta'wili Ayi al-Qur'an*, XI, 294; al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, X, 86-87.

¹¹² at-Tabari, *Jamiu al-Bayan an Ta'wili Ayi al-Qur'an*, XI, 293-294; al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, X, 86.

¹¹³ al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, X, 85-86.

we lose both of our eyes, have no coins left or spend all our wealth. This is the common belief among Ibn Malik and all religious authorities. We can say nothing but “inna lillah wa inna ilayhi rajiun” to the disasters arising from the cases where people leave their brothers and sisters to captivity although they are wealthy, have property more than they need and can fight as their power and number are adequate.¹¹⁴

“But those who have believed and emigrated and fought in the cause of Allah and those who gave shelter and aided - it is they who are the believers, truly. For them is forgiveness and noble provision.”¹¹⁵ The term (حَقًّا) “haqqan” meaning “true” in the verse is an infinitive. In other words, they strengthen their beliefs by performing hijra and helping others. Their true beliefs are confirmed with the statement of God “For them is forgiveness and noble provision”.¹¹⁶

Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians Prophet has many hadiths regarding the importance of hijra including the following:

“If it was not for the honor of hijra, I would wish to be a member of Ansar.”¹¹⁷ “God does not accept the practices of a disbeliever as long as he/she does not join the Muslims leaving the disbelievers even if he adopts Islam.”¹¹⁸ “One man asked the Prophet: ‘O! Prophet, what type of hijra is more benevolent?’ The Prophet answered, ‘Abandoning what God prohibits’ and added: ‘Hijra has two forms: Hijra of the urban people and hijra of the desert people. Hijra of the people living in desert means performing the duties and orders. However, the case is more severe for the people living in cities. The award for them is more and higher.’”¹¹⁹ “Praying in a chaotic environment is like getting close to me.”¹²⁰ Abdullah b. Abbas states that “The Prophet, Abu Baqr and Umar (and Prophet’s companions) were among the muhajirs because they left the disbelievers. There were muhajirs among the Ansar people because they visited the Prophet accepting the case in Aqaba as Madinah was a place of polytheism.”¹²¹ Moreover, the Prophet mentioned a person who foreswore after killing a hundred people, stayed with the people of benevolence, died in their environment, and was forgiven.¹²²

Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians Prophet said the following: “There is no such thing as hijra to Madinah after the conquest of Mecca. There are only jihad and relevant intentions. Follow when you are called to fight in

¹¹⁴ Ibnu al-Arabi, *Ahkamu al-Qur’an*, II, 440; al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur’an*, X, 86-87.

¹¹⁵ al-Anfal, 8/74.

¹¹⁶ al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur’an*, X, 89.

¹¹⁷ *Muslim*, Zaqat 12; *ad-Darimi*, Siyar, III, 71.

¹¹⁸ *Ibn Majah*, Abu Abdallah Muhammad (207-275 h.), *Sunanu Ibn al-Majah*, inv. Muhammad Abd al-Baqi, Daru Ihyai al-Qutubi al-Arabiyya, Hudud 20, Bab: 2, II, 2536.

¹¹⁹ *Nasai*, Bay’at, Bab: 15, VII, 7740; *Abu Dawud*, Vitr 345.

¹²⁰ *Muslim*, Fitan 52; *Tirmidhi*, IV, Fitan 30; *Ibn Majah*, Fitan 36, Bab: 14, II, 3985.

¹²¹ *Nasai*, Bay’at, Bab: 45, VII, 7741.

¹²² *al-Bukhari*, Anbiya 60; *Muslim*, Tawbah 46; *Ibn Majah*, Diyat 21, Bab: 2, II 2621.

the path to God".¹²³ The hijra movement which was indicated to have ended in the hadith is actually the one performed from Mecca to Madinah. Hijra is an action performed as a prayer under the appropriate conditions regardless of the place and time.¹²⁴ Although the hadith nullified hijra from Mecca to Madinah, migrating from every place of sacrilege where Muslims are oppressed to another Islamic country is still an obligation.¹²⁵

Hijra has a couple of forms: 1- The hijra performed to Madinah to help the Prophet. 2- Muslim's avoidance from the objects or actions indicated as unlawful by God. Accordingly, the Prophet also stated the following: "Muhajir is the person who avoids from what God prohibits."¹²⁶ These two hijra forms still exist with their provisions. 3- Threatening, avoiding, and disregarding the disobeying people until they start to obey God and foreswear for what they have done is another type of hijra. Accordingly, Prophet acted so against Kaab ibn Malik and his two friends.¹²⁷

Ibnu al-Arabi's assessment regarding the verses and hadiths related to hijra is also interesting. He classified hijra into two based on purposes as fleeing and demanding, and divided the hijra-related provisions into five, namely, necessary, optional, permissible, abominable, and unlawful. al-Qurtubi accepted this classification almost as is and included in his tafsir.¹²⁸ Both tafsir authorities examined hijra in terms of Islamic law and provided important information. They performed the following classification in this regard:

1- Going from Daru al-Harb to Daru al-Islam. 2- Abandoning the land of innovation. 3- Abandoning the place where unlawful actions are dominant. 4- Escaping the physical torment: The first person to do so is the Prophet Abraham. When he feared his public, he said: "*Indeed, I will emigrate to [the service of] my Lord.*"¹²⁹ Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians Prophet Abraham also stated the following according to Quran: "*Indeed, I will go to [where I am ordered by] my Lord; He will guide me.*"¹³⁰ Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians Prophet Moses was reported as follows: "*So he left it, fearful and anticipating [apprehension] ...*"¹³¹¹³²

¹²³ *al-Bukhari*, Jihad wa's-Siyar 1; *Abu Dawud*, IV, Jihad 2; at-*Tirmidhi*, III, Siyar 32; *Nasai*, Bay'at, Bab: 45, VII, 7745; *ad-Darimi*, Siyar 70, Bab: 69.

¹²⁴ Ibn Qudamah, *al-Mughni*, XIII, 150-151.

¹²⁵ al-Jawzi, Abu al-Faraj Jamaluddin, *Zadu al-Masir fi Ilmi at-Tafsir*, al-Maktabatu al-Islami, Third Edition, Beirut 1984, II, 156; *Abu Dawud*, (Footnote), IV, 2480; Ibn Qudamah, *al-Mughni*, XIII, 150.

¹²⁶ *al-Bukhari*, Iman 4; Riqaq 26; *Abi Dawud*, IV, Jihad 2; *Ibn Majah*, II, Fitn 36, 2934.

¹²⁷ al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, VI, 506-507; *al-Bukhari*, Maghazi 79; *Muslim*, at-Tawbah 53.

¹²⁸ Ibnu al-Arabi, *Ahkamu al-Qur'an*, I, p. 609; al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, VII, 65-72.

¹²⁹ al-Ankabut 29/26.

¹³⁰ al-Saffat, 37/99.

¹³¹ al-Qasas, 28/21.

¹³² Ibnu al-Arabi, *Ahkamu al-Qur'an*, I, 610-612; al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, VII, 69-70.

3. The Social, Cultural, and Religious Aspect of Hijra

God ordered the following, stressing the relationship between the Muslims emigrating from Mecca to Madinah and Muslims living in Madinah: *“And [also for] those who were settled in al-Madinah and [adopted] the faith before them. They love those who emigrated to them and find not any want in their breasts of what the emigrants were given but give [them] preference over themselves, even though they are in privation. And whoever is protected from the stinginess of his soul - it is those who will be the successful.”*¹³³

Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians After the Prophet had come to Madinah, he signed an agreement of cooperation and solidarity with the people of the region.¹³⁴ This agreement indicates the importance Islam gives to peacefully coexisting with the Non-Muslim societies and establishing good relationships with them. Again, Prophet established a brotherhood relationship between the Muhajirs and Ansar people. According to this relationship, Muslims from Madinah gave half of their properties to their muhajir brothers¹³⁵, which is second to none in the history of humanity. Thus, the first Islamic society in Madinah was based on brotherhood, cooperation and solidarity.

Al-Qurtubi provided the following information in regard to the tenth verse of Surah al-Mumtahina: *“God did not let Muslims be friends and allies with the polytheists, which made it obligatory for Muslims to leave the country of polytheists and emigrate to a Muslims’ country. As marriage is the most concrete reason for establishing a friendship with someone, God reflected the orders regarding the hijra of women with the following verse: “O you who have believed, when the believing women come to you as emigrants...”* Polytheists from Quraysh and the Prophet made an agreement regarding the People from Mecca who were to be directed to Quraysh when they came to the Prophet. A statement in this regard indicates that Ummu Gulsum escaped from her husband Amr ibn al-As with her two siblings Ijarah and al-Walid. The Prophet returned to the siblings but accepted Ummu Gulsum. Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians Prophet was asked: *“Give her to us, too, our agreement.”* Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians Prophet replied as follows: *“The conditions in the agreement are valid for men, not for women.”* Upon that, God revealed this verse.¹³⁶

Emigration socially, financially, politically, morally, and culturally affects societies, which is clear in the countries facing such an issue. Turkey is among the countries receiving the highest number of immigrants. The number of immigrants coming to Turkey is increasing nowadays due to the incidents in Syria and Iraq.

¹³³ al-Hashr, 59/9.

¹³⁴ Ibn Hisham, *as-Siratu an-Nabawiyya*, II, 143-144.

¹³⁵ Ibn Hisham, *as-Siratu an-Nabawiyya*, II, 146; Ibn Sad, *at-Tabakatu al-Qubra*, I, 204-205.

¹³⁶ al-Qurtubi, *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur’an*, XX, 410-411.

The most suitable places where poor people whose lands are occupied, under- and over-ground resources are controlled, religious practices are prevented, and lives are threatened by invaders will take refuge will be the neighboring countries with which they have religious, moral, cultural, historical, geographical and traditional similarities. This is the most appropriate action considering the conditions. This case is similar to that where Muslims were forced to immigrate to Ethiopia first and Madinah later in the era of the Prophet. The case of Syrian immigrants who have come to Turkey is quite similar to the state of the first Muslims considering the historical facts. Syrian emigrants who can be regarded as muhajirs and who were forced to leave their countries on one hand, and Turkish people who should treat Syrians like Ansar people did on the other hand.

Conclusion

The term “hijra” has many meanings. According to Islam, hijra is performed to God and the Prophet. Hijra arises from the torment, oppression, and violence against the Muslims and inability to declare and spread Islam among the people. Hijra becomes either obligatory or optional, or neither obligatory nor optional based on the conditions for Muslims. It is obligatory if one has no chance to live their religions and protect their lives and properties, or optional in cases where one can perform their religious duties. If one becomes ill, weak or poor or is kept by force in this case, then hijra is neither obligatory nor optional. However, people who need help for practicing their religions while staying in the country of sacrilege should be helped, or else the Muslims who can help them become liable in this case.

Hijra is one of the most important historical events which helped Muslims leave the problematic days behind and live with the Ansar people in Madinah in friendship, brotherhood, solidarity, and cooperation. Muslims reached a safe environment and became more powerful, and they could make others recognize them under the leadership of the Prophet. Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians Prophet made agreements with the people living in Madinah and around and ensured that the authority belonged to Muslims.

The state of Syrians coming from various countries is a significant example regarding the continuation of hijra. They had no life and property safety in their own countries due to the oppression of invaders and political authorities, and they suffered the most severe torments. They abandoned their countries and homes due to the common instances of disunion, corruption and disorder, and inability to perform obligatory Islamic practices and duties. Therefore, they can be regarded as muhajirs. Some of them and Turkish people were found to be unaware of the Islamic aspects of this emigration movement, which were observed to have caused certain social problems. States and governments may prevent the related harms by producing correct strategies and solutions in this regard, which is possible by

forming a serious, realist, reliable, social, financial, political, moral, cultural, and legal unit, avoiding from any sort of racist, xenophobic and exclusionary acts, and adopting an embracing, correct and humane language.

It is highly important for the Turkish people to know the role of muhajirs and Ansar people during the era of the Prophet and remember the importance of hijra in case of the Syrian emigrants. Turkish people have religious, moral, cultural, historical, and geographical unity with the Syrians, but certain differences based on communication, customs and traditions have occasionally caused certain problems. This and similar issues can be overcome by the nations with the same belief and geography and similar cultures only through the concept of the Islamic ummah¹³⁷. In other words, such issues can be overcome by considering and practicing the orders of God, namely, *"The believers are but brothers."*,¹³⁸ *"The believing men and believing women are allies of one another. They enjoin what is right and forbid what is wrong"*,¹³⁹ and the Prophet's statements, namely, "Muslims are the brothers and sisters. They do not oppress one another or leave one among themselves to the tormenters. Whoever stands with her brothers and sisters will be helped by God. Whoever solves the problems of a Muslim will see one of his/her issues getting solved by God during the Judgment Day. God will cover the offences of a person whoever covers an offence of a Muslim",¹⁴⁰ "Muslims resemble to a body in terms of loving, pitying and protecting one another. When a part of the body becomes ill, the other parts become ill, too, and cause temper"¹⁴¹. Taking necessary measures to teach Turkish to immigrants, making efforts to learn Arabic and mutual tolerance will provide a more comfortable social environment and enable living the life better as brothers and sisters.

As the Muslims from different nations, everybody has their own values, but the importance of all these Muslims becomes clear under the unity of Islam.

¹³⁷ Ali 'Imran, 3/110.

¹³⁸ al-Hujurat, 49/10.

¹³⁹ at-Tawbah, 9/71.

¹⁴⁰ *al-Bukhari*, Mazalim 3; *Muslim*, Birr 58; *Abu Dawud*, Adab 45, VII, 255, 4893; *at-Tirmidhi*, Hudud 3, III, 254, 1487; Ahmad ibn Hanbal, *Musnad*, IV, 7943.

¹⁴¹ *Muslim*, Birr 66, 2586; Ahmad ibn Hanbal, *Musnad*, VII, 18890; Ahmad ibn Hanbal, *Musnad*, VII, 18930.

Hijra as an Obedience Action in Islam and Muhajir People

TABLE							
The questionnaire table including 51 people and reflecting the reasons for the emigration of Syrian people in Gaziantep							
Number	Reason and Purpose of Emigration مواد سبب الهجرة وغايتها	1Degree درجة واحدة	2degree درجتان	3degree ثلاث درجات	4degree أربع درجات	5degree خمس درجات	Total and Percentage
1	Rejecting the Religious Beliefs رفض العقائد الدينية	13.72%	1.96%	9.80%	5.88%	23.52%	54.90%
2	Absence of Life and Property Safety عدم أمنية النفس والمال	0%	1.96%	1.96%	5.88%	88.23%	98.03%
3	Oppression of Political Authority ضغط السيطرة السياسية	0%	1.96%	9.80%	5.88%	80.39%	98.03%
4	Sectarian Fanaticism and Violence التعصب المذهبي وشذته	3.92%	5.88%	7.84%	11.76%	45.09%	74.50%
5	Propagation of Disunion, Corruption and Disorder انتشار النفاق والفساد والفتنة	3.92%	5.88%	5.88%	3.92%	62.74%	82.35%
6	Presence of Inappropriate Morals الأخلاق السيئة وجود	13.72%	5.88%	5.88%	7.84%	37.25%	70.58%
7	Committing Crimes (الجريمة) ارتكاب العقوبة	5.88%	1.96%	9.80%	9.80%	19.60%	47.05%
8	Education and Training التربية والتعليم	7.84%	3.92%	9.80%	7.84%	35.29%	64.70%
9	Trade التجارة	11.76%	3.92%	1.96%	1.96%	11.76%	31.37%
10	Relatives and Marriage الأقرباء والزواج	15.68%	3.92%	5.88%	3.92%	7.84%	37.25%
TOTAL OF GRAND AVERAGE		7.64%	3.72%	6.86%	6.47%	41.17%	65.88%

The percentage values in the table were found through the interviews including 10 questions, which were related to the reasons of emigration and scored with the points ranging from 1 (least important) to 5 (most important), performed with 51 Syrian emigrants. The results indicate that according to the majority (98.03%), the most important reason is the absence of life and property safety and oppression of the political authority.

REFERENCES

- Abd al-Baqi, Muhammad Fuad, *al-Mu'jam al-Mufahras li Alfazi al-Qur'an al-Karim*, Daru al-Hadith, Cairo.
- Ahmad ibn Hanbal, *Musnad*, inv. Muhammad Abd al-Kadir Ata, Daru al-Qutubi al-Ilmiyya, First Edition, Beirut 2008.
- Bukhari, Abu Abdullah Muhammad ibn Ismael al-Bukhari (194-256 h.), *Sahih al-Bukhari*, Daru ibn Kathir, First Edition, Beirut 2002.
- Damaghani, Husain ibn Muhammad, *Kamusu al-Qur'an*, inv. Abd al-Aziz Sayyid al-Ahl, Daru al-Ilm li al-Malayin, Fourth Edition, Beirut 1983, 471-472.
- Darimi, Abu Muhammad Abdullah (181-255 h.), *Musnadu ad-Darimi*, inv. Husein Salim Asadu'darani, Daru al-Mughni, First Edition, Riyadh 2000.
- Abu Dawud, Suleiman ibn al-Ash'as al-Azdi as-Sijistani (203-275 h.), *Sunanu Abi Dawud*, inv. Shuaib al-Arnaut-Muhammad Kamil Karabelli, Daru ar-Risalat al-Alamiyye, Special Edition, Damascus 2009.
- Isfahani, ar-Raghib (d. 425 h.), *al-Mufradat*, inv. Safwan Adnan Dawudi, Daru al-Kalam, Fourth Edition, Damascus 2009.
- Fairuzabadi, Majduddin Muhammad ibn Yaqub, *al-Qamusu al-Muhit*, inv. Muhamma Naim al-Arkasusi, Muassasatu ar-Risalah, Eighth Edition, Beirut 2005.
- Hasan Izaddin al-Jamal, *Mu'jamun wa Tafsirun Lughawiyyun li Kalimati al-Qur'an*, al-Hay'atu al-Misriyyatu al-Amma li al-Kitab, First Edition, Cairo 2008.
- Ibn Abbad, Ismael (326-385 h.), *al-Muhitu fi al-Lugha*, inv. Muhammad Hasan Al Yasin, Alamu al-Qutub, First Edition, Beirut 1994.
- Ibnu al-Arabi, Abu Baqr Muhammad (468-543 h.) *Ahkamu al-Qur'an*, inv. Muhammad Abd al-Qadir Ata, Dar al-Qutubi al-Ilmiyya, Third Edition, Beirut 2003.
- Ibn Faris, Abu al-Husein Ahmad (d. 395 h.), *Makayisu al-Lugha*, inv. Abd as-Salam Muhammad Kharoon, Daru al-Fiqir.
- Ibn Hisham (d. 213 or 218 h.), *as-Siratu an-Nabawiyya*, inv. Umar Abd as-Salam Tadmuri, Daru al-Kitabi al-Arabi, Third Edition, Beirut 1990.
- Ibn Ishaq, Muhammad (d. 151 h.), *as-Siyar wa al-Maghazi*, inv. Suhail Zakkar, Daru al-Fiqir, First Edition, 1978.

- Ibn Qudama, Muwaffakuddin Abi Muhammad al-Makdisî (541-620 h.), *al-Mughni*, inv. Abdullah b. Abd al-Muhsin at-Turki-Abd al-Fattah Muhammad al-Huluw, Daru Alam al-Qutub, Third Edition, Riyadh 1997.
- Ibn Majah, Abu Abdallah Muhammad (207-275 h.), *Sunanu Ibn al-Majah*, inv. Muhammad Abd al-Baqi, Daru Ihyai al-Qutubi al-Arabiyya.
- Ibn Manzur, Abu al-Fadl Jamaluddin, *Lisanu al-Arab*, Daru Sadir, Beirut.
- Ibn Saad, Muhammad ibn Saad ibn Mani az-Zuhri (d. 230 h.), *at-Tabatu al-Qubra*, inv. Ali Muhammad Umar, Maktabatu al-Hanji, First Edition, Cairo 2001.
- Jawhari, Abu Nasr Ismael ibn Hammad (d. 398 h.), *as-Sihahu Taju al-Lughti wa Sihahu al-Arabiyyati*, inv. Muhammad Muhammad Tamir et al., Daru al-Hadith, Cairo 2009.
- Jawzi, Abu al-Faraj Jamaluddin (508-597 h.), *Zadu al-Masir fi Ilmi at-Tafsir*, al-Maktabatu al-Islami, Third Edition, Beirut 1984.
- Jawziyya, Ibn Qayyim (691-751 h.), *ar-Risalat at-Tabukiyya* (Zadu al-Muhajir ila Rabbihi), inv. Muhammad Uzair Shams, Daru Alami al-Fawaid.
- Jurjani, Abd al-Qahir (d.471 h.), *Darju ad-Durar fi Tafsiri al-Qur'ani al-Azim*, inv. Talat Salah al-Farhan-Muhammad Adib Shakoor, Daru al-Fiqir, Edition Edition, Amman 2009.
- Jurjani, Ali ibn Muhammad as-Sayyid ash-Sharif (d. 816 h.), *at-Ta'rifat*, inv. Muhammad Siddiq al-Minshawi, Daru al-Fadila, Cairo, "Hijrat" article, p. 214.
- Mawardi, Abu al-Hasan Ali (364-450 h.), *an-Nukat wa al-Uyun* (Tafsir al-Mawardi), inv. as-Sayyid ibn Abd al-Maksood ibn Abd al-Rahim, Daru al-Qutubi al-Ilmiyya, Beirut.
- Mir, Mustansır, *Kur'ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, İnkılâp Yayınları, Istanbul 1996.
- Muqatil ibn Suleiman, *Tafsir Muqatil ibn Suleiman*, inv. Abdallah Mahmood Shahhata, Muassasatu at-Tarihi al-Arabi, Second Edition, Beirut 2002.
- Mustafa Muslim et al., *at-Tafsiru al-Mawduiyyu li Suwari al-Qur'an al-Karim*, Jamiatu ash-Sharika, al-Imaratu al-Arabiyyatu al-Muttahida, First Edition, 2010.
- Muslim, Abu al-Husein ibn al-Hajjaj (206-261 h.), *Sahih Muslim*, inv. Baytu al-Afkar ad-Dawliyya, Riyadh 1998.
- Nasai, Abu Abd al-Rahman Ahmad (d. 303 h.), *as-Sunan al-Qubra*, inv. Hasan Abdalmun'im Shalbi, Contr. Shuaib al-Arnaut, Muassasatu ar-Risalah, First Edition, Beirut 2001.
- Qurtubi, Abu Abdillah Muhammad (d. 671 h.), *al-Jamiu li-Ahkami al-Qur'an*, inv. Abdullah b. Abd al-Muhsin at-Turki, muassasatu ar-Risalah, First Edition, Beirut 2006.
- Razi, Muhammad ibn Abi Baqir, *Mukhtaru as-Sikah*, Maktabatu Lubnan, Beirut 1986.
- Sa'labi, Abu Ishak Ahmad (d. 427 h.), *al-Kashf wa al-Bayan*, inv. Halid ibn Ali al-Ghamidi, Daru al-Fiqir, First Edition, Jeddah 2015.

- Tabari, Abu Ja'far Muhammad ibn Jarir, *Jamiu al-Bayan an Ta'wili Ayi al-Qur'an*, inv. Abdullah b. Abd al-Muhsin at-Turki, Daru Hijr, First Edition, Cairo 2001.
- Tirmidhi, Abu Isa Muhammad ibn Īsa (d. 279 h.), *Sunanu at-Tirmidhi*, inv. Shuaib al-Arnaut-Muhammad Kamil Karabelli, Daru ar-Risalat al-Alamiyya, First Edition, Damascus 2009.
- Zamahshari, Abu al-Qasim Jarullah (d. 538 h.), *Asasu al-Balagha*, inv. Muhammad Basil Uyun as-Suud, Daru al-Qutubi al-Ilmiyya, First Edition, Beirut 1997.
- Zabidi, Muhammad Murtaza, *Taju al-Arus*, inv. Abd al-Halim at-Tahawi, Kuwait 1974.

Encyclopedias

- Önkal, Ahmet, "Hicret", DİA, Istanbul 1998, XVII, p. 458-462.
- Özel, Ahmet, "Hicret (Fıkıh)", DİA, Istanbul 1998, XVII, p. 463.
- Özel, Ahmet, "Hicret", DİA, Istanbul 1998, XVII, p. 463-464.

Journals

- Muhammad Jasim Abd, *Ahkamu al-Hijrati fi ash-Shariati al-Islamiyya*, Majallatu Abhasi Qulliyyatu at-Tarbiya al-Asasiyya, Qulliyyatu al-Imam al-Azam, 2008, v. 8, issue:1, p. 92-118.

الهجرة والمهاجرون بوصفها التعبدية في الإسلام*

أ. محمد ديمير

عضو هيئة معادلة الشهادات بمديرية التربية، ومعلم في ثانوية عمر أوزمارم للأئمة والخطباء - غازي عنتاب:
mdemir6358@gmail.com

الخلاصة:

هذه المقالة تناولت مفهوم الهجرة وأحكام الهجرة والمهاجرين في الإسلام. وقد أدت إلى المعلومات المتعلقة بمعنى الهجرة لغة واصطلاحاً، وأهمية الهجرة ووجوبها. وإن الهجرة، التي ذكرت في التاريخ عندما واجه المسلمون المكيون الصعوبات المتنوعة بأن تركوا وطنهم وهاجروا إلى أوطان جديدة، إن هذه الهجرة قد مُدحت في القرآن وبسببها نال المهاجرون التبشير من الله تعالى. وبهذا السبب في التقاليد الإسلامية كان ترك المسلمين الأوائل لمكة ليس هجرة عادية، بل هي هجرة مباركة، والتاركون وطنهم مهاجرون حقيقيون. وعند هذا حدث نقاش تناول كل من خرج من مكانه أو من أرضه من ناحية دخوله ضمن هذا النوع من الهجرة أم لا. فمثلاً قد يدخل في هذا الموضوع السوريون اللاجئون والخارجون من بلدهم عنوة وجبراً لعدة سنوات، فهل هم لاجئون أم مهاجرون؟ في بحثنا هذا عالجنا المسألة المذكورة في ضوء القرآن الكريم والسنة النبوية وحسب الفقه الإسلامي وأقسام الهجرة وأنواعها وأسبابها والهجرات في تاريخ الإسلام، خاصة في عصر الصحابة، في سياق تعليقات المفسرين. وفي هذا الإطار من الزاوية الدينية لا توصف كل هجرة بأنها هجرة محضة. فقد سعينا إلى تصحيح مفهوم الهجرة من أجل مصلحة الدين والنفس والمال، ومن حيث يجب إدخالها في شمولية الهجرة الحقيقية في دين الإسلام.

الكلمات المفتاحية: الالتجاء، الهجرة، المهاجر، المهاجرون السوريون

Bir İtaat Eylemi Olarak İslâm'da Hicret ve Muhacirler

Özet

Bu makalede, İslâm'da hicret kavramı, hicret hükümleri ve Muhacirler ele alınmıştır. Hicretin sözlük ve terim anlamı ve önemi hakkında bilgi verilmiştir. Tarihte Mekkeli Müslümanların türlü zorluklarla karşılaştıklarında vatanlarını terk edip yeni yurtlara göç edişini ifade eden hicret, Kur'ân'da övgüyle zikredilmiş, Muhacirler de Allah'ın müjdelere mazhar olmuşlardır. Bu nedenle İslâm geleneğinde ilk Müslümanların Mekke'yi terk edişleri sıradan bir göç değil, mübarek bir "hicret", göç edenler de göçmenler değil, gerçek "Muhacirler"dir. Binaenaleyh yerinden, yurdundan her göç eden kimsenin bu kapsama girip girmeyeceği tartışma konusu olmuştur. Zorunlu sebeplerle son birkaç yıldır ülkemize gelen Suriyelilerin durumu buna dair bir örnek teşkil etmektedir. Çalışmamızda Kur'ân, Sünnet ve İslâm fihhına göre hicretin gayesi, sebepleri ve çeşitleri üzerinde durulmuş ve İslâm tarihinde -özellikle Asr-ı saadetteki- hicretler müfessirlerin değerlendirmeleri bağlamında ele alınmıştır. Bu çerçevede İslâmî açıdan hicretin salt bir göç olarak tavsif edilemeyeceği; din, can ve mal maslahatı gereği yapılan göçlerin gerçek "hicret" kapsamına dâhil edilmesi gerektiği temellendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İltica, hicret, muhacir, Suriyeli göçmenler

* هذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان "Bir İtaat Eylemi Olarak İslâm'da Hicret ve Muhacirler" التي نشرت في العدد الرابع من مجلة الإلهيات الأكاديمية. (محمد ديمير، الهجرة والمهاجرون بوصفها التعبدية في الإسلام، الإلهيات الأكاديمية، ٢٠١٦، العدد: ٤، ص ١٥٩-١٨٤). من الواجب أن يستند في الاقتباس إلى المقالة التركية.

As an Act of Obedience Hijra (Immigration) in Islam and Immigrants

Abstract

This article deals with Hijra (immigration) in Islam and immigrants. I demonstrated the linguistic and conventional meaning of hijra and the importance and necessity of hijra. I also stated hijra historical benefits as the Muslims of Mecca encountered various difficulties upon leaving their home to new ones; hence, hijra was praised in Quran and the muhajereen (immigrants) got glad tidings from Allah Almighty. In Islamic traditions, the event when the earlier Muslims left Mecca is not an ordinary immigration, rather it is a blessed one. Those who leave their homes are true immigrants. As such, a discussion starts as whether anyone who leaves their home or land is considered a true immigrant or not. In this article, I studied a sample of Syrian refugees who have been forced and obliged to leave to other countries for years; are they refugees or muhajereen (true immigrants.) I approached the aforementioned issue in the light of the Holy Quran, Sunnah and Islamic fiqh as related to hijra divisions, types, causes and history in the age of Islamic legislation and commentaries of the commentators. From a religious point of view, not all immigration is a pure hijra. That is, immigration happening for the sake of the religion, the self and money must be included in the comprehensiveness of the true immigration or hijra in Islam.

Keywords: Asylum, immigration, emigrant, Syrian refugees

المدخل:

إن الهجرة، واقع مهمّ شهدته الإنسانية بوسائل مختلفة. وكلّ الأنبياء والذين آمنوا بهم عند ما أرادوا أن يعبدوا الله كما يليق به فقد أُجبروا على الهجرة من قبل أعدائهم. وقد هُجروا وتركوا أوطانهم وديارهم وأموالهم الموجودة هناك لأجل اعتقاداتهم^(١).

والهجرة في القرآن تأتي بمعاني مختلفة، مثل، «ترك القرآن»^(٢)، و«الاعتزال عن أحد أو عن جماعة»^(٣)، و«ترك الأشياء السيئة»^(٤). وهي ملائمة للمعنى الاصطلاحيّ «الذّهاب في سبيل الله إلى أرض أخرى»^(٥). ويقال

(١) الأعراف، ٨٨/٧. هود، ٨٠/١١، ٨١. إبراهيم، ١٣/١٤. الحجر، ٦٥/١٥. الإسراء، ١٧/١٧، ٧٧، ٧٦. طه، ٧٧/٢٠.

الشوري، ٢٦/٢٦-٥٢. العنكبوت، ٢٦/٢٩.

(٢) الفرقان، ٣٠/٢٥.

(٣) النساء، ٣٤/٤. مريم، ٤٦/١٩. المزمل، ١٠/٧٣.

(٤) المدثر، ٥/٧٤.

(٥) البقرة، ٢/٢١٨، ٩٧. آل عمران، ٣/١٩٥. النساء، ٤/٨٩، ٩٧. التوبة، ٩/٢٠.

لمن هاجر: «المهاجر»، جمعه يستعمل بكلمات «المهاجرين والمهاجرات»^(٦)، والآيات التي تتحدث عن الهجرة أكثرها يقصد المسلمين الذين قد هاجروا من مكة إلى المدينة^(٧).

وإن الجماعات الظالمة استغلّت الآخرين بكلّ الطرق غير المشروعة دائماً كي تسيطر عليهم^(٨) (وتلعب كيفما تشاء بهم)، وتنال ثرواتهم الموجودة فوق أراضيهم وتحتها للحصول على أراضي جديدة^(٩). وقد تسببوا بهجرات متنوّعة لا نهاية لها على مرّ التاريخ. فنرى على جانب الإرهاب والخوف والحروب الدميّة وأنشطة الاستغلال، وعلى الطرف الآخر نرى أولئك الذين أُخرجوا من أراضيهم وأوطانهم جبراً ولا يستطيعون مقاومة ما فعل بهم. إنّ هذه الجماعات الظالمة تكاد تغتصب كلّ أشياء هؤلاء الناس، وساقطهم إلى محن ومشكلات متنوّعة. وعلى كلّ حال فإن من كان سبباً لهذه الأحداث والأحوال السيّئة يجب منعه من هذه الأفعال، وأن يجازى باسم الإنسانيّة على ما كسبت يده. فاليوم تمرّ البشريّة بامتحان مهمّ جداً تجاه الحقائق المرّة الحاصلة، ووترتب على المسلمين هنا وظائف مهمّة ودور كبير^(١٠).

إنّ الهجرة تؤثر على البنية الاجتماعيّة والاقتصاديّة والسيسيّة والثقافية^(١١). وهذا الحال يظهر علانيّة في البلدان المهاجر إليها. ومن هذه البلدان تركيا؛ فهي أول بلد يتأثر بها. واليوم تبين لنا الأحداث الواقعة أنّ تركيا ستبقى ملجأ ومأوى للملتجئين والمهاجرين. ومقابل هذا إنّ بعض المواطنين من بلدنا، وخاصّة عند مجيء السوريين، يتكلمون ويسعون ضدّ المهاجرين. ويجب علينا إظهار موقفنا تجاه واقع الهجرة في أيّ مكان نوجد فيه، ولو كان عبر نبذة من الحديث لأهميتها. ونتكلم كذلك على أصل الهجرة بوصفها طاعة في نظر الإسلام. لذا يجب ألا نغفل عنها وتكون الموضوع اليوميّ لنا.

وفي الساحة الدولية فقد أحدثت بعض المبادئ الحقوقيّة تجاه من ترك وطناً أو أرضاً أمضى فيها حياته. وإنّ للملتجئين والمهاجرين أحوالاً مختلفة فيما يتعلق بالهجرة؛ ففي الحرب العالمية الأولى وبعد الحرب العالمية الثانية خاصّة صدرت لهم قوانين تنظيمية متعلّقة بهم في إعلان القانون العالميّ ومن قبل الأمم المتّحدة؛ ففي عام ١٩٥١ وُقعت المعاهدة المهتمّة بشؤون اللاجئين والمهاجرين، وفي تاريخ ١٩٥٤ دخلت تلك المعاهدة حيز التنفيذ. ومن بعد ذلك وُقعت البروتوكول المتعلّق بوضع الملتجئين والمهاجرين في عام ١٩٦٧. ولكن الإسلام قد

(٦) النساء، ٤/١٠٠. التوبة، ٩/١٠٠. التور، ٢٤/٢٢. الممتحنة، ٦٠/١٠.

(٧) أوتقال، أحمد، "الهجرة"، إسطنبول، ١٩٩٨، ج، ١٧، ص، ٤٥٨.

(٨) القصص، ٢٨/٤.

(٩) مصطفى مسلم وآخرون، التفسير الموضوعي لسور القرآن الكريم، جامعة الشارقة، الإمارات العربية المتحدة، ط، ١، ج، ٢، ص، ١٨١-١٨٢.

(١٠) آل عمران، ٣/١٠.

(١١) وهذا هو المعلوم من قبل كلّ النّاس كما مرّ في الإذاعات والصحف أنّ الغرب على قدر استطاعته لا يقبل المهاجرين السوريين ويكاد يغلق كلّ الطّرق المختلفة عليهم.

اهتمَّ قبل ١٤ قرناً بأمر الملتجئين والمهاجرين، وأصدر لهم أنظمة وطبّقها. فقد أعطى النبي ﷺ إذناً للمسلمين كي يذهبوا إلى الحبشة، وبعدها هاجر المسلمون من مكة إلى المدينة بإرادة الله، وهذه الهجرات لها مكانة عالية في تاريخ الإسلام. فقد تناولتها تفاسير الأحكام وكتب فقه الهجرة ووضعت لها مجموعة من القواعد^(١٢).

وفي هذه المقالة ومع تناول «الهجرة بوصفها فعل طاعة في الإسلام والمهاجرون» بحثنا أوضاع المهاجرين والملتجئين.

تكون الهجرة ضرورية في الوضع الذي لا يمكن لأحد أن يعيش في وطنه بأمن على النفس ولا على المال، ولا يستطيع أن يعيش اعتقاده الديني بحرية. ويمكن للشخص ترك أرضه التي كان يسكن فيها إذا أراد أن يعيش عيشة طيبة أحسن منها.

وسنوضح من خلال آراء الفقهاء مفهوم الهجرة ومعنى «المهاجر» في إطار توصيف الهجرة بأنها فعل طاعة كما ورد القرآن والسنة. وعليه فإن اللاجئين السوريين يمثلون نماذج مهمة لهذا الأمر عبر وصفهم بالمهاجرين.

١. مفهوم الهجرة:

«الهجرة» لفظٌ مشتقٌ من الكلمة الثلاثية (هَجَرَ)، والمصدر «هجران»: اسم بمعنى التَّرك وقطع العلاقة أو التَّخَلِّي عن شيءٍ ما^(١٣)، ولكن تُعرف الهجرة بأنها انتقالٌ من مكانٍ إلى آخر بغرضٍ ما^(١٤).

وتأتي بمعنى انتقال الفرد بطريق ما من مكان إلى مكان آخر^(١٥). وقد تكون الهجرة بالبدن (بالجسم) واللسان والقلب^(١٦).

والهجرة معناها الانتقال من موضع إلى موضع، وقصد ترك الأول إيثاراً للثاني. والهجر ضد الوصل.

(١٢) أوزل، أحمد، "الهجرة"، دي أن إسطنبول، ١٩٩٨، ج، ١٧، ص، ٤٦٣-٤٦٤.

(١٣) الجوهري، أبو نصر إسماعيل بن حماد: تاج اللغة وصحاح العربية، تحقيق: محمد محمد تامر والآخريين، دار الحديث، ٢٠٠٩، القاهرة، ص، ١١٨٩.

(١٤) راغب الأصفهاني: المفردات، تحقيق: محمد سيّد جيلاني، دار المعرفة، بيروت، ص، ٣٥٧. الجوهري: الصحاح، ص، ١١٨٩. ابن منظور، أبو الفضل جمال الدين محمد بن مكرم: لسان العرب، دار صادر، بيروت، ج، ٥، ص، ٢٥٠-٢٥٧. فيروز أبادي، مجد الدين محمد بن يعقوب: القاموس المحيط، تحقيق: محمد نعيم العرقسوسي، مؤسسة الرسالة، بيروت، ٢٠٠٥، ص، ٤٩٥. حسن عز الدين جل: معجم وتفسير لغويّ لكلمات القرآن، الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة، ٢٠٠٨.

(١٥) ابن فارس، أبو الحسين أحمد بن فارس: مقاييس اللغة، تحقيق: عبد السلام محمد هارون، دار الفكر، ج، ٦، ص، ٣٤. الجوهري: الصحاح، ص، ١١٨٩. الزّحشري، أبو القاسم جار الله محمد بن محمد بن أحمد: أساس البلاغة، تحقيق: محمد باسل عيون السود، دار الكتب العلميّة، بيروت، ١٩٩٧، ج، ٢، ص، ٣٦٢.

(١٦) الأصفهاني: المفردات، ص، ٥٣٦. الرّازي، محمد بن أبي بكر بن عبد القادر: مختار الصحاح، مكتبة لبنان، ١٩٨٦، ص، ٢٨٨. أو نقال، أحمد: "الهجرة"، ديأ (DIA)، إسطنبول، ١٩٩٨، ج، ١٧، ص، ٤٥٨.

وقد هجره هجرًا وهجرانًا، والاسم الهجرة. والمهاجرة من أرض إلى أرض ترك الأولى للثانية. والتهاجر التقاطع. ومن قال: «المهاجرة الانتقال من البادية إلى الحاضرة فقد أوهم، بسبب أن ذلك كان الأغلب في العرب، وليس أهل مكة مهاجرين على قوله»^(١٧). وأصل المهاجرة المفاعلة، من هجرة الرجل الرجل للشحناء تكون بينهما، ثم تستعمل في كل من هجر شيئاً لأمر كرهه منه^(١٨).

والهجرة اصطلاحياً هي: الخروج من دار الحرب إلى دار الإسلام^(١٩). أي من بلد غير المسلمين إلى بلد المسلمين. وإنما سمي المهاجرون من أصحاب رسول الله ﷺ مهاجرين لما وصفنا من هجرتهم دورهم ومنازلهم، كراهة منهم النزول بين أظهر المشركين وفي سلطانهم، بحيث لا يأمنون فتنهم على أنفسهم في ديارهم إلى الموضع الذي يأمنون ذلك^(٢٠). وسمي من هجر من مكة إلى المدينة مهاجراً^(٢١)، وسمي المسلمون الذين نصر والمهاجرين في المدينة أنصاراً^(٢٢). وهذان الاسمان استعملت لهما^(٢٣). وفي هذا الموضوع قال الله تعالى في القرآن الكريم: ﴿وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولَئِكَ مِن مَّهْجِرِينَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مِن بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَئِكَ سَيَرْجُونَ أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ [التوبة: ١٠٠].

والأنصار اسم إسلامي. قيل لأنس بن مالك: رأيت قول الناس لكم: الأنصار، اسم سماكم الله به أم كنتم تدعون به في الجاهلية؟ قال: بل اسم سمانا الله به في القرآن^(٢٤).

قال الله تعالى في القرآن الكريم: ﴿وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا لَنَبْوَتِهِمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَلَأَجْرُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾ [النحل: ٤١].

(١٧) القرطبي، أبو عبد الله محمد بن أحمد بن أبي بكر: الجامع لأحكام القرآن، تحقيق: عبد الله بن عبد المحسن التركي، مؤسسة الرسالة، بيروت، ٢٠٠٦، ج ٣، ص ٤٣٢.

(١٨) الطبري، أبو جعفر محمد بن جرير: جامع البيان عن تأويل آي القرآن، تحقيق: عبد الله بن عبد المحسن التركي، دار هجر، ج ٣، ص ٦٦٧.

(١٩) ابن العربي، أبو بكر محمد بن عبد الله: أحكام القرآن، تحقيق: محمد عبد القادر عطاء، دار الكتب العلمية، بيروت، ٢٠٠٣، ج ١، ص ٦٠٩. ابن قدامة، موفق الدين أبي محمد عبد الله بن أحمد بن محمد: المغني، تحقيق: عبد الله بن عبد المحسن التركي - عبد الفتاح محمد الحلوة، دار عالم الكتب، الرياض، ١٩٩٧، ج ١٣، ص ١٤٩. الجرجاني، علي بن محمد السيد الشريف: معجم التعريفات، تحقيق: محمد صديق المنشاوي، دار الفضيلة، القاهرة، ص ٢١٤.

(٢٠) الطبري: جامع البيان عن تأويل آي القرآن، ج ٣، ص ٦٦٧. ابن عباد، إسماعيل: المحيط في اللغة، تحقيق: محمد حسن آل ياسين، عالم الكتب، بيروت، ١٩٩٤، ج ٣، ص ٣٧٢.

(٢١) ابن فارس: مقاييس اللغة، ج ٦، ص ٦٦٧. الزبيدي، محمد مرتضى الحسيني: تاج العروس، تحقيق: عبد الحليم الطحاوي، مطبعة حكومة الكويت، ج ١٤، ص ٣٩٧.

(٢٢) الزبيدي: تاج العروس، ج ١٤، ص ٢٢٤-٢٢٥.

(٢٣) أوتقال، أحمد: "الهجرة"، إسطنبول، ١٩٩٨، ج ١٧، ص ٤٥٨.

(٢٤) القرطبي، الجامع لأحكام القرآن، ج ١٠، ص ٣٤٣-٣٤٤.

قال الله تعالى في القرآن الكريم: ﴿ وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿٥٨﴾ لِيَدْخُلَنَّهُمْ مُدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٌ ﴿٥٩﴾ ﴾ [الحج: ٥٨-٥٩].

والهجرة من بلد الظلم والسوء إلى بلد آخر تكون إما بالرضا أو بالإجبار. وإذا تحققت الهجرة بترك الوطن الأصلي إجبارياً، كما في حالة النفي أو الإخراج من الوطن، ينشأ حق الدفاع المظلومين عن أنفسهم^(٢٥).

قال الله تعالى في القرآن الكريم: ﴿ فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَمِلٍ مِّنْكُمْ مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنثَىٰ بَعْضُكُمْ مِّنْ بَعْضٍ فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُوذُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ ﴿١٣٥﴾ ﴾ [آل عمران: ١٩٥].

ولفظ الهجرة لا توجد في القرآن الكريم، ولكن توجد منها اشتقاقات متنوعة بمعاني مختلفة، مثل: وَاهْجُرُوهُنَّ وَاهْجُرْنِي^(٢٦)، وَاهْجُرْهُمْ^(٢٧)، وَمُهَاجِرًا^(٢٨)، وَمُهَاجِرًا^(٢٩)، وَفَاهْجُرْ^(٣٠)، وَاهْجُرُوهُنَّ وَمُهَاجِرًا^(٣١)، وَتَهْجُرُونَ^(٣٢) مشتقات من جذر (هجر) وردت في ٣١ موضعاً^(٣٣).

وبعض معاني الكلمات المشتقة من الهجرة في القرآن الكريم هكذا: ﴿ فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَمِلٍ مِّنْكُمْ مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنثَىٰ بَعْضُكُمْ مِّنْ بَعْضٍ فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُوذُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ ﴿١٣٥﴾ ﴾ [آل عمران: ١٩٥]. في هذه الآية كلمة (هاجروا) بمعنى تركوا قومهم وعشيرتهم المنكرة لله تعالى، وهاجروا إلى من آمن بالله وصدق رسوله من أهل الإيمان. هؤلاء هم المهاجرون الذين أخرجوا من قبل مشرقي قريش من مكة^(٣٤).

(٢٥) آل عمران، ٣/١٩٥. الإسرائ، ١٧/٧٦-٧٧. الحشر، ٥٩/٨.

(٢٦) النساء، ٤/٣٤ ومريم، ١٩/٤٦.

(٢٧) المزمل، ٧٣/١٠.

(٢٨) النساء، ٤/١٠٠.

(٢٩) العنكبوت، ٢٩/٢٦.

(٣٠) المدثر، ٧٤/٥.

(٣١) النساء، ٤/٣٤ والعنكبوت، ٢٩/٢٦.

(٣٢) المؤمنون، ٢٣/٦٧ والفرقان، ٢٥/٣٠.

(٣٣) اللداعاني، الحسين بن محمد: قاموس القرآن، تحقيق: عبد العزيز سيّد الأهل، دار العلم للملايين، بيروت، ١٩٨٣، ص، ٤٧١-٤٧٢.

(٣٤) الرّازي، مختار الصحاح، ص، ٢٨٨. أونقال، أحمد، "الهجرة"، دأ، إسطنبول، ج، ١٧، ص، ٤٥٨.

(٣٤) الطّبري: جامع البيان عن تأويل آي القرآن، ج، ٦، ص، ٣٢٢.

﴿... وَالَّتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَأَهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ...﴾ [النساء: ٣٤].

وفي هذه الآية كلمة ﴿وَأَهْجُرُوهُنَّ﴾ مستعملة بمعنى: يرقدها عندها ويوليها ظهره، ولا يكلمها أي: يهجرها بلسانه، ويغلظ لها بالقول إذا خاف نشوزها، وبمعنى شدوا وثاقهن في بيوتهن، كناية عن قولهم: هجر البعير أي: ربطه بالهजार، وهو حبل يشد به البعير^(٣٥).

﴿* وَمَنْ يَهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مَرَاغِمًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ تُرِيدُكَ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٣٦﴾﴾ [النساء: ١٠٠]. وفي هذه الآية توجد كلمة ﴿يَهَاجِرْ﴾ وكلمة ﴿مُهَاجِرًا﴾. وكلتا الكلمتين مستعملتان بمعنى التَّرك قلباً ولساناً وجسماً، أي: بدناً. ومع هذا تفيدان البعد عن ديار الشُّرك وأهله والذَّهاب بالمناهج والطُّرق المشروعة إلى بلاد الإسلام حيث يعيش المؤمنون هناك^(٣٦). وإنما سُمِّي المهاجر مهاجراً ومراغماً؛ لأنَّ الرجل كان إذا أسلم عادى قومه وهجرهم، فسُمِّي خروجه مراغماً، وسُمِّي مصيره إلى النبي ﷺ هجرة^(٣٧).

﴿قَالَ أَرَأَيْبُ أَنْتَ عَنِ الْهَيْبَةِ يَكْفُرْ هَيْبُهُ لِيْن لَمْ تَنْتَهَ لَأَرْجُمَنَّكَ وَأَهْجُرَنِي مَلِيًّا ﴿٣٦﴾﴾ [مريم: ٤٦].

وفي هذه الآية ﴿وَأَهْجُرَنِي مَلِيًّا﴾، أي: واعتزلني وأطل هجراني^(٣٨).

﴿مُسْتَكْرِبِينَ بِهِ سَلِيمًا تَهْجُرُونَ ﴿٣٧﴾﴾ [المؤمنون: ٦٧]. وفي هذه الآية معنى الهجر في كلمة ﴿تَهْجُرُونَ﴾: الهذيان، والإفحاش^(٣٩). والمعنى: يحدث لكم سماع آياتي كبراً وطغياناً فلا تؤمنوا به^(٤٠).

﴿وَقَالَ الرَّسُولُ يَذَرِيْنِ أَنْتُمْ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا ﴿٣٨﴾﴾ [الفرقان: ٣٠]. وفي هذه الآية

كلمة ﴿مَهْجُورًا﴾ مستعملة بمعنى الهذيان^(٤١) والإفحاش وما لا نفع به من العبث^(٤٢). أي: وقال الرسول: يا

(٣٥) الطَّبْرِي: جامع البيان عن تأويل آي القرآن، ج، ٦، ص، ٧٠٠-٧٠٧.

(٣٦) الطَّبْرِي: جامع البيان عن تأويل آي القرآن، ج، ٧، ص، ٦٦.

(٣٧) القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج، ٧، ص، ٦٦.

(٣٨) مقاتل بن سليمان: تفسير مقاتل بن سليمان، تحقيق: طلعت شحاطة، مؤسسة تاريخ العربي، بيروت، ٢٠٠٢، ج، ٢، ص، ٦٣٠.

الطَّبْرِي: جامع البيان عن تأويل آي القرآن، ج، ١٥، ص، ٥٥٢-٥٥٥.

(٣٩) الجرجاني، عبد القاهر: درج الدرر في تفسير القرآن العظيم، تحقيق: صلاح الفرحان-محمد أديب شكور، دار الفكر،

عمّان، ٢٠٠٩، ج، ٢، ص، ٣٥٠.

(٤٠) القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج، ١٥، ص، ٦٤.

(٤١) الجرجاني، درج الدرر في تفسير القرآن العظيم، ج، ٢، ص، ٣٨٥.

(٤٢) الماوردي، أبو الحسن علي بن محمد بن حبيب: النكت والعيون (تفسير الماوردي)، تحقيق: السيّد بن عبد المقصود بن عبد

الرّحيم، دار الكتب العلميّة، بيروت، ج، ٤، ص، ١٤٣.

رب إن قومي اتخذوا هذا القرآن مهجوراً. أي: قالوا فيه غير الحق من أنه سحر وشعر، معنى ﴿مَهْجُورًا﴾ أي: متروكاً^(٤٣).

﴿وَلَا يَأْتِلُ أُولُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولَى الْقُرْبَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِيَعْفُوا وَلِيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ [النور: ٢٢]. وفي هذه الآية المقصود من كلمة ﴿وَالْمُهَاجِرِينَ﴾ هو مسطح بن أثاثه إذ لما خاض في الإفك ونشره، وكان أبو بكر الصديق رضي الله عنه ينفق عليه، فحلف أبو بكر ألا يبره، وكان ابن خالته، فنهاه الله عن يمينه وندبه إلى بره مع إساءته^(٤٤). ومع هذا كلمة المهاجرين تشمل كل من هجر.

﴿... وَبَنَاتٍ عَمَّكَ وَبَنَاتٍ عَمَّتِكَ وَبَنَاتٍ خَالَكَ وَبَنَاتٍ خَالَتِكَ أَلَّتِي هَاجَرْنَ مَعَكَ...﴾ [الأحزاب: ٥٠]. وفي هذه الآية -كما بينت- بكلمة ﴿هَاجَرْنَ﴾ قصد: اللاتي هاجرن مع النبي^(٤٥).

﴿وَأَصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَأَهْجِرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا﴾ [المزمل: ١٠]. وفي هذه الآية ﴿وَأَهْجِرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا﴾ أي: لا تعرض لهم، ولا تشتغل بمكافاتهم، فإن في ذلك ترك الدعاء إلى الله. وقال أبو الدرداء: إنا لنكشر في وجوه (أقوام) ونضحك إليهم وإن قلوبنا لتقلبيهم أو لتلعنهم. ﴿وَأَصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ﴾ أي: من الأذى والسبب والاستهزاء، ولا تجزع من قولهم، ولا تتمتع من دعائهم^(٤٦). وطُلب في هذه الآية الصبر والهجر الجميل على ما يقول المشركون، وعلى أذاهم^(٤٧). يحتمل الهجر هنا أن يكون بالبدن وباللسان وبالقلب^(٤٨).

﴿وَالرَّجْزَ فَأَهْجِرْ﴾ [المدثر: ٥]. وكلمة ﴿فَأَهْجِرْ﴾ هنا بمعنى الترك. والطبري بعدما بين الرجز بالأوثان صرح أنه المعصية والإثم^(٤٩). وعليه فإن الآية تفيد أن: أبعد عن الشرك والأوثان وعن كل سيئة بالبدن واللسان والقلب^(٥٠).

٢. غاية الهجرة وسببها وأنواعها وأهميتها:

إنّ النَّاسَ وخاصةً المسلمون لا يهاجرون إلا بغاية وسبب. ويجب للهجرة أن تكون لها مقاصد وأسباب وأشكال.

(٤٣) الثعلبي، أبو إسحاق أحمد: الكشف والبيان، ج، ٧، ص، ١٣٢. القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج، ١٥، ص، ٤٠٥.

(٤٤) الماوردي: النكت والعيون، ج، ٤، ص، ٨٤.

(٤٥) القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج، ١٧، ص، ١٧٩.

(٤٦) القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج، ٢١، ص، ٣٣٤-٣٣٥.

(٤٧) الطبري: جامع البيان عن تأويل آي القرآن، ج، ٢٣، ص، ٣٨٠.

(٤٨) الأصفهاني: المفردات، ص، ٥٣٦-٥٣٧.

(٤٩) الطبري: جامع البيان عن تأويل آي القرآن، ج، ٢٣، ص، ٤١٠-٤١٢.

(٥٠) الأصفهاني: المفردات، ص، ٨٢٣.

إنّ الهجرة قد تكون لأسباب اجتماعية وديموغرافية وجغرافية وسيكولوجية. ولها أشكال متنوّعة؛ مثل: الهجرات الداخليّة والخارجيّة، أو الهجرات الإراديّة وغير الإراديّة، أو الهجرات الدائمة والمؤقتة. وهناك موضوعات تتعلّق بالهجرة مباشرة أو بشكل غير مباشر، مثل: التربية والتعليم وجعل المهاجر ذا صلاحية وإسكان. كلّ هذا له دور مهمّ في الهجرة.

١, ٢. غاية الهجرة وسببها (بواعث وغايات الهجرة):

بواعث الهجرة كثيرة، وأهمّها هي سلامة العبادة والدين فحينما يُضيق على المرء في دينه وعبادته، ويُمنع من إظهار دينه والقيام بالواجبات الدينية المفروضة عليه يتعيّن عليه الهجرة إلى حيث يجد المكان الأمثل للمحافظة عليه.

وكما هو معلوم، لكلّ عمل مبدأ وغاية. وإذا نشأ العمل وفق مقتضى الإسلام فإنه سيحتوي الطاعة لله والتقرب إليه. وهذا العمل يجب ألا يكون بسبب العادة والهوى وطلب المدح والشّهرة. وفي أساس الهجرة التي تكون بالبدن يوجد هجرة الاعتقاد بالله ورسوله^(٥١). وهذه الدّنيا مستندة على الغايات المحدّدة والأسباب المختلفة. وكلّ شيء خُلِق من قبل الله تعالى لا يكون عبثاً ولا باطلاً وخاصّة الإنسان؛ فما خلقه الله باطلاً^(٥٢) ولا عبثاً^(٥٣). ولا تركه سُدى^(٥٤). فللهجرة غاية. قال الله تعالى في القرآن الكريم: ﴿يَعْبَادِي الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ فَإِنِّي فَاعِبُدُونِ﴾^(٥٥) [العنكبوت: ٥٦]. ومعنى ذلك إن أرضي واسعة، فاهربوا ممن منعكم من العمل بطاعتي^(٥٥).

إنّ الهجرة ظهرت في كلّ آن. وقد كانت في كلّ أرض تجادل فيها الحقّ والباطل. وبحسب القرآن فإن كلّ الأنبياء والذين آمنوا بهم هاجروا من أراضيمهم وبلادهم ووطنهم في سبيل اعتقادهم لأداء العبادة لله خالصة^(٥٦). وقد أخبر الله تعالى في القرآن فقال: ﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِّنْ أَرْضِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا﴾، وفي نفس الآية وعد الله تعالى لأنبيائه إذ قال: ﴿فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهَلِكَنَّ الظَّالِمِينَ﴾^(٥٧) [إبراهيم: ١٣]. وورد في القرآن الكريم أيضاً: ﴿وَلَن كَادُوا لَيَسْتَفْرِزُونَكَ مِّنْ الْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ﴾

(٥١) ابن القيم الجوزي: الرسالة التّبوكية (زاد المهاجر إلى ربّه)، ص: ٩.

(٥٢) آل عمران، ٣/ ١٩١، ص: ٢٧/٣٨.

(٥٣) المؤمنون، ٢٣/ ١١٥.

(٥٤) القيامة، ٧٥/ ٣٦.

(٥٥) الطّبري: جامع البيان عن تأويل آي القرآن، ج: ٢٣، ص: ٤٣٣.

(٥٦) الأعراف، ٧/ ٧٨؛ يونس، ١٠/ ٩٠؛ هود، ١١/ ٨٠-٨١؛ الحجر، ١٥/ ٦٥؛ طه، ٢٠/ ٧٧-٧٨؛ الشورى، ٢٦/ ٥٢-٦٧؛

العنكبوت، ٢٩/ ٢٦.

مَنْهَا وَإِذَا لَا يَبْتَوْنَ خَلْفَكَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٧٦﴾ سُنَّةٌ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا ﴿٧٧﴾ [الإسراء: ٧٦-٧٧].

وقال النبي ﷺ: «إنما الأعمال بالنيات، وإنما لكل امرئ ما نوى فمن كانت هجرته إلى الله ورسوله، فهجرته إلى الله ورسوله، ومن كانت هجرته لدنيا يصيبها، أو امرأة ينكحها، فهجرته إلى ما هاجر إليه»^(٧٧). وهذا الحديث يبين أن الهجرة تُقدَّر على حسب النية وغايتها. والهجرة الحقيقية هي الهجرة إلى الله ورسوله. وقال النبي ﷺ أيضاً: «لا تَنْقُطُ الْهَجْرَةُ مَا دَامَ الْعُدُوُّ يُقَاتِلُ»^(٧٨). وهذا الحديث يفيد أن الحرب هي سبب للهجرة. وقول النبي ﷺ: «لا تنقطع الهجرة حتى تنقطع التوبة ولا تنقطع التوبة حتى تطلع الشمس من مغربها»^(٧٩). وبهذا يُعلم أن الهجرة لا تنقطع أبداً.

والإنسان المسلم عندما لا يجد أسباب البقاء لحياته وإمكانية الكفاح التنموي الإسلامي في بلد ما فيجب عليه أن يهاجر من ذلك البلد إلى آخر^(٨٠). وكما هو معروف فإن الفرار من الأذية في البدن فضل من الله أرخص فيه؛ فإذا خشي أحد على نفسه فقد أذن الله في الخروج له والفرار بنفسه ليخلصها من ذلك المحذور^(٨١). وإذا نظرنا من هذه الزاوية إلى الملتجئين أو المهاجرين السوريين مثلاً؛ فمع اختلاف البواعث والغايات، فالغالبية هاجرت وتركت أراضيها بسبب الحرب، وهذا صريح جداً. ولأجل تخليص النفس من العدو تركت وطنها وذهبت إلى البلدان المجاورة وإلى بلدان أخرى كي تعيش بأمن، وهذا قد يكون حقاً لهم. وهكذا كانت الهجرة الأولى إلى الحبشة. وهنا نتساءل: ألا يجب على من هُوَ جَرَّ إليه من البلدان ألا يمتنع من هذا الأمر، وأن يهتم بالمهاجرين حقاً. هل يمكن التفكير عكس هذا باسم الإنسانية؟

والنبي ﷺ والمؤمنون (المسلمون) رَأَوْا أَدَىٰ وظلماً كبيرين من قِبَلِ كَفَّارِ مَكَّةَ^(٨٢). فاستشهد بعض الصحابة^(٨٣). إنهم بقولهم: (لا إله إلا الله محمد رسول الله) كانوا يتركون دين أهل مكة فيتوجهون إلى دين

(٥٧) البخاري: الوحي، ١؛ مسلم، أبو الحسين مسلم بن حجاج: صحيح مسلم، تحقيق: بيت الأفكار الدولية، الرياض، ١٩٩٨، الإمارة ٣٣.

(٥٨) النسائي: البيعة، باب ٤٥، ج: ٧، ص: ٧٧٤٧.

(٥٩) الدارمي، أبو محمد عبد الله بن عبد الرحمن بن الفضل بن بهرام: مسند الدارمي، تحقيق: أسد الدارني، سير ٧٠، ج: ٣، ص: ٢٥٥٥. أبو داود، سليمان بن الأشعث الأزدي السجستاني: سنن أبي داود، تحقيق: شعيب الأرنؤوط - محمد كامل قرابلي، دار

الرسالة العالمية، الجهاد ٢، ج: ٤، ص: ٢٤٧٩.

(٦٠) *Mir, Mustansir, Kur'ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 1996, s. 85*

(٦١) ابن العربي: أحكام القرآن، ج: ١، ص: ٦١٠؛ القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج: ٧، ص: ٧٠.

(٦٢) ابن إسحاق، محمد: السير والمغازي، تحقيق: سهيل زكار، دار الفكر، ١٩٧٨، ص: ٢٠٩-٢٣١.

(٦٣) ابن إسحاق: السير والمغازي، ص: ١٩٢-١٩٣.

الإسلام، ويتكون كل معبود ويسعون لعبادة الله. وكلمة التوحيد ليست قولاً على العادة فحسب، بل هي قول مهم جداً يحتوي معاني كثيرة من زاوية نظر المسلمين وكفار مكة.

وكفار مكة عندما فهموا أن سيطرتهم ستنتهي في مكة أكثروا على المسلمين من الأذى والتحقير والاستهزاء والمعاملة السيئة^(٦٤). وزعماء مكة ومن عاونهم فعلوا كل ضغط وظلم بالمسلمين لكي يصدّوهم عن سبيلهم هذا^(٦٥). والنبي ﷺ كي يخلص المسلمين من هذا وينفّس عنهم من هذا الكرب فقد أخذ القرار بذهابهم إلى الحبشة التي كانت في إدارة الملك النجاشي النصراني المعروف بعدله ورحمته. وكانت هذه أول هجرة للمسلمين^(٦٦). وفي أثناء هذا كانت الآيات المتحدثة عن الهجرة منزلة^(٦٧). إن هذه الهجرة أراحت المسلمين. وهنا موضوع ملفت للنظر. وهو أنه عندما لا يجد المسلمون إمكانية إظهار دينهم فلهم عندئذ أن يهاجروا إلى البلدان غير الإسلامية. ودليل هذا بلاد الحبشة النصرانية. وهذه ليست بلاداً إسلامية، ولا يوجد فيها أحد من المسلمين. ومع ذلك هُجر إليها مرتين مع ترك المسلمين مكة. وسمي هؤلاء بالمهاجرين^(٦٨).

وتحدّث النبي ﷺ في مكان يسمّى: العقبة مع ستة رجال من أهل يثرب (المدينة المنورة) فبلّغهم الإسلام فصدّقوه وأمنوا به وبايعوه ثم رجعوا إلى يثرب كي يدعوا الناس إلى الإسلام^(٦٩). وفي هذا فتح الله تعالى طريقاً جديداً للمسلمين. وفي أعقاب هذه التطورات استقرّ الإسلام في المدينة.

وبعد هذا شجّع النبي ﷺ المسلمين على الخروج من مكة إلى يثرب خفية في مجموعات وفي وقت محدد، فخرجوا^(٧٠). وكانوا متوكّلين ومستسلمين لله، ولا يعلمون بأي شيء سيواجهونه في المستقبل. فقد أطاعوا الرسول الكريم بإخلاص فهاجروا وتركوا مكة. وبقي النبي ﷺ وأبو بكر وعلي. وكان النبي ﷺ ينتظر أمر الله بالهجرة^(٧١)، وفي النهاية أذن الله فهاجر مع أبي بكر إلى يثرب^(٧٢). والقرآن يتحدّث عن هذه الهجرة: ﴿إِلَّا تَصْرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ

(٦٤) ابن إسحاق: السير والمغازي، ص: ١٤٤.

(٦٥) ابن إسحاق: السير والمغازي، ص: ١٨٩-١٩٦.

(٦٦) ابن إسحاق: السير والمغازي، ص: ٢١٣-٢١٥؛ ابن سعد، محمد: الطبقات الكبرى، تحقيق: علي محمد عمر، مكتبة الخانجي، ٢٠٠١، ج: ١، ص: ١٧٢-١٧٣.

(٦٧) الزمر، ٣٩/١٠؛ النحل، ١٦/٤٢-٤١.

(٦٨) محمد جاسم عبد: أحكام الهجرة في الشريعة الإسلامية، مجلة أبحاث كلية التربية الأساسية، كلية الإمام الأعظم، ٢٠٠٨، ج: ٨، العدد: ١، ص: ٩٨-٩٩.

(٦٩) ابن هشام: السيرة النبوية، تحقيق: عمر عبد السلام تدمري، دار الكتاب العربي، بيروت، ١٩٩٠، ج: ٢، ص: ٧٦-٧٨.

(٧٠) ابن هشام: السيرة النبوية، ج: ٢، ص: ١٠٩؛ ابن سعد: الطبقات الكبرى، ج: ١، ص: ١٩٢.

(٧١) ابن هشام: السيرة النبوية، ج: ٢، ص: ١٠٩.

(٧٢) ابن هشام: السيرة النبوية، ج: ٢، ص: ١٢١؛ ابن سعد: الطبقات الكبرى، ج: ١، ص: ١٩٤.

لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدُوهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَىٰ وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٥﴾ [التوبة: ٤٠]. وكان خروج النبي ﷺ من مكة بسبب إخراج الكفار جبراً وضغطهم عليه^(٧٣). وفي أثناء خروجه من مكة وهو على راحلته واقفاً بالحزورة^(٧٤) يقول: «وَاللَّهِ إِنَّكَ لَحَيْرٌ أَرْضِ اللَّهِ، وَأَحَبُّ أَرْضِ اللَّهِ إِلَى اللَّهِ، وَلَوْلَا أَنِّي أُخْرِجْتُ مِنْكَ مَا خَرَجْتُ»^(٧٥). وكذلك تقريباً كان كل المسلمين؛ فقد تركوا مكة وعلى رأسهم النبي ﷺ واجتمعوا في المدينة.

الهجرة ليست حدثاً بسيطاً. هي الخروج من الباطل إلى الحق، والتوجه من الظلم إلى العدل ومن السيئات إلى الحسنات ومن القبيح إلى الجمال، والإقبال على نور الإسلام. خلاصة الهجرة هي: تخلص المرء من الكفر والشرك والتوجه إلى الله مخلصاً له الدين، وهي طريق مهم لتبليغ الإسلام إلى الأراضي البعيدة، والمؤمنون كانوا على هذا في هجرتهم إلى المدينة.

وفي الوقت الراهن يمكن أن نجعل المهاجرين السورين المخرجين من قبل العدو من وطنهم جبراً وأمثالهم في هذا الإطار. لأنهم لا يجدون إمكانية لإظهار دينهم ولا يوجد أمان لأنفسهم ولا لأموالهم. ويمكن أن يقال لهم «المهاجرين» بسبب ما يرون من الضغط الاجتماعي والروحاني والاقتصادي والثقافي الشديد وأمثاله، ولذلك تركوا بلادهم كي ينجوا من هذا الضغط والضرر ويحافظوا على أنفسهم.

٢, ٢. أهمية الهجرة وأنواعها:

الهجرة لها أهمية كبيرة في الإسلام. قال الله تعالى في هذا الموضوع: ﴿وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتَّىٰ يَهَاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِن تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وِلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٨٩﴾﴾ [النساء: ٨٩]. في هذه الآية ﴿حَتَّىٰ يَهَاجِرُوا﴾ يمكن أن تُؤوَّل بشكلين: بأنها الهجرة بالبدن من بلاد إلى بلاد آخر؛ من دار الحرب إلى دار الإسلام، والهجرة إلى الله ورسوله بالقلب. وهنا الهجرة أيضاً قد تفيد ترك الشهوات والأخلاق السيئة وترك الذنوب وردّها؛ أي أن يهجر ما نهى الله عنه^(٧٦). وفي هذه الآية ﴿فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتَّىٰ يَهَاجِرُوا﴾ هنا أمر المسلمون أن يكونوا بعيدين عن الذين ودوا أن يكفروا ويكونوا سواء^(٧٧). وكذا أنزل في القرآن في شأن المنافقين ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُم تَعَالَوْا إِلَىٰ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ رَأَيْتُ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُوكًا ﴿٦١﴾﴾ [النساء: ٦١].

(٧٣) القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج: ١٠، ص: ٢١١.

(٧٤) الحزورة - في الأصل: الزبية - وكانت سوقاً للمدينة وقد دخلت في المسجد لما زيد فيه. وانظر "معجم البلدان" ٢/ ٢٥٥.

(٧٥) سنن الدارمي، باب: ٦٧، ٢٥٥٢.

(٧٦) الثعلبي: الكشف والبيان، ج: ١٠، ص: ٥٠٦-٥٠٧؛ ابن قيم الجوزية: الرسالة التبوكية، ص: ١٦؛ الأصفهاني: المفردات، ص: ٥٣٧.

(٧٧) الأنفال، ٨/ ٧٢؛ القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج: ٦، ص: ٥٠٦-٥٠٧.

وقال الله تعالى في القرآن أيضاً: ﴿إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّيْنَاهُمُ الْمَلَائِكَةَ ظَالِمِينَ أَلْفَيْهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضَ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولَئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿٩٧﴾﴾ [النساء: ٩٧]. في الآية بعد ما هاجر النبي ﷺ كان هناك أشخاص لم يتركوا مكة مع أنهم مسلمون وبقوا هناك بين المشركين فما أطاعوا الله ورسوله وخالفوا أمر الهجرة. ولهذا السبب ما قبل الله توبتهم وسوف يدخلهم النار^(٧٨). ففي أثناء نزول هذه الآية حتى فتح مكة كانت الهجرة واجبة على كل من أسلم. والمراد بهم جماعة من أهل مكة كانوا قد أسلموا وأظهروا للنبي ﷺ الإيمان به، فلما هاجر النبي ﷺ أقاموا مع قومهم وفتن منهم جماعة فافتنوا، فلما كان أمر بدر خرج منهم قوم مع الكفار^(٧٩). ومن أجل ذلك من أراد أن يجلس بين الكفار فإن لم يكن كافرًا على الأقل فهو في مذنب وظالم لنفسه. وهذه الآية في رأي المفسرين تبين وجوب هجرة من لا يستطيع أن يظهر دينه ولا يستطيع أن يستمر بحياته في أرضه. وروي عن النبي ﷺ أنه قال: «من فرّ بدينه من أرض إلى أرض وإن كان شبرًا استوجب الجنة وكان رفيق إبراهيم ومحمد عليهما السلام»^(٨٠). ويرى الشافعي أنها ليست واجبة والإقامة في مكة ليست حرامًا. والجهاد بعد الهجرة أولًا كان مباحًا، وعندما فرض كثر الضغط والظلم على من لا يهاجر. وبناءً على ذلك فمن رأى الضغط ويستطيع أن يهاجر فلهجرة عليه واجبة. وقد بينت هذه الآية عقوبة وشأن الذين لا يطيعون هذا الأمر بسبب أهميته المجتمعية الإسلامي^(٨١).

وقال القرطبي في قول: ﴿أَلَمْ تَكُنْ أَرْضَ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا﴾ أنه: يفيد هذا السؤال والجواب أنهم ماتوا مسلمين ظالمين لأنفسهم في تركهم الهجرة. وإلا فلو ماتوا كافرين لم يقل لهم شيئًا من هذا، وإنما أضرب عن ذكركم في الصحابة لشدة ما واقعه، ولعدم تعين أحدهم بالإيمان، واحتمال رده^(٨٢).

وفي رأي ابن قدامة: هذه الآية تغيد وجوب الهجرة على من يقدر عليها ولا يمكن إظهار دينه بين الكفار. ولأن القيام بواجب دينه واجب على من قدر عليه، والهجرة من ضرورة الواجب وتتمته، وما لا يتم الواجب إلا به فهو واجب^(٨٣).

وقوله تعالى: ﴿إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانَ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِمْلَهُ وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا ﴿٩٨﴾﴾ [النساء: ٩٨]. ﴿فَأُولَئِكَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَعْفُو عَنْهُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٩٩﴾﴾ [النساء: ٩٩].

(٧٨) الطبري: جامع البيان عن تأويل آي القرآن، ج: ٧، ص: ٣٨١؛ القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج: ٧، ص: ٦١.

(٧٩) ابن إسحاق: السير والمغازي، ص: ٣٠٩.

(٨٠) القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج: ٧، ص: ٦٤.

(٨١) أو نقل، أحمد: "الهجرة"، إسطنبول، ١٩٩٨، ج: ١٧، ص: ٤٦٣.

(٨٢) القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج: ٧، ص: ٦٣.

(٨٣) ابن قدامة: المغني، ج: ١٣، ص: ١٥١.

وفي هذه الآية قوله: ﴿لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً﴾. الحيلة هنا لفظ عام لأنواع أسباب التخلص. والسبيل سبيل المدينة^(٨٥)، ولكن مع هذا له معنى عام ويمكن أن يحتوي جميع السبل. وقوله تعالى: ﴿فَأُولَئِكَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَعْتَمِدَ عَلَيْهِمْ﴾. هذا الذي لا حيلة له في الهجرة لا ذنب له حتى يعني عنه، ولكن المعنى أنه قد يتوهم أنه يجب تحمل غاية المشقة في الهجرة، حتى إن من لم يتحمل تلك المشقة فسيعاقب.. فأزال الله ذلك الوهم؛ إذ لا يجب تحمل غاية المشقة، بل كان يجوز ترك الهجرة عند فقد الزاد والراحلة. فمعنى الآية: فأولئك لا يستقصى عليهم في المحاسبة؛ ولهذا قال: ﴿وَكَانَ اللَّهُ عَفْوًا غَفُولًا﴾^(٨٦).

هذه الآية تبحث عن المرضى والضعفاء والمضطربين الباقين هناك من النساء والعجزة والولدان وبسببهم لا تكون الهجرة عليهم واجبة، ولا توصف باستحباب لأتباعها غير مقدور عليها. ومن يقدر عليها تُستحب له ولا تجب عليه، لكنه يتمكن من إظهار دينه وإقامته في دار الكفر، فُتستحب له ليعتصم من جهادهم وتكثير المسلمين ومعونتهم ويتخلص من تكثير الكفار ومخالطتهم ورؤية المنكر بينهم. ولا تجب عليه؛ لتمكنه من إقامة واجب دينه من دون الهجرة. وقد كان العباس عم النبي ﷺ مقيماً في مكة مع إسلامه. ونعيم النخام، حين أراد أن يهاجر جاءه قومه بنو عدي فقالوا له: أقم عندنا وأنت على دينك ونحن نمنعك ممن يريد أذاك، واكفنا ما كنت تكفينا. وكان يقوم بيتاً من بني عدي وأراملهم فتخلف مدة، ثم هاجر بعد، فقال له النبي ﷺ: «قَوْمُكَ كَانُوا خَيْرًا لَكَ مِنْ قَوْمٍ لِي، قَوْمِي أَخْرَجُونِي، وَأَرَادُوا قَتْلِي وَقَوْمُكَ حَفِظُوكَ وَمَنَعُوكَ». فقال: بَلْ قَوْمُكَ أَخْرَجُوكَ إِلَى طَاعَةِ اللَّهِ وَجِهَادِ عَدُوِّهِ، وَقَوْمِي نَبَطُونِي عَنِ الْهَجْرَةِ وَطَاعَةِ اللَّهِ^(٨٧).

﴿إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ ءَاوَأُوا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَالَّذِينَ ءَامَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَدَّيِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّى يُهَاجِرُوا وَإِنْ اُسْتَنْصَرُوا فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمْ النَّصْرُ إِلَّا عَلَى قَوْمِهِم بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِثْقَلُ ذَرَّةٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾ [الأنفال: ٧٢].

في هذه الآية لفظ ﴿وَهَاجَرُوا﴾ و﴿وَلَمْ يُهَاجِرُوا﴾ و﴿حَتَّى يُهَاجِرُوا﴾ موجود. وقول: ﴿أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ﴾ فُسِّر في الميراث^(٨٨). الأنصار والمهاجرون كانوا يتوارثون بسبب الهجرة. وهنا كلمة الولاية بمعنى: وليت الشيء، يقال: ولي بين الولاية. ووال بين الولاية. لأنه بمعنى النصرة والنسب. وقد تطلق الولاية والولاية بمعنى الإمارة^(٨٩). ومعنى قوله تعالى: ﴿وَإِنْ اُسْتَنْصَرُوا فِي الدِّينِ﴾، إن دعاكم هؤلاء المؤمنون الذين

(٨٤) الطبري: جامع البيان عن تأويل آي القرآن، ج: ٧، ص: ٣٨٥.

(٨٥) القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج: ٧، ص: ٦٥.

(٨٦) ابن قدامة: المغني، ج: ١٣، ص: ١٥٢-١٥١.

(٨٧) الطبري: جامع البيان عن تأويل آي القرآن، ج: ١١، ص: ٢٩٤؛ القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج: ١١، ص: ٨٦-٨٧.

(٨٨) الطبري: جامع البيان عن تأويل آي القرآن، ج: ١١، ص: ٢٩٣-٢٩٤؛ القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج: ١٠، ص: ٨٦.

لم يهاجروا من أرض الحرب إلى عونهم بنفير أو مال لاستنقاذهم فأعينوهم، فذلك فرض عليكم فلا تخذلوهم. إلا أن يستنصروكم على قوم كفار بينكم وبينهم ميثاق فلا تنصروهم عليهم، ولا تنقضوا العهد حتى تتم مدته^(٨٩).

وفي رأي ابن العربي: إلا أن يكونوا أسراء مستضعفين فإن الولاية معهم قائمة والنصرة لهم واجبة، ولا تبقى منا عين تطرف حتى نخرج إلى استنقاذهم إن كان عدداً يمتثل ذلك، أو نبذل جميع أموالنا في استخراجهم حتى لا يبقى لأحد درهم. كذلك قال مالك وجميع العلماء. فإننا لله وإنا إليه راجعون، على ما حل بالخلق في تركهم إخوانهم في أسر العدو وفي أيديهم خزائن الأموال، وفضول الأحوال والقدرة والعدد والقوة والجلد^(٩٠).

﴿ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴾ [الأنفال: ٧٤].

وفي هذه الآية كلمة ﴿حَقًّا﴾ مصدر، أي: حققوا إيمانهم بالهجرة والنصرة. وحقق الله إيمانهم بالبشارة في قوله: ﴿لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ﴾^(٩١)، أي: ثواب عظيم في الجنة^(٩٢).

وللنبي ﷺ أحاديث كثيرة حول أهمية الهجرة، منها:

«لولا الهجرة، لَكُنْتُ امْرَأً مِنَ الْأَنْصَارِ»^(٩٣). «لَا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنْ مُشْرِكٍ بَعْدَ مَا أَسْلَمَ عَمَلًا حَتَّى يُفَارِقَ الْمُشْرِكِينَ إِلَى الْمُسْلِمِينَ»^(٩٤). قال رجل: يا رسول الله، أي الهجرة أفضل؟ قال: «أَنْ تَهْجَرَ مَا كَرِهَ اللَّهُ، وَالهْجَرَةُ هِجْرَتَانِ: هِجْرَةُ الْحَاضِرِ وَالْبَادِي، فَأَمَّا الْبَادِي؛ فَإِنَّهُ يُطِيعُ إِذَا أُمِرَ، وَيُجِيبُ إِذَا دُعِيَ، وَأَمَّا الْحَاضِرُ؛ فَأَعْظَمُهَا بَلِيَّةٌ، وَأَفْضَلُهَا أَجْرًا»^(٩٥). «الْعِبَادَةُ فِي الْهَرْجِ، كَهِجْرَةِ الْبَيْتِ»^(٩٦). قال ابن عباس: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ (بِمَكَّةَ)، وَإِنَّ أَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ (وَأَصْحَابَ النَّبِيِّ ﷺ) كَانُوا مِنَ الْمُهَاجِرِينَ؛ لِأَنَّهُمْ هَجَرُوا الْمُشْرِكِينَ، وَكَانَ مِنَ الْأَنْصَارِ مُهَاجِرُونَ؛ لِأَنَّ الْمُدَيِّنَةَ دَارُ شُرِكٍ، فَجَاؤُوا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ لَيْلَةَ الْعَقَبَةِ»^(٩٧). وأيضاً إن النبي ﷺ تحدث عن شخص تاب بعد ما قتل مئة رجل فتوجه إلى بلاد المصلحين، وقبل أن يصل تلك البلاد توفي في الطريق وبعد الخصام قبلت توبته^(٩٨).

(٨٩) القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج: ١٠، ص: ٨٥-٨٦.

(٩٠) ابن العربي: أحكام القرآن، ج: ٢، ص: ٤٤٠؛ القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج: ١٠، ص: ٨٦-٨٧.

(٩١) القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج: ١٠، ص: ٨٩.

(٩٢) مسند الدارمي، أبو محمد عبد الله بن عبد الرحمن بن الفضل بن بهرام الدارمي: كتاب السير: ٧١.

(٩٣) ابن ماجه، أبو عبد الله محمد بن يزيد القزويني (٢٧٣-٢٠٩ هـ): السنن، تحقيق: محمد عبد الباقي، دار إحياء الكتب العربية،

الحدود ٢/ ٢٥٣٦.

(٩٤) سنن النسائي: البيعة ١٥، ج: ٧، ص: ٧٧٤٠؛ سنن أبي داود: الوتر ٣٤٥.

(٩٥) مسلم: الفتن ٥٢؛ الترمذي: الفتن ٣٠؛ ابن ماجه: الفتن ٣٦/ ٣٩٨٥.

(٩٦) سنن النسائي: البيعة ١٥، ج: ٧، ص: ٧٧٤١.

(٩٧) البخاري: الأنبياء ٦٠؛ مسلم: التوبة ٤٦؛ ابن ماجه: الذيات ٢١/ ٢٦٢١.

وقال النبي ﷺ: «لَا هِجْرَةَ بَعْدَ الْفَتْحِ، وَلَكِنْ جِهَادٌ وَبَيْتَةٌ، وَإِنْ اسْتَنْفَرْتُمْ فَأَنْفِرُوا»^(٩٨). والهجرة المنتهية في الحديث الشريف، هي الهجرة من مكة إلى المدينة..^(٩٩) ومع أن الهجرة من مكة إلى المدينة قد انتهت، لكن ما دام الضغط قائماً على المسلمين ففرض الهجرة باق من ديار الكفر إلى بلاد الإسلام^(١٠٠).

والهجرة لها أنواع. منها:

١- تكون الهجرة من مكة إلى المدينة لنصرة النبي ﷺ.

٢- وهجر المسلم الحرام. وهكذا قال النبي ﷺ: «المهاجر من هجر الخطايا والذنوب»^(١٠١). وهاتان الهجرة حتى الآن ثابتتان وأحكامهما لم تزل تدوم.

٣- وهجر الذين يعملون المعاصي وترك الكلام والجلوس معهم حتى يتوبوا. فتلك هجرة. وهكذا فعل النبي ﷺ بكعب بن مالك مع أصدقائه^(١٠٢).

وتعليق ابن العربي في الآيات والأحاديث الشريفة يجلب النظر إليه. هو أولاً من جهة القصد يقسم الهجرة إلى قسمين: بمقصد الهروب وبمقصد الطلب. وبعد من جهة الأحكام يقسمها إلى خمسة أقسام: الواجب والمندوب والمباح والمكروه والحرام. ونرى القرطبي يوافق ابن العربي في هذا التصنيف^(١٠٣). وكلا المفسرين تناولا الهجرة من ناحية الفقه الإسلامي، وهكذا صنفاها:

الهجرة: ١- هي الخروج من دار الحرب إلى دار الإسلام. ٢- والخروج من أرض البدعة. ٣- والخروج من أرض غلب عليها الحرام. ٤- والفرار من الأذية في البدن، وذلك فضل من الله أرخص فيه. فإذا خشي الإنسان على نفسه فقد أذن الله له بالخروج والفرار بنفسه ليخلصها من ذلك المحذور. وأول من فعلها إبراهيم عليه السلام، فإنه لما خاف من قومه، قال: ﴿إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَى رَبِّي﴾ [العنكبوت: ٢٦]، وقال: ﴿إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَى رَبِّي سَيِّئِينَ﴾ [الصافات: ٩٩]، وقال مخبراً عن موسى: ﴿فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفًا يَتَرَقَّبُ﴾ [القصص: ٢١]. هذه المعلومات وردت في تفسيرها^(١٠٤).

(٩٨) البخاري: الجهاد والسير ١؛ أبو داود: الجهاد ٢؛ الترمذي: السير ٣٢؛ التساني: البيعة ٤٥/٧٧٤٥؛ الدارمي: السير ٦٩/٧٠. (٩٩) ابن قدامة: المغني، ج: ١٣، ص: ١٥٠-١٥١.

(١٠٠) الجوزي: أبو الفرج جمال الدين عبد الرحمن بن علي بن محمد: زاد المسير في علم التفسير، المكتبة الإسلامية، الطبعة: ٣، بيروت، ١٩٨٤، ج: ٢، ص: ١٥٦؛ أبو داود، ج: ٤، ص: ٢٤٨٠؛ ابن قدامة: المغني، ج: ١٣، ص: ١٥٠.

(١٠١) البخاري: الإيمان ٤؛ الرافق ٢٦؛ أبو داود: الجهاد ٢؛ ابن ماجه: الفتن ٣٦/٢٩٣٤.

(١٠٢) القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج: ٦، ص: ٥٠٦-٥٠٧؛ البخاري: المغازي ٧٩؛ مسلم: التوبة ٥٣.

(١٠٣) ابن العربي: أحكام القرآن، ج: ١، ص: ٦٠٩؛ القرطبي: الجامع لأحكام القرآن، ج: ٧، ص: ٦٥-٧٢.

(١٠٤) ابن العربي، أحكام القرآن، ج: ١، ص: ٦١٠-٦١٢؛ القرطبي، الجامع لأحكام القرآن، ج: ٧، ص: ٦٩-٧٠.

٣- أهمية الهجرة اجتماعياً وثقافياً ودينيّاً:

قال الله تعالى في موضوع المهاجرين والأنصار: ﴿وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُودْرِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شَحْنًا نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٩﴾﴾ [الحشر: ٩].

إنَّ النَّبِيَّ ﷺ حينما جاء إلى المدينة وقّع معاهدة مع المقيمين بها على المعاونة والتّضامن معاً^(١٠٥). وهذه المعاهدة تفيده أن الإسلام يهتم كثيراً بالعلاقات مع الآخرين في الصلح والوحدة والمعاملات الحسنة. والنبي ﷺ قد أسس الأخوة بين المهاجرين من مكّة إلى المدينة وأهل المدينة الأنصار المُعطين نصف أموالهم للمهاجرين^(١٠٦). وهذه أخوة ما شاهدها التاريخ أبداً إلى الآن. وكذلك بُنيت الجماعة الإسلاميّة على أساس الأخوة والتّضامن والمعاونة.

والقرطبيّ قد صرّح بهذا في تفسير سورة الممتحنة- الآية العاشرة: ﴿يَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا جَاءَهُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مَهْجُرَاتٍ فَاْمْتَحُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَحْرُجُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَأَنْ هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَءَاوَهُنَّ مَا آفَقُوا وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ إِذَا ءَاتَيْتُمُوهُنَّ أَجْرَهُنَّ وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكُفَّارِ وَءَسْأَلُوا مَا آفَقْتُمْ وَلَيْسَ لَكُمْ عَلَيْكُمْ أَنْتُمْ حُرْمٌ إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الَّذِينَ يَنْتَكِبُونَ إِلَيْكُمْ وَيَكْفُرُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ حَكِيمٌ ﴿١٠٩﴾﴾.

﴿يَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا جَاءَهُمُ الْمُؤْمِنَاتُ﴾. لما أمر المسلمين بترك موالاة المشركين اقتضى ذلك مهاجرة المسلمين بلاد الشّرك إلى بلاد الإسلام. وكان التناكح من أوكد أسباب الموالاة، فين أحكام مهاجرة النساء. قال ابن عباس: جرى الصلح مع مشركي قريش عام الحديبية، على أن: من أتاه من أهل مكة رده إليهم، فجاءت سعيده بنت الحارث الأسلمية بعد الفراغ من الكتاب، والنبي ﷺ بالحديبية بعد، فأقبل زوجها وكان كافراً فقال: يا محمد، اردد عليّ امرأتي فإنك شرطت ذلك! وهذه طينة الكتاب لم تحف بعد، فأنزل الله تعالى هذه الآية. وقيل: جاءت أم كلثوم بنت عقبة بن أبي معيط، فجاء أهلها يسألون رسول الله ﷺ أن يردها. وقيل: هربت من زوجها عمرو بن العاص ومعها أخوها عمارة والوليد، فردّ رسول الله ﷺ أخويها وحسبها، فقالوا للنبي ﷺ، ردها علينا للشّروط، فقال ﷺ: «كان الشّروط في الرجال لا في النساء». فأنزل الله تعالى هذه الآية^(١٠٧).

والهجرة تؤثر على المجتمع تأثيراً مهماً من ناحية اجتماعية واقتصادية وسياسية وأخلاقية وثقافية. وإنّ البلدان المهاجر إليها قد شاهدت هذا الوضع صراحةً. ومن أوّل ما شاهدت هذا الشأن الكبير من هذه البلدان تركيا. وفي يومنا الحاضر تتزايد الهجرات خاصّةً من سوريا والعراق إلى تركيا بسبب الأوضاع السيئة للحرب

(١٠٥) ابن هشام، السيرة النبوية، ج: ٢، ص: ١٤٣-١٤٤.

(١٠٦) ابن هشام: السيرة النبوية، ج: ٢، ص: ١٤٦؛ ابن سعد: الطبقات الكبرى، ج: ١، ص: ٢٠٤-٢٠٥.

(١٠٧) القرطبيّ: الجامع لأحكام القرآن، ج: ٢٠، ص: ٤١٠-٤١١.

وأمثالها. والبلدان المحتلة من قِبَل المُستعمرين (أي مفسدي الحرث والنَّسل) المسيطرين على كلِّ ما هو موجود في البلدان والمستولين على الثروات تحت الأرض وما فوقها، قد قُتل أهلها ونهبوا ودمرت بيوتهم وأخرجوا من ديارهم وهجروا إلى البلدان الأخرى. وبرأينا حقَّ لهؤلاء المهاجرين أن يهاجروا إلى البلدان المجاورة، لأنَّ لهم علاقات ومشاركات كثيرة وعميقة جدًّا من جهة الدِّين والأخلاق والثَّقافة والتَّاريخ والجغرافيا مع أهل تلك البلدان، رغم وجود الاختلاف القليل في العادات وأمثالها. وهذا هو الأصحُّ ممَّا يجب أن يفعل حسب الأوضاع التي واجهوها. ونجد هنا أن الوضع يشبه وضع المسلمين في عهد رسول الله ﷺ، فقد هاجروا (مرَّتين) أوَّلًا إلى الحبشة وثنائيًا إلى المدينة. وإذا لاحظنا وتدبَّرنا أحوال وأمر إخواننا السُّوريِّين مع هذه المعلومات التَّاريخية فنجد أنَّها تشبهها كثيرًا وتمثلها. وإنَّ السُّوريِّين الذين تركوا بلادهم اضطرارًا من الممكن أن نطلق عليهم صفة: المهاجرين ومن جانب آخر يجب علينا أن نعامل إخواننا السُّوريِّين معاملة الأنصار للمهاجرين.

النتيجة:

كلمة الهجرة تحتوي معاني كثيرة. والهجرة في الإسلام تكون لله ولرسوله. ووقوعها يكون بسبب الأذى والضَّغط والشَّدة والتَّعذيب ولعدم إمكان تبليغ دِّين الإسلام. وقد تكون واجبة أو مستحبة أو مباحة؛ أي على حسب أحوال المسلمين. وإذا لا يوجد إمكان لإظهار الدِّين وتحقيق أمان النَّفس والمال في بلد الكفر فالهجرة من هناك إلى بلد الإسلام واجبة؛ وإذا أمكن إظهار واجبات الدِّين فيقامته هناك مستحبة؛ وإن كان مريضًا أو عاجزًا ومن أمثال ذلك، وإن منعه الكفَّار من الهجرة جبرًا فبقاؤه هناك لا واجب ولا مستحب. ومع هذا مَنْ لا يهاجر ويطلب المعاونة للدِّين فتجب المعاونة له على الآخرين وإلا فالمسؤولية الدِّينية تكون على الذين يستطيعون المعاونة له.

الهجرة من أهمِّ الأحداث في تاريخ الإسلام، لأنَّها وسيلة نجاة المسلمين من أيام الضَّيقة وواسطة الصداقة والأخوة مع الأنصار فعاشوا معًا بروح الوحدة والمحبة. وورثاسة النَّبي ﷺ قد قُبِلوا عند الآخرين. والنَّبي ﷺ قد عقد المعاهدات مع الشُّعوب الموجودين في المدينة وحوها وكذلك جعل الإدارة في يد المسلمين.

وفي يومنا هذا تبيَّن لنا أوضاع الملتهجين من مختلف البلدان وخاصةً من سوريا: أنَّ الهجرة تشكِّل نموذجًا مهمًّا، فهي لم تنته وبقية مستمرة. وهؤلاء المهاجرون السُّوريُّون واجهوا عدم الأمان في النَّفس والمال وطغيان السلطة السَّياسية والتَّعذيب الشَّديد فقد احتلَّ وطنهم وتركوه بسبب النَّفاق والفساد والفتنة فانسكبت دماءهم وانتشرت الخبائث وعمت الأخلاق السيئة البلاد. وقد تركوا بلادهم وأقرباءهم بسبب عدم القدرة على إظهار واجبات الدين خاصة. وبناءً على ذلك أمكن لهم أن يكونوا المهاجرين. ورأينا بعض النَّاس من السُّوريِّين وبعض المواطنين في تركيا لا يشعرون بأهميَّة هذا الأمر ولا بأهميَّة الهجرة. وهذا قد أدَّى إلى مشكلات بين الشُّعبيين. فيجب على دولة (تركيا) وحكومتها أن تمنع هذا وتدفع الصُّرر على كلِّ حال، وهذا لا يمكن إلا

ببنية جديّة حقيقية آمنة مكوّنة من الشّكل الاجتماعي والاقتصادي والأخلاقي والثقافي والقانوني، بشكل بعيد عن أسلوب التعصّب وعداوة الأجانب، فتحضن النّاس جميعاً بلسان صدوق وإنسانيّ.

إنّ دور المهاجرين والأنصار في الهجرة في زمن النبي ﷺ أمر مهمّ يجب أن نعلمه ونذكره. والملتجئون السّوريّون لهم معنا مشتركات كثيرة من جهة الدّين والأخلاق والثقافة والتّاريخ والجغرافيا مع الاختلافات القليلة من ناحية العرف والعادات، وهذا قد يتسبّب بأمر واضطرابات قد لا نراها صحيحة. وهذه المشكلات وأمثالها لا تحلّ إلاّ بوعي الأمتة الإسلاميّة التي لها اعتقاد واحد وجغرافيتها الواحدة وثقافتها تشابه كثير^(١٠٨). أي كما قال الله تعالى: ﴿ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ ﴾ [الحجرات: ١٠]. ﴿ وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴾ [التوبة: ٧١]. وقال النبي ﷺ: «المسلم أخو المسلم، لا يظلمه ولا يسلمه، ومن كان في حاجة أخيه: كان الله في حاجته، ومن فرج عن مسلم كربة فرج الله عنه بها كربة من كرب يوم القيامة، ومن ستر مسلماً ستره الله يوم القيامة» متفق عليه^(١٠٩). «مثل المؤمنين في توادهم وتراحهم وتعاطفهم مثل الجسد، إذا اشتكى منه عضو تداعى له سائر الجسد بالسهر والحمى»^(١١٠). والمجتمع الإسلاميّ بهذه النصوص وأمثالها ينجح في مواجهة المشكلات الموجودة في عصرنا الحاضر كما مرّ في تاريخ الأمتة من قبل، ولا يفوز ولا يصلح إلاّ بها.

نحن المسلمين كلّ منا له قيمة في إطاره ولكن لا يكون لوجودنا معنى إلاّ بوحدة الأمتة الإسلاميّة.

العدد	أسباب الهجرة وغايتها	درجة واحدة	درجتان	ثلاث درجات	أربع درجات	خمس درجات	النسبة المئوية
1	رفض العقائد الدينية	13.72%	1.96%	9.80%	5.88%	23.52%	54.90%
2	فقدان أمان النفس والمال	0%	1.96%	1.96%	5.88%	88.23%	98.03%
3	ضغط السيطرة السياسية	0%	1.96%	9.80%	5.88%	80.39%	98.03%
4	التعصب المذهبي وشدّته	3.92%	5.88%	7.84%	11.76%	45.09%	74.50%

(١٠٨) آل عمران: ٣/ ١١٠.

(١٠٩) البخاري: المظالم ٣؛ مسلم: البرّ ٥٨؛ أبو داود: الأدب ٤٥/٤٨٩٣؛ الترمذي: الحدود ٣/ ١٤٨٧.

(١١٠) مسلم: البرّ ٦٦/٢٥٨٦؛ أحمد بن حنبل: المسند، ج: ٧، ١٨٨٩٠، ١٨٩٣٠.

الهجرة والمهاجرون بوصفها التعبدية في الإسلام

عدد «الهجرة والدين»

5	انتشار النفاق والفساد والفتنة	3.92%	5.88%	5.88%	5.88%	82.35%
6	وجود الأخلاق السيئة	13.72%	5.88%	5.88%	7.84%	70.58%
7	ارتكاب العقوبة (الجريمة)	5.88%	1.96%	9.80%	9.80%	47.05%
8	التربية والتعليم	7.84%	3.92%	9.80%	7.84%	64.70%
9	التجارة	11.76%	3.92%	1.96%	1.96%	31.37%
10	الأقرباء والزواج	15.68%	3.92%	5.88%	3.92%	37.25%
	المجموع المتوسط العام	7.64%	3.72%	6.86%	6.47%	65.88%

النسب الموجودة في القائمة نتيجة استطلاع آراء ٥١ شخصاً سورياً بعشرة أسئلة، والدرجة الأولى تفيد قلة الأهمية والدرجة الخامسة تفيد كثرة الأهمية، والدرجات الثانية والثالثة والرابعة على حسب أهميتها. كما رأينا في القائمة مادة فقدان أمان النفس والمال ومادة ضغط السيطرة السياسية تكونان في المقام الأول بـ ٩٨, ٠٣٪ درجة.

المصادر العربية:

- عبد الباقي، محمد فؤاد: المعجم المفهرس لألفاظ القرآن الكريم، دار الحديث، القاهرة.
- أحمد بن حنبل: المسند، تحقيق: محمد عبد القادر عطاء، دار الكتب العلمية، الطبعة الأولى، بيروت، ٢٠٠٨.
- البخاري، أبو عبد الله بن إسماعيل (٢٥٦-١٩٤ هـ): صحيح البخاري، دار ابن كثير، الطبعة الأولى، بيروت، ٢٠٠٢.
- الجوهري، أبو نصر إسماعيل بن حماد (٣٩٨ هـ): الصحاح تاج اللغة وصحاح العربية، تحقيق: محمد محمد تامر وآخرون، دار الحديث، القاهرة، ٢٠٠٩.
- الجوزي، أبو الفرج جمال الدين علي بن محمد (٥٩٧-٥٠٨ هـ): زاد المسير في علم التفسير، المكتبة الإسلامية، الطبعة الثالثة، بيروت، ١٩٨٤.
- الجوزية، ابن القيم (٧٥١-٦٩١ هـ): المسألة التبوكية (زاد المهاجر إلى ربه)، تحقيق: محمد عزيز شمس، دار عالم الفوائد.
- الجرجاني، عبد القاهر (٤٧١ هـ): درج الدرر في تفسير القرآن العظيم، طلعت صلاح الفرحان-محمد أديب شكور، دار الفكر، الطبعة الأولى، عمان، ٢٠٠٩.
- الجرجاني، علي بن محمد السيد الشريف (٨١٦ هـ): التعريفات، تحقيق: محمد صديق المنشاوي، دار الفضيلة، القاهرة، مادة "الهجرة"، ص: ٢١٤.
- الدامغاني، الحسين بن محمد: قاموس القرآن، تحقيق: عبد العزيز سيد الأهل، دار العلم للملايين، الطبعة الرابعة، بيروت، ١٩٨٣.
- الدارمي، أبو محمد عبد الله بن عبد الرحمن بن الفضل بن بهرام (٢٥٥-١٨١ هـ): سنن الدارمي، تحقيق: حسين سليم أسد الداراني، دار المغني، الطبعة الأولى، الرياض، ٢٠٠٠.

- أبو داود، سليمان بن الأشعث الأزدي السجستاني (٢٧٥-٢٠٣ هـ): سنن أبي داود، تحقيق: شعيب الأرنؤوط-محمد كامل قارابلي، دار الرسالة العالمية، الطبعة الخاصة، دمشق، ٢٠٠٩.
- الأصفهاني، الرّغب (و. ٤٢٥ هـ): المفردات، تحقيق: صفوان عدنان داودي، دار القلم، الطبعة الرابعة، دمشق، ٢٠٠٩.
- فيروزآبادي، مجد الدين محمد بن يعقوب: القاموس المحيط، تحقيق: محمد نعيم العرقسوسي، مؤسسة الرسالة، الطبعة الثامنة، بيروت، ٢٠٠٥.
- الجمل، حسن عزّ الدين: معجم وتفسير لغويّ لكلمات القرآن، الهيئة المصريّة العامة للكتاب، الطبعة الأولى، القاهرة، ٢٠٠٨.
- ابن عبّاد، إسماعيل (٣٨٥-٣٢٦ هـ): المحيط في اللّغة، تحقيق: محمد حسن آل ياسين، عالم الكتب، الطبعة الأولى، بيروت، ١٩٩٤.
- ابن العربي، أبو بكر محمد بن عبد الله (٥٤٣-٤٦٨ هـ): أحكام القرآن، تحقيق: محمد عبد القادر عطاء، دار الكتب العلميّة، الطبعة الثالثة، بيروت، ٢٠٠٣.
- ابن فارس (و. ٣٩٥ هـ): مقاييس اللّغة، تحقيق: عبد السلام محمد هارون، دار الفكر.
- ابن هشام (و. ٢١٣ هـ): السيرة النبويّة، تحقيق: عمر عبد السلام التدمري، دار الكتاب العربي، الطبعة الثالثة، بيروت، ١٩٩٠.
- ابن إسحاق، محمد بن إسحاق (و. ١٥١ هـ): السّير والمغازي، تحقيق: سهيل زكار، دار الفكر، الطبعة الأولى، ١٩٧٨.
- ابن قدامة، موفّق الدّين أبي محمد عبد الله بن أحمد بن محمد بن قدامة (٦٢٠-٥٤١ هـ): المغني، تحقيق: عبد الله بن عبد المحسن التّركي-عبد الفّتاح محمد الحلّو، دار عالم الكتب، الطبعة الثالثة، الرياض، ١٩٩٧.
- ابن ماجه، أبو عبد الله محمد بن يزيد القزويني (٢٧٥-٢٠٧ هـ): سنن ابن ماجه، تحقيق: محمد عبد الباقي، دار إحياء الكتب العربيّة.
- ابن منظور، أبو الفضل جمال الدّين محمد بن مكرم بن منظور: لسان العرب، دار صادر، بيروت.
- ابن سعد، محمد بن سعد بن منيع الزّاري (و. ٢٣٠ هـ): الطبقات الكبرى، تحقيق: علي محمد عمر، مكتبة الخانجي، الطبعة الأولى، القاهرة، ٢٠٠١.
- القرطبي، أبو عبد الله محمد بن أحمد بن أبي بكر (٦٧١ هـ): الجامع لأحكام القرآن، تحقيق: عبد الله بن عبد المحسن التّركي، مؤسسة الرّسالة، الطبعة الأولى، بيروت، ٢٠٠٦.
- الماوردي، أبو الحسن علي بن حبيب (٤٥٠-٣٦٤ هـ): النّكت والعيون (تفسير الماوردي)، تحقيق: السّيد بن عبد المقصود بن عبد الرّحيم، دار الكتب العلميّة، بيروت.
- مقاتل بن سليمان: تفسير مقاتل بن سليمان، تحقيق: عبد الله محمود شحاطة، مؤسسة التّاريخ العربي، الطبعة الثانية، بيروت، ٢٠٠٢.
- مصطفى مسلم وآخرون: التّفسير الموضوعي لسور القرآن الكريم، جامعة الشّارقة، الإمارات العربيّة المتّحدة، الطبعة الأولى، ٢٠١٠.
- مسلم، أبو الحسين مسلم بن الحجاج (٢٦١-٢٠٦ هـ): صحيح مسلم، تحقيق: بيت الأفكار الدوليّة، الرياض، ١٩٩٨.
- النّسائي، أبو عبد الرّحمن أحمد بن شعيب (و. ٣٠٣ هـ): السنن الكبرى، تحقيق: حسن عبد المنعم شلبي، مؤسسة الرّسالة، الطبعة الأولى، بيروت، ٢٠٠١.

- الرّازي، محمد بن أبي بكر بن عبد القادر: مختار الصّحاح، مكتبة لبنان، بيروت، ١٩٨٦.
- الثّعلبي، أبو إسحاق أحمد (٤٢٧ هـ): الكشف والبيان، تحقيق: خالد بن علي الغامدي، دار الفكر، الطّبعة الأولى، جدّة، ٢٠١٥.
- الطّبري، أبو جعفر محمد بن جرير: جامع البيان عن تأويل آي القرآن، تحقيق: عبد الله بن عبد المحسن التّركي، دار هجر، الطّبعة الأولى، القاهرة، ٢٠٠١.
- التّرمذي، أبو عيسى محمد بن عيسى (٢٧٩ هـ): سنن التّرمذي، تحقيق: شعيب الأرنؤوط-محمد كامل قارابلي، دار الرّسالة العالميّة، الطّبعة الأولى، دمشق، ٢٠٠٩.
- الرّمحشري، أبو القاسم جار الله محمد بن عمر بن أحمد (٥٣٨ هـ): أساس البلاغة، تحقيق: محمد باسل عيون السّود، دار الكتب العلميّة، الطّبعة الأولى، بيروت، ١٩٩٧.
- الرّبيدي، محمد مرتضى الحسين: تاج العروس، تحقيق: عبد الحلّيم الطّحاوي، الكويت، ١٩٧٤.

Suriye'den Türkiye'ye Göç: Nedenler, Sonuçlar ve Umutlar

Muhammed Şeyh Muhammed NECCAR*

Tercüme: Tuba ERKUT**

Özet

Göç, kişinin doğduğu yeri, eş, dost ve akrabalarının yaşadığı diyarı terk etmesi anlamına gelen çok eski bir olgudur. Kişiyi buna iten zorunlu veya ihtiyarî birçok sebep bulunmaktadır. Göç, hem terk edilen yer hem de göç edilip yerleşilen bölge açısından olumlu veya olumsuz neticeler doğurmaktadır. Son yılların en önemli iltica hareketi olan "Suriye'den Türkiye'ye göç" konusunda da aynı şeyi söylemek mümkündür. Suriyeliler gerek ülke içindeki farklı bölgelere ve gerekse ülkeleri dışına göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu hususta özellikle de Türkiye tercih edilmiştir. Nitekim Suriye'den Türkiye'ye yapılan göç, Avrupa'ya yapılan göçe oranla çok daha fazladır. Türkiye'ye göç eden Suriyelilerin çoğunun, Suriye'ye yakınlığı dolayısıyla ülkenin güneyini tercih ettiği; yine azımsanamayacak kadar kişinin de İstanbul ve diğer şehirlere yöneldiği görülmektedir. Suriyelilerin, göç yeri olarak özellikle Türkiye'yi tercih etmeleri siyasi, dini ve coğrafi sebeplere dayanmaktadır.

Bu çalışmada kısaca göçün tanımı, bu konuda araştırma yapmanın gerekliliği, Suriyelilerin Türkiye'ye göç etmesinin özel veya genel sebepleri ve göçün Türkiye ve Suriye üzerindeki olumlu-olumsuz etkileri üzerinde durulacaktır. Çalışmada Suriyelilerin Türkiye'ye dair endişeleri ve Türkiye'den beklentileri de ele alınacak ve bu konuda çeşitli öneriler sunulacaktır. Sonuç kısmında da çalışmanın özetine yer verilecektir.

Anahtar kelimeler: Göç, Mülteci, Ensar, Suriyeliler, Türkler, Suriye, Türkiye

The Immigration from Syria to Turkey: Causes, Consequences and Hopes

Abstract

Immigration in the sense to leave the country of birth and the establishment of family and clan old phenomenon; it causes leading up to it, whether voluntary or forced, and her Silah and positive results on the country's immigrant to and from it, and the most prominent

* Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belağatı Anabilim Dalı, muhammednajjar@gmail.com.

** Arş. Gör., Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tesir Anabilim Dalı, tubahatip@hotmail.com.

in recent years, the migration of Syrians inside and outside the country, and specifically to the Turkish they account fold in European countries of Syrian immigrants. It is most Turkish immigrants chose south adjacent to their country is subject to the bulk of the Syrians, and the impact of the Department no small residence in Istanbul and other Turkish cities, and that the cause of the Syrian exodus to neighboring Turkey due political, religious and geographic factors.

This research deals with the definition of immigration briefly, and the reason for writing it, and the reality of the Syrians in Turkish immigrants and their migration to it in terms of private and public causes positive and negative results on the Turks and the Turkish and the Syrians and their country. And it came to fear him Syrians in Turkish and what they wish for, then stated solutions and alternatives, and finished research recommendations -the like Balomnaat - and Conclusion and summary of the research.

Key words: Immigration, immigrants, supporters, Syrian, Turkish

الخلاصة:

الهجرة بمعنى ترك بلد الولادة وإقامة الأهل والعشيرة ظاهرة قديمة جديدة؛ لها أسبابها المفضية إليها، سواء أكانت اختيارية أم قسرية، ولها نتائج سلبية وإيجابية على البلد المهاجر منه وإليه، والأبرز في السنوات الأخيرة هجرة السوريين داخل البلاد وخارجها، وتحديدًا إلى تركيا فنسبتهم أضعاف ما في البلدان الأوروبية من مهاجرين سوريين. ومن تركيا اختار معظم المهاجرين جنوبها المخاذي لبلدهم ففيه جُلُّ السوريين، وآثر قسم ليس بالقليل الإقامة في إسطنبول وغيرها من المدن التركية، ثم إن سبب هجرة السوريين إلى تركيا المجاورة ترجع لعوامل سياسية ودينية وجغرافية.

وهذا البحث يتناول تعريف الهجرة بإيجاز، وسبب الكتابة فيها، وواقع المهاجرين السوريين في تركيا وهجرتهم إليها من حيث الأسباب الخاصة والعامة والنتائج الإيجابية والسلبية على الأتراك وتركيا والسوريين وبلدهم. وتعرضتُ لما يتخوفُ منه السوريون في تركيا وما يتمنونه، ثم ذكرت الحلول والبدائل، وأتميت البحث بالتوصيات -وهي أشبه بالأمنيات - والخاتمة وفيها خلاصة البحث .

الكلمات المفتاحية: هجرة، مهاجرون، أنصار، سوريون، أتراك سورية، تركيا.

Giriş

(الهجر) kelimesi, “kavuşma” fiilinin zıddı olup, birinci bâbdandır. Hecerahu-yehcuruhu- hecran- hicrânen: onu kesti anlamına gelir. İki kişinin birbirleriyle ilişkilerini kesmeleri, fiilin “yehtecirâni” ve “yetehâcerâni” şekliyle ifade edilir.

“Hicret” kelimesinin isim hali olarak “hicran” da kullanılır. “Tehacür” kelimesi de “kesintiye uğramak” anlamına gelir.¹

İbn-i Faris der ki: (حجر) harflerinin iki kökü vardır. Bunlardan birisi uzaklaşmak, ilgisini kesmek; diğeri ise bir şeyi çekip bağlamak anlamına gelir.²

Kelimenin terim anlamı, “bazı nedenlerden dolayı bir yeri bırakıp başka bir yere gitmek”tir. Göç, maddi ve manevi olmak üzere olarak iki çeşittir. Bazen maddi ve manevi göç bir arada da olabilir. Ayrıca bazen sürekli bazense geçici göç söz konusudur. İbn-i Fâris, “‘Halk şu yerden şu yere göç etti’ ifadesi, bulunulan yerin başka bir yer için terkedilmesi’ anlamına gelir. Muhacirlerin Mekke’den Medîne’ye göç etmeleri gibi.” der.³ Bu tür göçler sürekli, maddî ve manevî göç kapsamına girer. Habeşistan’a göç etmeleri ise geçici, maddî ve manevî bir göç türüdür.

İbn Manzûr söyle der: “Bir hadis-i şerifte “üç günden fazla küslük olmayacağı” belirtilmektedir. [Hadis-i şerifin Arapça metninde küslüğü ifade etmek üzere “hicret” kelimesi geçmektedir.] “Burada “hicret” kelimesi “bir araya gelme”nin zıddı olarak kullanılmıştır. Bu, müslümanların üç günden fazla küserek birbirlerinden uzaklaşmalarının caiz olmadığını ifade eder. Ehl-i bidat ve nefislerine uyanlardan ise tevbe etmedikleri ve hakka dönmedikleri müddetçe uzak durulması gerekir. Nitekim Hz. Peygamber Efendimiz, Ka'b b. Mâlik ve arkadaşlarının Tebûk gazvesinden geri kalmaları sebebiyle nifak dairesi içine düşmüş olmaları korkusuyla, ashabına onlardan elli gün boyunca uzak durmalarını emretmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in bazı sebeplerle kendi eşlerinden bir ay boyunca uzaklaştığı da vakidir.⁴ Sürekli olan manevî göç ehl-i bidate karşı yapılandır. Onlar tevbe etmedikçe sürekli, hak yoluna dönüp tevbe ederlerse geçici olur. Hz. Peygamber Efendimiz Mekke fethinin ardından sürekli ve kalıcı hicretin hakikatini açıklayarak söyle buyurmuştur: "Muhacir, Allah'ın yasak kıldığı şeylerden uzak duran kimsedir."⁵ Bununla, Hz. Peygamber'in (s.a.s) şu sözünde var olduğu düşünülen çelişki de ortadan kalkmış olur.

“Mekke fethinden sonra artık (Medine’ye) hicret yoktur; fakat cihad ve niyet vardır. Allah yolunda savaşa çağırıldığınız zaman hemen katılın”⁶

Makalenin Amacı

¹ Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ebu'l Fadıl Cemaletdin b. Manzûr (h. 711), *Lisanu'l-Arab*, “hcr” md., Dâru Sâdir, 3. Bs., Beyrut (h.) 1414, 252/5; Zeynettin Ebu Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkadir el-Hanefî el-Razi (h. 666), *Muhtaru's-Sihah*, thk. Yusuf Şeyh Muhammed, el-Mektebetü'l-Asriyye, 5. Bs., Beyrut-Sayda, 1420/1999.

² Ahmed b. Faris b. Zekerîya el-Kazvîni er-Razi, Ebu'l Hüseyin (h. 395), *Mekâyisü'l-Lûğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Daru'l-Fikr 1399/1979.

³ a.g.e.

⁴ *Lisanu'l Arab*, “hcr” md.

⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Hadis no: 6515, 66/11; Buhari İman, 10.

⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Hadis no: 1991; Buhari, Hadis no: 3077; Müslim, Hadis no: 1353.

Suriyelilerin göç etmesi daha doğrusu sürgün edilmesi, 21. yüzyılın en açık ve en trajik göç biçimlerinden birisidir. Bu göçün, gerek Suriye'nin içinde gerekse dışında, ülkenin bütünü açısından geleceği adına korkunç etkileri ve tehlikeleri olduğundan, Suriye halkının içinde bulunduğu durum duyarlı bir kalbe veya basiretli bir akla sahip olan herkesi etkiler. Bu konuda konuşmak da hüznün vericidir. Suriyelilerin ülke içinde ve dışındaki krizleri, dünyada da büyük bir göçmen krizine yol açmıştır. Bazı uzmanlara göre göçmen sayısı on üç milyon kişiyi bulmuştur. Bunların yarısı Suriye sınırları içerisinde, altı milyondan fazlası ise Suriye dışında yaşamaktadır.

Sadece Türkiye'de üç milyondan fazla göçmen bulunmaktadır. Özellikle Hatay, Urfa, Gaziantep ve Kilis gibi sınır bölgesine yakın olan şehirlere sığınmışlardır. Birleşmiş Milletler'e göre bu bölgelerde bir milyon göçmen bulunmaktadır. İstanbul Valisi'nin açıklamasına göre de sadece İstanbul'da beş yüz bin Suriyeli kardeşimiz bulunmaktadır. Bunlardan dört yüz bini resmi olarak kaydedilmiştir.⁷ Göçmen sayısı hâlâ artmaya devam etmektedir.

Suriyelilerin Türkiye'ye göç etmelerinin kendi tercihleri ile değil, ülkenin geçirdiği acıklı durumdan kayanaktan zorunluluk sebebiyle gerçekleştirdikleri bir sürgün yani zorunlu bir göç olduğu bilinmelidir. Onlar lisan-ı halleriyle daima şöyle demektedirler:

Seni bırakıp gidiyorum vatanım/ giderken sel olup akıyor göz yaşım!

Senden uzaklaşmayı ben seçmedim/ gel gör ki gurbet ellere düşmek
kaderim!

Toprak ağlar, bana sorar:/ beni bırakıp başka yeri mi seçtin!?

Ve kalbimdeki hüznün der ki:/ kalbimi burada bırakıp gideceğim.

İşte bu yüzden, onlar Şam-ı Şerif'e geri dönmek istemektedirler.

Bu makalede Suriyelilerin, kuzey komşuları Türkiye'ye göç etmelerinin sebeplerinden, olumlu ve olumsuz yönlerinden, çözüm önerilerinden ve alternatiflerden kısaca söz edecek ve sonuca yer vereceğiz.

Suriye'den Göçün Nedenleri

Hız. İbrahim Aleyhisselam'dan günümüze kadar, göç hareketlerinin muhakkak bir takım sebepleri olmuştur. Bu sebepler genel veya özel olabilir.

Göçün Genel Nedenleri

⁷ <http://www.stunl.com>

Suriyelilerin Türkiye'ye ve diğer yerlere göç etmelerinin, her göçmen için aynı olan temel sebeplerinden en bariz üç tanesi şunlardır:

Birincisi: Suriye halkının isteklerini karşılayacak herhangi bir yakın siyasi çözüm ümidinin olmaması ve özgürlüğüne kavuşmak isteyen halkın sesini duymazdan gelen otorite ile aşırı İslamcı örgütler tarafından gerçekleştirilen şiddet olaylarının artması. Bu hayatı yerle bir eden, altyapıyı imha eden gerginlikler sonucunda Suriye yaşanmaz hale gelmiş ve halk göç etmek zorunda kalmıştır.

İkincisi: Çoğu göçmenin ve ailelerinin ülkelerinde çıkan bu savaşı veya ona katılmayı reddetmeleri ve bu kararın zorla askere alınmak gibi sonuçlarından korkmaları. Suriyeliler bu devrimin silahla gerçekleşmesini değil, halkın barışçıl bir şekilde iktidara ulaşmasını sağlamak istiyordu, ama istedikleri gibi olmadı.

Üçüncüsü: Ölümünden kaçıp, ülkelerinde kaybettikleri veya çok azalan geçim ve eğitim imkanlarının daha iyisini aramaları. Gittikleri ülkelerin kendilerine doğrudan ve hızlı bir şekilde sunduğu kolaylıklar, sığınma istekleri karşısında onlara diğer mültecilere nazaran öncelik tanımaları. Özellikle Almanya ve Kanada Avrupa'nın genel olumsuz tutumunun aksine, böyle bir tavır içerisindedir. Avrupa ise, Suriye'deki sıkıntıya ve özellikle Kanada'da ve Avrupa haricindeki ülkelere ortaya çıkan, Suriyeli mültecilere insani ve sıcak davranılmasını talep eden halk baskısına kayıtsız kalmıştır. Ama bu çok kişinin hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. O ülkelere mülteci olarak deniz yoluyla gitmek isteyen çok sayıda insan denizde boğularak hayatını kaybetmiş ve balıklara yem olmuştur. Oraya ulaşanlar ise mallarını, kanlarını ve ciğerparelerini kaybetmiştir.⁸

Fakat, Batı'nın nitelikli göçmenlere bu şekilde kucak açmasının sebebini anlayanlar olmuştur. Bazı Türk akademisyenler Avrupa'nın Suriyeli akademisyenleri kabul etmesinin ve onlara kolaylıklar sağlamasının altında, Suriyedeki bilimsel ve teknik yeterlilikleri çalmak gibi gizli bir planın yattığını belirtmişlerdir.⁹

Göçün Özel Nedenleri

Suriye'de özgürlük protestoları başlar başlamaz, rejim tarafından baskı ve şiddetle karşılandı ve savaş büyümeden Türk büyükelçisinin önündeki yollar dolup taşı. Daha doğrusu Türkiye dini, siyasi, bölgesel ve insani sebeplerle, kimseden korkmadan Suriyeli göçmenlere kapısını açtı. Bundan dolayı halkın

⁸ Avrupa'ya gitmek için sadece Türkiye bir geçiş yeri olarak kullanılmamıştır. Aynı zamanda Akdeniz'in güneyinden kuzeyine doğru da bir göç hareketi vardır. Fakat göç konusunda Türkiye birçok sebeple diğer ülkelere göre daha fazla sorumluluk üstlenmiştir. Bu, gerek tampon bölge oluşturulması hususunda Batı'nın Türkiye'ye yeşil ışık yakmamasına, gerek NATO Patriot füze sisteminin Türkiye topraklarından geri çekilmesine, gerek de mültecilere yönelik uluslararası yardımın azaltılmasına karşılık vermesi suretiyle gerçekleşmiştir.

⁹ Gaziantep Üniversitesi'nde Suriyeli akademisyenler ile yapılmış bir toplantı, Kasım 2016.

büyük bir kısmı Türkiye'ye sığındı. Şüphesiz ki, Suriyelilerle kardeş olan Türk halkı hicretin ve kardeşliğin ne anlama geldiğini, Suriye halkı ile Türkiye arasında akrabalık bağının, dini ve coğrafi bağlılığın olduğunu kesin olarak biliyordu. Bu da Suriyelilerin Türkiye'ye yönelip sığınmalarına sebep oldu. İşte bu göçün özel sebeplerinden bir kısmı şunlardır:

✓ 2012 yılının ilk yarısından itibaren savaşın iyice alevlenmesi ve Suriye'nin kuzey bölgesine özellikle de İdlip'e bağlı Cisir eş-Şuğûr şehrine yönelik bombardımanların artması. Ülkenin kuzey şehirlerine ya da yarımadaya yönelik bombardımanlar her arttığında insanlar ölüm endişesiyle Türkiye tarafına kaçmaktaydı. Halep'te savaşın patlak vermesi ve devlet güçlerinin ve kuzeydoğudaki kırsal bölgelerde kendi varlığını dayatması ile göçmen sayısı zirveye ulaştı.

✓ Suriye'nin kuzeyinde özellikle Halep'te iskânın yoğun olması.

✓ Türklerin hem resmi bakımdan hem de halk olarak kendilerine kucak açması ve onların meşru isteklerini ırk, din veya mezhep ayrımı gözetmeden yerine getirmesi.

✓ Son olarak, mültecilerin Türkiye'ye ulaşmalarının kolay olması, daha doğrusu insani sebeplerle devrimin başından beri Türkiye tarafından kolaylaştırılması. Ayrıca Türkiye'nin Avrupa'ya yakın olması.

Göç Hareketinin Olumlu ve Olumsuz Yönleri

Türkiye'nin, muhacirleri kardeş ve arkadaş gibi gören, dini terbiyeye sahip bir hükümetin yönetiminde bulunması, bazılarının da dile getirdiği gibi, büyük bir musibete uğramış olan Suriye halkı için Allah'ın bir lütfudur. Bu, Suriyelilerin Türkiye'deki seçimlerin sonucunda Türk halkının çoğunluğunun tercihi gerçekleştiğinde verdikleri olumlu tepkilerden görülebiliyordu. Nitekim Türklerin arzu ettikleri şeyin gerçekleşmesi Suriyelilerin de isteğiydi. Bu sevinç Türkler tarafından kendilerine daha fazla hizmet sunulması, buldukları durumu ve yaşam şartlarını iyileştirecek kanunlar çıkması veya hem kendi geleceklerini hem de akraba ve kardeşlerinin haklarını teminat altına almaları ümidinden kaynaklanmıyordu. Sadece ülkelerindeki karanlık devir sona erip Suriye'ye geri dönünceye kadar güven ve huzur içinde yaşayacakları ikinci vatanları Türkiye için istikrar istiyorlardı. Çünkü diğer ülkelerdeki kötü muameleleri unutmamışlardı. Bu istek en çok da darbe girişimi esnasında, Suriyelilerin Türkiye'nin sonunun Suriye, Mısır, Yemen, Libya ve diğer Arap ülkeleri gibi olmasından koruması için Allah'a dua ettiklerinde ve yalvardıklarında açıkça görülmüştür.

Her halükarda göç hareketinin, göç eden Suriyeliler ve ülkesi göç alan Türkler açısından hem olumlu hem olumsuz sonuçları vardır. Bununla birlikte, bazen olumsuzluklar, bir başka yönüyle ya da başkaları açısından olumlu olabilir. Örneğin:

1. Ekonomik Hareketliliğin ve Yatırımın Canlanması

Suriyeli âlimlerin, ekonomi uzmanlarının ve sermaye sahiplerinin Türkiye'ye göç etmesi, Türkiye ekonomisinin kapılarını açmıştır. Suriye'nin kuzeyindeki iş adamları yatırımlarını Türkiye'ye özellikle de Gaziantep'e taşımıştır. Son zamanlarda yayınlanmış istatistiklere göre Suriyeliler, kurdukları yaklaşık dört bin beş yüz firma ve Suriye krizinin başlangıcından beri Türk piyasalarına kazandırdıkları yaklaşık altı yüz altmış altı milyon lira ile Türkiye'deki yabancı yatırımcılar arasında birinci sırada yer almaktadır. Bu kriz, ticari ve iktisadi faaliyetleri güçlendirmeye sevk etmiş ve Suriyelilerin Türkiye'deki yatırımlarının gözle görülür biçimde artmasına, aynı zamanda -özellikle de son iki yılda- yabancı sermayecilerin de Türkiye'ye yönelmesine vesile olmuştur. Resmî açıklamalar, Suriyelilere ait firmaların birçoğunun temel olarak İstanbul'da, sonra yoğun olarak Gaziantep, Mersin, Hatay gibi sınıra yakın olan bölgelerde yer almakta olduğuna işaret etmektedir.¹⁰ Bu iktisadi hareketlilik, Suriyelilerin asla inkâr edemeyecekleri bir biçimde Türk halkından ve hükümetinden iyi ve hoşgörülü bir muamele görmelerinden kaynaklanmaktadır.

Fakat bütün bu olumlu gelişmelerin bir de olumsuz yönü bulunmaktadır. Mesela, Türk işverenlerin ve şirketlerin Suriyeli işçi çalıştırmayı tercih etmesi sonucu Türk işçilerinin iş imkânlarının azalması. Suriyeli işçilerin tercih edilme sebeplerinden biri, Suriyelilerin işgücünün Türklere nazaran daha ucuz olmasıdır. Türk vatandaşı günlük yüz lirayı kabul etmezken, Suriyeli, işe ihtiyacı olduğundan bu ücretin hemen hemen yarısını kabul etmektedir.

Yabancıların Türkiye'de çalışma izni olmaksızın çalışmalarına yasalar müsaade etmezken, hükümet Suriyeliler için bu durumu gözardı etmektedir. Şimdiye kadar gayr-ı resmi çalışan ya da Türk işverenin yanında çalışan hiç bir Suriyeliye herhangi bir yaptırım uygulanmamıştır. Bununla birlikte, hükümet Suriyeli çalışanların haklarını güvence altına alan ve onları Türk çalışanlarla eşit konuma getiren çeşitli kanunlar ve kararlarla Türk çalışanlar ile Suriyeli çalışanlar arasındaki bu uçurumu kapatmak için çalışmaktadır. Şuanki Türkiye hükümeti göç etmiş olmanın ne demek olduğunu en iyi bilenlerdendir ve göçmenlerin duygularını en iyi karşılık verenlerdendir. Bir zamanlar Türk vatandaşlarından da Avrupa'ya, özellikle Almanya'ya çalışmak için gidenler olmuştu. Bu durum Alman halkını etkilemiş, bir kısmı bundan yakınmıştı. Çünkü Türklere onların iş fırsatlarını ellerinden almıştı. Tıpkı bugün Suriyelilerin Türkiye'deki durumu gibi. Ülkede, hükümetin Suriyelilere harcama yapmaktansa Türklere daha fazla harcama yapmasını talep eden sesler yükselmektedir. Fakat onların bu çağrısına kulak verilmemektedir. Türklere nasıl Almanya'da büyük bir topluluğu oluşturuyorsa, ve Almanya'nın onların ekonomik pek çok alandaki desteğine ihtiyacı varsa,

¹⁰ <http://www.dailysabah.com; www.turkpress.co/node>

Suriyelilerin de Türkiye ekonomisine gerek iş gücü bakımından, gerekse yatırımcı ve iş adamları vasıtasıyla, bilfiil katkısı vardır. Suriyelilerden bazıları şöyle demektedir: Türkler bize Ensâr olursa biz de Allah'ın izniyle tüm gücümüzle güzel ve iyi işler yaparak Muhacirler gibi davranacağız.

2. Türkiye'nin Suriyeli Beyin Göçünden Yararlanması

Türkiye Suriyeli beyin göçünü önemsemiştir. Bu beyinler, sermaye sahiplerinden daha az önemli değildir, aksine, onlardan daha önemlidir. Türkiye bu gibi insanlardan yararlanma konusunda Avrupa'dan daha çok hak sahibidir. Nitekim Türkiye bu insanlara kucak açmış, Suriye halkının ve oradan gelenlerin üniversitelerden ve çeşitli fakültelerden faydalanmasına, Araplar ile diğer Müslümanlar arasında köprüler kurulmasına olanak sağlamıştır. Alınan son kararlarda bilim adamlarına ve akademik açıdan nitelik sahibi olanlara Türkiye vatandaşlığı verme hususu benimsenmiştir. Böylece Avrupalı insan tüccarlarına giden yollar kapatılmıştır. Bu kararların ardından pek çok Türk üniversitesinde Arapça eğitim veren çok sayıda fakülte açılmıştır. Bunlardan biri de Gaziantep Üniversitesi'dir. Bu üniversitelerin belki de en çok bilineni Mardin Üniversitesi'dir. Bu sene Arapça eğitim veren ve öğrencilerin sadece sembolik bir harç ödedikleri dört fakülte açılmıştır. Böylece çok sayıda Arap ve Arap olmayan öğrenciyi bünyesinde toplamıştır. Aynı zamanda yeni Suriyeli akademisyenlerden yararlanılmasını da gerektirmiştir. Ancak ne yazık ki Türkiye'de bulunan Suriyeli öğrenciler ve hocalar açısından olumlu olan bu durumun, yaralı Suriye'nin bütününde her anlamda eğitim düzeyinin düşmesi şeklinde olumsuz bir etkisi olmuştur.

3. Geçim Şartlarının Zorlaşması

Suriyelilerin Türkiye'nin güney bölgelerine akın etmesi hem Türkler hem de mülteciler açısından geçim şartlarını zorlaştırmıştır. Özellikle gayr-ı menkul fiyatlarının kat kat artmıştır. Bir evin kirasının beş yüz liradan bin liraya çıktığı ve bu şekilde devam ediyor olduğu Türkler tarafından da Suriyeliler tarafından da inkar edilemez. Kiralardaki bu artış İster Türk olsun ister olmasın kiracı için can sıkıcı bir durumdur. Suriyeliler kirada oturan Türk kardeşlerinin bu konudaki hislerini anlıyor ve paylaşıyorlar fakat elden bir şey gelmiyor, hepsi de aynı dertten muzdaripler. Türkler diyor ki: Suriyeliler olmasaydı kira fiyatları yükselmeyecekti. Suriyeliler de diyor ki: Bu konudaki tüm sorumluluk bize ait değildir. Açgözlü ve istismarcı ev sahipleri ile emlakçıların sorumluluğu daha fazladır. Kiralardaki artış, ev sahibini sevindirirken bütün kiracıları zor duruma düşürmektedir. Tıpkı şu Arap deyimindeki gibi: Bir topluluğun musibeti başka bir topluluğun onlardan faydalanmasına yol açar. Kiraların artması, bazı öğrencilerin de okulu ve üniversiteyi bırakmalarına neden olmuştur. Çünkü bir ailede sadece bir kişinin

çalışması yeterli olmamaktadır. Bu da eğitim gören öğrencilerin sayısını olumsuz etkilemiştir. Bir baba diyor ki: Benim beş tane kızım var. Hepsi de ilkokul ve ortaokul çağında. Sadece okul taşıtı ücreti için aylık yaklaşık beş yüz lira gerekiyor. Ben ise inşaatta çalışıyorum ve maaşım aylık bin iki yüz lirayı geçmiyor. Onları nasıl geçindireyim?¹¹

Şüphesiz Türk halkı geçim sıkıntımızı hafifletti ve başlangıçta Suriyelilere yardım elini uzattı. Fakat sonunda yük, devletlerin kaldıramayacağı kadar arttı. Bana bir mülteci şöyle bir şey anlattı: Bir grup gönüllü Türk genç var ve bunlar yardım ettikleri bir Suriyelinin evine her türlü temel ihtiyacı, temel gereçleri ve bir kaç ay yetecek erzağı getiriyor. Bunun gibi çok örnek var. Fakat geçim şartlarının zorlaşması, işittiğim gibi yazacağım tepkilere neden oldu.

Bazı sözüne güvenilir mülteciler şöyle demektedir: “Biz, Türklerin bize yönelik iyi tavırlarını ve insafli davranışlarını takdir ediyoruz. Onların geçmişte bize olan ihsanlarını ve yardımlarını inkâr edemeyiz. Onlar, misafirperver ve iman sahibi kişilerdir. Türkiye'nin başına üşüşmüş Doğu ve Batı'daki devletlerin baskısını da biliyoruz. Fakat bu, kardeşlerimizden gördüğümüz kabul edilemez davranışlar karşısında susacağımız anlamına gelmez. Bize Türkiye’de mülteci gibi değil turist gibi davranıyorlar. Burada bulunan Suriyelilerin çoğu ya kendi özel işlerinde veya başkasının yanında düşük bir maaşa ve hiç bir sosyal güvenceleri olmadan çalışmaktadırlar. Elleri geçeri bir pasaport olmadığı için kendilerine çalışma izni de verilmemektedir.”

Kilis'te çadırkentte yaşayan bir diğer kişi şöyle demektedir: “Her türlü resmî işlemlerden, güvenliğin sağlanmasından ve hoşumuza gitsin veya gitmesin çadırkent idaresinin sunmuş olduğu tüm hizmetlerden dolayı takdir ve şükran hissi içerisindeyiz. Fakat buna rağmen ülkemizdeki savaşın bitmesini ve doğduğumuz topraklara dönmeyi diliyoruz.” Ben ona bunun nedenini sorduğumda şu cevabı verdi: “Akrabalardan ve dostlardan uzak olmak en büyük çile, yaşam şartları zor ve hayat pahalı.” Sonra da şunu ekledi: “Annemden benimle beraber çadırkentte kalmasını istedim ama uyum sağlayamadı, doğduğu topraklara dönmeye karar verdi ve şuan Halep kırsalında tek başına kaldı. Bundan dolayı ben de ilk fırsatta döneceğim.”¹²

¹¹ Türkiye Millî Eğitim Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Ercan Demirci'nin söylediğine göre içinde bulunduğumuz eğitim öğretim yılında tüm Türkiye’deki Suriyeli mülteci öğrencilerin sayısı dört yüz elli bindir. Bkz. www.turkeyalaan.net. Ben derim ki: Bu, resmi olarak okullarda kayıtlı öğrencilerin sayısıdır. Bazı istatistiklere göre bir yaklaşık bir o kadar da gayr-ı resmi öğrenci bulunmaktadır.

¹² Oytun Orhan tarafından yürütülen ve Temmuz 2014'te yayımlanan “Suriye’ye Komşu Ülkelerde Suriyeli Mültecilerin Durumu :Bulgular, Sonuçlar ve Öneriler” isimli araştırmada şu ifade edilmektedir: “Kamplardaki olumlu koşullara ve temel ihtiyaçların karşılanması rağmen mültecilerin büyük çoğunluğu kamp dışında yaşamayı seçmektedir. En büyük sıkıntı kamp yaşamının sıkıcı olmasıdır. Mülteciler belli bir alan içinde her gün aynı şeyleri yapıyor olmaktan dolayı memnuniyetsizlik duymaktadır. Sıkıcılığın yanı sıra giriş çıkışların izinle olması özgürlüklerinin kısıtlandığı hissini yaratmaktadır.” Bkz. alsouria.net. Bunun haricinde kampta kalmamalarının başka sebepleri de vardır. Bunlardan biri, Türkiye'nin diğer şehirlerinde yaşayan akrabalarının yakınında yaşamak istemeleridir.

Gaziantep'ten bir mülteci şöyle demektedir: “Asker olarak orduya alınma korkusundan dolayı Türkiye'ye geldim ve bir Türk işverenin yanında çalıştım. Fakat ailemi geçindiriyordum ve bulduğum iş devamlı değildi. İş her kesintiye uğradığında kira, elektrik, su ve telefon borçları birikiyordu. Bütün bunların yanısıra bir de hasta oldum, hastaneye yattım tedavi oldum, bir kaç operasyon geçirdim. Bunlar için ücret ödemedim ve bu çok güzel bir şey. Allah’a şükür iyileştim fakat hala müşahade altındayım. İstikrar sağlandıktan sonra vatanıma dönmek için tamamen iyileşmeyi bekliyorum. Vatan özlemi dayanılmaz bir hal aldı ve burada hayat gerçekten pahalı.”

Üçüncü bir kişi ise şöyle demektedir: “Biz Türkiye'yi gerçekten çok seviyoruz ve asla başına bir musibet gelsin istemeyiz. Fakat kendimiz için değil. biz artık bittik tükendik. Hayat bize keder üstüne keder yükledi. Biz, Türkiye vatandaşlığı verilene kadar huzur ve güven hissetmek istiyoruz ya da en azından başka ülkelere gidebilmemiz için bize geçici bir Türkiye pasaportu çıkartılmasını talep ediyoruz.”

Dördüncü bir kişi şöyle demektedir: “Göç sayesinde, bazı Suriyelilerin kişiliği ortaya çıkmış oldu. Kimisi dinine, ilkelerine ve olumlu değerlerine bağlı kaldı. Örneğin Kahramanmaraş'ta otran Suriyelilerden biri bana âdet ve değerlerini değiştirmediklerini ve kendi vatalarında nasıl yaşıyorlarsa burada da aynı şekilde dinlerine bağlı bir yaşam sürdüklerini söylemişti. Bazıları ise medeniyetin ve hem kişisel hem toplumsal denetimin yitirmenin sahte cazibesine kapılmış, yeni hayatlarına adapte olmak için dinî değerlerin çoğundan uzaklaşmıştır.”

Beşinci bir kişi de şöyle demektedir: “Bütün Suriyeliler için en büyük zorluk dil bilmemek. Dil, Türk komşularımızla tanışmaya yarayan ve işi kolaylaştıran bir araç. Türkçeyi iyi konuşan birinin yaşam standartları, iyi konuşamayan çoğu kişiden daha iyi.”

Gaziantep, Kilis ve Maraş'ta Suriyelilerin durumunu incelemek için yaptığım bu görüşmelerden şu sonucu çıkardım: Görüştüğüm herkes en yakın zamanda vatanına dönmek için büyük bir istek içinde. Onların bu arzularını kınayamayız. Çünkü Hz. Bilal-i Habeşi de Medine'ye hicret ettiğinde diğer muhacirler gibi hastalanmıştı. Hastalık geçtiğinde evin avlusunda uzanmış ve şu şiiri okumuştı:

Acaba ilerde bir gün Fah bölgesine gidip
Etrafımda İzhir ve Celil bitkilerini göreceğim mi!
Bir gün Mecenne suyundan içip
Şâme ve Tufeyl dağlarını göreceğim miyim .¹³

¹³ Bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/589; Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed es-Süheyli (h. 581), *er-er-Ravdu'l-Unuf*; thk. Ömer Abdüsselam es-Selami, *Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi*, Bs. 1, Beyrut (h. 1421/m. 2000) 5/31. Fah: Mekke dışında bir yer. İzhir: Güzel kokulu bir bitki. Celil: Bir bitki türü. Mecenne: Cahiliye döneminde Mekke'nin güneyinde ve Mekke'den daha soğuk bir alanda kurulan panayır. Şâme ve Tufeyl: Mekke'de bulunan iki dağ.

Suriyelilerin vatanlarına dönme arzularının sebepleri şunlardır:

1. Çocukluğun ve gençliğin geçtiği yere olan sevgi.
2. Ülkelerinde yaşadıkları şehirlerin demografik yapısının ve orada ikamet edenlerin değişmesi korkusu.
3. Savaştan önce ortaya çıkan hayat pahalılığı.
4. Dil farklılığı nedeniyle Türklerle kaynaşmada zorluk çekilmesi.

Türkiye'ye ilk göçenlerden biriyle konuşmam esnasında, onun sözleri bana Hz. Ebubekir (r.a.) Efendimiz'in Ensar'ın Benî Nâdir'den aldıkları fey malları hakkında verdiği cevabı ve onların güzel davranışını hatırlattı. Hz. Peygamber Efendimiz bir Hadis-i Şerif'te Ensâr'a şöyle demiştir: "Muhacir kardeşlerinizin malları yok. Eğer isterseniz hem fey mallarını hem sizin mallarınızı onlarla aranızda paylaşırım. İsterseniz de mallarınız sizde kalsın; sadece fey mallarını onlar arasında paylaşırım." Ensâr da şöyle cevap vermiştir: "Fey mallarını onlar arasında paylaşır ve bizim mallarımızdan da onlara istediğin kadar ver ya Rasûlallah." Bu sözler üzerine şu ayet-i kerime nazil oldu: "Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler." [Haşr 59/9] Hz. Ebubekir de şöyle demiştir: "Allah sizden razı olsun ey Ensar! Sizinle bizim içinde bulunduğumuz durum Ganevî'nin söylediği şu sözlerle ifade edilir: Allah benî Cafer'den razı olsun. Ayağımız kaydığında ve zor bir duruma düştüğümüzde bizden usanmadılar, ki o durumumuzu annemiz bile görseydi bizden usanırdı. Bizi kendilerinden saydılar, bize en serin ve en sıcak odalarını açtılar".¹⁴

Suriyelilerin Türkiye'ye göç ederken en çok korktukları şey şöyle ya da böyle bir yanlış yaptıklarında kalplerinde kötülük olanlar tarafından, münafıkların başı Abdullah b. Ubey b. Selûl gibi "Memleketimiz çok kalabalıklaştı, sayımız arttı, hiçbir şeyimiz kalmadı. Atalarımız 'besle kargayı oysun gözünü' derler. Bilesiniz ki, Medine'ye dönersek güçlü olan güçsüz olanı oradan çıkaracaktır. -Sonra kendi kabilesinden orada bulunanlara dönerek- Bu muhacirler sizin yardımınız ve onlara infâkınız sayesinde Medine'de oturuyorlar. Eğer onlardan yardımı keserseniz memleketinizden çıkıp giderler" denilerek bu yanlışın istismar edilmesidir.¹⁵ Ama hamdolsun ki şuan ki Türkiye hükümeti ırk, grup ve mezhep ayrımı yapmaksızın her mülteciye, vatanlarında güvenlik sağlanıp da kendi istekleriyle geri dönene kadar misafir gibi davranmaktadır.

Çözümler ve Alternatifler

¹⁴ *Mucemu'l Buldan* 1/29; *Âdâbu's-Şâfi ve Menâkibihi*, s. 212.

¹⁵ Bkz. İbn Hişâm, *a.g.e.*, 2/291; Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî (h. 262), *Tarihu'l-Medîne*, thk. Fehîm Muhammed Şeltut, Cidde (h.) 1399, s. 365-365.

Ülkelerin büyük bir kısmı, Suriye'deki gerginliğin sona ermesi, Suriye halkının isteklerinin ve adaletin yerine gelmesi ve vatanlarında kalmış olan Suriyelilerin koruma altına alınması için çaba göstermektedir. Fakat bu çaba sadece medyada yer almakla sınırlı kalmakta ve Amerika ile Rusya'nın Suriye halkının iyiliği için çatışmanın sonlandırılması yönünde değil, sudan bahanelerle hükümetle muhaliflerin karşılıklı savaşının sürmesi yönündeki gizli istekleriyle karşı karşıya gelmektedir. Adeta yaşananlar Amerika ve Rusya'nın hakemlik yaptığı bir maçtır. Türkiye ise Suriye halkının isteklerinin yerine gelmesi ve mültecilerin zorla değil kendi istekleri ile vatanlarına dönmesi için bütün gücünü sarfetmektedir. Bunun için de onları hür ve şerefli olarak vatanlarını yeniden inşa etmek vatanlarına dönme konusunda cesaretlendirecek temel güvenlik şartlarını ve siyasi zemini oluşturmaya çalışmaktadır. Fakat geçerli bir siyasi çözüm önerisi olmadığı, özellikle de Rusya açıkça askeri müdahalede bulunduğu ve Amerika net olmayan, daha doğrusu Suriye halkının isteklerinin aksine bir tutum benimsediği müddetçe Suriye'den göç çözümsüz kalacaktır. Suriye halkının dışarıda ve içeride dile getirdiği çözümler şunlardır:

1. Siyasi bir çözüm yoluyla rejimin değişmesi, dış ülkelerin Suriye'nin içişlerine karışmaksızın, onlar tarafından belirlenmiş bir siyasi rejim tarzı dayatmaksızın ve hiçbir tarafı dışlamadan kapsamlı bir barışa ulaşmak.
2. Gençler üzerinde odaklanarak zayıf geçen bu yılları aşabilecek bilimsel ve pratiğe yönelik organizasyonlar yapılmalıdır. Çünkü onlar geleceğin erkek ve kadınları olacaktır. Onları ülkelerinin imarına hazırlamak için ekonomik, bilimsel ve siyasi, mümkün olan her yoldan desteklemek.
3. Birinci isteğimiz gerçekleşmezse, en azından ulusal bir uzlaşa sağlanarak Suriyelilerin güvenli bir bölgede iskân ettirilmesi sonra da bilimsel ve ekonomik açıdan iyi durumda olanlar da dahil herkesin ülkelerine dönmeleri için teşvik edilmeleri. Bu güvenli bölge Suriye'nin ister kuzeyinde ister güneyinde yer alsın, Suriyeli göçmenlerin büyük bir kısmının ülkelerine dönmelerini garanti edecektir.

Tavsiyeler ve Sonuç:

Suriyeli mülteciler Türkiye'yi güvenlik standartları, siyasi, iktisadi ve dini standartlar bakımından en iyi yer olarak görmekte dirler. Bunun sebebi, Türkiye hükümetinin ve Türk halkının onların başına gelen insani durumu daha iyi anlaması, hükümetin kendilerine her türlü kolaylığı sağlaması, onlara yavaş yavaş sunulan imkânlar hükümetin Ensar ve Muhacir fikrini benimsemiş olması, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından Gaziantep'e "Ensar şehri" adı verilmesidir. Suriyeli olduğum için ve Suriyeliler ile içiçe olduğum için şunu söyleyebilirim: Suriye halkı bazı şeyler hakkında hemfikirdir. Bunların en önemli üç tanesi şunlardır:

1. Suriyeliler arasında ayırım gözetmeksizin onları ülkelerine kabul eden Türkiye'ye şükran duymak.
2. Suriye'de zulüm bittikten, istikrar sağlandıktan ve yeniden imar başladıktan sonra ülkelere tekrar dönme isteği.
3. Karamsarlık ve yakın zamanda karamsarlıklarını giderecek ve meşru isteklerinin yerine gelmesini sağlayacak bir çözüm ümidinin olmaması.

Ayrıca Suriyelilerin Türkiye'den bazı ricaları var:

1. Türkiye'nin onlar için asli bir vatan haline gelmesi. Çünkü onların ülkelere dönebilmeleri uzun zaman alabilir, belki de hiç gerçekleşemez.
2. Suriyeliler ile ev sahibi Türk halkı arasında uyum sağlanmasının kolaylaşması için hükümet ve dinî ve sivil organizasyonlar tarafından arada köprü oluşturacak çalışmaların yapılması.
3. Medya araçları kullanılarak onları Suriye'den yapılan göçün olumlu yönlerini açıklamaya teşvik etmek. Nitekim bu göç, olumsuz değil olumlu bir olgudur. Bütün zorluklarına rağmen, kısa ve uzun vadede iki millet arasında farklı alanlarda ilişkilerin güçlenmesine vesile olmaktadır.
4. Diğer ülkelerden Türkiye'ye gelen Suriyelilerin, özellikle de ailesi Türkiye'de bulunan ya da başka bir çaresi kalmayan kişilerin işlerinin kolaylaştırılması yönünde çalışmalar yapılması.

Bu makaleyle, bildiğim kadarıyla Suriyelilerin Türkiye'ye göç etmesinin sebeplerine, göç hareketinin sadece Suriye halkının savaştan kaçıp güvenli bir yer aramalarından ibaret olmadığına, bu durumun hem Türklere hem de Suriyelilere olumlu ve olumsuz etkileri bulunduğu, Türkiye'nin bugüne kadar Suriye halkını destekleyici bir tutum sergilemesi sebebiyle büyük bir baskı altına alındığına ve bu destekleyici tavrını sürdürdüğüne ışık tutmaya çalıştım. Bunun yanısıra, Suriyelilerin Türkiye'ye yönelik görüşlerinden, duygularından ve isteklerinden söz ettim. Son olarak da çözümler, alternatifler ve tavsiyeler sundum.

Allah kabul ve muvaffak eylesin.

KAYNAKÇA

- Abdulmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyeri el-Maafiri (h. 213), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ v.d., Mustafa el-Babi el-Halebî, 2. Bs., Kahire, 1375/1955.
- Ahmed b. Faris b. Zekeriya el-Kazvîni er-Razi, Ebu'l Hüseyin (h. 395), *Mekâyisü'l-Luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- Ahmed b. Hanbel eş-Şeybâni (h. 241), *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaûtî v.d., Müessesetü'r-Risâle, 1. Bs., 1421/2001.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahih*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, Dâru Tavku'n-Necât, 1. Bs., 1422.

-
- Ebu'l-Kâsım Aburrahman b. Abdullah b. Ahmed es-Suheyli (h. 581), er-Ravdu'l-Unuf, thk. Ömer Abdusselam es-Selâmî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1. Bs., Beyrut 1421/2000.
 - Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî (h. 262), *Tarihu'l-Medîne*, thk. Fehîm Muhammed Şeltut, Cidde (h.) 1399.
 - İbn Ebi Hatim er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. Münzir et-Tamimi (h. 327), *Âdâbu-ş-Şâfi ve Menâkibihi*, thk. Abdulgani Abdulhâlîk, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 2003/1424.
 - İbn. Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ebu el-Fadıl Cemaluddîn (h. 711), *Lisanu'l-Arab*, Dâru's-Sâdır, 3. Bs., Beyrut (h.) 1414.
 - Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdilkadir el-Hanefi er-Razi (h. 666), *Muhtâru's-Sihah*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed, el-Mektebetü'l-Asriyye, 5. Bs. Beyrut-Sayda 1420/1999.
 - Müslim, İbn Haccac Ebu'l-Hasen el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî (h. 261), *Sahih*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut
 - el-Hamevi, Şihabuddin Ebu Abdullah Yakut b. Abdullah el-Rumi (h.626), *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru's-Sâdır, Beyrut.

Migration from Syria to Turkey: Reasons, Results and Hopes*

Muhammad Sheikh Muhammad NECCAR**

Translated by: Tuba ERKUT***

Abstract

Emigration is a very old phenomenon, which means a person leaving his place of birth to live apart from his family, friends, and relatives. There are various factors - that may either be beyond a person's control or that are simply arbitrary - which force a person to move to other lands. Immigration has positive or negative consequences for countries that welcome new populations from outside. The same argument can be made about what has been the greatest influx of people in recent times, namely the "Wave of Migrants from Syria to Turkey." Syrians were either forced to move to different regions in Syria or emigrated to other countries. And Turkey was among the most popular destinations for the emigrants. Indeed, Syrian immigrants coming to Turkey far outweigh those going to Europe. The majority of Syrians emigrated to southern Turkey because of its proximity to Syria while a considerable portion of them moved to big cities like Istanbul. There are certain political, religious, and geographical factors that come into play when considering why Syrians chose Turkey as their new abode.

This study will provide a brief description of migration, make a case for the need to do more research on the subject, focus on special or general reasons why Syrians have decided to make Turkey their new home as well as dwelling on the positive and negative effects of the latest immigration wave of Syrian to Turkey. The study will also address the expectations of Syrians from Turkey as well as their concerns and make a series of suggestions to make life easier for both sides. The conclusion section will contain a summary of the study.

Keywords: Migration, Refugee, Ansar, Syrians, Turks, Syria, Turkey

* This paper is the English translation of the study titled "Suriye'den Türkiye'ye Göç: Nedenler, Sonuçlar ve Umutlar" published in the 4th issue of *İlahiyat Akademisi*. (Muhammad Sheikh Muhammad NECCAR, "Suriye'den Türkiye'ye Göç: Nedenler, Sonuçlar ve Umutlar", *İlahiyat Akademisi*, sayı: 4, 2016, s. 185-198.) The paper in Turkish should be referred to for citations.

** Asst. Prof. Gaziantep University, Faculty of Divinity, Department of Arabic and Rhetoric, muhamednajar@gmail.com.

*** Res. Asst., Gaziantep University, Faculty of Divinity, Department of Tafsir, tubahatip@hotmail.com.

Suriye'den Türkiye'ye Göç: Nedenler, Sonuçlar ve Umutlar

Özet

Göç, kişinin doğduğu yeri, eş, dost ve akrabalarının yaşadığı diyarı terk etmesi anlamına gelen çok eski bir olgudur. Kişiyi buna iten zorunlu veya ihtiyarî birçok sebep bulunmaktadır. Göç, hem terk edilen yer hem de göç edilip yerleşilen bölge açısından olumlu veya olumsuz neticeler doğurmaktadır. Son yılların en önemli iltica hareketi olan "Suriye'den Türkiye'ye göç" konusunda da aynı şeyi söylemek mümkündür. Suriyeliler gerek ülke içindeki farklı bölgelere ve gerekse ülkeleri dışına göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu hususta özellikle de Türkiye tercih edilmiştir. Nitekim Suriye'den Türkiye'ye yapılan göç, Avrupa'ya yapılan göçe oranla çok daha fazladır. Türkiye'ye göç eden Suriyelilerin çoğunun, Suriye'ye yakınlığı dolayısıyla ülkenin güneyini tercih ettiği; yine azımsanamayacak kadar kişinin de İstanbul ve diğer şehirlere yöneldiği görülmektedir. Suriyelilerin, göç yeri olarak özellikle Türkiye'yi tercih etmeleri siyasi, dini ve coğrafi sebeplere dayanmaktadır.

Bu çalışmada kısaca göçün tanımı, bu konuda araştırma yapmanın gerekliliği, Suriyelilerin Türkiye'ye göç etmesinin özel veya genel sebepleri ve göçün Türkiye ve Suriye üzerindeki olumlu-olumsuz etkileri üzerinde durulacaktır. Çalışmada Suriyelilerin Türkiye'ye dair endişeleri ve Türkiye'den beklentileri de ele alınacak ve bu konuda çeşitli öneriler sunulacaktır. Sonuç kısmında da çalışmanın özetine yer verilecektir.

Anahtar kelimeler: Göç, Mülteci, Ensar, Suriyeliler, Türkler, Suriye, Türkiye

الخلاصة:

الهجرة بمعنى ترك بلد الولادة وإقامة الأهل والعشيرة ظاهرة قديمة جديدة؛ لها أسبابها المفضية إليها، سواء أكانت اختيارية أم قسرية، ولها نتائج سلبية وإيجابية على البلد المهاجر منه وإليه، والأبرز في السنوات الأخيرة هجرة السوريين داخل البلاد وخارجها، وتحديداً إلى تركيا فنسبتهم أضعاف ما في البلدان الأوروبية من مهاجرين سوريين.

ومن تركيا اختار معظم المهاجرين جنوبها المحاذي لبلدهم ففيه جُلُّ السوريين، وأثر قسم ليس بالقليل الإقامة في إسطنبول وغيرها من المدن التركية، ثم إن سبب هجرة السوريين إلى تركيا المجاورة ترجع لعوامل سياسية ودينية وجغرافية.

وهذا البحث يتناول تعريف الهجرة بإيجاز، وسبب الكتابة فيها، وواقع المهاجرين السوريين في تركيا وهجرتهم إليها من حيث الأسباب الخاصة والعامة والنتائج الإيجابية والسلبية على الأثرak وتعرضت لما يتخوف منه السوريون في تركيا وما يتمنونه، ثم ذكرت .وتركية والسوريين وبلدهم والخاتمة وفيها خلاصة البحث -وهي أشبه بالأمنيات -الحلول والبدائل، وأنهيت البحث بالتوصيات.

الكلمات المفتاحية: هجرة، مهاجرون، أنصار، سوريون، أتراك سورية، تركية.

Introduction

The term (الهِجْر) is the opposite of the verb “rejoining”, and it is from the first grade in this regard. Hajarahu - yahjuruhu- hajran- hijranan means “S/he ended this/that.” The termination of the relationship between two people is verbally indicated as “yahtajirani” and “yatahajarani”. The term “hijran” is also used as the noun form of the term “hijrat”. The term “tahajur” means “getting interrupted”.¹

Ibn al-Faris says the letters (ح, ج) have two bases. One of them means being estranged and ending the interest while the other indicates pulling and tying something.²

The literal meaning of the term is “to abandon a place and migrate to another for certain reasons”. Migration has two forms, physical and spiritual, both of which can be performed simultaneously at certain times. In addition, migration occasionally occurs permanently or temporarily. Ibn al-Haris states the following: “The statement that ‘people moved from this place to that place’ means abandoning the current place for another environment. Just like the emigration of muhajirs from Mecca to Madinah.”³ These emigrations are under the scope of permanent, physical, and spiritual migrations. Immigration to Ethiopia was temporary, physical, and spiritual.

Ibn Manzur makes the following statement: “A hadith reflects that ‘people should not be estranged from one another no longer than three days’ [The term “hijra” is used to indicate estrangement in the hadith].” “Hijra” here is used to reflect the “opposition of reuniting”. This indicates that it is not appropriate for Muslims to be estranged from each other for longer than three days. Those who follow the people supporting innovation and the self should be avoided until they abjure and follow the true path. Accordingly, Prophet ordered his people to avoid from Kab ibn Malik and his friends for 50 days thinking that they might have been in disunion as they fell behind the Expedition to Tabuk. Moreover, the avoided his wives for a month for certain reasons.⁴ The spiritual emigration that is permanent is performed against the followers of innovation. It is permanent as long as they do not abjure, and it becomes temporary when they abjure following the true path. Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians Prophet explained the concepts of permanent and temporary hijra following the conquest of Mecca as

¹ Muhammad ibn Muqarram ibn Ali Abu al Fadil Jamaluddin ibn Manzur (h. 711), *Lisanu al-Arab*, “hcr” art., Daru Sadir, Third Edition, Beirut (h.) 1414, 252/5; Zainattin Abu Abdallah Muhammad ibn Abi Baqr ibn Abd al-Qadir al-Hanafi al-Razi (h. 666), *Muhtaru as-Sihah*, inv. Yossef Sheikh Muhammad, al-Maktabatu al-Asriyya, Fifth Edition, Beirut-Saida, 1420/1999.

² Ahmad ibn Faris ibn Zakariya al-Qazwini ar-Razi, Abu al Husein (h. 395), *Makaisu al-Lughah*, inv. Abd as-Salam Muhammad Kharun, Daru al-Fiqr 1399/1979.

³ *ibid.*

⁴ *Lisanu al Arab*, “hcr” art.

follows: "Muhajir is the person who avoids from what God bans."⁵ This hadith removes the so-called contradiction in the following statement by the Prophet:

"There is no such thing as hijra to Madinah after the conquest of Mecca. There are only jihad and relevant intentions. Follow when you are called to fight in the path to God"⁶

Purpose of the Study

Migration of Syrians or their exile from their countries is one of the clearest and most tragic forms of emigration in the 21st century. As this emigration has fearsome effects and threats regarding the future of both Syria and other countries, the case of Syrian people affects anybody who is sensitive and cautious. Even talking in this issue is sorrowful. The crises of Syrians in Syria and other countries created a great emigrant crisis in the world. According to certain authorities, the number of Syrian emigrants reached 13 million people. Half of them live in Syria while more than six million live outside the country.

Turkey hosts more than three million of them. Migrants have taken refuge in the cities close to the border such as Hatay, Şanlıurfa, Gaziantep and Kilis. According to the United Nations, there are a million immigrants in this area. According to the statement of the Governor of Istanbul, there are approximately 500,000 Syrian people in Istanbul. Of them, 400,000 are officially registered.⁷ The number of migrants is still increasing.

It should be known that Syrians' immigration to Turkey is actually an exile that is obligatory due to the tragic state of Syria, rather than their own choices. They state the following for the case in Syria:

I leave you my dear country/with the tears falling down my eyes!

I did not choose to get away/but it is my destiny to live away!

The earth asks, crying:/ did you prefer living somewhere else abandoning me?!

The grief in my heart says:/ I will leave my heart here and go away.

They want to return to Damascus for that purpose.

This study briefly mentions the reasons, positive and negative aspects, solution recommendations and alternatives regarding the migration of Syrians to Turkey, the neighboring country on the north, and it reflects the outcomes.

⁵ Ahmad ibn Hanbal, *al-Musnad*, Hadith no: 6515, 66/11; al-Bukhari Iman, 10.

⁶ Ahmad ibn Hanbal, *al-Musnad*, Hadith no: 1991; al-Bukhari, Hadith no: 3077; al-Muslim, Hadith no: 1353.

⁷ <http://www.stunl.com>

The Reasons of Migration from Syria

Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians emigration movements from the era of the Prophet Abraham to the present time have had certain reasons, which might be general or private.

General Reasons

Three of the most obvious reasons of Syrians' immigration to Turkey and other countries, which are valid for any immigrants, are as follows:

First: The absence of any imminent political solution that will meet the needs of Syrian people and the increase of the violent acts by the authority neglecting the demands of the people who desire freedom and by the extremist Islamist organizations. As a result of these tensions, Syria has become an unlivable place and the public has been forced to migrate.

Second: The rejection of many migrants and their families to take part in the civil war in their countries and fears related to the outcomes of this rejection such as compulsory military service. Syrians wanted to ensure that the public achieved the authority in a peaceful way, rather than with arms but this did not occur as how they planned.

Third: The search for the better ways of living and education which they lost in their countries or which significantly deteriorated in time. The direct and rapidly provided opportunities in the host country and priorities for them compared to other migrants. Germany and Canada especially display the same attitude despite the general negative approach of the Europe which was indifferent to the issues in Syria and public calls in Canada and other non-European countries indicating that Syrian refugees should be welcomed sincerely. However, this indifference caused many people to lose their lives. Many people who wanted to immigrate to these countries by sea lost their lives on the voyage. Those who managed to reach the countries they planned lost their properties and beloved ones and shed blood.⁸

However, there were people who understood why and how the western countries welcome the qualified refugees. Certain Turkish academicians stated that certain European countries accepted Syrian academicians and facilitated their procedures for stealing the scientific and technical approaches and studies in Syria.⁹

⁸ Turkey was not the only country used for immigrating to Europe. Moreover, there is an immigration movement from the south of Mediterranean to north. However, Turkey undertook more responsibility than other countries for many reasons, which happened as the western countries did not approve Turkey in terms of establishing a buffer zone, NATO Patriot missiles were drawn back from Turkey, and international aids for the refugees decreased.

⁹ A meeting conducted with the Syrian academicians in Gaziantep University, November 2016.

Particular Reasons of Migration

As soon as the protests for freedom started in Syria, the regime there reacted with oppression and violence, and the roads before the Turkish embassy were filled with people before the war got bigger. More precisely, Turkey has opened its doors to Syrian migrants for religious, political, regional, and humanitarian reasons without any fears. Therefore, most Syrians have taken refuge in Turkey. It is without a doubt that Turkish people, who are the brother of the Syrians, know what hijra and brotherhood mean and are aware of the relation and religious and geographical relationships between both countries. This was also another factor causing Syrians to take refuge in Turkey. Some of the particular reasons of migration include:

- ✓ The growth of the war since the first half of 2012 and increase in bombardment on the northern areas of Syria, particularly Jisr al-Shughur, Idlib. People escaped to Turkey due to the life-threatening case every time bombardments on these areas or the peninsula increased. The number of immigrants reached the maximum level as the war broke out in Aleppo and government aimed to stress its own presence in the rural areas at the northeast.

- ✓ The dense population in the northern Syria, particularly Aleppo.

- ✓ Sincere and official welcome from Turkey and fulfillment of their legal demands without paying attention to race, religion, or sect.

- ✓ Finally, easiness of reaching Turkish borders, or more precisely, facilitation of revolution based on humanitarian reasons, and physical closeness between Turkey and Europe.

Positive and Negative Aspects of Migration

The fact that Turkey has been ruled by a religious government regarding muhajirs as brothers and friends is a great blessing from Allah for the Syrian people as also mentioned by other people. This could be understood from the positive reactions of Syrians when the preference of the Turkish majority became a reality in the polls. What Turkish people wanted was also the wish of Syrians. This satisfaction of Syrians arose from the hope that Turkish people would provide more services to them, introduce laws that would improve Syrians' lives, or the futures of them, their relatives and siblings would be assured. They only wanted stability for Turkey, their second home county in which they will live in safety and peace until they return to Syria following the termination of the dark period there. Syrians did not forget the awful attitude in other countries. This desire of Syrians was clear when they prayed to God for protecting Turkey during the coup attempt and feared that Turkey would end up like Syria, Egypt, Yemen, Libya, and other Arabic countries.

Human migrations have positive and negative results for the Syrians and Turkish people in any cases. In addition, negative aspects may be positive for others due to certain features. For example:

1. Increase in Financial Activities and Investments

The immigration of Syrian scholars, financial experts and capital owners to Turkey opened the doors of Turkish economy. Businessmen in the northern Syria moved to Gaziantep, Turkey. According to the recent statistics, Syrians are the leading foreign investors with approximately 4500 businesses and 666 million Turkish liras provided to the Turkish capitals since the beginning of the Syrian crisis. This crisis strengthened the commercial and financial activities and helped increase the investments of Syrians in Turkey and direct the foreign investors to Turkey in the last two years. Official statements indicate that many of Syrian businesses are located primarily in Istanbul and densely in the cities close to the border such as Gaziantep, Mersin, and Hatay.¹⁰ These financial activities arise from the sincere and tolerant attitude from the Turkish people and government which Syrians cannot deny at all.

However, all positive aspects have a negative aspect. For example, opportunities of Turkish workers have decreased as Turkish employers and companies preferred employing Syrians. One of the reasons Syrian workers are preferred is that Syrian manpower is less expensive than the Turkish manpower. While Turkish people do not accept 100 liras a day, Syrians accept approximately half of this fee as they are in need.

The laws prohibit foreigners from working in Turkey without the relevant permissions, but the government neglect these laws for Syrians. No Syrians working illegally or with Turkish employers have been penalized thus far. In addition, the Turkish government makes efforts to close the gap between the Turkish and Syrian workers through the laws and decisions assuring the rights of Syrian workers and making them equal to Turkish workers. The current Turkish government clearly knows what immigration means and responds to it in the best way possible. There used to be Turkish people who immigrated to Europe, particularly Germany, to work. This affected the German people, some of whom even complained about the situation because Turkish people captured their occupational opportunities. Just like what Syrians are doing now in Turkey. The number of people demanding that the government should spare a higher budget for the Turkish people is increasing. However, their calls are not responded. Syrians have constant contributions to the Turkish economy in terms of both manpower and investments and through the businessmen just like how Turkish people form a great society in Germany that needs the support of the Turkish in many economic

¹⁰ <http://www.dailysabah.com; www.turkpress.co/node>

areas. Some of the Syrians state the following: We will act like muhajirs doing our best, with the permission of God, if Turkish people act as Ansar people toward us.

2. Turkey's Use of Syrian Brain Drain

Turkey has attributed great importance to the brain drain from Syria. These people are not less important than the capital owners. On the contrary, they are more important. Turkey has more rights to benefit from these people compared to Europe. It has welcomed these people, enabled Syrian people and those coming from them to enroll at universities, and helped establish bridges between the Arabs and other Muslims. With the latest decisions, the idea of granting Turkish citizenship to scientists and people who are academically competent was adopted. Therefore, the doors were closed to the European human traffickers. Many faculties providing classes in Arabic were opened in many Turkish universities following these decisions. One of these schools is Gaziantep University, and probably the most well-known of these schools is Mardin University. Four faculties, the fee of which is not that high and which provides Arabic classes, were opened this year. Thus, many Arabic and non-Arabic students were collected. Moreover, new Syrian academicians were needed in this regard. However, unfortunately, the education level in Syrian decreased although these educational activities were in favor of the Syrian students and academicians in Turkey.

3. Living Conditions Getting Harder

Syrians moved to southern Turkey, which made the living conditions of Turkey and refugees more difficult. The rates of real properties have increased significantly. Neither Turkish nor Syrian people can deny that the rental fee of a regular apartment increased from 500 to 1000 liras and continued in this rate. This increase in rental fees is annoying for people, regardless of whether they are Turkish or not. Syrians show empathy to the feelings of Turkish people living in rental houses, but they cannot do anything as they also suffer from the same. Turkish people say that rental fees would not have increased if Syrians had not come while Syrians say they do not have the full responsibility in this regard. The responsibilities of greedy and abusive landlords and real estate agencies are more. The increase in rents makes the landlords happy while upsetting the tenants. The following statement by an Arab is an example: The troubles suffered by a society pave the way for abuses from other societies. The increase in rents caused certain students to leave school and university because only a single employed person is not adequate for meeting the expenses of a family, which negatively affects the number of students. A Syrian father says that he has five daughters. They are all at the ages of primary and secondary school. Approximately 500 liras are necessary

just for their transportation expenses. He works in a construction site and his wage does not exceed 1200 liras monthly. How can he send them to school?¹¹

I would say the Turkish people relieved our problems related to living conditions and helped the Syrians in the beginning. However, the load on the shoulders of the government increased, making the issue unbearable. A refugee told me the following: There is a group of young Turkish people who voluntarily bring all sorts of basic materials, tools, and supplies to every Syrian home they help. There are many similar examples. However, as the living conditions got more difficult, the following reactions reflected here without any revisions emerged.

Certain trustworthy refugees state the following: “We appreciate the benevolent and merciful attitudes of the Turkish people. We cannot deny their aids to us in the past. They are hospitable people with strong religious beliefs. We also know the pressure of the eastern and western countries over Turkey. However, this does not mean that we will stay silent against the unacceptable attitudes toward our brothers and sisters. They approach us as tourists in Turkey. Most of the Syrians here are either self-employed or work for a low fee with no social insurance. They are not given the permission to work as they have no valid passport.”

Another person living in a tent city in Kilis says the following: “We appreciate and thank Turkish authorities for all formal procedures, ensuring safety and providing services in tent cities whether we like or not. However, despite these, we hope the war in Syrian ends and we can return to our home country.” That refugee said the following when I asked about the reason for wishing to return: “Staying away from the relatives and friends is the greatest obstacle. Life conditions are difficult and expenses are high.” The refugee also added the following: “I wanted my mother to stay with me in the tent city but she could not adapt to the environment. She decided to return back to where she was born and she is all alone now in Aleppo. Therefore, I will return at the earliest opportunity.”¹²

A refugee from Gaziantep makes the following statement: “Due to the fears of being called for military service, I came to Turkey and was employed by a Turkish employer. I was trying to look after my family but my job was not

¹¹ According to what Ercan Demirci, deputy secretary of the Turkish Ministry of National Education, said, the number of Syrian refugee students in Turkey is 450,000 in the current academic year. See: www.turkeyalaan.net. I would say that This is the official number of students registered in schools. According to certain statistics, there are unregistered students as many as the registered.

¹² The following is mentioned in the study entitled “Suriye’ye Komşu Ülkelerde Suriyeli Mültecilerin Durumu: Bulgular, Sonuçlar ve Öneriler” and published by Oytun Orhan in July 2014: “Most of the refugees prefer to live outside the camps despite the positive environment and assurance of meeting the basic needs. The greatest issue is that the life in camps is boring. Refugees are dissatisfied with doing the same in a confined area every day. In addition to getting bored, they also feel their freedom is confined as entrances and exits depend on permissions.” See: alsouria.net. Moreover, there are other reasons for them to prefer outside the camps. One of them is that they want to live close to their relatives living in other cities of Turkey.

permanent. Rent, electricity, water, and telephone bills piled up whenever the job was disrupted. In addition to these, I fell ill, and I was hospitalized and operated on a couple of times. I did not pay for these, which was quite nice. I recovered thanks to God but I am still under observation. I am waiting to recover totally to return to Syrian as soon as stability is ensured. My longing for Syria is great at the moment. Life is also expensive here.”

A third person says the following: “We really love Turkey and wish no troubles for Turkey. However, we do not wish for ourselves. We are all beaten up. Life brought all sorts of grief to us. We want to have peace and trust until Turkish citizenship is granted or we demand a temporary Turkish passport to go to other countries at least.”

A fourth person states the following: “We recognized the personalities of certain Syrians. Some are committed to Islam and their principles and positive values. For instance, one of the Syrians in Kahramanmaraş said to me that they did not change their traditions and customs and that they religiously lived in Turkey like how they did in Syria. Some got caught up in the fake attraction of losing the personal and social control and got away from most of the religious principles to adapt to their new lives.”

A fifth person mentions the following: “The greatest obstacle for all Syrians is the inability to speak Turkish. Language is an instrument that enables us to get to know our Turkish neighbors and facilitates the adaptation. Living conditions of a person who can speak Turkish are better than most of the people who cannot speak it well.

Following these interviews I conducted to examine the state of Syrians in Gaziantep, Kilis, and Kahramanmaraş, I realized that everybody I talked to are in a great desire of returning back to Syria, which we cannot condemn. When Bilal al-Habashi migrated to Madinah, he became ill like the other muhajirs. When the disease ended, he laid in the yard of his house and read the following poem:

Will I be able to go to Fah and see plants like

Izhir and Jalil?!

Will I be able to drink Majanna water and see

the mounts Shama and Tufail¹³?

The reasons for Syrians’ desire to return back to their home countries include the following:

¹³ See Ibn Hisham, *as-Siratu an-Nabawiyya*, 1/589; Abu al-Qasim Abd al-Rahman ibn Abdullah b. Ahmad as-Suhaili (h. 581), *ar-ar-Rawdu al-Unuf*; inv. Umar Abd as-Salam as-Salami, Daru Ihya’i at-Turasi al-Arabi, First Edition, Beirut (1421/ 2000) 5/31. Fah: A place outside Mecca. Izhir: A plant with a pleasant smell. Jalil: A sort of plant. Majanna: A fair set at an area, which is colder than Mecca, in the south of Mecca during the Days of Ignorance. Shama and Tufail: Two mounts in Mecca.

1. Love for the place where they lived their childhood and youth.
2. The fear that the demographic structure and residents of their home cities may change.
3. High expenses before the war.
4. Difficulties in establishing communication with the Turkish people to the linguistic differences.

During my interview with one of the people who immigrated to Turkey first, the statements of the interviewee reminded me of Abu Baqr's (r.a.) answer regarding the Fay goods Ansar received from Bani Nadir and their beautiful attitudes. Ilya (Jerusalem), which was controlled by the Christians Prophet said the following to the Ansar in a hadith: "Your muhajir brothers and sisters have no goods. I can share both fay goods and your own goods with them if you like. Or I can only share the fay goods with them." Ansar people replied as follows: "O Prophet! Share fay goods with them and help them using our goods however and how much you like." Upon this, the following verses were revealed: "...but give [them] preference over themselves, even though they are in privation.." [al-Hashr 59/9] Abu Baqr stated the following: "O Ansar people! May God be pleased with you! The situation of yours and ours can be explained with the following statement of Ganawi: May God be pleased with Bani Jafar. They did not give up when we were in a hard situation. Even our mothers would give up in those times. They regarded us as one of them and gave us their coolest and warmest rooms".¹⁴

What Syrians feared the most when they immigrated to Turkey is the abuse of their mistakes by the malevolent people when they do one, considering the case of Abdallah ibn Ubay ibn Salul who stated "Our country became over populated. We do not have anything now. Our ancestors say 'don't bite the hand that feeds you!' You should know that if we return to Madinah, the powerful ones will banish the weak. (Turning to the people in his tribe) These muhajirs stay in Madinah thanks to your aids. They will abandon your countries if you cut your aids."¹⁵ However, fortunately, the current Turkish government approach every refugee, without paying attention to their race, group and sect, until the safety is ensured in their countries and they wish to return there.

Solutions and Alternatives

Many countries make efforts to end the tension in Syria, to fulfill the demands of the Syrian people and ensure justice, and to protect the Syrians in their homeland. However, these efforts are only reflected visually in the media.

¹⁴ *Mujamu al Buldan* 1/29; *Adabu ash-Shafii wa Manakibihi*, p. 212.

¹⁵ See Ibn Hisham, *ibid.*, 2/291; Abu Zaid Umar ibn Shabba an-Numairi al-Basri (h. 262), *Tarihu al-Madinah*, inv. Fahim Muhammad Shaltut, Jiddah (h.) 1399, p. 365-365.

Moreover, USA and Russia have secret plans to maintain the war between the government and opposition while stating insignificant excuses instead of ending the conflicts for the wellness of the Syrian people. What is taking place in Syria is like a game arbitrated by the USA and Russia. Turkey, on the other hand, makes every possible effort to ensure Syrian people's demands are fulfilled and refugees return to their countries voluntarily rather than being forced. For that purpose, Turkish authorities work to prepare the basic safety conditions and political grounds that will encourage Syrians to return to Syrian and to rebuild their countries as free and honorable people. However, emigration from Syria will continue as long as a valid political solution is not found, Russia performs obvious military actions, and USA keeps on adopting an attitude that is unclear, or more precisely, that objects to the demands of the Syrian people. The solutions internally and externally mentioned by the Syrian people include the following:

1. Changing the regime through a political solution and conducting an extensive peace process without other countries' interference to Syria's internal operations, without obligating a regime determined by these countries, and without excluding any parties.
2. The youth should be the focus, and scientific and practical organizations should be conducted to overcome these unfruitful years. Young people are men and women of the future. Supporting them financially, scientifically, and politically, or through every possible way, to make sure they are prepared to reconstruct their country.
3. If our first plan does not succeed, positioning Syrians in a safe region after reaching a national consensus and encouraging every Syrian person including those who are scientifically and financially stable to return back to Syria. This safe zone will ensure that most of the Syrian migrants will return to their countries regardless of whether they are in the north or south of Syria.

Recommendations and Conclusion

Syrian refugees consider Turkey as the best place in terms of safety, political, financial and religious standards because The Turkish government and people understand what Syrians have been suffering, the government has provided all sorts of opportunities and adopted the idea of Ansar and Muhajir, and Gaziantep was named as the "Ansar city" by Recep Tayyip Erdoğan, the President of Turkey. As I am a Syrian and live with the Syrians, I can state the following: Syrian people agree on certain things. The following are the three most important among them:

1. Appreciating Turkey that accepts Syrians without performing differentiation among the Syrians.

2. Desire to return back to Syria after the oppression ends, stability is ensured, and rebuilding activities start.

3. Absence of a solution hope that will terminate the pessimism among the Syrians in the near future and ensure that their legal demands are fulfilled.

Syrians also have certain demands from Turkey:

1. Making the country a home for Syrians because the return process may take a long time or may not happen.

2. Performing studies that will serve as bridges between the government and religious and civil organizations to facilitate the adaptation between the Syrians and Turkish people.

3. Using media and encouraging the press to explain the positive aspects of migration from Syria. The Syrian migration is actually a positive case. Despite all sorts of difficulties, this migration serves to strengthen the relationships between two nations in certain areas.

4. Performing studies to facilitate the works of Syrians who come to Turkey from other countries, who stay with their families or who have no other choice.

This study aimed to shed light on the reasons for Syrians' immigration to Turkey, and to indicate that Syrians did not only emigrate to escape from war in Syria for finding a safe place, that this case has positive and negative effects on both Turkish and Syrian people, and that Turkey has been made the target of pressures and criticisms as it has displayed and maintained a supportive attitude for all Syrian people. Moreover, this study also reflected Syrians' ideas and emotions related to Turkey, and their demands from the country. Finally, it provided solutions, alternatives and recommendations.

May God accept and make it successful.

REFERENCES

- Abd al-Malik ibn Hisham ibn Ayyub al-Himyari al-Maafiri (h. 213), *as-Siratu an-Nabawiyya*, inv. Mustafa as-Saka et al., Mustafa al-Babi al-Halabi, Second Edition, Cairo, 1375/1955.
- Ahmad ibn Faris ibn Zakariya al-Qazwini ar-Razi, Abu al Husein (h. 395), *Makayisu al-Lugha*, inv. Abd as-Salam Muhammad Kharun, Daru al-Fiqr, 1399/1979.
- Ahmad ibn Hanbal ash-Shaybani (h. 241), *Musnad*, inv. Shuaib al-Arnauti et al., Muassasatu ar-Risala, First Edition, 1421/2001.
- al-Bukhari, Muhammad ibn Ismael, *Sahih*, inv. Muhammad Zuhair ibn Nasir an-Nasir, Daru Tawku an-Najat, First Edition, 1422.

- Abu al-Qasim Abd al-Rahman ibn. Abdullah b. Ahmad as-Suhaili (h. 581), ar-Rawdu al-Unuf, inv. Umar Abd as-Salam as-Salami, Daru Ihyai at-Turasi al-Arabi, First Edition, Beirut 1421/2000.
- Abu Zaid Umar ibn Shabba an-Numairi al-Basri (h. 262), *Tarihu al-Madinah*, inv. Fahim Muhammad Shaltut, Jiddah (h.) 1399.
- Ibn Abi Hatim ar-Razi, Abu Muhammad Abd al-Rahman ibn Muhammed b. Idris ibn Munzir at-Tamimi (h. 327), *Adabu ash-Shafii wa Manakibihi*, inv. Abd al-Gani Abd al-Haliq, Daru al-Qutubu al-Ilmiyya, Beirut-Lebanon 2003/1424.
- Ibn Manzur, Muhammad ibn Muqarram ibn Ali Abu al-Fadil Jamaluddin (h. 711), *Lisanu al-Arab*, Daru as-Sadir, 3. Edition, Beirut (h.) 1414.
- Muhammed b. Abi Bakr ibn Abd al-Qadir al-Hanafi ar-Razi (h. 666), *Muhtaru as-Sihah*, inv. Yossef ash-Shaih Muhammad, al-Maktabatu al-Asriyya, Fifth Edition Beirut-Saida 1420/1999.
- Muslim, Ibn Hajjaj Abu al-Hasan al-Kushairi an-Nisaburi (h. 261), *Sahih*, inv. Muhammad Fuad Abd al-Baqi, Daru Ihyai at-Turasi al-Arabi, Beirut
- al-Hamawi, Shiabuddin Abu Abdallah Yaqut ibn Abdallah al-Rumi (h. 626), *Mu'jamu al-Buldan*, Daru as-Sadir, Beirut.

الهجرة السورية إلى تركيا؛ أسباب ونتائج وآمال*

د. محمد عمر النجار

جامعة غازي عنتاب - كلية الإلهيات؛ قسم اللغة العربية: drmonajjar@gmail.com

الخلاصة:

الهجرة بمعنى ترك بلد الولادة وإقامة الأهل والعشيرة ظاهرة قديمة جديدة؛ لها أسبابها المفضية إليها، سواء أكانت اختيارية أم قسرية، ولها نتائج سلبية وإيجابية على البلد المهاجر منه وإليه، والأبرز في السنوات الأخيرة هجرة السوريين داخل البلاد وخارجها، وتحديدًا إلى تركيا فنسبتهم أضعاف ما في البلدان الأوروبية من مهاجرين سوريين.

ومن تركيا اختار معظم المهاجرين جنوبها المحاذي لبلدهم ففيه جُلُّ السوريين، وآثر قسم ليس بالقليل الإقامة في إسطنبول وغيرها من المدن التركية، ثم إن سبب هجرة السوريين إلى تركيا المجاورة ترجع لعوامل سياسية ودينية وجغرافية.

وهذا البحث يتناول تعريف الهجرة بإيجاز، وسبب الكتابة فيها، وواقع المهاجرين السوريين في تركيا وهجرتهم إليها من حيث الأسباب الخاصة والعامة والنتائج الإيجابية والسلبية على الأترك وتركية والسوريين وبلدهم.

وتعرضت لما يتخوف منه السوريون في تركيا وما يتمنونه، ثم ذكرت الحلول والبدائل، وأنهت البحث بالتوصيات - وهي أشبه بالأمنيات - والخاتمة وفيها خلاصة البحث.

الكلمات المفتاحية: هجرة، مهاجرون، أنصار. سوريون، أترك، سورية، تركيا

Suriye'den Türkiye'ye Göç: Nedenler, Sonuçlar ve Umutlar

Özet

Göç, kişinin doğduğu yeri, eş, dost ve akrabalarının yaşadığı diyarı terk etmek anlamında çok eski bir olgudur. Kişiyi buna iten zorunlu veya ihtiyarî birçok sebep vardır. Göçün, hem göçülen yere hem de göç yapılan yere olumlu veya olumsuz neticeleri olur.

Son yılların göze en çok çarpan göç hareketi Suriye'de yaşanmıştır. Suriyeliler gerek ülke içinde ve gerekse ülkeleri dışına göç yapmak zorunda kalmışlardır. Bu hususta özellikle de Türkiye tercih edilmiştir. Nitekim Suriye'den Türkiye'ye yapılan göç oranı Avrupa'ya yapılan göç oranla çok daha fazladır.

Türkiye'ye göç eden Suriyelilerin çoğunun Suriye'ye yakınlığı dolayısıyla ülkenin güneyini tercih ettiği görülmektedir. Yine azımsanmayacak kadar kişinin de İstanbul ve

* وهذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان "Suriye'den Türkiye'ye Göç: Nedenler, Sonuçlar ve Umutlar" التي نشرت في العدد الرابع من مجلة الإلهيات الأكاديمية. (محمد عمر النجار، الهجرة السورية إلى تركيا؛ أسباب ونتائج وآمال، الإلهيات الأكاديمية، ٢٠١٦، العدد: ٤، ص ١٨٥-١٩٨). من الواجب أن يستند في الإقتباس إلى المقالة التركية.

diğer şehirlere yöneldiği anlaşılmaktadır. Suriyelilerin göç yeri olarak özellikle Türkiye'yi tercih etmelerinde siyasi, dini ve coğrafi sebepler gözlemlenebilir.

Bu çalışmada kısaca göçün tanımı, bu konuda araştırma yapmanın gerekliliği, Suriyelilerin Türkiye'ye özel veya genel anlamda göç etme sebepleri ve göçün Türkiye'ye ve Suriye'ye yaptığı olumlu-olumsuz katkılar incelenecektir. Çalışmada Suriyelilerin Türkiye'deki çekinceleri ve Türkiye'den beklentileri de ele alınacak ve bu konuda çeşitli öneriler getirilecektir. Sonuç kısmında çalışmanın özeti yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Mülteci, Yardımlaşma, Suriyeliler, Türkler, Suriye, Türkiye

The Immigration from Syria to Turkey: Causes, Consequences and Hopes

Abstract

Immigration in the sense to leave the country of birth and the establishment of family and clan old new phenomenon; it causes leading up to it, whether voluntary or forced, and her Silah and positive results on the country's immigrant to and from it, and the most prominent in recent years, the migration of Syrians inside and outside the country, and specifically to the Turkish they account fold in European countries of Syrian immigrants.

It is most Turkish immigrants chose south adjacent to their country is subject to the bulk of the Syrians, and the impact of the Department no small residence in Istanbul and other Turkish cities, and that the cause of the Syrian exodus to neighboring Turkey due political, religious and geographic factors.

This research deals with the definition of immigration briefly, and the reason for writing it, and the reality of the Syrians in Turkish immigrants and their migration to it in terms of private and public causes positive and negative results on the Turks and the Turkish and the Syrians and their country.

And it came to fear him Syrians in Turkish and what they wish for, then stated solutions and alternatives, and finished research recommendations -the like Balomnaat - and Conclusion and summary of the research.

Keywords: immigration, immigrants, supporters. Syrian, Turkish

تمهيد:

ه ج ر: (الهجر) ضد الوصل وبابه نصر وهجره يهجره هجرأ وهجراناً: صرمة، وهما يهتجران ويتهاجران، والاسم الهجرة و(هجراناً) أيضاً، و(التهاجر) التقاطع^(١).

(١) محمد بن مكرم بن علي، أبو الفضل، جمال الدين بن منظور (ت: ٧١١هـ)، لسان العرب، دار صادر - بيروت، ٣، ط ١٤١٤ هـ، باب الهاء، مادة هجر، ٥/ ٢٥٢. ومختار الصحاح: زين الدين أبو عبد الله محمد بن أبي بكر بن عبد القادر الحنفي الرازي (المتوفى: ٦٦٦هـ) المحقق: يوسف الشيخ محمد، المكتبة العصرية، بيروت - صيدا الطبعة: ٥، ١٤٢٠هـ / ١٩٩٩م ص ٣٢٤.

وقال ابن فارس: الهاء والجيم والراء أصلان يدل أحدهما على قطيعة وقطع، والآخر على شد شيء وربطه^(٢).

وأما في الاصطلاح: فالهجرة ترك مكان إلى مكان آخر لسبب ما، وهي: إما حسية وإما معنوية، وقد تجتمعان معاً، وإما دائمة وإما مؤقتة. قال ابن فارس: «هاجر القوم من دار إلى دار: تركوا الأولى للثانية، كما فعل المهاجرون حين هاجروا من مكة إلى المدينة»^(٣). وهذه حسية معنوية دائمة، وأما هجرتهم إلى الحبشة فهي حسية معنوية مؤقتة. وقال ابن منظور: «... وفي الحديث: لا هجرة بعد ثلاث؛ يريد به الهجر ضد الوصل، يعني فيما يكون بين المسلمين من عتب وموجدة أو تقصير يقع في حقوق العشرة والصحبة دون ما كان من ذلك في جانب الدين، فإن هجرة أهل الأهواء والبدع دائمة على مر الأوقات ما لم تظهر منهم التوبة والرجوع إلى الحق، فإنه عليه الصلاة والسلام، لما خاف على كعب بن مالك وأصحابه النفاق حين تخلفوا عن غزوة تبوك أمر بهجراتهم خمسين يوماً، وقد هجر نساءه شهراً»^(٤). والهجرة المعنوية الدائمة تكون مع أهل الأهواء والبدع إذا لم يقلعوا، والمؤقتة إذا تابوا ورجعوا، وبين النبي ﷺ حقيقة الهجرة المستمرة والباقية حتى بعد فتح مكة فقال: «وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ»^(٥)، وبهذا يزول ما يوهم التعارض مع حديثه ﷺ: «لَا هِجْرَةَ بَعْدَ الْفَتْحِ، وَلَكِنْ جِهَادٌ وَبَيْتَةٌ، وَإِذَا اسْتُنْفِرْتُمْ فَانْفِرُوا»^(٦).

سبب كتابة المقال:

هجرة السوريين أو تهجيرهم - مع صحة التعبير - من أجلى مظاهر الهجرة وأسوأها في القرن الحادي والعشرين وهي تؤرق كل ذي قلب حي أو فكر نيرٍ لما لها من تأثيرات ومخاطر رهيبية على مستقبل البلد بكامله في الداخل والخارج، والحديث عنها ذو شجون، فأزمة السوريين داخل بلادهم وخارجها غدت الأزمة الكبرى للمهجرين في العالم إذ بلغت حسب بعض المراقبين أكثر من (١٣) مليوناً؛ يعيش نصفهم داخل البلاد، والنصف الآخر خارج البلاد.

ففي تركية وحدها أكثر من الثلاثة ملايين؛ معظمهم في الجنوب التركي المحاذي لسورية وتحديدًا في

(٢) أحمد بن فارس بن زكرياء القزويني الرازي، أبو الحسين (ت: ٣٩٥هـ) مقاييس اللغة: تح: عبد السلام محمد هارون الناشر:

دار الفكر، عام النشر: ١٣٩٩هـ - ١٩٧٩م ٦/ ٣٤.

(٣) المصدر السابق.

(٤) ابن منظور، باب الهاء، مادة هجر.

(٥) أخرجه الإمام أحمد في مسنده برقم ٦٥١٥ ج ١١/ ٦٦ والبخاري كتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده

برقم ١٠ كلاهما عن عبد الله بن عمرو رضي الله عنهما.

(٦) أحمد: المسند برقم ١٩٩١ والبخاري باب لا هجرة بعد الفتح برقم ٣٠٧٧ ومسلم برقم ١٣٥٣ كلهم عن ابن عباس رضي الله

عنها.

ولايات هاتاي وأورفة وغازي عنتاب وكلس. ففيها أكثر من مليون مهاجر سوري حسب الإحصاءات الأمية، ويليهها مدينة إسطنبول حيث صرح واليها أن في إسطنبول وحدها ما يقارب ٥٠٠ ألف مواطن من الأخوة السوريين، منهم ٤٠٠ ألف مسجل بشكل قانوني^(٧)، وما تزال أعداد المهاجرين من سورية مستمرة باضطراد.

وللعلم لم تكن هجرة السوريين إلى تركيا هجرة اختيارية، بل هي تهجير أي هجرة قسرية فرضتها الظروف القاهرة التي تمر بها البلاد، ولسان حالهم يردد دائماً:

وأرحل عنك يا وطني ... وفاض الدمع في سفري
انا ما اخترت هجرتنا ... ولكن غربتي قدري
وتبكي الأرض تسألني ... أترحل قاصداً غيري؟
أجاب الحزن في قلبي ... سأرحل تاركاً قلبي

ولذا هم متطلعون دائماً للعودة إلى الشام الشريف.

وسأقتصر في الحديث عن هجرة السوريين إلى تركيا الجارة الشمالية لسورية: أسبابها، إيجابياتها وسلبياتها، الحلول المقترحة والبدائل، ثم الخاتمة.

أسباب الهجرة السورية:

لكل هجرة في القديم أو الحديث أسباب ودواع بدءاً من هجرة خليل الرحمن إبراهيم وحتى يومنا، وهذه الأسباب إما عامة وإما خاصة.

أسباب الهجرة العامة.

هناك أسباب عامة لهجرة السوريين تشمل تركيا وغيرها وهي الدوافع الرئيسة لكل مهاجر أبرزها ثلاثة.

أولها: فقدان الأمل في أي حل سياسي قريب يحقق مطالب الشعب السوري، وتصاعد أعمال العنف عن طريقين: طريق السلطة وطريق الجماعات المتشددة اللتين لا تحترمان قوى المجتمع المناهية بالحرية. ففي ظل هذه التوترات التي دمرت معظم مرافق الحياة في سورية من بنى تحتية وغيرها لم تعد الحياة ممكنة، فصارت الهجرة مطلباً للسوريين.

ثانياً: رفض معظم المهاجرين وأسرهم الحرب القائمة في بلادهم أو الاشتراك فيها، وخوفهم من نتائج

(٧) كما جاء في موقع ترك برس نقلاً عن المفوضية العليا لشؤون اللاجئين التابعة للأمم المتحدة، ينظر موقع:

<http://www.stunl.com>.

هذا القرار، كالتجنيد الإجباري هنا أو هناك. فهم أرادوها ثورية ياسمينية، وانتقالاً للسلطة سلمياً، ولكن جرت الرياح بما لا تشتهي أغصان الزيتون.

ثالثاً: الهرب من الموت والبحث عن ظروف حياة معيشية أفضل وتعليمية فقدت أو تضاءلت في بلدهم ولاسيما مع تلك التسهيلات السريعة والمباشرة التي منحت لهم، وتفضيلهم على غيرهم من طالبي اللجوء، وبخاصة في ألمانيا وكندا، تعويضاً عن موقف أوربي سلمي عاجز تجاه المحنة السورية، أو استجابة لضغط شعبي أخلاقي أظهرته الحشود الأهلية المرحة باللاجئين السوريين في غير دولة أوربية ولا سيما كندا! إلا أن هذا الترحيب الغريب بهجرة السوريين إلى أوربة غير المدروس ترتب عليه أن غدت أعداد منهم طعاماً لأسماك البحر، ومن استطاع منهم الوصول سلبت أموالهم ودماؤهم وفلذات أكبادهم^(٨).

وهناك من أدرك سبب الترحيب الغربي بنوعية هؤلاء المهاجرين فقد سمعت بعض الأكاديميين الأتراك يعلل ترحيب منح أوربة تسهيلات للسوريين الأكاديميين بالخطبة الخبيثة غرضها سرقة الكفاءات العلمية والفنية السورية^(٩).

أ- أسباب الهجرة الخاصة:

لما اندلعت التظاهرات المطالبة بالحرية في سورية وقوبلت بالقمع والعنف وسدت الطرق أمام السفارة التركية للملمة الأمر قبل اتساع الخرق على الراقع - إن صح التعبير - فتحت تركية أبوابها أمام المهاجرين السوريين لأسباب دينية وسياسية وإقليمية وإنسانية لا تخفى على أحد، فلماذا نالت تركية القسم الأكبر من المهاجرين، ولا شك أن الشعب التركي الشقيق يعلم علم اليقين ما تعنيه هجرة إخوة لهم في الدين والعرق والإقليم والعمق الجغرافي، ويعلم الشعب التركي كذلك بكل مكوناته العرقية والسياسية أيضاً سبب اختيار السوريين بلدهم مهجراً، ومن هذه الأسباب الخاصة بتركية.

﴿ اشتداد وطيس الحرب وشدة القصف الذي تعرض له الشمال السوري ولا سيما مدينة جسر الشغور في محافظة إدلب في النصف الأول من عام ٢٠١٢م، وكلما اشتد القصف على مدينة في الشمال أو الجزيرة هرب الناس خوفاً على حياتهم إلى الجانب التركي، وبلغت ذروة المهاجرين عندما اندلعت المعارك في حلب، وفرض تنظيم الدولة نفسه في الجزيرة السورية والريف الشمالي الشرقي. ﴾

﴿ الكثافة السكانية في الشمال السوري ولا سيما حلب. ﴾

﴿ الترحيب الرسمي والشعبي بالمهاجرين، وتبني مطالبهم المشروعة بلا تفرقة عرقية أو دينية أو مذهبية. ﴾

(٨) لم تُتخذ تركية عمراً وحيداً لأوربة بل هناك هجرات من جنوب البحر الأبيض المتوسط إلى شماله.

(٩) نائب رئيس جامعة غازي عنتاب في لقاء مع الأكاديميين السوريين في الجامعة في تشرين الثاني ٢٠١٦.

‏ وأخيراً سهولة الوصول إلى تركيا بل تسهيله من الجانب التركي في بداية الثورة لأسباب إنسانية، ثم قرب تركيا من أوربة.

٢- آثار الهجرة «الإيجابيات والسلبيات»:

من حسن تقدير الله - تعالى- للمهاجرين السوريين في مصابهم الجلل -كما يقول بعضهم - أن كانت الحكومة ذات تربية دينية ترى المهاجرين إليها إخوة وشركاء، وظهرت ردة فعل السوريين، ولقد فرح السوريون فرحاً ما فرح به الأتراك أنفسهم، عندما انتهت الانتخابات التركية بما يحقق رغبة غالبية الشعب التركي. ليس من أجل أية خدمات إضافية ستقدم إليهم، أو قوانين ستحسن أوضاع السوريين ومعيشتهم، وتؤمن مستقبلهم وحقوق أدميتهم وأخوتهم. بل كانوا يريدون الاستقرار لتركيا من أجل البقاء في بلدتهم الثاني آمنين مطمئنين، ريثما تنتهي هذه الحقبة المظلمة من تاريخ بلدتهم، ولا يجيب عن ذكرتهم تلك المعاملة السيئة المتعمدة في بلدان أخرى، وتجلي هذا الحب أكثر أثناء الانقلاب حين هرع السوريون إلى طرق باب الله تعالى بالدعاء والابتهاال أن يحفظ الله تركيا من مصير كمصير سورية ومصر واليمن وليبية وغيرها.

وعلى كل حال كانت لهجرة السوريين إلى تركيا آثار انعكست على المهاجرين والمهاجر إليهم إيجاباً وسلباً، مع أن السلبية قد تكون إيجابية من وجه آخر أو عند آخرين. فمنها:

١- ازدهار الحركة الاقتصادية والاستثمارية:

فتحت هجرة السوريين علماء وخبراء ورؤوس أموال أبواب الاقتصاد التركي، فرجال الأعمال السوريون في الشمال نقلوا استثماراتهم إلى تركيا وبالأخص إلى غازي عنتاب ففي إحصائية نشرت مؤخراً أفادت أن السوريين احتلوا المرتبة الأولى بين أصحاب الاستثمارات الأجنبية في تركيا، بتأسيسهم ما يقارب الـ ٤ آلاف و ٥٠٠ شركة، ورفدهم للسوق التركية بما يقارب الـ ٦٦٦ مليون ليرة تركية، منذ بدء الأزمة السورية التي دفعت باتجاه تعزيز النشاط التجاري والاقتصادي وتساعد ملحوظ للاستثمارات السورية في تركيا، والتي جلبت معها رؤوس أموال أجنبية، خاصة في العامين الماضيين.... وتشير البيانات الى أن الشركات السورية تتركز بشكل أساسي في مدينة اسطنبول، تتبعها في الكثافة محافظة غازي عنتاب ومرسين وهاتاي القريبة من الحدود^(١٠). وتعود هذه الحركة الاقتصادية للمعاملة المعنوية الجيدة من الأتراك حكومة وشعباً والتي لا ينكرها السوريون أبداً.

وهذه الإيجابية لها سلبيات منها أنها زاحت اليد العاملة التركية، وقللت فرص عملها بل رغب كثير من أرباب العمل والشركات التركية في تشغيل السوريين لأسباب: أهمها: منها أن السوري يعمل دون تأمين من رب العمل، ومنها رخص اليد العاملة السورية مقابل التركية؛ فحين لا يقبل العامل التركي أقل من ١٠٠ ل.ت. في اليوم بات السوري يرضى بنصفها تقريباً بدافع الحاجة للعمل.

(١٠) نقلاً عن اتحاد الغرف والبورصات التركية ينظر موقع: <http://www.dailysabah.com> و www.turkpress.co/node.

وعلى الرغم من أن القانون التركي لا يسمح للأجانب الذين لا يملكون وثائق رسمية بالعمل، إلا أن الحكومة التركية تغض النظر عن هذه النقطة بشأن السوريين، ولم تطبق أي إجراء حتى الآن بحق أي عامل سوري غير نظامي، أو من يقوم بتشغيله من أصحاب العمل الأتراك ومع ذلك تسعى الحكومة لجسر هذه الهوة بعدة قوانين وقرارات تضمن حق العامل السوري ومساواته مع العامل التركي، والحكومة الحالية أدركت الناس بما تعنيه الهجرة وتتجاوب مع أحاسيس المهاجرين، لأن الأتراك في فترة زمنية ما هاجروا إلى أوروبا ولاسيما ألمانية، وأثر ذلك على الشعب الألماني فتذمر بعض الألمان؛ لأن الأتراك أخذوا فرص عملهم كما هو حال السوريين الآن في تركيا، وفي تركيا أصوات تطالب الحكومة بصرف المبالغ الكثيرة على الأتراك بدل صرفها على السوريين إلا أن دعواتهم لم تجد أذاناً مصغية، وكما الأتراك الآن في ألمانيا أكبر جالية فيها، ولا يستغنى عنهم لرفدهم الاقتصاد الألماني بشتى المجالات، كذلك السوريون في تركيا لهم أثر فعّال في الاقتصاد التركي إن باليد العاملة وإن برجال الاقتصاد والمال، ويعلل بعض السوريين قائلاً: لئن كان الأتراك بمقام الأنصار فإننا بإذن الله - تعالى - سنقوم بفعل المهاجرين إسداء للجميل واعترافاً بالفضل بكل وسعنا.

٢- استفادة الأتراك من العقول العلمية المهاجرة:

انتبعت تركيا إلى تلك العقول وأنها لا تقل أهمية عن أصحاب رؤوس الأموال بل هم أولى برعايتها، وهي أحق بهم من أوروبا فسعت إلى احتضانهم - وحسناً فعلت - ففتحت لهم جامعاتها وكلياتها المختلفة لإفادة شعبها ووافديها، ومد الجسور مع الأمة العربية والإسلامية، ثم تبنت في خطاباتها الأخيرة منح الجنسية التركية لأصحاب الكفاءات والعقول قاطعة الطريق على المتاجرين الأوربيين، ونتج عن تلك القرارات والرؤى فتح كليات عديدة باللغة العربية في عدة جامعات تركية منها جامعة غازي عنتاب، ولعل الأبرز هو ما تقوم به جامعة ماردين، ففي هذا العام فتحت أربع كليات باللغة العربية حصراً بقسط رمزي، وهذا بدوره اقتضى استيعاب عدد كبير من الطلبة العرب وغيرهم، وكذا الاستفادة من أكاديميين سوريين جدد، وهذه الإيجابية بالنسبة للسوريين في تركيا - طلاباً ومعلمين - لا شك في انعكاساتها السلبية على بلدهم فهوى مستوى التعليم على كل المستويات في عموم سورية الجريحة.

٣- ارتفاع تكاليف المعيشة:

أدى تدفق السوريين إلى الجنوب التركي إلى ارتفاع تكاليف المعيشة على الأتراك وعلى المهاجرين جميعاً، ولاسيما سوق العقارات فقد تضاعف أكثر من ضعف، وهذا أمر لا ينكره الأتراك ولا السوريون فالبیت الذي كان يؤجر بـ (٥٠٠) ليرة أصبح بـ (١٠٠٠) وهكذا دواليك، وهذا الارتفاع مرهق للمستأجر سواء أكان تركيا أم لا. والسوريون يحسون بإحساس إخوتهم الترك المستأجرين، ولكن ما باليد حيلة فكلهم في المهم سواء، والتركي يقول: لولا السوريون لما ارتفع ثمن الإيجار، والسوريون يقولون: لا نتحمل المسؤولية كاملة. فالأمر يرجع إلى مطامع المستغلين من سماسرة ومالكين، فهذا الارتفاع يبهج قلوب المؤجرين، ويسوء المستأجرين جميعاً

فمصائب قوم عند قوم فوائد. وأدى ارتفاع تكاليف المعيشة إلى ابتعاد الطلاب عن مدارسهم وجامعاتهم. لأن عمل معيل واحد للأسرة لا يكفيها، وبدوره انعكس سلباً على نسبة المتعلمين. يقول بعض الآباء عندي خمس بنات وكلهن في سن الدراسة الابتدائية والمتوسطة، وأحتاج إلى أجرة باص المدرسة شهرياً قرابة (٥٠٠) ليرة تركية، وأنا أعمل في إحدى الورشات وراتبي لا يتجاوز ١٢٠٠ ليرة شهرياً، فكيف أعولهن؟^(١١). ولا شك أن الشعب التركي خفف من تكاليف المعيشة فمد يد العون إلى السوريين في البداية إلا أن الحمل أصبح فيما بعد كبيراً تعجز عنه دول، فقد حدثني أحد المهاجرين أن هناك مجموعة من الشباب الترك المتطوع كانت تأتي إلى بيت السوري بكل ما يلزمه من أثاث ولوازم ومؤونة تكفيه لبضعة أشهر، وغير هذا كثير. وأدى ارتفاع تكاليف المعيشة إلى ردود فعل سورية أسجلها كما سمعتها.

يقول بعض المهاجرين المثقفين: إننا نعتز بمعاملة الأتراك وإنصافهم، ولا ننكر فضلهم ووقفاتهم السبابة، فهم أهل الدار والإيمان، ونعلم كمّ الضغوط الدولية المنهالة عليها غرباً وشرقاً ولكن هذا لا يعني أن نسكت عن أشياء نراها من إخوتنا غير مقبولة فنحن في تركيا نعامل معاملة السياح وليس معاملة اللاجئين. فمعظم السوريين الموجودين في تركيا يعملون على حسابهم الخاص أو براتب قليل وغير مضمون بشكل قانوني؛ لأنهم لا يحملون وثائق سفر سارية المفعول وبناء عليه لا يعطون إذن عمل رسمي.

ويقول ثاني من سكان المخيمات في كلس: مع تقديري وشكري لكل الإجراءات الرسمية والأمنية والخدمات التي تتخذها إدارة المخيمات سواء أعجبتني أم لا. أتمنى أن تنتهي الحرب في بلدي لأعود مباشرة إلى مسقط رأسي فقلت له لماذا؟ فقال: البعد عن الأهل والأحباب عذاب فوق العذاب، وتكاليف الحياة صعبة ومرتفعة، ثم يردف قائلاً: فأردت من أمي البقاء معي في المخيم ولكن لم تتكيف مع وضع المخيم فقررت العودة إلى مسقط رأسها فأمي بقيت وحيدة في ريف حلب ولذا سأعود في أقرب سائحة^(١٢).

ويعقب أحد اللاجئين في غازي عنتاب: أنا هاجرت إلى تركيا خوفاً من الخدمة الاحتياطية في الجيش وعملت عند رب عمل تركي، ولكنني أعيل أسرتي والعمل غير مستمر، وأي انقطاع يفضي إلى تراكم الديون من آجار وكهرباء وماء وهاتف، ومع هذا أصبت بمرض دخلت به المشفى وعولجت فيه وأجريت لي عدة

(١١) أفاد أرجان ديمرجي، مساعد مستشار وزارة التربية والتعليم التركية، أن عدد الطلاب اللاجئين السوريين في عموم تركيا تجاوز خلال العام الدراسي الحالي ٤٥٠ ألف طالب. أهد ينظر: www.turkeyalaan.net

أقول: هؤلاء عدد الطلبة المسجلين في المدارس وهناك مثلهم تقريباً متسربون كما ذكر في بعض الإحصائيات. (١٢) في دراسة أعدت من قبل أوتيون أورخان بعنوان "وضع اللاجئين السوريين في دول الجوار: الوقائع - النتائج - المقترحات" ونشرت في شهر تموز / ٢٠١٤م جاء فيها: لكن بالرغم من الشروط الإيجابية المتوفرة في تلك المخيمات فإن هناك أعداداً كبيرة من اللاجئين الذين فضلوا العيش خارج المخيمات. وأكبر مشكلة تواجههم هي الحياة المملة الموجودة داخل المخيمات. فهم محدودو الحرية ومضطرون للاستئذان من أجل الدخول من المخيمات والخروج منها ينظر موقع السورية نت Alsouria.net وهناك أسباب أخرى لعدم السكن في المخيمات ومنها الرغبة في السكن قريباً من سكن أقاربهم المهاجرين في المدن التركية.

عمليات بلا مقابل، وهذا شيء جيد، وتم شفائي منه - والحمد لله - ولكن ما زلت تحت المراقبة فأنتظر تماثلي للشفاء للعودة إلى بلدي بعد استقراره. فحب الوطن قتال، والمعيشية مرتفعة جداً هنا.

ويقول ثالث: والله نحب تركية ولا نريد أن تصاب بمكروه، ولكن ليس على حسابنا فنحن منهكون ميتون، تزيدنا أعباء الحياة هما على همّ فنريد الشعور بالاطمئنان والاستقرار عبر منحنا الجنسية التركية أو على الأقل إصدار جوازات سفر مؤقتة تركية نستطيع الذهاب بها إلى أي بلد آخر.

ويقول رابع: لقد كشفت الهجرة معادن بعض السوريين فمنهم من ظل متمسكاً بدينه ومبادئه وقيمه الإيجابية كما أخبرني أحد المقيمين في مرعش أننا لم نغير عاداتنا وقيمنا، بل نعيش هنا كما كنا في بلدنا متمسكين بديننا، ومنهم من انخدع ببريق المدينة المزيفة وانعدام الرقابة الذاتية والمجتمعية، فتخلّى عن كثير من قيمه الدينية للتأقلم مع الحياة الجديدة.

ويقول خامس: المشكلة الكبرى للسوريين جميعاً هي مشكلة اللغة، فاللغة هي وسيلة للتعرف مع الجيران الأتراك وهي أداة ميسرة للعمل؛ فالذي يجيد التركية وضعه المعيشي أفضل بكثير ممن لا يجيدها.

وخلصت من هذه اللقاءات الاستكشافية عن وضع السوريين في غازي عنتاب وكلس ومرعش إلى رغبة عارمة لدى جميع من التقيت بهم في العودة إلى وطنهم في أقرب وقت، ولا عتب عليهم في حبهيم، فهذا سيدنا بلال بعد الهجرة إلى المدينة مرض كما مرض غيره من المهاجرين فإذا ذهبت عنه الحمى اضطجع بفناء البيت ثم رفع عقبرته [صوته] فقال:

أَلَا لَيْتَ شِعْرِي هَلْ أَبَيْتَنَ لَيْلَةً... بَفَخَ وَحَوَّلِي إِذْخَرِ وَجَلِيلٍ
وَهَلْ أَرَدَنْ يَوْمًا مِيَاهَ مَجْنَّةً... وَهَلْ يَبْدُونُ لِي شَامَةً وَطْفِيلٍ^(١٣).

والسبب في هذه الرغبة:

- ١- حب مكان الطفولة والصبا؛ فهي أرض مباركة.
- ٢- الخوف من التغيير الديموغرافي والسكاني لمدينتهم.
- ٣- غلاء المعيشة إذا ما قورنت بسورية قبل الحرب.
- ٤- صعوبة الاندماج مع الأتراك بسبب اللغة.

وأذكر أنه خلال حديثي مع أحد المهاجرين الأوائل ذكرني كلامه - وهو يجسد شعور غالبية المهاجرين

(١٣) ينظر ابن هشام: السيرة النبوية ١/ ٥٨٩. والسهيلي أبا القاسم عبد الرحمن بن عبد الله بن أحمد (٥٨١) الروض الأنف، تح: عمر عبد السلام السلامي، دار إحياء التراث العربي، بيروت، ط ١، ١٤٢١هـ / ٢٠٠٠م ٥/ ٣١. الفخ: موضع خارج مكة. والإذخر: نبات طيب الرائحة. والجليل: نوع من النبات. ومجنة: اسم سوق للعرب في الجاهلية، وهي بأسفل مكة، على قدر بريد منها. وشامة وطفيل: جبلان بمكة.

السوريين - بكلام سيدنا أبي بكر الصديق رضي الله عنه تعقيباً على جواب الأنصار في فيء بني النضير وحسن فعالمهم قبل وبعد فقد ورد في الحديث أن رسول الله ﷺ قال للأنصار: ليست لإخوانكم من المهاجرين أموال، فإن شئتم قسمت هذه وأموالكم بينكم وبينهم جميعاً، وإن شئتم أمسكتكم أموالكم وقسمت هذه فيهم خاصة، فقالوا: بل قسم هذه فيهم واقسم لهم من أموالنا ما شئت فنزلت: ﴿وَيُؤْتُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ﴾ [الحشر: ٩].

فقال أبو بكر: جزاكم الله - يا معشر الأنصار - خيراً، فو الله ما مثلنا ومثلكم إلا كما قال العنوي:

جَزَى اللهُ عَنَّا جَعْفَرًا حِينَ أَرْزَلْتُمْ ... بِنَا نَعْلُنَا فِي الْوَأَطِينِ فَرَزَلْتُمْ
أَبُوًّا أَنْ يَمَلُّونَا وَلَوْ أَنَّ أُمَّنَا ... تُلَاقِي الَّذِي يَلْقُونَ مِنَّا مَلَّتْ
هُمُ حَلَطُونَا بِالنُّفُوسِ وَالْجُتُورِ ... إِلَى حُجْرَاتٍ أَدْفَأَتْ وَأَطَلَّتْ^(١٤).

١- أكثر ما يخشاه السوريون من هجرتهم إلى تركيا أن يستغل مرضى القلوب بعض الهفوات هنا أو هناك ليقولوا كما قال من قبل رأس المنافقين عبد الله بن أبي بن سلول: قد نافرونا وكاثرونا في بلادنا، والله ما أعدنا وجلايب قريش إلا كما قال الأول: سمن كلبك يأكلك، أما والله لئن رجعنا إلى المدينة ليخرجن الأعز منها الأذل. ثم أقبل على من حضره من قومه، فقال لهم: هذا ما فعلتم بأنفسكم، أحللتموهم بلادكم، وقاسمتموهم أموالكم، أما والله لو أمسكتهم عنهم ما بأيديكم لتحولوا إلى غير داركم^(١٥).. ولكنهم يحمدون الله تعالى أن الحكومة الحالية لا تنظر على العرق أو الطائفة أو المذهب فكل المهاجرين عندها ضيوف حتى يعودوا باختيارهم إلى بلادهم بعد استتباب الأمن فيها.

الحلول والبدائل:

تسعى معظم الدول لإطفاء بؤرة التوتر السورية بما يلي تطلعات الشعب وحقوقه، وللحفاظ على من تبقى من السوريين في بلدهم، ولكن تبقى محاولات إعلامية تصدم برغبة خفية أمريكية روسية بعدم إنهاء الصراع لصالح الشعب السوري وإبقاء الاقتتال بين النظام والمعارضة بحجج واهية، وكأنها مباراة حكمها أمريكية وروسية. وتركية بدورها تبذل قصارى جهدها لتحقيق تطلعات الشعب السوري، وعودة المهاجرين إلى بلادهم طوعاً لا كرهاً مع توفير أهم الشروط الأمنية والسياسية المشجعة لعودتهم كمشاركين في إعادة بناء وطنهم حراً كريماً. ولكن تبقى حلول الهجرة السورية شبه منعدمة في ظل غياب رؤية حل سياسي لما يجري، ولا

(١٤) ياقوت الحموي: معجم البلدان ٢٩/١ وفي آداب الشافعي ومناقبه ص ٢١٢ زيادة وهي: وَقَالُوا هَلُمُّوا الدَّارَ حَتَّى تَبَيَّنُوا... وَتَنْجَلِي الْعَنَاءِ عَمَّا تَجَلَّتْ.

(١٥) ينظر ابن هشام ٢/٢٩١ وعمر بن شبة (واسمه زيد) بن عبيدة بن ربيعة النميري البصري، أبو زيد (٢٦٢هـ) تاريخ المدينة حققه: فهيم محمد شلتوت، جدة: ١٣٩٩ هـ ص ٣٦٥-٣٦٥.

سبباً بعد تدخل الروس بشكل سافر، وضبابية الإدارة الأمريكية بل ووقوفها الخفي ضد تطلعات الشعب السوري.

ومن هذه الحلول التي ينشدها الشعب السوري في الداخل والخارج.

١- سلام شامل عبر انتقال سياسي للحكم في سورية من غير فرض أجندة خارجية أو نظام حكم لا يقبله الشعب السوري وعدم إقصاء أي مكون من مكوناته.

٢- إعداد الهيئات العلمية والعملية القادرة على تجاوز تلك السنوات العجاف مع التركيز على الشباب، فهم رجال المستقبل وبُناته. ودعمهم اقتصادياً وعلمياً وسياسياً بكل السبل المتاحة لإعادة إعمار بلادهم

٣- إقامة منطقة آمنة بتوافق دولي إن لم يتحقق المطلب الأول ثم تشجيع السوريين بكل أطرافهم للعودة إلى بلادهم بمن فيهم من قامات علمية واقتصادية، فهذه المنطقة إن أقيمت في الشمال أو الجنوب كفيلة بعودة عدد كبير من المهاجرين إلى بلادهم.

التوصيات والخاتمة:

يُعدُّ المهاجرون السوريون إلى تركيا الأفضل على كل المستويات الأمنية والسياسية والاقتصادية والدينية، وذلك بسبب تفهم الحكومة والشعب لوضعهم الإنساني الطارئ ولما تقدمه الحكومة من تسهيلات وإجراءات تدفع بهم إلى الأمام رويداً رويداً، وتبني الحكومة فكرة الأنصار والمهاجرين، وإطلاق اسم مدينة الأنصار على غازي عنتاب من قبل رئيس الجمهورية رجب طيب أردوغان، وبما أنني سوري وبحكم علاقتي مع السوريين أستطيع القول: إن السوريين متفوقون على أشياء، أهمها ثلاثة:

١- شكر تركية على استقبالها السوريين على أراضيها من دون تمييز.

٢- رغبتهم جميعاً في العودة إلى سورية عندما ينقشع الظلم، ويتحقق الاستقرار، وتبدأ مرحلة الإعمار.

٣- التشاؤم - وإن كان سلبياً - وعدم التفاؤل بحل قريب ينهي مأساتهم ويحقق طموحاتهم المشروعة.

ولهم أمنيات من الدولة التركية وهي

١- أن تعدَّ تركية نفسها لتكون دار الإيوان للمهاجرين قد تطول هجرتهم بل تدوم.

٢- العمل على تسهيل عملية الانسجام بين السوريين وأهل الدار عن طريق الحكومة والمنظمات الأهلية والدينية لجسر الهوة بين الطرفين.

٣- تهيئة وسائل الإعلام وحثها على بيان المزايا الإيجابية للهجرة السورية وأنها ظاهرة إيجابية لا سلبية

فهي تسهم في تمتين العلاقات المختلفة بين الطائفتين على كافة الصُّعد، وفي الأمدين القريب والبعيد

٤- العمل على تذليل العقبات المفروضة على السوريين القادمين إلى تركيا من الدول الأخرى ولا سيما لمن كان أهله في تركيا أو تقطعت به السبل.

وبهذا أرجو من الله أن أكون قد سلطت الضوء - حسب علمي - على أسباب هجرة السوريين إلى تركيا وأنها لم تكن إلا قسرية هرباً من الحرب الدائرة وابتغاء للأمان في تركيا، وأنها انعكست بآثارها الإيجابية والسلبية على الأتراك والسوريين وعلى سورية وتركيا، وأن تركيا تحملت الكثير من الضغوط بسبب موقفها المؤيد للشعب السوري وما زالت. وذكرت آراء السوريين في تركيا ومشاعرهم وتطلعاتهم، ثم أنهيتها بذكر الحلول والبدائل والتوصيات.

والله أسأله القبول.

المراجع:

- أحمد بن حنبل الشيباني: المسند (٢٤١هـ)، تح: شعيب الأرنؤوط وآخرون، مؤسسة الرسالة، ط: ١، ١٤٢١هـ - ٢٠٠١م
- - أحمد بن فارس بن زكرياء القزويني الرازي، أبو الحسين: مقاييس اللغة (٣٩٥هـ) تح: عبد السلام محمد هارون الناشر: دار الفكر، عام النشر: ١٣٩٩هـ - ١٩٧٩م.
- البخاري: محمد بن إسماعيل، الجامع الصحيح تح: محمد زهير بن ناصر الناصر، دار طوق النجاة، الطبعة: الأولى، ١٤٢٢هـ
- الرازي ابن أبي حاتم: أبو محمد عبد الرحمن بن محمد بن إدريس بن المنذر التميمي، (ت: ٣٢٧هـ) آداب الشافعي ومناقبه: تح: عبد الغني عبد الخالق، دار الكتب العلمية، بيروت - لبنان، ط ١، ١٤٢٤هـ - ٢٠٠٣م
- الرازي: محمد بن أبي بكر بن عبد القادر الحنفي (٦٦٦هـ) مختار الصحاح تح: يوسف الشيخ محمد، المكتبة العصرية، بيروت - صيدا، ط: ٥، ١٤٢٠هـ - ١٩٩٩م
- السهيلي أبو القاسم عبد الرحمن بن عبد الله بن أحمد (٥٨١هـ): الروض الأنف: تح: عمر عبد السلام السلامي، دار إحياء التراث العربي، بيروت، ط ١، ١٤٢١هـ / ٢٠٠٠م.
- عبد الملك بن هشام بن أيوب الحميري المعافري: (٢١٣هـ)، السيرة النبوية تح: مصطفى السقا وآخرون، القاهرة، مصطفى البابي الحلبي ب، ط ٢، ١٣٧٥هـ - ١٩٥٥م
- عمر بن شبة بن عبيدة بن ريطة النميري البصري: أبو زيد (٢٦٢هـ) تاريخ المدينة: حققه: فهمي محمد شلتوت، جدة: ١٣٩٩هـ.
- مسلم بن الحجاج أبو الحسن القشيري النيسابوري (٢٦١هـ) الجامع الصحيح تح: محمد فؤاد عبد الباقي، دار إحياء التراث العربي - بيروت
- ابن منظور: جمال الدين محمد بن مكرم بن علي، أبو الفضل، (ت: ٧١١هـ)، لسان العرب دار صادر - بيروت، ط ٣، ١٤١٤هـ.
- ياقوت الحموي شهاب الدين أبو عبد الله بن عبد الله الرومي (٦٢٦هـ): معجم البلدان: دار صادر، بيروت.

Vakâ Takdimi

“Göçün Dini Yansımaları: Suriye ve Türkiye Bağlamında Din ve Dindarlık”

Çeviri ve Söyleşi: Mahmut KAYA*

Göç insan gruplarının coğrafi hareketliliğinin yanı sıra kültür, inanç ve değerlerin de hareketliliğini içerir. Dolayısıyla göçmenler yerleştiği mekanlara inanç ve değerlerini taşıırken aynı zamanda oradaki inanç ve değerlerle de yüzleşirler. Suriye’den Türkiye’ye göç eden sığınmacıların da benzer süreçleri yaşadığını ifade edebiliriz. Suriye ve Türkiye ortak tarihi ve kültürel mirasa sahip iki ülke olmasına karşın bu ülkelerdeki dini yaşam ve deneyimler farklı düzlemlerde gerçekleşebilmektedir.

Bu bağlamda göç konusunu dini yaşam ve deneyimler ışığında çözümleyebilmek için Suriyeli müderris ve aynı zamanda imam hatip olan Muhammet Mazhar Hasan ile Suriye ve Türkiye’deki dindarlık üzerine bir mülakat gerçekleştirdik. Suriye’nin Haseki eski Müftüsü Şeyh İbrahim Nakşibendi Hasan’ın oğlu olan Muhammet Mazhar, İstanbul’da bir süre dersler verdikten sonra Şanlıurfa’ya yerleşmiş. Halen kendi medresesinde Arapça ve Kur’an dersleri vermektedir. Göçün bir boyutu da elbette ki din ve dindarlık konusudur. Göçle birlikte dinsel alışkanlıklar yeni yerleşilen yerlerdeki dini eğilimlerle karşı karşıya gelir. Bu, bir yandan dini uyuma yol açarken diğer yandan dinsel çatışmalara neden olabilir. Mikro ve makro düzeydeki bu çatışmalar aynı zamanda sentezlere ve melezlenmelere de yol açmaktadır. Bu bağlamda beş yıldan fazladır Türkiye’ye yerleşmiş olan Suriyeli sığınmacıların dini anlamdaki deneyimlerini bu mülakatımızda ele almaya çalıştık. Hem Suriye’deki hem de Türkiye’deki dini hayatın sığınmacılar tarafından nasıl algılandığını müderris Muhammet Mazhar Hasan’ın perspektifinden sunuyoruz.

M. Kaya: Sizi tanıyabilir miyiz?

M. M. Hasan: Ben Muhammed Mazhar Hasan. Suriye’den Türkiye’ye geldim. Suriye’de müderris olarak görev yapmaktaydım. Suriye’de babamın dört yüz civarında öğrencisi olan medresesi vardı. Medresenin yanında da cami vardı. Ben hem camide imam hatiplik yapardım hem de medresede müderrislik görevi ifa ederdim. Fıkıh ve tefsir dersleri verirdim.

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi.

M. Kaya: Suriye'deki genel dini hayat hakkında bilgi verir misiniz?

M. M. Hasan: Suriye'de Müslümanlar da var Hristiyanlar da; Yezidiler de var, Aleviler de. Cami de var, kilise de. Ayrıca Suriye'de birçok mezhep de var. Her biri kendi inançlarına göre ibadetini yapardı. Tüm bunlar devlet tarafından serbest bırakılmıştı.

M. Kaya: Peki bu farklı inanç grupları arasında herhangi bir ihtilaf var mıydı?

M. M. Hasan: İhtilaf elbette vardı. Örneğin Hristiyanlarla Müslümanlar arasında birçok ihtilaf vardı. Müslümanlarla Hristiyanların itikatları bir değil. Mesela Cenâb-ı Allah Kur'ân-ı Kerim'de "inne'd-dîne 'indellahi İslâm" (Allah katında din İslam'dır) diyor. Yine ayet "ve mâ erselnâ-ke illâ rahmeten li'l-âlemîn" (Biz seni âlemlere rahmet olarak gönderdik) diyor. Oysa Hristiyanlar kendi dinleri üzerinde kaldılar. Onların itikatları, ibadetleri çok farklı.

Dürzüler var mesela. Onlar da kendilerini Müslüman kabul ediyorlar, fakat bazı konularda farklı uygulamalar söz konusu. Ayrıca Yezidilik var. Yezidiler de farklı bir inanç öğretisine sahipler. Dilleri Kürtçe'dir. Akaitleri, inançları farklıdır. Müslümanlıktan da Hristiyanlıktan da farklı yönleri olan bir inanış biçimidir Yezidilik. Müslümanlar arasında Sünni, Alevi, Dürzi ve İsmailî mezhepleri var. Bunlar, biz Müslümanız diyen mezheplerdir. Ayrıca bizim ehl-i sünnet ve'l-kitap dediğimiz görüşe göre Şafii, Hanbeli, Maliki ve Hanefi mezhepleri de var.

M. Kaya: Bahsettiğiniz bu mezhepler arasında herhangi fikirsel bir çatışma söz konusu mu?

M. M. Hasan: Hayır, Hanefiler, Şafiiler, Malikiler ve Hanbeliler arasında çatışma yok. İşte Sünniler Aleviler arasında da herhangi bir fikri çatışma söz konusu değildi. Ta ki bu fiili savaş başlayana kadar. Çatışma Sünni ve Aleviler arasında meydana geldi.

M. Kaya: Peki bu bahsettiğiniz gruplar arasında savaştan önce nasıl bir ilişki mevcuttu?

M. M. Hasan: Suriye'deki Müslümanların çoğunluğu Sünni'dir. Çoğu da Hanefi ve Şafii'dir. Ancak devletin yönetimi Alevilerin elindeydi. Onlar istiyordu ki mezheplerini topluma yaysınlar. Kendi mezheplerine geçenlere maddi destekte bulunuyor, görevler veriyorlardı. İran'dan Şii din alimleri gelir, yoksul köylere gidip onlara çeşitli yardımlar yapar, para desteğinde bulunurlardı. İnsanları kendi mezheplerine davet ederlerdi.

M. Kaya: Devlet kurumlarına seçilen kişilerin inançları bağlamında bir farklılık var mıydı ya da bir ayrımcılık söz konusu müydü?

M. M. Hasan: Daha önce söylediğim gibi, devleti yönetme gücü Alevilerin elindeydi.

M. Kaya: Peki Sünni birisi devlet yönetiminde görev alabilir miydi?

M. M. Hasan: Yer alabilirdi ancak bu kişiler çok güçlü konumda değillerdi. Elllerinden bir şey gelmezdi. Devletin gücü ve temel politikası Alevilerin yönetiminde idi.

M. Kaya: Kaç yıldır Türkiye’de bulunuyorsunuz?

M. M. Hasan: Yaklaşık olarak dört yıl oldu.

M. Kaya: Bir müderris olarak Türkiye'deki dini hayatı Suriye'ye kıyasla nasıl değerlendirirsiniz?

M. M. Hasan: Türkiye ve Suriye'deki dini hayata, İslam şehirlerine ve ülkelerine bakıldığında bu devletler Müslüman olduklarını ifade ediyorlar. Bu yerlerdeki Müslümanların durumlarını mukayese etmek istediğimizde bunu Kur'an-ı Kerim ve Peygamberin sünneti ışığında yapmamız gerekir. Günümüzde Müslümanların dini yaşamasında birçok eksiklik söz konusu. Gerek itikat düzeyinde gerek sosyal yaşamda, muamelat denilen alanlarda birçok yetersizlik mevcut. İslam beldelerinde Müslümanların itikatlarında birçok eksiklik var. Ben Müslümanım diyen bir toplumun geneline bakıldığında Kur'an ve sünnete kıyasla birçok yanlış olduğunu görüyoruz. Mesela İslam beldelerinin çoğunda tarikatlar çok yaygın bir şekilde yerleşmiş durumda, her tarikat "ben daha doğrudum" "ben daha iyiyim" şeklinde kendini diğerinden üstün görüyor. Birbirlerine muhabbetleri yok. Aklıma Hz. Peygamberin şöyle buyurduğu hadisi geliyor: "Yahudi ve Hristiyanların ümmeti parçalanmış, yetmiş iki buçuk parçaya bölünmüşler. Benim ümmetim de yetmiş üç parçaya bölünecek. Bir fırka hariç diğerlerinin hepsi cehenneme gidecek." Bu fırka kimdir ey Allah'ın Resulü, diye sorulduğunda; "İtikadı benim ve ashabım gibi olan kişiler diye ifade buyurmuştur." Bugün Müslümanlara baktığımızda din adına yapılan birçok ibadet ve davranış Kuran'da yoktur.

M. Kaya: Bir örnek vermeniz mümkün mü?

M. M. Hasan: Elbette. Örneğin şahıslara yapılan tazim ve hürmet. Müritlerin şeyhlerine karşı bazı inanç ve itikatları birçok noktada hatalıdır. Mesela sağlıklarının, rızıklarının şeyhlerinin elinde olduğunu düşünen insanlar var. Çocukları olmadığı zaman türbelere gidip buradaki şeyhlerden, meşayihlerden çocuk isteyenler var; rızıklarının açılmasını isteyenler var. Bunlar çok hatalı şeyler. Bazı tarikat büyüklerinde de çok hatalı şeyler var. Örneğin şeyhlerinden bahsederken "yerin ve göğün nuru ve kevnin mutasarrıfı" diye anarlar. Oysa gerçek İslam'da yerin, göğün, dünyanın ve ahiretin, kevnin bütün mutasarrıfı Cenâb-ı Hak'tır. Bu konuyla ilgili birçok ayet ve hadis var. Bu insanların zahiri hayatlarına bakıldığında Müslüman görünürler. Halbuki bunların kalplerine itikatlarına bakıldığında bunların şirke ve küfre düştüğü görülmektedir.

M. Kaya: Bu tür şeyler Suriye’de de var mı?

M. M. Hasan: Evet, hem Suriye'de hem Türkiye'de var. Birçok yerde var. Cenâb-ı Allah Kur'ân-ı Kerim'de Peygamberden bahsederken “**üsvetün hasenetün**” diye ifade eder ve bizim için **en güzel örnek** peygamberdir. Yine Rabbimiz Kur'ân-ı Kerim'de Peygambere şöyle demesini emrediyor: De ki: “Ben ancak sizin gibi bir insanım. Bana sizin ilahınızın tek ilah olduğu vahyediliyor. Şu halde O'na yönelin ve O'ndan bağışlanma dileyin. Ortak koşanların vay hallerine!” Peygamber de bir insan olduğunu ancak vahye muhatap olduğunu ifade ediyor. Bir kısım insanlar ise İslam'ın ve şeriatın verdiğiinden daha fazla derecede insanlara kıymet atfedebiliyor. Onların gaybı bildiğine, insanların rızıklarını artırdığına, onları çocuk sahibi yapacağına inanan kişiler var. Bu birçok beldede var. Bu yanlış bir şeydir.

Bizim nefsimizden aklımızdan veya kendi fikrimizden konuşmamız söz konusu olamaz. Bizim için ölçüt Kur'ân-ı Kerim ve Peygamberimizdir. Kur'ân'da Allah, Peygambere şöyle emretmiştir: De ki: “Ben gaybı bilmem şayet ben gaybı bilseydim, bana zarar verecek yerlere gitmezdim.” Birçok savaşta Müslümanlar zor durumda kalmıştır. Örneğin Uhud savaşında Peygamber zarar görmüştür. Birçok arkadaşı savaşta şehit olmuştur. Şayet Peygamber gaybı bilseydi kendini ve ashabını tehlikeye atmazdı. Peygamber, zorluklarla karşılaştığında ellerini açıp Cenâb-ı Allah'a zafer ve yardım için dua etmiştir.

M. Kaya: Türkiye'de inanç bağlamında size farklı gelen veya yanlış gördünüz başka şeyler var mı?

M. M. Hasan: Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerim'de birçok yerde şöyle buyurmaktadır: “Allah'a itaat edin ve Resulüne itaat edin”. Yine Peygamber Efendimiz veda hutbesinde: “Size Kur'anı Kerim'i ve sünneti mi bırakıyorum” diye ifade buyurmuştur. Siz Allah'ın kitabı ve Resulünün sünnetine tabi olursanız hiçbir zaman şaşırmasınız.

M. Kaya: O halde şöyle diyebilir miyiz: Hem Türkiye'deki hem Suriye'deki Müslümanların bir kısmı Allah'ın kitabı ve Peygamberin sünnetini bir kenara bırakmışlar ve başka yollara yönelmişler?

M. M. Hasan: Maalesef bu durum söz konusu. Müslümanların bu konuda birçok eksikliği var. Bizim kendimize bir temel kaide koymamız gerekir, hem bireysel hayatımızda hem de cemiyet hayatımızda. Bu kaide, Allah'ın kitabı Kur'ân-ı Kerim ve Peygamberin sünnetidir, bizim bunlara uymamız gerekir. Kur'ân-ı Kerim'de birçok âyette salih amelden bahsedilir ancak salih amelden önce iman vurgulanır. Allah her şeyden önce imandan bahseder. İtikadımız sağlam olduğunda Cenâb-ı Hak bizden amellerimizi de kabul eder ancak itikadımız sağlam olmadığında yaptığımız ameller de kabul olmaz. Neden? Çünkü dinin esası önce imandır. Cenâb-ı Hakk'ın varlığına karşı olan imanımız ve itikadımız güçlü olduğunda O'nu gerçekten hakiki bir şekilde kavradığımızda bu din açısından birinci mertebedir. İkinci mertebe salih ameldir. Hayır da şer de Cenab-ı Allah'tandır insan Rabbine yönelmeli, insan Rabbinden istemelidir, başka şeylere tevessül etmemelidir.

Nitekim Peygamber Efendimiz de sahih hadislerinde sahabesine, bir şey istemeleri gerektiğinde bunu Cenâb-ı Hak'tan istemelerini tavsiye buyurmuştur. Çünkü hayır da şer de Cenâb-ı Allah'tandır.

M. Kaya: İbadetler bağlamında bir mukayese yapmak gerekirse Türkiye ve Suriye'deki Müslümanların durumu hakkında neler söylemek istersiniz?

M. M. Hasan: Hem Türkiye'deki hem Suriye'deki Müslümanların kitabı bir, Peygamberleri bir. Bu nedenle sahih din anlayışına sahip olanlar gerek Türkiye'de olsun gerek Suriye'de olsun her zaman doğru yolda olacaktır. Ancak benim mülahazalarım göre Türkiye'de insanların hurafelere karşı itikadı çok fazla. İnsanların muska ve benzeri şeylere itikatları çok fazla. Sihir büyü ve cin işiyle uğraşan kişiler burada sanki daha fazla. Bu şekilde dini bir tür geçim kaynağı haline getirenler var. Ve tarikatlar burada çok fazla. Müritler şeyhlerine şeriatın izin verdiği sınırlardan daha yüksek derecede anlamlar yüklüyorlar. İnsanlar bu şekilde davranarak dinden uzaklaşıyorlar, Allah'ın yolundan çıkıyorlar.

M. Kaya: O zaman biraz daha somutlaştıralım. Örneğin Türkiye'de namazı ve caminin işlevlerini Suriye'ye kıyasla nasıl görüyorsunuz?

M. M. Hasan: Namaz hükümleri ve namazda okunan Kur'ân ve kıraat kişilere bağlıdır. Ve her insanda farklı farklıdır. Kimi insan vardır alime, ilim ehline danışmaz ve sormaz. Bu tür kişilerin namaz açısından birçok eksiği söz konusudur. Fatiha okumayı bilmez. Kimi insanlar da merak edip alime, ilim ehline sorarlar namazı doğru bir şekilde öğrenirler. Tabi Türkiye'deki insanların ana dili Arapça değil. Bu nedenle Kur'ân okumada birçok hatalar mevcut. Örneğin ben birçok imamın sureleri ve Fatiha'yı yanlış bir şekilde okuduğuna şahidim. Bunun da münakaşasını camide yaptığım oldu. İmam olan birisinin Kur'ân kıraatini iyi bir şekilde öğrenmesi gerekir. Yine taziyelere gelen birçok insan Kur'ân-ı Kerim'i yanlış okumakta. Denilebilir ki taziyeye gelen insanların neredeyse yüzde doksanı Kur'ân-ı Kerim'i yanlış okumakta. Hem kıraat hem de lafız anlamında birçok hata yapılmakta. Bu da Kuran'ın manasının yanlış olmasına yol açmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'in bir harfinin yanlış okunması, eksik veya fazla olması Kur'ân-ı Kerim'in anlamını değiştiriyor, malum olduğu üzere bu da günah sayılıyor.

M. Kaya: Suriye'deki taziyeler hakkında bilgi verir misiniz?

M. M. Hasan: Taziyelerimiz buradakine benzer bir şekilde icra edilir. Taziye için üç gün oturulur; akrabalar, komşular, yakın insanlar taziyeye gelir. Taziyede genel olarak Fatiha sûresi okunur molla ve alimler geldiğinde vaaz ve nasihatlerde bulunurlar. Gelen misafirlere ikramlar yapılır.

M. Kaya: Bir Kurban Bayramı geçirdik, Suriye'de kurban ve bayram nasıl geçer biraz bahseder misiniz?

M. M. Hasan: Suriye'ye kıyasla Türkiye'de kurban ibadetine daha çok ihtimam gösteriliyor. Kurban aslında farz olan bir ibadet değil fakat Türkiye'deki Müslümanlar bunu bir kültür haline getirmişler ve kesiyorlar.

M. Kaya: **Oruç ibadeti için neler söylersiniz? Siz hem Türkiye'de hem de Suriye'de Ramazan'ı yaşadınız.**

M. M. Hasan: Aynı fakat Türkiye'de gök bilimlerine daha çok kıymet verildiği için Türkiye'de kırk-elli yıl sonraki oruçlarınız ve bayram günleriniz nasıl olacak bellidir. Ancak hem Suriye'de hem de birçok İslam ülkesinde orucun başlamasına ve bayram vakitlerine gözle hilalin görülmesiyle karar verilmektedir. Nitekim ayet-i kerime ve hadisi şeriflerde de bu ifade edilmiştir. Gök bilimleri ve teleskopa itimat göstermekle, gözlem yoluyla hilali görme konusunda Türkiye Suriye arasında bir fark var.

M. Kaya: **Türkiye ve Suriye'yi mukayese etmek gerekirse dinin sosyal hayattaki yansımaları hakkında neler söylemek istersiniz?**

M. M. Hasan: Tabi sosyal hayatta dini uygulamalar muamelat olarak ifade edilmektedir. Bu da alışveriş başta olmak üzere birçok hukuku beraberinde getirir. Türkiye'de akrabalık bağlarının zayıflamasından dolayı insanların bankaya faize daha çok yöneldiğini görmekteyiz. Mesela Suriye'de yakınlık ve akrabalık bağları daha sıkı olduğu için insanlar bankalara yönelmek yerine mal üzerine borçlanmaktadırlar. "Selem" denilen bu uygulamada örneğin bir kişi bir ton buğday borçlanır belli bir süreliğine. O süre bittiğinde tekrar bir ton buğday alıp borcunu iade eder. Aynı zamanda bu pamuk üzerinden de yapılmaktadır.

M. Kaya: **Karz-ı hasen denilen bir borçlanma şekli var, bu uygulamaya rastladınız mı?**

M. M. Hasan: Evet bu uygulama Suriye'de vardı insanlar akrabalarından tanıdıklarından borç alırlardı. Bu işlem için, şayet borç verilen kişi yakın akraba ve tanıdık ise herhangi bir prosedüre gerek kalmazdı. Ancak bazen de yazılır veya şahitler huzurunda verilirdi.

M. Kaya: **Türkiye'de geleneksel bir mekanizma olarak halkın kendi arasında yaşanan ihtilafları ak sakallı veya bilge diye tabir edilen kişilere veya cemaat denen topluluğa götürmesi söz konusudur. Suriye'de de benzer uygulamalar var mı?**

M. M. Hasan: Evet benzer uygulamalar vardı. Örneğin insanlar arasında gerek karı koca ilişkileri bağlamında gerek mal miras mevzuları anlamında ve gerekse kan davaları anlamında birçok sorun yaşanırdı. Mahkemeler çok uzun sürerdi. Hak ve adalet Suriye'deki hakimlerde neredeyse yok hükmündeydi. Çünkü bu işler paraya, rüşvete ve aracı koymaya bağlıydı. Bu nedenle halk mahkemelerden bezmiş durumdaydı. Dolayısıyla halk ilim ehline bilge insanlara gider, problemlerini çözmeye çalışırdı. Bilge insanlar da İslam'a göre, şeriata göre

ve örf adetlere göre çeşitli kararlar verirlerdi. Problemler çözüldü ve her iki taraf da bundan memnun kalırdı.

M. Kaya: DAEŞ meselesine gelelim. Bildiğiniz gibi DAEŞ Örgütü kendisini Müslüman bir grup olarak tanımlıyor. Siz DAEŞ'i nasıl değerlendiriyorsunuz? Örgütün itikadi temelleri, ortaya çıkışı hakkında görüşleriniz nelerdir?

M. M. Hasan: DAEŞ kendisini Müslüman bir grup olarak tanımlıyor. Onlar da insanlardan müteşekkil bir gruptur, fakat insanlar dini yanlış yorumladığında sahih olmayan hadisi, hurafeyi, efsaneleri, rüyaları dikkate aldığı dinin sınırları dışına çıkar ve din kendi özünden, aslından uzaklaşmış olur. Yine din, insanlara şiddet olarak döndüğünde bu büyük bir rahatsızlık konusu olur. DAEŞ mensuplarının itikadında görüldüğü üzere. İnsanları zorla kapatmak, şeriat kurallarına uymadı diye elini kesmek, hapsedmek, idam etmek bunlar İslam'ın ruhuna aykırı olan şeylerdir. Büyük bir savaşın yaşandığı Suriye'de insanlar açlıkla, ölümlerle, yoklukla, sefaletle imtihan edilirken şeriat kurallarını uygulayacağım diye insanlara bu şekilde baskı yapmak, şiddet uygulamak İslami değildir.

M. Kaya: DAEŞ İslami inanç açısından hangi ekol veya gruba dahil edilebilir?

M. Hasan DAEŞ kendisi bir mezhep değildir. Mezhepleri kabul etmez. Kendisini selefi olarak tanımlar. Kendilerini "selefi salihin" diye Efendimizin arkadaşlarına nispeten tanımlayan bazı âlimler söz konusu olabilir. Bunlar kitabı ve Peygamberin sahih hadisini kendine örnek alan kimselerdir ve bunlar mutedil kabul edilebilir. Ama DAEŞ kendinden başka kimseyi Müslüman görmeyen ve herkesi kâfir gören, küfürle itham eden bir anlayışa sahip. Oysa dinin hakikatinde peygamber örneğinde görüldüğü üzere şu anlayış vardır: Medine'de Peygamber Efendimiz kafirlerle, Yahudi ve Hıristiyanlarla birlikte yaşamış, onları öldürmemiş, malları talan etmemiş, onların hak ve hukuklarını gözetmiştir.

M. Kaya: O halde şunu diyebilir miyiz: DAEŞ benzeri yaklaşımlar dinde, peygamberin yaşantısında, sünnetinde olmayan şeylerdir?

M. M. Hasan: Hayır, hayır. Davasını güttükleri din, inandıkları itikat ve yaptıkları zulümler, öldürdükleri insanlar, patlattıkları bombalar... Bunların İslam'la alakası yoktur. Örneğin benim bildiğim hem Suriye'de hem Türkiye'de birçok şiddet eylemleri var. Suriye'de örneğin kundaktaki bebeleri, yaşlı insanları, uykuda iken keserek öldürdüler. Bu çocuklar kimin olursa olsun bu şekilde bir eylem kesinlikle şer'an caiz değildir. Çünkü Peygamber Efendimiz bir hadisinde şöyle buyurmaktadır: "Savaşta kesinlikle yaşlıları, çocukları öldürmeyin, ağaçları kesmeyin." Bunlar ise Peygamberimiz neyi yasaklamışsa onu yapıyor. Örneğin kısa bir zaman önce Gaziantep'te bir düğünde masum olan kadınlar ve çocuklar DAEŞ mensupları tarafından bomba patlatılarak öldürüldü. Dünyanın birçok bölgesinde, Suriye'de, Irak'ta, Türkiye'de bombalar patlatıyorlar. Medine-i Münevver'e de

bomba patlattılar. Hacca gelen insanları öldürdüler. Bunların kitapla, Peygamberle, sünnetle alakası yok. Bu gruplar gulattır. Dini şiddetle eşdeğer gösterip dini yoldan çıkaran kimselerdir. Eskiden Avrupa'dan insanlar İslam dininin hak ve adalet üzere olduğunu görüp İslam'a teveccüh ederlerdi ve Müslüman olurlardı. DAEŞ çıktıktan sonra Avrupa'da ve Amerika'da birçok insan dinden soğumaya, Müslümanlardan korkmaya başladı. Çünkü Batı'da İslam ismi geçince insanların aklına DAEŞ mensuplarının resimleri geliyor. İnsanlar İslâmiyet'ten korkmaya başlıyor bunların yüzünden.

M. Kaya: Suriye'den Türkiye'ye gelen sığınmacılarla Türkiye halkı arasında uyumu ve kardeşliği artırmak için neler önerirsiniz?

M. M. Hasan: Gerek Suriye'de gerek Türkiye'de ya da dünyanın herhangi bir bölgesinde olan Müslüman için Allah Teâlâ "Müslümanlar kardeştir" demiştir. Müslümanlar birbirlerinin kardeşidir. Aralarında herhangi bir ihtilaf söz konusu olamaz. Biz Türkiye halkından çok büyük iyilikler güzellikler gördük. Türkiye'ye sığınan halkımıza insanlar yardımda bulundu. Bunu inkâr etmemiz mümkün değil. Yiyeceklerini, eşyalarını Suriyeli sığınmacılarla paylaştılar, evlerini sığınmacılara açtılar. Ve Şanlıurfa'da birçok dernek var yiyecek ve içecek dağıtan, yardım faaliyetlerine ben de destek oldum katıldım. Bu da İslam'ın Müslümanlığın ahlakıdır. Nitekim efendimiz Mekke'den Medine'ye hicret ettiğiinde ensar ve muhacir benzer şeyler yapmıştır. Suriyeli sığınmacılara yapılan yardımlar iki halk arasındaki dayanışma ve kardeşliği arttırmıştır.

M. Kaya: Peki çok teşekkür ederiz bize zaman ayırdınız.

M. M. Hasan: Allah'a emanet olun, Allah tüm Müslümanların yardımcısı olsun.

Case Report

“Religious Reflections of Human Migration: Religion and Religiousness in terms of Syria and Turkey”*

Translation and Interview: Mahmut KAYA**

Human migration includes the changes in geographies and the dynamism in cultures, beliefs and values. Therefore, immigrants bring their beliefs and values to where they migrate and face with the beliefs and values there at the same time. It is fair to state that the asylum-seekers from Syria who immigrated to Turkey have been experiencing the same processes. Although Syria and Turkey have common history and cultural heritage, the religious lives and experiences in these countries may differ.

Accordingly, this study includes an interview conducted with Muhammad Mazhar Hasan, a Syrian professor and imam, on the issue of religiousness in Syria and Turkey to analyze the issue of human migration through the religious life and experiences. Muhammad Mazhar, the son of Sheikh Ibrahim Naqshibandi Hasan who is the previous mufti of Haseki, settled in Şanlıurfa after giving classes in Istanbul for some time. He still gives Arabic and Quran courses in his school. Another aspect of human migration is of course related to religion and religiousness. Following the human migrations, religious habits meet with the religious orientations of the new place, which ensures religious adaptation and causes religious conflicts. These micro and macro conflicts also cause syntheses and hybridizations. Accordingly, this study aimed to examine the religious experiences of the Syrian asylum-seekers who have been in Turkey for longer than five years. This study now presents how the religious life in Syria and Turkey is perceived by the asylum-seekers in from the perspective of Professor Muhammad Mazhar Hasan.

* This paper is the English translation of the study titled "Vaka Takdimi: Göçün Dini Yansımaları: Suriye ve Türkiye Bağlamında Din ve Dindarlık" published in the 4th issue of *İlahiyat Akademi*. (Translation and Interview: Mahmut KAYA, "Vaka Takdimi: Göçün Dini Yansımaları: Suriye ve Türkiye Bağlamında Din ve Dindarlık", *İlahiyat Akademi*, sayı: 4, 2016, s. 199-206.) The paper in Turkish should be referred to for citations.

** Asst. Prof. Harran University, Faculty of Science and Literature, Department of Sociology, Faculty Member.

M. Kaya: Could you please introduce yourself?

M. M. Hasan: My name is Muhammad Mazhar Hasan I came to Turkey from Syria. I was serving as a professor in Syria. My father had a school with approximately 400 students in Syria. There was a mosque next to the school. I was both an imam in the mosque and a professor in the school. I gave fiqh and tafsir courses.

M. Kaya: Could you please describe how the general religious life in Syria is?

M. M. Hasan: There are Muslims, Christians, Yazidis and Shiite people in there. There are mosques and churches. Moreover, there are many sects in Syria. People in there perform religious practices based on their own beliefs. The government has made practicing different religions free for everyone.

M. Kaya: Are there any conflicts between these religious groups?

M. M. Hasan: Of course, there are. For example, there are many conflicts between the Christians and Muslims. The theological ideas of Muslims and Christians are not the same. For example, God says in Quran “inna ad-dina indallahi Islam” meaning “the only religion valid before God is Islam”. The verse also states “wa ma arsalna-ka illa rahmatan li al-alamin” meaning “and We have not sent you, [O Muhammad], except as a mercy to the worlds.” However, Christians did not follow Islam. Their beliefs and practices are totally different.

There are Durzi people, for instance. They regard themselves Muslims but there are differences in certain topics. There is also the concept of Yazidi movement. The followers of this movement have a different theological approach. They speak Kurdish. Their beliefs are also different. Yazidi movement has aspects different than Islam and Christianity. There are certain sects among Muslims such as Sunnis, Shiite, Durzis and Ismailists. These are the sects regarding themselves as Muslims According to the ideology we call as ahl al-Sunnah wa'l-kitap, there are Shafii, Hanbali, Maliki and Hanafi sects.

M. Kaya: Are there any ideological conflicts between these sects?

M. M. Hasan: No, there are no such conflicts between Hanafi, Shafii, Maliki and Hanbali followers. There was no issue between the Sunnis and Shiite. Until this de facto war began. Conflicts emerged between the Sunnis and Shiite.

M. Kaya: Then how was the relationship between these groups before the war?

M. M. Hasan: Most of the Muslims in Syrian are Sunni, and Most are Hanafi and Shafii. However, the government was Shiite. It aimed to spread Shia all over the society. They provided financial supports and assigned positions to those who adopted Shia. Shiite scholars used to come from Iran, make various aids to the poor

people in villages and provide them financial aids. They used to invite people to their sects.

M. Kaya: Were there any differences between the religious ideas of the people in the governmental offices, or were there any forms of discrimination?

M. M. Hasan: As I stated before, Shia had the authority to rule the government.

M. Kaya: Then was it possible for Sunni people to take part in the government?

M. M. Hasan: They could but they did not have much authority. They could not do anything. The authority and main governmental policy were determined by the Shia.

M. Kaya: How long have you been in Turkey?

M. M. Hasan: Approximately four years.

M. Kaya: How would you compare the religious life in Turkey and Syria as a professor?

M. M. Hasan: Turkish and Syrian governments regard themselves Muslim considering their religious lives, Islamic cities and general states. We need to observe Quran and Sunnah if we are to compare the Muslims' states. Muslims of the current times have many deficiencies in their religious lives. There are many religious insufficiencies in the beliefs, social life and other procedures. Muslims in Islamic places have many deficiencies in their practices and beliefs. The general state of a society regarding itself as Muslim indicates that there are many wrongs considering the Quran and Sunnah. For example, there are many cults in most of the Islamic provinces, and each cult regards itself superior stating "I am more correct" or "I am better". They have no relationship with one another. I remember the following hadith of the Prophet in this regard: "The ummah of Jewish and Christian people is divided into 72.5 sections. My ummah will divide into 73 sections. All of them will go to hell except one." When asked about what the section that will not go to hell is, he replied "Those who have faith like me and those that are similar to my companions." The current state of the Muslims and most of their practices and behaviors are not included in the Quran.

M. Kaya: Could you please give an example?

M. M. Hasan: Sure. For instance, the honor and respect paid to people. Approaches and faith of students toward their sheikhs are wrong in many aspects. For example, there are people thinking that their health and blessings are controlled by their sheikhs. There are people who go to mausoleums and wish for a child when they cannot have one, or there are those who demand blessings from the mausoleums. These are wrong. Certain cult authorities also display many wrongs. For example, they call their sheikhs as the "light of earth and sky or the chief of the

universe." However, the lord of the earth, sky, world, afterlife and entire universe is God. There are many verses and hadiths in this regard. These people appear to be Muslims in their daily routines. However, they are polytheists in their spirits, and they commit sacrilege.

M. Kaya: Are these types of wrongs present in Syria?

M. M. Hasan: Yes, both in many places in Syria and Turkey. God calls the Prophet as "**uswatun hasanatun**", meaning **the best model** for us, in many sections of Quran. God also orders the Prophet to say the following in Quran: Say, O [Muhammad]: "I am only a man like you to whom it has been revealed that your god is but one God. Therefore, take a straight course to Him and seek His forgiveness. And woe to those who associate others with Allah!" This indicates that the Prophet is a human, too, but he was revealed verses. Certain people may assign importance to humans more than Islam and shariah do. There are even those who believe that these humans know the unknown, increase the blessings, and ensure they will have children. This common in many places. However, this is totally wrong.

We cannot speak about our own selves, minds, and ideas. Our guide is the Quran and the Prophet. God gave an order to the Prophet as follows: Say, O [Muhammad]: "And if I knew the unseen, I could have acquired much wealth, and no harm would have touched me." Muslims have been in harsh conditions in many wars. For example, the Prophet was harmed in the Battle of Uhud. Many of his friends fell martyr. If the Prophet knew the unseen, he could have prevented this and protected himself and his companions. When the Prophet faced difficulties, he prayed to God for victory and help.

M. Kaya: Are there any other things in Turkey that are different or wrong to you?

M. M. Hasan: God orders the following in the Quran: "Obey Allah and obey the Messenger". The Prophet stated the following in his Final Sermon: "I leave you the Quran and my Sunnah." You will not get confused if you follow the Quran and Sunnah.

M. Kaya: Then could we say that certain Muslims in Turkey and Syria ignored the Quran and Sunnah and adopted different paths?

M. M. Hasan: Unfortunately, yes. Muslims have many deficiencies in this regard. We need to establish a basic principle for ourselves for both our personal and social lives. This principle is the Quran and Sunnah, which we must follow. The Quran mentions many sorts of benevolent practices, but concrete faith is prioritized compared to these practices. God mentions faith before anything else. When our faith is proper, God would accept our practices, but if we do not have proper faith, then whatever we do would be futile. Why? Because religion is based on faith. When our faith regarding God's presence is concrete or when we perceive God in the correct way, we could achieve the first religious degree. The second degree is benevolent practices. Benevolent

and malevolent actions all arise from God's orders. Thus, one should follow God's path, pray to God and avoid from anything else. In addition, according to true hadiths, the Prophet ordered people to pray to God when they needed anything. As I mentioned before, benevolent and malevolent actions all arise from God's orders.

M. Kaya: What would you say about the states of the Muslims in Turkey and Syria if you compare the religious practices in these countries?

M. M. Hasan: The book and Prophet of the Muslims in Turkey and Syria are the same. Therefore, those with correct religious perceptions will be on the right path no matter whether they are Turkish or Syrian. However, to me, people in Turkey are more superstitious. They believe in amulets quite more than Syrians. I think those interested in magic, sorcery, and jinn are more here. There are even people who earn income through these. The number of cults is also higher here. Students assign meanings with degrees higher than what is approved by the shariah to their sheikhs. People get away from religion and deviate from God's path by doing so.

M. Kaya: Let us make the issue more concrete. For example, how would you compare the prayers and mosques in Turkey with those in Syria?

M. M. Hasan: Prayer-related rules and verses and recitation styles depend on people, so these are followed and performed differently. There are people who do not need to consult scholars. They have many deficiencies in terms of prayers. They do not even know how to read surah al-Fatiha. However, some people learn information from scholars and thus pray in the correct way. The main tongue of the people in Turkey is not Arabic for sure. Therefore, many mistakes related to reading Quran emerge. For instance, I witnessed that many imams in Turkey read al-Fatiha wrongly. I even discussed this with them in mosques. An imam should know how to recite the Quran in the best way. Moreover, people coming for condolence recite the Quran incorrectly. I can say almost 90% of them do not recite it correctly. There are many mistakes related to recitation and wording, which causes misunderstandings regarding the Quran's meaning. Reciting even a single letter in the Quran incorrectly, insufficiently, or unnecessarily changes the intended meaning, which is a sin as you know.

M. Kaya: Could you please give information about the condolences in Syria?

M. M. Hasan: Condolence ceremonies are performed similarly to Turkey. Relatives, neighbors, and acquaintances come for condolence for three days. Surah al-Fatiha is generally recited, and scholars and mullahs give sermons and recommendations in condolences. Guests are served with different stuff.

M. Kaya: We have experienced another eid al-Adha this year. Could you please mention how these religious days are celebrated in Syria?

M. M. Hasan: Turkish people pay more attention to eid al-Adha compared to Syrians. Slaughtering animals in these days is not actually obligatory for everyone but Muslims in Turkey have made it a culture, and almost everybody sacrifices animals here.

M. Kaya: What would you say about fasting? You experienced Ramadan in both Turkey and Syria.

M. M. Hasan: It is almost the same, but as Turkish people value astronomy more, it is already determined in which month Ramadan will be celebrated 40 or 50 years later here. However, the beginnings of fasting and religious days are determined through observing the crescent in Syria and many Islamic countries. This is also mentioned in verses and hadiths. There is a difference between Turkey and Syria based on paying attention to astronomy and telescope, and checking the crescent to determine the beginning of these days.

M. Kaya: What would you like to say about the religious reflections over the social life if you compare Turkey and Syria?

M. M. Hasan: Religious practices in social life are also reflected as procedures, which brings many legal approaches including those valid for commercial actions. People in Turkey focus on the bank interests more as the family relationships are weaker in here. For example, as the relationships are closer in Syria, people become indebted through their goods instead of using banks. A person is in debt of a ton of wheat for a period in this practice called "salam". He/she buys a ton of wheat and pays the debt at the end of the period. This is also performed through cotton.

M. Kaya: There is a borrowing method called qard al-hasan, have you ever witnessed this?

M. M. Hasan: Yes, this is practiced in Syria. People borrow from their relatives or acquaintances. No procedure is needed for this process if the creditor is a close relative or an acquaintance. However, sometimes the process is made into a written document and borrowing is done before the witnesses.

M. Kaya: As a traditional mechanism, people in Turkey consult wise people named as "white-bearded" or certain congregations when they have a conflict. Are there similar traditions in Syria?

M. M. Hasan: Yes, there are. For example, there happen to be many problems related to marriage, property, heritage or blood feuds between the people. Trials take quite some time there. Judges in Syria almost have no concepts of justice as justice there operates through money. Therefore, people are fed up with the courts in Syria. Thus, they consult scholars and aim to solve their problems through these

people. These scholars make various decisions based on Islam, shariah, customs and traditions. The problems are solved that way and both sides get satisfied.

M. Kaya: Let us talk about DAESH. As you know well, DAESH regards itself as a Muslim group. How do you assess this organization? What are your thoughts about the theological bases or emergence of the organization?

M. M. Hasan: DAESH defines itself as a Muslim group. They consist of people but when Islam is misinterpreted or false hadiths, superstitions, myths, and dreams are valued, the religion is not practiced correctly and thus becomes different compared to its essence. Moreover, people naturally get worried when religion is reflected as violence toward them. This can be seen in the ideology of DAESH members. Forcing people to wear hijab and cutting their hands or sentencing people to prison or death while stating that they do not follow shariah is against the essence of Islam. Oppressing and implementing violence against Syrian people to follow the rules of shariah while they are tested through hunger, death, and poverty is not in accordance with Islam.

M. Kaya: Which movement or group can DAESH be included in regarding their Islamic beliefs?

M. Hasan DAESH is not a sect. It doesn't accept sects. They define themselves as salafi. There may be some scholars who define themselves as "salafi salihin" in relation to the companions of the Prophet. These companions regarded the Quran and the Prophet as models, so they can be regarded as conservative. However, DAESH regards anyone but themselves as disbelievers and accuses these people of sacrilege. Islam has the following conception in its essence: The Prophet lived with the disbelievers, Jews and Christians in Madinah but he did not kill them and destroy their properties. Instead, he observed their rights and laws.

M. Kaya: Then can we say that DAESH and similar organizations are not included in Islamic ideology, Prophet's life and sunnah?

M. M. Hasan: Yes, you can. The religion they follow, the faith they have, the torments they perform, the people they kill, the bombs they blast... These have nothing to do with Islam. For example, as much as I know, there are many violent acts in Syria and Turkey. In Syria, terrorists killed the babies in cradles and old people by cutting their throats. This is not legal in terms of shariah, no matter whose children or relatives they are. The Prophet orders the following in a hadith: "Do not kill old people and children in a war and cut trees." These DAESH members, however, do whatever is banned by the Prophet. For example, in a wedding ceremony in Gaziantep, innocent women and children were killed by the bombing of DAESH a short time ago. Bombs are exploding in many regions of the world, including Syria, Iraq, and Turkey. Bombs exploded even in al-Madinah al-Munawwara. They killed people coming for pilgrimage. These are not related to the Quran, Prophet or Sunnah. These groups are Ghulat. They reflect Islam as equal to

violence and distort its essence. European people used to adopt Islam and become Muslims as they saw Islam as a religion based on rights and justice. However, DAESH estranged many people in Europe and the USA from Islam and made them fear Muslims. When Islam is mentioned there, photographs of DAESH members come to people's minds. People are afraid of Islam due to them.

M. Kaya: What do you recommend increasing the adaptation and brotherhood between the Syrian asylum-seekers and Turkish people?

M. M. Hasan: God stated that all Muslims are brothers and sisters, which is valid for any Muslim all around the world. Muslims are brothers and sisters. There cannot be any conflicts between them. We have seen benevolence and aids from the Turkish people. Turkish people helped the Syrian immigrants. We cannot deny this. They shared their food and goods with the Syrian people and opened the doors of their homes to them. There are many organizations in Şanlıurfa that distribute supplies to the Syrians. I supported and took part in these organizations. This arises from the ideology of Islam. For instance, Ansar people and muhajirs did the same when the Prophet migrated to Madinah. The aids for Syrian asylum-seekers increased the solidarity and brotherhood between two nations.

M. Kaya: Thank you very much for your time.

M. M. Hasan: Goodbye. May God help all Muslims.

الانعكاسات الدينية للهجرة؛

مقارنة الدين والتدين بين سوريا وتركيا*

د. محمود قايا

جامعة حران - كلية الآداب؛ قسم علم الاجتماع

ترجمة: بلال خليفة

يتضمن مفهوم الهجرة حركة جغرافية للمجموعات البشرية بالإضافة إلى: حركة القيم والاعتقاد والثقافة. وعليه فإن المهاجرين خلال نقلهم لقيمهم ومعتقداتهم إلى الأماكن التي يسكنونها يواجهون قيم تلك الأماكن ومعتقداتها.

نستطيع القول: إن اللاجئين من سوريا إلى تركيا عاشوا أيضاً فترات مشابهة. على الرغم من كون سوريا وتركيا بلدين لهما ميراث ثقافي وتاريخي مشترك، فإن التجارب والعيش الديني في هذين البلدين يمكن تحقيقه في مستويات مختلفة.

ومن أجل تحليل موضوع الهجرة في هذا السياق وفي ضوء التجارب والعيش الديني قمنا بإجراء مقابلة مع محمد مظهر حسن (الإمام والخطيب والمدرس السوري) حول التدين في تركيا وسوريا.

محمد مظهر هو ابن المفتي السابق لمدينة الحسكة الشيخ إبراهيم نقشبندي حسن. عمل بالتدريس في إسطنبول لمدة وجيزة ثم انتقل إلى ولاية شانلي أورفا وما زال يقيم فيها، ويدرس القرآن الكريم واللغة العربية في مدرستها.

إن أحد أبعاد الهجرة حتماً هو موضوع الدين والتدين. وفي أثناء الهجرة تتواجه العادات الدينية مع الميول الدينية في الأماكن المسكونة حديثاً. وهذا التوجه يفتح طريقاً للتأقلم الديني من جهة، ويمكن أن يكون سبباً لصراعات دينية من جهة أخرى. وهذه الصراعات على المستويات الصغيرة والكبيرة تفتح الطريق إلى الاندماج والتوحد. وفي هذا السياق عملنا في هذه المقابلة على تناول التجارب في المعنى الديني للاجئين السوريين القاطنين في تركيا منذ أكثر من خمس سنين. ونقدم لكم كيفية تفهم الحياة الدينية في تركيا وفي سوريا من قبل اللاجئين من زاوية نظر محمد مظهر حسن.

قايا: هل بإمكاننا التعرف إليكم؟

حسن: أنا محمد مظهر حسن. قدمت من سوريا إلى تركيا. كنت أزاوول وظيفة التدريس في سوريا. كان لأبي مدرسة فيها أربعمئة طالب تقريباً. وبجانب المدرسة كان يوجد جامع، كنت أقوم بالإمامة والخطابة في الجامع وبتدريس الفقه والتفسير في المدرسة.

* وهذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان "Vaka Takdimi: Göçün Dini Yansımaları: Suriye ve Türkiye Bağlamında" التي نشرت في العدد الرابع من مجلة الإلهيات الأكاديمية. (محمود قايا، الانعكاسات الدينية للهجرة؛ مقارنة الدين والتدين بين سوريا وتركيا، الإلهيات الأكاديمية، ٢٠١٦، العدد: ٤، ص ١٩٩-٢٠٦). من الواجب أن يستند في الإقتباس إلى المقالة التركية.

قايا: هل يمكنكم تعريفنا بالحياة الدينية في سوريا بشكل عام؟

حسن: يوجد في سوريا مسلمون ومسيحيون أيضاً؛ ويوجد اليزيديون والعلويون. إضافة إلى الجامع والكنيسة. إلا أنه يوجد عدة مذاهب، وكل منها يمارس عبادته حسب معتقداته. وكل ذلك كان متاحاً من قبل الدولة.

قايا: حسناً، وهل كان يوجد أي اختلاف بين المجموعات الدينية المختلفة اعتقاداً؟

حسن: نعم يوجد اختلاف حتماً. مثلاً يوجد اختلاف متعدد بين المسلمين والمسيحيين. معتقدات المسلمين والمسيحيين ليست واحدة. يقول الله تعالى في القرآن الكريم: ﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾ [آل عمران: ١٩]، ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ﴾ [الأنبياء: ١٠٧]. بيد أن المسيحيين بقوا على دينهم ومعتقداتهم وعباداتهم المختلفة جداً.

يوجد الدرروز. هم أيضاً يقبلون أنفسهم كمسلمين، لكن يوجد بعض الأفعال المختلفة في بعض الموضوعات. بالإضافة إلى اليزيدية؛ فاليزيديون أيضاً عندهم تعاليم واعتقادات مختلفة. لغتهم هي الكردية. عقائدهم واعتقاداتهم مختلفة. اليزيدية هي اعتقاد له جوانب مختلفة عن الإسلام والمسيحية. يوجد بين المسلمين مذاهب مختلفة، منها: أهل السنة والعلوية والدرزية والإسماعيلية. وكلها تنسب نفسها إلى الإسلام. بالإضافة إلى مذاهب أهل السنة والجماعة، وهي: شافعي وحنبلي ومالكي وحنفي.

قايا: هل هناك نزاع فكري بين أي من المذاهب التي ذكرتها؟

حسن: لا، بين الحنفية والشافعية والمالكية والحنبلية لم يكن هناك نزاع. وبين السنة والعلوية أيضاً لم يكن نزاع إلى أن بدأت هذه الحرب وظهر النزاع بين السنة والعلويين.

قايا: حسناً، كيف كان نوع العلاقة بين هذه المجموعات التي ذكرتموها قبل الحرب؟

حسن: أغلبية المسلمين في سوريا هم سنة وأغلبهم ينتمون إلى المذهب الحنفي والشافعي، إلا أن إدارة الدولة كانت بيد العلويين، وكانوا يعملون على نشر مذهبهم في المجتمع، وكان يأتي علماء دين شيعة من إيران. يذهبون إلى القرى الفقيرة النائية، ويدعون الناس إلى مذهبهم، ويقدمون لهم مساعدات متنوعة إضافة إلى الدعم المادي.

قايا: هل كان هناك تمييز اعتقادي بين الأشخاص الذين يتم اختيارهم للعمل في مؤسسات الدولة؟

حسن: كما ذكرت سابقاً، القوة الإدارية للدولة كانت بيد العلويين.

قايا: حسناً، وهل كان بإمكان الشخص السني أن يحصل على وظيفة في إدارة الدولة؟

حسن: نعم، يمكن لشخص سني أن يشغل منصباً في مؤسسات الدولة لكنه بعيد عن المؤسسات السياسية الرفيعة ذات القوة.

قايا: منذ متى تعيش في تركيا؟

حسن: منذ أربع سنوات تقريباً.

قايا: بصفتك مدرساً كيف تُقيّم الحياة الدينية في تركيا قياساً إلى سوريا؟

حسن: عند النظر إلى الحياة الدينية في تركيا وسوريا، وفي البلدان والمدن الإسلامية فإننا نجد هذه الدول تُعبّر عن نفسها أنها مسلمة. وإذا أردنا قياس أوضاع المسلمين في هذه الأماكن فيجب القيام بها في ضوء القرآن الكريم والسنة النبوية. ونجد في يومنا هذا ابتعاداً كبيراً عن الدين في حياة المسلمين، سواء على مستوى الاعتقاد أم في الحياة الاجتماعية. إضافة إلى ضعف كبير في المجال المسمى ب: (المعاملات) ونرى أشياء تتعارض مع الكتاب والسنة في كثير من المجتمعات التي تُعرف بأنها مسلمة. مثلاً: الطرق الإسلامية المنتشرة في معظم البلاد الإسلامية.. كل طريقة ترى نفسها فوق الطرق الأخرى وتدّعي أنها الأفضل والأصح، ولا توجد محبة بينهم. وأود ذكر حديث النبي ﷺ: «افترقت اليهود على إحدى وسبعين فرقة، فواحدة في الجنة وسبعون في النار، وافترت النصارى على ثلاثين وسبعين فرقة، فإحدى وسبعون في النار وواحدة في الجنة، والذي نفس محمد بيده، لتفتقرن أمتي على ثلاث وسبعين فرقة، واحدة في الجنة وثنان وسبعون في النار». قيل: يا رسول الله، من هم؟ قال: «الجماعة».. أخرجه ابن ماجه. وهذا ما نجده اليوم في أغلب تصرفات وسلوك المسلمين المنطوية تحت الإسلام.

قايا: هل يمكنك إعطاء مثال؟

حسن: بالطبع. مثال: التعظيم والاحترام للأشخاص، ومنه اعتقادات من بعض المريدين يظهرونها تجاه شيوخهم، وهي خطأ من عدة نواح، مثلاً: يوجد أناس يعتقدون أن الصحة والرزق بيد شيخهم، وهناك من يذهب إلى قبر شيخه ليطلب منه رزق الأولاد، وهناك من يطلب سعة في الرزق. وهذه أشياء خاطئة جداً.

كما توجد أخطاء فادحة عند بعض كبار الطرق، مثلاً: عند ذكر شيخهم يصفونه بالمتصرف في الكون ونور السماوات والأرض. مع أن الإسلام الحقيقي علّمنا أن الله عز وجل هو المتصرف بالأرض والسماوات والعالم والآخرة وجميع الكون، وهناك عدد من الآيات والأحاديث التي تثبت ذلك. وعند النظر إلى ظاهر حياة هؤلاء الناس فإنه يُرى وقوعهم في الشرك والكفر والعباد بالله.

قايا: وهل يوجد في سوريا هذه الأشياء؟

حسن: نعم، موجودة في سوريا كما هي موجودة في تركيا أيضاً. ولقد وصف الله تعالى سيدنا محمداً ﷺ في القرآن ب: (أسوة حسنة)؛ ولذلك فإن النبي ﷺ هو أفضل قدوة ومثال في حياتنا، وأمر الله تعالى سيدنا محمداً ﷺ بقول: ﴿ قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُ الْوَاحِدُ ﴾ ... الآية [الكهف: ١١٠].

ويفيد النبي ﷺ بأنه إنسان يوحى إليه. أما قسم من الناس فيبالغون في تعظيم الأشخاص. وهناك من

يعتقد أنهم يعلمون الغيب، ويزيدون رزق الناس وأنهم وسيلة لرزق الأولاد. وهذا موجود في عدة بلدان، وهذا شيء خاطئ.

لا يمكننا التكلم من منطلق أنفسنا أو عقولنا أو أفكارنا، بل علينا أن نجعل القرآن الكريم ونبينا ﷺ دستوراً ومنهاجاً في حياتنا؛ ويأمر الله تعالى النبي بقول: ﴿ قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبِ لَأَسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴾ ... الآية [الأعراف: ١٨٨].

يشهد التاريخ أن المسلمين عاشوا ظروفًا صعبة في عدة حروب، مثال ذلك: تعرض النبي ﷺ للأذى في غزوة أحد، وسقط عدد من الصحابة شهداء، فلو كان النبي يعلم الغيب لما قاتل وجاهد في ذلك الوقت، بل كان النبي ﷺ عند تعرضه للصعاب والأذى يفتح يديه ويدعو الله عز وجل ويطلب منه النصر والعون.

قايًا: هل هناك أشياء أخرى ترونها خطأ أو كانت مختلفة بالنسبة إليكم في إطار المعتقدات في تركيا؟

حسن: يذكر الله عز وجل في القرآن الكريم في عدة مواضع: ﴿ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ ﴾ [النساء: ٥٩]، وسيدنا محمد ﷺ ذكر في خطبة الوداع: «تركتم فيكم أمرين لن تضلوا ما تمسكتم بهما: كتاب الله وسنة نبيه ﷺ».

قايًا: في هذه الحالة هل نستطيع القول: إن قسماً من المسلمين في تركيا وسوريا تركوا كتاب الله وسنة نبيه وآتبعوا طرقاً أخرى؟

حسن: مع الأسف، نعم، وهذا حال قسم من المسلمين.

علينا وضع قاعدة أساسية لأنفسنا، وفي حياتنا الشخصية والاجتماعية وهي: القرآن الكريم وسنة نبيه عليه الصلاة والسلام واتباع النهج الذي سلكه سيدنا محمد ﷺ. وإذا نظرنا إلى القرآن الكريم فنجد أن الله تعالى يذكر العمل الصالح في عدد من المواضع بعد التركيز على الإيمان، ويذكر الله عز وجل الإيمان قبل كل شيء. وعندما يكون إيماننا بالله تعالى متيناً صادقاً قوياً فإن الله عز وجل يقبل أعمالنا. أما إذا كان إيماننا مترعزاً فإن أعمالنا لا تقبل. والسؤال هنا: لماذا؟ والجواب: لأن أول أساس في الدين هو الإيمان؛ أي عندما يكون إيماننا واعتقادنا بوجود الله تعالى قوياً، وعندما نفهمه بشكل حقيقي صادق فإننا أقمنا أول مرتبة من مراتب الدين، وفي المرتبة الثانية يأتي العمل الصالح. ويجب علينا الاعتقاد أن الخير والشر من الله تعالى، لذا على الإنسان التوجه إلى الله تعالى وعليه أن يطلب منه وحده، وألا يتوسل بأشياء أخرى، كما أن النبي ﷺ أوصى أصحابه أن يطلبوا من الله تعالى وحده، لأن الخير والشر من الله تعالى.

قايًا: إذا لزم القياس بين وضع المسلمين في تركيا وسوريا في إطار العبادات فماذا تودون القول؟

حسن: إن كتاب المسلمين في تركيا وسوريا واحد، ونبينهم واحد؛ لهذا فإن كل من يملك الفهم الديني

الصحيح، سواء في تركيا أم سوريا فإنه سيكون على الطريق الصحيح دائماً. ولكن حسب ملاحظاتي في تركيا هناك اعتقاد زائد بالخرافات عند الناس. واعتقاد الناس بالتميمة وما شابه ذلك زائد جداً. الأشخاص العاملون بالسحر والجن كأنهم كثر في تركيا. ولذلك نجد عدداً من الناس ممن اتخذوا الدين أداة للعيش. والطرق الدينية أيضاً كثيرة جداً. المريدون يطلقون على شيوخهم أسماء أعلى من الحدود التي سمح بها الشرع. تصرف الناس بهذا الشكل يبعدهم عن الدين، ويخرجهم عن طريق الحق تعالى.

قايا: إذن لنفصل أكثر. مثلاً: كيف ترون الجوامع وأداء الصلاة في تركيا قياساً مع سوريا؟

حسن: أحكام الصلاة وقراءة القرآن في الصلاة والقراءة متعلقة بالأشخاص، ومختلفة عند كل شخص. هناك من لا يسأل ولا يريد أخذ العلم من أهل العلم والعلماء. هذا النوع من الناس عندهم عدد من الأخطاء. ومنهم من لا يعرف قراءة الفاتحة. وهناك من يهتم ويسأل العلماء وأهل العلم ويتعلم أداء الصلاة بشكل صحيح. ولا ننسى أن اللغة الأم في تركيا ليست اللغة العربية، ولهذا السبب نجد أخطاءً في قراءة القرآن الكريم. مثلاً: شاهدت عدداً من الأئمة يقرؤون الفاتحة وبعض السور بشكل خاطئ. وحدث أن ناقشت ذلك في الجامع. والإمام عليه تعلم قراءة القرآن بشكل جيد. عدد ممن يأتون إلى التعازي يقرؤون القرآن بشكل خاطئ أيضاً. يمكن القول: إن تسعين في المئة تقريباً ممن يأتون إلى التعازي يخطئون في قراءة القرآن، سواء من ناحية القراءة أم اللفظ. ومن المعلوم أن قراءة حرف واحد من القرآن بشكل خاطئ أو زيادة حرف أو نقصانه يُغيّر معنى القرآن ويُعدّ هذا إنثماً.

قايا: هلّا تعطينا معلومات عن التعازي في سوريا؟

حسن: تعازينا تجري كما هي هنا. مدة التعزية ثلاثة أيام، يقوم الأقارب والجيران والناس بأداء واجب العزاء. وفي أثناء العزاء تقرأ سورة الفاتحة، وعند مجيء شيخ أو عالم يقدم الوعظ والنصيحة، إضافة إلى إكرام الضيوف القادمين.

قايا: مررنا بعيد الأضحى، هل يمكنك التحدث قليلاً عن مجريات العيد والأضاحي في سوريا؟

حسن: إن عبادة الأضحية في تركيا أهمية كبرى قياساً إلى سوريا. والأصل في التضحية أنها ليست فرضاً، إلا أن المسلمين في تركيا جعلوها ثقافة من ثقافتهم.

قايا: ماذا تقول في عبادة الصوم؟ وأنت قد عشت رمضان في تركيا وفي سوريا.

حسن: لا يوجد فرق. لكن في تركيا معلوم متى ستكون أيام الصوم والعيد لما بعد أربعين أو خمسين سنة، لإعطائكم أهمية أكثر لعلوم الفلك. إلا أنه في سوريا وفي عدة بلاد إسلامية يتم تقرير بداية شهر رمضان وأوقات العيد برؤية الهلال بالعين. كما أن هذا مذكور في القرآن الكريم والحديث الشريف. ومع الاعتماد على العلوم الفلكية والتلسكوب نجد الفرق بين سوريا وتركيا في إثبات الصوم والعيد عبر رؤية الهلال بالعين أو عبر علم الفلك.

قايا: إذا لزم القياس بين تركيا وسوريا ماذا تقول حول انعكاسات الدين على الحياة الاجتماعية؟

حسن: بالطبع، يتم التعبير عن التطبيقات الدينية في الحياة الاجتماعية (بالمعاملات). وهذا يجلب معه عدداً من الحقوق على رأسها البيع والشراء. نرى في تركيا، وبسبب ضعف روابط القرابة، توجهاً أكبر نحو البنوك والفائدة. مثلاً في سوريا، وبسبب متانة الروابط الأسرية أكثر، فإن الناس يستدينون على البضائع. تدعى هذه الطريقة ب (السلم)؛ مثال: يستدين شخص لمدة ما طناً من القمح، وعند انتهاء تلك المدة يعيد طن القمح وفي دينه. وفي نفس الوقت يتم ذلك على القطن أيضاً.

قايا: هناك شكل للدين اسمه القرض الحسن، هل قابلت هذا الإجراء؟

حسن: نعم هذه العملية كانت موجودة في سوريا إذ كان الناس يقترضون من أقاربهم ومعارفهم. ومن أجل هذا الإجراء، إذا كان المستدين قريباً أو معروفاً لم يكن هناك داع لأي إجراء. أما في بعض الأحيان فيستكتب أو يُعطى في حضور الشهود.

قايا: في تركيا هناك آلية تقليدية موضوع بحثها هو: نقل الخلافات بين الناس إلى أشخاص يُدعون بذي اللحية البيضاء، أو الشخص الحكيم، أو إلى تجمعات تدعى بالجماعات. هل هناك إجراءات مشابهة في سوريا؟

حسن: نعم توجد إجراءات مشابهة. مثال: هناك مشكلات، سواء في إطار العلاقات بين الناس أم بين الزوجين، أو في موضوعات الأملاك والميراث أو حتى في دعاوى الدم (الثأر، الانتقام). وكانت المحاكم تستغرق طويلاً. الحق والعدالة كانت شبه معدومة عند القضاة في سوريا. لأن هذه الأمور كانت مرتبطة بوضع مال (رشوة أو واسطة). لهذا السبب كان الشعب قد سئم من المحاكم. وعليه فالناس كانوا يذهبون إلى أهل العلم والحكماء، ويعملون على حل مشكلاتهم. والحكماء كانوا يقررون وفق الإسلام والشريعة والعرف والعادات قرارات مختلفة. كانت المشكلات تُحلّ بامتنان كلا الطرفين.

قايا: لنأت إلى مسألة داعش. كما تعلمون أن مجموعة مثل داعش تعرّف نفسها بأنها مسلمة. كيف تُقيّمون داعش؟ ما هي آراؤكم إزاء ظهورهم وأسسهم الاعتقادية؟

حسن: داعش تقول على نفسها: إنها مسلمة. وهي مجموعة تشكلت من أناس، ولكن الناس عند تفسيرهم الخاطيء للدين وعند اهتمامهم بالأحاديث غير الصحيحة وبالخرافات والأساطير والأحلام يخرجون عن حدود الدين ويتعدون في الدين عن أصله ولبّه. كما أن تحويل الدين إلى الشدة أمر مزعج. بناءً على ما شوهد من اعتقاد أفراد داعش، مثل: إجبار النساء على التستر وقطع اليد والسجن والإعدام بحجة عدم الالتزام

بقواعد الشريعة. هذه أشياء معارضة لروح الإسلام. في سوريا التي تعيش حرباً كبيرة يمتحن الناس بالجوع وبالموت وبالفقر وبالمذلة، وفوق ذلك يدعون تطبيق الشريعة الإسلامية بقمع الناس والاستبداد عليهم.

قايا: إلى أي مجموعة أو مذهب يمكن إدراج داعش بالنظر إلى اعتقادهم الإسلامي؟

حسن: داعش هي ليست بمذهب. ولا تقبل المذاهب. تعرّف نفسها بأنها سلفية. وهناك علماء يعرفون أنفسهم بأنهم أتباع السلف الصالح نسبة لأصحاب النبي ﷺ، ويتخذون الكتاب والسنة الصحيحة قدوة لهم. ويمكن تصنيفهم بالمعتدلين. أما داعش فلها اعتقاد؛ وهو: أنها ترى نفسها مسلمة وتقوم بتكفير الباقي. أما في الحقيقة فإن هناك خطأ بناء على ما رأينا في امثال سيرة النبي ﷺ: أن النبي ﷺ عاش مع الكفار في المدينة ومع اليهود والمسيحيين سوية، لم يقتلهم، ولم يسلب أموالهم، بل حفظ لهم حقوقهم.

قايا: في هذه الحالة هل يمكننا القول: إن منهج داعش لا وجود له في الدين ولا في حياة النبي ﷺ وسنته؟

حسن: طبعاً لا.. إن ما يحملونه من اعتقاد وما يقومون به من ظلم، وما يقتلون من أناس، وما يقومون به من أعمال التفجير.. لا علاقة له بالدين أصلاً. وأنا أعلم بوجود عدد من أعمال العنف في سوريا وتركيا. مثلاً: قاموا بقتل الأطفال الرضع والرجال العجّز وهم نائمون. ومهما كان اعتقاد الأطفال فإنه لا يجوز قتلهم وهذا مخالف للشرع، لأن رسول الله ﷺ قال: «لَا تَقْتُلُوا شَيْخًا فَائِيًا، وَلَا طِفْلاً، وَلَا صَغِيرًا، وَلَا امْرَأَةً». أما هم (داعش) فيفعلون كل ما نهى عنه النبي ﷺ. مثال: في ولاية غازي عنتاب قبل فترة قاموا بتفجير مكان حفل فيه نساء وأطفال لا ذنب لهم. وتبين أن من قام بذلك هم. وفي عدة دول من العالم وفي سوريا والعراق وتركيا حصلت انفجارات. حتى إنهم فجّروا في المدينة المنورة. وقتلوا الناس القادمين إلى الحج.

هذه الأفعال لاعلاقة لها بالقرآن الكريم وبسنة النبي ﷺ. وهذه المجموعات هي من الغلاة، وهم أشخاص أظهروا الدين بالعنف، وخرجوا عن طريق الحق.

في السابق كان الناس في أوروبا وأمريكا يتوجهون للإسلام بعدما رأوا أنه دين حق وعدالة، ودخل عدد منهم في الإسلام. أما بعد ظهور داعش فقد نفّر كثير الناس من الدين، وبدؤوا بالخوف من المسلمين؛ لأن صورة الإسلام عندهم أصبحت مرآة لداعش، وأصبح الناس يخافون من الإسلام بسبب تصرفاتهم وأعمالهم.

قايا: ماذا تقترحون من أجل زيادة الانسجام والأخوة بين اللاجئين السوريين والشعب التركي؟

حسن: قال الله تعالى عن المؤمنين في القرآن: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ﴾ ... الآية [الحجرات: ١٠]. وهذا يعني أن كل من في تركيا وسوريا وبلاد العالم من المسلمين هم أخوة. ولا يمكن أن يكون النزاع بينهم موضوع بحث.

نحن رأينا من الشعب التركي كل خير. وهم قاموا بمساعدتنا والوقوف معنا، وساعدوا اللاجئين من الشعب السوري. ولا يمكننا إنكار ذلك أبداً. فتحوا بيوتهم للاجئين وشاركوهم طعامهم وشرابهم ولباسهم. وفي أورفا قامت عدة جمعيات خيرية بتوزيع المساعدات على اللاجئين السوريين وقمت بالتطوع معهم. هذه هي أخلاق الإسلام والمسلمين. ونرى في هجرة النبي ﷺ من مكة إلى المدينة أن الأنصار والمهاجرين قاموا بنفس الشيء. ولا شك أن المساعدات المقدمة للاجئين السوريين زادت التساند والأخوة بين الشعبين السوري والتركي.

قايا: حسناً، منحتموننا فرصة من وقتكم، شكراً جزيلاً.

حسن: في أمان الله، كان الله في عون المسلمين جميعاً.

Röportaj

Turgay ALDEMİR*

Tuba ERKUT**

T. Erkut: Hocam, Göçmenlerin Türk kültürüne uyumu konusunda yaşanan sorunlar ve bu sorunlara yönelik çözüm faaliyetleriniz nelerdir?

T. Aldemir: Öncelikle, bu göç konusunu ele alırken bizim kendi kültür dünyamızı, tarihimizi dikkate alarak kavramsallaştırmayı buna göre yapmamız gerekir. Biz onlara misafirler diyoruz. Göçmenler, mülteciler, sığınmacılar gibi kavramlar; özellikle sığınmacı ve mülteci kavramları batıların ürettiği başka bir şeyi ifade ediyor. Onların gittiği kültüre uyumu veya asimilasyonu, entegrasyonu gibi yaklaşımlarsa gelenlerin bedenlerini yaşıyor ama kültürlerini, yaşam tarzlarını yok ediyor. Bunun için bizim bu meseleleri, sosyal hareketleri kendi kavramlarımızla tanımlamamız gerekmektedir. Göç nedir, misafirlik nedir, bu sınırlar bizim için neyi ifade ediyor, bizim için meşru mudur, bunların hepsini aslında bu zamanda yaşayan bir Müslüman olarak tartışmamız lazım. Diğer taraftan bu insanların geldikleri, misafir oldukları bu ülkelerde onların bir sığınmacı gibi “uyum” adı altında asimile edilmelerine dönük yaklaşımların da çok daha büyük bir travmaya sebep olduğunu biz müşahede ettik. Bir insanın bedenini yaşatmanın bizce çok anlamı yoktur. Onun DNA’sını var etmekle onu yaşatmak aynı şey değil. Bir insanın huzur ve mutluluk içinde yaşaması, kültürünü, inancını, yaşam tarzını koruyarak devam ettirmesidir asıl önemli olan.

Bugün mülteci kavramı içerisinde ele alınan bu misafirlerimiz, bu kardeşlerimiz Suriye’den çıkarak Batı’ya doğru gittiklerinde, Batı’ya ulaştıklarında pek çoğunun bedeni hayatta olsa da – ki birçoğu da okyanuslarda kayboldu, ölüme terkedildi- Suriye kültürü adına, yaşam tarzı adına, sanatı, edebiyatı adına birçok şeyi yolda kaybediyorlar. Bunun için Suriyelilerin bu göç sırasında Türk kültürüne uyumundan çok, Türkiye’de birlikte yaşama kültürünü merkeze koymamız gerektiğinin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Kaldı ki Anadolu, Türklerin, Kürtlerin, Arapların bin yılı aşkındır, ta Çağrı Bey’in buraya gelişinden, 1011’den bugüne birlikte yaşadığı kadim bir yerdir. Bu coğrafyanın ana kurucusu, aslı unsuru Türkler kadar Kürtler, Kürtler kadar Araplardır. Ana unsur olan bu üç kültürün kendi kültürünü, örfünü, âdetini yaşatarak varlığını ikame ettirmedeği bir Anadolu gerçek misyonunu da yerine getirmez. Bunun için biz sosyal uyum kitapları da yayınladık. Asimilasyondan çok, onları Türkleştirmekten çok onların bir Arap olarak veya bir Kürt olarak yaşamlarını

* Bülbüzade Vakfı Başkanı, aldemirturgay@gmail.com.

** Arş. Gör., Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı, tubahatip@hotmail.com.

sürdürmesini önemsiyoruz. Fakat buna dönük Türkiye’de çadırkentlerle, şehirde açılan hayat alanlarıyla Suriyelilere büyük fırsat alanları oluşturuldu ama bir Suriyelinin, Suriyeli bir Arap’ın bir Kürt’ün çocuklarını Suriye’deki kültür dünyasına göre yetiştirmesine çok bir olanak hazırlayamadık. Gidebilenler Türk okullarına gidiyorlar. Oralarda da onların müfredatına yönelik ciddi bir çalışma yapılamıyor. Biz bu konunun üniversiteler tarafından ele alınması gerektiğine, sosyal uyum ve entegrasyon konuları konuşulurken bedenlerimizin bir arada olmasından çok kültürlerimizin, devletin de himayesinde, öncelikle saygı görerek yaşatılmasının büyük bir insanlık görevi olduğuna inanıyoruz.

Bir insana yapılacak en büyük zulüm; onun varlığını, bedensel varlığını değil, kültürel varlığını, dinini, dilini, yaşam tarzını yok saymak, şahs-ı mânevisini yok etmektir. Türkiye’de de doksan yıldır zaten böyle bir ötekileştirme yaşıyoruz. Yani bir Müslüman, Kur’ân alfabetiyle dilini konuşamadığı günler yaşadı. Bir Kürt, anadilini konuşamadığı günler yaşadı. Halbuki bunların hepsi, Kur’ân-ı Mübin’in bize anlattığı, Allah’ın âyetleridir, vahyidir. Bilhassa bir sosyal uyum meselesi tartışılırken bizim Almanya’nın İngiltere’nin, Fransa’nın normlarıyla değil de kendi normlarımızla hareket etmemiz gerekiyor. Ben onları da inceledim. Kendi ülkelerine sığınmacı olarak aldıkları farklı ülke vatandaşlarına Alman kültürünü öğretiyorlar ve ona göre davranmalarını istiyorlar. Oysa biz şunun olması gerektiğine inanıyoruz: Evet Alman kültürünü bilsinler. Almanların hassasiyetlerinden haberdar olsunlar ama onların kendi geldikleri coğrafyanın kültürüne göre yaşamalarına da olanak tanınsın.

T. Erkut: Vakıf olarak göçmenlere yönelik faaliyetleriniz hangi alanda yoğunlaşmaktadır?

T. Aldemir: Biz Suriye, Irak, Filistin krizleri sürecinde aktif roller aldık. Dünyanın neresinde bir acı, bir keder olsa onu yüreğimizde hissetmeye çalıştık. Hani Peygamberimiz buyuruyor ya: “Şarkta bir Müslümanın ayağına diken batsa, garptaki bunu hissetmiyorsa gerçek manada iman etmiş olamaz.” El-hak doğrudur. Bazı deyimlerde söylenir işte “ateş düştüğü yeri yakar.” Hayır biz bir Müslüman olarak Peygamber’in bu tasavvuruyla baktığımız zaman o bizi de yakar. Biz onunla ilgilenmeliyiz –ki bu bizim imânî görevimiz. Hatta Tolstoy’un güzel bir sözü var. Diyor ki, “İnsan kendi bedenine bir şey dokunduğunda onu hissediyorsa canlıdır. Ama ötekinin başına geleni hissediyorsa o insandır.” Öteki dediğimiz işte kendi yerinden yurdundan sökülüp atılmış bu insanların acısını hissetmektir bizi insan yapan. Biz de vakıf olarak bunun çabasıdayız.

Gıda yardımlarımız, giyim yardımlarımız, barınma yardımlarımız Suriye’de ve farklı ülkelerde var. Binlerce tır yardım yaptık o bölgelere. Fakat bir taraftan da çalışma sistemi olarak, yaptığımız her yardımın psikolojik ve sosyolojik araştırmasını gerçekleştiriyor ve ona göre düzenlemeler yapıyoruz.

Mesela bizim vakfımızın yardım mağazaları var. Gaziantep'te, yılda ortalama yüz bin Gaziantep'liye, yüz bin de Suriyeliye fiilen gıda ve giyim yardımı yapılıyor. İhtiyaç sahipleri gelip seçerek alıyorlar. Mağazadan alır gibi. Eskiden biz yardımları götürür, paketleri evlere bırakırdık. Baktık ki komşularının gözü önünde yardım alan veya çocuklarının gözü önünde yardım alan bir babanın babalık misyonunu zedelemişiz iyilik yapalım derken. Komşuluk hukukunu zedelemişiz. İşte birileri "yardım alan falanın oğlu musun, kızı mısın" dediğinde çocuklar babalarına saygıyı yitirmiş. Onun için yardım yaparken başa kakılmadan yapılmalı. Hani Bakara sûresinde Rabbimiz diyor ya, "Başa kakılan bir yardımdansa güzel bir söz daha evlâdır." İncitmemek...

Biz insanların maddi ihtiyaçlarını ilelebet karşılayamayız ama onların gönül dünyasını kazanmayı merkeze koyuyoruz. Suriye'de de bu çalışmaları yaparken sahada baktık ki yardım yapıyoruz ama eksikler var. Ne tür eksikler var? Bu çocuklar eğitilmiyor. Eğitilmiyor derken şu anda Türkiye'de üç milyon Suriyeli var. Resmî rakam iki milyon yedi yüz yetmiş dört bin deniliyor ama kayıtsız olanlar da var. Bunun bir milyon beş yüz elli bini 0-18 yaş grubu ve bunların hepsinin okula gitmesi lazım. Geçen yılki milli eğitim verilerine göre üç yüz kırk bin Suriyeli okullara gidiyordu. Bunlar geçici eğitim merkezleri. Bizim de Türkiye'nin değişik yerlerinde böyle okullarımız var. Suriye'nin içinde yine on ikiden fazla okul açmışız. Şimdi de Cerablus'ta açtık bu okulları. Ama üç yüz kırk bin kişinin yaklaşık yetmiş beş bini de doğrudan Türk okullarına gidiyor. Gördük ki çok büyük bir rakam, bir milyon yüz altmış bin çocuk okula gitmiyor. Bu çocuklar ne olacak? 0-5 yaş düşerse yaklaşık sekiz yüz bin insan ediyor. Bunlar eğitilmediği zaman terör örgütlerinin uyuşturucu şebekelerinin eline düşüyor. Biz "çocuklar okusun" kampanyaları yaptık. Bunların okullaştırılması için. Gaziantep'te de diğer sivil toplum örgütleriyle, valilikle yoğun bir çaba sarf ettik. Suriyelilerin en fazla okula gitme oranının olduğu il Gaziantep. Okula gitmesi gerekenlerin yaklaşık yüzde elliden fazlası okula gitmektedir. Ama diğeri de gitmek istiyor. Okul yok, işte bunların organizasyonu yok.

Bu kişilere tahsis edilen okullara gidiyoruz, oralarda eğitim yapıyoruz ama baktık çocukların zihinleri değişmiyor. Türkiye'deki akademisyenlerden beş kişi Suriyelilerden beş kişi olmak üzere bir ekip kurduk. Suriye müfredatını inceledik. Geçtiğimiz yıllarda yaptığımız bu inceleme altı ay sürdü ve sonucunda ortaya bir süreç çıktı. Baktık ki burada bizim okuttuğumuz kitaplardaki müfredatta da çok ciddi sorunlar var. Yani tarih kitapları problemliler, edebiyat kitapları problemliler, coğrafya kitapları problemliler... Örneğin, Osmanlı'dan, Selçuklu'dan hiç bahsetmiyor. Çanakkale Zaferini, emperyalist Osmanlı'nın savaşı görüyor. Osmanlı'yı öyle tanıtıyor. Böyle birçok şey var. Biz okula gitsin diyoruz ama başka müfredat olmadığından bu müfredatı görüyorlar. Din tasavvuru özellikle, akıl etmeye ve düşünmeye yönelik değil. Bir sürü teferruatın içinde boğulmuş insanlar. Biz bu konu üzerinde çalıştık, bu konuda bakanlığa ulaştık. Başbakanlığa, Cumhurbaşkanlığına ulaştık dedik ki bu konuda çalışma yapılması

ve Suriyelilerin nasıl bir ülkede yaşadıklarını bilmeleri lazım. Bunun için bir sosyal uyum kitabı hazırladık ve bu sosyal uyum kitabıyla da bu arkadaşlarımızın, Suriyelilerin Türk kültürünü bilmelerini amaçladık. Yani ne var Türkiye’de? Türkiye’de mimari var, edebiyat var, sanat var, trafik var, sivil toplum var, siyaset var, aile yapısı ve sistemi var. Burayı tanısınlar. Bu kitabı Arapça ve Türkçe olarak yayınladık. Şimdi akademisyen arkadaşlarla yeni bir çalışma yapıyoruz. BEKAM Araştırma Merkezinde göç araştırmaları merkezi Suriye masası var. Orada Suriyelilerin yüz temel sorununa dönük bir kitap çıkaracağız. Mesela bir Suriyeli, aracıyla kaza yaptığı zaman ne sorun yaşayacak? Ya da mesela bir Suriyeli ev kiraladı. Ev sahibiyile problem yaşadığında ne yapması gerekir? Veya burada evlendi, çocukları oldu, bunu hukuk sistemi içerisinde nasıl değerlendireceğiz? Veya arabasını alıp satacak. Bu ciddi bir sorun. Bunların hepsini sahada taradık, yüz soruya indirdik, yazımını yaptık, şimdi Arapça ve Türkçe olarak bunu basacağız.

Bir diğer sorun Türkiye’de yaşayan Türk vatandaşlarının yabancıları ve Suriyelileri kabulü. Bizde de sorun var. Münevver olmanın, medeni olmanın, insan olmanın ve Müslüman olmanın gereği bizim inanç dünyamızda Allah’ın rızasına giden bu yollardan biri “yolda kalmış”dan, “garip”ten, “guraba”dan geçer. İşte bu konularla ilgili kitaplar üzerinde çalıştık. Sonra eğitim konusuyla ilgilenirken de Suriyeli öğretmenleri aldık. Baktık anlatıyoruz, bir türlü anlamıyorlar. Zihniyet sıkıntısı yaşıyoruz. O zaman dedik ki bunlar ne okuyorlar. Suriyeliler, Suriyeli entelektüel, aydın, alim, öğretmen... Suriyelilerin okudukları kitapları topladık. Birde baktık ki genelde Baas rejimini, komünist sistemi, İslam adına da Şii kültürünü öne çıkaran okumalar yapmışlar. Kitaplarını incelerken bir şey daha dikkatimizi çekti: Türkiye adına onlar için tercüme edilen metinler. Özellikle altmışlı yıllardan sonra Aziz Nesin’i tercüme etmişler. Turan Dursun’u tercüme etmişler. Geçmişte Baas rejiminde Nazım Hikmeti tercüme etmişler. Yaşar Kemal, Orhan Pamuk... Tabii bir kısmını tercüme edenler de Türkiye’den insanlar. Mesela Turan Dursun’u, Aziz Nesin’i Ekmelettin İhsanoğlu tercüme etmiş. Onlar bunları okuyorlar, böyle bir Türkiye tasavvurları var. Yani milletin bu bin yıllık serüvenine hakaret eden, dini ile alay eden, başka bir kültüre, komünist algıya özenen bir yapı. Bu yüzden, “ Biz Türkiye’ye gelene kadar sizin Müslüman olduğunuzu bilmiyorduk” diyenler oldu. Tabi onlar da bunla yoğrulmuş. Öğretmen, ama Baas kültürüne göre eğitilmiş. O zaman dedik ki bunların zihniyetinin değişmesi lazım. Bir dizi kitap tercüme ettik Suriyeli arkadaşlarımıza dönük. Tolstoy’u tercüme ettik. Rasim Özdenören’i, Abdullah Ulvan’ı, Aliya İzzetbegoviç’i... Yaklaşık 15 civarında kitabı Arapçaya tercüme ettik. Türkiye ve dünyada karşılığı olan kitaplar. Şuan bu çevirilerimiz devam ediyor. Bunları Suriyelilere, özellikle okula giden okuma yazma gayreti olanlara ücretsiz ulaştırıyoruz. Suriyeliler arasında Türkiye ve Suriye içinde zihniyet değişimi için okuma grupları oluşturduk. Diğer taraftan baktık ki çocukların eğitiminde müfredat sorunu var. Onlara da böyle yaklaşık on kitaptan oluşan

eğitim seti hazırladık. Bizim karakter eğitimi diye bir setimiz vardı. Sahih İslâm akidesini ilkokulda, anaokulunda çocuklara veren bir paradigma üzerinde çalışmıştık Türkiye’de. Bunu Arapçaya çevirdik. Suriyelilere bunu her tarafta ulaştırıyoruz. Diğer taraftan Kürt bölgesi de istedi. Bunu Kürtçeye de çevirdik. Biz dedik ki bir Suriyelinin ya da bir Suriyeli Arap veya Kürdün en önemli ihtiyacı maddî ihtiyacımdan çok bu fikrî ihtiyaçtır. Zihniyeti değiştirmesenz Baas rejimi, Beşşar Esad gider, Deaş gelir. Suriye’de verilen en büyük savaş eski ile yeni, doğru ile yanlış, hak ile bâtil mücadelesidir. İçimizden devşirilmiş bir kısım Müslüman görünümlü hainler Müslümanlara kâfirlerden daha çok zarar veriyor. Maşa bunlar. Burada da biz bu fikrî meseleyi önemsiyoruz. Bu konuda hatta ilahiyat fakültemizin yöneticisi Şehmus Demir hocamız da çok güzel bir çalışma yaptılar. Selefilik konusunu irdelediler. Sonra birlikte çalıştık o konuda. Sağolsunlar o çalışmayı Arapçaya çevirdiler. O çok büyük bir dayanak oldu. Selefilik nedir? Tekfircilik nedir? Şiddet nedir? Bunlar irdelendi. Cinayeti cihatla karıştıran bir İslâm anlayışı türetilmiş durumda. Bu açıdan biz Suriyelilerin eğitim, kültür, sanat hayatına dair çalışmalar yapıyoruz. Bir gazete çıkarıyoruz Arapça. On beş günde bir bunları desteklemek için Suriyeli yazarlar, çizerler, karikatüristler, gazeteciler, entelektüeller burada yazıyor. Kürt, Türk, Arap, Sünni, Alevi, Hristiyan, hepsine burada söz veriyoruz, İslâm’ın adalet prensibi ekseninde. Bölgede iki yüze yakın Arapça gazete çıkıyor, bizim bu bakış açımızla çıkan tek gazete budur. Suriye’de yayın yapan diğer gazetelerin çoğu Batılı ülkeler tarafından ifsat amaçlı çıkarılıyor. Düşünün feministlerden ateistlere, eşcinsellerden komünistlere pek çok kesim tarafından Suriyelilere yönelik gazeteler çıkarılıyor. Ama bizim en akıllımız, en eğitimlimiz, en iyi Müslümanımız Suriyelilere gıda paketi dağıtmakta, sağlık hizmeti yapmakta. O da güzel. Ama artık biz bu toprakları nasıl bir İslâm tasavvuruyla yöneteceğiz, bunu onlara aktarmamız lazım. Bunun için Türkiye tecrübesi çok önemli. Biz Türkiye’de şiddete bulaşmadan, önümüze konmuş her bariyeri aşarak yeni bir aşamaya geldik. Bu artık Arap dünyası için, İslâm dünyası için, dünya mazlumları için paha biçilemeyen bir tecrübe. Bunları anlatan çalışmalara ihtiyaç vardı. Bunları yaptık. Bunun için bunları anlatan Lübnan’a kadar yayın yapan Radyo Fecr diye bir radyo kurduk. Buradan yayın yapıyor. Burada Türkler ve Suriyeliler, Suriye’nin her bölgesine ortak ümmet tasavvurunu anlatan, ortak insanlık paydasını anlatan, insanın beş emniyetini, can, mal, akıl, nesil ve dini anlatan yayınlar yapıyor. Bu hem Kürtçe, hem Arapça yapılıyor. Az da Türkçe... Türkçeyi de öğrensinler istiyoruz. Böyle bir yayın hayatı yürütüyoruz. Şimdi bir kültür evi açma projemiz var. Gençlik merkezi gibi... Gelsinler, bir arada bulunsunlar, konuşsunlar, tartışsınlar. Gençlerin, fikrî müzakerelere, mayalanmalara ihtiyaçları var. Yoksa Suriyeli gençler hemen şiddete kayıyorlar. Biz içeriye girecek gıdadan ve silahtan daha önemli şeyin kitap olduğuna inanıyoruz. Onlarla uğraşanlar var, onların yeri ayrıdır. Biz Suriye’nin her

noktasına kitap, bilgi, fikir ulaştırmayı kendimize misyon edinmişiz. Çünkü zihniyet değişmezse bu savaş bitmez.

Bu çerçevede yürüttüğümüz bir diğer çalışmamızda, tecrübe aktarımının sağlanması bakımından, Suriye masamızda açmış olduğumuz sivil toplum akademileri. Suriyeli kadın-erkek, genç-yaşlı eğitimlileri bir araya getirerek ondan fazla vakıf ve dernek kurmalarına ön ayak olduk. Türkiye’de Minber Şam diye elliye yakın çalışanı olan, üyelerinin çoğunluğunu akademisyen, doktor, hâkim, savcı, entelektüellerin oluşturduğu bir dernek kurduk. Kadınlara dönük çalışmalar yapan Belkis diye bir dernek kuruldu. Gençlere dair, hukukçulara, doktorlara, sanatçılara dönük çalışmalar yürüten birçok dernek kuruldu bu süreçte. İşte daha geçen hafta, savaşı ve barışı anlatan bir sanat sergisi açtık. Bu coğrafyanın geçmişini, bugününü ve geleceğini anlatan bir resim sergisi açtık. Sanat atölyemiz var. Suriyeli sanatçılar orada ebru, hat, tezhip gibi alanlarda sanatsal çalışmalarını yürütüyor. Gençler için yirmi dörtten fazla spor takımı kurduk. Bunlar aralarında müsabakalar yaptı. En son haziran ayında sayın gençlik spor bakanımızın, valimizin, milletvekillerinin, eski futbolcularımızın da katılımıyla stadyumda bir maç yapıldı. Şimdi Türkiye’deki belli başlı gençlik teşkilatlarına bu teklifi götürdük. Suriyeli gençlerle bir Türkiye kardeşlik kupası yapalım diyoruz. Top dönüyor ortada dili yok, dini yok. Ortak bir payda...

Mesela geçen Cerablus’a gitmiştik. Futbol topu götürdük. Koyduk oynuyor bizim gençler. Hiç kimse gelip iştirak etmiyor. Kapı aralarından pencere kenarlarından bakıyorlar. Derken, yirmi-yirmi beş dakikadan sonra gelmeye başladılar. Sonra elli kişi oldu. Bir sosyal uyum... Sokak oyunları oynattılar çocuklara. Çocuklar gülmemişler. Deaş’ın zulmünden, Esad’ın zulmünden... Dedik ki, başta neden gelmediniz? Dediler ki, “Bu meydana Deaş yakınlarımızın kafasını kesti ve top oynadı. Böyle bir travmaları var o çocukların. Bunları, sadece karınlarını doyurarak aşamayız.

Mesela tiyatro grubu kurduk Suriyeliler için. Şu anda birçok spor dalında çalışma yürütüyoruz bu arkadaşlarımızla ilgili. Yine akademisyenleriyle, üniversiteden hocalarımızla defaten bir araya geliyorlar. Suriye’nin içerisinde bu faaliyetleri yürütüyoruz. Mantığımızın temeli şu: Biz Suriyelileri bir sorun olarak görmüyoruz. Suriyeliler Allah’ın aramıza gönderdiği bir fırsattır. Allah nasıl ki Sahabe-i Kiram ve Allah Resülü vesilesiyle Yesrib’i Medine yaptıysa Suriyeliler vesilesiyle de Allah bizi rızıklandırıyor, bereketlendiriyor, bolluk bereket içinde yaşıyoruz. Biz buna inanıyoruz. Suriyelileri sorunun değil, çözümün bir parçası yaptık.

Bizim vakıf olarak yirmi üç komisyonumuz var ve hepsinde Suriyeliler var. Birlikte çalışıyoruz. Onlar bu tecrübeyi Suriye’ye taşıyorlar. Amacımız Suriyelileri bizim bir yere götürüp yönetmemiz değil, onların kendi ülkelerini kendileri olarak yönetmeleri. Batılılar gibi içinden üç tane zekiye, eğitimi seçip diğerlerini bırakmıyoruz. Onlara meslek öğretiyoruz. Onlara kendi toplumsal kültürlerini öğretiyoruz. Bir araya gelip mesela yemek kültürlerini yürütüyorlar.

Üniversitede önümüzdeki süreçte Suriye yemek kültürüne dair sergi açmaları için uğraşıyoruz. Şehirde kaç yerde açtırdık.

Halep yaşasın. Dünyanın en kadim şehri... Bizim kadim şehrimizi yıkıyorlar. Suriye'yi yıkmıyorlar. Sadece insan öldürmüyorlar. Orada insanlığı, insanlığın birlikte yaşama tecrübesini, mimariyi, estetiği, İslâm sanatını, arzı kirletiyorlar. Bu savaş başka bir şey. Bunu gören zihinleri açmamız lazım.

Hülâsa bunlar Suriyelilere dönük yaptıklarımızın sayabildiğim, şimdi aklıma gelenlerin bir kısmı. Biz her alanda onların kendisi kalarak yaşamaları için fikrî, zihnî faaliyetler yürütüyoruz. Türk'üyle, Arap'ıyla, orada yaşayan Hristiyan'ıyla... Hıristiyanlarının, Ermenilerinin dahi bir araya gelmesine vesile oluyoruz. Suriye'de varlarsa, burada da onların var olması için, bu toprağa ihanet etmemeleri, Türkiye'deki bu kadirşinas halkın aleyhine gidip de Batılılarla iş tutmamaları, emperyalistlerin burada maşalığını yapmamaları kaydıyla birçok alanda birlikte çalışmalar yapıyoruz.

T. Erkut: İki dezavantajlı grup sayılan kadınlar ve çocuklara yönelik faaliyetleriniz nelerdir?

T. Aldemir: Çocuklara dönük özellikle eğitim programlarımız devam ediyor. Yetim olanlarının bizim çocuklarımızla aynı ortamları paylaşması için sosyal uyum çalışmalarımız var. Onlara savaş travmasını yenmeleri için rehabilitasyon programları yapıyoruz. Annesi ölmüş, babası ölmüş yüzlerce çocuk var, hâlâ ağlayamamış. Geçen bir okulumuzda onlarla ilgileniyorduk. Vali bey de vardı. Gittik oturduk yanına çocuğun. Çocuk onlarca dakika ağladı. Dedik ki, "Ya ne olmuş?" Dediler ki altı ay önce annesi bombardımanda ölmüş. Şimdiye kadar merhametli bir el ilk defa dokunuyor. Çocuk ağladı, ağladı, biz ağladık. Şimdi o çocuk sınıfının en başarılı öğrencisi oldu.

Şefkati, merhameti bekleyen pek çok Suriyeli insanla karşılaştık. Bize soruyorlar: "Suriyelilerin neye ihtiyacı var?" Bizim neye ihtiyacımız varsa onların da ona ihtiyacı var diyoruz. Nasıl bizim çocuklarımız iki gün ilgilenmezsek soluyorlarsa, onlar da öyle. Onlar bizim evlatlarımız. Allah onları bize emanet bıraktı. Birçok gençler var mesela bakıyoruz hayatın bir kenarında kalmışlar. Bunlara dönük bizim kültürel etkinliklerimiz, gezilerimiz var. Türkiye'de bu alanda çalışmış çok güzel vakıf ve dernekler mevcut. Onlarla birlikte Suriyelilerin rehabilitasyonunu sağlamaya çalışıyoruz. Savaş travmasını aşmaya yönelik. Mesela kaç tane çocukla karşılaştık hafızasını kaybetmiş, ailesi yok, buraya gelmiş, yaralı... Bunlar dayanacak birer dayanak arıyorlar. Biz bunlarla ilgili, özellikle vakfımızın hanımları, aile merkezli çalışıyoruz. Onlar çok yoğun bir çalışma yürütüyorlar. Kapı kapı nerede bir sahipsiz çocuk varsa, dezavantajlı bir kadın varsa ona aile olmaya çalışıyoruz. Şu anda on bin dört yüz elli dört yetimle ve bin altı yüz de aile ile ilgileniyoruz. Bu kadınları Türk ve Suriyeli diye ayırmadan bizim kadınlarımızla birlikte meslek edindiriyoruz. Önce bizim

yetişkin annelerimiz ile annelik eğitimi veriyoruz onlara. Böyle, bir sınıfa toplayarak değil...Anadolu'da analarımız vardır ya, onlar bu işte görev görüyorlar. Ondan sonra bunlara meslek edindiriyoruz, evlerinin ihtiyaçlarına destek oluyoruz. Daha sonra zaten evlerinin ihtiyaçlarını kendileri karşılıyorlar. Bir de bunların örgütlenmesi için bilinç toplantıları yürütüyoruz.

Bilinenin aksine Suriye'nin eğitim, okuma yazma oranı Filistin'den sonra İslâm dünyasındaki en yüksek oran. Savaştan önce yüzde doksan üç-doksan dört arasında... Mesela Mısır'da yüzde elli sekiz. Suriyeliler bilinçli bir toplum. Ama biz altı yıldır bunlara eğitim vermeyerek cahil bırakmışız. Böyle de bir süreç yaşıyoruz. Suriye'nin kadınları Türkiye'dekilerden daha çok okuyup yazmış. Ben iki binli yıllarda ve daha öncesinde Suriye'ye çok gittim geldim. Suriye'de kadınların çoğu araba kullanıyordu. Sosyal hayatları çok iyiydi. Burada da öyleler. Onlarca hanımefendi var doktor, avukat, hukukçu, siyaset bilimi okumuş, dil okumuş, mühendislik okumuş. Ve son derece münevverler. Bu açıdan biz, kadınların Türkiye'de de sosyal hayata katılması, diplomalarının onaylanması, kendilerine çalışma izni verilmesi konusunda pek çok çalışma yürüttük. Hamdolsun epey de yol aldık. Özellikle bizim hanımlarla beraber yoğun bir çalışma içerisindeyiz. Birlikte Türkiye içinde ve Suriye içinde aktif programlar yürütüyoruz. Çünkü Suriye'nin geleceğini yetiştirecek olanlar kadınlardır. Merhum Aliya İzzetbegoviç diyor ki, "Cahil bırakılmış bir anne geleceğin yüz akı, göz aydınlığı nesilleri yetiştiremez." Yetiştiremediğimiz zaman da topraklarımızda hep kan gölü, hep savaş, hep kavga olur. Bunun temeli cehalettir. Yanlış din algısıdır. Emperyalist eğitim sistemleridir. Terbiyeden ve ahlâktan uzak eğitim sistemidir. Terbiyeyi de anne verir. Aile terbiyesinden uzak oldukları için, dünyanın en eğitilmiş insanların 15 Temmuzda ne yaptığını gördük. Çünkü terbiye bizim kültürümüzde anneden verilir. Babaanne, nine verir bu terbiyeyi. Sonra dede verir. Sonra anne baba bunu çocuk üzerinde şekillendirir. Yoksa bilgi tek başına yetmiyor. Biz Suriye'nin aile yapısının korunmasına dönük çalışmalar yapıyoruz.

T. Erkut: Vakıf olarak Suriyeli öğrencilere yönelik çalışmalarınız; Suriyelilere ders veren okullarda ders gören öğrencilerin Türk öğrencilerle entegrasyonunu sağlama amacıyla gerçekleştirdiğiniz faaliyetler var mı?

T. Aldemir: Şu anda Gaziantep'te, Urfa'da, Hatay'da, Maraş'ta, Adıyaman'da, Malatya'da, Adana'da, devlet okullarıyla ve oradaki valiliklerle birlikte açtığımız geçici eğitim merkezi statüsünde iyilik okulları var. Buralardaki hocaların gelişimini, bakanlıktan da yardım ve onay alarak hizmet içi eğitimler vererek sağlıyoruz. Ancak Suriyelilerin ayrı okullarda eğitim görmesinden çok Türk okullarına gitmesi gerektiğini düşünüyoruz. Burada da ciddi bir entegrasyon sorunu yaşanıyor. Kitap ve altyapı uygunluğu yok. Şu anda bunu müzakere ediyoruz. Çünkü onlara kendilerini ifade etme alanı açmak gerekir.

Geçmişte biz bunu yaşadık. Geçmişte okullarımızda her sınıfta bir tane yetimhaneden gelen çocuk olurdu. Onun adını kimse bilmezdi. Ona “yuvalı” denirdi. O çocuk da orada öfke biriktirir sonrasında toplumda acımasız bir katile dönüşür, bir yankesiciye veya hırsıza dönüşürdü.

Şimdi, Ankara’da alınan kararlarla bu iş bitmiyor. Burada özellikle gönül yaralarını iyileştirecek şey gönüldür, gönüllülüktür, sivil toplumdur. Açık yaraları devlet kurumlarında çözebilirsiniz. Hastanelerde iyileştirebilirsiniz Ama burada asıl şimdi bu kadirşinas Anadolu halkına, Türkiye’nin milletine bir görev düşüyor. Her Suriyeliye şefkat ve merhametle yaşama hakkı tanıyan kampanyalar başlatmalıyız. Onların kendi isimleriyle, kendi kültürleriyle kendi çocuklarımız kadar aziz olduğunu, onlar kadar özel olduğunu ve onların Rabbü’l-âlemîn’in de emaneti olduğu bilinciyle yeniden Türkiye’de tüm eğitimcilerimizi tüm çocuklarımızı, gençlerimizi bu konuda bilinçlendirme kampanyası yürütüyoruz. Yoksa onların gördükleri ötekileştirme ve şiddet bize karşı büyük bir öfkeye dönüşür, büyük bir tepkiye dönüşür. Maazallah bu, iki milletin tekrardan kopuşunu da beraberinde getirir. Bu anlamda eğitim çalışmaları yapıyoruz.

T. Erkut: Bülbülzade vakfının göçmenler ile teması Suriye’den göçle birlikte mi başladı?

T. Aldemir: Hayır biz, I. Körfez savaşında Kuzey Irak’tan gelen Kürtleri Habur’da karşıladık. Onlara çadırlar kurduk. Belki bugünkü kadar bilgimiz, imkânımız, tecrübemiz yoktu ama oradaydık. Halepçe’ye gittik oradaki insanlara yardım etmek için. Filistin’e, Filistin mülteci kamplarına gittik. Afrika’da bu anlamdaki birçok çalışma alanlarına gittik. Asya’ya gittik. Bosna savaşındaki mülteci krizinde fiilen sahada çalışmalar yürüttük. Bunların hepsi, bu yardım çalışmaları, bu sivil toplum çalışmaları Suriye meselesinde bize daha tecrübeli olma, daha fazla alanda çalışma yapma ve ilgili kurumlarla, devlet kurumlarıyla veya Türkiye içindeki ilgili sivil toplum örgütleriyle de koordineli çalışma fırsatı kazandırdı.

T. Erkut: Burada birlikte çalıştığınız Suriyeli veya Iraklı, bir sivil toplum hareketi içerisinde yer alan âlimler var mı?

Suriye savaşının başlamasıyla Türkiye’ye gelince dedik ki bu meselenin çözümü için öncelikle Suriyeli âlimleri toplayalım. Yüze yakın Suriyeli âlimi vakfımızda bir araya getirdik. İki günlük bir çalışma yaptık. Suriye’de ne oluyor, âlimler bu işin önünde olsun düşüncesiyle. Tabi ilk planda çok sıkıntılar oldu birbirlerini hiç görmemişlerdi. Bir kısmı birbiriyle aynı toplantı salonunda olmak istemedi. Zaten onun için bu parçalanmışlık yaşandı. Suriye’deki ilim adamlarının Suriye savaşında yeteri kadar sorumluluk üstlendiğini söyleyemem. İçlerinde istisnalar var. Çok yürekli, çok yiğit âlimler tanıdım. Bir kısmı da

cephede şehit oldu onların. Burada durmaktansa cepheye giderim dedi. Ama Arap ülkelerine koşan, Batı'ya koşan çok Suriyeli âlim de oldu ve onlar kendi topluluklarını terkettiler.

Türkiye'de de Suriyeli âlimler var. Onlarla bir araya geliyoruz ve temel hedef olarak, Suriyeli gençlerin, çocukların bu savaş sürecinde cahil kalmamaları için eğitimden kopmamaları için çaba sarf etmeleri için çalışıyoruz. Çünkü bizim inanç dünyamızda şu vardır, Hz. Peygamber'den aldığımız: En kritik savaşta dahi Allah Resulü ashab-ı suffeyi kapatmamıştır. Orada bir grup bırakmıştır. Denilmiştir ki, onlar ilimde derinleşsin, kalan kadın, çocuk ve yaşlıları eğitsin, sonra savaştan dönenleri de irşad etsin. Biz bu ashab-ı suffe mekanizmasının Suriye savaşında Suriye âlimleri tarafından Suriye içinde ve Suriye dışında Suriyelilerin olduğu yerlerde yeterince organize edilmediğini gördük. Bu olmadığı zaman savaştan gelenler eğitimden kopuyor; kalanlar canının derdine düşüyor. Bunun için yeniden Suriyeli âlimleri Suriye topraklarında sorumluluk almaya davet ediyoruz.

T. Erkut: Şehrimizde göçmenlerin tespit edebildiğiniz en önemli sorunları nelerdir? Kamplarda veya kamp dışında iskân edilen göçmenlerin yeterli hayat şartlarına sahip olduklarını düşünüyor musunuz?

T. Aldemir: Bir defa biz misafirlerimizin çadır kentlerde yaşamalarını kabul etmiyoruz. On-on beş metre karelik, sosyal ihtiyaçları toplu halde karşılanan bir hayat insani ve İslami bir hayat olamaz. Burada bir aile hayatı olmaz. Burada doğan çocuklar yeniden İslam medeniyetinin Medinelerini kuramaz. Burada doğan çocuklar, burada büyüyen çocuklar yeniden emperyalist Batılılarla hesaplaşacak bir özgüven kazanamazlar. Biz burada bunların bedenini yaşıyoruz, evet. Allah razı olsun buna vesile olanlardan. Devlet büyük işler yaptı. Fakat çadır geçici bir yerdir. Beş yıldır, altı yıldır bir insan çadırda kalmaz. Çünkü bizim inancımızda şu var: Kendinize yapılmasını istemediğiniz şeyi başkasına yapmayın. Kendinizin gönül hoşluğuyla alamayacağınız şeyi hayır olarak, zekât olarak vermeyin. Ben o çadır kentlerde aile olarak yaşayamam, bir başkasının yaşamasını isteyemem. O zaman millet olarak bir adım daha atacağız, devleti bu konuda zorlayacağız. Bu çadır kentler geçici uyum yerleridir. Oradan hemen ilk altı aydan sonra şehir içine taşınmalıdır.

Onlar için ayrı mahalleler yapılması da yanlış olur. "Onlar" diye bir şey yok. Bu sınırlar SycesPicot antlaşmalarıyla çizildi. Sayın Cumhurbaşkanı Lozan diyor bakın. Ama Suriye dediğiniz yer, yüz sene önce buradan vali gönderdiğimiz bir yer. Yine gönderelim demiyorum. Ama şu an bir taraftan Fırat Kalkanı'nı yürütüyor, diğer taraftan duvar örüyor. Bunlar kültürel kodlarımızı bölen girişimler. Bunun için Gaziantep bu konuda önemli bir örnek. Sayın valimize, belediye başkanlarımıza, bu konuda sorumluluk almışlarımıza ve

özellikle sivil toplum kuruluşlarımıza, hassaten de bu şehrin halkına teşekkür ediyorum. Suriyelileri kardeş bildi, bağrına bastı.

Buradaki emniyet verilerine baktığım zaman -sürekli takip ederim- Suriyelilerin suç işleme oranı Türklere daha az. Bizim sokaklarımızda dilenen Suriyeliler daha az. Çalıştık bunu. Bu kişiler alındı ve meslek edindirildi. İstanbul'da, Ankara'da, oradaki yöneticiler görevlerini yapmadıkları için, ışıklarda dilenenler had safhada.

Suriyeliler dilenci değil, Suriyeliler hırsız değil, Suriyeliler eğitimsiz, kültürsüz değil. Hepsi ekmeğe muhtaç değil. Allah, "günleri aranızda gezdiririm" diyor. Bunun için Suriyelilerin Türk toplumu içinde yer aldığı bu süreçte çok güzel komşuluklarımız oldu. Çok güzel dostluklarımız... Şuanda dokuz yüze yakın Suriyeli firma var bu şehirde. Çalışıyorlar, ekonomiye değer üretiyorlar. Kırtktan fazla büyük işletme var. Her sektörde çalışan Suriyeliler var ve bunlar çalışkan insanlar, münevver insanlar. Her toplumun asalağı vardır. Her toplumun sorunlu insanı vardır. Oranın da olacak. Burası vicdanlı ve merhametli bir şehir, ben burada sokakta bir Suriyelinin kaldığına çok ender rastladım. Bir defa şahit olduğum bir şey: Kilis garajının orada bir gece vaktiydi. Bir aile gelmiş, kalacak yer bulamamış. Durdum, gördüm orada iki kişi arasında tartışıyor, bugün ben götüreceğim diye. İşte gerçek kahramanlar bunlar. Ve şu şartla anlaştilar: Tamam bugün sen götür ama yarın da bu misafiri bana ver. Çünkü Gaziantep, Kurtuluş Savaşı'nda kızını, çocuğunu, hanımını götürmüş, Suriye'ye emanet bırakmıştı.

İçimizde sorunlar yok mu? Olacak, bunların hepsi olacak. Ama iyi bir sınav veriyoruz. Yanlırlarımız var, eksikliklerimiz var, Suriyelileri incittiğimiz yerler var. Bunları da konuşarak, tartışarak hep beraber çözmeye çalışıyoruz. Biz de acemiyiz. Dünyada hiçbir ülke bu kadar insanla bir arada yaşamadı. Gaziantep üç yüz elli- dört yüz bin Suriyeli ile birlikte yaşıyor, nüfusun beşte biri. Ama hamdolsun tam bir uyum var. Avrupalılar on kişi, yirmi kişi, elli kişi almak için referandum yapıyorlar. Birileri sınırlarını korurken biz burada insanlığı koruduk. Ve bunları zengin, fakir diye ayırmadık. Bunları okumuş, eğitimli, kültürlü, Hıristiyan, Müslüman, gayrı Müslim, Ermeni diye ayırmadık. İlgilendiğimiz insanlardan bazılarının ben bir yıl sonra Dürzi, Marunî, Hıristiyan olduğunu öğrendim. Vakıfta beraber çalışıyoruz. Adam dedi ki, "Benim ne olduğumu biliyor musunuz?" Hafız Karput Suriyeli yönetmen. Dedi ki, "Ben gayrı Müslim'im" Öbürü dedi ki, "Ben Dürzi'yim." Ama insandı. Bağrımıza bastık. Gaziantep işte bu açıdan farklı kültürleri, farklı inanç gruplarını, farklı yaşam tarzlarını bir arada tutmaya çalışan bir şehir. Bunu bozmak için işte Amerika büyükelçisi hedef gösteriyor defaten. Deaş bomba patlatıyor. PKK saldırıyor. Niye? Bir düğün evini bombalıyorlar. Bir Kürt- Türk savaşı çıkaralım, bir Alevi-Sünni çatışması çıkaralım, bu huzuru bozalım diye. Gaziantep modelini bozalım diye. Ama bozamayacaklar. Çünkü biz bunu bilerek yapıyoruz. Biz bunu inanarak yapıyoruz. Biz bunu kendi cennetimiz için yapıyoruz.

T. Erkut: Savaşın uzun süreceği düşünülürse Türkiye göçmenler için bir gelecek vadediyor mu? Yoksa göçmenler giderek Batı'ya yönelecekler midir?

T. Aldemir: Göçmenlerin Batı'ya akışı durdu. Çünkü Batı bir hayal, oraya gidenlerin bir kısmı geri gelmeye başladı. Türkiye adımlar attıkça... Mesela akademisyenlere çalışma izni verileceği konuşuldu, bir hafta içerisinde beş binden fazla başvuru oldu ve bunların bir kısmı Batı'daydı. Ben burada Batı'da aldığımın yarı fiyatını alayım, burada çalışayım diyorlar. Ama Türkiye bu konularda çok geç kaldı. Bürokrasiyi affedemiyorum. Yani biz burada bunları çalışıyoruz, gönderiyoruz dosyalarımızı. Çöle akan nehirler gibi Ankara koridorlarında kayboluyor.

Suriye meselesi diye bir şey yoktur. Bu, Türkiye'nin, bu coğrafyanın geleceğidir. Şam'ın güvenliği Türkiye'nin geleceğidir. Halep'in değil, Şam'ın güvenliği. Şam böyle olduğu sürece Türkiye huzur içinde oturamaz. Hiçbir ülkenin güvenlik koridoru sınırından başlamaz. Bunu son dönemde Sayın Cumhurbaşkanı defaten ifade ediyor. Sınırlarımızın ötesinde de bir düzen kurmazsak burada biz güvenlikten bahsedemeyiz. Onun için Suriyelileri alıp Türkiye'de çalışma izinlerini hızlandırmamız lazım. Bu, Türklerin işsiz kaldığı anlamına gelmiyor. Teşvikler var. Türkiye mesela birçok alanda işçi bulamıyor, girişimci bulamıyor. Topraklarımızın birçoğu ekilip biçilmiyor. Bunları bile geçici tahsis etsek buralarda Suriye'nin çalışkan insanları üretime katkıda bulunurlar. Bizim mesela bir organik tarım ve dil köyü projemiz var. Hem çalışacak hem üretecek hem de dil öğretecek. Üç milyon Arapça bilen Suriyeli var, biz hala bir Arap gördük mü başımızı önümüze eğiyoruz dinimizin dili konusunda. Bunlarla ilgili bu fırsatları değerlendirsek... Ben Türkiye'de bu konularda son zamanlarda atılan adımların iyiye gittiğini ama biraz yavaş gittiğini görüyorum.

Türkiye'nin Suriye meselesi sadece bir güvenlik meselesi değil, yeni Türkiye'nin İslâm coğrafyasındaki karşılığını mayalaması için üç milyon Suriyeli Arap, Kürt ve Türkmen büyük bir fırsattır ve dünyada en çok gezen milletlerden biridir. Bunu fırsata çevirip iç barışımıza, İslâm dünyasının barışına ve dünya barışına katkıya dönüştürebiliriz.

T. Erkut: Özellikle Suriyeli göçmenlere yönelik devletin ve sivil toplum kuruluşlarının maddi yardımlarını nasıl değerlendiriyorsunuz?

T. Aldemir: Üç milyona yakın Suriyelinin iki yüz yetmiş dört bini çadır kentlerde yaşıyor. Devlet daha çok buralara harcama yapıyor. Suriyelilerin onda dokuzuyusa şehirlerde yaşıyor. Ve bunlara da sivil toplum örgütleri, halk yardım elini uzatıyor. Bir de sınırın öbür tarafında, sınır boylarında Türkiye'deki sivil toplum örgütlerinin ve Türkiye'nin, Anadolu halkının desteğiyle yaşayan üç milyon Suriyeli daha var. Biz aslında fiilen altı milyon Suriyeli ile ilgileniyoruz. Sınır boylarında nüfus on katına çıkmış. Onlarca çadır kent var. Bunlar da yaşam ihtiyaçlarını Türkiye'den karşıyorlar. Dolayısıyla yapılan yardımlar, evet

yapılması gerekenlerin yanında eksikleri olabilir, ama çok ciddi miktarlar tutuyor. Ama biz bu yardımların -şu an işte yirmi milyar dolardan bahsediliyor- oranlarının iyi yönetilmediği kanaatindeyim. Mesela bu yardımların, başbakanlık verilerine göre söylüyorum, yüzde yetmişine yakını gıda olarak ulaştırılıyor Suriyelilere. Yüzde on beş-yirmisi sağlık harcamaları olarak kendilerine ulaştırılıyor. Geri kalanı da barınma olarak ulaştırılıyor. Yüzdeye bile girmeyen bir eğitim payı var. Kültür hiç yok, imarat yok, sanat yok, sinema hiç yok.

Mesela, Türkiye'nin en önemli yönetmenlerinden biridir Derviş Zaim. Geldi, burada üç defa sahayı gezdirdik. Şimdi bir Suriye filmi çalıştık, Suriye'de yapılanları ve Türkiye'nin yaptıklarını anlatan. Böyle bir şey hiç yapılmamış, Suriye'de yapılanları ve bizim yaptıklarımızı anlatan hiçbir film yoktur. TRT'nin hiçbir girişimi yok, özel televizyonların da yok. Ama Batıların var. Adam bir şişe su veriyor İsveç'te, onunla ilgili üç tane film çekiyorlar. Bu açıdan ben devleti ve bu konuda çalışan sivil toplum örgütlerini bundan sonra bir şekilde bu alana da eğilmeye davet ediyorum. Suriyeliler diyorlar ki, biz bir şekilde karnımızı doyururuz. Bize bu alanlarda yardımcı olun. Bunların örgütlenme hakkı, mücadelelerini anlatma fırsatı olmalı.

Mesela biz Derviş Zaim'in ve Kemal Öztürk'ün de rehberliğinde beş yüz elli soruda bir sesli tarih çalışıyoruz. Şu anda başladık bu projeye. Yaklaşık yüz Suriyeli önde gelen âlim, entelektüel, gazeteci, iş adamı, kadın, çocuk, genç, hikayesi olanları kamera karşısına alıyoruz. Beş yüz elli soruyu yöneltiliyoruz muhataba. O da cevap veriyor. Sorduğumuz sorularda tekrar o olayları yaşayıp hüngür hüngür ağlayanlar görüyoruz. Ve bunların çoğu unutulmuş. Orada yaşanan soykırımı, insanlık suçunu dünyaya duyurmak, tarihe not düşmek için çalışmamız gerekiyor. Bunu bizim yapmamız gerekmiyor aslında, bunu devletin yapması gerekir. Ama bunu düşünen yok. Herkes sadece çadır kentlerle övünüyor ama Suriye'de ne oldu, ne yapıldı, dün ne oldu, bugün ne oldu kimse sormuyor. Biz şimdi Cerablus'ta da öyle bir şey yapıyoruz. Aşama aşama çekiyoruz. Her gün orası bir bahar mevsimi gibi canlanıyor. Siyah-beyazdı ilk hafta. Ama şimdi oraya oyun parkı kurduk, okul yaptık. Şimdi ağaçlandırma yapacağız. Gerçek faaliyetler bunlar. Bunları da Suriyeliler ile birlikte yapıyoruz.

Bundan sonraki süreçte Türkiye sivil toplum örgütleri olarak ölçek büyütmemiz, gıda, giyim, kurban ve diğer yardımların bir adım ötesine geçmemiz lazım. İnsanın yüreğine, insanın aklına, fikrine, kültürel dünyasına, inanç dünyasına, düşünce biçimine yani sahipsiz bir İslam akidesiyle insanlık ortak paydasında düşünmesine ve kendi kültürünü de yaşamasına dair çalışmalara öncelik vermemiz lazım. Bizler gıda yardımı yapmak için dünyanın her yerine gidiyoruz. Ama bizden sonra Batılılar gidiyor kitap veriyor. Biz karınlarını doyuruyoruz, onlar kafalarını doyuruyorlar. Biz bu alanlara yönelmediğimiz takdirde savaş sona erse bile, emperyalistlerce zihinleri ifsat edilen insanlar bölgenin huzuruna, barışına halel getiriyor. Nitekim I. Körfez Savaşında Amerikalılar Kuzey Irak'taki Kürtleri aldı, eğitti, getirdi, şu an orada küçük bir

Amerika kurdular. Bunu Suriye için de yapıyorlar. Bu konuda duyarlılık göstermemiz gerekiyor.

T. Erkut: Türk toplumunun Suriyeli göçmenlere yönelik olumsuz düşüncelerinin haklı gerekçelere dayanıp dayanmadığı konusunda düşünceleriniz nelerdir?

T. Aldemir: Bir kısım kaygılar var. Bir kısım yanlışlıklar da olabilir. Ama bizim kültürümüzde, inancımızda şu vardır: Kötü şey büyütülmez, ayıplar örtülür, bunlar ifşa edilmez. Ve bu davranış bizi Allah'a yaklaştırır. Suriyelilerden yanlış yapanlar olabilir. Bir kısmı ihtiyaçtan yapıyordur. Bir kısmı orada dikta bir rejimdeydi, muhaberat ve disiplin vardı ve burada özgür bir ortam buldu. Bu özgürlük ortamını algılayamadığı için bazı yanlışlar yapanlar olabilir. Ama Suriyelilerin tamamı asla öyle değil. Bunun için bizim Türk toplumunun Suriyelilere ve farklı milletlere karşı ciddi bir eğitimden geçmesi lazım. Okullarda bizim milletimizin sosyal uyumuna yönelik dersler konulması lazım. Üniversitelerde şimdi mesela sosyal sorumluluk projeleri uygulanıyor. Biz üniversiteden epey öğrenci alıp bu çalışmalarını beraber yürütüyoruz. Fikirleri o kadar çok değişiyor ki. Geçen gün burada oturuyoruz, üniversiteden iki hocamız var, bu konuyu konuşuyorlar. İşte Suriyeliler şundan anlamaz vs. Bizim burada bir sanat atölyemiz var. Atölyede de Suriyeli hocalar çalışıyorlar. Götürdüm, onlarla tanıştırdım. Bizim o hiç kimseyi beğenmeyen arkadaşlarımız şimdi onlardan ders alıyorlar.

İnsan bilmediğinin düşmanıdır. Anlatmamız lazım. Onun için medya çok önemli. Bizim medya maalesef iyi şeyleri haber yapmıyor. Üç beş tane kötü olay da büyütülüyor. Bu yüzden ivedilikle güzel hikayelerin topluma anlatılması lazım. Suriyelilerin verdiği büyük kadirşinaslığın paylaşılması gerekir. Ve ben şuna şahidim: Biz yardımlar yapıyoruz. İnanın, götürdüğümüzde "Ya bize vermeyin, bizden daha az ihtiyacı var ama önce şurada bir Türk oturuyor ona verin ki yanlış bir şey düşünmesin." diyen onlarca Suriyeli var. Türk toplumuna anlatılırsa bu mesele, çok iyi anlar. Çünkü bu halk, Ömer Seyfettin'in dediği gibi, âlim değildir ama ariftir. Paylaşılınca anlar. Ve bunu her sorunda da gösterdi. Suriye meselesinde bir kısım okumuşlarımız, az çok bu devletin imkanlarından daha fazla yararlananlarımız çıkıp olumsuzlukları ön plana çıkardılar. Halkta sorun yok. Sorun, okudukça halkına yabancılaşanlarımızda var. Onlar da bunlarla temas ettikçe bu süreç değişecektir diye düşünüyorum.

T. Erkut: Vatandaşlık ya da ümmet denklemine Suriyelilerin konumunu nasıl değerlendiriyorsunuz? Göçmenlerin birtakım hakları edinmesi için muhakkak yasal bir tanımlamaya dayanmak mı gerekir, yoksa ümmet bilincinin canlı tutulması yeterli olacak mı?

T. Aldemir: Şimdi bu modern dünyanın vatandaşlık tanımı, devlet tanımı, ulus-devlet tanımı maalesef birçok sorunu da beraberinde getiriyor. Bir defa biz insanlık paydasında beraber yaşıyoruz bu dünyada. Bizim doğarken seçme hakkımız olmayan hiçbir şey üstünlük nedeni olamaz. Yani ben burada doğmuşum, Suriyeli orada doğmuş... Paylaşmak esastır. Çalışarak tabi. Bunun için Türkiye'nin, Sayın Cumhurbaşkanı'nın dillendirdiği o vicdan konusunun, merhamet konusunun ve bu konulara karşı duyarlılığın altını dolduracak bir hukuk sisteminin olması lazım. Şu anki anayasada, bırakın Suriyelileri, bir kısım konularda Kürtlere yer bulamıyoruz. O zaman yeniden çok dilli, çok kültürlü ve çok dinli aynı zamanda çok hukuklu bir anayasal sistemi ivedilikle getirmemiz lazım. Bunun içerisinde Suriyeli de Iraklı da unutulmamalı. Anadolu kaç medeniyet havzasının, imparatorluğun başkentidir. Burayı Avrupa'nın herhangi bir ülkesi ile karıştırmayalım. Burası dünyanın her milletinin ve her mezhebin, meşrebin, kültürün geçiş yeridir. Onun için bunların varlığı bir tehdit değil. Biz o kadim adalet teorisinin altında, herkes için adalet, herkes için özgürlük, herkes için merhamet ve vicdan diyen bir felsefeyi burada hâkim kıldığımız zaman buranın imkânları hepimize yeter ve yeniden İslâm dünyasındaki kaosu, Avrupa'nın estirdiği o sömürgeciliği bertaraf edebiliriz.

Bizim vatan tasavvurumuzun başkentidir Anadolu. Bizim gerçek ülkemiz o gönül coğrafyamız dediğimiz Afrika, Asya, Ortadoğu, Balkanlar... Devletlerin sınırları olabilir. Ama düşüncelerin, fikirlerin, vicdanların, merhametlerin sınırları olamaz ki. Şurada bir acı varsa bu Türk mü Suriyeli mi diye bakamayız ki. Şurada bir hasta var, şurada bir cenaze var, şurada bir yaralı var onun milliyetine bakamayız. İnsan mı? İnsan. Canlı mı? Canlı. Onu insan-hayvan diye bile ayırmayız. Biz bunları yaşattıkça var olmuşuz. Onun için ecdadımız demişler ki, "Mezhebini, meşrebinini, dinini gözetmeden insanı yaşat ki, devlet yaşasın. İşte bu telâkkiyi yeniden hâkim kılmamız lazım.

Interview*

Turgay ALDEMİR**

Tuba ERKUT***

T. Erkut: Dear professor, what are your solutions for the issues related to migrants' adaptation to Turkish culture?

T. Aldemir: We should perform conceptualization by observing our own culture and history when we examine the topic of migration. We call them guests. The concepts of immigrant, refugee, or asylum-seeker, particularly the last two, indicate something different generated by the western people. Concepts related to their adaptation to the host culture or their assimilation and integration keep their bodies alive but terminate their cultures and lifestyles. Therefore, we need to define these issues and social movements through our own concepts. On one hand, as the Muslims of the modern times, we need to discuss what immigration or visiting is, what these borders mean for us or whether this is legal for us. On the other hand, we observed that approaches related to assimilating these people as asylum-seekers under the concept of "adaptation" in the host country caused greater traumas among them. Keeping people's bodies alive does not mean a lot to us. Keeping their DNA and their bodies alive is not the same thing. What is important is to ensure that people live in peace and happiness and maintain their cultures, beliefs, and lifestyles.

When these people, who are our guests and brothers, begin their journeys West from Syria and reach there, they lose many concepts related to Syrian culture, lifestyle, art, and literature even if most of them are alive, despite some who get lost in the oceans or are taken by death. Therefore, we are of the belief that we should focus on the coexistence of Syrian and Turkish cultures rather than Syrians' adaptation to the Turkish culture. Anatolia is an ancient region where Turks, Kurds, and Arabs have been living together for more than 1000 years since the arrival of Chaghri Beg in 1011. The main actors of this geography are also the Kurds as much as Turks, and Arabs as much as Kurds. Anatolia, where these three cultures cannot live together by maintaining their cultures, traditions and customs cannot fulfill its essential mission. For that purpose, we have published social adaptation books. We value their ability to live as Arabs or Kurds rather than assimilating them or making them more Turkic. A great area full of

* This paper is the English translation of the study titled "Röportaj: Turgay ALDEMİR" published in the 4th issue of *İlahiyat Akademi*. ("Röportaj: Turgay ALDEMİR", *İlahiyat Akademi*, sayı: 4, 2016, s. 207-222.) The paper in Turkish should be referred to for citations.

** President of Bülbüzade Organization, aldemirturgay@gmail.com.

*** Res. Asst., Gaziantep University, Faculty of Divinity, Department of Tafsir, tubahatip@hotmail.com.

opportunities was created in the tent cities and living areas in Turkey but we could not prepare the environment where a Syrian or a Kurd can raise their children according to their cultures. Children of families with stable financial status go to Turkish schools. An extensive study cannot be conducted for their curriculum. We believe that this issue should be reviewed by the universities and regarding the topics of social adaptation and integration, we consider maintaining different cultures by respecting and tolerating one another under the governance of the state, rather than ensuring that our bodies coexist in the same environment, is a great responsibility of humanity.

The greatest torment against somebody is to ignore their cultural presence, religion, language, and lifestyle instead of their bodies, and to terminate their spiritual personalities. We have been experiencing such a marginalization for 90 years in Turkey. In other words, Muslims saw days when they could not speak their language through the Quran alphabet. Kurdish people experienced times when they could not speak their mother language. However, these are the verses and revelations indicated by the Quran al-Mubin to us. We need to consider our own norms instead of those of Germany, England or France, when we discuss social adaptation matters. I also examined those norms. For instance, Germany teaches German culture to the citizens of different countries they host as asylum-seekers, and Germany wants them to act accordingly. However, according to us, they should learn German culture and the Germans' sensitive aspects but they should be permitted to live by the culture of their own geographies.

T. Erkut: What sorts of fields do your activities as an organization focus on?

T. Aldemir: We had active roles in Syria, Iraq, and Palestine crises. We tried to sympathize wherever people had pain and grief. The Prophet orders the following: "If a Muslim's feet are pricked by a thorn in the East and if the Muslims in the West do not feel this, it means that their faith (in the West) is not concrete." This is the truth. You know, there are certain sayings such as "an ember burns where it falls." We say no to this. From the perspective of the Prophet, we as Muslims say this ember also burns us. We should pay attention to the suffering of others. Tolstoy has a nice statement in this regard: "One is alive if one feels when something touches. But when one feels what happens to the others, then one is a human." What makes us humans is feeling the pain of the others, those who are forced to leave their homes in this case. We, as the members of the organization, aim this.

We provide food supplies, clothes, and sheltering-related aids to people in Syria and other countries. We sent thousands of trucks full of aids for the people there. We also perform the psychological and sociological examinations every aid we provide and we perform revisions accordingly, which is our working system. For instance, our organization has charity shops. Approximately 200,000 people are

provided de facto aids of supply and clothing in Gaziantep. Half of these people are from Gaziantep while the other half are from Syria. People in need visit these shops and get whatever they need. Just like buying something from a shop. We used to deliver the aids to their homes. We saw that the paternal feelings of a father who receives aids before his neighbors or children might get hurt when we aimed to help them. We saw that we distorted the neighborhood relationships. Children lost the respect to their fathers when they were asked "are you the daughter/son of this/that person?" Thus, aids should be provided without exaggerating or showing them. Gods orders the following in al-Baqara in this regard: "Kind words are better than the exaggerated aids." The focus must be not to hurt...

We cannot always meet the material needs of people but we focus on earning their hearts. While we were conducting the aid projects in Syria, we saw many deficiencies. What were these? For instance, the children were not educated. There are three million Syrians in Turkey at the moment. The official figure is 2,774,000 but there are also unregistered ones. Of them, 1,550,000 are aged between 0 and 18, and all of them need to go to school. According to the national education data of the previous year, 340,000 Syrian children go to schools. These schools are actually the temporary educational centers. We have such schools in different regions of Turkey. We opened more than 12 schools in Syria. We have just opened such schools in Jarabulus. However, approximately 75,000 of 340,000 students directly go to Turkish schools. We discovered that a great number of children, 1,160,000, do not go to school. How will their future be? If we do not consider those between 0 and 5, there are approximately 800,000 children. They are captured by the terrorist organizations and drug cartels when they are educated. We initiated "children to school" campaigns. We aimed to make sure they go to schools. We have made great efforts in cooperation with the other non-governmental organizations and governorship in Gaziantep, the city where the highest number of Syrians go to school. Approximately more than 50% of the children at school age go to school. However, the others also want to go to schools. There are no schools or organizations in this regard.

We visited the schools assigned to these children or even gave education there, but we saw that children's mindsets did not change. We found a team consisting of five people from the academicians in Turkey and five Syrians. We examined the Syrian curriculum. The examinations we performed in the previous months took six months, and we found out a different process later. We saw that the curriculum in the books studied by the children have serious problems. In other words, historical, literary, geographical, and many books are actually problematic... For example, historical books never mention the Ottoman Empire of Seljuks. They reflect the victory of Gallipoli as the success of imperialist Ottomans. They introduce the empire in that way. There are many similar wrongs in these books. We want them to go to school but they learn this curriculum as there is no other. Religious ideology is not based on rationalism and thinking.

People are stuck in many different details. We worked on this issue and contacted the Ministry, Prime Ministry or even the Presidency and said efforts should be made to teach Syrians what sort of country they are living in. We prepared a social adaptation book for that purpose and aimed to ensure that Syrians get to learn Turkish culture using this book. What does Turkey have? Turkey has architecture, literature, art, traffic, non-governmental organizations, policy, familial structure, and systems in this regard. They should get to learn the country. We published this book in Arabic and Turkish. We are now conducting a new study with the academicians. The BEKAM Research Center has a division for the researches related to the Syrian migration. There we will publish a book on the hundred fundamental problems Syrians face. For example, what will happen when a Syrian has a car accident? Say a Syrian rented an apartment. What should that person do when a problem with the landlord occurs? How will we assess the case legally when Syrians marry here and have children? Say a Syrian will sell his/her car. What will happen? These are serious questions. We examined these on the field, reduced the number of questions to 100 and finished the preparations, and we will print these in Arabic and Turkish.

Another problem is the acceptance of foreigners and Syrians in Turkey by the Turkish citizens. We have problems, too. One of the ways of seeking God's approval is actually related to "stranded people" or "poor people" in our spiritual world, which is a requirement for being an intellectual and modern person, a human and a Muslim for us. We reviewed the books on these issues. Then we met with the Syrian teachers while dealing with the issue of education. We told the necessary points only to see that they do not understand. We have an ideological disharmony. We asked about what they were reading. Syrian intellectuals, scholars, authorities, teachers... We collected the books they read. We realized that they had been reading books on Baath regime, communist system and Shia culture. Another interesting point was the texts translated for them on behalf of Turkey. They translated the works by Aziz Nesin particularly after 1960s. They translated the works by Turan Dursun. They translated the works by Nazim Hikmet in the Baath regime before. Yaşar Kemal, Orhan Pamuk... Translators of some of these works are actually from Turkey. For example, works by Turan Dursun and Aziz Nesin were translated by Ekmelettin İhsanoğlu. They read these and have incorrect Turkey-related perceptions. These works insult the thousand-year-old journey of this nation, make fun of the religion, and aim to make people interested in another culture and communist perceptions. There were even some Syrians who said "We had not known you were Muslims until we came to Turkey." These wrongs were embedded to their minds. There was a teacher educated in line with the Baath culture. We understood that their mindsets need should be changed. We translated certain books for the Syrians. These books include the works by Tolstoy, Rasim Özdenören, Abdullah Ulvan and Aliya İzzetbegoviç. We approximately translated 15 books into Arabic. These works are valid and well-received in Turkey and other

countries. Our translation works are still in progress. We deliver these translations to Syrians, particularly those who go to school for achieving literacy. We formed reading groups among the Syrians to change their incorrect mindsets regarding Turkey. We had also discovered problems in the curriculum for the children. We prepared a training set consisting of approximately 10 books. We had a set named character education, and we worked on a paradigm providing the correct Islamic doctrines to the children in kindergartens and primary schools. We translated this paradigm into Arabic. We deliver these to Syrians through every possible media. Kurdish people demanded it, too, so we also translated the paradigm into Kurdish. According to us, the greatest need of a Syrian or Syrian Arab or Kurd is not material but ideological. If you do not change the mindset, Baath regime or al-Asad is replaced by DAESH. The greatest battle in Syria occurs between the old and new, correct and wrong, and fact and superstition. There are some assimilated traitors appearing as Muslims among us who harm us more than the disbelievers. These are nothing but pawns. We value this ideological issue. Professor Şehmus Demir, one of the administrators of our faculty of divinity, conducted a successful study of this issue. He reviewed the topic of Salafism. We worked together on this issue later. I extend my gratitude to him as he translated this work into Arabic, which was a great foundation for our claims. What is Salafism? What is Takfirism? What is violence? These were among the questions examined. There is an Islamic ideology that confuses murder with jihad. To prevent this to a certain degree, we perform studies on Syrian's educational, cultural and artistic lives. We publish a newspaper in Arabic. Syrian authors, illustrators, cartoonists, journalists, and intellectuals gather here at every 15 days for providing support. We let them express their ideas, regardless of whether they are Kurdish, Turkish, Arabic, Sunni, Shiite or Christian, in accordance with the justice principle of Islam. There are approximately 200 Arabic newspapers in the area but this is the only one with our perspective. Most of the other newspapers in Syria are published by the Western countries for distorting people's order. There are many sections ranging from feminists to disbelievers, homosexuals to communists who publish newspapers for Syrians. However, the most intelligent or the best Muslim among us is still busy with providing supplies or medical services to Syrians. How about that? We should convey them what sort of Islamic ideology we will employ to rule these lands. For that purpose, Turkey's experience is very important. We achieved a new level by overcoming all kinds of barriers without committing violence in Turkey. This is a priceless experience for Arabic people and Islamic world, including the poor of the entire globe. Studies reflecting these were needed. We prepared these. For that purpose, we also founded a radio channel named Radio Fajr which could be listened even in Lebanon. Turkish and Syrian people there broadcast programs reflecting the common ummah ideology, humanity-related aspects, and one's five most important belongings which are life, property, mind, generation, and religion for each region of Syria. Programs are both Kurdish and Arabic. A few are

Turkish... We also want them to learn Turkish. We are conducting such a broadcasting strategy. Now we are planning to open a culture house. Like a youth center... People can gather and discuss matters there. Young people need to conduct ideological conversations and improve themselves in this regard. Otherwise, Syrian youth always gets directed to violence. We believe books, instead of supplies or weapons, are more important for the Syrians. There are people already providing these supplies, which is a different topic. Delivering books, information and ideas to each point of Syria is a mission for us because if the ideology does not change, the war will not stop.

Another study we conducted in this regard includes the civil society academies which we opened in our Syria division to convey our experiences. We helped Syrian females, males, youth, and elderly people gather and establish more organizations and associations. We established an organization named Minbar Sham with approximately 50 employees. This organization has various members consisting of doctors, judges, prosecutors, and intellectuals. Another organization called Belkis was founded for females. Many organizations conducting studies for the youth, legal experts, doctors, and artists were established in this period. We just opened an artistic exhibition reflecting the peace and war last week. We opened an art exhibition indicating the past, present, and future of this geography. We have an artistic workshop. Syrian artists perform their artistic work such as marbling, calligraphy, and ornamentation there. We founded more than 24 sports clubs for the youth. Matches were played by these clubs. The latest match was played in a stadium with the participation by the Minister of Youth and Sports, the governor, members of the parliament, and ex footballers. We offered certain youth associations in Turkey to play a game against these teams. We offered them to play a game against the Syrian youth under the organization named "Turkey Brotherhood Cup". The ball has no language or religion. Football is a common ground for them...

For instance, we went to Jarabulus a short time ago. We brought a ball there. Turkish people among us started to play but nobody joined them. They just stared through the windows and doors. But, after some time, they started to join. The number of players reached 50 later. A social adaptation was founded between them... Children played street games. They were not used to laughter due to the torments by DAESH and al-Asad. We asked them why they did not join at first. They replied DAESH cut the head of our acquaintances in this square and played with the head as a ball. They had such a trauma. We cannot overcome these traumas just by feeding them.

For example, we founded a drama group for the Syrians. We are conducting many studies on many sports fields for these people. They meet with the academicians and professors from the university many times. We conduct these activities in Syria. The basis for our logic is that we do not regard Syrians as a problem. They are the opportunities sent by God for us. God blesses us with many

opportunities and abundance thanks to Syrians, just like how God made Yasrib into Madinah through the Sahabah and the Prophet. We believe so. We made Syrians a part of the solution rather than approaching them as a part of the issue.

We have 23 commissions as an organization and all of them have Syrians. We work with them. They transfer their experiences to Syria. Our purpose here is not to take Syrians somewhere and control them. Instead, it is to make sure that they control their countries as Syrians. We do not pick the intelligent or educated ones among them just like how western people do. We teach them professions. We teach them their own social cultures. They maintain their cuisine cultures, for instance, when they meet. We are making efforts to help Syrians open an exhibition regarding the Syrian cuisine culture. We opened that in a few spots in the city.

Let the Aleppo live. It is the oldest city in the world... They are demolishing this city. They do not destroy Syria or kill people only. They distort humanity, people's experience of coexisting, architecture, aesthetics, Islamic art, and even the sky. This war is something else. We need to illuminate the minds that have already recognized this.

These are some of the activities we have conducted for the Syrians, as much as I can remember now. We are conducting intelligent and rational activities where they can act as how they are. We help Turks, Arabs, Christians or Armenians gather there. We are cooperating with them in many fields to ensure that they can also live here as how they did in Syria on the condition that they do not betray Turkey, go against the grateful people of Turkey, cooperate with the western people, and act as the pawns of western powers.

T. Erkut: What are your activities for the women and children regarded as the disadvantaged groups?

T. Aldemir: Our training programs for the children continue. We are conducting social adaptation activities to ensure that orphans share the same environments with our children. We are conducting rehabilitation programs to help them overcome their war traumas. There are hundreds of children whose mothers or father died in Syria. We are talking with them at a school some time ago. The governor was also with us. We sat next to one of them. The child cried for quite some time. We asked why that child cried. They replied that the mother was killed in a bombardment six months ago. We were the first people showing mercy after the mother. We also cried as the child did the same. That child is now the most successful student of the class.

We met many Syrian people who miss compassion and mercy. They ask us what Syrian need the most. We say whatever we need is also needed by them. Syrian children need love and attention just like our children. They are our children, too. God left them to us. We witnessed many young people suffering at certain stages of life. We are having cultural activities and trips for them. There are many

Interview

successful organizations and associations for this issue in Turkey. We are making an effort to ensure the rehabilitation of the Syrians. Our aim is to overcome the war trauma. We saw many injured children who lost their memories or families here... These children are just seeking a branch to hold onto. We, particularly the females of our organizations, conduct family-based activities in this regard. They are conducting extensive activities. We aim to be a family for orphans or disadvantaged women wherever they are. We are providing care to 10,454 orphans and 1600 families at the moment. We help these women become qualified in a profession without paying attention to whether they are Turkish or Syrian. We provide maternal education first, thanks to our experienced mothers. We do not collect them in a class... Instead, the mothers of Anatolia serve that purpose. We also provide aids for their houses first as they can meet their needs later in time. We conduct awareness meetings to organize these people.

Contrary to the general belief, among the eastern countries, the literacy rate in Syria is the highest after the one of Palestine. The rate was between the 93-94% before the war... This rate, for instance, is 58% for Egypt. Syrians are conscious people but we left them ignorant as we had not educated them for six years. We are experiencing such a period. The rate of literate women in Syria was higher than that of Turkish women. I went to Syria many times in 2000s and before. Most of the Syrian women were driving. Their social lives were no different. They are no different here in Turkey either. There are many women who are doctors, lawyers, legal authorities, political experts, linguists or engineers. They are also quite intellectual. We conducted many studies to make sure that Syrian women take part in social life in Turkey, that their diplomas are approved, and that they can receive work permits. We have progressed quite a lot thanks to God. Syrian women are in extensive cooperation with Turkish women. We are conducting active programs in Turkey and Syria because these women are the ones who will raise the future of Syria. The late great Alija Izetbegovic says women who are left ignorant cannot raise bright generations of the future. If we cannot raise them, blood is shed and fights always occur. These all arise from ignorance. Religious misperceptions have a role, too. Imperialist educational systems affect them, too. These systems do not include morals and ethics. Morals are also taught by mothers. We saw what the most intellectual people of Turkey did on July 15 as they were unaware of family discipline. Discipline is provided by mothers in Turkish culture. Grandmothers and grandfathers discipline the fathers and mothers who also discipline their children accordingly. Knowledge is not sufficient by itself. We are conducting studies to protect the family structure in Syria.

T. Erkut: Are there any activities your organization conducts for the Syrian students or for ensuring the integration between the Syrian students and Turkish students in schools which also educated Syrians?

T. Aldemir: There are certain governmental schools and temporary educational centers called “İyilik Okulu” which we opened in Gaziantep, Şanlıurfa, Hatay, Kahramanmaraş, Adıyaman, Malatya and Adana with the cooperation of the governorships there. We ensure the teachers there improve through the in-service trainings after receiving approval from the ministry. However, we believe Syrians need to go to Turkish schools instead of receiving education at separate schools. There is a serious integration problem here. There is no harmony between the books and backgrounds. We are conducting negotiations for that purpose. They need a space where Syrian children can express themselves. We experienced similar issues in the past. There used to be one child from nursery in every class. Nobody knew that child’s name. They called the child “the one from the nursery.” By doing so, they caused great anger for the child who turned into a killer, pickpocket or thief.

The decisions made in Ankara do not solve the issue. What will heal the wounds of the heart is volunteering and non-governmental organizations. You can heal open wounds through the governmental organizations. You can heal them in hospitals but the grateful Anatolian public and Turkish nation has a mission here. We should start campaigns that provide the right to live to any Syrians with compassion and mercy. We are conducting different programs to raise awareness among educators, children, and young people in Turkey for the purpose of indicating that Syrians are as valuable and special as our children with their own names and cultures, and that Syrians are entrusted to us by God. Otherwise, the campaigns of marginalization and violence against them may turn into a great anger and protest toward us, which, God forbid, would terminate the relationships between two nations. We are conducting educational activities for that purpose.

T. Erkut: Did the contact of Bülbülzade organization with the migrants start with the migration from Syria?

T. Aldemir: No, we welcomed the Kurdish people coming from the northern Iraq in Khabur during the First Gulf War. We set up tents for them. We did not have the knowledge, opportunities, and experiences of today but we were still there. We went to Halabja to help the people there. We visited Palestine and refugee camps there. We went to many working areas in Africa in this regard. We even went to Asia. We organized works on the field during the refugee crisis arising from the Bosnian war. These aid and non-governmental activities helped us be more experienced in Syrian issue, conduct more studies in more fields and work in coordination with the governmental institutions and relevant non-governmental organizations in Turkey.

T. Erkut: Are there any Syrian or Iraqi scholars who take part in a non-governmental organization and work with you?

After the beginning of the civil war in Syria, we planned to invite Syrian scholars first for the solution of the issue. Approximately 100 Syrian scholars came to our organization. We conducted a two-day study. We wanted to make sure the scholars prevent the incidents in Syria. Many problems occurred in the first plan as they never saw each other before. Some of them did not want to be together in the same meeting hall, which is basically the reason why the disintegration in Syria began. I cannot say the Syrian scholars undertook responsibilities regarding the Syrian civil war adequately. There are, of course, exceptions. I got to know many brave, valiant scholars. Some of them were even martyred fighting in Syria. They said they would fight instead of staying in Turkey. However, there were many Syrian scholars who escaped to Arabic or western countries. They abandoned their society.

There are Syrian scholars also in Turkey. We meet with them and make an effort to ensure that Syrian youth or children do not stay ignorant and get deprived of education during this process. There is something we learnt from the Prophet which is that The Prophet did not sustain the activities for the companions who were interested in trainings even in the most critical war. He left a group there. The logic here was that these people should become more intellectual so that they can educate the children and elderly people behind and rehabilitate the veterans. We saw that this mechanism was not sufficiently organized by the Syrian scholars inside and outside of Syria, or wherever Syrians were present. If this was not the case, those coming back from the wars would have stayed away from educational activities while those left behind would have thought nothing but their lives. Accordingly, we invite the Syrian scholars to undertake responsibility in Syrian lands.

T. Erkut: What are the most important problems of the immigrants in this city? Do you think the immigrants living inside and outside the camps have adequate living conditions?

T. Aldemir: We do not approve of hosting our guests in tent cities. A 10 or 15-square meter area where people's social needs are collectively met cannot be humane and Islamic. People cannot live a family life there. Children who were born here cannot establish the Madinah of Islamic civilizations. They cannot gain the self-confidence to fight against the imperialist western nations. Yes, we help them survive here, and May God be pleased with whoever has a role in this regard. The government has done a great job in this period. But tents are temporary places. One cannot stay in tents for five or six years. According to our theological approach, Don't do to anyone else what you don't want done to yourself. You should not give anything as alms which you would not accept with satisfaction. I cannot live with

my family in those tent cities and I do not want anyone to live there. In this case, we need to take a further step and force the government in this regard. These tent cities are temporary adaptation environments. People should be moved to cities in six months after they were located there.

It would be wrong to establish separate neighborhoods for them as there is no such thing as “they or them.” These borders were set through Sykes-Picot Agreement. Mr. President mentions Lausanne. Syria, however, was a place, the governor of which was assigned by the Ottoman Empire 100 years ago. I do not say we should assign again but while conducting the Operation Euphrates Shield, we are building walls between two nations. These are the initiatives that split our cultural codes. Gaziantep is a significant example in this regard. I extend my gratitude to our esteemed governor, mayors, those who took responsibility in this regard, non-governmental organizations and, particularly, the people of this city. They all regarded Syrians as brothers and embraced them.

The safety-related data here, which I always follow, indicate that Syrians’ crime rates are lower than those of Turks. The number of Syrians begging in our streets is lower. We have worked on this issue. These beggars were found and taught specifically in terms of certain occupations. The number of beggars begging in traffic lights in Istanbul or Ankara are at the highest level as the authorities there do not fulfill their duties.

Syrians are not beggars, thieves or uneducated, and culture-less people. Not all of them are beggars. God orders as “...And these days [of varying conditions] We alternate among the people...” Accordingly, we have great friendships with the Syrians in this period when Syrian and Turkish societies are together. Such great friendships... There are approximately 900 Syrian businesses in this City. They work and provide value to the economy. There are more than 40 major businesses. There are Syrians working in every sector. These are hardworking, intellectual people. There are parasites or problematic people for every society. There will be one for the Syrians, too. This is a city where people have mercy. I have rarely seen a homeless Syrian here. I once witnessed something beautiful around Kilis Bus Station. It was nighttime when a Syrian family could not find a place to stay. I saw two people there fussing and saying that I would take them to my home. These men were the real heroes. They agreed in the end. One of them said “Okay. Host them today but bring these guests to me tomorrow.” People from Gaziantep entrusted their daughters, children or wives to Syrian people during the Independence War.

Are there problematic ones among us? Yes, there will always be. But I think we are doing good in this test. We have wrongs, deficiencies or moments when we hurt Syrians’ feelings. We are making efforts to solve these by talking or communicating with them. We are not experienced either. No country has ever lived collectively with so many foreign people before. Gaziantep hosts 350-400,000 Syrians, indicating that one-fifth of the population is Syrian. But, thank God, there is harmony between them. Europeans conduct referendums to accept 10, 20 or 50

people. They protected their borders whereas we protected humanity. We did not discriminate them as rich, poor, educated, Intellectual, Christian, Muslim, non-Muslim or Armenian. I learnt that some of the people we cared for were Durzi, Marooni and Christian a year later. We work collaboratively in the organization. One of them asked "Do you know who I am?" He was Hafiz Karput, a Syrian director. Some said "I am not Muslim" while the other stated "I am Durzi." But they were humans. We embraced them. Gaziantep is a city where people make an effort to maintain different cultures, belief groups, and lifestyles. However, the ambassador of USA points different concepts of actions as targets. DAESH uses bombs. PKK attacks. For what? They even bombed a wedding ceremony. They just aim to create a war between Kurds and Turks or Shiite and Sunnis, and to distort the peace. They want to distort Gaziantep's model but they will not be able to do so because we do what we do while being aware of their aims. We believe this is their aim. We do what we do for our paradises.

T. Erkut: Considering the evidence that the war will take longer, does Turkey promise a future for the immigrants or will the immigrants move toward the western countries?

T. Aldemir: The flow of immigrants to the West has stopped. West is a dream for them but some of the people who went there returned. As Turkey took further steps... For instance, people talked about the possibility of granting a work permit to academicians. There were more than 5000 applications in a week. Some of these applicants were in the West. They said I need to work in Turkey even if my wage would be the half of what was offered in the west. Turkey, however, did not act in time. I cannot forgive the bureaucrats. We work on certain issues, prepare files and send these to them, but these files get lost in the corridors of governmental bodies like a river flowing through a desert.

There is no such thing as Syrian issue. This also concerns the future of Turkey or this geography. The safety of Damascus is also the future of Turkey. Not the safety of Aleppo but Damascus. As long as Damascus is in this state, Turkey cannot be in peace. Security corridors do not start from the borders. Mr. President has been mentioning this, too, in recent times. If we do not establish an order beyond our borders, we cannot talk about security here. Therefore, we need to accelerate the process of granting work permits to Syrians, which does not mean that Turks will be unemployed. There are relevant promotions. For instance, Turkey cannot find workers or entrepreneurs in many fields. A majority of our lands are not cultivated. Syria's hardworking people can contribute to production even if we temporarily assign these lands to them. We have organic agriculture and language village projects. Syrians will work, produce, and learn languages in these. There are three million Syrians speaking Arabic, but whenever we see an Arab, we keep our heads down thinking the language of our religion. If we can use the opportunities in this

regard... I think Turkey has been taking positive but slow steps in this regard recently.

The Syrian issue is not just a matter of safety for Turkey. Three million Syrian Arabs, Kurds and Turkmens, who are among the nations that move around the world the most, are a great opportunity for Turkey to strengthen its place in the Islamic geography. We should use this opportunity to contribute to our internal peace, Islamic peace, and global peace.

T. Erkut: How would you assess the financial aids of the government and non-governmental organizations toward the Syrian immigrants?

T. Aldemir: Of about three million Syrians, 274,000 live in tent cities. The government spends more on these places. Nine-tenth of Syrians live in cities, and they are helped by the non-governmental organizations and public. There are three million more Syrians living on and beyond the border with the support of the non-governmental organizations and Anatolian people. We are actually dealing with six million Syrians. The population is ten times higher in the borderline. There are many tent cities there. Turkey is also meeting the critical needs of these cities. Therefore, the aids mean serious financial figures although there are still many deficiencies. However, I believe that the rate of these aids, which have been reported to have reached 20 billion dollars, is not managed well. For instance, according to the data of the Prime Ministry, about 70% of these aids are delivered as food aid to Syrians, while 15-20% are delivered as medical aids and the remaining are delivered as sheltering aids. There are also educational aids which are too minor to be regarded in the percentage. They have no culture, workhouses, art or even cinemas.

For instance, Dervish Zaim, one of the most important directors in Turkey, came here and roamed around the field with us. We worked on a Syrian movie reflecting what has happened in Syria and Turkey. Such a movie has not been made before. There are no pieces of work reflecting what we have done for the Syrians. TRT or private channels have had no initiatives. However, westerners have some. There are three movies in Switzerland about a man who gives three bottles of water to refugees I invite the government and relevant non-governmental organizations to focus on this issue. Syrians say they find something to eat in some ways. They need help in other areas. They should have rights to association or opportunities to reflect their fights.

For instance, we examine 550 questions and study history aloud under the guidance of Dervish Zaim and Kemal Öztürk. We just started this project again. We are recording approximately 100 prominent Syrian scholars, intellectuals, journalists, females, children, young people or anyone with a story. We address them 550 questions, and they reply. Some of them even cry their eyes out due to the questions we ask although they even forgot most of these incidents. We need to work to declare the crime against humanity occurring there to the world and to

make sure this crime goes down in history. Actually, we are not the ones who have to do that. This should be done by the government. However, nobody thinks about that. Everyone is just bragging about tent cities, but nobody asks what happened in Syria, what was done, what happened yesterday, what happened today. We are recording what is happening in Jarabulus. We are creating our records gradually. That place is becoming alive like the leaves in spring. The environment was black and white in the first week. But we built a playground and school there. We will also plant trees. These are the real activities there. We are doing these activities with the Syrians.

We need to grow our scale as the Turkish non-governmental organizations and take one step further the supply, cloth, El-Eid and other aids. We need to prioritize the studies that focus on the people's spirits, minds, ideas, cultural aspects, ideologies, Islamic faith, and common thoughts regarding humanity and that examine maintaining cultures. We're going all over the world to help with food but western nations go and deliver books after us. We feed people's stomachs while they feed refugees' brains. As long as we do not focus on these areas, people whose minds are exploited by the imperialists will distort the peace of the region even if the war ends. For example, the USA collected certain Kurds from Northern Iraq during the First Gulf War, educated them, sent back to there, and founded a mini USA there. They are also doing the same for Syria. We need to be aware of this situation.

T. Erkut: What are your opinions regarding whether the negative thoughts of the Turkish society toward the Syrians are based on justified reasons?

T. Aldemir: There are some concerns. They may be incorrect. However, we have the following in our culture: Wrongs are not exaggerated and mistakes are covered instead of being revealed. This behavior brings us closer to God. There may be some Syrians who make mistakes. Some may do it due to their needs. Some were managed by an autocratic regime under war-related conditions but they found a free environment here. There may be some Syrians who make mistakes due to misperceptions toward this free environment. However, not all Syrians are like that. Turkish people should be educated in regard to Syrians and different nations. There should be classes regarding the social adaptation of Turkish people in schools. Universities are conducting social responsibility projects nowadays. We are performing these studies with many university students. They have many different ideas. We were sitting here a couple of days ago. Two lecturers were talking about this issue, saying "Syrians cannot understand this/that." We have an artistic workshop here. This workshop also has Syrian lecturers. I introduced these Syrian lecturers to Turkish lecturers. Those Turkish academicians who did not approve Syrians are now receiving lessons from them.

People object to what they do not know. We have to tell them. Therefore, the press is important. Unfortunately, our press does not reflect good actions as news. Instead, it exaggerates a couple of negative incidents. Unheard good stories should be immediately told to people. The grateful characteristics of Syrians should be reflected to people. I witnessed the following: There are many Syrians who do not accept our aids, stating that we should give these aids to someone else, or a Turkish person, who needs these aids more so that the people around will not misunderstand them. This issue can be understood better if Turkish people are informed. As Omer Seyfettin noted, Turkish people are not scholars but wise people. They can understand if they are informed. They proved this in the past. Certain intellectuals or people who benefit from the government more than anyone else made these negative aspects of the issue more distinct. The public has no problems. The issue arises from those who become strangers to their public as their educational status rises. I believe this process will change as these people learn the facts.

T. Erkut: How do you assess the position of Syrians in regard to citizenship or ummah concepts? Is a legal definition certainly needed for granting legal rights to immigrants or will it be enough to keep the ummah concept alive?

T. Aldemir: The modern definitions of citizenship, state and nation state cause the emergence of many problems. We are collectively living in this world as humans. Anything that we cannot choose when we were born cannot be the reason for superiority. It does not matter if I was born in Turkey or Syria... What matters is sharing and working. For that purpose, we need a legal system that will support the statement of Mr. President regarding the conscience, mercy, and sensitivity of Turkish people in this regard. The current constitution does not even include the Kurds, let alone the Syrians. Therefore, we need to form a multi-lingual, multi-cultural, and multi-religious constitutional system quickly once again. Syrians and Iraqi people should not be forgotten in this system. Anatolia has been the capital of many civilizations and empires. Let us not confuse here with another European country. This environment has been a host for every nation, race, group and culture. Therefore, Syrians are not a threat to us. The resources here will suffice for all of us and the chaos and imperialism of Europe can be terminated if we can make a philosophy of justice, freedom, mercy, and conscience for everyone dominant in accordance with the ancient justice theory.

Anatolia is the capital of our home depiction. It can be the place we regard as our spiritual geography. The countries in Africa, Asia, Middle East, Balkans... They all have borders, but ideas conscience or mercy cannot have borders. If there is a suffering, we cannot approach it by asking whether the sufferer is Turkish or Syrian. If there is a suffering one, a dead person or an injured, we should not pay attention to their nationalities. Are they humans? Yes. Are they creatures? Yes. We cannot

Interview

even group them as humans or animals. We can exist as long as we help them survive. Therefore, our ancestors said "Help people survive regardless of their sects, spirits or religions so that the government can survive, too." We should make this ideology dominant again.

لقاء مع «تورغاري آل دمير» رئيس وقف بلبل زاده*

أجرت الحوار: أ. طوبى أركوت

ترجمة: أ. علاء الدين حسو

طوبى أركوت: ما هي نشاطاتكم لحل المشكلات المتعلقة بموضوع انسجام المهاجرين مع الثقافة

التركية؟

تورغاري آلدمير: بداية، ونحن نتاول موضوع الهجرة، علينا تحديد المفاهيم وفق ثقافتنا وتاريخنا؛ فنحن نطلق عليهم اسم «الضيوف»، والمفاهيم من مثل: (المهاجرين، اللاجئيين، طالبي اللجوء) هي مفاهيم أنتجها الغرب وله فيها مآرب أخرى. وما يجري على الذين ذهبوا إلى هناك يقوم على أساس إلغاء ثقافتهم من خلال برامج تعمل على دمجهم وصهرهم في الثقافة الغربية.

من أجل ذلك علينا أن نعرّف هذه المفاهيم حسب قضاياها وحركتنا الاجتماعية. ماهي الهجرة؟ ماهي الاستضافة؟ ماذا تعني لنا هذه الحدود؟ هل هي شرعية بالنسبة لنا؟ ولذا علينا كمسلمين مناقشة هذه المسائل. وفي الجهة الأخرى رأينا كيف انصدم هؤلاء الناس الذين عاشوا محاولات صهرهم تحت اسم الانسجام والدمج.

بالنسبة لنا، نرى أن تحقيق السعادة والطمأنينة للإنسان لا يتم عبر إحياء جسده فقط، نحن نرى ضرورة حماية ثقافته وعقيدته ونمط معيشتته. فهؤلاء السوريون الذي أخرجوا من سورية واتجهوا نحو الغرب، هم على قيد الحياة، ولكنهم فقدوا الكثير من ثقافتهم وفنونهم وآدابهم وهم في الطريق، ما عدا الذين فقدوا حياتهم في البحار. ومن أجل هؤلاء الضيوف أرى بقناعة تامة، بدلاً من برامج الدمج والصهر، ضرورة نشر ثقافة العيش المشترك.

ولا يمكن للأناضول أن يقوم بمهمته على الشكل الصحيح إذا لم يستطع المحافظة على استمرارية تقاليد وعادات وأعراف العنصر الأم المكوّن له من عرب وترك وكرد. فهذه المنطقة الجغرافية كانت منذ ألف عام وأكثر (من تاريخ مجيء جاغري بي حوالي ١٠١١م وحتى الآن) أرضاً مشتركة للعيش بين العرب والكرد والترك. ومن أجل ذلك قمنا بإصدار كتاب عن التوافق والانسجام الاجتماعي، ذكرنا فيه وجوب العمل على إحيائهم كعرب وأكراد أكثر من العمل على دمجهم وتتركهم.

* وهذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان "Röportaj: Turgay ALDEMİR (Bülbülzade Vakfı Başkanı)" التي نشرت في العدد الرابع من مجلة الإلهيات الأكاديمية. (أجرت الحوار: طوبى أركوت، لقاء مع «تورغاري آل دمير» رئيس وقف بلبل زاده، الإلهيات الأكاديمية، ٢٠١٦، العدد: ٤، ص ٢٠٧-٢٢٢). من الواجب أن يستند في الإقتباس إلى المقالة التركية.

صحيح أننا أتحنا فرصة كبيرة للسوريين في مجالات الحياة، ولكننا لم نحقق شيئاً للأطفال الكرد والعرب لإحياء ثقافتهم السورية. هناك من يذهب للمدارس التركية ولكن لا توجد جهود جادة في موضوع المنهاج الخاص بهم. ونرى ضرورة اهتمام الجامعة وتوليها هذا الأمر، وعند الحديث عن موضوعات الدمج لا بد أن يكون تحت رعاية الدولة مع المحافظة على ثقافتهم. فأكبر ظلم يطبق على الإنسان ليس القضاء على وجوده وإنما القضاء على ثقافته وعلى دينه وعلى لغته وعلى نمط معيشتة؛ أي القضاء على شخصيته المعنوية.

عشنا ذلك في تركيا قرابة تسعين عاماً، عشنا أياماً لا يستطيع المسلم فيها أن يتكلم لغة دينه. وعشنا أياماً لا يستطيع الكردي أن يتكلم بلغته الأم. في حين علمنا القرآن الكريم أن آيات الله وحي. ولهذا يجب وضع قضية الدمج تحت النقاش وفق معاييرنا، لا وفق المعايير الألمانية أو الفرنسية أو الإنجليزية. لقد اطلعت على ذلك؛ ففي ألمانيا يقومون بتدريس اللاجئين الثقافة الألمانية ويطلبون منه العيش حسب ذلك. فيما نحن نؤمن أن عليه التعرف على الثقافة الألمانية، وعلى حساسيات وتقاليد الألمان، ولكن في المقابل على الألمان أن يقرروا بحق اللاجئين في العيش حسب ثقافتهم الجغرافية التي أتوا منها.

طوبى أركوت: أنتم كجمعية هل تركزت نشاطاتكم في مجال أكثر من مجال آخر؟ ما هي المجالات التي ركزتم عليها تجاه اللاجئين؟

تورغاري آل دمير: لقد قمنا بأدوار فعالة خلال الأزمة العراقية والفلسطينية. وكما جاء في الحديث بما معناه: «أن المسلم لا يكتمل إيمانه إن لم يشعر بالشوكة التي تصيب أخاه». وكما قال تولستوي: «إذا شعر الإنسان بشيء يلامسه فهو على قيد الحياة ولكن إن شعر بالآخرين فهو إنسان». من هذا المنطلق كانت مساعدتنا الإغاثية (الغذاء والدواء واللباس) موجودة في سوريا ودول أخرى. قدمنا مساعدات تصل إلى الآلاف من القاطرات. ولكن على التوازي مع العمل الإغاثي كنا نقوم بدراسة نفسية واجتماعية؛ فعلى سبيل المثال لدينا هنا في عنتاب متاجر نقدم فيها مساعدات ألبسة لحوالي مئة ألف عنتابي ومئة ألف سوري. نقدم مساعدات فعلية غذائية وإكسائية. أصحاب الحاجة يأتون ويأخذون حسب اختيارهم.

طبعاً لا يمكن تلبية احتياجات الناس للأبد، ولكننا نسعى إلى كسب قلوبهم. وفي الحالة السورية، رأينا أننا نقوم بالمساعدة ولكن مع ذلك ثمة نقص، ماهي هذه النواقص؟ تشير الأرقام إلى أن عدد السوريين في تركيا حوالي ثلاثة ملايين، وبلغت الأرقام ما يعادل ٢٧٧٤٠٠٠ سوري مسجل، عدا غير المسجلين. من بين هؤلاء مليون وخمسمئة ألف - يبلغ معدل أعمارهم من الصفر حتى ثمانية عشر عاماً- يجب أن يلتحقوا

بالتعليم. ولكن الأرقام تشير إلى أن ٣٤٠ ألف طفل فقط استفاد من حق التعليم. وكان لنا مساهمة؛ فقد فتحنا ١٢ مدرسة داخل سوريا، وفتحنا مدرسة في جرابلس. ولكن هناك أرقام مخيفة لا تذهب إلى المدارس تبلغ حوالي ١١٦٥٠٠٠ طفل. هناك ٧٥ ألفاً يذهبون مباشرة إلى مدارس تركية. ولكن ماذا عن البقية؟ هناك حوالي ٨٠٠ ألف طفل إن لم نعلمهم سيتجهون نحو سبل المخدرات والجرائم. لقد قمنا بحملة (ليدرس الأطفال) وعملنا عملاً ممتازاً مع الولايات والمنظمات المدنية في المدن الأخرى. وفي مدينة عنتاب، حيث معدل السوريين الذين يذهبون إلى المدارس هي أعلى نسبة، نجد أن ٥٠٪ من الأطفال يذهبون إلى المدارس ولكن ٥٠٪ لا يذهبون، إذ لا توجد مدارس كافية ولا توجد فاعلية تجاه ذلك.

لقد ذهبنا إلى المدارس التي خصصت لهم، اكتشفنا أننا قدمنا لهم التعليم ولكننا أخفقنا في تغيير أذهانهم. شكلنا مجموعة مؤلفة من خمسة أكاديميين أتراك وخمسة أكاديميين سوريين، ودرسنا المنهاج السوري. استمر العمل ستة أشهر، كانت مرحلة.. وفي النهاية وجدنا مشكلات جديدة في المنهاج، هناك مشكلات في كتب التاريخ والأدب والجغرافيا؛ فعلى سبيل المثال لا توجد إشارات في التاريخ عن السجلوقيين ولا عن العثمانيين. ويرون حرب (جنت قلعة) حرباً إمبريالية مع العثمانيين. نحن نريد أن يذهبوا إلى المدارس، ولكن نريد أن يكون هناك منهاج غير هذا المنهاج. نقلنا هذا الموضوع إلى الوزارة وراثسة الحكومة وراثسة الجمهورية. قلنا لهم يجب أن تكون هناك دراسة حول هذا الموضوع، وعلى السوريين أن يعرفوا البلد التي يعيشون فيها. من أجل ذلك أصدرنا كتاب (الانسجام الاجتماعي) لكي يعرف السوريون ثقافة الترك. فلتركيها عمارتها وآدابها وفنونها ومجتمعها المدني وسياستها وبنيتها العائلية. نشرنا الكتاب بالعربية والتركية. وزملاؤنا الأكاديميون يحضرون الآن في القسم السوري في بيكام (مركز الأبحاث والدراسات للعلم والتعليم والثقافة) كتاباً جديداً فيه إجابة عن أهم مئة سؤال يتعلق بالحياة في تركيا. منها على سبيل المثال: كيف يستطيع الإنسان السوري أن يملك أو يستأجر وماذا يفعل لو تعرض لحادث، أو ارتكب حادثاً بسيارته، وحول الزواج وما هي الحقوق والواجبات. وأصدرنا جريدة نصف شهرية وباللغتين التركية والعربية، اتحنا الفرصة ليكتب فيها كل السوريين مهما كان مذهبهم أو ملتهم. ترجمنا العشرات من الكتب إلى اللغة العربية لكتاب ومفكرين من أمثال علي عزت بيجوفتش وتولوستوي وعبد الله ناصح علون وغيرهم، نوزعها مجاناً لهم. فنحن نهتم بالجانب الفكري، ونولي للفكر أهمية كبرى، فأكبر حرب في سورية هي حرب العقل بين القديم والجديد وبين الصحيح والخطأ. هناك أكثر من ٢٠٠ صحيفة سورية تصدر للسوريين مدعومة من قبل الغرب تهدف إلى إفساد الفكر وتشويه الحقيقة، تخيلوا أن الذين يدعمون المثلية والشواذ وأن الشيوعيين والملحدون يصعدون كل هذه الصحف بيننا عقلاً ونا لا يقدمون للسوريين سوى السلال الإغاثية والخدمات الصحية. وهذا أمر جيد ولكن يجب علينا أن ننقل لهم

تصورنا الإسلامي لإدارة هذه المنطقة؛ لأن التجربة التركية مهمة، لقد استطعنا تجاوز كل العقبات والحوازر من دون التلوث بالتشدد إلى أن وصلنا إلى هنا. وهي تجربة لا مثيل لها في العالمين الإسلامي والعربي وحتى عند المظلومين في كل مكان. كانت هناك حاجة للحديث عن هذه التجربة وقمنا بذلك. من أجل ذلك أنشأنا محطة إذاعية باسم (فجر) يصل بثها إلى أطراف لبنان، وهي تبث من هنا، تشرح للمستمعين مفهوم الأمة المشتركة، وتشرح معنى التقاسم الإنساني، وأن الكليات الخمس الأساسية هي: الروح والنسل والعقل والدين والمال. وهي تبث بالعربية وبالكردية والتركية.

لدينا مشروع افتتاح بيتٍ للثقافة، ليأتي الشباب وليجتمعوا وليتحدثوا وليناقشوا مناقشات فكرية، فهي تحتاج للتخمر، وإلا سندعهم يتجهون نحو الغلو. نحن نؤمن أن الكتاب أهم من السلاح والغذاء اللذين هناك من يهتم بهما، ولهما مكان مختلف. أما نحن فنسعى لإيصال الكتاب والمعلومة والفكر، وجعلناها مهمتنا، فالحرب لن تنتهي إن لم يغيروا ذهنيتهم.

وفي هذا الإطار لدينا مشروع حول نقل التجارب، فقد أنشأنا طاولة سورية لأكاديميي المجتمع المدني، وقمنا بتجميع السوريين من الشرائح كافة ومن الجنسين وتم دعمهم لإنشاء عدد من الجمعيات، فهناك مثلاً منظمة (منبر الشام) يعمل فيها حوالي ٥٠ متطوعاً، أغلبهم أكاديميون ومن أصحاب الشهادات العليا، وهناك جمعية (بلقيس) تهتم بنشاطات المرأة والأسرة والأيتام، وهناك جمعيات للأطباء والمحامين وكذلك للشباب وللمعوقين وللفنانين. وقد قمنا الأسبوع الفائت بمعرض للرسوم حول الحرب والسلام. وهو معرض يتحدث عن هذه الجغرافيا من الماضي إلى المستقبل مروراً بالحاضر. وفي الرياضة أنشأنا أربعة وعشرين فريقاً تنافسوا فيما بينهم في مسابقة الدوري السوري، ومن ثم انتخب منهم فريق من ١١ لاعباً لعبوا مباراة مع فريق مشكل من اللاعبين الأتراك السابقين وبرعاية ومشاركة من وزير الرياضة والشباب. فالكرة تدور لا دين لها ولا لغة، وكذلك قدمنا مشروع مسابقة التآخي السوري التركي. وفي الفن قمنا بدعم نشاطات في المسرح... نحن لا نرى السوريين كمشكلة، بل هم فرصة أرسلها الله لنا.

في وقفنا ثلاث وعشرون لجنة. في كل لجنة هناك سوريون، نعمل سوية، هم ينقلون هذه التجربة إلى السوريين. ليس هدفنا قيادة السوريين، بل تأهيلهم لقيادة بلادهم بأنفسهم، ونعلمهم ثقافتهم المجتمعية.. ولا نفعل مثل الغرب؛ فهم يجتارون الأذكي والأخير ويتركون البقية. صفوة القول: إن كل ما ذكرته من نشاطات نقوم بها تجاه السوريين إنما نحاول من خلالها أن نركز على العيش المشترك، وأن يعيش السوري ثقافته بكل مكونات الشعب السوري. نحن وسيلة لتجميعهم.

طوبى أركوت: ما هي نشاطاتكم تجاه المرأة والطفل؟

تورغاي ألديمير: تستمر برامجنا بخصوص تعليم الأطفال، ولدينا برنامج لتحقيق الانسجام والتوافق بين أيتامنا وأيتامهم. نقوم ببرامج توعية ودعم نفسي لتخليصهم من الصدمة النفسية. هناك المئات من الأطفال الذين فقدوا أحد الأبوين، واذكر طفلاً حين كلمناه قال: إنها أول لمسة حنان شعر بها بعد ستة أشهر من فقدان والديه، هو الآن من أكثر طلاب صفه اجتهاداً.

لقد قابلنا الكثير من السوريين ممن يحتاج للرحمة والعطف. وحين نُسأل ما هي حاجة السوري نقول للذي يسأل: إن حاجة السوري ما تحتاجه أنت. كيف نرى ذبول أطفالنا خلال يومين إن لم تنتههم بهم؟ فهم كذلك، هم أبناؤنا، هم أمانة استودعها الله عندنا، لدينا فعالية ترفيهية وثقافية للشباب المهمشين. وهناك في تركيا الكثير من المنظمات والجمعيات التي تعمل في هذا المجال، نعمل معهم كمرشدين للسوريين. حتى الآن نهتم بحوالي ٤٥٠ يتيماً و١٦٠٠ عائلة. دون التفرقة بينهم، ودون تمييز، نعمل على تطويرهم وتأهيلهم ونقدم لهم احتياجاتهم.

وبعكس المعروف، فإن نسبة المتعلمين في سورية هي الثانية بعد الفلسطينيين في العالم الإسلامي. كانت النسبة قبل الحرب ٩٣٪ بينما في مصر ٥٨٪. المجتمع السوري مجتمع واعٍ. السوريات شاعرات وكاتبات أكثر من التركيات. زرت سوريا في بداية القرن الحالي ووجدت أن الكثير من النساء تقود السيارات. لدينا هنا اليوم العشرات من الطبيبات والمحاميات والسياسيات والمهندسات والمتنورات، نريد أن تعدل شهادتهن وينخرطن في الحياة الاجتماعية التركية. نحمد الله فقد قطعنا شوطاً مهماً، فالأم الجاهلة لا تستطيع إنشاء جيل واعٍ، نحن رأينا في الخامس عشر من تموز كيف فعل قسم من الجيل البعيد عن هذه التربية الصحيحة إذ وقف مع الانقلابين.

طوبى أركوت: هل لديكم كوقف برنامج لتحقيق الاندماج بين الطلاب السوريين الذين يذهبون إلى المدارس التركية مع الطلاب الأتراك؟

تورغاي ألديمير: حالياً هناك مدارس «اليكدار» بالتعاون مع مديريات التربية في الولايات الجنوبية (أورفا، هاطاي، مرعش، عنتاب، أديان، مالاطيا، أضنة) وبمساعدة وزارة التعليم الوطني نقدم لهم دورات تأهيل. ولكننا نعتقد، حسب وجهة نظرنا، وجوب تعليم السوريين في مدارس مختلفة عن الأتراك لأننا نحن نواجه مشكلة في الدمج. فلا يوجد منهاج متوافق مع ذلك. عشنا هذا الأمر من قبل، كان في السابق كل صفّ يضم يتيماً لم يكن له اسم، كانوا يطلقون عليهم اسم: اليتيم، ويسبب ذلك له عقدة نفسية، فيترك التعليم

وينحرف. مثل هذه الأمور لا تحل بقرارات من أنقرة، يجب أن تكون هناك حلول تلامس القلب، تداوي الجرح. والمجتمعات المدنية هي من تداوي القلوب الجريحة؛ فالدولة يمكن أن تداوي الجروح الظاهرية فقط. وهنا يقع على عاتق ابن الأناضول مهمة كبيرة ومسؤولية جسيمة. يجب أن نطلق حملات تحمل الرحمة والشفقة على السوريين، وأن نخاطبهم بأسمائهم وبتقافتهم. وإلا فسيكون هؤلاء الأطفال تحت تأثير رد فعل كبير نتيجة الإقصاء والتهميش.

طوبى أركوت: هل كانت بداية وقفكم الخيري مع السوريين المهاجرين؟

تورغاري ألددمير: لا، لقد استقبلنا الأكراد من شمالي العراق في الخابور في أثناء حرب الخليج الأولى، نصبنا لهم الخيم. ربما لم يكن لدينا خبرة اليوم وإمكاناته، لكننا كنا هناك. ذهبنا إلى حلبجة لمساعدة الناس هناك، ذهبنا إلى آسيا، عملنا بفاعلية في الميدان في أثناء حرب البوسنة. كل هذه الأعمال كانت تجربة مهمة لنا في أثناء التعامل مع السوريين. فقد أتاحت لنا فرصة التنسيق بين الدولة والجمعيات والسوريين.

طوبى أركوت: هل كان هناك علماء دين بين حركات المجتمع المدني السوري والعراقي الذي تعمل معه؟

تورغاري ألددمير: حين بدأت الحرب في سورية قلنا لنجمع العلماء. وجمعنا حوالي مئتي عالم دين سوري، وقمنا بورشة عمل استمرت ليومين حول ماذا يحدث في سورية. كنا نرى ضرورة أن يكون العلماء في المقدمة. طبعاً كان هناك الكثير من العوائق في البداية، فبعضهم لم ير من قبل الآخرين، وقسم منهم لم يرض بأن يكون بجانب قسم آخر. لا أستطيع أن أقول إن علماء الدين السوريين كانوا على قدر المسؤولية. طبعاً هناك استثناءات، فهناك القوي والشجاع الذي رجح للجهة مفضلاً الاستشهاد على الجلوس هنا. ولكن قسماً منهم هروا إلى أوروبا ومنهم من ذهب إلى الدول العربية وتركوا مجتمعهم. هنا في تركيا بعض العلماء. نتقابل معهم بين فترة وأخرى، همنا المشترك تعليم الأطفال، ولأجل هذا ندعو علماء الدين السوريين لتحمل المسؤولية من جديد.

طوبى أركوت: ما هي أهم المشكلات التي يعاني منها السوري برأيك؟ وهل تعتقد أن الذين يعيشون

داخل أو خارج المخيمات يملكون الشروط الكافية للحياة؟

تورغاري ألددمير: نكرر قولنا إننا لا نرضى بعيش ضيوفنا في المخيمات. لا يمكن أن تكون هناك حياة إنسانية إسلامية في مساحة لا تتجاوز الـ ١٠-١٥ متر مربع. لا يمكن أن تكون هناك حياة عائلية. الطفل الذي يولد هناك لا يمكن أن يحمي الحضارة الإسلامية. لا يمكن لهذا الطفل أن يكتسب الثقة لمقاومة الإمبريالية. نحن هنا نحمي أبدانهم، وهذا جهد مشكور للدولة. ولكن المخيم هو مكان مؤقت، لا يمكن أن يعيش

الإنسان فيه ٥-٦ سنوات. فبموجب عقيدتنا ليس من سمة المسلم أن يترك غيره يصاب بما يكرهه لنفسه. وأنا لا أرضى أن أعيش في تلك الخيمة. لذا علينا أن نتقدم خطوة إلى الأمام، وأن نقلهم فوراً بعد ستة أشهر إلى المدينة. ومن الخطأ أن تنشأ أحياء خاصة بهم، يجب أن نتخلص من كلمة (هم). رئيس الجمهورية يقول في معاهدة لوزان: تم رسم حدود اتفاقية سايكس بيكو، ولكن انظروا إلى التاريخ. قبل مئة عام كانت سورية جزءاً من الدولة العثمانية، وكنا نرسل لها الوالي من هنا. ولا أقول اليوم أن نرسل الوالي من هنا، ولكن هناك درع الفرات من جهة وبناء جدار عازل من جهة، هذه تصرفات تقسم ثقافتنا، لأجل هذا عنتاب نموذج مهم، وأشكر هنا الوالي والمسؤولين في البلديات لتحملهم المسؤولية. والشكر لكل المؤسسات المدنية ولشعبنا. أنا أتبع الأخبار الأمنية في المدينة ووجدت أن نسبة السوريين المرتكبين للمخالفات أقل بكثير من نسبة الأتراك، والمسؤولون السوريون أقل من المسؤولين الأتراك. وقد أخذنا هؤلاء المسؤولين وقمنا بتدريهم وتأهيلهم للعمل. وسبب وجودهم عند إشارات المرور بحالة بائسة هو عدم قيام المسؤولين والإداريين في أنقرة بأعمالهم كما يجب.

يداول الله الأيام بين الناس، فالسوريون ليسوا متسولين ولا لصوصاً، وليسوا جاهلين ولا بلا بثقافة، وليسوا محتاجين للمال. هم في هذه الفترة كانوا أصدقاء جيدين، وجيراناً جيدين، توجد حوالي ٩٠٠ شركة سورية في المدينة، يساهمون في تحريك العجلة الاقتصادية، هناك أكثر من ٤٠ عمالاً كبيراً. السوريون يعملون في كل القطاعات، وهم مهرة، وطبعاً لكل مجتمع شواذه ومشاكله. هذه مدينة تسودها الرحمة والشفقة، لا تجد إنساناً في الشارع. مرة رأيت تركيان يتجادلان على استضافة ضيف، اتفقا في النهاية أن تكون الاستضافة يوماً عنده ويوماً عند الآخر. نحن بين يدي امتحان. ألا توجد مشكلات بيننا؟ لدينا أخطاء، لدينا نواقص، هناك لحظات جرحنا فيها السوريين، ونحن نعمل على تذليل الصعاب وحلها بالنقاش مع بعضنا بعضاً. لم يحدث قط في هذا العالم ما يجري هنا؛ ٣٥٤ ألف سوري يعيشون في عنتاب، أي خمس عدد السكان. ولكن هناك توافق، أوروباً تقوم باستفتاء من أجل عشرة أو عشرين أو خمسين شخصاً. الإنسانية عندنا؛ لا نميز بين فقير وبين غني، لم نفرق بين مسلم وبين مسيحي أو غير مسلم. اكتشفنا بعد عام أن بعض الذين عرفناهم هم دروز أو مارون أو مسيحيون. نعمل سوية. سألني ذلك الرجل هل تعرف من أنا؟ أنا لست مسلماً، كان ذلك الشخص هو سينارست درزي. وما سبب التفجيرات هنا؛ تفجيرات داعش والسفارة الأميركية والبي ك ك، من أجل ماذا؟ كل ذلك من أجل إشعال فتيل الحرب الأهلية هنا، ولكنهم لن يقدرُوا، لأننا واعون ومؤمنون بعملنا من أجل أجندتنا.

طوبى أركوت: لو فكرنا بطول الحرب، هل تعد تركيا المهاجرين بشيء ما في المستقبل أم أن المهاجرين

سيتوجهون نحو الغرب؟

تورغاري آلدمير: لقد توقف عشق المهاجرين للغرب، لأن الغرب سراب. قسم من المهاجرين عادوا عندما خطت تركيا خطوة.. على سبيل المثال حين طلبت تركيا توظيف أكاديميين تقدم حوالي ٥٠٠٠ أكاديمي خلال أسبوع. قسم منهم قال أنا أرضى بنصف راتب الغرب إن حصلت على عمل في تركيا. ولكن تركيا تأخرت كثيراً، لا أستطيع أن أغفر للبيروقراطية، نحن نعمل هنا والعمل يتيه في دهاليز أنقرة كجريان نهر في الصحراء.

لا توجد مشكلة اسمها سوريا. هذا مستقبل تركيا والمنطقة. أمن دمشق من أمن تركيا. ليست حلب وإنما دمشق؛ فطالما دمشق هكذا تركيا لن تشعر بالطمأنينة. لا توجد دولة يبدأ أمانها من حدودها. وهذا ما شرحه السيد رئيس الجمهورية عدة مرات. إن لم نضع نظاماً لما بعد الحدود لا يمكن أن نشعر بالأمن هنا. ولا يعني ذلك أن الأتراك بقوا دون عمل؛ فهناك مجالات وأماكن كثيرة يمكنهم الاستفادة منها. هناك ٣ ملايين سوري يعرف العربية، ونحن لا نعرف لغة ديننا، أو من أن تركيا تخطو خطوات جديدة ولكنها بطيئة. فالقضية السورية ليست قضية أمنية وحسب، فوجود ٣ ملايين سوري هنا فرصة كبيرة لتركيا للتخمر والمساهمة في نشر السلام في العالم الإسلامي وفي المنطقة.

طوبى أركوت: كيف تقيم أداء الدولة ومنظمات المجتمع المدني من ناحية المساعدات المادية المقدمة

للمهاجرين السوريين؟

تورغاري آلدمير: الدولة صرفت كثيراً على المخيمات في حين نجد أن تسعة من أصل عشرة من السوريين يعيشون في المدن. كما أن هناك ثلاثة ملايين سوري خارج الحدود نهتم بهم؛ أي في الحقيقة نحن نهتم بستة ملايين سوري. وعدد السكان على الحدود يتضاعف، وتركيا تؤمن احتياجاتهم؛ فهناك خدمات جادة وفعالة وكبيرة، ولكن أغلبها محصور في الغذاء بنسبة ٧٠٪، و١٥-٢٠٪ للخدمات الصحية. ولا توجد نسبة للتعليم ولا للثقافة ولا للفن ولا للعمرة ولا حتى للسنيما. في الغرب يقدمون زجاجة ما ويصورون ثلاثة أفلام، ما قدمناه وما فعلناه غير معروف. فنحن على سبيل المثال قمنا بالتعاون مع (درويش زعيم) أهم مخرجي تركيا لزيارة المخيمات لعدة مرات، وسنعمل معاً لإخراج فيلم عن سوريا. وأنا أدعو منظمات المجتمع المدني إلى التوجه نحو هذا المجال. ساعدونا لنساعدكم في شرح قضيتهم. فنحن نقوم بمشروع (تاريخ صوتي) بالتعاون

مع درويش زعيم وبيشراف كمال أوزتورك، وهو مشروع بدأنا به حقيقة. ونقوم بإلقاء ٥٥٠ سؤالاً على حوالي ١٠٠ (مفكر، صحفي، عالم، رجل أعمال، امرأة، طفل، شاب) سوري لديه حكاية ليسجلها أمام الكاميرا ويحكيها. رأينا من بكى وهو يتذكر، يروي أشياء كان قد نسيها. يجب تخزين هذا وإظهاره للعالم، ويجب إسماع العالم عن الجريمة المرتكبة بحق الإنسانية. ولكن لا أحد يفكر في ذلك. الاهتمام قائم على بناء المخيمات فقط، ولكن لا أحد مهتم بما يحدث وما حدث وما يجري في سوريا..

يجب أن نتجاوز المساعدات المادية من غذاء وصحة. يجب أن نتوجه بأعمالنا ونشاطاتنا إلى الفكر والعقل والثقافة والعقيدة، ويجب أن نعطي أولوية لذلك. نحن نقدم لهم مساعدات غذائية والغرب يقدم لهم الكتب، نحن نُشبع بطونهم والغرب يُشبع أفكارهم. نحن لن نستطيع الوصول إليهم حين تنتهي الحرب، إذ سيكون الغرب قد سيطر على أفكارهم.

أخذت أمريكا الأكراد في حرب الخليج الأولى، فعلمتهم ودربتهم، وأنشأت أمريكا صغيرة هناك، وهم يفعلون ذلك في سوريا، يجب أن نظهر امتعاضنا تجاه ذلك.

طوبى أركوت: برأيكم هل تستند الأفكار السلبية المتشكلة لدى الأتراك عن المهاجرين السوريين إلى حقائق أم لا؟

تورغاي ألدмир: هناك بعض القلق حيال ذلك. هناك قسم يرتكب أخطاء، ولكن في ثقافتنا واعتقادنا لا يقابل الخطأ بمثله، ولا نُشهر ذلك، وهذا يقربنا من الله. قد يفعل بعض السوريين الأخطاء. قسم منهم بسبب الحاجة، وقسم نتيجة الحرية التي وجدها هنا - وكان مضغوطاً في بلد يحكمه نظام المخابرات - وارتكب بعض الأخطاء لعدم تفهم الوسط الذي هو فيه. ولكن ليس كل سوري هكذا، ولأجل هذا من الضروري وضع دروس عن الانسجام في المدارس. ومن الضروري التعرف على بعضنا بعضاً. فالإنسان عدو للذي لا يعرفه. ومع كل أسف إعلامنا لا يعمل كما يجب في هذا الصدد.

طوبى أركوت: كيف تقرأ الجنسية أو المعادلة الأمية بالنسبة للسوريين؟ وهل نحن بحاجة إلى حزمة قوانين لتأمين حقوق المهاجرين بشكل شرعي أم يكفي وعي الأمة والحفاظ على ذلك؟

تورغاي ألدмир: مع كل أسف يسبب مفهوم الجنسية والقومية في هذا العالم مشكلات كثيرة. نحن نعيش معاً كبشر في هذا العالم. لا يمكن أن يكون شيء لا نملكه ميزة لنا. فأنا ولدت هنا، والسوري ولد هناك، التقاسم هو الأساس. ويجب أن يكون هناك ناظم لهذا الأمر بعيد عن العاطفة والوجدان. لنترك السوريين

وننظر إلى دستورنا الحالي فقسّم من الأكراد لا يجدون أنفسهم فيه؛ لذا يجب أن يكون لنا دستور غني بالدين واللغات والثقافات إضافة إلى القوانين. فالأناضول كان حوضاً للحضارة، وعاصمة الدولة العثمانية العلية، هنا كانت العدالة للجميع والحرية للجميع والوجدان والرحمة للجميع تحت مظلة واحدة.

رؤيتنا للوطن هي أن الأناضول عاصمته. دولتنا الحقيقية هي تلك الجغرافية التي نحملها في قلوبنا من إفريقية وآسية والشرق الأوسط والبلقان. لا حدود للرحمة والوجدان والشفقة، لا ننظر لهذا إن كان سورياً أو تركيا، هنا يوجد مريض، جريح، لا ننظر إلى عرقه وملته، هل هو إنسان؟ أليس هو كائناً حياً؟ وكما قال السلف: «أحيي الإنسان دون النظر إلى مذهبه أو مشربه حتى تحيا الدولة» من هذا التصور يجب أن نبدأ.

Book Review

*Strangers at Our Door**

Mehmet AKSÜRMELi**

Yokluk beni mecbur etti,

*Gurbeti ben mi
yarattım?¹*

Muhlis Akarsu

You have to understand,

That no one puts their children in a boat

Unless the water is safer than the land.

Warsan Shire

Strangers at Our Door is a book by Zygmunt Bauman, emeritus professor of sociology at the University of Leeds. Bauman is one of the most influential sociologists of our age, who wrote many books and articles in various topics. Bauman is the advocator of late modern social theory and he conceptualizes the age that we live in as a “liquid modern” time or era. I think that especially last several books of Bauman are efforts to express and contextualize his social theory and liquid modernity concept through different themes like morality, love, utopia, and social inequalities. This book also has the same intention and it can be considered as a late modern social theorists’ view on the current refugee crisis.

The book, which has no introduction and preface, consists of six chapters. Although the chapters are not directly related to each other, there are some common concepts. In that sense, first chapter is more like an introduction chapter. Concepts like stranger, moral panic, massive migration and relations between these concepts are presented in the first chapter. Bauman identifies migration for martial reasons as a modern phenomenon and mentions that “refugees from the bestiality of wars and despotisms or the savagery of famished and prospectless existence have knocked on other people’s doors since the beginnings of modern times” (p. 8-

* Zygmunt Bauman, Kindle Edition, Polity, 2016, 120 p, ISBN: 9781509512201.

** Arş. Gör. Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, aksurmeli@gmail.com.

¹ Impossibilities forced me, did I invent the foreign land?

9). The ones who come from 'outside' and knock the other peoples' doors for mandatory reasons are the strangers "for people behind those doors" (p. 8-9). On the other hand, being strange or stranger, in essence, is a source of anxiety for indigenous people. According to Bauman, this anxiety stems from a very fundamental state. Strangers are "fearsomely unpredictable, unlike the people with whom we interact daily and from whom we believe we know what to expect; for all we know, the massive influx of strangers might have destroyed the things we cherished – and intend to maim or wipe out our consolingly familiar way of life" (p. 9-10). Moreover, this anxiety and the sense of insecurity are somehow neutral, because "one cannot help but notice that the massive and sudden appearance of strangers on our streets neither has been caused by us nor is under our control" (p. 16-17). Briefly, the people, who leave their homeland and migrate other countries, are being perceived as strangers and hosting strangers are the cause of anxiety for native people. Till that point, I have summarized how Bauman conceptualizes and explains the main mechanism of migration for our society. Bauman, moving from that point, criticizes exploiting the anxiety and the sense of insecurity rooted by refugees by politicians and different institutions. He exemplifies different cases for this exploitation, and mentions how populist politics and governments are "beefing up the anxiety" of citizens rather than "allaying their citizens' anxieties" (p. 28-29). Bauman sees migration as a mandatory result of modern times. Instead of exploiting anxieties of people and fostering 'us and they' divide in society, he points out that people should be aware of the age we live in. Globalization (or cosmopolitization), individualization, and detraditionalization are the main trends in late modern social theory. In other words, globalization (and mentioned trends) should be essentially considered, before analysing today's social phenomenon. Moreover, those trends are in the roots of turmoil that we live in our age. Bauman, in that vein, considers migration and refugees as a reminder of this fact. He mentions that "nomads – not by choice but by the verdict of a heartless fate – remind us, irritatingly, infuriatingly and horrifyingly, of the (incurable?) vulnerability of our own position and of the endemic fragility of our hard-won well-being" (p. 16-17). He also mentions that refugees and mass migration "make us aware, and keep reminding us, of what we would dearly like to forget or better still to wish away: of some global, distant, occasionally heard about but mostly unseen, intangible, obscure, mysterious and not easy to imagine forces, powerful enough to interfere also with our lives while neglecting and ignoring our own preferences" (p. 18-19).

This is a short and accessible book for the readers. It has no heavy sociological concepts or debates in it. On the contrary, time to time, Bauman quotes newspapers, TV broadcasts and public surveys; and these bring a fluid reading experience. The book's potential reader can be academic world or general public. For both group of potential reader, this book can create inspiration, sociological perspective and awareness on migration issues. To me, although the book has weak sides, it is an important contribution to the literature. Firstly, writing such a book

and questioning moral panic and public fear makes this book important. Especially, his critique of exploiting the moral panic is one of the significant aspects of this book. I also think that this book is not a pessimistic book that brings readers to conclusions of the end of the world, chaos, persistent turmoil etc. Rather I found it an optimistic study that calls humans to be aware of structural changes and social transformations of the age we live in. The only weak side of the book is its inability to portray tragedy of current migration crises. During ongoing Syria conflict (or Syrian civil war), according to *Humanitarian Needs Overview*², 13.5 million people are in need of help (6.5 millions of this people are children) (p. 3). This conflict created 4.18 million refugees till that time, according to the same report (p. 5). Basically, the report mentions that those numbers means that “more than half of Syria’s population has been forced to leave their homes” and this is “one of the largest population displacement since World War II” (p. 4). Those numbers are statistical indicators of the problem. Besides that, since starting of this ongoing Syrian conflict, I have been living in Gaziantep, a city in Turkey that has border with Syria. I have been witnessing “strangers”, and I live among them. For that reason, also, I evaluate this book as an inadequate attempt to portray and discuss the problem of migration.

² United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. (2015). *Humanitarian Needs Overview*. Retrieved from

https://www.humanitarianresponse.info/en/system/files/documents/files/2016_hno_syrian_arab_republic.pdf.

Book Review

*Strangers at Our Door**

Mehmet AKSÜRMEĒİ**

Yokluk beni mecbur etti,

*Gurbeti ben mi
yarattım?¹*

Muhlis Akarsu

You have to understand,

That no one puts their children in a boat

Unless the water is safer than the land.

Warsan Shire

Strangers at Our Door is a book by Zygmunt Bauman, emeritus professor of sociology at the University of Leeds. Bauman is one of the most influential sociologists of our age, who wrote many books and articles in various topics. Bauman is the advocator of late modern social theory and he conceptualizes the age that we live in as a “liquid modern” time or era. I think that especially last several books of Bauman are efforts to express and contextualize his social theory and liquid modernity concept through different themes like morality, love, utopia, and social inequalities. This book also has the same intention and it can be considered as a late modern social theorists’ view on the current refugee crisis.

The book, which has no introduction and preface, consists of six chapters. Although the chapters are not directly related to each other, there are some common concepts. In that sense, first chapter is more like an introduction chapter. Concepts like stranger, moral panic, massive migration and relations between these concepts are presented in the first chapter. Bauman identifies migration for martial

* Zygmunt Bauman, Kindle Edition, *Polity*, 2016, 120 p, ISBN: 9781509512201

This paper is published in the 4th issue of *İlahiyat Akademi*. (Mehmet AKSÜRMEĒİ, “Kitap Değerlendirmesi: *Strangers at Our Door*”, *İlahiyat Akademi*, sayı: 4, 2016, s. 223-226.) The paper in Turkish issue should be referred to for citations

** Arş. Gör. Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, aksurmeli@gmail.com.

¹ Impossibilities forced me, did I invent the foreign land?

reasons as a modern phenomenon and mentions that “refugees from the bestiality of wars and despotisms or the savagery of famished and prospectless existence have knocked on other people’s doors since the beginnings of modern times” (p. 8-9). The ones who come from ‘outside’ and knock the other peoples’ doors for mandatory reasons are the strangers “for people behind those doors” (p. 8-9). On the other hand, being strange or stranger, in essence, is a source of anxiety for indigenous people. According to Bauman, this anxiety stems from a very fundamental state. Strangers are “fearsomely unpredictable, unlike the people with whom we interact daily and from whom we believe we know what to expect; for all we know, the massive influx of strangers might have destroyed the things we cherished – and intend to maim or wipe out our consolingly familiar way of life” (p. 9-10). Moreover, this anxiety and the sense of insecurity are somehow neutral, because “one cannot help but notice that the massive and sudden appearance of strangers on our streets neither has been caused by us nor is under our control” (p. 16-17). Briefly, the people, who leave their homeland and migrate other countries, are being perceived as strangers and hosting strangers are the cause of anxiety for native people. Till that point, I have summarized how Bauman conceptualizes and explains the main mechanism of migration for our society. Bauman, moving from that point, criticizes exploiting the anxiety and the sense of insecurity rooted by refugees by politicians and different institutions. He exemplifies different cases for this exploitation, and mentions how populist politics and governments are “beefing up the anxiety” of citizens rather than “allaying their citizens’ anxieties” (p. 28-29). Bauman sees migration as a mandatory result of modern times. Instead of exploiting anxieties of people and fostering ‘us and they’ divide in society, he points out that people should be aware of the age we live in. Globalization (or cosmopolitization), individualization, and detraditionalization are the main trends in late modern social theory. In other words, globalization (and mentioned trends) should be essentially considered, before analysing today’s social phenomenon. Moreover, those trends are in the roots of turmoil that we live in our age. Bauman, in that vein, considers migration and refugees as a reminder of this fact. He mentions that “nomads – not by choice but by the verdict of a heartless fate – remind us, irritatingly, infuriatingly and horrifyingly, of the (incurable?) vulnerability of our own position and of the endemic fragility of our hard-won well-being” (p. 16-17). He also mentions that refugees and mass migration “make us aware, and keep reminding us, of what we would dearly like to forget or better still to wish away: of some global, distant, occasionally heard about but mostly unseen, intangible, obscure, mysterious and not easy to imagine forces, powerful enough to interfere also with our lives while neglecting and ignoring our own preferences” (p. 18-19).

This is a short and accessible book for the readers. It has no heavy sociological concepts or debates in it. On the contrary, time to time, Bauman quotes newspapers, TV broadcasts and public surveys; and these bring a fluid reading experience. The book’s potential reader can be academic world or general public.

For both group of potential reader, this book can create inspiration, sociological perspective and awareness on migration issues. To me, although the book has weak sides, it is an important contribution to the literature. Firstly, writing such a book and questioning moral panic and public fear makes this book important. Especially, his critique of exploiting the moral panic is one of the significant aspects of this book. I also think that this book is not a pessimistic book that brings readers to conclusions of the end of the world, chaos, persistent turmoil etc. Rather I found it an optimistic study that calls humans to be aware of structural changes and social transformations of the age we live in. The only weak side of the book is its inability to portray tragedy of current migration crises. During ongoing Syria conflict (or Syrian civil war), according to *Humanitarian Needs Overview*², 13.5 million people are in need of help (6.5 millions of this people are children) (p. 3). This conflict created 4.18 million refugees till that time, according to the same report (p. 5). Basically, the report mentions that those numbers means that “more than half of Syria’s population has been forced to leave their homes” and this is “one of the largest population displacement since World War II” (p. 4). Those numbers are statistical indicators of the problem. Besides that, since starting of this ongoing Syrian conflict, I have been living in Gaziantep, a city in Turkey that has border with Syria. I have been witnessing “strangers”, and I live among them. For that reason, also, I evaluate this book as an inadequate attempt to portray and discuss the problem of migration.

² United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. (2015). *Humanitarian Needs Overview*. Retrieved from https://www.humanitarianresponse.info/en/system/files/documents/files/2016_hno_syrian_arab_republic.pdf.

Book Review

Book Review “Strangers at Our Door”*

Mehmet AKSÜRMEĪ**

Yokluk beni mecbur etti,
Gurbeti ben mi yarattım?¹

Muhlis Akarsu

You have to understand,
That no one puts their children in a boat
Unless the water is safer than the land.

Warsan Shire

Strangers at Our Door is a book by Zygmunt Bauman, emeritus professor of sociology at the University of Leeds. Bauman is one of the most influential sociologists of our age, who wrote many books and articles in various topics. Bauman is the advocator of late modern social theory and he conceptualizes the age that we live in as a “liquid modern” time or era. I think that especially last several books of Bauman are efforts to express and contextualize his social theory and liquid modernity concept through different themes like morality, love, utopia, and social inequalities. This book also has the same intention and it can be considered as a late modern social theorists’ view on the current refugee crisis .

The book, which has no introduction and preface, consists of six chapters. Although the chapters are not directly related to each other, there are some common concepts. In that sense, first chapter is more like an introduction chapter. Concepts like stranger, moral panic, massive migration and relations between these concepts are presented in the first chapter. Bauman identifies migration for martial reasons as a modern phenomenon and mentions that “refugees from the bestiality of wars and despotisms or the savagery of famished and prospectless existence have knocked on other people’s doors since the beginnings of modern times” (p. 8-9). The ones who come from ‘outside’ and knock the other peoples’ doors for mandatory reasons are the strangers “for people behind those doors” (p. 8-9). On the other hand, being strange or stranger, in essence, is a source of anxiety for indigenous people. According to Bauman, this anxiety stems from a very fundamental state. Strangers are “fearsomely unpredictable, unlike the people with whom we interact daily and from whom we believe we know what to expect; for all we know, the massive influx of strangers might have destroyed the things we cherished – and intend to maim or wipe out our consolingly familiar way of life” (p. 9-10). Moreover, this anxiety and the sense of insecurity are somehow neutral, because “one cannot help but notice that the massive and sudden appearance of strangers on our streets neither has been caused by us nor is under our control” (p. 16-17). Briefly, the people, who leave their homeland and migrate other countries, are being perceived as strangers and hosting strangers are the cause of anxiety for native people. Till that point, I have summarized how Bauman conceptualizes and explains the main mechanism of migration for our society. Bauman, moving from that point, criticizes exploiting the

* Zygmunt Bauman, Kindle Edition, Polity, 2016, 120 p, ISBN: 9781509512201.

يُنظر البحث باللغة الإنجليزية في العدد التركي بعنوان (Kitap Değerlendirmesi: Strangers at Our Door) من الواجب أن يستند في الإقتباس إلى المقالة المنشورة في العدد التركي. (محمد أكسورملي، الإلهيات الأكاديمية، ٢٠١٦، العدد: ٤، ص ٢٢٣-٢٢٦).

** Arş. Gör. Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, aksurmeli@gmail.com.

¹ Impossibilities forced me, did I invent the foreign land?

anxiety and the sense of insecurity rooted by refugees by politicians and different institutions. He exemplifies different cases for this exploitation, and mentions how populist politics and governments are “beefing up the anxiety” of citizens rather than “allaying their citizens’ anxieties” (p. 28-29). Bauman sees migration as a mandatory result of modern times. Instead of exploiting anxieties of people and fostering ‘us and they’ divide in society, he points out that people should be aware of the age we live in. Globalization (or cosmopolitization), individualization, and detraditionalization are the main trends in late modern social theory. In other words, globalization (and mentioned trends) should be essentially considered, before analysing today’s social phenomenon. Moreover, those trends are in the roots of turmoil that we live in our age. Bauman, in that vein, considers migration and refugees as a reminder of this fact. He mentions that “nomads – not by choice but by the verdict of a heartless fate – remind us, irritatingly, infuriatingly and horrifyingly, of the (incurable?) vulnerability of our own position and of the endemic fragility of our hard-won well-being” (p. 16-17). He also mentions that refugees and mass migration “make us aware, and keep reminding us, of what we would dearly like to forget or better still to wish away: of some global, distant, occasionally heard about but mostly unseen, intangible, obscure, mysterious and not easy to imagine forces, powerful enough to interfere also with our lives while neglecting and ignoring our own preferences” (p. 18-19) .

This is a short and accessible book for the readers. It has no heavy sociological concepts or debates in it. On the contrary, time to time, Bauman quotes newspapers, TV broadcasts and public surveys; and these bring a fluid reading experience. The book’s potential reader can be academic world or general public. For both group of potential reader, this book can create inspiration, sociological perspective and awareness on migration issues. To me, although the book has weak sides, it is an important contribution to the literature. Firstly, writing such a book and questioning moral panic and public fear makes this book important. Especially, his critique of exploiting the moral panic is one of the significant aspects of this book. I also think that this book is not a pessimistic book that brings readers to conclusions of the end of the world, chaos, persistent turmoil etc. Rather I found it an optimistic study that calls humans to be aware of structural changes and social transformations of the age we live in. The only weak side of the book is its inability to portray tragedy of current migration crises. During ongoing Syria conflict (or Syrian civil war), according to Humanitarian Needs Overview², 13.5 million people are in need of help (6.5 millions of this people are children) (p. 3). This conflict created 4.18 million refugees till that time, according to the same report (p. 5). Basically, the report mentions that those numbers means that “more than half of Syria’s population has been forced to leave their homes” and this is “one of the largest population displacement since World War II” (p. 4). Those numbers are statistical indicators of the problem. Besides that, since starting of this ongoing Syrian conflict, I have been living in Gaziantep, a city in Turkey that has border with Syria. I have been witnessing “strangers”, and I live among them. For that reason, also, I evaluate this book as an inadequate attempt to portray and discuss the problem of migration.

United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. (2015). *Humanitarian Needs Overview*. Retrieved from https://www.humanitarianresponse.info/en/system/files/documents/files/2016_hno_syrian_arab_republ c.pdf.

Kitap İncelemesi

*Müslüman Olmak, Alman Kalmak: Yeni Avrupa'da Millet, Din ve Din Değiştirme.**

Zeynep Serap TEK TEN AKSÜR MELİ**

Dr. Esra Özyürek'e ait bu eser ilk olarak Princeton Üniversitesi Yayınevi tarafından 2014 yılında İngilizce olarak¹ yayımlanmış ve 2015 yılında Türkçeye çevrilerek İletişim Yayınevi'nden basılmıştır. Eserin içerik incelemesine geçmeden önce, kitabın kapağına dair dikkat çekici bir noktaya değinmek istiyorum. Kitabın her iki baskısında da kapakta bir kadın fotoğrafının kullanıldığını görüyoruz. Fakat kitabın isminde kadınlığa ve kadın deneyimlerine odaklanıldığına dair bir vurgu yok. Kitabın bize aktardığı verilere baktığımızda ise kitap için vurucu olan paylaşımların çoğunlukla kadınlar tarafından yapıldığını görüyoruz. Kitabın tamamını okuduğumuzda Müslümanlığı seçmek ve Alman kalmak olgularının yanında kadın olmanın da bu deneyimi farklılaştıran çok önemli bir belirleyen olduğunu görüyoruz. Fakat kitapta kadın ve erkek deneyimlerinin ayrıştığı noktaları betimleyen ve açıklayan ayrı bir başlık yok. Kitaba dair eleştiri olarak öne sürebileceğim nadir noktalardan biri bu konuda ortaya çıkıyor. Çalışmanın verileri açık şekilde kadın olmanın Müslüman bir Alman olma deneyimini farklılaştırdığını ortaya koyuyor. Yazarımız birçok defa bunun farkında olduğunu bize gösteriyor. Bu nedenle, kitapta ayrı bir bölüm sadece bu farklılığa ayrılıyorsa, çalışmanın verilerinin özgünlüğü daha iyi aktarılabilirdi.

Kitabın kapağının anlattıklarına odaklanmaya devam edersek, başka bir ilgi çekici nokta daha karşımıza çıkıyor. Kitabın İngilizce baskısının kapağında Avrupa'da anlaşılan klasik Müslüman kadın algısından ayrıışan bir kadın imgesiyle karşılaşıyoruz. Bu kapaktaki fotoğrafta, elinde tuttuğu sigarası, tırnaklarında kırmızı ojesi, dudaklarında yine kırmızı ruj ile elli yaşlarındaki bir kadın, uzun başörtüsü ve bol olduğunu tahmin ettiğim kıyafetiyle doğrudan objektifin içine bakıyor. Beden dilindeki ve bakışlarındaki iddialı ifade okuyucunun dikkatini çekiyor. Princeton Üniversitesi Yayınevi'nden basılan 2014 tarihli İngilizce baskıdaki bu kapak, kitabı İngilizce baskısını okuyacak uluslararası kitesine hem Müslüman hem kadın hem de Alman olmanın çarpıcı bir portresini sunmaya çalışıyor. Kitabın İletişim Yayınevi'nden 2015'te çıkan baskısında ise Türkçe okuyan okur için daha az iddialı bir kadın portresiyle karşılaşıyoruz. Bu defa, Avrupa

* Esra Özyürek, İletişim Yay., 1. Basım. İstanbul 2015, 272 s., ISBN-13: 978-975-05-1797-6.

** Arş. Gör. Gazi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, zeyneptekten@gazi.edu.tr.

¹ Özyürek, E., *Being German, Becoming Muslim: Race, Religion, and Conversion in the New Europe*, Princeton University Press, 2014.

esintisi elinde dergi tutan sarı saçlı genç kızdan daha ziyade, arka plandaki bir Alman kentiyle verilmiş. Kitabın İngilizce baskısında Batılı gözler için çok çarpıcı bir portre çizilirken, Türkçe okuyanlar için Türkiye’de görmeye alışık olduğumuz bir Müslüman genç kız portresiyle okuyucuya ulaşılmaya çalışılmış.

Bu kitap incelemesi farklı ana temaları merkeze alınarak yazılabilir. Mühtedi Almanların Alman toplumuna kabullerinin sınırları, Almanya’da yaşadıkları sorunlar ve bu kişilerin Alman toplumundan dışlanma deneyimleri kitapta yer bulan temalar arasındadır. Kitapta tespit edebileceğimiz diğer temalar ise Mühtedi Almanların Müslüman kimliklerini merkeze alarak örgütlenme biçimleri, Avrupa’da Selefilik’in yayılması, islamofobi olgusu ve İslam’ı bir Alman olarak yaşarken ortaya çıkan yeni geleneklerdir. Bu temaların her biri, ayrı bir kitap incelemesinin odak noktaları olabilir. Bu incelemede ise kitabın verilerinde sıkça karşımıza çıkan Alman mühtedilerin İslam’ı saflaştırma argümanları, bu anlayışa sebebiyet veren Avrupa merkezci (*eurocentric*) eğilim ve buna bağlı olarak kendilerini göçmen Müslümanlardan ayırıştırma istekleri merkeze alınacaktır. Avrupa merkezci eğilimlerin Müslüman olmayan Batılılara özgü olmadığı, mühtedi Almanların da bu eğilime sahip oldukları kitabın çarpıcı tespitleri arasındadır. Kısacası, mühtedi Almanların Müslüman göçmenlerle kurdukları ilişkinin Avrupa merkezci ekseninde devam ettiği tespiti gözden geçirilecektir. Kitabın yazarı da çalışmasının ana temalarından biri olarak bu noktayı belirtmiştir.

Kitap, mühtedi Almanların kendilerine “gerçek İslam”ı Avrupa’da temsil etme görevini biçtiklerini açıkça ifade ediyor. Türkiye’den alışık olduğumuz “gerçek İslam bu değil” tartışmasının mühtedi Almanlar için de geçerli bir tartışma olduğunu görüyoruz. Peki, Mühtedi Almanların “gerçek” olmamakla itham ettiği İslam tanımı nedir? İlk olarak mühtedi Almanlar terörist eylemlerin dayanaklarının İslam’dan alınamayacağını savunmaktalar. Bunun yanında “gerçek olmayan İslam’ı” göçmenlerin yaşadığı İslam olarak da tanımlıyorlar. Kitapta mühtedi Almanların kendilerini Müslüman göçmenlerden daha iyi Almanlar olarak gördüğü de ifade ediliyor. Bunun beklenir bir durum olduğu düşünülebilir çünkü mühtedi Almanlar hayatlarının tümünde Alman olarak toplumsallaşma sürecini geçirmişlerdir. Fakat bunun yanında mühtedi Almanlar kendilerini Müslüman göçmenlerden daha iyi Müslümanlar olarak gördüklerini de bazen açık bazen kapalı olarak ifade ediyorlar. Mühtedi Almanlar, göçmen Müslümanların dinleri hakkında çok az bilgi sahibi olduklarını, bilgi edinmek için bir çaba içine girmediklerini, bilgisizliklerinden kaynaklanan boşlukları ise etnik kökenlerinin gelenekleriyle doldurduklarını düşünüyorlar. Bilgisizlikten kaynaklanan boşlukların gelenekler ile doldurulması şeklinde ifade ettikleri pratikler ise İslam’ın “saf” olarak düşündükleri şekline aykırı olarak yorumlanıyor.

Yazarın mühtedi Almanlar ve göçmen Müslümanlar arasındaki gerilimi analiz ederken verdiği örneklerde toplumsal cinsiyet eşitsizliği meselesinin İslami olan - geleneksel olan ayrımında Alman mühtediler için önemli olduğunu görüyoruz. Namus cinayeti, kadın sünneti, burka giyme zorunluluğu, kız

çocuklarının eğitimlerine engel olunması, kadınların çalışmasının engellenmesi, kadın ticareti gibi toplumsal cinsiyet eşitsizliği barındıran uygulamaların, İslam dışı kültürel geleneklerden kaynaklandığını savunan mühtedi Alman kadınlar çoğunluktadır. İslam'ı göçmenlerin din dışı adetlerinden arındırarak saflaştırma arzusu, mühtedi Almanlar için birçok örnekte kadınlara dair konularda ortaya çıkmaktadır.

Göçmen Türklerden Ayrışma Arzusu

Yazar, mühtedi Almanlarla, Müslüman göçmenler arasındaki gerilime işaret ederken Türklerin yerini de özel olarak vurguluyor. Bir mühtedi Alman görüşmecinin babasının, kendisini örtünme kararından sonra başörtüsü ile gördükten sonra "Türk kadınlarına benzemişsin" diyerek verdiği tepkinin Alman toplumu içerisinde özel bir anlamı vardır. Almanya'da birçok durumda Müslüman ve Türk kelimeleri birbirinin yerine kullanılan sözcüklerdir². Kitabın yazarı ise Türk kelimesinin işçi sınıfına mensup eğitimsiz göçmenler için kullanılan bir kelime haline geldiğini ifade eder (s. 128). Türk kadınlarının Almanlarla konuşmaması, kadınların eşlerinin arkalarında yürümesi, çok çocuk sahibi olmaları ve kamusal alanda nazik davranmamaları (s. 112) gibi pratiklerin Almanya'da Türkleri tanımlamak için sıkça başvurulan ifadeler olduğunu yazarın kitapta yaptığı alıntılardan anlıyoruz.

Genel olarak Alman toplumunun en düşük eğitilmiş kesiminin Türklerin oluştuğunu belirten yazar mühtedi Almanların Müslüman olmalarıyla birlikte toplumda bir statü kaybı yaşadıklarını belirtiyor. Fakir ve dışlanmış göçmenlerle aynılaştırılmamak için mühtedi Almanlar kendilerini bu gruptan özellikle ayırıştırmak istiyor.

Sonuç olarak, sonradan Müslüman olmuş Almanlar, İslam'ın Avrupa'da iyi temsil edilmesi için Müslüman göçmenleri hem daha iyi Müslümanlar hem de daha iyi Almanlar yapma görevini kendilerinde görüyorlar. Ben bu durumu Avrupa merkezci eğilim ile göçmenlere "medeniyet öğretme" arzusu olarak yorumluyorum. Kitapta Alman bir mühtedinin İslam'ı günlük yaşamda kötü temsil etmemek için dikkat ettiği durumları sıralarken bir yandan da Müslüman göçmenlerin kamusal alanda İslam'ı kötü temsil etme örnekleri olarak neleri gördüğünü anlıyoruz. Bu durumlar "saygın bir şekilde giyinme", "kibar ve yardımsever olma", "işsiz kalmama" ve "devletten işsizlik desteği almama" şeklinde sıralanıyor (s. 101). Almanya'daki Müslüman göçmenlere dair genel olumsuz yargılar olarak sıklıkla ifade edilen bu özellikleri, Alman mühtediler de göçmenlerin İslam'ı Alman toplumuna olumsuz yansıtılmaları olarak görüyor.

² Yurdakul, G. & Korteweg A., Gender equality and immigrant integration: Honor killing and forced marriage debates in the Netherlands, Germany and Britain, (2013), *Women's Studies International Forum* (41), 204-214, s. 208.

Mühtedi Almanlar bu durumda “onlardan” görünmeme arzusu ile makbul Müslüman Almanlar olarak görünme çabasına giriyor. Kısacası Müslüman göçmenler bir yandan Alman toplumunun ötekisi olarak tanımlanırken bir yandan da mühtedi Almanların ötekileri konumunu alıyor. Son tahlilde, mühtedi Almanların Müslüman göçmen tanımı Alman toplumunda yaygın olan göçmen tanımından ciddi şekilde ayrışır görünmüyor.

Book Review

*Being a Muslim, Staying German: Religion and Nationality in New Europe, and Changing Religion.**

Zeynep Serap TEKLEN AKSÜRMELE**

This work by Dr. Esra Özyürek was first published in English by Princeton University Press in 2014¹ and in Turkish by İletişim Yayınevi in 2015. Before analyzing the content of the work, I would like to mention an interesting point regarding the cover of the book. We see a picture of a woman on the covers of both editions. However, there is not a single emphasis on femininity or feminine experiences even in the title of the book. According to the data transferred to us by the book, the significant points are mostly reflected by the women. After reading the entire book, we understand that being a female along with choosing Islam and staying a German is a significant factor making this experience quite different. However, there is no separate title depicting and explaining the points where female and male experiences differ. One of my few criticisms regarding the book emerges here. The data of the book clearly reflect that being a female differs the experience of being a Muslim German. The author indicates that she is well aware of the case. Therefore, if a separate section focused on this difference, the authenticity of the data could be reflected better.

If we continue reflecting the messages of the cover, we can find another interesting point, which is that there is a female image that differs from the classic Muslim female perception of Europeans in the cover of English edition. The woman on this cover who is believed to be around 50 years old, holds a cigarette and wears red nail polish and lipstick, a long hijab and baggy clothes and stares directly into the lens. The ambitious expression in her body language and eyes catch the attention of the readers. This cover of the English edition published by Princeton University Press in 2014 aims to reflect the remarkable portrait of being both a Muslim female and German to the international readers who will read the book in English. The Turkish edition of the book published by İletişim Yayınevi in 2015

* Esra Özyürek, İletişim Yay., First Edition. Istanbul 2015, 272 p., ISBN-13: 978-975-05-1797-6.

This paper is the English translation of the study titled "Kitap Değerlendirmesi: Müslüman Olmak, Alman Kalmak: Yeni Avrupa'da Millet, Din ve Din Değiştirme" published in the 4th issue of *İlahiyat Akademi*. (Zeynep Serap TEKLEN AKSÜRMELE, "Kitap Değerlendirmesi: Müslüman Olmak, Alman Kalmak: Yeni Avrupa'da Millet, Din ve Din Değiştirme", *İlahiyat Akademi*, sayı: 4, 2016, s. 227-230.) The paper in Turkish should be referred to for citations.

** Res. Asst. Gazi University, Department of Sociology, zeynepTekten@gazi.edu.tr.

¹ Özyürek, E., *Being German, Becoming Muslim: Race, Religion, and Conversion in the New Europe*, Princeton University Press, 2014.

reflects a less-interesting female portrait for the Turkish readers. Instead of a woman with yellow hair who holds a journal in her hands, the cover reflects a woman with a German city in the background. While displaying a dramatic portrait for the western people in the English edition, a Muslim girl is portrayed for the Turkish readers who are already accustomed to such details.

This book review could be written based on different main themes. This book's main themes include the limits of accepting the converted Germans by German society, the issues they have in Germany, and these people's experiences of being excluded by the German public. The other themes we can find in the book are the organizational styles of these converted Germans based on their Muslim identities, spreading Salafism in Europe, Islamophobia and new traditions that emerge while experiencing Islam as a German. Each of these themes can be the focus of different book reviews. This review will focus on converted Germans' arguments of purifying Islam which we often see in the data of the book, Eurocentric orientation causing this perception, and Germans' relevant desires of being separated from the migrant Muslims. The claims of the book include that Eurocentric orientations are not specific to westerners and that converted Germans also have this orientation. To sum up, the statement that the relationship between the converted Germans and migrant Muslims continue on the Eurocentric level will be reviewed. The author indicates this point as one of the main themes of the book which clearly demonstrates that

converted Germans regard themselves as responsible for representing the "true Islam" in Europe. The discussion "this is not true Islam", which we often see in Turkey, is also valid for the converted Germans, according to the book. Then, what is the definition of Islam which these Germans consider as "false"? They claim that the grounds for the terrorist actions cannot be related to Islam. In addition, they state that "false" Islam is lived by the immigrants. The book also reflects that converted Germans regard themselves as better Germans than the Muslim immigrants. This can be an expected because converted Germans experience the process of socialization throughout their lives. These converted Germans sometimes hint that they see themselves as better Muslims than the Muslim immigrants. The converted Germans believe that immigrant Muslims know very little about their religion, that they do not make an effort to learn, and that they fill the gaps in their ignorance with the traditions of their ethnicity. The practices they explain as filling the deficiencies arising from ignorance with the traditions are regarded as contrary to their "pure" form of Islam.

The author's examples in the analysis regarding the tension between the converted Germans and immigrant Muslims indicate that gender inequality is important for the converted Germans in regard to the differentiation between the Islamic - traditional concepts. The converted German women who state that practices of gender inequality such as honor killing, female circumcision, obligation to wear burqa, preventing girls' educational activities and women's employment,

and women trafficking arise from non-Islamic cultural traditions represent the majority. The desire of purifying Islam from immigrants' non-religious traditions can be found in many examples related to females for converted Germans.

The Desire of Being Separated From Immigrant Turks

While indicating the tension between the converted Germans and Muslim immigrants, the author particularly stresses the place of Turks. The reaction of a converted German interviewee's father upon seeing her daughter in a hijab, "You look like a Turkish women", has a particular meaning for German society. The concepts of Muslim and Turkish are interchangeably used in many fields in Germany². The author states that the concept of Turkish is used to indicate the uneducated immigrants from the working class (p. 128). The author's comments indicate that the statements toward Turkish people in Germany are affected from the practices that Turkish women do not talk to Germans, walk behind their husbands, have many children and fail to act kindly in public areas (p. 112).

The author who mentions that Turkish people mostly constitute the section with the lowest educational status indicates that a social status loss took place after converted Germans became Muslims. Converted Germans want to be separated from the group of poor and excluded immigrants so as not to be compared to them.

In conclusion, Germans who became Muslims later consider themselves responsible for making Muslim immigrants better Muslims and Germans to represent Islam in Europe better. I see this case as an Eurocentric orientation and desire of teaching "modernity" to immigrants. The book reflects the points observed by a converted German not to represent Islam in a bad way in daily life and the cases where Muslim immigrants represent Islam in public areas negatively. The points observed include "dressing elegantly", "being kind and helpful", "being employed" and "not receiving unemployment aid from the government" (p. 101). Converted Germans regard these characteristics which are often expressed as the negative statements regarding the Muslim immigrants in Germany as the immigrants' actions of negatively reflecting Islam to the German society. Converted Germans make an effort to appear as rational Muslim Germans in order not to seem as one of these Muslim immigrants. In short, while being defined as the others among the German people, Muslim immigrants also become the others of converted Germans. Finally, the Muslim immigrant definition of converted Germans do not significantly differ from the popular human migration definition in German society.

² Yurdakul, G. & Korteweg A., Gender equality and immigrant integration: Honor killing and forced marriage debates in the Netherlands, Germany and Britain, (2013), *Women's Studies International Forum* (41), 204-214, s. 208.

Book Review

أن تكون مسلماً أو تبقى ألمانياً؛

الأمة والدين وتغيير الدين في أوروبا الحديثة*

أ. زينب سراب تكتن آق سورمه لي

قائمة بالأعمال في جامعة غازي - قسم العلوم الاجتماعية

ترجمة: د. محمد أمين مصطفى

وقبل الخوض في محتويات الكتاب، نجد في كلا الطبعتين صورة امرأة تتصدر غلاف هذا الكتاب، ولكننا إذا أمعنا النظر في اسم الكتاب فإننا لا نرى اهتماماً كبيراً بالمرأة وقضاياها. علماً أن ما يقدمه الكتاب له علاقة بالمرأة، وعندما نقرأ الكتاب كاملاً فإننا نرى أهمية ظاهرة اختيار الإسلام مع الاحتفاظ بالجنسية الألمانية. أما أهم نقد يمكن أن يوجه إلى هذا الكتاب فهو الفوارق التي يراها الكاتب بين الرجل والمرأة وكيف يمكن أن تكون المرأة ألمانية ومسلمة في الوقت ذاته.

وعندما نتابع ونحلل ما هو موجود في غلاف الكتاب يبدو لنا شيء آخر، ففي الطبعة الإنكليزية نرى صورة المرأة التقليدية المسلمة وهي تمسك لفافة (سجاجة)، وتدهن أظافرها باللون الأحمر، وتضع أحمر الشفاه على شفيتها وهي امرأة شارفت على الخمسين من العمر، ترتدي غطاء رأس فضفاضاً وتنظر إلى الواقع بإيجابية، في مشهد يجذب اهتمام القارئ.

أما في الطبعة التركية عام ٢٠١٥ التي خصصت للقارئ التركي فنلاحظ امرأة أقل شأنًا، نرى امرأة تمسك مجلة بيدها وهي ما تزال في ميعة الصبا وصورة مدينة أوروبية خلفها. ويجادل الكاتب أن يظهر حدود تقبل المجتمع الألماني للمسلمين، والمشكلات التي يعانون منها، وكيف أن المجتمع الألماني ينبذهم، وقد أخذ هذا حيزاً كبيراً في الكتاب.

ومن جهة أخرى فإننا نلمس في ثنايا الكتاب صورة الألمان الذين اعتنقوا الإسلام وانتظموا في مجموعات وهيئات إسلامية مع انتشار السلفية، وبروز معاداة الإسلام، والعادات الجديدة التي اكتسبها الألماني المسلم.

وفي هذه الدراسة كما يرد في الكتاب، نرى صفاء الألمان الذين اعتنقوا الدين الإسلامي ونقاءهم وحسن إسلامهم. وتنبع هذه النظرة من التفوق الأوروبي وأن من اعتنق الإسلام هم من خيرة المسلمين ورغبتهم في الانعزال عن المسلمين المهاجرين.

باختصار فإن الكاتب يصور العلاقة بين المسلمين الذين هاجروا إلى ألمانيا والألمان الذين اعتنقوا الإسلام، ويشير إلى التباين بين الفئتين.

يشرح الكاتب تصور الألمان الذين اعتنقوا الإسلام، وأنهم يمثلون الإسلام الحقيقي في أوروبية وهذه

* نشر هذا الأثر الذي يعود إلى د. إسرائ أوزيوك أول مرة في دار نشر جامعة بريختون في عام ٢٠١٤ باللغة الإنكليزية، وفي عام ٢٠١٥ ترجم إلى اللغة التركية، وتمت طباعته في مطبعة ايله تشيم الطبعة الأولى، إستانبول ٢٠١٥ ص ٢٧٢.
وهذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان "Kitap Değerlendirmesi: Müslüman Olmak, Alman Kalmak: Yeni Avrupa'da Millet, Din ve Din Değiştirme" التي نشرت في العدد الرابع من مجلة الإلهيات الأكاديمية. (زينب سراب تكتن آق سورمه لي، أن تكون مسلماً أو تبقى ألمانيا؛ الأمة والدين وتغيير الدين في أوروبا الحديثة، الإلهيات الأكاديمية، ٢٠١٦، العدد: ٤، ص ٢٢٧-٢٣٠). من الواجب أن يستند في الاقتباس إلى المقالة التركية.

مهمتهم. أما المسلمون المهاجرون فلا يمثلون الإسلام الحقيقي. إذن ما هو الإسلام الحقيقي في نظر هؤلاء الألمان الذين اعتنقوا الإسلام!!؟

يقول إن هؤلاء يستمدون الإرهاب من الإسلام، لذلك لا يمثلون الإسلام، ويظهر جلياً في الكتاب أن المسلمين الألمان هم أفضل من المسلمين المهاجرين هذا متوقع لأن هؤلاء عاشوا وتعاملوا مع المجتمع. ويشير إلى تفوق المسلمين الألمان بشكل سري حيناً وبشكل علني في أحيان أخرى.

المسلمون الألمان لا يعرفون إلا القليل من ديانة المسلمين المهاجرين، وجهلهم هذا يقودهم إلى نعت المسلمين المهاجرين بصفات غير مقبولة.

وعندما يحاول الكاتب أن يجلل التباين بين المسلمين المهاجرين والمسلمين الألمان يعطي بعض الأمثلة كالعادات والتقاليد وعدم التجانس الاجتماعي. وهذا الاختلاف هام للمسلمين الألمان ويتمثل بجرائم الشرف، وختان المرأة، ارتداء البرقع، ومنع تعليم الفتيات، ومنع عمل المرأة، وعدم السماح لها بالتجارة، وعدم مساواتها مع الرجال. كل هذه التطبيقات نابعة من العادات والتقاليد البالية وليس من الإسلام. وهذه الرواسب الاجتماعية هي ما يحاول المسلمون الألمان التخلص منها، ويقترحون الابتعاد عن المهاجرين من المسلمين، وعندما يشير الكاتب إلى التباين واختلاف وجهات النظر بين المسلمين المهاجرين والمسلمين الألمان فإنه يشير إلى الأثرak بخاصة.

ويذكر أن امرأة ألمانية رأت ابنتها ذات يوم وهي ترتدي الحجاب فقالت لها: أصبحت الآن تشبهن الأثرak!!^(١).

يصور الكاتب الأثرak بأنهم مهاجرون عديمو الثقافة، غارقون في التخلف، لا يتصرفون بلباقة في المجتمع، والمرأة عندهم تمشي خلف الرجل بخطوات عديدة وينجون الكثير من الأولاد، والمسلمون الألمان، قد يفقدون شيئاً من مكانتهم في التعامل مع هؤلاء. لذلك ينأى المسلم الألماني بنفسه عن المسلمين الأثرak المهاجرين. وفي النتيجة: يعتقد المسلمون الألمان الذين اعتنقوا الإسلام مؤخراً أنهم هم يمثلون الإسلام الحقيقي وأن مهمتهم تكمن في جعل الأثرak المهاجرين أكثر مدنية، للإسلام كما يزعمون أو كما يعتقدون. وهذا الموقف إنما يميله عليهم كونهم يمثلون التفوق الأوربي. وأن عليهم واجباً هو أن يعلموا المهاجرين أسباب الحضارة والمدنية.

ففي الكتاب، المسلمون المهاجرون لا يمثلون الإسلام على حقيقته، وهم بعاداتهم السيئة لا يمكن أن ينخرطوا في المجتمع، ولا بد من تغيير هذه العادات وتعلم مبدأ احترام الآخرين ومساعدتهم، وعدم البقاء عاطلين عن العمل، وانتظار راتب العطالة من الدولة.

وباختصار فإن المسلمين الألمان يرون في المسلمين المهاجرين صورة سلبية عن الإسلام والمسلمين، لذلك هم يحاولون أن يتبرؤوا منهم. لأن هؤلاء في نظرهم أدنى منهم اجتماعياً وثقافياً وحضارياً. بينما يرى المسلمون المهاجرون بأن هؤلاء الألمان ليسوا منهم بعاداتهم الغربية وتقاليدهم. وفي الحقيقة لا يمكن أن تتصور فوارق جوهرية بين المسلمين سواءً أكانوا مهاجرين أم كانوا ألماناً في البيت الأوربي.

(١) يورد اقولج، وكورته ويج. أ. مناظرات في الزواج القسري، جرائم الشرف، ودمج المهاجرين والمساواة بين الجنسين في هولندا وألمانيا وناكلترة، ٢٠١٣. منبر الدراسات النسائية العالمية، المجلد (٤١) المقالة في الصفحات ٢٠٤_٢١٤ والشاهد في

Yayın İlkeleri

1. Gaziantep Üniversitesi *İlahiyat Akademi* Dergisi, ulusal ve uluslararası düzeyde bilimsel niteliklere sahip çalışmalarını yayımlamak suretiyle ilahiyat ve sosyal bilimler alanına katkı sağlamayı hedefler.
2. Gaziantep Üniversitesi *İlahiyat Akademi* Dergisi, yılda iki kez (sayı) hem online hem de basılı olarak yayımlanan hakemli bir dergidir.
3. Dergimizin yayın dili Türkçedir. Ancak dergimizde İngilizce ve Arapça makaleler de yayımlanabilir.
4. Dergimize gönderilecek makalelerin toplam 200 kelimeyi geçmeyecek şekilde İngilizce ve Türkçe özetleri metnin başına eklenmeli, İngilizce özet (İng. Abstract) verilirken makalenin İngilizce tam başlığı da özetin üstünde belirtilmelidir. Ayrıca 5 kelimeyi geçmeyecek şekilde anahtar kelimeler (İng. Key Words), hem İngilizce hem de Türkçe olarak ifade edilmelidir.
5. Dergiye gönderilen yazıların yayımlanma hakkı Gaziantep Üniversitesi *İlahiyat Akademi* Dergisi Yayın Kurulu'na aittir.
6. Dergide yer alan yazıların telif hakkı saklı olup, yazılar kaynak gösterilmeden kısmen veya tamamen iktibas edilemez.
7. Dergide yayımlanacak makaleler, öncelikle kendi alanlarına uygun araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmış özgün ve akademik çalışmalar olmalıdır. Ayrıca bilimsel alana katkı niteliğindeki röportajlar, çeviriler, kitap tanıtımları, kitap ve makale eleştirileri ile değerlendirmeleri de kabul edilir.
8. Dergi, DergiPark web sistemi üzerinden yayımlandığı için yayımlanmak isteği ile makalelerini göndermek isteyen yazarların <http://ilahiyat.gantep.edu.tr/dergi> adresinden derginin elektronik makale takip sistemine kayıt olduktan sonra makalelerini "word belgesi" şeklinde editöre ulaştırmaları gerekmektedir. Makale takip sistemine yazarlar nüfus cüzdanlarındaki gerçek isimleri ile üye olmalıdır. Zira buraya kaydedilecek isim sistem tarafından dergiye makale yazarı olarak kaydedilmektedir.
9. Dergiye gönderilen çalışmalar başka bir yerde yayımlanmış veya yayımlanmak üzere gönderilmiş olmamalıdır. Ayrıca başka bir dergiye gönderilmiş ve hakemler tarafından olumsuz rapor almış yazılar da olmamalıdır. Sempozyum bildirimleri ise durumun makale içinde belirtilmesi koşuluyla yayımlanabilir.
10. Yayınlanması talebiyle *dergiye* teslim edilen yazıların şekil ve içerik yönünden ön incelemesi Gaziantep Üniversitesi *İlahiyat Akademi* Dergisi Yayın Kurulu tarafından yapılır. Bu inceleme sonucunda Kurul, yazıların hakeme

gönderilmesi hususuna karar verir. Kurul tarafından olumsuz olarak değerlendirilen yazılar hakeme gönderilmeden reddedilir. Olumlu görülen yazılar ise iki hakemin görüşüne arz edilir. (Çeviriler, orijinal metinleriyle birlikte hakemlere gönderilir).

a) Her iki hakem de “yayınlanamaz” raporu verirse, yazı yayınlanmaz.

b) İki hakemden sadece biri “yayınlanır” raporu verirse veya Yayın Kurulu hakem raporlarını yeterli görmezse, üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulur. Gelen rapora göre son kararı Yayın Kurulu verir. (Gerekli görüldüğü takdirde, Gaziantep Üniversitesi *İlahiyat Akademi* Dergisi Yayın Kurulu, üçüncü hakeme başvurmaksızın nihâi kararı verme hakkına sahiptir).

c) Hakemlerden biri veya ikisi, “düzeltmelerden sonra yayınlanabilir” raporu verirse, yazı gerekli düzeltmeleri yapması için yazara geri gönderilir ve düzeltmelerden sonra gelen haliyle makale, gerekirse, nihai değerlendirmeyi almak için tekrar ilgili hakemin/hakemlerin görüşüne sunulur.

d) Onaylanan makaleler, Gaziantep Üniversitesi *İlahiyat Akademi* Dergisi formatına uygun hale getirilmesi için yazara gönderilir.

e) Yayın Kurulu, derginin görünüm ve üslûp bütünlüğünü temin amacıyla yazılarda imlâ vs. ile ilgili küçük değişiklikler yapma hakkına sahiptir.

f) Nihâi versiyonlar son okumaya tâbi tutulur ve yayına hazırlanır.

11. Dergiye gönderilen yazıların yayımlanıp yayımlanmayacağına en geç üç ay içerisinde karar verilir ve çalışma sahibi konu hakkında bilgilendirilir.

12. Sayı hakemlerinin ismi derginin ilgili sayısında yer alır.

13. Bir sayıda aynı yazara ait (telif/çeviri) en fazla iki çalışma yayımlanabilir.

14. Yayımlanan makaleler için yazara telif ücreti ödenmez. Yayımlanan çalışmanın dil, üslûp ve muhteva yönünden bilimsel ve hukûkî her türlü sorumluluğu yazar(lar)ına ait olup Yayın Kurulunu bağlamaz.

15. Burada belirtilmeyen hususlarda karar yetkisi, Gaziantep Üniversitesi *İlahiyat Akademi* Dergisi Yayın Kuruluna aittir.

Yazım İlke ve Kuralları

Dergimizde *TDV İslâm Ansiklopedisi'nin (DİA)* imlâ kaideleri esas alınır. Buna bağlı olarak;

1. Dergiye gönderilen yazılar, PC Microsoft Word (en az office 2003 sürüm) programında yazılmalı veya bu programa uyarlanarak gönderilmelidir.

2. Çeviri, sadeleştirme ve transkripsiyon yazılarına orijinal metinlerin fotokopileri eklenmelidir. Ayrıca kitap tanıtım ve değerlendirmelerine kitap kaynak resmi JPEG formatında eklenmelidir.

3. Sayfa düzeni: 17.5x25 boyutunda, kenar boşlukları soldan 3 cm, sağdan 3 cm, üstten 4 cm alttan 3 cm şeklinde ayarlanmalıdır.

4. Yazı biçimi: Palatino Linotype (ana metin: 10, dipnot: 8 punto, Özet ve Abstract: 9 punto); satır aralığı: Tek; paragraf aralığı: önce: 0 nk; sonra: 0,6 nk; Arapça metinlerde Traditional Arabic yazı tipi (ana metin: 14 punto, özet ve dipnot: 12 punto) kullanılmalıdır.

5. Gönderilen yazılar resim, şekil, harita vb. ekleri ve dipnotları dâhil olmak üzere 20 sayfayı aşmamalıdır.

6. Varsa yazıdaki tablo, grafik, resim vb. nesnelerin sayfa düzeni genişliği olan 12 cm ebadını aşmamalıdır.

7. Yazılarda sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir. Ayrıca yazıların içine isim ya da yazarın kimliğini deşifre edici bilgiler de konulmamalıdır.

8. Kaynakça yazarın soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir.

9. Dergimizde referans gösterme yöntemi olarak Chicago of Manual Style (CMS) ve APA sistemi esas alınmaktadır.

ضوابط النشر في المجلة

مجلة «الإلهيات الأكاديمية» هي مجلة بحوث إسلامية دولية محكمة نصف سنوية، تصدر عن عمادة كلية الإلهيات بجامعة غازي عنتاب، وتهتم بالبحوث في مختلف العلوم الإسلامية والإنسانية والعربية وعلوم الشأن العام، وتصدر باللغتين: العربية، والتركية.

أهداف المجلة:

- ١- نشر الدراسات العلمية والتربوية في مجال العلوم الإنسانية والإسلامية والعربية.
- ٢- تلبية نهم الباحثين وطلاب العلم عربياً وعالمياً في المجال الإسلامي والإنساني.
- ٣- إغناء المكتبات العربية في العلوم الإسلامية والإنسانية.

شروط البحوث المنشورة:

- ١- أن تكون متوافقة مع أهداف المجلة.
- ٢- أن تكون لغة البحث عربية فصيحة وواضحة، وأن تكون مترجمة باللغة التركية حتى يتسنى نشرها باللغتين.
- ٣- أن لا يكون البحث منشوراً قد سبق نشره في مجلة أو كتاب محرّر.
- ٤- أن تكون مشكلة البحث غير معالجة من قبل، ويمثل إضافة جديدة إلى المعرفة في ميدانه.
- ٥- أن توافق عليه هيئة التحكيم.
- ٦- ألا يزيد البحث عن ٣٠ صفحة (٨ آلاف كلمة)، بما في ذلك الملخصات والجداول وقائمة المراجع، وذلك ضمن قواعد الكتابة التالية.
- ٧- يسلم البحث منضداً على برنامج «Ms Word»، ضمن القواعد التالية.
- ٨- يرسل الباحث مع بحثه صورته الشخصية، وسيرته الذاتية في حدود (٥٠) خمسين كلمة تقريباً، تتضمن أعلى مؤهل علمي، والجامعة التي تخرج منها، ومكان عمله، ومركزه الوظيفي واهتماماته العلمية، وأهم مؤلفاته وعنوان بريده الإلكتروني.
- ٩- يجب أن يتضمن البحث: خلاصة للبحث تشمل على الأفكار الأساسية والنتائج، بحدود (١٥٠-٢٠٠) كلمة على الأكثر؛ باللغة: العربية، والتركية، والإنكليزية. ومقدمة تتضمن أهمية البحث وأهدافه ونهج البحث، والنتائج والتوصيات، والمراجع أو المصادر.

قواعد كتابة المتن والحواشي والمراجع:

- ١- تنسيق الصفحة: مقاس «A4» بالهوامش التالية: (٤) سم من الأعلى، و(٣) سم من اليمين واليسار

والأسفل.

- ٢- تنسيق الخط: للعربية «Traditional Arabic» بمقاس (١٤) للمتن، و(١٢) للهوامش. وللاتيني «Palatino Linotype» بمقاس (١٠) للمتن، و(٨) للهوامش.
- ٣- تنسيق الفقرة: مسافة التباعد بين الأسطر: مفرد، ويتأخر السطر الأول (٧, ٠) سم في العربي، و(٥, ٠) للاتيني. وقبل الفقرة (٠) نقطة، وبعد الفقرة (٦) نقاط.
- ٤- لا يضاف للبحث أي لون غير الأسود وتدرج الرمادي في أي موقع من البحث.
- ٥- يجب ترقيم جميع الصفحات تسلسلياً بما في ذلك ملحقات البحث.
- ٦- التوثيق:

- توضع أرقام التوثيق بين قوسين^(٣٧)، وتكون متسلسلة من أول البحث إلى آخره.
- يذكر اسم السورة ورقم الآية أو الآيات في متن البحث. مثال: [الأعراف: ٢].
- يوثق الحديث النبوي الشريف في الهامش بذكر من أخرجه والكتاب والباب ورقم الحديث.
- تكتب أسماء الأعلام في المتن مع ذكر تاريخ الوفاة بالهجري والميلادي بين قوسين (ت: -).
- تكتب أسماء الأعلام الأجنبية في متن البحث بحروف عربية، ولاتينية بين قوسين ().
- ترتب قائمة المراجع ترتيباً ألفبائياً بحسب اسم الكتاب في نهاية البحث، وتفصل قائمة المراجع الأجنبية عن العربية.
- تُكتب بيانات المرجع كاملة عند ورودها للمرة الأولى في البحث.
- تُكتب بيانات المرجع العربي على الترتيب التالي: اسم الكتاب بالخط العريض، اسم المؤلف أو المؤلفين: اسم المحقق (إن وجد) أو المحققون، دار النشر، مكان النشر، رقم الطبعة كاملة أو مختزلة بين قوسين، تاريخ الطبع. مثال: الأفعال، أبو عثمان سعيد بن محمد السرقسطي: تحقيق د. حسن محمد محمد شرف، الهيئة العامة لشؤون المطابع الأميرية، القاهرة، الطبعة الرابعة، ١٩٧٥ م.
- في المرة التالية يوضع المرجع على النحو التالي: اسم الكتاب، الجزء، الصفحة. مثال: الأفعال ص ١١٦، أو (٣/٣٤٧).
- تُكتب بيانات المرجع الأجنبي على الترتيب التالي: عنوان الكتاب أو البحث بالحرف المائل. النسبة بالأحرف الكبيرة، الحرف الأول من الاسم. الحرف الأول من الاسم المتوسط. وإذا تعدد المؤلفون يُفصل بين أسمائهم بفاصلة منقوطة (؛)، الطبعة (ثانية، ثالثة...)، دار النشر، بلد النشر، سنة النشر.
- الاستشهاد بمخطوط: عنوان المخطوط كاملاً، اسم المؤلف كاملاً، مكان وجوده، تاريخ النسخة، عدد أوراقها، رقم الورقة.
- الدوريات (المجلات): «اسم المقالة»، اسم الكاتب، اسم المجلة، المجلد و/ أو رقم العدد (سنة

النَّشر)، رقم الصَّفحة. مثال: «الأمن القومي العربي»، محمد حسن، استراتيجيات، المجلد الخامس عشر، العدد الأول (٢٠٠٩)، ص ١٢٩. وفي قائمة المراجع يكتب هكذا: «الأمن القومي العربي»، محمد حسن، استراتيجيات، المجلد الخامس عشر، العدد الأول، ٢٠٠٩م.

إذا كان المرجع بحثاً منشوراً في مجلة باللغة الأجنبية: يضاف بعد عنوان البحث بالحرف المائل الكنية والاسم، وتتبعه نقطة. اسم المجلة وبلد النشر ويتبعه فاصلة، المجلد والعدد (كتابة مختزلة) وبعدها فاصلة، وسنة النشر، أرقام الصفحات الخاصة بالبحث ضمن المجلة.

- مقالات الجرائد: يشار إليها فقط في الهوامش دون قائمة المراجع هكذا: «عنوان المقالة»، اسم المؤلف، اسم الجريدة، تاريخ النشر باليوم والشهر والسنة. مثال: «الهجرة السورية أسباب وأبعاد»، فتح الله حسب الله، شفق التركية، ١٢/١٠/٢٠١٣م.

- المنشورات الإلكترونية: يُشار إليها فقط في الهوامش، وليس في قائمة المراجع. وينبغي أن تتضمن الإحالة تاريخ الزيارة. مثال: «الدولة المصرية» محمد علي النجار، ٩/٣/٢٠١٣م، على الرابط:

<http://ydut.ronicintifada.net/v2/article3399.shtml>

٨- الاختصارات: تاريخ الوفاة (ت:)، تحقيق (تح:)، صفحة (ص:)، الجزء والصفحة (٢/٣١٥)، الطبعة (ط)، بدون تاريخ (د.ت.)، بدون ناشر (د.ن.)، الهجري (هـ)، الميلادي (م)، قبل الميلاد (ق.م.)، إلى آخره (إلخ)، انتهى (أ.ه.).

ملاحظات:

- ١- للمجلة الحق في ترجمة بعض المواد التي يتم قبولها للنشر إلى لغات أخرى، وفقاً لما تقرره إدارة المجلة.
- ٢- البحوث المنشورة في المجلة تعبر عن آراء أصحابها، ولا تعبر عن رأي الجامعة أو الكلية أو هيئة التحرير.
- ٣- يخضع ترتيب البحوث عند النشر في المجلة لمعايير فنية تراها هيئة التحرير.
- ٤- يكون قرار إجازة نشر البحث أو الاعتذار عن عدم نشره نهائياً بيد هيئة التحرير، وتحتفظ هيئة التحرير بحق عدم إبداء الأسباب، ويجوز في حال الاعتذار أن يزود الباحث بالملاحظات والمقترحات التي يمكن أن يفيد منها في إعادة النظر ببحثه.
- ٥- لا يجوز لصاحب البحث أو لأي جهة أخرى إعادة نشر البحث المنشور في المجلة أو ملخص عنه في أي كتاب أو صحيفة أو دورية إلا بعد أن يحصل على موافقة خطية من هيئة التحرير.
- ٦- لا تدفع المجلة أية مكافآت مادية عن المواد - من البحوث والدراسات والمقالات - التي تنشرها؛ مثلما هو متبع في الدوريات العلمية في العالم.
- ٧- ترسل البحوث والمراسلات إلى المجلة على العنوان التالي:

رئيس تحرير مجلة «الإلهيات الأكاديمية» - جامعة غازي عنتاب - الجمهورية التركية

The Journal of Theologic Academy

year: 2016 issue: 4 a bi-annual international journal of academic research

"MIGRATION AND RELIGION"

- Syrian Immigrants and Religious Life: Adaptation, Encounter, Affinity: The Case of Gaziantep - Erol ERKAN
- The Refugee System in Comparison Political Asylum Tradition in Islamic Law - Hüseyin BAYSA
- The Analysis of Difference and Help in the Context of Migration According to the Quran - Halil ALDEMİR
- Explanation of Problems of Immigration the Subject: Philosophical Investigations in the Context of Hospitality Philanthropy and Righteousness - Mehmet ULUKÜTÜK
- The Prophet Mohammed's Approach to the Problem of Immigration in Terms of Crisis Management and its Current Value - Muammer BAYRAKTUTAR
- Socio-Economic Reflections of Migration: The Example of Syrian Immigrants in Gaziantep İbrahim ARSLAN, Yusuf BOZGEYİK, Erdal ALANCIOĞLU
- Religion as a Cause of War Triggering the Flows of Migration in the Middle East - Ömer CİDE
- Hijra (Immigration) As an Act of Obedience in Islam and Immigrants - Mehmet DEMİR
- The Migration from Syria to Turkey: Causes, Consequences and Hopes Muhammed Şeyh Muhammed NECCAR/ Translated by Tuba ERKUT
- Interview: Religious Reflections of Migration: Religion and Religiosity in the context of Syria and Turkey Mahmut KAYA
- Interview: Turgay ALDEMİR
- Book Review: "Strangers at Our Door" - Mehmet AKSÜRMEİ
- Book Review: "Being German, Becoming Muslim: Race, Religion, and Conversion in the New Europe" Zeynep Serap TEKTEN AKSÜRMEİ